॥ अथ श्रीमद्भागवते दशमस्कंधे पूर्वार्धप्रारंभः ॥

श्रीविद्वद्व्यासायनमः ॥ नवमस्कंधांतसंक्षिप्तंश्रीविष्णुचरितविस्तरतःश्रोतुंराजावृत्तमनूद्यवक्तुःशर्थयते कथितोवंशविस्तारइत्यादिना विषयाजन्मनावैफलक्षणःसतानोवंशस्तत्रभवांवंश्यः व्यास प्रपचो विस्तारइत्यभिधानं राज्ञांचरितंचकथितं कथनेनिमित्तमाह परमेति १ अत्रविशेषमाह यदोरिति यदोर्ययातिपुत्रस्यवंशोनितरांकथितः धर्मोभगवास्तत्समाधियुक्तस्य शीलसमाधाविति धा तु अस्तुनामततःकिमपेक्षितामिनितत्राह तत्रेति यदोर्वंशे वीर्याणिपराक्रमान् २ तात्पर्यात्पुनरुक्तमेवाह अवतीर्येति यानिभूकंटकादितिसुतहननादीनिकर्माणि विश्वात्माविश्वव्यापीत्यनेनब्रह्मत्वं ध्वनयति विस्तरतःनकेवलमर्थतःप्रपंचनमपितुशब्दतः अल्पबुद्धीनामवगंतुमशक्यत्वात् सचशब्दस्याविस्तरइत्यभिधान ३ अतीतस्कंधेहरिकथाश्रवणेनालंबुद्धिर्नाभूत्किमितितत्रा ह निवृत्तेति निवृत्ततर्षैर्विषयालंबुद्धिमद्भिः भवौषधात्संसाराख्यरोगपरिहारहेतुभूतौषधात् अतिमुग्धात् अन्यथाज्ञानिनः पशुघ्नादितिवापाठः ४ माहात्म्यंहरेरनुभवासिद्धंयस्मादतोवक्तव्यमित्या शयेनाह पितामहाइति पितामहाअर्जुनादयःअमरान्देवान्जयतीत्यमरंजयास्तैः देवानामिवव्रतंअप्रजाजननलक्षणंयस्यसभीष्मःसआचार्योयेषांद्रोणादीनांतेतथा तएवातिरथारथ्युत्तमास्तैः तिमि

ॐनमोभगवतेवासुदेवाय ॥ राजोवाच ॥ कथितोवंशविस्तारोभवतासोमसूर्ययोः ॥ राज्ञांचोभयवंश्यानांचरितंपरमाद्भुतम् १ यदोश्चधर्मशीलस्य नितरांमुनिसत्तम ॥ तत्रांशेनावतीर्णस्यविष्णोर्वीर्याणिशंसनः २ अवतीर्ययदोर्वंशेभगवान्भूतभावनः ॥ कृतवान्यानिविश्वात्मातानिनोवदविस्तरात् ३ निवृत्ततर्षैरुपगीयमानाद्भवौषधाच्छ्रोत्रमनोभिरामात् ॥ कउत्तमश्लोकगुणानुवादात्पुमान्विरज्येतविनापशुघ्नात् ४ पितामहामेसमरेऽमरंजयैर्दे वव्रताद्यातिरथैस्तिमिंगिलैः ॥ दुरत्ययंकौरवसैन्यसागरंकृत्वातरन्वत्सपदंस्मयत्प्लवाः ५ द्रौण्यस्त्रविप्लुष्टमिदंमदंगंसंतानबीजंकुरुपांडवानाम् ॥ जुगो पकुक्षिंगतआत्तचक्रोमातुश्चमेयःशरणंगतायाः ६ वीर्याणितस्याखिलदेहभाजामंतर्बहिःपूरुषकालरूपैः ॥ प्रयच्छतोमृत्युमुतामृतंचमायामनुष्यस्य वदस्वविद्वन् ७ रोहिण्यास्तनयःप्रोक्तोरामःसंकर्षणस्त्वया ॥ देवक्यागर्भसंबंधःकुतोदेहांतरंविना ८ कस्मान्मुकुंदोभगवान्पितुर्गेहाद्व्रजंगतः ॥ क्व वासंज्ञातिभिःसार्धंकृतवान्सात्वतांपतिः ९ व्रजेवसन्किमकरोन्मधुपुर्यांचकेशवः ॥ भ्रातरंचावधीत्कंसंमातुरद्धाऽतदर्हणम् १० देहंमानुषमाश्रित्यकति वर्षाणिवृष्णिभिः ॥ यदुपुर्यांसहावात्सीत्पत्न्यःकत्यभवन्प्रभोः ११ एतदन्यच्चसर्वंमेमुनेकृष्णविचेष्टितम् ॥ वक्तुमर्हसिसर्वज्ञश्रद्दधानायविस्तृतम् १२

नामिमहामत्स्यःकायेनदशयोजनप्रमाणमावृत्यस्थितःश्वमपिगिलतिग्रसतइतितिमिंगिलः स्मयत्पनिमित्तंमुमागमःवत्सपदंगोवत्सपदमिव वत्सपदतुल्योपमं यःकृष्णःप्लववद्दुपयेषांतपत्प्लवाः नदीत रणायनिर्मितवंशचर्मादिनायत्साधनंसप्लवइति ५ इतोऽपितद्वीर्याणिश्रोतव्यानीत्याह द्रौण्यस्त्रेति मातुरुत्तरायाः कुक्षिंगतःप्रविष्टः इदमत्यर्थंचेतिभावेनोक्तमेयइति मयामेयःज्ञेय ममहाविष्णुः ६ आत्म नोपसंभाषाज्ञानयत्नविभत्युपमंत्रणेषुवदइत्यतोवदस्वेत्यात्मनेपदप्रयोगोमाद्वितार्थवक्तव्यमितिसूचनार्थः शुकस्यवक्तव्यांशज्ञानपाटवप्रदर्शनार्थंच एतदेवप्रकटितमभूद्विद्वन्नित्येनन अंतःपुरुषरूपैः बहिःकालरूपैःअनामयंसंसारदुःखनिरासेनसुखं मृत्युंदुःखानुभवलक्षणं अयंनमः मदच्छनोददतः बहुरूपत्वाद्बहुवचनं प्रलयांतइतिशेषः ७ एकस्यद्वयोर्गर्भनिरंबंधानुपपत्तिःप्रश्नबीजं ८ ९ मधुपुर्यांचवसन्किंकर्मकृतवान् मातुर्भ्रातरंमातुलमित्यर्थः अतदर्हणंतस्यवधस्यायोग्यमित्यर्थ. १० ११ मेमह्यम् १२

क्षुधितस्यतवदौर्बल्यान्मनोनेच्छतिश्रोतुमितितत्राह नैषेति त्यक्तोदंआचमनजलमंतरेणेतिशेषः ननु दिव्यदंत्रौषधादिकमंतरेणक्षुधादिकंमानुषदेहंबाधतएव अतःकथंनबाधतइतितत्राह पिबंतमि
ति सूतंगालितम् १३ सूतःशौनकंप्रत्याह सूतइतिहेभृगुनंदनशौनकप्रत्यर्च्यमतिसंभाव्य राजानमितिशेषः १४ कीदृशीप्रत्यर्चेतितामाह सम्यग्व्यवसितेति नैष्ठिकीश्रीनारायणोत्कर्षसंबंधिनी
निष्ठोत्कर्षैक्यव्यवस्थायामितियादवः निश्चलतयास्थितार्निष्ठातद्वतीतिवा १५ नकेवलंहरिकथाप्रश्नःप्रष्टारंपुनातिकिंतुवक्तारमपीत्याह वासुदेवेति तत्पादमलिम्लभागीरथी शालग्राममनीर्थवा गंगागंगेतियो
ब्रूयादित्यादेः १६ एतदन्यच्चेस्यैतत्यदन्यदितितदिदमितिध्वनयन्कथामारितउपक्रमते भूमिरित्यादिना शतायुतैरित्यनेन संख्यातत्वसूचयति भूरिभारेणपीडितेतिशेषः १७ यथाकरुणभवतितथा
रुदंती व्यसनंविविधनिरसनम् १८ १९ जगन्नाथत्वंराजादेरप्यस्तीतिदेवदेवमिति इंद्रादिव्यावृत्त्यर्थं वृषाकपिं अभीष्टदानादानंदनाच्च वृतषड्गत्वात्अकपेर्दुःखरेषणाच्चवृषाकपिः तम् । नीरूप
स्यहरेरिंद्रियविषयत्वंकथमित्यतःपुरुषमिति तस्येदमेवशिरइत्यादेः उपतस्थेमंत्रवचनपूर्वकमुपासनांकृतवानिति उपान्मंत्रकरणेइत्यात्मनेपदं कार्यंमंत्र-येनधात्वर्थःसमर्थितःस्यादित्यतःपुरुषसूक्तेनेति २०

नैषातिदुःसहाक्षुन्मांत्यक्तोदमपिबाधते ॥ पिबंतंत्वन्मुखांभोजच्युतंहरिकथामृतम् १३ ॥ सूतउवाच ॥ एवंनिशम्यभृगुनंदनसाधुवादंवैयासकिःस
भगवानथविष्णुरातम् ॥ प्रत्यर्च्यकृष्णचरितंकलिकल्मषघ्नंव्याहर्तुमारभतभागवतप्रधानः १४ श्रीशुकउवाच ॥ सम्यग्व्यवसिताबुद्धिस्तवराजर्षिस
त्तम ॥ वासुदेवकथायांतेयज्जातानैष्ठिकीरतिः १५ वासुदेवकथाप्रश्नःपुरुषांस्त्रीन्पुनातिहि ॥ वक्तारंपृच्छकंश्रोतॄंस्तत्पादसलिलंयथा १६ भूमिर्दृप्तनृ
पव्याजदैत्यानीकशतायुतैः ॥ आक्रांताभूरिभारेणब्रह्माणंशरणंययौ १७ गौर्भूत्वाश्रुमुखीखिन्नारुदंतीकरुणंयथा ॥ उपस्थितांऽतिकेतस्मैव्यसनंसमवो
चत १८ ब्रह्मातदुपधार्याथसहदेवैस्तयासह ॥ जगामसत्रिनयनस्तीरंक्षीरपयोनिधेः १९ तत्रगत्वाजगन्नाथंदेवदेवंवृषाकपिम् ॥ पुरुषंपुरुषसूक्तेनउपत
स्थेसमाहितः २० गिरंसमाधौगगनेसमीरितांनिशम्यवेधास्त्रिदशानुवाचह ॥ गांपौरुषींमेशृणुतामराःपुनर्विधीयतामाशुतथैवमाचिरम् २१ पुरैवपुंसा
वधृतोधराज्वरोभवद्भिरंशैर्यदुषूपजन्यताम् २२ सयावदुर्व्याभरमीश्वरेश्वरःस्वकालशक्त्याक्षपयंश्चरेद्भुवि ॥ वसुदेवगृहेसाक्षाद्भगवान्पुरुषःपरः ॥ जनि
ष्यतेतत्प्रियार्थंसंभवंतुसुरस्त्रियः २३ वासुदेवकलानंतःसहस्रवदनःस्वराट् ॥ अग्रतोभवितादेवोहरेःप्रियचिकीर्षया २४

समाधावितितादर्थ्येसप्तमी समाध्यर्थंदेवकार्यसमर्थनार्थंसमीरितांगिरं अत्यर्थामितिगीर्वाणीवाचिहिसंप्रतिष्ठितामितिश्रुतेः तांस्तुतिगिरंसंस्तुत्यगुणध्यानसमवस्थायांवाकायितासमाधिध्यानसंधानप्रति
ज्ञासुसमर्थनइत्यभिधानादित्यर्थः पौरुषींपुरुषेणोक्तां गमयत्यवगमयतिज्ञापयत्यर्थमितिगौर्वाक् अथकस्माद्गौरितिगच्छतीतिनिरुक्तकारानिर्वचनमपिवक्तुःश्रोतुःकर्णांतरगमनाद्युक्तम् २१ धराज्वरः
भूमेःसंतापः ज्वरसंतापइतिधातुः । नकेवलंजननमेवपूर्वंतेतावंतंकालमवस्थानंचापेक्षितमित्याह सयावदिति । स्वकालशक्त्यास्वरूपभूतोपसंहारककालरूपशक्त्या २२ नकेवलंदेवानामुर्व्यामवतारस्त
दंगनानामपीत्याह वसुदेवेति २३ हरेरवताराविनाभूतस्यशेषावतारस्यप्रकारमाह वासुदेवेति । वासुदेवकलानंतइत्येकंपदम् । वासुदेवस्यकलयासितकेशांशेनयुक्तःशेषः । स्वेनहरिणाराजतइतिस्व
राट् स्वस्यस्वतंत्रस्यहरेरधस्तच्छयनीयस्त्वेनराजतइतिवा । स्वमात्मानंसनकादिभ्योराजयतिप्रकाशयतीतिवा हरेरग्रतः २४

देवकार्यार्थंसहायांतरंवक्ति योगमायेति । योगमायादुर्गा २५ महर्लोकादिभ्यःपरमम् २६ चतुर्मुखेभुवंसांत्वयित्वासत्यलोकंगतेउत्तरकथाप्रसंजयति शूरसेनइति । कार्तवीर्यसुतःपुरीमावसन्निति सप्तम्यर्थेद्वितीया । उपान्वध्याङ्वसइतिसूत्रात् २७ २८ ततःकिमत्राह तस्यामिति २९ विवाहकालेरथहयानांकशिकाग्रहणेअत्यंतबंधुनाभाव्यमितिदर्शयितुंतद्ग्राहिणमाह उग्रसेनसुतइति ३० विवाहकालेदुहित्रेपदीयमानंधनंतस्यपारिबर्हनाम ३१ ३२ प्रयाणप्रक्रमेगमनारंभे ३३ प्रग्रहःकशिकातद्धृतम् अस्याःदेवक्याः ३४ कुलपांसनःकुलधूलीकरणशीलः कचेकेशपाशे ३५ नृशंसंक्रूरकर्माणम् परिसांत्वयन्सामभेदेनवचसंबोधयन् ३६ संबंधलाभोपकृतिरभेदोगुणकीर्तनम् । साम्नःपंचविधोभेदोदृष्टादृष्टभयंवचइतिपंचविधसामज्ञायतेश्लाघनीयगुणेत्यादिनाश्लाघनीयगुणेतिगुणकीर्तनं भोजय

योगमायाभगवतीययासंमोहितंजगत् ॥ आदिष्टाप्रभुणांशेनकार्यार्थेसंभविष्यति २५ श्रीशुकउवाच ॥ इत्यादिश्यामरगणान्प्रजापतिपतिर्विभुः ॥ आश्वास्यचमहींगीर्भिःस्वधामपरमंययौ २६ शूरसेनोयदुपतिर्मथुरामावसन्पुरीम् ॥ माथुराञ्छूरसेनांश्चविषयान्बुभुजेस्वराट् २७ राजधानीततः साभूत्सर्वयादवभूभुजाम् ॥ मथुराभगवान्यत्रनित्यंसंन्निहितोहरिः २८ तस्यांतुकर्हिचिच्छौरिर्वसुदेवःकृतोद्वहः ॥ देवक्याभार्ययासार्धंप्रयाणेरथमारुहत् २९ उग्रसेनसुतःकंसःस्वसुःप्रियचिकीर्षया ॥ रश्मीन्हयानांजग्राहरौक्मैरथशतैर्वृतः ३० चतुःशतंपारिबर्हंगजानांहेममालिनाम् ॥ अश्वानामयुतंसार्धंरथानांचत्रिषट्शतम् ३१ दासीनांसुकुमारीणांद्वेशतेसमलंकृते ॥ दुहित्रेदेवकःप्रादाद्याने दुहितृवत्सलः ३२ शंखतूर्यमृदंगाश्चनेदुर्दुंदुभयःसमम् ॥ प्रयाणप्रक्रमेतातवरवध्वोःसुमंगलम् ३३ पथिप्रग्रहिणंकंसमाभाष्याहाशरीरवाक् ॥ अस्यास्त्वामष्टमोगर्भोहंतायांवहसेऽबुध ३४ इत्युक्तःसखलःपापोभोजानांकुलपांसनः ॥ भगिनींहंतुमारब्धःखड्गपाणिःकचेऽग्रहीत् ३५ तंजुगुप्सितकर्माणंनृशंसंनिरपत्रपम् ॥ वसुदेवोमहाभागउवाचपरिसांत्वयन् ३६ वसुदेवउवाच ॥ श्लाघनीयगुणःशूरैर्भवान्भोजयशस्करः ॥ सकथंभगिनींहन्यात्स्त्रियमुद्वाहपर्वणि ३७ मृत्युर्जन्मवतांवीरदेहेनसहजायते ॥ अद्यवाब्दशतांतेवामृत्युर्वैप्राणिनांध्रुवः ३८ देहेपंचत्वमापन्नेदेहीकर्मानुगोऽवशः ॥ देहांतरमनुप्राप्यप्राक्तनंत्यजतेवपुः ३९ व्रजंस्तिष्ठन्पदैकेनयथैवैकेनगच्छति ॥ यथातृणजलूकैवंदेहीकर्मगतिंगतः ४०

शस्करेतिकीर्तिलाभकथनंहन्यात्स्त्रियमितिस्त्रीवधादकीर्तिलाभसूचनम् । भगिनीमितिसंबंधवचनम् । उद्वाहपर्वणीतिअपकृतिसूचनम् । उद्वाहपर्वणीतिसूचनाद्विवाहोऽपमेव ३७ मृत्युर्जन्मवतामित्यादिनाअदृष्टभयम् ३८देहेपंचत्वमित्यादिनादृष्टभयंकर्मपुण्यपापविषयअवशोविष्णुवशः त्यजनेत्यजति ३९ पूर्वदेहपरित्यागेनदेहांतरप्राप्तौदृष्टांतमाह व्रजन्निति यथाव्रजन्पुरुषःएकेनपादेनतिष्ठतिएकेनगच्छतिपूर्वदेशवियोगेनदेशांतरसंयोगमाप्नोति । यथातृणजलूकातृणांतरंगृहीत्वापूर्वंतृणंत्यजतिएवंदेहीकर्मगतिंगतोभवतीत्यन्वयः कर्मणोगतिरानिर्यस्मिन्देहेत्यजतितथातत्तदेहांतरमित्यर्थः ४०

ननुदेहात्मनोरभेदेनदेहीपूर्वदेहंपरित्यज्यअभिनवदेहांतरंयातीतिकथंसंजाघटीतीतितत्राह स्वप्नइति । जाग्रदृष्टश्रुतपदार्थसंस्कारसमुद्भूतमनोरथेनअभिनिविष्टचेतनः गाढग्रस्तबुद्धिरात्मास्वप्नेईदृशं जाग्रद्देहसदृशदेहंयथापश्यति । स्वकीयत्वेनानुभवतिपरकीयत्वेनवा आत्मनएकत्वेनदेहयोर्द्वित्वेनदर्शनाद्देहात्मनोर्भेदआनुभाविकः । तथामनसानुचिंतन्आत्माऽदृष्टश्रुतस्मृतानुसृतंतत्तत्रकिमपिदेवाद्यन्यतमशरीरंप्रपद्यते । कदेत्यतउक्तंअपस्मृतिरितिउत्तरदेहेअभिमानितयापूर्वदेहस्मरणाभावेनमृतइत्यर्थः । हिशब्दोहेतौ यतएवमृतइत्यर्थः तदुक्तमाचार्यैःस्वप्नेयथादृष्टश्रुतस्मृत्यनुसारिदेहप्राप्त्यपस्मृतिर्मृतः पूर्वदेहस्मरणाभावात् अनभिमानतइति ४१ एतदेवविवृणोति यतोयतइति । सार्वविभक्तिकस्तसिरितिवचनाद्यतोयतोयत्रयत्र । मायारचितेष्वित्यादिषुसप्तमीषष्ठ्यर्थे भगवदिच्छोद्बोधितप्रकृतिनिमित्तानां । प्रकृतेरेकत्वेनसृष्टेर्नानाविध्यंकथमत्राह गुणेष्विति । कार्यकारणाभेदात्सत्त्वादिगुणविहितानाआत्मपंचसुदेवगंधर्वपितृमनुष्यासुरभेदेनपंचानामात्मनामध्येदैवेनअदृष्टोद्बोधकेनहरिणाचोदितंप्रेरितंमनोधावतिविषयीकरोति मनोविशिनष्टि विकारात्मकमिति । संकल्पविकल्पनिबद्धमिति यस्यमनःमरणसमयेयोग्यतानुसारेणयंयधावतिअसौदेहीतत्रतत्रप्रपद्यमानः प्रवृत्तिंलभमानः तेनदैवेनसहजायते । प्राज्ञेनात्मनाऽन्वारूढउत्सृज्ययातीतिश्रुतेः । उत्पद्यमानोपितेनसहउत्पद्यतइतिज्ञातव्यं । अत्रापियोग्यतामपेक्ष्यतत्तच्छरीरग्रहणं तदुक्तं देवादित्वंयोग्यतयात्तत्काशस्त्वनुस्मृतेः श्वेतद्वीपादितत्रापियोग्यतामप्यपेक्ष्यतु विष्णोःस्थानंविनान्यत्रवायुशक्रादिनामपि त्रैलोक्यदेशभेदेषुयोग्यतानत्वपेक्ष्यतइति अनेनव्याप्तस्यात्मनोगमनंकथमितिचोद्यंपरिहृतपरमात्मानमंतरेणनिरूपचरिताव्याप्तिर्नास्ति अणुर्ह्येषआत्मेतिश्रुतेः आलोकवद्गुणेनयथायोग्यव्याप्तिरस्तुनाम तथापिस्वरूपतोनास्त्येवव्याप्तप्राज्ञात्मानश्चेतनानिर्गुणश्चेतिस्मृतेः श्रीनारायणविषयेतिनिर

स्वप्नेयथापश्यतिदेहमीदृशंमनोरथेनाभिनिविष्टचेतनः ॥ दृष्टश्रुताभ्यांमनसानुचिंतयन्प्रपद्यतेतत्किमपिह्यपस्मृतिः ४१ यतोयतोधावतिदैवचोदितंमनोविकारात्मकमात्मपंचसु ॥ गुणेषुमायारचितेषुदेह्यसौप्रपद्यमानःसहतेनजायते ४२ ज्योतिर्यथैवोदकपार्थिवेष्वदःसमीरवेगानुगतंविभाव्यते ॥ एवंस्वमायारचितेष्वसौपुमान्गुणेषुरागानुगतोविमुह्यति ४३ तस्मान्नकस्यचिद्द्रोहमाचरेत्सतथाविधः ॥ आत्मनःक्षेममन्विच्छन्द्रोग्धुर्वैपरतोभयम् ४४ एषातवानुजाबालाकृपणापुत्रिकोपमा ॥ हंतुंनार्हसिकल्याणीमिमांत्वंदीनवत्सल ४५

णापि नोचेदुक्तागतिरेवेति ४२ ननुगुणानांनानात्वात्सृष्टेर्वैचित्र्यमस्तु एकस्यात्मनोनानाविधप्रतीतिःकथमितिशंकांसदृष्टांतंपरिहरति ज्योतिरिति । यथाअदोज्योतिरादित्यलक्षणंसमीरवेगानुगतंवायुवेगनिमित्तचलनेनअनुचलितमौदकपार्थिवेषुजलपूर्णशरावाद्युपाधिषुप्रतिबिंबितंविभाव्यते विविधत्वेनभाव्यते छिन्नभिन्नादिरूपेणप्रतीयते । एवमसौपुमान्स्वमायारचितेषुपरस्वोहारिरितिवचनात्स्वस्यविष्णोरिच्छयारचितेषुदेहेषुप्रतिबिंबितःअशोभनेशोभनाध्यासोरागःतेनानुगतःतन्मयांतःकरणोविमुह्यति विविधंछिन्नोभिन्नोमृतोस्मीतिमोहमज्ञानंप्रतिपद्यते यथातदेवज्योतिःपार्थिववह्नीभूतपूर्णजलेप्रतिबिंबितंवायुवेगानुगतंविशिष्टंनिश्चलंभाव्यते छेदभेदादिरहितंप्रतीयते एवंयोग्योजीवोगुणेषुप्रतिबिंबितोरागमनुरागंस्नेहविशेषमनुगतोनिर्मुक्तद्वेषोविगतमोहोभवति अज्ञाननिमित्तच्छिन्नोहामीतिदुःखंनप्राप्नोतीतिपरिहारपरतयावायोजनीयंउभयोरपिसमाख्यानसिद्धप्रमाणत्वात् तदुक्त यथैवोदशरावेष्वित्यारभ्यपरेषांद्रोहमाचरन्नित्यंतेन स्वमायेत्यत्रस्वशब्देनविष्णुरेवोच्यतेमानसिद्धत्वात् तदुक्तं परस्वोहरिरुद्दामइतिपद्येन गुणयोगयुक्तरूढयासिद्धत्वात् मुख्यंच तदुक्तं स्वतंत्रत्वात्सुखत्वाच्चस्वनामाविष्णुरुच्यतइति । रागोऽनुरागेलाक्षायामितियादवः ४३ नन्वस्तुनात्मनोजन्मादिकंकर्मनिमित्तप्रकृतेततःकिंतत्राह तस्मादिति यतआत्मातथाविधः कर्मफलभोक्तातस्मात्सतादृशःकस्यचिद्द्रोहंहिंसानाचरेत् ततःकिंतत्राह आत्मनइतिअनर्थवाह द्रोग्धुरिति परतः परलोके दुःखलक्षणंभयंभवतीतिशेषः ४४ परतोऽन्यस्माद्द्रोह्यात्पुरुषान्द्रोहलक्षणंभयंस्यादितिमन्यानिगंतरद्रोहलक्षणंदुःखंभवतीतिभयसामप्रदर्श्यभेदसामप्रदर्शयति एषेति ४५

पुरुषादान्राक्षसाननुव्रतःतत्स्वभावमापन्नइत्यर्थः ४६ यःशास्त्रनिषिद्धस्तंप्राप्तकालंप्राप्तावसरंव्यसनंप्रतिव्योढुंप्रतिहर्तुंइदंवक्ष्यमाणंअन्वपद्यतअपश्यत् ४७ यावद्बुद्धिबलोदयमित्यव्ययीभावः यावदवधारणेइतिसूत्रात् अपराधःशास्त्रविरोधाचरणलक्षणः ४८ किमपश्यत्तदाह मृत्यवेमारकायकंसाय उपायाभासोऽयंयदपत्यार्पणंतत्राहयाममसुतोत्पत्तेःप्राक्नुर्नाम्रियेनचेत्यदिनम रिष्यति४९ विपर्ययोवा ममपुत्रःकंसंवाहनिष्यतीनिकिंनस्यात् कथमेतदितितत्राह धातुरिति। धातुरीश्वरस्यगतिःचेष्टालक्षणादुरत्यया अतिक्रांतुमशक्या अतःकितत्राह उपस्थितइति सर्वथातादृ पस्थितोमृत्युरस्याःनिवर्तेत निवृत्तोयादिरावणादेरिवपुनरापतेत्तर्हितदानीमस्तुकिंनावदिदानीम् ५० इतोपिधातुर्गतिर्दुरत्ययेत्येतत्सदृष्टांतमुपपादयति अग्नेरिति। यथाग्नेर्गंवादिदहन्मदा रुवियोगयोगयोःकष्ठानमिव्यक्तिव्यक्त्योः दारुवृक्षाभिमानिजीवादृष्टभेरकेश्वरात्अन्यन्निमित्तंनास्ति अदृष्टइत्यादौहरिनिवेशःकस्मात् उच्यते कुंडस्थाग्नेर्दारुवियोगादौस्वतःप्रवृत्त्यभावादितिद्व

एवंससामभिर्भेदैर्बोध्यमानोऽपिदारुणः ॥ नन्यवर्ततकौरव्यपुरुषादाननुव्रतः ४६ निर्बंधंतस्यतंज्ञात्वाविचिंत्यानकदुंदुभिः ॥ प्राप्तकालंप्रतिव्योढुमि दंतत्रान्वपद्यत ४७ मृत्युर्बुद्धिमताऽपोह्योयावद्बुद्धिबलोदयम् ॥ यद्यसौननिवर्तेतनापराधोऽस्तिदेहिनः ४८ प्रदायमृत्यवेपुत्रान्मोचयेकृपणामिमा म् ॥ सुतामेयदिजायेरन्मृत्युर्वानम्रियेतचेत् ४९ विपर्ययोवाकिंनस्याद्गतिर्धातुर्दुरत्यया ॥ उपस्थितोनिवर्तेतनिवृत्तःपुनरापतेत् ५० अग्नेर्यथादा रुवियोगयोगयोरदृष्टतोन्यन्ननिमित्तमस्ति ॥ एवंहिजंतोरपिदुर्विभाव्यःशरीरसंयोगवियोगहेतुः ५१ एवंविमृश्यतंपापंयावदात्मनिदर्शनम् ॥ पूज यामासवैशौरिर्बहुमानपुरःसरम् ५२ प्रसन्नवदनांभोजोनृशंसंनिरपत्रपम् ॥ मनसादूयमानेनप्रहसन्निदमब्रवीत् ५३ नह्यस्यास्तेभयंसौम्ययद्वैसाहा शरीरवाक् ॥ पुत्रान्समर्पयिष्येऽस्यायतस्तेभयमुत्थितम् ॥ ५४ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेपूर्वार्धेप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ श्रीशुकउवाच॥ सुहृद्वचान्निवर्तेतकंसस्तद्वाक्यसारवित् ॥ वसुदेवोपितंप्रीतःप्रशस्यप्राविशद्गृहम् १ अथकालउपावृत्तेदेवकीसर्वदेवता ॥ पुत्रान्प्रसुषुवेचाष्टौकन्यांचै वानुवत्सरम् २ कीर्तिमंतंप्रथमजंपुत्रमानकदुंदुभिः ॥ अर्पयामासकृच्छ्रेणसोऽनृतादतिविह्वलः ३

नात् यथाकुंडस्थितस्याग्नेर्दैवाद्दारुकंपनमेत् ॥ देहयोगवियोगश्चतथादैवाद्वचान्यथेतिवचनाच। एवंजंतोरपिशरीरवियोगसंयोगहेतोर्हरेरन्योदुर्विभाव्यःकेवलाहृष्टलक्षणस्यकर्मणःस्वतःप्रवृत्त्यनुपपत्तेः कार्यस्यप्रत्यक्षदर्शनान्यथाऽनुपपत्त्या श्रीनारायणएवभाव्यइत्यतस्त्वयाशास्त्रज्ञेनास्याःहननंनोचितमितिभावः ५१ आत्मनियावद्दर्शनंपरबाधलक्षणंज्ञानंविमृश्यालोच्यज्ञात्वातावत्तत्तस्यामास त्वागग लोकप्रसिद्धदृष्टांतोयावांस्तावततावा ५२ प्रसन्नवदनस्कं नूतनवदनांबुजंयस्यसतथा। प्रसन्नमुक्तसत्यस्कमितिहलःपुनः दूयमानेनमनसानिअंतस्तापंचसूचयति प्रहसन्निति वहि प्रपाद इदमहतांलक्ष णम् ५३ यावद्भोवेनाप्युक्तसंवादंविज्ञायपथासंवादीस्यात्तथाप्रदेतुश्चकिंनश्यस्याइति यतोदेवक्याः ५४ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेविजयध्वजकृतटीकायांपदरत्नावल्यांप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ अत्रकंसचरित्रकथनव्याजेनसंसारस्यानर्थरूपत्वंगमयतिशुकःसुहृत्सहोदरी भार्यांवसुदेवोपरमात्प्रीतःकंसंप्रशस्य १ सर्वदेवतायस्यांसन्निहितासातथा अनुवत्सरंप्रतिवत्सरम् २ नाम्नाकीर्तिमंतम् ३

स्वात्मनःप्राणनाशेनापिसत्यमेवरक्षंतिमहांतइत्याशयेनाह किंदुःसहमिति कंसोऽसाधुष्वेकइत्याशयेनाह किमकार्यमिति कदर्याणांकुत्सितस्वामिनांदरिद्राणांवा वसुदेवःसाधुष्वेकइत्याशयेनाह दुस्त्यजमिति कृतात्मनांसत्स्वभावानां ४ ५ ६ अविजितात्मनोऽसतःकंसस्यवद्वचनंनविश्वसनीयमितिनाभ्यनंदत ७ ८ नंदाद्याइत्यारभ्यवधोद्यममित्यंतंनारदवाक्यं ९ उभयो यदुकुलगोकुलयोः १० ११ वधोद्यमं देवैः क्रियमाणमितिशेषः १२ १३ अहन्हतवान् अजनोविष्णुरवतीर्णइतिशंकया १४ परप्राणैःस्वानसून्प्राणांस्तर्पयंतीत्यसुतृपः १५ प्राक्पूर्वजन्मनि १६ शूरसेनान्विषयान् १७ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेविजयध्वजकृतटीकायांद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ अवतारकपंहरेर्नकिंचिदपिभिन्नंसाक्षात्स्वरूपमेवतज्ज्ञानस्यमुक्तिहेतुत्वादित्यभिप्रायेणनिरूपयम्

किंदुःसहंनुसाधूनांविदुषांकिमपेक्षितम् ॥ किमकार्यंकदर्याणांदुस्त्यजंकिंधृतात्मनाम् ४ दृष्ट्वासमत्वंतच्छौरेःसत्येचैवव्यवस्थितिम् ॥ कंसस्तुष्टमनाराजन्प्रहसन्निदमब्रवीत् ५ प्रतियातुकुमारोऽयंनह्यस्मादस्तिमेभयम् ॥ अष्टमाद्युवयोःपुत्रान्मृत्युर्मेविहितःकिल ६ तथेतिसुतमादायययावानकदुंदुभिः ॥ नाभ्यनंदतत्तद्वाक्यमसतोऽविजितात्मनः ७ अथकंसमुपागम्यनारदोब्रह्मनंदनः ॥ एकांतमुपसंगम्यवाक्यमेतदुवाचह ८ नंदाद्यायेव्रजेगोपायाश्चामीषांचयोषितः ॥ वृष्णयोवसुदेवाद्यादेवक्याद्यायदुस्त्रियः ९ सर्वेवैदेवताप्रायाउभयोरपिभारत ॥ ज्ञातयोबंधुसुहृदोयेचकंसमनुव्रताः १० असुराःसर्वएवैते लोकोपद्रवकारिणः ॥ गतेथवसुदेवेतुदेवकार्यार्थमुद्यतः ११ एतत्कंसायभगवान्शंसयामासनारदः ॥ भूमेर्भारावतीर्णानांदैत्यानांचवधोद्यमम् १२ ऋषेर्विनिर्गमेकंसोयदून्मत्वासुरानिति ॥ देवक्यागर्भसंभूतंविष्णुंचस्ववधंप्रति १३ देवकींवसुदेवंचनिगृह्यनिगडैर्गृहे ॥ जातंजातमहन्पुत्रंतयोरजनशंकया १४ मातरंपितरंभ्रातॄन्सर्वांश्चसुहृदस्तथा ॥ निघ्नंत्यसुतृपोलुब्धाराजानःप्रायशोभुवि १५ आत्मानमिहसंजातंजानन्प्राग्विष्णुनाहतम् ॥ महासुरंकालनेमिंयदुभिःसव्यरुध्यत १६ उग्रसेनंचपितरंयदुभोजांधकाधिपम् ॥ स्वयंनिगृह्यबुभुजेशूरसेनान्महाबलः १७ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेद्वितीयोऽध्यायः २ श्रीशुकउवाच ॥ प्रलंबबकचाणूरतृणावर्तमहाशनैः ॥ मुष्टिकारिष्टद्विविदपूतनाकेशिधेनुकैः १ अन्यैश्चासुरभूपालैर्बाणभौमादिभिर्युतः ॥ यदूनांकदनंचक्रेबलीमागधसंश्रयः २ तेपीडितानिविविशुःकुरुपांचालकैकयान् ॥ शाल्वान्विदर्भान्निषधान्विदेहान्मागधानपि ३ एकेतमनुरुंधानाज्ञातयःपर्युपासते ॥ मथुरायांस्थिताश्चैवये अक्रूराद्याविशांपते ॥ हतेषुषट्सुबालेषुदेवक्याऔग्रसेनिना ४ सप्तमोवैष्णवंधामयमनंतंप्रचक्षते ॥ गर्भोबभूवदेवक्याहर्षशोकविवर्धनः ५

स्मिन्नध्याये तत्रदुष्टेंद्रियैःसार्धेंद्रियनिग्रहइवकंसःप्रलंबादिभिःसहितोयदुनिग्रहमकृतेत्यादिकंनिरूपयति प्रलंबेत्यादिना १ कदनंकलहं मागधोजरासंधःसंश्रयोयस्यसतथा तंसंश्रयन्नीतिवा २ ते यादवाःनिविविशुःनिवेशनंचक्रुः ३ अनुरुंधानाःअनुवर्तमानाः ४ वैष्णवंधामविष्णुतेजःसन्निहितं । हर्षशोकविवर्धनइतिउत्पत्तिप्रस्रवणाभ्यामितिशेषः हर्षसंवर्धयनशोकंवर्धयन्वातिवा ५

६ ७ पर्वतविवरेषु ८ स्वांशभागेनस्वांशांशेन अंशस्यभागोभजनंस्वीकारःतेनेनिवा ९ १० ११ दुराधिगमत्वाद्दुर्गाभद्रामंगलानीलाचेतिभद्रकाली सर्वादिशोविजयतीतिविजया विष्णोरियंवैष्णवी कौभूमौमोदतीतिकुमुदा चंडिकोपइतियातोःशत्रवेकुपितत्वाच्चंडिका सदानंदत्वात्कृष्णा मधुकुलोत्पन्नत्वान्माधवी विष्णुनयितत्वाद्वा कंसुखंनयतीतिकन्या नित्यकुमारीवा १२ मीयतेज्ञायतेइति माया मांयातीतिवा नारस्यनरसमुदायस्यअयनत्वान्नारायणी सर्वस्येष्टेतिईशाना शीर्यतइतिशारःतंसंसारघातिखंडयतीतिशारदा शत्रुविध्वंशारांहिंसांददातीतिवा सर्वस्यमातृत्वादंबिका १३ बलोच्छ्राद्वलोच्यतेः १४ तद्वचनंतथेतिस्पष्टीकरणंतथेत्योमिति तथाकरोमीतितद्वचःप्रतिगृह्यतिवा १५ योगनिद्रयादेवक्याःगर्भेरोहिणीप्रणीतेसति विस्रंसित स्रावित निर्गलितइतिविचुक्रुशुः१६ १७ पौरुषं धामपुरुषाकारीभूतविष्णुतेजः १८ वसुदेवप्रवेशानंतरंदेवीअच्युतस्यहरेरंशंकृष्णकेशलक्षणंदधारजगन्मंगलयतिभूभारहरणेनजगन्मंगलंकरोतीतिजगन्मंगलम् शूरसुतेनवसुदेवेनसमाहितम् सर्वात्मनः

भगवानपिविश्वात्माविदित्वाकंसजंभयम् ॥ यदूनांनिजनाथानांयोगमायांसमादिशत् ६ गच्छदेविव्रजंभद्रेगोपगोभिरलंकृतम् ॥ रोहिणीवसुदेवस्य भार्यास्तेनंदगोकुले ७ अन्याश्चकंससंविग्नाविवरेषुवसंतिहि ॥ देवक्याजठरेगर्भंशेषाख्यंधाममामकम् ८ तत्संनिकृष्यरोहिण्याउदरेसंनिवेशय ॥ अथाहं स्वांशभागेनदेवक्याःपुत्रतांशुभे ९ प्राप्स्यामित्वंयशोदायांनंदपत्न्यांभविष्यसि ॥ अर्चिष्यंतिमनुष्यास्त्वांसर्वकामवरेश्वरीम् १० नानोपहारबलिभिःसर्वकामवरप्रदाम् ॥ नामधेयानिकुर्वंतिस्थानानिचनराभुवि ११ दुर्गेतिभद्रकालीतिविजयावैष्णवीतिच ॥ कुमुदाचंडिकाकृष्णामाधवीकन्यकेतिच १२ मायानारायणीशानाशारदेत्यंबिकेतिच १३ गर्भसंकर्षणात्तंवैप्राहुःसंकर्षणंभुवि ॥ रामेतिलोकरमणाद्बलभद्रंबलोच्छ्रयात् १४ श्रीशुकउवाच संदिष्टैवंभगवतातथेत्योमितितद्वचः ॥ प्रतिगृह्यपरिक्रम्यगांगतातत्तथाकरोत् १५ गर्भेप्रणीतेदेवक्यारोहिणींयोगनिद्रया ॥ अहोविस्रंसितोगर्भइति पौराविचुक्रुशुः १६ भगवानपिविश्वात्माभक्तानामभयंकरः ॥ आविवेशांशभागेनमनआनकदुंदुभेः १७ सबिभ्रत्पौरुषंधामराजमानोयथारविः ॥ दुरासदोऽतिदुर्धर्षोभूतानांसंबभूवह १८ ततोजगन्मंगलमच्युतांशंसमाहितंशूरसुतेनदेवी ॥ दधारसर्वात्मकमात्मभूतंकाष्ठायथानंदकरंमनस्तः १९

सर्वव्यापिनोहरेर्यासर्वव्यापित्वशक्तिःसाऽस्यास्तीतिसर्वात्मकस्तम् । आत्मभूतंदेवक्यांप्रत्यगात्मस्वरूपम् आत्मनोमनसोभूतमभिव्यक्तंवा आत्मभुवश्चतुर्मुखस्यभूतमिष्टसाधकत्वादिष्टदैवंवा आनंदकरंसुकमपंचस्यापिसुखकर कथमिव काष्ठापूर्वदिक् आनंदोऽमृतंकरोयस्यसतमानंदकरचंद्रंनभस्तआकाशेयथादधातितथाहृदयाकाशेदधार नतुयोन्याकाशे कीदृशीकाष्ठापूर्णमनोरथा कीदृशीदेवीद्योतमाना कीदृशंचंद्रान्यामंधकारनिरासेनजगन्मंगलभूतम् च्युतिरहितांशःकरायस्यसतथातपूर्णकलमित्यर्थः शूरश्चडकरःसूर्यस्तत्सुतःसुपुत्राख्योरश्मिस्तेनसमाहितंनिष्पादितं अमावास्यायासूर्येलीनःतस्यसुपुत्राख्यरश्मिनाअभिव्यज्यतइतिशास्त्रप्रसिद्धिः सर्वासामोषधीनामंकुरजनकत्वंचप्रश्नवात्सर्वात्मकंआत्मनोमनसोभिमानित्वादात्मभूत लोकविडंबनार्थपितृमातृप्रवेशक्रमःनतुशरीरसंस्कारार्थं तदुक्तम् आविश्यपितरंविष्णुस्वरूपेणैवमातरः । विडंबनार्थंलोकस्यनिर्जनिश्चाप्यथाविशत् । आनंदमात्रदेहेनजातवत्संप्रदृश्यतइत्यादिना १९

सादेवकीप्रथमंभोजेंद्रगेहेरुद्धानविरेजइति नञमध्यात्स्वस्यव्याख्येयम् पश्चात्सर्वंजगंत्यस्मिन्निवसंतीतिसर्वजगन्निवासोविष्णुः तस्यनिवासभूता हेतुगर्भविशेषणम् नितरामत्यंतंविरेजेनरेजइतिपाठेन ओऽध्याहार्यत्वम् अत्रदृष्टांतः दाहकाग्निशिखादाह्यतृणपटलादिनारुद्धानराजते पुनःशुष्केणतेनैवज्वलितायथाराजतेयथावासतीसरस्वतीसत्यरूपावाणीद्यूतखलेद्यूतरगस्थलेअनृतेनरुद्धानराजते सैवानिर्व्याजारोचतेतथेतिअन्यथायथास्थितकथनंदृष्टांतदार्ष्टांतिकविरोधाद्युक्तम् २० अजितंभरांविष्णुंदधानांजेतुमशक्यगर्भभरांवा अंतःस्थितविष्णुप्रभावोधितस्वदेहप्रभयागर्भरूपेणत्त्वदयगु हांप्रविष्टोयद्यस्मात्तत्तस्माद्ध्रुवम् २१ अस्तुतवप्राणहरोहरिस्ततःकिमत्राह किमद्येति अद्येममयातस्मिन्गर्भस्थितेहरौघटनीयंउपद्रपत्वेनकर्तव्यंतत्केनप्रकारेणेतिचिंत्यते तदप्याशुकर्तव्यं नकालः क्षेपणीयः कुतोऽत्राह अर्थेति अधुनाअहमर्थतंत्रःप्रयोजनाधीनइतियत्तस्मात्कालोनक्षेपणीयइतितत्राह यथेति यथाअयमर्थतंत्रःदेवकार्यलक्षणप्रयोजनैकपरायणोगर्भस्थितोहरिःममविक्रमंजी वनलक्षणंनविहंति तथाझटितिकरणीयामित्यर्थः यथाअर्थतंत्रःपुरुषःस्वविक्रमंनविहंतितथेतिवा ननुतर्हितद्वधएवश्रेयानितितत्राह स्त्रियइति अयंस्त्रियोवधोयशोहंति अस्त्वयशस्करस्ततःकिंतत्राह स्वसुरिति स्वसुर्वधःश्रियंहंति जीवन्भद्राणीतिवचनात्तदप्यस्त्विततत्राह गुरुमत्याइति गर्भिण्यावधोऽनुकूलंक्षमायुर्हरतिअतोवधोनघटनीयइतिभावः २२ ननुलोकेकेषांचित्क्रूरकर्मिणादीर्घायुष्यदर्शना

सादेवकीसर्वजगन्निवासनिवासभूतानितरांविरेजे ॥ भोजेंद्रगेहेऽग्निशिखेवरुद्धासरस्वतीद्यूतखलेयथासती २० तांवीक्ष्यकंसःप्रभयाजितंभरांविरोचयं तींभवनंशुचिस्मिताम् ॥ आहैषमेप्राणहरोहरिर्गुहांध्रुवंश्रितोयन्नपुरेयमीदृशी २१ किमद्यतस्मिन्घटनीयमाशुमेयथार्थतंत्रोनविहंतिविक्रमम् ॥ स्त्रियः स्वसुर्गुरुमत्यावधोयंयशःश्रियंहंत्यनुकूलमायुः २२ सएषजीवन्खलुसंपरेतोवर्तेतयोऽत्यंतनृशंसितेन ॥ देहेमृतेतमनुष्यर्थकामौयशोमलंगौरभिमानि नोध्रुवम् २३ इतिघोरतमाद्भावात्सन्निवृत्तःस्वयंप्रभुः ॥ आस्तेप्रतीक्षंस्तज्जन्महरेर्वैरानुबंधवित् २४ आसीनःसंविशंस्तिष्ठन्भुंजानःपर्यटन्पिबन् ॥ चिंतयानोहृषीकेशमपश्यत्तन्मयंजगत् २५ ब्रह्माभवश्चतत्रैत्यमुनिभिर्नारदादिभिः ॥ देवैःसानुचरैःसाकंगीर्भिर्विष्णुमथास्तुवत् २६ ब्रह्मभवावूचतुः ॥ सत्यव्रतंसत्यपरंत्रिसत्यंसत्यस्ययोनिंनिहितंचसत्ये ॥ सत्यस्यसत्यमृतसत्यनेत्रंसत्यात्मकंत्वांशरणंप्रपन्नाः २७

सवापिकिंनस्यादित्यतआह सएषइतिजीवन्परेतोजीवन्मृतो नकेवलंक्रूरकर्मकर्तुरत्रजीवन्मृतमात्रंअपितुमृतेपुरुषार्थसर्वस्वहानिःस्यादित्याह देहइति । अभिमानिनोदेहेमृतेपंचत्वंप्राप्तेतंदेहमन्वर्थकामौ पुरुषार्थौनश्यतःसाधकाभावात् हिशब्दोर्थकामावनुधर्मोनश्यतीतिदर्शयति तमनुगौःस्वर्गादिशब्दवाच्योलोकोनश्यति साधकाभावात् । देहमनुमानिनोऽमलंयशोनश्यतिध्रुवंतत्रनसंशयइत्यर्थः । अर्थकामयशआदिनाशेगौर्दृष्टिर्ज्ञानंनश्यति । तांदृष्टिमनुमानिनःपुंसोध्रुवंनित्यसुखानुभवलक्षणोगामोक्षोनश्यतीतिवा । स्वतोनृतस्यापिकंसस्यएवंविधज्ञानंसच्चेतनावेशादुपपद्यतेइतिक्षुद्रबाधानवका शःगौर्दृष्टिर्दीधितिःस्वर्गइतिहलायुधः २३ भावात्कर्मणः । भावोलीलाक्रियाचेष्टाइतियादवः । स्वयंप्रभुर्ज्ञानित्वाभिमानी स्वमनसैवसमर्थइतिवा । वैरानुबंधवित् वैरअनुबंधंस्नेहंवेत्तीतिवैरमनु स्नेहंकरोतीतिवा । विदकृताविविशातुः । अनेननिरंतरतांचिंतयास्नेहस्तकर्यते नतुतात्विकः स्वतएवप्रधानोद्भपइतिध्वनयातिनिरंतरवैरकृद्वा २५ तच्चिंताप्रकारदर्शयति आसीनइति संविशन्शया नः हृषिरानंदःसएवकेशोयस्यसतथातं यद्वा हृषीकानामिंद्रियाणामीशइति तत्तत्पदार्थस्यकृष्णात्मकत्वमाशंक्यतन्मयत्वं २५ २६ तत्रशंकरादिभिःसमेतोब्रह्माज्ञानिसुगमगुणविशिष्टंविष्टरश्रवसमभि ष्टौति सत्यव्रतमिति वयंत्वांशरणंप्रपन्नाइत्यन्वयः कीदृशत्वासत्यव्रतंपूर्णानंदज्ञानलक्षणंसत्यंतदेवव्रतव्यावृत्तरूपंयस्यसतथातंसद्वचःपृथिव्यप्तेजोभ्यःत्यद्योवांय्वाकाशयोः परत्वाद्विलक्षणत्वात्सत्यपर

त्रयाणांवेदानांसत्यत्वान्मुख्यार्थत्वाद्विसत्यःतं सत्यस्याबाधितप्रपंचस्ययोनिंमूलकारणंसत्येजगत्यंतर्निंयामकत्वेनानिहितं । सत्यस्यविश्वस्योत्तमानंदज्ञानंसत्यंसत्यस्यप्रपंचस्यनेत्रंनेतारंसत्यात्मकं सत्यस्यप्रपंचस्यअनृत्वादादानाचसत्यात्मकःतं कप्रत्ययःप्रशंसायां उतशब्दःसमुच्चयार्थः । सच्छब्दउतमंत्रयादित्यादिनाऽक्षरार्थोज्ञानव्य' प्रामाणिकत्वान्ग्राह्यमेतादेनिसिद्ध यद्वा अनृतापियवर्जं नंयथार्थकथनंसत्यंतदेवव्रतंनियमोयस्यमतथातं अजस्यावक्तेजसइतिहिश्रुतेः । सत्यसाहितावैदेवाइतिच । सत्यपरधर्मपालकं सत्यधर्मउदाहृतइत्याभिधानं । सत्यपरंसत्तिरवसादनंतस्मादपरम न्यंतद्राहितमित्यर्थः । अविनाशीवाअरेयमात्मेतिश्रुतेः । त्रिषुलोकेषुसत्यंतेषुनष्टेष्वप्यविनष्टमित्यर्थः । सत्यस्यमुख्यप्राणस्ययोनिमुत्पादकं आत्मनएषप्राणोजायतइतिश्रुतेः । सत्येमुख्यप्रा णेनिहितंसन्निहितं सप्राणमसृजतेतिश्रुतिः सत्यमेवनेत्रंनयनंयस्यसतथा सत्यस्यप्रपंचस्यप्रकाशनात्निरुपमचारितत्वेनअबाधितं अद्वैतंपरमार्थतइतिश्रुतिः सत्यादेवास्तेनेत्राशिष्यादिषुनेतारोयस्य सतथा । तंदेवाःप्राणयंतीतिश्रुतिः सत्यमबाधितमात्मनःकंसुखंयस्यसतथा तंअबाधितस्वरूपसुख एषह्येवपरमानंदइतिश्रुतिरिति ॥ २७ ॥ ननुप्रपंचोऽयंकेचिज्जीवकर्तृकःकेचित्प्रधानकर्तृकइत्यादि संगिरंतेतत्राह एकायनइति अत्रयत्रशब्दमध्याहृत्यान्वेतव्यं असावादिवृक्षोयत्रस्थितस्तंत्वांशरणंप्रपन्नाइतिपूर्वेणान्वयः चेतनस्यमनुष्यस्यपुरुषार्थत्वादादिभूतअंतरंगसाधनंज्ञानतेनादिनावृक्ष्यतइ त्यादिवृक्षःप्रपंचः । आदेर्हरेरधीनोवृक्षइतिवा मुक्तामुक्तप्रपंचपक्षीकरणायदूरस्थस्याप्यदम्शब्देनपरामर्शः । ऋवोअक्षरेपरमेव्योमन्यस्मिन्देवाअधिविश्वेनिषेदुःउतामृतत्वस्येशानइत्यादिश्रुतिःएकाचे तनाचेतनात्मकलक्षणाप्रकृतिरयनंआश्रयोयस्यसएकायनः यत्किंचजगत्यांजगदितिश्रुतिः द्विफलेप्रवृत्तिनिवृत्तिलक्षणेयस्यसद्विफलः सत्वादिगुणामूलानियस्यसत्रिमूलः चत्वारोरसाधर्मादिमोक्षांता यस्यसचतूरसः तत्रप्रवृत्तफलस्यधर्मादयस्त्रयोरसाः निवृत्तफलस्यमोक्षएकोरसइतिविभागःपंचमात्राःशब्दादयःशिफायस्यसपंचशिफः अस्तिजायतेपरिणमतेविवर्धतेअपक्षीयतेविनश्यतीतिषड्विकाराःप्रा

एकायनोऽसौद्विफलस्त्रिमूलश्चतूरसःपंचशिफःषडात्मा ॥ सप्तत्वगष्टविटपोनवाक्षोदशच्छदीद्विखगोह्यादिवृक्षः २८ त्वमेकएवास्यसतःप्रसूतिस्त्वंसन्निधानंत्वमनुग्रहश्च ॥ त्वन्मायसासंवृतचेतसस्त्वांपश्यंतिनानानविपश्चितोये २९

तीतिषडात्मा त्वक्चर्ममांसरुधिरमेदोमज्जास्थीनित्वग्रूपेणवर्ततेयस्यसप्तत्वक् देवगंधर्वदानवराक्षसपिशाचतिर्यङ्मानुषस्थावरलक्षणाअष्टविटपायस्यसोऽष्टविटपः नवाक्षाइंद्रियाधिष्ठानभूतायस्यसनवा क्षः अक्षोरथांगआधारेव्यवहारेबिभीतके शकटेपाशकेकर्षेचूतभेदेऽक्षइंद्रियेइतियादवः दशच्छदाःपत्रस्थानीयानींद्रियाणिअस्यसंतीतिदशच्छदी प्रवृत्तिमार्गस्थानिवृत्तिमार्गस्थाइतिद्विप्रकाराःखगाः पुण्यापुण्यफलभागिनोजीवायस्यसद्विखगः तदुक्तं जगद्वृक्षाश्रयाइत्यादि हिशब्देनकारणस्यसत्त्वात्प्रवाहेणचसन्नसावित्यादिनाजगद्वृक्षस्य सनातनत्वंविष्णुकारणत्वंदर्शयति हरिरेकएवायनंयस्यासौ सतथा द्वेपुण्यपापेफलेयस्यसतथा तिस्रोजाग्रदाद्याअवस्थायस्य तिस्रोव्याहृतयोवेदावामूलंयस्यसतथा चत्वारोरसाःस्वर्गमोक्षनरकतमोलक्षणायस्यसतथा प्राणापानव्यानोदानसमानाख्याःपंचशिफा अवांतरमूलानियस्यसतथा अशनापिपासाशोकमोहजरामृत्यवःषडात्मानःसहजायस्य सप्तच्छदासित्वक्स्थानीयानियस्य अष्टविटपाःपंचमहाभूतानिमनोबुद्ध्यहंकाराः विटपायस्य नवनवाक्षाव्यवहा राअष्टादशभाषायस्यसतथा तंत्रन्यायेननवशब्दस्यएकोच्चारणंपायूपस्थयोरेकत्वेननवेंद्रियाणिवा यस्यदशेंद्रियविषयाःशब्दस्पर्शादयःदशच्छदाअस्यसंतीति द्वौखगौजीवपरमात्मानौयस्य आदिरद नयोस्यःहरेरभूतःप्रपंचःसएववृक्षःआदिवृक्षः अनेनजगद्वृक्षस्यहरेरधीनत्ववर्णनेनहरेरत्युत्तमत्वमुक्तंभवतीति ॥ २८ ॥ ननुब्रह्मादेवानाप्रथमःसंबभूवविश्वस्यकर्ताभुवनस्यगोप्ता एकोरुद्रो नद्वितीयोऽवतस्थेइत्यादिनेतरेषामपिजगदाश्रयत्वप्रतीतेर्हरेरेवतल्लक्षणंकथंस्यादितितत्राह त्वमेकएवेति अस्यसतःसत्यजगतःप्रसूयतइतिप्रसूतिःकारणं तिष्ठत्यस्मिन्निति स्थानं निधीयतेस्मिन्निति नि धानंअनुगृह्णातिरक्षतीत्यनुग्रहः संवृतचेतसआवृतज्ञानाःत्वानानापश्यंति येविपश्चितःतेनपश्यंतीत्यनेनहरेरेवोक्तलक्षणनान्यस्येतिनिरणायि २९

तथास्त्काळप्राप्तानर्थपरिहारलक्षणपालनंचावतारलक्षणस्वरूपग्रहणेनेत्याह बिभर्षीति अवबोधआत्मन्ज्ञानस्वरूपेत्वय्यधिकरणेइत्यनेनशुक्रशोणितसंबंधनिवारयति क्षेमायतत्तत्काळप्राप्तविपत्प रिहारलक्षणपालनाय क्षेमोनाप्राप्तरक्षायामितियादवः सत्वोपपन्नानिबलज्ञानसमाहारयुक्तानि सतामस्माकसुखकराणि कंसादिखलानामभद्राणि तथआद्यमंगलकराणि ३० सतांसुखा वहानीत्येतद्विवृणोति त्वयीति अखिलसत्वधाम्निसदासर्वगुणानामाधारभूतेत्वयिसमाधिनाउपास्त्याआवेशितचेतसःतांतलक्षप्तचित्ता येपुरुषाःतेमहत्कृतेनतयैवोपास्त्या यथा महद्भिस्तीर्णभवतित थाविरचितेनप्लवेनभवाब्धिसंसारसागरंघोरंगोवत्सपदंकुर्वंति यथावत्सचरणभारकृतनिम्नस्थितजलमयत्नेनतरंतितद्वदेत्यन्वयः ३१ नन्वस्तुगोवत्सपदोपमोभवाब्धिर्महांतःतेतमुत्तीर्यकुत्रयांतीति तत्राह स्वयंसमुत्तीर्येति हेद्युमन्तेजोमूर्ते येअदभ्रसौहृदाःस्वस्वयोग्यभक्तिपूर्णाःस्वयमकृत्रिमयाभवत्पदांभोरुहनावादुस्तरंभवार्णवंसमुत्तीर्यतीर्त्वांस्थितास्तेत्रयोग्यादिषुशिष्यादिषुउपदेशेननि धायतांभवत्पदांभोरुहनावमेवयाताः नान्यथाताभवंतीति यदतोभवान्सतएवानुगृह्णातीतिसदनुग्रहोनामेत्यर्थः ननुसत्वोपपन्नानीत्यादौसत्वगुणात्मकत्वप्रतीतेस्तीर्त्वापुनस्तत्प्राप्तिःकथंमुक्तिः स्यात्तस्यानिर्गुणरूपत्वादुच्यते अत्रसत्वशब्देननसत्वगुणविवक्षा किंतुज्ञानादिगुणसामग्री प्रामाणिकत्वात् तदुक्तं सदासर्वगुणाढ्यत्वादित्यादि त्वत्पादपोतेनेत्यनेनभगवद्भक्तस्यशिवादिपादपो तपुरुषाद्वैशिष्ट्यंज्ञाप्यते तदुक्तं भगवत्पादपोतोसावित्यादि । लोकेनौतीर्णस्यतांविहायदेशांतरगतिदर्शनात्कथंतामेवाश्रिताइतियुज्यतइतिचेन्न भगवत्पादनावोवैलक्षण्यादर्थवैलक्षण्यस्यसंभवात्

बिभर्षिरूपाण्यवबोधआत्मन्क्षेमायलोकस्यचराचरस्य ॥ सत्वोपपन्नानिसुखावहानिसतामभद्राणिमुहुःखलानाम् ३० त्वय्यंबुजाक्षाखिलसत्वधाम्नि समाधिनावेशितचेतसोये ॥ त्वत्पादपोतेनमहत्कृतेनकुर्वंतिगोवत्सपदंभवाब्धिम् ३१ स्वयंसमुत्तीर्यसुदुस्तरंद्युमन्भवार्णवंभीममदभ्रसौहृदाः ॥ भवत्प दांभोरुहनावमत्रतेनिधाययाताःसदनुग्रहोभवान् ३२ येन्येरविंदाक्षविमुक्तमानिनस्त्वय्यस्तभावादविशुद्धबुद्धयः ॥ आरुह्यकृच्छ्रेणपरंपदंततःपतंत्यधो नादृतयुष्मदंघ्रयः ३३ तथानतेमाधवतावकाःक्वचिद्भ्रश्यंतिमार्गात्त्वयिबद्धसौहृदाः ॥ त्वयाभिगुप्ताविचरंतिनिर्भयाविनायकानीकपमूर्धसुप्रभो ३४ सत्वं विशुद्धंश्रयतेभवान्स्थितौशरीरिणांश्रेयउपायनंवपुः ॥ वेदक्रियायोगतपःसमाधिभिस्तवार्हणंयेनजनःसमीहते ३५

तदुक्तंभगवत्पादनौकापाइत्यादि अस्यार्थः याभगवत्पादनौकाइयंअन्यनौकोपमानभवति कुतःतयाभवगत्पादनावाभवाब्धितीर्त्वाश्रीहरिपादनावंतांप्राप्यसुखंतिष्ठंतीतियस्मात्तस्मादिति लोकेचकर्ण धारादयःतयाब्धितीर्त्वातत्तीरएवतामाश्रित्यतिष्ठंतोदृश्यंतेइत्यतोऽविषमोदृष्टांतइतिसंतोष्टव्यं ३२ खलानामित्युक्तंविवृणोति येन्येइति रविंदंअंधकारः सनभवतीत्यरविंदंप्रकाशःज्ञानमितियावत्अं धकारोरविंदांधतिमिरंतमउच्यतइत्युत्पलमाला । येसद्भ्योऽन्येखलाःतेततःपरमपदात्योगारूढाःपतंतीत्यन्वयः पतनेकारणमाह अनादृतेति । अघिरघिलघिगत्यार्थाइतिधातोःअनुपासितभगवज्ज्ञा नाः ज्ञानाभावेकारणमाह त्वयीति । त्वय्यस्तभावात्त्वद्विषयभक्त्यभावात्अविशुद्धबुद्धयःदुष्टांतःकरणाःदुष्टज्ञानावा किंकृत्वापततीतितत्राह आरुह्येति । कृच्छ्रेणमहतायासेनपरंपदभगवत्प्राप्तिनिमित्त योगमारुह्यसंन्यासाश्रमंप्राप्यतदनुष्ठानसामर्थ्याभावात्पतंतीत्यर्थः योगमवाप्यतद्भ्रंशेनिमित्तमाह विमुक्तेति । विमुक्तावयमित्यभिमानोयेषामस्तीति ताच्छीलिकोणिनिः हेविमुक्तेतिवा अभिमानएवभ्रं शेकारणमित्यर्थः ३३समःसमाधिःभक्तेइतिनेत्याह तथानेति करावलंबबाहुल्यात्उत्तमाश्रमान्नभ्रश्यंतीत्यर्थः विनायकाःविघ्नाःश्रेयःप्रतिबंधिनःतेषामनीकंसेनातत्पतयः । विनायकानीकपाःतेषांमूर्ध सुउपरितनानतिक्रम्यश्रेयसएवयतंतइत्यर्थः ३४अधुनाकस्मिन्नधिष्ठानेस्थितोहरिःपूज्यःकैःसाधनैरितितत्स्पष्टयति सत्वमिति स्थितावितिसप्तमीचतुर्थ्यर्थेस्थितौज्ञानस्थिरीकरणायभवान्विशुद्धसत्वंवपुः रजस्तमोभ्यामस्पृष्टंब्रह्मादिशरीरंश्रयते । विशिनष्टि शरीरिणामिति ज्ञानार्थिनांजीवानाश्रेयउपायनंश्रेयःसाधनम् । जनोयेनब्रह्मादिशरीरेस्थितेनहरिणोपदिष्टमार्गेणवेदादिभिस्तवदर्हणंपूजासमीहतेक

सिअतस्त्वत्प्रसाद.दवाप्तंज्ञानमेवस्थितंभवतीत्यर्थः विशुद्धसत्वंब्रह्मादेरितिवचनादुक्तएवा.र्थ.३५ ब्रह्मादिदेहसन्निहितहरिप्रसादोत्पन्नज्ञानंपुरुषार्थसाधनमित्युक्तंतदनंगीकारेबाधकमाह सत्वमिति भो धातरिदंनिजमात्मीयंविज्ञानंविशिष्टज्ञानंयस्मात्तत्तथास्वयंचज्ञानरूपं सत्वब्रह्मादिदेहाख्य अज्ञानभिदापमार्जनं अज्ञानान्यथाज्ञाननिवर्तकंनभवेच्चेद्यदितर्हिविमतंज्ञानंकेनचिज्जनितंकार्यत्वात्घटवदि ति सत्वगुणोत्पन्नज्ञानैर्भवाननुमीयतेतदनुमितोनस्यात् यदिनस्यात्तर्हिसगुणोभवान्यस्यकस्ययेनकेनवा.साधनेनप्रकाशतेज्ञायतेएतदुक्तंभवति यदिब्रह्मादिदेहसन्निहितश्रीनारायणप्रसादात्य ज्ज्ञानमज्ञाननिवर्त्तकत्वेनश्रेयःसाधनंनस्याच्चर्हितज्ज्ञानाभावेनतद्विषयेलिंगस्थाननस्यात् तच्चदिनस्यात्तर्हितज्ज्ञानाभावेनत्वत्पूजाविधानंनस्यात् तन्नस्याद्यदिजगदांध्यंस्यात्नचेदमुपपन्नं कश्चिन्मां वेत्तितत्त्वतः । प्रियोहिज्ञानिनोऽत्यर्थमित्यादिवाक्यप्रामाण्यान्यथानुपपत्त्यात्वज्ज्ञानमज्ञाननिवर्त्तकत्वेनपुरुषार्थसाधनंभवतीतिसिद्धं तदुक्तं सत्वंब्रह्मादिदेहाख्यमित्यादिकमस्मिन्नर्थेमानं यद्वा धातृ देहसंनिहितत्वाद्धातरितिसंबुद्धिः । हरेर्योभवान्गुणप्रकाशैरनुमीयते अत्रसन्निहितहरिप्रसादादिदंज्ञानमभूत्तस्मादत्रहरिःसन्निहितइतिनस्यतवेदंसत्वंनिजंनित्यप्रत्तविधानयोग्यंनभवेच्चेत्तर्हिततउत्पन्न मज्ञानमिद्धिज्ञानंमार्जनंस्वरूपतोनाशमाप । यद्येवंतर्हिगुणोज्ञानानन्दादिगुणपूर्णोभवान् यस्ययेनवाप्रकाशते नकस्याप्याविर्भूतोनभवति साधनसामर्थ्यभावात् यद्वा यस्यतवगुणोनुग्रहलक्षण.प्रकाश तेयेनत्वयागुणोवाप्रकाश्यते यश्चभवान्गुणप्रकाशैरनुमीयतेतस्यतवेदंसत्वंब्रह्माद्यन्यतमाप्रधृष्यंबन्धनिजंनभवेच्चेत्तर्ह्यज्ञानभिदामापयतीत्यज्ञानभिदापंविज्ञानमार्जनंवरादिनापादितंभवति नत्वौत्पत्तिक मतोऽभतिमंतवसत्वमित्यर्थः इतिगुणप्रकाशैरिंद्रियज्ञानैः । एतदर्थद्वयसिद्धांताविरुद्धत्वादाचार्यचित्ताव्याकृताकाशांतर्गतमितिज्ञातव्यं श्रोतुर्मतिमवेक्ष्यनोद्घाटितमिदमिति ३६ गुणप्रकाशैः तव

सत्वंनचेद्धातरिदंनिजंभवेद्विज्ञानमज्ञानभिदापमार्जनम् ॥ गुणप्रकाशैरनुमीयतेभवान्प्रकाशतेयस्यचयेनवागुणः ३६ ननामरूपेगुणकर्मजन्मभिर्निरूपि तव्येतवतस्यसाक्षिणः ॥ मनोवचोभ्यामनुमेयवर्त्मनोदेवक्रियायांप्रतियंत्यथापिहि ३७ शृण्वन्गृणन्संस्मरयंश्चचिंतयन्नामानिरूपाणिचमंगलानिते ः। क्रियासुयस्त्वच्चरणारविंदयोराविष्टचित्तोनभवायकल्पते ३८

सद्भावानुमानंयथातथातवनामरूपानुमानेनापित्वत्सद्भावज्ञानंकिंनस्यादत्राह ननामेति । त्वन्नामरूपाभ्यांत्वत्सद्भावज्ञानसंभवात्किमायाससाध्येनपरिशेषप्रमाणेनेत्यतोवात्राह ननामेति । शुक्लभास्वरं तेजइतिगुणेनकपीठयोनिराग्निरितिजन्मनादहनोग्निरितिकर्मणायथाग्निर्निरूप्यते । तथातवनामरूपेनानिरूपयितव्येनिरूपयितुमशक्यंलोकमामिद्व्यभावात् अप्राकृतत्वात्तत्त्वाद्यभावातअक्लिष्टकालित्वा त्नित्यत्वात् नचनामादिकंमिथ्येत्याह तस्येति । तस्यनामादेःसाक्षिणःसाक्षाद्द्रष्टुर्नहीश्वरज्ञानगोचरस्यमिथ्यात्वंयुक्तम् तथासतिसर्वत्रानाश्वासप्रसंगःस्यात्तस्माद्वाचारंभणंविकारइतिश्रुत्यवष्टंभेन नामरूपयोर्मिथ्यात्वेनहरेस्तेनस्वइतिनवक्तव्यं किंत्वलौकिकार्थसन्नाम्नातद्वाच्यरूपाणांवाऽनंतत्वादनामादिवचनमितिज्ञानिमनमाचानुमेया.निनामरूपाणिमंति सर्वनामासर्वकर्मान्गन्धवर्णकर्तान्यसीग मित्यादिश्रुतेरित्याशयेनाह मनोवचोभ्यामिति यद्ययमनामास्यात्तर्हिशब्दवाच्यःस्यात् नचतथा अहमेवेत्यादिश्रुतेरित्यादि ननुज्ञानाभावान्नास्त्ययनामादिकमितिनत्राह प्रतियंतीति कथापिप्रत्य प्यनंतत्वाज्ज्ञातुमशक्यानितथापिप्रतियंतिजानंतिज्ञानिनइतिशेषः तज्ज्ञानचनन्वनियतमित्याह देवेति देवस्यसर्वत्रद्योतमानस्यहरेःक्रियायाःप्रेरणालक्षणायाः.श्रीनारायणप्रसादान्वित्यर्थः लोकसिद्धार्थ नाम्नःसइत्यारभ्यज्ञानंनिपरमर्षयइत्यतआचार्योक्तैरुक्तार्थसिद्धिरिति अस्तुनामरूपप्रसिद्धिःनतःकितत्राह हीति हिशब्दोहेतौ ३७ यस्मान्नामादयःसन्तितस्मात्तत्र यत्नात्सक्रियानुपेर [illegible] ननामानिशृण्वन्गृणन्रूपाणिचिंतयन्नास्ते सत्वच्चरणारविंदयो.आविष्टचित्तःपुरुषःभवायसंसार.यनकल्पतइत्यन्वयःचशब्देन सर्वक्रियासुकर्तृत्वपूज्यत्वेनज्ञानादेग योर्गोक्तनतिसम्यक्तत्प्रसादात् शयइविस्मृतेनंश्रवणादिनापूर्यते किंतु तज्ज्ञानचावश्यमपेक्षितंभवति ३८

इदानीमवतारप्रयोजनं विज्ञापयति दिष्ट्येति तव जन्मना भवतः पदः भवच्चरणस्थानीयाया भुवः असुरकृतभारोऽपनीत इति यत्तद्दिष्ट्या सर्वस्य सुखमभूत् सुष्ठु वा सुष्ठु दिष्ट्योपजोषमितिवादवः तवानुकम्पितामनुकं पाविषयां चद्रक्ष्यामः दिष्ट्येत्यभ्यास आदरार्थं पदाद्याश्रयणाद्विष्णोः पृथिव्यादिपदादिकमित्यादिस्मृतिसिद्धं भूमेर्विष्णुपदत्वं ३९ लोकानुग्रहमन्तरेणान्यदवतारप्रयोजनं नास्तीति विज्ञापयन्नीत्याह नेति नविद्यते भवः शुक्रशोणितसंपर्कलक्षणं जन्म यस्य तथा तस्य भवस्य भद्रस्य जन्मादिदोषरहितस्येत्यर्थः भवाभद्रेहरेराशासत्तासंसारजन्मास्त्विति यादव नन्वकर्ममेलीयत इव हरेर्जन्मादिमत्त्वं सत्यमित्या यावत्तथा च तस्य कर्माधीनप्रवृत्तत्वेनेश्वरत्वहानेर्न मोक्षार्थं तदुपासनं विधेयमिति तत्राह भव इति त्वयीति षष्ठ्यर्थे सप्तमी अभवाश्रयश्चायमात्मा चेत्यभवाश्रयात्मा मोक्षाश्रयः स्वामी । तस्य मुक्ताश्रयस्य स्वरूपस्य वा । तवकृता अंगीकृताः भवादयो विद्ययात्वत्स्वरूपाज्ञानेन सत्या इति नरा मन्यते इति यत इति शेषः । अस्य स्वस्याविद्यया इच्छया कृताः सत्या मन्यंते इति यतस्तस्मात्स्वरूपानादित्वेन ईश्वरत्वहान्यभा वेन त्वदुपासनमेवाविधेयमिति भावः अज्ञानादेव मन्यंते विष्णोर्जन्ममृतीर्नराः । स्थितिस्वरूपस्य चान्यस्मात्स्थितिर्मोक्षाश्रयस्य हीति वचनादिन्द्रजालमिति मन्तव्यमिति ४० भक्तसंकटपरिहारमन्तरेणा न्यदवतारप्रयोजनं न तवास्तीति यत इतो निकृष्टोत्कृष्टजातिग्रहणेन त्रिभुवनमपादित्युपसंहरतीत्याह मत्स्येति अश्वो हयग्रीवः कच्छपः कूर्मः विप्रो जामदग्न्य त्रिभुवनं पास्यथा इति लकारव्यत्ययः त

दिष्ट्या हरेऽस्या भवतः पदो भुवो भारोऽपनीतस्तव जन्मनेशितुः ॥ दिष्ट्यांकितां त्वत्पदकैः सुशोभनैर्द्रक्ष्याम गां द्यां च तवानुकंपिताम् ३९ न तेऽभवस्येश भवस्य कारणं विना विनोदं बत तर्कयामहे ॥ भवो निरोधः स्थितिरप्यविद्यया कृता यतस्त्वय्यभयाश्रयात्मनि ४० मत्स्याश्वकच्छपनृसिंहवराहहंसराजन्यविप्र विबुधेषु कृतावतारः ॥ त्वं पासि नस्त्रिभुवनं च तथाधुनेश भारं भुवो हर यदूत्तम वंदनं ते ४१ दिष्ट्यांब ते कुक्षिगतः परः पुमानंशेन साक्षाद्भगवान्भवाय नः ॥ माभूद्भयं भोजपतेर्मुमूर्षोर्गोप्ता यदूनां भविता तवात्मजः ॥ ४२ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ इत्यभिष्टूय पुरुषं यद्रूपमनिदं यथा ॥ ब्रह्मेशानौ पुरोधाय देवाः प्रतिययुर्दिवम् ४३ ॥ इति श्रीभा० म० दशमस्कंधे तृतीयोऽध्यायः ३ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ अथ सर्वगुणोपेतः कालः परमशोभनः ॥ यर्ह्येवाजनजन्मर्क्षं शांतर्क्षग्रहतारकं १ दिशः प्रसेदुर्गगनं निर्मलोडुगणोदयम् ॥ मही मंगलभूयिष्ठपुरग्रामव्रजाकरा २ नद्यः प्रसन्नसलिला ह्रदा जलरुहश्रियः ॥ द्विजालिकुलसन्नादस्त बका वनराजयः ३ ववौ वायुः सुखस्पर्शः पुण्यगंधवहः शुचिः ॥ अग्नयश्च द्विजातीनां शांतास्तत्र समिंधत ४ मनांस्यासन्प्रसन्नानि साधूनामसुरद्रुहाम् ॥ जायमानेऽजने तस्मिन्नेदुर्दुंदुभयो दिवि ५ जगुः किन्नरगंधर्वास्तुष्टुवुः सिद्धचारणाः ॥ विद्याधराश्च ननृतुरप्सरोभिः समं मुदा ६

थासतिकार्यैक्येऽप्यस्माभिरेतावदेवानुष्ठीयत्तेकृतमतिनिष्यभावादित्याह यदूत्तमेति अस्त्विति शेषः ४१ भगवद्भक्तबहुमानातिशयेनापि भागवतो धर्म इति प्रदर्शनाय देवकीमाह दिष्ट्येति दिष्ट्या मंग लं दिष्ट्यास्यान्मंगलादिष्विति यादवः साक्षात्तुर्यः जाग्रदाद्यवस्थातिक्रांतः भविता भविष्यति ४२ यद्रूपमनिदं प्रत्यक्षासिद्धं जगद्विलक्षणं तं पुरुषं पूर्णं यथा यथावदभिष्टूय यद्वा यद्रूपं यथाऽनिदं प्रतीयते ताहशै र्विशेषणैरभिष्टूय ४३ ॥ इति श्रीभागवते महापुराणे दशमस्कंधे त्रिज० कृतटी० तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ भगवद्भक्त्यर्थं तदवतारप्रयोजनं समयेनाविर्भूतपूर्वकालादिगुणैर्विलासमाह श्रीशुक इति सर्वेषां ग्रहा णामुच्चस्थानगतत्वादिगुणविशिष्टः सर्वगुणोपेतः परमं शोभनं यस्मात्स तथा अजनजन्मर्क्षं रोहिणी यत्र स तथा शांतानि प्रसन्नानि नक्षत्राणि ग्रहाश्च तारकाश्च यस्मिन्स तथा यर्हि यदैवंविधः कालः १ तदा दिशः प्रसे दुरित्यादिकमभूत् निर्मलो उडुगणस्य उदयो यस्मिन्स तथा । मंगलपूर्णाः पुराणि ग्रामा व्रजा आकराश्च यस्यां सा तथा २ जलरुहाणां पद्मानां श्रीर्येषु तथा वनराजयः वनपंक्तयः ३ समिंधत ज्वलिताः ४ ५ ६

सुमनांसिपुष्पाणि अनुसागरंसमुद्रस्योपांते ७ जायमानइतिद्विर्वचनंजन्मवैलक्षण्यप्रदर्शनपरम् देवस्यहरेरूपंअस्यामस्तीतिदेवरूपिणीतस्यां ८ ९ शंखगदेआदीयेषांतानिशंखगदादीनिता निचोत्कृष्टानिचायुधानियस्यसतथातं श्रीवत्सलक्ष्मंश्रीवत्सलांछनं सांद्रपयोदसौभगंसांद्रपयोदस्यजलपूर्णमेघस्येवसौभगकांतिविशेषोयस्यसतथातं १० महार्हाणिअनर्घ्याणिवैदूर्यमयाकिरीटकुंडलानि महार्हवैदूर्यकिरीटकुंडलानितेषांत्विषाशोभयाकिरीटंचकुंडलेचाकिरीटकुंडलानिपरिष्वक्ताआलीढाःसहस्रकुंतलायस्यसतथा ११ अस्पृशत्दास्यामीतिमनसासंकल्पवान् मुदाप्लुतः १२ कृतधीःशोभि तबुद्धिःपंडितइत्यर्थः गतभीरवेनैमित्तंप्रभावविदिति १३ प्रकृतेःपरत्वेनकेवलानुभवानंदस्वरूपत्वेनसर्वबुद्धिसाक्षित्वेनचपुरुषःषड्गुणइतिभवान्पूज्यस्त्वंविदितोसिसाक्षान्नोपचारमात्रं १४ ननुसाक्षित्वेनो दासीनश्चेज्जगत्स्रष्टाकइतितत्राह सएवेति तदनुसृष्टेरनंतरंबहिरपिविद्यमानत्वात् अप्रविष्टःपूर्णस्वरूपात्प्रविष्टःसर्वगतस्यप्रवेशाप्रवेशौउपचारतोनतुदेवदत्तवन्मुख्यावित्यतइवशब्दः बहिश्चविद्यमानत्वा दप्रविष्टोजगत्पतिः प्रविष्टश्चतत्रैवपूर्णरूपत्वतोविभुरित्यादेः सर्वगतरूपेणाप्रवेशः पुरुषरूपेणप्रवेशः जलेप्रतीयमानाकाशादिवदितिवा हिशब्दोऽसगत्वमाह १५ सृष्टिप्रकारंदर्शयति यइति यएतेसप्तावि

मुमुचुर्मुनयोदेवाःसुमनांसिमुदान्विताः ॥ मंदंमंदंजलधराजगर्जुरनुसागरम् ७ निशीथेतमउद्भूतेजायमानेजनार्दने ॥ देवक्यांदेवरूपिण्यांविष्णुःसर्व गुहाशयः ८ प्रादुरासीद्यथाप्राच्यांदिशींदुरिवपुष्कलः ९ श्रीशुकउवाच ॥ तमद्भुतंबालकमंबुजेक्षणंचतुर्भुजंशंखगदाद्युदायुधम् ॥ श्रीवत्सलक्ष्मंगल शोभिकौस्तुभंपीतांबरंसांद्रपयोदसौभगम् १० महार्हवैदूर्यकिरीटकुंडलत्विषापरिष्वक्तसहस्रकुंतलम् ॥ उद्दामकांच्यंगदकंकणादिभिर्विरोचमानंवसु देवऐक्षत ११ सविस्मयोत्फुल्लविलोचनोहरिंसुतंविलोक्यानकदुंदुभिस्तदा ॥ कृष्णावतारोत्सवसंभ्रमोऽस्पृशन्मुदाद्विजेभ्योऽयुतमाप्लुतोगवाम् १२ अथैनमस्तौदवधार्यपूरुषंपरंनतांगःकृतधीःकृतांजलिः ॥ स्वरोचिषाभारतसूतिकागृहंविरोचयंतंगतभीःप्रभावविद् १३ वसुदेवउवाच ॥ विदितोऽसिभवा न्साक्षात्पुरुषःप्रकृतेःपरः ॥ केवलानुभवानंदस्वरूपःसर्वबुद्धिदृक् १४ सएवस्वप्रकृत्येदंसृष्ट्वाग्रेत्रिगुणात्मकम् ॥ तदनुत्वंह्यप्रविष्टःप्रविष्टइवभाव्यसे १५ यएतेऽविकृताभावाःसप्ततेविकृतैःसह ॥ नानावीर्याःपृथग्भूताविराजंजनयंतिव १६ सन्निपत्यसमुत्पाद्यदृश्यंतेऽनुगताइव ॥ प्रागेवविद्यमानत्वान्नते षामिहसंभवः १७

कृताः महदहंकारपंचतन्मात्राणिभावाःपदार्थास्ते विकृतैः स्थूलीभूतैः पृथिव्यादिभिर्जन्यप्राणिकामकर्मादिभिर्वासहसन्निपत्यान्योन्यंमिलित्वाविराजंब्रह्मांडंसमुत्पाद्यअनुगताः प्रविष्टाइवदृश्यते बहिरपिविद्यमानत्वात् कथंभूताभावाःपृथग्भूताविश्लिष्टाः नानावीर्याःअवकाशदानादिशक्तीनानानाविधत्वाद्विभक्तशक्तित्वात्तदभिमानिदेवानामितिशेषः ननुतर्हिमेलनकर्ताकइतितत्राह शयनमिति तवशयनस्थानीयत्वात्त्वमेवमेलनकर्तेत्यर्थः १६ व्यक्तिविशेषाद्देहप्रवेशमात्रमेवोत्पत्तिर्नतुसाक्षादित्याह प्रागेवेति इहब्रह्मांडेसंभवःसाक्षादुत्पत्तिर्नास्ति किंतु व्यक्तिविशेषेणप्रवेशमात्रमेव कुतः प्रागेवविद्यमानत्वात् लब्धसत्ताकत्वात्पूर्वमेवोत्पन्नत्वादित्यर्थः प्रकृतिविकृतत्वमंतरेणावांतरविकृतत्वाभावात् महदादयोऽविकृताइत्युच्यते महदादिरस्त्वविकृतइत्यारभ्याडेस्तेषामभिव्यक्तिर्जनेरित्यभि धीयतेइत्यनेनसम्यग्व्याख्यातमाचार्यैरितिभाव्य १७

सइत्यनुवर्तते । यथातत्वानामचेतनत्वेनतदभिमानिनांविभकशक्तित्वेनचतेषामन्यस्त्वंमेलयितृत्वेनभाव्यःसएवंशरीरमुत्पाद्यसमुत्पत्तेःप्राक्पश्चादपिनिर्दोषत्वेनवर्तमानोभवान्ग्राह्यैरनुमेयैर्गुणैरिंद्रियविषयैःउत्पन्नयाबुद्ध्याज्ञानाख्यलिंगेनानुमेयानिलक्षणानिस्वातंत्र्यादीनिपस्यसतथा तेषामिंद्रियाणांगुणाग्रहःविषयज्ञापकोन्योस्तीतिज्ञायते । क्षेत्रज्ञः पुरुषोह्यात्मेत्यत्रक्षेत्रज्ञानस्यजीवनिष्ठत्वेनदर्शनान्नारायणनिष्ठत्वेनोच्यतइतिकथंतत्राह अपीति । ग्राह्यगुणेष्वस्वातंत्र्यप्रतीतेरिदंजानामीतिजीवसमवेतग्रहणशक्तिरपितन्नियतेति । तदुक्तमाचार्यैः ग्राह्यगुणेत्यादि सन्सर्वस्यज्ञातृत्वेनवर्त्तमानइतिवातदुक्तं । ज्ञातापिसर्वभावानामिति उपहितस्यैवबाहिरंतर्विभागोनसर्वज्ञस्यभवेदित्याह अनावृतत्वादिति अव्यवधानेनद्रष्टृत्वात् । तदुक्तं सर्वत्राव्यवधानेनद्रष्टृत्वात्सर्ववस्तुनइति कुतोनास्तीतितत्राह सर्वस्येति । सर्वस्यपूर्णस्यहेतोरनुग्राहकमाह सर्वात्मनइति नह्यव्याप्तस्यसर्वस्यात्तृत्वंदेवदत्तस्येवयुज्यतेतस्मात्सर्वभक्षकत्वान्यथानुपपत्त्याऽपरिच्छिन्नत्वमेष्टव्यं नन्वपरिच्छिन्नस्यएकोदेवःसर्वभूतेषुगूढइत्यन्याश्रयत्वेनअवस्थानंकथमितितत्राह आत्मवस्तुनइति आत्मन्येववसतिनपरस्मिन्नशक्तित्वेनेत्यात्मवस्तुतस्यपूर्णसामर्थ्यात् सर्वात्मासर्वभक्षणादितिच १८ ज्ञानलिंगेनशरीरेंद्रियादिभ्योभेदेनज्ञायसेइत्युक्तंतत्राज्ञानिनएवंमन्यंतइत्याह यदात्मनइति यदात्मनः परमात्मनःप्रत्यगात्मनःदृश्यगुणेषुशरीरेंद्रियादिषुसन्निवेः प्रवेशलक्षणसन्निधानादबुधैरस्वव्यतिरेकतःस्वाभेदेनव्यवस्यसेनिश्चित्यज्ञायसेइतियत्तदनुवादमनुकूलंवेदवचनंविनानमनीषितंनैवांगीकारयोग्यं कुतइतितत्राह सम्यगितिपुमान्पुरुषःपर्यंकशयनोविष्णु व्यक्तंसंशयनिरासकरणंसम्यग्वचःअपौरुषेयत्वेननिर्दोषवेदवाक्यंउपाददत्स्वीकृतवानाहेत्यन्वयःपरमात्मनोऽपिशरीरेसान्निधानादबुधैरस्वव्यतिरेकतोज्ञायसइत्यादेरयमर्थःसिद्धः यंदिदंजगदेकंएकीभूतंमामभियातितर्ह्यहमेकएवानि षट्तानितरांसहमानोभियोद्धास्मि ।

एवंभवान्बुद्ध्यनुमेयलक्षणोग्राह्यैर्गुणैःसन्नपितद्गुणाग्रहः ॥ अनावृतत्वाद्बहिरंतरंनतेसर्वस्यसर्वात्मनआत्मवस्तुनः १८ यदात्मनोदृश्यगुणेषुसन्निधेर्व्यवस्यसेऽस्वव्यतिरेकतोऽबुधैः ॥ विनानुवादंनचतन्मनीषितंसम्यग्वचोव्यक्तमुपाददत्पुमान् १९ त्वत्तोऽस्यजन्मस्थितिसंयमान्विभोवदंत्यनीहादगुणादविक्रियात् ॥ त्वयीश्वरेब्रह्मणिनोविरुध्यतेतदाश्रयत्वादुपचर्यसेगुणैः २०

अथवाद्वावभियातस्तावप्येवमेव । अथवात्रयएतादृशामामभ्येत्यकिमुकरंतिकिंकुर्वंति त्वांघ्नंतीतिवार्तामाभून् । अहमेवहन्मीत्याह खलेनेति पर्षान्धान्यानिकुलित्थादीनिखलेनखलइव भूरीणिशत्रुभूतानिजगंतिप्रतिहन्मिहानिष्यामित्यद्धननशक्त्यभावेपितद्दुर्भगजीवाभेदवचनेनत्वांनिंदंतीतितत्राह किमिति । शत्रवोमामांकिंनिंदंति सर्वगुणाकरत्वेनदोषलेशस्पर्शाभावात् स्वतोदोषाभावेपिबलादापादयंतिहीतितत्राह अनिंद्राइति । असमर्थाइत्यर्थः प्रविष्टत्वाच्छरीरेषुजीवएवेतिदुर्धियः मन्यंतेपरमात्मानंतन्मतमनुव्रजेदित्यादेः । तर्हिनिंदाफलंकिमिति अस्याप्येतदेवोत्तरमाह अव्यक्तमिति अव्यक्तंअप्रकाशलक्षणंव्यक्तिशून्यमंधंतमः यांतीतिचवेदवचनमुपादत्ते ऐक्यात्म्यज्ञानतोयातितमइति । तर्हिभेदज्ञानस्यकिंफलमित्यस्यापीदमेवोत्तरमित्याह व्यक्तमिति विगताजनंनिर्दोषभेदज्ञानंमुक्तिसाधनमुपाददत् भेदात्परंपदं । स्वातंत्र्यपारतंत्र्यादिज्ञानंभेददृशिर्भवेदितिवचनं १९ कुलालघटयोरिवकार्यकारणयोर्जगद्ब्रह्मणोर्भेदःपारमार्थिकइतिज्ञापनायसृष्टिप्रकारंस्पष्टयति त्वत्तइति । अस्यप्रपंचस्यकुलालवदायासग्रस्ततयाकर्तानापिकितुपूर्णानंदत्वेनेत्याशयेनाह अनीहादिति अनीहादक्लिष्टकारित्वादिति अनीहत्वेनकर्ताचेन्मृद्वद्विकारित्वंहरेरितितत्राह अविक्रियादिति । तथाऽविकृतएवसन्सर्वंकरोतीति नन्वियंसृष्टिःगुणपूर्विकासृष्टित्वात्पटसृष्टिवदितितत्राह अगुणादिति । नन्वियंप्रतीतिविरुद्धासृष्टिर्निष्क्रियस्यक्रियाश्चअगुणस्यगुणवत्त्वमविकारिणोविकारित्वमितितत्राह त्वयीति । ईश्वरेब्रह्मणीतिपदद्वयंहेतुगर्भं ऐश्वर्यात्पूर्णशक्तिइतिनिर्वचनात् । नन्वयमीश्वरःसृष्ट्यादौप्रवर्त्तमानोगुणमपेक्षतेनवा प्रथमेगुणित्वंद्वितीयेसृष्ट्याद्यनुपपत्तिरितितत्राह तदाश्रयत्वादिति

१अमी१दमेकमेकोअस्मिनि.शाळभिद्धाकिमुत्रयःकराति ॥ खळेनपर्षान्प्रातर्हन्मिभूरिकिमानिंदतिशत्रवोऽनिंद्रा.इतिश्रुतिः ।

गुणैःसत्वादिभिःसृजासिनतत्रसंदेहः । तर्हिनिर्गुणस्यगुणित्वापातइतिशंकामाभूदिति तदाश्रयत्वाद्गुणानांजडत्वेनस्वतःप्रवृत्त्यनुपपत्तेस्तत्प्रवृत्त्यर्थंतत्प्रेरणाद्गुणीत्युपचर्यसे नतुमुख्यतोगुणी केवलो निर्गुणश्चेतिश्रुतेः ननुसगुणागुणवचनस्यकागतिस्तर्हीत्यत्रापीदमुत्तरं तदाश्रयत्वादिति ज्ञानादिगुणैः क्लृप्तदेहत्वात्सत्वादिगुणविधुरइत्युपचर्यसे उपसंगम्यसेज्ञायसेइत्यर्थः तेषांसत्वादिगुणाना माश्रयत्वादैश्वर्यादिगुणपूर्णत्वाद्वासगुणइत्युपचर्यसेसमाभ्यसइत्यर्थः । अगुणोगुणदेहत्वात्सगुणोगुणधारणात् ऐश्वर्यादिगुणित्वाद्वावासुदेवइतीर्यतेइतिवचनात् अर्थविशेषोज्ञायतइति १० त दाश्रयत्वंप्रपंचयति सत्वमिति अयमर्थः यदात्रिलोकस्थितयेत्रैलोक्यरक्षणायसत्वगुणंवर्धयन्नास्ते । तदाहयग्रीवादिरूपंशुक्लवर्णंनिर्मुक्तकलंकानूनंबिंबचंद्रवद्धवलवर्णंबिभर्षि जगतांवर्धयन्सत्वंयदा रक्षतिकेशवइत्यादेःस्वल्वलंकृतोयमर्थः । यदासर्गायतत्तत्स्वभावाभिव्यक्तयेरजोवर्धयंस्तदारजसोपबृंहितरजोगुणशक्तिव्यंजकंरक्तंजामदग्न्यादिरूपंबिभर्षिखलु वर्धयंस्तुरजोयेनजगदुत्पादयेद्धरिरित्या देः । जनस्यात्ययेप्रलयेअत्तयइतिपाठेअत्तिःसंहृतिःतस्यै यदालोकेतमोवर्धयन्तदातमसोपबृंहितंतमोगुणप्रवर्तकंकृष्णयादवादिरूपंबिभर्षिखलु । येनविनाशयेत् वर्धयंस्तुतमोलोकेतत्कृष्णयादवादि कमितिवचनात् । ननुसर्वत्रसर्वशक्त्यभावादपूर्णताहरेरित्यस्यापिइदमुत्तरंखल्विति । जिज्ञासालक्षणावीप्साकर्तव्या तथाहि यच्छुक्लंरूपंसत्त्वंवर्धयन्बिभर्षि तद्रूपंत्रिलोकस्थितयेखलुनभवतिकिंतुसर्गसंहा राभ्यांबिभर्षि । रजोवर्धयन्रक्तरूपंबिभर्षितत्सर्गायखलुनभवतिकिंतुतत्स्थितिसंहराभ्यांचबिभर्षियत्तमोवर्धयन्कृष्णंरूपंबिभर्षितज्जनात्ययएवखलुनभवति । किंतुतत्रिलोकस्थितिसर्गाभ्यांचबिभर्षि इतिमंदमतीनांविस्पृष्टतयाभ्यासोक्तं सर्वत्रसर्वंकुरुतेविक्षेपस्तत्रकीर्तितइत्यादेः तच्चात्पर्यार्थपरतयाश्लोकार्थोज्ञातव्यः षद्लृविशरणगत्यवसादनेष्विस्यादेर्धातोःसृष्टिसंहारावितिसत्वशब्देनज्ञातव्यौ

सत्वंत्रिलोकस्थितयेस्वमाययाबिभर्षिशुक्लंखलुवर्णमात्मनः ॥ सर्गायरक्तंरजसोपबृंहितंकृष्णंचवर्णंतमसाजनात्यये २१ त्वमस्यलोकस्यविभोरिरक्षिषुर्गृ हेऽवतीर्णोसिममाखिलेश्वर ॥ राजन्यसंज्ञासुरकोटियूथपैर्निव्यूह्यमानानिहनिष्यसेचमूः २२ अयंतमस्यस्तवजन्मनेगृहेश्रुत्वाऽग्रजांस्तेन्यहनत्सुरेश्वर ॥ सतेऽवतारंपुरुषैःसमर्पितंश्रुत्वाधुनैवाभिसरत्युदायुधः २३ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ अथैनमात्मजंवीक्ष्यमहापुरुषलक्षणम् ॥ देवकीतमुपाधावत्कंसाद्भीताशु चिस्मिता २४ ॥ देवक्युवाच ॥ रूपंयत्तत्प्राहुरव्यक्तमाद्यंब्रह्मज्योतिर्निर्गुणंनिर्विकारम् ॥ सत्तामात्रंनिर्विशेषंनिरीहंसत्वंसाक्षाद्विष्णुरध्यात्मदीपम् २५

रजोरागेइतिधातोःरागशब्दस्यानेकार्थत्वेनास्थितिसंहारार्थोपिज्ञातव्यः तमुग्लानइतिधातोःग्लानशब्दस्यसृष्टिस्थितिविरोधिज्ञापकत्वेनतत्परत्वेनार्थोबोद्धव्यः । निर्गुणस्यगुणोपरक्तत्वंकथमित्यत उक्तं स्वमाययेति स्वेच्छयानुगुणाद्विष्णुर्नानारूपान्करोत्यजइत्यादिच । निषेधेवागलंकारेजिज्ञासानुनयेखल्वित्यमरः निषेधेवागलंकारेवीप्सनेनुनयेखल्वितिपाठः २१ सर्वरूपेषुसर्वशक्तिरस्तीत्या शयेनस्तौति त्वमस्येति त्वदवतारेणसंहारकारणेनरक्षाकथंकारास्यादित्याशंक्यासतांहननेसतांतारतम्येनसुखसमृद्धिःस्यादित्याशयेनाह राजन्येति निव्यूह्यमानांप्रतिव्यूह्यमानानिहनिष्यसेनि हनिष्यसि गमयिष्यसि सतांसुखानुभवमिति शेषः चरभक्षणइतिधातोः सतांसुखाभिवृद्ध्यर्थमसतांपीडनंहरेरित्यादेश्च २२ स्वात्मनिस्वभक्तेषुद्वेषवृद्धिकरत्वेनद्वेषात्मकतमोप्रवर्तीत्यतस्तदुपादायत्वत्प्र वर्तनमित्याशयेनाह अयंतमस्यइति तमस्यःस्वभक्तद्वेषमूर्तिः तदुक्तं तमोद्वेषात्मकंशुद्धंसत्वात्मकमुदीर्यतइतिवा जन्मभविष्यतीतिस्वपुरुषैःसमर्पितं अभिसरत्यभ्यागच्छति उदायुधःधृतायुधः २३ उपाधावत्गुणस्मरणपूर्वकंतुष्टाव २४ भगवदनुग्रहपात्रत्वाद्वेदांतनिर्णीतगुणविशिष्टंस्तौति रूपमिति यच्चस्यतद्रूपंएवंविधंप्राहुः वेदाताइतिशेषः परोक्षत्वात्तदित्युच्यते कथंभूत अव्यक्तं आराधने पिस्वप्रसादमतरेणाप्रत्यक्षं तदव्यक्तमाह अव्यक्तमचलंध्रुवं तर्हिशून्यंनेत्याह आद्यंअग्रेविद्यमानं आत्मावाइदमेकएवाग्रआसीत् किमस्यसंज्ञेत्यत्राह ब्रह्मेति ब्रह्मविदाप्नोतिपरंअथकस्मादु च्यतेब्रह्मेतिबृहंतोस्मिन्गुणाः संज्ञांतरमाह ज्योतिरिति परंज्योतिरूपसंपद्यस्वेनरूपेणाभिनिष्पद्यते यद्वा गुणित्वेपिचेतनत्वंमाभूद्धटवदित्यत्राह ज्योतिर्ज्ञानलक्षणप्रकाशरूपं सुवर्णज्योतिः ।

साक्षीचेताश्च गुणाःसत्वादयःकिंनेत्याह निर्गुणं केवलोनिर्गुणश्च उत्पन्नक्षणेसर्वकार्याणांनिर्गुणत्वंउत्तरक्षणेनास्तीत्यादिविकारःकिंनस्यादित्यत्राह निर्विकारं निर्विकारोऽक्षरःशुद्धः अज्ञानादिदोषश्रन्य
नगुणः किंनस्याज्जीवगुणवदितितत्राह सत्तामात्रम् सर्वाशुभनिर्मुक्तगुणैकरूपम् सर्वाशुभविनिर्मुक्तगुणमात्रोपतोहरिः सत्तामात्रमतःप्राहु एवंविधमन्यन्नास्तीत्याहनिर्विशेषंनिर्गतोविशेषोद्वितीयोयस्मा
त्तथाविशेषंनिर्विशेषोऽखिलोत्तमः एकमेवाद्वितीयं निरीहमात्मकर्तृत्वाभिमानादिरहितं नतुक्रियाशून्यम् सइमांल्लोकानसृजतेतिश्रुतेः अनादरान्निरीहश्चसेहःसर्वकर्तापतः भसाक्षान्त्वंअन्येन विद्व
ज्जनोक्तलक्षसंज्ञाभ्यामयंनारायणइतिमत्पेत्यतःप्राकृतजनमत्ययोत्पत्त्येतत्सिद्धसंज्ञामाह विष्णुःणकरोवलंपकारःमाणआत्मासप्राहेतौणकारपकारावनुसंहितमृचोवेद योगिभिर्ध्येयंवस्तितदेवना
न्यदित्याशयेनाह अध्यात्मदीपम् आत्मानमधिकृत्यवर्तमानदेहेंद्रियादिप्रकाशकंअध्यात्मयोगाधिगमेनदेवंमत्वाधीरोहर्षशोकौजहाति ॥ यत्तादिलिसामानाधिकरण्येनप्रकृतेयदित्यस्यपष्ठ्यंगीकारोक
नियामकम् उच्यते सइतिपुंल्लिङ्गेनपरामर्शात्तद्रूपमित्यभ्युपेयते। सइतिपुनरुक्तेः। प्रथमायाःषष्ठ्यर्थत्वंनदृष्टमितिचेन्न मप्तमुप्रथमेतिसूत्रात् २५ निर्गुणत्वादिकंतल्लक्षणमेवेत्याह नष्टइति द्विपरार्धावसाने
ब्रह्मणः शतायुर्लक्षणःकालःद्विपरार्धस्तस्यावसानेलोके नष्टइतिसामान्येनोक्तंविशिनष्टि पंचमहाभूतेषुपृथिव्यादिषु अहंकारद्वाराआदिभूतंमहत्तत्त्वंगतेषुव्यक्तेमहत्तत्वेअव्यक्तप्रधानगतेसति अशेषसंज्ञः

नष्टेलोकेद्विपरार्धावसानेमहाभूतेष्वादिभूतंगतेषु ॥ व्यक्तेऽव्यक्तंकालवेगेनयातेभवानेकःशिष्यतेऽशेषसंज्ञः २६ योऽयंकालस्तस्यतेऽव्यक्तबंधोचेष्टामाहुश्चेष्टते
येनविश्वम् ॥ निमेषादिर्वत्सरांतोमहीयांस्तंत्वेशानंक्षेमधामप्रपद्ये २७ मर्त्योमृत्युव्यालभीतःपलायन्लोकान्सर्वान्निर्भयंनाध्यगच्छन् ॥ त्वत्पादाब्जंना
प्ययदृच्छयाद्यस्वस्थःशेतेमृत्युरस्मादपैति २८ सत्वंघोरादुग्रसेनात्मजान्नस्त्राहित्रस्तान्भृत्यवित्रासहासि ॥ रूपंचेदंपौरुषंध्यानधिष्ण्यमप्रत्यक्षंमादृशा
त्वंक्षधीशाः २९ जन्मतेमय्यसौपापोमाविद्यान्मधुसूदन ॥ समुद्विजेभवद्धेतोःकंसादहमधीरधीः ३० उपसंहरविश्वात्मन्नदोरूपमलौकिकम् ॥ शंख
चक्रगदापद्मश्रियाजुष्टंचतुर्भुजम् ३१ विश्वंयदेतत्स्वतनौनिशांतेयथावकाशंपुरुषःपरोभवान् ॥ बिभर्तिसोयंममगर्भगोभूदहोनृलोकस्यविडंबनंहिद
३२॥ श्रीभगवानुवाच ॥ त्वमेवपूर्वसर्गेऽभूःपृश्निःस्वायंभुवेसति ॥ तदायंसुतपानामप्रजापतिरकल्मषः ३३ युवांवैब्रह्मणादिष्टौप्रजासर्गेयदाततः ॥
सन्नियम्येंद्रियग्रामंतेपाथेपरमंतपः ३४ वर्षवातातपहिमघर्मकालगुणाननु ॥ सहमानौश्वासरोधविनिर्धूतमनोमलौ ३५

अशेषाःसंज्ञायस्यससतथा नामानिसर्वाणियमाविशंतीतिश्रुतेः २६ कालवेगेनयातइत्यत्रमतीतंकालस्वातंत्र्यंनिवारयति योयमिति निमेषादिर्वत्सरांतोयोऽयंकालःतंकालंयस्याशेषसंज्ञस्तस्यतेतवचेष्टा
माहुरित्यन्वयः अव्यक्तबंधोमुख्यप्राणबंधो येनत्वयायेनकालेनवा क्षेमधामनिर्भयस्थानंअभयंप्रतिष्ठाविदतइतिश्रुतिः २७ क्षेमधामत्वंदर्शयति मर्त्यइति मृत्युरेवव्यालः तस्माद्भीतःपलायन्
पलायमानःअस्मान्मर्त्यात् २८ भृत्यवित्रासहा भृत्यानांविविधभयनाशकोसिमादृशाममत्यक्षरूपोशाःमत्यक्षनकुरु ध्यानधिष्ण्यंध्यानविषयम् २९ अप्रत्यक्षकरणकारणमाह जन्मेति माविद्यात्
जानातु समुद्विजेबिभेमि अधीरधीःचंचलबुद्धिः ३० ३१ हरेर्गर्भवासादिदुःखानुभवोनास्तीत्याशयेनाह विश्वमिति निशांतेरात्रिमध्येयथावकाशंअवकाशमनतिक्रम्य यथासादृश्यइति
समासः ३२ अहंयुवयोस्तपःप्रभावादाविर्भावमकरंनतुकर्माधीनत्वेनेतिपूर्वजन्मसंचीर्णतपोमाहात्म्यंकथयति त्वमेवेति अयंवसुदेवः ३३ प्रजासर्गे तादर्थ्येसप्तमी ततस्तदा ३४ अनुक्रमेणवर्षा
दिगुणान्सहमानौ श्वासरोधःप्राणायामस्तेन ३५

शीर्णपर्णंवायुनापतितपत्रं कामान्पुत्रादिलक्षणान् ३६ वांयुवयोः ३७ ३८ वरदराट्वरदराजः कामदित्सयाअभीष्टदानेच्छया ३९ अजुष्टग्राम्यविषयौअननुभूतमैथुनादिविषयौ ४० ४१ शीलं वृत्तं औदार्यंमाहात्म्यम् ४२ वामनत्वात्सुदरत्वात्ह्रस्वत्वाद्वा ४३ तृतीयेभवेजन्मनि ४४ मद्भवज्ञानंमज्जन्मविषयज्ञानं मर्त्यलिंगेनमनुष्यशरीरेण ४५ यास्यथेथगमिष्यथः ४६ प्राकृतवत्न तुप्राकृतः ४७ इयेषगंतुमैच्छत् नंदजाययानंदजायायां तर्हितदा ४८ योगमाययाहृताःप्रत्ययानांज्ञानहेतूनांइंद्रियाणांसर्वावृत्तयोयेषुतेतथातेषुनिद्रयामुग्धेष्वित्यर्थः चशब्दात्पौरेषुनिद्रांयापितेषुद्वा पितेषुसत्सु मंत्रौषधादिभिर्दुरत्ययाः सर्वाद्वारश्चबृहत्कपाटायसकीलशृंखलैःपिहिताः बृहद्भिःकपाटैःअयोमयैःअर्गलैःशृंखलैश्च ४९ कृष्णवाहेकृष्णंबिभ्राणेताःकपाटद्वारःव्यशीर्यंतविवृताः यथातमः

शीर्णपर्णानिलाहारावुपशांतेनचेतसा ॥ मत्तःकामानभीप्संतौमदाराधनमीहतुः ३६ एवंवांतप्यतोर्भद्रेतपःपरमदुष्करम् ॥ दिव्यवर्षसहस्राणिद्वादशेयुर्मदात्मनोः ३७ तदावांपरितुष्टोऽहममुनावपुषानघे ॥ तपसाश्रद्धयानित्यंभक्त्याचहृदिभावितः ३८ प्रादुरासंवरदराड्युवयोःकामदित्सया ॥ व्रियतांवरइत्युक्तेमादृशोवांवृतःसुतः ३९ अजुष्टग्राम्यविषयावनपत्यौचदंपती ॥ नवव्राथेऽपवर्गंमेमोहितौममसायया ४० गतेमयियुवांलब्ध्वावरंमत्सदृशंसुतम् ॥ ग्राम्यान्भोगानभुंजाथांयुवांप्राप्तमनोरथौ ४१ अदृष्ट्वान्यतमंलोकेशीलौदार्यगुणैःसमम् ॥ अहंसुतोवामभवंपृश्निगर्भइतिस्मृतः ४२ तयोर्वांपुनरेवाहमदित्यामासकश्यपात् ॥ उपेंद्रइतिविख्यातोवामनत्वाच्चवामनः ४३ तृतीयेऽस्मिन्भवेऽहंवैतेनैववपुषानघे ॥ जातोभूयस्तयोरेवंसत्यंमेव्याहृतंसति ४४ एतद्वांदर्शितंरूपंप्राग्जन्मस्मरणायमे ॥ नान्यथामद्भवज्ञानंमर्त्यलिंगेनजन्यते ४५ युवांमांपुत्रभावेनब्रह्मभावेनचासकृत् ॥ चिंतयंतौकृतस्नेहौयास्येथेमद्गतिंपराम् ४६ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ इत्युक्त्वासीद्धरिस्तूष्णींभगवानात्ममायया ॥ पित्रोःसंपश्यतोःसद्योबभूवप्राकृतःशिशुः ४७ ततश्चशौरिर्भगवत्प्रचोदितःसुतंसमादायससूतिकागृहात् ॥ यदाबहिर्गंतुमियेषतर्ह्यजायोगमायाऽजनिनंदजायया ४८ तयाहृतप्रत्ययसर्ववृत्तिषुद्वाःस्थेषुपौरेष्वपिशायितेष्वथ ॥ द्वारस्तुसर्वाःपिहितादुरत्ययाबृहत्कपाटायसकीलशृंखलैः ४९ ताःकृष्णवाहेवसुदेवआगतेस्वयंव्यशीर्यंतयथातमोरवेः ॥ ववर्षपर्जन्यउपांशुगर्जितःशेषोऽन्वगाद्वारिनिवारयन्फणैः ५० मघोनिवर्षत्यसकृद्यमानुजागंभीरतोयौघजवोर्मिफेनिला ॥ भयानकावर्तशताकुलानदीमार्गंददौसिंधुरिवश्रियःपतेः ५१ नंदव्रजंशौरिरुपेत्यतत्रतान्गोपान्प्रसुप्तानुपलभ्यनिद्रया ॥ शिशुंयशोदाशयनेनिधायतत्सुतामुपादायपुनर्गृहानगात् ५२ देवक्याःशयनेन्यस्यवसुदेवोऽथदारिकाम् ॥ प्रतिमुच्यपदोर्लोहमास्तेपूर्ववदावृतः ५३

रवेरुदये उपांशुरहसि अन्वगात्पृष्ठतआयातीत् फणाशब्दउभयलिंगः फणाद्वयोरित्यमरः ५० मघोनिइंद्रे यमानुजायमुना तोयौघजवःजलप्रवाहवेगस्तदुत्थाऊर्मयोयस्यांसातथाफेनिलाफेनवतीगंभीरा चासौतोयौघजवोर्मिफेनिलाचसातथेति भयानकाभयकरा आवर्ताःपयसांभ्रमास्तेषांशतैराकुला श्रियःपतेर्दाशरथीरामस्य सिंधुःसमुद्रइव ५१ नंदव्रजंनंदगोकुलं उपलभ्यदृष्ट्वा निद्रयाप्रसुप्तान् गृहानितिबहुवचनेपुल्लिंगः गृहाःपुंसिचभून्म्येवेत्यमरः गृहशब्दस्यभार्यावाचित्वेननपुंसकत्वंतद्व्यावृत्त्यर्थंबहुवचनम् ५२ दारिकांकन्यकाम् ५३

परंकेवलंजातमबुध्यततस्यजातस्यलिंगंस्त्रीपुरुषविवेकलक्षणंनाज्ञासीत् तत्रनिमित्तमाह परिश्रांतेति प्रसूतिवेदनयेतिशेषः ॥ ५४ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेविजयध्वजकृतटीकायां
चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ देवानांदेवस्वभावोऽसुराणामसुरस्वभावोमध्यमानांमिश्रस्वभावोदुस्त्यजइत्येतदर्थंकंप्रतिपाद्यतेऽस्मिन्नध्याये तत्रकंसादिषुसंतोऽसंतइतिद्विजीवाः संति तदुक्तं पूतनाकंस
नरकशिशुपालादिषुद्विधा जीवाःसंतस्त्वसंतश्चतत्रबंध्वादिरूपिणः विष्णोःसंतइतिज्ञेयाअसंतःशत्रुरूपिणः शुभजीवप्रकाशेनकदाचित्क्कुप्रबुद्धयइत्यादि तत्रासतास्वभावंदर्शयितुमुपक्रमते बहिरंतइति
बालध्वनिरोदनम् १ यस्माद्भयात्उद्विग्नःभीतः २ सूतीगृहमितिदीर्घश्छांदसः वैलक्षण्यद्योतकोवा ३ करुणंदयाजनकं वचनमितिशेषः स्नुषापुत्रभार्या ४ दैवेनानिसृष्टेनप्रेरितेन ५ वरमाप्रजांअवरसं

यशोदानंदपत्नीचजातंपरमबुध्यत ॥ नतल्लिंगंपरिश्रांतानिद्रयापगतस्मृतिः ॥ ५४ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेपूर्वार्धेश्रीकृष्णावतारवर्णनं
नामचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ बहिरंतःपुरद्वारःसर्वाःपूर्ववदावृताः ॥ ततोबालध्वनिंश्रुत्वागृहपालाःसमुत्थिताः १ तेतुतूर्णमुपव्रज्यदेव
क्यागर्भजन्मतत् ॥ आचख्युर्भोजराजाययदुद्विग्नःप्रतीक्षते २ सतल्पात्तूर्णमुत्थायकालोऽयमितिविह्वलः ॥ सूतीगृहमगाच्छीघ्रंप्रस्खलन्मुक्तमूर्धजः
३ तमाहभ्रातरंदेवीकृपणाकरुणंसती ॥ स्नुषेयंतवकल्याणस्त्रियंमाहंतुमर्हसि ४ बहवोहिंसिताभ्रातःशिशवःपावकोपमाः ॥ त्वयादैवनिसृष्टेनपुत्रिके
काप्रदीयताम् ५ नन्वहंतेह्यवरजादीनाहतसुताप्रभो ॥ दातुमर्हसिमंदायाअंगेमांचरमांप्रजाम् ६ श्रीशुकउवाच ॥ उपगुह्यात्मजामेवंरुदंत्यादीनदीन
वत् ॥ याचितस्तांविनिर्भर्त्स्यहस्तादाचिच्छिदेखलः ७ तांगृहीत्वाचरणयोर्जातमात्रांस्वसुःसुताम् ॥ अपोथयच्छिलापृष्ठेस्वार्थोन्मूलितसौहृदः ८
सातद्धस्तात्समुत्पत्यसद्योदेव्यंबरंगता ॥ अदृश्यतानुजाविष्णोःसायुधाष्टमहाभुजा ९ दिव्यस्रगंबरालेपरत्नाभरणभूषिता ॥ धनुःशूलेषुचर्मासिशंख
चक्रगदाधरा १० सिद्धचारणगंधर्वैरप्सरःकिन्नरोरगैः ॥ उपाहृतोरुबलिभिःस्तूयमानेदमब्रवीत् ११ किंमयाहतयामंदजातःखलुतवांतकः ॥ यत्रक्क
चित्पूर्वशत्रुर्माहिंसीःकृपणान्वृथा १२ इतिप्रभाष्यतंदेवीमायाभगवतीभुवि ॥ बहुनामनिकेतेषुबहुनामाबभूवह १३ तयाभिहितमाकर्ण्यकंसःपरमवि
स्मितः ॥ देवकींवसुदेवंचविमुच्यप्रश्रितोऽब्रवीत् १४ अहोभगिन्यहोभाममयावांबतपाप्मना ॥ पुरुषादैरिवापत्यंबहवोहिंसिताःसुताः १५ सत्वहं
त्यक्तकारुण्यस्त्यक्तज्ञातिसुहृत्खलः ॥ कांल्लोकान्वैगमिष्यामिब्रह्महेवमृतःश्वसन् १६ दैवमप्यनृतंवक्तिनमर्त्याएवकेवलम् ॥ यद्विश्रंभादहंपापःस्वसु
र्निहतवान्सुतान् १७ माशोचेथांमहाभागावात्मजान्स्वकृतंभुजः ॥ जंतवोनसदैकत्रदैवाधीनाःसहासते १८

तेतिम् ६ आचिच्छिदेआकृष्टवान् ७ अपोथयत्अताडयत् स्वार्थेनस्वप्रयोजनेनउन्मूलितंउत्पाटितंसौहृदंस्नेहलक्षणंयस्यसतथा ८ अदृश्यतजनेनेतिशेषः ९ १० उरवःबलयःपूजायैस्तेतथातैः ११
त्वयाहतयामृतयातवकोर्थइतिशेषः कुतइत्यत्राह जातइति खलुविचारशून्यस्त्वम् १२ मायाभगवतीदुर्गा इतिशब्दआदिवचनः इत्यादीत्यर्थः इतिहेतुप्रकरणप्रकारादिसमाप्तिष्वितियादवः १३ सतां
स्वभावंदर्शयति तयाभिहितमिति १४ बतखेदे बहवोराक्षसाः यत्क्रूरकर्मकुर्वंतिसंभूयतन्मयैकेनकृतमित्यतःपुरुषादैरितिबहुवचनम् १५ ब्रह्महाब्राह्मणंहतवान् मृतःश्वसन्जीवन्मृतः १६ १७ स्वकृ
तंभुंजः स्वकृताहष्टभुजइतियत्तन्माशोचेथां इतोपिशोकोनकर्तव्यइत्याह जंतवइति । कीटादिप्राणिनः १८

नन्वेवंतर्हिदेहस्थस्यपरमात्मनोप्यागमनापायौस्यातामितितत्राह भुवीति । यथाभुविभौमानिपार्थिवानिभूतानिचतुर्विधान्यायांत्यपयांतिच तथैतेषुभूतेषुस्थितोयमात्मापरमात्मानविपर्यैति आगमा पायौनाप्नोति । कथंयथाभूरागमनापायौनाप्नोतितथेत्यर्थः यथाभूतानिउद्भूतानिभौमानिरजासिआयात्यपयांति वायुनेतिशेषः । अयमात्मानथान अनन्यार्थानत्वात्अन्वयदृष्टांतमाह यथाभू पृथ्वी काठिनत्वेनस्थिरत्वादितिशेषः १९ जंत्वागमागमवत्पुत्रादिकंविपर्यैतिभुवआगमापायाभाववन्परमात्मानविपर्यैतीति यदितर्हिदंज्ञानंकस्मान्नोदेतीत्याशंक्यभगवन्मायपासुग्धचेतस्त्वेनपरमात्मवि षयाभेदज्ञानबाहुल्यात् । अनेनससरानिवृत्तिस्तमःप्राप्तिश्चस्यातामित्याह यतइति अस्वपरविवेकबुद्ध्युत्पत्तिप्रभृतिपरमात्मविषदोऽभेदोऽनेकविधोऽहंब्रह्मास्मीत्यादिकोजीवस्यप्रतीयतइति । यत स्तेनविपरीतज्ञानेनदेहयोगादिलक्षणा वास्तवीयथार्था संसृतिर्नैनिवर्ततइति । यतःआत्मविपर्ययःस्वस्यतमआद्यनर्थप्राप्तिश्चयतस्तस्मादात्मनिस्थितिंकृत्वामानुशोचेत्यन्वयः । अहंब्रह्मास्मिदेवोस्मिना स्मिकेवलमानुषइत्यादेःसिद्धोयमर्थः । अभेदप्रतीतिःअसुरजातेरेव तल्लक्षणैर्विहीनःसन्ब्रह्मदेवोस्मिवापिस्वित्यादेः सर्वःस्वकृतमदृष्टभुक्तइतियस्मात्तस्मात् ब्रह्मास्मीत्यादिचिंतनतादृकस्येत्यतःस्वयो

भुविभौमानिभूतानियथायांत्यपयांतिच ॥ नायमात्मातथैतेषुविपर्यैतियथैवभूः १९ यतोऽनेकविधोऽभेदोयतआत्मविपर्ययः ॥ देहयोगवियोगश्च संसृतिर्नैनिवर्त्तते २० तस्माद्भद्रेस्वतनयान्मयाव्यापादितानपि ॥ मानुशोचयतःसर्वःस्वकृतंविंदतेऽवशः २१ यावद्धतोऽस्मिहतास्मीत्यात्मानंमन्यते ऽस्वदृक् ॥ तावत्तदभिमान्यज्ञोबाध्यबाधकतामियात् २२ क्षमध्वंममदौरात्म्यंसाधवोदीनवत्सलाः ॥ इत्युक्त्वाऽश्रुमुखःपादौश्यालःस्वस्रोरथाग्रहीत् २३ मोक्षयामासनिगडाद्विस्रब्धःकन्यकागिरा ॥ देवकींवसुदेवंचदर्शयन्नात्मसौहृदम् २४ भ्रातुर्वचनमाश्रुत्यक्षांत्वारोषंचदेवकी ॥ व्यसृजद्वसुदेवश्चप्रह स्यतमुवाचह २५ एवमेतन्महाराजयथावदसिदेहिनाम् ॥ अज्ञानप्रभवाहंतिस्वपरेतिभिदायतः २६ शोकहर्षभयद्वेषलोभमोहमदान्विताः ॥ मिथोघ्नं तिनपश्यंतिभावैर्भावान्पृथग्दृशः २७ कंसएवंप्रसन्नाभ्यांविस्रब्धःप्रतिभाषितः ॥ देवकीवसुदेवाभ्यामनुज्ञातोऽविशद्गृहम् २८ श्रीशुकउवाच ॥ तस्यां रात्र्यांव्यतीतायांकंसआहूयमंत्रिणः ॥ तेभ्यआचष्टतत्सर्वंयदुक्तंयोगनिद्रया २९ आकर्ण्यभर्तुर्गदितंतमूचुर्देवशत्रवः ॥ देवान्प्रतिकृतामर्षादैतेयाना तिकोविदाः ३०

ग्यानामेवतद्युक्तम् । परब्रह्मणएकस्यब्रह्मास्मीतिविचिंतनमित्यादेः । सर्वःपरमात्मास्वकृतंपूर्णस्वमानंदंविंदते यतोऽवशःअवगतपरमानंदः सर्वं शर्वःशिवःस्थाणुरितिच सर्वःदेवादिश्चस्वकृतंदेवोस्मीत्या दियथार्थज्ञानफलंभुंक्ते अवशोविष्णुवशीनः २० २१ तर्हिस्यकियंतंकालंसंसारानुवृत्तिरितितत्राह यावदिति । अस्वदृगनात्मानंदेहआत्मत्वेनपश्यतीति । तदभिमानीदेहाभिमानी २२ २३ २४ २५ परमात्मानविदर्यैतेपुत्रादिकंविपर्यैतीतिजीवपरभेदज्ञानंमुक्तिसाधनमन्यत्तमःसाधनंयथावदसिएतदेवसत्यम् एतदेवद्रढयति देहिनामिति देवोऽहंमनुषोवेतिविशेषजत्रवापिस्वित्यादेःयातना शब्दमध्याहृत्यव्याख्येयम् अहंदेवाद्यन्यतमः । परमात्मामदादिजीवराशेःसत्तादिप्रदत्वेनात्यंतंश्रेष्ठइतियाभिदातज्ज्ञानदेहिनामज्ञानप्रभवायातनाहंतेतियतइत्यन्वयः ननूत्तरश्लोकेपृथग्दृशइतिभे दज्ञानिनिंदावचनदित्रापसएवार्थःकिंनस्यादुच्यते पृथग्दृशइति पृथक्शब्दप्रयोगबलादन्योर्थस्तस्यतर्हिसकइत्युच्यते भगवद्दर्शनविरोधियद्दर्शनंतत्पृथग्दर्शनम् भगवद्दर्शनाद्यस्यविरोधादर्शनं धर्मित्यादेः स्वरूपभेदोहिपरजीवयोर्जीवयोमिथः परस्परेणवस्तूनांविशेषःशास्त्रदर्शितइत्यादेः उक्तएवार्थइतिसंतोष्टव्यम् २६ २७ २८ २९ ३०

अनिर्दशात् अनिर्गतानिदशाहानियैस्तेतथातानतिक्रांतदशाहानित्यर्थः निर्दशानतिक्रांतदशाहान् ३१ ३२ अस्यतःक्षिपतः ३३ कक्ष्याकांची कक्ष्याकरिवरत्रायांकांच्यांगेहेमकोष्ठकेइतियादवः ३४ ३५ क्षेमशूरैःअसयुगाविकत्थनैःरणादन्यत्रविविधजल्पैः रहोजुषाएकांतसेविना वेदशिरःप्रतिपाद्येनवा वनौकसाकैलासशिखरकांतारमंदिरेण यद्वा भासामाश्रयेणतेजोमूर्तिनेत्यर्थःओकसौमंदिराश्रयावितियादवः वनंभास्यप्सुकाननइतिच ३६ तेषांमूलोत्पाटने ३७ अंगेशरीरे आमयः कुष्ठादिरूढंपदंव्याप्तंस्थानंयेनसः ३८ कःसाक्षात्मूलमित्यत्राह मुलमिति तस्याविष्णोर्मूलं

एवंचेत्तर्हिभोजेंद्रपुरग्रामव्रजादिषु ॥ अनिर्दशान्निर्दशांश्चहनिष्यामोऽद्यबालकान् ३१ किमुद्यमैःकरिष्यंतिदेवाःसमरभीरवः ॥ नित्यमुद्विग्नमनसोज्याघोषैर्धनुषस्तव ३२ अस्यतस्तेशरव्रातैर्हन्यमानाःसमंततः ॥ जिजीविषवउत्सृज्यपलायनपरायणुः ३३ केचित्प्रांजलयोभीतान्यस्तशस्त्रादिवौकसः ॥ मुक्तकक्ष्याशिखाःकेचिद्भीताःस्मइतिवादिनः ३४ नत्वंविस्मृतशस्त्रास्त्रान्विरथान्भयसन्नतान् ॥ हंस्यन्यासक्तमनसोभग्नचापानयुध्यतः ३५ किंक्षेमशूरैर्विबुधैरसंयुगविकत्थनैः ॥ रहोजुषाकिंहरिणाशंभुनावावनौकसा ३६ किमिंद्रेणाल्पवीर्येणब्रह्मणावातपस्यता ॥ तथापिदेवाःसापत्न्यान्नोपेक्ष्याइतिमन्महे ॥ ततस्तन्मूलखननेनियुंक्ष्वास्माननुव्रतान् ३७ यथाऽमयोंऽगेसमुपेक्षितोनृभिर्नशक्यतेरूढपदश्चिकित्सितुम् ॥ यथेंद्रियग्रामउपेक्षितस्तथारिपुर्महाल्लब्धबलोनचाल्यते ३८ मूलंविष्णुर्हिदेवानांयत्रधर्मःसनातनः ॥ तस्यचब्रह्मगोविप्रास्तपोयज्ञाःसदक्षिणाः ३९ तस्मात्सर्वात्मनाराजन्ब्राह्मणान्ब्रह्मवादिनः ॥ तपस्विनोयज्ञशीलान्गाश्चहन्मोहविर्दुघाः ४० विप्रागावश्चवेदाश्चतपःसत्यंदमःशमः ॥ श्रद्धादयातितिक्षाचक्रतवश्चहरेस्तनूः ४१ सहिसर्वसुराध्यक्षोह्यसुरद्विड्गुहाचरः ॥ तन्मूलादेवताःसर्वाःसेश्वराःसचतुर्मुखाः ४२ अयंचतद्वधोपायोयदृषीणांविहिंसनम् ॥ एवंदुर्मंत्रिभिःकंसःसहसंमंत्र्यदुर्मतिः ४३ ब्रह्महिंसांहितंमेनेकालपाशावृतोऽसुरः ॥ संदिश्यसाधुलोकस्यकदनेकदनप्रियान् ॥ कामरूपधरान्दिक्षुदानवान्गृहमाविशत् ४४ तेवैरजःप्रकृतयस्तमसामूढचेतसः ॥ सतांविद्वेषमाचेरुरारादागतमृत्यवः ४५ आयुःश्रियंयशोधर्मंलोकानाशिषएवच ॥ हंतिश्रेयांसिसर्वाणिपुंसोमहदतिक्रमः ४६ इति श्रीभागवतेम०दशमस्कंधेअसुरमंत्रेपंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ नंदस्त्वात्मजउत्पन्नेजाताह्लादोमहामनाः ॥ आहूयविप्रान्वेदज्ञान्स्नातःशुचिरलंकृतः १ वाचयित्वास्वस्त्ययनंजातकर्मात्मजस्यवै ॥ कारयामासविधिनापितृदेवार्चनंतथा २

हन्मःहनिष्यामःहविर्दुघाःयज्ञयोग्यंघृतंदुहंतीः । छंदसिहकारस्यानेघकारः ४० ४१ ४२ ४३ आरात्समीपे ४४ ४५ विष्ण्वादिमहदतिक्रमफलमाह आयुरिति ४६ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणे दशमस्कंधेविजयध्वजकृतटीकायांपंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ भगवदवतारदृष्टमनसोनंदस्यभगवद्भक्त्यतिशयेनचित्तविश्रमणेनसद्भक्तानाभगवद्भक्तिश्चंद्रोदयइवसमुद्रवृद्धिःस्वाभाविकीतिप्रकाश्यतेऽस्मिन्नध्याये जाताह्लादः प्रादुर्भूतानंदः १ स्वस्त्ययनमांगल्यवचनंतथापितृदेवगंधर्वार्चनंकारयामासनंदयामास २

शातकुंभांतरावृतान् गर्भीकृतशातकुंभान् ३ स्वकृतस्तुतिपाठकाःसूताः परकृतस्तुतिजीविनोमागधाःप्रबंधस्तुतिपाठकाबंदिनः ४ द्वारंचअजिरंचगृहांतरंचद्वाराजिरगृहांतराणिसंमृष्टानिसंशो धितानिसंसिक्तानिचंदनजलादिनाप्रोक्षितानिद्वारादीनियासांतास्तथा चित्रध्वजपताकपास्रक्चैलपल्लवैश्चैवयुतास्तोरणायासांतास्तथा ५ विचित्रधातवःबर्हस्रजःपिच्छमालावस्त्राणिकांचनमालाश्चय षांसंतीतिविचित्रधातुबर्हस्रग्वस्त्रकांचनमालिनः ६ महार्हाणिमहायोग्यानिवस्त्राणिआभरणानिकंचुकानिकवचानिउष्णीषाणिशिरोवेष्टनवस्त्राणिभूषणानियेषांतेतथा ७ आकल्पंआभरणं ८ न वकुंकुमकिंजल्कानिअभिनवकुंकुमपुष्पकेसराणीवसुखपंकजभूतयः मुखकमलश्रियोयासांतास्तथा बलिभिर्युताः पृथुश्रोण्यःविशालकटितटाः ९ व्रजतीःव्रजंत्यः लोलत्वंकुंडलादीनांगमनविशेषेण

धेनूनांनियुतेप्रादाद्विप्रेभ्यःसमलंकृतः ॥ तिलाद्रीन्सप्तरत्नौघान्शातकुंभांतरावृतान् ३ सौमंगल्यगिरोविप्राःसूतमागधबंदिनः ॥ गायकाश्चजगु र्नेदुर्भेर्योदुंदुभयोमुहुः ४ व्रजाःसंमृष्टसंसिक्तद्वाराजिरगृहांतराः ॥ चित्रध्वजपताकास्रक्चैलपल्लवतोरणाः ५ गावोवृषाश्चवत्साश्चहरिद्रातैलरूषिताः ॥ विचित्रधातुबर्हस्रग्वस्त्रकांचनमालिनः ६ महार्हवस्त्राभरणकंचुकोष्णीषभूषिताः ॥ गोपाःसमाययूराजन्नानोपायनपाणयः ७ गोप्यश्चाकर्ण्यमुदि तायशोदायाःसुतोद्भवम् ॥ आत्मानंभूषयांचक्रुर्वस्त्राकल्पांजनादिभिः ८ नवकुंकुमकिंजल्कमुखपंकजभूतयः ॥ बलिभिस्त्वरितंजग्मुःपृथुश्रोण्य श्चलत्कुचाः ९ गोप्यःसुमृष्टमणिकुंडलनिष्ककंठ्यश्चित्रांबराःपथिशिखाच्युतमाल्यवर्षाः ॥ नंदालयंसवलयाव्रजतीर्विरेजुर्व्याललोलकुंडलपयोधरहार शोभाः १० ताआशिषःप्रयुंजानाश्चिरंपाहीतिबालके ॥ हरिद्राचूर्णतैलाद्भिःसिंचंत्योऽजनमुज्जगुः ११ अवाद्यंतविचित्राणिवादित्राणिमहोत्सवे ॥ कृष्णेविश्वेश्वरेऽनंतेनंदव्रजमुपेयुषि १२ गोपाःपरस्परंहृष्टादधिक्षीरघृतांबुभिः ॥ आसिंचंतोविलिंपंतोनवनीतैश्चचिक्षिपुः १३ नंदोमहामनास्ते भ्योवासोलंकारगोधनैः ॥ सूतमागधबंदिभ्योयेऽन्येविद्योपजीविनः १४ तैस्तैःकामैरदीनात्मायथोचितमपूजयत् ॥ विष्णोराराधनार्थायस्वपुत्रस्योदया यच १५ रोहिणीचमहाभागानंदगोपाभिनंदिता ॥ व्यचरद्दिव्यवासःस्रक्कंठाभरणभूषिता १६ ततआरभ्यनंदस्यव्रजःसर्वसमृद्धिमान् ॥ हरेर्निवा सात्मगुणैरमाक्रीडमभूनृप १७ गोपान्गोकुलरक्षायांनिरूप्यमथुरांगतः ॥ नंदःकंसस्यवार्षिक्यंकरंदातुंकुरूद्वह १८ वसुदेवउपश्रुत्यभ्रातरंनंदमागतम् ॥ ज्ञात्वादत्तकरंराज्ञेययौतदवलोकनः १९ तंदृष्ट्वासहसोत्थायदेहःप्राणमिवागतम् ॥ प्रीतःप्रियतमंदोर्भ्यांसस्वजेप्रेमविह्वलः २० पूजितःसुखमासीनःपृष्ट्वा नामयमादितः ॥ प्रसक्तधीःस्वात्मजयोरिदमाहविशांपते २१ दिष्ट्याभ्रातःप्रवयसइदानीमप्रजस्यते ॥ प्रजाशायानिवृत्तस्यप्रजायत्समजायत २२

सवलयाःसकटकाःसापांगनयनाः १० हरिद्रातैलचूर्णाद्भिर्जनांसिंचंत्यः अजनंकृष्णमितिकेचित् ११ उपेयुषिप्राप्तवति १२ १३ तेभ्योगोपेभ्यःयथोचितंदत्वाअपूजयत् येअन्येविद्योप जीविनः तेभ्यश्चयथोचितंदत्वा १४ किंफलमुद्दिश्येतितत्राह विष्णोरिति १५ १६ रमाक्रीडलक्ष्मीविहारस्थानं क्रियाविशेषणंवा १७ वार्षिक्यंप्रतिवत्सरंदेयं १८ तदवलोकनःतस्यनं दस्यदर्शनेच्छुः १९ २० २१ प्रवयसःवृद्धस्य इदानींप्रजासमजायतेतियत् अतोदिष्ट्या २२

इदंचैवंमंगलमभूदित्याह दिष्ट्येति पुनःपुनर्भवतीतिपुनर्भवःतस्मिन् किंचोद्यमितितत्राह दुर्लभामिति २३ दुर्लभत्वमुपपादयति नैकत्रेति प्रियसंवासःहर्षेणनिवासः प्रियैःसहसंवासोवा चित्रक
र्मणांनानाविधपुण्यपापवतां स्रोतसोनद्याःओघेनप्रवाहेणव्यूह्यमानानांविविधनीयमानानां प्लवानांकाष्ठादीनांपोतानांवा २४ कच्चिदितिसानुनयप्रश्नः पशव्यंपशुहितं निरुजंनीरोगकरं २५
नंदस्यकृष्णोममसुतइतिभ्रांतिंनिवारयति भ्रातरिति २६ त्रिवर्गोधर्मादिःपुंस विहितोवेदइतिशेषः ससुहृदामनिमित्तबधनांजनानामनुभावतः प्रभावान्निश्चयाद्वाभवति हियस्मात्तस्मात् तेषुसु
हृत्सुक्लिश्यमानेषुसत्सुत्रिवर्गोर्थायप्रयोजनायनकल्पतेसमर्थोनभवति २७ सुतास्तेपिसुखिनःकच्चिदितिशेषः २८ वसुदेवस्यस्वस्यतत्त्वज्ञानमस्तीतिसूचयति नूनमिति नूनप्रायःअयंजनःदृष्टप्रत्यक्षे
कार्येनिष्ठानितरांस्थितिर्यस्यसतथाहि एवंअदृष्टपरमोनदृष्टमेवजानातिनादृष्टमित्यर्थः अत्रयआत्मनःअदृष्टमव्यक्तंतत्त्वंवेदसपुमान्नमुह्यतिविपरीतज्ञानीनभवति यथातत्त्वंजानातीत्यर्थः २९ नून

दिष्ट्यासंसारचक्रेऽस्मिन्वर्तमानःपुनर्भवे ॥ उपलब्धोभवानद्यदुर्लभंप्रियदर्शनम् २३ नैकत्रप्रियसंवासःसुहृदांचित्रकर्मणाम् ॥ ओघेनव्यूह्यमानानांप्ल
वानांस्रोतसोयथा २४ कच्चित्पशव्यंनिरुजंभूर्यंबुतृणवीरुधम् ॥ बृहद्वनंतदधुनायत्रास्तेत्वंसुहृद्वृतः २५ भ्रातर्ममसुतःकच्चिन्मात्रासहभवद्व्रजे ॥
तातंभवंतंमन्वानोभवद्भ्यामुपलालितः २६ पुंसस्त्रिवर्गोविहितःसुहृदांह्यनुभावतः ॥ नतेषुक्लिश्यमानेषुत्रिवर्गोऽर्थायकल्पते २७ ॥ नंदउवाच ॥ अ
होतेदेवकीपुत्राःकंसेनबहवोहताः ॥ एकावशिष्टावरजाकन्यासापिदिवंगता २८ नूनंह्यदृष्टनिष्ठोयंनादृष्टपरमोजनः ॥ अदृष्टमात्मनस्तत्त्वंयोवेदनसमु
ह्यति २९ ॥ वसुदेवउवाच ॥ करोवैवार्षिकोदत्तोराज्ञेदृष्टावयंचवः ॥ नेहस्थेयंबहुदिनंसंत्युत्पाताश्चगोकुले ३० इतिनंदादयोगोपाःप्रोक्तास्तेशौरिणाय
युः ॥ अनोभिरनडुद्युक्तैस्तमनुज्ञाप्यगोकुलम् ३१ इतिश्रीभागवतेदशमस्कंधेनंदवसुदेवसंगमेषष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ नंदःपथिवचः
शौरेर्नमृषेतिविचिंतयन् ॥ हरिंजगामशरणमुत्पातागमशंकितः १ कंसेनप्रहिताघोरापूतनाबालघातिनी ॥ शिशूंश्चचारनिघ्नंतीपुरग्रामव्रजादिषु २
नयत्रश्रवणादीनिरक्षोघ्नानिस्वकर्मसु ॥ कुर्वंतिसात्वतांभर्तुर्यातुधान्यश्चतत्रहि ३ साखेचर्येकदोपेत्यपूतनानंदगोकुलम् ॥ गोपित्वामाययात्मानंप्रा
विशत्कामचारिणी ४ तांकेशबंधव्यतिषक्तमल्लिकांबृहन्नितंबस्तनकृच्छ्रमध्यमाम् ॥ सुवाससंकंपितकर्णभूषणत्विषोल्लसत्कुंतलमंडिताननाम् ५ व
ल्गुस्मितापांगविसर्गवीक्षितैर्मनोहरंतींवनितांव्रजौकसः ॥ अमंसतांभोजकरेणरूपिणींगोप्यःश्रियंद्रष्टुमिवागतांपतिम् ६

मिदानीमस्मिन्कालेचउत्पाताअनर्थसूचकाः ३० अनडुद्युक्तैःवृषभयुक्तैः ३१ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेविजयध्वजकृतटीकायांषष्ठोऽध्यायः ॥६॥ गुणश्रवणवत्पराक्रमश्रवणमपिज्ञानसा
धनमितिप्रतिपादयति पूतनावधलक्षणंतच्चरितमस्मिन्नध्याये तत्रोत्पातपरिहारोनारायणशरणप्राप्त्याभवतीत्याशयेनाह नंदइति १ प्रहिताप्रेषिता पुरंराजमंदिरं नानाजनाधिवासोग्रामः व्र
जोगोकुलं २ यातुधान्यः राक्षस्यः सात्वतांभर्तुःश्रवणादीनिरक्षोघ्नानिइतरेषामितिशेषःनसंति । साक्षात्कृष्णोयत्रवसतितत्रकाशंकेतिभावः ३ गोपित्वापिधाय ४ केशपाशेकेशभारेव्यति
षक्तानिगूढामल्लिकायस्यांसातथा बृहन्नितंबेनकलशस्तनाभ्यांचकृच्छ्रोभग्नोमध्यमोयस्याःसातथातां ५ अपांगविसर्गःकटाक्षमोक्षःवनितासंभाजनीयां व्रजौकसोगोप्यः व्रजौकसामितिपाठेमनो
हरंतीमितिसंबंधः श्रियमिवनतुश्रियं अमंसतमेनिरे ६

बालग्रहीबालकमारिका असदंतकं भसिभस्मनि विचिन्वतीमृगयंती ७ बालकमारिकाग्रहबालानांमृत्युभूतग्रहंसुरत्वेपूर्णैश्वर्ये देवदेवत्वेवा सुरैश्वर्यइतिध.तुः महीत्यतिभशरतोत्सवः मझामपी श्वरत्वेपिदा ईश्वरत्वाप्रकटनेवचनाभावेचबालभावप्रकाशनहेतुः ८ अथसात्विकक्रिय.स्वभावप्रकटनानंतरम् यद्वा राक्षस्याःस्वभावःप्रारभ्यते यद्वायतोनिशाचरी अथतस्मादजानमाना मंग लानंतरारंभप्रश्नकात्स्न्र्यैष्वथोअथेति अथातोनंतराप्यर्थविकल्पारंभमंगलइत्यमरयादवौ हरेःपूतनावृत्तचेष्टिताज्ञानंनास्तीत्याशयेनोक्तंनिसर्गेति ज्ञानाविर्भावतिरोभावौनस्तइतिद्योतनायनिसर्गे तिपदंदेवदत्तज्ञानवत्कतिपयंपदार्थज्ञानविषयंनेश्वरज्ञानमित्यतोजगदिति हरिशब्दस्यअनेकार्थत्वेनात्रकिंचिद्विवक्षितमित्यतउक्तं अनंतमिति एककुंडलोनंतइत्यस्यापिसंदिग्धार्थत्वमित्यतउक्तम् अंतकमिति रुद्रोमाविशंतकवचनात् उक्तशंकाऽनिस्तारादित्यतोनिसर्गेति इदंलक्षणंनारायणस्यैवनान्यस्य अहंरुद्रायधनुरातनोमियःसर्वज्ञइत्यादेः पूतनाऽनतंबालअंकमारोपयदित्यन्वयः हंतुमितिशेषः नकेवलंहरिमजानमानाऽपितुतमात्मनोंतकअजानमानापरिमितांकारोपणंच तमनतमपरिच्छिन्नंमरणशून्यंवा तमजानमानाचेत्यर्थः कथमित्यनदृष्टांतगाह अबुद्ध्याअज्ञानेनरज्जु रियमितिधीर्ज्ञानंयस्याःसातथासुप्तमुरगंअंकमारोपयति अबुद्धिश्चरज्जुधीश्चेतिविग्रहः तथाचाबुद्धिरज्ञानीयथासुप्तमंतकमंकमारोपयति रज्जुधीःसुप्तमुरगमितिविभागः केचित्तुश्रातकसुप्तंनाज्ञानं

बालग्रहीतत्रविचिन्वतीशिशून्यदृच्छयानंदगृहेऽसदंतकम् ॥ बालंप्रतिच्छन्ननिजोरुतेजसंददर्शतल्पेऽग्निमिवाहितंभसि ७ विबुध्यतांबालकमारिकाग्र हंचराचरात्मासनिमीलितेक्षणः॥ महीसुरत्वेपिचबालभावंविभावयन्किंचिदुवाचनप्रभुः ८ अजानमानाथनिशाचरीहरिंनिसर्गविज्ञातजगद्विचेष्टितम् ॥ अनंतमारोपयदंकमंतकंयथोरगंसुप्तमबुद्धिरज्जुधीः ९ तांतीक्ष्णचित्तामतिवामचेष्टितांवीक्ष्यांतराकोशपरिच्छदासिवत् ॥ वरस्त्रियंतत्प्रभयाचधर्षिता निरीक्षमाणाजननीअतिष्ठत् १० तस्मिन्स्तनंदुर्जरवीर्यमुल्बणंघोरांकमादायशिशोर्ददावथ ॥ गाढंकराभ्यांभगवान्प्रपीड्यतत्प्राणैःसमंरोषसमन्वितो पिबत् ११ सामुंचमुंचेतिगिराप्रभाषिणीनिष्पीड्यमानाखिलजीवमर्मिणी ॥ विवृत्यनेत्रेचरणौभुजौमुहुर्विक्षिप्तगात्राक्षिपतीरुरावहि १२ तस्याःस्व नेनातिगभीररंहसासाद्रिर्महीद्यौश्चचचालसग्रहा ॥ रसादिशःखंप्रतिनेदिरेजनाःपेतुःक्षितौवज्रनिपातशंकया १३ निशाचरीत्थंव्यथितास्यसुःक्षितौ विकीर्यकेशांश्चरणौभुजावपि ॥ प्रसार्यगोष्ठेनिजरूपमास्थितावज्राहतोवृत्रइवापतन्नृप १४

तमुरगमित्युरगविशेषोवा काचिन्निशाचरीउलूपिका सुप्तंहरिंसिंहंशिवाबुद्ध्येतिशेषः ध्वांक्षारातिर्निशाटनइत्यमरः ९ अतिवामचेष्टिताम् अधिकक्रूरव्यापाराम् अतिस्यादधिकार्थोक्तौप्रशंसायाम तिक्रमइतियादवः वामःक्रूरेमनोहरइतिच अंतरामध्येकोशएवपरिच्छदः परिकरभूषणलक्षणोयस्यसोंतराकोशपरिच्छदः सएवासिरंतराकोशपरिच्छदासिःसइवगूढाकारबाह्याभ्यंतरकोशालकृत खड्गवत्स्थितेत्यन्वयः अंतराकोशपरिच्छदः वर्जितकोशलक्षणालकारोसिर्यथातयावामचेष्टिताभितिवा तस्याःपूतनायाःप्रभयावरोद्भूतलक्षणयाधर्षितविह्वलिता तस्यकृष्णप्रभयावा इदानींमे वपूतनाप्राणवियोगसूचनायजननीअतिष्ठदितिसंधिकार्याकरणम् वैदिकप्रयोगानुकरणंवा १० तस्मिन्कालेदुर्जरवीर्यंजीर्णीकर्तुमशक्यंवीर्यंयस्यसतथा अतएवोल्बणदुःसहक्रोधोपेतम् अथशब्दो विकल्पार्थः अथस्तनंददाविति विषमितितस्याःप्राणैः ११ अखिलजीवमर्मिणीसमस्तप्राणापहारिणी रुरावरोदनमकरोत् हिशब्दोहेतौश्रोतृणामनुकंपाजनकः १२ रसापातालप्रतिनेदि रेप्रतिशब्दंचक्रुः १३ व्यसुःविगतप्राणा १४

त्रिगव्यूत्यंतरेषट्क्रोशमध्येयेद्रुमाःवृक्षाःतान् गव्यूतिःस्यात्क्रोशयुगमित्यमरः १५ ईषारथदारुविशेषःकंदरोगुहारोगविशेषव्यावृत्त्यर्थंगिरीतिविशेषणम् गंडशैलःस्थूलपाषाणः १६ आरोहोनितंब बद्ध सेतुवत् स्थिराभुजोर्वंघ्रयोयस्यतत्तथा भुजौऊरूचअंघ्रीचभुजोर्वंघ्रयः शून्यतोयंयस्मिन्शून्यतोयः सच्हृदइवउदरंयस्यतत्तथा १७ संतत्रसुःभीताअभूवन् तस्याःनिस्वनितेनअशनिवत्क्रूरशब्देनभिन्नानि हृत्कर्णमस्तकानियासांतास्तथा १८ तूर्णंशीघ्रम् १९ २० गोरजसागोरेणुना गोशकृतागोमयसहितेन केशवादिनामभिःललाटादिद्वादशावयवेषु २१ संस्पृष्टसलिलाःआचांताःअंगेषुन्यस्य

पतमानोपितद्देहस्त्रिगव्यूत्यंतरद्रुमान् ॥ चूर्णयामासराजेंद्रमहदासीत्तदद्भुतम् १५ ईषामात्रोग्रदंष्ट्रास्यंगिरिकंदरनासिकम् ॥ गंडशैलस्तनंरौद्रंप्रकीर्णारुण मूर्धजम् १६ अंधकूपगभीराक्षंपुलिनारोहभीषणम् ॥ बद्धसेतुभुजोर्वंघ्रिशून्यतोयन्हदोदरम् १७ संतत्रसुःस्मतद्वीक्ष्यगोपागोप्यःकलेवरम् ॥ पूर्वंतुतन्निः स्वनितभिन्नहृत्कर्णमस्तकाः १८ बालंचतस्याउरसिक्रीडंतमकुतोभयम् ॥ गोप्यस्तूर्णंसमभ्येत्यजगृहुर्जातसंभ्रमाः १९ यशोदारोहिणीभ्यांताःसमंबाल स्यसर्वशः ॥ रक्षांविदधिरेसम्यग्गोपुच्छभ्रमणादिभिः २० गोमूत्रेणस्नापयित्वापुनर्गोरजसार्भकम् ॥ रक्षांचक्रुर्गोशकृताद्वादशांगेषुनामभिः २१ गो प्यःसंस्पृष्टसलिलाअंगेषुकरयोःपृथक् ॥ न्यस्यात्मन्यथबालस्यबीजन्यासमकुर्वत २२ अव्यादजोंऽघ्रिमणिमांस्तवजान्वथोरूयज्ञोऽच्युतःकटितटंज ठरंहयास्यः ॥ हृत्केशवस्त्वदुरईशइनस्तुकंठंविष्णुर्भुजंमुखमुरुक्रमईश्वरःकम् २३ चक्र्यग्रतःसहगदोहरिरस्तुपश्चात्त्वत्पार्श्वयोर्धनुरसीमधुहाऽजनश्च ॥ कोणेषुशंखउरुगायउपर्युपेंद्रस्तार्क्ष्यःक्षितौहलधरःपुरुषःसमंतात् २४ इंद्रियाणिहृषीकेशःप्राणान्नारायणोऽवतु ॥ श्वेतद्वीपपतिश्चित्तंमनोयोगेश्वरोऽवतु २५ पृश्निगर्भस्तुतेबुद्धिमात्मानंभगवान्परः ॥ क्रीडंतंपातुगोविंदःशयानंपातुमाधवः २६ व्रजंतमव्याद्वैकुंठआसीनंत्वांश्रियःपतिः ॥ भुंजानंयज्ञभु क्पातुसर्वग्रहभयंकरः २७ डाकिन्योयातुधान्यश्चकूष्मांडायेऽर्भकग्रहाः ॥ भूतप्रेतपिशाचाश्चयक्षरक्षोविनायकाः २८ कोटरारेवतीज्येष्ठापूतनामातृ कादयः ॥ उन्मादायेह्यपस्मारादेहप्राणेंद्रियद्रुहः २९ स्वप्नदृष्टामहोत्पातावृद्धबालग्रहाश्चये ॥ सर्वेनश्यंतुतेविष्णोर्नामग्रहणभीरवः ३० इतिप्रणयबद्धाभि र्गोपीभिःकृतरक्षणम् ॥ पाययित्वास्तनंमातासंन्यवीविशदात्मजम् ३१ तावन्नंदादयोगोपामथुरायाव्रजंगताः ॥ विलोक्यपूतनादेहंबभूवुरतिविस्मिताः ३२ नूनंबतर्षिःसंजातोयोगेशोवासमासतः ॥ सएवदृष्टोह्युत्पातोयथाहानकदुंदुभिः ३३ कलेवरंपरशुभिश्छित्वात्तत्तेव्रजौकसः ॥ दूरेक्षिप्त्वाऽवयवशोन्यद हन्काष्ठवेष्टितम् ३४ दह्यमानस्यदेहस्यधूमश्चागुरुसौरभः ॥ उत्थितःकृष्णनिर्भुक्तसपद्याहतपाप्मनः ३५

पृथक्करयोश्चन्यस्यआत्मनिमध्येदेहेचन्यस्य अथानंतरंमंगलकरंवाबालस्यबीजन्यासंअष्टाक्षरन्यासम् अकुर्वत २२ अत्राजादयोमूर्तिविशेषाः अंघ्रिअंघ्री जानुजानुनीअंघ्रिमित्यन्वयः अणिमान्गु रिमानित्यर्थः २३ मधुसूदनादयश्चत्वारःचतुर्षुकोणेषु २४ २५ आत्मानंमध्यम् २६ २७ अर्भकग्रहाःबालग्रहाः २८ २९ ३० प्रणयबद्धाभिःबद्धस्नेहाभिः संन्यवीविशत् संवेशंनिद्रामकारयत् ३१ ३२ वसुदेवःऋषिःत्रिकालदर्शी योगेशःकपिलान्यतमःसमासतःसंक्षेपतः सकोचंकृत्वा जातः दृष्टःअस्माभिरितिशेषः ३३ ३४ ३५

पूतनाविष्टोर्वंशी सद्गतिस्वर्गं पूतनात्वसद्गतिंनरकं षद्लृविशरणगत्यवसादनेष्वितिधातुः ३६ रक्ताअनुरक्ताः ३७ ३८ अपिस्वर्गंगर्हितंस्वर्गंनरकमित्यर्थः अपिःपदार्थसंभावनान्ववसर्गगर्हासमुच्चयेषित्र तिपाणिनिः जनेयेनीचास्तैर्गम्यतइतिजननीगतिः स्पष्टोन्योर्थः यद्वाजनन्याइगतिंविचित्रगतिंयोग्यतानुसृतगतिमित्यर्थः इर्विचित्रेस्मरेपुमानितियादवःअनेनापिपूतनायानरकगतिउर्वश्याःस्वर्गग तिरितिसूचितं नुसाविकल्पांगतिं योग्यतयेतिशेषः यद्वाअनुयोग्यतासदृशौ नुपृच्छायांविकल्पेचपश्चात्साहश्ययोरन्वित्यमरः ३९ ४० सुतेक्षणंपुत्रदर्शनम् ४१ कटधूमस्यशवधूमस्य अन्येत्रजौकसः४२ ४३ मोष्यप्रवासंकृत्वा ४४ फलमाह यइति ४५ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणे दशमस्कंधेवि०टीकायासप्तमोऽध्यायः॥७॥ भगवतिभक्तिकरणार्थअनन्यसाध्यमाहात्म्यंवर्ण्यतेस्मिन्नध्याये ॥ तत्रशुकःपरि

पूतनाल्लोकबालघ्नीराक्षसीरुधिराशना ॥ जिघांसयापिहरयेस्तनंदत्वापसद्गतिम् ३६ किंपुनःश्रद्धयाभक्त्याकृष्णायपरमात्मने ॥ यच्छन्प्रियतमंकिंचि द्रक्तास्तन्मातरोयथा ३७ पद्भ्यांभक्तहृदिस्थाभ्यांवंद्याभ्यांलोकवंदितः ॥ अंगंयस्याःसमाक्रम्यभगवानपिबत्स्तनम् ३८ यातुधान्यपिसास्वर्गमवापजन नीगतिम् ॥ कृष्णभुक्तस्तनक्षीराःकिमुगावोनुमातरः ३९ पयांसियासामपिबत्पुत्रस्नेहस्नुतान्यलम् ॥ भगवान्देवकीपुत्रःकैवल्याद्यखिलार्थदः ४० तासाम विरतंकृष्णेकुर्वतीनांसुतेक्षणम् ॥ नपुनःकल्पतेराजन्संसारोऽज्ञानसंभवः ४१ कटधूमस्यसौरभ्यमवघ्रायव्रजौकसः ॥ किमिदंकुतएवेतिवदंतोव्रजमाययुः ४२ तेतत्रवर्णितंगोपैःपूतनागमनादिकम् ॥ श्रुत्वातन्निधनंस्वस्तिशिशोश्चासन्सुविस्मिताः ४३ नंदःस्वपुत्रमादायप्रोष्यागतउदारधीः ॥ मूर्ध्न्युपाघ्रायपर मांमुदंलेभेकुरूद्वह ४४ यएतत्पूतनामोक्षंकृष्णस्यार्भकचेष्टितम् ॥ निशम्यश्रद्धयामर्त्योगोविंदेलभतेरतिम् ४५ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेपूर्वार्धे दशमस्कंधे पूतनामोक्षोनामसप्तमोध्यायः ॥ ७ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ एवंसवत्र्धेविष्णुर्नंदगेहेजनार्दनः ॥ कुर्वन्ननिशमानंदंगोपालानांसयोषिताम् १ राजोवाच ॥ येनयेनावतारेणभगवान्हरिरीश्वरः ॥ करोतिकर्णरम्याणिमनोज्ञानिचनःप्रभो २ यच्छृण्वतोपैत्यरतिर्वितृष्णासत्वंविशुध्यत्यचिरेणपुंसः ॥ भक्तिर्हरौतत्पुरुषेषुसख्यंतदेवसारंवदमन्यसेतव ३ अथान्यदपिकृष्णस्यतोकाचरितमद्भुतम् ॥ मानुषंदेहमासाद्यतज्जातिमनुरुंधतः ४ विस्तरेणेहकारुण्या त्सर्वपापप्रणाशनम् ॥ वक्तुमर्हसिधर्मज्ञदयालुस्त्वमितिप्रभो ५ श्रीशुकउवाच ॥ कदाचिदुत्थापनकौतुकाप्लवेजन्मर्क्षयोगेसमवेतयोषिताम् ॥ वादित्रगी तद्विजमंत्रवाचकैश्चकारसूनोरभिषेचनंसती ६

क्षितःप्रश्नबीजमुत्थापयन्वृत्तानुवादसूचनपूर्वंकृष्णकथामाह एवमिति एवमुक्तप्रकारेणजनार्दनःदुष्टजनानर्दयतिहिनस्तीति अर्दहिंसायामितिधातुः १ कर्णरम्याणिश्रोत्रसुखजनकानि मनोज्ञानिमनः प्रीतिजनकानि २ अरतिस्तत्रवितृष्णाविशिष्टतृष्णा विषयेषुरागबुद्ध्यभावोवा सत्त्वमंतःकरणं ३ तोकाचरितंबालचरितं ४ ननुवक्तेमह्यंकिंददासीति तत्राह दयालुरिति ५ उत्थापनकौतुकाप्लवे बहिर्निष्क्रमणोत्सवसंभ्रमणेउत्सवहेतुकप्लवइतस्ततःप्लुतिर्यस्मिन्सतथातस्मिन् जन्मर्क्षयोगे कृष्णस्यजन्मनक्षत्रसंयोगोयस्मिन्तस्मिन्दिवसेइतिशेषः कासाप्लवइतितत्राह समवेतेति संमीलितस्त्रीणां क्र मनिम्नगहीभागेकविप्लुतिस्त्वगप्लवाइतियादवः स्त्रीणांमध्येसतीप्रशस्तकर्मा ६

अन्नाद्यवासआदयोयेषांतेतथातैःविप्रैःकृतस्वस्त्ययनंमांगल्यवचनंयस्यसतथा संजातानिद्राययोस्तेतथातेअक्षिणीयस्यसतथातं अशीशयत्शायितवती शयनगतमकारयदित्यर्थः ७ कंशातुउत्थानकंउत्सुकयतिपश्यतीतिउत्थानकौत्सुक्य स्वार्थेष्यञ्प्रत्ययः तादृशंमनोयस्याःसातथा मनस्विनीप्रशस्तमनाः उदक्षिपत्क्षिप्तवान् ८ अथउत्क्षेपानतरं अनःशकटंव्यवर्ततविपरीतमधोमुखमपतत् अल्पकौअणुतरौप्रवालवन्मृदूअंघ्रीअल्पकप्रवालमृदंघ्रीताभ्यांहतंपीडितं ध्वस्तानिइतस्ततोविक्षिप्तानिनानारसपूर्णकुप्यात्मभाजनानियस्मिन्तत्तथा कुप्यानिद्वीपांतरस्थमृद्विशेषरचितानि चक्रंरथांगंवृत्तदारु अक्षोनामचक्रप्रोतदारुविशेषः कूबरोयुगंधरः व्यत्यस्तौन्यंचितौचक्राक्षौविभिन्नोविशीर्णःकूबरश्चयस्यतत्तथा ९ तद्विपर्ययगात्विपरीतंगतं १० अव्यक्तमतीनानिश्चितबुद्धीन् नव्यक्तामातेर्येषांतेऽ

नंदस्यपत्नीकृतमज्जनादिकंविप्रैःकृतस्वस्त्ययनंसुपूजितैः ॥ अन्नाद्यवासःस्रगभीष्टधेनुभिःसंजातनिद्राक्षमशीशयच्छनैः ७ औत्थानिकौत्सुक्यमनामनस्विनीसमागतान्पूजयतीव्रजौकसः ॥ नैवाशृणोद्वैरुदितंसुतस्यसारुदन्स्तनार्थीचरणावुदक्षिपत् ८ अनःशयानस्यशिशोरथाल्पकप्रवालमृद्वंघ्रिहतंव्यवर्तत ॥ विध्वस्तनानारसकुप्यभाजनंव्यत्यस्तचक्राक्षविभिन्नकूबरम् ९ दृष्ट्वायशोदाप्रमुखाव्रजस्त्रियऔत्थानिकेकर्मणियाःसमागताः ॥ नंदादयश्चाद्भुतदर्शनाकुलाःकथंस्वयंवैशकटंविपर्यगात् १० इतिब्रुवंतोऽतिविषादमोहिताजनाःसमंतात्परिवव्रुशतंवत् ॥ऊचुस्तदव्यक्तमतीन्गोपान्गोपीश्चबालकाः॥ रुदतानेनपादेनक्षिप्तमेतन्नसंशयः ११ नतेश्रद्दधिरेगोपाबालभाषितमित्युत ॥ अनंतस्याप्रमेयस्यबलंतस्यनवैविदुः १२ रुदंतंसुतमादाययशोदाग्रहशंकिता ॥ कृतस्वस्त्ययनंविप्रैःसूक्तैःस्तनमपाययत् १३ पूर्ववत्स्थापितंगोपैर्बलिभिःसपरिच्छदम् ॥ विप्राहुत्वार्चयांचक्रुर्दध्यक्षतकुशांबुभिः १४ येऽसूयानृतदंभेर्ष्याहिंसामानविवर्जिताः ॥ नतेषांसत्यशीलानामाशिषोविफलाःक्वचित् १५ इतिबालकमानीयसामर्ग्यजुरुपाकृतैः ॥ जलैःपवित्रौषधिभिरभिषिच्यद्विजोत्तमैः १६ वाचयित्वास्वस्त्ययनंनंदगोपःसमाहितः॥हुत्वाचाग्निंद्विजातिभ्यःप्रादादन्नंमहागुणम् १७ गाश्चसर्वगुणोपेतावासःस्रग्रुक्ममालिनीः पुत्रस्याभ्युदयार्थायप्राग्जातेश्चान्वयुंजत १८ विप्रामंत्रविदोयुक्तास्तैर्याःप्रोक्तास्तथाशिषः ॥ तानिष्फलाभविष्यंतिनकदाचिदपिस्फुटम् १९ एकदारोहमारूढंलालयंतीसुतंसती ॥ गरिमाणंशिशोर्वोढुंनसेहेगिरिकूटवत् २० भूमौनिधायतंगोपीविस्मिताभारपीडिता ॥ महापुरुषमादध्यौजगतामाशुचकर्मसु २१ दैत्योनाम्नातृणावर्त्तःकंसभृत्यःप्रचोदितः ॥ चक्रवातस्वरूपेणजहारासीनमर्भकम् २२ गोकुलंसर्वमावृण्वन्मुष्णंश्चक्षूंषिरेणुभिः ॥ ईरयन्सुमहाघोरशब्देनप्रदिशोदिशः २३ मुहूर्त्तमभवद्गोष्ठंरजसातमसावृतम् ॥ सुतंयशोदानापश्यत्तस्मिन्न्यस्तवतीयतः २४

व्यक्तमतयः तान्कुलवृद्धान् ११ बालभाषितवत्बालभाषितमितिविकल्प्यसशय्य उताप्यर्थविकल्पयोरित्यमरः १२ १३ स्थापितमनइतिशेषः बलिभिःप्राणशक्तिमद्भिः सपरिच्छदंसपरिकरम् १४ इतिकृत्वास्थिताएवविप्राःसत्याशिषइत्याह यइति १५ उपाकृतैःसंस्कृतैः १६ १७ पुत्रस्याभ्युदयार्थायअभ्युदयप्रयोजनाय जातेःप्राक्संकल्पिताइतिशेषः प्राग्जातेरग्रजस्यबलभद्रस्यवा १८ १९ २० २१ २२ ईरयन्शब्दयुक्ताःकुर्वन्नित्यर्थः २३ यतोयत्रन्यस्तवतीतास्मिन्स्थले २४

शर्कराभिःअणुतरशिलाभिः २५ इतिशब्दःप्रकारवचनःआदिवचनोवा इतिहेतुप्रकारादिसमाप्तिष्वित्यमरः खरश्चंडःपवनोवायुःतेनचक्रांसवःमंडलीकृतरजांसितेषांवर्षैसमूहे सुतपदवींअविचक्षमाणा विगतदर्शनाअपश्यंतीत्यर्थः पुत्रमनुस्मरंतीनिरंतरसंचिंतनोपेताअतएवभुविपातिताअबलाअतिकरुणमशोचादित्यन्वयः २६ उपारतःउपरतःशांतःपांसुवर्षवेगोयस्यपवनस्यतस्मिन्सत्यपिकृष्ण स्यअंतरिक्षगमनात्मुख्यदर्शनं उपरिचक्षुर्दौर्बल्यादित्यर्थः २७ ननुमूर्तद्रव्यादर्शनंदेशांतरसंयोगादेशांतरप्रवेशलक्षणसंयोगाद्वेत्युभयथासंभाव्यतेअत्रकथमितिश्रीणाशंकामपनेतुमुपक्रमते तृणावर्तइति शांतरयःनिवृत्तवेगः २८ अश्मानंश्वेतपाषाणं २९ निर्गतलोचनः निष्क्रांतनेत्रमांसपिंडः अव्यक्तवाक्यःवचनावृत्तिरहितः ३० पुरंत्रिपुरसंज्ञम् ३१ ३२ ३३ समत्वेनगुणेनअधोनक्षीयतेजातुपरमात्

नापश्यत्कश्चनात्मानंपरंचापिविमोहितः ॥ तृणावर्तनिसृष्टाभिःशर्कराभिरुपद्रुतः २५ इतिखरपवनचक्रपांसुवर्षैसुतपदवीमबलाविचक्षमाणा ॥ अतिकरुणमनुस्मरंत्यशोचद्भुविपतितामृतवत्सकायथागौः २६ रुदितमनुनिशम्यतत्रगोप्योभृशमनुतप्तधियोऽश्रुपूर्णमुख्यः ॥ रुरुदुरनुपलभ्यनंदसूनुंपवनउपारतपांसुवर्षवेगे २७ तृणावर्तःशांतरयोवात्यारूपधरोहरन् ॥ कृष्णंनभोगतोगंतुंनाशक्नोद्भूरिभारभृत् २८ तमश्मानंमन्यमानआत्मनोगुरुमत्तया ॥ गलेगृहीतउत्स्रष्टुंनाशक्नोदद्भुतार्भकम् २९ गलग्रहणनिश्चेष्टोदैत्योनिर्गतलोचनः ॥ अव्यक्तवाक्योन्यपतत्सहबालोव्यसुर्व्रजे ३० तमंतरिक्षात्पतितंशिलायांविशीर्णसर्वावयवंकरालम् ॥ पुरंयथारुद्रशरेणविद्धंस्त्रियोरुदंत्योददृशुःसमेताः ३१ आदायमात्रेप्रतिहृत्यविस्मिताःकृष्णंचतस्योपरिलंबमानम् ॥ तंस्वस्तिमंतंपुरुषादनीतंविहायसामृत्युमुखात्प्रमुक्तम् ३२ गोप्यःसगोपाःकिलनंदमुख्यालब्ध्वापुनःप्रापुरतीवमोदम् ॥ अहोबतात्यद्भुतमेषरक्षसाबालोनिवृत्तिंगमितोऽभ्यगात्पुनः ३३ हिंस्रःस्वपापेनविहिंसितःखलःसाधुःसमत्वेनभयाद्विमुच्यते ॥ किंनस्तपश्चीर्णमधोक्षजार्चनंपूर्तेष्टदत्तंकिमुभूतसौहृदम् ॥ यःसंपरेतःपुनरेवबालकोदिष्ट्यास्वबंधून्प्रणयन्नुपस्थितः ३४ दृष्ट्वाद्भुतानिबहुशोनंदगोपोबृहद्वने ॥ वसुदेववचोभूयोमानयामासविस्मितः ३५ एकदार्भकमादायस्वांकमारोप्यभामिनी ॥ प्रस्नुतंपाययामासस्तनंस्नेहपरिप्लुतम् ३६ पीतप्रायस्यजननीसुतस्यरुचिरस्मितम् ॥ मुखंलालयतीराजन्जृंभतोददृशेइदम् ३७ खंरोदसीज्योतिरनीकमाशाःसूर्येंदुवह्निश्वसनांबुधींश्च ॥ द्वीपान्नगांस्तद्दुहितॄर्वनानिभूतानियानिस्थिरजंगमानि ३८ संवीक्ष्यविश्वंसहसाराजन्संजातवेपथुः ॥ संमील्यमृगशावाक्षीनेत्रेआसीत्सुविस्मिता ॥ ३९ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेशकटतृणावर्तभंगोनामाष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ श्रीबादरायणिरुवाच ॥ गर्गःपुरोहितोराजन्यदूनांसुमहातपाः ॥ व्रजंजगामनंदस्यवसुदेवप्रचोदितः १

स्मादधोक्षजइतिभारतवचनादधोक्षजशब्दोनिरुक्तः वापीकूपतडागादिपूर्तं अग्निहोत्रंतपःसत्यंवेदानांचानुपालनं आतिथ्यंवैश्वदेवंचइष्टमित्यभिधीयते शरणागतसंत्राणंभूतानांचाप्यहिंसनं बहिर्वेदिचयद्दानंतद्दत्तमभिधीयते प्रणयंस्नेहंकुर्वन् प्रणयःप्रसरःसमावित्यमरः ३४ ३५ भामिनीतेजस्विनी ३६ इदंवक्ष्यमाणंददृशेआस्यइतिशेषः ३७ रोदसीद्यावापृथिव्यौज्योतिरनीकंज्योतिर्गणं तेषांपर्वतानांदुहितॄःनदीः ३८ मृगशावाक्षीमृगबालाक्षी ३९ इतिश्रीभा०म०दशम०विजयध्वजकृतटीकायांअष्टमोऽध्यायः ८ हरेस्तत्तदवतारेतत्तद्योनिविहितंकर्मकर्तव्यमितिदेवजनाशिक्षणार्थंताद्विधीयतेऽस्मिन्नध्याये१

आनर्च पूजितवान् २ सूनृतयायथार्थमधुरया पूर्णस्यकृतकृत्यस्य ३ महतांपुंसांविचलनंगमनम् ४ ज्योतिषामयनं ग्रहाणांराशेराश्यंतरगमनगोचरंज्योतिःशास्त्रंज्ञायतेअनेनेतिज्ञानं अतींद्रियंत्रिकालविषयं परावरंअतीतानागतविषयम् ५ संस्कारान्गर्भाधानादीन् संस्कारकर्तामदन्यःकिंनस्यादितितत्राह नृणामिति ६ तत्रनंदंगर्गोवक्तीत्याह गर्गइति यच्छब्दोहिशब्दार्थः योहंयदूनामाचार्यइति सर्वतोभुविख्यातोहिततःकिं कंसेनज्ञातेऽनर्थोभविष्यतीति सकइत्याह सुतमिति ७ कसिहिंसायामितिधातोः हिंसाशीलः अतएवपापमतिः । तर्हितकृष्णंहतानिष्यतितदानोमहाननयोऽन्यायोऽपराधोभविष्यतीतिशेषः कथमयंकंसोमयासंस्कृतंतेसुतंदेवकीसुतंमन्यते निमित्तमाह सख्यमिति तवानकदुंदुभेश्चसख्यमस्तीतिजानातिअतोनयोःसुतविनिमयोभविष्यतीतिमन्यते निमित्तांतरमप्यस्तीत्याह देवक्याइति यश्चितयन्नितिहेतोः तवहंताकचिज्जातइतिनिश्चायकेनकन्यावचसापितस्यतद्धननानिवृत्तिर्नभवतीत्याशयेनाह श्रुत्वेति गताशंकोनष्टहनन

तंदृष्ट्वापरमप्रीतःप्रत्युत्थायकृतांजलिः ॥ आनर्चाधोक्षजधियाप्रणिपातपुरःसरम् २ सूपविष्टंकृतातिथ्यंगिरासूनृतयामुनिम् ॥ नंदयित्वाब्रवीद्ब्रह्मन्पूर्णस्य करवामकिम् ३ महद्विचलनंनृणांगृहिणांदीनचेतसाम् ॥ निःश्रेयसायभगवन्कल्पतेनान्यथाक्वचित् ४ ज्योतिषामयनंसाक्षाद्यत्तज्ज्ञानमतींद्रियम् ॥ प्रणीतंभवतायेनपुमान्वेदपरावरम् ५ त्वंहिब्रह्मविदांश्रेष्ठःसंस्कारान्कर्तुमर्हसि ॥ बालयोरनयोर्नृणांजन्मनाब्राह्मणोगुरुः ॥ ६ ॥ गर्गउवाच ॥ यदूनामहमाचार्यःख्यातश्चभुविसर्वतः ॥ सुतंमयासंस्कृतंतेमन्यतेदेवकीसुतम् ७ कंसःपापमतिःसख्यंतवचानकदुंदुभेः ॥ देवक्याअष्टमोगर्भोनस्त्रीभवितुमर्हति ८ इतिसंचिंतयञ्छ्रुत्वादेवकीदारिकावचः ॥ अपिहंतागताशंकस्तर्हितन्नोऽनयोमहान् ९ नंदउवाच ॥ अलक्षितेऽस्मिन्रहसिमामकैरपिगोव्रजे ॥ कुरुद्विजातिसंस्कारंस्वस्तिवाचनपूर्वकम् १० श्रीशुकउवाच ॥ एवंसंप्रार्थितोविप्रःस्वचिकीर्षितमेवतत् ॥ चकारनामकरणंगूढोरहसिबालयोः ११ अयंहिरोहिणीपुत्रोरमयन्सुहृदोगुणैः ॥ आख्यास्यतेरामइतिबलाधिक्याद्बलंविदुः १२ यदूनामपृथग्भावात्संकर्षणमुशंत्युत ॥ आसन्वर्णास्त्रयोह्यस्यगृह्णतोऽनुयुगंतनूः १३ शुक्लोरक्तस्तथापीतइदानींकृष्णतांगतः ॥ प्रागयंवसुदेवस्यक्वचिज्जातस्तवात्मजः १४ वासुदेवइतिश्रीमानभिज्ञाःसंप्रचक्षते ॥ बहूनिसंतिनामानिरूपाणिचसुतस्यते १५ गुणकर्मानुरूपाणितान्यहंवेदनोजनाः ॥ एषवःश्रेयआधास्यद्गोपगोकुलनंदनः १६ अनेनसर्वदुर्गाणियूयमंजस्तरिष्यथ ॥ पुरानेनव्रजपतेसाधवोदस्युपीडिताः १७ अराजकेरक्ष्यमाणाजिग्युर्दस्यून्समेधिताः ॥ यएतस्मिन्महाभागाःप्रीतिंकुर्वंतिमानवाः १८ नारयोऽभिभवंत्येतान्विष्णुपक्षानिवासुराः ॥ तस्मान्नंदात्मजोऽयंतेनारायणसमोगुणैः १९

शंकःआगताशंकोपिवा ८ ९ मामकैरप्यलक्षितेअज्ञातेअस्मिन्व्रजेतत्रापिरहसि १० आशीर्वचनपूर्वकंनामकरणप्रकारमाह चकारेति ११ १२ यदूनांमध्यउशंतिइच्छति तनूःशरीराणि १३ क्वचिन्मथुरायांनिग्रहगृहे १४ अभिज्ञाःतद्धितप्रत्ययविवेकज्ञाः नकेवलमस्यवर्णनिमित्तंनामगुणानुगुणानिनामानिसंतीत्याह बहूनीति १५ कृषिर्भूवाचकःशब्दइतिवचनात् गुणानुगुणंकृष्णेतिनाम मधुहननकर्मानुरूपंमधुसूदनेति यदियूयममुंभजिष्यंस्तर्हियुष्माकंतुश्रेयआधास्यत्अकरिष्यदाशास्यतीतिवा १६ अंजःसम्यक् १७ पृथ्ववतारेअराजकेराष्ट्रे अरक्ष्यमाणाः १८ विष्णुपक्षान्विष्णुसहायान् पक्षःपार्श्वगरुत्साध्यसहायबलभित्तिष्वितियादवः १९

इत्यादि आत्मानंनंदं आत्मानंस्वम् २० व्रजताऽगच्छतारंगमाणौचेष्टमानौवा २१ सरीसृपंतौपुनःपुनःभृशंगच्छंतौसर्पंतौघोषाणांकिंकिणीनांघोषेणप्रकृष्टेनशब्देनरुचिरःघोषप्रघोषरुचिरःसचासौव्र जःतस्यकर्दमेषु आभीरपल्लीकिंकिण्योर्घोषोगोपालशब्दयोरितिवचनात् तन्नादेनकिंकिणीस्वरेणहृष्टमनसौमुग्धप्रभीतवत्लोकंबहिर्जनमनुसृत्यविडव्यमात्रोःयशोदारोहिण्योः अंतिअंतिकेसमीपेउपे यतुःप्राप्नवंतौ २२ घृणयादयया स्तन्यंस्नवंत्यौ अंगरागश्चंदनं मुग्धंकोमलंस्मितंमंदहासश्च अल्पदशनाअणुतरादंतायस्यतत् मुग्धस्मितंबाल्यदशनाश्चास्मिन्निविवा २३ अतिरमणीयाःकुमारलीलाः बालक्रीडाःययोस्तौतथातौ यर्हियदाअंतर्व्रजेव्रजमध्येआगताआगतौ द्वासुपर्णेतिवत् तदबलाःव्रजयोषितःतदाप्रेक्ष्यत्यउत्सृतगृहाः विस्मृतगृहव्यापाराः २४ शृंगिणोगवादयः दंष्ट्रिणःसारमे यप्रभृतयः गृह्याणिगृहकर्माणि अनवस्थांव्याकुलताम् २५ नघृष्टानिअघृष्टानितानिचजानूनियेषांतेतथातैः विचक्रमतुःपादविक्षेपंचक्रतुः २६ २७ रुचिरंचतददीनंउदारंचसत्कुमारभावोचि

श्रियाकीर्त्यानुभावेनगोपायस्वसमाहितः ॥ इत्यात्मानंसमादिश्यगर्गेचस्वगृहंगते ॥ नंदःप्रमुदितोमेनेआत्मानंपूर्णमाशिषम् २० कालेनव्रजताल्पे नगोकुलेरामकेशवौ ॥ जानुभ्यांसहपाणिभ्यांरिंगमाणौविचेरतुः २१ तावंघ्रियुग्ममनुकृष्यसरीसृपंतौघोषप्रघोषरुचिरंव्रजकर्दमेषु ॥ तन्नादहृष्ट मनसावनुसृत्यलोकंमुग्धप्रभीतवदुपेयतुरंतिमात्रोः २२ तन्मातरौनिजसुतौघृणयास्नवंत्यौपंकांगरागरुचिरावुपगृह्यदोर्भ्याम् ॥ दत्वास्तनंप्रपिबतोःस्म मुखंनिरीक्ष्यमुग्धस्मिताल्पदशनंययतुःप्रमोदम् २३ यर्ह्यंगनादर्शनीयकुमारलीलावंतर्व्रजेतदबलाःप्रगृहीतपुच्छैः ॥ वत्सैरितस्ततउभावनुकृष्यमा णौप्रेक्ष्यंत्यउत्सृतगृहाजहृषुर्हसंत्यः २४ शृंग्यग्निदंष्ट्र्यसिजलद्विजकंटकेभ्यःक्रीडापरावतिचलौस्वसुतौनिषेद्धुम् ॥ गृह्याणिकर्तुमपियत्रनतज्जनन्यौशे कातआपतुरलंमनसोऽनवस्थाम् २५ कालेनाल्पेनराजर्षेरामःकृष्णश्चगोकुले ॥ अघृष्टजानुभिःपद्भिर्विचक्रमतुरंजसा २६ ततस्तुभगवान्कृष्णोवयस्यैर्व्रजबालकैः ॥ सहरामोव्रजस्त्रीणांचिक्रीडेजनयन्मुदम् २७ कृष्णस्यगोप्योरुचिरंवीक्ष्यकौमारचापलम् ॥ शृण्वंत्याःकिलतन्मातुरितिहोचुःसमागताः २८ वत्सान्मुंचन्क्वचिदसमयेक्रोशसंजातहासःस्तेयंस्वाद्वत्त्यथदधिपयःकल्पितैःस्तेययोगैः ॥ मर्कान्भोक्ष्यन्विभजतिसचेन्नात्तिभांडंभिनत्तिद्रव्यालाभेसगृहकुपितोयात्युपक्रोश्यतोकान् २९ हस्ताग्राह्येरचयतिविधिंपीठकोलूखलाद्यैश्छिद्रंह्यंतर्निहितवयुनःशिक्यभांडेषुतद्वित् ॥ ध्वांतागारेधृतमणि गणंस्वांगमर्थप्रदीपंकालेगोप्योयर्हिगृहकृत्येषुसुव्यग्रचित्ताः ३०

तंचपलत्वंयासुतास्तथा तन्मातुःशृण्वंत्याः ताइतिवक्ष्यमाणप्रकारेणोचुः २८ असमयानप्राप्तदोहनवेलान् अस्मदादीनांक्रोशेनसंजातोहासोयस्यसतथा अथकदाचित्स्वेनकल्पितैःस्तेययोगैः चौर्योपायैःस्तेयंचौर्यापन्नंदधिपयश्चस्वाद्वत्तिपिबतिच सकृष्णःमर्कंबालंमार्जारंवावानरंवाभोक्ष्यन्भोजयिष्यन्विभजतिविभागंकरोति नास्तिचेन्नवनीतादिभांडंभिनत्ति कदाचिदुपायानांभावेऽभावेचद्र व्यालाभेदध्यादिद्रव्याप्राप्तौकुपितः ताडनादिनाबालाननुक्रोश्यरोदयित्वायातीत्यन्वयः मर्कोमनसिवायौचतोकेमार्जारकीटयोरितिच २९ स्तेययोगंदर्शयति हस्तेति ह्रस्वत्वेनहस्ताग्राह्येसतिह स्तेनग्रहणार्थंपीठकाद्यैर्विधिंउपायंप्रकारंरचयति शिक्यास्थितभांडेषुमध्येअंतर्निहितवयुनेअंतर्निक्षिप्तनवनीतभांडिताद्वित्यथालब्धुंसुशकंतथाछिद्रंलगुडादिनाविवरंकरोतीत्यन्वयः गृहांधकारेकउपायइ तितत्राह ध्वांतागारइति अंधकारावृतगेहेधृतमणिगणं धृतसूर्यादिप्रकाशाधिकप्रकाशरत्नगणसंवीतंस्वांगंस्वदेहं अर्थप्रदीपंपदार्थप्रकाशकं कृत्वेतिशेषः कस्मिन्समयेइत्यत्राह कालइति ३०

एवंतदाधाष्टर्यान्निर्भयत्वाद्विशति गृहमितिशेषः उपविश्य चवास्तौदेहस्यपादौमेहनादीनिपुरीषोत्सर्जनादीनिकरोति स्तेयोपायैःस्तेयव्यापारैःविरचितकृतिःनिर्मितचौर्यव्यापारः शोभनानिप्रती
कान्यंगानियस्यसचार्वंगःसच्चरित्रःपुरुषोयथातथास्तेइत्यन्वयः सुप्रतीकोमार्जारोवामध्यस्थोवा सभयंनयनंयस्मिंस्तत्सभयनयनंचश्रीमुखंचसभयनयनश्रीमुखंश्रियायुक्तंमुखंश्रीमुखंआस्यादवलोको
यासामस्तीतिसभयनयनश्रीमुखावलोकिन्यस्ताभिर्व्याख्यातःप्रकाश्यकथितोऽर्थःसुनविषयोव्यापारोयस्याःसातथा उपालब्धुंनिर्भर्त्सयितु इत्थंशब्दःसमाप्तिवचनः ३१ ३२ भयेनस
भ्रांतानिअनवस्थितानिचंचलानिप्रेक्षणानिदर्शनानियस्यतत्तथातच्चाक्षियस्यसतथातम् ३३ तत्रकिंप्रमाणमितितत्राह वदंतीति ३४ मिथ्यावादित्वमप्रत्यक्षतादर्शयामीत्याशयेनाह यदीति
३५ यदिअसत्यागिरोबालाःयदित्वयानमृद्भक्षितातर्हिमुखंविदारयेत्याह यद्येवमिति व्यादत्तविदारितवान् क्रीडार्थंमनुजबालकःप्रशस्तमानुषबालवपुः ३६ जगज्जंगमंस्थावरम् सामान्यो
क्तंविशिनष्टि खमित्यादिना खंप्रदेशः भूगोलम् भूमंडलम् वाय्वग्नीभौमौ ३७ ज्योतिश्चक्रंअश्विन्यादिनक्षत्रमंडलम् जलतेजसीबाह्याभ्यंतरगते नभःक्रतुविशेषः अंतरिक्षंवा स्वःस्वर्गः परलोको

एवंधाष्टर्यान्यिशतिकुरुतेमेहनादीनिवास्तौस्तेयोपायैर्विरचितकृतिःसुप्रतीकोयथास्ते ॥ इत्थंस्त्रीभिःसभयनयनश्रीमुखालोकिनीभिर्व्याख्यातार्थाप्रहसि
तमुखीनह्युपालब्धुमैच्छत् ३१ एकदाक्रीडमानास्तेरामाद्यागोपबालकाः ॥ कृष्णोमृदंभक्षितवानितिमात्रेन्यवेदयन् ३२ सागृहीत्वाकरेकृष्णमुपालभ्य
हितैषिणी ॥ यशोदाभयसंभ्रांतप्रेक्षणाक्षमभाषत ३३ कस्मान्मृदमदांतात्मन्भवान्भक्षितवान्रहः ॥ वदंतितावकाह्येतेकुमारास्तेऽग्रजोप्ययम् ३४
श्रीभगवानुवाच ॥ नाहंभक्षितवानंबसर्वेमिथ्याभिशंसिनः ॥ यदिसत्यंगिरस्तर्हिसमक्षंपश्यमेमुखम् ३५ यद्येवंतर्हिव्यादेहीत्युक्तःसभगवान्हरिः॥व्या
दत्ताव्याहतैश्वर्यःक्रीडामनुजबालकः ३६ सातत्रददृशेविश्वंजगत्स्थास्नुचखंदिशः ॥ साद्रिद्वीपाब्धिभूगोलंसवाय्वग्नींदुतारकम् ३७ ज्योतिश्चक्रंजलं
तेजोनभस्वान्वियदेवच ॥ वैकारिकाणींद्रियाणिमनोमात्रागुणास्त्रयः ३८ एतद्विचित्रंसहजीवकालस्वभावकर्माशयलिंगभेदम् ॥ सूनोस्तनौवीक्ष्यविदा
रितास्येव्रजंसहात्मानमवापशंकाम् ३९ किंस्वप्नएतदुतदेवमायाकिंवामदीयोबतबुद्धिमोहः ॥ अथोअमुष्यैवममार्भकस्ययःकश्चनौत्पत्तिकआत्म
योगः ४० अदोयथावन्नवितर्कगोचरंचेतोमनःकर्मवचोभिरंजसा ॥ यदाश्रयंयेनयतःप्रतीयतेसुदुर्विभाव्यंप्रणताऽस्मितत्पदम् ४१

वा वियद्बाह्यंसर्वगतंवा वैकारिकाणींद्रियाधिष्ठातृदेवतानि ३८ स्वभावःसात्विकादिः कर्मअदृष्टम् आशयःसंस्कारःलिंगंलक्षणम् सूक्ष्मशरीरंवा बुद्ध्यादिसमूहोवा भेदःतत्तद्वस्तुव्यावर्तकधर्मः
३९ शंकांप्रकटयति किमिति औत्पत्तिकः स्वाभाविकः आत्मयोगः आत्मैश्वर्यातिशयः ४० ब्रह्मविदाप्नोतिपरमितिउपनिषद्देवंब्रह्मैवममपुत्रतांप्राप्तमितियस्मात्तस्मान्मयावाङ्मनसाक्त्य
मितिनदूषणंकिंतुब्रह्मादिभिःसुष्ठुदुर्विभाव्यमित्याशयेनाह अदइति अदोवस्तुयथायादृशंतत्ताद्दृशमितिचेतोमनःकर्मवचोभिः चेतोब्रह्मा मनोरुद्रः कर्मपुष्करनामादेवःइंद्रोवा वचोवह्निःबृहस्पति
र्वाउभयवा अंजसासाक्षादेतैःकृतविविधतर्कगोचरविरचितनानानुमानविषयंनभवतिविरुद्धतर्कगोचरंनभवतीतिकिमितियोज्यम् नन्विदंतर्हिशून्यप्रायमितितत्राह यदाश्रयमिति यत्पदंआश्रयोयस्यत
द्यदाश्रयंजगदितिशेषः प्रलयेब्रह्माश्रयत्वेनतिष्ठतीत्यनेनजगद्ब्रह्मणोर्भेदः सिद्धः स्थितिकालेचयेनजीवनंसिध्यति सृष्टिकालेचयतःप्रतीयतेऽभिव्यज्यतेउत्पद्यतइत्यर्थः यतोवाइमानिभूतानिजायंतेयेन
जातानिजीवंति यत्प्रयंत्यभिसंविशंतीतिश्रुतिः अनेनजन्मादिकारणत्वस्वलक्षणमित्युक्तंभवति ननुघटादिवत्किमितिनज्ञायतइतितत्राह सुदुर्विभाव्यमिति सुखेनदुःखेनचाविभाव्यंविशिष्टत्वेनाविरुद्धत्वेन

ज्ञेयम् मदुःशोभनदुःखयोरितियादवः नैषातर्केणमतिरापनेयाप्रोक्तान्येनैवसुज्ञानायप्रेष्ठेतिश्रुतेःद्वैतवादिभिःसम्यक् अद्वैतवादिभिःअसम्यक्ब्रह्मज्ञेयं तत्रद्वैतवादिन.ऽज्ञःशानेनस्वयोग्याकृतिःअद्वैत
ज्ञेयम् मदुःशोभनदुःखयोरितियादवः अन्यमीशस्यमहिमानमितिवीतशोकः तांस्तेमेत्याभिगच्छंतियेकेचात्महनोजनाइत्यादिश्रुतेः त्वसुभयविधंयुक्तेतितन.ह भणतेति पद्मतइतिपदंस्वरूपम्
ादिनःप्रमाणविरुद्धज्ञानेनतमइतिविवेकः अन्यमीशस्यमहिमानमितिवीतशोकः तांस्तेमेत्याभिगच्छंतियेकेचात्महनोजनाइत्यादिश्रुतेः
ास्यनेतृभावस्यभेदनिष्ठत्वेनद्वैतनिष्ठैवाहमित्यर्थः ४१ नित्यपरतंत्रेआत्मनिस्वातंत्र्यबुद्धिरभेदबुद्धिरिवाशयेनाह अहमिति व्रजेश्वरस्यनंदस्याखिलवित्तानिपातिरक्षतीति अखिलवित्तपायस्यहरंगोपिका
च्छयाइत्थंकुमतिःआत्मनःस्वातंत्र्यबुद्धिरहममभूवंअतःसहरिर्मेगतिः मत्स्वातंत्र्यबुद्धिमपनुद्यस्वस्वातंत्र्यज्ञापकत्वेनाश्रयोस्त्वित्यन्वयः ४२ प्रजास्नेहप्रचुरांपुनस्नेहमयीपुत्रस्नेहरूपाम् ४३ प्रवृद्धस्नेहकालि
लहृदयाऽभूदितिशेषः ४४ प्रजास्नेहमयीमायांशृंगग्राहिकतयैवदर्शयति त्रय्येति त्रय्याऽग्निमीळइत्यादिकया उपनिषद्भिःएषपथाइत्यादिकाभिः सत्ववान्द्वारिःतद्विषयैःसात्वतैःसारूप्ययोगैःपंचरात्रा

अहंममासौपतिरेषमेसुतोव्रजेश्वरस्याखिलवित्तपासती ॥ गोप्यश्चगोपाःसहगोधनाश्चयेयन्माययेत्थंकुमतिःसमेगतिः ४२ इत्थंविदिततत्त्वायांगोपि
कायांसईश्वरः ॥ वैष्णवींव्यतनोन्मायांप्रजास्नेहमयींविभुः ४३ सद्योनष्टस्मृतिर्गोपीस्वारोप्यारोहमात्मजम् ॥ प्रवृद्धस्नेहकलिलहृदयासाथथापुरा
४४ त्रय्याचोपनिषद्भिश्चसांख्ययोगैश्चसात्वतैः ॥ उपगीयमानमाहात्म्यंहरिंसाऽमन्यतात्मजम् ४५ राजोवाच ॥ नंदःकिमकरोद्ब्रह्मन्श्रेयएवंमहोद
यम् ॥ यशोदाचमहाभागापपौयस्याःस्तनंहरिः ४६ पितरौनान्वविंदेतांकृष्णरामार्भकेहितम् ॥ गायंत्यद्यापिकवयोयल्लोकशमलापहम् ४७ श्रीशुकउ
वाच ॥ द्रोणोवसूनांप्रवरोधरयासहभार्यया ॥ करिष्यमाणआदेशंब्रह्मणस्तमुवाचह ४८ जातयोर्नौमहादेवेभुविविश्वेश्वरेहरौ ॥ भक्तिःस्यात्परमालोके
ययांऽजोदुस्तरंतरेत् ४९ अस्त्वित्युक्तःसएतेनव्रजेद्रोणोमहयशाः ॥ जज्ञेनंदइतिख्यातोयशोदासाधराभवत् ५० ततोभक्तिर्भगवतिपुत्रभूतेजनार्द
ने ॥ दंपत्योर्नितरामासीद्गोपगोपीषुभारत ५१ कृष्णोब्रह्मणआदेशंसत्यंकर्तुंव्रजेभुवि ॥ सहरामोवसंश्चक्रेतेषांप्रीतिंस्वलीलया ५२ इतिश्रीभागवतेदश
मस्कंधेबालक्रीडावर्णनोनामनवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ ॥ बादरायणिरुवाच ॥ एकदागृहदासीषुयशोदानंदगेहिनी ॥ कर्मांतरनियुक्तासुनिर्ममंथस्वयंद
धि १ यानियानीहगीतानितद्बालचरितानिच ॥ दधिनिर्मथनेकालेस्मरंतीतान्यगायत २

दिशास्त्रैः यद्वा सांख्ययोगैःयथार्थज्ञानप्रतिपादकैःब्रह्मतर्कादिभिः सात्वतैःपंचरात्रादिवैष्णवतंत्रैः ४५ श्रेयःपुण्यंपूर्वजन्मनीतिशेषः स्याद्धर्ममस्त्रियांपुण्यश्रेयसीसुकृतंवृषइत्यमरः महानुदयः
फलंयस्मात्तत्तथा महान्भागोभाग्यंयस्याःसामहाभागा भागोभाग्यांशतुर्यांशाइतियादवः ४६ कृष्णरामनाम्नोरर्भकयोःबालयोःईहितंचेष्टितं विंदतिर्लाभार्थोऽप्यत्रज्ञानार्थः चेष्टानुकलज्ञान
लाभंनाप्नुवंताविति विदज्ञानेतुवेत्तीतिविद्लृलाभेतुविंदतीतिवचनात् लोकशमलापहंजनपापहरम् ४७ प्रत्यारभ्यतेकथांतरमितिशेषः प्रत्यारंभप्रसिद्धेहेतियादवः ४८ महादेवइत्यननशंकरो
व्रोच्यतेइतिशंकाव्यावृत्त्यर्थं विश्वेति लोकेजनमध्ये ४९ ५० गोपगोपीषुमध्येनितराम ५१ ५२ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेविजयध्वजकृतटीकायांनवमोऽध्यायः ॥९॥ अत्रातीताध्यायसंगतिरत्
संधेया नंदस्यगेहिनीभार्या १ दध्नोनिर्मथनंयस्मिन्सतथा तस्मिन्काले २

क्षुमनामकमितंतुनाकृतंक्षौमं सूत्रेणकांच्यानद्धंबद्धंपुत्रस्नेहातिशयेनस्नुतयोःक्षरितयोःकुचयोःयुगं पुनःकीदृशं जातःआविर्भूतःकंपश्चलनंयस्यतत्तथातत् शोभनेभ्रुवौयस्याःसासुभ्रूःबद्धयारज्ज्वा
आकर्षस्तेनोत्पन्नःश्रमःआलस्यतेनोपेतयोर्भुजयोश्चलतौकंकणौखणखणायमानशब्दयुक्तत्वात्तथाविधौ स्विन्नंस्वेदजलोपेतं कबरात्केशबंधात्विगलतीमालतीमल्लिकायस्याःसाकबरविगलन्मालती
अत्रद्वितीयांतपदस्याबिभ्रतीत्यनेनान्वयः पृथुविशालम् ३ न्यषेधत्निवारितवान् ४ अतृप्तमलंबुद्धिमप्राप्तं अधिश्रितेचुल्ल्यानिहिते अधिकंपाकंप्राप्तेवा पर्यासउत्सिच्यमानेउद्धिच्यमानेसतिप
यःअवरोपयितुमितिशेषः ५ दद्भिःदंतैः दधिमंडभाजनंदाधिमस्तुपूर्णपात्रं दधिमंडोभवेन्मस्त्वितिहलायुधः दृषदश्मनाशिलापुत्रकेण मृषाश्रुःअविद्यमाननेत्रजलः दुःखात्पन्नबाष्पोनभवतीत्य
र्थः हैय्यंगवंनवनीतं अंतरबहिर्भावेअंतर्धानेवागृहांतरंवा अंतरंपरिधानीयेबाह्येस्वीयेंतरात्मनि क्रतुमध्येवकाशेचतादर्थ्येवसरेऽवधौ विशेषविवरांताधिष्ठवसानाविनार्थयोरितियादवः ६ उत्तार्य

क्षौमंवासःपृथुकटितटेबिभ्रतीसूत्रनद्धंपुत्रस्नेहस्नुतकुचयुगंजातकंपंचसुभ्रूः ॥ रज्ज्वाकर्षश्रमभुजचलत्कंकणौकुंडलेचस्विन्नंवक्त्रंकबरविगलन्मालती
निर्ममंथ ३ तांस्तन्यकामआसाद्यमथ्नंतींजननींहरिः॥ गृहीत्वादधिमंथानंन्यषेधत्प्रीतिमावहन् ४ तमंकमारूढमपाययत्स्तनंस्नेहस्नुतंसस्मितमीक्षती
मुखम् ॥ अतृप्तमुत्सृज्यजवेनसाययावुत्सिच्यमानेपयसित्वधिश्रिते ५ संजातकोपःस्फुरितारुणाधरंसंदश्यदद्भिर्दधिमंडभाजनम् ॥ भित्त्वामृषाऽश्रुर्दृ
दश्मनारहोजघासहैयंगवमंतरंगतः ६ उत्तार्यगोपीसुशृतंपयःपुनःप्रविश्यसंदृश्यचदध्यमत्रकम् ॥ भग्नंविलोक्यस्वसुतस्यकर्मतज्जहासतंचापिनतत्रपश्य
ती ७ उलूखलांघ्रेरुपरिव्यवस्थितंमर्कायकामंददतंशिचिस्थितम् ॥ हैय्यंगवंचौर्यविशंकितेक्षणंनिरीक्ष्यपश्चात्सुतमागमच्छनैः ८ तामात्तयष्टिंप्रसमीक्ष्य
सत्वरस्ततोऽवरुह्यापससारभीतवत् ॥ गोप्यन्वधावन्नयमापयोगिनांक्षमंप्रवेष्टुंतपसेरितंमनः ९ अन्वंचमानाजननीबृहच्चलच्छ्रोणीभराक्रांतगतिः
सुमध्यमा ॥ जवेनविस्रंसितकेशबंधनच्युतप्रसूनानुगतिःपरामृशत् १० कृतागसंतंप्ररुदंतमक्षिणीकषंतमंजन्मषिणीस्वपाणिना ॥ उद्वीक्षमा
णंभयविह्वलेक्षणंहस्तेगृहीत्वाभिषयंत्यवागुरत् ११ त्यक्त्वायष्टिंसुतंभीतंविज्ञायार्भकवत्सला ॥ इयेषकिलतंबद्धुंदाम्नाऽतद्वीर्यकोविदा १२

चुल्ल्याअन्यत्रनिधाय दध्यमत्रकं दधिभांडं भग्नंभिन्नं स्वसुतस्यतत्कर्मविलोक्यालोक्य ७ उलूखलांघ्रेःउलूखलबुध्नस्यचौर्येणविशंकितोकिंचिदुन्मीलनमीलनेकुर्वाणेईक्षणेयस्यसतथातं पश्चात्पृष्ठत
८ अभिससारगमनंप्रारब्धवानित्यर्थः गोप्याःकृष्णानुधावनंनतत्त्वबुद्ध्याकृतंकिंतुभ्रांतिबुद्ध्येत्याशयेनाह नयमिति तपसेरितंप्रेरितं क्षमसमर्थं ९ अन्वंचमानाजवंविहायशनैरनुगच्छती अंचुग
तिपूजनयोरितिधातुः हंसवद्गमनवतीत्यर्थः शनैर्गमनेनिमित्तमाह बृहदीति बृहत्योःस्थूलयोश्चलत्योःश्रोण्योर्भारेणाक्रांतास्तब्धगतिर्यस्याःसातथा विस्रंसितात्विस्रस्तात्केशबंधात्च्युतानाम्प्र
सूनानांअनुगतिर्यस्याःसातथा परामृशत्पस्पर्श जग्राहवा १० अंजन्मषिणीअंजितामषिःअंजनंययोस्तेअंजन्मषिणी अक्षिणीनेत्रेकषंतंनिष्पीडयन्कलुषयंतं भीषयंती भर्त्सयंतीनामुं
हस्तमुक्तवती ११ दाम्नावत्सपाशेन अतद्वीर्यकोविदाकृष्णमाहात्म्यमजानती १२

यशोदायाअज्ञानंप्रकटयितुंतत्स्वरूपंनिरूपयति नचेति यस्यांतःस्वतंत्रंवस्तुनैवास्ति यस्यबाह्येश्चवस्तुनास्ति सर्वत्रसत्वेनांतर्बाह्यविशेषाभावात् यस्मात्पूर्वमपरंनास्त्येव अविनाशित्वेनासिद्धत्वात् यः कृष्णःजगतःपूर्वमपरंबहिरंतश्चवर्ततइतिशेषः जगतोविनाशित्वात्परिच्छिन्नत्वाच्च यश्चजगन्मयः । तत्सत्तायाअपितदधीनत्वेनतत्त्वव्यपदेशः १३ तदव्यक्तंब्रह्मसंज्ञंकृष्णमर्भकमनुतरत्नान्मत्वा तदव्यक्तमाहहीतिसूत्रं मर्त्यलिंगंमनुष्यलक्षणशरीरं अक्षजमिंद्रियजंज्ञानंतदधःकृतंयस्मात्सतथा इंद्रियागोचरमित्यर्थः अनेनाव्यक्तपदंविवृतमितिज्ञातव्यम् १४ अनेनापिकृष्णस्यब्रह्मत्वंनिश्चायितुं शक्यमित्याशयेनाह तद्दामेति ॥ येनबबंधतद्दामद्व्यंगुलोनमभूदित्यन्वयः गोपिकायदानेनद्व्यंगुलोनेनान्यद्दामसंदधेतदापिन्यूनमासीदिति १५ १६ एवंस्वगेहसमस्तदामसंचयसमाप्तौसुतमाहात्म्यंदृष्ट्वास्मयंती मंदहसंतीविस्मिताभवदित्यन्वयः १७ अणिमाद्यैश्वर्ययोगशक्तिःस्वाभाविकीहरेरित्यभिप्रेत्याह स्वमातुरिति मातृविषयकृपयास्वबंधनआसीत् स्वयमेवबद्धोभूदित्यन्वयः

नचांतर्नबहिर्यस्यनपूर्वंनापिचापरम् ॥ पूर्वापरंबहिश्चांतर्जगतोयोजगन्मयः १३ तंमत्वात्मजमव्यक्तंमर्त्यलिंगमधोक्षजम् ॥ गोपिकोलूखलेदाम्नाबबंधप्राकृतंयथा १४ तद्दामबध्यमानस्यस्वार्भकस्यकृतागसः ॥ द्व्यंगुलोनमभूत्तेनसंदधेऽन्यच्चगोपिका १५ यदासीत्तदपिन्यूनंतेनान्यदपिसंदधे ॥ तदपिद्व्यंगुलंन्यूनंयद्यदादत्तबंधनम् १६ एवंस्वगेहदामानियशोदासंदधत्यपि ॥ गोपीनांसुस्मयंतीनांस्मयंतीविस्मिताभवत् १७ स्वमातुःस्विन्नगात्राया विस्रस्तकबरस्रजः ॥ दृष्ट्वापरिश्रमंकृष्णःकृपयासीत्स्वबंधने १८ एवंसंदर्शिताह्यंगहरिणाभृत्यवश्यता ॥ स्ववशेनापिकृष्णेनयस्येदंसेश्वरंवशे १९ नेमंविरिंचोनभवोनश्रीरप्यंगसंश्रया ॥ प्रसादंलेभिरेगोपीयत्तत्प्रापविमुक्तिदात् २० नायंसुखापोभगवान्देहिनांगोपिकासुतः ॥ ज्ञानिनांचात्मभूतानांयथाभक्तिमतामिह २१ कृष्णस्तुगृहकृत्येषुव्यग्रायांमातरिप्रभुः ॥ अद्राक्षीदर्जुनौपूर्वंगुह्यकौधनदात्मजौ २२ पुरानारदशापेनवृक्षतांप्रापितौमदात् ॥ नलकूबरमणिग्रीवावितिख्यातौश्रियान्वितौ २३ इतिश्रीभागवतेदशमस्कंधेउलूखलबंधनंनामदशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ राजोवाच ॥ कथ्यतांभगवन्नेतत्तयोःशापस्यकारणम् ॥ यत्तद्विगर्हितंकर्मयेनदेवर्षेस्तमः १ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ रुद्रस्यानुचरौभूत्वासुदृप्तौधनदात्मजौ ॥ कैलासोपवनेरम्येमंदाकिन्यांमदोत्कटौ २ वारुणींमदिरांपीत्वामदाघूर्णितलोचनौ ॥ स्त्रीजनैरनुगायद्भिश्चेरतुःपुष्पितेवने ३ अंतःप्रविश्यगंगायामंभोजवनराजिनि ॥ चिक्रीडतुर्युवतिभिर्गजाविवकरेणुभिः ४ यदृच्छयाचदेवर्षिर्भगवांस्तत्रकौरव ॥ अपश्यन्नारदोदेवौक्षीबाणौसमबुध्यत ५

१८ १९ यत्तत्पदं २० निरंतरनिरतिशयभक्तिप्रमदैवभगवत्कर्षणनिपुणेत्याशयेनाह नायमिति आत्मैवपरमात्मैवपोतोनौर्येषांतेतथातेषाम् २१ पूर्वजन्मनिगुह्यकौ अधुनाअर्जुननाम्नाककुभवृक्षौ २२ शापनिमित्तमाह मदादिति किंनामानावितितत्राह नलेति मदकारणमाह श्रियेति २३ इतिश्रीभागवतेदशमस्कंधेविज०टी०दशमोऽध्यायः ॥१०॥ हरेरेवसंसारान्मोक्षइतिदर्शयितुनलकूबरमणिग्रीवयोःशापमोक्षप्रकारंनिरूपयत्यस्मिन्नध्याये तत्रराजाशुकंपृच्छति राजेति यद्विगर्हितंनिंदितकर्मतत्कथ्यताम् येनकर्मणादेवर्षेस्तमोगुणकार्यक्रोधोभूत् १ २ वारुणींवारुणाज्जाताम् अंभोजवनराजिनिजलइतिशेषः ४ क्षीबाणौमत्तौ अश्लीलवचनौवा ५

पर्यधुः संवेष्टितवत्यः ६ ७ किंतद्गीतमितितत्राह नहीति विषयान्जुषतः सेवमानस्यपुंसः जोष्यात्सेव्यात्विषयात् श्रीमदात्श्रिया धनसंपदोत्पन्नमदादाभिजात्यादेरभिजननिमित्तमदात् विद्यानिमित्तमदाच्चान्यः बुद्धिभ्रंशः ज्ञाननाशकरोरजोगुणः रजोविकारोनास्ति विषयादिरेवज्ञाननाशकरइत्यर्थः तत्कथमत्राह यत्रेति यत्रविषयाभिजात्यधनमदेषुस्त्रियोद्यतपानंवंअसुतर्पणमद्य पानंभवति हिशब्दोऽवधारणे हिहेतावधारणेइतियादवः अन्योनास्त्येव मद्यपानादयोभवंत्येवेत्यर्थः आसवइतिपाठेमद्यमित्यर्थः ८ संतुस्त्र्यादयः ततः किमत्राह हन्यंतइति यत्ररूपा दिषुसत्सुइमंनश्वरंदेहमजरामृत्युनश्वरंजरामृत्युरहितंमन्यमानैः पशवोभूतानि हननमत्रबहुविधंदेहवियोगकरणंधनापहरणंदेशोच्चाटनंअभिमानभंगकरणमित्यादि ९ यज्ञेपश्वालंभनवत्परलो कविषयत्वेनपुण्यसाधनायेदंहिंसनंकिंनस्यादित्यत्राह भूतध्रुगिति नायंस्वार्थः किंतुपारलौक्यप्राप्तानंदइत्यत्राह किमिति किंशब्दः आक्षेपार्थः प्रश्नेक्षेपेविकल्पेकिमितियादवः दैनादिनजीवनगंतरे णकिमपिनजानातीत्यर्थः किमितिनवेदेतितत्राह निरयइति यतोनिर्गमनरहितंतमोभवतीत्यर्थः अयगताविति धातुः हिंसामात्रेणतमसोऽभावेपिहिंसाविशेषेणतमः स्यात् तथाहि नित्यभूतत्वात्स त्वोद्भूतंब्रह्मवद्द्रोहः सर्वेशस्यब्रह्मणोऽनीशेनदुःखिनाजीवेनसहैकत्वकथनोपासनेप्रथमाहिंसा सार्वज्ञ्यादिगुणान्श्रुतानपहायनिर्गुणत्वचिंतनं द्वितीया तदवताराणांदुःखश्रमाज्ञानादिकल्पनंतृतीया

तंदृष्ट्वाव्रीडितादेव्योविवस्त्राःशापशंकिताः ॥ वासांसिपर्यधुःशीघ्रंविवस्त्रौनैवगुह्यकौ ६ तौदृष्ट्वामदिरामत्तौश्रीमदांधौसुरात्मजौ ॥ तयोरनुग्रहा र्थायशापंदास्यन्निदंजगौ ७ नह्यन्योजुषतोजोष्यान्बुद्धिभ्रंशोरजोगुणः ॥ श्रीमदादाभिजात्यादेर्यत्रस्त्रीद्यूतमासवम् ८ हन्यंतेपशवोयत्रनिर्दयैरजि तात्मभिः ॥ मन्यमानैरिमंदेहमजरामृत्युनश्वरम् ९ देवसंज्ञितमप्यंतेक्रमिविड्भस्मसंज्ञितम् ॥ भूतध्रुक्तत्कृतेस्वार्थंकिंवेदनिरयोयतः १० देहःकिम न्नदातुःस्वंनिषेक्तुर्मातुरेववा ॥ मातुःपितुर्वाबलिनःक्रेतुरग्नेःशुनोपिवा ११ एवंसाधारणंदेहमव्यक्तप्रभवाप्ययम् ॥ कोविद्वानात्मसात्कृत्वाहंतिजंतूनृ तेऽसतः १२ मन्यमानैरिमंदेहमजरामृत्युनश्वरम् ॥ देवसंज्ञितमप्यंतेक्रमिविड्भस्मसंज्ञितम् १३ असतःश्रीमदांधस्यदारिद्र्यंपरमांजनम् ॥ आत्मौप म्येनभूतानिदरिद्रःपरमीक्षते १४ यथाकंटकविद्धांगोजंतोर्नेच्छातितांव्यथाम् ॥ जीवसाम्यंगतोलिंगैर्नतथाविद्धकंटकः १५

प्रत्यक्षादिप्रमाणसिद्धस्यप्रपंचस्यतद्विवर्तत्वकथनंचतुर्थीत्यादिकंएवंविधस्यतमः प्राप्तिः स्यादितिनिरूप्यतइत्यर्थः १० ननूत्तरश्लोकेदेहस्यानिर्वाच्यत्वमुच्यतेदेहस्यजगदंतःपातित्वेनजगद्ब्रह्मविवर्त्त मितिकथयतः कथंतमइत्याशंक्यात्रसाधारणत्वमेवोच्यतेप्राप्तिसद्भावादित्याशयेनाह देहइति अन्नदातुः पोषयितुः निषेकुः गर्भाधानकर्तुः मातुःपितुः मातामहस्य विक्रेतुः द्रव्यादिप्रदानेन बलिनः बला त्कारेणग्रहीतुः ११ अव्यक्तात्प्रकृतेः प्रभवउत्पत्तिः अव्यक्तेअप्ययः प्रलयोयस्यसतथातं आत्मसात् आत्मत्वेन असतःऋते १२ प्रसंगात्प्रागुक्तंस्मारयति मन्यमानैरिति कीदृशंप्रथमंदेवसंज्ञितंमरणे क्रम्यादिसंज्ञितंभवति देवोयंभट्टारकोयं क्रमिक्लिन्नः विष्ठाकुलः भस्मितइति १३ ननुश्रीमदांधस्यांध्यपरिहारायकिमौषधंतदाहेतितत्राह असतइति असतः हननादिकर्तुः दारिद्र्यंदरिद्रभावः कथंत दंजनंआंध्यनाशनमभूदितितत्राह आत्मेतिआत्मौपम्येनआत्मसाम्येन भूतानिसुखासुखसंसक्तानि १४ अत्रदृष्टांतमाह यथेति तांकंटकव्यथांजंतोरात्मव्यतिरिक्तस्यतल्लिंगैः सुखदुःखविकासदाहर्चादि सूचकैर्जीवेषुसुखादिमत्तयासाम्यसाधर्म्यंगतोज्ञातवानविद्धकंटकस्तथान १५

ननुदारिद्र्यंपरमंसुखमित्युक्तंतस्यापिदुःखानुभवःप्रतीयतेतत्कथमितितत्राह दरिद्रइति निरहस्तंभःअहंमानवर्जितः विद्यादिसर्वमदैर्मुक्तःदरिद्रःयदृच्छयादैवेच्छया।यत्कृच्छ्रंप्राप्नोतितत्कृच्छ्रंतस्यदरिद्र- परंतपोभवति एतद्वैपरंतपोयद्व्याधितस्तप्यतइतिश्रुतेर्हिशब्दगृहीता १६ ननुकृच्छ्रानुभवःकथंकारंतपोभवतीत्याशंक्यतत्प्रकारं दर्शयति नित्यमिति अनुशुष्यंतिदेहगतमनुशोषंगच्छंति इंद्रियनाश- त्यदौर्बल्येप्रवृत्तिनिवृत्तीजातेतिचाहसत्ताभावादिनास्याताम् अन्नाभावादिंद्रियप्राबल्यसाध्याहिंसालक्षणाप्रवृत्तिर्नश्यतीत्यर्थः १७ तत.किमतआह दरिद्रस्येति युज्यंते संगम्यते सत्सगातेर्फलीत्य- र्थःतत्फलमाह सद्भिरिति रसोप्यस्यपरंदृष्ट्वानिवर्ततइतिस्मृतेः विषयतृष्णानिवर्ततइत्यर्थः ततःविषयतृष्णानिवृत्तेरारात्क्षिप्रंसिध्यतिमुक्तोभवतीति आराद्दूरसमीपयोरितिच १८ सच्छिक्षयानिरगाढेमदां- धानामपिदरिद्रस्यैवश्रेयःकिंनस्यादित्याशक्यसतामुपेक्षणीयत्वेनसत्संगत्याश्रेयःसिद्धिर्दवीयसीत्याशयेनाह साधूनामिति धनमानमपहरतांदर्शनरतंश्रमुणैः प्राणण्यगुणरतिति,अस्ताश्रयपूने १९

दरिद्रोनिरहंस्तंभोमुक्तःसर्वमदैरिह ॥ कृच्छ्रंयदृच्छयाप्नोतितद्धितस्यपरंतपः १६ नित्यंक्षुत्क्षामदेहस्यदरिद्रस्यान्नकांक्षिणः ॥ इंद्रियाण्यनुशुष्यंतिहिंसा पिविनिवर्तते १७ दरिद्रस्यैवयुज्यंतेसाधवःसमदर्शिनः ॥ सद्भिःक्षिणोतितत्तर्षंततआराद्विसिध्यति १८ साधूनांसमचित्तानांमुकुंदचरणैषिणाम् ॥ उपेक्ष्यैःकिंधनस्तंभैरसद्भिरसदाश्रयैः १९ तदहंमत्तयोर्माध्व्यावारुण्याश्रीमदांधयोः ॥ तमोमदंहरिष्यामिस्त्रैणयोरजितात्मनोः २० यदिमौलोकपा- लस्यपुत्रौभूत्वातमःप्लुतौ ॥ नविवाससमात्मानंविजानीतःसुदुर्मदौ २१ अतोऽर्हतःस्थावरतांस्यातांनैवंयथापुनः ॥ स्मृतिःस्यान्मत्प्रसादेनतत्रापिमद- नुग्रहात् २२ वासुदेवस्यसान्निध्यंलब्ध्वादिव्यशरच्छते ॥ वृत्तेस्वर्लोकतांभूयोलब्ध्वाभक्तौभविष्यथः २३ श्रीशुकउवाच ॥ सएवमुक्त्वादेवर्षिर्ग- तोनारायणाश्रमम् ॥ नलकूबरमणिग्रीवावासतुर्यमलार्जुनौ २४ ऋषेर्भागवतमुख्यस्यसत्यंकर्तुंवचोहरिः ॥ जगामशनकैस्तत्रयत्रास्तांयमलार्जुनौ २५ देवर्षिर्मेप्रियतमोयदिमौधनदात्मजौ ॥ तत्तथासाधयिष्यामियद्गीतंतन्महात्मना २६ इत्यंतरेणार्जुनयोःकृष्णस्तुयमयोर्ययौ ॥ आत्मनिर्वेशमात्रेण तिर्यग्गतमुलूखलम् २७ बालेननिष्कर्षतान्वगुलूखलंतद्दामोदरेणतरसोत्कलितांघ्रिबंधौ ॥ निष्पेततुःपरमविक्रमितातिवेपस्कंधप्रवालविटपौकृतचंड- शब्दौ २८ तत्रश्रियापरमयाककुभःस्फुरंतौसिद्धावुपेत्यकुजयोरिवजातवेदौ ॥ कृष्णंप्रणम्यशिरसाखिललोकनाथंबद्धांजलीविरजसाविदमूचतुःस्म २९

नन्वस्तुप्रकृतेभवतैतयोःकिंक्रियतेदंडउतउपेक्षावाइत्याशंक्यदंडएवक्रियतइत्याह तदहमिति माध्व्यामधुकृतया २० तमःप्लुतौअज्ञानावृतौ विवाससंवस्त्रहीनंआत्माननविजानीतइतियतोऽतः २१ स्थावरताप्राप्नुमर्हथः तत्रस्थावरत्वेपि २२ स्मृतेःफलमाह वासुदेवस्येति २३ यमलार्जुनौसहोत्पन्नार्जुनौ २४ २५ २६ अंतरेणमध्येआत्मनिर्वेशमात्रेणवृक्षयोर्मध्येप्रवेशमात्रेण आत्मनःसान्निध्यमाने- णवा तिर्यग्गतंतिरश्चीनम् २७ यदाबालेनदामोदरेणतदुलूखलंनिष्कृष्टमाकृष्टंतदातावर्जुनौनिष्पेततुः कीदृशौउत्कलितांघ्रिबंधौउन्मूलितमूलौ पवनस्यतदानींमुहूर्तवायोर्विक्रमितेनपराक्रमेणातिवेलैः वेलांसीमानमतिक्रांतैःस्कंधैःप्रवालैर्विटपैः अतिस्यादधिकार्थोक्तौप्रशंसायामतिक्रमइति २८ तत्रतस्यामवस्थायांकुजयोर्वृक्षयोःजातवेदौअग्नीइवउपेत्यअभिव्यज्यविरजसौशापमोक्षेणरजोरहितौ बद्धांजलीसिद्धौपक्षौशिरसाऽखिललोकनाथंकृष्णंप्रणम्यइदंवक्ष्यमाणमूचतुःस्म गुणस्मरणपूर्वकमुक्तवतावित्यन्वयः स्मृतौवृत्तनिषेधेस्मेतिच ककुभोदिशःस्फुरंतौप्रकाशयंतौ २९

व्यक्ताव्यक्तैककार्यकारणात्मकम् रूप्यत्वात्प्रतिमात्वेनसन्निधियोग्यत्वाद्रूपमुच्यते नतुसाक्षाद्रूपम् रूप्यत्वात्तुजगद्रूपंविष्णोःसाक्षात्तुसात्त्वकमित्यादिस्मृतेः ब्राह्मणाःवैदिकाः ३० सान्निध्येनोऽयंदृश्यतेति त्व मिति सर्वभूतानांदेहे आत्मनोमनसइंद्रियाणामीश्वरःस्वविषयशक्तिप्रदः नकेवलमंतरेवप्रवर्तकःबहिरपिसर्वशक्तिमत्त्वात्तच्छक्तिप्रबोधकइतिभावेनाह त्वमिति तदुक्तं विष्णुःसर्वगुणोद्रेकात्कालइत्यभि धा यतेइति कलकामधेनावितिधातुः विष्णुःव्यापनशीलः व्याप्तस्याकाशवदुत्पत्तिविनाशौस्यातांनेति नेत्याह अव्ययइति जातस्यहिध्रुवोमृत्युरितिस्मृतेः अंतर्यामीतिवा आत्मांतर्यामीति ३१ प्रकृत्या देरचेतनत्वेनस्वतःप्रवृत्त्यनुपपत्तेः तत्सत्तायाअपितदधीनत्वेनतत्त्वव्यपदेशोयुक्तइतिभावेनस्तौति त्वमिति महान्महत्तत्त्वं पूर्णगुणत्वेनपुरुषशब्दवाच्योपित्वमेवेत्याह त्वमिति अध्यक्षःसाक्षी साक्षित्वं व्यनक्तिसर्वेति सर्वक्षेत्राणांकारणभूतानिप्राणाश्रद्धार्थःखंवायुरित्यादीनिविकारशब्दवाच्यानिवेत्तिजानातितत्त्वेनपश्यतीतिसर्वक्षेत्रविकारवित् ३२ नन्वव्यक्तोहरिरितिपुरस्तादुदीरिततत्कथंदृश्यतेत्वग्र याबुद्ध्येतींद्रियविषयत्वोक्तेरत्राह गृह्यमाणइति स्वयमेवस्वात्मानंगृह्णातिनत्वन्यइत्यर्थः तदुक्तं स्वात्मनागृह्यमाणइति किमेवंविवेकःक्रियतइतितत्राह अग्राह्यइति विकारैःप्राकृतैःमहदहंकाराद्यभिमा निभिःब्रह्मादिभिरग्राह्यः ननुनित्यसमीपस्थाभिर्दुर्गादिभिर्ग्राह्यएवेत्यत्राह गुणैरिति सत्त्वादिभिर्गुणाभिमानिनीभिरपि ननुवेदाहमेतंपुरुषंमहांतमितिश्रुतेःब्रह्माद्यवेद्यःकथमुच्यतइतितत्राह कइति अत्र संस्थितिशब्देनउत्पत्तिर्लक्ष्यते स्थितेरुत्पत्त्यपेक्षत्वात् इहजीवराशौकःपुमान्गुणभूतस्यहरेःक्रीडायामंतरंगस्यजगतःस्थितेरुत्पत्तेःप्राक्सिद्धम् आनीदवातंस्वधयातदेकमासीदितिश्रुतिसिद्धम् ब्रह्मविज्ञातुमर्हति

कृष्णकृष्णमहायोगिन्त्वमाद्यःपुरुषःपरः ॥ व्यक्ताव्यक्तमिदंविश्वंरूपंतेब्राह्मणाविदुः ३० त्वमेकःसर्वभूतानांदेहआत्मेंद्रियेश्वरः ॥ त्वमेवकालोभगवान् विष्णुरव्ययईश्वरः ३१ त्वंमहान्प्रकृतिःसूक्ष्मारजःसत्वतमोमयी ॥ त्वमेवपुरुषोऽध्यक्षःसर्वक्षेत्रविकारवित् ३२ गृह्यमाणैस्त्वमग्राह्योविकारैःप्राकृतैर्गुणैः ॥ कोन्विहार्हतिविज्ञातुंप्राक्सिद्धंगुणसंस्थितेः ३३ तस्मैतुभ्यंभगवतेवासुदेवायवेधसे ॥ आत्मद्योतगुणैश्छन्नमहिम्नेब्रह्मणेनमः ३४ यस्यावताराज्ञायंतेश रीरेष्वशरीरिणः ॥ तैस्तैरतुल्यातिशयैर्वीर्यैर्देहिष्वसंगतैः ३५

शक्नोतिअर्हतिचेत्कएवब्रह्मजानाति क्रियःसतीरतांउमेगुंसआहुरित्यादिश्रुतिः इदमपिदर्शनंतत्प्रसादेनेत्यंगीकर्तव्यंयमेवैषवृणुतेतेनलभ्यइतिश्रुतेः एतादृगुत्पत्तेःप्राक्सिद्धंनिरंजनत्वेनास्थितंकोनुज्ञातुमर्ह तिलिंगाभावात् कथंगुणानांज्ञापकानांलिंगानांसंस्थितेःविनाशनात् जगतोनष्टत्वादिति ३३ ननुतद्विषयज्ञानाभावेतदुपासनाभावेनमोक्षाशाव्यर्थेत्याशंक्य नमइत्येवकार्यंतस्यापितदर्थातिजनकत्वमतो तेरितिभावेनाह तस्माइति किंनिमित्तमेतद्विज्ञापनमितितत्राह आत्मेति आत्मनात्वयाद्योतितंतत्कार्येशक्तिमत्तयाप्रकाशितंइत्यात्मद्योता तैर्गुणैःसत्त्वादिभिश्छन्नोगूहितः महिमायस्यसतथातस्मैतुच्छेनाप्यपि हितंयदासीत्तपसस्तन्महिनाजायतैकमितिश्रुतेः पिहितत्वमितरापेक्षयानस्वस्यअपरिच्छिन्नत्वेनानाच्छाद्यत्वादितिभावेनाह ब्रह्मणइति तदुक्तं छन्नोन्येषांनतुस्वस्यभगवान्पुरुषोत्तमइति वेधसेस्रष्ट्रे ३४ इदानींकृष्णोनामसाक्षादवतारादेवावतारएवनेदवदत्तवत्कश्चिच्छरीरीतिज्ञापयितुंहरेर्द्विविधावताराःदेहस्थाअदेहस्थाइति तत्रदेहस्थाअंतर्याम्यादयोनतस्याद्या अदेहस्थाइतिभावेनाह यस्येति परएवहरेरव ताराःशरीरेष्वंतर्यामित्वेनज्ञायंते अशरीरिणःशरीरव्यतिरिक्तत्वाद्देहस्थेष्वशरीरिणःमत्स्यादिरूपत्वेनज्ञायंते कैःसाधनैरित्यत्राह तैस्तैरितियैर्यमनलोनियमादयःशास्त्रविहितास्तैस्तैरतुल्यैःअन्याधिकाधि धिकैर्मनोनियमादिभिः अतुल्यातिशयत्वंकथमत्राह तिर्यग्योनिष्विति तिर्यग्योनिषुवराहादिसंबंधिनीष्वसंगतैःअसंभाव्यैः तदुक्तं यस्यावताराःदेहस्थाअदेहस्थाइतिद्विधेत्यादि यद्वा तैस्तैरतुल्यातिशयैः वी र्यैःमाहात्म्यविशेषैःभूम्युद्धरणमंदरधारणगोवर्धनोद्धारणलक्षणैरिति ३५

सत्वाहशोभवान्जनस्यभवायपुण्यलक्षणभद्राय प्रभवायमहत्त्ववर्धनाय सांप्रतंयदुकुलेऽवतीर्णोसीत्यन्वयःआशिषांशुभानांपतिःपालयितादाताच भागेनांशेन ३६ इदमेवरूपंमूलहृपादन्यूनमहिमेतिभा वेनाह नमइति ३७ भूमन्अनवच्छिन्नज्ञानानंदस्वभाव सदानुचरावनुगतावुक्तकारिणौचतौ अनुजानीहि अनुज्ञांकुरु यदृच्छयाप्राप्तमहत्संगमोभवद्दर्शनसाधनमभूत्किंपुनर्बुद्धिपूर्वकमितिभावेनाह दर्शनमिति ३८ इतःपरश्रीमदादिकमावयोर्नभवितव्यं यतइंद्रियाणांविषयव्यापारःस्यात्सनस्यात्किंतुतवगुणादावेववाण्यादींद्रियव्यापारःस्यादितिप्रार्थयते वाणीति ३९ ४० सानुग्रहःशापःमोक्षल क्षणानुग्रहसहितः ४१ मत्कृतात्मनांमय्येवसंनिहितमनसाम् ४२ नरवाहोवैश्रवणःतस्यनिकेतनंगृहम् ४३ बद्धोलूखलंउलूखलबद्धंश्रीकृष्णम् ४४ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेविज०कृत

सभवान्सर्वलोकस्यभवायप्रभवायच ॥ अवतीर्णोंऽशभागेनसांप्रतंपतिराशिषाम् ३६ नमःपरमकल्याणनमस्तेविश्वमंगल ॥ वासुदेवायशांताययदूनां पतयेनमः ३७ अनुजानीहिनौभूमन्सदानुचरकिंकरौ ॥ दर्शनंनौभगवतऋषेरासीदनुग्रहात् ३८ वाणीगुणानुकथनेश्रवणौकथायांहस्तौचकर्मसुम नस्तवपादयोर्नौ ॥ स्मृत्यांशिरस्तवनिवासजगत्प्रणामेदृष्टिःसतांदर्शनेऽस्तुभवत्तनूनाम् ३९ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ इत्थंसंकीर्तितस्ताभ्यांभगवान्गोकुले श्वरः ॥ दाम्नाचोलूखलेबद्धःप्रहसन्नाहगुह्यकौ ४० ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ज्ञातंमयापुरैवैतदृषिणाकरुणात्मना ॥ यच्छ्रीमदांधयोर्वाग्भिःशापःसानुग्रहः कृतः ४१ साधूनांसमचित्तानांसुतरांमत्कृतात्मनाम् ॥ दर्शनान्नोभवेद्बंधःपुंसोऽक्ष्णोःसवितुर्यथा ४२ तद्गच्छतंमत्परमौनरवाहानिकेतनम् ॥ संजातो मयिभावोवामीप्सितःपरमोत्सवः ४३ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ इत्युक्तौतौपरिक्रम्यप्रणम्यचपुनःपुनः ॥ बद्धोलूखलमामंत्र्यजग्मतुर्दिशमुत्तराम् ४४ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेयमलार्जुनभंगोनामैकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ गोपानंदादयःश्रुत्वाद्रुमयोःपततोरवम् ॥ तत्रा जग्मुःकुरुश्रेष्ठनिर्घातरवशंकिताः १ भूम्यांनिपतितौतत्रददृशुर्यमलार्जुनौ ॥ बभ्रमुस्तदविज्ञायलक्ष्यंपतनकारणम् २ उलूखलंविकर्षंतंदाम्नाबद्धंचबा लकम् ॥ कस्येदंकुतआश्चर्यमुत्पातभयकातराः ३ बालाऊचुरनेनेतितिरश्चीनमुलूखलम् ॥ विकर्षतामध्यगेनपुरुषावप्यचक्ष्महि ४ नतेतदुक्तंजगृहुर्न घटेतेतितस्यतत् ॥ बालस्योत्पाटनंतर्वोःकेचित्संदिग्धचेतसः ५ उलूखलंविकर्षंतंदाम्नाबद्धंस्वमात्मजम् ॥ विलोक्यनंदःप्रहसद्वदनोविमुमोचह ६ गोपीभिःस्तोभितोनृत्यन्भगवान्बालवत्क्वचित् ॥ उद्गायतिक्वचिन्मुग्धस्तद्वशोदारुयंत्रवत् ७ बिभर्तिक्वचिदाज्ञप्तःपीठकोन्मानपादुकम् ॥ बाहुक्षेपंच कुरुतेस्वानांचप्रीतिमावहन् ८

टीकायांएकादशोऽध्याय. ॥ ११ ॥ हरेर्बालक्रीडाचारितचारुतरनिरवद्यमहिमश्रवणमननोपासनानिमुक्तिसाधनानिज्ञानसाधनत्वेनभवंतीतिभावेनतन्माहात्म्यमस्मिन्नध्यायेनिरूप्यते तत्रादौपूर्वा ध्यायोक्तयमलार्जुनभंगलक्षणमहिमाशेषंवक्ति गोपाइत्यादिना निर्घातरवशंकिताः मेघनिर्घोषशंकिताः १ कस्यागामिफलसूचकंकुतआश्चर्यंसहसादृश्यमानंयदद्भुतंभविष्यदनिष्टसूचकंअदृष्टमात्रप्रय क्तंउत्पातस्तन्निमित्तभयेनकातराः व्याकुलचित्ताः उत्पातइति कातराइतिकेचित्पठंति २ ३ द्वौपुरुषौअचक्ष्महिदृष्टवंतः ४ तदुक्तंबालोक्तं ५ ६ ७ उन्मानंप्रस्थंपादुकंपादपीठं पादरक्षणंवा ८

तद्विदांभगवानेवायमवतीर्णइतिजानतांनारदादीनाम् ९ १० तत्रनंदादिषु ११ इतउत्थातव्यं १२ अनश्वशकटश्च १३ १४ असौकृष्णोबालकः कृष्णादन्यतमोबालकोनाम्रियेतेति यत्तदप्यच्युतरक्षणंअन्यबालकस्यमरणाभावः १५ औत्पातिकःउत्पातसंबंधीअनर्थकरः इतोबृहद्वनात् तावत्ततःपूर्वमेव १६ पशव्यंपशुभ्योहितं पुण्याद्रयःपुण्यवृक्षाः तृणानिवीरुधगुल्मा नियत्रतत्तथातद्वीरुधशब्दोऽकारांतोप्यस्ति पर्वताद्रीनगावगावितिच १७ युङ्ध्वंयोगकुरुध्वं १८ १९ २० नोपेयातांसमीपंनागतौ २१ अजोहवीत्आहूयामास २२ २३ २४ व्र

दर्शयंस्तद्विदांलोकआत्मनोभक्तवश्यताम् ॥ व्रजस्योवाहयन्हर्षंभगवान्बालचेष्टितैः ९ गोपवृद्धामहोत्पातानुभूयबृहद्वने ॥ नंदादयःसमागम्यव्रज कार्यमचिंतयन् १० तत्रोपनंदनामाहगोपोज्ञानवयोधिकः ॥ देशकालार्थतत्त्वज्ञःप्रियकृद्रामकृष्णयोः ११ उत्थातव्यमितोऽस्माभिर्गोकुलस्यहितै षिभिः ॥ आयांत्यत्रमहोत्पाताःप्रजानांनाशहेतवः १२ मुक्तःकथंचिद्राक्षस्याबालघ्न्याबालकोप्यसौ ॥ हरेरनुग्रहान्नूनमनश्चोपरिनापतत् १३ चक्रवातेननीतोऽयंदैत्येनवियदूद्व्रता ॥ शिलायांपतितस्तत्रपरित्रातःसुरेश्वरैः १४ यन्नम्रियेतद्रुमयोरंतरंप्राप्यबालकः ॥ असावन्यतमोवापितदप्य च्युतरक्षणम् १५ यावदौत्पातिकोरिष्टोव्रजंनाभिभवेदितः ॥ तावद्बालानुपादाययास्यामोऽन्यत्रसानुगाः १६ वनंवृंदावनंनामपशव्यंनवकाननम् ॥ गोपगोपीगवांसेव्यंपुण्याद्रितृणवीरुधम् १७ तत्तत्राद्यैवयास्यामःशकटान्युङ्ध्वमाचिरम् ॥ गोधनान्यग्रतोयांतुभवतांयदिरोचते १८ तच्छ्रुत्वैकधियो गोपाःसर्वेनंदपुरोगमाः ॥ उपनंदवचोराजन्प्रतिनंद्यगृहान्ययुः १९ सरित्तीरगतंकृष्णंभग्नार्जुनमथाह्वयत् ॥ रामंचरोहिणीदेवीक्रीडंतौबालकैर्भृशम् २० नोपेयातांयदाहूतौक्रीडासंगेनपुत्रकौ ॥ यशोदांप्रेषयामासरोहिणीपुत्रवत्सला २१ क्रीडंतंस्वसुतंबालैरतिवेलंसहाग्रजम् ॥ यशोदाऽजोहवीत्कृष्णंपुत्रस्नेह स्नुतस्तनी २२ कृष्णकृष्णारविंदाक्षताततएहिस्तनंपिब ॥ अलंविहारैःक्षुत्क्षांतस्तद्भवान्भोक्तुमर्हति २३ हेरामागच्छताताशुसानुजःकुलनंदन ॥ प्रातरे वकृताहारःक्रीडाश्रांतोऽसिपुत्रक २४ प्रतीक्षतेत्वांदाशार्हभोक्ष्यमाणोव्रजाधिपः ॥ एह्यावयोःप्रियंधेहिस्वगृहान्यातबालकाः २५ जन्मर्क्षंतेऽद्यभ वितावित्रेभ्योदेहिगाःशुचिः ॥ धूलिधूसरितांगस्त्वंतातमज्जनमावह २६ पश्यपश्यवयस्यांस्तेमातृमृष्टान्स्वलंकृतान् ॥ त्वंचस्नातःकृताहारोविहरस्वस्व लंकृतः २७ इत्थंयशोदातमशेषशेखरंमत्वासुतंस्नेहनिबद्धधीर्नृप ॥ हस्तेगृहीत्वासहराममच्युतंनीत्वास्ववाटंकृतवत्यथोदयम् २८ अथनंदःसमा हूयगोपानिदमभाषत ॥ श्वोऽतोवृंदावनंयामोयत्ताभवथमाचिरम् २९ तच्छ्रुत्वैकधियोगोपाःसाधुसाध्वितिवादिनः ॥ रथान्स्वान्स्वान्समायुज्यय यूरूढपरिच्छदाः ३०

जाधिपःनंदगोपः धेहिदेहि हेबालकाः २५ धूलिधूसरितांगःधूलिधूसरितसर्वशरीरः २६ २७ स्ववाटंस्ववजं २८ २९ तदुपनंदस्यवचनं एकधियःएकस्मिन्नर्थेगतबुद्धयः रूढपरि च्छदाः शकटाधिष्ठितभांडादिसाधनाः ३०

अनःसु शकटेषु ३१ ३२ नृत्यन्त्सुकुचेषुकुंकुमादिकांतिर्यासांतास्तथा स्निग्धकंठ्यःकंठगुणोपेताः ३३ ३४ अर्धचंद्रवत् अर्धचंद्राकारवत् ३५ ३६ ३७ अविदूरेसमीपे ३८ क्षेपणैः अश्मयंत्रैः पदैःपादैः कृत्रिमगोवृषैःमृदारुकृतगोवृषैः ३९ वृषायमाणौवृषवद्धर्षमानौनर्दंतौवृषभशब्दंकुर्वंतौ अनुकृत्यविडंब्य ४० ४१ ४२ अपरपादाभ्यांपश्चाद्दिभागाभ्यां ४३ कपित्थैःकपित्थशाखायुक्तफलैः कृष्णोपरि ४४ ४५ समातरासौप्रातर्भोजनसहितौ ४६ जलाशयाभ्याशंजलस्थानंमहासरइत्यर्थः स्थानेभिप्रायआशयइति महासत्त्वमहान्तसत्वःप्राक्रमोव्यवसायोवा

वृद्धान्बालान्स्त्रियोराजन्सर्वोपस्करणानिच ॥ अनःस्वारोप्यगोपालायत्ताआत्तशरासनाः ३१ गोधनानिपुरस्कृत्यशृंगाण्यापूर्यसर्वतः ॥ तूर्यघोषेणमहतायर्युःसहपुरोहिताः ३२ गोप्योरूढरथानृत्यत्कुचकुंकुमकांतयः ॥ कृष्णलीलांजगुःप्रीताःस्निग्धकंठ्यःसुवाससः ३३ तथायशोदारोहिण्यावेकंशकटमास्थिते ॥ रेजतुःकृष्णरामाभ्यांतत्कथाश्रवणोत्सुके ३४ वृंदावनंसंप्रविश्यसर्वकालसुखावहम् ॥ तत्रचक्रुर्व्रजावासंशकटैरर्धचंद्रवत् ३५ वृंदावनंगोवर्धनंयमुनापुलिनानिच ॥ वीक्ष्यासीदुत्तमाप्रीतीराममाधवयोर्नृप ३६ एवंव्रजौकसांप्रीतिंयच्छंतौबालचेष्टितैः ॥ कलवाक्यैःस्वकालेनवत्सपालौबभूवतुः ३७ अविदूरेव्रजभुवःसहगोपालबालकैः ॥ चारयामासतुर्वत्सान्नानाक्रीडापरिच्छदौ ३८ क्वचिद्वादयतोवेणून्क्षेपणैःक्षिपतःक्वचित् ॥ क्वचित्पदैःकिंकिणीभिःक्वचित्कृत्रिमगोवृषैः ३९ वृषायमाणौनर्दंतौयुयुधातेपरस्परम् ॥ अनुकृत्यरुतैर्जंतूंश्चेरतुःप्राकृतौयथा ४० कदाचिद्यमुनातीरेवत्सांश्चारयतोःस्वकैः ॥ वयस्यैःकृष्णबलयोर्जिघांसुर्दैत्यआगमत् ४१ तंवत्सरूपिणंवीक्ष्यवत्सयूथगतंहरिः ॥ दर्शयन्बलदेवायशनैर्मुग्धइवासदत् ४२ गृहीत्वाऽपरपादाभ्यांसहलांगूलमच्युतः ॥ भ्रामयित्वाकपित्थाग्रेप्राहिणोद्गतजीवितम् ४३ सकपित्थैर्महाकायःपात्यमानैःपपातह ॥ तंवीक्ष्यविस्मिताबालाःशशंसुःसाधुसाध्विति ४४ देवाश्चोपरिसंतुष्टाववर्षुःपुष्पवर्षिणः ॥ तौवत्सपालकौभूत्वासर्वलोकैकपालकौ ४५ सप्रातराशौगोवत्सांश्चारयंतौविचेरतुः ॥ स्वंस्वंवत्सकुलंसर्वेपाययिष्यंतएकदा ४६ गत्वाजलाशयाभ्याशंपाययित्वापपुर्जलम् ॥ तेतत्रददृशुर्बालामहासत्त्वमवस्थितम् ४७ तत्रसुर्वज्रसंभिन्नागिरेःशृंगमिवच्युतम् ॥ सवैबकोनाममहानसुरोबकरूपधृक् ४८ आगत्यतरसाकृष्णंतीक्ष्णतुंडोऽग्रसद्बली ॥ कृष्णंमहासुरग्रस्तंदृष्ट्वारामादयोऽर्भकाः ॥ बभूवुरिंद्रियाणीवविनाप्राणैर्विचेतसः ४९ तंतालुमूलंप्रदहंतमग्निवद्गोपालसूनुंपितरंजगद्गुरोः ॥ चच्छर्दसद्योऽतिरुषाऽक्षतंबकस्तुंडेनहंतुंपुनरभ्यपद्यत ५० तमापतंतंसनिगृह्यतुंडयोर्दोर्भ्यांबकंकंससखंसतांपतिः ॥ पश्यत्सुबालेषुददारलीलयामुदावहोवीरणवद्दिवौकसाम् ५१

यस्यसतथातं सत्वोस्त्रीजंतुषुक्लीबेव्यवसायेपराक्रमे आत्मभावेपिशाचेचद्रव्येसत्तास्वभावयोरितियादवः ४७ समहासत्वोमहासुरो वैएव स्युरेवंतुपुनर्वैवेत्यवधारणवाचकाइत्यमरः ४८ विचेतसःज्ञानहीनाः पाषाणकल्पाः ४९ जगद्गुरोर्हिरण्यगर्भस्यपितरंअक्षतंपुनःअतिरुषातुंडद्वयेनकृष्णंहंतुंअभ्यपद्यत ५० कटस्योपादानतृणंवीरणं वीरणंश्रीतृणंविदुरिति ५१

विसिसिस्मरे विस्मिताः ५१ पूर्वस्थितमाश्रमस्थानंप्रणीयनीत्वा तद्बकासुरहिंसनलक्षणंकृष्णचरितम् ५३ कृष्णेअतिशयेनाप्रियेणआदरेणयुताःतृषितेक्षणाःअलंबुद्धिराहितनेत्राः ५४ बतखेदे यतःयेभ्योभगं
तेषांविप्रियंकर्त्तमासीदपिस्वित् ५५ अथापितथापिएतेएनंनाभिभवंतिप्र युताजिघांसयाहननेच्छयाएनमासाद्याग्नौपतंगइवशलभइवनश्यंति ५६ पुरुषेणब्रह्मज्ञानमेवापाद्यमितिभावेनाह अहोइति
असत्यानाभूवन्निति कुतोज्ञायतइतितत्राह गर्गइति ५७ भववेदनांसंसारदुःखम् ५८ कौमारैः कुमारावस्थासबंधिभिःविहारैः क्रीडाविशेषैःकौमारजहौकृष्णः तत्रापंचमाब्दाद्बाल्यम् आनवव
र्षात्पौगंडम् आषोडशवर्षात्कैशोरम् कश्चित्स्तंभमूलेनिलीयतिष्ठति अन्यस्तु अन्विष्यतंदृष्ट्वागृह्णातीतियाक्रीडातान्निलायनम् हस्तेनस्वशरीरेणवामृत्तिकयावाजलनिवारणंसेतुबंधः यथामर्कटोवा
नरोविटपाद्विटपांतरंउत्प्लवतिउत्पततितथाऽकाशेउत्तुंगमृत्तिकात्तार्शिशुमाराकारोपरिशिरसिपदानंधायपतनमुत्प्लवनम् पांशुभिस्तौमाणिनिधायतदुपरिहस्तनिदधातिएकः एकस्त्वान्विष्यगृह्णातीत्या

तदाबकारिंसुरलोकवासिनःसमाकिरन्नंदनमल्लिकादिभिः ॥ समीडिरेचानकशंखसंस्तवैस्तद्वीक्ष्यगोपालसुताविसिस्मिरे ५२ मुक्तंबकास्यादुपलभ्यबा
लकारामादयःप्राणमिवेंद्रियोगणः ॥ स्थानागतंतंपरिरभ्यनिर्वृताःप्रणीयवत्सान्व्रजमेत्यतज्जगुः ५३ तच्छ्रुत्वाविस्मितागोपागोप्यश्चातिप्रियादृताः ॥
प्रेत्यागतमिवौत्सुक्यादैक्षंततृषितेक्षणाः ५४ अहोबतास्यबालस्यबहवोमृत्यवोऽभवन् ॥ अप्यासीद्विप्रियंतेषांकृतंपूर्वंयतोभयम् ५५ अथाप्यभिभवं
त्येनंनैवतेघोरदर्शनाः ॥ जिघांसयैनमासाद्यनश्यंत्यग्नौपतंगवत् ५६ अहोब्रह्मविदांवाचोनासत्याःसंतिकर्हिचित् ॥ गर्गोयदाहभगवानन्वभावितथैवतत्
५७ इतिनंदादयोगोपाराामकृष्णकथामुदा ॥ कुर्वंतोरममाणाश्चनाविंदन्भववेदनाम् ५८ एवंविहारैःकौमारैःकौमारंजहतुर्व्रजे ॥ निलायनैःसेतुबंधैर्मर्कटो
त्प्लवनादिभिः ५९ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेजिघांसुबकासुरवधोनामद्वादशोऽध्यायः ॥१२॥ श्रीशुकउवाच ॥ ततश्चपौगंडवयःश्रितौव्रजे
बभूवतुस्तौपशुपालसंमतौ ॥ गाश्चारयंतौसखिभिःसमंपदैर्वृंदावनंपुण्यमतीवचक्रतुः १ तन्माधवोवेणुमुदीरयन्वृतोगोपैर्गृणद्भिःस्वयशोबलान्वितः ॥
पशून्पुरस्कृत्यपशव्यमाविशद्विहर्तुकामःकुसुमाकरंवनम् २ तन्मंजुघोषालिमृगद्विजाकुलंमहन्मनःप्रख्यपयःसरस्वता ॥ वातेनजुष्टंशतपत्रगंधिनानि
रीक्ष्यरंतुंभगवान्मनोदधे ३ सतत्रतत्रारुणपल्लवश्रियाफलप्रसूनोरुभरेणपादयोः ॥ स्पृशच्छिखान्वीक्ष्यवनस्पतीन्मुदास्मयन्निवाहाग्रजमादिपूरुषः ४

दिशब्दगृहीतम् ५९ इतिश्रीभाग०दशमस्कंधेविजयध्वजकृतटीकायांद्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ श्रवणमननाभ्यांदुरितहरणायहरेःपौगंडवयसिक्रियमाणंविक्रमंनिरूपयत्यस्मिन्नध्याये ततःकौमा
रात्पौगंडवयःनववर्षलक्षणंवयःश्रितौप्राप्तौ पशुपालत्वेनसंमतौयोग्यौ १ उदीरयन् ध्वनयन् कुसुमाकरंकुसुमोत्पत्तिस्थानम् २ मंजवःमनोहराःघोषायेषांम् अलयश्चमृगाश्चद्विजाश्चमंजुघोषैःअ
लिमृगाद्विजैःआकुलम् महतानारायणचरणारविंदनिरंतरमनसांमनःप्रख्यंमनस्तुल्यंनिर्मलंपयोजलंयस्यतत्तथा महन्मनःप्रख्यपयश्चतत्सरश्चमहन्मनःप्रख्यपयःसरस्तदस्यास्तीतिमहन्मनःप्रख्यप
यःसरस्वान्तेन शतपत्राणांपद्मानांगंधोस्यास्तीतिशतपत्रगंधीतेनवातेनवायुना ३ पल्लवारुणश्रियायुक्तयोःपादयोःप्रसूनोरुभारेणस्पृशत्यःशिखाएवकराग्रकोटयोयेषांतेतथा तान्वनस्पतीन्वृक्षान्दृष्ट्वा
अत्रभक्तिभरभुग्नग्रीवाःपुरुषाःयथापुष्पनिचयादिनामुकुंदचरणारविंदमर्चयंति तथावृक्षाश्चपुष्पभरोपनतशाखाकराग्रैःपूजयंतीत्याक्षिप्तःशेषार्थोबोद्धव्यः ४

इमंमेवार्थविशदयति अहोइति देववर यद्वा देववरा ब्रह्मादयःअमरादेवा.एतैरार्चितंसुमनःफलार्हणैः पुष्पफलोपायनैः आत्मनःस्वरयतमोपहत्यैअज्ञाननिमित्तपापनिरासाय तरुषुजन्मयेनतमोनिमित्तपापेन ५ यतोयथादेवादयोमनुष्यलिंगमवाप्यभगवंतंसेवंतेतथाएतेभ्रमराअपितेष्वेतेषु तस्मात्त्वच्चरणपद्मसेवानवरतंनहातव्यामुमुक्षुभिरितिभावेनाह एतइति अलिनोभ्रयराःभ्रमराणांपक्षमूलमलमाहुर्मनीषिणइति अखिललोकतीर्थं समस्तजनस्यस्नानलक्षणंकीर्तनयोग्यद्व द्विजननस्थानीयशास्त्रेष्वंभसिपावनेइतिच अखिलः अनल्पः लोकः प्रकाशःज्ञानंयेषांतेतथातेषांसेवायोग्यशास्त्रस्थानीयम् लुक्प्रकाशइतिधातुः अनुपथंपथगताविति धातुःयत्रगच्छसित्वतत्रानुगमनलक्षणसवांकुर्वंतीत्यर्थः अनुपदंवा मुनिगणाःसर्वज्ञानादेवादीनांगणाः वेत्तावेद्यस्यसर्वस्य मुनिःसद्भिरुदाहृतइत्युत्पलमाला त्वदीयेषुवैष्णवेषुमुख्यागूढंमनुष्यलिंगधरनजहातिनत्यजंति ॥ ओहाकृत्यागइतिधातुः जहातीतिपाठेवा व्यत्ययोबहुलमितिसूत्रान्निर्णयः अमराणामात्मदैवंकुलदैवं अनघात्मदैवमितिपाठे अनघानांनिर्दुःखानामुक्तानांआत्मदैवंमुक्तानांपरमागतिः दुःखैनोव्यसनेष्वघमित्यमरः अनघेतिपृथक्पदंवा ६ पूर्वोक्तमतिदिशति नृत्यंतीति शिखिनोमयूराःअन्यत्र केशशिखाधारिणःतापसाःहरिण्यःमृगास्त्रियःअन्यत्रहिरण्मयवत्तपस्तेजसाज्वलंतः आसांभारोऽस्तीतिहरिण्यः परोपदेशसंबंधेनहरिभक्तजनतापहरिण्यइत्युच्यंते महेशाज्ज्ञानम

श्रीभगवानुवाच ॥ अहोअमीदेववरामरार्चितंपादांबुजंतेसुमनःफलार्हणैः ॥ नमंत्युपादायशिखाभिरात्मनस्तमोपहत्यैतरुजन्मयत्कृतम् ५ एतेऽलिनस्तवयशोऽखिललोकतीर्थंगायंतआदिपुरुषानुपथंभजंते ॥ प्रायोअमीमुनिगणाभवदीयमुख्यागूढंवनेऽपिनजहत्यनघात्मदैवम् ६ नृत्यंत्यमीशिखिनईड्यमुदाहरिण्यःकुर्वंतिगोप्यइवतेप्रियमीक्षणेन ॥ सूक्तैश्चकोकिलगणागृहमागतायधन्यावनौकसइयान्हिसतांनिसर्गः ७ एवंवृंदावनंकृष्णःश्रीमत्प्रातिमनाःपशून् ॥ रेमेसंचारयन्नद्रेःसरिद्रोधःसुसानुगः ८ क्वचिद्गायतिगायत्सुमदांधालिष्वनुव्रतैः ॥ उपगीयमानचरितःस्रग्वीसंकर्षणान्वितः ९ क्वचिच्चकलहंसानामनुकूजतिकूजितम् ॥ अभिनृत्यतिनृत्यंतंबर्हिणंहासयन्क्वचित् १० मेघगंभीरयावाचानामभिर्दूरगान्पशून् ॥ क्वचिदाह्वयतिप्रीत्यागोगोपालमनोज्ञया ११ चकोरक्रौंचचक्राह्वभारद्वाजालिबर्हिणाम् ॥ अनुरौतिस्मसत्त्वानांभीतवद्व्याघ्रसिंहयोः १२

न्विच्छेन्मोक्षमिच्छेज्जनार्दनादितिस्मृतेः हरिणीसाहिरण्मयीत्यभिधानम् तेतवेक्षणेनप्रियंकुर्वंति कोकिलगणाश्चसूक्तैःकर्णरम्यैःवचनैःप्रियंकुर्वंतीति अन्यत्र कः ब्रह्माउःशिवःतयोःकिलवार्ताकीर्तनंसंभावनाचयेषांतेकोकिलाःइंद्रादयःपरभृतःइतरप्राणिरक्षार्थंप्राणधारिणः नस्वार्थं परमभागवताइत्यर्थःस्मार्तन्यायः गृहमिति गृहमागतायातिथयेगृहिणाऽर्घ्यपाद्यादिकदातव्यमितियत्तस्मात् वनौकसोमृगादयोवावानप्रस्थादयोवा धन्याकृतार्थाः स्वंस्वंनिवासमागतंत्वांसभाजयंति अयंसतांजातिस्वभावइत्याह सतांनिसर्गः नितरांस्वभावः इयान्एतावान्हियस्मात्तस्मादिदमुचितमितिभावः वैश्वानरःप्रविशत्यतिथिर्ब्राह्मणोगृहान् तस्यैतांशांतिंकुर्वंतिहरवैवस्वतोदकम् आशांप्रतीक्षेसंगतंसूनृतांचेष्टापूर्तेपुत्रपशूंश्चसर्वान् एतद्वृंक्तेपुरुषस्याल्पमेधसोयस्यामश्नन्वसतिब्राह्मणोगृहेइति वार्तासंभावयोःकिलेतियादवःईड्यसर्वंकर ७ कृष्णएवंविधमाहात्म्यं वृंदावनमवाप्यरेमेइत्यन्वयः अद्रेःपादेषुसारितोनद्यः रोधःसुतीरेषुपशून्संचारयन् ८ रतिप्रकारंदर्शयति क्वचिदिति अनुव्रतैरनुचरैःसखिभिःसंकर्षणेनचान्वितःअनुगतः ९ हासयन्हासंजनयन् १० नामभिःप्रसूतिवारप्रयुक्तादिलक्षणैः गवांगोपालानांमनोंतःकरणंज्ञापयंत्याबोधयंत्यामनोरमयावा ११ व्याघ्रशार्दूलसिंहयोःसकाशात्भीतवत्स्वयमपिभीतोभवति १२

गोपस्य उत्संगो ऽंकएवउपबर्हणंशिरःपीठंयस्यसतथातम् आर्यंज्येष्ठंपादसंवाहनादिभिःविश्रामयति क्रीडाश्रमक्लेशंनाशयति १३ रामकृष्णौनर्तनादिकुर्वाणान्गोपालान्नृत्यादिविशेषविषयेषुप्रशशंसतुः स्खलनादिविषयेहसंतौवल्गतःउत्प्लुवतः १४ नियुद्धंबाहुवल्लीग्रहणादिद्वंद्वयुद्धं १५ १६ महात्मनःकृष्णस्यमनोहराणि स्नेहेनक्लिन्नाआर्द्राधियोयेषांतेतथा १७ बाललीलामुपसंहरति एवमिति स्व मायया स्वेच्छयैवानिगूढात्ममतिःप्रच्छन्नस्वरूपानुभवः अन्यापेक्षयेतिशेषःग्राम्यैःमूर्खजनैः किमर्थमेवंकृतमत्राह ग्राम्यवदिति धर्मइतिशेषः १८ शुक.परीक्षितमाह धन्येयमिति कस्माद्धन्येत्यत्राह तृ णवीरुधइति तस्यकृष्णस्यपादौस्पृशंतीतितत्पादस्पृशःकरजैर्नखैःअभिमृष्टाअभितःश्रिताःलूनाइत्यर्थः नद्यादयोदयासहितैरवलोकैरवलोकिताः गोप्यःश्रीर्यद्भुजयोरंतरंवक्षस्थलंस्पृहयतीतियत्स्पृहातस्मिन्भुजयोरंतरेणमध्येआलिंगिताइतियत्तस्मादियंपृथिवीतद्गताःपदार्थाश्चधन्याइत्यर्थः १९ यदेवकार्यार्थमवतीर्णंहरिणातच्छेषंवक्तुमुपक्रमते श्रीदामेति सुबलश्चाशोकश्चकृष्णश्चाद्यायेषांतेतथातान्

क्वचित्क्रीडापरिश्रांतंगोपोत्संगोपबर्हणम् ॥ स्वयंविश्रामयत्यार्यंपादसंवाहनादिभिः १३ नृत्यतोगायतोवापिवल्गतोयुध्यतोमिथः ॥ गृहीतहस्तौ गोपालान्हसंतौप्रशशंसतुः १४ क्वचित्पल्लवतल्पेषुनियुद्धश्रमकर्शितः ॥ वृक्षमूलाश्रयःशेतेगोपोत्संगोपबर्हणः १५ पादसंवाहनंचक्रुःकेचिदस्यमहात्मनः ॥ अपरेहतपाप्मानोव्यजनैःसमवीजयन् १६ अन्येतदनुरूपाणिमनोज्ञानिमहात्मनः ॥ गायंतिस्ममहाराजस्नेहक्लिन्नधियःशनैः १७ एवंनिगूढात्ममतिःस्वमाययागोपात्मजत्वंचरितैर्विडंबयन् ॥ रेमेरमालालितपादपल्लवोग्राम्यैःसमंग्राम्यवदीशचेष्टितम् १८ श्रीशुकउवाच ॥ धन्येयमद्यधरणी तृणवीरुधस्तत्पादस्पृशोद्रुमलताःकरजाभिमृष्टाः ॥ नद्योऽद्रयःखगमृगाःसदयावलोकैर्गोप्योंतरेणभुजयोरपियत्स्पृहाश्रीः १९ श्रीदामानामगोपालो रामकेशवयोःसखा ॥ सुबलाशोककृष्णाद्यागोपान्प्रेम्णेदमब्रवीत् २० रामराममहाबाहोकृष्णदुष्टनिबर्हण ॥ इतोविदूरेसुमहद्वनंतालालिसंकुलम् २१ फलानितत्रभूरीणिपतंतिपतितानिच ॥ संतिकिंत्ववरुद्धानिधेनुकेनदुरात्मना २२ सोऽतितीव्रोऽसुरोरामहेकृष्णखररूपधृक् ॥ आत्मतुल्यबलैरन्यैर्ज्ञातिभिर्बहुभिर्वृतः २३ तस्मात्कृतनराहाराद्भीतैर्नृभिरमित्रहन् ॥ नसेव्यंतेपशुगणैःपक्षिसंघविवर्जितम् २४ विद्यंतेऽभुक्तपूर्वाणिफलानिसुरभीणिच ॥ एषवैसुरभिर्गंधोविषूचीनोविगृह्यते २५ प्रयच्छतानिनःकृष्णगंधलोभितचेतसाम् ॥ वांछास्तिमहतीरामगम्यतांयदिरोचते २६ एवंसुहृद्वचःश्रुत्वा सुहृत्प्रियचिकीर्षया ॥ प्रहस्यजग्मतुर्गोपैर्वृतौतालवनंप्रभू २७ बलःप्रविश्यबाहुभ्यांतालान्संपरिकंपयन् ॥ फलानिपातयामासमतंगजइवौजसा २८

२० दुष्टनिबर्हणदुष्टजनोन्मूलन अविदूरेनिकटे तालानांआल्यापंक्त्यासंकुलंनिबिडं २१ तत्रखरतालवने फलान्यपरिपाकंप्राप्तानीतिनेत्याह पतितानीति संतुतान्यानीयभुज्यंतामितितत्राह किंत्विति २२ तीव्रःक्रूरः खररूपंगर्दभदेहंधारयतीतिखररूपधृक् असहायश्चेन्निष्कासनीयइतिनेत्याह आत्मेति २३ कृतःनराणामाहारोयेनसतथातस्मात् २४ नृभिरभुक्तपूर्वाणिविष्वक्सर्वत्राञ्चतीतिविषूचीनःसर्वत्रव्याप्तिमानित्यर्थः विशेषेणगृह्यतेघ्राणेंद्रियेणेतिशेषः २५ लोभआकांक्षा लुभगार्ध्येगृधुअभिकांक्षायामितिधातुः अदनाकांक्षाचेत्कालांतरेआनेष्यामीतितत्राह वांछेति २६ २७ मतंगजः वारणःओजसाबलेनअवष्टंभेनवा ओजोवष्टंभबलयोरिति २८

रासभःगर्दभः नगैर्वृक्षैःपर्वतैश्चसहितम् २९ काशब्दंगर्दभजातिजं कर्णनिष्ठुरशब्दं पर्यचरत्परितोवर्तत ३० उपक्रोष्टुंक्रोशतिरत्रक्षेपार्थः क्षेप्तुंपराक्‌स्थितःप्राङ्मुखः ३१ पदोःपादयोःभ्रामणेनपरिभ्रमणकरणेन ३२ तेनखररूपासुरशरीरेण बलेनपार्श्वस्थंतालंकंपयन्भग्नोभूत् किंचसचपार्श्वस्थःअन्यतालंसोन्योप्यपरंतालमित्येवंपरंपरया ३३ बलस्यलीलयाकर्मणा उत्सृष्टेनउत्क्षिप्तेनखरदेहेनहततालाहताः ३४ अन्यस्यचित्रमपिरामस्यैतत्कर्मचित्रंनभवतीतिशुकःपरीक्षितमाह नैतदिति हिशब्दोधराखिलेयंननुसर्पयतीतिप्रसिद्धिंद्योतयति ३५ क्रोष्टारःक्षेप्तुकामाः ताच्छीलिकस्तृन्प्रत्ययः रवजादिरवंकुर्वाणावा ३६ ३७ फलप्रकरसंकीर्णातालफलसमूहेनव्याप्ता ३८ तयोःरामकृष्णयोः ३९ आदन्भक्षितवंतः ४० ४१ गोरजसाछुरितकुंतलैःछुरितकेशपाशैःबद्धानिबर्हवन्यप्रसूनानिविच्छवन

फलानांपततांशब्दंनिशम्यासुररासभः ॥ अभ्यधावत्क्षितितलंसनगंपरिकंपयन् २९ समेत्यतरसाप्रत्यग्द्वाभ्यांपद्भ्यांबलंबली ॥ निहत्योरसिकाशब्दंमुंचन्पर्यचरद्‌खलः ३० पुनरासाद्यसंरब्धउपक्रोष्टुःपराक्‌स्थितः ॥ चरणावपरौराजन्बलायप्राहिणोद्रुषा ३१ सतंगृहीत्वाप्रपदोर्भ्रामयित्वैकपाणिना चिक्षेपतृणराजाग्रेभ्रामणत्यक्तजीवितम् ३२ तेनाहतोमहाताल:पतमानोबृहच्छिराः ॥ पार्श्वस्थंकंपयन्भग्नःसचान्यंसोपिचापरम् ३३ बलस्यलीलयोत्सृष्टखरदेहहताहताः ॥ तालाश्चकंपिरेसर्वेमहावातेरिताइव ३४ नैतच्चित्रंभगवतिह्यनंतेजगदीश्वरे ॥ ओतप्रोतमिदंयस्मिंस्तंतुष्वंगयथापटः ३५ ततःकृष्णंचरामंचज्ञातयोधेनुकस्यये ॥ क्रोष्टारोऽभ्यद्रवन्सर्वेसंरब्धाहतबांधवाः ३६ तांस्तानापततःकृष्णोरामश्चनृपलीलया ॥ गृहीतपश्चाच्चरणान्प्राहिणोत्तृणराजसु ३७ फलप्रकरसंकीर्णंदैत्यदेहैर्गतासुभिः ॥ रराजभूःसतालाग्रैर्घनैरिवनभस्तलम् ३८ तयोस्तत्सुमहत्कर्मनिशम्यविबुधादयः ॥ मुमुचुःपुष्पवर्षाणिचक्रुर्वाद्यानितुष्टुवुः ३९ अथतालफलान्यादन्मनुष्यागतसाध्वसाः ॥ तृणंचपशवश्चेरुर्हतधेनुककानने ४० कृष्णःकमलपत्राक्षःपुण्यश्रवणकीर्तनः ॥ स्तूयमानोऽनुगैर्गोपैःसाग्रजोव्रजमागमत् ४१ तंगोरजश्छुरितकुंतलबद्धबर्हवन्यप्रसूनरुचिरेक्षणचारुहासम् ॥ वेणुंक्वणंतमनुगैरुपगीतकीर्तिंगोप्योदिदृक्षितदृशोऽभ्यगमन्समेताः ४२ पीत्वामुकुंदमुखसारघमक्षिभृंगैस्तापंजहुर्विरहजंव्रजयोषितोऽह्नि ॥ तत्सत्कृतिंसमधिगम्यविवेशगोष्ठंसव्रीडहासविगमोयदपांगमोक्षः ४३ तदायशोदारोहिण्यौपुत्रयोःपुत्रवत्सले ॥ यथाकालंयथाकामंव्यधत्तांपरमाशिषः ४४ विगताध्वश्रमौतत्रमज्जनोन्मर्दनादिभिः ॥ नीवींवसित्वारुचिरांदिव्यस्रग्गंधमंडितौ ४५ जनन्युपहृतंप्राश्यस्वाद्वन्नमुपलालितौ ॥ संविश्यवरशय्यायांसुखंसुषुपतुर्व्रजे ४६ एवंसभगवान्कृष्णोवृंदावनचरःक्वचित् ॥ ययौराममृतेराजन्कालिंदींसखिभिर्वृतः ४७

भवपुष्पाणियस्यसतथा गोरजश्छुरितकुंतलबद्धबर्हवन्यप्रसूनश्च रुचिरेईक्षणेचारुहासश्चयस्यसतथातम् ४२ मुकुंदस्यमुखमेवसारघंमधु सरघायोग्यंसारघं सरघामधुमक्षिकाप्रोक्ताइतिहलायुधः आह्नि विरहजंतापंयासामपांगमोक्षःकटाक्षनिरीक्षणंव्रीडयासहितःसव्रीडश्चासौहासश्चसव्रीडहासःतस्यविगमोराहित्यविशेषेणप्राप्तिर्वायस्यसतथा तासांसत्कृतिसत्कारंसमधिगम्यप्राप्य ४३ ४४ मज्जनं स्नानं उन्मर्दनं शरीरमलोद्वर्तनं नीवींवस्त्रंवासित्वाआच्छाद्य ४५ प्राश्यपीत्वा संविश्यशयित्वा ४६ इदानींकथांतरवक्तुमुपक्रमते एवमिति ४७

निदाघातपःग्रीष्मर्तुभवरविकिरणभवउष्णविशेषःतेनपीडिताः ४८ उपस्पृश्यआचम्यपीत्वाच ४९ ५० तथाभूतान् मृतप्रायान्ईक्षयादृष्ट्याचासंप्रतीतस्मृतयःसम्यक्प्राप्तप्रत्यभिज्ञानाः ५१ विषंविषामि श्रजलंपीत्वापरेतस्यमृतस्यस्यात्मनःपुनरुत्थानंगोविंदस्यानुग्रहयुक्तनिरीक्षणकृतमन्वमंसतन्यरूपयन् ॥ ५२ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधे वैजध्वजकृतटीकायांत्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ हरौभक्तिमतांसंसारविषंनिर्वीर्यंभवतीतिनिदर्शयितुंअनंतरातीताध्यायेसंक्षेप्योक्तंकालियनागमर्दनमाहिमानंप्रपंचयत्यस्मिन्नध्याये तत्रराज्ञःप्रश्नमुत्थापयितुमाह विलोक्येति कृष्णांयमुनां कृष्णाहिनाकृष्णसर्पेण उदवासयत्ततोन्यत्रावासमकारयत् १ अगाधेअतलस्पर्शेन्यग्रह्णात्निगृहीतवान् प्रसह्यगृहीतवानित्यर्थः यथायेनप्रकारेणासीत्सप्रकारः २ ३ श्रप्यमाणंक्वाथ्यमानंपयोजलंयस्मिन्ह्रदेसतथा यस्मिन्ह्रदे ४ विप्रुष्मताविशेषेणदहता प्रुषप्लुषदाहइतिधातुः विषेणविशिष्टमुदंविषोदंतेनयुक्ताऊर्मयःविषोर्मयःयस्यसतथासचासौमारुतःविषोदोर्मिमारुतःतेनाभिम

अथगावश्चगोपाश्चनिदाघातपपीडिताः ॥ दुष्टंजलंपपुस्तस्यास्तृषार्ताविषदूषितम् ४८ विषांभस्तदुपस्पृश्यदैवोपहतचेतसः ॥ निपेतुर्व्यसवःसर्वेमूर्छितावैकुरूद्वह ४९ वीक्ष्यतान्वैतथाभूतान्कृष्णोयोगेश्वरेश्वरः ॥ ईक्षयाऽमृतवर्षिण्यास्वनाथान्समजीवयत् ५० तेसंप्रतीतस्मृतयउत्थायजलांतिकात् ॥ आसन्सुविस्मिताःसर्वेवीक्षमाणाःपरस्परम् ५१ अन्वमंसततद्राजन्गोविंदानुग्रहेक्षितम् ॥ पीत्वाविषंपरेतस्यपुनरुत्थानमात्मनः ५२ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेत्रयोदशोऽध्यायः ॥ श्रीशुकउवाच ॥ विलोक्यदूषितांकृष्णांकृष्णःकृष्णाहिनाविभुः ॥ तस्याविशुद्धिमन्विच्छन्सर्पंतमुदवासयत् १ राजोवाच ॥ कथमंतर्जलेगाधेन्यगृह्णाद्भगवानहिम् ॥ सवैबहुयुगावासीयथासीद्विप्रकथ्यताम् २ ब्रह्मन्भगवतस्तस्यभूम्नःस्वच्छंदवर्तिनः ॥ गोपालोदारचरितंकस्तृप्येतामृतंजुषन् ३ श्रीशुकउवाच ॥ कालिंद्यांकालियस्यासीद्ध्रदःकश्चिद्विषाग्निना ॥ श्रप्यमाणपयोयस्मिन्पतंत्युपरिगाःखगाः ४ विप्रुष्मताविषोदोर्मिमारुतेनाभिमर्शिताः ॥ म्रियंतेतीरगायस्यप्राणिनःस्थिरजंगमाः ५ तंचंडवेगविषवीर्यमवेक्ष्यतेनदुष्टांनदींचखलसंयमनावतारः ॥ कृष्णःकदंबमधिरुह्यततोऽतितुंगादास्फोट्यगाढरशनोन्यपतद्विषोदे ६ सार्पह्रदःपुरुषसारनिपातवेगसंक्षोभितोरगविषोच्छ्वसितांबुराशिः ॥ पर्यक्प्लुतोविषकषायविभीषणोर्मिर्भीमोधनुःशतमनंतबलस्यकिंतत् ७ तस्मिन्ह्रदेविहरतोभुजदंडघूर्णवार्घोषमंगवरवारणविक्रमस्य ॥ आश्रुत्यतत्स्वसदनाभिभवंसमीक्ष्यचक्षुःश्रवाःसमसरत्तदमृष्यमाणः ८

र्शिताःआवृत्यगृहीताःयस्यह्रदस्य ५ तेनकालियेन खलानांसंयमनार्थंनिग्रहार्थंअवतारोयस्यसतथा आस्फोट्यद्विगुणीकृतहस्तप्रहारंकृत्वा गाढरशनःदृढबद्धकक्षप्रदेशः विषोदेविषमिश्रितजले ह्रदइतिशेषः ६ सर्पस्यनिवासभूतह्रदःसार्पह्रदः पुरुषसारस्यपुरुषवरस्यपुरुषश्रेष्ठस्यपुरुषोत्तमस्येत्यर्थः निपातवेगेनसंक्षोभितस्यसंचालितस्यस्वस्थानास्थितिक्लिष्टस्योरगस्यविषेणसहउच्छ्वसितःउद्रेचितःअंबुराशिर्यस्यह्रदस्यसतथा विषकषायेणविषक्वाथेनविषरागेणवाविभीषणोर्मिभिःभयंकरतरंगैर्भीमःभयजनकः रागेकाथेकषायोस्त्रीनियासेसौरभेरसेइतियादवः एवंविधोह्रदोधनुःशतंतीरस्थानमुल्लंघ्यपर्यक्प्लुत परितःउद्रिच्यगतः हरेरेतत्किंचित्रमित्याह अनंतबलस्येति लक्षयोजनविस्तारायामपरिमितभूप्लावनेपिनचोद्यंकिमुतधनुःशतमित्यर्थः ७ अंगनृपश्रृणुवरवारणविक्रमस्यगजेंद्रविक्रमस्य यद्वा अंगैरवयवैःवरणीयस्यवारणस्यविक्रमइवविक्रमोयस्यसतथा तस्यहरेर्भुजदंडाभ्यांघूर्णस्यमंद्रध्वनितयाक्षुब्धस्यवारःजलस्यघोषमाश्रुत्यतस्मात्स्वसदनाभिभवोयस्तमसृष्यमा

णः असहमानः चक्षुश्रवाः सर्पःतंकृष्णंसमसरत्संस्तवान्बाधितुमागतवानित्यर्थः वरोनाकूपजामात्रोदैवादेरीक्षितवृतइति ८ अवदातःश्यामलः अवदातोरुणेपीतेस्वेतेइत्यर्थेनिरामइतिच चछाद आच्छादितवान् आवृतवानित्यर्थः ९ परिवीतंपरिवेष्टितं अदृष्टचेष्टंनिश्चेष्टं १० वत्सतर्यःगर्भाधानयोग्यवयसः ११ त्रिविधाइत्युक्तंविभ्रियते दिवीत्यादिना दिविउत्पाताः आदित्यमंडलेकवंधादिदर्शनं निर्घातादिभिः भुविकंपादिकं आत्मनिदेहेवामनेत्रस्फुरणादि आसन्नभयशंसिनःसमीपभयसूचका १२ १३ १४ पशुवत्वृत्तिर्येषांतेतथा दृष्टमात्रव्यवहारिणः १५ माधवो मधुकुञ्जोद्भवः १६ भगवल्लक्षणैर्हरेःपद्मध्वजादिलक्षणोपेतैःपदैश्चरणन्यासैःसूचितयासूचयंत्या पदव्यामार्गेण १७ वैशद्यायपुनरुक्तंविवृणोति तइति यवोव्रीहिविशेषः अशनिर्वज्रं हंसोङ्किशनिर्द्वयोरिसम

तंप्रेक्षणीयसुकुमारघनावदातंश्रीवत्सपीतवसनंस्मितसुंदरास्यम् ॥ क्रीडंतमप्रतिभयंकमलोदरांघ्रिंसंदश्यमर्मसुरुषाभुजगश्चछाद ९ तंनागभोगपरिवीतमदृष्टचेष्टमालोक्यतत्प्रियसखाःपशुपाभृशार्ताः ॥ कृष्णेर्पितात्मसुहृदर्थकलत्रकामादुःखानुशोकभयमूढधियोनिपेतुः १० गावोवृषावत्सतर्यःक्रंदमानाःसुदुःखिताः ॥ कृष्णेन्यस्तेक्षणाभीतारुदंत्यइवतस्थिरे ११ अथव्रजेमहोत्पातास्त्रिविधाह्यतिदारुणाः ॥ उत्पेतुर्दिविभूम्यात्मन्यासन्नभयशंसिनः ॥ १२ तानालक्ष्यभयोद्विग्नागोपानंदपुरोगमाः ॥ विनारामेणगाःकृष्णंज्ञात्वाचारयितुंगतम् १३ तैर्दुर्निमित्तैर्निधनंमत्वाप्राप्तमतद्विदः ॥ तत्प्राणास्तन्मनस्कास्तेदुःखशोकभयातुराः १४ आबालवृद्धवनिताःसर्वेंगपशुवृत्तयः ॥ निर्जग्मुर्गोकुलाद्दीनाःकृष्णदर्शनलालसाः १५ तांस्तथाकातरान्वीक्ष्यभगवान्माधवोबलः ॥ प्रहस्यकिंचिन्नोवाचप्रभावज्ञोनुजस्यसः १६ तेऽन्वेषमाणादयितंकृष्णंसूचितयापदैः ॥ भगवल्लक्षणैर्जग्मुःपदव्यायमुनातटम् १७ तेतत्रतत्राब्जयवांकुशाशनिध्वजोपपन्नानिपदानिविश्पतेः ॥ मार्गेगवामन्यपदांतरांतरेनिरीक्षमाणाययुरंगसत्वराः १८ अंतर्ह्रदेभुजगभोगपरीतमारात्कृष्णंनिरीहमुपलक्ष्यजलाशयांते ॥ गोपांश्चमूढधिषणान्परितःपशूंश्चसंक्रंदतःपरमकश्मलमापुरार्त्ताः १९ गोप्योनुरक्तमनसोभगवत्यनंतेतत्सौहृदस्मितविलोकगिरःस्मरंत्यः ॥ ग्रस्तेऽहिनाप्रियतमेभृशदुःखतप्ताःशून्यंप्रियव्यतिहृतंददृशुस्त्रिलोकम् २० ताःकृष्णमातरमपत्यमनुप्रविष्टांतुल्यव्यथाःसमनुगृह्यशुचःस्रवंत्यः ॥ त्रस्ताव्रजप्रियकथाःकथयंत्यआसन्कृष्णाननेर्पितदृशोमृतकप्रतीकाः २१ कृष्णप्राणान्निर्विशतोनंदादीन्वीक्ष्यतंह्रदम् ॥ प्रत्यषेधत्सभगवान्रामःकृष्णानुभाववित् २२

रः विश्पतेःप्रजापतेःकृष्णस्य गवांमार्गेकृष्णपादेनान्यस्यगोपस्यअन्यासांगवांपादेनांतरांतरेमध्येमध्येमिश्रितइतिशेषः गवांपादेनान्यपदेनवज्रादिलक्षणेनपदेनइतरलक्षणेनपदेनांतरांतरेमध्याविर्भूतेवा १८ जलाशयांतेह्रदसमीपे परितःस्थितान्गोपानुपलक्ष्यपरमंकश्मलंमोहम् १९ तस्यकृष्णस्यसौहृदंचस्मितंचविलोकश्चगिरश्चतत्सौहृदस्मितविलोकगिरःताःस्मरंत्यः प्रियव्यतिहृतंविरहितम् २० अपत्यमनुप्रविष्टांआत्मनापुरःस्थितह्रदेप्रविष्टांशरीरेणतीरेस्थितांकृष्णमातरंयशोदांसमनुगृह्यपरिरभ्ययशोदादुःखतुल्यव्यथाः शुचःशोकादश्रूणिस्रवंत्यः बाष्पधारयानदींकुर्वंत्यः याःपूर्वंव्रजप्रियस्यकृष्णस्यकथाःकथयंत्यःआसन्ताअधुनात्रस्ताःकृष्णाननेर्पितनेत्राःगोप्योमृतकप्रतीकाविज्ञाताअनेनेतिशेषः २१ कृष्णएवप्राणोयेषांतेतथातान्ह्रदंनिर्विशतःप्रवेष्टुकामान् २२

आज्ञायज्ञात्वा उरगबंधात्सर्पकृतबंधनात् उदतिष्ठत्उत्थितोभूत् २३ भगवत्युत्थितेसर्पःकिंक्रियोभूदित्यत्राह तत्प्रथ्यमानेति तेनकृष्णेनप्रथ्यमानवपुषावर्ध्यमानशरीरेणव्यथितःआत्मभोगः स्वशरीरंयस्यसतथाअतएवकुपितोऽतएवश्वसन्दीर्घश्वासंकुर्वन् श्वसनरंध्रेनासिकाछिद्रेविषांबरीषंविषभ्राष्ट्रंयस्यसतथा क्लीबेंबरीषंभ्राष्ट्रोनाकंदुर्नास्वेदिनीस्त्रियामित्यमरः स्तब्धेक्षणउल्मुकमुखश्चस्तब्धे ईक्षणेउल्मुकेमुखेयस्यसतथा अंगारेलातउल्मुकइत्यमरः एवंविधोभुजंगोहरिमीक्षमाणस्तस्थावित्यन्वयः २४ तंअमुंसर्पपरिससारपरितश्चचार द्वेसृक्किणीओष्ठांतभागौ ससर्पोप्यपसरन्तिर्यग्गच्छ न्बभ्रामचतुर्दिशंपरिवर्त्तमानोभूत् २५ हतौजसंक्षीणबलं आनम्यआनमय्यमह्लीकृत्य अमृतकलस्यचंद्रस्याधिगुरुःपरमगुरुःअमृतकलानामधिकोगुरुः उद्गिरणशीलइतिभावःइदंविशेषणद्वयज्ञाना

इत्थंस्वगोकुलमनन्यगतिंनिरीक्ष्यसस्त्रीकुमारमतिदुःखितमात्महेतोः ॥ आज्ञायमर्त्यपदवीमनुवर्तमानःस्थित्वामुहूर्तमुदतिष्ठदुरंगबंधात् २३ त
त्प्रथ्यमानवपुषाव्यथितात्मभोगस्त्यक्त्वोन्नमय्यकुपितःस्वफणान्भुजंगः ॥ तस्थौश्वसन्श्वसनरंध्रविषांबरीषस्तब्धेक्षणोल्मुकमुखोहरिमीक्षमाणः २४
तंजिह्वयाद्विशिखयापरिलेलिहानंद्वेसृक्किणीअतिकरालविषाग्निदृष्टिम् ॥ क्रीडन्नमुंपरिससारयथाखगेंद्रोबभ्रामसोप्यपसरन्प्रसमीक्ष्यमाणः २५ एवंपरि
भ्रमहतौजसमुन्नतांसमानम्यतत्पृथुशिरस्स्वधिरूढआद्यः ॥ तन्मूर्धरत्ननिकरस्पर्शातिताम्रपादांबुजोऽमृतकलाधिगुरुर्ननर्त २६ तंनर्तुमुद्यतमवेक्ष्यतदात
दीयगंधर्वसिद्धमुनिचारणदेववध्वः ॥ प्रीत्यामृदंगपणवानकवाद्यगीतपुष्पोपहारनुतिभिःसहसोपसेदुः२७ यद्यच्छिरोननमतेगरकालशीर्ष्णस्तत्तन्ममर्दखं
डदंडधरोंऽघ्रिपातैः ॥ क्षीणेबलेभ्रगवतोल्बणमाशुवक्त्राद्रक्तंवमन्परमकश्मलमापनागः २८ तस्याक्षिभिर्गरलमुद्वमतःशिरस्सुयद्यत्समुन्नमतिनिःश्वसतो
रुषोच्चैः ॥ नृत्यन्पदानुनमयन्सयदाबभूवपुष्पैःस्तुतोथभगवान्पुरुषःपुराणः २९ तच्चित्रतांडवविरुग्णफणातपत्रोरक्तंमुखैरुरुवमन्नृपभग्नगात्रः ॥ स्मृत्वाच
राचरगुरुंपुरुषंपुराणंनारायणंतमरणंमनसाजगाम ३० कृष्णस्यगर्भजगतोतिभरावसन्नपार्ष्णिप्रहारपरिरुग्णफणातपत्रम् ॥ दृष्ट्वाऽहिराजमुपसेदुरमु
ष्यपत्न्यआर्ताःश्लथद्वसनभूषणकेशबंधाः ३१ तंताविपन्नमनसोथपुरस्कृतार्हाःकायंनिधायभुविभूतपतिंप्रणेमुः ॥ साध्व्यःकृतांजलिपुटाःपरम
स्यभर्तुर्मोक्षेप्सवःशरणदंशरणंप्रपन्नाः ॥ ३२ ॥ नागपत्न्यऊचुः ॥ न्याय्योहिदंडःकृतकिल्बिषेऽस्मिंस्तवावतारःखलनिग्रहाय ॥ रिपोःसुतानामपितु
ल्यदृष्टेर्धत्सेदमंफलमेवानुशंस्यम् ३३

र्थमुक्तम् २६ उपसेदुःउपस्थिताः २७ गरकालशीर्ष्णःविषेणनीलशिरसःसर्पस्य मूर्छातुकश्मलंमोहइत्यमरः २८ शिरस्सुमध्येयद्यच्छिरः समुन्नमतितत्तच्छिरः अनुनमयन्नृत्यन्बभूव २९ अंघ्रिपातविशेषेणरुग्णंभुग्नम् अरणंशरणं क्षीरसागरशायीयस्तम् ३० गर्भेजठरेजगद्यस्यसगर्भजगत्तस्यकृष्णस्यातिभरेणावसन्नः पीडितःपार्ष्णिःपादपृष्ठभागोयःतेनकृतेनप्रहारेणपरिरु ग्णंफणातपत्रंयस्यसतथातम् ३१ पुरस्कृतार्हाःअग्रेकृतपूजनाःपरमस्यसकाशात् पत्युर्मोक्षेप्सवः ३२ दंडःशासनंन्याय्योयुक्तं रिपोःसुतानामितिषष्ठीसप्तम्यर्थेरिपोःसुतेष्वपितुल्यदृष्टेः त्वंतेषुभयेष्वप राधेषुदमंदंडंधत्से कथंधत्सेइतितत्राह फलमिति अनुशंस्यअपराधानुरूपंफलंअनुग्रहलक्षणदंडकरोषीत्यन्वयः ३३

ननुनिग्रहतः कथमनुग्रहोभवतीत्यत्राह अनुग्रहइति हिशब्दएवार्थेभवतासर्वपूज्येनत्वया नः अस्माकंअयमनुग्रहएवकृतोनतुविरोधःकृतः तेत्वयाक्रियमाणोदंडोऽसतामसाधुभावानांदुष्टकर्मणांतामसयो
निमासानांकल्मषापहः खलुपापपरिहारकएव अमुष्यासत्त्वंकथमत्राह यदिति अमुष्यकालियनाम्नोदंदशूकत्त्वंतत्तत्प्राणिदंशनशीलयोनित्वमभूत् इतिज्ञायते यद्यस्मात्तस्मादसत्त्वंयोग्यंतथा अ
तस्तेतवक्रोधःक्रोधकारणदंडोयोग्यस्यदेहिनोनुग्रहःसंमतःअस्माभिःप्रतिपन्नइत्यन्वयः दंडोपिभगवच्चीर्णोममैषोनुग्रहःकृतइत्यादिस्मृतेर्भक्तिमतएवायंविशेषइतिज्ञायते ३४ यद्दंदशूकत्वमपिनदुष्कर्मनिमि
त्तमपितुपूर्वजन्मन्यत्युत्कटत्वद्विषयतपआदिप्रभावोपनतमितिमन्यामहे अत्युत्कटैःपुण्यपापैरिहैवफलमश्नुते यतोस्यगवादिप्राणिद्रोहत्वद्दशनोत्पन्नपापपरिहारायतवलक्ष्म्यादिसर्वदेवतावांछितसेव्याचरणस
रोजरेणुमंदिरमूर्धाभूदितिभावेनवदंति तपइत्यादिना भूदानादिलक्षणोधर्मः सर्वेषांजीवानांप्राणभूतःसर्वान्जीवयतीतित्रा ३५ तपआदिषुकस्यपुण्यस्यानुभावोयंप्रभावः अध्यवसायोवा काम्यतइ
तिकामाःविषयास्तान् ३६ कीदृशाविषयाइतिभावेनतानाहुः ननाकेति नाकस्यपृष्ठसुकृतेनुभूत्वाइमंलोकंहीनतरंवाविशंतीति पारमेष्ठ्यंसत्यलोकः सार्वभौमंचक्रवर्तिपदं इमारामाःसरथाःसतु
र्याइत्यादिलक्षणंरसाधिपत्यंअखिलस्वर्गविभवम् योगसिद्धिरणिमादिलक्षणाः अपुनर्भवंअपक्वभक्तिलभ्यंमोक्षम् अपुनर्भवमात्राद्धिहरिसामीप्ययुक्तममित्यादिस्मृतेः ३७ किंबहुवक्तव्यमितिभावेन

अनुग्रहोयंभवताकृतोहिनोदंडोऽसतांतेखलुकल्मषापहः ॥ यद्दंदशूकत्वममुष्यदेहिनःक्रोधोपितेनुग्रहएवसंमतः ३४ तपःसुतप्तंकिमनेनपूर्वंनिरस्तमानेन चमानदेन॥धर्मोऽथवासर्वजनानुकंपयायतोभवांस्तुष्यतिसर्वजीवः ३५ कस्यानुभावोऽस्यनदेवविद्महेतवांघ्रिरेणुस्पर्शाधिकारः॥ यद्वांछयाश्रीर्ललनाच रत्तपोविहायकामान्सुचिरंधृतव्रता ३६ ननाकपृष्ठंनचपारमेष्ठ्यंनसार्वभौमंनरसाधिपत्यम् ॥ नयोगसिद्धीरपुनर्भवंवावांछंतियत्पादरजःप्रपन्नाः ३७ त दीशनाथापदुरापमन्यैस्तमोजनिःक्रोधवशोऽप्यनीशः ॥ संसारचक्रेभ्रमतःशरीरिणोयदीप्सितंस्याद्धि भवत्समक्षम् ३८ नमस्तुभ्यंभगवतेपुरुषाय महात्मने ॥ भूतावासायभूतायपरायपरमात्मने ३९ ज्ञानविज्ञाननिधयेब्रह्मणेऽनंतशक्तये ॥ अगुणायाविकारायनमस्तेऽप्राकृताय च ४० का लायकालनाभायकालावयवसाक्षिणे ॥ विश्वायतदुपद्रष्ट्रेतत्कर्त्रेविश्वहेतवे ४१ भूतमात्रेंद्रियप्राणमनोबुद्ध्याशयात्मने ॥ निर्गुणेनाभिमानेनगूढस्वा त्मानुभूतये ४२

वदंति तदिति ईशनाथशंकरस्वामिन् यद्भवत्समक्षम् भवतःसाक्षात्करणंतदापदुरापम् नचक्षुषापश्यतिकश्चिदेनंनान्यैर्देवैर्मनसानापिवाचेत्यादिश्रुतेः साधनसामग्रीमंतरेणदुष्प्रापमित्यर्थःतमसा
गुणेनजनिर्जन्मयस्यसतथा अतएवक्रोधस्वभावः तथाप्यनीशोऽसमर्थः ३८ दंडोपिभगवच्चीर्णइतिस्मृत्यर्थमात्मानिज्ञापयितुकृष्णस्तुवंति नमइत्यादिना भूतावासायेत्यनेनभूतनाशेननाशःस्या
दित्युच्यतेइतिशंकांनिवारयति भूतायेति सर्वदाविद्यमानाय भूसत्तायामितिधातुः ३९ अविकारायेत्युक्तंसमर्थयतेअप्राकृतायेति ४० कालायभक्तकामधेनवे कालनाभायकालाश्रयाय विश्वायस्वा
धीनप्रपंचाय तस्याविश्वस्योपद्रष्ट्रेअध्यक्षाय तस्यकर्त्रे अवांतरकारणाय प्रकृतेर्मूलकारणत्वंनिवारयति विश्वहेतवइति प्रपंचस्यमूलकारणाय विश्वस्यतदधीनत्वाद्धि यविष्णुहृदीर्यतइत्यादिस्मृतेः
विश्वायविराट्पुरुषाय तत्कर्त्रेविश्वस्योत्पादनमायाप्रेरकायइत्यादिरर्थोनयुक्तःअप्रामाणिकत्वादिति ४१ विश्वस्यभगवदधीनत्वविवृणोति भूतेति भूतानिपंचमात्राःशब्दादयःइंद्रियाणिश्रोत्रादीनि
प्राणाःदश मनःसंकल्पविकल्पलक्षणम् बुद्धिर्निश्चयहेतुरेषामाशयःस्थानआत्मास्वभावोयस्यसतथातस्मै आत्मायत्नोधृतिर्बुद्धिःस्वभावोब्रह्मवर्ष्मचेत्यमरः स्थानेभिप्रायआशयइतियादवः निर्गुणेनसत्त्वा
दिगुणजन्मरहितेनाभिमानेनज्ञानेनगूढाअप्रकाशितास्वात्मानुभूतिर्यस्यसतथातस्मै ४२

अनंतायनित्यायसर्वगताय सूक्ष्मायइंद्रियाविषयाय नित्यंविभुंसर्वगतंसुसूक्ष्ममितिश्रुतेः कूटस्थायशश्वदेकप्रकाराय विपश्चितेसर्वज्ञायनिपुणबुद्धयेवा नानावादानांसिद्धांतानांअनुरोधायअनुकूलवर्तमानाय वाच्योर्थः तस्यप्रतिपाद्यत्वेयोग्यत्वंवाच्यशक्तिःवाचकःशब्दःतस्यार्थप्रतिपादनसामर्थ्यंतद्रूपंयस्यसतथातस्मै ४३ प्रमाणमूलायप्रत्यक्षादिप्रमाणप्रतिष्ठापकायकवयेअतिक्रांतदर्शिनेशास्त्रं वेदःयोनिर्ज्ञप्तिकारणंयस्यसतथातस्मै योनिःस्त्रीणांभगेस्थानेकारणेताम्रकेपणेइतियादवः निर्देशकारणायइदंकुर्यादिदंनकुर्यादितिविधिवक्त्रे निर्देशग्रंथयोःशास्त्रमित्यमरः प्रवृत्तायप्रवृत्तिमार्गप्रवर्तकाय निवृत्तायनिवृत्तिमार्गप्रवर्तकायच सृष्टौप्रवृत्तायप्रलयेनिवृत्तायेतिवा उभयेषांनिगमायमार्गायविषयायेत्यर्थः अयनंपदवीमार्गःपद्याचविनिगद्यतेनिगमइतिहलायुधः वेदमूर्तयेवा निश्चायकायवा निगमो निश्चयेवेदेपरेपथिवणिक्पथइतियादवः ४४ कृष्णायउत्कृष्टानंदरूपाय भक्तजनदुरितकर्षणशीलायवाशत्रूणामग्नयेवानीलवर्णायवा कृष्णःसीसाद्यलोहेषुकृष्णोनीलेनलेकलौ शूद्रकाकोपिकेव्यासे ध्वांतेपक्षेर्जुनेहराविंतिच रामायरामनाम्नेअभिरामायवाप्रकृष्टद्युत्यामेयाय यद्वा प्रकृष्टधानाय प्रद्युम्नंद्रव्यंद्रविणमितिहलायुधः । अनिरुद्धायज्ञानिनांनिरोधरहिताय ४५ गुणाःसत्त्वादयः। भक्तिज्ञानादयोवा तेषांप्रदीपायज्ञापकाय गुणात्माप्रकृतिः तस्यांस्थितःउदयःस्वरूपंयस्यसतथातस्मै गुणैःश्रोत्रादीन्द्रियजन्यज्ञानैःप्रत्युपलक्ष्यायअनुमेयस्वरूपाय गुणद्रष्ट्रेगुणसाक्षिणे स्वसंविदेस्वयंप्रकाशाय तद्ब्रह्म वेदाहंब्रह्मास्मीतिश्रुतिः अनेनाप्यस्याप्यन्योद्रष्टातस्याप्यन्यइत्यनवस्थानिरस्तेतिज्ञातव्यं ४६ अव्याकृताःव्याहर्तुमशक्याःसृष्ट्यादिविहारायस्यसतथातस्मै ननुव्याहर्तुमशक्यविहारश्चेत्कथंतर्हितज्ज्ञानमत्राहुः सर्वेति सर्वैर्व्याकृताविवृतासिद्धिः स्वरूपज्ञानंयस्यसतथा स्वानुग्रहेणज्ञापितस्वरूपइत्यर्थःतस्मै यद्वा सर्वव्याकृतासिद्धयेनामरूपात्मकंजगत्सर्वंव्याकृतं

नमोऽनंतायसूक्ष्मायकूटस्थायविपश्चिते ॥ नानावादानुरोधायवाच्यवाचकशक्तये ४३ नमःप्रमाणमूलायकवयेशास्त्रयोनये ॥ प्रवृत्तायनिवृत्तायनिगमायनमोनमः ४४ नमःकृष्णायरामायवसुदेवसुतायच ॥ प्रद्युम्नायानिरुद्धायसात्वतांपतयेनमः ४५ नमोगुणप्रदीपायगुणात्मस्थोदयायच ॥ गुणप्रत्युपलक्ष्यायगुणद्रष्ट्रेस्वसंविदे ४६ अव्याकृतविहारायसर्वव्याकृतसिद्धये ॥ हृषीकेशनमस्तेस्तुमुनयेमौनशीलिने ४७ परावरगतिज्ञायसर्वाध्यक्षायतेनमः ॥ अविश्वायचविश्वायतद्द्रष्ट्रेविश्वहेतवे ४८ त्वंह्यस्यजन्मस्थितिसंयमान्विभोगुणैरनीहोऽकृतकालशक्तिधृक् ॥ तस्मात्स्वभावात्प्रतिबोधयस्वनःसमीक्षयामोघविहारईहसे ४९

तस्यासिद्धिरुत्पत्तिर्येनसतथातस्मै मुनयेसर्वज्ञानाय मौनशीलिने असंभावितभाषणशीलरहिताय ४७ परावरगतिज्ञायकार्यकारणस्थितिज्ञाय सर्वाध्यक्षायसर्वेषामुपरिगताय अविश्वायविश्वेभ्योजीवेभ्योन्यस्मै शरीरेषुप्रविष्टत्वाद्विश्वोजीवउदीर्यतइत्यादिस्मृतिः तात्पर्यात्पुनरुक्तमाहुः विश्वायेति जीवस्यजगदंतःपातित्वेपिचेतनत्वेनस्वातंत्र्यशंकानिवारणार्थंपृथग्जीवग्रहणं जीवस्यतदधीनत्वाद्विश्वोविष्णुरितिस्मृतः अस्योत्पत्त्यादिहेतुत्वाद्विश्वहेतुश्चकीर्तितइति ४८ प्रातिस्विकजीवाभीष्टदातृत्वात्तद्द्रष्टइतिप्रपंचस्यमूलकारणंहरिरित्युक्तंतत्स्पष्टयितुमाह त्वंहीति सत्यधर्मासत्यकर्माइतिश्रुतेः अमोघविहारस्त्वं अतएवानीहोक्लिष्टकर्मात्वसत्वादिगुणैरस्यजगतोजन्मादीनीहसे हियस्माद्देवस्यैषस्वभावोयमाप्तकामस्यकास्पृहेतिश्रुतेः तस्मात्तवसत्यप्रपंचस्रष्टृत्वस्वभावात् समीक्षयासम्यग्ज्ञानेननोस्मान्प्रतिबोधयस्वेत्यन्वयः यथातवजगत्स्रष्टृत्वंस्वभावस्तथास्मत्प्रतिबोधनमपिस्वभावोस्त्वित्याशयः लोकेस्वरूपशक्त्यभावाद्धरादिनामाययावान्यसहायेनवाश्रमेणकर्तृत्वंनतथातवेत्याशयेनाह अकृतेतिकालःकारणंज्ञानंवा अकृतावरादिना नान्यनिमित्तंस्वरूपमितियावत् एवंविधांशक्तिंधारयसीतिस्वरूपभूतज्ञानक्रियाशक्तिधरइत्यर्थः तदुक्तं हरेःस्वरूपशक्तिर्याकालशक्तिरुदीर्यते सदासर्वगुणात्मत्वादिति यथा स्वाधीनत्वात्सत्त्वादिगुणैःसृष्टिंकरोषितथास्वनियतदुर्गावायुभ्यांसंहारास्थितीकरोषीत्याशयेनोक्तं अकृतेति तयोरपिकालाधीनत्वेनकालशब्दवाच्यत्वादित्यर्थःतदुक्तं दुर्गाचाप्यवरातत्सर्वसंहारकारित्वाद्वायुःसर्वस्यजीवनात् कालाभिमानिनावेतौदुर्गावायुश्चकीर्तिताविति च ४९

विश्वायेत्यादिनाहरेर्जगदात्मकत्वमुक्तमितिमंदाशंकानिरासायस्थावराज्जंगमस्यपृथक्कृत्यत्रैविध्यकथनेनामिथोपिभेदस्तात्विकइतिदर्शनार्थंतस्यभगवत्प्रतिमात्वेनसस्वतःस्तवनेनहरेरतिशायितांप्रीतिंभव तीतिभावेनाहुः तस्यैवेति यस्त्वंनमस्तुभ्यंभगवतेइत्यादिनाप्रसक्तस्तस्यतेतवैवामूस्तनवःप्रतिमास्थानीया शांताअशांतामूढयोनयउतेतियास्त्रिधाभिन्नाअमूरित्यर्थः त्रिलोक्यांजंगमसंज्ञाहानिशेष अत्रापि तारतम्यमस्तीत्याहुः शांताइतिसुखांतंसुखस्वभावमेवाप्नुवंतीतियत्तस्मात्शांतादेवाःसतामप्यवितुःतेतवप्रियाः परापूर्वेषांसख्यावृणक्तिवितर्तुराणोअपरेभिरेतीतिश्रुतिः प्रियस्यापितारतम्याविशेष द्योतकोहिशब्दः प्रियंद्विविधंअंतर्बहिश्चेति तत्रांतःप्रियाःसंतः बहिःप्रियाअसंतः अत्रापिकश्चनविशेषः संहारहेतुत्वादसंतईषदंतःप्रियाइवस्थितिहेतुत्वात्सतोविशेषातःप्रियाइत्यतोधुनेतिविशेषण तदु क्तं अंतःप्रियंबहिश्चेतिद्विधाप्रियमुदाहृतमित्यादिदेवादीनांशांतत्वादिकंसुखातंप्राप्नुयस्माद्देवाःशाताउदीरिताइत्यादिस्मृतिसिद्धं अशांताःमानुषाःप्रोक्ताःमूढयोनयोऽसुराइत्यर्थः अवनादिकर्मप्रवर्त नंचप्राणमुखेनेत्याहुः स्थातुरिति कर्मप्रवर्तनार्थंसर्वशरीरेषुस्थातुरीहतःईहचेष्टायामितिधातुः चेष्टकत्वमीहशब्दस्यप्रवृत्तिनिमित्तं अवनशब्दस्यापितदेवातईहतःप्राणस्यसकाशात्कर्मपरीप्सयाकर्मपालने

तस्यैवतेमूस्तनवस्त्रिलोक्यांशांताअशांताउतमूढयोनयः ॥ शांताःप्रियास्तेह्यधुनाऽवितुःसतांस्थातुश्चतेकर्मपरीप्सयेहतः ५० अपराधःसकृद्भर्त्रासो ढव्यस्स्वप्रजाकृतः ॥ क्षंतुमर्हसिशांतात्मन्मूढस्यत्वामजानतः ५१ अनुगृह्णीष्वभगवन्प्राणांस्त्यजतिपन्नगः ॥ स्त्रीणांनःसाधुशोच्यानांपतिःप्राणःप्रदीय ताम् ५२ विधेहितेकिंकरीणामनुष्ठेयंतवाज्ञया ॥ यच्छ्रद्धयानुतिष्ठन्वैमुच्यतेसर्वतोभयात् ५३ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ इत्थंसनागपत्नीभिर्भगवान्समभिष्टु तः॥मूर्छितंभग्नशिरसंविससर्जांघ्रिकुट्टनैः५४ प्रतिलब्धेंद्रियप्राणःकालियःशनकैर्हरिम् ॥ कृच्छ्रात्समुच्छ्वसन्दीनःकृष्णंप्राहकृतांजलिः ५५ वयंखलाःसहो त्पत्त्यातामसादीर्घमन्यवः ॥ स्वभावोदुस्त्यजोनाथभूतानांयदसद्ग्रहः५६त्वयासृष्टमिदंविश्वंधातुर्गुणविसर्जनम् ॥ नानास्वभाववीर्यौजोयोनिबीजाशया कृति ५७ वयंचतत्रभगवन्सर्पाजात्युरुमन्यवः ॥ कथंत्यजामस्त्वन्मायांदुस्त्यजांमोहिताःप्रभो ५८ भवान्हिकारणंतत्रसर्वज्ञजगदीश्वर ॥ अनुग्रहंनिग्र हंवामन्यसेतद्विधेहिनः ५९ श्रीशुकउवाच ॥ इत्याकर्ण्यवचःप्राहभगवान्कार्यमानुषः ॥ नात्रस्थेयंत्वयासर्पसमुद्रंयाहिमाचिरम् ६० सज्ञात्यपत्य दाराढ्योगोनृभिर्भुज्यतेनदी ॥ यएतत्संस्मरेन्मर्त्यस्तुभ्यंमदनुशासनम् ॥ कीर्तयन्नुभयोःसंध्योर्नयुष्मद्भयमाप्नुयात् ६१ योऽस्मिन्स्नात्वामदाक्रीडेदे वादींस्तर्पयेज्जलैः ॥ उपोष्यमांस्मरन्नर्चेत्सर्वपापैःप्रमुच्यते ६२

च्छयापालनंप्रवर्तनंतदिच्छयाप्राणस्यसकाशात्कर्मप्रवर्तनामिच्छातिभगवानित्यतःसमहाविभुरित्यर्थः तदुक्तं वायोःसकाशाज्जगतःप्रवृत्तिंकामयत्यजइत्यादिप्राणस्यप्राणमितिश्रुतिश्चशब्दगृहीता ५० सोढव्यःक्षंतुमर्हसीतिद्विर्वचनमादरार्थंस्वचापल्यप्रकटनार्थंच शांतानांदेवानामात्मन्स्वामिन् मूढस्येत्यस्यविवरणंत्वामजानतइति ५१ ५२ ५३ अंघ्रिकुट्टनैःअंघ्रिमर्दनैः ५४ ५५ यदसद्ग्रहोयोदुराग्र हः ५६ धातुर्हिरण्यगर्भस्यसकाशात्गुणभूतंसर्जनसृष्टिरस्यजगतः प्राधान्येनविष्णोरेषासृष्टिः विष्णुःप्रधानतः स्रष्टागुणस्रष्टाचतुर्मुखइतिवचनात् नानास्वभावाअग्नेरूर्ध्वंज्वलनंवायोस्तिर्यग्गमनमि त्यादिनानाविधाः स्वभावाः वीर्याणिपराक्रमादीनि ओजोवष्टंभः बीजंशुक्रादि आशयोऽभिप्रायः एषामाकृतिःस्वरूपयस्यतत् ५७ ५८ ५९ देवकार्यार्थंमानुषविग्रहः ६० संध्योःसंध्ययोः ६१ ममाक्रीडेक्रीडास्थाने ६२

त्वंपूर्वंयस्यसुपर्णस्यभयात्नाम्नारमणकंद्वीपंहित्वाएतद्न्हदमुपाश्रितःअथसुपर्णोमत्पादलक्षणंमत्पादलांछनमिवलांछनंयस्यसतथातंचत्वांनाद्यात् नभक्षयेत् ६३ ६४ पराध्यैरनर्घ्यत्वेनोत्तमैः ६५ ६६ ६७ ६८ ॥ इतिश्रीभागवते महापुराणेविजयध्वजकृतटीकायांचतुर्दशोध्यायः ॥ १४ ॥ असमंजसंअपराधम् १ उपहार्यैःउपहारकैः गरुडादीनांपूजकैरन्यजनेनपूज्यैर्वा सर्पजनैरिहयोबलिः मासिप्रतिमासंक्रियतइतिशेषः कीदृशःवानस्पत्यः सोमेवनस्पतिंगतेक्रियमाणः अमावास्यायांक्रियमाणइत्यर्थः यद्वा वनस्पतौक्रियमाण.सबलिःप्राङ्नागानामैकमत्येनात्मरक्षणार्थंनिरूपितइ त्यन्वयः २ आत्मन. गोपीथायगोपनायआत्मरक्षणाय ३ कद्रोरपत्यंकाद्रवेयः जातिज्ञानार्थमिदमुक्तं कदर्थीकृत्यधिकृत्य तांबलिंपूजाम् बलिशब्द.पूजार्थःस्त्रीलिंगः पूजायांस्त्रीबलिर्दै

द्वीपंरमणकंहित्वान्हदमेतदुपाश्रितः ॥ यद्भयात्ससुपर्णस्त्वांनाद्यान्मत्पादलांछनम् ६३ श्रीशुकउवाच ॥ एवमुक्तोभगवताकृष्णेनाद्भुतकर्मणा ॥ तं पूजयामाससुदानागपत्न्यश्चसादरम् ६४ दिव्यांबरस्रङ्मणिभिःपरार्ध्यैरपिभूषणैः ॥ दिव्यगंधानुलेपैश्चमहत्योत्पलमालया ६५ पूजयित्वाजगन्नाथंप्र साद्यगरुडध्वजम् ॥ नागराजोऽभ्यनुज्ञातःपरिक्रम्यप्रणम्यच ६६ सकलत्रसुहृत्पुत्रोद्वीपमब्धेर्जगामह ॥ तदैवसाऽमृतजलायमुनानिर्विषाभवत् ६७ अनुग्रहाद्भगवतःक्रीडामनुजरूपिणः ६८ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेकालियमर्दनोनामचतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ राजोवाच ॥ नागालयंरमण कंकस्मात्तत्याजकालियः ॥ कृतंकिंवासुपर्णस्यतेनैकेनासमंजसम् १ श्रीशुकउवाच ॥ उपहार्यैःसर्पजनैर्मासिमासीहयोबलिः ॥ वानस्पत्योमहाबाहो नागानांप्राङ्निरूपितः २ स्वंस्वंभागंप्रयच्छंतिनागाःपर्वणिपर्वणि ॥ गोपीथायात्मनःसर्वेसुपर्णायमहात्मने ३ विषवीर्यमदाविष्टःकाद्रवेयस्तुकालियः ॥ कदर्थीकृत्यगरुडंस्वयंतंबुभुजेबलिम् ४ तच्छ्रुत्वाकुपितोराजन्भगवान्भगवत्प्रियः ॥ विजिघांसुर्महावीर्यंकालियंसमुपाद्रवत् ५ तमापतंतंतरसावि षायुधःप्रत्यभ्ययादुद्धृतनैकमस्तकः ॥ दद्भिःसुपर्णंव्यदशद्ददायुधःकरालजिह्वोच्छ्वसितोग्रलोचनः ६ तंतार्क्ष्यपुत्रःसनिरस्यमन्युमान्प्रचंडवेगोमधुसू दनासनः ॥ पक्षेणसव्येनहिरण्यरोचिषाजघानकद्रूसुतमुग्रविक्रमः ७ सुपर्णपक्षाभिहतःकालियोऽतीवविह्वलः ॥ ह्रदंविवेशकालिंद्यास्तदगम्यंदुरा सदम् ८ तत्रैकदाजलचरंगरुडोभक्ष्यमीप्सितम् ॥ निवारितःसौभरिणाप्रसह्यक्षुधितोऽहरत् ९ मीनान्सुदुःखितान्दृष्ट्वादीनान्मीनपतौहते ॥ कृपया सौभरिःप्राहतत्रत्यक्षेममाचरन् १० अत्रप्रविश्यगरुडोयदिमत्स्यान्सखादति ॥ सद्यःप्राणैर्वियुज्येतसत्यमेतद्ब्रवीम्यहम् ११

त्यमेदेनाकरएवचेति ४ विजिघांसुःहंतुकामः ५ विषमेवायुधंयस्यसतथा उद्धृतनैकमस्तकःउद्धृतानेकफणः दद्भिःदंतैः व्यदशत्दंशितवान् दंताएवायुधंयस्यसतथा करालजिह्वश्चउच्छ्व सितोग्रलोचनश्चतथा उच्छ्वसितःदीर्घश्वासोपेतः उग्रेलोचनेयस्यसतथा ६ जघानअहनत् अत्मपादैस्ताडितवानित्यर्थः ७ कालिंद्याःयमुनायाः तेनगरुडेनअगम्यंदुरासदंपश्चाद्दीनाभिविशेष ८ गरुडस्यागम्यत्वेनिमित्तमाह तत्रेति भक्ष्यतइतिभक्ष्यम् ९ तत्क्षेमंतेषांशिष्टानांक्षेमंयोग्यरक्षाम् १० खादति भक्षति प्राणवियोगमरणमाप्नोतु ११

लेलिहालेलिहानःसर्पैःछंदोभंगभयादेवमुक्तम् गरुडाद्भीत्यैवावात्सीत् सौभरेःशापातिक्रमणसमर्थेनतेनकिमर्थंन्हदंमविश्यहननंनाकारीतीयमाशंका विष्णुनाविष्णुभक्तैश्चब्रह्मशापोनुवर्त्यते ब्राह्मणानाय पीडायैबलिभिःक्षत्रियादिभिरित्यादिब्रह्मांडवचनेनानिस्तुषीकर्तव्या एतद्विवक्षयावालेलिहेत्युक्तम् १२ १३ उपलभ्यदृष्ट्वा प्रमोदनिभृतात्मानःआनंदपूर्णात्मानःअभिरेभिरेआलिंगनंचक्रु.अभीत्युपसर्गात् मुख्यामुख्यभेदोद्रष्टव्यः १४ लब्धेहाःलब्धचेष्टाः पूर्वंशवप्रायाइत्यर्थः १५ १६ १७ नष्टाचलब्धाचप्रजायरयाःसातथाअश्रुकणान्बाष्पबिंदून् १८ १९ क्षुत्तृड्भ्यामुत्पन्नश्रमेणकर्शिताःअ भिभवंप्राप्ताः उपकूलतःकूलसमीपे २० शुचिःपवनःतस्यबलेनोद्भूतःशुचिनाम्नोमरुतोबलेनवावृतःपरिवेष्टितः २१ निशीथेअर्धरात्रे अनतशक्तिधृक्अमितशक्तिधृक् २२ २३ २४ २५ २६ २७ इ

तत्कालियःपरंवेदनान्यःकश्चित्सलेलिहा ॥ अवात्सीद्गरुडाद्भीतःकृष्णेनचविवासितः १२ कृष्णंह्रदाद्विनिष्क्रांतंदिव्यस्रग्गंधमंडितम् ॥ महामणिगणाकीर्णंजांबूनदपरिष्कृतम् १३ उपलभ्योत्थिताःसर्वेलब्धप्राणाइवप्रजाः ॥ प्रमोदनिभृतात्मानोगोपाःप्रीत्याभिरेभिरे १४ यशोदारोहिणीनंदोगोपागोप्यश्चकौरव ॥ कृष्णंसमेत्यलब्धेहाआसन्लब्धमनोरथाः १५ रामश्चाच्युतमालिंग्यजहासास्यानुभाववित् ॥ नरागावोवृषावत्सालेभिरेपरमांमुदम् १६ नंदंविप्राःसमागम्यगुरवःसकलत्रकाः ॥ ऊचुस्तेकालियग्रस्तोदिष्ट्यामुक्तस्तवात्मजः १७ यशोदाचमहाभागानष्टलब्धप्रजासती १८ परिष्वज्यांकमारोप्यमुमोचाश्रुकणान्बहून् १८ ततश्चास्तंगतेभानौकृष्णोवासमकल्पयत् ॥ सरामःसहगोपालैर्मात्रापित्रासगोधनैः १९ तांरात्रिंतत्रराजेंद्रक्षुत्तृड्भ्यांश्रमकर्शिताः ॥ ऊषुर्व्रजौकसोगावःकालिंद्याउपकूलतः २० एतस्मिन्नेवकालेतुव्रजेकौरवसत्तम ॥ घोरःशुचिबलोद्भूतोदावाग्निःसर्वतोवृतः २१ सुप्तान्निशीथआवृत्यप्रदग्धुमुपचक्रमे ॥ ततउत्थायसंभ्रांतादह्यमानाव्रजौकसः २२ कृष्णंययुस्तेशरणंमायामनुजमीश्वरम् ॥ कृष्णकृष्णमहाभागहेरामामितविक्रम २३ एषघोरतमोवह्निस्तावकान्ग्रसतेहिनः ॥ सुदुस्तरान्नःस्वान्पाहिकालाग्नेःसुहृदःप्रभो २४ नशक्नुमस्त्वच्चरणंसंत्यक्तुमकुतोभयम् ॥ इत्थंस्वजनवैक्लव्यंनिरीक्ष्यजगदीश्वरः २५ तमग्निमपिबत्तीव्रमनंतोऽनंतशक्तिधृक् ॥ अथकृष्णःपरिवृतोज्ञातिभिर्मुदितात्मभिः २६ अनुगीयमानोन्यविशद्व्रजंगोकुलमंडितम् २७ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेपंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ व्रजेविक्रीडतोरेवंगोपालच्छद्मरूपिणोः ॥ ग्रीष्मोनामर्तुरभवन्नातिप्रेयाञ्छरीरिणः १ सचवृंदावनगुणैर्वसंतइवलक्षितः ॥ यत्रास्तेभगवान्साक्षाद्रामेणसहकेशवः २ यत्रनिर्झरनिर्ह्रादनिवृत्तस्वनझिल्लिकम् ॥ शश्वत्तच्छीकरर्जुष्टद्रुमापिप्पलमंडितम् ३

तिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेविजयध्वजकृतटीकायांपंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ हरेर्भूभारहरणस्ययदंतरंगंकर्तुमवतीर्णशेषेणतद्धक्तुमुमक्रमते व्रजइत्यादिना गोपालच्छद्मरूपिणोःगोपाला वितिकपटशब्दिनोःरूपंशब्देपशौग्रंथेशोकेवृत्तौहितादिषु सौंदर्येचस्वभावेचेतियादवः नातिप्रेयान्नातिप्रियतरः धर्महेतुत्वात् १ २ वसंततुल्यत्वेनिमित्तमाह यत्रेति यत्रवृंदावने निर्झरस्यनिर्ह्रादेनशब्देननिवृत्तस्वनाःप्रतिलब्धस्वराःझिल्लिकाःकीटविशेषा यस्मिन्तत्तथा तस्यनिर्झरस्यसीकरैः वायुशीर्णवारिबिंदुभिः ३

सरित्नदी सरोदेवखातः एतयोः प्रस्रवणंनिर्झरं ऊर्मिस्तरंगः एतत्संबंधिवायुनाच कह्लारंसौगंधिकं कंजंपद्मं उत्पलंनीलोत्पलं एषांरेणुभिःपरागैः हारिणामनोहरेण यद्वा रेणूनांहारोहरणंअस्यास्ती तिहारीतेन निदाघवन्ह्यर्केभ्योभवउत्पत्तिर्यस्यसतथादवस्तापःदवपरितापइतिधातुः अच्प्रत्ययेएतत्सिद्ध्यति वनाग्निरित्यर्थांगीकारेवह्नीत्येतद्व्यर्थंभवति अतिशाद्वलेकोमलतरतृणोपेते ४ विषवदु ल्बणाःचंडांशुकराःसूर्यरश्मयःयत्रशाद्वलितंबालतृणानिबिडंभुवोगतंरसंजलंनानिगृह्णते किंकारणमत्राह अगाधेति अगाधंतोययस्याःसाअगाधतोया साचन्हादिनीनदीतस्यास्तटरुहैः तीरजातैर्वृक्षैःसम ततःद्रवंत्याःस्यंदमानायाःपुलिन्याःविभक्तनद्याःशाखानद्याइत्यर्थः पुलिनैर्निमित्तैःसर्वदाद्रवीभूतस्थलत्वादित्यर्थः ५ ६ विरणयन्विविधैःस्वरैर्ध्वनयन्कृष्णःतद्वनमाविशदित्यन्वयः ७ धातुर्गैरिकः ८ ९ १० भ्रामणैःमंडलाकारेणतिर्सिरैर्लंघनैर्दशपदान्युत्पतनैःक्षेपैःआक्षेपवचनैःपाषाणक्षेपणैर्वा आस्फोटनैःएकंहस्तंद्विगुणीकृत्येतरेणपाणिनास्फालनानिआस्फोटनानितैःपरस्परैःपाणिनापाणिमवलं

सरित्सरःप्रस्रवणोर्मिवायुनाकह्लारकंजोत्पलरेणुहारिणा ॥ नविद्यतेयत्रवनौकसांदवोनिदाघवह्न्यर्कभवोतिशाद्वले ४ अगाधतोयन्हादिनीतटोरुहैर्द्रवत्पु लिन्याःपुलिनैःसमंततः ॥ नयत्रचंडांशुकराविषोल्बणाभुवोरसंशाद्वलितंनिगृह्णते ५ श्रीमद्वनंकुसुमितंनदच्चित्रमृगद्विजम् ॥ गायन्मयूरभ्रमरंकूजत्को किलसारसम् ६ क्रीडिष्यमाणस्तत्कृष्णोभगवान्बलसंयुतः ॥ वेणुंविरणयन्गोपैर्गोधनैःसंवृतोऽविशत् ७ प्रवालबर्हस्तबकस्रग्धातुकृतभूषणाः ॥ रा मकृष्णादयोगोपाननृतुर्युयुधुर्जगुः ८ कृष्णस्यनृत्यतःकेचिज्जगुःकेचिदवादयन् ॥ वेणुपाणितलैःशृंगैःप्रशशंसुरथापरे ९ गोपजातिप्रतिच्छन्नादेवागो पालरूपिणः ॥ ईडिरेकृष्णरामौचनटाइवनटंनृप १० भ्रामणैर्लंघनैःक्षेपैरास्फोटनविकर्षणैः ॥ चिक्रीडतुर्नियुद्धेनकाकपक्षधरावुभौ ११ क्वचिन्नृत्य त्सुचान्येषुगायकौवादकौस्वयम् ॥ शशंसतुर्महाराजसाधुसाध्वितिवादिनौ १२ क्वचिद्बिल्वैःक्वचित्कुंभैःक्वचामलकमुष्टिभिः ॥ अस्पृश्यनेत्रबंधाद्यैःक्वचि न्मृगखगेहया १३ क्वचिच्चदर्दुरप्लावैर्विविधैरुपहासकैः ॥ क्वचित्तथांदोलिकयाकर्हिचिन्नृपचेष्टया १४ एवंतौलोकसिद्धाभिःक्रीडाभिश्चेरतुर्वने ॥ न द्यद्रिद्रोणिकुंजेषुपुलिनेषुसरस्सुच १५ पशूंश्चारयतोर्गोपैस्तद्वनेरामकृष्णयोः ॥ गोपरूपीप्रलंबोऽगादसुरस्तज्जिघांसया १६ तंविद्वानपिदाशार्होभग वान्सर्वदर्शनः ॥ अन्वमोदततत्सख्यंवधंतस्यविचिंतयन् १७ तत्रोपहूयगोपालान्कृष्णःप्राहविहारवित् ॥ हेगोपाविहरिष्यामोद्वंद्वीभूययथायथम् १८ तत्रचक्रुःपरिवृढौगोपारामजनार्दनौ ॥ कृष्णसंघट्टिनःकेचिद्गोपारामस्यचापरे १९

ब्याकर्षणम् विकर्षणंनियुद्धेनमल्लयुद्धेन काकपक्षधरौअकृतचौलकेशधारिणौ त्रिवृत्कृतवेणीधारिणावित्यर्थः ११ १२ कुंभैःकुंभफलैःवर्तुलाकारैःकुंभोलूखलकेक्लीबेकौशिकोगुग्गुलःपुमानित्यमरः पृष्ठ तोधावमानस्यअदृष्टमशक्यंत्वंमांस्पृशेत्युक्त्वापुरतोलीलयाधावतीतियत्तदिदमस्पृश्यक्रीडनम् वस्त्रेणनेत्रमाच्छाद्यमास्पृशेतिनिगद्यंतमुक्त्वापुरतोभ्रमणनेत्रबंधलीला दूरातरप्रदेशेस्थितवृक्षलक्षीकृत्याभाग्या प्राग्वृक्षस्यस्पर्शीविजयीस्यादितीयंक्रीडाधावनसंज्ञेत्यादिकमादिपदगृहीतम् १३ दर्दुरप्लावैःमंडूकवदुत्पतनैः १४ द्रोणीनिम्नसानुस्थलम् अंतर्लतानिबिडोह्रस्वादिकुंजः निकुंजकुंजौवाक्लीबेलतादि पिहितोदरेइत्यमरः १५ १६ १७ यस्ययोविहारस्तंवेत्तीति १८ परिवृढौनायकौ कृष्णसंघट्टिनःकृष्णपक्षीयाः १९

वाह्यवाहकत्वंविशदयति तत्रेति उवाहकृष्णोभगवानित्यत्रव्यत्ययेननेतव्यः श्रीदामाकृष्णमुवाहेति कुतएवंकिल्प्यते हरिवंशादिवचनात् तथाप्ययंदुराग्रहइतिनवक्तव्यं बहुमानविरोधेतुव्य त्यासःशब्दतोर्थतइत्यादिनिर्णयवचनात् २० २१ २२ २३ प्रलंबःकृष्णविहायराममवहत्तत्रकिंकारणमत्राह अविषह्यमिति २४ धरणिधरेंद्रःपर्वतराजस्तद्वद्गौरवंअतिभारवत्त्वंय स्यसतथातम् पुरटपरिच्छदःस्वर्णालंकारः तडिताद्युमताआदित्येनचसंयुक्तःतडिद्युमान् उडुपतिश्चंद्रःतद्वानंबुदइतीयमाशंकाअभूतोपमा यद्वा तडिद्युमान्तडितायुक्तोमेघरथानेप्रलंब तडित्स्थाने पुरटपरिच्छदः चंद्रस्थानीयोरामः २५ अंबरेचरमित्यलुक् २६ अथकृष्णस्तवानंतरआगतस्मृतिः उपात्तमूलस्मरणः वज्ररंहसावज्रवेगेन २७ महारवंसमीरयन्व्यसुःगतप्राणः

आचेरुर्विविधाःक्रीडावाह्यवाहकलक्षणाः ॥ तत्रारोहंतिजेतारोवहंतिचपराजिताः २० वहंतोवाह्यमानाश्चचारयंतश्चगोधनम् ॥ भांडीरकंनामवटंजग्मुः कृष्णपुरोगमाः २१ रामसंघट्टिनोयेतुश्रीदामवृषभादयः ॥ क्रीडायांजयिनस्तांस्तानूहुःकृष्णादयोनृप २२ उवाहकृष्णोभगवान्श्रीदामानंपरा जितः ॥ वृषभंभद्रसेनस्तुप्रलंबोरोहिणीसुतम् २३ अविषह्यंमन्यमानःकृष्णंदानवपुंगवः ॥ वहन्द्रुततरंप्रागादवरोहणतःपरम् २४ तमुद्वहन्धरणि धरेंद्रगौरवंमहासुरोविगतरयोनिजंवपुः ॥ सआस्थितःपुरटपरिच्छदोबभौतडिद्द्युमानुडुपतिमानिवांबुदः २५ निरीक्ष्यतद्वपुरलमंबरेचरंप्रदीप्तदृग्भ्रु कुटितटोग्रदंष्ट्रकम् ॥ ज्वलच्छिखंकटककिरीटकुंडलत्विषाद्भुतंहलधरईषदत्रसत् २६ अथागतस्मृतिरभयोरिपुंबलोविहायसार्थमिवहरंतमात्मनः ॥ रुषाहनच्छिरसिदृढेनमुष्टिनासुराधिपोगिरिमिववज्ररंहसा २७ सआहतःसपदिविशीर्णशीर्षकोमुखाद्वमन्रुधिरमपस्मृतोऽसुरः ॥ महारवंव्यसुरपतत्समी रयन्गिरिर्यथामघवतआयुधाहतः २८ दृष्ट्वाप्रलंबंनिहतंबलेनबलशालिना ॥ गोपाःसुविस्मिताआसन्साधुसाध्विति रार्विणः २९ आशिषोऽभिगृणं तस्तेप्रशशंसुस्तदर्हणम् ॥ प्रेत्यागतमिवालिंग्यप्रेमविह्वलचेतसः ३० पापेप्रलंबेनिहतेदेवाःपरमनिर्वृताः ॥ अभ्यवर्षन्बलंमाल्यैःशशंसुःसाधुसाध्वि ति ३१ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेप्रलंबासुरवधोनामषोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ क्रीडासक्तेषुगोपेषुतद्गावोदूरचारिणीः ॥ स्वैरंचरंत्योविविशुस्तृणलोभेनगह्वरम् १ अजागावोमहिष्यश्चनिर्विशंत्योवनाद्वनम् ॥ मुंजाटवींनिविविशुःक्रंदंत्योदावतर्षिताः २ तेऽपश्यंतःपशून्गो पाःकृष्णरामादयस्तदा ॥ जातानुतापानविदुर्विचिन्वंतोगवांगतिम् ३ तृणैस्तत्खुरदच्छिन्नैर्गोष्पदैरंकितैर्गवाम् ॥ मार्गमन्वगमन्सर्वेनष्टजीवाविचेतसः ४

२८ बलशालिनारामेण राविणः वादिनः २९ ३० माल्यैःपुष्पैः ३१ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेविजयध्वजकृतटीकायाषोडशोऽध्याय. ॥ १६ ॥ स्वभक्तजनसंसारविनाशनंहरेरेवसु शकंनान्यस्येतिनिदर्शनायदावाग्निपानप्रकटितमाहात्म्यमस्यवक्तुमुपक्रमतेऽस्मिन्नध्याये तेषांगोपानांगावःदूरचारिणीःदूरगामिन्यःस्वैरंस्वेच्छयागह्वरंगंभीरकक्षं १ मुंजाटवींइषिकाटवींशराटवीं वा उभयंचप्रचुरंतत्रेत्यर्थः शरोमुंजइषीरितइतिहलायुधः दावेनतापेनतर्षिताःजलंपातुकामाः २ अपश्यंतः अनुतापःपश्चात्तापः विचिन्वतःअन्वेषमाणाः ३ तासांगवांखुरैःदद्भिःदंतैश्छिन्नै रंकितैःभूतलैः नष्टजीवाःजीवन्मृताः विचेतसःइतोगताःअत्रगताइतिविविधबुद्धयः वैदैवेगतचेतोयेषांतेतथा येदेवमेवचेतसावचसाचशरणंगच्छंतइत्यर्थः ४

भ्रष्टमार्गंमार्गंहित्वेतस्ततोगतं ततोमुंजाटव्याःसंन्यवर्त्तयन्गतमार्गमेवागंतुकामाअभवन्नित्यर्थः ५ ततःकृष्णेनकिंकारीतितत्राह ताइति प्रतिनेदुःप्रत्याक्रोशंचक्रुः ६ संसारस्तुसदादुः
खाकरइतिदर्शनार्थंएकदुःखशमनानंतरं दुःखांतरंवदति ततइति ततःगोदर्शनानंतरं धूमकेतुःअग्निःसारथिनावायुनासमीरितःप्रेरितोवर्धितः उल्बणोल्मुकैःक्रूरतरज्वालाभिःस्थिरजंग
मान् विलेलिहानःविशेषेणास्वादयन् ७ प्रपन्नाःशरणमितिशेषः ८ ९ नूनमिदानीं १० ११ १२ १३ योगमायानुभावितंस्वरूपसामर्थ्येनप्रभावितं अमरंजरामरणशून्यंनारायणं
मेनिरे १४ सायाह्नेसंध्याकाले १५ यथायावान्युगशतंकालः यासांगोपीनांयेनगोविंददर्शनेनविनाक्षणःकालस्तावानभवत् १६ किंतत्कर्मेतितत्राह दावाग्नेरिति चशब्दःसमुच्चये दावाग्नि

मुंजाटव्यांभ्रष्टमार्गंक्रंदमानाःस्वगोधनम् ॥ अप्राप्यतृषितायातास्ततस्तेसंन्यवर्तयन् ५ ताआहूताभगवतामेघगंभीरयागिरा ॥ स्वनाम्नांनिनदंश्रु
त्वाप्रतिनेदुःप्रहर्षिताः ६ ततःसमंताद्वनधूमकेतुर्यदृच्छयाभूत्क्षयकृद्वनौकसाम् ॥ समीरितःसारथिनोल्बणोल्मुकैर्विलेलिहानःस्थिरजंगमान्महान्
७ तमापतंतंपरितोदवाग्निंगोपाश्चगावःप्रसमीक्ष्यभीताः ॥ ऊचुःस्मकृष्णंसबलंप्रपन्नायथाहरिंमृत्युभयार्दिताजनाः ८ कृष्णकृष्णमहावीर्यहेरामामोघ
विक्रम ॥ दावाग्निनादह्यमानान्प्रपन्नांस्त्रातुमर्हथः ९ नूनंत्वद्बांधवाःकृष्णनचार्हंत्यवसीदितुम् ॥ वयंहिसर्वधर्मज्ञत्वन्नाथास्त्वत्परायणाः १० ॥ श्रीशुक
उवाच ॥ वचोनिशम्यकृपणंबंधूनांभगवान्हरिः ॥ निमीलयतमाभैष्टलोचनानीत्यभाषत ११ तथेतिमीलिताक्षेषुभगवानग्निमुल्बणम् ॥ पीत्वामुखे
नतान्कृच्छ्राद्योगाधीशोव्यमोचयत् १२ ततश्चतेऽक्षिण्युन्मील्यपुनर्भांडीरमाश्रिताः ॥ निशम्यविस्मिताआसन्नात्मानंगाश्चमोचिताः १३ कृष्णस्ययो
गवीर्यंतद्योगमायानुभावितम् ॥ दावाग्नेरात्मनःक्षेमंवीक्ष्यतेमेनिरेऽमरम् १४ गाःसंनिवर्त्यसायाह्नेसहरामोजनार्दनः ॥ वेणुंविरणयन्गोष्ठमगाद्गोपै
रभिष्टुतः १५ गोपीनांपरमानंदआसीद्गोविंददर्शने ॥ क्षणंयथायुगशतंयासांयेनविनाभवत् १६ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ तयोस्तदद्भुतंकर्मदावाग्नेर्मोक्ष
मात्मनः ॥ गोपाःस्त्रीभ्यःसमाचख्युःप्रलंबवधमेवच १७ गोपवृद्धाश्चगोप्यश्चतदुपाकर्ण्यविस्मिताः ॥ मेनिरेदेवप्रवरौकृष्णरामौव्रजंगतौ १८ इति
श्रीभागवतेमहा०दश०सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ ततःप्रावर्ततप्रावृट्सर्वसत्त्वसमुद्भवा ॥ विद्योतमानपरिधिर्विस्फूर्जितनभस्तला
१ सांद्रनीलांबुदैर्व्योमसविद्युत्स्तनयित्नुभिः ॥ अस्पष्टज्योतिराच्छन्नंब्रह्मेवसगुणंबभौ २

मोक्षंप्रलंबवधंचेतिद्वयमेवेत्यर्थः १७ एकश्चशब्दःसमाहारे चोन्वाचयेसमाहारइतियादवः व्रजंगतौकृष्णरामौदेवप्रवरौमेनिरेइत्यन्वयः १८ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेविजयध्वजकृ
तटीकायांसप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ नारायणभक्तिवैराग्यावैराग्यदृष्टांतत्वेनप्रावृड्ऋतुंवर्णयत्यस्मिन्नध्याये ततःग्रीष्मर्त्वनंतरं सर्वेषांसत्वानांस्थावरजंगमलक्षणानांपदार्थानांसमुद्भवोयस्यांसात
था सत्वंद्रव्येसत्तास्वभावयोरितियादवः विद्योतमानाःतडिदंतरेप्रकाशमानाःपरिधयःपरिवेषायस्यांसातथा विस्फूर्जितंअशनिगर्जनोपेतंनभस्तलंयस्याएवंविधाप्रावृट्प्रावर्ततइत्यन्वयः १ प्रावृ
ड्ांतरंदर्शयति सांद्रेति जलेनसांद्रनीलांबुदैराच्छन्नंव्योमनभोबभौ विद्युतास्तनयित्नुनागर्जितेनसहितैः अतएवास्पष्टसूर्यज्योतिः परायणज्योतिरेकंतपंतामितिश्रुतिःकथमिदंसगुणचतुर्मुखाख्यब्रह्मेव २

अष्टौमासानितिद्वितीयासप्तम्यर्थेकालाध्वनोरत्यंतसंयोगेतिसूत्रात् संवत्सरमधीते क्रोशंकुटिलानदीतिप्रयोगः उदमयंजलात्मकंवसुवस्तुभूम्यांविद्यमानं स्वगोभिःस्वरश्मिभिःपीतंताभिरेवमोकुमार ब्धवान्पर्जन्योगर्जन्मेघः अभिमन्यमानेनाभिमानीसवितालक्ष्यते पर्जन्योगर्जदभ्रेभ्रध्वनिशक्रेब्रयंयेत्रिकइति स्वगोभिरित्युक्त्यासवितेतिगम्यते अग्नौप्रास्ताहुतिःसम्यगादित्यमुपतिष्ठते आदित्या ज्जायतेवृष्टिर्वृष्टेरन्नंततःप्रजाइतिच ३ प्रचंडश्वसनवेपिताःकंपिताः जीवनंजीवनसाधन करुणयतीतिकरुणाः यद्वा कृष्णस्यकरुणाइव अनेनभक्तिसामग्रीमताज्ञानानुवर्षतिकृष्णकटाक्षाइति सूचितंभवति ४ ग्रीष्मेतमःकृशासूर्यंतपनेनकार्श्यंगता देवेनसवित्रामीढासेचिता वर्षीयसीवृद्धाअपिवृद्धिंगता काइवकाम्यतपसःपुंसःतनुस्तत्फलकाम्यतपःफलप्राप्यसपदावर्धते अनेनप्रवृ त्तिप्रकारमार्गोदर्शितः ५ निशामुखेषुसंध्यासुसूर्यादिग्रहानभांति पापेनकर्मणा अनेनदुर्जनवृद्ध्यासज्जनाभिभवोदर्शितः ६ पर्जन्यनिनदंमंदगर्जन्मघनाद प्राक्पूर्वं तूष्णीशयानाः मंडूकाः नियमोनाममौनेनजपादिकस्तस्यात्ययेअवसानेवेदाध्ययनशीलाभवंति अनेनविष्ण्वनुग्रहमाकाक्षमाणैःकालोवंध्योनकर्तव्यइतिदर्शितम् ७ ग्रीष्मेशुष्यतीःशोषंगच्छत्यःक्षुद्रनद्यःफल्गुजलाः अनुग्रीष्मानंतरंवर्षासुउत्पथवाहिन्यःजलाभिवृद्ध्यातीरमुद्रिच्यस्यंदमानाबभूवुः अस्वतंत्रस्यविषयरागादिवशंगतस्यपुसोदेहोवनितादिभोगेनवर्धते अनेनरजोगुणस्वभावःसूचितः ८ हरिभिः

अष्टौमासान्निपीतंयद्भूम्याश्चोदमयंवसु ॥ स्वगोभिर्मोक्तुमारेभेपर्जन्यःकालआगते ३ तडित्वंतोमहामेघाश्चंडश्वसनवेपिताः ॥ प्राणिनांजीवनंह्यंबुमुमु चुःकरुणाइव ४ तपःकृशादेवमीढाआसीद्वर्षीयसीमही ॥ तथैवकाम्यतपसस्तनुःसंप्राप्यतत्फलम् ५ निशामुखेषुखद्योतास्तमसाभांतिनग्रहाः ॥ य थापापेनपाखंडानहिवेदाःकलौयुगे ६ श्रुत्वापर्जन्यनिनदंमंडूकाव्यसृजन्गिरः ॥ तूष्णींशयानाःप्राग्यद्वद्ब्राह्मणानियमात्यये ७ आसन्नुत्पथवाहिन्यः क्षुद्रनद्योऽनुशुष्यतीः ॥ पुंसोयथाऽस्वतंत्रस्यदेहोद्रविणसंपदा ८ हरिताहरिभिःशष्पैरिंद्रगोपैश्चलोहिता ॥ उच्छिलींध्रकृतच्छायानृणांश्रीरिवभूरभू व ९ क्षेत्राणिसस्यसंपद्भिःकर्षकाणांमुदंददुः ॥ मानिनामनुतापंवाविपत्तिंतदजानताम् १० जलस्थलौकसःसर्वेनववारिनिषेवया ॥ अबिभ्रन्रुचिरंरू पंयथाहरिनिषेवया ११

श्यामैःशष्पैःबालतृणैःहरिताश्यामला इंद्रगोपैःआषाढसमयेउत्पद्यमानैःजपाकुसुमवर्णैः कृमिविशेषैर्लोहितारक्ताच उत्कृष्टैःउत्पलैःशिलींध्रैःगुल्मविशेषपुष्पैःछत्राकैर्वा कृतच्छायाकृतशोभा भूर्नृणां श्रीरिवसंपदिवबहुविधाभूदित्यन्वयः अनेनभूमिवदेकएवचेतनोगुणविकारेणनानास्वभावमापन्नइवप्रतीयतइति संसारस्यासारत्वज्ञानेनहेयत्वेनहरौभक्तिःकर्तव्येतिसूच्यते ९ कर्षकाणामुल्ले खनादिक्रिययावर्तमानानांक्षेत्राणिकेदाराःसस्यानांसंपद्भिःफलोद्रेकाऽभिमुखलक्षणाभिर्मुदंददुः वाशब्दश्चार्थे तदजानतांकृषिक्रियाविशेषमजानतांमानिनां कृष्याद्यभिमानवतांपुंसातान्येवक्षेत्राणि अतिवृष्ट्यनावृष्टिमेदुरसामर्थ्याद्यभावादिनासस्यनाशेनविपत्तिमनुतापंचददुः पुनरुत्पत्तिनाशेनबीजंनष्टमित्यनुतापं इंद्रियाणिविषयजालादाकृष्यहरिचरणारविंदएवमनोनिदधतांक्षेत्राणिपुण्यस्थाना निसस्यसंपद्भिःज्ञानसमुद्रेकैःमुददति तान्येवपुण्यस्थानानितदजानतांस्नानादिक्रियाविशेषमबुध्यमानानांमानिनामहंकारिणापुंसांअयोग्यानांविपत्तिंदुःखलक्षणा बहुलवित्तव्ययेननकिमपि फलंप्राप्तंइत्यनुतापंचददतीत्यतोमुमुक्षुणास्वयंविचक्षणेभ्योवाश्रुत्वाज्ञात्वाहरिचरणसरोजेभक्तिःकर्तव्येतिसूचितम् १० जलौकसःपातालवासिनः स्थलौकसःभूलोकवासिनः किंच सर्वेअंतरिक्षादिलो कवासिनः सर्वेषांसंसारदुःखंनिवारयतीतिवारिज्ञानंनवनिर्दोषंवारितस्यनितरांसेवयाऽभ्यासलक्षणयारुचिरंनिर्दोषंरूपमबिभ्रन्बिभ्रति कथंकारंजातया यथा यथावद्धरिनिषेवयाजातया ११

१८

१९

अपक्वयोगिनः अपक्वःपरिपाकमप्राप्तःयोगोस्यास्तीत्यपक्वयोगीतस्य गुणयुक्रजोगुणयुक् यद्वा गुणेषुविषयेषुयुक्तइति अतएवकामार्तं १२ नविव्यथुःनविलीनाबभूवुःकुतःगिरयःगिरणो
द्गिरणसमर्थत्वाद्व्यथाभावमात्रेनिदर्शनम् नतुबुद्धिमत्वविवक्षायाम अनेनसर्वसहनशक्तिर्हरिभक्तानामेवेतिदर्शितम् १३ असंश्रिताजनैरनाक्रांताः अनेनसच्छास्त्रंनिरंतरमभ्यसनीयन्नानो
त्पत्तयेइतिव्यतिरेकनिदर्शनम् १४ चलसौहृदाश्चंचलस्वभावाः विद्युतःलोकोपकारित्वाल्लोकबंधुषुमेघेषुस्थैर्यंस्थिरास्थितिनचक्रुर्नापुरित्यन्वयः कामिन्यःगुणिषुविविधेषुपुरुषेष्विव यथा
स्थैर्यंनकुर्वंतितथा विद्युद्वच्चंचलभक्तिर्नकर्त्तव्या किंतुपूर्ववत्स्थिराइतिभावः चलसौहृदाःचलस्नेहाःमानुषस्वभावोदर्शितइतिवा १५ गुणिनिशब्दगुणोपेते नीलिमगुणयुक्तेवा वियतिमहेंद्रस्थावि
श्वमानंनिर्गुणंज्यारहितंधनुःअभात्भाति कथमिव गुणव्यतिकरेजगत्सर्जनेव्यक्तेप्रवृत्तेपुरुषोनारायणोयथागुणवान्सत्वादिगुणैःप्रवर्त्तमानोभाति सृष्टेःपूर्वंनिर्गुणःसत्वादिगुणप्रवृत्तिशून्यःगुणवान्
प्रशस्तज्ञानानंदादिगुणपूर्णोवा निर्गुणः देहरहितः गुणव्यतिकरेगुणवान्देहवान्पुरुषोहिरण्यगर्भोयथेतिवा १६ स्वयाज्योत्स्नयाराजितैःसंध्यारागंप्राप्तैर्घनैश्छन्नउडुपश्चंद्रः नरराजस्वरूपाभिव्यक्ति
नाप स्वभासास्वयंप्रकाशज्ञानेनभासितयाऽभिव्यक्तया अहमत्याऽहंकाराख्यया पुरुषःसंसारीयथाभिव्यक्तस्वरूपोनभवति भगवत्प्रसादानुगृहीतज्ञानलक्षणप्रकाशेनाभिव्यक्तरूपःपुरुषःस्याद्यथा

सरिद्भिःसंगतःसिंधुश्चुक्षोभश्वसनोर्मिमान् ॥ अपक्वयोगिनश्चित्तंकामार्तंगुणयुग्यथा १२ गिरयोवर्षधाराभिर्हन्यमानानविव्यथुः ॥ अभिभूयमानाव्य
सनैर्यथाधोक्षजचेतसः १३ मार्गाबभूवुःसंदिग्धास्तृणैश्छन्नाअसंश्रिताः ॥ नाभ्यस्यमानाःश्रुतयोद्विजैःकालहताइव १४ लोकबंधुषुमेघेषुविद्युतश्चल
सौहृदाः ॥ स्थैर्यंनचक्रुःकामिन्यःपुरुषेषुगुणिष्विव १५ धनुर्वियतिमाहेंद्रंनिर्गुणंचगुणिन्यभात् ॥ व्यक्तेगुणव्यतिकरेगुणवान्पुरुषोयथा १६ नरराजो
डुपश्छन्नःस्वज्योत्स्नाराजितैर्घनैः ॥ अहंमत्याभासितयास्वभासापुरुषोयथा १७ मेघागमोत्सवाहृष्टाःप्रत्यनंदञ्छिखंडिनः ॥ गृहेषुतप्तानिर्विण्णायथा
च्युतजनागमे १८ पीत्वापःपादपाःपद्भिरासन्नानात्ममूर्तयः ॥ प्राक्क्षामास्तपसाश्रांतायथाकामानुसेवया १९ सरःस्वशांतरोधस्सुन्यूषुरंगापिसारसाः
गृहेष्वशांतकृत्येषुग्राम्याइवदुराशयाः २० जलौघैर्निरभिद्यंतसेतवोवर्षतीश्वरे ॥ पाखंडवामशवाद्यैर्वेदमार्गाःकलौयुगे २१

तथाशरदादिलक्षणप्रकाशेनप्रकाशितमंडलश्चंद्रइतिसूचितंभवति १७ शिखंडिनोमयूराः मेघानामागमएवोत्सवः तेनहृष्टाः रोमांचत्वंप्राप्ताः कुटुंबभरणादिनातप्ताः सज्जनदर्शनाभावाग्निनावा
अतएवनिर्विण्णाःविरक्ताःसंसारहेयबुद्धियुक्ताः १८ पद्भिर्मूलैः फलैःपुष्पैःनानात्ममूर्तयः शाखोपशाखाभिर्नतस्वरूपाःप्राग्ग्रीष्मेतपसातपोमासोर्जिततापेनक्षामाःकृशाः यथाकामानामनुसेव
याजातेनश्रमेणश्रांताःइंद्रियदौर्बल्यमाप्ताः प्राक्कुटुंबव्यवस्थायांक्षामाः पादेनग्रासेनआत्मानंपांतिरक्षंतीतिपादपाःतपस्विनःगतिसाधनत्वंपद्भिः शास्त्रैःअपःपुरुषार्थावाप्तिहेतुत्वात्ज्ञानरसान्पीत्वा
स्वाचनप्राप्तरुद्धावशीकृतात्मनःपरमात्मनोमूर्तिर्विग्रहविशेषोयैस्तेतथेतिभावः यद्वाप्राक्क्षामावनिताद्यभावेनतपसाकामाग्नितापेनश्रांताजनाः कामानुसेवया पश्चाद्देवनिनादिलाभेनानिरंतरकामभो
गेनपुत्रतत्पुत्रपुष्पफलादिनानात्ममूर्तयः परायणानिजशरीरायथाभवंतितथेति १९ अंगहेपरीक्षित् सारसाश्चक्रवाकाःअशांतानिजलैःपूर्णानिरोधांसितीराणियेषांतानितथा तेषुसरःस्वपि
ऊषुर्हिजलप्रवाहाभिभूततीरवासस्याशक्यत्वेपितत्रैवोषुरित्यर्थः दुराशयाःग्राम्याःप्राकृतजनाःअशांतकृत्येषुअनुपरतकर्तव्येषुगृहेष्विवयथावसंति अनेनानित्यसंसारिस्वभावोदर्शितः २० पाखंडादिमतज्ञा
नेनरकसाधकमितिज्ञातव्यम् २१

वायुभिर्नुन्नाःप्रेरिताः अमृतंजलंद्विजैरीरिताःप्रेरिताः विट्पतयोराजानःविशःप्रजाउद्दिश्यकालेकालेकालगुणंज्ञात्वाऽमृतंहेमाविमुंचंति प्रयच्छंति अमृतंव्योम्निदेशाभेयज्ञशेषेरसायने अयाचितजलेदु ग्धेमोक्षेस्नेहेम्नि गोरसइतियादवः यद्वाषष्ठमंशइतिब्राह्मणोक्तं विशोवैश्याविश्पतिभ्योराजभ्यःयथाकालमंमूनंकरात्मकंधनंददतीति २२ वर्षिष्ठंप्रभूतवर्षोपेतं २३ स्नुतस्तनीःक्षरितस्तन्यः २४ वनौकसोगावःमृगादयोवागुहाःददृशुरित्यन्वयः कथंभूताःप्रमुदिताःप्रकृष्टानंदाः वनेराजीराजनंयासांताःवनराज्यःमधुच्युतःमधुवन्मधुरक्षीरंच्यवतीतिमधुच्युतः गंभीरश्चासौसन्नादश्चगभीरसन्नादःते नसन्नादेनसहवर्तमानः यद्वावृष्ट्यभावसमयेमधुच्युतः वनराजीर्वनपंक्तीः ददृशुःवृष्टौसत्यांगुहाददृशुरिति वनौकसःकिरातावागिरेर्हेतोःसन्नादाराक्षसाःसन्नादाः भावप्रधानोनिर्देशःनष्टराक्षसत्वेन नादसहिताः २५ अभिवर्षतिसतिवनस्पतिक्रोडेगुहायांचैवनिर्विशन्उपभुंजानः २६ सभोजनीयैःसहभोक्तव्यैः २७ २८ आत्मशक्त्युपबृंहितांसंवर्धितांम् २९ व्यभ्राविगतमेघा स्वच्छांबुतस्य

च्छमुंचन्वायुभिर्नुन्नाभूतेभ्योऽथामृतंघनाः ॥ यथाविशोविट्पतयःकालेकालेद्विजेरिताः २२ एवंवनंतद्वर्षिष्ठंपक्वखर्जूरजंबुमत् ॥ गोगोपालैर्वृतोरंतुंसबलः प्राविशद्धरिः ॥ २३ धेनवोमंदगामिन्यऊधोभारेणभूयसा ॥ ययुर्भगवताहूताद्रुतंप्रीत्यास्नुतस्तनीः २४ वनौकसःप्रमुदितावनराजीर्मधुच्युतः ॥ गिरे र्गंभीरसन्नादसन्नादाददृशुर्गुहाः २५ ॥ क्वचिद्वनस्पतिक्रोडेगुहायांचाभिवर्षति ॥ निर्विशन्भगवान्रेमेकंदमूलफलाशनैः २६ दध्योदनमुपानीतंशिला यांसलिलांतिके ॥ संभोजनीयैर्बुभुजेगोपैःसंकर्षणान्वितः २७ शाद्वलोपरिसंविश्यसर्वतोमीलितेक्षणान् ॥ वृषान्वत्सान्वत्सतरान्गाश्चस्वोधोभरश्रमाः २८ प्रावृट्श्रियंचतांवीक्ष्यसर्वभूतमुदावहाम् ॥ भगवान्पूजयांचक्रे आत्मशक्त्युपबृंहिताम् २९ एवंनिवसतोस्तत्ररामकेशवयोर्व्रजे ॥ शरत्समभवद्व्य भ्रास्वच्छांबुपुरुषितानिला ३० शरदानीरजोत्पत्त्यानीराणिप्रकृतिंययुः ॥ भ्रष्टानामिवचेतांसिपुनर्योगनिषेवया ३१ व्योम्नोऽब्दंभूतशाबल्यंभुवःपंकम पांमलम् ॥ शरज्जहाराश्रमिणांकृष्णभक्तिर्यथाऽशुभम् ३२ सर्वस्वंजलदाहित्वाविरेजुःशुभ्रवर्चसः ॥ यथात्यक्तैषणाःशांतामुनयोमुक्तकल्मषाः ३३ गिर योमुमुचुस्तोयंक्वचिन्नमुमुचुःशिवम् ॥ यथाज्ञानामृतंकालेज्ञानिनोददतेनवा ३४ नैवाविदन्क्षीयमाणंजलंगाधजलेचराः॥ यथायुरन्वहंक्षय्यंनरामूढाः कुटुंबिनः ३५

विप्रुषितेनविप्रुषाबिंदुनायुतःअनिलःस्वच्छांबुप्रुषितानिलःसयस्यांसातथा ३० शारदाशरत्संबंधिन्यानीरजानांपद्मानांउत्पत्त्या प्रकृतिंस्वच्छतां योगभ्रष्टानांपुनर्योगनिषेवयायोगाभ्यासेन ३१ शरद्व्यो म्नःअब्दं अर्थिभ्योजलस्यदातारंमेघजहार वर्षाकालोविरतइत्यर्थः ततोभ्रशाबल्यंअभ्रंजलंदधत्मेघःनतुवर्षणंकुर्वंत्तन्निमित्तंशाबल्यंव्योम्नःनिःस्रवणंजहार अभ्रच्छायाभावात् भुवःपंकंकर्दमअपांम लंकालुष्यंचअहरत् तत्तदाश्रमोक्तानुष्ठानंयथावत्स्थितिसूचनायाश्रमिणामित्युक्तं अशुभंपातकम् ३२ सर्वस्वंजल शुभ्रवर्चसःधवलवर्णाःत्यक्ताःपुत्रादिदुष्टैषणायैस्तेतथा ३३ शिवंजलं जान्वाननूपानूप स्थलभेदाभिप्रायेण निरीक्षणांजनमाक्षामेःक्षौज्ञानिनाम् ज्ञानदानादानेयोग्यायोग्यमुहुर्तामुहुर्तकालभेदविवक्षयेतिज्ञातव्य ३४ गाधजलेचराःअल्पजलनिवासिनोमत्स्यादयः प्राणिनः क्षीयमाणं शुष्यमाणंजलंदृष्ट्वासुखंनैवाविंदन् अन्वहंक्षय्यंक्षीयमाणंअंतंगच्छदायुःअनेनसंसारस्यानित्यत्वेनअसारत्वंसंसूचितवान् ३५

शरदर्कः शरदृतुसंबंधीसूर्यःतस्माज्जातःशरदर्कजःतं । कुटुंबसंबद्धंतापम् ३६ वीरुधः आसन् अंकुरिताः । अनात्मव्यतिरिक्तेषुजडेष्वित्यर्थः ३७ उपरतेउपरतविषयव्यापारे आत्मनिमन
सि यद्वाउपेशर्वाधिपेहरौरतेसति उपरतागमः निवृत्तशास्त्रश्रवणादिकः समाधिस्थइत्यर्थः ३८ केदारेभ्यःकेदारार्थप्राणैरिंद्रियैःतेषामिंद्रियाणांनिरोधेनप्रत्याहारेण ३९ अहंदेहइतिदेहाभि
मानोदेहविषयंज्ञानंतस्माज्जातंदेहाभिमानजंतापम् । बोधआत्मज्ञानम् मुकुंदोयथेतिशेषः दृष्टांतद्वयम् ४० स्वमाकाशंशरदाविमलानिविशदानितारकाणियस्मिंस्तथा । सत्त्वेनव्यवसायेनयु
क्तंसत्वगुणोपेतंवा शब्दात्मकंब्रह्मवेदस्तस्यमुख्यवाच्यःश्रीनारायणस्तंदर्शयतीतिशब्दब्रह्मार्थदर्शनम् शब्दब्रह्महिरण्यगर्भःतस्यार्थोहेतुःकारणमितिवा ४१ अखंडमंडलंपूर्णमंडलम् ४२ मारुतं
शारदमितिशेषःअर्कजनितंतापं गोप्यःकामार्कजनितंतापंनजहुः । तत्रनिमित्तं कृष्णाहृतचेतसःकृष्णेनाहृतंचेतोयासातास्तथा ४३ पुष्पिण्यःगार्भिण्यःऋषभैरितिपाठः वृषभैरितिपाठेमातृस

गाधवारिचरास्तापमविंदञ्छरदर्कजम् ॥ यथादरिद्रःकृपणःकुटुंब्यविजितेंद्रियः ३६ शनैःशनैर्जहुःपंकंस्थलान्यामंश्ववीरुधः ॥ यथाहंममतांधीराःशरी
रादिष्वनात्मसु ३७ निश्चलांबुरभूत्तूष्णींसमुद्रःशरदागमे ॥ आत्मन्युपरतेयद्वन्मुनिर्व्युपरतागमः ३८ केदारेभ्यस्त्वपोगृह्णन्कर्षकादृढसेतुभिः ॥ यथा
प्राणैःस्वविज्ञानंतन्निरोधेनयोगिनः ३९ शरदर्कांशुजंतापंभूतानामुडुपोऽहरत् ॥ देहाभिमानजंबोधोमुकुंदोव्रजयोषिताम् ४० खमशोभतनिर्मेघंशर
द्विमलतारकम् ॥ सत्त्वयुक्तंयथाचित्तंशब्दब्रह्मार्थदर्शनम् ४१ अखंडमंडलव्योम्निरराजोडुगणैःशशी ॥ यथायदुपतिःकृष्णोवृष्णिचक्रैर्वृतोभुवि ४२
आश्लिष्यसमशीतोष्णंप्रसूनवनमारुतम् ॥ जनास्तापंजहुर्गोप्योनकृष्णाहृतचेतसः ४३ गावोमृगाःखगानार्यःपुष्पिण्यःशरदाभवन् ॥ अन्वीयमाना
ऋषभैःफलैरीषक्रियाइव ४४ उदहृष्यन्वारिजानिसूर्योत्थेकुमुदंविना ॥ राज्ञातुनिर्भयोलोकोयथादस्यून्विनानृप ४५ पुरग्रामेष्वाग्रयणैरिंद्रियागम
होत्सवैः ॥ बभौभूःपक्वसस्याढ्याकलाभ्यांनितरांहरेः ४६ वणिजोनगरात्स्वीयान्निर्गम्यार्थान्प्रपेदिरे ॥ वर्षरुद्धायथासिद्धाःस्वपिंडान्कालआगते ४७
इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेअष्टदशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

होदरीविवेकज्ञानशून्यत्वात्तथोक्तामित्यर्थःफलैर्बीजैरन्वीयमानाःउप्यमानाःईषत्क्रियाःशनैःक्रियमाणाःकृषिक्रियाइवफलैःस्वर्गादिलक्षणैःअनुगताईषाक्रियाऊनातिरेकपरिहारार्थाःविलंबमानयागाक्रिया
इव लाभनिष्पत्तिभोगेपुबीजेफलधनेफलइतिवा ४४ ४५ इंद्रयागमहोत्सवैःइंद्रदेवत्याग्रायणेष्टिलक्षणोत्सवैःहरेःकलाभ्यांनितरांबभौ आश्रमिणाअग्निमतांगृहस्थमात्राणांवा ४६ प्रावृषिवर्षेणरुद्धाःशरदि
स्वीयान्नगरात्पत्तनान्निर्गत्यार्थान्देयादेयविषयान्प्रपेदिरे वर्षेणाब्देनतल्लक्षितकालेनेत्यर्थः रुद्धाःसाधनसामग्रीसंपत्तिपर्यंतकालेनप्रतिबद्धाःसिद्धाः मंत्रौषधतपःसंपन्नाःपुरुषाःकालेफलदानाभिमुखलक्ष
णेआगतेआसन्नेस्वीयान्नगरात्स्वत्वेनाभिमताद्देहान्निर्गत्यस्वपिंडान्निजफलानुभावयोग्यान्देहान्यथाप्रपद्यंतइत्यन्वयः वर्षोद्यौभारतावंत्रवृष्टिषुप्रावृषिस्त्रियामितियादवः ४७ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेवि
जयध्वजकृतटीकायांअष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

स्वयोग्यतानुसारेणहरौज्ञानसाधनंभक्तिःकर्तव्येत्यभिप्रैत्यस्मिन्नध्याये तत्रगोपस्त्रीणांकृष्णे स्नेहातिशयंवक्तुमुपक्रमते इत्थंशरत्स्वच्छजलमित्यादिना पद्माकराणांसुगधोस्यास्तीतिपद्माकरसुगंधीतेन वायुनावीतंपरिवृतंइत्युक्तविधिना शरदास्वच्छंनिर्मलंजलयस्मिंस्तत्तथा अनेनवायो.शैत्यंसूचित न्यविशत्वनमितिशेषः नेर्विशइतिसूत्रेणलौकिकस्यात्मनेपदविधानंनतुछांदसस्य अच्युत इत्यनेनवनक्रीडाद्यभावेपिस्वच्युतिर्नास्तीतिसूचयति १ अत्रवनशब्देनवृक्षसमुच्चयउच्यतेकुसुमिता.पुष्पितापेता:वनराजयःवृक्षपंक्तयोयास्मिस्तत्तथा शुष्मिभिर्मत्तैःस्वजातिश्रेष्ठैर्वा भृंगैर्द्विजगणैः पक्षिगणैश्चघुष्टानिशब्दितानिसरांसिअखाततटाकाः सरितःस्यंदमानानद्य.महीध्राःपर्वतायस्मिस्तत्तथा मधुपतिर्माधवःएवंविधंवनमवगाह्यवेणुंचुकूजेत्यन्वयःकूजनंसुरतमन्त्रणंकामवर्धनं सीत्कारो द्रवं श्रोत्रीणांगोपीनांकर्षणार्थमेवमुक्तं २ महः काम.तस्योदयःअंकुरीभावःयस्मात्तन्महोदयं स्मरोदयमितिकेचित्पठंतितद्वेणुगीतमाश्रित्यकाश्चिद्व्रजस्त्रियःपरोक्षकासाचिददृष्टश्रुतकृष्णस्यचरितं स्वसखीभ्योन्यवेदयन्नित्यन्वयः ३ वर्णयितुंकीर्तयितुं ४ हरेस्तदाकारदर्शनंचसुखहेतुरितिभावेनतस्यस्वरूपप्रकारंवक्ति बर्हापीडमित्यादिना बर्हपिच्छमेवापीडंशेखरोत्तंसंयस्मिन्तत् । नटवत्वरवपुःशुभाकारं बिभ्रदितिप्रत्येकंसंबंधयितव्यं स्वपदेनस्वपादेनरमतइतिरमणंरमयत् रंध्रान्सुषिराणि ५ बर्हमेवापिच्छोयस्यसतथा वनचरवपुःकिराताकारइवाकारोयस्यसतथा शुभाकारेतनौवपु

श्रीशुकउवाच ॥ इत्थंशरत्स्वच्छजलंपद्माकरसुगंधिना ॥ न्यविशद्वायुनावीतंसगोगोपालकोऽच्युतः १ कुसुमितवनराजिशुष्मिभृंगद्विजकुलघुष्टसरःसरिन्महीध्रम् ॥ मधुपतिरवगाह्यचारयन्गाःसहपशुपालबलश्चुकूजवेणुम् २ तद्व्रजस्त्रियआश्रुत्यवेणुगीतंमहोदयम् ॥ काश्चित्परोक्षंकृष्णस्यस्वसखीभ्योन्ववेदयन् ३ तद्वर्णयितुमारब्धाःस्मरंत्यःकृष्णचेष्टितम् ॥ नाशकन्स्मरवेगेनविक्षिप्तमनसोनृप ४ बर्हापीडंनटवरवपुःकर्णयोःकर्णिकारंबिभ्रद्वासःकनककपिशंवैजयंतींचमालाम् ॥ रंध्रान्वेणोरधरसुधयापूरयन्गोपवृंदैर्वृंदारण्यंस्वपदरमणंप्राविशद्गीतकीर्तिः ५ बर्हापिच्छोवनचरवपुःकर्णयोःकर्णिकारःसव्येबाहौनिहितवदनःसज्जमन्यत्रहस्ते ॥ भ्रूविन्यासांगुलिभिरणयन्गापयन्गोपवृंदान्भूतग्रामंतर्हिरमयन्ब्रह्मगांधर्वमेव ६ इतिवेणुरवंराजन्सर्वभूतमनोहरम् ॥ श्रुत्वाव्रजस्त्रियःसर्वावर्णयंत्योभिरेभिरे ७ गोप्यऊचुः ॥ अक्षण्वतांफलमिदंनपरंविदामःसख्यःपशूनभिनिवेशयतोर्वयस्यैः ॥ वक्त्रंव्रजेशसुतयोरनुवेणुजुष्टंयैर्निपीतमनुरक्तकटाक्षमोक्षम् ८

रीतिच वनचरागोपावा कर्णयोःकर्णिकारइत्येकंपदं कंठेकालइतिवत् भ्रूवोर्विन्यास.भ्रूभंगाविशेषःतेनसहांगुलीभिःअन्यत्रहस्तेसज्जंसक्तंरणयन्वेणुमितिशेषः अंगुलीभीरणयन्नितिवक्तव्येह्रस्वत्वंछंदोभंगभयात्कृतं गांधर्वंब्रह्मैवभरतशास्त्रोक्तप्रकारमेव गोपवृंदान्गापयन्नितिद्विकर्मकोऽयंधातुः भूतग्रामंप्राणिसमूहंरमयन्वृंदावनंप्राविशादितिपूर्वेणान्वयः ६ अभिरेभिरेइत्यत्रयाराविःसामुख्यतः श्रियएवतद्गीतरसाविशेषज्ञत्वात्तदन्यासांतदभावात्तस्मादौपचारिकमभिरमणं तदुक्तं श्रीदेवीवेणुमाश्रित्यरेमेकृष्णमुखांबुजेइत्यादि सुराइतरभांडगाइत्यत्रइतरभांडानिवेणुमंतरेणान्यभूषणानिगताआविष्टाइत्यर्थः इतरेषांरामादीनांवा वेणुमूलेधनेपात्रेभांडंभूषाश्वभूषयोरितियादव. वनचरागोपावा ७ गोपस्त्रीणांवर्णनप्रकारंदर्शयति अक्षण्वतामित्यादिना यैर्व्रजेशसुतयो रामकृष्णयोर्वक्त्रंनितरांपीतंदृष्टिभिरितिशेषः तेषांतेषामक्षण्वतांचक्षुष्मतांचक्षुषामिदफलंलाभंविदामोनपरंनान्यत्फलं अन्यस्यनरकदुःखफलहेतुत्वात् हेसख्यःकीदृशयोर्वयस्यैःपशूनभिनिवेशयतोःअनुसंध्यंगोष्ठइतिशेषः अनुवेणोःपश्चाद्वागेजुष्टंचुंबितंअनुरक्तःस्निग्धःकटाक्षमोक्षोयस्मिस्तत्तथा ८

चूतस्यप्रवालादिभिः अनुरक्तपरिधानेनविचित्रःनानाविधःवेषोययोस्तौतथा अनुरक्तंअनुरागोपेतं पशुपालगोष्ठ्यां गोपगोष्ठ्यांमध्ये गवांसमष्टिःसंवार्तागोष्ठ्यशालाचकथ्यतइत्युत्पलमाला क्व
चक्वचित्स्थलेगायमानौतिष्ठतइतिशेषः ९ हेगोप्यःअयंवेणुःकिंकुशलंतपोलक्षणंआचरत् स्मेतिस्मरणंकर्तव्यंकिमप्यस्तीतिवृत्तंपूर्वजन्मनिचीर्णंवा स्मृतौवृत्ते निषेधेस्मेतिच योवेणुःदामोदरस्याधरोष्ठः
सएवसुधातयापूर्णरसंसरागमग्र्यंगेयंयस्मिन्सःसरागमग्र्यगेयः तंरसंभुंक्तेआस्वादयति सदर्भा.दर्भांकुरैःसहिताःतरव हृष्टत्वचः अस्मद्वंश्योयमितिरोमांचित सर्वगात्राःयेनवेणुनापीतावशिष्टोयोरस त
स्यौघःप्रवाहोयस्मिन्सयदवशिष्टसारसौघः तस्मिन्मार्गेकृष्णेनसंचारितेऽध्वनि अश्रुआनंदजलमुमुचुरित्यन्वयः सदर्भाः सकुशावा १० भुवोभूमेःहेसखियवृंदावनदेवकीसुतस्यपादांबुजाभ्यालब्धा
लक्ष्मीःश्रीर्येनतत्देवकीसुतपदांबुजलब्धलक्ष्मि लक्ष्मेतिकेचित् लक्ष्मचिह्नंगोविंदस्यवेणुमनुवेणुस्वरानुकूलमेघनादशंकयावेणुस्वरानुकारेणवामत्तानांमयूराणांनृत्यंदृष्ट्वा आदृताःसादराश्चअनुकूलंचारि
तंयेषांतेतथा कृष्णचारितानुकूलचारिताश्चान्येमनुष्यविजातीयाःसमस्ताःसत्वाजंतवोयस्मिंस्तदादृतानुचरितान्यसमस्तसत्वं सत्वोऽस्त्रीतिवचनात्पुंल्लिंगोप्ययंशब्दः आदृतौसादरावैतावितिच ११

चूतप्रवालबर्हस्तबकोत्पलाब्जमालानुरक्तपरिधानविचित्रवेषौ ॥ मध्येविरेजतुरलंपशुपालगोष्ठ्यांरंगेयथानटवरौक्वचगायमानौ ९ गोप्यःकिमा
चरदयंकुशलंस्मवेणुर्दामोदराधरसुधासरसाग्र्यगेयम् ॥ भुंक्तेस्वयंयदवशिष्टरसौघमार्गेहृष्टत्वचोऽश्रुमुमुचुस्तरवःसदर्भाः १० वृंदावनंसखिभुवोवितनोति
कीर्तिंयद्देवकीसुतपदांबुजलब्धलक्ष्मि ॥ गोविंदवेणुमनुमत्तमयूरनृत्यंप्रेक्ष्याद्रितानुचरितान्यसमस्तसत्वम् ११ धन्याःसुमूढमतयोपिहरिण्यएतायन्नं
दनंदनमुपात्तविचित्रवेषम् ॥ आपीयवेणुरचितंचसकृष्णसाराःपूजांदधुर्विरचितांप्रणयावलोकैः १२ कृष्णंनिरीक्ष्यवनितोत्सवरूपसारंश्रुत्वाचतत्क्वणित
वेणुविचित्रगीतम् ॥ देव्योविमानगतयःस्मरनुन्नसाराभ्रश्यत्प्रसूनकबरामुमुहुर्विनीव्यः १३ गावश्चकृष्णमुखनिर्गतवेणुगीतंपीयूषमुत्तभितकर्णपुटैःपि
बंत्यः ॥ सानंदनम्रतनवःकवलाःस्मतस्थुर्गोविंदमात्मनिदृशाश्रुकणान्स्पृशंत्यः १४ प्रायोबतांबमुनयोविहगावनेस्मिन्कृष्णेक्षणास्तदुदितंकलवेणुगीतम्
आरुह्ययेद्रुमभुजान्रुचिरप्रवालान्शृण्वंत्यमीलितदृशोविगतान्यवाचः १५

सुष्ठुमूढाविवेकरहितामतिर्यासांतास्तथा कृष्णसारानुसारेणपुंमृगेण कांतमृगेणवासहिताःनंदस्यनंदनं वेणोरचितंनिःसृतंस्वरंचापीयास्वाद्यप्रणयेनसहितैःअवलोकनैःदर्शनैःउन्नतमस्तकत्वाद्दधुरि
ति १२ वनितानामुत्सवभूतंरूपसारंस्थिरसौंदर्यंयस्यसतथातं तत्सौंदर्यंचस्वभावेचेति सारोबलेस्थिरांशेचेतियादवः तेनक्वणितात्वातेनशब्दिताद्वेणोर्वितंनिर्गतंचित्रसप्तस्वरामिश्रगीतं वीगता
वितिधातुः चित्रमाश्चर्यंलेखयोरितियादवः देव्योदेवस्त्रियःस्मरेणनुन्नंनष्टंसारोधैर्यंयासांतास्तथाभ्रश्यत्प्रसूनकबराःविगलितपुष्पकेशभराः विगताःस्रस्ताःनीव्यःवस्त्राणिवस्त्रग्रंथयोवायासांतास्त
था नीविर्वस्त्रांशुकग्रंथ्योरितिच १३ उत्तभितकर्णपुटैःनिश्चलकर्णरंध्रभागै :कवलाःकवलसहिताः गोविंदमात्मनिहृदिस्मरंत्य·दृशानेत्रेणअश्रुबिंदून्स्रवंत्यः गावस्नुतस्तनपयःकवलाइतिकेचि
त् शबवावत्साः तेषांस्मरणेनस्नुताः संस्नुताःक्षीराणिकवलाःशष्पग्रासाःयासांतास्तथा तस्थुरित्यन्वयः कवलाःआसासंतीतिकवलाः अर्शआद्यच् आजाद्यतष्टाबितिटाप्प्रत्ययेकृतेकवलेतिरूपं
सिद्धंभवति जायाशब्दवदितिवा १४ विगतास्त्यक्ताःस्वजातिसिद्धावाचोयैस्तेविगतान्यवाचोधृतमौनाइत्यर्थःबतआश्चर्यमिदं हेअंबपक्षिणामुनीनांचमौनत्वसामान्यादेवमुच्यते १६

यद्यदामुकुंदेनगीतंतदातदुपधार्यत्हृद्यवधार्य आवर्तैर्नाभसांभ्रमेणलक्षितेनमनोभवेनकामेनभग्नोवेगोयासांतास्तथा ऊर्मयएवभुजाःआलिंगनेनस्पर्शलक्षणेनप्रमुदिताऊर्मिभुजा आलिंगनप्रमुदितो र्मिभुजाःतैःकमलमेवोपहारोयासांतास्तथा १६ अंबुदःश्यामवर्णसाम्यात्सखुःमुरारेःस्ववपुशातपत्रंव्यधात् कुसुमावलीभिःनंदनवनपुष्पराजिभिःसह यद्वा जलकणनिकरैःसह पुष्पंमघपुष्पमित्य भिधानात् प्रेम्णाप्रवृद्धंसमुद्रिक्तंत्हृषितंहर्षणंरोमांचलक्षणंयस्यसतथा अभिमान्यपेक्षयैतत् १७ पुलिंद्यःशबरस्त्रियःतस्मात्कामादुत्पन्नमाधिमनोदुःखंजहुरित्यन्वयः कीदृशाःपूर्णाःकृतकृत्याःतस्य कृष्णस्यदर्शनेनजातस्मरएवरुक्रोगोयासांताः क्रीडासमयेतृणेषुरूषितेनादिग्धेनदयितायाःप्रियतमायाः गोप्यास्तनमंडितेनस्तनयोःघट्टितेनउरुगायस्यहरेःपादाब्जयोःस्वतःअरुणयोरपिरागज ननार्थंलिप्तेनश्रीमताकुंकुमेनाननकुचेषुलिंपंत्यइति १८ हंतआश्चर्यं अयमद्रिर्गोवर्धनोहरिदासवर्यःभगवद्भक्तश्रेष्ठः कुतः ययोःरामकृष्णयोश्चरणस्पर्शादाविर्भूतप्रमोदोयोऽद्रिःसहगोगणयोस्तयोः पानीयादिभिःमानंपूजांतनोति यद्यस्मादिदमेवाहिभक्तश्रेष्ठत्वम् सुयवसंशोभनोग्रासःदैर्घ्यछादसम् सूयवसाद्भगवतीहीतिदर्शनात् कंदरंगुहागृहम् वृष्टौस्थातुंयोग्यम् कदंसूरणम् मूलंअकडूयमानंदीर्घा

नद्यस्तदातदुपधार्यमुकुंदगीतमावर्तलक्षितमनोभवभग्नवेगाः ॥ आलिंगनप्रमुदितोर्मिभुजैर्मुरारेर्गृह्णंति पादयुगलंकमलोपहाराः १६ दृष्ट्वातपेव्रजपशू न्सहरामगोपैःसंचारयंतमनुवेणुमुदीरयंतम् ॥ प्रेमप्रवृद्धहृषितःकुसुमावलीभिःसख्युर्व्यधात्स्ववपुषाऽबुदआतपत्रम् १७ पूर्णाःपुलिंद्यउरुगायपदाब्ज रागश्रीकुंकुमेनदयितास्तनमंडितेन ॥ तद्दर्शनस्मररुजस्तृणरूषितेनलिंपंत्यआननकुचेषुजहुस्तदाधिम् १८ हंतायमद्रिरबलाहरिदासवर्योयद्रामकृ ष्णचरणस्पर्शप्रमोदः ॥ मानंतनोतिसहगोगणयोस्तयोर्यत्पानीयसूयवसकंदरकंदमूलैः १९ गागोपकैरनुवनंनयतोरुदारवेणुस्वनैःकलपदैस्तनुभृत्सु सख्यम् ॥ अस्पंदनंगतिमतांपुलकस्तरूणांनिर्योगपाशकृतलक्षणयोर्विचित्रम् २० एवंविधाभगवतोयावृंदावनचारिणः ॥ वर्णयंतोमिथोगोप्यःक्रीडास्त न्मयतांययुः २१ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेवेणुगीतवर्णनंनामैकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ हेमंतेप्रथमेमासिनंदव्रजकुमारि काः ॥ चेरुर्हविष्यंभुंजानाःकात्यायन्यर्चनव्रतम् १ आप्लुत्यांभसिकालिंद्याजलांतेचोदितेरुणे ॥ कृत्वाप्रतिकृतिंदेवीमानर्चुर्नृपसैकतीम् २

कारंकंदम् १९ गोपकैःसहानुवनंगाःनयतोःसंचारयतोःतनुभृत्सुशरीरिषुजंतुषुसख्यंविचित्रमिदाचितमपिचित्रम् किंतदिति कलपदैरुदारवेणुस्वनैः विवशानांगतिमतांजंगमानाम् अस्पंदनंस्थावरधा र्मभजनम् तरूणांस्थावराणाम् पुलकंजंगमधर्मंरोमांचभजनंविचित्रंपश्यतेतिशेषः कथमेतद्युज्यतइतितत्राह निर्योगेति नितरांयोगपाशेनयोगशक्तिलक्षणपाशेनकृतलक्षणंअस्पंदनस्पंदमानाख्यंययो स्तौतयोः यद्वा निर्योगपाशःक्षेपणाख्यःतेनकृतंयोगचिह्नंययोः २० वृंदावनचारिणोहरेरेवंविधाःयाःक्रीडास्तास्ताःमिथोवर्णयंत्योगोप्यः तन्मयतातत्स्वामितांययुरित्यन्वयः २१ ॥ इतिश्रीभाग वतेमहापुराणेदशमस्कंधेविजयध्वजकृतटीकायाएकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥ भक्तिरेवभगवत्प्रसादजननीतिदर्शयितुंगोपकुमारीणांकृष्णेभक्तिंनिरूपयत्यस्मिन्नध्याये तत्रतासांहरेःसर्वकार्याणामंतरंगं कात्यायनीतितदर्चनव्रतकरणेनश्रीकृष्णःप्रसन्नोभवतीतितदर्चनाविधिंकथयति हेमंतइति कार्तिकमार्गशीर्षमासौहेमंतऋतुः तत्रप्रथमेमासिकार्तिकमासे व्रतनियमम् १ कालिंद्याःयमुनायाःजलांते जलसमीपे चशब्दएवार्थः उदितेअरुणेअरुणोदयएव सैकतींसिकतानिर्मितांप्रतिमामानर्चुःपूजांचक्रुः २

बलिभिःपरिवारदेवताविषयपूजाभिः ३ कात्यायनिकृत्यानामुत्पादके महतीमायामाहात्म्यंयस्यांसातथा तस्या संबुद्धिः महामायेमहान्योगउपायोऽस्याअस्तीतिमहायोगिनी तत्संबोधनमहायो गिनि अधिगतेश्वरितेतुभ्यंनमोस्तु ४ इतिसमाप्तं एवंप्रकारंवा उषसिब्राह्मेमुहूर्ते ५ ६ नंदस्नुषाभूयाःस्मइत्येवंसंकल्प्यनदीमागत्यनदींप्राप्य भूयान्नंदसुतःपतिरित्यपिपाठः ७ योगेश्वरेश्वरइत्यनेनदू रश्रवणदर्शनादिशक्तिःसूच्यतेतासांकर्मसिद्धयेसंकल्पव्रतसिद्ध्यर्थं ८ नीपमर्जुनं परितोहासोयस्मिन्तद्वचनपरिहासम् ९ १० ११ क्ष्वेलितंसहवस्त्रादितं परिहासेनोदितंवा नानिर्ययुः जलादितिशेषः

गंधैर्माल्यैःसुरभिभिर्बलिभिर्धूपदीपकैः ॥ उच्चावचैश्चोपचारैःप्रवालफलतंदुलैः २ कात्यायनिमहामायेमहायोगिन्यधीश्वरि ॥ नंदगोपसुतंदेविपतिं मेकुरुतेनमः ४ इतिमंत्रंजपंत्यस्ताःपूजांचक्रुःकुमारिकाः ॥ उषस्युत्थायगोत्रैःस्वैरन्योन्याबद्धबाहवः ५ कृष्णमुच्चैर्जगुर्यांत्यःकालिंद्यांस्नातुमन्वहम् ॥ एवंमासव्रतंचेरुःकुमार्यःकृष्णचेतसः ६ भद्रकालींसमानर्चुर्भूयान्नंदसुतःपतिः ॥ नद्यांकदाचिदागत्यतीरेनिक्षिप्यपूर्ववत् ॥ वासांसिकृष्णंगायंत्यो विजह्रुःसलिलेमुदा ७ भगवांस्तदभिप्रेत्यकृष्णोयोगेश्वरेश्वरः ॥ वयस्यैरावृतस्तत्रगतस्तत्कर्मसिद्धये ८ तासांवासांस्युपादायनीपमारुह्यसत्वरः ॥ हसद्भिःप्रहसन्बालैःपरिहासमुवाचह ९ अत्रागत्याबलाःकामंस्वंस्वंवासःप्रगृह्यताम् ॥ सत्यंब्रवाणिनोनर्मयद्यूयंव्रतकर्शिताः १० नमयोदितपूर्वंवाअनृतं तदिमेविदुः ॥ एकैकशःप्रतीच्छंतुसहैवेतिसुमध्यमाः ११ तस्यतत्क्ष्वेलितंदृष्ट्वागोप्यःप्रेमपरिप्लुताः ॥ व्रीडिताःप्रेक्ष्यचान्योन्यंजातहासानिर्ययुः १२ एवंब्रुवतिगोविंदेनर्मणाक्षिप्तचेतसः ॥ आकंठमग्नाःशीतोदेवेपमानास्तमब्रुवन् १३ मानयंत्योवयंत्वांतुनंदराजसुतंप्रियम् ॥ जानीमोऽगव्रजश्लाघ्यदेहि वासांसिवेपिताः १४ श्यामसुंदरतेदास्यःकरवामतवोदितम् ॥ देहिवासांसिधर्मज्ञवेपितानांमहाबल ॥ शीतार्दितानांबालानांनोचेद्राज्ञेब्रुवामहे १५ श्रीभगवानुवाच ॥ भवंत्योयदिमेदास्योमयोक्तंवाकरिष्यथ ॥ अत्रागत्यस्ववासांसिप्रतीच्छतसुमध्यमाः १६ नोचेन्नाहंप्रदास्येकिंक्रुद्धोराजाकरिष्यति ॥ ततोजलाशयात्सर्वादारिकाःशीतवेपिताः १७ पाणिभ्यांयोनिमाच्छाद्यप्रोत्तेरुस्तीरमंगनाः ॥ भगवानथतावीक्ष्यमुग्धभावप्रसादितः ॥ स्कंधेनिधाय वासांसिप्रीतःप्रोवाचसस्मितः १८ यूयंविवस्त्रायदपोधृतव्रताव्यगाहतैतत्तदुदेवहेलनम् ॥ बद्ध्वांजलिंमूर्ध्न्यपनुत्तयेंऽहसःकृत्वानमोऽधोवसनंप्रगृह्यताम् ॥ १९ एकेनपाणिनानेमुरेकेनाच्छाद्यचांगनाः ॥ तावीक्ष्योवाचभगवान्भूयोधर्म्यमिदंवचः २० एकेनपाणिनायोवैप्रणमेद्देवमच्युतम् ॥ तस्यदंडःकरच्छे दइतिधर्मविदोविदुः २१ तस्माद्उभाभ्यांपाणिभ्यांप्रणमेत्स्वामिनंनरः ॥ तथाचयूयंकुरुततन्मेप्रियतरंभवेत् २२

१२ नर्मणागर्हितस्नेहविनोदवचनेन १३ शीतजलेस्थित्यावेपिताःवयम् १४ तेतवदास्यःस्यामभवाम राज्ञेनंदगोपाय १५ १६ दारिकाःकुमार्यः १७ मुग्धभावेनमधुरस्वभावेनप्रसादितः प्रसाद गमितः १८ यूयंवस्त्रहीनापोजलंव्यगाहतेतियत्तदेतत् उतापकारणंदेवहेलनंदेवतापराधःअतस्तस्यांहस अपराधस्यपरिहारायउतापेऽव्ययमीशोचेतियादवः १९ २० २१ २२

विवस्त्राप्लवनंदिगंबरस्नानं व्रतच्युतिंनियमभ्रंशं तत्पूर्तिकामाःतस्यव्रतस्यपूर्णतांकामयमानाः तासामशेषकर्मणांसाक्षात्कृतंसाक्षीभूतंकृष्णंनेमुः अनेनाकिंप्रयोजनमत्राह अवद्यमिति उज्झितुं उन्मूलयितुं २३ करुणःदयाशीलः २४ तासांकृष्णेभक्त्यतिशयंकथयति दृढमिति प्रलब्धाःवंचितवत्कारिताःहापितास्त्याजिता मुक्तलज्जाःकारिताः प्रस्तोभिता.चाटुवचनजालंप्रापिताः क्रीडनवद्दारुयंत्रवत् अथापितथापि अमुंकृष्णंप्रति गुणेषुदोषाविष्करणमसूया तत्रहेतुमाह प्रियेति प्रियेणकृष्णेनसहसंकथनलक्षणसंगेननिर्वृताः २५ प्रेष्ठस्यकृष्णस्यसंगमेसज्जिता. सन्नद्धाः नउच्चेलुः स्थितप्रदेशादितिशेषः लज्जयाईषन्निमील्यप्रेषितानीक्षणानियासांताः यद्वा लज्जयाइषितानिगतानीक्षणानियासांतास्तथा इषुगताविविधातुः २६ पादंशरीरं उच्यमानांश

इत्यच्युतेनाभिहिताव्रजाबलामत्वाविवस्त्राप्लवनंव्रतच्युतिम् ॥ तत्पूर्तिकामास्तदशेषकर्मणांसाक्षात्कृतंनेमुरवद्यमुज्झितुम् २३ तास्तथावनताहृष्ट्वाभगवान्देवकीसुतः ॥ वासांसिताभ्यःप्रायच्छत्करुणःस्नेहतोषितः २४ दृढंप्रलब्धास्त्रपयाचहापिताःप्रस्तोभिताःक्रीडनवच्चकारिताः ॥ वस्त्राणिचैवापहृतान्यथाप्यमुंनैवाभ्यसूयन्प्रियसंगनिर्वृताः २५ परिधायस्ववासांसिप्रेष्ठसंगमसज्जिताः ॥ गृहीतचित्तानोचेलुस्तस्मिन्लज्जेषितेक्षणाः २६ तासांविज्ञायभगवान्स्वपादस्पर्शकाम्यया ॥ धृतव्रतानांसंकल्पमाहदामोदरोऽबलाः २७ संकल्पोविदितःसाध्व्योभवतीनांमदर्चनं ॥ मयानुमोदितःसोऽसौसत्योभवितुमर्हति २८ नमय्यावेशितधियांकामःकामायकल्पते ॥ भर्जिताक्वथिताधानाप्रायोबीजायनेष्यते २९ यातावलाव्रजंसिद्धामयेमारंस्यथक्षपाः ॥ यदुद्दिश्यव्रतमिदंचेरुरार्यार्चनंसतीः ३० ॥ श्रीशुकउवाच ॥ इत्यादिष्टाभगवतालब्धकामाःकुमारिकाः ॥ ध्यायंत्यस्तत्पदांभोजंकृच्छ्रान्निर्विविशुर्व्रजम् ३१ अथगोपैःपरिवृतोभगवान्देवकीसुतः ॥ वृंदावनाद्गतोदूरंचारयन्गाःसहानुजः ३२ निदाघार्कातपेतिग्मेछायाभिःस्वाभिरात्मनः आतपत्रायितान्वीक्ष्यद्रुमानाहव्रजौकसः ३३ हेस्तोककृष्णहेअंशोश्रीदामन्सुबलार्जुन ॥ विशालर्षभतेजस्विन्देवप्रस्थवरूथप ३४ पश्यतैतान्महाभागान्परार्थैकांतजीविनः ॥ वातवर्षातपहिमान्सहंतोवारयंतिनः ३५ अहोएषांवरंजन्मसर्वप्राण्युपजीवनम् ॥ सुजनस्येवयेषांवैविमुखायांतिनार्थिनः ३६ पत्रपुष्पफलच्छायामूलवल्कलदारुभिः ॥ गंधनिर्यासभस्मास्थितोक्मैःकामान्वितन्वते ३७ एतावज्जन्मसाफल्यंदेहिनामिहदेहिषु ॥ प्राणैरर्थैर्धियावाचाश्रेयआचरणंसदा ३८ इतिप्रवालस्तबकफलमूलदलोत्करैः ॥ तरूणांनम्रशाखानांमध्येनयमुनांगतः ३९

रिरंसुपादशब्देनभण्यतइति २७ यन्मदर्चनंतस्मिन्कृतःनंदसुतःपतिर्भूयादितिसंकल्प. अनुमोदितःअनुज्ञातः २८ मत्संभोगलालसानांभवतीनांविषयौत्सुक्यंपुनःसंसारवर्तनायस्यात्अतोस्मत्संकल्पोनिंद्यइतिशंकामाभूदित्याशयेनाह नेतिकामायविषयेच्छाप्ररोहाय तत्रदृष्टांतमाह भर्जितेति धानाबीजं बीजायअंकुरोत्पादनशक्तिमते २९ आर्यार्चनं कात्यायनीपूजासतीःसत्यः ३० ३१ ३२ व्रजौकस.आहेत्यन्वयः तिग्मेतीव्रे ३३ ३४ परार्थायपरोपकारायएकांतेननियमेनजीवनंस्वायूरक्षणंयेषांतेतान् न.नारयंतिक्षुधितानस्मास्तर्पयंति ३५ सुजनस्यजन्मनःसाफल्यमेतावत् अर्थिनोयेषांविमुखा नयांतीति येअस्थासारेणतोक्मैःअंकुरै.साफल्यमेतावत् ३६ ३७ ३८ ३९

तथोमयंओमितिमनेतिच १२ लौकिकींगतिंलोकसिद्धांरीतिम् १३ दानेकारणमाह मर्यांति धियामय्युषिताःमामेवाचिंतयंत्यइत्यर्थः १४ द्विजसतीःद्विजपत्नीः १५ चरताबुभुक्षितेन ताच्छीलिकस्तृन्प्रत्ययः चरगतिभक्षणयोरितिधातुः १६ १७ १८ चतुर्विधंभक्ष्यभोज्यलेह्यचोष्यपानात्मकं बहुगुणंमधुरादिगुणोपेतम् १९ दीर्घश्रुतेनबहुकालश्रवणेनभगवतिसृतआशयोयाभिस्ताः कदानुद्रक्ष्यामइत्यभिप्रायआशयः २० २१ किंगुणविशिष्टंददृशुरितितत्राह श्यामहिरण्यपरिधिसुवर्णमेखलं सुवर्णवत्पीतांबरंवा वनमाल्येनवनपुष्पेण बर्हेणमयूरपिच्छेन धातुनागैरिकेणप्रवालेननटवेषवद्वेषोयस्यासौतथातं अनुव्रतांसेकस्यचिद्वयस्यस्यस्कंधे कर्णयोरुत्पलेअलकाःकुतलंकपोलेचमुखाब्जेहासोयस्यसतथातं धुनानंपरिकंपयंतम् २२ दीर्घकालमारभ्यश्रुतःप्रियतमस्योदयोदीर्घश्रुतप्रियतमोदयःसएवकर्णपूराःकर्णालंकरणानितैः यस्मिन्कृष्णेनिमग्नमनसःअवगाढ्यदृढबद्धहृदयाःपूर्वंताःस्त्रियोथतंकृष्णंअक्षिविवरैरंतःप्रविश्यसुचिरंपरिरभ्यआलिं

नतेयदोमितिप्रोचुर्नेतिचपरंतप ॥ गोपानिराशाःप्रत्येत्यतथोचुःकृष्णरामयोः १२ तदुपाकर्ण्यभगवान्प्रहस्यजगदीश्वरः ॥ व्याजहारपुनर्गोपान्दर्शयन्लौकिकींगतिम् १३ मांज्ञापयतपत्नीभ्यःससंकर्षणमागतम् ॥ दास्यंतिकाममन्नंवःस्निग्धामय्युषिताधिया १४ गत्वाथपत्नीशालायांदृष्ट्वासीनाःस्वलंकृताः ॥ नत्वाद्विजसतीर्गोपाःप्रश्रिताइदमब्रुवन् १५ नमोवोद्विजपत्नीभ्योनिबोधतवचांसिनः ॥ इतोविदूरेचरताकृष्णेनप्रेषितावयम् १६ गाश्चारयन्सगोपालैःसरामोदूरमागतः ॥ बुभुक्षितस्यतस्यान्नंसानुगस्यप्रदीयताम् १७ श्रुत्वाच्युतमुपायातंनित्यंतद्दर्शनोत्सुकाः ॥ तत्कथाक्षिप्तमनसोबभूवुर्जातसंभ्रमाः १८ चतुर्विधंबहुगुणमन्नमादायभाजनैः ॥ अभिसस्रुःप्रियंसर्वाःसमुद्रमिवनिम्नगाः १९ निषिध्यमानाःपतिभिर्भ्रातृभिर्बंधुभिःसुतैः ॥ भगवत्युत्तमश्लोकेदीर्घश्रुतधृताशयाः २० यमुनोपवनेशोकनवपल्लवमंडिते ॥ प्रचरंतंवृतंगोपैर्ददृशुःसाग्रजंस्त्रियः २१ श्यामंहिरण्यपरिधिंवनमाल्यबर्हधातुप्रवालनटवेषमनुव्रतांसे ॥ विन्यस्तहस्तमितरेणधुनानमब्जंकर्णोत्पलालककपोलमुखाब्जहासम् २२ दीर्घश्रुतप्रियतमोदयकर्णपूरैर्यस्मिन्निमग्नमनसस्तमथाक्षिरंध्रैः ॥ अंतःप्रविश्यसुचिरंपरिरभ्यतापंप्राज्ञंयथाभिमतयोविजहुर्नरेंद्र २३ तास्तथात्यक्तसर्वाशाःप्राप्ताआत्मदिदृक्षया ॥ विज्ञायाखिलदृग्द्रष्टाप्राहप्रहसिताननः २४ श्रीभगवानुवाच ॥ स्वागतंवोमहाभागाआस्यतांकरवामकिम् ॥ यन्नोदिदृक्षयाभ्येताउपपन्नमिदंहिवः २५ नन्वद्धामयिकुर्वंतिकुशलाःस्वार्थदर्शनाः ॥ अहैतुक्यव्यवहितांभक्तिमात्मप्रियेयथा २६

ग्यतापंस्मरनिमित्तंज्वरंजहुः कथमिव यथाप्राज्ञाःसुषुप्त्यवस्थासाक्षिणः प्राज्ञंप्राप्याभिमतयःइंद्रियवृत्तयःतापत्यजाति सतासौम्यतदासंपन्नोभवतीतिश्रुतेः यद्वा भगवत्तत्त्वज्ञाननिपुणा प्राज्ञाः प्राज्ञमितिपाठेपरिरभ्येतिसंबंधः २३ त्यक्तसर्वाशाःत्यक्तसर्वातितृष्णाः आशादिगतितृष्णयोरितिच दृष्ट्वाअपरोक्षज्ञानेन तासांभक्तिंविज्ञाय अखिलदृक् अखंडज्ञानी २४ अभ्येताःअभ्यागताःयद्यस्मादिदंवःउपपन्नंयुक्तम् २५ एवंकुशलंपुण्यमेवार्थःकुशलार्थस्तस्यनितरांदर्शनयेषांतेकुशलार्थनिदर्शनाःअर्थीसमर्थोविद्वानधिक्रियतेइतिवचनात् कुशलानिपुणाश्च अर्थनिदर्शनाश्चतेतथा यद्वाकुशलार्थेभगवानिदर्शनमुदाहरणंयेषांतेतथाकुशलाःस्वार्थदर्शनाइतिपाठः एतेश्रद्धाविषयाभिलाषंनकुर्वंति किंतु आत्मप्रियेभगवतिअहैतुकींनिर्निमित्ता अव्यवहितांनिरंतरीभूतांभगवद्भक्तिमधिकुर्वंति अधिकांकुर्वंतिकथमिव यथात्मप्रियेस्वभर्तरिभगवतीतिशेषः यथाशास्त्रविहितप्रकारेण तदेतत्प्रेष्ठमितिश्रुतेः देहादिभ्योतिप्रियत्वंहरेरेवेतिप्रतिपादयति यद्वास्वार्थदर्शनाःस्वर्गादिफलार्थंदृष्ट

यः कुशलाः यज्ञविद्यानिपुणाः अहैतुक्यव्यवहितांश्रद्धामास्तिक्यबुद्धिं अध्यधिकेईश्वरेनकुर्वंति व्यतिरेकदृष्टांतमाह अहैतुकीति भक्ताआत्मप्रियेमयियथाभक्तिंकुर्वंतिनतथेति २६ नवसर्वस्मा
दाधिक्यंकुतइत्यत्राह प्राणेति २७ यस्मादखंडेश्वरेमयिभक्तिंकुर्वंतिनान्यत्र तस्मान्मदाज्ञांकुरुतेत्याह तदिति गंतव्येनिमित्तमाह पतयइति वःपतयःद्विजातयइति अतःकालक्षेपोनोचितः
निमित्तांतरमप्यस्तीत्याह स्वसत्रमिति पारयिष्यंतिसंपादयिष्यंति २८ याते.तिनृशंसंपरुषंगदितुं निगमंनमेभक्तःप्रणश्यतीतिवचनं सत्यंकुरु पदावसृष्टंश्रीपादच्युतं तेनदत्तंवा
तुलसीदाम श्रीतुलसीमालांकेशैर्नितरांवोढुंपादमूलंप्राप्ताः २९ कालक्षेपात्द्विजातयअस्मान्नगृह्णंतीतिसूचितं तत्रतत्सहायाभावात्पुनर्गमनेतेनैवगृह्णंतीत्याहुः गृह्णतीति ततः
शरणंविधेहिकुरु ३० कुतएवचान्यइत्यत्राह लोकाश्चेति ३१ तवपादमूलंप्राप्ताइत्यत्रांगसंगःसूचितस्तत्राह नेति इहनृणामंगसंगोममप्रीतयेनभवति ममानुरागायचनस्यात् तस्मान्मयिमनोयुं

प्राणबुद्धिमनःस्वात्मदारापत्यधनादयः ॥ यत्संपर्कात्प्रिया आसंस्ततःकोन्वपरःप्रियः २७ तद्यातसाध्व्योयजनंपतयोवोद्विजातयः ॥ स्वसत्रंपारयि
ष्यंतियुष्माभिर्गृहमेधिनः २८ ॥ द्विजपत्न्यऊचुः ॥ मैवंविभोऽर्हतिभवान्गदितुंनृशंसंसत्यंकुरुष्वनिगमंतवपादमूलम् ॥ प्राप्तावयंतुलसिदामपदाव
सृष्टंकेशैर्निवोढुमतिलंघ्यसमस्तबंधून् २९ गृह्णंतिनोनपतयःपितरौसुताभ्रातृबंधुसुहृदःकुतएवचान्ये ॥ तस्मात्प्रसीदपदयोःपतितात्मनांनोनान्या
भवेद्गतिररिंदमतद्विधेहि ३० श्रीकृष्णउवाच ॥ पतयोनाभ्यसूयेरन्पितृभ्रातृसुतादयः ॥ लोकाश्चवोमयोपेतादेवाअप्यनुमन्वते ३१ नप्रीतयेऽनुरा
गायह्यंगसंगोनृणामिह ॥ तन्मनोमयियुंजानानचिरान्मामवाप्स्यथ ३२ श्रीशुकउवाच ॥ इत्युक्ताद्विजपत्न्यस्तायज्ञवाटंपुनर्गताः ॥ तेचानसूयवस्ताभिः
स्त्रीभिःसत्रमपारयन् ३३ तत्रैकाविधृताभर्त्राभगवंतंयथाश्रुतम् ॥ हृदोपगुह्यविजहौदेहंकर्मानुबंधनम् ३४ भगवानपिगोविंदस्तेनैवान्नेनगोपकान् ॥
चतुर्विधेनाशयित्वास्वयंचबुभुजेप्रभुः ३५ एवंलीलानरवपुर्नृलोकमनुशीलयन् ॥ रेमेगोगोपगोपीनांरमयन्रूपवाक्कृतैः ३६ अथानुस्मृत्यविप्रास्तेअ
न्वतप्यन्कृतागसः ॥ यद्विश्वेश्वरयोर्याच्ञामहनन्नृविडंबयोः ३७ दृष्ट्वास्त्रीणांभगवतिकृष्णेभक्तिमलौकिकीम् ॥ आत्मानंचतयाहीनमनुतप्ताव्यगर्हय
न् ३८ धिग्जन्मनस्त्रिवृद्विद्यांधिग्व्रतंधिग्बहुज्ञताम् ॥ धिक्कुलंधिक्क्रियादाक्ष्यंविमुखायेत्वधोक्षजे ३९

जानाःयूयंक्षिप्रंमामवाप्स्यथेत्यन्वयः अनेनाहंभक्त्यैवतुष्टोभवामि नान्येनेतिसूचितम् ३२ इतिशब्दोहेतौ ३३ विधृतापृथक्कृतात्यक्तेत्यर्थः विनिवेधेपृथग्भावेइतियादवः कर्मानुबंधनंकर्मानुगम् ३४
३५ वाग्भिःकृतैः कर्मभिश्चगोगोपगोपीनामनांसिरमयन् ३६ नन्वेतेविप्राःसमीचीनाःउतासमीचीनाः नाद्यः अनुभवादर्शनात् नद्वितीयःकृष्णपरायणानांस्त्रीणांपाणिग्रहणसंबंधदर्शनात् अथकथंन
णंयइति राज्ञोमानसींशंकांपरिहरति अथेति तेविप्राःअथमंगलाःकुतोन्वतप्यन् यतःकृतागसःकृतापराधत्वात् अपराधसद्भावेकिंप्रमाणमितितत्राह अनुस्मृत्येति अनुस्मरणंप्रमाणमित्यर्थः कोसावप
राधइतितत्राह यदिति अहनन्हिंसितवंतः तिरस्कृतवंतइतियत्सइत्यर्थः नृविडंबयोःमनुष्यमनुकुर्वतोः ३७ तेषामनुतापःकथमभूदितितत्राह दृष्ट्वेति ३८ किमाकारोतावितितत्राह धिगिति ततो
जन्मादिकंधिक्कुत्सितं धिग्भर्त्सनेकुत्सनेइतिच ३९

शास्त्रज्ञानमप्रयोजकंभाग्येकालेफलाभावादतोभगवदनुग्रहएववरीयानित्याशयेनाहुः नूनमितिमायिनांज्ञानिनामपि अत्रहेतुमाह यद्वयमिति गुरवोद्विजातयइत्येतद्वयंमोहासंभवेहेतुः ४० दुरंतं भावं अव्यवहितभक्तिं गृहाभिधानान्मृत्युपाशान्छिद्यात्छिनत्ति ४१ आसांस्त्रीणांद्विजातिसंस्कारःउपनयनलक्षणः गुरौगुरुकुलेनिवासोविद्याध्ययनार्थमितिशेषः आत्ममीमांसाब्रह्मविचारः शौचंबाह्याभ्यंतरशुद्धिः शुभाःक्रियायागादिलक्षणाः ४२ ४३ ४४ अन्यथास्मारयितृत्वेनापि तर्हि स्त्रीणांकिमर्थंकृतमितितत्राह ईशस्येति ४५ स्वात्मदोषापवर्गेण अन्यत्रचं चलत्वादिस्वकीयदोषपरित्यागेन स्थैर्यस्वभावेनेत्यर्थः ४६ ४७ ४८ ४९ ५० अथ।पिअनुतप्ताअपिहरिंदिदृक्षवोदृष्टुकामाश्चनाचलन्नागच्छन् कुतःकंसाद्भीताइति ॥ ५१ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेवि०टीकायांएकविंशोध्यायः ॥ २१ ॥ स्वयंहिमानंप्रकटयितुमुत्पथवर्तीपुरुषःसन्मार्गोपदेशेनशिक्षणीयइतिशास्त्रशासनपश्यन्कृष्णःसन्मार्गंदर्शयितुमुपक्रमतइत्याह शुकइति तत्रव्रज

नूनंभगवतोमायामायिनामपिमोहिनी ॥ यद्वयंगुरवोनृणांस्वार्थेमुह्यामहेद्विजाः ४० अहोपश्यतनारीणामपिकृष्णेजगद्गुरौ ॥ दुरंतभावंयश्छिंद्यान्मृत्युपाशान्गृहाभिधान् ४१ आसांद्विजातिसंस्कारोननिवासोगुरावपि ॥ नतपोनात्ममीमांसानशौचंनक्रियाःशुभाः ४२ अथापिह्युत्तमश्लोकेकृष्णेयोगेश्वरेश्वरे ॥ भक्तिर्दृढानचास्माकंसंस्कारादिमतामपि ४३ ननुस्वार्थविमूढानांप्रमत्तानांगृहेहया ॥ अहोनःस्मारयामासगोपवाक्यैःसतांगतिः ४४ अन्यथापूर्णकामस्यकैवल्याद्याशिषांपतेः ॥ ईशितव्यैःकिमस्माभिरीशस्यैतद्विडंबनम् ४५ हित्वान्यान्भजतेयंश्रीःपादस्पर्शाशयाऽसकृत् ॥ स्वात्मदोषापवर्गेणतद्याच्ञाजनमोहिनी ४६ देशकालपृथग्द्रव्यमंत्रतंत्रर्त्विजोऽग्नयः ॥ देवतायजमानश्चक्रतुर्धर्मश्चयन्मयः ४७ सएषभगवान्साक्षाद्विष्णुर्योगेश्वरेश्वरः ॥ जातोयदुष्वित्याशृण्मवानायेविमूढानविद्महे ४८ नमस्तुभ्यंभगवतेकृष्णायाकुंठमेधसे ॥ यन्मायामोहितधियोभ्रमामःकर्मवर्त्मसु ४९ सवैनआद्यःपुरुषःस्वमायामोहितात्मनाम् ॥ अविज्ञातानुभावानांक्षंतुमर्हत्यतिक्रमम् ५० इतिकृष्णमनुस्मृत्यविप्रास्तेकृतहेलनाः ॥ दिदृक्षवोप्यच्युतयोःकंसाद्भीतानचाचलन् ५१ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेएकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ भगवानपितत्रैवबलदेवेनसंयुतः ॥ अपश्यन्निवसन्गोपानिंद्रयागकृतोद्यमान् १ तदभिज्ञोपिभगवान्सर्वात्मासर्वदर्शनः ॥ प्रश्रयावनतोऽपृच्छद्वृद्धान्नंदपुरोगमान् २ कथ्यतांमेपितःकोऽयंसंभ्रमोवउपागतः ॥ किंफलंकस्यचोद्देशःकेनवासाध्यतेमखः ३ एतद्ब्रूहिमहान्कामोमह्यंशुश्रूषवेपितः ॥ नहिगोप्यंहिसाधूनांकृत्यंसर्वात्मनामिह ४ अस्त्यस्वपरदृष्टीनाममित्रोदास्तविद्विषाम् । उदासीनोरिवद्वर्ज्यआत्मवत्सुहृदुच्यते ५

एवंनिवसन् १ सर्वात्मासर्वदर्शनइत्येतद्द्वयंतदभिज्ञत्वेहेतुः प्रश्रयःसेवाशीलता २ कोयंकिंविषयः मखविषयश्चेत्तत्राह किंफलमिति दृष्टमुतादृष्टंफलम् यद्वा किमर्थंसंभ्रमः अस्यसंभ्रमस्यकिंफलसाध्यं मखश्चेदत्राह कस्येति कांदेवतामुद्दिश्यद्रव्यत्यागलक्षणःकेनाधिकारिणा हेतुनावा ३ तदेतत्पृष्टसर्वंमह्यंब्रूहि किमर्थंमहान्कामः ममतस्मिन्कार्येमहत्याकांक्षावर्तते मुशब्दोभेदार्थःइहवाच्यव्यवहारविशेषे यत्सर्वात्मनाकीर्त्यंवक्तुंयोग्यंतत्साधूनांगोप्यंनहि कुतइत्थंसंकल्प्यतइत्यतःप्रसिद्धत्वादित्याह हीति ४ कथमेतदवगतमितितत्राह अस्तीति निरस्तस्वकीयपरकीयबुद्धीनांगत्वा दिसद्भावेऽप्यंविशेषोद्वर्ज्यइवितत्राह अमित्रेति नविद्यतेमित्रंउदासीनःविद्विट्येषांतेतथातेषांमित्रादिविशेषाभावात्स्वकीयत्वादिबुद्ध्यभावेनसाधूनांगोप्यंनास्तीतिप्रसिद्धमेवेत्यर्थः ननुचेतनानांचित्तस्यप्र

मितत्वेनसाधूनांमित्राद्यभाववचनंकंठोपरिगतवदौपचारिकं परोक्षप्रियाइवहिदेवाः प्रत्यक्षद्विषइतिश्रुतेः षट्कर्णोभिद्यतेमंत्रइतिस्मृतेः अतःकथंगोप्यंनास्तीत्याशंक्ययोग्यतातिरेकेणामित्रादिकंना स्तीतितत्त्वं नतुसर्वात्मना अतोगोप्यंनास्त्येवेति शत्रुःसर्वथावर्ज्यः मित्रविषयेउदासीनोपितथा तस्यशत्रौकथनसंभवादरिवदसुहृद्वर्ज्यआत्मवत्सुहृद्वर्ज्यइत्यभिप्रायेणाह उदासीनइति अतस्त्व त्सुहृत्त्वाद्गोप्यमपिमह्यंब्रूहीतिभावः ५ अस्तुतववक्तव्यं अथाप्यस्माकंफलज्ञानाभावेपिसंध्योपासनादिवदनुष्ठानंघटतइत्याशंक्यसत्यज्ञानाभावेयुष्माकंफलमाप्तिर्नस्यादित्याह ज्ञात्वेति कश्चित्ज्ञा त्वानुतिष्ठतेकश्चिदज्ञात्वातत्रविदुषःकर्मसिद्धिःअनुष्ठानफलंस्यात्अविदुषःकर्मानुष्ठानमजानतःपुंसःयथावत्फलंनभवेत् मंत्रावृत्त्याद्रव्यसंपत्त्याचऋत्विगनुगुणेनवाकिंचित्संभवेपिपूर्णफलंनस्यादित्यर्थः यथाऽविदुषोनस्यात् तथाविदुषइतिवा ६ अस्त्वन्यत्रप्रकृतेकिमितितत्राह तत्रेति तत्रदेवताकर्मणांमध्येतावत्प्रथमंक्रियायोगःकर्मानुष्ठानप्रकारः लौकिकवृद्धव्यवहारादवगतः गतानुगनवद्वा ७ पर्जन्यशब्दस्यगर्जन्मेघेपिवर्त्तनात्तद्व्यावृत्त्यर्थंइंद्रइति तर्हिइंद्रइत्येवालमितिचेन्न अस्यपर्जन्यशब्दस्यमेघाभिमानित्वविशेषद्योतनार्थत्वात् तत्कथमत्राह मेघाइति आत्मवत्देहवन्मूर्तयः देहाःस्वदेहोयथाभिमन्यमानत्वेनप्रेष्ठस्तथामेघाअपीतिभावः मेघैःकिंप्रयोजनंलोकस्येत्याशंक्यमिहसेचनइतिधातुनिष्पन्नमेघशब्दार्थसूचनपूर्वकंतत्प्रयोजनमाह अभिवर्षंतीति प्राणनंचेष्टाकरण जी वनंशरीराप्यायनं अनेनप्राणशब्दविवरणंकृतं प्राणिनामितिपाठेपयसोगतेर्हेतुत्वेनपयःशब्दवाच्यत्वेजलस्यपयगतावितिधातोरर्थः ८ यतोमेघालोकोपकारिणःतत्तस्माद्वामुचांजलदानांमेघाना

ज्ञात्वाज्ञात्वाचकर्माणिजनोऽयमनुतिष्ठते ॥ विदुषःकर्मसिद्धिःस्याद्यथानाविदुषोभवेत् ६ तत्रतावत्क्रियायोगोभवतांकिंविचारितः ॥ अथवालौकि कस्तन्मेपृच्छतःसाधुभण्यताम् ७ ॥ नंदउवाच ॥ पर्जन्योभगवानिंद्रोमेघास्तस्यात्ममूर्तयः ॥ अभिवर्षंतिभूतानांप्राणनंजीवनंपयः ८ तंतातवयम न्येचवार्मुचांपतिमीश्वरम् ॥ द्रव्यैस्तद्रेतसासिद्धैर्यजंतेक्रतुभिर्नराः ९ तच्छेषेणोपजीवंतित्रिवर्गफलहेतवे ॥ पुंसांपुरुषकाराणांपर्जन्यःफलभावनः १० यएवंविसृजेद्धर्मंपारंपर्यागतंनरः ॥ कामाल्लोभाद्भयाद्द्वेषात्सवैनाप्नोतिशोभनम् ११ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ वचोनिशम्यनंदस्य तथान्येषांव्रजौकसाम् ॥ इंद्रायमन्युंजनयन्पितरंप्राहकेशवः १२ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ कर्मणाजायतेजंतुःकर्मणैवप्रलीयते ॥ सुखंदुःखंभयंक्षेमंकर्मणैवाभिपद्यते १३ अस्ति चेदीश्वरःकश्चित्फलरूपःसकर्मणः ॥ कर्त्तारंभजतेसोपिनह्यकर्तुःप्रभुर्हिसः १४

मित्यर्थः ईश्वरंअपछूणांशिक्षणसमर्थं तेषांमेघानां रेतसारतिकरलक्षणेनजलेन सिद्धैःउत्पन्नैः अन्येचनराः ९ तच्छेषेणइष्टावशिष्टेन त्रिवर्गफलहेतवेधर्मार्थकामलक्षणपुरुषार्थसिद्धये पुरुषकारा णांपराक्रमसिद्धकर्मणां फलभावनःफलसाधकः १० विपक्षेबाधकमाह यएवमिति कामाद्दुर्विषयाभिलाषात् लोभाद्वित्तव्ययशंकया भयात् राजभयात् द्वेषादेवताद्वेषात् ११ मन्युक्रोधं १२ कर्मफलदातृत्वेनकर्मप्रेरयितृत्वेनकर्मशब्दवाच्यत्वेनचनारायणएवसर्वस्यकर्तेत्यभिप्रेत्यसर्वस्यकारणंकर्मैवेत्याह कर्मणेति १३ ननुप्रवृत्तेर्बुद्धिपूर्वकत्वेनकर्मणोऽचेतनत्वेनतदयोगाज्जगतदधीनमिति वक्तुंनयुक्तं किंतुचेतनाधीनमेवचेतनोपिनदेवदत्तवत्साधारणोभवति अपितुविशिष्टएवकश्चिदितिश्रीकृष्णहार्दानभिज्ञस्यनंदगोपस्यमानसीशंकांगूढाभिसंधिःपरिहरति अस्तिचेदिति यदिकश्चिदीश्वरो स्तीतिमतंतर्हिसईश्वरःकर्मणःफलंसुखादिलक्षणंरूपयतिअनुकूलंकरोतिददातीतिफलरूपः सहायकल्पः नस्वतंत्रइत्यर्थः एतदेवद्रढयति कर्तारमिति फलरूपत्वेनप्रयोजकत्वाज्जगतस्तदधीनत्वमाया तमित्यतोवाह कर्तारमिति सत्वदाभिमतईश्वरोपिकर्मकर्त्तारंभजतेफलदातृत्वेनानुवर्त्तते नाकर्मकर्तारं कुतइत्यतआह नहीति सईश्वरःकर्माकर्तुःफलदानेप्रभुःसमर्थोनहि कस्मात्सामर्थ्याभावदृष्ट्याह हीति उक्तकेकारणाभावात् १४

अवांतरेश्वरत्वमभ्युपगमैवमुदितं इदानीमीश्वरएवत्वदभीष्टोनापेक्षितः वस्तुतस्तु स्वभावविहितकर्मणएवफलदातृत्वोपपत्तेः पयःस्यंदनादिवदित्याशयेनेश्वरमाक्षिपति किमिंद्रेणेति स्वस्याद्भावःसत्ताय स्यसतथा नपराधीनसत्ताकःयद्वास्वतंत्रोभावः स्वभावः तेननारायणेन विहितंकथितं अन्यथाकर्तुमनीशेनासमर्थेन १५ ननुयदिस्वभावेनैवकर्मक्रियतेतर्हिकर्तामृदंडसलिलादिबाह्यद्रव्यंकिमर्थमपेक्ष तइत्याशंक्यतदपिस्वभावानियतमित्यतःसर्वंस्वभावाधीनमित्याह स्वभावेति हिशब्देनपयःस्यदनादिकमपिनारायणकृतमित्यभिप्रैति एतस्यवाअक्षरस्यप्रशासनेगार्गिप्राच्योन्यानद्यःस्यंदंतेइति श्रुतेः स्वभावादिशब्दवाच्यस्यहरेरधीनमिदसर्वमित्यभिप्रायेणावांतरेश्वरएवात्रनिषिध्यते नतुमुख्येश्वरइत्यत्रआचार्यैःफलरूपःसकर्मणइत्याद्यवांतरेश्वरविषयमित्यभिधाय स्वभावेकर्मणिचयःसत्त्वादि षुगुणेषुच स्थितोविष्णुःसर्वकर्तापृथक्स्वसंस्थश्चसर्वगइत्यादिप्रमाणंचकृष्णहार्दतात्पर्यार्थंउदाहारि यद्वासईश्वरःकर्मणोहरे फलरूपोज्ञानात्माकर्तारंकर्मभजते अकर्तुःअकर्मणःप्रभवतीतिप्रभुः तदुक्तं तेन ज्ञातंफलयस्मात्कर्मणःफलमर्पयतइति अस्त्ववांतरेश्वरःकर्मफलरूपःप्रकृतेकिमायातामितितत्राह किमिति स्वस्वकर्मज्ञानविषयंबिंबभूतभगवतअनुवर्तिनांप्रतिबिंबाना ननुत्रैलोक्येश्वरमिंद्रकथंकर्मफल भागितितुच्छीकरोषीतितत्राह अनीशेनेति अस्मदभिमतंकर्मशब्दवाच्यंवस्तुकर्मफलभाक्नभवतीत्याशयेनस्वाभावेत्युक्तं स्वःस्वाधीनःभावःक्रियायस्यसस्वभावः तदुक्तं नचासौकर्मफलभाङ्नास्यर्वाक् चिन्नशक्यतइत्यादि एतदेवोपपादयति स्वभावतंत्रइति हिशब्देनतेषामवांतरेशानांविष्णुवशत्वमंतरेणान्यकर्मवशत्वंनास्तीतिदर्शयति नान्यकर्मवशत्वंतुतेषांविष्णुंविनाक्वचिदिति स्वभावस्थमिदंसर्वमि त्यनेनसर्वशब्दवाच्यत्वंस्वभावस्यहरेरितिसूचितंसचब्राह्मणगिर्यादिनामाविष्णुरजःपरइत्यादिस्मृतेः १६ ननुविष्णोःसर्वनामवत्त्वेएकस्यैवोच्चनीचदेहयोगवियोगप्राप्त्यादेवदत्तादिविशेषाभावेनसर्वतदधीन

किमिंद्रेणेहभूतानांस्वस्वकर्मानुवर्तिनाम् ॥ अनीशेनान्यथाकर्तुंस्वभावविहितंनृणाम् १५ स्वभावतंत्रोहिजनःस्वभावमनुवर्तते ॥ स्वभावस्थमिदंसर्वं सदेवासुरमानुषम् १६ देहानुच्चावचाञ्जंतुःप्राप्योत्सृजतिकर्मणा ॥ शत्रुर्मित्रमुदासीनःकर्मैवगुरुरीश्वरः १७ तस्मात्संपूजयेत्कर्मस्वभावस्थःस्वकर्मकृत् ॥ अंजसायेनवर्त्तेततदेवास्यहिदैवतम् १८ वर्ततेब्रह्मणाविप्रोराजन्योरक्षयाभुवः ॥ वैश्यस्तुवार्तयाजीवेच्छूद्रस्तुद्विजसेवया १९ कृषिवाणिज्यगोरक्षा कुसीदंतुर्यमुच्यते ॥ वार्ताचतुर्विधातत्रवयंगोवृत्तयोऽनिशम् २०

मितिवक्तुंनशक्यतेइतितत्राह देहानिति दुःखयतीतिदुखीतदुःखस्वातंत्र्यात्तच्छब्दवाच्यत्वम् नतुतदनुभवतःअतःसर्वनामत्वंयुज्यतेउत्सृजतित्यजतिसृजति आपादयति जातस्यशत्र्वादिभावश्चहरिणैवे त्याह शत्रुरिति सुखंदुःखंभवोभावइत्यादिस्मृतेः यद्वायथातत्तच्छक्तिप्रेरकत्वेनब्राह्मणादिशब्दवाच्यत्वंहरेस्तथाशत्रुत्वादिशब्दवाच्यत्वमित्याह शत्रुरिति कर्मशब्दवाच्योहरिरेवशत्रुत्वादिःपूज्य त्वाच्चोपदेशेनगुरुरैश्वर्यादियोगादीश्वरः १७ यस्माद्धरतिसर्वमितिगिर्यादिनामाहरिस्तस्मात्स्वविहितकर्मकृत् स्वभावस्थः नारायणार्पितसर्वेंद्रियवृत्तिःपुरुषः क्रियापतनयोःकर्मेत्यभिधानात् क्षितिधृत्यादिक्रियाश्रयत्वेनजगत्सर्जनादिक्रियाश्रयत्वेनवापरोक्षापरोक्षज्ञानविषयत्वेनवाकर्मसुपूजयेदित्यन्वयः तदुक्तं एतस्मात्कारणात्कृष्णःशक्रस्यविमदायच गिर्यादिस्थितमात्मानंपूजयामासब ल्लवैरिति स्वकर्मकृदित्युक्तविवृणोतिरीति अंजसेति येनांजसातत्त्वेनयोवर्तेत अस्यतदेवदैवतंकुलदैवम् हिर्लोकप्रसिद्धम् अंजसात्वारितेतत्त्वेमहदद्भुतखेदयोरितियादवः अनेनयच्छास्त्रेविघ्नेश्वरादिनामाख्या तंतदप्यस्यहरेर्नामेतिसिद्धम् १८ यस्ययत् किंकिमितितत्राह वर्ततेति ब्रह्मणावेदेनाविहितेनयागादिना यद्वायोयेनकर्मणाअंजसासहितोवर्तेत अस्यतदेवकर्मदैवतमान्याहि तांहिविप्रादेःकिंकर्मविहितमित्य त्राह ब्रह्मणेति कृच्छ्रचांद्रायणादिलक्षणेनतपसा ब्रह्मवेदस्तपस्तत्त्वमित्यमरः वार्तयाकृष्यादिलक्षणयाचतुर्विधया १९ कृषिर्भुवउल्लेखनादिक्रिया वाणिज्यसत्यानृतलक्षणक्रियादि गोरक्षापशुपाल नं वृद्ध्यर्थंद्रव्यप्रयोगःकुसीदम् तत्रकृष्यादिषुगोभिर्वृत्तिराजीवनंयेषांतेतथा २०

प्रकारांतरेणेंद्रमाक्षिपति सत्त्वमित्यादिना विश्वंसमस्तं अन्योन्यंनिमित्तीकृत्येतिशेषः २१ मेघानामिंद्रोनियोजकइत्यत्राह रजसेति रंजयतिसर्वमितिरजोभगवानभिहितः नत्वचेतनस्यरजोगुणस्य मेघेप्रेरकत्वंसंजाघटीति सिध्यंतिसंपन्नकार्याभवंतिकिंकरिष्यतिनकिमपीत्यर्थःप्रश्नेक्षेपेविकल्पेकिमितियादवः २२ इतोप्यस्मत्कुलदेवतात्वाभावादिंद्रयागोनोचितइत्याशयेनाह ननइति पुरःपुराणिग्राम स्थितिमुपादायगृहिणःसपत्नीकाः २३ एकतरंबहूनांसिद्धांतानांमध्येएकंभावंसिद्धांतमाजीव्योपजीव्यान्यंभावमुपधावतिउपास्ते सपुरुष तस्माद्भावात्क्षेमंसुखंनलभते यौवनंजरयतीतिजारः असतीबहु

सत्त्वंरजस्तमइतिस्थित्युत्पत्त्यंतहेतवः ॥ रजसोत्पद्यतेविश्वमन्योन्यंविविधंजगत् २१ रजसाचोदितामेघावर्षंत्यंबूनिसर्वतः ॥ प्रजास्तैरेवसिध्यंतिम हेंद्रःकिंकरिष्यति २२ ननःपुरोजनपदानग्रामागृहिणोवयम् ॥ वनौकसस्ताततनित्यंकाननाद्रिनिवासिनः २३ आजीव्यैकतरंभावंयस्त्वन्यमुपधावति ॥ नतस्माद्विंदतेक्षेमंजारंनार्यसतीयथा २४ तस्माद्गवांब्राह्मणानामद्रेश्चारभ्यतांमखः ॥ यइंद्रयागसंभारास्तैरयंसाध्यतांमखः २५ पच्यंतांविविधाः पाकाःसूपांधःपायसादयः ॥ संयावापूपशष्कुल्यःसर्वदोहश्चगृह्यताम् २६ हूयंतामग्नयःसम्यग्ब्राह्मणैर्ब्रह्मवादिभिः ॥ अन्नंबहुगुणंतेभ्योदीयतांधेनुद क्षिणाः २७ अन्येभ्यश्चाश्वचांडालपतितेभ्योयथार्हतः ॥ यवसंचगवांदत्त्वागिरयेदीयतांबलिः २८ स्वलंकृताभुक्तवंतःस्वनुलिप्ताःसुवाससः ॥ प्रद क्षिणंचकुरुतगोविप्रानलपर्वतान् २९ एतन्ममममतंतातक्रियतांयदिरोचते ॥ अयंगोब्राह्मणाद्रीणांमह्यंचदयितोमखः ३०॥ श्रीशुकउवाच ॥ कालात्म नाभगवताशक्रदर्पजिघांसया ॥ प्रोक्तंनिशम्यनंदाद्याःसाध्वगृह्णंततद्वचः ३१ तथाचविदधुःसर्वंयथाहमधुसूदनः ॥ वाचयित्वास्वस्त्ययनंतद्द्रव्येणगोबि प्रभूभृताम् ३२ उपहृत्यबलीन्सर्वानादृतायवसंगवाम् ॥ गोधनानिपुरस्कृत्यगिरिंचक्रुःप्रदक्षिणाम् ३३ अनांस्यनडुद्युक्तानितेचारुह्यस्वलंकृताः ॥ गोप्यश्चकृष्णवीर्याणिगायंत्यःसद्विजाशिषः ३४ कृष्णस्त्वन्यतमंरूपंगोपविश्रंभणंगतः ॥ शैलोऽस्मीतिब्रुवन्भूरिबलिमादद्बृहद्वपुः ३५ तस्मैनमोव्रजज नैःसचक्रेह्यात्मनात्मने ॥ अहोपश्यतशैलोऽसौरूपीनोऽनुग्रहंव्यधात् ३६ एषोऽवजानतोमर्त्यान्कामरूपीवनेचरः ॥ हंतिह्यस्मैनमस्यामःशर्मणेआत्म नोगवाम् ३७ इत्यद्रिगोद्विजमखंवासुदेवप्रचोदिताः ॥ यथाविधायगोपालाःसहकृष्णाव्रजंययुः ३८ इतिश्रीभागवतेदशमस्कंधेद्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥

भर्तृका २४ २५ सूपोमुद्गान्नं अंधःकेवलान्नं संयावःभिन्नयवकृतःमुद्गाभिन्नौदनोवा अपूपंपिष्टकृतम् शष्कुलीपैष्टिकामंडलाकृति. सर्वदोहःक्षीरदधितक्रादिकः २६ बहुगुणंषड्रसोपेतं २७ यवसंतृणचू र्णिका गिरयेगिरिसन्निहितायतन्नाम्नेहरये २८ २९ ३० शक्रदर्पजिघांसयाशक्रादिदेवानांअसुरावेशाद्दर्पादिकंभवतितदनुग्रहार्थंतद्दर्पादिहननेच्छया तदुक्तं अत्यल्पपरत्वसुरावेशोदेवानाचभ[illegible] ३१ ३२ ३३ ३४ गोपविश्रंभणंगोपानांविश्वासकरं आदत्भक्षितवान् ३५ तस्मैआत्मनेपर्वतरूपिणेसकल्प्यनमनमितितत्राह अहोइति ३६ ३७ ३८ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधे विजयध्वजकृतटीकायांद्वाविंशोध्यायः ॥ २२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥

गोवर्धनोद्धरणेनस्वनाथाःसगोधनागोपालाःइंद्रकृतापदोरक्षिताः एवंभक्तिज्ञानसंपन्नान्संसारार्तान्प्राणिनोरक्षत्येवाधोक्षजइतिप्रतिपादयितुमथमध्यायआरभ्यते तत्रमुख्यप्राणमेकमंतरेणान्येषांदेवादी नामत्यल्पासुरावेशस्तस्मिन्गतेप्रकृतिभावश्चेत्युभयंदर्शयितुमुपक्रमते इंद्रइति विहतांनिराकृतां कृष्णएवनाथोयेषांतेतथातेभ्यः क्रुधद्रुहेर्ष्यासूयार्थानांयंप्रतिकोपइतिचतुर्थी कृष्णंप्रतिचकोपंकृ वानितिसूचनायेदंविशेषणं असुरावेशंप्रकटयतीतिज्ञायतेनेन हेत्यनेनशक्रकोपेनकृष्णमाहात्म्यमेवप्रकाश्यते १ अंतकारिणांप्रलयंकुर्वतामित्यनेनभगवंतमंतरेणान्यानिवर्त्यंत्वमाह सांवर्त कमिति अमुनैवजगत्क्षयकरत्वेसूचितेप्यंतकारिणामितितदेवविशेषितं प्राचोदयत्प्रेरितवानित्यर्थः ईशंकृष्णमुद्दिश्यमन्युनाकोपेन अहमेवेशोनान्यइतिमन्युनादैत्याभिमानेनवा मन्युर्दैन्येक्रतौक्रु धीतियादवः २ मर्त्यंमरणधर्मत्वेनानित्यंकृष्णमुपाश्रित्यसर्वस्मादधिकाश्रयोयामितिकृत्वादेवस्यत्रैलोक्याधिपस्यममहेलनंअवज्ञांकृतवंतइति अनेनेशमन्युनेत्येतद्विवृतम् ३ देवस्वभावत्वादसुरा

श्रीशुकउवाच ॥ इंद्रस्तदात्मनःपूजांविज्ञायविहतांनृप ॥ गोपेभ्यःकृष्णनाथेभ्योनंदादिभ्यश्चुकोपह १ गणंसांवर्तकंनाममेघानांचांतकारिणाम् ॥ इंद्रःप्राचोदयत्क्रुद्धोवाक्यंचाहेशमन्युना २ अहोश्रीमदमाहात्म्यंगोपानांकाननौकसाम् ॥ कृष्णंमर्त्यमुपाश्रित्ययेचक्रुर्देवहेलनम् ३ यथाऽदृढैःकर्ममयैः क्रुप्लवैर्ज्ञानमानिनः ॥ विद्यामान्वीक्षिकींहित्वातितीर्षंतिभवार्णवम् ४ वाचालंमानिनंमत्तमज्ञंपंडितमानिनम् ॥ कृष्णंमर्त्यमुपाश्रित्यगोपामेचक्रुरप्रियम् ५ एषांश्रियाऽवलिप्तानांकृष्णेनाप्यायितात्मनाम् ॥ धुनुतश्रीमदस्तंभंपशून्नयतसंक्षयम् ६ अहंचैरावतंनागमारुह्यानुव्रजेव्रजम् ॥ मरुद्गणैर्महावेगैर्नंदगोष्ठजिघांसया ७ श्रीशुकउवाच ॥ इत्थंमघवताज्ञप्तामेघानिर्मुक्तबंधनाः ॥ नंदगोकुलमासारैःपीडयामासुरोजसा ८ विद्योतमानाविद्युद्भिर्नदंतः स्तनयित्नुभिः ॥ तीव्रैर्मरुद्गणैर्नुन्नाववृषुर्जलशर्कराः ९ स्थाणुस्थूलावर्षधारामुंचत्स्वभ्रेष्वभीक्ष्णशः ॥ जलौघैःप्लाव्यमानाभूर्नादृश्यतनतोन्नतम् १० अत्यासारातिवातेनपशवोजातवेपनाः ॥ गोपागोप्यश्चशीतार्तागोविंदंशरणंययुः ११ शिरस्सुतांश्चकायेनप्रच्छाद्यासारपीडिताः ॥ वेपमानाभगवतः पादमूलमुपाययुः १२ कृष्णकृष्णमहाभागत्वन्नाथंगोकुलंप्रभो ॥ त्रातुमर्हसिदेवान्नःकुपिताद्भक्तवत्सल १३ शीतवर्षातिवातेनहन्यमानमचेतनम् ॥ निरीक्ष्यभगवान्मेनेकुपितेंद्रकृतंहरिः १४ अपर्त्वात्युल्बणंवर्षमतिवातंशिलामयम् ॥ तन्मखेविहतेऽस्माभिरिंद्रोनाशायवर्षति १५

गोपितत्त्वमेवकथ्यतइत्याशयेनाह यथेति अदृढैरसारैःअन्यत्रक्षरद्दारुकृतैः कर्ममयैःबहुव्यापारसाध्यैःअन्यत्रतक्ष्णादिबहुकर्मसाधितैःकुत्सितैरल्पप्रयोजनैर्वाप्लवैः कुःपापेल्पार्थकुत्सयोरितियादवः न्वीक्षिकीं स्वानुकूलबिंबदर्शनात्मिकांविद्यां आत्मज्ञानमित्यर्थः ४ वाचालं अस्तिचेदीश्वरःकश्चिदित्यादिशास्त्रकुत्सितभाषणं अतएववर्ततब्रह्मणेत्यादिमानंप्रमाणमस्यास्तीतिमानिनं रज सोदितामेघाइत्यादिनामत्तत्वमज्ञत्वंचलभ्यते आजीव्यैकतरंभावमित्यादिनापंडितमानित्वम् ५ अवलिप्तानांदृप्तानाआप्यायितात्मनांवर्धितमनसां धुनुतनिराकुरुत ६ नागंगजम् ७ निर्मुक्तबंधनाः गलितनिगडाः त्यक्तजलस्तंभाइत्यर्थः आसारैर्धारासंपातैः वेगवद्वर्षैरित्यर्थः ओजसास्वशक्तिलक्षणबलेन ८ स्तनयित्नुभिर्गर्जितैः स्तनयित्नुर्हिगर्जितइतियादवः जलान्येवशर्कराःश्वेतपाषाण लाः ९ स्थाणुवत्स्थूलाः नतोन्नतंनिम्नोच्चस्थलम् १० ११ स्वकायेनशिरश्चसुतांश्चप्रच्छाद्य १२ १३ अचेतनंनिःसंज्ञम् १४ अपर्तौअनृतौअवृष्टिसमयइत्यर्थः १५

प्रतिविधिंपरिहारम् आत्मयोगेन आत्मसामर्थ्येन स्वनिर्मितोपायेनवा तमोऽज्ञानम् १६ अज्ञानहरणेनांकिंप्रयोजनमित्याशंक्यसंसारबंधननिमित्ताहंकारनाशनार्थमित्याशयेनाह नहीति मद्भावयुक्तानांमद्भक्तियुक्तानाम् इत्यमर्थश्चेत्पाठोप्येवंकिंनस्यादितिचेन्न भक्तिशब्दार्थविवरणार्थत्वात् तथाहि भावोलीलाक्रियाचेष्टाभक्त्यादिष्वर्थेषुभावशब्दप्रवृत्तेः भगवल्लीलादिप्रत्यक्षदर्शनेनस र्वकालंभगवत्येवमनोवृत्तिरितिप्रकाशनेनभक्तेस्तिमितत्वमुक्तंस्यादिति ईशोहमितिस्मयोऽस्युल्बणदर्पोनहि सतांस्वभावमाह मत्तइति प्रशमायप्रकृष्टमनिष्ठायै १७ मत्प्रायंजयस्तंभइत्याह तस्मा दिति अहमेवपरिग्रहोमूलंयस्यसतथा पत्नीस्वीकारशपथमूलेष्वपिपरिग्रहः इतिव्रतोनियमोजयस्तंभः गोपायेपालयामि १८ कृत्वाउन्मूल्यकृतीछेदने छत्राकंशिलींध्रं यथोपजोषंयथासुखम् भ वंबिलम् १९ २० वातवर्षनिमित्तंभयंअलंनिवारितम् अलंतुभूषणेशक्तौपर्याप्तौविनिवारणेइतियादवः तत्राणंतस्माद्भयाद्रक्षणम् २१ कृष्णेनाश्वासितमानसाः आप्यायितमनोरथाः सोप

तत्रप्रतिविधिंसम्यगात्मयोगेनसाधये ॥ लोकेशमानिनोमौढ्याद्धरिष्येश्रीमदंतमः १६ नहिमद्भावयुक्तानांसुराणामीशविस्मयः ॥ मत्तःसतांमानभंगः प्रशमायोपपद्यते १७ तस्मान्मच्छरणंगोष्ठंमन्नाथंमत्परिग्रहम् ॥ गोपायेस्वात्मयोगेनसोऽयंमेव्रतआहितः १८ इत्युक्त्वैकेनहस्तेनकृत्वागोवर्धनाच लम् ॥ दधारलीलयाकृष्णश्छत्राकमिवबालकः १९ अथाहभगवान्गोपान्हेंऽबतातव्रजौकसः ॥ यथोपजोषंविशतगिरिगर्तंसगोधनाः २० नत्रासइहवः कार्योमद्धस्ताद्रिनिपातनात् ॥ वातवर्षभयंचालंतत्त्राणंविहितंहिवः २१ तथानिर्विविशुर्गर्तंकृष्णाश्वासितमानसाः ॥ यथावकाशंसधनाःसव्रजाःसोपजीवनाः २२ क्षुत्तृड्व्यथांसुखापेक्षांहित्वातैर्व्रजवासिभिः ॥ वीक्ष्यमाणोदधाराद्रिंसप्ताहंनाचलत्पदात् २३ श्रीशुकउवाच ॥ कृष्णयोगानुभावंतंनिशम्येंद्रोऽतिवि स्मितः ॥ निस्तंभोभ्रष्टसंकल्पःस्वान्मेघान्संन्यवारयत् २४ खंव्यभ्रमुदितादित्यंवातवर्षंचदारुणम् ॥ निशम्योपरतंगोपान्गोवर्धनधरोऽब्रवीत् २५ नि र्यातत्यजतत्रासंगोपाःसस्त्रीधनार्भकाः ॥ उपारतंवातवर्षंव्युदप्रायाश्चनिम्नगाः २६ ततस्तेनिर्ययुर्गोपाःस्वंस्वमादायगोधनम् ॥ शकटोढोपकरणंस्त्रीबाल स्थविराःशनैः २७ भगवानपितंशैलंस्वस्थानेपूर्ववत्प्रभुः ॥ पश्यतांसर्वभूतानांस्थापयामासलीलया २८ तंप्रेमवेगान्निर्भृताव्रजौकसोयथासमीयुःप रिरंभणादिभिः ॥ गोप्यश्चसस्नेहमपूजयन्मुदादध्यक्षताद्भिर्युयुजुस्तथाशिषः २९ यशोदारोहिणीनंदोरामश्चबलिनांवरः ॥ कृष्णमालिंग्ययुयुजुराशिषः स्नेहकातराः ३० दिविदेवगणाःसर्वेसिद्धगंधर्वचारणाः ॥ तुष्टुवुर्मुमुचुःसर्वेपुष्पवर्षाणिभारत ३१

जीवनाःव्रीहितंदुलादिशरीरयात्रासाधनैःसहिताः २२ सुखापेक्षाम् शयनासनवसनादिसुखसाधनश्रद्धाम् हित्वामुक्त्वा २३ योगानुभावंयोगैश्वर्यं अनुभावःप्रभावेस्यान्निश्चयेभावसूचकइति महापुरुषान्दृष्ट्वास्थाणुवत्प्रावण्यराहित्यंस्तंभः तद्रहितोनिस्तंभः भ्रष्टसंकल्पःगलितमनोरथः २४ व्यभ्रंविगतमेघम् वातश्चवर्षश्चवातवर्षंएकवद्भावः २५ व्युदप्रायाःविगतजलप्रायाः २६ शकटोढोप करणंशकटगतमुपकरणंजीवनसाधनम् शकटोढोपकरणंचादाय गतौशकटपरिवर्तनेनाटोपकरणंसंभ्रमविधिर्यथा भवतितथेति २७ २८ प्रेमवेगात्प्रेमोद्रेकात्निर्भृताःनिश्चलाःपूर्णानंदावा समीयुः समाजग्मुः २९ स्नेहकातराः स्नेहकलिलांतःकरणाः ३० ३१

३२ हृदिस्पृशः मनोहराः हृद्युभ्यामुपसंख्यानमित्यलुक् ३३ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेविजयध्वजकृतटीकायांत्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥ अनुस्मरणार्थमाप्रैस्त्वाश्रितवयःसप्तवर्षपर्यंतं बालचरितमनुक्रम्यतेऽस्मिन्नध्याये तत्रश्रीशुकोगोपानांसंकथनप्रकारंकथयति एवंविधानीति येगोपाःकृष्णस्यैवंविधानिकर्माणिवीक्ष्यतत्रतत्रसाक्षाद्दृष्ट्वापितस्यकृष्णस्यवीर्यमाहात्म्यंविदन्तिजानं तितेतद्वीर्यविदोनभवंति तेगोपाःसमेत्यसंभूयप्रोचुःव्याकुर्वन्नित्यन्वयः १ बालस्यैतानिकर्माण्यत्यद्भुतानि वक्तुमशक्यानिवा इतियत्तस्मादसावात्मनःस्वस्यजुगुप्सितंग्राम्येषुविषयिजनेषुजन्म कथमर्हतीतिनिरूप्यमाणेनयोग्यइत्यन्वयः २ कानितानिकर्माणीतितत्राहुः यतइति बिभ्रत्अबिभ्रत् पुष्करंपद्मम् ३ तोकेनशिशुना आमीलिताक्षेण ईषत्फुल्लनेत्रेण महौजसःमहाबलायाःअधृष्या

शंखदुंदुभयोनेदुर्दिविदेवप्रचोदिताः ॥ जगुर्गंधर्वपतयस्तुंबुरुप्रमुखान्नृप ३२ ततोऽनुरक्तैःपशुपैःपरिश्रितोराजन्सगोष्ठंसबलोऽविशद्धरिः ॥ तथाविधा न्यस्यकृतानिगोपिकागायंत्यईयुर्मुदिताहृदिस्पृशः ३३ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेत्रयोविंशोऽध्यायः २३ श्रीशुकउवाच ॥ एवंविधानि कर्माणिगोपाःकृष्णस्यवीक्ष्यते ॥ नतद्वीर्यविदःप्रोचुःसमुपेत्यसुविस्मिताः १ बालकस्ययदेतानिकर्माण्यत्यद्भुतानिवै ॥ कथमर्हत्यसौजन्मग्राम्येष्वात्म जुगुप्सितम् २ यःसप्तहायनोबालःकरेणैकेनलीलया ॥ कथंबिभ्रद्गिरिवरंपुष्करंगजराडिव ३ तोकेनामीलिताक्षेणपूतनायामहौजसः ॥ पीतः स्तनःसहप्राणैःकालेनेववयस्तनोः ४ हिन्वतोऽधःशयानस्यमास्यस्यचरणावुदक् ॥ अनोऽपतद्विपर्यस्तंरुदतःप्रपदाहतम् ५ एकहायनआसीनोह्रियमा णोविहायसा ॥ दैत्येनयस्तृणावर्तमहन्कंठग्रहातुरम् ६ क्वचिद्धैयंगवस्तैन्येमात्राबद्धउलूखले ॥ गच्छन्नर्जुनयोर्मध्येबाहुभ्यांतावपातयत् ७ वनेसं चारयन्वत्सान्सरामोबालकैर्वृतः ॥ हंतुकामंबकंदोर्भ्यांमुखतोऽरिमपाटयत् ८ वत्सेषुवत्सरूपेणप्रविशंतंजिघांसया ॥ हत्वान्यपातयत्तेनकपित्थानि च लीलया ९ हत्वारासभदैतेयंतद्बंधूंश्चबलान्वितः ॥ चक्रेतालवनंक्षेमंपरिपक्वफलान्वितम् १० प्रलंबंघातयित्वोग्रंबलेनबलशालिना ॥ अमोचयद्व्रजप शून्गोपांश्चारण्यवह्नितः ११ आशीविषंमहारौद्रंदमित्वाविमदंह्रदात् ॥ प्रसह्योद्वास्ययमुनांचक्रेऽसौनिर्विषोदकाम् १२ दुस्त्यजश्चानुरागोऽस्मिन्सर्वेषांनो व्रजौकसाम् ॥ नंदतेतनयेऽस्मासुतस्याप्यौत्पत्तिकःकथम् १३ क्वसप्तहायनोबालःक्वमहाद्रिविधारणम् ॥ ततोनोजायतेशंकाव्रजनाथतवात्मजे १४ नंदउवाच ॥ श्रूयतांमेवचोगोपाव्येतुशंकाचवोऽर्भके ॥ एनंकुमारमुद्दिश्यगर्गोमेयदुवाचह १५

वष्टंभायावा ओजोवष्टंभबलयोरिति स्तनःपीतम् वयमद्राक्ष्मेतिशेषः कालेनांतकेन ४ चरणावुदकूर्ध्वंहिन्वतः उत्क्षिपतःमास्यस्यमासमात्रवयस्कस्य प्रपदेनपादाग्रेणहतंपीडितम् ५ एकएवहायनोवर्षं वत्सरोयस्यसतथा तृणावर्तमहासुरेतियत्कर्मतदपि ६ हैयंगवम् हैयंगवीनम् सद्योदधिमंथनेजातंनवनीतम् तस्यस्तैन्येचौर्येसति बाहुभ्यांगच्छन्नितिसंबंधः ७ मुखतः मुखेगृहीत्वेतिशेषः अपा टयत् व्यदारयत् ८ तेनदैत्येनकपित्थानिकपित्थबीजानि फलेलुक् ९ क्षेमंप्राप्तरक्षणम् १० ११ दमित्वानिगृह्यउद्वास्यउच्चाटयित्वा १२ अनुरागोहृदयंगमःऔत्पत्तिकः उत्पत्तिसिद्धःकथम् १३ ततोनोजायतेशंकेत्यादिनानतद्वीर्यविदइतिस्पष्टीकृतम् १४ व्येतुविगताभवतु वःयुष्माकम् प्रसक्तकथांपर्यंतंगतत्वेनकथांतरमारभ्यतइतिसूचनायहकारः प्रत्यारंभेप्रसिद्धौहहाविषादशुभातिष्विविति च १५

र्गाःशुक्लाद्याः १६ कश्चिन्मथुरायांवसुदेवस्यसकाशात् अभिज्ञाः वसुदेवस्यापत्यमितितद्धितप्रत्ययज्ञानपटवः १७ नकेवलमेतदेवनामरूपत्रयमेवअपित्वन्यान्यपिसंतीत्याह बहूनीति नारायणादीनि
नामानुरूपाणि मधुसूदनानिकर्मानुरूपाणि १८ आधास्यत्आधास्यति यद्वा यदियूयमस्मिन्भक्त्युद्रिक्तंचित्तमकरिष्यन्तर्ह्ययंवःपुरुषार्थलक्षणमाधास्यत् लिङ्निमित्तेलृङ्क्रियातिपत्ताविति सूत्रात्अ
विधिः १९ २० २१ २२ २३ आनर्चुःपूजयामासुः २४ श्रीशुकःप्रथमभागसमाप्तिसूचनायस्वेष्टदेवतांकृष्णमभिष्टुवन् ततआत्मरक्षामाशास्ते देवइति यज्ञविप्लवःयज्ञभंगइत्यर्थः तस्मादुत्पन्नपारुष्य
वज्राश्मवत् वज्रपाषाणवत्कर्कशैर्वर्षैःआनिलैश्चस्त्रियासहसीदंतःकंपमाना.बालाश्चपशवश्चयस्मिंस्वत्सीदद्बालपशु आत्माशरणंरक्षितायस्यतत्तथा अनुकंपीहृदयद्रवीभावयुक्तः उत्स्मयःउ
त्स्मयः निरस्तदर्पः उत्कृष्टमंदहासोवामहेंद्रस्यमदंगर्वंभिनत्तिनिर्मूलयतीतिमहेंद्रमदभित् अबलोऽस्थूलः अणुर्बालःलीलासाधनमुत्फुल्लशिलींध्रयथा तथैकेनहस्तेनशैलंशिलोच्चयंपर्वतमुत्पाट्याबिभ्रत्

वर्णास्त्रयःकिलास्यासन्गृह्णतोऽनुयुगंतनूः ॥ शुक्लोरक्तस्तथापीतइदानींकृष्णतांगतः १६ प्रागयंवसुदेवस्यक्वचिज्जातस्तवात्मजः ॥ वासुदेवइतिश्रीमा
नभिज्ञाःसंप्रचक्षते १७ बहूनिसंतिनामानिरूपाणिचसुतस्यते ॥ गुणकर्मानुरूपाणितान्यहंवेदनोजनः १८ एषवःश्रेयआधास्यद्गोपगोकुलनंदनः ॥
अनेनसर्वदुर्गाणियूयमंजस्तरिष्यथ १९ पुरानेनव्रजपतेसाधवोदस्युपीडिताः ॥ अराजकेरक्ष्यमाणाजिग्युर्दस्यून्समेधिताः २० यएतस्मिन्महाभा
गेप्रीतिंकुर्वंतिमानवाः ॥ नारयोऽभिभवंत्येतान्विष्णुपक्षानिवासुराः २१ तस्मान्नंदकुमारोऽयंनारायणसमोगुणैः ॥ श्रियाकीर्त्यानुभावेनतत्कर्मसुन
विस्मयः २२ इत्यद्धामांसमादिश्यगर्गेचस्वगृहंगते ॥ मन्येनारायणस्यांशंकृष्णमक्लिष्टकारिणम् २३ इतिनंदवचःश्रुत्वागर्गगीतंव्रजौकसः ॥ दृष्टश्रु
तानुभावास्तेकृष्णस्यामिततेजसः ॥ मुदितानंदमानर्चुःकृष्णंचगतविस्मयाः ॥ २४ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ देवेवर्षतियज्ञविप्लवरुषावज्राश्मवर्षानिलैः
सीदद्बालपशुस्त्रियात्मशरणंदृष्ट्वानुकंप्युत्स्मयः ॥ उत्पाट्यैककरेणशैलमबलोलीलोच्छिलींध्रंयथाबिभ्रद्गोष्ठमपान्महेंद्रमदभित्प्रीयान्नइंद्रोगवाम् २५ ॥
इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेचतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ गोवर्धनेधृतेशैलेआसाराद्रक्षितेव्रजे ॥ गोलोकादाव्रजत्कृष्णंसुरभिः
शक्रएवच १ विविक्तउपसंगम्यव्रीडितःकृतहेलनः ॥ पस्पर्शपादयोरेनंकिरीटेनार्कवर्चसा २ दृष्टश्रुतानुभावोऽस्यकृष्णस्यामिततेजसः ॥ नष्टत्रिलो
केशमदइदमाहकृतांजलिः ३

वामिंद्रोगोविंदोनोऽस्मभ्यंप्रीयात्प्रीतोभवत्वित्यन्वयः पायान्नइतिपाठेनोऽस्मान्रक्षत्वित्यर्थः गोस्वामी गोविंदोऽधिकृतोगवामित्यमरः ॥ २५ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेविजयध्वजकृ
टीकायांचतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥ तस्मिन्नप्यसुरावेशगतेप्रकृतिरेवास्त्विातिवचनात् देवस्वभावप्रकटनपूर्वकंसुराभिक्षीराभिषेकेणशक्रस्तुत्याचहरिमाह।त्स्यस्यातिसिद्धत्वान्मुमुक्षुभिस्तस्मिन्नतिशयितं
भाविधेयमित्यस्याध्यायस्यारंभः तत्रसुरभींद्रयोरागमनंकथयति गोवर्धनइति गोलोकाद्गवामधिकृतस्थानात्सुरभिः इंद्रस्तुस्वर्गलोकात् दिग्दृष्टिदीधितिस्वर्गवज्रवाग्बाणवारिषु भूमौपशौचदिद्धाद्गो
ब्दोदशस्वर्थेष्वितिहलायुधः योहरेर्विरोधमाचरत्सएवाव्रजदित्यन्वयः १ विविक्तेएकांते विजिर्पृथग्भावइतिधातुः जनसंमर्दराहित्यस्थलइत्यर्थः २ इदानींदृष्टःपूर्वंश्रुतोऽनुभावोयेनसतथा इद्धइदमाह ३

केदंशतत्राह विशुद्धेति अहंतवधामगृहस्थानीयंस्वरूपंशरणंप्रपद्यइतिशेषः अनंतपदार्थराशिंगृह्णातीतिगृहं ननुगृहवत्सत्त्वादिगुणदारुभीरचितंचेत्कालांतरेजीर्णंस्यादित्यत्राह विशुद्धेति विग
तंशुद्धसत्त्वंरजसस्तमोमिश्ररहितंकेवलसत्त्वगुणोयस्मात्तथा चारुतरपदार्थे कुशलपुरुषेणरचितंनचेन्नयनसुभगंनस्यादित्यत्राह शांतमिति शांतंमंगलंशांतिःप्रशममंगलइति अतएवसुखनिष्ठंवाक्षो
भरहितंवा नन्वेवंचेत्पाषाणाकल्पमित्यत्राह तपोमयमिति ज्ञानात्मकंयदासत्त्वमपिनसंबध्यतेतदारजःसंबधोनास्तीतिकिंवक्तव्यमितिभावेनाह ध्वस्तेति अत्रलिंगमाह मायामयइति यत्रत्वयिअयंमा
यामयः भगवदिच्छानिमित्तगुणसंप्रवाहःत्रिगुणसंबंधोनविद्यते यस्मात्तस्मादितिशेषः विदसत्तायामितिधातोः जीववत्तत्संबंधोनास्ति किंतुसृष्ट्यादौप्रेरकत्वसंबंधोस्तीतिकृत्वानविद्यतइति कीदृशःअग्रह
णानुबंधःअग्रहणमाग्रहःसएवानुबंधोगुणभूतोयस्यसतथा यद्वायत्रगुणसंप्रवाहेअग्रहणंअज्ञानमनुबध्नातीत्यग्रहणानुबधः अनेनकार्याभावेकारणाभावोऽनुमीयतेइतिसूचित ४ ननुखलेनपर्षान्प्रतिहान्निभू
रिकिंमानिनंदंतिशत्रवोनिंद्राइतिश्रुतेः हरेःकामक्रोधादिदर्शनाल्लोभाद्यभावःकथंकथ्यतइत्यत्राह कुतइति तेगुणाः हेतवोनिमित्तानियेषांतेतद्धेतवः नविद्यंतइतिकुतोनुकिंवक्तव्यमित्यर्थः यद्वातस्यसंसार
हेतवःकुतःकल्प्यंतइतिशेषः अबुधस्याज्ञानिनःलिंगभावाःलक्षणभूताः अत्रकारणाभावात्कार्याभावानुमानंचद्रष्टव्यमित्यर्थःयद्यपितवगुणानिमित्ताःकामादयोनसंतितथापिशास्त्रविहिनाअदोषकरत्वात्संती
त्याशयेनाहअथापीति दंडंशासनंहिंसावा दंडोऽस्त्रीशासनेराज्ञांहिंसायांलगुडेगुणइतियादवः विशुद्धसत्वंनिर्मलसत्वगुणयुक्तंइत्याद्यपव्याख्यानप्रत्याख्यानायविगतशुद्धसत्वमित्यादिव्याख्यातमाचा

इंद्रउवाच ॥ विशुद्धसत्त्वंतवधामशांतंतपोमयंध्वस्तरजस्तमस्कम् ॥ मायामयोयंगुणसंप्रवाहोनविद्यतेतेऽग्रहणानुबंधः ४ कुतोनुतद्धेतवईशम
न्युलोभादयोयेऽबुधलिंगभावाः ॥ अथापिदंडंभगवान्बिभर्तिधर्मस्यगुप्त्यैखलनिग्रहाय ५ पितागुरुस्त्वंजगतामधीशोदुरत्ययःकालउपात्तदंडः ॥हि
तायचेच्छातनुभिःसमीहसेमानंविधुन्वन्जगदीशमानिनाम् ६ येमद्विधाःस्युर्जगदीशमानिनस्त्वांवीक्ष्यकालेऽभयमाशुतंमदम् ॥ हित्वार्यमार्गंप्रभजंत्य
पस्मयाईहाखलानामपितेऽनुशासनम् ७ सत्वंममैश्वर्यमदप्लुतस्यकृतागसस्तेऽविदुषःप्रभावम् ॥ क्षंतुंप्रभोथार्हसिमूढचेतसोमैवंपुनर्भून्मतिरीशमेऽस
ती ८ तवावतारोऽयमधोक्षजेहभुवोभराणामुरुभारजन्मनाम् ॥ चमूपतीनामभवायदेवभवाययुष्मच्चरणानुवर्तिनाम् ९ नमस्तुभ्यंभगवतेपुरुषायम
हात्मने ॥ वासुदेवायकृष्णायसात्वतांपतयेनमः १० स्वच्छंदेनात्तदेहायविशुद्धज्ञानमूर्तये ॥ सर्वस्मैसर्वबीजायसर्वभूतात्मनेनमः ११

र्यैः सत्वगुणांगीकारेमायामयोयंगुणसंप्रवाहोनविद्यतइत्येतद्व्याहतंस्यादितिपश्यद्भिरितिअसच्छासनेनधर्मस्थापनंप्रयोजनंसाच्छिक्षणेनांकिंफलंस्यात् किंचउभयेषांशासकाउभयेतौनैकइतीयंशंका अ
सतांचसतांचैवहरिरेवानुशासकः सतांतुश्रेयसेसैवह्यनुशास्तिर्भविष्यतीत्याग्नेयवचनेनपरिहर्तव्येति ५ पितृत्वाद्गुरुत्वात्स्वामित्वाच्चहरेरेकस्यैवानुशासकत्वंनान्यस्येत्याशयेनाह पितेति पुण्यपापफल
पाचकत्वेनउपात्तदंडःगृहीतशासनः हितायसतामितिशेषः गुरुरात्मवतांशास्ताशास्ताराजादुरात्मनां इहप्रच्छन्नपापानांशास्तावैवस्वतोयमइत्येतन्निरस्तमितिज्ञातव्यम् ६ सतामनुशासनंश्रेयसइ
त्यभिमेतंतदिदानींव्यक्तमाह यइति हेजगदीशमाद्विधामानिनःस्युःतेकालेअसुरावेशनिर्मोकसमयेप्राप्तेभयंत्वांवीक्ष्य अस्मन्मदनिर्मूलनवीर्यंत्वांदृष्ट्वायेनमदेनत्वदपराधमकार्ष्म तंमदंहित्वाअपस्मयाः
निरस्तगर्वाः आर्यमार्गंविद्वज्जनसिद्धांतंप्रभजंति नकेवलमस्माकंतवेहानुशासनं खलानामपीत्याह ईहेति ७ तत्रकर्तव्यंप्रार्थयते सत्वमिति अविदुषःअज्ञस्य ८ सतांभवायपुण्यलक्षणभद्रायदे
वदत्तवज्जननंभजतोहरेरवतारःकथंभवायस्यादितीदं आवेशोवसुदेवादौदेहादानहरेःस्मृतमित्यादिपाद्मवचनेनपरिहर्तव्यम् ९ १० नकेवलंग्रंथांतरसिद्धमिदंअत्रापीत्याशयेनाह स्वच्छंदेनेति
स्वच्छंदेनस्वेच्छया सर्वस्मै सर्वव्यापिने सर्वबीजायसर्वस्यमूलकारणाय ११

आसारसहितवायुभिः १२ ध्वस्तस्तंभःनिरस्तस्थूलस्वभावः १३ मघोनाइंद्रेण १४ अकारिकृतः हेमघवन्इंद्र १५ पणव्यवहारइतिधातोः दानादिव्यवहारसाधनत्वात्पाणिःहस्तः दंडपाणिंयममां भ्रंशयामिविस्रस्तंकरोमि चशब्दएवार्थे अनुग्रहमेव नान्याद्वित्तादिकं अनुग्रहानंतरमविनश्वरसपदश्चेतिसमुच्चयेवा ऐश्वर्यमीश्वरत्वं गवादिसमृद्धिःश्रीराभ्यामुद्धतेनमदेनांधः ज्ञानलक्षणचक्षूरहितः १६ मयिमनसायुक्तैः अनित्यैश्वर्यादौविस्रंभवर्जितैःभवद्भिःस्वाधिकारेषुत्रैलोक्यरक्षणादिषुस्थीयताम् १७ अथशब्दःकथारंभे मनस्विनीशुद्धमनाः स्वसंतानैःस्ववंशजातगोभिः सहेतिशेषः १८ वि श्वात्मन्विश्वव्यापिन् सनाथाःकृताःस्मइति १९ नोऽस्माकं परमकं अत्युत्तममिष्टदैव इंद्रःईश्वरः देवनांदेवजातीनां येचसाधवःऋष्यादयःतेषांभवायभद्रलक्षणायश्रेयसे २० नःइंद्रंस्वामिनंत्वाम् २१

मयेदंभगवन्गोष्ठनाशायासारवायुभिः ॥ चेष्टितंविहतेयज्ञेमानिनातीव्रमन्युना १२ त्वयेशानुगृहीतोऽस्मिध्वस्तस्तंभोवृथोद्यमः ॥ ईश्वरंगुरुमात्मानंत्वा महंशरणंगतः १३ एवंसंकीर्तितःकृष्णोमघोनाभगवानमुम् ॥ मेघगंभीरयावाचाप्रहसन्निदमब्रवीत् १४ श्रीभगवानुवाच ॥ मयातेऽकारिमघवन्मख भंगोऽनुगृह्णता ॥ मदनुस्मृतयेनित्यंमत्तस्येंद्रश्रियाभृशम् १५ मामैश्वर्यश्रीमदांधोदंडपाणिंनपश्यति ॥ तंभ्रंशयामिसंपद्भ्योयस्यचेच्छाम्यनुग्रहम् १६ गम्यतांशक्रभद्रंतेक्रियतांमेऽनुशासनम् ॥ स्थीयतांस्वाधिकारेषुयुक्तैर्विस्रंभवर्जितैः १७ अथाहसुरभिःकृष्णमभिवंद्यमनस्विनी ॥ स्वसंतानैरुपामं त्र्यगोपरूपिणमीश्वरम् १८ सुरभिरुवाच ॥ कृष्णकृष्णमहायोगिन्विश्वात्मन्विश्वसंभव ॥ भवतालोकनाथेनसनाथावयमच्युत १९ त्वंनःपरमकंदैवंत्वंन इंद्रोजगत्पते ॥ भवायभवगोविप्रदेवानांयेचसाधवः २० इंद्रंनस्त्वाभिषेक्ष्यामोब्रह्मणाचोदितावयम् ॥ अवतीर्णोऽसिविश्वात्मन्भूमेर्भारापनुत्तये २१ एवंकृष्णमुपामंत्र्यसुरभिःपयसात्मनः ॥ जलैश्चाकाशगंगायाऐरावतकरोद्धृतैः २२ इंद्रःसुरर्षिभिःसाकंचोदितोदेवमातृभिः ॥ अभ्यषिंचतदाशार्हंगोविं दइतिचाभ्यधात् २३ तत्रागतास्तुंबुरुनारदादयोगंधर्वविद्याधरसिद्धचारणाः ॥ जगुर्यशोलोकमलापहंहरेःसुरांगनाःसंननृतुर्मुदान्विताः २४ तंतुष्ट वुर्देवनिकायकेतवोह्यवाकिरंश्चाद्भुतपुष्पवृष्टिभिः ॥ लोकाःपरांनिर्वृतिमाप्नुवंस्त्रयोगावस्तदागामनयन्पयोद्रुताम् २५ नानारसौघाःसरितोवृक्षाआसन्म धुस्रवाः ॥ अकृष्टपच्यौषधयोगिरयोऽबिभ्रनुन्मणीन् ॥ कृष्णेभिषिक्तएतानिमर्वाणिकुरुनंदन २६ निर्वैराण्यभवंस्तात क्रूराण्यपिनिसर्गतः २७ इति गोगोकुलपतिंगोविंदमभिषिच्यसः ॥ अनुज्ञातोययौशक्रोवृतोदेवादिभिर्दिवम् २८ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेपंचविंशोध्यायः ॥ २५ ॥ ॥

सुरभिःआत्मनःपयसा २२ दाशार्हंदशार्हकुलतिलकं दाशंसुखादिदानमर्हतीतिवा अभ्यषिंचतदेवमातृभिश्चोदितइंद्रश्चसुरर्षिभिःसार्धमाकाशगंगायाजलैःकृष्णमभ्यषिंचादित्यन्वयः गोविंदः गोर्दैदोला भोयस्यसः आलभतइतिवा गोविंदइत्यभ्यधात् अभिधानंकृतवांश्च २३ संननृतुःसमीचीनंनृत्यंचक्रुः २४ देवनिकायानांकेतवः श्रेष्ठाः गांभूमिंपयसाद्रुतांपरिप्लुतां अनयन्प्रापयामासुः २५ मधुमधु ररसंस्रवंत्यः ॥ उन्मणीनूअबिभ्रन्भृतवंतः २६ २७ २८ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेविजयध्वजकृतटीकायांपंचविंशोध्यायः ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥

भक्तजनानुकंपार्थोयमवतारोनात्मार्थइतिदर्शयितुंवरुणपाशान्नंदगोपमोचनंनंदादीनांस्वलोकप्रदर्शनंचकथयत्यस्मिन्नध्याये शुकइति तत्रवरुणपाशग्रहणंकथंनंदस्याभूदितीदवन्कुमारभते एकादश्या मिति व्रतघ्नाहारोनास्तीतिनिराहारः १ आसुरींवेलांनिशीथकालम् २ वरुणभृत्येनाहृतमपिवरुणाहृतमितिवचनम वरुणस्यस्वामित्वात् भृत्यापराधेस्वामिनोदंडइति यथातथायुज्यतइत्यर्थः ३ ४ मेमयाविधृतोदेहोऽद्यसफलोजातइतिशेषः अर्थःपुरुषार्थःकथंतदितितत्राह यत्पादेति अध्वनःपारंसंसारसमुद्रस्यमार्गस्यतीरांतरम् अद्धावात्यनेनेत्यध्वा ५ ब्रह्मणेदेशादितोऽपरिच्छिन्नाय लोकदृ ष्टिंविकल्पयतीतिलोकदृष्टिविकल्पना विपरीतज्ञानापादिकेत्यर्थः मायाबंधकशक्तिःपरमात्मनेउत्कृष्टानंदस्यदात्रे ६ अकार्यवेदिनाकार्यज्ञानीनभवतीति ७ ८ बंधूनांचमुदमवहत् ९ अतींद्रियंइंद्रिया विषयम् १० नंदवर्णितकृष्णमाहात्म्यंश्रुत्वागोपानाबुद्धौकिमन्ववर्ततत्राह तइति तुशब्दोवधारणार्थोविशेषार्थोवा औत्सुक्यधियः पूर्वस्माद्विशिष्टभक्त्याहृतबुद्धयःतेगोपाःतंकृष्णमधीश्वरं

श्रीशुकउवाच ॥ एकादश्यांनिराहारःसमभ्यर्च्यजनार्दनम् ॥ स्नातुंनंदस्तुकालिंद्याद्वादश्यांजलमाविशत् १ तंगृहीत्वानयद्भृत्योवरुणस्यासुरोंऽतिकम् अविज्ञायासुरींवेलांप्रविष्टमुदकंनिशि २ गोपालास्तमपश्यंतःकृष्णरामेतिचुक्रुशुः ॥ भगवांस्तदुपश्रुत्यपितरंवरुणाहृतम् ३ तदंतिकंगतोराजन्स्वाना मभयदोविभुः ॥ प्राप्तंवीक्ष्यहृषीकेशंलोकपालःसपर्यया ४ महत्यापूजयित्वाहतद्दर्शनमहोत्सवः ॥ वरुणउवाच ॥ अद्यमेविधृतोदेहअद्यार्थोऽधिगतः प्रभो ॥ यत्पादभाजोभगवन्नवापुःपारमध्वनः ५ नमस्तुभ्यंभगवतेब्रह्मणेपरमात्मने ॥ नयत्रश्रूयतेमायालोकदृष्टिविकल्पना ६ अजानतामामकेन मूढेनाकार्यवेदिना ॥ आनीतोऽयंतवपितातत्प्रभोक्षंतुमर्हसि ७ गोविंदनीयतामेषपितातेमामकाहृतः ॥ ममाप्यनुग्रहंकृष्णकर्तुमर्हस्यशेषदृक् ८ श्रीशुकउवाच ॥ एवंप्रसादितःकृष्णोभगवानखिलेश्वरः ॥ आदायागात्स्वपितरंबंधूनांचावहन्मुदम् ९ नंदस्त्वतींद्रियंदृष्ट्वालोकपालमहोदयम् ॥ कृष्णे चसन्नतिंतेषांज्ञातिभ्योविस्मितोऽब्रवीत् १० तेत्वौत्सुक्यधियोराजन्मत्वागोपास्तमधीश्वरम् ॥ अपिनःस्वगतिंसूक्ष्मामुपाधास्यदधीश्वरः ११ इतिस्वा नांसभगवान्विज्ञायाखिलदृक्स्वयम् ॥ संकल्पसिद्धयेतेषांकृपयैतदचिंतयत् १२ जनोवैलोकएतस्मिन्नविद्याकामकर्मभिः ॥ उच्चावचासुगतिषुनवेद स्वगतिंभ्रमन् १३ इतिसंचिंत्यभगवान्महाकारुणिकोविभुः ॥ दर्शयामासलोकंस्वंगोपानांतमसःपरम् १४ तेतुब्रह्मह्रदंनीतामग्नाःकृष्णमचक्षत ॥ ददृशुर्ब्रह्मणोलोकंयत्राऽक्रूरोध्यगात्पुरा १५

ब्रह्मादेरप्यधिकंईश्वरमेवंमत्वाज्ञात्वा एषोधीश्वरोनोस्माकंइष्टमकरिष्यत् तर्हिसूक्ष्मामतींद्रियांस्वगतिंस्वस्थानमप्युपाधास्यददर्शयिष्यदिति ११ बुद्ध्यामनीषितंएवंकथमवगतमित्यतःकृष्णचिंतनेना वसीयतइत्याशयेनाह इतीति स्वानामितिसर्वनामसंज्ञामंतरेणप्रयोगोज्ञातित्वविशेषद्योतनाय स्वानांज्ञातीनांहार्दंविज्ञाय तत्रहेतुरखिलदृगिति १२ सन्निहितत्वादिदमित्युक्तंविवृणोति जनइति एतस्मिन्लोकेसांसारिकसंचारस्थानेअविद्याकामकर्मादिभिर्भ्रमन्परिवर्तमानोतएवउच्चावचासुउत्कृष्टापकृष्टासुगतिषुपतितोजनःस्वांगतिंगम्यतइतिगतिः स्वबिंबभूतोनारायणस्तत्स्वस्वरूपंचनवेद नजा नातीति १३ संचिंत्यगोपानुद्दिश्यलोकंवैकुंठं कीदृशंतमसःप्रकृतेःपरंव्यतिरिक्तं अप्राकृतमित्यर्थः १४ तेगोपास्तंलोकंददृशुः कस्येत्यपेक्षउक्तंब्रह्मणइति अनेनकृष्णब्रह्मणोरैक्यंसूचितं शून्यागार मिवापश्यन्निर्वितत्राह कृष्णमिति तस्मिन्लोकेकृष्णंचापश्यन्नित्यर्थः १५

किंविशिष्टंकृष्णमितितत्राह सत्यमिति सत्यमबाधितम् जानातीतिज्ञानंसर्वज्ञं अंतत्रयशून्यं अविनाशिवा यत् ब्रह्मैवंविशिष्टंसत्यंज्ञानमनंतंब्रह्मेतिश्रुतिसिद्धं यच्चज्योतिःस्वयंप्रकाशमानंपरंज्योती रूपंसंपद्येतिश्रुतिवेदित यच्चसनातनंसदैकप्रकारं अजोनित्यःशाश्वतोऽयंपुराणइतिश्रौतं यच्चसमाहिताःमुनयोगुणापायेसत्त्वादिगुणनिवृत्तौआवरणाभावात्पश्यंति हिरण्मयेपरेकोशेविरजंब्रह्मनिष्कलं तच्छुभ्रंज्योतिषांज्योतिस्तद्यदात्मविदोविदुरित्यादिश्रुतिशतंहिशब्देनगृहीतं एवंविधगुणविशिष्टंब्रह्मशब्दवाच्यंकृष्णमचक्षतेतिसंबंधः किंविशिष्टागोपाःपुराऽक्रूरोयत्रह्रदेमग्नः ब्रह्मकृष्णात्मकंअध्य गात्अधिगतवान् चक्षुषाऽपश्यत् द्रक्ष्यतीतिभूतपूर्वत्वेनव्यपदेशःकथं याश्चक्रतुश्चेमा मार्थंस्तस्माद्ब्रह्मसंनिधानात्ह्रदान्मग्नाःस्नाताः अत्रेतिहासमाचक्षते यदिपरब्रह्मत्वंतर्हिनःस्वलोकदर्श येतिगोपैःप्रार्थितेनकृष्णेनचउक्तंयदिपुष्माकंमल्लोकदिदृक्षातर्हिशुद्धेनचक्षुषाभाव्यंतदर्थमस्याः कालिंद्याःह्रदेमज्जनानंतरंद्रक्ष्यथेत्युदितास्तेतथाकृत्वाशुद्धचक्षुषातल्लोकंतत्रस्थितंसत्यादिगुणविशिष्टं ब्रह्माभिन्नंकृष्णमपश्यन्निति १६ एतदेवस्पष्टमाह नंदादयइति तुशब्दोयमभेदवाचि १७ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेविजयध्वजकृतटीकायांषड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥ निर्दोषभक्तिजनितब्रह्मज्ञानमेवमुक्तिसाधनमितियाशास्त्रतात्पर्यार्थनिर्धारणातदर्थमर्थवादंवदत्यस्मिन्नध्याये तत्रवैकुंठदर्शनानंतरंकःकथाप्रसंगइतितत्राह भगवानपीति यद्रात्रिमुखेलोकदर्शनंतारात्रिं शारदेनशरदृतु

सत्यंज्ञानमनंतंयद्ब्रह्मज्योतिःसनातनम् ॥ यद्धिपश्यंतिमुनयोगुणापायेसमाहिताः १६ नंदादयस्तुतंदृष्ट्वापरमानंदनिर्वृताः ॥ कृष्णंचतत्रछंदोभिःस्तूयमानंसुविस्मिताः १७ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेपूर्वार्धेषड्विंशोध्यायः ॥ २६ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ भगवानपितांरात्रिंशारदोत्फुल्लमल्लिकाम् ॥ वीक्ष्यरंतुंमनश्चक्रेयोगमायामुपाश्रितः १ तदोडुराजःककुभःकरैर्मुखंप्राच्याविलिंपन्नरुणैश्शंतमैः ॥ सचर्षणीनामुदगाच्छुचोमृजन्प्रियःप्रियायाइव दीर्घदर्शनः २ दृष्ट्वामुकुंदस्तमखंडमंडलंरमाननाभंनवकुंकुमारुणम् ॥ वनंचतत्कोमलगोभिरंजितंजगौकलंवामदृशांमनोरमम् ३ निशम्यगीतंतदनंगवर्धनंव्रजस्त्रियःकृष्णनिषिक्तमानसाः ॥ आजग्मुरन्योन्यमलक्षिताशयाःसयत्रकार्तस्वरलोलकुंडलाः ४

संबंधिनाकालेनउत्फुल्लाविकासितामल्लिकानवमल्लिकायस्यांसातां योगमायांस्वरूपसामर्थ्यं १ उडुराजश्चंद्रःप्राच्याःककुभोदिशःमुखंशंतमैःसुखकरैःकुंकुमपुष्पवदरुणैः कुभमंदायांगताविति धातोः ककुबितियोगात्मकःशब्दः भृशंमंदगामिन्याःप्राच्याःसौंदर्यातिशयेनपूज्यायाःस्त्रियोमुखंयौवनातिशयेन उडुकल्पस्यजनस्यानुरागजनकत्वेनराजशब्दवाच्यःपुरुषःशंतमेनारुणेनकरेणहस्तेनकलहाकृतदुःखाश्रुकलिलंयथाविलिंपतितिनिर्मार्ष्टितथेतिशब्दाक्षिप्तइतिशेषः कीदृशःउडुराजःचर्षणीनांसत्यानां खरकिरणसंतापम्लानलक्षणाःशुचःमृजन्परिहरन्हिमकिरणकरेणपाणिनावा दीर्घदर्शनः दीर्घकालादर्शनंयस्यसतथा अन्यत्रबहुकालप्रवासेनदृष्टिमार्गप्राप्तःप्रियोभर्तादर्शनीयोवा २ मुकुंदःअखंडमंडलंपूर्णमंडलं रामस्यबलभद्रस्याननमिवशोभमानंरामाणामाननमिवरमणीयंनवकुंकुमपुष्पवदरुणम् तमुडुराजंदृष्ट्वातस्यचंद्रस्यकोमलगोभिःमृदुतररश्मिभिःरंजितंमंडितम् वामदृशांस्त्रीणांमनोरमंमनोहरम् वनंसेवायोग्यस्थलंचदृष्ट्वाकलमव्यक्तमधुरस्वरंजगावित्यन्वयः ३ अनंगवर्धनंकामोद्रेककारणम् अन्योन्यंपरस्परमलक्षिताशयाः अज्ञातमनोभावाः पूर्वमदृष्टवनस्थानावा सकृष्णोयत्रास्तेतत्रेतिशेषःकार्तस्वरंसुवर्णंतेनरचितानिलोलानिकुंडलानियासांतास्तथा ४

तदातासांभावविशेषंकथयति दुहंत्यइति दोहनक्रियांदोहनपात्रंवाअधिश्रित्यपयःश्रपयितुंचुल्ल्यामारोप्य संयावंकथदन्नमनुद्वास्यअनवरोप्य ५ परिवेषयंत्यःभुंजानानांपात्रेषुभोक्तव्यंविनिक्षिपंत्यः तत्परिवेषणम् पाययंत्यःस्तनादिकांप्रतिशेषः पादमर्दनादिनाशुश्रूषंत्यः ६ प्रमृजत्यःशरीरोन्मार्जनंकुर्वत्यः स्थानसंमार्जनंवा अजंत्योमष्यादिना मुखकठादिष्वाभरणादिदधानाः कंठादिषुवस्त्राणिवसानाइतिव्यत्यस्तवस्त्राभरणाः ७ वार्यमाणानिरोध्यमानागोविंदेनापहृताआकृष्टाआत्मानोमनांसियासांतास्तथा ८ अलब्धविनिर्गमाःनलब्धंविनिर्गमनंयाभिस्तास्तथा तस्यकृष्णस्यभावनयाभक्तिसंस्कारेणयुक्ताः ९ काश्चनताःस्त्रियःगुणमयंसत्त्वादिगुणविकृतदेहंजहुरित्यन्वयः अयंदेहत्यागःसंसारिणइवनकिंतुमुच्यमानस्यैवेत्याह सद्यइति बंधनध्वंसोपिप्रारब्धपुण्यपापप्रणाशेनदृष्टत्वात्तत्रापितथैवेत्याह दुःसहेतिदुःसहःसोढुमशक्यःप्रेष्ठस्यकृष्णस्यविरहःसांसारिकोवियोगस्तेनोत्पन्नस्तीव्रतापः अत्युत्कटज्वरानुभवःतेनधुताशुभाःनिरस्तपापाः ध्यानेनप्राप्तःअच्युतस्याश्लेष ध्यानप्राप्ताच्युताश्लेषः तेनउद्भूतयानिर्वृत्यास्वरूपानंदाविर्भावलक्षणयाक्षीणानिप्रारब्धानिमंगलानिपुण्यानियाभिस्तास्तथा १० अनारब्धफलानांकुतोनिर्वृतिरितितत्राह तमिति जारउपपतिःपत्युरप्यधिकइतिसंभावितस्तंकृष्णंपरमात्मानंनारायणमेवसंगताःसम्यग्ज्ञातवत्यः अनेनांबिबभूतहरिज्ञानेनप्रारब्धप्रणाशइतिसूचितं ११ जारबुद्ध्यापिसंगताइत्युक्तंतस्यतात्पर्यमजानन्निवराजापृच्छति कृष्णमिति गोप्यःकृष्णंपरंकां

दुहंत्योऽभिययुःकाश्चिद्दोहंहित्वासमुत्सुकाः ॥ पयोऽधिश्रित्यसंयावमनुद्वास्यापराययुः ५ परिवेषयंत्यस्तद्धित्वापाययंत्यःशिशून्पयः ॥ शुश्रूषंत्यःपतीन्काश्चिदश्नंत्योऽपास्यभोजनम् ६ लिंपंत्यःप्रमृजंत्योन्याअंजंत्यःकाश्चलोचने ॥ व्यत्यस्तवस्त्राभरणाःकाश्चित्कृष्णांतिकंययुः ७ तावार्यमाणाःपतिभिःपितृभिर्भ्रातृबंधुभिः ॥ गोविंदापहृतात्मानोनन्यवर्तंतयोषितः ८ अंतर्गृहगताःकाश्चिद्गोप्योऽलब्धविनिर्गमाः ॥ कृष्णंतद्भावनायुक्तादध्युर्मीलितलोचनाः ९ दुस्सहप्रेष्ठविरहतीव्रतापधुताशुभाः ॥ ध्यानप्राप्ताच्युताश्लेषनिर्वृत्त्याक्षीणमंगलाः १० तमेवपरमात्मानंजारबुद्ध्यापिसंगताः ॥ जहुर्गुणमयंदेहंसद्यःप्रक्षीणबंधनाः ११ ॥ राजोवाच ॥ कृष्णंविदुःपरंकांतंनतुब्रह्मतयामुने ॥ गुणप्रवाहोपरमस्तासांगुणधियांकथम् १२ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ उक्तंपुरस्तादेतत्तेचैद्यःसिद्धिंयथागतः ॥ द्विषन्नपिहृषीकेशंकिमुताधोक्षजप्रियाः १३

तंजारंपतिंविदुःब्रह्मतयाश्रुतिशतगीतपरब्रह्मत्वेननविदुःअनधिकारित्वात् याएवंविधास्तासांगुणेषुविषयेषुधीर्बुद्धिर्यासांतास्तथा गुणप्रवाहोपरमःसंसारप्रवाहनिवृत्तिःकथंसंभाव्यतेनिवृत्तिमार्गलभ्याप्रवृत्तिमार्गेणकथंसंसारनिवृत्तिःस्यादिति उत्तिष्ठतजाग्रतेतिश्रुतेः १२ भक्त्यासंततप्रथुपथनमहिमासस्मरणसमुदितसंविदानिवृत्तियोग्यामुक्तिर्नतुकामादिना तेनस्वर्गादिप्राप्तिरेवकृष्णकामास्तदागोप्यस्त्यक्त्वादेहंदिवंगताइत्यादिस्मृतेरित्यभिप्रायहृदिकृत्वार्थवादस्यापिस्वार्थसाधनसमर्थकत्वात्तेनचोद्यंपरिहरतिशुकः उक्तमिति द्वेमुक्तीह्यानदानुभवलक्षणानित्यदुःखानुभवलक्षणेति तेउभेअपिसिद्धिशब्दोक्ते तत्रयथाशास्त्रविहितमंगीकर्तव्यमिति तदुक्तम् सदाद्वेषिणामधरंतमःइतिमुक्तिशब्दोदितचैद्यप्रभृतीनित्यादि लोकसंग्रहार्थंकिमुताधोक्षजप्रियाइति अन्यथाकामस्त्वशुभकृच्चापिभक्त्याविष्णोःप्रसादकृदित्यादिनोदाहरिष्यत् जगत्प्रपितामहेविष्णौजारबुद्धिःकथंघटतइतिचेत् अतएवजारबुद्ध्यापीत्यत्रापिपदेनजारबुद्धिंगर्हयामास स्त्रीणांजारेहिप्रेष्ठत्वबुद्धिःसापिनघटतइतिचेत्नसर्वेषांहरौप्रेष्ठत्वबुद्धेरविगाहतयावृत्तेस्तदेतत्प्रेयइतिश्रुतेः अयंभावःकुतोवगतइतिचेन्न जगत्प्रपितामहेजारबुद्धिर्नयुक्तेत्याचार्यवचनात् १३

नन्वाच।र्यस्यापियथास्थितग्रंथाभिप्रायकथनंविनावक्रगत्याव्याख्यानेकोभिप्रायइत्याशंक्योत्तरग्रंथानुकूल्यादित्याशयेनाह नृणामिति व्यक्तिरवतारःअन्यथावतारोनघटतइत्यत्रहेतुमाह अव्यक्त स्येति ज्ञानादिगुणात्मनः भगवतो व्यक्तिर्नकेवलमसुरनिर्हरणार्थायकिंतुमोक्षलक्षणपुरुषार्थाय पुरुषार्थस्तुभगवत्प्रसादेनस्यात्सचभक्त्या साहरेर्यथास्वरूपविज्ञानेन स्वरूपविज्ञानंचगुणोत्कर्षज्ञानपूर्वकं मत्वन्यथा गुणोत्कर्षज्ञातरियादृशीस्यादितिश्रुतेः तस्माद्द्वेषादिनानित्यसुखानंदानुभवलक्षणमोक्षोवर्षानस्त्येनापिनस्यात् १४ नन्वेवंतर्हिद्वेषादिनाकासिद्धिमाप्नोतीतितत्राह काममिति येहरौ कामादिकंविदधतउपासतेतेतन्मयतांयांति कामाद्यात्मतामाप्नुवंतिनतुभगवन्मयतां नित्यास्तिमितानंदवारिधेःहरेः कामाद्यभावाद्धिशब्दो यंयंवापिस्मरन्भावंत्यजत्यंतेकलेवरं तंतमेवैतिकौंतेयसदात द्भावभावितइत्यादिस्मृतिसूचयति अवधारणार्थोवा कामिनःकामित्वमेवक्रोधिनःक्रोधित्वमेवेत्यादि तदुक्तं विमुक्तावपिकामिन्योविष्णुकामाःव्रजस्त्रियः द्वेषिणश्चहरौनित्यद्वेषिणस्तमसिस्थिताःइति विशेषद्योतकोवा तदुक्तं भक्त्याहिनित्यकामित्वंनतुभक्तिंविनाभवेत् अंतःकांततयावापिमुक्तिर्भक्तिमतांहराविति च मनुष्यविशेषत्वदेवविशेषद्योतनार्थोपिभवति स्नेहभक्ताःसदादेवाःकामित्वेनाप्स रस्त्रियइत्यादेर्भक्त्यैवमोक्षोनान्येनसाधनेनेममर्थविशेषंचवक्ति भक्त्यावाकामभक्त्यावामोक्षोनान्येनकेनचिदित्यतःकामभक्त्यामोक्षंस्त्रीणांवक्ति कामभक्त्याप्सरस्त्रीणामित्यादेःउपासनायाःविशेषो स्तीतिसूचयति उपास्यःश्वशुरत्वेनदेवःस्त्रीणांजनार्दनइत्यादेः तत्तद्योग्यतोपासनामंतरेणमुक्तिःकस्यापिनस्यादितीमंव्याचष्टेः योग्योपासाविनानैवमोक्षःकस्यापिसेत्स्यतीत्यादेः पतित्वपितृत्वश्चादि

नृणांनिःश्रेयसार्थायव्यक्तिर्भगवतोनृप ॥ अव्यक्तस्याप्रमेयस्यनिर्गुणस्यगुणात्मनः १४ कामंक्रोधंभयंमोहंमैत्रींसौहृदमेववा ॥ नित्यंहरौविदधतोयां तितन्मयतांहिते १५ नचैवंविस्मयःकार्योभवताभगवत्यजे ॥ योगेश्वरेश्वरेकृष्णेयतएतद्विमुच्यते १६ तादृष्ट्वांतिकमायाताभगवान्व्रजयोषितः ॥ अव दद्वदतांश्रेष्ठोवाचःपाशैर्विमोहयन् १७ ॥ श्रीकृष्णउवाच ॥ स्वागतंवोमहाभागाःप्रियंकिंकरवाणिवः ॥ व्रजस्यानामयंकच्चिद्ब्रूतागमनकारणम् १८ र जन्येषाघोररूपाघोरसत्वनिषेविता ॥ प्रतियातव्रजंनेहस्थेयंस्त्रीभिःसुमध्यमाः १९ मातरःपितरःपुत्राभ्रातरःपतयश्चवः ॥ विचिन्वंतोह्यपश्यंतोमा कृढ्वंबंधुसाध्वसम् २०

विशेषंसूचयति पतित्वेनश्रियोपास्योब्रह्मणामेपितेतिचेत्यादेः गुरुत्वविशेषमपिब्रूते गुरुःश्रीब्रह्मणोर्विष्णुःसुराणांचगुरोर्गुरुरित्यादेः सर्वेषामपिज्ञानेनगुरुत्वंब्रह्मणउपास्यदैवत्वाविष्णोरि तीमंचाह गुरुर्ब्रह्मास्यजगतोदैवंविष्णुःसनातनइत्यादेः १५ यथाहिशब्दोपक्षिप्ताबहवोविशेषाःशास्त्रांतरसिद्धाःसंतितस्माद्भगवतिविस्मयोनकार्यइत्युपसंहरति नचैवमिति विस्मयःआश्चर्यबुद्धि र्भगवताप्येवमकारिकिमुतास्माभिरितिदर्पोवा चित्रेदर्पेचविस्मयइतियादवः भगवत्यैश्वर्यादिगुणसामग्रीप्रतीत्ययहेतुरौत्पत्तिकत्वअजइत्याह अजइति नजायतेइत्यजःसौभर्यादियोगेश्वराअपियो गबलेनातिमानुषंकुर्वंति किमुततदीश्वरोयमितिभावेनाह योगेश्वरेश्वरइति कृष्णविषयःप्रश्नःपरिहारोप्यविषयइवेयते अतःकथंसंशयनिस्तारइतिशंकानिरासाभिप्रायेणाह कृष्णइति इदंतत्र माह यतइति यतोयस्मात्कृष्णादेतज्जगद्विमुच्यतेसंसारमुक्तंभवति यस्यप्रसादात्परमार्तिरूपादस्मात्संसारान्मुच्यतेनापरेणेतिश्रुतेः १६ परीक्षित्प्रश्नंपरिहृत्यबुभुत्सितकथाशेषंवक्ति तादृति वाच। रिभाषणादुदितैःपाशैःस्नेहलक्षणैः वदतांव्यक्तवाचांकवीनांश्रेष्ठः प्रशस्ततमः १७ वःकिंप्रियंकरवाणियुष्माकंमयाभीष्टं कर्तव्यंतत्किंतदभीष्टंजानन्नप्यज्ञइवपृच्छतिव्रजस्येति कच्चिद्व्रजस्यस्थानं अनामयं नआमयोरोगोयस्मिन्तत्तथा १८ ननुयत्किंचिन्निमित्तमपेक्षतेभवदागमनंअन्यथास्यामवस्थायांनोचितमितितत्राह रजनीति घोरसत्वाराक्षसादयः १९ विचिन्वंतःमृगयंतः कृढ्वंकुरुध्वं साध्वसंभयं २०

राकेशश्चंद्रः यमुनायाअनिलेनवायुनानिर्मथेनएजद्भिःकंपमानैःतरुपल्लवैः शोभितं यद्वा यमुनानिलानीतनीरेणैजद्भिः २१ ततोयुष्मानपश्यंतोबंधवोभयमवाप्नुवंतियस्मात्तस्मात् सतीःस त्यः २२ ननुतागमनकारणमित्ययुक्तमुक्तंरागमूलत्वात्प्रवृत्तेरितितत्राह अथवेति मदभिस्नेहान्मदधिकरणस्नेहात् यंत्रिताशया बद्धांतःकरणाःनिर्यामिताभिप्रायावा हियस्मात्तस्मादागमनमुपप न्नं तत्कथमत्राह प्रीयंतइति ममप्रीयमाणस्यसतःसर्वेपिप्रीणंतिनचेत्तवेत्यन्वयव्यतिरेकाभ्यांप्रमितत्वात् २३ किंचअन्यदेकंशास्त्रविहितंवदामीत्याशयेनाह भर्तुरिति स्त्रीणाममायया अवचनया भर्तुःपत्युःशुश्रूषणंधर्मोहिलोकवेदसिद्धः भर्तारिसंन्निहितोनारायणइतिबुद्ध्याशुश्रूषणंपरोधर्मोहियस्मात्तस्मात्तस्यभर्तुःबंधूनांकल्याणंचश्रेयइतिच नकेवलतद्बंधूनांश्रेयः अपितुप्रजानांसं ततिलक्षणानांचानुपोषणं समृद्धिकरणंचभवतीत्यर्थः २४ पत्युःदौःशील्यादिदोषसद्भावेपिस्त्रीभिस्तत्त्यागोनविहितइत्याह दुःशीलइति दुःशीलःकलहादिशीलसंपन्नः दुर्भगोनिर्वीर्यःकांति विहीनोवा वृद्धःगतवयाः जडःस्वकार्यमूढःरोगीभग्नांगोऽल्पांगः कुष्ठादिव्याधिपीडितोवा ब्रह्महत्यादिदोषसद्भावेकथंनहातव्यइतितत्राह लोकइति दौःशील्यादिदोषसद्भावेपिब्रह्महत्यादिपंचमहापात करहितश्चेत्पतिःशुचिरेवनहातव्योऽन्यथाविदोषइतिभावेनलोकइत्युक्तम् २५ कामस्यपुरुषार्थत्वेनपतिदोषेणतदप्राप्त्याजन्मनोनिष्प्रयोजनत्वमापन्नमितिप्रकारांतरेणसाफल्यमापादनीयं हीति वि

दृष्टंवनंकुसुमितंराकेशकररंजितम् ॥ यमुनानिललीलैजत्तरुपल्लवशोभितम् २१ तद्यातमाचिरंगोष्ठंशुश्रूषध्वंपतीन्सतीः ॥ क्रंदंतिवत्सावालाश्चतान्पायय तदुह्यत २२ अथवामदभिस्नेहाद्भवत्योयंत्रिताशयाः ॥ आगताह्युपपन्नंतत्प्रीयंतेमयिजंतवः २३ भर्तुःशुश्रूषणंस्त्रीणांपरोधर्मोह्यमायया ॥ तद्बंधूनां चकल्याणंप्रजानांचानुपोषणम् २४ दुःशीलोदुर्भगोवृद्धोजडोरोग्यधनोपिवा ॥ पतिःस्त्रीभिर्नहातव्योलोकेप्सुभिरपातकी २५ अस्वर्ग्यमयशस्यंचफल्गु कृच्छ्रंभयावहम् ॥ जुगुप्सितंचसर्वत्रऔपपत्यंकुलस्त्रियः २६ श्रवणाद्दर्शनाद्ध्यानान्मयिभावोऽनुकीर्तनात् ॥ नतथासन्निकर्षेणप्रतियाततततोगृहान् २७ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ इतिविप्रियमाकर्ण्यगोप्योगोविंदभाषितम् ॥ विषण्णाभग्नसंकल्पाश्चिंतामापुर्दुरत्ययाम् २८ न्यकृत्यवक्त्रवनजान्यतिताप शुष्यद्बिंबाधराणिचरणेनमहींलिखंत्यः ॥ अस्रैरुपात्तमषिभिःकुचकुंकुमानितस्थुर्मृजंत्यउरुदुःखभराःस्मतूष्णीम् २९

पक्षेबाधकमाह अस्वर्ग्यमिति चशब्दएवार्थे उपपतिःपत्युःप्रतिनिधिःउपपतिःजारस्तत्संबंधिकर्मग्राम्यलक्षणंतत्कुलस्त्रियः सर्वत्रपत्युरुत्तमाधममध्यमेषुपुरुषेषुजुगुप्सितमेवेत्यन्वयः कथं तदुच्यते अस्वर्ग्यंस्वर्गविरोध्येवनभवति किंतुअयशस्यं इहामुत्रचदुष्कीर्तिकरंच तथापिनबहुलफल्गुतुच्छफलं अल्पकालविषयत्वात् कृच्छ्रकष्टं स्यात्कष्टंकृच्छ्रमित्यमरःकृच्छ्रंकर्तुःश्रमसा ध्यंवा मरणादिभयजनकम् २६ ननुतवमुख्यभर्तृत्वात्त्वत्सेवनंजारसेवनवदस्वर्ग्यंनभवति किंतुपतिसेवनान्मुख्यसाधनमेवस्यादित्याशंक्यसत्यंतथापिमच्छ्रवणादिनायुष्माकंमयिभक्तिःस्यात् नतथाममसान्निकर्षनिषेवणेनयस्मात्तस्माद्भवतीभिःगृहानवाप्यमयिभक्तिःकर्त्तव्येत्याह श्रवणादिति २७ प्रतियातव्रजंनेहस्थेयंस्त्रीभिःसुमध्यमाइतिगोविंदभाषितअधुनाविप्रियं पश्चाद्विशेषतः प्रियंचिंतामनसिदुःखचर्याविचारं चिंताचार्दिक्ययोश्चैति २८ दुःखंरक्षयितुमाह न्यकृत्येतिवक्त्रवनजानिमुखकमलानिन्यकृत्यअधःकृत्वाबिंबफलतुल्यान्यधराणिबिंबाधराण्यंतर्गतशोका ग्न्युत्थितापेनशुष्यंतिबिंबाधराणियेषुतानितथा कामबाणप्रविद्धांगास्विन्नयोनिर्वरांगना पादांगुष्ठनखेनाधोवदनालिखतीक्षितिमितिकामशास्त्रात्प्रसिद्धभावंदर्शयति चरणेनेत्यादिना उपात्तमषिभिरंगी कृताञ्जनैरस्रैर्बाष्पैः उरूणांदुःखानाभारोयासांतास्तथास्मकृष्णवाक्याभिप्रायंसंस्मृत्य कामस्यदहनात्स्त्रैस्तुदग्धांगोत्पादिताश्रुभिः नेत्रद्वारेणनिर्यातिदुःखमंतर्गतंस्त्रियइति २९

तदर्थेकृष्णकृतेविनिवर्तितःसर्वकामोयासांतास्तथारुदितेनरोदनेन उपहतेक्लिष्टेसंरंभेणप्रणयकोपेनगद्गदपदंस्खलदक्षरपदंयासांतास्तथा ३० तथाविचार्यकिमब्रुवन्नितितत्राह मैवमिति नृशंसंपरुषंवचन मेवंगदितुंवक्तुंनार्हसि कुतइत्यत्राह संत्यज्येति हेदुरवग्रह अवग्रहोवर्षविघातःतद्रहितःभक्ताभीष्टवर्षणशीलइत्यर्थः शब्दादिसर्वविषयान् संत्यज्यभक्त्यातवपादमूलंभजेमतेविमुखत्वात्त्वंचिंतनतत्त्वान्मास्मा न्त्यज अत्रदृष्टांतमाह देवइति ३१ शुश्रूषध्वपतीनितियदुदितंतत्राहुः यत्पत्यीति हेअंगस्त्रीधर्मशास्त्रविदात्वयास्त्रीणांपत्यादीनामनुवर्तनंस्वधर्मइतियत्तदस्त्येवनसंदिग्धंतर्हितान्विसृज्यात्र किमर्थमागताइ तितत्राह तदपीति देववरेअस्मत्पित्रादीनांजामातृस्थानीयेत्वयितदपिक्रियतइतिशेषः देवानांवरणीयेवा देवाद्यभीष्टदातरिवा नकवलपतिस्थानीये ईशेऐश्वर्यादिगुणसंपन्नेतस्मात्त्वरणीयइत्यर्थः परमानंद विषयेपिहिपतिरयंकथंतद्विषयइत्याशंक्यनकेवलमस्माकमेवपरमानंदगोचरःअपितुसर्वेषामितिभावेनाह प्रेष्ठइति अस्माकंविशेषतोपिप्रेष्ठइत्याह बंधुरिति बंधुरूपःपरमात्माकिलतथापुरातनवार्ता ता सांसंभाव्ययोःकिलेति यद्वात्मभूतोबंधुः ३२ इतोपित्वमेवास्माकंमुख्यःपतिरित्याशयेनाहुःकुर्वंतीति कुशलाःसारासारविवेकपटवः स्वेआत्मन् अनिमित्तबंधावात्मनिस्वामिनिवात्वयिरतिंकुर्वंति नोस्माकंनित्यप्रियैःपत्यादिभिःकिंप्रयोजनमितिशेषःनित्यप्रियत्वंकथमितितत्राहुःआर्तिदैरिति अनेनक्रंदंतिवत्साःइत्येतत्परिहृतम् ततःकिमत्राहुःतन्नइति यस्मात्त्वंमुख्योभर्ताऽतस्तस्मात्तर्हिकं

प्रेष्ठंप्रियेतरमिवप्रतिभाषमाणंकृष्णंतदर्थविनिवर्तितसर्वकामाः ॥ नेत्रेविमृज्यरुदितोपहतेस्मकिंचित्संरंभगद्गदगिरोब्रुवतानुरक्ताः ३० ॥ गोप्यऊचुः ॥ मैवंविभोर्हतिभवान्गदितुंनृशंसंसंत्यज्यसर्वविषयांस्तवपादमूलम् ॥ भक्त्याभजेमदुरवग्रहमात्यजास्मान्देवोयथादिपुरुषोभजतोमुमुक्षून् ३१ यत्पत्य पत्यसुहृदामनुवृत्तिरंगस्त्रीणांस्वधर्मइतिधर्मविदात्वयोक्तम् ॥ अस्त्येवतत्तदपिदेववरेत्वयीशेप्रेष्ठोभवांस्तनुभृतांकिलबंधुरात्मा ३२ कुर्वंतिहित्वयिरतिंकु शलाःस्वआत्मन्नित्यप्रियेपतिसुतादिभिरार्तिदैःकिम् ॥ तन्नःप्रसीदवरदेश्वरमास्मछिंद्याआशांधृतांत्वयिपरामरविंदनेत्र ३३ चित्तंसुखेनभवतापहृतंगृ हेषुयन्निर्विशत्युतकरावपिगृह्यकृत्ये ॥ पादौपदंनचलतस्तवपादमूलाद्यामःकथंव्रजमथोकरवामकिंवा ३४ सिंचांगनस्त्वदधरामृतपूरकेणहासावलोककं लगीतजहृच्छयाग्निम् ॥ नोचेद्वयंविरहजाग्न्युपयुक्तदेहाध्यानेनयामपदयोःपदवींसखेते ३५ यर्ह्यंबुजाक्षतवपादतलंरमायादत्तक्षणंक्वचिदरण्यजनप्रिय स्य ॥ अस्प्राक्ष्मतत्प्रभृतिनान्यसमक्षमंगस्थातुंत्वयाभिरमिताबतपारयामः ३६

रूपःप्रसादइत्यत्राहुः मास्मेति आशामतितृष्णाम् आशादिगतितृष्णयोरितियादवः ३३ मतियातेत्यस्योत्तरमाहुः चित्तमिति हेसखेनोयाच्चित्तंउतसदपिगृहेषुनिर्विशति उपभोगहेतुनमरस्य तिकुतइत्यत्राहुः भवतेति भवतापहृतंतस्मादितिशेषः सहिसर्वमनोवृत्तिप्रेरकःसमुदाहृतइतिवचनात् करावपिकर्मसाधनेऽपिगृह्यकृत्येगृहयोग्यकार्येसंमार्जनोपलेपनादिलक्षणेनातिष्ठतइतिशेषः अरत त्पादौगमनसाधनेऽपितवपादमूलात् पदंएकपादन्यासमात्रमपिनचलतइत्यथोतस्मात्कथंव्रजंयामःकिंवाकरवामइतिनज्ञायतेइतिशेषः ३४ तर्हिभवतीनांकिमभीष्टमित्यत्राहुःसिंचेति पूरकेणप्रवाहेण हासंहितावलोकेन कलगीतेनमधुरगानेनजातोहृच्छयःकामःसएवाग्निःतंसिंचअभिषिंचशमय नोचेत्नशमयसिचेत् विरहाज्जातेनाग्निनाउपयुक्तोगृहीतोदेहोयासांतास्तथा ३५ यर्हियदाक्वचिद्व नेदत्तक्षणंदत्तावसरम् अस्प्राक्ष्म स्पृष्टवंतःअरण्यजनःसंन्यस्तजनः तत्प्रभृतितदानीमारभ्य अन्यसमक्षंअन्यजनाभिमुखंनपारयामः नशक्नुमःबतअहुतमाश्चर्यंतवमहिमा अनेनत्वदंगस्पर्शनानंतर मन्यांगस्पर्शनशंकानिवारिता ३६

अद्यापिलक्ष्म्यातवपादपद्मद्वंद्वधूलिनिषेवणंकांक्षितंकिमुतास्माकमितिभावेनाहुः श्रीरिति अन्येषांसुराणांब्रह्मादीनांप्रयासःप्रयत्नःयस्याःश्रियःस्ववीक्षणकृतःस्वानिरीक्षणार्थंकृतः साश्रीर्वक्षसिपदं लब्ध्वापितुलस्याः पदंयस्यतवपदांबुजरजःचकमे कामितवतीयथा वयचतद्वत्तथातस्यतवपादरजोनिषेवणायप्रपन्नाइत्यन्वयः स्ववीक्षणकृतइतिपाठेस्वदर्शनार्थमित्यर्थः ३७ वृजिनार्दनदुःखनाशन वसतीःगृहान् त्वदुपासनेआशाश्रद्धायासांतास्तथा सुंदरंचतत्स्मितंचसुंदरस्मितंतन्निरीक्षणेन उद्भूतेनतीव्रेणकामाग्निनातप्तआत्मादेहोयासांताः पुरुषभूषणपुरुषतिलक ३८ हेनीक्ष्यदर्शनीय वयतवदास्योभवामेत्यन्वयः आशिषिलिङ्लोटाविति आशिषिलोट् दासीभूत्वाशिषंकामयामहइत्यर्थःदासीभावेकारणमाहुः अलकेति कुंडलश्रियायुक्तंगंडस्थलंअधरसुधाचयस्यतत्तथा हसितेनयुक्तमवलोकंचप्रतिजनंदत्ताभयं भुजदंडयोर्युगंच श्रियएकरमणं प्रधानरतिस्थानं वक्षश्चविलोक्यदृष्ट्वाविचार्यवीक्ष्येतिवा ३९ अस्मत्स्मरशमनचनाचित्रमितिभावेनाहुः कास्त्रीति तेतवकलपदैःअव्यक्तमधुरशब्दावयवैः अमृतंश्रवणानंदकरंयद्वेणुगीतंवंशपानंतेनसमोहितात्रिलोक्यात्रिलोक्येकाव्यात्रैलोक्यसौभगमलंकारभूतमिदंरूपसुंदरतरावयवोपलक्षमाकारंचानितरांदृष्ट्वाआर्याणांसतांचरितान्मार्गादितिशेषःनचलेत्स्खलितानभवतीत्यन्वयःइदंनाचित्रमित्याहुः यदिति यद्यस्माद्वेणुगानात्यस्यरूपस्यस्पर्शादिनावागवादयोंतःप्रज्ञाश्चेतनराशयःपुलकानिरोमांचानि अबिभ्रन्दधुरिति ४० सर्व

श्रीर्यत्पदांबुजरजश्चकमेतुलस्यालब्ध्वापिवक्षसिपदंकिलभृत्यजुष्टम् ॥ यस्याःस्ववीक्षणकृतोऽन्यसुरप्रयासस्तद्वद्वयंचतवपादरजःप्रपन्नाः ३७ तन्नःप्रसीदवृजिनार्दनतेंऽघ्रिमूलंप्राप्ताविसृज्यवसतीस्त्वदुपासनाशाः ॥ त्वत्सुंदरस्मितनिरीक्षणतीव्रकामतप्तात्मनांपुरुषभूषणदेहिदास्यम् ३८ वीक्ष्यालकावृतमुखंतवकुंडलश्रीगंडस्थलाधरसुधंहसितावलोकम् ॥ दत्ताभयंचभुजदंडयुगंविलोक्यवक्षःश्रियैकरमणंचभवामदास्यः ३९ कास्त्र्यंगतेकलपदामृतवेणुगीतसंमोहितार्यचरितान्नचलेत्रिलोक्याम् ॥ त्रैलोक्यसौभगमिदंचनिरीक्ष्यरूपंयद्गोद्विजद्रुममृगाःपुलकान्यबिभ्रन् ४० व्यक्तंभवान्व्रजभयार्तिहरोऽभिजातोदेवोयथादिपुरुषःसुरलोकगोप्ता ॥ तन्नोनिधेहिकरपंकजमार्तबंधोतप्तस्तनेषुचशिरस्सुचकिंकरीणाम् ४१ श्रीशुकउवाच ॥ इतिविक्लवितंतासांश्रुत्वायोगेश्वरेश्वरः ॥ प्रहस्यसदयंगोपीरात्मारामोऽप्यरीरमत् ४२ ताभिःसमेताभिरुदारचेष्टितःप्रियेक्षणोत्फुल्लमुखीभिरच्युतः ॥ उदारहासद्विजकुंददीधितिर्व्यरोचतैणांकइवोडुभिर्वृतः ४३ उपगीयमानउद्गायन्वनिताशतयूथपः ॥ मालांबिभ्रद्वैजयंतींव्यचरन्मंडयन्वनम् ४४ नद्याःपुलिनमाविश्यगोपीभिर्हिमवालुकम् ॥ रेमेतत्तरलानंदिकुमुदामोदवायुना ४५

स्यस्वामित्वेनभर्तृगुणयोगादस्मत्कुलेऽभिजातत्वेनबंधुत्वेनसबंधयोग्यत्वादस्माकंत्वत्संबंधेनजारसंसर्गदोषागमनेनानिंद्यत्वंदूरोत्सारितंस्यादितिभावेनाहुः व्यक्तमिति भगवान्यथासुरलोकगोप्तावामनतयाभिजातः तथादिपुरुषोदेवोभवान्व्रजभयार्तिहरोभिजातइतिव्यक्तं इदमसंदिग्धमितियत्तत्तस्माद्यथायस्मादितिवा कामाग्नितप्तेषुउभयत्रयोज्यम् ४१ विक्लवंचितांकामार्तवचनं न्यरीरमत् नितरांरमयामास ४२ समेताभिःमिलिताभिःउदारःउत्कृष्टःहासःद्विजादंताःकुंदामल्लिकाआसांदीधितिःकांतिर्यस्यसः द्विजाएवकुंदाःद्विजकुंदाः उदारहासेनाविवृतानांद्विजकुंदानांदीधितिर्यस्यसइतिवा एणांकश्चंद्रः एणःकुरंगोहरिणइतिहलायुधः ४३ शतशब्दोऽनेकवाची वैजयंतींविजयावहां ४४ हिमवालुकंशीतलसैकतं तस्यानद्याः तरलैः मंदकल्लोलैः आनंदयितुंशीलमस्यास्तीतितरलानंदी कुमुदानामामोदस्यवायुस्ततरलानंदीकुमुदामोदवायुः तेन यद्वा तयानद्यातरलानिनृत्यंतीवस्थितानिचतान्यानंदीनिउत्फुल्लानिकुमुदानितत्तरलानंदिकुमुदानितेषामामोदेनसौरभेणसंपृक्तेनवायुना ४५

परिरंभआलिंगनंतदेवकरालकेलीतीदृक्क्रीडातस्यांनिविविस्त्रग्रंथिस्तस्यांस्तनेषुआलभनेनमोचनस्पर्शलक्षणेननर्मणाहास्योक्त्याच कराग्राणांनखानांपातैःउल्लेखलक्षणैश्च क्ष्वेलावलोकहसितैः बालसिंह नादनिरीक्षणमंदहासैश्च रतिपतिंकाममुत्तंभयन् उज्जृंभयन् उल्लोलयन्नित्यर्थः रमयांचकाररेमे बाहुपीडनकुचग्रहणाद्यैराहितेननखदंतनिखातैः बोधितस्तनुशय स्तरुणीनामुन्मिश्रालक्षनकैरपिभारइ तिम.घः ४६ भुविस्त्रीणांमध्येस्वात्मानमाधिक्येनाभ्यधिकंमेनिरे ४७ सौभगमदं सौभाग्यनिमित्तंमदं मानमहंकारंमदाहंकार.ोःप्रशमायनाशायप्रसादायानुग्रहायच प्रकर्षेणप्रसादजननायच अंतरधीय त तासांदृष्ट्याअदृश्योऽभवदित्यर्थः४८॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेविजयध्वजकृतटीकायांसप्तविंशोऽध्यायः॥२७॥ हरेरेवयोगैश्वर्यमौत्पत्तिकंनान्यस्येतिज्ञापनभावेनगोपस्त्रीणांश्रीकृष्णेभक्त्य तिशयंकथयत्यस्मिन्नध्याये तत्रगोपीनांसंतापादिप्रकारंप्रवक्तिशुकः अंतर्हितइति यूथपंगजेंद्रम् १ गत्याबालीसहखेलनगमनेनअनुरागेणस्नेहेनउदितानिस्मितानितैःरंजितानिसंपर्कगतानीक्षितानि

बाहुप्रसारपरिरंभकरालकेलीनीवीस्तनालभननर्मकराग्रपातैः ॥ क्ष्वेलावलोकहसितैर्व्रजसुंदरीणामुत्तंभयन्रतिपतिंरमयांचकार ४६ एवंभगवतःकृष्णा ल्लब्धमानामहात्मनः ॥ स्वात्मानंमेनिरेस्त्रीणामाधिक्याभ्यधिकंभुवि ४७ तासांतत्सौभगमदंवीक्ष्यमानंचकेशवः ॥ प्रशमायप्रसादायतत्रैवांतरधीय त ४८ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेसप्तविंशोऽध्यायः ॥२७॥ श्रीशुकउवाच ॥ अंतर्हितेभगवतिसहसैवव्रजांगनाः ॥ अतप्यंस्तमचक्षाणाःकरि ण्यइवयूथपम् १ गत्यानुरागस्मितरंजितेक्षितैर्मनोरमालापविहारविभ्रमैः ॥ आक्षिप्तचित्ताःप्रमदारमापतेस्तास्ताविचेष्टाजगृहुस्तदात्मिकाः २ गति स्मितप्रेक्षणभाषणादिषुप्रियाःप्रियस्यप्रतिरूढमूर्तयः ॥ असावहंन्वित्यबलास्तदात्मिकान्यवेदिषुःकृष्णविहारविभ्रमाः ३ गायंत्यउच्चैरमुमेवसंहताविचिक्युरुन्मत्तकवद्वनाद्वनम् ॥ पप्रच्छुराकाशवदंतरंबहिर्भूतेषुसंतंपुरुषंवनस्पतीन् ४ दृष्टोवःकच्चिदश्वत्थप्लक्षन्यग्रोधकिंशुक ॥ नंदसूनुर्गतोहृत्वाप्रेमहासाव लोकनैः ५ कच्चित्कुरबकाशोकनागपुन्नागचंपक ॥ रामानुजोमानिनीनांदोग्धानंदस्यचात्मजः ६ कच्चित्तुलसिकल्याणिगोविंदचरणप्रिये ॥ सहत्वा लिकुलैर्बिभ्रद्दृष्टस्तेऽतिप्रियोऽच्युतः ७ मालत्यदर्शिवःकच्चिन्मल्लिकेजातियूथिके ॥ प्रीतिंवोजनयन्यातःकरस्पर्शेनमाधवः ८

रीक्षणानिअनुरागस्मितरंजितेक्षितानितैःमनोरमैआलापविहारौतयोर्विभ्रमैःशृंगारैः आक्षिप्तचित्ताः आकृष्टमनसः यायाभगवतारचिताविशिष्टचेष्टास्तास्ताजगृहुः न्यरूरुपन् तस्मिन्कृष्णेआत्मामनो यासांतास्तथा ग्रहणंअनुकरणंयत्तदात्मिकाः तदाकारमिताइतिपाठार्थौतुष्टुतामादधाते २ एतदेवविशिनष्टि गतीति प्रियस्यकृष्णस्यगत्यादिषुप्रतिरूढाअंकुरिता अंगीकृतामूर्तिर्यासांतास्तथातत्रानि मित्तंदर्शयति असावीति असौकृष्णोऽहंवानुइतिविकल्प्यान्योन्यंपृष्ट्वावातदात्मिकाःतद्गतचित्ताः प्रश्नेविकल्पेनुस्विच्चेतियादवः न्यवेदिषुःआत्मानमितिशेषः कृष्णविहारविभ्रमवद्विभ्रमोयासांतास्त था अनेनापितदात्मकत्वंविवृतम् ३ संहताःमिलिताः आकाशवद्भूतेषुबहिरंतरंसंतंबाह्याभ्यंतरदेशयोर्वर्तमान अंतर्बहिश्चतत्सर्वंव्याप्यनारायणःस्थितइतिश्रुतिः ४ उन्मत्तत्वंस्पष्टयति दृष्टइति हेअश्वत्थ प्रत्येकमभिसंबध्यते हेन्यग्रोधवट न्यक्अधःरोधःआवरणंयस्यसः पादैरधोभूमिमावृणोतीति किंशुकपलाश पलाशःकिंशुकेपर्णेइत्यमरः रक्तपुष्पवान् ५ कुरबकःकरजःनागःनागकेसरः पुन्नागः पुरुषस्तुंगइति दोग्धाजिह्मामधुरः ६ ७ मालतीजातिभेदः वोयुष्माभिरदर्शिदृष्टः यूथिकाशतपत्रिका ८

प्रियालोराजादनःदेवदारुर्वा कोविदारःकांचनारकः असनःपीतसारकः अक्षंशुकनालम् परार्थभविनःलोकोपकारार्थमुत्पन्नाः यमुनाकूलसमीपेजाताः रहितआत्मास्वामीकृष्णोयासांतास्तथाता साम् ९ हेक्षितितेत्वयाकिंशुभंतपोलक्षणंकृतम् पर्याप्तमंगोपांगपूर्णंशुभंतेतवकिंवतामंत्रितं सत्कारपूर्वकंव्याप्तमस्तीत्यर्थः युगंक्षयातेपर्याप्तेकृतंक्षीवेहितेत्यर्थवदितियादवः खेदानुकम्पासंतोषविस्म यामंत्रणेवतेत्यमरः अस्तीतिकथमवगम्यतेइत्यत्राह केशवेति केशवस्य सुकेशभारस्यांघ्योःस्पर्शएवोत्सवस्तेनउत्पुलकितैःऊर्ध्वमुखोल्लसितैःअंगरुहैःरोमलक्षणैर्वृक्षैःविभासियत्तस्मादितिशेषः यद्वा केशवांघ्रिस्पर्शेनोत्सवामकष्टप्रसवासतीत्वमंगरुहैर्वृक्षैःउत्पुलकितारोमांचिताविभासियद्वाअंघ्रिस्पर्शनलक्षणेनोत्सवेनोत्पुलकितांगरुहैरंकुरितपुष्पितफलितैर्वृक्षैः इअंघ्रिसंभवेनागायणश्रीपादसंभवेउत्प न्नेअपिपद्भ्यांभूमिरितिश्रुत्यालोकसंभाविते उरुक्रमस्यत्रिविक्रमस्यविक्रमात्पादविक्रमणात् अंगरुहैःउत्पुलकितैर्विभासिवा अहोस्वित्वराहवपुषानारायणेनकृतेनपरिरंभणेनालिंगनेनोढ्रातिलक्षणेनकेशा द्वोन्यतरस्यामितिसूत्रेणशोभमानाःकेशाअस्यसंतीतिमत्वर्थेवप्रत्ययोविधीयतेअर्थांतरविवक्षायांगोपीनामनभीष्टत्वम् १०हेएणपत्निमृगजायेतेईश्वरःकयाचित्प्रिययाप्रियतमयाइहोपगतःसामीप्यमाप्तः किं कीदृशः हेसखिमृगमार्गे गात्रैराननादिशरीरावयवैःवोयुष्माकंदृशांसुनिर्वृतिंतन्वन्नपिविस्तारयन् प्रश्नेनिमित्तमाह कांतेति कांतायाःकमनीयायाःअंगसंगादालिंगनलक्षणात्संक्रांतकुचकुंकुमेनरंजितायाअ नुरागीकृतायाः अस्मत्कुलपतेःकृष्णस्यांसावलंबिन्याः कुंदस्रजः कुंदपुष्परचितमालायागंधइहवातिआगच्छतीतियत्तस्मादितिशेषः वागतिगंधनयोरितिधातुः यद्वा कांतस्यभगवतोंगसगसंयोगोपस्याः

चूतप्रियालपनसासनकोविदारजंब्वर्कबिल्वबकुलाम्रकदंबनीपाः ॥ येऽन्येपरार्थभविनोयमुनोपकूलाःशंसंतुकृष्णपदवींरहितात्मनांनः ९ किंतेकृतंक्षि तिशुभंबतकेशवांघ्रिस्पर्शोत्सवोत्पुलकितांगरुहैर्विभासि ॥ अप्यंघ्रिसंभवउरुक्रमविक्रमाद्वाआहोवराहवपुषःपरिरंभणेन १० अप्येणपत्न्युपगतः प्रिययेहगात्रैस्तन्वन्दृशांसखिसुनिर्वृतिमीश्वरोवः ॥ कांतांगसंगकुचकुंकुमरंजितायाःकुंदस्रजःकुलपतेरिहवातिगंधः ११ बाहुंप्रियांसउपधायगृहीतपद्मो रामानुजस्तुलसिकालिकुलैर्मदांधैः ॥ अन्वीयमानइहवस्तरवःप्रणामंकिंवाभिनंदतिचरन्प्रणयावलोकैः १२ पृच्छतेमालताबाहूनप्याश्लिष्टावनस्पतेः ॥ नूनंतत्करजस्पर्शाद्बिभ्रत्युत्पुलकान्यहो १३ एवंकृष्णंपृच्छमानावृंदावनलतास्तरून् ॥ व्यचक्षतवनोद्देशेपदानिपरमात्मनः १४

सातथा अत्रस्त्रीशब्दोध्याहार्यः साकांतांगसंगात्तीतस्याःकुचकुंकुमरंजितायाकुलपतेःकुंदस्रजः गंधोस्यास्तीतिमत्वर्थेअच्प्रत्ययात्गंधवान्वायुरिहवाति वीजयतीति गोपीनामेकवचनबहुवचना भ्यांभक्त्यातिशयपिशाचीग्रहणंसूचयति यद्वाएणपत्नीतुल्यनेत्रत्वात्सखीत्युपचर्यते वःईश्वरोभर्ता मृगःकयाचित्प्रिययाहरिण्याउपगतः आश्लिष्टोपिकिंनभवति गर्हितत्वात् अस्मत्कुलपतिरस्मान्विहाय कयाचिदालिंगितइत्याशयेनाहुः कांतेति कांतायाअंगेउरोवयवेसंगोययोस्तौकांतांगसंगौतौकुचौचकांतांगसंगकुचौतयोःकुंकुमेनरंजितायाःअरुणीभूतायाःकुलपतेःकुंदस्रजोगंधइहवाति स्वयंचनदृ श्यतेतत्सद्भावोविज्ञायतइतिव्यंग्यालंकारोक्तिः ११ विटवृत्तिमनुवर्तमानस्यपुंसोमालत्यादिपुष्पादानेच्छयातत्समीपजिगमिषासंभवेनतत्प्रश्नउपयुज्यते अश्वत्थादिप्रश्नःक्वोपयुज्यतइत्यतःसंभवंदर्शयितुमा हु बाहुमिति हेतरवःप्रणाममदक्षिणादिनामसत्वाःसंसाराच्चारयंतीतितरवोऽश्वत्थादयः भगवच्चरणप्रियतुलसिकापुष्पमकरंदलोलैरलिकुलैरन्वीयमानोरामानुजएकबाहुंप्रियायाअंसेउपधायापरेणगृहीतप द्मःप्रणामंचरन्कुर्वन् प्रणयावलोकैःवःअभिनंदतिकिंवेत्यन्वयः भावव्याऽलंकारोक्तिःयद्वाइहचरन्रामानुजःप्रणयावलोकैःवःप्रणाममभिनंदतिकिंचानेनस्थावराणांभक्त्युन्नतिःसूचितेति १२नूनांनक्षयेन यास्तस्यकृष्णस्यकरनखस्पर्शादुत्पुलकितानिपुष्पफललक्षणानिबिभ्रति ताःलताःवनस्पतेःबाहून्शाखाआश्लिष्टाअपिसंभाव्याःपश्यत अहोउन्मुल्योभवतेत्यन्वयःअयंरूपकालंकारःसुरतसुखमन्नारकः १३ उपसंहरति एवमिति वनोद्देशेवनप्रदेशे १४

परमात्मचरणाकृतित्वंकथमवगम्यतइतितल्लक्षणमुच्यते पदानीति लताकल्पलताआदिशब्देनचक्रादिकंगृह्यते यवादीत्यपिपाठः १५ अन्विच्छंत्य अन्वेषणंकुर्वंत्य.वध्वाःकस्याश्चिद्गोपाङ्गनायाःपदैश्चरणै
निक्षिप्तैःसुपृक्तानिअंतरालेमिश्रितानि ईर्ष्यार्ताःसमब्रुवन्संलापमकुर्वन् १६ प्रकोष्ठःकरतलमूलभागः करिणासहितायाःकरेण्वाःपदानियथा स्वांसन्यस्तहस्तायाःकरेण्वाःपदैःसंपृक्तानि करिणाकृता
निपदानिवा १७ १८ हेआल्यःसख्यःधन्यानिरपेक्षाः आलिःसखीसखीपंक्त्योरितियादवः निरपेक्षोगुणैःपूर्णोधन्यइत्युच्यतेबुधैरितिच ब्रह्माद्यामूर्ध्नायान्दधुरितियत्तस्माद्धन्याइत्यर्थः तस्माद्धिष्णो
कृतयेअभिप्रायसिद्धये रक्षासिद्धयेवा १९ ननुधन्यानांकृष्णपादतलयुक्तानांरेणूनांसंदर्शनंयुष्माकमभूदितःपरंशोकस्यकिंकारणमित्याशंक्यसत्यमथापितदीयपदसंपृक्तमन्यस्त्रीपदंसंदृश्यसंस्मृत्यमहा
शोकोजायतइत्याशयेनाहुः तस्याइति गोपीनांमध्येएकागोपीकृष्णमपहृत्यवशीकृत्य अच्युताधरंअच्युतस्यहरेरच्युतंसंततस्यंदमानामृतमधरोष्ठंरहोरहस्येकांतदेशेभुंक्तेयत्ततस्तस्यागोप्याअमूनि
पदानि संदृश्याधरपानंसंस्मृत्यउच्चैःक्षोभंचित्तविक्षेपंकुर्वंतितस्माच्छोकइत्यर्थः २० इदमधिकंशोककारणमित्याशयेनाहुः नेति नूनंतर्कएवंकथंतस्याःगोप्याःपदानिनलक्ष्यंतेमदृश्यंते अदर्शनेका

पदानित्व्यक्तमेतानिनंदसूनोर्महात्मनः ॥ लक्ष्यंतेहिध्वजांभोजवज्रांकुशलतादिभिः १५ तैस्तैःपदैस्तत्पदवीमन्विच्छंत्योऽग्रतोऽबलाः ॥ वध्वाःपदैःसुपृ
क्तानिविलोक्यार्ताःसमब्रुवन् १६ कस्याःपदानि चैतानियातायानंदसूनुना ॥ अंसन्यस्तप्रकोष्ठायाःकरेण्वाःकरिणायथा १७ अनयाराधितोनूनंभगवा
न्हरिरीश्वरः ॥ यन्नोविहायगोविंदःप्रीतोयामनयद्रहः १८ धन्याअहोअमीआल्योगोविंदांघ्र्यब्जरेणवः ॥ यान्ब्रह्मेशौरमादेवीदधुर्मूर्ध्नातदूतये १९ त
स्याअमूनिनःक्षोभंकुर्वंत्युच्चैःपदानियत् ॥ एकापहृत्यगोपीनांरहोभुंक्तेऽच्युताधरम् २० नलक्ष्यंतेपदान्यत्रतस्यानूनंतृणांकुरैः ॥ खिद्यत्सुजातांघ्रितलामु
न्निन्येप्रेयसींप्रियः २१ इमान्यधिकमग्नानिपदानिवहतोवधूम् ॥ गोप्यःपश्यतकृष्णस्यभाराक्रांतानिकामिनः २२ अत्रावरोपिताकांतापुष्पहेतोर्महा
त्मना ॥ अत्रप्रसूनापचयःप्रियार्थेप्रेयसाकृतः २३ प्रपदाक्रमणेएतेपश्यतासकलेपदे ॥ केशप्रसाधनंत्वत्रकामिन्याःकामिनाकृतम् २४

रणमूहयंति तृणांकुरसंबंधेनखिद्यत्परिघातमाप्नुवत्सुजातंललितमंघ्रितलंयस्याःसातथा प्रेयसींउन्निन्ये उद्धृत्यनीतवान् उद्धृत्यनयनेनभूमिसंबंधाभावात्पदादर्शनमपिअतएवतादृशप्रेम्णाऽस्माकंमाग्य
मितिशोकोऽस्माकम् २१ युष्मत्परित्यागवत्प्रेयसीपरित्यागेनगमनात्तत्पदादर्शनंकिंनस्यादित्यतःकुतउद्धृत्यगमनमनुमीयतइत्यतएतल्लिंगमप्रतिहतमित्याहुः इमानीति धूमाग्न्योरविनाभाववत्
भारवहपुरुषपदमज्जनंभारवहनाविनाभूतंप्रत्यक्षसिद्धत्वादुद्धृत्यागमनमनुमीयतइत्यर्थः मानयितुंशीलमस्यास्तीतिमानी तस्यअधिकशृंगारोक्तिरियम् २२ अवरोहणंस्नेहाधिक्यादित्याशयेनाहुः
महात्मनेति कथमिदमवगतंपुष्पनिमित्तादित्यत्राहुः अत्रेतिअपचयःनखादिसंयोगेनयथाम्लानंनभवतितथाप्रलूनं इदमपिप्रेयसःप्रेमातिशयप्रकटनम् २३ इदमाश्चर्यमित्याहुः प्रपदेति केशोऽग्रः
प्रपदयोःपादाग्रयोराक्रमणंययोरस्तितेप्रपदाक्रमणेएतेपदेपादलांछनेअसकलेअपूर्णेउन्नतशाखापुष्पापचयेप्रियकृष्णकरावनमितशाखाग्रहणेदुःस्थपदत्वात्पादप्रयाणरहितेपश्यतेत्यन्वयः केशमार्ज
न्याकेशप्रसाधनकेशसंस्कारः कमुगताविितिधातोः कामआनंदःकामोगतिर्ज्ञानंचास्यास्तइतिकामी पूर्णानंदज्ञानवानित्यर्थः तेनकामिना प्रसाधितेत्यानन्ता २४

कांतांस्त्रियंतानिपुष्पाणिचूडयतासंस्कृतकेशपाशेसुदर्शनीयंनिदधताकृष्णेनेहस्थलेउपविष्टंपश्यतोतिशेषःइदंध्रुवंनिश्चितं संदेहंनकुरुतेत्यर्थः अथंसर्वस्मादधिकशोकतमइत्याहुःरेमइति तयाकामिन्या
रेमेच सुरतलीलामप्यनुबभूव नस्वार्थमितिसूचयंति आत्मरतइति आत्मनिस्वरूपानंदेरतः आत्मन्येवारामःक्रीडायस्यसतथा आत्मरतआत्मक्रीडइतिश्रुतिः अनेनविशेषणद्वयेनहरेर्विटवृत्तिं
निषिध्यंति भगवत्प्रीतिसाधनभक्तिज्ञानादितारतम्यात्प्रीतितारतम्यममूचिइतिज्ञायते तथाचान्यागोप्यइंद्रियवृत्तयःकृष्णनीताकामिनीभक्तिर्बुद्धिर्वाग्राह्येतिबुद्धिमतातत्तत्पदानितत्तदर्थबोधकत्वेन
योजनीयानीतिसंग्राह्यामितिसंतोष्टव्यं शोकादिकंचगुणनिमित्तमितिअतएवाखंडितःकामेनेतिशेषः २५ इतिशब्दआदिवचनःप्रकृष्टंकृष्णविषयंप्रलापंकुर्वंत्यः विटविषयमनर्थवचनंकुर्वंत्यश्चाविशि
ष्टचेतनाश्चविपरीतचेतनाश्चकामिनांदुरात्मतांस्त्रीणामेवंदैन्यंदर्शयन्दर्शयंत्यश्च २६ अहंभावःसर्वथात्याज्यइतिदर्शयितुमाह यामिति अनेनराक्षस्याःबुद्धेःस्वभावोदर्शितः २७ अत्यधिकंभजतेति
हेत्वनेनविषयलोलुपानांप्रवृत्तिरीदृशीइतिदर्शयति कथांतरारंभंवा तमाह ततइति प्रत्यारंभेप्रसिद्धेहेतियादवः वनोद्देशंविषयप्रदेशं केशवंप्रशस्तकेशपाशं वनेकामिनम् २८ पारयेसमर्थयेपारंगंतुं

तानिचूडयताकांतामुपविष्टामिहध्रुवम् ॥ रेमेतयाचात्मरतआत्मारामोप्यखंडितः २५ इत्येवंप्रलपंत्यस्ताश्चेरुर्गोप्योऽविचेतनाः ॥ कामिनांदर्शयन्दैन्यं
स्त्रीणांचैवंदुरात्मताम् २६ यांगोपीमनयत्कृष्णोविहायान्याःस्त्रियोवने ॥ साचमेनेयदात्मानंवरिष्ठंसर्वयोषिताम् २७ हित्वागोपीःकामयानामामसौभ
जतेइह ॥ ततोगत्वावनोद्देशंदृप्ताकेशवमब्रवीत् २८ नपारयेऽहंचलितुंनयमांयत्रतेमनः ॥ एवमुक्तःप्रियामाहस्कंधआरुह्यतामिति २९ ततश्चांतर्द
धेकृष्णःसावधूरन्वतप्यत ॥ हानाथरमणप्रेष्ठक्वासिक्वासिमहाभुज ३० दास्यास्तेकृपणायामेसखेदर्शयसन्निधिम् ॥ अन्विच्छंत्योभगवतोमार्गंगोप्योऽ
विदूरतः ३१ ददृशुःप्रियविश्लिष्टांमोहितांदुःखितांसतीम् ३२ तयाकथितमाकर्ण्यमानप्राप्तिंचमाधवात् ॥ अवमानंचदौरात्म्याद्विस्मयंपरमंययुः ३३
गत्वावनाद्वनंचंद्रज्योत्स्नायावद्विभाव्यते ॥ तमःप्रविष्टमालक्ष्यततोनिववृतुःस्त्रियः ३४ तन्मनस्कास्तदालापास्तद्विचेष्टास्तदात्मिकाः ॥ तद्गुणानेवगा
यंत्योनात्मागाराणिसस्मरुः ३५ पुनःपुलिनमागत्यकालिंद्याःकृष्णभावनाः ॥ समवेताजगुःकृष्णंतदागमनकांक्षिणीः ३६ इतिश्रीभागवतेमहापुराणे
दशमस्कंधेपूर्वार्द्धेअष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

नशक्नोमीतिवा यत्रगंतुं विटगतस्वभावंदर्शयितुमाह एवमिति २९ भक्त्यालभ्योनान्यथेतिभावंदर्शयति ततइति शुद्धबुद्धेःस्वभावोयमितिदर्शयितुमाह सावधूरिति हाविषण्णास्मिवने हा विषादशु
गार्तिष्वितिच हेनाथआशाप्रदहेरमणरतिप्रद । हेप्रेष्ठ प्रियतम ३० दास्याः शिक्षायोग्यायाः दासृहिंसायामितिधातुः कृपणायाःकृपाविषयायाःगाढाश्लिष्टपतिरक्षांतिदुर्विषयगमनराहित्येनेतिगो
प्यइंद्रियवृत्तयःशास्त्रविषयाःअविदूरतःज्ञात्वासमीपेस्थिताः ३१ मुक्तेःपूर्वमपरोक्षबुद्धेःआविर्भावतिरोभावौकाचित्स्यातामितिभावदर्शनायोच्यते प्रियेत्यादिना ३२ मानःप्राप्तिअपरोक्षज्ञानमान
प्राप्तिम् ३३ यावच्चंद्रज्योत्स्नाविभाव्यतेतावद्वनाद्वनंगत्वाततश्चंद्रचंद्रिकास्तमयानंतरंप्रविष्टंप्राप्तंतमआलक्ष्यदृष्ट्वा निववृतुःनिवृत्ताइत्यनेनदुःशास्त्रान्निवृत्त्यसच्छास्त्राभ्यसनाययत्नंचक्रुरितिसूच्यते
स्त्यैष्ट्यैशब्दसंघातयोरितिधातोः शास्त्रविषयाबुद्धयः ३४ सत्वबुद्धीनांस्वभावंदर्शयति तन्मनस्काइति ३५ समवेताएकविषयीकृताः तस्यकृष्णस्यागमनकांक्षिण्यः ॥ ३६ ॥ इतिश्रीभागवतेमहा
पुराणेदशमस्कंधेविजयध्वजकृतटीकायांअष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

वेदांतानधिकारिणांमुमुक्षुविविदिषूणांसमर्थानांहरेःसंकीर्तनमेवतदुपासनंस्यात्तत्प्रसादजनकत्वेनेत्यतः स्त्रीभूतानांगोपीनांउपासनाप्रकारंनिरूपयत्यस्मिन्नध्याये । तत्रगोप्यःचित्तसंनिहितत्वात्संबो
ध्यागायन् । जयतीति । कृष्णेत्यध्याहार्यम् । हेकृष्ण व्रजंतियस्मिन्निवासंगोपाइति गोपनिवासस्थानंव्रजः । अयंतेतवजन्मनाअधिकंजयति सर्वोत्कर्षेणवर्तते तत्रहेत्वंतरंचाहुः श्रयतइति । तत्रव्र
जेइदिपरमैश्वर्यइतिधातुः इंदिऐश्वर्यंरातिददातीतिनित्यैश्वर्यरूपत्वादिंदिराश्रीः साऽधुनाश्रयते आश्रयतेहियस्मात्तस्माच्चेत्यर्थः । तवजन्मनिमित्तंश्रियःश्रयणच त्वयाऽविनाभूतत्वाच्छ्रयतइतिभावः
स्वाभिप्रायंदर्शयंति दयितेति । हेप्रेष्ठभवान्स्वात्मनैवत्वादिदृक्षतांद्रष्टुकामानांदृश्यतांचक्षुर्विषयोभवतु त्वयिगतासवःसमर्पितप्राणाः त्वात्वांविचिन्वते । साकांक्षत्वाद्दर्शनदानंयुक्तमित्यर्थः १ व्रजजन
स्यआर्तिंहंतिहिनस्तिनाशयतीतिव्रजजनार्तिहातस्यसंबोधनं व्रजजनार्तिहन्वीरशूर निजजनस्यस्मयोगर्वःतंध्वंसितिस्मितवत्स्मितंयस्यसतथा तत्संबुद्धिःनिजजनस्मयध्वंसनस्मित युषपूषकामसमृद्धा
वितिधातोः योषितां समृद्धिकामानांनःकामसमृद्धिपारयंतिशेषः कथंकारंपालनमत्राहुः भजेति हेसखेचारुसुंदरंतवजलरुहस्यपद्मस्यसममाननंप्रवृत्तिशून्यस्ययदर्शनेच्छास्यात्ताह कृशकिंवन्मुखंदर्शयन्
त्वंकिंकरीःदासीःनोभजपालयस्मस्मृत्वापत्यादीन्विहायार्धरात्रेवनंप्रप्ताइति भवेभवइतिद्विरावृत्तिःकर्तव्या जन्मनि जन्मनिकिंकरीरित्यर्थः यद्वाभवेतादर्थ्येसप्तमी अस्मद्भवार्थमित्यर्थः । यद्वाऽस्म
ज्जीवनसत्तायांविवक्षितायांअन्यथामरणमेवास्माकमापद्यतइत्यर्थः २ अलुक्समासन्यायेनशरदुदाशयइत्येकंपदं शरदुदाशयेशरत्कालसंबंधिसरोवरे साधु भूम्याद्युपद्रवमंतरेणजातमुत्पन्न अतएव स

गोप्यऊचुः ॥ जयतितेधिकंजन्मनाव्रजःश्रयतइंदिरासाधुतत्रहि ॥ दयितदृश्यतांत्वादिदृक्षतांत्वयिगतासवस्त्वांविचिन्वते १ व्रजजनार्तिहन्वीर
योषितांनिजजनस्मयध्वंसनस्मित ॥ भजसखेभवेकिंकरीःस्मनोजलरुहाननंचारुदर्शयन् २ शरदुदाशयेसाधुजातसत्सरसिजोदरश्रीमुषादृशा ॥ सुर
तनाथतेशुल्कदासिकावरदनिघ्नतोनेहकिंवधः ३ विषजलाशयाद्व्यालराक्षसाद्वर्षमारुताद्वैद्युतानलात् ॥ वृषमयात्मजाद्विश्वतोमुखाद्वृषभतेवयंरक्षितामुहुः
४ नखलुगोपिकानंदनोभवानखिलदेहिनामंतरात्मदृक् ॥ विखनसार्थितोविश्वगुप्तयेसखउदेयिवान्सात्वतांकुले ५ विरचिताभयंवृष्णिवर्यतेशरणमीयु
षांसंसृतेर्भयात् ॥ करसरोरुहंकांतकामदंशिरसिधेहिनःश्रीकरग्रहम् ६

त्प्रशस्तंविकसितंयत्सरसिजंपद्मंतस्यउदरंअरुणायमानंअंतर्दलंतस्यश्रियशोभांमुष्णातीतिशरदुदाशयेसाधुजातसत्सरसिजोदरश्रीमुट्तयादृशा । शुल्कदासिकाःक्रीतदासीः नोनिघ्नतः मारयतःतेऽस्म
दाशादिहननेकिंवधोनभवति । खड्गादेरप्यधिकोवधोऽर्धरात्रेऽस्मत्त्यागइत्यर्थः । सुरतनाथनिधुवनवीर ३ इदानीमपिअस्मद्रक्षाभवताकार्यातथायथापुराकृताइत्याशयेनाहुः विषेति विषजलाशयात्
विषयुतयमुनाह्रदात् यद्वा विषजलपानेनआशयोदीर्घनिद्रामरणंतस्मात् व्यालात्सर्पात् राक्षसात्तृणावर्तनाम्नःवर्षयुक्ताद्वायोः वैद्युतानलातानिर्घातलक्षणाग्नेःवृषमयात्मजात्सासुरनिमित्ताद्भयात् किंबहु
नाहेवृषभश्रेष्ठ विश्वतोमुखाद्भयात्तेत्वयावयंमुहुःरक्षिताइत्यन्वयः ४ गोप्यःस्वतत्त्वज्ञानंविज्ञापयंति सइति गोपिकानंदयतीतिगोपिकानंदनःस.भवान् हेसखेविश्वगुप्तयेजगद्रक्षार्थं सात्वतांयदू
नांकुलेउदेयिवान्उदयंगतः जन्मभजनाययोग्योनेत्याशयेनाहुः अखिलेति अखिलदेहिनामंतर्यामित्वेनद्रक्ष्यतिपश्यतीति । यद्वाऽतरात्मानंस्वरूपंपश्यतीति अनश्नन्नन्योअभिचाकशीतीतिश्रुतिः
किंच विखनसार्थितःब्रह्मणापूजितःविरिंचिगुरुरित्यर्थः । यद्वा यःसात्वतांकुलेउदेयिवान्सभवान्गोपिकानंदनःखलुनभवतीत्यर्थःनिषेधेवागलंकारेवीप्सनेनुनयेखल्वितिच अलंखल्वोःप्रतिषेधयोःप्राचा
क्त्वेतिक्त्वायोगआक्षेपापोक्षिकः । तर्हिकइतितत्राहुः अखिलेति । नखल्वितिपाठेवाक्यालंकारार्थः ५ विरिंचिगुरुश्चेदपेक्षिताशेषपुरुषार्थप्रदःस्यात्तत्रकथंनिर्णयइत्याहुः विरचितेति । श्रियःकरंगृह्णातीति
श्रीकरग्रहंशरणमीयुषांपुंसांधेहिनिधेहि । हेकांतकमनीय ६

ग५.५लंकरनिधानेनपूर्यते । अपितुकुचेषुचरणनिधानंचापेक्षितमित्याहु । प्रणतेति तृणचरान्पशून्अनुगच्छतीतितृणचरानुगं फणिफणेष्वर्पितंकृणुकुरु । हृच्छयंकामं कृंद्धिछिंद्धि ७ वल्गूनिम
नोहराणिवाक्यानिनिराकांक्षाणिपदात्मकानियस्यांसातथा । तथाबुधानांविदुषांमनोज्ञयाहृद्यया । मधुरयेत्यनेनग्राम्यवाक्भाषणशंकांनिराकरोतिविधिकरी·दासीः । अधरसीधुनाअधरामृतेन । आ
प्यायपरवसेचयजीवयवा । मुह्यतीः मोहंगच्छतीः ८ तप्तान्जीवयतीतितप्तजीवनंश्रवणमात्रेणमंगलं श्रीमत्समृद्धिमत् । आततंविस्तृतंभुवियेजनाःतवकथामृतंगृणंतिपानादिना । तेभूरिबहुलंदु·स्व
यंतिखंडयतीति । भूरीणिहिरण्यादीनिददतीतिवा भूरिस्वर्णजातरूपंहिरण्यंरा·कल्याणंहेमरुक्मंसुवर्णमिति भवंतीतिशेष ९ तवकथामृतंतप्तजीवनादिफलदंचेत् अधरसीधुनाप्यायनंकिमर्थमित्या
शंक्यतवहसितादिनामुग्धावयंतवाधरसीधुमार्थयामहइत्याशयेनाहु· प्रहसितमिति हेप्रियप्रेम्णावीक्षणंध्यानमंगलं विहरणंविहारः विक्रमलक्षणः हृदिस्पृशःहृदयगमाः । संविदः संभाषणादयः ।
संविद्युद्धेप्रतिज्ञायांसंकेताचारनामसु संभाषणेक्रियाकारेविज्ञानेतोषणेपिचेतिवचनात् एतेसर्वेपिमुरतेसंभवंति । कुहकधूर्तेतिप्रणयकोपोहियस्मात्तस्मात् अधरामृतपानप्रार्थनम् १० त्वच्चरितंज्ञात्वे

प्रणतदेहिनांपापकर्शनंतृणचरानुगंश्रीनिकेतनम् ॥ फणिफणार्पितंतेपदांबुजंकृणुकुचेषुनःकृंद्धिहृच्छयम् ७ मधुरयागिरावल्गुवाक्यथाबुधमनोज्ञया
पुष्करेक्षण ॥ विधिकरीरिमावीरमुह्यतीरधरसीधुनाप्याययस्वनः ८ तवकथामृतंतप्तजीवनंकविभिरीडितंकल्मषापहम् ॥ श्रवणमंगलंश्रीमदाततंभु
विगृणंतितेभूरिदाजनाः ९ प्रहसितंप्रियप्रेमवीक्षणंविहरणंचतेध्यानमंगलम् ॥ रहसिसंविदोयाहृदिस्पृशःकुहकनोमनःक्षोभयंतिहि १० चलसियद्व्र
जाच्चारयन्पशून्नलिनसुंदरंनाथतेपदम् ॥ शिलतृणांकुरैःसीदतीतिनःकलिलतांमनःकांतगच्छति ११ दिनपरिक्षयेनीलकुंतलैर्वनरुहाननंबिभ्रदावृतम् ॥
वनरजस्वलंदर्शयन्मुहुर्मनसिनःस्मरंवीरयच्छसि १२ प्रणतकामदंपद्मजार्चितंधरणिमंडनंध्येयमापदि ॥ चरणपंकजंशंतमंचतेरमणनस्तनेष्वर्पयाधिह
न् १३ सुरतवर्धनंशोकनाशनंस्वरितवेणुनासुष्ठुचुंबितम् ॥ इतररागविस्मारणंनृणांवितरवीरनस्तेऽधरामृतम् १४ अटतियद्भवानह्निकाननंत्रुटिर्युगाय
तेत्वामपश्यताम् ॥ कुटिलकुंतलंश्रीमुखंचतेजडउदीक्षतांपक्ष्मकृदृशाम् १५

नामपिदुर्बोधकंकिमुतास्माकमितिभावेनाहुः चलसीति । पशूंश्चारयन्यद्यदाव्रजाच्चलसिगच्छसि तदाशिलतृणांकुरैःछिन्नशिखरत्वेनपरुषैरिषीकादितृणाग्रैःशिलाःशर्करास्ताभिस्तृणांकुरैश्चवा सीदतिः
व्यथतीति कलिलतांनारायणोन्योवेतिसंशयपंकिलताम् ११ ननुव्याकुलचित्तानांकामोद्बोधायोगात्कृंद्धिहृच्छयमितिकथमुक्तं अत्रवदंति दिनेति । दिनपरिक्षयेसंध्याकालेवनादागच्छन्नितिशेषः
वनरजस्वलंवनभूमौसतागोरजसायुक्तंदर्शयन् नीलकुंतलैरावृतम् । वनरुहंजलजंकमलंतद्वच्छोभमानमाननंबिभ्रत् त्वंनोमनसिस्मरंकामंमुहुरनिशंनूतनम् १२ धरणिमंडनंभूमिभूषणं सर्वापदिध्ये
यंपद्मजार्चितंब्रह्मणाराधितम् । शंतमसुखतम आधिहन्मनोदुःखनाशन । तेचरणपंकजंनःस्तनेष्वर्पयनिधेहीत्यन्वयः १३ स्तनतटेषुचरणार्पणादुद्बुद्धज्वलितकामाग्निज्वालाशमनायतवाधरामृ
तंपिपासुभ्योऽस्मभ्यंदेहीत्याहुः सुरतेति । सुरतंग्राम्यधर्मः स्वरितवेणुनाध्वनियुक्तवेणुना रागोरसःइतरेषांरसानांआस्वादनसुखंविस्मारयतीतिइतररागविस्मारणं इतरेषुमधुरेषुवस्तुषुरा
गंस्नेहंविस्मारयतीतिइतररागविस्मारणंवा वितरदेहि । विश्राणनंवितरणंस्पर्शनंप्रतिपादनमितिहलायुधः १४ किंच अहोरात्रमस्माकंत्वत्संचिंतनमेवान्योव्यापारोनेष्यतइत्याशयेनाहुः
अटतीति । यद्यदायस्मिन्नह्निकाननमटतिगच्छतितदातस्मिन्नह्नित्रुटिः त्रुटीतिप्रातिपदिकग्रहणंतेनविभक्त्यंतंपदंलक्षयति । अणुद्वयलक्षणः परमाणुः त्रयःपरमाणवस्त्रसरेणुः । त्रसरेणुत्रयंत्रुटिःसः

कालावयवः । नःत्वामपश्यतामस्माकंयुगायतेयुगवदाचरति । दिव्यद्वादशसहस्रपरिमितसमानोवर्त्तते पक्ष्मनुदंतिव्यथयंतीतिपक्ष्मनुदः । तादृश्योदृशोयासांतास्तथा । तासामनिमिषनेत्राणांतव मुखमीक्षतांईक्षमाणानामस्माकंप्रवृत्तिर्जडवदचेतनवन्निश्चेष्टनमित्यर्थः । अनेनबहुकालोपित्रुटितुल्यइतिसूच्यते । नुर्दृशामितिपाठेनुर्मानवस्यतवमुखमीक्षतांदृशांपक्ष्मजडवद्दुत्क्षेपाक्षेपलक्षणप्रवृत्ति शून्यमित्यर्थः । अनेनमानवस्याप्यनिमिषत्वंसूच्यते १५ भगवदुन्मुखस्मरणमुग्धागोप्योरतिविहाररसमयोयमितिनिरूप्यसुरतसंविदाधिक्षिपंति पतीति । तेतवसकाशमागताहियस्मात् हेकितवकः पुरुषःनिशियोषितस्त्यजेदित्यन्वयः आगमनेहेतुंवदंति गतिविदइति । गतिविदःआकर्षलक्षणगानज्ञस्यतवोद्गीतेनास्थितोत्थानकरगानेनमोहिताःमूर्च्छांप्रापिताः १६ किंबहुनाःक्लेनास्मदवस्थेयंहीति विज्ञापयंति रहसीति हृच्छयस्योदयोयस्मात्तत्तथा वीक्ष्यनिरूप्य अतिस्पृहाअतिशयितस्पृहयामुह्यते विभक्तिव्यत्ययश्छांदसः बृहतिदधातीतिबृहत् श्रियःनिवासस्थानमितिशेषःयद्वाबृहदुरःश्रिय इत्येकंपदंबहुवचनंद्रष्टॄणामनुक्षणंकांतिविशेषबाहुल्यद्योतकम् १७ यदिभवानस्मदापदंनपरिहरिष्यतितर्ह्ययमवतारोव्यर्थोभविष्यन्नचतद्युक्तं अतोस्मद्दुःखंभवताअवश्यंपरिहरणीयमितिभावेनाहुः व्रजे ति । भोअंगतेतवेयंव्यक्तिरवतारलक्षणाव्रजौकसांगोपानां मार्गौकसांतीर्थसार्थानावा निवहौकसांग्रामवासिनांवावनौकसांवनवासिनां । संन्यासिनांवावानप्रस्थानांवाजलाश्रयाणांवा अलमत्यर्थं वृ

पतिसुतान्वयभ्रातृबांधवानतिविलंघ्यतेह्यच्युतागताः ॥ गतिविदस्तवोद्गीतमोहिताःकितवयोषितःकस्त्यजेन्निशि १६ रहसिसंविदंहृच्छयोदयंप्रहसिताननंप्रेमवीक्षणम् ॥ बृहदुरःश्रियोवीक्ष्यधामतेमुहुरतिस्पृहामुह्यतेमनः १७ व्रजवनौकसांव्यक्तिरंगतेवृजिनहंत्र्यलंविश्वमंगलम् ॥ भजमनाक्चनस्त्वत्स्पृहात्मनांस्वजनहृद्रुजांयन्निषूदनम् १८ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेगोपीगीतंनामैकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ इतिगोप्यःप्रगायंत्यःप्रलपंत्यश्चचित्रधा ॥ रुरुदुःसुस्वरंराजन्कृष्णदर्शनलालसाः १ तासामाविरभूच्छौरिःस्मयमानमुखांबुजः ॥ पीतांबरधरःस्रग्वीसाक्षान्मन्मथमन्मथः २ तंविलोक्यागतंप्रेष्ठंप्रीत्युत्फुल्लदृशोबलाः ॥ उत्तस्थुर्युगपत्सर्वास्तन्वःप्राणमिवागतम् ३ काचित्करांबुजंशौरेर्जगृहेऽञ्जलिनामुदा ॥ काचिद्दधारतद्बाहुमंसेचंदनरूषितम् ४ काचिदंजलिनागृह्णात्तन्वीतांबूलचर्वितम् ॥ एकातदंघ्रियुगलंसंतप्तस्तनयोरधात् ५ एकाभ्रुकुटिमाबध्यप्रेमसंरंभविह्वला ॥ प्रत्यवैक्षत्कटाक्षेणनिर्दष्टदशनच्छदा ६ अपराऽनिमिषद्दृग्भ्यांजुषाणातन्मुखांबुजम् ॥ आपीतमपिनातृप्यत्संतस्तच्चरणंयथा ७

जिनहंत्रीदुःखनाशिनी यद्यस्मात्त्वयिस्पृहायस्यसत्वत्स्पृहःआत्मायासांतास्तथातासां नश्चक्षुर्विषयंमनाक्ईषदपिभज सामान्योक्त्यापुनरुक्तंकुर्वंति स्वजनेति विश्वमंगलंयद्व्यक्तरूपंस्वजनस्यहृद्रुजां अंतर्गतरोगाणांनिषूदनंनिर्मूलकरं तस्मादस्माकंस्वजनैकत्वादभीष्टंभवताकर्तव्यमितिभावः १८ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेवि०कृतटीकायांएकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥ यथागोपीनामात्मानं प्रकाशयन् भगवांस्तथासाधनसामग्र्याज्ञानिनामपीतीममर्थंदर्शयितुमस्याध्यायस्यप्रारंभः । तत्रशुकः रोदनादिकमपिभक्त्युद्रेकलक्षणमितिदर्शयितुंगोपीनांरोदनप्रकारंकथयति इतीति । चित्रधानाविध्येन सुस्वरंयथाश्रोतृसुखकरंभवति तथास्वरंकुर्वंत्य० अनेनपरिदेवनादिकंव्यावर्तयति १ भक्त्युद्रेकोद्भूतरोदनफलमाह तासामिति । मनोमथ्नातीतिमन्मथःकामःसाक्षात्स्पष्टीकृतसर्वांगसुंदरइतुल्यस्तस्यापिमन्मथःमदमथनः । मदनोमन्मथोमारः कामइतिरुद्रः । अनेनैवंविधभगवदुपासनासामर्थ्यात्समुद्भूतःसौंदर्यसागरःकामइतिसूचितंभवति २ तन्वःभोगायतनशरीराणि ३ गोपीनांग्रहणादिषुहरेःकरादानादिना भक्त्यैकलभ्यः श्रीनारायणइति निदर्शयंस्तत्प्रवृत्तिंकथयति काचिदित्यादिना । चंदनरूषितलिप्तम् ४ चर्वितंभक्षितोच्छिष्टंअधात् दधार ५ प्रेमसंरंभविह्वला प्रणयकोपाकुलिता भ्रुकुटिंललाटशिरांआबध्यप्रकाश्य निर्दष्टदशनच्छदानितरांदष्टोष्ठपुटा ६ अनिमिषांनिमेषलक्षणव्यापारशून्यमितिक्रियाविशेषणं जुषाणासेवमाना ७

त्हृदिस्थितंकृत्वापुलकांगीरोमांचितगात्रा उपगुह्यालिंग्य आनंदनिर्भरापरमानंदपूर्णा ८ जनःशोकाकुलःसंसारीवा प्राज्ञंपंडितम् । दुःखशमनबोधकंपरमात्मानंवा प्राज्ञेनात्मनान्वारूढइतिश्रुतिः ९ पुरुषोविष्णुः शक्तिभिःलक्ष्मीविभूतिभिः १० अनिलश्चषट्पदाश्चानिलषट्पदाः विकसतोःकुंदमंदारयोःसुष्ठुरताःक्रीडावंतःअनिलषट्पदाःयस्मिंस्तत्तथा ११ शरत्कालचंद्रांशूनासंदोहेननिरंतरराज्याध्वस्तंनिरस्तंदोषातमःरात्र्यंधकारोयस्मिंस्तत्तथा । कृष्णायाःयमुनायाःईहयाप्रवाहलक्षणचेष्टया आयस्ताःआयासंप्राप्ताः । तरलाअणुतरंगाएतैराचितानिआसिक्तानिचकोमलानिचवालुकानिसैकतानियत्रतत्तथोक्त यद्वा कृष्णेहयाश्रीकृष्णमूर्तिक्रीडयाआयस्तानिचतरलानिचचलानिचातएवाचितानिइतस्ततोविकीर्णानिचशेषंसमम् । अणुस्तरंगोलोलःस्यात्तरलाकुरलस्तथेतिगोपालः आचितछन्नासिक्तयोरितिच १२ मनोरथांतंप्रार्थितार्थपूर्तिं मनोरथानामर्थानामंतंनिर्णयहेतुंपरमात्मानम् । रथगताविति धातुःश्रुतिविषयेतस्यब्रह्मणोदर्शनेनाविषयीकरणलक्षणेनजाताह्लादेनपूर्णार्थलक्षणेनावधूताहृद्रुजोविषयीकरणलक्षणायासांतास्तथा उत्तरीयैःप्रावरणीयवस्त्रैः । आसनंविमलोत्कर्षणीज्ञानेत्यादिक्रमामिवपीठम् । अन्यत्रात्मनोवायोर्वैधवे । सतोबंधुमसतिनिरविंदन्निति श्रुतिः ॥ १३ ॥ गोपीपारिषद्वृतःगोपस्त्रीसमूहमध्यवर्ती । त्रैलोक्यलक्ष्मीणांत्रैलोक्यसौंदर्याणामेकंपदं स्थानम् त्रिलोकिजनसेव्यालक्ष्मीःश्रीस्तस्याएकंकेवलंपदंभोगयोग्याश्रयंवा ॥ १४ ॥

तंकाचिन्नेत्ररंध्रेणहृदिकृत्यनिमील्यच ॥ पुलकांग्युपगुह्यास्तेयोगीवानंदनिर्भरा ८ सर्वास्ताःकेशवालोकपरमोत्सवनिर्वृताः ॥ जहुर्विरहजंतापंप्राज्ञंप्राप्ययथाजनः ९ ताभिर्विधूतशोकाभिर्भगवानच्युतोनृप ॥ व्यरोचताधिकंतातपुरुषःशक्तिभिर्यथा १० ताःसमादायकालिंद्यानिर्विश्यपुलिनंविभुः ॥ विकसत्कुंदमंदारसुरतानिलषट्पदम् ११ शरच्चंद्रांशुसंदोहध्वस्तदोषातमःशिवम् ॥ कृष्णेहायस्ततरलाचितकोमलवालुकम् १२ तद्दर्शनाह्लादविधूतहृद्रुजोमनोरथांतंश्रुतयोयथाययुः ॥ स्वैरुत्तरीयैःकुचकुंकुमांकितैरचीक्लृपन्नासनमात्मबंधवे १३ तत्रोपविष्टोभगवान्सईश्वरोयोगेश्वरांतर्हृदिकल्पितासनः ॥ चकासगोपिपरिषद्गतोर्चितस्त्रैलोक्यलक्ष्म्येकपदंवपुर्दधत् १४ सभाजयित्वातमनंगदीपनंसहासलीलेक्षणविभ्रमभ्रुवः ॥ संस्पर्शनेनांककृतांघ्रिहस्तयोःसंस्तुत्यईषत्कुपिताबभाषिरे १५ ॥ गोप्यऊचुः ॥ भजतोऽनुभजंत्येकएकएतद्विपर्ययम् ॥ नोभयांश्चभजंत्यन्यएतन्नोब्रूहिसाधुभो १६ श्रीभगवानुवाच ॥ मिथोभजंतियेसख्यःस्वार्थैकांतोद्यमाहिते ॥ नतत्रसौहृदंधर्मःस्वार्थंतद्धित्तनान्यथा १७ भजंत्यभजतोयेवैकरुणाःपितरोयथा ॥ धर्मोनिरपवादोऽत्रसौहृदंचसुमध्यमाः १८

अनंगंकामंदीपयतीत्यनंगदीपनः तंलीलयालालित्येनईक्षणंहाससहितंसहासंसहासलीलेक्षणेनाविभ्रमंत्योऽनुदिशंसंफलंत्यःभ्रुवोयासांतास्तथा संस्पर्शनेनोत्पन्नाउत्काउत्कंठासैवांऽकंलक्षणंतेनकृतःपूर्णःअंगेशरीरेहृच्छयःकामःसंस्पर्शनोत्कांककृतांगहृच्छयःतम् । संस्तभ्यकरचरणाद्यंगस्पर्शनेनाभिव्यक्तंकामंनिरुध्येत्यर्थः १९ गोप्यःशाश्वतस्वमजानंत्योहरेरकृतज्ञताकरणाभिप्रायेणपृच्छंति भजतइति । एकेकेचिद्भजतः सेवमानाननुभजंतिसेवानुकूलफलसमर्पणेनसेवंते एकेकेचित् । एतस्योक्तस्यविपर्ययंकुर्वंति फलोद्देशेनासेवमानानविशिष्टफलदानेनानुवर्तंते अन्येनोभयांश्चानुवर्तंते । यदेतत्पक्षत्रयंअत्रसाधु निर्दोषपक्षमस्माकंब्रूहिविविच्यकथयेत्यर्थः १६ तत्रपरिहारंवक्तुमुपक्रमते मिथइति । हेसख्यःयेमिथोभजंति उपकारप्रत्युपकारलक्षणांसेवांकुर्वंति तेस्वार्थैकांतोद्यमाहिस्वप्रयोजननियतप्रयत्नायस्मात्तस्मात्तेषुसौहृदंअनिमित्ततःस्नेहलक्षणोधर्मोनास्ति । ननुतर्हिकिमस्तितत्राह स्वार्थमिति । स्वप्रयोजनार्थं [illegible]त्तजानीध्वम् । विपक्षंप्रतिषेधति नेति १७ येअभजतःफलोद्देशच्छाननुगतान्भजंति फलंसमर्पयंति तत्रकारणमाह करुणाइतिकरुणयंतिप्राणिनोदृष्ट्वाद्रवीकृतहृदयाभवंतीतिकरुणाः । तत्रदृष्टांतः लोकानुग्रहकरणशीलाःपितरोयथाबालादीन्दृष्ट्वागुणांतरंचास्तीत्याह धर्मइति हेसुमध्यमाः अत्रतेषुजनेषुसौहृदलक्षणोधर्मश्चनिरपवादः निर्दोषःइदंसंप्रज्ञातसमाधिस्थस्यलक्षणम् १८

असंप्रज्ञातसमाधिस्थस्यलक्षणमाह भजतोपीति । अत्रकेचिज्जना.भजतोपिफलार्थितयासेवमानानपिनभजंति स्वप्रयोजनाभावात् कथंतदित्यत्राह आत्मेति । आत्मनिपरमात्मन्येवाराम.क्रीडायेषां तेतथा बाह्यप्रवृत्तिशून्याइत्यर्थःतदपिकथमित्याशंक्यसुखार्थेहिप्रवृत्तिः सुखंतुस्वतएवपूर्णमित्याशयेनाह आप्तकामाइति । काम्यतइतिकामःआनंदःहिशब्दोहेतौ । आनंदाप्तौनिमित्तमाह अकृतेति अकृतंपरमात्मानंजानंतीति तज्ज्ञानंचनिष्पापस्यादित्याह गुरुद्रुहइति । गुरूनिपापानिद्रोहितवंतोनाशितवंतइतिनास्त्यकृतःकृतेनेतिश्रुतिः नराणांक्षीणपापानामितिस्मृतिः । कीदृशाःकृतघ्नाइत्यतो नाहमजतोपीति येकेचिद्भजतःशरणार्थितयासेवमानानपिनभजंति ग्रहणलक्षणांसेवांनकुर्वंति अभजतःकुतोभजंतितत्रचकारणमाह आत्मारामाइतिपरमात्माविषयमतिरहितादेहलक्षणात्मनिनितरांरताश्च तर्हिकुत्रप्रवृत्तिरित्यत्राह आप्तेति आप्तेविस्रब्धेस्त्रीजनेकामोयेषांतेतथाएतादृशाःकृतघ्नाहिकृतंनजानंतिनाशयंतिच अतएवगुरुद्रुहः देवाहिगुरूणांद्रोग्धाइत्युच्यंते हविराद्यदानात् १९ अहमेष्वेकत्तिभवतीनाभाशंकामाभूदित्याह नाहमिति अपिसमुच्चयेतुशब्दोविशेषप्रकाशकः अहभजतःफलार्थितयासेवमानानभजतोपिफलार्थितयाअसेवमानान्नभजामि तदिच्छयाफलंनदास्यामि धर्मेवैषवृण तेतेनलभ्यइति ममविजयाशिखामणेः ततःप्रयोजनाभावात् तेभ्यःप्रयोजनंनममेत्यर्थःतर्ह्येषांसेवानिष्फलाकिंनेत्याह अमीषामिति अमीषामुभयेषायथायथासेवाःस्युःतथातथामत्तःउच्चावचाःसेवाफलसंपदःस्युरेवअर्थिनांयोग्यानामधिकारिणांकल्पवृक्षाद्यथाफलानितथेत्यर्थः २० भगवान्गोपीनांसेवास्तवनव्याजेनस्वोपासनाप्रकारंदर्शयति यथेति यथाअधनोधनहीनः दरिद्रःदैवाल्लब्धधने

भजतोपिनवैकेचिद्भजंत्यभजतःकुतः ॥ आत्मारामाह्याप्तकामाह्यकृतज्ञागुरुद्रुहः १९ नाहंसख्योभजतोपिजंतून्भजाम्यमीषामनुवृत्तयेयथा ॥ तथैवमत्तःफलसंपदःस्युरुच्चावचाःकल्पतरोरिवार्थिनाम् २० यथाऽधनोलब्धधनेविनष्टेतच्चिंतयान्यन्निभृतंनवेद ॥ एवंमदर्थोर्पितलोकवेदस्वानांहिवोमय्यनुवृत्तयेऽबलाः ॥ मयापरोक्षंभजतातिरोहितंसासूयितुंनार्हथमांप्रियंप्रियाः २१ नपारयेहंनिरवद्यसंयुजांसुसाधुकृत्यंविबुधायुषापिवः ॥ योमांभजेद्दुर्जरदेहशृंखलाःसंवृश्च्यवृद्धिंप्रतियातिसोधुना २२ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेपूर्वार्द्धेत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥ ॥ ध ॥

नष्टेतच्चिंतयानष्टधननियतरतमनस्कत्वेननितरांभृतंगृहीतंअन्यन्नवेद यद्वा निभृतंस्तिमितंनिश्चलंस्थिरंपुरोवर्त्यन्यद्वस्तु हेअबलाःएवंमदर्थंमामुद्दिश्यअर्पितेलोकवेदस्वेलौकिककर्मवैदिककर्मलक्षणसर्वस्वे यासांतास्तथा तासांवोयुष्माकंअनुवृत्तयःसेवालक्षणाउपासनाअविषयानस्युरित्यन्वयः तर्हिकिमर्थंभवतांतरधायीत्याशंक्यास्माकंस्वभावोयमित्याशयेनाह मयेति अत्रभजतेतिशतृप्रत्ययः इच्छावाचीपरोक्षंभजताव्यवधानमिच्छतामयातिरोहितं पारोक्ष्यकृतं परोक्षप्रियाइवाहिदेवाइतिश्रुतिः व्यवधानमस्मत्प्रियंयस्मात्तस्मात् हेप्रियाःयूयप्रियंमासासूयितुंअसूयासहितांमांतिकर्तुंनार्हथेत्यन्वयःसंनिकर्षोहिमर्त्यानामनादरणकारणमितिस्मृतेश्चाशिक्षणाप्येवंकृतं २१ ननुयुष्मदनुग्रहाभावात्तत्कथमित्याशंक्यानुग्रहाविशेषंकथयति नेति विबुधायुषादिव्यवत्सरकल्पितजीवनलक्षणेनापि अहंनिरवद्यसंयुजांनिर्दुष्टमनोयोगवृत्तीनांवःसुसाधुकृत्यंयुष्माकंसर्वसंमतंनिर्दोषंकर्मप्रतिकर्तुंनपारयेनशक्नोमीत्यनेनगोपीष्वधिकोनुग्रहोस्तीतिदर्शितं नकेवलंयुष्मास्वनुग्रहविशेषोममनिर्व्याजभक्त्याभजमानेकस्मिंश्चिदपिस्यादित्याशयेनाह योमामिति योमांभजेन्मामुद्दिश्यभक्तिंकरोतिसपुरुषः स्त्रीजनोवाधुनास्मिन्जन्मन्येव दुर्जरदेहशृंखलाःभक्तिज्ञानेविनाजरयितुंशिथिलीकर्तुमशक्याः लिंगशरीरलक्षणाशृंखलाःसंवृश्च्यछित्त्वा वृद्धिंस्वरूपभूतानंदलक्षणांप्रतियाति तस्यतावदेवचिरमित्यादिश्रुतेः यद्वादह्यतेसिच्यतेइतिदेहः दुर्जरादुरुच्छेदाः पुत्रमित्रादिनिबद्धस्नेहलक्षणाःशृंखलाःसंवृश्च्यभजेत्सोत सोधुनैवभक्तिज्ञानादिसाधनसामग्रीलक्षणांवृद्धिंप्रतियातीत्यन्वय. २२ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेविजयध्वजकृतटीकायांत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥

भक्तिरसस्वभगवत्प्रीतिरेवानंदानुभवेकारणंनान्यत्साधनमितिनिदर्शयितुंरासक्रीडावर्णयत्यस्मिन्नध्याये स्तकृपयैतिजक्षन्क्रीडन्रममाणइत्यादिश्रुतिः तत्रगोपीनांकृष्णविरहसमुद्भूतसंतापप्रणाशंवाक्ते इत्थमितितापस्यागेनिमित्तमाह तत्संगेति हरेरंगसंगलक्षणसेवनेनउपचिताःफलरूपेणपरिणताःआशिषःप्रार्थनायासांतास्तथा यद्वा उपचिताःसंचिताःसमृद्धिंगताःआशिषःशुभानियासांतास्तथा १ समृद्धफलशुभानुभवप्रकारंवक्तुमुपक्रमते तत्रेति तत्रवनेतस्यामवस्थायांअन्योन्याबद्धबाहुभिःइति रासक्रीडाप्रकारंदर्शयति समतलपतृणप्रदेशेवितास्तिमात्रोन्नतशंकुसंस्थाप्य तत्परितः सर्वैः स्वपादमवष्टभ्यवृत्ताकारेणस्थित्वैकस्यावामहस्तंअन्यस्यानिकटवर्तिन्यादक्षिणपाणिनासंगृह्य स्वशक्त्यावष्टंभेनवर्तुलाकारभ्रमणचक्रवत्क्रियारासक्रीडा २ नृत्यादिषुभरतरीतिसंक्षेपुगा तुमुपक्रांतेषुयोधिरसोल्लासोजायतेसरसः तत्संबंधीरसोरासःतदुद्रेकेणक्रीडा नृत्यविशेषःएवंविधोरासक्रीडोत्सवःकृष्णेनसम्यक्प्रवृत्तइत्यन्वयः कीदृशोगोपीनांतासांमंडलेनवलयेनमंडितोलंकृतः कथंभूतेन तासांगोपीनांमध्यंप्रविष्टेन मध्येशंकुस्थापनात्कथमध्यप्रवेशःसंगतइतितत्राह द्वयोरिति वलयस्थितानांतासांद्वयोर्द्वयोर्मध्येप्रविष्टेन एकस्यैकथघटतइत्यतोयोगेश्वरेणेति योगैश्वर्या देकस्यबहुत्वंघटतइतिभावः कीदृशानांकृष्णेनकंठेगृहीतानां तत्रैवविशेषः कृष्णदक्षिणभागस्थितायाःकृष्णदक्षिणांसग्रहण वामभागस्थितायास्तस्यवामस्कंधग्रहणं स्वनिकटस्थस्त्रियःकंठेगृहीतेन तेनैवरासोत्सवःसंप्रवृत्तइतिगतेनान्वयइत्यर्थः ३ नन्वेवंकृष्णेरासक्रीडाकारिणिकेसाक्षिणइतितत्राह यन्मन्येतेति कृष्णोयदारासक्रीडाकर्तुंमन्येतन्यक्षरूपदिदिव्यत्ययः तावत्तदानभः औत्सुक्येननि

श्रीशुकउवाच ॥ इत्थंभगवतोगोप्यःश्रुत्वावाचःसुपेशलाः ॥ जहुर्विरहजंतापंतत्संगोपचिताशिषः १ तत्रारभतगोविंदोरासक्रीडामनुव्रतैः ॥ स्त्रीरत्नै रन्वितःप्रीतैरन्योन्याबद्धबाहुभिः २ रासोत्सवःसंप्रवृत्तोगोपीमंडलमंडितः ॥ योगेश्वरेणकृष्णेनतासांमध्येद्वयोर्द्वयोः ॥ प्रविष्टेनगृहीतानांकंठेस्वनिक टस्त्रियः ३ यन्मन्येतनभस्तावद्विमानशतसंकुलम् ॥ दिवौकसांसदाराणामौत्सुक्यनिभृतात्मनाम् ४ ततोदुंदुभयोनेदुःखात्पेतुःपुष्पवृष्टयः ॥ जगुर्गंध र्वपतयःसस्त्रीकास्तद्यशोऽमलम् ५ वलयानांनूपुराणांकिंकिणीनांचयोषिताम् ॥ सप्रियाणामभूच्छब्दस्तुमुलोरासमंडले ६ तत्रापिशुशुभेताभिर्भगवा न्देवकीसुतः ॥ मध्येमणीनांहैमानांमहामरकतोयथा ७ पादन्यासैर्भुजविधुतिभिःसस्मितैर्भ्रूविलासैर्भज्यन्मध्यैश्चलकुचपटैःकुंडलैर्गंडलोलैः ॥ स्विद्य न्मुख्यःकबररशनाग्रंथयःकृष्णवध्वोगायंत्यस्तंतडित इवतामेघचक्रेविरेजुः ८

भृतात्मनांनिश्चलमनसां सदाराणांसभार्याणांदिवौकसांविमानशतसंकुलआसेतिशेषः ४ ततःरासोत्सवप्रारंभानंतरम् ५ ६ तत्रापिरासक्रीडायामपि यद्वा तत्रापिनभस्यपि रासमंडलएवंचे त्सप्रियाणामितिपदंपूर्णार्थंलभते अन्यत्रकृष्णव्यतिरेकेणप्रियाभावात् अस्मिन्पक्षेप्रियेणबहुरूपंगतेनकृष्णेनसहितानां तत्रापिशब्दसामर्थ्यात्सारवश्यात् शिक्षार्थंनभस्यपिरासक्रीडाप्रवृत्तेतिप्रत्य यः हैमानांहिमवत्संभूतानांमणीनांमाणिक्यानामध्येमरकतश्याममणिरिव अनंतरत्नप्रभवस्येत्युक्तं रत्नजातीनामुत्पत्तिर्हिमवद्गिरेरितिप्रसिद्धं यद्वा हैमानाहेमकारसंभूतानांतत्रत्यानांमणीनांनिर्मल त्वेनकांत्यतिशयात् ७ तत्रनृत्यप्रकारंकथयति पादेति पादन्यासैर्वक्रस्थापिनपादविक्षेपविशेषैः भुजानाविधुतिभिः कंपनविशेषैः भ्रूविलासैःभ्रूभंगैः चलकुचतटैरितिकेचित् कबरेत्यादौश्लथदितिप दमध्याहार्यं श्लथंत्यः कबररशनाग्रंथयःबंधविश्लेषाःयासांतास्तथा यद्वा कबररशनानामग्रंथयःअबधनानियासांताः मुच्यमानकबरकांच्यइत्यर्थः स्तनितरसनाग्रंथयइतिकेचित् स्तनध्वनइतिधातु कृष्णवध्वःकृष्णपरिग्रहाः कृष्णयुक्ताःगोपस्त्रियइतिवा भावैःपुरुषान्बध्नंतीतिवध्वः समस्तभावैःखलुबधनंस्त्रियइत्युक्तेः तंकृष्णं गायंत्योयाएवंविधास्ताः मेघचक्रेमेघमंडलेतडित इवोतिकांतिविशेष द्योतनार्थंदृष्टांतोपादानं नतुपादन्यासादिविशेषप्रकाशनार्थं अचेतनत्वात्तडितां यद्वा यत्तडितइति तडितोयथाप्रकाशनाऽप्रकाशनेतथापादविन्यासाद्यावर्त्तनामितिदर्शनायतडगताविति धातोःतडंतीक्षि

मंतिरोधानंमच्छंतीति क्षिप्रतिरोधानगमनशीलार्थेइत्मत्पयः ८ रक्तकंठ्यःरागयुक्तकंठगुणाः अभिमर्शःकामकल्लोलोपकककरस्पर्शविशेषः यासांगीतेनइदंजगदावृतंव्याप्तं देवसाक्षिकत्वात् ९ अमिश्रिताः स्वरांतरानंतरिताः स्वरजातीःषड्जादिस्वरभेदान् उन्निन्येउत्कृष्टत्वेनगीतवतीमूर्च्छयामासच निषादर्षभगांधारषड्जमध्यमधैवताः पंचमश्चेत्यमीसप्ततंत्रीकंठोत्थिताःस्वराइत्यमरः १० कृष्णोनृत्यदेवगी तंध्रुवमुन्निन्ये व्यक्तवर्णेनप्लावयामास तेनतस्यैवसमंगायंत्यै अत्रसमगानंनामतत्प्रशंसार्थं मुकुंदेनवद्गानानुसारेणगीतमितिज्ञातव्यम् अन्यथात्रिजगतिमुकुंदगायनसमोगायनःकोस्तिस्वविभूतिमंतरे ण स्रवंतीश्लथपंतीकबरबद्धमल्लिकायस्याःसातथा ११ उत्पलसौरभंउत्पलमालयासुगंधितम् १२ नाट्येननृत्येनविक्षिप्तयोःकिंचित्स्रस्तयोःकुंडलयोः त्विषेणरोचिषाभूषितेमंडिते त्विषदीप्तावितिधातोः अविकृतेत्विषइतिरूपंभवति गंडखंडे गंडमंडले समूहेमंडलेखंडमाहुःशब्दविशारदाइत्युत्पलमाला अभिदधत्यःसपत्न्याःकापोलोपाययात्किंचिन्मंत्रयंत्याः १३ अधाद्दधौ शिवंसुखयतीतिसुखम् १४ गृहीतकंठ्यआलिंगितकंठ्यः एकांतवल्लभंनिर्णीतनियतभर्तारम् विजह्रिरेक्रीडांचक्रुः १५ कर्णोत्पलंअलकःकुंतलकश्चकर्णोत्पलालकौताभ्यांविटंकंकपोलंकपोलस्याविटंकोलंकार.घर्मस्तेनस्वेदज

उच्चैर्जगुःकृतमदारक्तकंठ्योरतिप्रियाः ॥ कृष्णाभिमर्शमुदितायद्गीतेनेदमावृतम् ९ काचित्समंमुकुंदेनस्वरजातीरमिश्रिताः ॥ उन्निन्येपूजितातेनप्रीय
तासाधुसाध्विति १० तदेवध्रुवमुन्निन्येतस्यैमानंचबह्वदात् ॥ काचिद्रासपरिश्रांता पार्श्वस्थस्यगदाभृतः ॥ जग्राहबाहुनास्कंधंश्लथद्वलयमल्लिका ११ तत्रै
कांसगतंबाहुंकृष्णस्योत्पलसौरभम् ॥ चंदनालिप्तमाघ्रायहृष्टरोमाचुचुंबह १२ कस्याश्चिन्नाट्यविक्षिप्तकुंडलत्विषभूषिते ॥ गंडखंडेऽभिदधत्याआदात्तांबू
लचर्वितम् १३ नृत्यंतीगायतीकाचित्कूजन्नूपुरमेखला ॥ पार्श्वस्थाच्युतहस्ताब्जंश्रांताऽधात्स्तनयोःशिवम् १४ गोप्योलब्ध्वाऽच्युतंकांतंश्रियएका
तवल्लभम् ॥ गृहीतकंठ्यस्तद्दोर्भ्यांगायंत्यस्तंविजह्रिरे १५ कर्णोत्पलालकविटंककपोलघर्मवक्त्रश्रियोवलयनूपुरघोषवाद्यैः ॥ गोप्यःसमंभगवताननृतुः
स्वकेशस्रस्तस्रजोभ्रमरगायकरासगोष्ठ्याम् १६ एवंपरिष्वंगकराभिमर्शस्निग्धेक्षणोद्दामविलासहासैः ॥ रेमेरमेशोव्रजकामिनीभिर्यथास्वतंत्रःप्रतिघंवि
डंबयन् १७ तदंगसंगप्रमुदाकुलेंद्रियाःकेशान्दुकूलंकुचपट्टिकांवा ॥ त्यक्तुंपतिंवोढुमलंव्रजस्त्रियोविस्रस्तमाल्याभरणाःकुरूद्वह १८ कृष्णविक्रीडितंवी
क्ष्यमुह्यंतसुरस्त्रियः ॥ कामार्दिताःशशांकश्चसगणोविस्मितोऽभवत् १९ कृत्वातावंतमात्मानंयावतीर्गोपयोषितः ॥ रराम भगवांस्ताभिरात्मारामोऽपि
लीलया २०

लंलक्ष्यते कपोलालंकारस्वेदजलेनवक्त्राणांश्रीःशोभायासांतास्तथा वलयनूपुरलक्षणवाद्यघोषैःसमंभगवताचसमंभ्रमराएवगायकाःअनुस्वरदानकरायस्यांसातथा भ्रमरगायकारासगोष्ठीरासक्री डा तस्याम् १६ स्वतंत्रईश्वरोविधिनिषेधाद्यविषयःप्रतिघंविधिनिषेधविवर्जितंपुरुषमनुकुर्वन्यद्वाप्रवृत्तिधर्मविध्याद्यगोचरेकोपेप्रवृत्तेप्रतिघंविदुरितिच १७ तस्यकृष्णस्यांगसंगेनोत्पन्नेनप्रमोदेना नंदेनाकुलानिपूर्णानींद्रियाणियासांतास्तथा केशादीन्वोढुंपतिंकृष्णंत्यक्तुंअलंपर्याप्ता. शक्तिवर्जिताआसन्नित्यर्थः अपपरीवर्जनइतिसूत्रात् यद्वाशक्त्याभावेपिनिवारिता अलंतुभूषणेशक्तौपर्या प्तौशक्तिवारणेइति प्रेमकामात्मत्वात् वहनादिशक्त्यभावइत्यर्थःकुरूद्वहेतिविशेष्यसंबोधनेनकृष्णस्यभक्तिभामिनीलोलत्वंपश्येत्यभिमुखीकरणेनभक्तेरावश्यकर्तव्यत्वंसूचयति १८ सगण.रोहि ण्यादिनक्षत्रगणेनसहितः यद्वा गणनंसंख्यानंतेनसहितः १९ किमत्रसंख्येयमत्राह कृत्वेति यद्वायोगैश्वर्यात्बहुरूपग्रहेणनबह्वीभिः स्त्रीभिरमणंघटतइतिराज्ञःसिद्धत्वेपिमंदाशंकांपरिहरति भाव तीर्णेनरपः रमेतिव्यत्ययेनपरदाराभिमर्शनेनदोषोनास्तीतिवक्ष्यमाणमर्थमिहैवसूचयति यद्वा ररामचिक्रीडे रासक्रीडाविरामसूचनार्थोवा २०

इह च भक्तपारवश्यंहरेरजत्संस्मरेदित्याशयेनहरिचरितंवक्ति तासामिति प्रामृजत्संमार्जितवान् २१ ऋषभस्यप्रवृद्धानुःप्रथितवीर्यस्यहरेःस्फुरतोश्चलतोर्मकरकुंडलयोःकुंतलानांत्विषादीप्त्यादीप्तगंडश्रि
यायुक्तसुरतयोग्यहासोपेताभीष्टांगनिरीक्षणेनानंदयात्मनोदधत्यःतस्यहरेःकररुहाणांनखानास्पर्शेनस्मरोल्लासजनकलक्षणेननखक्षतेनाभिव्यक्तःप्रमोदःप्रकृष्टआनंदोयासांतास्तथा २२ वनक्रीडांनि
रूप्यजलक्रीडांवक्ति ताभिरिति कृष्णस्यागसंगेनध्वस्ताःस्रस्ताःस्रजोयासांताः सुकुचानांकुंकुमरजोभिरंजितारागिनाःयास्ताभिर्गोपीभिः आगच्छंतिआवृत्यगच्छंतीत्यगास्तरंगास्तत्संगेनध्वस्तानिर
स्ताःस्रजोयस्याःसातथा तस्याःसकुचकुंकुमरेणुभिरंजितायाः यमुनायावाःवार्याविशदित्यन्वयः गंधर्वाणांपालिभिःश्रेणिभिःश्रांतःभिन्नसेतुरितिद्वयंइभराड्विशेषणं यद्वा श्रुहिंसायामितिधातोःश्रांतःनि
स्यानिरस्तमृत्युःभिन्नसेतुर्विशेषितलोकमर्यादः भेदोविशेषेदलनइति अत्रविशेषोनामव्यावर्तकोधर्मोपिलक्ष्यते पृथक्पृथक्स्थापितत्वात्सेतुरितिवा एःकामस्यभादीप्तिंराजयतीतीभराट् कामस्यभांराजतिक्षि
पतीतिवाइभराट्कृष्णःगोपीविषये गजगर्जिशब्दइतिधातोःगर्जीभिःशब्दयंतीभिःयद्वाभिन्नसेतुरित्यनेनगजस्यमदातिरेकसूचनेनकृष्णस्यतात्कालिकहर्षातिरेकंव्यंजयति भिन्नवेदविहितधर्ममर्यादइत्य
र्थःकृष्णेस्वधामोपगतेधर्मःकंशरणंगतइत्यादिस्वोक्तिविरुद्धंस्यादितिनासावगीकर्तुंयोग्यइति २३ स्वस्मिन्स्वेनवारितिर्नपराञ्चनपरेणवायस्यसतथेत्यनेनतत्तत्कालेरमणकथनंलोकमोहनायविशेषस्मर

तासांरतिविहारेणश्रांतानांवदनानिसः ॥ प्रामृजत्करुणःप्रेम्णाशंतमेनांगपाणिना २१ गोप्यःस्फुरन्मकरकुंडलकुंतलत्विड्गंडश्रियासुरतहासनि
रीक्षणेन ॥ मानंदधत्यऋषभस्यजगुःकृतानिपुण्यानितत्कररुहस्पर्शप्रमोदाः २२ ताभिर्युतःश्रममपोहितुमंगसंगध्वस्तस्रजःसुकुचकुंकुमरंजितायाः ॥
गंधर्वपालिभिरनुद्रुतआविशद्वाःश्रांतोगजीभिरिभराडिवभिन्नसेतुः २३ सोंतर्जलेयुवतिभिःपरिषिच्यमानःप्रेमेक्षितप्रहसिताभिरितस्ततोंगः ॥ वैमानि
कैःकुसुमवर्षिभिरीड्यमानोरेमेस्वयंस्वरतिरत्रगजेंद्रलीलः २४ ततश्चकृष्णोपवनेजलस्थलप्रसूनगंधानिलजुष्टदिक्तटे ॥ चचारभृंगप्रमदागणावृतोयथा
मदच्युद्द्विरदःकरेणुभिः २५ एवंशशांकांशुविराजितानिशाःससत्यकामोनुरताबलागणः ॥ सिषेवआत्मन्यवरुद्धसौरतःसर्वाःशरत्काव्यकथारसाश्रयाः
२६ राजोवाच ॥ संस्थापनायधर्मस्यप्रशमायेतरस्यच ॥ अवतीर्णोहिभगवानंशेनजगदीश्वरः २७ सकथंधर्मसेतूनांवक्ताकर्ताभिरक्षिता ॥ प्रतीपमा
चरद्ब्रह्मन्परदाराभिमर्शनम् २८

णायवेतिगमयितव्यम् २४ कृष्णायाःयमुनायाउपवनेजलप्रसूनानिकुमुदादीनिस्थलपुष्पाणिसौगंधिककुंदादीनितेषांगंधमिश्रवायुनाजुष्टाः परिमलिताःदिक्तटाःदिगंताःयस्यसतथातस्मिन् मद
च्युन्मदजलस्रावी अन्यत्रदुष्टगर्वनाशनःरदलेखनइतिधातोः पुण्यपापयोरदोलेखनंयेनसाद्विरदः चित्रगुप्तेनपुण्यपापलेखनकर्त्रेत्यर्थः करेहस्तविषयेअणुभिःलतावत्दंडायतबाहुभिरित्यर्थःभृंगवद्गायमान
प्रमदागणपरिवृतःयद्वाभृंगस्त्रियःतासांगणेनसवृतः २५ उपसंहरति एवमिति अनुरताबलागणः अनुरक्तस्त्रीगणः तदिच्छानुकूलरमितस्त्रीजनोवा नितरांशंसुखंयासुताःनिशाःरात्रीः एकोपिक्षणोरात्रि
क्रियांविनानहापितइति शरत्काललक्षणवर्णनेनकाव्यकथायासंपाताःरसाःशृंगारहास्यादिरूपाः एतेषामाश्रयः आश्रयाइतिपाठेनिशाविशेषणं रसानाश्रयंतीतिरसाश्रयाः आत्मन्यवरुद्धंनिरुद्धं
सौभगंसौरतंनिर्दुष्टरेतोलक्षणवीर्यंयेनसतथा सुरतक्रियावीर्यंनिरुध्यक्रियतइत्यर्थं यद्वावशीकृतयोगैश्वर्यः यद्वा आत्मनिदेहेविकाशीकृतसौंदर्यः २६ ज्ञातशास्त्रतात्पर्योर्थोपिपरीक्षित्स्वनाम्नोर्थंसफलंकुर्वन्
तथाश्रोतृजनविद्वज्जनचित्तसंदेहप्रहाणायपृच्छति संस्थापनायेति इतरस्याधर्मस्य हिशब्देन यदायदाहिधर्मस्यग्लानिर्भवतिभारतेत्यादिवाक्यप्रमाणयति २७ प्रतीपंप्रातिकूल्यंकिंप्रकारीत्यत्राह अभि
मर्शनं अविचार्यग्रहणम् २८

विषयभोगलौल्यात्कृतंकिंनेत्याह आत्मारामइति कोभिप्रायोऽस्यमच्चरितंचरेत् मदुक्तमेवचरेन्नचरितंचरेदितिचेति नःपरिसरवर्तिजनस्य २९ नारायणानुग्रहसुधापात्राणांस्मृतिविहितधर्मव्यति क्रमोनदोषायदृष्टःकिमुतदूरीकृतविधिनिषेधबंधस्यहरेरित्याशयेनप्रश्नंपरिहरति धर्मेति चशब्दःकैमुत्यद्योतकः यद्वार्थोवा यद्यपीश्वराणांयोगैश्वर्यपारंगतानांसाहसःहेतुशून्योधर्मव्यतिक्रमःशास्त्र विहिताचारविरुद्धाचारोऽजीगर्तस्यपुत्रविक्रयः विश्वामित्रस्यश्वभक्षणप्रवृत्तिः सप्तर्षीणांशवभक्षणोद्योगइत्यादिलक्षणोदृष्टःशास्त्रेतथापिसतेषानदोषायधर्मप्रतिबंधकायनभवति तत्कुतइतिहेतुगर्भ विशेषणमाह तेजीयसामिति तेजोबलेप्रभावेचज्योतिष्यर्चिषिरेतसि नवनीतेदुर्गइतियादवः तत्रदृष्टांतमाह वह्नेरिति अमेध्यादिदहनलक्षणोपेतस्याग्नेः ३० नन्वेवंचेत्श्रेष्ठाचरितत्वेनाश्रेष्ठस्यपरा दराचरणप्रसंगः यद्यदाचरतिश्रेष्ठइत्यादिस्मृतेश्चेतितत्राहनेतिस्मृतिः सत्कर्मणः आचारमनुजानातिनत्वसत्कर्मणः लोकसंग्रहमेवापिसंपश्यन्कर्तुमर्हसीतिविधानाच्चेतीममर्थंहिशब्देनविशिनष्टि हिस्याद्वि शेषणेहेताविितियादवः मनसापिनाचरेत्किमुतकायेन विपक्षेबाधकमाह नश्यतीति णशअदर्शनइतिधातोः समूलमुच्छिन्नोभवतीत्यर्थः अदर्शनंलोपइति सूत्रात् लुपछेदनइतिधातोः मौढ्यात्क्रोधोद्रेकात् मौर्ख्याद्वा मोहकान्मौर्ख्यंमूढतइति मोहोमोहनितंद्रितइति कालांतरेसंजातेननिवर्तनेननाशोनस्यादित्यतः आश्विति किंचित्कालमवसरंनददातीत्यर्थः व्यतिरेकंदर्शयति यथेति यथारुद्रोविषम पिबत् तथाहमपिविषंपास्यामीतितत्पानेननश्यति तस्मात्तन्नकर्तव्यमित्यर्थः विषपानेनाशुनाशःस्यादितिदर्शनायतदुक्तं नतुसमूलतरुच्छेदविषये विषपानान्मृतिंदृष्ट्वा अन्यस्यनिवृत्तिसंभवात् नतथा

आत्मारामोयदुपतिःकृतवान्वैजुगुप्सितम् ॥ किमभिप्रायएतन्नःसंशयंछिंधिसुव्रत २९ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ धर्मव्यतिक्रमोदृष्टईश्वराणांचसाहसः ॥ तेजीयसांनदोषायवह्नेःसर्वभुजोयथा ३० नैतत्समाचरेज्जातुमनसापिह्यनीश्वरः ॥ नश्यत्याश्वाचरन्मौढ्याद्यथारुद्रोऽपिबद्विषम् ३१ ईश्वराणांवचःसत्यंतथैवाचरितंक्वचित् ॥ तेषांयत्स्ववचोयुक्तंबुद्धिमान्नैतदाचरेत् ३२ कुशलाचरितेनैषामिहचार्थोनविद्यते॥विपर्ययेणचानर्थोनिरहंकारिणांप्रभो ३३ किमुताखिलसत्वानांतिर्यङ्मर्त्यदिवौकसाम् ॥ ईशितुश्चेशितव्यानांकुशलाकुशलान्वयः ३४यत्पादपंकजपरागनिषेवतृप्तायोगप्रभावविधुताखिलकर्मबंधाः ॥ स्वैरंचरंतिमुनयोपिननह्यमानास्तस्येच्छयात्तवपुषःकुतएवबंधः ३५ गोपीनांतत्पतीनांचसर्वेषामपिदेहिनाम् ॥ योंतश्चरतिसोध्यक्षएषक्रीडनदेहभाक् ३६

प्रकृतइति ३१ यद्येवंतर्ह्यश्रेष्ठत्वेनेश्वरोक्तमपिग्राह्यमित्यापातमितितत्राह ईश्वराणामिति सत्यंपरमार्थत्वेनाभिष्टज्ञापकं परमार्थेर्थवत्सत्यमितियादवःतद्वचनमेवसत्यंचेत्कुर्याद्विद्वांस्तथासक्ताश्चिकी र्षुर्लोकसंग्रहमितिविधानंव्यर्थमितितत्राह तथैवेति क्वचिदित्युपहासादिव्यावृत्तये अनुवर्तिनांवैदिककर्ममार्गप्रदर्शनार्थंयदाचरणंतदपिसत्यंफलदर्शनात्तर्हिवचनंसत्यंकिंनेत्याह तेषामिति अ युक्तंवेदोऽप्रमाणलक्षणमित्यादिलक्षणंप्रतीतिकार्यंविषयं यद्वास्ववचसोऽयुक्तंविरोधि तेषांयदाचरितंबुद्धिमानेतन्नाचरेदितिश्रुतिश्च ३२ इतोपिशुष्कजलनारिकेलफलवन्निर्मुक्तशरीराभिमानानां दूरीकृतकुशलाकुशलानांफलवत्त्वाद्धर्मव्यतिक्रमोनदोषायेत्याशयेनाह कुशलेति इहसंसारमंडलेअर्थः प्रयोजनंप्रारब्धकर्मनाशेनापातकदेहत्वादभीष्टत्वाच्च विपर्ययेणविपर्ययाचरणेनानर्थोनरकपा तादिलक्षणःअत्रहेतुमाह निरहंकारिणामिति ३३ उपसंहरति किमुतेति अखिलसत्त्वानांसमस्तप्राणिनामित्यस्यविवरणं तिर्यङ्मर्त्येत्यादिना ईशितव्यानांनियम्यानांईशितुर्नियामकस्य चलसु च्चये ईशितव्यानामचेतनानांच कुशलाकुशलान्वयः पुण्यपापफललेपःकिमुत ३४ कथांतरात्कैमुत्यन्यायंदर्शयति यत्पादेति भक्तियोगप्रभावेनविधुताविध्वस्ताखिलबंधायेषांतेतथा ननह्यमाना अतएवपुत्रस्नेहेनबध्यमानानभवंति कर्मभिर्वा ३५ क्रीडनंक्रीडासाधनंदेहंभजतीतिक्रीडनदेहभाक् अध्यक्षःसाक्षी अयंचबंधाभावेहेतुः ३६

स्वेच्छाविग्रहस्वीकरोनिस्पृहस्यकिंप्रयोजनमित्यतआह अनुग्रहायेतिताद्दशींमानुषदेहक्रीडांचरितंश्रुत्वा तत्परःभगवानेवपरोयस्यसतथा तस्मिन्तात्पर्ययुक्तोवा यद्वा सपुरुषइवजन्ममृत्युशून्योभवेत् ३७ स्वैरिणीवृत्तिमाश्रितानांगोपीनांग्रहणंतद्भर्तृभिःकथंचकृतं कथंचकृष्णेदोषाविष्करणमकृतमत्राह नेति गुणेदोषाविष्करणमसूया क्रुधद्रुहेर्ष्यासूयार्थानांयंप्रतिकोपइतिचतुर्थी ३८ ब्रह्मरात्रे ब्राह्मेमुहूर्ते ३९ संसारानिवृत्तिहेतुत्वादस्मिन्कृष्णविक्रीडितेश्रद्धादिकंकार्यमितिविधायकफलमाह विक्रीडितमिति चशब्दःश्रद्धातिशयजननार्थः पूर्वोक्तविक्रीडितानियथासंसारानिवर्तकानितथेदंचेति आशुभक्तिंप्रतिलभ्यानुदिनंकृत्वाहृद्रोगंकाममनिष्टंअपहिनातिप्रतित्यजति दुष्टकामत्यागएवसंसारनिवृत्तिरित्यर्थः ४० ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेविजयध्वजकृतटीकायांएकत्रिंशोध्यायः ॥ ३१ ॥ मुकुंदभक्त्यासंसाराहिग्रासमोक्षस्यज्ञानरत्नदानस्यनिदर्शनायनंदस्यसर्पान्मोक्षंशंखचूडहत्वाबलभद्रायतच्छिरोरत्नदानंचानिरूपयत्यस्मिन्नध्याये तत्रप्रथमतोगोपानायात्राप्रकारंकथयति

अनुग्रहायभक्तानांमानुषंदेहमाश्रितः ॥ भजतेताद्दशींक्रीडांयांश्रुत्वातत्परोभवेत् ३७ नासूयन्नृपकृष्णायमोहितास्तस्यमायया ॥ मन्यमानाःस्वपार्श्वस्थान्स्वान्स्वान्दारान्व्रजौकसः ३८ ब्रह्मरात्रउपावृत्तेवासुदेवानुमोदिताः ॥ अनिच्छंत्योययुर्गोप्यःस्वगृहान्भगवत्प्रियाः ३९ विक्रीडितंव्रजवधूभिरिदंचविष्णोःश्रद्धान्वितोनुशृणुयादथवर्णयेद्यः ॥ भक्तिंपरांभगवतिप्रतिलभ्यकामंहृद्रोगमाश्वपहिनोत्यचिरेणधीरः ४० ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेएकत्रिंशोऽध्यायः ॥३१ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ एकदादेवयात्रायांगोपालाजातकौतुकाः ॥ अनोभिरनडुद्युक्तैःप्रययुस्तेऽबिकावनम् १ तत्रस्नात्वासरस्वत्यांदेवंपशुपतिंप्रभुम् ॥ आनर्चुरर्हणैर्भक्त्यादेवींचनृपतेऽबिकाम् २ गावोहिरण्यंवासांसिमधुमध्वन्नमादृताः ॥ ब्राह्मणेभ्योददुःसर्वेदेवोनःप्रीयतामिति ३ ऊषुःसरस्वतीतीरेजलंप्राश्ययतव्रताः ॥ रजनींतांमहाभागनंदसुनंदकादयः ४ कश्चिन्महानहिस्तस्मिन्विपिनेतिबुभुक्षितः ॥ यदृच्छयागतोनंदंशयानमुरगोग्रसीत् ५ सचुक्रोशाहिनाग्रस्तःकृष्णकृष्णमहानयम् ॥ सर्पोमांग्रसतेतातप्रपन्नंपरिमोचय ६ तस्यचाक्रंदितंश्रुत्वागोपालाःसहसोत्थिताः ॥ ग्रस्तंचदृष्ट्वासंभ्रांताःसर्पंविव्यधुरुल्मुकैः ७ अलातैर्दह्यमानोपिनामुंचत्तमुरंगमः ॥ तमस्पृशत्पदाभ्येत्यभगवान्सात्वतांपतिः ८ सवैभगवतःश्रीमत्पादस्पर्शहताशुभः ॥ भेजेसर्पवपुर्हित्वारूपंविद्याधरार्चितम् ९ तमपृच्छद्धृषीकेशःप्रणतंसमुपस्थितम् ॥ दीप्यमानेनवपुषापुरुषंहेममालिनम् १० कोभवान्परयालक्ष्म्यारोचतेऽद्भुतदर्शनः ॥ कथंजुगुप्सितामेतांगतिंवाप्रापितोऽवशः ११ सर्पउवाच ॥ अहंविद्याधरःकश्चित्सुदर्शनइतिश्रुतः ॥ श्रियास्वरूपसंपत्त्याविमानेनाचरंदिशः १२ ऋषीन्विरूपानांगिरसःप्राहसंरूपदर्पितः ॥ तैरिमांप्रापितोयोनिंप्रलब्धःस्वेनपाप्मना १३

यति एकदेति अंबिकामाहात्म्यविषयांकिंवदंतीमाकर्ण्यजातकौतुकाउत्पन्नकुतूहलबुद्धयःअंबिकावनंदुर्गावासस्थानंवनं अनडुद्युक्तैःवृषभयुक्तैःअनोभिःशकटैः १ पशवोजीवास्तेषांपतिंप्रभुंसमर्थंसमर्थेधिपतौप्रभुरितिच तत्रवनेसरस्वत्यांस्यंदमानायां अर्हणैःपुष्पोपहारादिसाधनैः २ मध्वन्नं यद्वा मधुरान्नं मधुक्षौद्रम् ३ ४ यदृच्छयातस्मिन्वनेआगतोभूत् आगमनेनिमित्तमाह अतिबुभुक्षितइति शयानंनिद्राकुर्वंतम् ५ मकर्षेणापन्नंविपदंगतं शरणागतंवा ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ पाप्मनाअपराधेनप्रलब्धउपलब्धोविप्रलब्धोवा विरूपान्सौंदर्यरहितान् सोदर्यैप्रलब्धमदेनेचरूपशब्दंप्रचक्षतइति अंगिरसःपुत्राआंगिरसः १३

१४ आपृच्छेआज्ञांप्रार्थये अमीवहन् दोषनाशन १५ १६ १७ वार्त्तंस्तुत्वा दाशार्हंकृष्णम् १८ निशाम्यहृष्टाः १९ २० विरजांबरौधौतवस्त्रौ २१ मल्लिकागंधास्वादनेनमत्ताअलिनो भ्रमराःयस्मिन् मल्लिकागंधमत्तालि २२ जगतुःगानंकृतवंतौ कथंकारमितितत्राह ताविति स्वरमंडलमूर्च्छनां सप्तानांस्वराणांमंडलानांसमूहानांमूर्च्छनामेकविंशतिलक्षणांकल्पयंतौ यु गपदेकस्मिन्क्षणे यद्वामंडलमावृत्तिलक्षणंसप्तस्वरास्त्रयोग्रामाएकविंशतिमूर्च्छनाइतिभरतः २३ २४ २५ तौनाथौयस्यसतन्नाथःतं कालनंद्रावणम् २६ स्वपरिग्रहंस्वस्त्रीजनं दस्युनाव्याघ्रेणग्रस्ताः

शापोमेनुग्रहायैवकृतस्तैःकरुणात्मभिः ॥ यदहंलोकगुरुणापादस्पृष्टोहताशुभः १४ तंत्वाहंभवभीतानांप्रपन्नानांभयापहम् ॥ आपृच्छेशापनिर्मुक्तः पादस्पर्शादमीवहन् १५ प्रपन्नोस्मिमहायोगिन्महापुरुषसत्पते ॥ अनुजानीहिमांकृष्णसर्वलोकेश्वरेश्वर १६ ब्रह्मदंडाद्विमुक्तोहंसद्यस्तेऽच्युतदर्शनात् यन्नामगृह्णन्नखिलान्श्रोतॄनात्मानमेवच १७ सद्यःपुनातिकिंभूयस्तस्यस्पृष्टःपदाहिते ॥ श्रीशुकउवाच ॥ इत्यनुज्ञाप्यदाशार्हंपरिक्रम्याभिवाद्यच ॥ सुदर्शनोदिवंयातःकृच्छ्रान्नंदश्चमोचितः १८ निशाम्यकृष्णस्यतदात्मवैभवंव्रजौकसोविस्मितचेतसस्ततः ॥ समाप्यतस्मिन्नियमंपुनर्व्रजंनृपाययुस्तत्क थयंतआदृताः १९ कदाचिदथगोविंदोरामश्चाद्भुतविक्रमः ॥ विजह्रतुर्वनेरात्र्यांमध्यगौव्रजयोषिताम् २० उपगीयमानौललितंस्त्रीजनैर्बद्धसौहृदैः ॥ स्वलंकृतानुलिप्तांगौस्रग्विणौविरजांबरौ २१ निशामुखंमानयंतावुदितोडुपतारकम् ॥ मल्लिकागंधमत्तालिजुष्टंकुमुदवायुना २२ जगतुःसर्वभूतानांमनः श्रवणमंगलम् ॥ तौकल्पयंतौयुगपत्स्वरमंडलमूर्च्छनाम् २३ गोप्यस्तद्गीतमाकर्ण्यमूर्च्छितानाविदन्नृप ॥ स्रंसद्दुकूलमात्मानंस्रस्तकेशस्रजंततः २४ एवंविक्रीडतोःस्वैरंगायतोःसंप्रमत्तवत् ॥ शंखचूडइतिख्यातोधनदानुचरोभ्यगात् २५ तयोर्निरीक्षतोरेवतन्नाथंप्रमदाजनम् ॥ क्रोशंतंकालयामासदिश्यु दीच्यामशंकितः २६ क्रोशंतंकृष्णरामेतिविलोक्यस्वपरिग्रहम् ॥ यथागादस्युनाग्रस्ताभ्रातरावन्वधावताम् २७ माभैष्टेत्यभयारावौतालहस्तौम नस्विनौ ॥ आसेदतुस्तंतरसात्वरितंगुह्यकाधमम् २८ सवीक्ष्यतावनुप्राप्तौकालमृत्यूइवोद्विजन् ॥ विसृज्यस्त्रीजनंमूढःप्राद्रवज्जीवनेच्छया २९ तमन्वधावद्गोविंदोयत्रयत्रसधावति ॥ जिहीर्षुस्तच्छिरोरत्नंतस्थौरक्षन्स्त्रियोबलः ३० अविदूरइवाभ्येत्यशिरस्तस्यदुरात्मनः ॥ जहारमुष्टिनैवांग सहचूडामणिंविभुः ३१ शंखचूडंनिहत्यैवंमणिमादायभासुरम् ॥ अग्रजायाददत्प्रीत्यापश्यंतीनांचयोषिताम् ३२ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशम स्कंधेविद्याधरशापविमोचनशंखचूडहननंनामद्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥

क्रोशंतीःगायथा तथाक्रोशंतंविलोक्य दस्युतस्करशार्दूलौहंतारौगांनृहिंसकाविति च २७ माभैष्टभीतामाभवंत्वित्यभयवाक्ययुक्तौ तालोगीतांगवाद्यविशेषः यद्वा तालस्तृणराजः सहस्तेययोस्तौत था मनस्विनौविशिष्टमनोयुक्तौ तरसावलेनतरस्वीबलरंहसीइति २८ मरणकालः कश्चिदसुरोवा मृत्युर्यमः उद्विजन्बिभ्यत् २९ ३० ३१ ॥ ३२ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेविजयध्व जकृतटीकायांद्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥

॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

र्वीणांउपासनाप्रकारईदृशइतिदर्शयितुंगोपीनांभगवल्लीलानुस्मरणंकथयत्यस्मिन्नध्याये तत्रप्रथमतस्तासांकृष्णेभक्तिलक्षणंवक्ति गोप्यइति प्रकृष्टगानेनाहृतंचेतस्त्वंभक्तेर्लक्षणंसूचयति १
श्रंथौ एकस्यागीतंतद्वाभ्यांद्वाभ्यांश्लोकाभ्यामन्वयः एकागोपीगोप्यंतराणिसंबोधयति हेगोप्यःशृणुतेतिशेषः वामबाहुमूलेकृतंवामकपोलंयेनसतथा वल्गितानर्तिताभ्रूर्यस्यसतथा अधरे
र्पितोवेणुर्येनसतथा मुकुंदोयत्रयदाकोमलांगुलिभिःआश्रितमार्गआच्छादितरंध्रंवेणुमीरयतिगायतीत्यर्थः २ तदासिद्धैःसह व्योमयानवनिता विमानस्थाःस्त्रियः तद्गीतमुपधार्यश्रुत्वा विरि
अनंतरंस्वयमशक्ताःसलज्जाःकामबाणेनसमर्पितंविद्धंचित्तंयासांतास्तथा अपस्मृतानीवीवस्त्रग्रंथिर्यासांताः मुच्यमानवस्त्रग्रंथिस्मरणरहिताः कश्मलंमूर्छांययुरित्यर्थः ३ हारेणभासतइतिह
सः हारवद्विशदोहासोयस्यसतथेतिपाठार्थौ उरसिस्थिताविद्युत् विद्युदिवविष्णुंद्योतयतिश्रीवत्सांकनाम्नेति यर्हियदाकूजितवेणुर्भवति ४ तदाएत्यसमेत्यव्रजवृषादयःलिखितचित्रमिवनिश्चेष्टा
नित्यन्वयः धृतकर्णाःनिश्चलकर्णाःकवलस्तृणग्रासःनिद्रिताःकार्यांतररहिताः ५ हेआलिसखि कर्हिचित्कदाचित् यत्रयदायस्मिन्देशेस्थित्वागाःसमाह्वयति ६ तर्हितदातस्मिन्देशेस्थित
रितस्त्वीरेपयसिवाऽनिलनीतंतत्पदांबुजरजः आमृशन् अस्पृशन्वैइत्यन्वयः कथंभूतः बर्हिणस्यमयूरस्यस्तबकैःपिच्छबंधविशेषैःधातुभिर्गिरिसंभवैः मनःशिलादिभिःपलाशैःपल्लवैः बद्धस्यमल्लपर्णा

श्रीशुकउवाच ॥ गोप्यःकृष्णेवनंयातेतमनुद्रुतचेतसः ॥ कृष्णलीलांप्रगायंत्योनिन्युर्दुःखेनवासरान् १ ॥ गोप्यऊचुः ॥ वामबाहुकृतवामकपोलो
ल्गितभ्रुरधरार्पितवेणुः ॥ कोमलांगुलिभिराश्रितमार्गंगोप्यईरयतियत्रमुकुंदः २ व्योमयानवनिताःसहसिद्धैर्विस्मितास्तदुपधार्यसलज्जाः ॥ कामम्
र्गणसमर्पितचित्ताःकश्मलंययुरपस्मृतनीव्यः ३ हंतचित्रमबलाःशृणुतेदंहारहासउरसिस्थिरविद्युत् ॥ नंदसूनुरयमार्तजनानांनर्मदोयर्हिकूजितवेणुः
वृंदशोव्रजवृषामृगगावोवेणुवाद्यहृतचेतसआरात् ॥ दंतदष्टकवलाधृतकर्णानिद्रितालिखितचित्रमिवासन् ५ बर्हिणस्तबकधातुपलाशैर्बद्धमल्लपरिब
र्हविडंबः ॥ कर्हिचित्सबलआलिसगोपैर्गाःसमाह्वयतियत्रमुकुंदः ६ तर्हिभग्नगतयःसरितोवैतत्पदांबुजरजोनिलनीतम् ॥ आमृशन्पयसिवाबहुपुण्याः
प्रेमवेपितभुजाहतवेगाः ७ अनुचरैःसमनुवर्णितवीर्यआदिपूरुषइवाचलभूतिः ॥ वनचरोगिरितटेषुचरंतीर्वेणुनाह्वयतिगाःसयदाहि ८ वनलतास्तरवः
आत्मनिविष्णुंव्यंजयंतइवपुष्पफलाढ्याः ॥ प्रणतभारविटपामधुधाराःप्रेमहृष्टतनवःससृजुःस्म ९

स्यमल्लपुरुषशिरःपरिकरस्यविडंबोनुकारोयस्यसतथा मयूरोबर्हिणोबर्हीनीलकंठोभुजंगभुगित्यमरः किंच बहूनिअनेकानिपुण्यानियासांतास्तथा विपुलानेकयोर्बहुरितियादवः प्रेम्णाकामोत्थ
नवेपिताःकंपिताःभुजास्तरंगलक्षणायासांतास्तथा अतएवहृतवेगाः मंदीकृतस्यंदनलक्षणजवाः अतएवभग्नगतयःस्तिमितप्रवाहाःआसन्नित्यनुषंगः अनेनसरंतीतिसरितइतिसरिच्छब्दार्थो
विदर्शितम् ७ अनुचरैःसनकादिभिःअन्यत्रगोपैः अचलभूतिःस्थिरश्रीः भूतिःश्रीजन्मभस्मस्वितियादवः वनचरःकक्षेसंचरन् अन्यत्रवनेचरणंशयनंजलशयनइत्यर्थः यदावेणुनाध्मातः
निनागिरितटेषुचरंतीः तृणभक्षणंकुर्वतीः अन्यत्रवायोस्तटवद्धिस्तृतेमुखेवर्तमानागाःपशून् अन्यत्रवदवाणीराह्वयतिसनकादिभिःस्तूयमानोजलशयानः आदिपुरुषोवायुमुखेवर्तमानश्रुतीस्त
थनपूर्वकमुद्दिशति ८ तदात्मनिस्थितंविष्णुंव्यंजयंतइवपुष्पफलाढ्याः अतएवप्रणतंप्रणमनंबिभ्रतीतिप्रणतभाराः अण्प्रत्ययः विटपाःशाखायेषांतरूणांयासांलतानांवातेतास्तथा यद्वा
फलभारेणप्रणताविटपायेषांतेतथा प्रेम्णाहृष्टरोमांचितास्तनवोयेषांयासांवातेतास्तथाएवंविधावनलतास्तरवश्च मधुधारारसधाराःससृजुःस्म सृष्टवंतइत्यर्थः अन्यत्रआत्मनिहृदयेस्थितं
व्यंजयंतः अपरोक्षीकुर्वंतइवज्ञानपुष्पेणजीवन्मुक्त्यवस्थाफलेनाढ्याः प्रणतस्यभारोभरणंयेषांतेप्रणतभाराःतेविटपाभुजायेषांतेतथामूर्ध्न्यारोपितांजलिपुटाइत्यर्थः अतएवभक्त्युद्रेकेणरोमांचित

वनेअरण्येरतानिवृत्तिधर्ममनुतिष्ठंतोवनेभासि ग्रीष्मेपंचाग्निज्वालासेवायां वर्षतौंकाननेवनेजले हिमतौंकंठलग्नसलिलेवसंतः वनंभास्यप्सुकाननशतियादवः तरवः संसारतरणशीला तीर्णससारा वा मुमुक्षवोमुच्यमानामुक्ताश्चयथायोग्यमधिकारिणोमधुधाराः ज्ञानेनैशत्वाद्यानंदांबुसंततीः ससृजुस्तत्स्वभावाबभूवुरित्यर्थः धारा स्वांगेंबुसंतत्यांसैन्याग्रेस्वर्गतिष्वपीति सर्गःस्वभावनिर्मोकनिश्च याव्यायसृष्टिष्वितिच अत्रवनचरशब्दसामर्थ्यान्मत्स्याद्यवतारविषयत्वेनापिज्ञातव्यावेतौश्लोकौ शब्दशक्तिविशारदैरितिग्रंथबाहुल्यभयादुपरम्यतइति ९ यर्हियदासंधितवेणुः स्वरेणेतिशेषः कृष्णःदर्शनीयायाःचक्षुःप्रियायाःविकचैःउत्पलैःनीलोत्पलैःकृतायामालायादिव्यगंधाया अमानुषपरिमलायाःतुलस्याश्चमधुनापीतेनमत्तैरलिकुलैः अभीष्टगातुमुपक्रांतं अलघुगंभीरंगीतंआद्रियत् आर्चत् आदृतौसादरार्चिताविति १० तदासरसिविहरतोयेसारसहंसविहंगा तेपक्षिणःएत्यसंभूय चारुणागीतेनहृतचेतसःआक्रष्टबुद्धयःअतएवयताचित्ताःएकाग्रकृतमानसाः अर्धनिमीलितनेत्राः धृतमौनाःस्वजातिचापल्यरहिताःहरिमुपासतेत्यन्वयः ११ हेव्रजदेव्यःबलेनसहितःस्रजामालयाऽवतंसेनकर्णोत्पलेनचारविलासःकांतिविशेषोयस्यसतथा यद्वा स्रगवतंसयोर्विलासोयस्यसतथा आत्मशोभाजनकत्वेनधृतयोःस्रगवतंसयोःशोभाजनकइत्यर्थः क्षितिभृतोगिरेः सानुषुशिखरेषुस्थितः लोकदृष्ट्यातदानींजातहर्षः आविष्कृतानंदविशेषः कृष्णोयर्हियदावेणुरवेणआह्वयत् गाइति शेषः विश्वंदेहमाविश्यवर्तमानंप्राणिजातंउपरंभति ऊर्ध्वमुखोकरोति आह्वयतिवा नूतनंकर्तुमुपक्रमतेवा उपरंभस्तूर्ध्वमुखेपक्रमेनिर्वृतेतथेतिच १२ तदामेघःमहतोहरेरुच्चैर्गर्जनेनकर्णबाधिर्यजन

दर्शनीयविकचोत्पलमालादिव्यगंधतुलसीमधुमत्तैः ॥ अलिकुलैरलघुगीतमभीष्टमाद्रियद्यर्हिसंधितवेणुः १० सरसिसारसहंसविहंगाश्चारुगीतहृतचेतस एत्य ॥ हरिमुपासततेयतचित्ताहंतमीलितदृशोधृतमौनाः ११ सहबलःस्रगवतंसविलासःसानुषुक्षितिभृतोव्रजदेव्यः ॥ आह्वयद्यर्हिवेणुरवेणजातहर्ष उपरंभतिविश्वम् १२ महदतिक्रमणशंकितचेतामंदमंदमनुगर्जतिमेघः ॥ सुहृदमभ्यवर्षत्सुमनोभिश्छाययाचविदधेवितपत्रम् १३ विविधगोपचरणे षुविदग्धोवेणुवाद्यमधुरांनिजशिक्षाम् ॥ तवसुतःसतियदाऽधरबिंबेदत्तवेणुरनयत्स्वरजातीः १४ सुमनसस्तदुपधार्यसुरेशाःशक्रशर्वपरमेष्ठिपुरोगाः ॥ कवयआनतकंधरगात्राःकश्मलंययुरनिश्चिततत्त्वाः १५ निजपदाब्जदलैर्ध्वजवज्रनीरजांकुशविचित्रललामैः ॥ व्रजभुवःशमयन्खुरतोदंवर्ष्मधुर्यगतिरी रितवेणुः १६

कातिक्रमणमतिलघनंस्यादितिशंकितमनाः मंदंमंदंअनुवेणुरवानुकूलंयथाभवतितथागर्जति किंच सुमनोभिःपुष्पसदृशसलिलबिंदुभिःश्यामवर्णसाम्यात्सुहृदामित्रमभ्यवर्षत् किंच छाययाश्रितपत्रं वितपात्आतपात्त्रायतइतिवितपत्रं विदधेचहरेरितिशेषः सितपत्रमितिपाठेश्वेतच्छत्रमित्यर्थः वेणुरवेणव्रजदेवीराह्वयदितिवा १३ हेसतियशोदेविविधानांगवांगीतशब्दानापतयःगंधर्वा तेषांचरणेषु गीतगतिषुविदग्धःसमर्थः यद्वा विविधानांस्वस्वजातिस्वभावचेष्टासुनानाविधानांगोपानांचरणेषुकर्मसुविदग्धःकुशलः यद्वा विविधोगोपोरक्षणंतस्यचरणेषुतत्तदापद्रक्षणविधिषुप्रविष्टइत्यर्थः अधरबिंबे दत्तवेणुः अधरोष्ठबिंबफलेन्यस्तवेणुः तवसुतःयदावेणुवाद्यमधुरांवेणुलक्षणवाद्येकर्णसुखहेतुंनिजांशिक्षामात्मीयगानशिक्षां प्रतिस्वरजातीःषड्जादिस्वरसामान्यान्यनयत्प्रार्थयामास १४ तदा सुमनसोदेवांगनाःसुरेश्वराश्चगीतविषयेकश्मलंमोहंययुरित्यन्वयः कीदृशाःआनतकंधरगात्राः ईषन्नतकंठदेहावयवाःकवयःगानपारज्ञानिश्चिताअप्यनिश्चिततत्त्वाःअभूतपूर्वगीतश्रवणात् गीततत्त्वनिश्च यरहिताः किंकृत्वा तद्गानमुपधार्यतात्पर्येणश्रुतिनिधाय १५ ध्वजादयएवविचित्राणि नानाकाराणिललामानिलांछनानियेषांतानितथा यद्वा ललामानितिलकायेषांतानितथा यद्वा ललामानिभूषणानि येषांतानितथातैः ललामोस्त्रीध्वजेश्रेष्ठभूषापापुंड्रविह्नयोरितिव निजपदाब्जयोर्दलैःअंगुलीलक्ष्मगैः यद्वा निजानित्यानिअन्येनानिर्जितानिपदान्येवपादाकाएवाब्जानियानितेषांदलैर्विभागैःव्रजभुवःगवां

खुरतोदंखुरनिखातव्यथां अकर्षणशमयन्परिहरन्वर्ष्मणामहताशरीरेणयुक्तोधुर्योवृषभस्तस्यगतिरिवगतिर्यस्यसवर्ष्मधुर्यगतिः यद्वा वर्ष्मधुर्यःगजराजःतद्वाईरितवेणुःशब्दितवेणुर्यः १६ तेनव्रजामिते नप्राप्तेनकृष्णेनसविलासवीक्षणेनविभ्रमोपेतवीक्षणेन अर्पितोमनोभवस्यकामस्यवेगउद्रेकलक्षणःसंस्कारोयासुतास्तथा रात्रिविशेषेवनाद्व्रजगतिगोष्ठाख्यमंदिरंगमिताःप्रापिताः वयकश्मलेनमनो भवस्थानलक्षणेनमोहेनस्रस्तंकबरंकेशभारं वसनंवस्त्रंवास्थितिंवानविदामनजानीमइत्यन्वयः कुजगतिमितिपाठेस्थावरस्वभावमित्यर्थः ब्राह्ममुहूर्तादुत्थायकृष्णाज्ञयावनात्प्राप्तव्रजानांपश्चादागतस्य कृष्णस्यपुनर्दर्शनेनमुग्धानांगोपिकानांवचनमिदमितिभावः १७ मणिधरःकौस्तुभरत्नधारी दयितगंधाघ्राणप्रियगंधातुलसीयस्यांसातथा तयामालयोपलक्षितः प्रणयिनःस्निग्धतमस्यानुवर्तमान स्यकस्यचिद्गोपस्यांसेभुजशिरसिभुजंप्रक्षिपन्विदधानोगाआगमयन्वनाद्व्रजमावर्तयन् कृष्णःक्वचित्कदाचित्कस्मिंश्चित्कालेयत्रयस्मिन्देशेअगायत १८ तदावंचितचित्ताःप्रलोभितांतःकरणाःकृष्ण गृहिण्यःकृष्णमृगपरिग्रहभूताः हरिण्योगुणगणार्णं गुणगणसमुद्रंक्वणितवेणुध्मातवेणुंकृष्णमनुगम्यउपान्वीयुः उपासतेत्यन्वयः काइव विमुक्तगृहेशाः परित्यक्तनिजपतयः उभयत्रसमानं गोपिकागोपांगनाइव अन्यत्रगोपनशीलाइव १९ हेअनघेयशोदे कुंददाम्नाकुंदपुष्पमालयालंकृतः कौतुकवेषः विवाहकालेवरस्यहस्तेयत्सूत्रंबध्यतेतत्कौतुकंतदीयोवेषः सयस्यसकुंददाम

व्रजमितेनवयंसविलासवीक्षणार्पितमनोभववेगाः ॥ व्रजगतिंगमितानविदामःकश्मलेनवसनंकबरंवा १७ मणिधरःक्वचिदागमयन्गामालयादयितगंधतुलस्या ॥ प्रणयिनोनुचरस्यकदांऽसेप्रक्षिपन्भुजमगायतयत्र १८ क्वणितवेणुमुपवंचितचित्ताःकृष्णमीयुरनुकृष्णगृहिण्यः ॥ गुणगणार्णमनुगम्यहरिण्योगोपिकाइवविमुक्तगृहेशाः १९ कुंददामकृतकौतुकवेषोगोपगोधनवृतोयमुनायाम् ॥ नंदसूनुरनघेतववत्सोनर्मदःप्रणयिनांविजहार २० मंदवायुरुपवात्यनुकूलंमानयन्मलयजस्पर्शेन ॥ वंदिनस्तमुपदेवगणायेवाद्यगीतबलिभिःपरिवव्रुः २१ वत्सलोव्रजगवांयदगाधोवंद्यमानचरणःपथिवृद्धैः ॥ कृत्स्नगोधनमपोह्यदिनांतेगीतवेणुरनुगोड्डतकीर्तिः २२ उत्सवंश्रमरुचापिदृशीनामुन्नयन्खुररजश्छुरितस्रक् ॥ दित्सयैतिसुहृदाशिषएषदेवकीजठरभूरुडुराजः २३

कृतकौतुकवेषः कौतुकंविषयाभेदेहस्तसूत्रेकुतूहलइतियादवः गोपादिभिःपरिवृतःप्रणयिनांनर्मदःलीलावचनेनआनंददःतववत्सःबालःनंदसूनुर्यदायमुनायांविजहार २० तदामलयजस्पर्शेनचं दनगंधदानेनकृष्णंमानयन्वायुर्यथानुकूलोभवतितथामंदमंदंउपवातिवीजयतीत्यन्वयः किंच तदायेउपदेवगणाःदेवसमीपेवर्तमानाःगंधर्वाःवंदिनोवंदमानाः यद्वा मंगलपाठकाश्चवाद्येनगीतेनबलिनाउ पहारेणचतंकृष्णंपरिवव्रुः २१ किंचिदुत्पन्नोपयोगज्ञानावदातिवत्सलइति व्रजगवांविषयेवत्सलःगोष्ठगोषुस्निग्धतमः अगाधःगंभीरःअन्याविज्ञातमहिमा पथिज्ञानादिवृद्धैर्वंद्यमानचरणःस्तूयमान पादन्यासः दिनांतेसंध्यायामासन्नायां कृत्स्नंगोधनंसमस्तपशुलक्षणंधनमपोह्यव्यावर्त्य गीतवेणुः गातुमुपक्रांतवेणुःअनुगैर्वयस्यैःउद्धृतामणिपंकादुद्धृत्येवप्रकाशिताकीर्तिर्यस्यसतथा २२ वनप रिभ्रमणोत्पन्नंश्रममपोह्यनिरस्यस्वदृष्टॄणांदृशांउत्सवंसुखोत्सवंउद्वहन् खुररजश्छुरितस्रक् गोखुरसमुत्पन्नधूल्यामिश्रितामालायस्यसतथादेवक्याजठरमेवभूर्व्यक्तिस्थानंयस्यसतथा उडुराजश्चं द्रइवलुप्तोपमेयं सयद्यदाव्रजमेतितदाएषकृष्णःसुहृदामानिमित्तबंधूनां आशिषःइष्टफलानिदित्सयादातुमिच्छयैवैतिइत्यन्वयः चंद्रोपिव्रजगवांअध्वपशूनांपथिकानांवत्सलःवर्षसामर्थ्यात्कामोद्रेकंलातिरातीति वत्सलःवत्सोनामकुजेवर्षेइतियादवः गोष्ठाध्वानिरहाव्रजाइतिच अगस्य उदयपर्वतस्यअधःशृंगेवर्तमानः उदयस्याधित्यकाशृंगंचंद्रमार्गादूर्ध्वमितिज्योतिषिकाःसंगिरते वृद्धैःसमीपैभिःपांथैर्व्योमया गैर्दिनांतेरात्रौकृत्स्नगोधनंसमस्तकलासमेधितचंद्रिकाख्यधनमपोह्यपरिपूर्णगीतवेणुःकविभिःवर्णितस्ववंशः अनुगैःअश्विन्यादिनक्षत्रैःउद्धृतकीर्तिराशुपरिकृतगणनःरविकिरणसंसर्गसमुत्पन्नश्रमंनिर्धूय

उत्सवमित्युभयत्रसंभंजननसमयेक्षीराब्धितीरवालुकानववीथिषुविक्रमंकुर्वतउच्चैश्रवसःखुररजश्छुरितस्तक्चंद्रोपि २३ श्रीकृष्णंप्रशस्यबलभद्रप्रशंसयोपसंहरति अथनिघूर्णितेति वारुणीपानो
त्पन्नमदेनईषद्विघूर्णितलोचनःविभ्रांतनेत्रःअन्यत्रघूर्णप्रकाशः लुषप्रकाशइतिधातुः चंद्रःकीदृशःस्त्रीणांमानदःअभिमानखंडनःदोअवखंडनइतिधातुः वनानांमालांदांतीत्रांमालास्यास्तीतिवनमा
ली बदरश्चंद्र.तद्वत्पांडुसुंदरंवदनंयस्यसतथा मानदोबदरःसिंधु शशिनस्तुत्रिनामकमितिवचनात् बदरफलवद्रागोपेतंवदनमित्यर्थोनशोभते पांडुशब्दोव्यर्थःस्यात् बदरोबृहस्पतिःपांडुःशुक्रस्तयो
र्वदनमिववदनंयस्यसतथाचंद्रः कनककुंडललक्ष्म्यामृदुगंडंमंडयन्अलंकुर्वन्नित्युभयत्रसमम् २४ दुरंतंव्रजगवांदिनतापंमोचयन्नित्यपिसमं द्विरदराजवद्विहारोगमनक्रीडायस्यसतथा इदम
पिपुरुषलक्षणंसमं एवंविधएषयदुपतिःबलभद्रःयामिनीपतिश्चंद्रइवदिनांतेसायंतनसमये उदयपर्वतशिखरंव्रजमुपयातीत्यन्वयःउपयातीतिलटागोपस्त्रीणामेवनित्यमनुस्मरणंनकादाचित्कमिति सू
चयति २५ एवंविधाःकृष्णलीलाअनुगायतीःअनुगायंत्यः अल्लोपश्छांदसोवृत्तभंगभयाद्वाकृतःपद्याएवंनुवेणुंविकल्प्य नुविकल्पेनुपृच्छायामित्यमरःमहानुदयःसंपद्यासांताःमहोदयाः २६ इतिश्रीभागव

मदविघूर्णितलोचनईषन्मानदःस्वसुहृदांवनमाली ॥ बदरपांडुवदनोमृदुगंडंमंडयन्कनककुंडललक्ष्म्या २४ यदुपतिर्द्विरदराजविहारोयामिनीपतिरि
वैषदिनांते ॥ मुदितवक्त्रउपयातिदुरंतंमोचयन्व्रजगवांदिनतापम् २५ श्रीशुकउवाच ॥ एवंव्रजस्त्रियोराजन्कृष्णलीलानुगायतीः ॥ रेमिरेहस्सुतच्चि
त्तास्तन्मनस्कामहोदयाः ॥ २६ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेत्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ अथतर्ह्यागतोगोष्ठमरिष्टोवृषभा
सुरः ॥ महींमहाककुत्कायःकंपयन्खुरविक्षताम् १ रंभमाणःखरतरंपदाचविलिखन्महीम् ॥ उद्यम्यपुच्छमभ्राणिविषाणाग्रेणचोद्धरन् २ किंचि
त्किंचिच्छकृन्मुंचन्मूत्रयन्स्तब्धलोचनः ॥ यस्यनिर्ह्रादितेनांगनिष्ठुरेणगवांनृणाम् ३ पतंत्यकालतोगर्भाःस्रवंतिस्मभयेनवै ॥ निर्विशंतिघनायस्यककु
द्यचलशंकया ४ तंतीक्ष्णशृंगमुद्वीक्ष्यगोप्यागोप्यश्चतत्रसुः ॥ पशवोदुद्रुवुर्भीताराजन्संत्यज्यगोकुलम् ५ कृष्णकृष्णेतितेसर्वेगोविंदंशरणंययुः ॥ भगवा
नथतद्वीक्ष्यगोकुलंभयविद्रुतम् ६ माभैष्टेतिगिराश्वास्यवृषासुरमुपाह्वयत् ॥ सपालैःपशुभिर्मंदत्रासितैःकिमसत्तम ७ बलदर्पहाहंदुष्टानांत्वद्विधानां
दुरात्मनाम् ॥ इत्यास्फोट्याच्युतोरिष्टंतलशब्देनकोपयन् ॥ सख्युरंसेभुजाभोगंप्रसार्यावस्थितोहरिः ८ सोप्येवंकोपितोरिष्टःखुरेणावनिमुल्लिखन् ॥
उद्यत्पुच्छभ्रमन्मेघःक्रुद्धःकृष्णमुपाद्रवत् ९ अग्रन्यस्तविषाणाग्रःस्तब्धासृग्लोचनोच्युतम् ॥ कटाक्षिप्याद्रवत्तूर्णमिंद्रमुक्तोऽशनिर्यथा १०

तेमहापुराणेदशमस्कंधेविजयध्वजकृतटीकायांत्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥ अरिष्टनामासुरहननलक्षणंविक्रमंदेवकार्यसिद्धिकामुकेननारदेनोद्बोधितस्यासुरजातेःकंसस्यसज्जनोपद्रवोद्योगंचकथयत्यस्मि
न्नध्याये । अथशंखचूडवधानंतरंदैत्यांतरनिग्रहलक्षणकथारभ्यते शंखचूडंनिहत्ययदागोपस्त्रीभिःसहव्रजमागतःश्रीकृष्णस्तर्हितदा । वृषभासुरःवृषभाकारोदैत्यःमहांतौककुत्कायश्चयस्यसतथा १ २
रंभमाणःरवंकुर्वाणः २ शकृद्गोमयं स्तब्धेस्थूणीकृतेअतिस्थिरेलोचनेयस्यसतथा निर्ह्रादितेनगर्जितेन ३ मासत्रयादर्वाक्गर्भस्रावः ततआसप्तमात्पतनंततःप्रसवःनृणांमनुष्यस्त्रीणां अचलशंकयापर्वत
शंकया ४ तत्रसु त्रस्ताःभीताःआसन् ५ ६ हेमंदानिर्भाग्य ७ भुजाभोगंआभोगभुजंगुरुवृत्तभूतम् ८ उद्यतिपुच्छेभ्रमंतोमेघायस्यसतथा ९ स्तब्धेनिश्चलेअसृक्रुधिरमिवरक्तेलोचनेयस्यसतथा
कट्याक्षिप्यकटीस्फिजौआक्षिप्यनिक्षिप्यप्रदर्शयेत्यन्वयः कटाक्षिप्त्वेतिपाठेकटाक्षेणनिरीक्ष्येत्यर्थः अशनिर्वज्रम् १०

प्रत्यपोवाह प्रत्यपातयत् अभ्याकृष्यपृष्ठतोपनीतवानित्यर्थः तिर्यङ्नीतवान्वा ११ १२ अंबरंवस्त्रं कृत्वाउत्क्रृत्यविषाणमितिशेषः तेनविषाणेन १३ मूत्रशकृती अनिमीलितेक्षणः विवृतनेत्रः नि र्गताकृतिर्देस्मात्सतथा निर्ऋतिर्यमःतस्यक्षयंगृहंयमलोकमित्यर्थः १४ ककुद्मिनंवृषासुर स्वजातिभिः गोपैर्देवैर्वा १५ देवोनारायणः तद्विषयंदर्शनंज्ञानंयस्यसतथा यद्वा देवंदर्शयतीति यद्वादेवानामिवदर्शनंयस्यातीन्द्रियत्वात्सतथा देवानांपदर्शनंमतंनदेवयस्यदर्शनंसतथेतिवाप्यथाकंसहननंशीघ्रतमंस्यात्तथाहेतिद्योतनार्थःप्रेत्युपसर्गः अनेनदेवकार्यमेवनारदेनसाध्यते नत्वसु रकार्यमितिज्ञायते १६ किमाहेवितत्राह यशोदायाइति कन्यांदुर्गांयशोदायाःसुतां कृष्णंदेवक्याःपुत्रं रामंबलभद्रंरोहिणीपुत्रमाह वसुदेवेनतौकिंकृतावत्राह बिभ्यता त्वादितिशेषः १७ स्वस्य

गृहीत्वाशृंगयोस्तंवाअष्टादशपदानिसः ॥ प्रत्यपोवाहभगवान्गजःप्रतिगजं यथा ११ सोपविद्धोभगवतापुनरुत्थायसत्वरः ॥ आपतत्स्विन्नसर्वांगोनिः श्वसन्क्रोधमूर्छितः १२ तमापतंतंसनिगृह्यशृंगयोःपदासमाक्रम्यनिपात्यभूतले ॥ निष्पीडयामासयथार्द्रमंबरंकृत्वाविषाणेनजघानसोपतत् १३ असृग्वमन्मूत्रशकृत्समुत्सृजन्क्षिपंश्चपादाननिमीलितेक्षणः ॥ जगामकृच्छ्रंनिर्ऋतेरथक्षयंपुष्पैःकिरंतोहरिमीडिरेसुराः १४ एवंककुद्मिनंहत्वास्तूयमा नःस्वजातिभिः ॥ विवेशभगवान्गोष्ठंगोपीनांनयनोत्सवः १५ अरिष्टेनिहतेगोष्ठेकृष्णेनाद्भुतकर्मणा ॥ कंसायप्राहभगवान्नारदोदेवदर्शनः १६ य शोदायाःसुतांकन्यांदेवक्याःकृष्णमेवच ॥ रामंचरोहिणीपुत्रंवसुदेवेनबिभ्यता ॥ न्यस्तौस्वमित्रेनंदेवैयाभ्यांतेपुरुषाहताः १७ निशम्यतद्भोजपतिः कोपात्प्रचलितेंद्रियः ॥ निशातमसिमादत्तवसुदेवजिघांसया १८ निवारितोनारदेनतत्सुतौमृत्युमात्मनः ॥ ज्ञात्वालोहमयैःपाशैर्बबंधसहभार्यया १९ प्रतियातेतुदेवर्षौकंसआभाष्यकेशिनम् ॥ प्रेषयामासहन्येतांभवतारामकेशवौ २० ततोमुष्टिकचाणूरशलतोशलकादिकान् ॥ अमात्यान्हस्तिपांश्चैव समाहूयाहभोजराट् २१ भोभोनिशम्यतामेतद्वीरचाणूरमुष्टिक ॥ नंदव्रजेकिलासातेसुतावानकदुंदुभेः २२ रामकृष्णौसुतौमह्यंमृत्यूकालनिदर्शितौ ॥ भवद्भ्यामिहसंप्राप्तौहन्येतांमल्ललीलया २३ मंचाःक्रियंतांविविधामल्लरंगपरिश्रिताः ॥ पौरजानपदाःसर्वेपश्यंतुस्वैरसंयुगम् २४ महामात्रनिबोधेदं वचोममममहामते ॥ गजःकुवलयापीडःप्रभिन्नकरटामुखः २५ संस्थाप्योद्वारिरंगस्यकरारोपितमुद्गरः ॥ तेनतेतत्रहंतव्यौसुतावानकदुंदुभेः २६ सो प्याकुलमतिःप्राहानिहंतव्यौकथंमया ॥ स्वस्रीयौभोजराजस्यकंसस्यजगतीपतेः २७ इत्युक्तस्तेनकंसस्तुमहामात्रेणदुर्मतिः ॥ उवाचभूयोवचनंसमे तान्श्रावयन्नृप २८ कंसउवाच ॥ शृणुध्वमेतद्वचनंमयोदितंनिशम्यसर्वेहृदिधारयंतुतत् ॥ येनाहमेतेप्वसुहृत्त्वमादितश्चरामिबंधुष्वपितस्यकारणम् २९

मित्रेविश्वसनीयेसुहृदि याभ्यांकृष्णरामाभ्यांतेतवपुरुषानियोगकारिणः १८ निशातंनिशितंतेजितमित्यर्थः १९ आभाष्यसम्यक्शिक्षित्वा भवतामद्भृत्येषुपूज्येन २० २१ २२ मृत्यू मारकौकालेनयमेनानितरांदर्शितौ २३ मंचाःउत्तुंगस्तंभादिरचितस्थानानि मल्लरंगस्यपरितःसर्वासुदिक्षुश्रिताःस्थिताः स्वैरसंयुगंयोधाकांक्षापूरकंयुद्धम् २४ हेमहामात्रहस्तिपकुवलयभूमंडलंआपी डयतीति कुवलयंकैरवं आपीडेशेखरेयस्यसतथेति प्रभिन्नकरटामुखः मदस्राविगंडमुखः २५ मुद्गरोलोहदंडः २६ जगतीपतेः राजप्रधानलोकभर्तुः जगतीराजप्रधानेपीतिहलायुधः २७ २८ २९

३० ३१ सालानांसर्जानांमंडलेनसमूहेनालंकृते ३२ ३३ नामप्रसिद्धः ३४ सर्वेषांसत्वानांप्राणिनांआशयार्थंअभिप्रेतार्थंवेत्तीतिसर्वसत्वाशयार्थवित् ३५ ३६ नितांतखेदेनअतिमात्रव्यथयाआविलैःसंकुलैर्लोचनाशयौयस्याःसातथा ३७ गीर्वाणतुल्याश्चामरवल्लभानुगाश्च अमरवल्लभइंद्रः ३८ जराचविनाशश्चजराविनाशौतौआदीयेषांअखिलानामाधीनांतेजराविनाशाद्यखिलाधयःतान्भजितुंशीलमेषामस्तीतिजराविनाशाद्यखिलाधिभागिनः तेषांमहदंतरंविशेषः ३९ अस्तुविशेषस्ततःकिंदोषःस्यादितिधियाशंक्ये इतीति ४० ननुकथमेतदुष्टचेष्टितंकिमप्यतिक्रम्याकरणाद्दोषोप्यत्वादितित्राह इमानिति अवधार्यअवज्ञाय ४१ मलिनत्वंसदृष्टांतमाह गजेनेति अमरैरधमःगर्हितः अधमोगर्हितन्यूनाविविच देवयोनिषुनचिद्दतिवा ४२ मयाकृतस्य

मातामममहाभागाकदाचित्कमलेक्षणा ॥ विचचारगृहोद्यानेमंदमारुतवीजिते ३० प्रोत्फुल्लाशोकबकुलपूगपुन्नागशोभिते ॥ भ्रमद्भ्रमरसंघातेकूजत्कोकिलसंकुले ३१ चूतर्यांच्छिखंडिनिवहेमर्कटाटोपसुंदरे ॥ वसंतसमयेरम्येसालमंडलमंडिते ३२ चरंतीतत्रमेमाताचिंतयामाससुव्रता ॥ भर्तारंकामसंतप्ताऋतुस्नातास्वलंकृता ३३ तत्रैवकश्चिद्गंधर्वोद्विमिलोनामनामतः ॥ चरन्नंतर्हितःकालेदृष्ट्वातामेकचारिणीम् ३४ विज्ञायाचिंतितंतस्याःसर्वसत्वाशयार्थवित् ॥ उग्रसेनवपुर्बिभ्रत्सस्मितालापवीक्षितम् ३५ तामाससादकामार्तःकामयानांपतिव्रताम् ॥ अजानमानासाभ्येत्यरेमेतेनसमंवने ३६ सातंविदित्वारमणेतरंसतीनितांतखेदाविललोचनाशया ॥ उवाचकस्त्वंकितवार्यगर्हितंदुरात्मनायेनकृतंत्वयेदृशम् ३७ इतिब्रुवंतींपरिसांत्वयँच्छनैःसदीर्घबाहुर्द्रुमिलोऽभ्यभाषत ॥ वयंहिगंधर्वकुलोद्भवाःप्रियेगीर्वाणतुल्यामरवल्लभानुगाः ३८ अवादृशीनांमनुजांगनानांजानीहिभद्रेसुलभावयंनच ॥ जराविनाशाद्यखिलाधिभागिनांनृणांसुराणांमहदंतरंप्रिये ३९ इतिब्रुवंतंसाभूयःप्राहक्रोधाकुलेंद्रिया ॥ किंमांसांत्वयसेभूयःकृत्वेत्थंदुष्टचेष्टितम् ४० इमानतिक्रम्यजलाग्निमेदिनीसमीरणाकाशनिशेशसूर्यान् ॥ दिक्कालधर्मानवधार्ययेनदुरात्मनेत्थंमलिनीकृताहम् ४१ गजेनेवमदांधेनपद्मिनीतनमध्यगा ॥ विशृंखलेनविमलायेनाहंमलिनीकृता ॥ सत्वंकिमितिमांभूयःसांत्वयस्यमराधम ४२ इतिब्रुवंतींप्रोवाचसभूयःशापशंकितः ॥ अनुलोमःसरोजाक्षिमनुष्यासुदिवौकसाम् ४३ नराणांदेवकांतासुप्रतिलोमोहिसंगमः ॥ जानीहिनाहमागस्कृत्तेनपंकजगंधिनि ४४ तस्मात्तेजायतेपुत्रोमद्वीर्येणवृथाभवेत् ॥ श्रीमान्धीमान्महोत्साहोनमेवाग्जायतेमृषा ४५ इत्येनंवादिनंक्रुद्धामातामयशस्विनी ॥ प्राहसत्यव्यसंतप्तापातिव्रत्यंसुदुर्लभम् ४६ निःसेतोर्भिन्नवृत्तस्यपापस्योन्मार्गवर्तिनः ॥ क्रूरस्तेतनयोभूयात्साहसीनिर्दयोऽघृणः ४७

कर्मणःसावद्यत्वेजलाग्न्यतिक्रमणदोषापादनंस्यादेवयोनित्वेनममत्वत्संगमोनुकूलएवविहितत्वादितिछलाभिमंयिराह इतीति दिवौकसांदेवानांमनुष्यासुस्त्रीषुसंगमोऽनुलोमोऽनुकूलः ४३ मनुष्याणांदेवस्त्रीषुसंगमः प्रतिलोमोविरुद्धः शंतन्वादीनांगंगादिषुसंगमोदृष्टचरोऽतःकथमेतदितिमंदाशंकापूर्वोऽवस्यामेक्ष्पदोषाशकानास्तीतिहिशब्देनपरिपराति ४४ ४५ ४६ निःसेतोरित्यस्यविवरणं भिन्नवृत्तस्येति वृत्तंचरितं अस्यविवरणं उन्मार्गवर्तिनइति निर्दयःनिर्गताकरुणायस्मात्सतथा अघृणः अकृत्यजुगुप्सारहितः घृणाजुगुप्साकृपयोरितिच दयदानगतिशोषणादिष्विति धातोःयजनादिधर्मशून्यः घृणाकृपातयारहितः ४७

४८ तावकानांदेवानामितिशेष: ४९ ५० बंधुषुदुर्जनान्बंधुभूतान् दुर्जनान्वा ५१ केतेइतितत्राह उग्रसेनमिति ५२ कुत:पितृहत्यादिदोषोनास्तीतितत्राह ममेति ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ विशसंतुसूदयंतु भूतराजायभैरवविग्रहधारिणेरुद्राय मीढुषेसमर्थायअभीष्टदात्रेवा अर्थतत्वज्ञप्रयोजनयाथार्थ्यवेत्तारम् यदुपुंगवंयदुश्रेष्ठम् ५९ दानशब्देनवदान्यात्रलक्ष्यंते ॥ तेषांपते अक्रूर मैत्रंमित्रकर्म ६० सौम्यसुंदर सौम्योदिमेसोमजीवेसुंदरेसोमदैवतेइतिच कार्यगौरवसाधनम् महत:कार्यस्यसाधनसमर्थनम् ६१ ६२ निसृष्ट:क्षप्त:अभ्युपायनै:सहितैः ६३ वैद्युतोविद्युतोनिर्ग

नानुग्राह्योदेवतानांद्विजानांचतपस्विनाम् ॥ इत्थंवदंत्यांतस्यांसक्रुद्धायांशापशंकित: ४८ तावकानांभवेच्छत्रुरित्युक्त्वांतरधीयत ॥ गतेतस्मिन्महोग्रा नाम्मातामतपस्विनी ४९ केनाप्यज्ञातवृत्तांतागृहा नेवाभ्यपद्यत ॥ ततःसागर्भमालंब्यकालेनैवसुषावमाम् ५० इतिमेनारदःप्राहकदाचिद्भगवानृषिः ॥ ततःप्रभृत्यहंवेद्मितानेतान्बंधुदुर्जनान् ५१ यूयंतत्रप्रमाणंहिद्विषंस्थेतोपिमांसदा ॥ उग्रसेनंचदुर्बुद्धिमाहुकंचदुराशयम् ५२ वसुदेवंचाकितवमन्यांश्च तदुपाश्रयान् ॥ हत्वानजायतेदोषोममगंधर्वजन्मनः ५३ तेनादेक्ष्यामिपरुषंहन्म्येनामितितावहम् ॥ ताभ्यांहताभ्यांबालाभ्यांकुंजरेणबलीयसा५४क्व त्वापारात्रिकींपूजांयांतुतत्पदवीमिमे ॥ वसुदेवोग्रसेनौचतथान्यौनंददेवकौ ५५ गोपालायादवाश्चैवयेचान्येतानुव्रताः ॥ पश्यंतुविवृतैर्नेत्रैर्हन्यमानौस्व दारकौ ५६ आहूयंतांजनपदाःपश्यंतुममपौरुषम् ॥ महामात्रत्वयाभद्रंरंगद्वार्युपनीयताम्५७द्विपःकुवलयापीडोजहितेनममाहितौ ॥ आरभ्यतांधनुर्या गश्चतुर्दश्यांयथाविधि ५८ विशसंतुपशून्मेध्यान्भूतराजायमीढुषे ॥ इत्याज्ञाप्यार्थतत्त्वज्ञमाहूययदुपुंगवम् ५९ गृहीत्वापाणिनापाणिंततोऽक्रूरमु वाचह ॥ भोभोदानपतेमह्यंक्रियतांमैत्रमादृतः ॥ नान्यस्त्वत्तोहिततमोविद्यतेभोजवृष्णिषु ६० अतस्त्वामाश्रितःसौम्यकार्यगौरवसाधनम् ॥ यथेंद्रोवि ष्णुमाश्रित्यस्वार्थमध्यगमद्विभुः ६१ गच्छनंदव्रजंतत्रसुतावानकदुंदुभेः ॥ आसातेताविहानेनरथेनानयमाचिरम् ६२ निसृष्टःकिलमेमृत्युर्देवैर्वैकुंठ संश्रयैः ॥ तावानयसमंगोपैर्नंदाद्यैःसाभ्युपायनैः ६३ घातयिष्यइहानीतौकालकल्पेनहस्तिना ॥ यदिमुक्तौततोमल्लैर्घातयेवैद्युतोपमैः ६४ तयोर्निह तयोस्तप्तान्वसुदेवपुरोगमान् ॥ तद्बंधून्निहनिष्यामिवृष्णिभोजदशार्हकान् ६५ उग्रसेनंमत्पितरंस्थविरंराज्यकामुकम् ॥ तद्भ्रातरंदेवकंचयेचान्येविद्विषोमम ६६ ततश्चैषामहीमित्रभवित्रीनष्टकंटका ॥ जरासंधोममगुरुर्द्विविदोदयितःसखा ६७ शंबरोनरकोबाणोमय्येवकृतसौहृदाः ॥ तैरहंसुरपक्षीयान्हत्वा भोक्ष्येमहींनृपान् ६८ एतज्ज्ञात्वानयक्षिप्रंरामकृष्णाविहार्भकौ ॥ धनुर्यागनिरीक्षार्थंद्रष्टुंयदुपुरश्रियम् ६९

तोग्निःतस्योपमायेषांतैः ६४ ६५ मत्पितरएवएतइतिशेषः ६६ मेमित्र भवित्रीभाविष्यतिननुत्वत्तोधिकाजरासंधादयःकंटकाःसंतितत्राह जरासंधइति ६७ ६८ आनयनेनिमित्तमाह धनुरिति धनुर्यागलक्षणोत्सवार्थं ६९

मनीषितंमनसाकर्तुमिष्टं मरणंज्ञात्वापिपरिहारप्रयत्नोनकृतइतियदतआत्महत्यालक्षणंयदवद्यंतस्यमार्जनंपरिहरणंभवति फलानिष्पत्तिमज्ञात्वाप्रयत्नोव्यर्थइतिनानिरूप्यइत्याह सिद्धीति फलसिद्धावसि द्धौचहर्षशोकाभ्यांनविषमोभूत्वाकर्मकुर्यादितिविधिशास्त्रं तर्हिफलावाप्तिःकिमधीनेतितत्राह दैवामिति फलभावनंफलकारणम् ७० तर्हीदंनापेक्षितं किंनेत्याह मनोरथानिति जनेनक्रियमाणत्वा त्त्वयाप्यनुष्ठेयमितिभावः यद्यपिफलसिद्धिःहर्यधीनातथापि ७१ ७२ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेविजयध्वजकृतटीकायांचतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥ श्रोतॄणांमंतॄणांप्रवक्तॄणांध्यातॄणांचबु द्ध्यारोहार्थंसंकलय्यभगवद्विक्रमंवर्त्तमानंवार्तिष्यमाणंचकथयत्यस्मिन्नध्याये तत्रादौकेशिदैत्यवधलक्षणंभगवद्विक्रमंवक्तुमाह केशीति निर्दरयन्भिदन्मनोजववत्जवोयस्यसतथा अभ्राणिचविमानानि चअभ्रविमानानि सटाभिःस्कंधदीर्घरोमभिः अवधूतानिअभ्रविमानानि तैःसंकुलंह्रेषितेनाश्वजातिशब्दितेनभीषितमखिलंयस्यसतथा हेषाह्रेषाचवाजिनामितिहलायुधः १ विकटंविस्तृतंआस्यकोटरं

अक्रूरउवाच ॥ राजन्मनीषितंसम्यक्तवचावद्यमार्जनम् ॥ सिद्ध्यसिद्ध्योःसमंकुर्याद्दैवंहिफलभावनम् ७० मनोरथान्करोत्युच्चैर्जनोदैवहतानपि ॥ युज्य तेहर्षशोकाभ्यामथाप्याज्ञांकरोमिते ७१ एवमादिश्यचाक्रूरंमंत्रिणश्चविसृज्यसः ॥ प्रविवेशगृहंकंसस्तथाक्रूरःस्वमालयम् ७२ इतिश्रीभागवतेमहापुरा णेदशमस्कंधेचतुस्त्रिंशोऽध्याय ॥ ३४ ॥ श्रीशुकउवाच केशीतुकंसप्रहितःखुरैर्महींमहाहयोनिर्दरयन्मनोजवः ॥ सटावधूताभ्रविमानसंकुलंकुर्वन्नभोहे षितभीषिताखिलः १ विशालनेत्रोविकटास्यकोटरोबृहद्गलोनीलमहांबुदोपमः ॥ दुराशयःकंसहितंचिकीर्षुर्व्रजंसनंदस्यजगामकंपयन् २ तंत्रासयंतं भगवान्स्वगोकुलंसहेषितैर्वालविघूर्णितांबुदम् ॥ आत्मानमाजौमृगयंतमग्रणीरुपाह्वयत्सव्यनदन्मृगेंद्रवत् ३ सतंनिशम्याभिमुखोनभस्तलंपिबन्निवा भ्यद्रवदत्यमर्षणः ॥ जघानपद्भ्यामरविंदलोचनंदुरासदश्चंडजवोदुरत्ययः ४ तद्वंचयित्वातमधोक्षजोरुषाप्रगृह्यदोर्भ्यांपरिपीड्यपादयोः ॥ सावज्ञमुत्सृ ज्यधनुःशतांतरेयथोरगंताक्ष्र्यसुतोव्यवस्थितः ५ सलब्धसंज्ञःपुनरुत्थितोमुखंव्यादायकेशीतरसापतद्धरिम् ॥ सोप्यस्यवक्त्रेभुजमुत्तरंस्मयन्प्रवेशया मासयथोरगंबिले ६ दंतानिपेतुर्भगवद्भुजस्पृशस्तेकेशिनस्तप्तमयस्पृशोयथा ॥ बाहुश्चतद्देहगतोमहात्मनोयथामयःसंववृधेउपेक्षितः ७ समेधमाने नसकृष्णबाहुनानिरुद्धवायुश्चरणांश्चविक्षिपन् ॥ प्रस्विन्नगात्रःपरिवृत्तलोचनःपपातलंडंव्यसृजन्क्षितौव्यसुः ८ तद्देहतःकर्कटिकाफलोपमाद्व्यसोरपा कृष्यभुजंमहाभुजः ॥ अविस्मितोऽयंनिहतारिरुस्त्रियैःप्रसूनवर्षैर्वर्षद्भिरीडितः ९

मुखगर्तंयस्यसतथा दुराशयःदुष्टाभिप्रायःकृष्णहननलक्षणोयस्यसतथा २ वालेनपुच्छेनविघूर्णितोविभ्रांतोंबुदोयस्यसतथातं आजौक्षेपार्थमात्मानंस्वंमृगयंतंविचिन्वंतं अजगतिक्षेपणयोरिति धातुः युद्धेवा इयमपितादर्थ्येसप्तमी अग्रणीस्तस्याभिमुखेस्थितः ३ तंनादं ४ तद्धननं सावज्ञं अवमानसहितमितिक्रियाविशेषणं ५ मुखंव्यादायविदार्य ६ तप्तंअयोनामलोहंस्पृशंतःतप्तमयं तापात्मानंपदार्थंस्पृशंतीतितप्तमयस्पृशइतिवा उपेक्षितःआमयोव्याधिः ७ निरुपाधितस्ततःप्रसारयन् लंडंशकृत् तुरगस्यशकृल्लंडलंडकामाकारकोशयोरितिच कोशंवा ८ कर्कटीकर्कधूलता तत्फलसदृशंउर्वारुकवत्मृदुलमित्यर्थः कर्कट्याःफलंगर्भस्तत्सदृशं प्रसवेस्वयंम्रियतेयथातथा भुजापकर्षणभूतइत्यर्थः व्यसोर्मृतस्य उस्रियैर्देवैः उस्रियाअमरादेवास्त्रिदिवेशादिवौकसइति च प्रसूनवर्षैःफलपुष्पसमूहैः प्रसूनंफलपुष्पयोरितिच ववृषद्भिरित्यत्रताच्छीलिकःशतृप्रत्ययः अवेत्यत्रअकारलोपश्च तेनअयंवक्ष्यमाणःऔत्पत्तिकोगुणोलक्ष्यतइति ९

१० अप्रमेयात्मन्अपरिच्छेद्यस्वभाव नन्वेवंचेदंगुष्ठमात्रःपुरुषइत्यादिपरिमाणवचनस्यकागतिरितितत्राह योगेशेति योगिनांयोगविषयत्वेनस्वेच्छाविग्रहग्रहणेनतदुपपत्तेः योगेशत्वस्यवायुवि षयत्वमितिमंदाशंकांनिरस्यति जगदीश्वरेति आत्मनएषप्राणोजायते आकाशाद्वायुःप्राणःश्रद्धाखंवायुरित्यादिश्रुतेः वायोर्जगदंतःपातित्वेनतदीशत्वंनपृथग्वक्तव्यमितिभावः कृष्णशब्दस्यबह्वर्थवि षयत्वेनोक्तविशेषणविशिष्टःकइतिसंशयनिवृत्तिःकथमितितत्राह वासुदेवेति वासुदेवशब्दस्यार्थांतरमाह अखिलेति नन्वेवंचेत्संशयस्तदवस्थइतितत्राह सात्वतामिति नन्वनेनसात्वज्जातिश्रेष्ठइत्ये वप्राप्तं नतुतदाधिपत्यमित्यतउक्तं प्रभोइति समर्थेधिपतौप्रभुरिति ११ उक्तविशेषणानामन्यत्रापिकथंचिद्वृत्तिसंभवेनादिविष्णुत्वानिश्चयइतितत्राह त्वमिति प्रत्यगात्मांतर्यामीत्यर्थः ईदृशोन्योनास्ती त्याह एकइति एकस्यचबहुष्ववस्थानंकथमितितत्राह ज्योतिरिति मथनादिनाहग्निविषयत्वेनाग्नेःसत्ताज्ञायतेनतवेतितत्राह गूढइति कथंगूढत्वमित्यतउक्तं गुहेति हृदयगुहायांशेतइति जीववत्तर्हित्वंसंसारी चेतनःकिंनेत्याह साक्षीति संसारिणामनुष्ठीयमानयोःपुण्यपापयोर्द्रष्टा वायोरंतस्थत्वेनसाक्षित्वेपिमुख्यसाक्षित्वंतवेत्याशयेनाह महापुरुषइति पुरुषोत्तमइत्यर्थः पुरुषोत्तमस्यैवमुख्यसाक्षित्वंयतो

देवर्षिरुपसंगम्यभगवत्प्रवरोनृप ॥ कृष्णमक्लिष्टकर्माणंरहस्येदमभाषत १० कृष्णकृष्णाप्रमेयात्मन्योगेशजगदीश्वर ॥ वासुदेवाखिलावाससात्वतां प्रवरप्रभो ११ त्वमात्मासर्वभूतानामेकोज्योतिरिवैधसाम् ॥ गूढोगुहाशयःसाक्षीमहापुरुषईश्वरः १२ आत्मनात्माश्रयःपूर्वंमाययासृजसेगुणान् ॥ तैरि दंसत्यसंकल्पःसृजस्यत्स्यवसीश्वरः १३ सत्वंभूधरभूतानांदैत्यप्रमथरक्षसाम् ॥ अवतीर्णोविनाशायसाधूनांरक्षणायच १४ दिष्ट्यातेनिहतोदैत्योलीलया ऽयंहयाकृतिः ॥ यस्यहेषितसंत्रस्तास्त्यजंत्यनिमिषादिवम् १५ चाणूरंमुष्टिकंचैवमल्लानन्यांश्चहस्तिनम् ॥ कंसंचनिहतंद्रक्ष्येपरश्वोहनितेविभो १६ तस्यानुशंखयवनमुराणांनरकस्यच ॥ पारिजातस्यहरणमिंद्रस्यचपराजयम् १७ उद्वाहंवीरकन्यानांवीर्यशुल्कादिलक्षणम् ॥ नृगस्यमोक्षणंपापाद्द्वार कायांजगत्पते १८ स्यमंतकस्यचमणेरादानंसहभार्यया ॥ मृतपुत्रप्रदानंचब्राह्मणस्यस्वधामतः १९ पौंड्रकस्यवधंपश्चात्काशिपुर्याश्चदीपनम् ॥ दंत वक्रस्यनिधनंचैद्यस्यचमहाक्रतौ २० यानिचान्यानिवीर्याणिद्वारकामावसन्भवान् ॥ कर्ताद्रक्ष्याम्यहंतानिगेयानिकविभिर्भुवि २१ अथतेकालरूप स्यक्षपयिष्णोरमुष्यवै ॥ अक्षौहिणीनांनिधनंद्रक्ष्याम्यर्जुनसारथेः २२

तईश्वरत्वंतस्यैवमुख्यंनपशुपतेरितिभावेनाह ईश्वरइति १२ अलौकिकस्यवस्तुनोऽसाधारणलक्षणेनानिर्णेतुंशक्यतेइतितत्राह आत्मनेति पूर्वंजगदादौआत्मनापरप्रेरणामंतरेण केनोपादाने नेत्यतउक्तं माययेति माययाप्रकृत्या कुलालस्यशालाद्यधिष्ठानदर्शनादस्याकिमधिष्ठानमितितत्राह आत्माश्रयइति सभगवान्कस्मिन्प्रतिष्ठितइतिस्वेमहिम्नीतिश्रुतेः गुणान्महदादीन् १३ अवतार कारंदर्शयति सत्वमिति १४ अनिमिषादेवाः सुरमत्स्यावनिमिषावितिच १५ स्वोक्तार्थेवचनंप्रमाणयितुंभाविनमर्थंदिव्यचक्षुपोपलभ्यवक्ति चाणूरमित्यादिना तत्तवकरेण १६ यथेदानीं केश्यादिहननंप्रत्यक्षंभवत्येवमेवकालांतरेक्रियमाणमपिकर्महाग्नियमंभविष्यतीतिभावेनाह तस्येति तस्यकंसस्य अनुअनंतरशंखादीनांहननामेति शंखःपंचजनासुरः १७ आदिशब्देनलक्ष्मणाग्रहणमाह लक्ष्मणंकालिंकीचिह्नेनाग्निमुद्रांगसंगयोरितिच १८ १९ २० वीर्याणाअवश्यज्ञेयत्वमाह गेयानीति भुवीतिविशेषणेनवीर्याणांसंसारनिवृत्त्यर्थमेवकृतत्वंसूचयति २१ अथभारतयुद्धेअमुष्यअल क्ष्यस्यावशिष्टंक्षपयिष्णोःक्षीणंकर्तुकामस्य अक्षौहिणीनामष्टादशानामितिशेषः अर्जुनसारथेरित्यनेनभारतयुद्धइतिसूचयति २२

उपास्यरूपंविशिनष्टि विशुद्धेति भगवंतंशरणमीमहीत्यन्वयः कीदृशं विशुद्धविज्ञानघनंअप्राकृतज्ञानमूर्तिं स्वसंस्थयास्वव्यवस्थयाअपराधीनस्थित्या समाप्तसर्वार्थं समाप्ताशेषपुरुषार्थं कोचिद्धरेवृत्ति र्मायामयीतिसंगिरंतेतत्राह अमोघेति कुतएतत्कथ्यतेइतितत्राह नित्येति नित्यानिवृत्तमायागुणानांप्रकृतिगुणानांप्रवाहःपरंपरायस्मिन्सतथा नन्वेतन्मुक्तानामप्यस्तीतितत्राह स्वतेजसेति स्वप्रभा वेण तेजोबलेप्रभावेऽपइति २३ हेआद्यंतराक्षसनाशकर्तरीश्वरंत्वांनतोस्मि ईश्वरत्वंसमर्थयते स्वाश्रयमित्यादिनाआत्माधीनयामाययाप्रकृत्यास्वेच्छयावाक्रीडार्थंक्रीडितुं विनिर्मिताशेषकल्पन विर चितसमस्तदेवब्राह्मणासुरादितत्तद्वस्तुतारतम्यलक्षणविशेषव्यवस्थानं मनुष्यविग्रहइवविग्रहोयस्यसतथातं मांसदृष्ट्यामनुष्याकारमित्यर्थः मनुष्यदेहस्वीकारेकृत्यमाह धुर्यमिति धुरंवहतियोधुर्यइत्यतो यदुवृष्णिसात्वतांधुरस्यवोढारं आद्यंतधुर्यमितिविशेषणद्वयेनदुष्टविनिग्रहाविशिष्टपालनरक्षणकार्यार्थंमनुष्यविग्रहस्वीकारइतिविज्ञायते आद्यतोमनुष्यविग्रहोयस्येत्यर्थांगीकारआदिनोराक्षसाःप्रोक्तास्तद

विशुद्धविज्ञानघनंस्वसंस्थयासमाप्तसर्वार्थममोघवर्तिनम् ॥ स्वतेजसानित्यनिवृत्तमायागुणप्रवाहंभगवंतमीमहि २३ त्वामीश्वरंस्वाश्रयमात्ममायया विनिर्मिताशेषविशेषकल्पनम् ॥ क्रीडार्थमाद्यंतमनुष्यविग्रहंनतोस्मिधुर्यंयदुवृष्णिसात्वताम् २४ श्रीशुकउवाच ॥ एवंयदुपतिंकृष्णंभगवत्प्रवरोमुनिः ॥ प्रणिपत्याभ्यनुज्ञातोययौतद्दर्शनोत्सवः २५ भगवानपिगोविंदोहत्वाकेशिनमाहवे ॥ पशूनपालयत्पालैःप्रीतैर्व्रजसुखावहः २६ एकदातेपशून्पालांश्चारयंतोऽद्रिसानुषु ॥ चक्रुर्निलायनक्रीडांचोरपालापदेशतः २७ तत्रासन्कतिचिच्चोराःपालाश्चकतिचिन्नृप ॥ मेषायिताश्चतत्रैकेविजह्रुरकुतोभयाः २८ मयपुत्रोमहामायोव्योमोगोपालरूपधृक् ॥ मेषायितानपोवाहप्रायश्चोरायितोबहून् २९ गिरिदर्यांविनिक्षिप्यनीतंनीतंमहासुरः ॥ शिलयापिदधेद्वारंचतुःपंचावशेषिताः ३० तस्यतत्कर्मविज्ञायकृष्णःशरणदःसताम् ॥ गोपान्नयंतंजग्राहवृकंहरिरिवौजसा ३१ सनिजंरूपमास्थायगिरींद्रसदृशंबली ॥ इच्छन्विमोक्तुमात्मानंनाशक्नोद्ग्रहणातुरः ३२ सनिगृह्याच्युतोदोर्भ्यांपातयित्वामहीतले ॥ पश्यतांदिविदेवानांपशुमारममारयत् ३३ गुहापिधानंनिर्भिद्यगोपान्निःसार्यकृच्छ्रतः ॥ स्तूयमानःसुरैर्गोपैःप्रविवेशस्वगोकुलम् ३४ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेपूर्वार्धेपंचत्रिंशोध्यायः ॥ ३५॥ श्रीशुकउवाच ॥ अक्रूरोपिचतांरात्रिंमधुपुर्यांमहामतिः ॥ उषित्वारथमास्थायप्रययौनंदगोकुलम् १ गच्छन्पथिमहाभागोभगवत्यंबुजेक्षणे ॥ भक्तिंपरामुपगतएतदेवमचिंतयत् २ अक्रूरउवाच ॥ किंमयाचरितंभद्रंकिंतप्तंपरमंतपः ॥ किंवाथाप्यर्हतेदत्तंयद्द्रक्ष्याम्यद्यकेशवम् ३

तस्माज्जनार्दनइतिवचनांनिरूणाद्धिविशुद्धविज्ञानघनमित्यादिविशेषणानिचोक्तानिव्याहतानिस्युरिति २५ तस्यदर्शनेनोत्सवउत्कृष्टआनंदोयस्यसतथा २५ २६ चोरपालापदेशतः वयंपशूंश्चोरयाम यूयंपालयामइति अपदेशेनछन्नमनसा निलायनक्रीडां निलीनकर्मलक्षणक्रीडाम् २७ २८ चोरायितःचोरवद्वर्तमानः २९ गिरिदर्यांपर्वतगुहायाम् ३० हरिःसिंहः ३१ गुरुणामहताहारिणागृहीतइति शेषः ३२ पशुमारंयातित्यक्तप्राणान्करोति ३३ ३४ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेविजयध्वजकृतटीकायांपंचत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥ अज्ञानांभगवद्भक्तिकरणांनदर्शनार्थंगोकुलयात्राकथन च्छद्मनाऽक्रूरस्यभक्त्युद्रेकःप्रतिपाद्यतेस्मिन्नध्याये मधुपुर्यांमथुरायां पस्यारात्र्यां न्यपुंक्ततारात्रिं १ २ भद्रंपुण्यंसामान्योक्तंविशिनष्टि किंतप्तमित्यादिना अर्हतेविष्णुभक्त्यादिगुणसंपन्नाय ३

ब्रह्मकीर्तनंवेदाध्ययनं ४ उक्तमनुवदति मैवामीति अहमेवमच्युतदर्शनंदुर्लभमितिआत्मानंमादमंस्यामिनावजानामि कुतइत्यत्राह स्यादिति कथमेतत्संभवतीत्यत्राह ह्रियमाणइति कश्चनविष्णुभक्तिमान् ५ भवोजन्म योगिभिःसनकादिभिः ६ बतआश्चर्यं अद्यअत्यनुग्रहंअधिकानुग्रहअकृतअकरोत् अतिममात्यनुग्रहमितिपाठे अतिअत्यर्थंसमेकृतवानित्यर्थः प्रहितःप्रेषितःअंघ्रिपद्मंविशिनष्टि कृतावतारस्येति पूर्वेब्रह्मादयोयस्यांघ्रिपद्मस्यनखानांमंडलस्यत्विषातेजसादुरत्ययंतमोऽज्ञानमयवागुर्वा अतरन्तीर्णवंतइत्यन्वयः ७ यच्चब्रह्मादिभिःसुरैरर्चितं ससात्वतेःपांचरात्रिकैःसहितैःयच्चगोचारणाय गवांतृणचरणार्थंअनुचरैःगोपैःसमंवनेभ्रांतं यच्चवनेगोपिकानांकुचकुंकुमेनांकितंमुद्रितंतद्द्रक्ष्यइतिपूर्वत्रान्वयः ८ नूननिश्चयात्स्मितावलोकेऽरुणेकंजसदृशेलोचनेयस्यतत्तथा स्मितसहितोऽवलोकोययोस्तेतथागुडाःनिबिडाःअलकाः कुंतलाः तैरावृतं यद्वा गुडाःगुलिकाःतद्वद्वक्राःयद्वा गुडःइक्षुविकारःतद्वत्स्निग्धाअलकास्तैरावृतं दर्शननिश्चयेशकुनंवक्ति प्रदक्षिणमिति वाइत्यनेनअन्येभारद्वाजादिपक्ष्यादयोगृह्यंतेइतिसूचयति गुडःपिंडेक्षुविकृतेस्नुहीगुलिकयोर्गुडइतिच ९ ईयुषःगतवतः उपलंभनंदर्शनं भविताभविष्यति मह्यंममदृशःनेत्रस्यसंसमीचीनंफलंस्यान्ननुस्यादेव अथभेदेसमीचीनेइतिच प्रश्नावधारणेनित्यसमीहानुमतेनन्वितिसंदृशइत्येकंवापदं नसंदृशेतिष्ठतीतिश्रुतिः संदर्शनसाधनस्यनेत्रस्येत्यर्थः १० चैतन्यैकरसस्यहरेर्गोपत्वेनावभासननवोद्यमितिभावेनाह यइति योहरिः

ममैतद्दुर्लभंमन्येउत्तमश्लोकदर्शनम् ॥ विषयात्मनोयथाब्रह्मकीर्तनंशूद्रजन्मनः ४ मैवंमामवमंस्यामिस्यादेवाच्युतदर्शनम् ॥ ह्रियमाणःकालनद्याक्व चित्तरतिकश्चन ५ ममाद्यामंगलंनष्टंफलवांश्चैवमेभवः ॥ यन्नमस्येभगवतोयोगिध्येयांघ्रिपंकजम् ६ कंसोबताद्याकृतमेत्यनुग्रहंद्रक्ष्येंऽघ्रिपद्मंप्रहितोऽमुनाहरेः ॥ कृतावतारस्यदुरत्ययंतमःपूर्वेऽतरन्यन्नखमंडलत्विषा ७ यदर्चितंब्रह्मभवादिभिःसुरैःश्रियाचदेव्यामुनिभिःससात्वतैः ॥ गोचारणायानुचरैः समंवनेयद्गोपिकानांकुचकुंकुमांकितम् ८ द्रक्ष्यामिनूनंसुकपोलनासिकंस्मितावलोकारुणकंजलोचनम् ॥ मुखंमुकुंदस्यगुडालकावृतंप्रदक्षिणंमेप्रचरंति वैमृगाः ९ अप्यद्यविष्णोर्मनुजत्वमीयुषोभारावतारायभुवोनिजेच्छया ॥ लावण्यधाम्नोभवितोपलंभनंमह्यंनतुस्यात्फलमंजसादृशः १० यईक्षिताहंरहितोऽप्यसत्सतोःस्वतेजसापास्ततमोभिदाभ्रमः ॥ स्वमाययात्मन्रचितेषुतत्मन्प्राणादिभिर्जंतुषुभातिचित्रधा ११

अविद्यमानंदर्शनंआत्मानियचाभिमन्येततदाद्युक्तदोषःस्यात्नचासावस्तीत्यर्थः यद्यद्यत्तवदेहस्थस्याज्ञानादिसंभवेनाहंभावशून्यत्ववचनमौपचारिकंकिंनस्यादितितत्राह अपास्तेति अपास्त निराकृतः तमोभिदाभ्यामज्ञानान्यथाज्ञानाभ्यामुत्पन्नोभ्रमःप्रवृत्तिर्यस्यसः भ्रमुअनवस्थानइतिधातोः भ्रमगतिनिवृत्ताविति अवस्थानंगत्यभावस्तदभावःकार्येषुप्रवर्तमानमित्यर्थः वस्तुतत्त्वाज्ञानविपरीतनिमित्तप्रवृत्तियुक्तोनभवतीत्यर्थः यद्वातमसावस्तुतत्त्वाज्ञानेनजाताभिदाइदंरजतमित्यन्यथाज्ञानंतदेवभ्रमोभ्रांतिज्ञानयस्यदूरोत्सारितंस ननुमुक्तोप्येतादृशइत्यतउक्त स्वतेजसेति सत्यंकितु बलमानदओजश्चसहोज्ञानमनाकुलं स्वरूपाण्येवजीवस्यव्यज्यतेपरमाद्विभोरितिश्रुतेरस्यपरप्रभावेणतदात्मानमेववेदाहंब्रह्मास्मीति स्वमाययास्वेच्छया आत्मन् आत्माधारतयारचितेषुजंतुषुप्राणादिभिःसहचित्रधासुरनरतिर्यगादिनानाजातिभिन्नत्वेनभाति ननुतर्हिविकारोपिस्यादित्यत्राह तत्सन्निति तथैवसन्अविकारएवाभ्यर्हितःश्रेष्ठइत्यर्थः सर्वैरभ्यर्हितोवा सत्सत्येभ्योहितश्रेष्ठसाधीयासिभवत्यपीतिच अनेनमूलरूपोहरिर्यथानिर्विकारस्तथारूपांतरवानितिसूचितंभवति हेयदेहत्वेनाभासमानस्यकिंकर्मेतितत्राह ईक्षितेति असत्सतोअशुभशुभयोःईक्षिताद्रष्टा जंतुभिःक्रियमाणस्यपुण्यपापलक्षणस्यकर्मणःसाक्षीत्यर्थः नत्वस्यदर्शनाभिमानलक्षणविकारःआपन्नमुद्दिश्येतिवा ११

यस्यहरेरखिलामविहाभिःअखिलानिअमीवानिपापानिघ्नंतीत्यखिलामीवहानितैः अतएवसुमंगलैःगुणकर्मजन्मभिः विमिश्राःसंकलितावाचः श्रीकृष्णकृष्णसखवृष्ण्यृषभेत्यादिलक्षणाजगत्प्राणं तिआह्लादयंतिजीवयंतिवा शुंभंतिशोभयंतिशुभयुक्तंकुर्वंति पुनंतिपवित्रयंति वैगंगादौप्रसिद्धमित्यन्वयः यावाचस्तैःविष्ण्वादिभिःविरक्ताःशून्याःवर्जिताःस्युस्ताःसद्भिःअशोभनामताः अवबोधिता इत्यन्वयः १२ अस्त्वेवंविधमाहात्म्योभगवांस्ततःप्रकृतेकिमत्राह सचेति चशब्दएवार्थे ईश्वरएवव्रजेआस्तेकिलेत्यन्वयः सात्वतामन्वयेयदुकुलेअवतीर्णःकिंकार्यायेतितत्राह स्वसेत्विति स्वेनकृतःसेतु मर्यादातांपालयंतिरक्षयंतीतिस्वसेतुपालाः अमराणांवर्याःअमरवर्याः स्वसेतुपालानाममरवर्याणांइंद्रादीनांशर्मकृत् सुखकृत् देवकार्यायावतीर्णइत्यर्थः अत्रकिंप्रमाणमित्यत्राह गायंतीति देवाःव्यासाद यःपुराणादिषु गेयसंभवंगानंयुक्तंतत्कथमित्यत्राह यशइति यद्यशोवितन्वन्नास्ते अशेषाणांमंगलंश्रेयस्करं तद्यशः १३ स्वमानसंप्रतिवक्ति तंत्विति अहमद्यतमेवद्रक्ष्येइत्यन्वयः दृशिमतांचक्षु ष्मतांमहोत्सवं त्रैलोक्यकांतंकमनीयंरूपंदधानं भद्रंकर्णेभिःशृणुयामदेवाभद्रंपश्येमाक्षभिर्यजत्राइतिश्रुतिः ममाद्यउषसःप्रभातकालावयवाःक्षणादयः सुदर्शनाःसर्वजगत्पूज्यवस्तुदर्शनप्रदाआसन्नि त्यन्वयः १४ कालाख्यभुजंगस्यरंहसारंहोलक्षणविशेषेण अधास्यत्धास्यति धरिष्यत्यपिकिम् १५ यत्रनिजहस्तपद्मेसमर्हणंजलपूर्वपूजांनिधायदत्वाकौशिकःइंद्रःजगत्त्रयेंद्रतामाप महाब

यस्याखिलामीवहभिःसुमंगलैर्वाचोविमिश्रागुणकर्मजन्मभिः ॥ प्राणंतिशुंभंतिपुनंतिवैजगद्यास्तद्विरक्ताःस्युरशोभनामताः १२ सचावतीर्णःकिल सात्वतान्वयेस्वसेतुपालामरवर्यशर्मकृत् ॥ यशोवितन्वन्व्रजआस्तईश्वरोगायंतिदेवास्तदशेषमंगलम् १३ तंत्वद्यनूनंमहतांगतिंगुरुंत्रैलोक्यकांतंदृशि मन्महोत्सवम् ॥ रूपंदधानंश्रियईप्सितास्पदंद्रक्ष्येममासन्नुषसःसुदर्शनाः १४ अप्यंघ्रिमूलेपतितस्यमेविभुःशिरस्यधास्यन्निजहस्तपंकजम् ॥ दत्ताभयं कालभुजंगरंहसाप्रोद्वेजितानांशरणैषिणांनृणाम् १५ समर्हणंयत्रनिधायकौशिकोमहाबलिश्चापजगत्त्रयेंद्रताम् ॥ यद्वाविहारेव्रजयोषितांश्रमंस्पर्शेनसौ गंधिकगंध्यपानुदत् १६ नमय्युपैष्यत्यरिबुद्धिमच्युतःकंसस्यदूतःप्रहितोपिविश्वदृक् ॥ योंतर्बहिश्चेतसएतदीहितंक्षेत्रज्ञईक्षत्यमलेनचक्षुषा १७ अप्यंघ्रिमूलेपतितंकृतांजलिंमामीक्षितासस्मितमार्द्रयादृशा ॥ सपद्यपध्वस्तसमस्तकिल्बिषोवोढामुदंवीतविशंकऊर्जिताम् १८ सुहृत्तमंज्ञातिमनन्यदैवतं दोर्भ्यांबृहद्भ्यांपरिरप्स्यतेऽथमाम् ॥ आत्माहितीर्थीक्रियतेतदैवमेबंधश्चकामात्मकउच्छ्वसत्यतः १९

लिश्चतथाइंद्रवत् यद्धस्तपंकजंसौगंधिकस्यकह्लारस्यगंधइवगंधोस्यास्तीति विहारेवनक्रीडायां अपानुदत्निराकरोत् १६ ननुकिंतवबहुप्रलापेनयतस्त्वंकंसभृत्यः तत्प्रहितश्चअतस्त्वय्यरिबुद्धिंकु र्यादच्युतइतिमंदाशंकांपरिहरन्निवाह नमयीति नोपैष्यत्यपिकिं नोपैष्यत्येवेत्याह विश्वदृगिति विश्वदृक्त्वान्ममनोनैर्मल्यंविजानातीत्यर्थः एतदेवविवृणोति यइतिचेतसएतदीहितंसंकल्पलक्षणंचेष्टित अंतर्बहिश्चस्थितमितिव्याप्तिकथनमात्रेणचेतनस्यचेष्टितसाक्षित्वंसम्यङ्निवृतंस्यादितिक्षेत्रज्ञइत्युपादत्त इदंशरीरंकौंतेयक्षेत्रमित्यभिधीयतेइत्यादिनाक्षेत्रज्ञशब्दार्थःसम्यग्विवृतः १७ दयार्द्र यादृशायासस्मितमीक्षितेकिं ईक्षणफलमाह सपदीति ईक्षणानंतरमपास्तकिल्बिषः सम्यङ्निराकृताशुभोऽतएववीताविविधाशंकायस्यसवीतशंकोहमूर्जितामुद्रिक्तांमुदंवोढावहिष्यामीत्यन्वयः १८ अ थयदापरिरंभणेहेतुमाह सुहृत्तममिति अन्यदैवतमिष्टप्रदंयस्यनास्तिसतथा परिरंभणात्किंफलमाप्तंभवतीतितत्राह आत्मेति अतोस्मात्परिरंभणात् आत्मादेहस्तीर्थीक्रियते शुद्धजलवत्क्रियते पात्रीक्रियतेवा ज्ञानदानाययोग्योभवतीत्यर्थः अन्येषांभगवद्भक्त्युद्भवतारीक्रियतेवा ज्ञानोपदेशायचाधिकारीक्रियतेवा किमतइत्यत्राह बंधश्चेति कामात्मकःविषयतृष्णालक्षणोबंधःउच्छ्वसितिनिर्वी र्यःछिन्नोभवतीत्यर्थःच उच्छेदेपिसमुच्चये अतोदेहहेतुकोवाप्रवाहरूपेणसत्योवा १९

भगवत्तइक्षणसमयेइदमित्याशयेनचक्ति लब्धांगसंगमिति उरुश्रवाःपूर्णकीर्तिः व्याप्तश्रवणशक्तिमान्वा हेअक्रूरहेतातवत्सेतिसंबोधयतिच यदिजन्मभृतःजन्मनःसाफल्यंप्राप्ताः साधकमाह महीयसाति महत्तमेनभगवतायोनादृतः वागादिनासादरमर्चितोनभवति अमुष्यपुंसोयज्जन्मतत्धिक्निंदामि निष्फलत्वात् २० अथश्रीकृष्णःक्षीराब्धिशाय्येवनान्यइतितस्यलक्षणमाह नेति वनस्पति वृक्षमात्रेकल्पादौगुणवर्जितेइत्युत्पलमालायथायथास्वस्वयोग्यफलदानेन २१ इदानींबलभद्रमुद्दिश्याक्रूरश्चिंतांवक्ति किंचेति गृहीतसंचितौगृहीतपशुपादबंधनरज्जौ यदूत्तमोग्रजोऽनन्तंमानयन् स्मयन्रामः ममस्वबंधुषुवसुदेवादिषु कंसकृतंकर्मसंप्रेक्ष्यतोविचारयिष्यतिकिंचेत्यन्वयः पादबंधनपाशंतुपशूनांसंचितिंविदुरितिवररुचिः गृहीतमाननेअग्रजेइतिपाठेसुगमःपंथाः यद्वा यदूत्तमःगृहीता नांफलदानायशुभानांसंचितिःसंग्रहोयेनसतथा तस्मिन्सतिस्मयन्मंदस्मितंकुर्वन्कृष्णःमासंप्रेक्ष्यतइतिकृष्णविषयोवा २२ २३ अखिललोकपालानांकिरीटेषुसत्सुचूडामणिषुपादरेणवोयस्यस तथा तस्याक्षितिकौतुकानिभूमिमंगलकराणिपदानिपादतललांछनानिअब्जादिभिर्विलक्षितानिलांछितानि विवाहहस्तसूत्रेचमंगलेकौतुकंविदुरितिच २४ संभ्रमःभक्त्युद्रेकनिमित्तव्यापारविशेषः

लब्धांगसंगंप्रणतंकृतांजलिंमांवक्ष्यतेऽक्रूरततेत्युरुश्रवाः ॥ तदावयंजन्मभृतोमहीयसानैवादृतोयोधिगमुष्यजन्मतत् २० नतस्यकश्चिद्दयितःसुहृत्तमो नवाप्रियोद्वेष्यउपेक्ष्यएववा ॥ तथापिभक्तान्भजतेयथातथा वनस्पतिर्यद्वदुपाश्रितार्थदः २१ किंचाग्रजोमावनतंयदूत्तमःस्मयन्परिष्वज्यगृहीतसंचितौ ॥ गृहंप्रवेश्याप्तसमस्तसत्कृतंसंप्रेक्ष्यतेकंसकृतंस्वबंधुषु २२ इतिसंचिंतयन्कृष्णंश्वफल्कतनयोऽध्वनि ॥ रथेनगोकुलंप्राप्तःसूर्यश्चास्तगिरिंनृप २३ पदानि तस्याखिललोकपालकिरीटजुष्टामलपादरेणोः ॥ ददर्शगोष्ठेक्षितिकौतुकानिविलक्षितान्यब्जयवांकुशाद्यैः २४ तद्दर्शनाह्लादविवृद्धसंभ्रमःप्रेम्णोर्ध्वरोमाश्रुकलाकुलेक्षणः ॥ रथादवस्कंद्यसतेष्वचेष्टतप्रभोरमून्यंघ्रिरजांस्यहोइति २५ ददर्शकृष्णंरामंचव्रजेगोदोहनंगतौ ॥ पीतनीलांबरधरौशारदांबुरुहेक्षणौ २६ किशोरौश्यामलश्वेतौश्रीनिकेतौबृहद्भुजौ ॥ सुमुखौसुंदरवरौबालद्विरदविक्रमौ २७ ध्वजवज्रांकुशांभोजैश्चिह्नितैरंघ्रिभिर्व्रजम् ॥ शोभयंतौमहात्मानौसानुक्रोशस्मितेक्षणौ २८ उदाररुचिरक्रीडौस्रग्विणौवनमालिनौ ॥ पुण्यगंधानुलिप्तांगौस्नातौविरजवाससौ २९ प्रधानपुरुषावाद्यौजगद्धेतूजगत्पती ॥ अवतीर्णौजगत्यर्थेस्वांशेनबलकेशवौ ३० दिशोवितिमिराराजन्कुर्वाणौप्रभयास्वया ॥ यथामरकतःशैलोरौप्यश्चकनकाचितौ ३१ रथात्तूर्णमवप्लुत्यसोऽक्रूरःस्नेहविह्वलः ॥ पपातचरणोपांतेदंडवद्रामकृष्णयोः ३२

उत्थानिरोमाणियस्यसतथा रोमांचितगात्रश्चायं अश्रुकलयाकुलेक्षणश्च आकुलेकलिलेईक्षणेयस्यसतथा अवस्कंद्यअवरुह्य २५ गोदोहनंस्थलमितिशेषः । गोदोहनक्रियागतावितिवा २६ श्रियो लक्ष्म्याःकांतेर्वानिकेतौमंदिरायमाणौ २७ अनुक्रोशेनदययास्मितेनसहितमीक्षणंययोस्तौतथा २८ उदारामहतीख्यातावादक्षिणावारुचिराचक्रीडाययोस्तौ । उदारेमहतीख्यातेदक्षिणेदानशौंडकइतियादवः । स्नातौशुद्धौ २९ जगत्यर्थेभूमेरर्थे अर्थप्रदाने प्रधानपुरुषावित्यादावुच्यमानागुणाबलभद्रेहरेःसंनिधानादुच्यंते नत्वौत्पत्तिकः तदुक्तं वैन्यपार्थबलेशादावाविष्टंपुरुषोत्तमं अपेक्ष्यतद्गुणाःसर्वेइत्यादौ ३० मरकतसदृशः कृष्णः रजतपर्वतसदृशोरामः कनकाचितावित्युभयोःसमं यदेतदादित्यस्यपरंकृष्णरूपमित्यन्नयथादित्यस्यकृष्णप्रभातिमिरापहा कृष्णमरकतश्यामप्रभापिदिशोवितिमिराःकरोतीतियुक्तमिदमनेनकृष्णप्रभायाअंधकारनिरासकत्वंकथमितिमंदाशंकादूरतोनिरस्तेति ३१ अवप्लुत्यअवरुह्य ३२

आह्लादआनंदः ३३ रथांगंचक्रंतेनांकितेनपाणिना ३४ ३५ मधुपर्कार्हंमधुपर्कपूजां मधुपर्कंचसक्षौद्रंदधिप्रोक्तंमनीषिभिरितितांत्रिकाः आहरत्ददत्तवान् ३६ संवाह्यपादावितिशेषः ३७
मुखवासैःकर्पूरतांबूलादिभिः ॥ ३८ ॥ इतिश्री०भ०द०वि०षट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥ गोचारणायेत्यारभ्यांकिंचाग्रजइत्यंतेनग्रंथेनपथियान्मनोरथान्चकारदध्यौतान्लेभेइत्यन्वयः ॥ करणं
कारणेकालेसाधनेनुव्रतादिषु स्पष्टाद्युच्चारणेभेदेध्यानपञ्चामनादिष्वितियादवः १ ननु मुख्यमनोरथोमोक्षःसोऽनेननलब्धःसंसारानिवृत्तेरित्यत्राह किमलभ्यमिति तत्परामुख्यभागवतास्त
त्प्रसादमंतरेणान्यंनाकांक्षंतइतिभावः २ सायंतनाशनंरात्रिभोजन सायंप्रातर्द्विजातीनाभोजनंश्रुतिचोदितमितियाज्ञवल्क्यः सुहृत्सुवसुदेवादिषु वृत्तिवर्तनं आजीवलक्षणं वृत्तिर्ग्रंथाजीवयो
र्भेतिच ३ माधवःमधुकुलोद्भवःयस्यकंसस्यसंदेशोयस्यसतथा यस्यकंसस्यार्थेदूतःयत्प्रयोजनमुद्दिश्येतिवा तस्यकंसस्ययदुषुवैरानुबंधं वैरेणसंततदोषभावंप्रकृतस्यवैरस्यानुवर्तनंवा अनुबं

भगवद्दर्शनाह्लादबाष्पपूर्णाकुलेक्षणः ॥ पुलकांकितऔत्कंठ्याद्याख्यातुंनाशकन्नृप ३३ भगवांस्तदभिप्रेत्यरथांगांकितपाणिना ॥ परिरेभेऽभ्युपाकृष्य प्रीतःप्रणतवत्सलः ३४ संकर्षणश्चप्रणतमुपगुह्यमहामनाः ॥ गृहीत्वापाणिनापाणिमनयत्सानुजोगृहम् ३५ पृष्ट्वाथस्वागतंतस्मैनिवेद्यपरमासनम् ॥ प्रक्षाल्यविधिवत्पादौमधुपर्कार्हमाहरत् ३६ निवेद्यगांचातिथयेसंवाह्यश्रांतमादृतः ॥ अन्नंबहुगुणंमेध्यंश्रद्धयोपाहरद्विभुः ३७ तस्मैभुक्तवतेप्रीत्यारामःपरमधर्मवित् ॥ मुखवासैर्गंधमाल्यैःपरांप्रीतिंव्यधात्पुनः ३८ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेषट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ सुखोपविष्टःपर्यंकेरामकृष्णानुमोदितः ॥ लेभेमनोरथान्सर्वान्पथियान्सचकारह १ किमलभ्यंभगवतिप्रसन्नेश्रीनिकेतने ॥ तथापितत्परराजन्नैववांछंतिकिंचन २ सायंतनाशनंकृत्वाभगवान्देवकीसुतः ॥ सुहृत्सुवृत्तिंकंसस्यपप्रच्छान्यच्चिकीर्षितम् ३ पृष्टोभगवतासर्वंवर्णयामासमाधवः ॥ वैरानुबंधंयदुषुवसुदेववधोद्यमम् ४ यत्संदेशोयदर्थंवादूतःसंप्रेषितःस्वयम् ॥ यदुक्तंनारदेनास्यस्वजन्मानकदुंदुभेः ५ श्रुत्वाऽक्रूरवचःकृष्णोबलश्चपरवीरहा ॥ प्रहस्यनंदंपितरंराज्ञादिष्टंविजज्ञतुः ६ गोपान्समादिशत्सोपिगृह्यतांसर्वगोरसः ॥ उपायनानिगृह्णीध्वंयुज्यंतांशकटानिच ७ यास्यामःश्वोमधुपुरींदास्यामोनृपतेरसान् ॥ द्रक्ष्यामःसुमहत्पर्वयांतिजानपदाःकिल ८ एवमाघोषयत्क्षत्त्रानंदगोपःस्वगोकुले ॥ गोप्यस्तास्तदुपश्रुत्यबभूवुर्व्यथिताशयाः ९ रामकृष्णौपुरींनेतुमक्रूरंव्रजमागतम् ॥ काश्चित्तत्कृतहृत्तापश्वासम्लानमुखश्रियः १० स्रंसद्दुकूलवलयकेशग्रंथ्यश्चकाश्चन॥ अन्याश्चतदनुध्याननिवृत्ताशेषवृत्तयः ११ नाभ्यजानन्निमंलोकमात्मलोकंगताइव ॥ स्मरंत्यश्चापराःशौरेरनुरागस्मितेरिताः १२

धोदोषभावेप्रकृत्यादौविनश्वरे मुख्यानुयायिनिशिशौप्रकृतस्यानुवर्तनइति ४ अस्यकंसस्य नारदेनयदुक्तंतदपिकिंतदुक्तंतत्राह स्वजन्मेति ५ विजज्ञतुःविज्ञापयामासतुः ६ ७ रसानाज्यादीन् हेमा
निवा रसोरागेविषेवीर्येतिक्तादौपारदेद्रवे रेतस्यास्वादनेहेम्निनिर्यासेरसशब्दयोरितिच पर्वउत्सवम् । पक्षसंधावुत्सवेचग्रंथौपर्वाविदुर्बुधाइतिदत्तः ८ क्षत्रायंत्रा ९ रामकृष्णौपुरीनेतुंआगतंअक्रूरंश्रु
त्वाज्ञात्वागोपस्त्रियएवमापन्ना बभूवुरित्यन्वयः तत्कथमितिविविच्याह काश्चिदिति । तस्यकृष्णस्यमधुपुरीगमनश्रवणकृताभ्याहृतापश्वासाभ्यांम्लानामुखश्रीर्यासांतास्तथा १० स्रंसदुकूलेत्यादाव
पितत्कृतेसंबंधयितव्यं । यद्वा तत्कृतेतिकृष्णकृते । तदनुध्यानेननिवृत्ताशेषेंद्रियवृत्तयः ११ इमंलोकंदेहं आत्मलोकंमोक्षं । हृदिस्पृशःमनोहराःहृदयंगमाःअनुरागस्मितपूर्वकमीरिताः १२

चित्राणिपदानियासुतास्तथा गतिंयात्रांचेष्टांअंगनिषयां स्निग्धहासेनसहितमवलोकनम् १३ १४ अच्युताशया.अच्युतबुद्धयः १५ हेविधात तव क्वचिद्दयानास्ति कथंप्रणयेनदेहिन जंतून्मैत्र्याभि न्नभावेनसंयोज्यएकीकृत्यपुनस्तान्देहिनःअकृतार्थान्अप्राप्तमनोरथानेवबियुनक्षि वियुक्तदेहान्करोषिअहोऽत्यन्वयः । अतस्तेतवचेष्टितंअपार्थकंनिष्फल कथमिति अर्भकचेष्टितयथातथेति १६ अत्रमपाकिमवद्यमकारीतितत्राह यस्त्वमिति । यस्त्वंसुकपोलादिविशिष्टमुकुंदवक्त्रपदर्श्यंदर्शयित्वापुनःपारोक्ष्यंपरोक्षविषयंचक्षुरगोचरंकरोषि यस्मात्तेत्वयाकृतमसाध्वमंगलमित्यन्वयः शोकस्यापनो दोनिरासोयेनसःशोकापनोदः स्मितलेश तथातेनसुंदरं मनोहरं स्मितस्यलेशःस्मितलेशः १७ हेविधात त्वंअक्रूरसमाख्ययाअनृशंसोयमकठिनोयमितिगुणसमानानाम्नास्मृतःपूर्वं अधुनाक्रूरइतिस्मर्यं से कुतःयेनचक्षुषामधुद्विषएकदेशेमुखाद्येकावयवेतदीयंतस्यतत्वविद्यमानं अखिलस्यनिःस्वस्दसर्गेत्रष्ठीयत्सौंदर्यंतदद्राक्ष्मतत्न्वयाहि एवंदत्तंचक्षुरज्ञवत्कृतघ्नवद्धरसे बतकष्टमित्यन्वयः । क्रूरोभयंकरेकं धेनृशंसेकठिनोष्णयोरितिच यद्वा तस्यमधुद्विषोविद्यमानमखिलंपूर्णंसर्गंस्वाभाविकमकृत्रिमसौष्ठवमन्यत्समं १८ इदानींकृष्णकटाक्षीकृत्यवदति नेति स्वकृतेस्वात्मानकृष्णमुद्दिश्यातुराःक्लिष्टाअपिनो स्मान्सममीक्षतेनाचिंतयति यच्चस्मान्नंदसूनुःक्षणभंगसौहृदःनवप्रियःनूतनप्रियश्च कीदृशीरस्मान् गेहादीन्विहायस्वदास्यमद्धाप्रत्यक्षमुपागताःअद्धासत्यंदा अद्धाप्रत्यक्षसत्ययोरितिच१९सुखप्रभातत्वेनि

हृदिस्पृशश्चित्रपदागिरःसंसुमुहुःस्त्रियः ॥ गतिंसुललितांचेष्टांस्निग्धहासावलोकनम् १३ शोकपहानिनर्माणिप्रोद्दामचरितानिच ॥ चिंतयंत्योमुकुंद स्यभीताविरहकातराः १४ समेताःसंघशःप्रोचुरश्रुमुख्योऽच्युताशयाः १५ गोप्यऊचुः ॥ अहोविधातस्तवनक्वचिद्दयासंयोज्यमैत्र्याप्रणयेनदेहिनः ॥ तांश्चाकृतार्थान्वियुनंक्ष्यपार्थकंविचेष्टितंतेर्भकचेष्टितंयथा १६ यस्त्वंप्रदर्श्यासितकुंतलावृतंमुकुंदवक्त्रंसुकपोलमुन्नसम् ॥ शोकापनोदस्मितलेशसुंदरं करोषिपारोक्ष्यमसाधुतेकृतम् १७ क्रूरस्त्वमक्रूरसमाख्ययास्मृतश्चक्षुर्हिदत्तंहरसेबताज्ञवत् ॥ येनैकदेशेखिलसर्गसौष्ठवंतदीयमद्राक्ष्मवयंमधुद्विषः १८ ननंदसूनुःक्षणभंगसौहृदःसमीक्षतेनःस्वकृतातुराअपि ॥ विहायगेहान्स्वजनान्सुतान्पतीन्स्वदास्यमद्धोपगतानवप्रियः १९ सुखंप्रभातारजनीयमाशिषः सत्याबभूवुःपुरयोषितांध्रुवम् ॥ याःसंप्रविष्टस्यमुखंव्रजस्पतेःपास्यंत्यपांगोत्कलितस्मितासवम् २० तासांमुकुंदोमधुमंजुभाषितैर्गृहीतचित्तःपरवान्म नस्व्यपि ॥ कथंपुनर्नःप्रतियास्यतेबलाग्राम्याःसलज्जाःस्मितविभ्रमैर्भ्रुवः २१ अद्यध्रुवंतत्रदृशोमहोत्सवोदाशार्हभोजांधकवृष्णिसात्वताम् ॥ महोत्स वंश्रीरमणंगुणास्पदंद्रक्ष्यंतियेचाध्वनिदेवकीसुतम् २२

मित्तमाहुःयाइति व्रजस्पतेः गोकुलनाथस्यसकारश्छांदसः अपांगेनकटाक्षनिरीक्षणेन उत्कलितमुत्पन्नंअभीष्टवर्षकीकृतंवास्मितमेवासवममृतंयस्मिंस्तथा २० इदानींकृष्णदजानंत्योवदंति मनस्वीमहा मनाःअपिमुकुंदोमथुरागतः पुनर्नोस्मान्प्रतिकथंप्रतियास्यतेआगमिष्यते नकेनापीत्यन्वय. अनागमनेनिमित्तमाहुः । तासांमथुरागनानामधुमजुभाषितैःमधुवत्पुष्परसवत्मजुभिःश्रुतिमनोहरैर्वचनैः । गृहीताचित्तोवशीकृतचेताः अतएवपरवान्पराधीनः । परवांस्तुपराधीनोनिघ्नःपरवशःस्मृतइतिहलायुधः तासांमधुरवचनमेवकारणंनत्वन्यदित्याशयेनाहुः अवलाःसुरतधार्ष्ट्यविधुराः । किंन ग्राम्याः अश्लीललीलाःतदपिमुख्यंनेत्याहुः । अलज्जाःलज्जारहिताः । भ्रूविलासोतिसुलसूचकोनेत्याहुः स्मितेनसहविभ्रमंतीभ्रूर्यासांतास्तथा समुद्रोमिवदुन्नस्यद्भ्रुविलासेनसुंदरी निद्रितमदनंयातुबो धयेत्सावरांगनेतिकामंदकः । यद्वा हेअबलास्तामथुरागना ग्राम्याःनित्यसुरतकर्मोरता स्मितास्फुटीकृताविभ्रमंतीभ्रूर्यासांतास्तथा २१ तत्रमथुरायांदाशार्हादीनांदृशांमहोत्सवोभवितेतिशे षः महानुत्सवआनंदोयस्यसतथातं येदाशार्हादयःदेवकीसुतंद्रक्ष्यंतीतियत्तस्मात् येचाध्वनिद्रक्ष्यंतीतितेषांदृशांचेति २२

इदानीमक्रूरंशपंति मैतादिति एवंविधस्यातिदारुणेकर्मणिप्रवृत्तस्यैतद्विधस्यैताहशस्यवा २३ कृष्णस्येश्वरत्वंसवदंते । अनार्द्रधीरिति अनेनानिःसंगत्वंहरेर्दर्शितम् दुर्मदाःउत्तरकार्याधाःस्थविरैःकुल वृद्धैः २४ नः किमनिष्टमकारिष्यन् विभ्रंशितानामतएवदीनचेतसाम् २५ हेगोप्य क्षणदानिद्रावसरदाःसुरतोत्सवप्रदावा रात्र्यांतमोदुःस्वम् २६ अह्नःक्षयेसंध्यासमये तंकृष्णमृतेविना कृष्णादरातिशयात् अंबेतिसखीसंबोधनम् भवेमतास्विातिशेषः २७ २८ कृतमैत्र्यादिकाःकृतसूर्यमंडलाधिष्ठितनारायणोपासनादिक्रियः २९ ३० प्रत्यादेशप्रतिवचनम् तिष्ठंतुनायांत्वितिगमननिषेधपरंवचनंवा ३१

मैतद्विधस्याकरुणस्यनामभूदक्रूरइत्येतदतीवदारुणः ॥ योसावनाश्वास्यसुदुःखितंजनंप्रियात्प्रियंनेष्यतिपारमध्वनः २३ अनार्द्रधीरेषसमास्थितोरथंतम न्वमीचत्वरयंतिदुर्मदाः ॥ गोपाअनोभिःस्थविरैरुपेक्षितंदैवंचनोऽद्यप्रतिकूलमीहते २४ निवारयामःसमुपेत्यमाधवंकिंनोऽकरिष्यन्कुलवृद्धबांधवाः मुकुंदसंगान्निमिषार्धदुस्त्यजाद्दैवेनविध्वंशितदीनचेतसाम् २५ यस्यानुरागललितस्मितवल्गुमंत्रलीलावलोकपरिरंभणरासगोष्ठ्याम् ॥ नीताःस्मनः क्षणमिवक्षणदाविनातंगोप्यःकथंन्वतितरेमतमोदुरंतम् २६ योह्नःक्षयेव्रजमनंतसखःपरीतोगोपैर्विशन्खुररजश्छुरितालकस्रक् ॥ वेणुंक्वणन्स्मितकटाक्ष निरीक्षणेनचित्तंक्षिणोतितमृतेऽबकथंभवेम २७ एवंब्रुवाणाविरहातुराभृशंव्रजस्त्रियःकृष्णनिषक्तमानसाः ॥ विसृज्यलज्जांरुरुदुःस्मसुस्वरंगोविंददामो दरमाधवेति २८ स्त्रीणामेवंरुदंतीनामुदितेसवितर्यथ ॥ अक्रूरश्चोदयामासकृतमैत्र्यादिकोरथम् २९ गोपास्तमन्वसज्जंतनंदाद्याःशकटैस्ततः ॥ आदा योपायनंभूरिकुंभान्गोरससंभृतान् ३० गोप्यश्चदयितंकृष्णमनुव्रज्यानुरंजिताः ॥ प्रत्यादेशंभगवतःकांक्षंत्यश्चावतस्थिरे ३१ तास्तथातप्यतीर्वीक्ष्यस्वे प्रस्थानेयदूत्तमः ॥ सांत्वयामाससंप्रेष्यैरायास्यइतिदौत्यकैः ३२ यावदालक्ष्यतेकेतुर्यावद्रेणूरथस्यच ॥ अनुप्रस्थापितात्मानोलेख्यानीवोपलक्षिरे ३३ तानिराशानिववृतुर्गोविंदविनिवर्तने ॥ विशोकाअहनीनिन्युर्गायंत्यःप्रियचेष्टितम् ३४ भगवानपिसंप्राप्तोरामाक्रूरौतथानृप ॥ रथेनवायुवेगेन कालिंदीमघनाशिनीम् ३५ तत्रोपस्पृश्यपानीयंपीत्वामृष्टंमणिप्रभम् ॥ वृक्षखंडमुपव्रज्यसरामोरथमाविशत् ३६ अक्रूरस्तावुपामंत्र्यनिवेश्यचरथोप रि ॥ कालिंद्याह्रदमागम्यस्नानंविधिवदाचरत् ३७ निमज्ज्यतस्मिन्सलिलेजपन्ब्रह्मसनातनम् ॥ तावेवददृशेऽक्रूरोरामकृष्णौसमन्वितौ ३८ तौरथस्थौ कथमिहसुतावानकदुंदुभेः ॥ तर्हिस्वित्स्यंदनेनस्तइत्युन्मज्ज्यव्यचष्टसः ३९ तत्रापिचयथापूर्वमासीनौपुनरेवसः ॥ निमज्ज्यदर्शनंमेनेमृषाकिंसलिले तयोः ४० भूयस्तत्रापिसोऽद्राक्षीत्स्तूयमानमहीश्वरम् ॥ सिद्धैर्भुजंगपतिभिरसुरैर्नतकंधरैः ४१ सहस्रशिरसंदेवंसहस्रफणमौलिनम् ॥ नीलांबरंबिस श्वेतंशृंगैःश्वेतमिवस्थितम् ४२ तस्योत्संगेघनश्यामंपीतकौशेयवाससम् ॥ पुरुषंचतुर्भुजंशांतंपद्मपत्रारुणेक्षणम् ४३

समीचीनतयाप्रेषयितुंयोग्यैः दौत्यकैः दूतसंबंधिभिःवाक्यैः ३२ केतुर्ध्वजःलेख्यानिचित्राणि ३३ गोविंदविनिवर्तनेकृष्णदर्शने ३४ ३५ श्याममणिप्रभम् ३६ ३७ ब्रह्मअघमर्षणसूक्तम् ब्रह्म वेदस्तपस्तत्त्वमितिच ३८ स्पंदनेरथे नस्तःनविद्येतेस्वित्किम् ३९ सलिलेतयोः रामकृष्णयोः दर्शनंमृषाकिमितिमेनेइतिशेषः ४० असुरैरसुषु रतैः वशीकृतेंद्रियैरित्यर्थः ४१ बिसश्वेतंबिसतंतुवद्धवलम् शिखरैःसहश्वेतनामानंपर्वतम् ४२ उत्संगेभोगेवपुरंगंतत्संगहीनोजनार्दनइतिच ४३

सुभ्रूश्चउन्नसश्चसुभ्रून्नसःतम् ४४ तुंगांसश्चउरस्थलश्रीश्चतुंगांसोरस्स्थलश्रीः तुंगावंसौयस्यसतथा उरस्थलेश्रीर्यस्यसतथातम् वलिभश्चपल्लववंचाकशवश्चउदरंयस्यसतथातम् पल्लवंचप्रकोष्ठेवापिवि स्तृताविवितिवैजयंतीमाला सुंदररेखांकितानंतांडकोटिनिवेशनोदरामित्यर्थः ४५ कनिष्ठिकामूलकरभःकांचीपदंकटितटंचश्रोणीचकररभवद्रुचिरंमांसलंउरुद्वयंचतानि तैरन्वितः ४६ ४७ ४८ ४९ नवाभिर्द्विजोत्तमैःकश्यपादिभिः ५० पृथग्भ्रमैःवैदिकतांत्रिकमार्गविषयैः ५१ ५२ भावेनतद्भक्तिस्वभावेन परिक्लिन्नेआनंदाश्रुजलस्नातेआत्मलोचनेयस्यसतथा ५३ सत्वंसत्वगुणम् आत्मभावंवा ५४ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेविजयध्वजटीकायांसप्तत्रिंशोऽध्यायः ३७ अक्रूरस्तुतिव्यपदेशेनविद्वदधिकारयोग्यंभगवदुपासनाप्रकारंनिरूपयत्यस्मिन्नध्याये तत्राक्रूरोभ गवंतंदृष्ट्वोत्तरंकिंचकारेतिपरीक्षितोमानसींशंकांशुकःपरिहरति एवमिति १ नम्यस्यानम्येभ्यो वैशिष्ट्यस्यज्ञापनायव्यावर्तकलक्षणमाह अखिलेति कदाचित्कारणंकदाचिन्नेत्यन्यथाप्रतीतिनिवारय वि भूतमिति । यदेवान्निमित्तकारणत्वंतत्कदाचिन्नापगच्छतीत्यर्थः अखिलहेतुहेतुमितिपाठेउपादानकारणानामपिकारणमित्यर्थः । किंनामधेयोऽयमितितत्राह नारायणमिति । अरविरुद्धत्वान्नारागु

चारुप्रसन्नवदनंचारुहासनिरीक्षणम् ॥ सुभ्रून्नसंचारुकर्णंसुकपोलारुणाधरम् ४४ प्रलंबपीवरभुजंतुंगांसोरस्थलश्रियम् ॥ कंबुकंठंनिम्ननाभिंवलिमत्प ल्लवोदरम् ४५ बृहत्कटितटश्रोणीकरभोरुद्वयान्वितम् ॥ चारुजानुयुगंचारुजंघायुगलसंयुतम् ४६ तुंगगुल्फारुणनखव्रातदीधितिभिर्वृतम् ॥ नवांगु ल्यंगुष्ठदलैर्विलसत्पादपंकजम् ४७ महार्हमणिविभ्राजत्किरीटकटकांगदैः ॥ कटिसूत्रब्रह्मसूत्रहारनूपुरकुंडलैः ४८ भ्राजमानंपद्मकरंशंखचक्रगदाधरम् ॥ श्रीवत्सवक्षसंभ्राजत्कौस्तुभंवनमालिनम् ४९ सुनंदनंदप्रमुखैःपार्षदैःसनकादिभिः ॥ सुरेशैर्ब्रह्मरुद्राद्यैर्नवभिश्चद्विजोत्तमैः ५० प्रह्लादनारदवसुप्रमुखैर्भाग वतोत्तमैः ॥ स्तूयमानंपृथग्भावैर्वचोभिरमलात्मभिः ५१ श्रियापुष्ट्यागिराकांत्याकीर्त्यातुष्ट्येलयाऽजया ॥ विद्ययाऽविद्ययाशक्त्यामाययाचनिषे वितम् ५२ विलोक्यसुभृशंप्रीतोभक्त्यापरमयायुतः ॥ हृष्यत्तनूरुहोभावपरिक्लिन्नात्मलोचनः ५३ गिरागद्गदयास्तौषीत्सत्वमालंब्यसात्वतः ॥ प्रण म्यमूर्ध्नाऽवहितःकृतांजलिपुटःशनैः ॥५४॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेसप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥३७॥ श्रीशुकउवाच ॥ एवंदृष्ट्वातमक्रूरःप्रसन्नहृदयें द्रियः ॥ तुष्टावपुंडरीकाक्षंभक्त्यावनतकंधरः १ अक्रूरउवाच ॥ नतोस्म्यहंत्वाखिलहेतुभूतंनारायणंपुरुषमादिमव्ययम् ॥ यन्नाभिजातादरविंदकोशाद्ब्र ह्माविरासीद्यतएषलोकः २

णास्तेषामयनम् ननुतर्हिकिमयशब्दगुणाश्रयत्वेनाकाशइतिचेत्तत्राह ॥ पूरुषमिति पूर्णषड्गुणम् आकाशस्यैकगुणत्वान्महान्विशेषः । नन्वाकाशोवैनामरूपयोर्निर्वाहितेतिश्रुतेरविनाशित्वेनाखिल हेतुत्वंनरसमुदायोनारमितिनरसमुदायादिसर्वपदार्थस्यावकाशप्रदत्वेनाश्रयत्वेननारायणशब्दवाच्यत्वमाकाशस्यकिंनस्यादित्यतोवाह पूरुषमिति । पूरुषस्यापिपितृपितामहादिवद्घटमृदादिवद्वाबी जपरंपरास्यादितितत्राह आदिमिति । वैशेषिकरीत्येयथापरमाणोःकारणत्वंतथापिएवमत्रापीत्यर्थःएवंविधस्यापिसगर्भकर्कटवद्विनाशित्वंस्यात्किंनेत्याह अव्ययमिति । नकेवलंस्रष्टृत्वेनास्यकार णत्वंपर्याप्तमपितुसंहर्तृत्वेनापीतिभावेनाह आदिमिति अदभक्षणइतिधातोः अत्तृत्वादादिमित्यर्थः । संहर्तृत्वमप्यस्मिन्पर्याप्तमितिप्रकटनायेणप्रत्ययप्रयोगः जीवोजीवस्यजीवनमितिन्यायेन अ सुरस्याप्यन्योऽत्तास्यादित्यतोवाह अव्ययमिति सर्वकारणेविरिंचेजाग्रतिपर्याप्तकारणत्वमस्यकथमितितत्राह यन्नाभीति । विरिंचस्यकारणत्वंतर्हिकथमितितत्राह यतइति यतोविरिंचाल्लोको देवलोकोभूरितिविशेषः २

आदित्वंस्पष्टयति भूरिति आत्मनआकाशःसंभूतइतिश्रुतिः आदिर्भूतादिरहंकारः अजाचआदिश्चअजादिः प्रकृत्याख्यकारणमित्यर्थः नकेवलमस्यसमस्ताचेतनहेतुत्वंकिंतुचेतनराशेरित्याशयेन
वाह अजादिरिति । ब्रह्मादिचेतनसंघअजादिः येसर्वेअजादयोजगतोहेतवोयथायोग्यंकारणानि तेसर्वेतवांगभूताअंगेभ्योजाताः पद्भ्यांभूमिरितिश्रुतः ३ त्वदंगजाताजाद्याविज्ञातमाहात्म्यमत्येनन
यानज्ञापतइतिकिंवक्तव्यमित्याशयेनाह नेति अवेदनेनिमित्तमाह अन्येति अन्यात्मतयागृहीताः एतेजीवात्मानोमत्तोन्येइतिभगवतागृहीताः ईश्वरोभ्रांतत्वात्तथागृह्णातीतिचेन्न अहंपरोहि
मद्भिन्नाजीवात्मानोल्पशक्तयइत्यादेः । नहीश्वरस्यसर्वज्ञस्यभ्रांतिरुपपद्यते नहिद्रष्टुर्दृष्टेर्विपरिलोपोविद्यतेइतिश्रुतेः । येतवांगेभ्योजातास्तएतेअजादयःआत्मनस्तवस्वरूपंनविदुरित्यन्वयः । अजो
ब्रह्माआदिर्येषांरुद्रादीनांतेअजादयइतितद्गुणसंविज्ञानेबहुव्रीहौब्रह्मणोप्यज्ञानमापद्यते वेदाहमेतंपुरुषमितिश्रुत्यातद्विज्ञानप्रतीतेरतोब्रह्मकारणकारुद्रादयोनविदुरित्यर्थः । किंनस्यादित्यतआह
अजइति । अजायागुणैर्बद्धइतिहेतुगर्भविशेषण गुणात्परदूरीभूतं अजादयइत्यत्रअजाशब्देनचित्प्रकृतिरपिग्राह्यातस्याअपिसर्वात्मनातद्विषयज्ञानाभावात् तदुक्तं यथाहरिःस्वमात्मानंवेदतद्ब्र
मापिचेत्यादि । अनेनवेदाहमित्यस्यापिगतिरुक्ताभवति । अतईश्वरस्यदुर्ज्ञेयत्वात्साधनानुष्ठानवैयर्थ्यमित्याशंकापरास्ता तत्प्रसादेनयथायोग्यज्ञानसंभवाद्यथाशक्तिस्वहितमनुष्ठेयम् ४ अत्रकिं
प्रमाणमित्यतोवृद्धाचारएवप्रमाणमित्याह त्वामिति । अधिष्ठानविशेषमाह साध्यात्ममिति । आत्मशब्दोक्तनरैःसहततोधिकत्वेनवर्तमानं भूतैराकाशादिभिःसहतदुत्तमत्वेनवर्तमानंदेवैर्ब्रह्मादिभिः

भूस्तोयमग्निःपवनःखमादिर्महानजादिर्मनइंद्रियाणि ॥ सर्वेंद्रियार्थाविबुधाश्चसर्वेयेहेतवस्तेजगतोंगभूताः ३ नैतेस्वरूपंविदुरात्मनस्तेअजादयोऽन्या
त्मतयागृहीताः ॥ अजोनुबद्धःसगुणैरजायागुणात्परंवेदनतेस्वरूपम् ४ त्वांयोगिनोयजंत्यद्धामहापुरुषमीश्वरम् ॥ साध्यात्मंसाधिभूतंचसाधिदैवंचसाधवः
५ त्रय्याचविद्ययाकेचित्त्वांवैवैतानिकाद्विजाः ॥ यजंतेविततैर्यज्ञैर्नानारूपामराख्यया ६ एकेत्वखिलकर्माणिसंन्यस्योपशमंगताः ॥ ज्ञानिनोज्ञानयज्ञे
नयजंतिज्ञानविग्रहम् ७ अन्येतुसंस्कृतात्मानोविधिनाभिहितेनवै ॥ यजंतित्वन्मयास्त्वांवैबहुमूर्त्येकमूर्तिकम् ८

सहततोविशिष्टगुणत्वेनातिष्ठंतं तत्तदुपासनार्थंतत्तदधिष्ठानेषुतत्तद्गुणप्रवर्तकत्वेनतत्तदुत्तमत्वेनवर्तमानमित्यर्थः । तदुक्तं स्थितोब्रह्मादिदेवेषुखादिभूतेषुचेश्वरइत्यादि ५ योगिनोयजंत्यद्धेतिविशेषणा
त्केचिदन्यथायजंतीतिध्वनितमर्थमाह त्रय्येति त्रय्याविद्ययावेदविद्ययाकर्मप्रधानप्रकाशिकया वैतानिकाःयाज्ञिकाः यज्ञकर्मशीलाइत्यर्थः । अत्र॥वितानमुल्लोचेविस्ताराध्वरयोःक्षणे त्रिषुशून्येचमंदे
चविषाण्युक्तेषुशृंगिष्विति उक्तविशेषणैरयमर्थोविज्ञायतइत्याह विततैरितिविस्तृतैः इंद्रंयजाग्निंयजेत्यादिबहुदैवत्यकर्मणामेकविषयत्वंकथंसंगच्छतइत्यत्राह नानारूपेति नानाविधानिशुक्लादिरूपाणि
सौंदर्याणिवा स्वभावावायशांसिवायेषांतेनानारूपाः तेचामराःदेवाःनानारूपाअमराःतेषामाख्ययाविशिष्टंविष्णुमितिशेष. सर्वदेवेश्वरोहरिःसर्वदेवनियामकइत्यादिवचनबाहुल्यादुपगंतव्यं विष्णोःसर्व
नामत्वंअमरेतिविशेषणेनवेदस्यवाच्याभावेनाप्रामाण्यंस्यादितिशंकानिरस्ता इदंचविष्णावेवमुख्यमिति ६ प्रवृत्तिमार्गविहितोपासनाप्रकारमुक्त्वाऽधुनानिवृत्तिमार्गविषयोपास्तिविधानमाह एक
इति तुशब्देनएषांमुख्यत्वंदर्शयति उपशमंभगवन्निष्ठाम् ७ वैदिकमतमुक्त्वातांत्रिकमतमाह अन्येत्विति अन्येपांचरात्रिकाः तुशब्देनतत्रापिबाहुविध्यमस्तीतिसूचयति संस्कृतात्मानःशिक्षित
बुद्धयः संप्रदायागतप्रज्ञावाशुद्धदेहावाविहितेनविधिना पंचधाकथितेनकालेनवा पंचकालपरायणैरितिवचनात् विधौतुदैवकालौचेतिचत्वमेवमयःसर्वोत्तमइतिबुद्धिर्येषांतेतथा बहुमूर्त्यावैबहुरूपेणच
भक्तानुग्रहार्थंबहुत्वग्रहणम् । निजमेकमेवेत्याह एकमूर्तिकमिति । व्यष्ट्यासमष्ट्याचत्वामेवयजंतीत्यर्थः ८

ननुशैवागमेषुशिवस्यपृष्ठव्यत्वेनोक्तत्वात्सर्वैस्त्वामेवयजंतीतिकथंयुज्यतइतितत्राह त्वामेवेति । शिवरूपिणंपुरुषार्थमूर्तिं शिवेरुद्रेरूपंनियामकमस्यास्तीतिशिवांतर्यामिणमित्यर्थः । दधीच्यादिब्रह्माचार्यविभेदेनशैवपाशुपताद्युपदेष्टृभेदेनवा. ९ उपसंहरति सर्वएवेति । सर्वेषांदेवानामीश्वरा इंद्रादयः तेषामपीश्वरःसर्वदेवमहेश्वरः सर्वइति कइतितत्राह यइति येइंद्रादिनानादेवतानांभक्ताः । अतएवतद्भक्तिपूर्त्यर्थमन्यधियःस्वातंत्र्यबुद्धयोयद्यपितथापितवसर्वस्वामित्वजानंतोदेवास्तद्दत्तबलिंत्वयिसमर्प्यतत्फलार्थंस्वयंस्वीकुर्वंत्यन्यथापश्यतोहरत्वंतेषांस्यादतस्तन्नकुर्वंति किंतु तत्फलम् तवदेवतथाश्रुतत्वादितिभावः यद्वा विष्णोरन्याविलक्षणाधीर्येषांतेतथा यद्यपितथापिपूर्वादृष्टवशान्नानादेवताभक्ताःयेतेत्वत्सर्वोत्तमत्वज्ञानाभावात्तेषामित्यतःप्रभावित्युक्तम् १० एतदेवविशदयति यथेति अद्रिभ्यःप्रभवःउत्पत्तिर्यासांताःअद्रिप्रभवाः पर्जन्येनगर्जन्मेघेनआपूरिताः सिंधुंसमुद्रंत्वां गतय पूजामार्गाःपुरुषार्थसाधनानिशास्त्राणिवा यंततःपूजावसानेब्रह्मार्पणबुद्ध्यावासिताइत्यर्थः ११ ननुपूजादिकंसर्वंभगवद्विषयंचेन्मतभेदःकथमुत्पद्यतइत्याशंक्यसत्वादिगुणोपरक्तत्वात्तदाकृष्टबुद्धित्वेनतद्भेदइत्याशयेनाह सत्वमिति प्राकृताःप्रकृतिनिमित्तास्तेषुसत्वादिषुप्रोताःसम्यक्स्यूताःसंवलिताइत्यर्थः कार्यतेह्यवशइत्यादिहिशब्देनद्योतितम् १२ ननु प्राकृतपदार्थेष्ववस्थितस्यहरेस्ततोविशिष्टत्वमाहिमासंभवात्किंविशेषेणप्रणतिःप्रार्थ्यतइतितत्राह तुभ्यमिति तुभ्यंनमोस्तु

त्वामेवान्येशिवोक्तेनमार्गेणशिवरूपिणम् ॥ बह्वाचार्यविभेदेनभगवन्समुपासते ९ सर्वएवयजंतित्वांसर्वदेवमहेश्वरम् ॥ येनानादेवताभक्तायद्यप्यन्यधियःप्रभो १० यथाद्रिप्रभवानद्यःपर्जन्यापूरिताविभो ॥ विशंतिसर्वतःसिंधुंतद्वत्त्वांगतयोऽततः ११ सत्वंरजस्तमइतिभवंतिप्रकृतेर्गुणाः ॥ तेषुहिप्राकृताःप्रोताआब्रह्मस्थावरादयः १२ तुभ्यंनमस्तेस्त्वविषक्तदृष्टयेसर्वात्मनेसर्वधियांचसाक्षिणे ॥ गुणप्रवाहोऽयमविद्ययाकृतःप्रवर्ततेदेवनृतिर्यगात्मसु १३ अग्निर्मुखंतेऽवनिरंघ्रिरीक्षणंसूर्योनभोनाभिरथोदिशःश्रुतिः ॥ द्यौःकंसुरेंद्रास्तवबाहवोऽर्णवःकुक्षिर्मरुत्प्राणबलंप्रकल्पितम् १४ रोमाणिवृक्षौषधयःशिरोरुहामेघाःपरस्यास्थिनखानितेऽद्रयः ॥ निमेषणंरात्र्यहनीप्रजापतिर्मेढ्रंतुवृष्टिस्तववीर्यमिष्यते १५ त्वय्यव्ययात्मन्पुरुषेप्रकल्पितालोकाःसपालाबहुजीवसंकुलाः ॥ यथाजलेसंजिहतेजलौकसोप्युदुंबरेवामशकामनोमये १६

यःसात्विकादिनानाजनंकृतपूजाविषयत्वेनोक्तस्तस्मैतेभ्योपिनमोस्त्वित्यन्वादिश्यते प्रतिविशेषणमनुसंधेयमितिद्योतनायवा अविषक्तदृष्टयेअप्रतिहतज्ञानाय एकैकस्यैकैकप्रतिहतेर्दृष्टत्वादस्यकथमप्रतिहतज्ञानत्वमित्याशंक्य सर्वस्वामित्वेनस्वातंत्र्यप्रतीतेर्ज्ञानप्रतिबंधकाभावोयुक्तइतिभावेनाह सर्वात्मनइति सर्वेषांतत्तच्छक्तिमाकृष्यवशीकृत्यतिष्ठतइत्यर्थ तदेवविशिनष्टि सर्वेति सहिसर्वमनोवृत्तिप्रेरकःसमुदाहृतइत्यादेः यद्वा अनेनासंगत्वंस्पष्टयतइति अस्यसर्वस्वातंत्र्यमस्तीतिकथमवगंतुंशक्यमित्याशंक्य संसारस्यहरीच्छाधीनत्वज्ञानादित्याह गुणप्रवाहइति अस्यहरेर्निजापेक्षया अनिषेधेपुमान्विष्णावविचित्रेस्मरेपुमानितिच देवत्वोपाधिविशिष्टआत्मनीतिप्रत्येकमन्वेतव्यम् १३ नानादेवताभक्तैः क्रियमाणंयजनादिकंत्वद्विषयंकथंस्यादित्याशंक्यतेषांत्वदंशोद्भूतत्वेनत्वत्संबंधित्वादितिभावेनतेषांत्वदंगजन्यत्वमाह अग्निर्मुखमिति मुखाज्जातोग्निस्तवमुखमित्युच्यते मुखादिंद्रश्चाग्निश्चप्राणाद्वायुरजायतेत्यादावितिदंत्वपैवचप्रकल्पितमहंपश्यामीत्येवंयोजनीयं विष्णोरंगसमुद्भूताविष्णोरंगानिदेवताइत्यादेः ईक्षणंनेत्रं कंशिरः पुंसिकःकंशिरोंबुनोरित्यमरः सुरेंद्राःलोकपालाःअर्णवंवदंतीतिशेषः १४ निमेषणंनिमेषोन्मेषौ निमिषोमुकुलीभावोरात्रिरुत्फुल्लताअहरुन्मेषः प्रजापतिर्दक्षः वीर्यंरेतः १५ संजिहतेसंजायंते जलमेवाश्रित्यतिष्ठंतीतिजलौकसः मत्स्यादयः उदुंबरेजंतुफलेमशकाःपिपीलिकाविशेषाः मनोमयेज्ञानस्वरूपे १६

पुरुषसूक्तोक्तभगवन्मूर्तिविशेषैःस्तुत्वामत्स्याद्यवतारान्स्तोतुमुपक्रमते यानीति आमृष्टशुचःमार्जितशोकाःपरिहृतदुःखाः पूर्वंविद्यमानान्येवरूपाणिबिभर्षिनत्वविद्यमानानीति इदमर्थंहिशब्दोवाक्ति भूतामेवविभर्तीशोह्यवतारतनुंसदेत्यादेश्च १७ कारणमत्स्यायमन्वादिरक्षणंनिमित्तीकृत्यमत्स्यवेषधारिणइत्यर्थः असुरमदंस्यतिनाशयतीतिमत्स्यः षोतकर्मणीतिधातुःमत्स्यानाममुदकमेवप रंजीवनमितिसूचनायप्रलयाब्धिचरायेति प्रलयाब्धिचरणमन्यस्यनशक्यमितिईश्वरत्वद्योतनायवा चशब्दोवक्ष्यमाणसमुच्चयेवर्तते मधुकैटभमृत्यवेकेशवाय १८ अकूपारायकूर्मरूपायकूर्मेवा ब्धावकूपारइति बृहतेनित्यवृद्धाय किंकृत्यमित्यतउक्तं मंदरेति १९ साधुलोकभयापह देवजनस्यबल्यादेःप्राप्तभयमपहंतीति क्रांतात्रिभुवनायत्रिविक्रमाय २० ११ संकर्षणादि षु हरेःसंनिधानविशेषात्तेषामवतारांतर्भावंकृत्वानमनंक्रियते नतुसाक्षादधोक्षजावतारत्वेन तदुक्तं प्रद्युम्नेचानिरुद्धेचबलदेवेचकेशवइत्यादौ २२ बुद्धावतारप्रयोजनंदैत्यमोहनमेवनान्यदिति द्योतयति दैत्येत्यादिना २३ २४ आत्मादेहः आत्मजःपुत्रः अर्थोहिरण्यादिः स्वजनोबंधुजनादिः भ्रमामिभ्रांतिंकरोमि २५ अनित्यानात्मदुःखेषुविपर्ययमतिः ॥ अनित्येषुनित्यबुद्धिः

यानियानीहरूपाणिक्रीडनार्थंबिभर्षिहि ॥ तैरामृष्टशुचोलोकामुदागायंतितेयशः १७ नमःकारणमत्स्यायप्रलयाब्धिचरायच ॥ हयशीर्ष्णेनमस्तुभ्यं मधुकैटभमृत्यवे १८ अकूपारायबृहतेनमोमंदरधारिणे ॥ क्षित्युद्धारविहारायनमःसूकरमूर्तये १९ नमस्तेद्भुतसिंहायसाधुलोकभयापह ॥ वामना यनमस्तुभ्यंक्रांतात्रिभुवनायच २० नमोभृगूणांपतयेदृप्तक्षत्रवनच्छिदे ॥ नमस्तेरघुवर्यायरावणांतकरायच २१ नमस्तेवासुदेवायनमःसंकर्षणा यच ॥ प्रद्युम्नायानिरुद्धायसात्वतांपतयेनमः २२ नमोबुद्धायशुद्धायदैत्यदानवमोहिने ॥ म्लेच्छप्रायक्षत्रहंत्रेनमस्तेकल्किरूपिणे २३ भगवन्जीव लोकोयंमोहितस्तवमायया ॥ अहंममेत्यसद्ग्राहोभ्राम्यतेकर्मवर्त्मसु २४ अहंचात्मात्मजागारदारार्थस्वजनादिषु ॥ भ्रमामिस्वप्नकल्पेषुमूढःसुखधिया विभो २५ अनित्यानात्मदुःखेषुविपर्ययमतिर्ह्यहम् ॥ द्वंद्वारामस्तमोविष्टोनजानेत्वांजगत्पते २६ यथाऽबुधोजलंहित्वाप्रतिच्छन्नंतदुद्भवैः ॥ अभ्येतिमृ गतृष्णांवैहित्वाहंत्वापराङ्मुखः २७ नोत्सहेऽहंकृपणधीःकामकर्महतंमनः ॥ रोद्धुंप्रमाथिभिश्चाक्षैर्ह्रियमाणमितस्ततः २८ सोऽहंतवांघ्र्युपगतोस्म्य सतांदुरापंतच्चाप्यहंभवदनुग्रहमीशमन्ये ॥ पुंसोभवेद्यर्हिसंसरणापवर्गस्त्वय्यब्जनाभसदुपासनयामतिःस्यात् २९ नमोविज्ञानमात्रायसर्वप्रत्ययहेत वे ॥ पुरुषेशप्रधानायब्रह्मणेऽनंतशक्तये ३०

अनात्मन्यात्मबुद्धिः २६ तदुद्भवैःजलोद्भवैःशैवलादिभिः अबुधः मृगतृष्णां मृग्यंतइतिमृगाविषयास्तत्तृष्णांच २७ मनोरोद्धुंनोत्सहे २८ तथापिप्रपतइत्याशयेनाह सोहमिति यःमनः समाधानकरणाशक्तःसोहंयच्चतवांघ्र्युपगमनंच अपिशब्दएवार्थेस्वपदप्राप्तौनिमित्तंध्वनयति पुंसइति यर्हियदासंसरणात्संसारादपवर्गोमोक्षोभवेत् कस्यपुंसस्तदाह हेअब्जनाभसतांपुरुषाणां उपासनयासेवयाहेतुनात्वयिमतिःमननबुद्धिःअवतरतीत्यर्थः २९ मननविषयरूपमाह नमइति ज्ञानस्वरूपंनान्यत् मात्रंकात्स्न्र्येवधारणइतिपादवः यद्वा विज्ञानंमात्रामानंप्रमाणंयस्मिन्सतथातस्मै मात्रापरिच्छेदेदेशेमवृत्तौकर्णभूषणे अक्षरावयवेमानइतिच नैपातर्केणप्रतिरापनेयेतिचश्रुतिः सर्वेषांज्ञानानांहेतवेकारणाय विरिंचिशंकरयोःप्रत्ययहेतुत्वंऔपचारिकमितिभावेनाह पुरुषेति पु रुषेश्वरयोर्विरिंचिशंकरयोरप्युत्तमोत्तमाय एवंविधस्यकिंनामधेयमित्यतउक्तं ब्रह्मणइति सत्यंज्ञानमनंतंब्रह्मेतिश्रुतेः विरिंच्याद्युत्तमत्वेकोहेतुरित्यतउक्तं अनंतेति ३०

वासुदेवमूर्तेर्मोक्षहेतुत्वमितिकृत्वावंनमति नमइति सर्वभूतक्षयायसर्वभूतनिवासाय शुद्धस्फाटिकसंकाशंवासुदेवंनिरंजनमित्यादे हृषीकेशइंद्रियेश प्रभोसमर्थ ॥ ३१ ॥ इतिश्रीभागवतेमहा पुराणेदशमस्कंधेविजयध्वजकृतटीकायामष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥ तस्मिन्निजजन्मनियोग्यतायाअभिभवोनास्ति किंतुसर्वत्राद्भुतत्वमेवयत्तदेतेषुद्वित्राध्यायेषुव्यनक्ति तत्रादावक्रूरदृष्टभगवद्रूप स्यांतर्धानकारणंकृष्णाक्रूरयोःप्रश्नोत्तराभ्यांहरेःसर्वैश्चर्यत्पाद्भुतमाहात्म्यंचवक्ति स्तुवतइति आत्मनोवपु.नटत्वेनदर्शितं नाट्यंनटनविषयंहनुमदादिरूपंयथातिरोधत्तेतथा १ आवश्यकंनित्यकर्म २ दयालुःश्रीकृष्णःआत्मनोमाहात्म्यंतेनवादयितुंअज्ञातवत्पृच्छति तमिति अद्भुतमदर्शि लक्षणैस्त्वांलक्षयामहे व्यावृत्तंपश्यामः ३ अक्रूरःपरिहरति अद्भुतानीति इहभूम्यादौयावंत्यद्भुता निसंति विश्वात्मकेविश्वरूपेत्वयितानिविपश्यतोमे किमदृष्टंसर्वंदृष्टमेव तानिविश्वात्मकेत्वयिसंति तस्मात्त्वांविपश्यतोमेकिमदृष्टमितिवा ४ किंत्वयाद्भुतंदृष्टमितिप्रश्नस्यसर्वंदृष्टमेवेतिपरिहारः

नमस्तेवासुदेवायसर्वभूतक्षयायच ॥ हृषीकेशनमस्तेऽस्तुप्रपन्नंपाहिमांप्रभो ॥ ३१ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेअष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ श्रीशुकउवाच ॥ स्तुवतस्तस्यभगवान्दर्शयित्वाजलेवपुः ॥ भूयःसमाहरत्कृष्णोनटोनाट्यमिवात्मनः १ सोपिचांतर्हितंवीक्ष्यजलादुन्मज्ज्यस त्वरः ॥ कृत्वाचावश्यकंसर्वंविस्मितोरथमाविशत् २ तमपृच्छद्धृषीकेशःकिंतेदृष्टमिहाद्भुतम् ॥ भूमौवियतितोयेवातथात्वांलक्षयामहे ३ ॥ अक्रूरउवाच ॥ अद्भुतानीहयावंतिभूमौवियतिवाजले ॥ त्वयिविश्वात्मकेतानिकिंमेऽदृष्टंविपश्यतः ४ यत्राद्भुतानिसर्वाणिभूमौवियतिवाजले ॥ तंत्वानुपश्यतोब्रह्म न्किंमेऽदृष्टमिहाद्भुतम् ॥ ५ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ इत्युक्त्वाचोदयामासस्यंदनंगांदिनीसुतः ॥ मथुरामनयद्रामंकृष्णंचैवदिनात्यये ६ मार्गेग्रामजनाराजं स्तत्रतत्रोपसंगताः ॥ वसुदेवसुतौवीक्ष्यप्रीतादृष्टिंनचाददुः ७ तावद्व्रजौकसस्तात नंदगोपादयोग्रतः ॥ पुरोपवनमासाद्यप्रतीक्षंतोऽवतस्थिरे ८ तान्समेत्याह भगवानक्रूरंजगदीश्वरः ॥ गृहीत्वापाणिनापाणिंप्रश्रितंप्रहसन्निव ९ भवान्प्रविशताग्रेसहयानःपुरींव्रज ॥ वयंत्विहावमुच्याथततोद्रक्ष्यामहेपुरीम् १० अक्रूरउवाच ॥ नाहंभवद्भ्यांरहितःप्रवेक्ष्येमथुरांप्रभो ॥ त्यक्तुंनार्हसिमांनाथभक्तंतेभक्तवत्सल ११ आगच्छयामगेहान्नःसनाथान्कुर्वधोक्षज ॥ साग्रजः सहगोपालैःसुहृद्भिश्चसुहृत्तमः १२ पुनीहिपादरजसागृहान्नोगृहमेधिनाम् ॥ यच्छौचेनातितृप्यंतिपितरःसाग्नयःसुराः १३ अवनिज्यांघ्रियुगलमासीच्छ्लो क्योबलिर्महान् ॥ ऐश्वर्यमतुलंलेभेगतिंचैकांतिनांतुया १४ आपस्तेंऽघ्र्यवनेजन्यस्त्रींल्लोकाञ्छुचयोऽपुनन् ॥ शिरसाधत्तयाःशर्वःस्वर्याताःसगरात्म जाः १५ देवदेवजगन्नाथपुण्यश्रवणकीर्तन ॥ यदूत्तमोत्तमश्लोकनारायणनमोस्तुते १६ श्रीभगवानुवाच ॥ आयास्येभवतोगेहमहमार्यसमन्वितः ॥ यदुचक्रद्रुहंहत्वावितरिष्येसुहृत्प्रियम् १७ श्रीशुकउवाच ॥ एवमुक्तोभगवतासोऽक्रूरोविमनाइव ॥ पुरींप्रविश्यकंसायकर्मावेद्यगृहंययौ १८

कथमागतइत्यतउक्तमेवस्फारयति यत्रेति यत्रभूम्यादौसंतिसर्वाणिअद्भुतानियत्रयस्मिन्त्वयिसंतितंत्वानुपश्यतोमेकिमद्भुतमदृष्टंसर्वमद्भुतंदृष्टमित्यर्थःब्रह्मन्पूर्ण ५ दिनात्ययेअपराह्णे ६ तयोर्वसुदेवसुत योः लब्धाःप्रीताःप्रसन्नाःदृष्टिंनाददुःअत्यादानंनचक्रुः ७ प्रतीक्षंतःपश्यंतः ८ ९ भवान्प्रेमादिशतां पश्चात्त्वंगृहंव्रज अवमुच्यस्कंधावरोहंकृत्वा १० ११ १२ १३ अवनिज्यप्रक्षाल्य एकांतिनाभक्तमरुया गत्यागतिःप्राप्ताम् १४ अपुनन्शुद्धांचक्रुः १५ १६ यदुवर्गद्रुहंकंसम् १७ त्वयोक्तंकर्मपाकृतमिति १८

१९ स्फाटिकानि स्फटिकरत्ननिर्मितानि तुंगानि उच्चानि च गोपुराणि पुरद्वाराणि यस्यां सा तथा बृहंति विशालानि स्फुरंति शोभमानानि हेम्ना निर्मितानि कपाटानि तोरणानि च यस्यां सा तथा ताम्रैरारैरारकूटैर्लो हविशेषैर्निर्मितानि कोष्ठान्यंतर्भवनानि यस्यां सा तथा आरण्यारकूटमित्यभिधानं यद्वा ताम्रेण विरचिते आरकोष्ठे अट्टालावयवविशेषे यस्यां सा यद्वा ताम्रकृतानि अराणि दलानि यैरीदृशस्तथाभूता आरकोष्ठा यस्यां सा त था सा च आसीमा परिखा खातनदी यस्याः सा तथा ताम्रारकोष्ठापरिखां अतएव दुरासदां दुष्प्रवेशां ताम्रारकोष्ठां परिखादुरासदामिति पठंति उद्यानैः सर्वसाधारणवनैः रम्या रमणीया च उपवनानामारामाणां प्रमदा वनानां आलिः पंक्तिस्तया शोभिता उद्यानरम्योपवनालिशोभिताम् २० सौवर्णैः सुवर्णबद्धैः शृंगाटकैश्चतुष्पथैः हर्म्यैः धनिनां निवासैः निष्कुटैः पथिकावासैः गृहवाटीभिर्वा श्रेणीसभाभिः गृहपंक्त्यंतरालस्थल आभिः श्रेणी वैश्यागृहपंक्तिः तत्पुरतः कृतसभाभिर्वा भवनैः प्रशस्तैः गृहैरुपस्कृता अलंकृतां वेदिषु परिष्कृतभूमिषु वलभीषु आच्छादनवक्रदारुषु पोतचित्रफलकेषु मुक्ताहरिद्भिः मुक्तावलिरश्मिमिश्रितैः वैदूर्यादि भिः २१ जुष्टेषु युक्तेषु जालानां गवाक्षाणां आमुखरंध्रं मुखच्छिद्रपर्यंतेषु विद्यमानेषु कुट्टिमेषु बद्धभूमिकेषु स्थलेषु आविष्टैः रुपविष्टैः पारावतैः कपोतैः बर्हिभिर्मयूरैश्च नादितां शब्दितां चंदनादिजलैः संसिक्ता आर्द्रीकृ ता रथ्या रथमार्गाः आपणा निषद्यामार्गाः पण्यवीथिकामार्गाः प्रतिगृहं पंथा चत्वरश्चतुष्पथः विस्तृतमार्गः यस्यां सा तथा तां प्रकीर्णानि व्याप्तानि माल्यांकुरलाजतंदुलानि यस्यां सा तथा २२ आपूर्णकुंभैः स्वलंकृ

ततोऽपराह्णे भगवान्कृष्णः संकर्षणान्वितः ॥ मथुरां प्राविशद्गोपैर्दिदृक्षुः परिवारितः १९ ददर्श तां स्फाटिकतुंगगोपुरां बृहत्स्फुरद्धेमकपाटतोरणाम् ॥ ताम्रारकोष्ठां परिखादुरासदामुद्यानरम्योपवनालिशोभिताम् २० सौवर्णशृंगाटकहर्म्यनिष्कुटश्रेणीसभाभिर्भवनैरुपस्कृताम् ॥ वैदूर्यवज्रामलनीलविद्रुमैर्मुक्ताहरिद्भिर्वलभीषु वेदिषु २१ जुष्टेषु जालामुखरंध्रकुट्टिमेष्वाविष्टपारावतबर्हिनादिताम् ॥ संसिक्तरथ्यापणमार्गचत्वरां प्रकीर्णमाल्यांकुरलाजतंदुलाम् २२ आपूर्णकुंभैर्दधिचंदनोक्षितैः प्रसूनदीपावलिभिः सपल्लवैः ॥ सवृंतरंभाक्रमुकैः सकेतुभिः स्वलंकृतद्वारगृहां सपट्टिकाम् २३ तां संप्रविष्टौ वसुदेवनंदनौ वृतौ वयस्यैर्नरदेववर्त्मना ॥ द्रष्टुं समीयुस्त्वरिताः पुरस्त्रियो हर्म्याणि चैवारुरुहुर्नृपोत्सुकाः २४ काश्चिद्विपर्यक्कृतवस्त्रभूषणा विस्मृत्य चैकं युगलेष्वथापराः ॥ कृतैकवस्त्रश्रवणैकनूपुरा नांक्त्वा द्वितीयं त्वपराः स्वलोचनम् २५ अश्नंत्य एकास्तदपास्य सोत्सवा अभ्यज्यमाना अकृतोपमज्जनाः ॥ स्वपंत्य उत्थाय निशम्य निःस्वनं निपाययंत्योऽर्भमपोह्य मातरः २६ मनांसि तासामरविंदलोचनः प्रागल्भ्यलीलाहसितावलोकनैः ॥ जहार मत्तद्विरदेंद्रविक्रमो दृशां ददच्छ्रीरमणो महोत्सवम् २७ दृष्ट्वा मुहुः श्रुतमनुद्रुतचेतसस्तं तत्प्रेक्षितोत्स्मितसुधोक्षणलब्धमानाः ॥ आनंदमूर्तिमुपगुह्य दृशात्मलब्धं हृष्यत्त्वचो जहुरनंतमरिंदमाधिम् २८

तानि द्वाराणि येषां ते तथा स्वलंकृतद्वारा गृहा यस्यां सा तथा तां कीदृशैरापूर्णकुंभैः दधिचंदनरसेन चोक्षितैः सिक्तैः प्रसूनानां दीपानां आवलयो येषु ते तथा तैः सपल्लवैः किसलयसहितमुखैः वृंतेन प्रसवबंधनेन सहि ताः सवृंता रंभाः कदलीसंवृतरंभा तथा क्रमुकाः पूगाः तैः पट्टिकया उपर्याततावितानवस्त्रेण सहिता सपट्टिका ताम् २३ या पूर्वं कर्णाकर्णितसौंदर्या तां नरदेववर्त्मना राजमार्गेण २४ विपर्ययकृतानि व्यत्यस्तत्वेनालं कृतानि वस्त्राणि भूषणानि यासां ताः वस्त्रस्थाने भूषणानि भूषणस्थाने वस्त्राणि इति युगुलेषु मध्ये एकं विस्मृत्य एतदेव स्फारयति कृतैकेति वस्त्रं परिधानमात्रं एकं श्रवणभूषणं एकं नूपुरं च यासां ताः एकमंक्त्वा एकं लोचनं नांक्त्वा अंजितं मषीकृतमकृत्वा २५ अभ्यज्यमानाः तैललेपनं कुर्वाणाः अकृतोपमज्जनाः अकृतजलस्नानाः अर्भं बालं अपोह्य तिर्यक्कृत्वा २६ प्रागल्भ्येन धाष्ट्र्येन लीलासहितहसितेनावलोकनेन कटाक्षनिरीक्षणेन २७ श्रुतं कृष्णरूपसौंदर्यं स्त्रियः एकदापि न दृष्टो यामित्याधिर्मनःपीडा तद्दर्शनेन जहुरित्यन्वयः तस्य कृष्णस्य प्रेक्षितं उत्कृष्टं स्मितं च तत्प्रेक्षितोत्स्मिते ते एव सुधा प्रेक्षितोत्स्मितसुधा तस्या उक्षणेन लब्धो मानो यासां तास्तथा आत्मनि मनसि लब्धं स्थितं हृष्यत्त्वचः रोमांचिताः २८

सौमनस्यैःसुमनसांपुष्पाणांराशिभिः २९ आनर्चुःपूजयामासुः ३० रंगकारंवर्णकारकम् ३१ ३२ ३३ साक्षेपवाक्यंविवृणोति ईदृशानीतिपरिधत्थ परिधानंकुरुथ ३४ जिजीविषाजीवितुमिच्छालुं पंतिश्चवच्छेदंकुर्वंति राजकुलानिराज्ञांसमूहाः ३५ ३६ वासःकोशान् वस्त्राख्यराशीन्कोशोस्त्रीकुड्मलेदिव्येशाम्रेर्थौघगृहेतनाविति च वस्त्रकरंडकान्वा ३७ वस्त्रेपरिधानोत्तरीयेविसृज्य ३८ वायकःतंतुवायकःवेषमद्भुतालंकारं एतदेवाविशदयति विचित्रेति विचित्रानानाविधावर्णाःनीलरक्तादयोयेषांतैस्तथातैःशैलेयैःधातुभिःआकल्पैःआभरणैः ३९ लक्षणंमुद्रा पर्वणिवपौर्ण

प्रासादशिखरारूढाःप्रीत्युत्फुल्लमुखांबुजाः ॥ अभ्यवर्षन्सौमनस्यैःप्रमदा बलकेशवौ २९ दध्यक्षतैःसोदपात्रैःस्रग्गंधैरभ्युपायनैः ॥ तावानर्चुःप्रमुदितास्तत्रतत्रद्विजातयः ३० रजकंकंचिदायांतंरंगकारंगदाग्रजः ॥ दृष्ट्वाऽयाचतवासांसिधौतान्यत्युत्तमानिच ३१ देह्यावयोःसमुचितान्यंगवासांसिचार्हतोः ॥ भविष्यतिपरंश्रेयोदातुस्तेनात्रसंशयः ३२ सयाचितोभगवतापरिपूर्णेनसर्वतः ॥ साक्षेपंरुषितःप्राहभृत्योराज्ञःसुदुर्मदः ३३ ईदृशान्येववासांसिनित्यंगिरिवनेचराः ॥ परिधत्तकिमुद्वृत्ताराजद्रव्याण्यभीप्सथ ३४ यातामुबालिशामैवंप्रार्थ्यंयदिजिजीविषा ॥ बध्नंतिघ्नंतिलुंपंतिदृप्तंराजकुलानिच ३५ इत्थंविकत्थमानस्यकुपितोदेवकीसुतः ॥ रजकस्यकराग्रेणशिरःकायादपाहरत् ३६ तस्यानुजीविनःसर्वेवासःकोशान्विसृज्यवै ॥ दुद्रुवुःसर्वतोमार्गंवासांसिजगृहेऽच्युतः ३७ वसित्वात्मप्रियेवस्त्रेकृष्णःसंकर्षणस्तथा ॥ शेषाण्यादत्तगोपेभ्योविसृज्यभुविकानिचित् ३८ ततस्तुवायकःप्रीतस्तयोर्वेषमकल्पयत् ॥ विचित्रवर्णैःशैलेयैराकल्पैरनुरूपतः ३९ नानालक्षणवेषाभ्यांकृष्णरामौविरेजतुः ॥ अलंकृतौबालगजौपर्वणीवसितेतरौ ४० तस्यप्रसन्नोभगवान्प्रादात्सारूप्यमात्मनः ॥ श्रियंचपरमांलोकेबलैश्वर्यस्मृतींद्रियान् ४१ ततःसुदाम्नोभवनंमालाकारस्यजग्मतुः ॥ तौदृष्ट्वाससमुत्थायननामशिरसाभुवि ४२ तयोरासनमानीयपाद्यंचार्घ्यार्हणादिभिः ॥ पूजांसानुगयोश्चक्रेस्रक्तांबूलानुलेपनैः ४३ प्राहनःसार्थकंजन्मपावितंचकुलंप्रभो ॥ पितृदेवर्षयोमह्यंतुष्टाह्यागमनेनवाम् ४४ भवंतौकिलविश्वस्यजगतःकारणंपरम् ॥ अवतीर्णाविहांशेनक्षेमायचभवायच ४५ नहिवांविषमादृष्टिःसुहृदोर्जगदात्मनोः ॥ समयोःसर्वभूतेषुभजंतंभजतोरपि ४६ शाध्याज्ञापयमांभृत्यंकिमहंकरवाणिवाम् ॥ पुंसोऽत्यनुग्रहोह्येषभवद्भिर्यन्नियुज्यते ४७ इत्यभिप्रेत्यराजेंद्रसुदामाप्रीतमानसः ॥ शस्तैःसुगंधैःकुसुमैर्मालांविरचितांददौ ४८ ताभिःस्वलंकृतौप्रीतौकृष्णरामौसहानुगौ ॥ प्रणतायप्रपन्नायददतुर्वरदौवरान् ४९ सोपिवव्रेऽचलांभक्तिंतस्मिन्नेवाखिलात्मनि ॥ तद्भक्तेषुचसौहार्दंभूतेषुचदयांपराम् ५० इतितस्मैवरंदत्त्वाश्रियंचान्वयवर्धिनीम् ॥ बलमायुर्यशःकांतिंनिर्जगामसहाग्रजः ५१ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेपूर्वार्द्धेएकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥ ॥ ६ ॥

मास्यमावास्येव सितेतरौश्वेतश्यामौ ४० बलंचऐश्वर्यंचस्मृतिश्चइंद्रियंचबलैश्वर्यस्मृतींद्रियाः तान् बलंशरीरशक्तिःरूपंसौंदर्यंवा ऐश्वर्यंअणिमादिःस्मृतिर्भगवत्स्मरणं इंद्रियंज्ञानेंद्रियं ४१ ४२ ४३ सार्थकंसप्रयोजनं पावितंशुद्धीकृतं ४४ ४५ ४६ शाधिशिक्षस्व कर्तव्यमनुजानीहीतिवा एतत्कुर्वितिनियुज्यतेप्रेर्यतइतियदेषः ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेविजयध्वजकृतटीकायांएकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥ ॥ ७ ॥

अथनिर्गमनानंतरंथात्रींसैरंध्रींदृष्ट्वाप्रपच्छेत्यन्वयः गृहीतांगविलेपभाजनांगृहीतचंदनपात्रां कुब्जांवक्रशरीरां वयसायुवतींतरुणीं वचसारसप्रदःआनंदप्रदःकामरागप्रदोवा १ हेवरोरु साधुसत्यं निर्दो षेपेशलेसत्येसाधुशब्दंप्रयुंजतइति २ यच्छाभ्यांविहितंननुतदेव दासी अनुलेपकर्मणिचंदनसौरभ्यकर्मभिःसंमताअविप्रतिपन्ना अन्यतमःअन्येष्वपिश्रेष्ठतमः ३ धर्षितात्मा अस्ववशमनाःवशी कृतमनावा ४ सुवर्णादितरद्रजतंतेनकर्पूरोलक्ष्यते कर्पूरसंपर्केणशोभापरिमलातिशयलक्षणास्यास्तीतिसुवर्णेतरशोभिना भगवच्छरीरकांतिमपेक्ष्यसंभ्रमः अपरभागोगुणोत्कर्षराहित्यंयेनसतथा तेन ईषद्गुणोत्कर्षंप्राप्तेनवा भगवदंगसंगेनसम्यग्गुत्कर्षप्राप्तेनवा अनुरंजितौस्वकांत्यनुकूलरागशोभांप्राप्तौ ५ ऋज्वींकर्तुंसमींकर्तुं आत्मनोदर्शनेयत्फलंतद्दर्शयन् एष्यत्कंसहननंलोकान्प्रत्याययन्निति भावः ६ कुब्जायाःप्रपदेपादाग्रेस्वपादाभ्यामाक्रम्यावष्टभ्य द्वेअंगुलेउत्तानेयस्मिन्पाणौतेनद्व्यंगुलोत्तानपाणिना चुबुकेमुखाधःप्रदेशे आस्यंप्रगृह्यउदनीनमत्उन्नमयांचकार ऊर्ध्वमाकृष्टवा

श्रीशुकउवाच ॥ अथव्रजन्राजपथेनमाधवःस्त्रियंगृहीतांगविलेपभाजनाम् ॥ विलोक्यकुब्जांयुवतींवराननांपप्रच्छयान्तींप्रहसन्रसप्रदः १ कात्वंवरोरु तदिहानुलेपनंकस्यांगनेनयसिनःकथयस्वसाधु ॥ देह्यावयोरंगविलेपमुत्तमंश्रेयस्ततस्तेनचिराद्भविष्यति २ सैरंध्र्युवाच ॥ दास्यस्म्यहंतेसुरवर्यसंमतात्रि वक्रनाम्नीह्यनुलेपकर्मणि ॥ मद्भावितंभोजपतेरतीप्रियंविनायुवांकोऽन्यतमस्तदर्हति ३ रूपपेशलमाधुर्यहसितालापवीक्षितैः ॥ धर्षितात्माददौसांद्रमु भयोरनुलेपनम् ४ ततस्तावंगरागेणस्ववर्णेतरशोभिना ॥ संप्राप्तपरभागेनशुशुभातेऽनुरंजितौ ५ प्रसन्नोभगवान्कुब्जांत्रिवक्रांरुचिराननाम् ॥ ऋज्वीं कर्तुंमनश्चक्रेदर्शयन्दर्शनेफलम् ६ पद्भ्यामाक्रम्यप्रपदेद्व्यंगुलोत्तानपाणिना ॥ प्रगृह्यचुबुकेह्यास्यमुदनीनमदच्युतः ७ सातदर्जुसमानांगीबृहच्छ्रोणिप योधरा ॥ मुकुंदस्पर्शनात्सद्योबभूवप्रमदोत्तमा ८ ततोरूपगुणौदार्यसंपन्नाप्राहकेशवम् ॥ उत्तरीयांतमाकृष्यस्मयंतीजातहृच्छया ९ एहिवीरगृहंयामोनत्वांत्यक्तुमिहोत्सहे ॥ त्वयोन्मथितचित्तायाःप्रसीदपुरुषर्षभ १० एवंस्त्रियायाच्यमानःकृष्णोरामस्यपश्यतः ॥ मुखंवीक्ष्यानुगानांचप्रहसंस्तामुवाचह ११ एष्यामितेगृहंसुभ्रुपुंसामाधिविकर्शनम् ॥ साधितार्थोऽगृहाणांनःपांथानांत्वंपरायणम् १२ विसृज्यमाध्व्यावाण्यातांव्रजन्मार्गेवणिक्पथैः ॥ नानोपायनतांबूलस्रग्गंधैःसाग्रजोऽर्चितः १३ ततःपौरान्पृच्छमानोधनुषःस्थानमच्युतः ॥ तस्मिन्प्रविष्टोददृशेधनुरैंद्रमिवाद्भुतम् ॥ पुरुषैर्बहु भिर्गुप्तमर्चितंपरमर्धिमत् १४ वार्यमाणोनृभिःकृष्णःप्रसह्यधनुराददे १५

नित्यर्थः ७ ८ उत्तरीयांतं उत्तरीयवस्त्रांचलं सस्मयंसमदं हृच्छयःकामः ९ त्वयाकारणेनउन्मथितचित्तायाः विलोलितमनसः १० हेत्यनेनायामितिहासोलोकेप्रवर्ततामितिसूचयस्तामाहातेजाप्य इति ११ तरुणानांपुंसांआधिविकर्शनमनःपीडापरिहारनिमित्तंगृहमागमिष्यामि किंतु किंचित्कार्यमस्तीत्याह साधितार्थइति अर्थःकंसवधलक्षणः त्वंसर्वथापरिहारार्थनेत्याह अगृहाणामिति अगृहाणांगृहरहितानांवनवासिनामित्यर्थः पांथानांपथिकानांनोस्माकंत्वंपरायणंउत्तमाश्रयः अनेनासंगानामीश्वराणामस्माकम् भक्ताएवपूजादिनाश्रयभूताइतिदर्शितम् १२ माध्व्यामधुरया वणिजांपंथानोयेषांतेतथातैःदर्शनार्थंमार्गैः पण्यवीथिकास्थितैःवैश्यैरर्चितः नानाविधोपायनंतांबूलादिकंयेषांतेतथातैः १३ पृच्छमानःपृच्छन् १४ १५

ज्यया मौर्व्या सहितं सज्यम् निमिषपरिमितेन कालेन अनिमिषेण निमेषणरहितेन वा स्तिमितपक्ष्मणा नेत्रेणेत्यर्थः मदकरी नित्यमदजलस्रावी गजः मदकुंकोगजो वा १६ रोदसी द्यावापृथिव्यौ १७ आततायिनः आयुधान्यातत्य विस्तृत्यागच्छंतः १८ धनुषः द्वे शकले खंडे आदाय १९ शालामुखाद्रंगगृहद्वारात् २० वीर्यं पराक्रमम् तेजः बलप्रभावं वा प्रागल्भ्यं धार्ष्ट्यं रूपं सौंदर्यं एकवद्भावादेकवचनम् तेजःप्रागल्भ्ययोः रूपं चक्षुर्ग्राह्यमिव स्थितमित्यर्थः २१ अस्तं अस्ताद्रिं शकटमुपकल्प्यं स्वावस्थानम् २२ क्षीरोपसेचनं क्षीरोपसेचकभूयिष्ठमन्नम् २३ धनूरक्षिणां वधं प्रेषितस्वबलस्य वधंच किंकृतमितितत्राह गोविंदेति गोविंदरामाभ्यां विक्रीडितम् २४ दीर्घं प्रजागरः निद्राराहित्यं यस्य सतथा अचष्ट अपश्यत् उभयथा दर्शकानि बाह्यानि च यद्वा जाग्रति स्वप्ने च दौत्यकराणि सूचकानि २५ तान्येव व्यनक्ति अदर्शनमित्यादिना प्रतिरूपेषु छायालक्षणेषु सत्स्वपि स्वशिरसो ऽदर्शनम् द्वितीयेचंद्रादावसति अविद्यमानेपि ज्योतिषां चंद्रादीनां द्वैरूप्यं द्विमूर्तित्वं द्वौ चंद्रावित्यादि बहुवचनेन दीपा

करेणवामेनसलीलमुद्धृतंसज्यंचकृत्वानिमिषेणपश्यताम् ॥ नृणांविकृष्यप्रबभंजमध्यतोयथेक्षुदंडंमदकर्युरुक्रमः १६ धनुषोभज्यमानस्यशब्दःखंरोदसीदिशः ॥ पूरयामासयंश्रुत्वाकंसस्त्रासमुपागमत् १७ तद्रक्षिणःसानुचराःकुपिताआततायिनः ॥ ग्रहीतुकामाआवव्रुर्गृह्यतांवध्यतामिति १८ अथतान्दुरभिप्रायान्विलोक्यबलकेशवौ ॥ क्रुद्धौधनुषआदायशकलेतांश्चजघ्नतुः १९ बलंचकंसप्रहितंहत्वाशालामुखात्ततः ॥ निष्क्रम्यचेरतुर्हृष्टौनिरीक्ष्यपुरसंपदः २० तयोस्तदद्भुतंवीर्यंनिशम्यपुरवासिनः ॥ तेजःप्रागल्भ्यरूपंचमेनिरेविबुधोत्तमौ २१ तयोर्विहरतोःस्वैरमादित्योऽस्तमुपेयिवान् ॥ कृष्णरामौवृतौगोपैःपुराच्छकटमीयतुः २२ अवनिज्यांघ्रियुगुलंभुक्त्वाक्षीरोपसेचनम् ॥ ऊषतुस्तांसुखंरात्रिंज्ञात्वाकंसचिकीर्षितम् २३ कंसस्तुधनुषोभंगंरक्षिणांस्वबलस्यच ॥ वधंनिशम्यगोविंदरामविक्रीडितंपरम् २४ दीर्घप्रजागरोभीतोदुर्निमित्तानिदुर्मतिः ॥ बहून्यचष्टोभयथामृत्योर्दौत्यकराणिच २५ अदर्शनंस्वशिरसःप्रतिरूपेचसत्यपि ॥ असत्यपिद्वितीयेचद्वैरूप्यंज्योतिषांतथा २६ छिद्रप्रतीतिश्छायायांप्राणघोषानुपश्रुतिः ॥ स्वर्णप्रतीतिर्वृक्षेषुस्वपदानामदर्शनम् २७ स्वप्नेप्रेतपरिष्वंगःखरयानंविषादनम् ॥ यायान्नलदमाल्येकस्तैलाभ्यंगोदिगंबरः २८ अन्यानिचेत्थंभूतानिस्वप्नजागरितानिच ॥ पश्यन्मरणसंत्रस्तोनिद्रांलेभेनचिंतया २९ व्युष्टायांनिशिकौरव्यसूर्येचाद्भ्यःसमुत्थिते ॥ कारयामासवैकंसोमल्लक्रीडामहोत्सवम् ३० आनर्चुःपुरुषारंगंतूर्यभेर्यश्चजघ्निरे ॥ मंचाश्चालंकृताःस्रग्भिःपताकाचैलतोरणैः ३१ तेषुपौराजानपदाब्रह्मक्षत्रपुरोगमाः ॥ यथोपजोषंविविशूराजानश्चकृतासनाः ३२ कंसःपरिवृतोऽमात्यैराजमंचउपाविशत् ॥ मंडलेश्वरमध्यस्थोहृदयेनविदूयता ३३

दयो ज्वाला द्विशिखात्वमित्यादिना २६ छायायां छिद्रप्रतीतिः सुषिरदर्शनम् कर्णौ प्रतिष्ठभ्यं करेणमाणघोषस्य शरीरवायोः प्रणवमुच्चरतो मंद्रध्वनेरनुपश्रुतिरश्रवणम् वृक्षेषु स्वर्णच्छायादर्शनम् पृथिव्यां स्वपदानां पादलांछनानामदर्शनम् २७ प्रेतपरिष्वंगः मृतालिंगनम् स्वप्ने विसादनं पंकमकंदभक्षणलक्षणम् नलदमाली दक्षिणामुखो व्रजपतीति श्रुतिः पद्ममालां शिरः कृत्वा यो गच्छेद्दक्षिणामुख एवं पश्य स्त्रियः स्वप्ने तत्क्षणान्मृत्युमेष्यतीति स्वप्नदर्शनं इति यद्वा चक्ररक्तपुष्पं मृणालशून्यं वर्षासु जायमानं नलदम् तत्कृतमालाधारी अभयं नलदं सेव्यमभ्रमृणालं जलाशयमित्यमरः २८ अन्यानि वनभूकर्णसमानापचनेत्रं विनासिका एकजिह्वेति पंचत्वलक्षणं विबुधा विदुरित्यादीनि २९ निशि व्युष्टायां निवृत्तायां अभिसमुत्थिते उदयपर्वतादिति शेषः ३० पणवगोमुखादि तूर्यं ३१ ब्रह्माणा ब्राह्मणाः क्षत्रा मंडलेश्वराः पुरोगमा मुख्या येषां ते तथा यथोपजोषं यथासुखम् राज्ञो विशिनष्टि राजानइति ३२ विदूयता तप्यमानेन ३३

मल्लानांतालशब्दोत्तरेषु उच्चैःश्रावितताल शब्दोष्वित्यर्थः उपाध्यायाः मल्लशिक्षाचार्यास्तैःसहिताः ३४ कांश्चिन्मल्लान्नाम्नानिर्दिशति चाणूरइति येचाणूरप्रभृतयःतएवमल्लेषुप्रधानाःतएवमुपस्थानंरं गसमीपम् ३५ भोजराजेनसमाहूतायेनंदादिगोपास्तेकिमकुर्वन्नितितत्राह नंदगोपादयइति निवेदितोपायनाःदत्तप्रभृताः ३६ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेविजयध्वजकृतटीकायांचत्वारिंशोऽ ध्यायः ४० कृष्णरामाभ्यांनंदादिभिःसहस्थितमुतपृथगितिसंशयनिरासार्थंतत्कर्मकथयति अथेति कृतशौचौमुखप्रक्षालनादिनाप्राप्तशुद्धी यद्वा कृतंपर्याप्तंपूर्णंशौचंशुचेरग्नेःसर्वदहनत्वंययोस्तौआग्नि वत्सर्वदाहकावित्यर्थः अत्रापिविशेषोस्तीत्याह परंतपाविति शत्रूणामेवतापकौनसर्वेषामित्यर्थः मल्लदुंदुभिनिर्घोषंमल्लयुद्धोचितदुंदुभिध्वनिं मल्लयुद्धंद्रष्टुंतत्समीपमाजग्मतुः १ २ परिकरंकक्षाख्य मुदरबंधंकांचीवाकुटिलालकान्समुह्यएकीकृत्यबद्ध्वा ३ अपक्राम अपसर यमसादनंयमगृहम् ४ बलादाकर्षणेकालः मृत्युर्वा कालोमृत्योपमेचैवेतिसंहारेंतकोरुद्रइव रुद्रोमाविशांतकइतिश्रुतिः क्रो

वाद्यमानेषुतूर्येषुमल्लतालोत्तरेषुच ॥ मल्लाःस्वलंकृताद्दप्ताःसोपाध्यायाःसमाविशन् ३४ चाणूरोमुष्टिकःकूटःशलस्तोशलएवच ॥ तआसेदुरुपस्थानंव ल्गुवाद्यप्रहर्षिताः ३५ नंदगोपादयोगोपाभोजराजसमाहुताः ॥ निवेदितोपायनास्तएकस्मिन्मंचआविशन् ३६ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कं धेचत्वारिंशोऽध्यायः ४० श्रीशुकउवाच ॥ अथकृष्णश्चरामश्चकृतशौचौपरंतपौ ॥ मल्लदुंदुभिनिर्घोषंश्रुत्वाद्रष्टुमुपेयतुः १ रंगद्वारंसमासाद्यतस्मिन्ग जमवस्थितम् ॥ अपश्यत्कुवलयापीडंकृष्णोंऽबष्ठप्रचोदितम् २ बद्ध्वापरिकरंशौरिःसमुह्यकुटिलालकान् ॥ उवाचहस्तिपंवाचामेघनादगभीरया ३ अं बष्ठांबष्ठमार्गंनौदेह्यपक्राममाचिरम् ॥ नोचेत्सकुंजरंत्वाद्यनयामियमसादनम् ४ एवंनिर्भर्त्सितोंऽबष्ठःकुपितःकोपितंगजम् ॥ चोदयामासकृष्णायकालांतक यमोपमम् ५ करींद्रस्तमभिद्रुत्यकरेणतरसाऽग्रहीत् ॥ कराद्विगलितःसोऽमुंनिहत्यांघ्रिष्वलीयत ६ संक्रुद्धस्तमचक्षाणोघ्राणदृष्टिःसकेशवम् ॥ परामृश त्पुष्करेणसप्रसह्यविनिर्गतः ७ पुच्छेप्रगृह्यातिबलंधनुषःपंचविंशतिम् ॥ विचकर्षयथानागंसुपर्णइवलीलया ८ सपर्यावर्तमानेनसव्यदक्षिणतोच्युतः ॥ बभ्रामभ्राम्यमाणेनगोवत्सेनेवबालकः ९ ततोभिमुखमभ्येत्यपाणिनाहत्यवारणम् ॥ प्राद्रवत्पातयामासस्पृश्यमानःपदेपदे १० सधावन्क्रीड याभूमौपतित्वासहसोत्थितः ॥ तंमत्वापतितंक्रुद्धोदंताभ्यांसोऽहनत्क्षितिम् ११ स्वविक्रमेप्रतिहतेकुंजरेंद्रोऽत्यमर्षितः ॥ चोद्यमानोमहामात्रैःकृष्ण मभ्यद्रवद्रुषा १२ तमापतंतमासाद्यभगवान्मधुसूदनः ॥ प्रगृह्यपाणिनाहस्तंपातयामासभूतले १३

धजनने यमइवास्थितः कालांतकयमोपमःतम् ५ करींद्रकराद्विगलितः विश्लथितःसकृष्णः अमुंकरींद्रंनिहत्यमुष्टिनापहत्यकरींद्रस्यांघ्रिषुपादेष्वलीयतानिलीनोऽभूत् ६ अचक्षाणः अपश्यन् घ्राणःदृष्टिर्यस्य सतथा गजोघ्राणेनपादमध्येनिलीनंकेशवंज्ञात्वापुष्करेणशुंडाग्रेणतंकृष्णंपरामृशन्आकृष्टवान् सकृष्णःपुष्करग्रहणात् प्रसह्यसहसाविनिर्गतः ७ विनिर्गत्यकिंचकारेतितत्राह पुच्छइति पंचविंशद्धनुः परिमितस्थलपर्यंतम् नागंसर्पम् ८ सोच्युतः सव्यदक्षिणतोबभ्राम पुच्छंगृहीत्वेतिशेषः परिपरितआवर्तमानेनपुनःपुनःसव्यतोदक्षिणतश्चभ्रमतागजेनगृहीतइति कथमिव बालकोभ्राम्यमाणेनगोपुच्छे नगृहीतेनभ्रमतियथातथेति ९ ततःकिमनयालीलयेतिमत्वापुच्छंमुक्त्वाकरींद्रस्याभिमुखंगत्वापाणिनावारणंआहत्यप्राद्रवदित्यन्वयः ततःकिमभूदितितत्राह पातयामासेति प्राद्रवन्कृष्णःकरींद्रंपा तयामासस्वपृष्ठतआगमयामासगजोपितमन्वाद्रवदित्यर्थः १० ११ १२ १३

तेनदंतेनहस्तिपान्महामात्रान् १४ द्विपंगजं विषाणोपरक्तेनअसृजारुधिरेणमदजलबिंदुभिश्च विरूढाविस्तृतास्वेदजलकणिकायस्मिंस्ताद्दिरूढस्वेदकणिकं तादृशंवदनांबुरुहंययोस्तौतथा १५ १६
मल्लानामशनिरिवभासमानः उपर्यप्येवंयोगिनांपरंतत्त्वंब्रह्म ब्रह्मवेदस्तपस्तत्त्वमितिच भोजपतेःकंसस्यमृत्युरिव नित्यमेवेतियोज्यम् १७ मनस्वीशूरोपिउद्विविजे ओविजीभयचलनयोरितिधातु.
भीतोभूत् १८ देहमभयानिरीक्षतांमनःक्षिपंतौआकर्षंतौ १९ नागराःनगरवासिनःराष्ट्राःजनपदवासिनःप्रहर्षवेगेनउत्कलितमुत्फुल्लमीक्षणमाननंचयेषांतेतथा २० २१ तयोःकृष्णरामयोःरूपगुणः

पतितस्यपदाक्रम्यमृगेंद्रइवलीलया ॥ दंतमुत्पाट्यतेनैवहस्तिपानहनद्धरिः १४ मृतकंद्विपमुत्सृज्यदंतपाणिर्विरेजतुः ॥ अंसन्यस्तविषाणासृङ्मदबिंदुभिरंजितौ १५ विरूढस्वेदकणिकवदनांबुरुहावुभौ ॥ वृतौगोपैःकतिपयैर्बलदेवजनार्दनौ ॥ रंगंविविशतूराजन्गजदंतवरायुधौ १६ मल्लानामशनिर्नृणांनरवरःस्त्रीणांस्मरोमूर्तिमान्गोपानांस्वजनोऽसतांक्षितिभुजांशास्तास्वपित्रोःशिशुः ॥ मृत्युर्भोजपतेर्विराडविदुषांतत्त्वंपरंयोगिनांवृष्णीनांपरदेवतेतिविदितोरंगंगतःसाग्रजः १७ हतंकुवलयापीडंदृष्ट्वातावपिदुर्जयौ ॥ कंसोमनस्व्यपितदाभृशमुद्विविजेनृप १८ तौरेजतूरंगगतौमहाभुजौविचित्रवेषाभरणस्रगंबरौ ॥ यथानटावुत्तमवेषधारिणौमनःक्षिपंतौप्रभयानिरीक्षताम् १९ निरीक्ष्यतावुत्तमपूरुषौजनामंचस्थितानागरराष्ट्रकानृप ॥ प्रहर्षवेगोत्कलितेक्षणाननाःपपुर्नतृप्तानयनैस्तदाननम् २० पिबंतइवचक्षुर्भ्यांलिहंतइवजिह्वया ॥ जिघ्रंतइवनासाभ्यांश्लिष्यंतइवबाहुभिः २१ ऊचुःपरस्परंतेवैयथादृष्टंयथाश्रुतम् ॥ तद्रूपगुणमाधुर्यप्रागल्भ्यस्मारिताइव २२ एतौभगवतःसाक्षाद्धरेर्नारायणस्यहि ॥ अवतीर्णाविहांशेनवसुदेवस्यवेश्मनि २३ सएषकिलदेवक्यांजातोनीतश्चगोकुले ॥ कालमेतंवसन्गूढोववृधेनंदवेश्मनि २४ पूतनाऽनेननीतांतंचक्रवातश्चदानवः ॥ अर्जुनौगुह्यकःकेशीधेनुकोऽन्येचतद्विधाः २५ गावःसपालाएतेनदावाग्नेःपरिमोचिताः ॥ कालियोदमितःसर्पःशक्रश्चविमदःकृतः २६ सप्ताहमेकहस्तेनधृतोऽद्रिप्रवरोऽमुना ॥ वर्षवाताशनिभ्यश्चपरित्रातंचगोकुलम् २७ गोप्यश्चनित्यमुदितहसितप्रेक्षणंमुखम् ॥ पश्यंत्योविविधांस्तापांस्तरंतिस्माश्रमंमुदा २८ वदंत्यनेनवंशोऽयंयदोःसुबहुविश्रुतः ॥ श्रियंयशोमहत्त्वंचलप्स्यतेपरिरक्षितः २९ अयंचास्याग्रजःश्रीमान्रामःकमललोचनः ॥ प्रलंबोनिहतोऽनेनवत्सकोयेबकादयः ३० जनेष्वेवंब्रुवाणेषुतूर्येषुनिनदत्सुच ॥ कृष्णरामौसमाभाष्यचाणूरोवाक्यमब्रवीत् ३१ हेनंदसूनोहेरामभवंतौवीर्यसंमतौ ॥ नियुद्धकुशलौश्रुत्वाराज्ञाहूतौदिदृक्षुणा ३२ प्रियंराज्ञःप्रकुर्वत्यःश्रेयोविंदंतिवैप्रजाः ॥ मनसाकर्मणावाचाविपरीतमतोऽन्यथा ३३

शब्दगुणःमाधुर्यंचतेन यद्वा रूपगुणेनकांतिगुणेनकीर्तिगुणेनवामाधुर्येणावा वाचइतिशेषः प्रागल्भ्येनवैशारद्येनचस्मारितःस्मृतिकारिताःरूपंशब्देपशौश्लोकइत्यादेः २२ २३ एतंकालंएतावंतंकालम् २४ अंतंनाशंनीता गुह्यकःशंखचूडः २५ २६ २७ श्रमंचतरंति २८ इतिवदंतिअनेनकृष्णेन २९ ३० ३१ वीर्येणपराक्रमेणसमतौसम्यक्प्रख्यातौ नियुद्धंबाहुयुद्धंमल्लयुद्धमितियावत् तस्मिन्कुशलौनिपुणौ ३२ ३३

तत्कथमवगतमितितत्राह नित्येति नियुद्धेनक्रीडंतः गोपालावत्सपालाश्चगोवत्सांश्चचारयंतीतिकिंवदंत्यावगतमित्यर्थः ३४ किंकलहेनफलमितितत्राह भूतानीति ३५ ३६ यूयभोजपतेःप्रजाः वयंचापिविशेषोस्ति वयंवनेचराःयूयंतत्समीपचराः अतोविशेषप्रियाश्च तथापिवयंतस्यनित्यंप्रियंकरत्वामोनाप्रियमितियत्तस्मान्नःपरमनुग्रहएव ३७ तत्रापिकिंचिद्वक्तव्यमस्तीत्याह बालाइति वयंबालाइतिवदतस्तुल्यबलैःमल्लैःसमंनियुद्धमिदमित्यपयंधर्म.अधर्मोमास्पृशेन्नस्पृशतु ३८ चाणूरःकृष्णोक्तंपरिहरति नेति ३९ अनयोऽन्यायलक्षणःअधर्मः विक्रमविक्रमस्व मुष्टिकोबलेनरामेण सहविक्रमंकरोत्वितिति ४० इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेविजयध्वजकृतटीकायामेकचत्वारिंशोऽध्यायः ४१ एवंचाणूरोक्तप्रकारेणचिंतितःसंकल्पोमनोरथोयेनसतथा हंतियुद्धप्रारंभे प्रत्यारंभेप्रसिद्धौहेतिच १ तत्रमल्लयुद्धकरणप्रकारंकथयति हस्ताभ्यामिति आस्फोट्यहस्तौहस्ताभ्यामूरूचैवपरस्पर विसृज्यभूयःसंगृह्यपरिक्रम्यपरस्परमित्येकश्लोकमादित्वेनकेचित्पठंति २

नित्यप्रमुदितागोपावत्सपालास्तथास्फुटम् ॥ वनेषुमल्लयुद्धेनक्रीडंतश्चारयंतिगाः ३४ तस्माद्राज्ञःप्रियंयूयंवयंचकरवामहे ॥ भूतानिनःप्रसीदंतिसर्वभूतमयोनृपः ३५ तन्निशम्याब्रवीत्कृष्णोदेशकालोचितंवचः ॥ नियुद्धमात्मनोभीष्टंमन्यमानोभिनंद्यच ३६ श्रीभगवानुवाच ॥ प्रजाभोजपतेर्यूयंवयंचापिवनेचराः ॥ करवामप्रियंनित्यंतन्नःपरमनुग्रहः ३७ बालावयंतुल्यबलैःक्रीडिष्यामोयथोचितम् ॥ भवेन्नियुद्धंमाऽधर्मःस्पृशेन्मल्लसभासदः ३८ चाणूरउवाच ॥ नबालोनकिशोरस्त्वंबलश्चबलिनांवरः ॥ लीलयेभोहतोयेनसहस्रद्विपसत्वभृत् ३९ तस्माद्भवद्भ्यांबलिभिर्योद्धव्यंनानयोऽत्रवै ॥ मयिविक्रमवार्ष्णेयबलेनसह मुष्टिकः ४० इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेएकचत्वारिंशोऽध्यायः ४१ श्रीशुकउवाच ॥ एवंचिंतितसंकल्पोभगवान्मधुसूदनः ॥ आससादहचाणूरंमुष्टिकंरोहिणीसुतः १ हस्ताभ्यांहस्तयोर्बद्ध्वापद्भ्यामेवचपादयोः ॥ विचकर्षतुरन्योन्यंप्रसह्यविजिगीषया २ अरत्नीद्वेअरत्निभ्यांजानुभ्यांचैवजानुनी ॥ शिरःशीर्ष्णोरसोरस्तावन्योऽन्यमभिजघ्नतुः ३ परिभ्रामणविक्षेपपरिरंभावपातनैः ॥ उत्सर्पणापसर्पैश्चाप्यन्योन्यंप्रत्ययुध्यताम् ४ उत्थापनैरुन्नमनैश्चालनैःस्थापनैरपि ॥ परस्परंजिगीषंतावन्योन्यमभिचक्रतुः ५ तद्बालबलवद्युद्धंसमेताःसर्वयोषितः ॥ ऊचुःपरस्परंप्रेक्ष्यसानुकंपावरूथशः ६ महानयंबताधर्मएषांराजसभासदाम् ॥ येबालबलवद्युद्धंराज्ञोऽन्विच्छंतिपश्यतः ७ क्ववज्रसारसर्वांगौमल्लौशैलेंद्रसन्निभौ क्वचातिसुकुमारांगौकिशोरौनाप्तयौवनौ ८ धर्मव्यतिक्रमोह्यस्यसमाजस्यध्रुवंभवेत् ॥ यत्राधर्मःसमुत्तिष्ठेन्नस्थेयंतत्रकर्हिचित् ९

३ विक्षेपआकृष्यमोचनं अवपातनमधोमुखेनपातनं उत्सर्पणंउत्क्षेपः अपसर्पःपृष्ठतोगमनं ४ उन्नयनमुत्तानीकरणं अभिचक्रतुःमुख्यनियुद्धंकृतवंतौ मल्लयुद्धंनियुद्धज्ञाविंशद्भेदंप्रचक्षते द्वात्रिंशद्भेदमपरेचत्वारिंशद्द्विधतथेतिसंग्रामविजयवचनात् सर्वनियुद्धविधिदर्शनार्थंभगवतैविक्रीडिततत्रद्विधायास्ताभावाद्यमेवार्थउपरि तैस्तैर्नियुद्धविधिभिर्विविधैरच्युतेतरौ युयुधातइत्यादिनासूच्यतेच ५ बालबलवतोः कृष्णचाणूरयोःयुद्धंतत्प्रेक्ष्य वरूथशःसंघशः ६ राजसभायांसीदंत्युपविशंतीतिराजसभासदःतेषां कोयमधर्मइत्याहुः यइति बालस्यबलवतासहयुद्धमन्विच्छंतिअनुकूलंमन्वते राज्ञःपश्यतःसतइत्यनेनउभयेषामप्यधर्मःप्राप्तइतिज्ञायते ७ कथंअधर्मआसीदितितत्राहुः क्वेति वज्रवत्साराणिबलाढ्यानिसर्वाणिअंगानिकरचरणादीनिययोस्तौतथा सांगोबलोस्थिरांशोर्थ पुमाश्चापायेवरेथैवदितिच ८ समाजस्यसभ्यसमूहस्य अर्थतोमन्वादिवाक्यंप्रतीक्षयंति यत्रेति ९

किमित्यप्रवेशइतितत्राहुः अब्रुवन्निति विब्रुवन्विपरीतंब्रुवन् आत्मसर्वांगसंबंधमलंकिल्बिषमुच्यतइतिच अनपायिमलंकिल्बिषमित्यर्थः १० श्रमपर्याप्तंश्रमवारिव्याप्तंपद्मकोशंपद्ममुकुलं ११ हेसख्यः रामस्यमुखनपश्यतकिंपश्यतेत्यन्वयः अमर्षेणसहितोहामःसामर्षहासः तेनसंरंभेणचशोभनंचारुतरं १२ नृणांलिंगेनलक्षणेनगूढःछन्नः अयंकृष्णनामापुराणपुरुषः यद्यासुव्रजभूमिषुविक्रीडयाक्रीडेच्छयाअंचतिगच्छति पादाभ्यामितिशेषः गाश्चारयन्गिरावंचतिच ताव्रजभुवः सगिरिश्चपुण्याःपावनाः बतआश्चर्यविधेःस्थितिः किंविशिष्टःवनेविद्यमानानिविचित्राणिनानावर्णानिमाल्यानिपुष्पाणियस्यसतथा गिरावमरैर्देवैरर्चितांघ्रिः व्रजभुविअमरैरमलैःशुद्धांतःकरणैर्गोपालैरर्चितश्रीचरणः १३ अमुष्येश्वरस्यपल्लावण्यसारमथनोत्थंशृंगाररसमथनादुत्पन्नंनचेदंकृत्रिममित्याह अनन्यसिद्धमिति अन्यस्मात्प्रकृतेर्जातंनभवतीति अन्येषामाविद्यमानंवा अनुसवंप्रतिक्षणं अभिनवंनूतन ज्ञानमंतरेणदुष्प्रापं श्रियोयशसश्चैकातधामनि यत.स्थानरूपंद्रव्याश्रयलक्षणगुणं

नसभांप्रविशेत्प्राज्ञःसभ्यदोषाननुस्मरन् ॥ अब्रुवन्विब्रुवन्नज्ञोनरःकिल्बिषमश्नुते १० वल्गतःशत्रुमभितःकृष्णस्यवदनांबुजम् ॥ वीक्ष्यतांश्रमपर्याप्तं पद्मकोशमिवांबुभिः ११ किंनपश्यतरामस्यमुखमाताम्रलोचनम् ॥ मुष्टिकंप्रतिसामर्षहाससंरंभशोभनम् १२ पुण्याबतव्रजभुवोयदयंनृलिंगगूढःपुराणपुरुषोवनचित्रमाल्यः ॥ गाश्चारयन्सहबलःक्वणयंश्चवेणुंविक्रीडयांऽचतिगिरावमरार्चितांघ्रिः १३ गोप्यस्तपःकिमचरन्यदमुष्यरूपंलावण्यसारमथनोत्थमनन्यसिद्धम् ॥ दृग्भिःपिबंत्यनुसवाभिनवंदुरापमेकांतधामयशसःश्रियईश्वरस्य १४ यादोहनेऽवहननेमथनोपजल्पप्रेंखेंखनार्भरुदितोक्षणमञ्जनादौ ॥ गायंतिचैनमनुरक्तधियोऽश्रुकंठ्यःपुण्याव्रजस्त्रियउरुक्रमचित्तयामाः १५ प्रातर्व्रजाद्व्रजतआविशतश्चसायंगोभिःसमंक्वणयतोऽस्यनिशम्यवेणुम् ॥ निर्गत्यतूर्णमबलाःपथिभूरिपुण्याःपश्यंतिसस्मितमुखंसदयावलोकम् १६ एवंप्रभाषमाणासुस्त्रीषुयोगेश्वरोहरिः ॥ शत्रुंहंतुंमनश्चक्रे भगवान्भरतर्षभ १७ तैस्तैर्नियुद्धविधिभिर्विविधैरच्युतेतरौ ॥ युयुधातेतथान्योन्यंतथैवबलमुष्टिकौ १८ भगवद्गात्रनिष्पातैर्वज्रनिष्पेषनिष्ठुरैः ॥ चाणूरोभज्यमानांगोमुहुर्ग्लानिमवापह १९ सश्येनवेगउत्पत्यमुष्टीकृत्यकरावुभौ ॥ भगवंतंवासुदेवंक्रुद्धोवक्षस्यताडयत् २० नाचलत्तत्प्रहारेणमालाहतइवद्विपः ॥ बाह्वोर्निगृह्यचाणूरंबहुशोभ्रामयन्हरिः २१ भूपृष्ठेपोथयामासतरसाक्षीणजीवितम् ॥ विस्रस्ताकल्पकेशस्रगिंद्रध्वजइवापतत् २२ तथैवमुष्टिकःपूर्वंस्वमुष्ट्याऽभिहतेनवै ॥ बलभद्रेणबलिनातलेनाभिहतोभृशम् २३ प्रवेपितःसरुधिरमुद्वमन्मुखतोऽर्दितः ॥ व्यसुःपपातोर्व्युपस्थेवाताहतइवांघ्रिपः २४ ततःकूटमनुप्राप्तंरामःप्रहरतांवरः ॥ अवधीत्लीलयाराजन्सावज्ञंवाममुष्टिना २५

तथाःदृग्भिःपिबंतितागोप्यः किंतपःअचरन् चक्रुरित्यन्वयः १४ यागोप्योगोदोहनादावेनंकृष्णंगायंतितागोकुलस्त्रियःपुण्याइत्यन्वयः अवहननेव्रीहिताडनकाले दधिमंथनवेलाया उपजल्पेमिथःसंभाषणसमये उपलेपइतिकेचित्पठंति गोमयादिनास्थललेपनकाले प्रेंखेंखनेदोलाचलनकाले अर्भरुदितेबालरोदनकाले उक्षणेप्रांगणसेचनसमये मज्जनेस्नानकाले मार्जनइतिकेचित् आदिशब्देनस्खलनपतनादिकंगृह्यते उरुक्रमचित्तेयामः कालविशेषोयासांतास्तथा उरुक्रमचित्तेनगतोयामोयासांतावाइतिवा १५ वेणुरवंनिशम्यव्रजान्निर्गत्यपथिस्थित्वा १६ १७ इतरश्चाणूरः १८ ग्लानिंम्लाणसंदेहक्लेशम् १९ २० २१ २२ २३ उर्व्युपस्थेभूमिपृष्ठे २३ सावज्ञंआयासम् २५

२६ २७ संसृज्यसंगम्य वल्गंतौनृत्यंतौतौवीक्ष्य नुतनूपुरौस्तुततुलाकोटी नूतनूपुरावितिकेचित् तुलाकोटिस्तुनूपुरइति२८ २९ ३० निःसारयतनिर्गमयत ३१ ३२ लघिम्नापक्षिवत्लाघवेन अव्य
यःयोगवित्प्रधानरुपुषेश्वरइत्यर्थः ३३ मनस्वीधीरः ३४ दुर्विषहेचउग्रेचतेजसीबलार्चिषीयस्यसतथेति ३५ उत्तुंगमंचादवपतनादंगभंगःकथंनाभूत्तत्राह विश्वाश्रयइति विश्वमाश्रयोयस्येतिविग्रहेउक्त
चोद्यानिस्तारइत्यतउक्तं आत्मतंत्रइति अपराधीनत्वात् ३६ ३७३८ सकंसः चीर्णपुण्यफलादानार्थंकंसेस्थितोवायुःसंसारावस्थायांतदुद्विग्नबुद्ध्याभीतबुद्ध्या अन्यत्रमरणादुद्विग्नबुद्ध्यातमीश्वरंध्या
यन्नित्यदाप्यनादौपुनःदैत्यस्यमृत्युसमयेमंचेऽग्रतःस्थितंयदच्युतंअविनाशिनित्यं चक्रंसुदर्शनंआयुधंयस्यसतथा ददर्शहरेरूपमाप आविष्टइत्यर्थः अन्यस्त्वच्युतंचक्रंछगैवायुधंयस्यास्त्वमोदेवतायास्तत्व

तथैवाहिशलःकृष्णपदापहतशीर्षकः ॥ द्विधाविदीर्णस्तोशलकउभावपिनिपेततुः २६ चाणूरेमुष्टिकेकूटेतोशलेशलकेहते ॥ शेषाःप्रदुद्रुवुर्मल्लाःसर्वे
प्राणपरीप्सवः २७ गोपान्वयस्यानाकृष्यतैःसंसृज्यविजह्रतुः ॥ वाद्यमानेषुतूर्येषुवल्गंतौनुतनूपुरौ २८ जनाःप्रजहृषुःसर्वेकर्मणारामकृष्णयोः ॥ ऋ
तेकंसंविप्रमुख्याःसाधवःसाधुसाध्विति २९ हतेषुमल्लवर्येषुविद्रुतेषुचभोजराट् ॥ न्यवारयत्स्वतूर्याणिवाक्यंचेदमुवाचह ३० निःसारयतदुर्वृत्तौवसुदेवा
त्मजौपुरात् ॥ धनंहरतगोपानांनंदंबध्नीतदुर्मतिम् ३१ वसुदेवस्तुदुर्मेधाहन्यतामाश्वसत्तमः ॥ उग्रसेनःपिताचापिसानुगःपरपक्षगः ३२ एवंविकत्थ
मानेवैकंसेप्रकुपितोऽव्ययः ॥ लघिम्नोत्पत्यतरसामंचमुत्तुंगमारुहत् ३३ तमापतंतमालोक्यमृत्युमात्मनआसनात् ॥ मनस्वीसहसोत्थायजगृहेसोऽसि
चर्मणी ३४ तंखड्गपाणिंविचरंतमाशुश्येनंयथादक्षिणसव्यमंबरे ॥ समग्रहीद्दुर्विषहोग्रतेजायथोरगंतार्क्ष्यसुतःप्रसह्य ३५ निगृह्यकेशेषुचलत्किरीटंनि
पात्यरंगोपरितुंगमंचात् ॥ तस्योपरिष्टात्स्वयमब्जनाभःपपातविश्वाश्रयआत्मतंत्रः ३६ कंसोपिकृष्णेनजगत्त्रयैकनिवासभूतेननिपात्यसोऽधः ॥ तेनात्म
तंत्रेणचपीडितोऽसुंतत्याजराजन्निमिषांतरेण ३७ कंसंपरेतंविचकर्षभूमौहरिर्यथेभंजगतोविपश्यतः ॥ हाहेतिशब्दःसुमहांस्तदाऽभूदुदीरितःसर्वजनैर्नरे
न्द्र ३८ सनित्यदोद्विग्नधियातमीश्वरंपिबन्नदन्वाविचरन्स्वपन्श्वसन् ॥ ददर्शचक्रायुधमच्युतंयत्तदेवरूपंदुरवापमाप३९ तस्यानुजाभ्रातरोऽष्टौकंकन्यग्रोध
कादयः ॥ अभ्यधावन्नतिक्रुद्धाभ्रातुर्निर्वेशकारिणः ४० तथातिरभसांस्तांस्तुसंयत्तान्रोहिणीसुतः ॥ अहन्परिघमुद्यम्यपशूनिवमृगाधिपः ४१
नेदुर्दुंदुभयोव्योम्निब्रह्मेशाद्याविभूतयः ॥ पुष्पैःकिरंतस्तंप्रीताःशशंसुर्ननृतुःस्त्रियः ४२ तेषांस्त्रियोमहाराजसुहृन्मरणदुःखिताः ॥ तत्राभीयुर्विनिघ्नंत्यः
स्वशीर्षाण्यश्रुलोचनाः ४३ शयानान्वीरशय्यायांपतीनालिंग्यशोचतीः ॥ विलेपुःसुस्वरंनार्योविसृजंत्योमुहुःशुचः ४४

कायुधमन्यथाज्ञानसाध्यं यद्दर्शतदेवतमोदेवतायाःरूपंनित्यदुःखलक्षणंआप दुरावापमित्युभयत्रसमं चक्रंसैन्येजलावर्तेरथांगेचक्रराष्ट्रयोः संचारेमंडलेवृत्तेछद्मभेदार्थदंभयोरितिच ३९ ४०
भ्रातुर्निर्वेशोनिष्कृतिरानृण्यंतत्कारिणः सिंहव्याघ्रौमृगाधिपावितिच ४१ विभूतयःहरिविशेषसन्निधानपात्राणि ४२ ४३ वीरशय्यायांरणभूमौविलेपुः विप्रलापचक्रुः विसृजंत्यःइदंत्यः
त्यागोविहापितंदानमुत्सर्जनविसर्जनेइतिहलायुधः ४५

करुणयानाथंतेप्रार्थयंतेइतिकरुणानाथास्तेषुवत्सलस्निग्ध तेतवविद्यमानाः येऽरासनाथास्तेवयमितिवा ४५ ४६ ४७ प्रभवउत्पादकः अप्ययःसंहारहेतुः प्रभवाप्ययौहिभूतानामितिश्रुतिः यथासुखंभवतितथानैधतेनवर्धते ४८ संस्थांमृतसंस्कारं ४९ ५० सस्वजातेआलिंगनंकुर्वाते । किंतुबद्धांजलीतस्थतुरित्यर्थः ॥ ५१ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेविजयध्वजकृतटीकायांद्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥ मुरारेर्भगवतोबंधनशक्तेःप्रकारःप्रतिपाद्यतेऽस्मिन्नध्याये तत्रशुकःकंसवधानंतरश्रीकृष्णेनाकिमकारीतिराज्ञोमानसप्रश्नंपरिहरति पितराविति उपलब्धःसम्यग्ज्ञातोऽर्थःवस्तुनित्याप्रतिहतंभगवत्स्वरूपंअस्मत्सुतौनेति याभ्यांतौतथाविधौज्ञात्वा माभूज्ज्ञातमत्स्वरूपौमाभूतामितिनिरूप्य निजामायाबंधकशक्तिंततानविस्तृतवान् १ प्रीणयन्प्रीतिमुत्पादयन् प्रश्रयेप्रकृष्टसेवायांअवनतोनम्रः २ अस्मन्निमित्तंनित्योत्कंठितयोर्युवयोःपुत्राभ्यामावाभ्यांबाल्यपौगंडकैशोरावयोवस्थाःपित्रोरानंदहेतवोनागमन् युष्मत्पुरतोबाल्याद्युचितालीलानप्राप्ताइत्यर्थः ३ अप्राप्तौनिमित्तमाह नेति दैवहतयोर्भाग्यहीनयोःनौआवयोःभवत्समीपेवासोनलब्धइतियस्मात् येबालास्तेपित्रोर्गेहेस्थितायांमुदांविंदतेसापिनलब्धेत्यन्वयः विंदतेइतिछांदसः अ

हानाथप्रियधर्मज्ञकरुणानाथवत्सल ॥ त्वयाहतेननिहतावयंतेसगृहप्रजाः ४५ त्वयाविरहितापत्यापुरीयंभरतर्षभ ॥ नशोभतेवयमिव निवृत्तोत्सवमंगला ४६ अनागसांत्वंभूतानांकृतवान्द्रोहमुल्बणम् ॥ तेनेमांभोदशांनीतोभूतध्रुक्कोलभेतशम् ४७ सर्वेषामिहभूतानामेषहिप्रभवाप्ययः ॥ गोप्ताचतमवज्ञायनतथासुखमेधते ४८ श्रीशुकउवाच ॥ राजयोषितआश्वास्यभगवाँल्लोकभावनः ॥ यामाहुर्लौकिकींसंस्थांहतानांसमकारयत् ४९ मातरंपितरंचैवमोचयित्वाथबंधनात् ॥ रामकृष्णाववंदातेशिरसास्पृश्यपादयोः ५० देवकीवसुदेवश्चविज्ञायजगदीश्वरौ ॥ कृतसंवंदनौपुत्रौसस्वजातेनशंकितौ ५१ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेपूर्वार्धेद्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ पितरावुपलब्धार्थौविदित्वापुरुषोत्तमः ॥ माभूदितिनिजांमायांततानजनमोहिनीम् १ उवाचपितरावेत्यसाग्रजःसात्वतर्षभः ॥ प्रश्रयावनतःप्रीणन्नंबतातेतिसादरम् २ नास्मत्तोयुवयोस्तातनित्योत्कंठितयोरपि ॥ बाल्यपौगंडकैशोराःपुत्राभ्यामभवन्क्वचित् ३ नलब्धोदैवहतयोर्वासोनौभवदंतिके ॥ येबालाःपितृगेहस्थाविंदतेलालितामुदम् ४ सर्वार्थसंभवोदेहोजनितःपोषितःपुनः ॥ नतयोर्यातिनिर्वेशंपित्रोर्मर्त्यःशतायुषा ५ यस्तयोरात्मजःकल्पआत्मनाचधनेनच ॥ वृत्तिंनदद्यात्तंप्रेत्यस्वमांसंखादयंतिहि ६ मातरंपितरंवृद्धंभार्यांसाध्वींसुतंशिशुम् ॥ गुरुंविप्रंप्रपन्नंचकल्पोऽबिभ्रच्छ्वसन्मृतः ७

थप्रतिष्ठांविंदतइतिश्रुतिः ४ सर्वेषामर्थानांमोक्षादिपुरुषार्थानांसंभवउत्पत्तिर्यस्मात्सर्वार्थसंभवोदेहोयाभ्यांजनितःपुनःपोषितश्च तयोःपित्रोःशतायुणावर्षसहस्रेणापि निर्वेशंनिष्कृतिनयातिमर्त्यःअल्पायुः ५ अल्पायुश्चेत्कथंनिष्करोतीत्यतोयावदायुःपितृपरिचर्याकार्या अन्यथाऽनर्थःस्यादितिवाक्ये यस्तयोरिति यस्तयोःपित्रोःआत्मनःप्रेषितपुरुषमंतरेणस्वयमेवधनेनालंबुद्धिजनकेनचद्रव्येणचवृत्तिंजीवनंनदद्यात् तंप्रेत्ययमलोकेस्वमांसंखादयंति यमभटाइतिशेषः आत्मजऔरसोपिनिर्धनश्चेत्किंकुर्यादित्यतआह कल्पइति देहेनधनेनचकर्तुंसमर्थइत्यर्थः हिनात्रवृद्धौचमातापितरावितिस्मृतिंप्रमाणयति ६ सूचितस्मृतिमर्थतःप्रतिकयति मातरमिति मातरंसर्वावस्थासुमानयोग्यां पितरंवृद्धंजरसाग्रस्त भार्यांभरणयोग्यामपिसाध्वीं अक्षतव्रतांसुतंशिशुंस्वजीवनप्रवृत्तावसमर्थंगुरुंज्ञानोपदेष्टारंविप्रंज्ञानपूर्णंप्रपन्नंशरणागतंचएतानबिभ्रद्भरणमकुर्वन्सःश्वसन्नपिजीवन्नपिमृतःमृतकल्पइत्यर्थः कंचनवृद्धंकांचसाध्वींकंचनशिशुंप्रेक्षायाकृपानंकंचनविप्रमितिपृथग्वान्वेतव्यमिति ७

नन्वेवमस्तुप्रकृतेकिमितितत्राह तत्रावविति यतएवंशास्त्रार्थस्तस्मात्कंसात्कसिहिंसायामितिधातोः सर्वहिंसाधिकरणत्वेनतन्नाम्नोभोजपतेर्नित्यमहोरात्रमुद्विग्नचित्तयोःअतएववामनर्चतो परिचर्याम कुर्वतोः अकल्पयोःशक्तिसामग्रीहीनयोर्नौआवयोः एतेइतःपूर्वेदिवसाः मोघंव्यतिक्रांताइत्यन्वयः ८ एतदेवविशिनष्टि तत्क्षंतुमिति दुर्हृदांदु स्वयुक्तमनसोः दुरज्ञोभनदुःखयोरितिपादद्वः ९ विश्वात्मनःसर्वांतर्यामिणः १० ११ १२ स्वाःप्रजाः अस्मान्नुज्ञप्तुंआज्ञप्तुं यद्वा प्रजास्वासुकांश्चिदस्मानिति ययातिशापात्नृपासनेयदुभिर्नासितव्यंनस्थातव्यमितिशंकांत्यजेतिशेषः १३ शंकात्यागेकैमुत्येननिमित्तमाह मयीति उपासीनेसेवमानेसति १४ विश्वंसर्वंसृजतिददातीतिविश्वसृक् दिग्भ्यआनीय १५ १६ सिद्धाइतिलुप्तोपमामुक्ताइवकृष्णरामाभ्यांगतज्वराःनष्टसंतापाःकृष्णेरामेणर

तन्नावकल्पयोःकंसान्नित्यमुद्विग्नचेतसोः ॥ मोघमेतेव्यतिक्रांतादिवसावामनर्चतोः ८ तत्क्षंतुमर्हथस्तातमातर्नौपरतंत्रयोः ॥ अकुर्वतोर्वांशुश्रूषांक्लिष्टयोर्दुर्हृदांभृशम् ९ इतिमायामनुष्यस्यहरेर्विश्वात्मनोगिरा ॥ मोहितावंकमारोप्यपरिष्वज्यापतुर्मुदम् १० सिंचंतावश्रुधाराभिःस्नेहपाशेनसंवृतौ ॥ न किंचिदूचतूराजन्बाष्पकंठौविमोहितौ ११ एवमाश्वास्यपितरौभगवान्देवकीसुतः ॥ मातामहंतूग्रसेनंयदूनामकरोन्नृपम् १२ आहचास्मान्महाराजप्रजास्स्वाज्ञप्तुमर्हसि ॥ ययातिशापाद्यदुभिर्नासितव्यंनृपासने १३ मयिभृत्यउपासीनेभवतोविबुधादयः ॥ बलिंहरंत्यवनताःकिमुतान्येनराधिपाः १४ सर्वान्स्वज्ञातिसंबंधान्दिग्भ्यःकंसभयाद्गतान् ॥ यदुवृष्ण्यंधकमधुदाशार्हकुकुरादिकान् १५ सभाजितान्समाश्वास्यविदेशावासकर्शितान् ॥ न्यवासयत्स्वगेहेषुवित्तैःसंतर्प्यविश्वसृक् १६ कृष्णसंकर्षणभुजैर्गुप्तालब्धमनोरथाः ॥ गृहेषुरेमिरेसिद्धाःकृष्णरामगतज्वराः १७ वीक्षंतोऽहरहःप्रीतामुकुंदवदनांबुजम् ॥ नित्यप्रमुदितंश्रीमत्सदयस्मितवीक्षणम् १८ तत्रप्रवयसोप्यासन्युवानोऽतिबलौजसः ॥ पिबंतोऽक्षैर्मुकुंदस्यमुखांबुजसुधांमुहुः १९ अथनंदंसमासाद्यभगवान्देवकीसुतः ॥ संकर्षणश्चराजेंद्रपरिष्वज्येदमूचतुः २० पितर्युवाभ्यांस्निग्धाभ्यांपोषितौलालितौभृशम् ॥ पित्रोरभ्यधिकाप्रीतिरात्मजेष्वात्मनोपिहि २१ सपितासाचजननीयौपुष्णीतांस्वपुत्रवत् ॥ शिशून्बंधुभिरुत्सृष्टानकल्पैःपोषरक्षणे २२ यातयूयंव्रजंतातवयंचस्नेहदुःखितान् ॥ ज्ञातीन्वोद्रष्टुमेष्यामोविधायसुहृदांसुखम् २३ एवंसांत्वय्यभगवान्नंदंसव्रजमच्युतः ॥ वासोऽलंकारकुप्याद्यैरर्हयामाससादरम् २४ इत्युक्तस्तौपरिष्वज्यनंदःप्रणयविह्वलः ॥ पूरयन्नश्रुभिर्नेत्रेसहगोपैर्व्रजंययौ २५ अथशूरसुतोराजन्पुत्रयोःसमकारयत् ॥ पुरोधसाब्राह्मणैश्चयथावद्द्विजसंस्कृतिम् २६ तेभ्योऽदाद्दक्षिणांगावोरुक्ममालाःस्वलंकृताः ॥ स्वलंकृतेभ्यःसंपूज्यसवत्साःक्षौममालिनीः २७

मणेनरत्यावा १७ १८ तत्रमथुरायांप्रवयसोवृद्धाअपियुवानःआसन् तत्रकिमौषधमितितत्राह पिबंतइति १९ २० आत्मनःस्वस्मादपि २१ पुष्णीतांअपुष्णाताम् पोषणमकुर्वाताम् पोषरक्षणेपोषणरक्षणयोः २२ वयंनोऽस्माकंज्ञातीन्स्नेहहानिमित्तेनदुःखितान् युष्मान्द्रष्टुमेष्यामोऽधुनाव्रजंयात इदानीमागंतुककार्यमस्तितत्संसाध्यामित्याह विधायेति २३ सांत्वय्यसांत्वयित्वा सव्रजंसगोपम् वासोभिरलंकारैश्च कुप्याद्यैःरजतहेमादिव्यतिरिक्तद्रव्यश्चैश्च अकूप्यंरूप्यहेमादिकूप्यमन्यद्धनादिकमितिहलायुधः २४ २५ द्विजसंस्कृतिंब्राह्मणसंस्कारउपनयनलक्षणम् २६ गावोगाः रुक्मंसुवर्णं क्षौमाणिपुष्पमालाश्चासांसंतीतिक्षौममालिनीः २७

या.कृष्णरामयोःजन्मनक्षत्रेमनसादत्ताःसंकल्पितास्ताश्चाददात् याःकंसेनाधर्मेणहृतास्ताअपि २८ द्विजत्वमुपनीतत्वंप्राप्य लब्धसंस्कारौ लब्धदेहशुद्धी गायत्रंव्रतंगायत्रीजपनियमंब्रह्मचर्यंवा २९ प्रभवौमूलकारणे नान्येत्येकंपदं नगनाकशब्दवत् अन्यस्यासिद्धंनभवतीतिनान्यासिद्धंऔत्पात्तिकम् अतएवामलंयज्ज्ञानंतन्नरेहितैःमनुष्यचेष्टाभिश्छादयंतौ ३० यस्मादथतस्मात्काश्यंकाश्यपगोत्रजातम् ३१ यथावदुपासाद्यसमित्पाणी उपेतौस्मप्रापतुः भक्त्यादेवमिवेत्यनेनयस्यदेवेपराभक्तिर्यथादेवेतथागुराविति श्रुतिंसूचयति ३२ अंगैःशिक्षादिभिःउपनिषद्भिःवेदांतैस्तदुपयो

याःकृष्णरामजन्मर्क्षेमनोदत्तामहामतिः ॥ ताश्चाददादनुस्मृत्यकंसेनाधर्मतोहृताः २८ ततश्चलब्धसंस्कारौद्विजत्वंप्राप्यसुव्रतौ ॥ गर्गाद्यदुकुलाचार्याद्गायत्रंव्रतमास्थितौ २९ प्रभवौसर्वविद्यानांसर्वज्ञौजगदीश्वरौ ॥ नान्यासिद्धामलंज्ञानंगूहमानौनरेहितैः ३० अथोगुरुकुलेवासमिच्छंतावुपजग्मतुः ॥ काश्यंसांदीपनिंनामअवंतिपुरवासिनम् ३१ यथोपासाद्यतौदांतौगुरौवृत्तिमनिंदिताम् ॥ ग्राहयंतावुपेतौस्मभक्त्यादेवमिवादृतौ ३२ तयोर्द्विजवरस्तुष्टःशुद्धभावानुवृत्तिभिः ॥ प्रोवाचवेदानखिलान्सांगोपनिषदोगुरुः ३३ सरहस्यंधनुर्वेदंधर्मन्न्यायपथास्तथा ॥ तथाचान्वीक्षिकींविद्यांराजनीतिंचषड्विधाम् ३४ सर्वंतदमरश्रेष्ठौसर्वविद्याप्रवर्तकौ ॥ सकृन्निगदमात्रेणतौसंजग्रहतुर्नृप ३५ अहोरात्रैश्चतुःषष्ट्यासंयत्तौतावतीःकलाः ॥ ततश्चकृतविद्यौतौकृतास्त्रौरामकेशवौ ॥ गुरुदक्षिणयाचार्यंछंदयामासतुर्नृप ३६ द्विजस्तयोस्तंमहिमानमद्भुतंसंलक्ष्यराजन्नतिमानुषींमतिम् ॥ संमंत्र्यपत्न्यासमहार्णवेमृतंबालंप्रभासेवरयांबभूवह ३७ तथेत्यथारुह्यमहारथौरथंप्रभासमासाद्यदुरंतविक्रमौ ॥ वेलामुपव्रज्यनिषीदतुःक्षणंसिंधुर्विदित्वार्हणमाहरत्तयोः ३८ तमाहभगवानाशुगुरुपुत्रःप्रदीयताम् ॥ योसाविहत्वयाग्रस्तोबालकोमहतोर्मिणा ३९ तमाहवरुणोदेवोविनयावनतःस्थितः ॥ नचाहार्षमहंदेवदैत्यःपंचजनोऽहरत् ४० अंतर्जलचरःकृष्णशंखरूपधरोऽसुरः ॥ जलमाविश्यतंहत्वागृह्यतामित्युवाचसः ४१ ततस्तौजलमाविश्यहत्वांऽतर्जलवासिनम् ॥ विदार्यजठरंतस्यनापश्यदुदरेऽर्भकम् ४२ तदंगप्रभवंशंखमादायरथमागमत् ॥ ततःसंयमनींनामयमस्यदयितांपुरीम् ॥ गत्वाजनार्दनःशंखंप्रदध्मौसहलायुधः ४३ शंखनिर्ह्रादमाकर्ण्यप्रजासंयमनोयमः ॥ तयोःसपर्यांमहतींचक्रेभक्त्युपबृंहितः ४४ उवाचावनतःकृष्णंसर्वभूताशयालयम् ॥ लीलामनुष्यहेविष्णोयुवयोःकरवामकिम् ॥ इत्युक्तस्तेनदेवेशोदेवकीनंदनोऽब्रवीत् ४५

गिभीरहस्यज्ञानैर्वासहितान् ३३ सरहस्यंप्रयोगोपसंहारसहितं धर्मपथःवर्णाश्रमधर्मलक्षणः पूर्वमीमांसालक्षणोवा न्यायपथान्ब्रह्मतर्कादितर्कशास्त्रलक्षणांश्च आन्वीक्षिकींमीमांसाशास्त्रंवेदेति हासाद्यर्थनिर्णायकं संधिंचविग्रहंचैवयानमासनमेवच द्वैधीभावंसंश्रयंचषड्गुणान्कवयोविदुरितिषड्विधाम् ३४ सकृन्निगदमात्रेणएकवारंपाठमात्रेण ३५ चतुःषष्ट्यासंख्ययासंख्यातैरहोरात्रैःकालावयवैस्तावतीःतावत्संख्याःकलाःचतुःषष्टिकलाविद्याइत्यर्थः संयत्तौसम्यक्प्राप्तौ छंदयामासतुःप्रार्थयामासतुः ३६ महार्णवेप्रभासेतीर्थे ३७ वेलांतीरसीमाख्याम् ३८ योसौगुरुपुत्रः त्वयामहतोर्मिणाग्रस्तःसप्रदीयतामित्यन्वयः ३९ तंकृष्णं ४० शंखमत्स्यरूपधरः ४१ ४२ ४३ ४४ सर्वभूतानामाशयोहृदयस्थानमालयोयस्यसतथातम् ४५

४६ ४७ ४८ गुरुनिष्क्रियागुरुकृतप्रतिक्रियायुष्मद्विधानांपुंसांगुरोःकोनुकामानांमध्येकामोवाशिष्यते सर्वोपिकामःसिद्धोभवतीत्यर्थः ४९ ५० तौअपश्यंत्यः ५१ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेविजयध्वजकृतटीकायांत्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥ भगवन्मनोवशीकरणार्थंभक्तिरेवप्रधानसाधनमितिदर्शयितुंहरेर्गोपीष्वनुकंपित्वंनिरूपयत्यस्मिन्नध्याये तत्रकृष्णउद्धवंगोकुलंगमयितुंवक्ति वृष्णीनामिति १ यएवंविधगुणोपेतउद्धवस्तमाह क्वचिद्गहसि २ मद्वियोगेनममविरहेणयआधिस्तंमत्संदेशैर्मदीयाज्ञावचनैः ३ अहमेवप्राणोजीवनंयासांतास्तथा त्यक्तदैहिकाःदूरीकृतदेहधर्माःदयितइष्टस्यदातारंप्रेष्ठंस्वशरीरादेरपिप्रियतमं आत्मानंसंततानुगतरूपं ४ स्वस्वभक्तवात्सल्यकथयति यइति येयेजनामदर्थेमांनिमित्तीकृत्यत्यक्तलोकधर्माः लोकोदेहस्तद्धर्माः अशनवसनानुलेपनादिलक्षणास्त्यक्तायैस्तेतथा यद्वा त्यक्ताःस्वर्गादिलोकविषयाः धर्माःयागादिसुकृतलक्षणाःमदर्थेमन्निमित्तेनिवृत्तौवर्तमानायेते यद्वा मामुद्दिश्यत्यक्तादत्तालोकधर्माः

श्रीभगवानुवाच ॥ गुरुपुत्रमिहानीतंनिजकर्मनिबंधनम् ॥ आनयस्वमहाराजमच्छासनपुरस्कृतः ४६ तथेतितेनोपनीतंगुरुपुत्रंयदूत्तमौ ॥ दत्त्वास्वगुरवेभूयोवृणीष्वेतितमूचतुः ४७ ततःप्रीतमनाराजन्निदंवचनमब्रवीत् ॥ सांदीपनिर्महाभागोरामकृष्णावरिंदमौ ४८ सम्यक्संपादितावत्सौभवद्भ्यांगुरुनिष्क्रिया ॥ कोनुयुष्मद्विधगुरोःकामानामवशिष्यते ॥ गच्छतंस्वगृहंवीरौकीर्तिर्वामस्तुपावनी ४९ गुरुणैवमनुज्ञातौरथेनानिलरंहसा ॥ आयातौस्वपुरंतातपर्जन्यनिनदेनवै ५० समनंदन्प्रजाःसर्वादृष्ट्वारामजनार्दनौ ॥ अपश्यंत्योबह्वहानिनष्टलब्धधनाइव ५१ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेत्रिचत्वारिंशोध्यायः॥ ४३ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ वृष्णीनांप्रवरोमंत्रीकृष्णस्यदयितःसखा ॥ शिष्योबृहस्पतेःसाक्षादुद्धवोबुद्धिसत्तमः १ तमाहभगवान्प्रेष्ठंभक्तमेकांतिनंक्वचित् ॥ गृहीत्वापाणिनापाणिंप्रपन्नार्तिहरोहरिः २ गच्छोद्धवव्रजंसौम्यपित्रोर्नःप्रीतिमावह ॥ गोपीनांमद्वियोगाधिंमत्संदेशैर्विमोचय ३ तामन्मनस्कामत्प्राणामदर्थेत्यक्तदैहिकाः ॥ मामेवदयितंप्रेष्ठमात्मानंमनसागताः ४ येत्यक्तलोकधर्माश्चमदर्थेतान्बिभर्म्यहम् ॥ मयिताःप्रेयसांप्रेष्ठेदूरस्थेगोकुलस्त्रियः ५ स्मरंत्यंगविमुह्यंतिविरहौत्कंठ्यविक्लवाः ॥ धारयंत्यतिकृच्छ्रेणप्रायःप्राणान्कथंचन ६ प्रत्यागमनसंदेशैर्बल्लव्यामेमदात्मिकाः ॥ इत्युक्तउद्धवोराजन्संदेशान्भर्तुरादृतः ७ आदायरथमारुह्यप्रययौनंदगोकुलम् ॥ प्राप्तोनंदव्रजंश्रीमान्निम्लोचतिविभावसौ ८ छन्नयानःप्रविशतांपशूनांखुररेणुभिः ॥ वासितार्थेनियुध्यद्भिर्नादितंशुष्मिभिर्वृषैः ९ धावंतीभिश्चवास्राभिरूधोभारेणवत्सकान् ॥ इतस्ततोविलंघद्भिर्गोभिर्वत्सैश्चगुंफितम् १० गोदोहशब्दाभिरवंवेणूनांनिःस्वनेनच ॥ गायंतीभिश्चकर्माणिशुभानिबलकृष्णयोः ११

जनविषयाः नयनाद्याचारायैस्ते अहंतान्बिभर्मितेभ्योभीतोस्मिबिभर्मिरक्षितास्मि मत्सायुज्यमावहंतीतिभक्तवश्यतादर्शयति बिभर्मिवा ५ विरहेणोत्पन्नमौत्कंठ्यंउत्कंठारागित्वंतेनविक्लवाः ६ प्रत्यागमनसंदेशैःआगमिष्यतियुष्मत्प्रेष्ठःकृष्णइत्यादिवाक्यैः मयिआत्मामतिर्मननशक्तिःमतिर्बुद्धिर्यासांतास्तथामत्स्वभावावा ७ विभावसौसूर्येनिम्लोचति अस्तंगच्छतिसतिसूर्यवह्नीविभावसूइति दिवाकरइतिकेचित् ८ यानंरथः वासितार्थेसंभोगार्थे वृषकामिनीवासितावाशुष्मंस्थेमादृढंबलमेषामस्तीतिशुष्मिणःतैः ९ ऊधोभारेणयुक्ताभिःवास्राभिर्वत्सलोलुपाभिर्गोभिश्चवत्सैश्चगुंफितंनादितं गवांयोनिनदोगुंफितियादवः इतस्ततोववृधद्भिर्गोपैश्चसुविराजितमितिपाठः २५ ववृधद्भिरुत्पतद्भिःनृत्यद्भिर्वा इतस्ततोविलंघद्भिरितिकेचित्पठंति विलंघनंकुर्वद्भिः १० ११

१२ १३ १४ कशिपौशयनतल्पे १५ १६ मुक्तःबंधनक्लेशात् १७ दिष्ट्यादैवेनस्वकृतेन यदूनामितिषष्ठीद्वितीयार्थे कर्मपदमित्यध्याहार्यंवा १८ मातरःमातॄः गावोगाः १९ २० २१ क्रियाःगृहादिविषया. २२ तदात्मतांतस्मिन्नेवव्याप्ततास् २३ महतेअर्थायप्रयोजनाय २४ नागायुतवत्प्राणोबलचेष्टायस्यसतथातम् २५ अंगुष्ठमध्यमेविस्तृतेयत्प रिमाणंसतालइत्युच्यते एतादृशतालत्रयपरिमाण प्रादेशस्तालगोकर्णइति यष्टिइक्षुदंडम् २६ सुरासुराञ्जयंतीतिसुरासुरजितः २७ प्रेमप्रसरेणप्रेमसंदोहेनाविह्वलःविवशः २८ अवास्राक्षीत्निरंतरममुंचत् २९ ३० नूनमिदानीं ३१ नारायणशतावर्यौ ऐरावतोनागरगइतिवत् नारायणोनामकश्चित्किंनस्यादखिलगुरुश्चपाषाणवादीतितत्राह एतावितिं एतौकृष्ण

स्वलंकृताभिर्गोपीभिर्गोवत्सैर्मंडितंसितैः ॥ अग्न्यर्कातिथिगोविप्रपितृदेवार्चनान्वितैः १२ धूपैर्दीपैश्चमाल्यैश्चगोपावासैर्मनोरमम् ॥ सर्वतःपुष्पितवनं द्विजालिकुलनादितम् ॥ १३ हंसकारंडवाकीर्णैःपद्मखंडैश्चमंडितम् ॥ तमागतंसमालोक्यकृष्णस्यानुचरंप्रियम् १४ नंदःप्रीतःपरिष्वज्यवासुदेवधि याऽर्चयत् ॥ भोजितंपरमान्नेनसंविष्टंकशिपौसुखम् १५ गतश्रममपर्यपृच्छत्पादसंवाहनादिभिः १६ नंदउवाच ॥ कच्चिदंगमहाभागसखानःशूरनंद नः ॥ आस्तेकुशल्यपत्याद्यैर्युक्तोमुक्तःसुहृद्वृतः १७ दिष्ट्याकंसोहतःपापःसानुगःस्वेनपाप्मना ॥ साधूनांधर्मशीलानांयदूनांद्वेष्टियःसदा १८ अपि स्मरतिनःकृष्णोमातरःसुहृदःसखीन् ॥ गोपान्व्रजंचात्मनाथंगावोवृंदावनंगिरिम् १९ अप्यायास्यतिगोविंदःस्वजनंसकृदीक्षितुम् ॥ तर्हिद्रक्ष्यामतद्व क्त्रंसुनसंसुस्मितेक्षणम् २० दावाग्नेर्वातवर्षाच्चवृषात्सर्पाच्चरक्षिताः ॥ दुरत्ययेभ्योमृत्युभ्यःकृष्णेनसुमहात्मना २१ स्मरतांकृष्णवीर्याणिलीलापांग निरीक्षणम् ॥ हसितंभाषितंचांगसर्वानःशिथिलाःक्रियाः२२सरिच्छैलवनोद्देशान्मुकुंदपदभूषितान् ॥ आक्रीडानीक्षमाणानांमनोयातितदात्मताम् २३ मन्येकृष्णंचरामंचप्राप्ताविहसुरोत्तमौ ॥ सुराणांमहदर्थायगर्गस्यवचनंयथा २४ कंसंनागायुतप्राणंमल्लौगजपतिंतथा ॥ अवधीत्तांल्लीलयैवपशूनिवमृ गाधिपः २५ तालत्रयंमहासारंधनुर्यष्टिमिवेभराट् ॥ बभंजैकेनहस्तेनसप्ताहमदधाद्गिरिम् २६ प्रलंबोधेनुकोरिष्टस्तृणावर्तोबकादयः ॥ दैत्याःसुरासुर जितोहतायेनेहलीलया २७ श्रीशुकउवाच ॥ इतिसंस्मृत्यसंस्मृत्यनंदःकृष्णानुरक्तधीः ॥ अश्रुकंठोऽभवत्तूष्णींप्रेमप्रसरविह्वलः २८ यशोदावर्ण्यमा नानिपुत्रस्यचरितानिच ॥ शृण्वत्यश्रूण्यवास्राक्षीत्स्नेहस्नुतपयोधरा २९ तयोरित्थंभगवतिकृष्णेनंदयशोदयोः ॥ वीक्ष्यानुरागंपरमंनंदमाहोद्धवोमुदा ३० ॥ उद्धवउवाच ॥ युवांश्लाघ्यतमौनूनंदेहिनामिहमानद ॥ नारायणेऽखिलगुरौयत्कृतामतिरीदृशी ३१ एतौहिविश्वस्यचबीजयोनीरामोमुकुंदःपुरुषःप्रधानम् ॥ अन्वीयभूतेषुविलक्षणेषुविज्ञायईशातइमौपुराणौ ३२

रामौविश्वस्यप्रपंचस्यबीजयोनिबीजत्वेनरतिहेतुत्वाद्रेतस्त्वेनोपजीव्यत्वेनवायोनित्वेनस्वमहिम्नारेतोनिधानस्थानत्वेनकारणत्वेनवा कीर्तितावितिशेषः बीजंशुक्रंफलेसस्यान्नेइतियादवः योनिःस्त्री णांभगस्थानेकारणेताम्रकेपणेइतिच यद्वा विश्वनाम्नोहरेःबीजेफलेनिष्पन्नरूपौयोनीगोवर्धनस्याद्धरणादिकर्मणातत्त्वस्ययोग्यौच योग्यंपत्नक्षमारूपधानोपाधिषुवंदनइतिलाभेनिष्पत्तिभोगेचबीजंफल

१ नारायणशब्दार्थभूतइतिक्वचित्पाठः ।

धनेफलमितिच यद्यपंनाविष्णुस्तर्हिगोवर्धनोद्धरणादिकमनंकुर्यात् मानवबलासाध्यत्वादित्यादिहिशब्दोवाक्तिअजामेकांलोहितशुक्लकृष्णां प्रधानादिदमुत्पन्नमित्यादिनाप्रकृतेर्बीजयोनित्वप्रतीतेःकथमे
तयोर्युज्यतइतितत्राह इमाविति यस्त्वेषपुरुषःप्रकृतेरितिश्रुतेः प्रधानंप्रकृतिर्मूलकारणमित्यर्थः अनेनाग्निरिंचस्यकारणत्ववाण्यपिचित्प्रयुक्तेत्याशयेनाह पुरुषइति प्रकृतिपुरुषंचैश्मविश्यपुरुषोत्तमइ
त्यादेः तत्कारणत्ववाचोपिगतिरुक्ताभवतीति असंगस्यतत्प्रवेशःकथमित्यतउक्तंपुराणइति पुरमणातिप्राप्नोतीति तदेवानुप्राविशादितिश्रुतेरसंगस्यापिप्रवेशोयुज्यतइत्यर्थः यद्वा बीजयोनित्वेहेतुमाह
प्रधानमिति प्रधानत्वात्सर्वस्मादुत्तमत्वात् एकमेवाद्वितीयमितिश्रुतेः उत्तमत्वंकुतइत्यत्राह पुरुषइति पुरातनपुरुषत्वात् अन्येषामर्वाचीनपुरुषत्वादित्यर्थः केवलमवतारप्रयोजनंकंसादिहननंनभ
वति किंतुस्वोपदिष्टज्ञानरक्षणंचेतिभावेनाह अन्वीयेति इमौपुराणौपूर्णानंदौकृष्णरामौविलक्षणेषुविविधलक्षणेषुनानाविधव्यावर्तकधर्मेषुभूतेषुअन्वीयअवतीर्य विज्ञायव्यासाचार्यमनाविशिष्टज्ञानमुत्पा
द्यासुरजनप्रकृतिजनेनतन्नाशंविज्ञाय तद्धननेनतिरोहितज्ञानोपदेशेनचज्ञानस्येशातेसमर्थयेतेरक्षतइत्यन्वयः ३२ जन्मादिकंश्रोतव्यंश्रीकृष्णस्यैवमोक्षहेतुत्वाच्चस्येतिभावेनाह यस्मिन्निति कर्माशयंश

यस्मिन्जनःप्राणवियोगकालेक्षणंसमावेश्यमनोविशुद्धम् ॥ निगृह्यकर्माशयमाशुयातिपरांगतिंब्रह्ममयोऽर्कवर्णः ३३ तस्मिन्भवंतावखिलात्मयोनौ
नारायणेकारणमर्त्यमूर्तौ ॥ भावंव्यधत्तांनितरांमहात्मन्किंवावशिष्टंयुवयोःसुकृत्यम् ३४ आगमिष्यत्यदीर्घेणकालेनव्रजमच्युतः ॥ प्रियंविधास्यतेपि
त्रोर्भगवान्सात्वतांपतिः ३५ हत्वाकंसंरंगमध्येप्रतीपंसर्वसात्वताम् ॥ यदाहवःसमागम्यकृष्णःसत्यंकरोतितत् ३६ माखिद्येतांमहाभागौद्रक्ष्यथःकृष्ण
मंतिके ॥ अंतर्हृदिसभूतानामास्तेज्योतिरिवैधसि ३७ नह्यस्यास्तिप्रियःकश्चिन्नाप्रियोवास्त्यमानिनः ॥ नोत्तमोनाधमोवापिसमानस्यसमोपिच ३८
नमातानपितातस्यनभार्यानसुतादयः ॥ नात्मीयोनपरश्चास्यनदेहोजन्मकर्मवा ३९ लोकेस्यजन्मकर्माणिसदसन्मिश्रयोनिषु ॥ क्रीडार्थंसोपिसाधूनां
परित्राणायकल्पते ४० सत्त्वंरजस्तमइतिभजतेनिर्गुणोमहान् ॥ क्रीडन्ननीहोऽनुगुणैःसृजत्यवतिहंत्यजः ४१ युवयोरेवनैवायमात्मजोभगवान्हरिः ॥ सर्वे
षामात्मजोह्यात्मापितामातासईश्वरः ४२ दृष्टंश्रुतंभूतभवद्भविष्यत्स्थास्नुचरिष्णुमहदल्पकंच ॥ विनाच्युताद्वस्तुतयानचान्यत्सएवसर्वंपरमार्थरूपः ४३

रीरारंभकर्मसमूहं यस्मिन्मनोवानिगृह्यविनियम्यविनाश्य ब्रह्ममयःज्ञानप्रधानइत्यर्थः अर्कवत्स्फटिकवद्वर्णःप्रकाशोयस्यसतथा अतिस्वच्छइत्यर्थः ३३ भावंभक्तिं यद्वा लीलादिकंवा यद्विषय
मंतरेणकिमपिनास्तीत्यर्थः व्यधत्तांव्यदधातां कृतवंतावित्यर्थः महात्मन्महात्मानिचेतनोत्तमेइत्यर्थः ३४ ३५ प्रतीपंप्रातिकूलम् ३६ अंतिकेकालक्षेपंविना बालबुद्धिमतरेणकृष्णस्यदूरस्थःत्वंनास्ती
त्याह अंतर्हृदीतिएधसिकाष्ठे ज्योतिरग्निः ३७ प्रेष्ठानांहृद्येववर्ततेनान्येषामितिनियमोनास्तीतिभावेनाह नहीति अमानिनः अहंममाभिमानरहितस्य योग्यतानुसारेण समानस्यसमोपिचेतिपाठः
३८ ३९ नन्वेवंविधस्यहरेःकथंजन्मादिकमुपपद्यतइतितत्राह लोकइति सदसन्मिश्रयोनिषुसुरनरतिर्यग्योनिषु ४० अनुगुणैस्तत्तत्कर्मानुकूलैःसत्त्वादिभिः ४१ सम्यक्प्रणिहितेआत्मनिमनसिजाय
तेप्रकाशतइत्यात्मजइत्यध्यात्मम् ४२ युवयोरेकंतत्त्वंसंक्षिप्यवदामीत्याह दृष्टमिति भविष्यद्भूतंभवद्वर्तमानंस्थास्नुस्थावरंचरिष्णुजंगमंअच्युताद्विनाऽन्यत् ब्रह्मादिकंवस्तुतयास्वातंत्र्येणनैवास्ति किं
तुसर्वंसएवतदधीनमेव सकीदृशःपरमार्थरूपःनित्याप्रतिहतस्वरूपइतिबुध्यध्वमिति ४३

निरूप्यप्रज्वाल्यवास्तून्गृहद्वारिदेहल्यादिषुवास्तुदेवताःमार्जनालेपनाक्षतादिभिः सम्यगभ्यर्च्यमंथनंममंथुः ४४ प्रथनरज्ज्वाविकर्षतः उल्लिखंतःकरकंकणाग्रसंताः यद्वाप्रथनरज्ज्वाऽवि कर्षतः चलद्भिर्नितंबादिभिरित्त्विषंतिकपोलादीनिअरुणकुंकुमानिआननानियासांतथाअरुणानिकुंकुमानियेषुतानितथावा ४५ येनध्वनिनादिशाममंगलमत्यनेनादिगंतवासिनांजनानामशुभं नश्यतीत्युच्यते ४६ शातकौंभंशातकुंभेनसुवर्णेनविरचितम् ४७ ४८ प्रेतस्यमृतस्यभर्तुःकंसस्यानिष्कृतिमानृण्यमस्माभिःकरिष्यति अस्मदंडेनकर्तुमिच्छतीतिकिमित्यर्थः इतिवदंतीनांकृता ह्निकः अनुष्ठितप्रातःकालक्रियः ॥ ४९ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेविजयध्वजकृतटीकायाचतुश्चत्वारिंशोऽध्याय ॥ ४४ ॥ गोपस्त्रीणाव्यामोहोक्तिभंग्यापिश्रीकृष्णैकर्माकानिरूपयत्य स्मिन्नध्याये तत्रगोपीनामुद्धवसंदर्शनात् हृष्टमनसांतत्त्वप्रश्नप्रकारंवक्तुमाह तंवीक्ष्येति परिमृष्टकुंडल शाणोल्लीढवत्द्योतमानकर्णाभरणम् १ अतीवप्रशस्ततमदर्शनमवलोकनंयस्यसतथा अयंकइतिसा मान्यप्रश्नः कुतोदेशादागतइतिचविशेषप्रश्नः अच्युतस्येववेषभूषणानियस्यसतथा वैष्णवलक्षणेनेतरव्यावृत्तोऽसौकः वैष्णवेषुकिंनामधेयइतिततोऽपिविशेषप्रश्नइतिमिथोनुव्रज्यसामान्यतोऽस्मत्प्रे

श्रीशुकउवाच ॥ एवंनिशासाब्रुवतोर्व्यतीतानंदस्यकृष्णानुचरस्यराजन् ॥ गोप्यःसमुत्थायनिरूप्यदीपान्वास्तून्समभ्यर्च्यदधीन्यमंथन् ४४ तादीप दीप्तैर्मणिभिर्विरेजूरज्ज्वाविकर्षत्करकंकणास्त्रियः ॥ चलन्नितंबस्तनहारकुंडलत्विषत्कपोलारुणकुंकुमाननाः ४५ उद्गायतीनामरविंदलोचनंव्रजांगनानां दिवमस्पृशद्ध्वनिः ॥ दध्नश्चनिर्मंथनशब्दमिश्रितोनिरस्यतेयेनादिशाममंगलम् ४६ भगवत्युदितेसूर्येव्रजद्वारिव्रजौकसः ॥ दृष्ट्वारथंशातकौंभंकस्याय मितिचाब्रुवन्४७अक्रूरआगतःकिंवायःकंसस्यार्थसाधकः ॥ येननीतोमधुपुरींकृष्णःकमललोचनः४८किंसाधयिष्यत्यस्माभिर्भर्तुःप्रेतस्यनिष्कृतिम् ॥ इ तिस्त्रीणांवदंतीनामुद्धवोऽगात्कृताह्निकः ॥ ४९ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेचतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ तंवीक्ष्य कृष्णानुचरंव्रजस्त्रियःप्रलंबबाहुंनवकंजलोचनम् ॥ पीतांबरंपुष्करमालिनंलसन्मुखारविंदंपरिमृष्टकुंडलम् १ सुविस्मिताःकोयमतीवदर्शनःकुतश्चकस्याच्युतवेषभूषणः ॥ इतिस्मसर्वाःपरिवव्रुरुत्सुकास्तमुत्तमश्लोकपदांबुजाश्रयम् २ तंप्रश्रयेणावनताःसुसत्कृतंसव्रीडहासेक्षणसूनृतादिभिः ॥ रहस्यपृच्छ न्परिविष्टमासनेविज्ञायसंदेशहरंरमापतेः ३ जानीमस्त्वांयदुपतेःपार्षदार्यमनुव्रतम् ॥ भर्त्रेहप्रेषितःपित्रोर्भवान्प्रियचिकीर्षया ४ अन्यथागोव्रजेतस्य स्मरणीयंनचक्ष्महे ॥ स्नेहानुबंधोबंधूनांमुनेरपिसुदुस्त्यजः ५ अन्येष्वर्थकृतामैत्रीयावदर्थविडंबना ॥ पुंभिःस्त्रीषुकृतायद्वत्सुमनस्स्विवषट्पदैः ६

श्चइतिस्मृत्वातंपरिवव्रुः आवेष्टितवत्यइत्यन्वयः २ पुनस्ताभिःकिंकृतमत्राह तमिति अनेनसामान्यज्ञानंविशिष्टज्ञानपर्यवसायीतिनिरणायि प्रश्रयेणोपचारेण प्रियंसत्यंचसूनृतमितिच ३ पार्षदार्यपा र्षदानांसमीपवर्तिनांभृत्यानांश्रेष्ठंतैःपूज्यंवा अनुव्रतभगवन्मनोनुकूलव्रतम् ४ अन्यथायशोदानंदगोपयोःप्रियकरणेच्छामंतरेणस्मरणीयंस्मरणकारणयोग्यंनचक्ष्महेनपश्यामः गोव्रजेभुविगोष्ठं सुर भिलोकव्यावृत्त्यर्थोगोशब्दः गवांव्रजःसमूहोयस्मिन्स्थानेतत्तथातस्मिन्वा पशुजातियुक्तगोष्ठेवा ५ इतोपिस्नेहलक्षणानुग्रहंविनाऽन्यन्नास्तीतिभावेनाह अन्येष्विति अन्येषुपितृव्यतिरिक्तेषुबंधु षुमैत्रीस्नेहानुवृत्तिलक्षणामित्रभावोक्तिः अर्थकृताप्रयोजननिबद्धाइत्यन्वयः कथमिवेतितत्राहुः यावदर्थेति यद्वत्यथापुंभिःस्त्रीषुकृतामैत्री यावदर्थंयावत्प्रयोजनसमाप्तिपर्यंतंविडंबनमनुकरणमात्रंय स्याःसातथा यावदर्थंविडंबयत्यनुकरोतीतियावदर्थविडंबनावा इममर्थंदृष्टांतांतरेणद्रढयति सुमनःस्स्विति षट्पदैःभृंगैः ६

निःस्वंवित्तहीनं अकल्पंरक्षणादावसमर्थं दत्तदक्षिणंयजमानंवा ७ वीतफलंरहितंप्रणयकोपातिरेकदर्शनार्थंबहुदृष्टांतकथनं जारउपपतिः ८ उत्तरकथाप्रसंगःकइतितत्राह ददर्शेति गोविंद गतमनआदिभिस्त्यक्तलौकिकाः त्यक्ताःलोकाचाराःपुरुषाग्रतःश्लथितवसनादिदृढीकरणादिलक्षणाक्रियायाभिस्तास्तथा ९ गायंत्यः गायंतीःरुदंत्यःरुदंतीःकैशोरशैशवावस्थायां गताह्निपइतिलो काचारविरुद्धाचरणंगानादिकम् १० तथाचकृष्णसंगमध्यानेनमुग्धाकाचिन्मधुकरंदृष्ट्वाप्रियेणकृष्णेनप्रस्थापितंप्रेषितंदूतंकल्पयित्वा इदंवक्ष्यमाणमब्रवीदित्यन्वयः ११ हेमधुपसपत्न्याः मथुरायांस्थितायाःसमानभार्यायाः अधरमधुपानलोलोद्धव तस्याआलिंगनकालेदृढपीडितकुचाभ्यांविलुलितायांइतस्ततोविक्षिप्तप्रायांमालायामनुषक्तकुचकुंकुमेनरूषितश्मश्रुभिरंचितस्त्वमस्मान् मास्पृश प्रणयकोपात्कितवबंधोइतिसंबोधयतिकितवस्यनवनीतादिपरद्रव्यचोरस्यकृष्णस्यबंधोनकेवलंत्वमेवमास्पृशाकिंतुसाकितवोनस्पृशत्वितिभावेनवक्ति वहत्विति समधुपतिःश्रीकृष्णःतस्यांमथुरा यांविद्यमानानांमानिनीनांमानधराणांस्त्रीणांप्रसादंप्रणयकोपशांतिलक्षणमनुग्रहप्रसादंवहतु नतमूर्ध्नेतिशेषः कीदृशंयदुसदसिविडंब्यअनुकरणयोग्यंसोपहासपूर्वंवक्तव्यं सोपहासःसमनाक्स्मितमिति स्व कैतवंपरस्मिन्नापिसंक्रामयितुपटुतमइतिभावेनाह यस्येति यस्यकृष्णस्यदूतस्त्वमपीदृग्धूर्तइत्यर्थः हेभ्रमरकितवबंधोउन्मत्तपुष्पबंधोसपत्न्याःभृंग्याःकुचस्पर्शनेनविलुलितमालउद्बुद्धकाम आसमंता

निःस्वंत्यजंतिगणिकाअकल्पंनृपतिंप्रजाः ॥ अधीतविद्याआचार्यमृत्विजोदत्तदक्षिणम् ७ खगावीतफलंवृक्षंभुक्त्वाचातिथयोगृहम् ॥ दग्धंमृगास्तथाऽर ण्यंजारोभुक्त्वापरांस्त्रियम् ८ ददर्शगोपीर्गोविंदमनोवाग्देहचेष्टितैः ॥ कृष्णदूतोव्रजंप्राप्तउद्धवस्त्यक्तलौकिकाः ९ गायंत्यःप्रियकर्माणिरुदंत्यश्चगताह्रि यः ॥ तस्यसंस्मृत्यसंस्मृत्ययानिकैशोरबाल्ययोः १० काचिन्मधुकरंदृष्ट्वाध्यायंतीकृष्णसंगमम् ॥ प्रियप्रस्थापितंदूतंकल्पयित्वेदमब्रवीत् ११ गोप्यु वाच ॥ मधुपकितवबंधोमास्पृशास्मान्सपत्न्याःकुचविलुलितमालाकुंकुमश्मश्रुभिस्त्वम् ॥ वहतुमधुपतिस्तन्मानिनीनांप्रसादंयदुसदसिविडंब्यंयस्यदू तस्त्वमीदृक् १२ सकृदधरसुधांस्वांमोहनींपाययित्वासुमनसइवसद्यस्तत्यजेऽस्मान्भवादृक् ॥ परिचरतिकथंतत्पादपद्मंकिंजल्कपादमपिबतहृतचित्ताउ त्तमश्लोकजल्पैः १३

त्कुंकुमपुष्परसमिश्रमुखरोमभिरस्मान्मास्पृश ईदृक्त्वंयस्यवसतस्यदूतस्समधुश्चायपतिश्चेतिमधुपतिःवसंतनामापरिवृढःयत्सदसिपुष्पसमूहेविडंब्यंस्थिरीकर्तव्यमेतन्मानिनीनांभृंगीणांप्रसादंप्रसन्नभावंव हतुकरोतु कृष्णवद्वैलक्षण्यंनकरोत्वितिवा उन्मत्तःकितवोधूर्तइत्यमरः १२ कृष्णस्यकितवत्वंकथमापाद्यतेइत्यतएवमितिव्यनक्ति सकृदिति भवादृक्भवानिव पूज्यइवास्थितःकःपुरुषः मांत्यजेत्त्यजति मत्त्यागेहत्यादोषोभवति ब्राह्मणंस्वयमाहूययाचमानमकिंचनम् पश्चान्नास्तीतियोब्रूयात्तमाहुर्ब्रह्मघातकमितिस्मृतिर्वदतीतिभावेनकथितः स्वामधरसुधांअधरोष्ठामृतपाययित्वेतिनि षेधवंचनाभावादुक्तदोषःकथंस्यादित्याशंक्यसकृत्पानेनास्यबहुतृष्णाजननहेतुत्वात्ततोप्यधिकइवेतिभावेनोक्तं सकृदिति तृष्णाजनकत्वंचकथमित्यतउक्तंमोहनीमिति बुद्धिमोहकरीम् मोहिनी मितिपाठेमोहकत्वशक्तिरस्यास्तीत्यर्थः अत्रनिदर्शनमाह सुमनसइति यथासुमनसःपुष्पस्यगंधमाघ्रायपुनस्तदानीमेवतत्त्यागोदृष्टचरस्तथेति तस्यसत्वतृष्णानास्तिचेत्तत्वापिमाभूदितिमाशंकीतिभावग र्भमाह परिचरतीति अत्रलक्ष्मीपदमध्याहृत्यव्याख्येयं लक्ष्मीः मथुरांगनावा तस्यकृष्णस्यपद्मकिंजल्कवत्कोमलंपादकथंकेनप्रकारेणपरिचरति शुश्रूषतइति शंकित्वाहेतुमाह अपीति

१ यद्वातस्मिन् भ्रमरएवप्रियप्रस्थापितोद्धवदृष्टिकृत्वामधुकरापदेशेनोद्धवमेवाब्रवीदित्यर्थः ।

सापिउत्तमश्लोकजल्पैःउत्तमश्लोकस्यहरेःजल्पैःमधुरवचनविशेषैर्हृतचित्तामुग्धचित्तत्वात्तृष्णयापरिचरतीत्येवंनिश्चेयं बतहर्षे चित्ताउत्तमेतिसंध्यकरणेनाप्रियत्वातिरेकदर्शनार्थमेवंकथनं नतुदोषापा
दकत्वेन निर्दोषकत्वात्तस्यसर्ववैलक्षण्यप्रदर्शनार्थंचेतिज्ञाप्यतइति सुमनसइवसचइत्यनेनशरीरदौर्गंध्यंकितवपांडित्यंप्रदर्शितंप्रवयसस्त्वचेतित्यागनिमित्तानिनसंतीतिसूचयति सुमनसइवपुष्पस्य
सदृशीयथापुष्पंसौरभ्येणघ्राणेंद्रियतर्पकत्वेनचसेव्यंस्यात्तथाहसचःसचस्कायथाप्रत्यग्रत्रयसिवर्त्तमानातरुणीतरुणैःपरिहर्तुंनशक्यातथेति किंचसुमनसःमालत्यालतायाःतनुत्वंयथातथाममध्येमु
ष्टिग्राह्यत्वमनेनालिंगनेसुखोद्रेकंलक्षयति यथासुमनसोदेवाःस्वसेवकंनत्यजंतितथामामपि यथाबुधाःकामकलाज्ञास्तरुणींनमुंचंतीतितथावा अतोमवादृगेवश्रीकृष्णएवनृशंसत्वेनत्यक्तवानितिवा
सुमनाःपुष्पमालत्योःस्त्रीदेवबुधयोःपुमानितियादवः इतरत्सर्वंपरिहरतीतिकेचित्पठंति १३ स्वपुरतोवर्ण्यमानयाप्रियवार्तयोद्बुद्धमदनकलिकापुनरपिश्रोतुकामाअसहमानेवाधिक्षिप्तंकोपनार्थमधि
कंवक्तीतिकृत्वातमुद्धवमाक्षिपतीवविक्ति किमिहेति षट्सुदर्शनेषुसंख्यादिषुचांघ्रिरवक्रगतिर्यस्यसतथा षट्सुविषयेषुभगवद्भक्तिपरिपंथिषुअंघ्रिःपादोयस्यसतथेतिवा तस्यसंबुद्धिःहेषडंघ्रे उद्धव अधिराधिल
धिगत्यर्थाइतिधातुःत्वअगृहाणांगृहाश्रमरहितानांवनचारिणामित्यर्थः नोस्माकमिहाग्रतःपुराणंपुरेवर्तमानं यदूनामधिपतिंकिंबहुकर्णबिलपूरंगायसिनशब्दयेत्यन्वयःकैगैशब्दइतिधातुः तस्यगृहांतर्वर्ति
त्वेनवनमध्यवासिपुरतोगायनमनन्वितमित्यर्थः तर्हिदंकस्याग्रतोयुक्तमितितत्राह विजयेति विजयोर्जुनस्तस्यसखाकृष्णःतस्यसखीनांमथुरांगनानांअग्रतस्तस्यकृष्णस्यप्रसंगःगायतांगीयतांत्वयेति
शेषः तत्रगातुस्तवफलसिद्धिरप्यस्तीत्याह क्षपितेति तत्प्रसंगेनक्षपितानिरस्ताकुचानांरुक्संतापलक्षणायासातास्तथा इष्टाःकृष्णप्रियाःमथुरांगनाउद्गात्रेतेतुभ्यमिष्टमभीष्टंधनादिकंकल्पयंतीत्यन्वयः त

किमिहबहुषडंघ्रेगायसित्वंयदूनामधिपतिमगृहाणामग्रतोनःपुराणम् ॥ विजयसखसखीनांगायतांतत्प्रसंगःक्षपितकुचरुजस्तेकल्पयंतीष्टमिष्टाः १४ दि
विभुविचरसायांकाःस्त्रियस्तद्दुरापाःकपटरुचिरहासभ्रूविजृंभस्ययाःस्युः ॥ चरणरजउपास्तेयस्यभूतिर्वयंकाअपिचकृपणपक्षेउत्तमश्लोकशब्दः १५ वि
सृजशिरसिपादंवेद्म्यहंचाटुकारैरलमनुनयसारैर्याहिदौत्येमुकुंदम् ॥ स्वकृतइहविसृष्टापत्यपत्यान्यलोकाव्यसृजदकृतचेताःकिंनुसंधेयमस्य १६

स्यात्तेऽर्थधनसमयइतिश्रुतेःतत्प्रसंगमितिपाठेभवान्गायतामित्यात्मनेपदेलोट् तत्प्रसंगंक्षपितेतिपाठेयायदुपतिविषयागीतिस्तांत्वंगायेतिपरस्मैपदेलोट् तस्यप्रसंगेनप्रकृष्टालिंगनलक्षणेनेति विजयसखस
खीनामग्रतोयदुपतिंगायतापुंसांतेकृष्णेष्टाःस्त्रीजनाअभीष्टंकल्पयंतीतिवा १४ ननुप्रगल्भाचेत्त्वमेवंप्रलपनंविनामत्तकाशिन्यालज्जाभावात्कृष्णआगमिष्यतीतिशंकामाभूदित्याह दिवीति स्वर्गादिषुविद्य
मानादेवास्त्रियःतस्यकृष्णस्यदुरापाःदुष्प्रापाःस्युःकिंतुसुप्रापाएव कर्षणमंत्रमाह कपटेति याःस्त्रियःकपटश्चरुचिरश्चहासयुक्तोयोभ्रूविजृंभःभ्रूभंगस्तस्यविषयालक्षीभूताःस्युःअल्पात्मकमानंदंपटयतिगम
यतीतिकपटांरुचिंस्पृहांरातिददातीतिकपटरुचिरःहेकपटेतिवा तत्रहेतुमाह चरणेति भूतिर्लक्ष्मीर्यस्यहरेश्चरणरजउपास्तेतदनुग्रहार्थमितिशेषः ननुभवंत्योपितथाकुर्वंत्वित्यत्राह वयमिति तत्रवयंवनचा
रिण्यःकाःस्याम अपिचपुनरपिशृणु कृपणस्यकिंपचानस्यास्मद्विधस्यजनस्यपक्षे अतिकेउत्तमश्लोकशब्दएवकर्णविषयोनतुवाच्योर्थश्चक्षुर्विषयइत्यर्थः यद्वा उत्तमश्लोकशब्दःकृपणपक्षेदीनपक्षपातीश्रुतः
सोप्यस्मद्विषयोनाभूदित्यर्थः १५ प्रणतकृष्णशिरस्थितस्वपादस्मरणातिरेकविवशास्वपादमुद्धवशिरसिस्थितंमत्वावक्ति विसृजेति तवशिरसिस्थितंममपादंविसृजमुंच अहंत्वांवेद्मि अनुनयसारैःसांत्व
विषयैश्चाटुकारैरापातरमणीयैःप्रियवचनैःअलंपर्याप्तं किंचदौत्येस्थितःत्वंमुकुंदंयाहि किमित्येवंकोपगर्भवचनंवदसीतितत्राह स्वकृतइति स्वकृतेस्वनिमित्तंकृष्णार्थमित्यर्थः विसृष्टापत्यपत्यान्यलोकाः
त्यक्तपुत्रभर्तृबंधुजनाः अस्मानिहवनेव्यसृजदितियदतोऽकृतचेताः अकृतज्ञःकृतघ्नइत्यर्थः इतोहंत्वांसंदधामीतितत्राह किंन्विति अस्यकृष्णस्यानुसंधेयंकिंनुनाकिमपीत्यन्वयः अनुनयसारैःश्रेष्ठैःवा उ
त्तमश्लोकसंक्रांतचरणामलक्तकःशशी संध्यारुणइवाभातियस्यपापात्सवःशिवइतिवचनात् ईश्वरोऽप्यज्ञजनमोहनार्थमेवंविधलीलांजपतीति १६

प्रणयकोपातिरेकेणासंधेयत्वदोषानुत्पादयति मृगयुरिति योरामनामाभूत्वाकपींद्रंवालिनंविव्यधेहिंसितवान् कइव मृगयुर्लुब्धकइव यथालुब्धकःउपाश्रयेस्थित्वाविध्यतिमृगंतथायमपीत्याक्षेपार्थः क
पेःसुग्रीवस्यइंद्रियंद्रावितवानित्यपराधंदृष्ट्वेतिस्तुत्यर्थः किंच ।किरातःनिषादइव स्त्रियंवि रूपांछिन्ननासिकाकर्णत्वेनसौंदर्यहीनामकृत परामृष्टायाःशूर्पणख्यामेपतिर्भवेतिविरूपंविपरीतशब्दंश्रुत्वावि
रूपामकरोत् नतुशुद्धस्त्रियमितिनिष्कृष्टोर्थः किनःपरमानंदिनोमुक्ताःरातंमित्रंयस्यसाकिरातः स्त्रीजितःस्त्रैणः स्त्रीजितापराभूतायेनसतथा कामयानांपतिमिच्छंतीं कामएवयानयस्याःसातथा स्मरना
मरथाधिरूढत्वाहुष्टामित्यर्थ. किंचवामनावतारेमहावहपर्वैयज्ञसबहुमानंबलेःत्रिपदपरिमितंभूम्युपहारमादायकृतघ्नइवायंबलिनामानंदैत्यबिलवासपातालवासिनंअकृत पूजायांहेतुमाह वेदेति वेदावि
दामृषीणांवर्गेणसमूहेनवंद्यइतियत्तस्मान्मुग्धाद्बलेःपूजामवाप्यापितंबद्ध्वापातालनिवासिनमकरोदित्यर्थः बलपरिवर्तनइतिधातोः बलिमिंद्रस्यविद्यमानेत्रैलोक्येपरिवर्तमानंपरकीयंस्वीयवत्वशंकृत्वाचर
णलक्षणंचौर्याख्यापराधंदृष्ट्वादुष्टशिक्षणंकृतवानित्याध्यात्मार्थः बकारवकारयोःअन्योन्यात्मकमनुशासनसिद्धं कृष्णःकीदृशः वेदविदांवैदिकानांवर्गोवर्जनंयेषुतेवेदाविद्वर्गाविंद्यादयःतैःवंद्यइत्यनेनाविद्य
मानकथननिपुणत्वेनास्मन्मनोमोहनंकृत्वाहतवानितिसूचितं निंदास्तुतीउपसंहरति तदिति यतोऽयंकृष्णोस्मासुशोकाधानमकरोत्तस्मादसितेनमलिनेनकृष्णेनसहसख्यैःसहासनशयनादिलक्षणैरलंवा
रितं असितस्यमेघश्यामस्यनित्यमुक्तस्यवा षिञ्बंधनइतिधातुः हरेःसख्यशब्देनार्चनादिकमुपलक्ष्यते अर्चनादिभिरलंभूषणमात्मनइतिशेषः निर्विण्णाचेत्किमितितत्प्रसंगंकरोषीतितत्राह दुस्त्यजइति
तस्यकृष्णस्यकथार्थः चरितविषयव्यवहारोदुस्त्यजस्त्यक्तुमशक्यःपारवश्यादितिशेषः किंचदुःखंत्यजतीति यद्वातस्यकथानिवृत्तिः अशोभनंददातीति १७ गुणाअप्यनेनसूचिताइतिप्रकटनायोत्तर

मृगयुरिवकपींद्रंविव्यधेयःकिरातःस्त्रियमकृतविरूपांस्त्रीजितःकामयानाम् बलिमपिबलिवासंवेदविद्वर्गवंद्यस्तदलमसितसख्यैर्दुस्त्यजस्तत्कथार्थः १७
यदनुचरितलीलाकर्णपीयूषविप्रुट्सकृददनविधूतद्वंद्वधर्माविनष्टाः ॥ सपदिगृहकुटुंबंदीनमुत्सृज्यदीनाबहवइहविहंगाभैक्षचर्यांचरंति १८ वयमृतमिव
जिह्मव्याहृतंश्रद्दधानाःकुलिकरुतमिवाज्ञाःकृष्णवध्वोहरिण्यः ॥ ददृशिमसकृदेतत्तन्नखस्पर्शतीव्रस्तनरुजपरमार्तिंभण्यतामस्यवार्ता १९

बंधेनगुणानेवाक्ति यदनुचरितेति यस्यकृष्णस्यानुवचनमनुयुगंवान्ववतारंवाचरितालीलैवकर्णपीयूषंकर्णामृतंतस्यविप्रुट्बिंदुस्तस्यसकृददनेनएकवारश्रवणलक्षणेनविधूताद्वंद्वधर्मारागादिलक्षणायेषां
ते तेचाविनष्टाअनुच्छिन्नज्ञानधर्माश्च अनुच्छित्तिधर्मेतिश्रुतेः विनष्टाइतिपृथक्पदंवा विगतंनष्टंनाशनयेभ्यस्तेतथा मुक्तावपिस्वरूपभेदधर्मरहितानभवंतीत्यर्थः सवाअयमात्माब्रह्मविज्ञानमयोमनोमयइ
त्यादिश्रुतेः सपदिवैराग्यज्ञानानंतरंदीनंदारिद्र्यापादकंकुटुंबंविसृज्यदीनाः दीङ्क्षयइतिधातोः दीनानिदोषाइत्यर्थः बहवोविहंगाःविहायसनाम्नाकाशेनहरिणाधारेणगच्छंतीतिविहंगाः संन्यासिनइहजी
वराशौभैक्षचर्यांज्ञानलक्षणामुद्दिश्यचरंति देहयात्रांकुर्वंति ज्ञानार्थमेवतेषांदेहधारणनोदरपूरणार्थमित्यर्थः प्रव्रजत्येतद्धस्मवैतेपूर्वेविद्वांसःप्रजांनकामयंतेकिंप्रजांकरिष्यामोयेषांनोयमात्मायंलोकइतिते
हस्मपुत्रैषणायाश्चवित्तैषणायाश्चलोकैषणायाश्चव्युत्थायाथभिक्षाचर्यांचरंतीतिश्रुतेः १८ कृष्णवध्वोवयंयस्याजिह्मंकुटिलंव्याहृतंवचनमृतसत्यमितिश्रद्दधानाः यथाअज्ञाःकृष्णमृगवध्वोहरिण्यःकुलिकस्य
मृगविश्वासकर्तुःरुतंगीतंनानाप्रकारंश्रद्दधते आस्तिक्यबुद्धिंकुर्वंति तथातस्यैतस्यसकृन्नखस्पर्शनेननखस्पर्शापेतापनोत्पन्नेनतीव्रेणस्तनानांरुजेनक्षतेनजातायातांपरमांअत्युत्कटार्तिमुखलक्षणापीडांदह
शिमअनुबभूविमेतियत्ततोस्यवार्ताभण्यतां श्रुतयातयाप्यानंदमाशास्महइति जिह्मंमंदमल्पमपिव्याहृतमितिपदतःश्रद्धधानाःईश्वराणांवचःसत्यंतथैवाचरितंक्वचिदितिवचनात् जिह्ममदेभवक्रयोरिति
स्वध्वनिसादृश्याद्धारिणीनांकुलिकरुतवशत्वंनत्वसत्यंतादित्यध्यात्मंयोज्यंअन्यवार्तेतिकेचित् अन्यविषयंवचनंनत्वेतद्विषयं सर्वस्मादन्यस्याविलक्षणस्याभिन्नस्येतिवा १९

आत्मनःकृष्णैकचित्तत्वंदर्शयंतीग्रहाविष्टेववाक्ति प्रियेति हेप्रियसख प्रियस्यकृष्णस्यसखे पुनरागाः पश्चादावृत्त्यागतोऽसि पुनरप्रथमेप्रश्नेव्यावृत्तावधारणइति स्वंप्रेयसाकृष्णेनपुनःप्रेषितःआसि किमनुरुंधेकमर्थमस्मत्तःस्वीकर्तुमिच्छतितंवरय प्रेष्ठबंधुत्वात्त्वमस्माकंमाननीयोसि आत्मनोनेतुमागतइतिभ्रांतबुद्धिराह अंगेति अंगभोउद्धव इहस्थितानस्मान्दुस्त्यजबंधोःकृष्णस्यपार्श्वंसमीपंनय सिकिंदौर्घट्यमित्यतःसपत्नीबुद्ध्यानशक्यमित्याहसततमिति श्रीनामवधूस्तस्योरसिसततमास्ते सततशब्दःआपेक्षिकइतितत्राह साकमिति अर्धांगित्वेनआस्तइति सपत्न्याःलक्ष्म्याःकदापिवियोगाभावात् त्वन्नीतानांतद्दर्शनमपिदुर्लभं किंपुनःसंभाषणंकिंनितरांतच्चार्वितादानंकुतस्तथांसुरतललितानुभवइत्यास्तामयंप्रसंगइति २० इदंचोन्मत्तप्रलपितसममित्याह अपीति अधुनाआर्यस्यपूज्यस्यवसुदेवस्यपुत्रःश्रीकृष्णःमधुपुर्यांबतलोकस्यमनःसंतोषंविधायआस्तेअपिकिं किंचसकृष्णःपितुर्नंदस्यगेहंमायाँयशोदातंचपितरंस्मरत्यपि किंचबंधुभूतान्गोपांश्चस्मरति अपिचसकृष्णःकाचित्कचनकालमादायाकिंकरीणांनोस्माकंगृहीतोपिअनुग्रहंकरोतिकिंवद कोयमनुग्रहइतितत्राह भुजमिति कदानुअगुरुवत्सुगंधंभुजमस्मन्मूर्ध्निअधास्यत्धारयिष्यति तदपिवक्तव्यमित्यर्थः यद्वाआगमिष्य

प्रियसखपुनरागाःप्रेयसाप्रेषितस्त्वंवरयकिमनुरुंधेमाननीयोसिमेंऽग ॥ नयसिकथमिहास्मान्दुस्त्यजंबंधुपार्श्वंसततमुरसिसौम्यश्रीर्वधूःसाकमास्ते २० अपिबतमधुपुर्यामार्यपुत्रोऽधुनास्तेस्मरतिसपितृगेहंसौम्यबंधूंश्चगोपान् ॥ क्वचिदपिसकथंनःकिंकरीणांगृहीतोभुजमगुरुसुगंधंमूर्ध्न्यधास्यत्कदानु २१ श्रीशुकउवाच ॥ अथोद्धवोनिशम्यैवंकृष्णदर्शनलालसाः ॥ सांत्वयन्प्रियसंदेशैर्गोपीरिदमभाषत २२ अहोयूयंस्मपूर्णार्थाभवत्योलोकपूजिताः ॥ वासुदेवेभगवतियासामित्यर्पितामतिः २३ दानव्रततपोहोमजपस्वाध्यायसंयमैः ॥ श्रेयोविर्विधैरन्यैश्चकृष्णेभक्तिर्हिसाध्यते २४ भगवत्युत्तमश्लोकेभवतीभिरनुत्तमा ॥ भक्तिःप्रवर्तितादिष्ट्यामुनीनामपिदुर्लभा २५ दिष्ट्यापुत्रान्पतीन्देहान्स्वजनान्भवनानिच ॥ हित्वावृणीतयूयंयत्कृष्णाख्यंपुरुषंपरम् २६ सर्वात्मभावोऽधिगतोभवतीनामधोक्षजे ॥ विरहेणमहाभागामहान्वोऽनुग्रहःकृतः २७ श्रूयतांप्रियसंदेशोभवतीनांसुखावहः ॥ यमादायागतोभद्राअहंभर्तुर्हिकिंकरः २८ श्रीभगवानुवाच ॥ भवतीनांवियोगोमेनहिसर्वात्मनाक्वचित् ॥ यथाभूतानिभूतेषुखंवाय्वग्निर्जलंमही २९ तथाहंचमनःप्राणबुद्धींद्रियगुणाश्रयः ॥ आत्मन्येवात्मनात्मानंसृजेहन्म्यनुपालये ३०

तद्वंधास्यत्वसंदेहः तदागमनंकदान्वितिपृच्छामीतिवा २१ २२ पूर्णार्थाःकृतकृत्याःइतिशब्दोहेत्वर्थः २३ शास्त्रतोनियमकरणंव्रतं संयमइंद्रियनिग्रहः हितसाधनानुष्ठानंश्रेयोविधिः २४ दुर्लभेतिवचनंभक्तैःकर्तव्यत्वपरं नतुमुनीनांतादृशीभक्तिर्नास्तीति २५ यूयंकृष्णाख्यंपरमपुरुषंवृणीतेतियत्तद्दिष्ट्यासदैवानुग्रहः २६ भवतीनांसर्वात्मनाअखंडस्वामिनाहरिणासहभावोलीलाधिगतःप्राप्तइतियदतोविरहेणमहाननुग्रहःकृतइतिमन्ये २७ इदानींकृष्णसंदेशंवक्तुमुपक्रमते श्रूयतामिति २८ सर्वात्मनासर्वप्रकारेणानिरूप्यमाणेसति एतमर्थंदृष्टांतेनोपपादयति यथेति यथापंचभूतानिभूतेषुचराचरशरीरेषुकारणत्वेनानुगतानि तथाहं कानितानिभूतानीत्यतआह खमित्यादिना वाय्वग्निरितिछांदसःप्रयोगः २९ सामान्यतउक्तंविशिनष्टि मनइति नन्वमुख्यकारणत्वंकथयेति तत्राह आत्मनापरमेश्वरेणांतरेणात्मानंदेहादिसर्वंसृजेहन्मिसंहरामि अनुपालयेरक्षामीति ननुतर्हिभूतवत्त्वंतदभिन्नःकिमित्यतउक्तं आत्मनीति ३०

स्वाधारत्वेनातत्त्वेनआत्मनेत्युक्तंविवृणोति आत्मेति आत्ममायानुभावेनस्वरूपेच्छानिश्चयेन निश्चयंविशिनष्टि भूतेति भूतादीन्व्याप्यवर्तमानेन अनेनभूतादीनामवांतरकारणत्वेननतत्कारणत्वो क्तिविरोधः भूतेंद्रियगुणात्मनेत्यनेनजडरूपत्वंपरमात्मनःप्राप्तंनिवारयति आत्मेति ज्ञानमयःपूर्णज्ञानःगुणानांसत्त्वादीनामन्वयोयस्यसतथा नकेवलंज्ञानमेवगुणोस्यकिंत्वन्येप्यानंदादयःसंतीत्यतोवोक्तं गुणान्वयइति आनंदादिगुणानामन्वयोयस्मिन्सतथा ३१ उक्तार्थेकिंप्रमाणमितितत्राह सुषुप्तीति माययाहरेरिच्छयावृत्तिःस्वरूपलाभोयासांतास्तथाताभिः स्वापादिकंसकर्तृकंकार्यत्वात्घटव दित्याद्यनुमानंपक्षधर्मताबलेनेयतेज्ञायतइत्यर्थः ३२ उपजीव्यप्रमाणाभावेनानुमानस्यदुर्बलत्वंस्यादितितत्राह एतदंतइति समाम्नायःनिर्दोषआगमःएतस्यानुमानार्थस्यांतोनिर्णयोयस्मात्सतथा अंतोऽध्यवसितेमृत्याविति च नकेवलमनुमानेनायमर्थःसंपद्यतेवेदादिनापीतिभावेनचाह एतदंतइति हरितत्त्वनिर्णायकःएतज्ज्ञानपर्यवसायीत्यर्थः वासुदेवपरावेदावासुदेवपरामखाः वासुदेव

आत्ममायानुभावेनभूतेंद्रियगुणात्मना ॥ आत्माज्ञानमयःशुद्धोव्यतिरिक्तोगुणान्वयः ३१ सुषुप्तिस्वप्नजाग्रद्भिर्मायावृत्तिभिरीयते ३२ एतदंतःसमा म्नायोयोगःसांख्यंमनीषिणाम् ॥ त्यागस्तपोदमःसत्यंसमुद्रांताइवापगाः ३३ यत्त्वहंभवतीनांवैदूरेवर्त्येप्रियोदृशाम् ॥ मनसःसन्निकर्षार्थंमदनुध्यान काम्यया ३४ यथादूरतरेप्रेष्ठेमनआविश्यवर्तते ॥ स्त्रीणांचनतथाचेतःसन्निकृष्टेऽक्षगोचरे ३५ मय्यावेश्यमनःकृत्स्नंविमुक्ताशेषवृत्तियत् ॥ अनुस्मरं त्योमांनित्यमचिरान्मामुपेष्यथ ३६ यन्मयाक्रीडितारात्र्यांवनेऽस्मिन्व्रजआस्थिताः ॥ अलब्धरासकल्याणाआपुर्मांमद्वीर्यचिंतया ३७ श्रीशुकउवाच एवंप्रियतमादेशमाकर्ण्यव्रजयोषितः ॥ ताऊचुरुद्धवंप्रीतास्तत्संदेशागतस्मृतीः ३८ गोप्यऊचुः ॥ दिष्ट्याऽहितोहतःकंसोयदूनांसानुगोऽघकृत् ॥ दिष्ट्याप्तैर्लब्धसर्वार्थैःकुशल्यास्तेऽच्युतोऽधुना ३९ कच्चिद्गदाग्रजःसौम्यकरोतिपुरयोषिताम् ॥ प्रीतिंनःस्निग्धसव्रीडहासोदारेक्षणार्चितः ४० कथंरति विशेषज्ञःप्रियश्चपुरयोषिताम् ॥ नानुबध्येतत्तद्वाक्यैर्विभ्रमैश्चानुभाजितः ४१ अपिस्मरतिनःसाधोगोविंदःप्रस्तुतेक्वचित् ॥ गोष्ठीमध्येपुरस्त्रीणांग्रा म्यस्वैरकथांतरे ४२ ताःकिंनिशाःस्मरतियासुतदाप्रियाभिर्वृंदावनेकुमुदकुंदशशांकरम्ये ॥ रेमेक्वणच्चरणनूपुररासगोष्ठ्यामस्माभिरीडितमनोज्ञकथः कदाचित् ४३ अप्येष्यतीहदाशार्हस्तप्तास्वकृतयाशुचा ॥ संजीवयन्नुव्रजंगात्रैर्यथेंद्रोवनमंबुदैः ४४

परायोगाइत्यादेःत्यागोदुर्दर्शनाभ्यासवर्जनम् सत्यंसत्यभूतंवाक्यम् अत्रदृष्टांतमाह समुद्रांताइति ३३ कस्त्यजेन्मांभवादृगित्युक्तिपरिहारमिवाह यत्त्विति योहमंतिकेवर्तमानोपिभवतीनांदृशां दूरेवर्तीतिप्रतीयतइतियत्तन्मदनुध्यानकाम्ययानिरंतरमदुपासनेच्छया मनःसन्निकर्षार्थंकृतमित्यन्वयः ३४ निदर्शनेनैतमर्थमुपपादयति यथेति चशब्दात्पुरुषाणामितिग्राह्यम् प्रेष्ठेप्रियतमेपदार्थेपूर्वा नुभूतइतिशेषः अक्षगोचरेइंद्रियविषये ३५ लोकेप्रियतमस्मरणेफलसंदेहोनतथामत्स्मरणंफलनिश्चयादितिभावेनाह मयीति यद्विमुक्ताअशेषावृत्तयोयस्यतत्तथा तन्मनःमय्यावेश्यनित्यंमामनुस्मर न्त्योयूयंशीघ्रंमांतथाउपेष्यथेत्यन्वयः ३६ अस्मिन्नर्थेस्वानुभूतमर्थंप्रमाणयति यन्मयेति यद्यथाव्रजेआस्थिताअस्मिन्वनेअलब्धरासकल्याणाःअप्राप्तगृहसुखाःयूयंमयारात्रौ क्रीडिता मद्वीर्यचिंतयामामापुः एवमितिशेषः ३७ तत्संदेशेनागतभगवद्विशेषस्मरणाः ३८ यदूनामहितः आप्तैर्जनैः ३९ ४० तासांवाक्यैःकथंनानुबध्येतविभ्रमैःशृंगारचेष्टाभिः अनुभाजितःसभाजितः ४१ ग्राम्याणांशब्दादि विषयलालसानांस्वैरकथांतरेस्वच्छंदविषयस्यव्यवहारविशेषेप्रस्तुतेप्रसक्ते ४२ यासुनिशासु ४३ गात्रैरवयवैः ४४

अदीर्घेणकालेनागप्यामीतिपदुक्तंतत्स्तोभनमात्रम् आगमनेनिमित्ताभावादित्याह कस्मादिति ४५ कृतात्मनःपूर्णरूपस्यअर्थोविषयःकिंक्रियेतकिंसुसंकुर्यात् ४६ कृष्णस्यपूर्णकामत्वात्तत्तथास्तुयुष्माकंसुखानिमित्तंकितत्राह परमितिआशाअतितृष्णा ४७ नकेवलमस्माकमेवकृष्णाशादुस्त्यजा अन्यस्यापीत्याहुः कइति ४८ आक्रीडिताःक्रीडारंगीकृताः इमेसरिदादय ४९ नंदगोपसुतंपुनःपुनःस्मारयंतिबतआश्चर्यं ननुसरिदादिदर्शनएवश्रीकृष्णस्मरणंअन्यदानास्तीत्यायातमितितत्राह श्रीनिकेतइति तस्यश्रीकृष्णस्यपदकेप्रशस्तपदे प्रशस्तत्वंकुतइत्यतउक्तम् श्रीनिकेतइति ५० उक्तमेवद्रढयति गत्येति ५१ नित्यंस्वजाप्यांविज्ञापयंति हेनाथेति ऐश्वर्यमूर्तेः रमायाअपिआशीःप्रद व्रजनाथानागोपानाआर्तिनाशन मग्नंदुःखार्णवेइतिशेषः गवांविंदोलाभोयस्मात्सतथा गोविंद इति ५२ ॥ इतिश्रीभागवतेम०दशमस्कंधेविजयध्वजकृतटीकायांपंचचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥ भक्तिमेवानिरूपयत्यस्मिन्नध्याये तत्रादौगोप्यःउद्धवंकृष्णबुद्ध्यापूजयंतिस्मेत्याह शुकइति १ वि

कस्मात्कृष्णइहायातिप्राप्तराज्योहताहितः ॥ विहृत्यनगरस्त्रीभिःप्रीतःसर्वसुहृद्वृतः४५किमस्माभिर्वनौकोभिरन्याभिर्वामहात्मनः ॥श्रीपतेराप्तकामस्यक्रियेतार्थःकृतात्मनः४६परंसुखंहिनैराश्यंस्वैरिण्यप्याहपिंगला ॥तज्जानतीनांनःकृष्णेतथाप्याशादुरत्यया४७कउत्सहेतसंत्यक्तुमुत्तमश्लोकसंविदम् ॥ अनिच्छतोपियस्यश्रीरंगान्नच्यवतेक्वचित्४८सरिच्छैलवनोद्देशागावोवेणुरवाइमे ॥ संकर्षणसहायेनकृष्णेनाक्रीडिताविभो४९पुनःपुनःस्मारयंतिनंदगोपसुतंबत ॥ श्रीनिकेतैस्तत्पदकैर्विस्मर्तुंनैवशक्नुमः ५० गत्याललितयोदारहाससलीलावलोकनैः ॥ माध्व्यागिराहृतधियःकथंतंविस्मरामहे ५१ हेनाथहेरमानाथव्रजनाथार्तिनाशन ॥ मग्नमुद्धरगोविंदगोकुलंवृजिनार्णवात्५२ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेपंचचत्वारिंशोऽध्यायः ४५ श्रीशुकउवाच ॥ ततस्ताःकृष्णसंदेशैर्व्यपेतविरहामयाः ॥ उद्धवंपूजयांचक्रुर्ज्ञात्वास्निग्धमधोक्षजे१उवासकतिचिन्मासान्गोपीनांविनुदन्शुचः ॥ कृष्णलीलाकथागायन्रमयामासगोकुलम् २ यावंत्यहानिनंदस्यव्रजेऽवात्सीत्सउद्धवः ॥ व्रजौकसांक्षणप्रायाण्यासन्कृष्णस्यवार्तया ३ सरिद्वनगिरिद्रोणीर्वीक्षन्कुसुमितान्द्रुमान् कृष्णक्रीडासमंरेमेहरिदासोव्रजौकसाम् ४ दृष्ट्वैवमादिगोपीनांकृष्णावेशात्मविक्लवम् ॥ उद्धवःपरमप्रीतस्तानमस्यन्निदंजगौ ५ उद्धवउवाच ॥ एताःपरंतनुभृतांभुविगोपवध्वोगोविंदएवमखिलात्मनिरूढभावाः ॥ वांछंतियद्भवभियोमुनयोवयंचकिंब्रह्मजन्मभिरनंतकथानयत्र ६

नुदन्परिहरन् कृष्णस्यलीलाःयासुतास्तथा २ अवात्सीत्उवास क्षणप्रायाणिक्षणकल्पानि ३ पार्श्वद्वयोन्नतनिम्नानिम्नकुसुमितवृक्षनिविष्टास्थलीद्रोणीसानुविशेषः व्रजौकसांकृष्णक्रीडास्मरणंयथाभवतितथेतिक्रियाविशेषणम् सुखंकृत्वारेमे हरिदासउद्धवः ४ गोपीनामेवमादिकृष्णावेशात्मविक्लवंदृष्ट्वानमस्यन्प्रावण्यकुर्वन् ५ अखिलात्मनेपूर्णात्मनिगोविंदेदृढभावाः एवंनित्यमतिवर्धमानभक्त्याएतागोपवध्वस्तनुभृतांमध्येपरमुत्तमंशरीरभरणफलमाजइत्यन्वयः मुन्यादिषुसत्सुकाकीविशिष्याच्यतइतितत्राह वांछतीति भवभियःभद्रबुद्ध्यापिमुनयःयद्भक्तिलक्षणंमुक्तिसाधनंवांछंति वयंचवांछामःनात्वित्थंभवाम तत्रकोहेतुरित्यतोवोक्तंभवभियइति संसारोद्विग्नबुद्धित्वादित्यर्थः भवभयादितिपाठेसंसारभयंसंदर्श्येतिल्यब्लोपेपंचमी मुनीनांब्रह्मकुलोत्पन्नोत्तमत्वात्किनिनिंदिषुरिवब्रवीषीतितत्राह किंब्रह्मेति यत्रयेषुब्राह्मणजनेनषुअनंतस्यहरेःकथानास्तितैःकं नकिमपिप्रयोजनम् जीवन्मृतत्वादित्यर्थः ६

इमाःस्त्रियःक्क कृष्णेएषरूढभावःक्क अन्वयानुपपत्तेःकथमिति तत्राह वनचराइति तेऽगार्थंवनचरत्वंकिंनस्यादित्यतउक्तं व्यभिचारेति व्यभिचारशीलाः अनैकांतिकस्वभावाः अनियतभर्तृभिःरति युक्ताइत्यर्थः शीलंवृत्तस्वभावयोरितिकृष्णेगोपिकश्चिद्गोपःकिंनस्यादित्यतउक्तं परमात्मनीति अनन्वयेकिमर्थंश्रेयःप्रयच्छतीत्यतोभक्तिरेवप्रयोजिकेत्याशयेनाह नन्विति अविदुषोपिशास्त्रोक्तिमजान तोपिअनुभजतःस्वयोग्यतानुरोधेनभक्तिंकुर्वतःपुंसःईश्वरःसाक्षाच्छ्रेयस्तनोति नन्वित्यनेन भक्त्यात्वनन्ययाशक्यअहमेवंविधोर्जुनेत्यैतिह्यदर्शयति प्रश्नावधारणैतिह्यसमीहानुमतेनन्विति उपयुक्तः से वितोऽगदराजःऔषधश्रेष्ठंरोगिकमनुकूलंफलंददातियथातथात्रापीति ७ यःप्रसादःव्रजवल्लवीनांगोष्ठस्थानांगोपीनांउदगात् उदितः अयंभक्त्यानितांतरतेःश्रियःस्वर्योषितांचनास्ति नन्वस्माभि रनुज्ञातंनतुशास्त्रेणेत्यर्थः कीदृशीनांस्वर्गांगनानांललितांगरुचांअखिलविलासोपेतशरीरकांतीनां कथंभूतानांगोपीनांरासक्रीडोत्सवेअस्यकृष्णस्यभुजदंडेनगृहीतकंठाश्चलब्धाशिषश्चसुरतसुखोद्बोध कसुभवाक्यप्रबंधाश्चयास्तासांअन्याःअन्यासांस्त्रीणां बहुलंछंदसीतिविभक्तिव्यत्ययविधानात् अन्यस्त्रियईदृशप्रसादंनापुरिति कुतइतिवा ८ अहंआसांगोपीनांचरणरेणुजुषावृंदावनेप्ररूढा

क्वेमाःस्त्रियोवनचराव्यभिचारशीलाःकृष्णेक्वचैवपरमात्मनिरूढभावः ॥ नन्वीश्वरोनुभजतोविदुषोपिसाक्षाच्छ्रेयस्तनोत्यगदराजइवोपयुक्तः ७ नायंश्रि योनुनितांतरतेःप्रसादःस्वर्योषितांचललितांगरुचांकुतोन्यः ॥ रासोत्सवेऽस्यभुजदंडगृहीतकंठलब्धाशिषांयउदगाद्व्रजवल्लवीनाम् ८ आसामहोचर णरेणुजुषामहंस्यांवृंदावनेकिमपिगुल्मलतौषधीनाम् ॥ यादुस्त्यजंस्वजनमार्यपथंचहित्वाभेजुर्मुकुंदपदवींश्रुतिभिर्विमृग्याम् ९ यावैश्रियार्चितमजा दिभिराप्तकामैर्योगेश्वरैरपियदात्मनिरासगोष्ठ्याम् ॥ कृष्णस्यतद्भगवतश्चरणारविंदंन्यस्यस्तनेषुविजहुःपरिरभ्यतापम् १० वंदेनंदव्रजस्त्रीणांपादरेणुम भीक्ष्णशः ॥ यासांहरिकथोद्गीतंपुनातिभुवनत्रयम् ११ श्रीशुकउवाच ॥ अथगोपीरनुज्ञाप्ययशोदांनंदमेवच ॥ गोपानामंत्र्यदाशार्होयास्यन्नारुरुहेर थम् १२ तंनिर्गतंसमासाद्यनानोपायनपाणयः ॥ नंदादयोनुरागेणप्रावोचन्नश्रुलोचनाः १३ मनसोवृत्तयोनःस्युःकृष्णपादांबुजाश्रयाः ॥ वाचोभिधा यिनीर्नाम्नांकायस्तत्प्रवणादिषु १४ कर्मभिर्भ्राम्यमाणानांयत्रक्वापीश्वरेच्छया ॥ मंगलाचरितैर्दानैरतिर्नःकृष्णईश्वरे १५ एवंसभाजितोगोपैःकृष्णभ क्त्यानराधिप ॥ उद्धवःपुनरागच्छन्मथुरांकृष्णपालिताम् १६ कृष्णायप्रणिपत्याहभक्त्युद्रेकंव्रजौकसाम् ॥ वासुदेवायरामायराज्ञेचोपायनान्यदाद् १७ ॥ ॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेषट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥ ॥ ॥ ॥ छ ॥

नांगुल्मलतौषधीनांमध्येगुल्मादिकंकिमपिस्यांउद्धवेयं अहोअमीषापूर्वजन्मार्जितपुण्यराशिः यागोप्यःत्यक्तुमशक्यंस्वजनंभर्त्रादिकंआर्यपथंस्मार्तमार्गंनियतस्वभर्तृसंगविषयंहित्वा वेदशिरोभिरपि मार्गणीयांमुकुंदपदवींभेजुरित्यन्वयः ९ श्रियाऽजादिभिःब्रह्मादिभिराप्तकामैःसत्यसंकल्पैः योगेश्वरैःसनकादिभिरपिआत्मानिहृदयेनिगाप पदर्चितयागोप्यःकृष्णस्यभगवतश्चरणारविंदंस्तने षुन्यस्यपरिरभ्य कामनिमित्तसंतापंविजहुः आसामितिपूर्वेणान्वयः १० वंदेस्तौमि ११ १२ १३ नोस्माकंमनसोवृत्तयोव्यापाराःकृष्णपादपद्माश्रयाःस्युःअस्माकंवाचोनाम्नामभिधायिनीर्वदंत्यः स्युः अस्माकंकायस्तस्यप्रवणादिषुनमस्कारादिषुस्यादित्यन्वयः १४ यत्रक्वापिदेवयोनिषु अचेतनस्यकर्मणःप्रवर्तकत्वंकथंघटतइत्यतउक्तं ईश्वरेच्छयेति रतिर्भक्तिलक्षणा १५ १६ ॥ १७ ॥ इतिश्री भागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेविजयध्वजकृतटीकायांषट्चत्वारिंशोध्यायः ॥ ४६ ॥

कृष्णाभिक्रियार्थोऽर्पितगात्रः श्रीनारायणः सत्स्वकृतवांछितार्थसाधनार्थमवतीर्णइत्येतमर्थमभिप्रेत्यास्मिन्नध्याये तत्रादौ सैरंध्र्याअभीष्टसाधनार्थंतद्गृहगमनंवक्ति अथेत्यादिना अथकथांतरारंभः सैरं ध्र्याःगंधकारिकायाःकृष्णागमनकामेनतप्तायाःयच्छन्ददन् १ महार्हैःमहतांयोग्यैरुपस्करैःउपकरणैरुपेतं कामोपायैःकामभोगसाधनैःउपबृंहितंपूर्णं एतानेवदर्शयति मुक्तेति वितानमुपरिप कः २ ३ येनप्रकारेणोपगमनंकार्यं यथोपसंगम्यसदासनादिभिः ४ साधुतयाउचिततयाऽभिमृश्यपरिमृज्यस्पृष्ट्वेत्यर्थः दांतंगजदंतरचितं महताधनेनविक्रीयतेक्रीयतेचेतिमहाधनम् ५ ध्वाकल्पासवादिभिःप्रसाधितात्याथलंकृतदेहा सव्रीडलीलादिभिर्युक्ता ६ रतौनिमित्तमाह अनुलेपेति अनुलेपार्पणेनहरेःगंधसमर्पणेनलब्धःपुण्यलेशः पुण्यैकदेशोययासातथातया ७ रुजःकाम

बादरायणिरुवाच ॥ अथविज्ञायभगवान्सर्वात्मासर्वदर्शनः ॥ सैरंध्र्याःकामतप्तायाःप्रीतिंयच्छन्गृहंययौ १ महार्होपस्करैराढ्यंकामोपायोपबृंहितम् ॥ मुक्तादामपताकाभिर्वितानशयनासनैः २ धूपैःसुरभिभिर्दीपैःस्रग्गंधैरपिमंडितम् ३ गृहंतमायांतमवेक्ष्यसासनात्सद्यःसमुत्थायहिजातसंभ्रमा ॥ यथोपसंगम्यसखीभिरच्युतंसभाजयामाससहासनादिभिः ४ तथोद्धवःसाधुतयाभिपूजितोन्यषीददुर्व्यामभिमृश्यचासनम् ॥ कृष्णोपिदांतंशयनंमहाधनंविवेशलोकाचरितान्यनुव्रतः ५ सामज्जनालेपदुकूलभूषणस्रग्गंधतांबूलसुधासवादिभिः ॥ प्रसाधितात्मोपससारमाधवंसव्रीडलीलोत्स्मितविभ्रमेक्षितैः ६ आहूयकांतांनवसंगमह्रियाविशंकितांकंकणभूषितेकरे ॥ प्रगृह्यशय्यामधिवेश्यरामयारेमेऽनुलेपार्पणपुण्यलेशया ७ साऽनंगतप्तकुचयोरुरसस्तथाऽक्ष्णोर्जिघ्रंत्यनंतचरणेनरुजोमृजंती ॥ दोर्भ्यांस्तनांतरगतंपरिरभ्यकांतमानंदमूर्तिमजहादतिदीर्घतापम् ८ सैवंकैवल्यनाथंतंप्राप्यदुष्प्रापमीश्वरम् ॥ अंगरागार्पणेनाहोदुर्भगेदमयाचत ९ आहोष्यतामिहप्रेष्ठदिनानिकतिचिन्मया ॥ रमस्वनोत्सहेत्यक्तुंसंगंतेऽम्बुरुहेक्षण १० तस्यैकामवरंदत्त्वामानयित्वाचमानदः ॥ सहोद्धवेनसर्वेशःस्वधामागमदर्द्धिमत् ११ दुराराध्यंसमाराध्यविष्णुंसर्वेश्वरेश्वरम् ॥ यावृणीतमनोग्राह्यमसत्त्वात्कुमतिर्ह्यसौ १२ अक्रूरभवनंकृष्णःसहरामोद्धवःप्रभुः ॥ किंचिच्चिकीर्षन्प्रागादक्रूरप्रियकाम्यया १३ सतान्नरवरश्रेष्ठानाराद्वीक्ष्यस्वबांधवान् ॥ प्रत्युत्थायप्रमुदितःपरिष्वज्याभ्यनंदत १४ पादावनेजनीरापोधारयञ्छिरसानृप ॥ अर्हणेनांबरैर्दिव्यैर्गंधस्रग्भूषणोत्तमैः १५ अर्चित्वाशिरसानम्यपादावंकगतौमृजन् ॥ प्रश्रयाऽवनतोऽक्रूरःकृष्णरामावभाषत १६ दिष्ट्यापापोहतःकंसःसानुगःपावितंकुलम् ॥ भवद्भ्यामुद्धृतंकृच्छ्राद्दुरंतात्त्वसमेधितम् १७ युवांप्रधानपुरुषौजगद्धेतूजगन्मयौ ॥ भवद्भ्यांनविनाकिंचित्परमस्तिनचापरम् १८

ज्वरान् संसारज्वरान्वा सास्तनांतरगतंवक्षस्थलगतम् ८ ९ १० ११ मनोग्राह्यंशब्दाद्यविषयंमनसाप्यग्राह्यं असत्त्वाद्रागदुष्टत्वात् तत्त्वनिश्चयाभावाद्वा अतएवकुमतिःकुत्सितेऽशब्दादौम तिर्यस्याःसातथा १२ मद्गृहमागंतव्यामितिप्रागुक्तंसत्यंकर्तुंअक्रूरगृहगमनंकृष्णस्यवक्ति अक्रूरेति किंपांडववृत्तांतज्ञानायाक्रूरप्रेषणकार्यंकर्तुमिच्छन् १३ आरात्दूरात्तान्वीक्ष्य १४ पादावनेजनीःपादप्रक्षालिनीःआअपइतिपदच्छेदःआइत्यास्वाद्य अपोधारयन्अर्हणेनयोग्यपूजासाधनेन १५ मृजन्परिमृजन् मृदुपीडयन्नित्यर्थः १६ १७ जगन्मयौजगद्व्यापिनौ तदेवविशिनष्टि भवद्भ्यामिति १८

अन्वावेश्यपदार्थानामणुत्वमहत्त्वानुकूलतयाप्रविश्य स्वशक्तिभिःइच्छादिस्वरूपशक्तिभिः श्रुतेःप्रत्यक्षस्यचविषयः अनृतेनहिप्रत्यूढाः वाचारंभणंविकारइत्यादिश्रुतेः अयंघटोयंपटइत्यादिनि
द्रीषार्थेंद्रियसंनिकर्षलक्षणंप्रत्यक्षं तत्सृष्ट्वातदेवानुप्राविशदितिश्रुतेः ऋतस्यतंतुंविततंविचृत्यतदपश्यदित्यादिश्रुतेः ब्रह्मादिज्ञानिप्रत्यक्षस्यचविषयोवा १९ इममेवार्थंसदृष्टांतंदर्शयति यथेति योनि
षुभोगस्थानेषुउत्पत्तिमत्स्वात् भूतशब्दवाच्येषुचराचरेषुपूर्वादृष्टवशात्गमागमेषुवस्तुषुपृथिव्यादयोनानाशुक्लनीलपीताद्यात्मनाभांति आत्मास्वयंयोनिःकारणंयेषांतानितथातेषु आत्मापरमात्मा
केवलआत्मतंत्रइतिविशेषणद्वयेनमहान्विशेषोस्तिमहादिभ्यइतिसूचयति २० विश्वस्यात्मयोनित्वंस्पष्टयति सृजसीति केवलत्वंस्पष्टयति नेति गुणैःसत्त्वादिभिः उत्पत्तिहेत्वभावादिति
युक्तमितिभावेनाह तइति शून्यस्त्वमितिनेत्याह ज्ञानात्मनइति क्वचकस्मिंश्चिद्देशेकालेच २१ जनितोतविष्णुरितिजन्मप्रतीतेः जातस्यहिध्रुवोमृत्युरितिमरणस्यअवश्यंभावात्कथंनैवहेतुरित्युच्यतइ
तितत्राह देहेति देहादिर्ग्वोपाधिःदेहाद्युपाधिःतस्योत्पत्तौकारणभूतगुणकर्मणामनिरूपितत्वादसंभावित्वात्साक्षाद्भवःशुक्रशोणितसंपर्कलक्षणंजन्मनस्यात् हियस्मादतस्तवदेहबंधोनस्यात् देहवि
योगलक्षणोमोक्षश्चनैवस्याद्यावदन्यत्रस्यातामतोनोनिकामंयावद्योग्यंत्वयिविवेकःतत्त्वनिश्चायकंज्ञानंस्यादित्यन्वयः २२ साक्षाद्भवोनास्तिचेत्तर्हिकीदृशोस्तीतितत्राह त्वयेति त्वयोदित-प्रकाशितः

आत्मसृष्टमिदंविश्वमन्वावेश्यस्वशक्तिभिः ॥ ईयतेबहुधाब्रह्मन्श्रुतिप्रत्यक्षगोचरः १९ यथाहिभूतेषुचराचरेषुमह्यादयोयोनिषुभांतिनाना ॥ एवंभवा
न्केवलआत्मयोनिष्वात्मात्मतंत्रोबहुधाविभाति २० सृजस्यथोलुंपसिपासिविश्वंरजस्तमःसत्त्वगुणैःस्वशक्तिभिः ॥ नबध्यसेत्वंगुणकर्मभिर्वाज्ञानात्मनस्ते
क्वचनैवहेतुः २१ देहाद्युपाधेरनिरूपितत्वाद्भवोहिसाक्षान्नचिदात्मनःस्यात् ॥ अतोनबंधस्तवनैवमोक्षःस्यातांनिकामंत्वयिनोविवेकः २२ त्वयोदितो
यंजगतोहितायथदायदावेदपथःपुराणः ॥ बाध्येतपाखंडपथैरसद्भिस्तदाभवान्सत्त्वगुणंबिभर्ति २३ सत्वंप्रभोद्यवसुदेवगृहेवतीर्णःस्वांशेनभारमपनेतु
मिहासिभूमेः ॥ अक्षौहिणीशतवधेनसुरेतरांशराज्ञाममुष्यचकुलस्ययशोवितन्वन् २४ अद्येशनोवसतयःखलुभूरिभागायस्सर्वदेवपितृभूतनृदेवमूर्तिः ॥
यत्पादशौचसलिलंत्रिजगत्पुनातिसत्वंजगद्गुरुरधोक्षजयाःप्रविष्टः २५ कःपंडितस्त्वदपरंशरणंसमीयाद्भक्तप्रियादृतगिरःसुहृदःकृतज्ञात् ॥ सर्वान्ददाति
सुहृदोभजतोपिकामानात्मानमप्युपचयापचयौनयस्य २६ दिष्ट्याजनार्दनभवानिहनःप्रतीतोयोगेश्वरैरपिदुरापगतिःसुरेशैः ७ छिंध्याशुनःसुतकलत्र
धनाप्तगेहदेहाभिमोहरशनांभवदीयमायाम् २७ इत्यर्चितःसंस्तुतश्चभक्तेनभगवान्हरिः ॥ अक्रूरंसस्मितंप्राहगीर्भिःसंमोहयन्निव २८

अयंभवोदेहयोगलक्षणोजगतोहितायज्ञानलक्षणायभवति कथमितितत्राह यदेति २३ एतदेवविशिनष्टि सत्वमिति अमुष्यकुलस्ययदूपपदस्य २४ हेअधोक्षज सर्वेदेवादयोमूर्तयःप्रतिमायस्यसतथा
जगद्गुरुःसत्वंयावसतीःप्रविष्टः हेईश अद्यतावसतयोनोस्माकं गृहाःभूरिभागाःपूर्णभाग्याःअभवन्खलु नैतच्चित्रमित्याह यत्पादेति २५ एकमेवाद्वितीयमितिश्रुत्यर्थंगुरुमुखात्सम्यग्ज्ञातवानहंत्वामतःस्तौ
मीत्याशयेनाह कइति भक्तप्रियात्ऋतगिरइतिपदच्छेदःभक्तप्रियाहृतगीश्चेतिवा तस्माद्भजतःसेवमानस्यसुहृदःफलापेक्षारहितस्यआत्मानमपिसायुज्यलक्षणंमोक्षमपिस्वात्मानमपिसारूप्यंवा यस्योपच
यापचयौवृद्धिक्षयौनस्तइत्यनेनकृष्णस्यबाल्यवार्धकादिकंनस्वाभाविकमितिदर्शितम् २६ योगेश्वरादिभिरपिदुरापगतिःदुष्प्रापस्वरूपोभवान्नःप्रतीतःप्रतीतिविषयंगतइत्यतइदंकर्तव्यमितिप्रार्थयते
किंतदित्यत्राह छिंधीति भवदीयमायांभवदाज्ञाकरींबंधकशक्तिंछिंधीत्यन्वयः किंविधामत्राह सुतेति मोहलक्षणारशनांरज्जुम् २७ लोकविषयाभिर्गीर्भिःसंमोहयन् तत्त्वज्ञानंअन्यथाकुर्वन्निव
नत्वक्रूरस्येत्यन्वयः २८

२९ अर्हाणांपूज्यानांमध्येश्रेष्ठाःदेवाःस्वार्थाःस्वप्रयोजननिरताः आत्मार्चकेभ्योऽर्चनादितृप्तिलक्षणंप्रयोजनंप्राप्यफलानांदातारःनतुसर्वसमाइत्यर्थः साधवःसर्वतुल्याः नस्वार्थपरायणाः परार्थैकनि ष्ठाइत्यर्थः समाश्चीवत्सरेघातुसर्वतुल्येषुवाच्यवदितियादवः ३० देवाअपिहिअम्मयादिशब्दवाच्यानभवंति तत्रसंनिहितत्वात् तासांदेवशब्दवाच्यत्वमितिभावेनाह नहीति अम्मयानिजलमया नितीर्थशब्दवाच्यानिनभवंति कितुतत्साहितानिदैवतानि किमतइतितत्राह तइति तेउरुकालेनकृतयासेवया ३१ पांडवानांवृत्तिजिज्ञासार्थांकिंचिच्छ्रेयश्चिकीर्षेत्यस्याविवरणमेतत् गजेनस मआह्वयोयस्यसतथा हास्तिनापुरमित्यर्थः ३२ शतशृंगगिरिनिवासिभिःऋषिभिरानीताराज्ञःसहवसंतेत्रसंति स्वमाहिमानमाच्छादयेतिशेषइत्यतआत्मनेपदम् ३३ तत्रहेतुर्मधद्दगिति तत्त्वज्ञान शून्यत्वात् ३४ तद्विधास्यामःतथाकरिष्यामःशंसुखम् ३५ ३६ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेविजयध्वजकृतटीकायांसप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ४७ योग्यानांभगवतिहरौस्वतएवभक्तिःप्रका

श्रीभगवानुवाच ॥ त्वंनोगुरुःपितृव्यश्चश्लाघ्योबंधुश्चनित्यदा ॥ वयंतुरक्ष्याःपोष्याश्चअनुकंप्याःप्रजाहिवः २९ भवद्विधामहाभागानिषेव्याअर्हसत्तमाः ॥ श्रेयस्कामैर्नृभिर्नित्यंदेवाःस्वार्थानसाधवः ३० नह्यम्मयानितीर्थानिनदेवामृच्छिलामयाः ॥ तेपुनंत्युरुकालेनदर्शनादेवसाधवः ३१ सभवान्सुहृदां वैनःकिंचिच्छ्रेयश्चिकीर्षया ॥ जिज्ञासार्थंपांडवानांगच्छस्वगजसाह्वयम् ३२ पितर्युपरतेबालाःसहमात्रासुदुःखिताः ॥ आनीताःस्वपुरंराज्ञावसंतइति शुश्रुम ३३ तेषुराजांबिकापुत्रोभ्रातृपुत्रेषुदीनधीः ॥ समोनवर्ततेनूनंदुष्पुत्रवशगोंधदृक् ३४ गच्छजानीहितद्वृत्तमधुनासाध्वसाधुवा ॥ विचार्यतद्विधा स्यामोयथाशंसुहृदांभवेत् ३५ इत्यक्रूरंसमादिश्यभगवान्हरिरीश्वरः ॥ संकर्षणोद्धवाभ्यांवैततःस्वभवनंययौ ३६ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशम स्कंधेपूर्वार्धेसप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ४७ श्रीशुकउवाच ॥ सगत्वाहास्तिनपुरंपौरवेंद्रयशोंकितम् ॥ ददर्शतत्रांबिकेयंसभीष्मंविदुरंपृथाम् १ सहपुत्रंचबा ह्लीकंभारद्वाजंसगौतमम् ॥ कर्णंसुयोधनंद्रौणिंपांडवान्सुहृदोऽपरान् २ यथावदुपसंगम्यबंधुभिर्गांदिनीसुतः ॥ संपृष्टस्तैःसुहृद्वार्तांस्वयंचापृच्छदव्ययम् ३ उवासकतिचिन्मासान्राज्ञोवृत्तविवित्सया ॥ दुष्प्रजस्याल्पसारस्यखलच्छंदानुवर्तिनः ४ तेजओजोबलंवीर्यंप्रश्रयादींश्चसद्गुणान् ॥ प्रजानुरागंपार्थे षुनसहद्भिश्चिकीर्षितम् ५ कृतंचधार्तराष्ट्रैर्यद्गरदानाद्यकौशलम् ॥ आचख्यौसर्वमेतस्मैपृथाविदुरएवच ६ पृथातुभ्रातरंप्राप्तमक्रूरमुपसृत्यतम् ॥ उवाचज न्मनिलयंस्मरंत्यश्रुकलेक्षणम् ७ अपिस्मरंतिनःसौम्यपितरौभ्रातरश्चमे ॥ भगिन्यौभ्रातृपुत्राश्चजामयःसख्यएवच ८ भ्रात्रेयोभगवान्कृष्णःशरण्यो भक्तवत्सलः ॥ पैतृष्वस्रेयान्स्मरतिरामश्चांबुरुहेक्षणः ९ सपत्नमध्येशोचंतींवृकाणांहरिणीमिव ॥ सांत्वयिष्यतिमांवाक्यैःपितृहीनांश्चबालकान् १०

श्यतइतिव्यनक्त्यस्मिन्नध्याये तत्रादावक्रूरस्यधृतराष्ट्रादिदर्शनंवक्ति सगत्वेति १ बाह्लीकंकुरुवंशेकंचनवृद्धंराजानंशंतनोर्भ्रातरम् भारद्वाजंभरद्वाजस्यापत्यंद्रोणम् सगौतमंसकृपम् २ तै र्भीष्मादिभिःसुहृद्वार्तांप्रतिसंपृष्टःअभूदितिशेषः अक्रूरःस्वयंचतेषामव्ययंअनामयंपृष्टवान् ३ वृत्तविवित्सयास्वपुत्रेषुवृत्तंवर्तनंसमंविषमंचेतिज्ञातुमिच्छया अल्पमन्याय्यंसारंयस्यसतथातस्य तत्रहेतुः खलच्छंदानुवर्तिनइति खलानांपुत्राणांछंदमिच्छामनुवर्तितुंशीलमस्यास्तीतितस्य ४ तेजोज्योतिर्लक्षणादीप्तिः ओजःपराभिभवलक्षणंसामर्थ्यं बलंशारीरंरूपंवावीर्यंपराक्रमः ५ ६ जन्मनिल यंजन्मगृहम् ७ जामयःभ्रातृवर्गभार्याः ८ पितृष्वसुःपुत्रान्पांडवान् ९ सपत्नमध्येशत्रुमध्ये वृकाणांमध्येस्थिताम् १०

दुमपोरुदयादुत्फुल्लयानलिन्यापथातथाअक्रूरस्यदर्शनादुद्रेचितयाभक्त्याविवशाविशेषप्रबुद्धभगवद्गुणानित्थंतत्पराकुंतीमनस्याविर्भूतंकृष्णंस्तौति कृष्णेति महानपरिच्छिन्नोयोगोज्ञानमुपायोवास्तीति तत्संबुद्धिःमहायोगिन् महत्पूज्यविशालयोरितियादवः सर्वमाप्नोतिधारयतीतिसर्वात्मा हेसर्वात्मन् गोविंदगवामिंद्र ११ मृत्युवत्भयहेतोःसंसारात् आपवर्गिकात् अपवर्गाख्यक्रियासाध्यफलप्राप्तेः साधकात् तदापादकाद्वा अपवर्गःक्रियासाध्यफलाप्तौत्यागमोक्षयोरितिवैजयंती १२ कृष्णंसीसाचलोहेषुइत्यतःकृष्णशब्दस्यसीसाद्येपिवृत्तेस्तन्निरासार्थं शुद्धायेति किंतत्शुद्धमत्राह ब्रह्मणइति अस्याप्यनेकार्थवृत्तेर्निर्णयइत्यतः परमात्मनइति दुर्भगशरीरेवसतोहरे कर्दमइवशुद्धत्वंकथंयुज्यतइतितत्राह योगेश्वरायेति योगैश्वर्याद्धटतइत्यर्थः ननुतर्हियोगैश्वर्यनिमित्तशुद्धत्वंचेत्स्वतोनास्ती त्यायातमित्यतउक्तं योगायेति ज्ञानसंहताय ज्ञानात्मत्वेनाप्राकृतत्वात्स्वाभाविकमित्यर्थः ततःकिमत्राह त्वामिति १३ इतिएवमादिगुणपूर्णं १४ तस्याःपुत्राणांयुधिष्ठिरादीनांउत्पत्तेर्हेतुभिः दुर्वासोऽनुग्रहेणधर्मादिनिंद्रसंयोगादिलक्षणैः १५ यास्यन्गंतुमिच्छन् पुत्रलालसं पुत्रस्नेहकातरं बधुभिःसहितं सौहृदोदितंसुहृद्भावेनकथितं १६ १७ १८ तमोघंदुःखमित्यर्थः पुत्रनाशेनेति

कृष्णकृष्णमहायोगिन्सर्वात्मन्विश्वपालक ॥ प्रपन्नांपाहिगोविंदशिशुभिश्चावसीदतीम् ११ नान्यत्तवपदांभोजात्पश्यामःशरणंनृणाम् ॥ बिभ्यतांमृत्युसंसारादीश्वरस्यापवर्गिकात् १२ नमःकृष्णायशुद्धायब्रह्मणेपरमात्मने ॥ योगेश्वराययोगायत्वामहंशरणागता १३ इत्यनुस्मृत्यस्वजनंकृष्णंचजगदीश्वरम् ॥ प्रारुदद्दुःखिताराजन्भवतांप्रपितामही १४ समदुःखसुखोऽक्रूरोविदुरश्चमहायशाः ॥ सांत्वयामासतुःकुंतींतत्पुत्रोत्पत्तिहेतुभिः १५ यास्यन्राजानमभ्येत्यविषमंपुत्रलालसम् ॥ प्रावदत्सुहृदांमध्येबंधुभिःसौहृदोदितम् १६ भोभोवैचित्रवीर्यत्वंकुरूणांकीर्तिवर्धन ॥ भ्रातर्युपरतेपांडौबंधूनांसमास्थितः १७ धर्मेणपालयन्नुर्वींप्रजाःशीलेनरंजयन् ॥ वर्तमानःसमःस्वेषुश्रेयःकीर्तिमवाप्स्यसि १८ अन्यथात्वाचरंल्लोकेगर्हितोयास्यसेतमः ॥ तस्मात्समत्वेवर्तस्वपांडवेष्वात्मजेषुच १९ नेहचात्यंतसंवासःकस्यचित्केनचित्सह ॥ राजन्स्वेनापिदेहेनकिमुजायात्मजादिभिः २० एकःप्रसूयतेजंतुरेकएवप्रलीयते ॥ एकोनुभुंक्तेसुकृतमेकएवचदुष्कृतम् २१ अधर्मोपचितंवित्तंहरंत्यन्येल्पचेतसः ॥ संभोजनीयापदेशैर्जलानीवजलौकसः २२ पुष्णातियानधर्मेणस्वबुद्ध्यातमपंडितम् ॥ अंतेऽकृतार्थाहिन्वंतिप्राणारायःसुतादयः २३ स्वयंकिल्बिषमादायतैस्त्यक्तोनार्थकोविदः ॥ असिद्धार्थोविशत्यंधंस्वधर्मविमुखस्तमः २४

शेषः तमोराहुस्तमोघंचेतिच दुःखेनोव्यसनेष्वघमितिच १९ सर्वस्यानित्यत्वात्कचित्कस्मिंश्चिदपिविशेषस्नेहोनकार्यः योग्यतामंतरेणेतिभावेनाह नेहेति इहलोकेकस्यचित्केनचित्सहात्यंतसंवासोनास्त्येव जायात्मजादिभिःसहसंवासनिदर्शनात्किंविशेष्यनिषिध्यतइत्यत्रकैमुत्यमाह स्वेनापीति २० इतोपिवैषम्यबुद्धिर्नकार्येत्याह एकइति २१ अन्येअल्पचेतसःदुर्बुद्धेरधर्मेणउपचितंअर्जितंहरंतिसंभोजनीयापदेशैःसंभोजनीयाःसहभोजनयोग्याःबंधवःअपदेशैःकपटवचनैः ममैतेऽपेक्षणीयाइतिमिथ्याहेतुभिरित्यर्थः जलानिहरंतोजलसंबंधितयाजलौकसःप्राणिनोयथाहरंति यद्वा जलौकसोयादोगणस्यविद्यमानानिजलानियथान्येहरंति २२ यःस्वबुद्ध्याममत्वभ्रांतबुद्ध्याअधर्मेण न्यायेनयान्पुष्णातिस्वत्वेनाभिमतास्तेप्राणादयस्त्वंतेमरणसमयेतमपंडितंअज्ञांहिन्वंतित्यजंतिअग्निंवाग्प्येतिवातंप्राणइतिश्रुतेः कीदृशाःअकृतार्थाःअपूर्णस्वप्रयोजनाःयथायोयोऽधर्मेणयान्स्वीयबुद्ध्यापुष्णातितेप्राणादयः तमपंडितंहिन्वंतीतितंचमरणंविदुरिति २३ पुनःस्वयंकिंकरोतीतित्राह स्वयमिति नार्थकोविदः स्वप्रयोजनकुशलोनभवति २५

किमन्येनबहूपन्यासेनभक्तेकिमागतमितितत्राह तस्मादिति लोकंशरीरंस्वप्नेतिसुषोपमा स्वप्नवत्मायावत्इंद्रजालवत् मनोराज्यविजृंभितवदन्यत्रस्वनिमित्तं इवभस्यस्वाधीनत्वप्रतीतिस्तदर्थंमाया मनोरथमित्युक्तं आत्मनामनसाआत्मानंपरमात्मानंभजन्शांतोभगवदेकनिष्ठःस्वपरबुद्धिविहायात्मजेषुपांडुपुत्रेषुचसमोभवेत्यन्वयः २५ अनयावाचानतृप्यामि अलंबुद्धिंनप्राप्नोमि अमृतंदेवानां अमृतंवपोग्निर्देवानांयज्ञशेषेरसायने अयाचितेजलेक्षुद्रेमोक्षेणेहेम्निगोरसे क्लीबेनात्वमरस्त्रीनुगुडूच्यामृपभिमर्यादीतिच २६ सूनृतावाक् सुहृद्गः पदैवाह्यचच्पलासौदामनीविद्युत्विद्युल्लता यद्वा

तस्माल्लोकमिमंराजन्स्वप्नमायामनोरथम् ॥ संभजन्नात्मनात्मानंसमःशांतोभवप्रभो २५ धृतराष्ट्रउवाच ॥ यथावदतिकल्याणींवाचंदानपतेर्भवान् ॥ तथाऽनयानतृप्यामिमर्त्यःप्राप्ययथामृतम् २६ तथापिसूनृतासौम्यहृदिनस्थीयतेचले ॥ पुत्रानुरागविषमेविद्युत्सौदामनीयथा २७ ईश्वरस्यविधिं कोनुविधुनोत्यन्यथापुमान् ॥ भूमेर्भारावताराययोवतीर्णोयदोःकुले २८ योदुर्विमर्शपथयानिजमाययेदंसृष्ट्वागुणान्विभजते तदनुप्रविष्टः ॥ तस्मैनमोदुरवबोधविहारतंत्रसंसारचक्रगतयेपरमेश्वराय २९ श्रीशुकउवाच ॥ इत्यभिप्रेत्यनृपतेरभिप्रायंसयादवः ॥ सुहृद्भिःसमनुज्ञातःपुनर्यदुपुरीमगात् ३० शशंसरामकृष्णाभ्यांधृतराष्ट्रविचेष्टितम् ॥ पांडवान्प्रतिकौरव्ययदर्थंप्रेषितःस्वयम् ३१ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेपूर्वार्धेअष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ दशमस्कंधपूर्वार्धःसमाप्तोऽयम् ॥

विशेषणयोर्विपर्ययकाशवद्विविद्युत्ताहशीसौदामनीक्षणप्रभापयाअस्थिरातथेति विधिमाज्ञांविधुनोति अन्यथाकरोति अनेकार्थत्वाद्धातूनांदुर्विमर्शपथयादुर्विज्ञेयमार्गयादुरवबोध. दुर्ज्ञेयः विहारः सृष्ट्यादिव्यापारक्रमाक्रिया तस्यतंत्राधीनसंसारचक्रगतिः संसारवृत्तिःप्रकारोयस्यसतथातस्मै इत्यभिप्रेत्येतिज्ञात्वा २७ २८ २९ ३० ३१ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेविजयध्वजकृतटीकायामष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ४८

॥ इति श्रीमद्भागवते दशमस्कंधे पूर्वार्धः समाप्तः ॥

॥ अथ श्रीमद्भागवते दशमस्कंधे उत्तरार्धप्रारंभः ॥

॥ श्रीगणेशायनमः ॥ सच्छास्त्रस्यासच्छास्त्रेणेवकतिपयैरध्यायैःश्रीकृष्णस्यजरासंधेनसहसंग्राममंवर्णयति तत्त्वनिर्णयेनसदसतोर्भक्तिद्वेषाभ्यांउद्भुद्धाभ्यांविहितनिर्वाणावाप्तिर्भवति तत्रकथाप्रसं ज्ञयितुमाह अस्तीति अस्तिप्रास्तिशब्दाभ्यांअविद्यायाद्वेरूपेसंशयविपरीतज्ञाननाम्नीउच्येते तत्रसंशयेज्ञानसत्तामात्रमस्ति विपरीतेतदपिनास्तीत्यस्तिप्रास्नी असभुविभूसत्तायामितिधातोः यद्वा निश्चायकप्रमाणाभावेननिश्चयज्ञानाभावात्संशयविपरीतज्ञानवाचकावेतौ असुनिरसनइतिधातोः कंसस्यमहिष्यौ कसिहिंसायामितिधातोः हिंसात्मनोऽधर्मस्यमहिमबंधकत्वेनसबंधिन्यौ षिञ्बंधनइति धातोः कृष्णनाम्नाधर्मेणभर्तरिस्वनिर्वाहकेकंसनाम्न्यधर्मेहतेविनाशितेस्वपितुःस्वपोषकस्यजरासंधस्य जृवयोहानावितिधातोर्वयोहानिहेतुभूताशैवीशास्त्रसंहिताजरेत्युच्यते तस्यांसंधामरणापत्तावपि नमुंचामीतिप्रतिज्ञायस्यसतथा तस्यगृहान्प्रमेयविशेषानीयतुःप्राप्यस्थिते शब्दशक्तिविचक्षणैःपुरुषैरध्यात्मविषयतयाअत्रार्थोज्ञातव्यइति ग्रंथबाहुल्यभीरुणामयानप्रदर्श्यतइति १ आत्मवैरूप्यकारणम् आत्मवैधव्यादिनिमित्तम् अन्यत्रप्रतिपादनासामर्थ्यम् २ नॄनयइतिधातोःनॄन्नयान्शैवशास्त्रोक्तान्पिबतीतिनृपःशास्त्रज्ञः य प्रतिसंभूमेत्याभिधानात्पोविष्णु सएवादोदुष्टदंडकस्तंवातिशरणंगच्छ

श्रीशुकउवाच ॥ अस्तिप्रास्तीतिकंसस्यमहिष्यौभरतर्षभ ॥ हतेभर्तरिदुःखार्तेईयतुःस्मपितुर्गृहान् १ पित्रेमगधराजायजरासंधायदुःखिते ॥ वेद यांचक्रतुःसर्वमात्मवैरूप्यकारणम् २ सतदप्रियमाकर्ण्यशोकामर्षयुतोनृपः ॥ अयादवींमहींकर्तुंचक्रेपरममुद्यमम् ३ अक्षौहिणीभिर्विंशत्यातिसृभि श्चापिसंवृतः ॥ यदुराजधानींमथुरांन्यरुणत्सर्वतोदिशम् ४ निरीक्ष्यतद्बलंकृष्णउद्वेलमिवसागरम् ॥ स्वपुरंतेनसंरुद्धंस्वजनंचभयाकुलम् ५ चिं तयामासभगवान्हरिःकारणमानुषः ॥ तद्देशकालानुगुणंस्वावतारप्रयोजनम् ६ हनिष्यामिबलंह्येतद्भुविभारंसमाहितम् ॥ मागधेनसमानीतंपश्यतां सर्वभूभृताम् ७ अक्षौहिणीभिःसंख्यातंभटाश्वरथकुंजरैः ॥ मागधोऽपिनहंतव्योभूयःकर्ताबलोद्यमम् ८ एतदर्थोवतारोऽयंभूभारहरणायमे ॥ संरक्षणा यसाधूनांकृतोऽन्येषांवधायच ९ अन्योऽपिधर्मरक्षायैदेहःसंभ्रियतेमया ॥ विरामायाप्यधर्मस्यकालेप्रभवतःक्वचित् १० एवंध्यायतिगोविंदेमगधाधिप तिर्बली ॥ मथुरांसवनोद्यानांरुरोधबहुसैनिकः ११ कलिंगश्चेकितानश्चदंतवक्त्रविदूरथौ ॥ उल्मुकोवेणुदारीचशाल्वश्चैद्यश्चदुर्मतिः १२ पूर्वद्वारंसमासा द्यरुरुधुर्मागधाज्ञया ॥ विंदानुविंदावावंत्यौविराटोदरदस्तथा १३

तीत्यादवाःवैष्णवाःतद्रहिताम् ३ एकस्थानमारभ्यषोडशस्थानेयासंख्यासाऽक्षौहिणीत्युच्यतेइति अन्येगजानांसप्तसहस्राणिद्विशतीसाशीतिः एवंरथानामपिसंख्या अश्वानामेकविंशतिसहस्रीपं चशतीविंशतिश्च पदातीनांपंचत्रिंशत्सहस्रंविंशतिभिश्चेत्यक्षौहिणीसंख्यांब्रुवते एकोगजएकोरथस्त्रयोऽश्वाःपंचपदातयइतिदशसंख्यापत्तिनाम त्रिगुणितापत्तिःसेनामुखमितिभिन्नंवापदं सेनामुख स्त्रिगुणोगुल्मनामा तत्त्रिगुणोगणनामा गणत्रिगुणावाहिनीनाम वाहिनीत्रिगुणापृतना तत्त्रिगुणाचमूः त्रिगुणिताचमूरनीकिनी दशानीकिनीत्यक्षौहिणीतिकेचित् एकभैकरथात्र्यश्वापत्तिःपंचपदा तयः पत्त्यंगैस्त्रिगुणैःसर्वैःक्रमादाख्यायथोत्तरम् सेनामुखंगुल्मगणौवाहिनीपृतनाचमूः अनीकिनीदशानीकिन्यक्षौहिणीत्यमरः ४ ५ ६ ७ ८ ९ अन्योपिदाशार्हादिरूपे स्वकालेप्रभवतःवर्धमान स्याधर्मस्यविरामायविनाशाय १० मथुरायोग्यानांपरमानंददात्रींवेदांतविद्यां तस्याश्चतुर्द्वाराणिकृष्णादीनि पाखंडशैववीरादयः लिंगादिशब्दितावहव.सैनिकाःसेनारक्षकाःयस्यसतथा सैनारक्षाश्च सैनिकाइत्यमरः ११ १२ १३

१४ १५ १६ १७ १८ १९ क्ष्वेलंतः अट्टहासंकुर्वंतः २० कर्दंबः समूहः २१ सपरिच्छदौ सोपस्करणौ २२ सहस्रमराणि दलानि यस्य तत्तथा २३ कौमहीं मोदको नारायणः तस्य विद्यमाना कौमोदकी त्रिषु स्थानेषु कोटिद्वये मध्ये च नतं वक्रं त्रिनतं कार्मुकं तु चतुर्हस्तमिति यादवः शार्ङ्गं शृंगविकृतं गुणेन ज्यया अन्वितं सहितम् २४ २५ २६ २७ त्वावतां त्वद्युक्तानां यद्वा त्वं दत्तः रक्षको येषां ते त्वावंतः

एकलव्यो बाह्लिकश्च तथा पंचनदेश्वरः ॥ रुरुधुर्दक्षिणद्वारं पौंड्रकश्च महाबलः १४ युधामन्युर्बृहत्क्षत्रः शाल्वो भूरिश्रवास्तथा ॥ उत्तमौजाश्च रुक्मी च द्रुम श्चैव सुदक्षिणः १५ एते नियुक्ता राजानो जरासंधेन भारत ॥ पश्चिमद्वारमासाद्य रुरुधुर्मथुरां पुरीम् १६ द्रुपदः शिशुपालश्च त्रिगर्तोऽथ जयद्रथः ॥ शकुनिः सो मदत्तश्च कुणिंदश्च महाबलः १७ जरासंधेन सहिताः सर्वे मदबलान्विताः ॥ उत्तरद्वारमासाद्य रुरुधुर्भरतर्षभ १८ ते निरुद्धच चतुर्द्वाराण्युद्वेलां भोधिसन्नि भाः ॥ सिंहनादं चकुर्वंतो दध्मुः शंखाननेकशः १९ क्ष्वेलंतो युद्धसन्नद्धा जघ्नुर्भेरीः सहस्रशः २० तद्वीरभूपालकदंबजृंभितं युगावसानार्णवघूर्णितोपमम् ॥ नि शम्य कृष्णो न चचाल चेतसा स्टगालघोषं मृगराडिवोद्धतः २१ एतस्मिन्नेव काले तु गगनात्सूर्यवर्चसौ ॥ रथावुपस्थितौ सद्यः ससूतौ सपरिच्छदौ २२ आयु धानि च दिव्यानि पुराणानि यदृच्छया ॥ चक्रं सुदर्शनं घोरं सहस्रारं मनोरमम् २३ गदा कौमोदकी गुर्वी नाम्ना कौमोदकी शुभा ॥ त्रिनतं कार्मुकश्रेष्ठं शार्ङ्गसंज्ञं गुणान्वितम् २४ तीक्ष्णधारः शितमुखः खङ्गो नंदकसंज्ञितः ॥ लघुशराचितौ रम्यौ तूणौ चाक्षयसायकौ २५ तुरगाः शैब्यसुग्रीवमेघपुष्पबलाहकाः ॥ हलं च बलभद्रस्य मुसलं च दृढं गुरु २६ इत्येतान्यायुधान्याजौ गगनादागतानि सः ॥ दृष्ट्वा राजन्हृषीकेशः संकर्षणमथाऽब्रवीत् २७ पश्यार्यव्यसनं प्राप्तं यदूनां त्वाव तां प्रभो ॥ एष ते रथ आयातो दयितान्यायुधानि च २८ यानमास्थाय जह्येतद्व्यसनात्स्वान्समुद्धर ॥ एतदर्थं हि नो जन्म साधूनामीश सत्कृतम् २९ त्रयोविंश त्यनीकानां भूमेर्भारमपाकुरु ॥ एवं संमंत्र्य दाशार्हौ दंशितौ रथिनां वरौ ३० दंशितैश्च यदुश्रेष्ठैर्बहुभिश्च समन्वितौ ॥ निर्जग्मतुः पुरवराद्बलेनाल्पीयसा नृप ३१ निर्गत्य सदनात्कृष्णो वृष्णीनाहूय सर्वशः ॥ आज्ञापयामास तूर्णं चतुर्द्वारस्य पालने ३२ वसुदेवं च निशठं कृतवर्माणमुद्धवम् ॥ कृष्णो निर्यातयामा स पूर्वद्वारेण भारत ३३ उग्रसेनं सुदामानं पृथुं विपृथुमेव च ॥ हरिर्निर्यातयामास द्वारेणानुत्तरेण वै ३४ सात्यकिं च गदं चैव प्रसेनं गांदिनीसुतम् ॥ हरिः प्र तीचीद्वारेण प्रेषयामास दुर्मदान् ३५ गोविंदस्तु महातेजाः स्वयं दारुकसारथिः ॥ आत्ताभीष्टप्रहरणः संकर्षणसहायवान् ३६ उत्तरेण विनिर्गम्य द्वारेण जगदी श्वरः ॥ शंखं दध्मौ महाप्राणं दैत्यदानवभीषणम् ॥ आह दारुकमासीनं रथाग्रे माधवः स्मयन् ३७

त्वेषां त्वावतामिति पाठः छांदसः २८ साधूनां साधुभिः सत्कृतम् कृयोगे षष्ठी २९ त्रयोविंशत्यनीकानां त्रयोविंशत्यक्षौहिणीनां समुत्पन्नं भूमेर्भारम् ३० ३१ ३२ ब्रह्मसूत्रादयो वसुदेवादिशब्दवाच्याः ३३ ३४ दुःखं मंदयंति अल्पीकुर्वंतीति दुर्मदास्तान् नुमागमाभावश्छांदसः ३५ ३६ महाप्राणं महाघोषम् ३७

युद्धदुर्मदान् युद्धेदुष्टमदान् ३८ ३९ ४० वसुदेवादिभिश्चतुर्भिः कलिंगाद्यष्टानां कदक्कदाईसार्थाविति धातुः कदनंयुद्धम् ४१ गोविंदेनाध्मानमाध्मासितंचेतोयेषांतेतथा तेषांराजन्यानांकटकेनसैन्येन सैन्यंपिकटकोऽस्त्रियामित्यभिधानम् समूहेनवा ४२ ४३ ४४ ४५ माधवौमधुकुलेजातौसैन्येनयानध्वजैःरथध्वजैर्वाजिभिरश्वैःसारथिभिश्चसहितौ वाजीत्वश्वेशरेखगेइति अभ्रैःजलधरैरेणुभिश्च ४६ सुपर्णतालध्वजाभ्यांचिह्नितौअंकितौ हरिरामयोःकृष्णबलभद्रयोःरथौ विलक्षयंत्यःपश्यंत्यःपुरगृहम् अट्टालकंगृहोपरिष्टिकादिरचितचतुरस्रस्थलं हर्म्यंधनिनावास गोपुरंपुरद्वारम् अल्पवयसो

श्रीभगवानुवाच ॥ रथंवाहयधर्मज्ञयत्रतौचैद्यमागधौ ॥ तर्पयामिनृपान्सर्वान्सायकैर्युद्धदुर्मदान् ३८ श्रीशुकउवाच ॥ इत्युक्तोदारुकस्तेनहयांस्तूर्णमचोदयत् ॥ व्यनदत्सिंहनादंचगोविंदःपरवीरहा ३९ शंखमाध्मायरामोऽपिसिंहनादंव्यनीनदत् ॥ ततोऽभूत्परसैन्यानांहृदिचिंतासवेपथुः ४० पूर्वद्वारिनृपैःसार्द्धंयदूनांकदनंमहत् ॥ आसीच्चतुर्भिरष्टानांतदद्भुतमिवाभवत् ४१ दक्षिणद्वार्यपितथागोविंदाध्मातचेतसाम् ॥ आसीद्यदूनांकदनंराजन्यकटकेनवै ४२ अपरद्वार्यपितथायदूनांदृढधन्विनाम् ॥ आसीद्राजसमाजेनसंग्रामोरोमहर्षणः ४३ तेहन्यमानायदवोराजभिःशक्रविक्रमैः ॥ नचेलुःसंगराद्राजन्लोकद्वयजिगीषवः ४४ तत्रयादवशार्दूलोविष्णुस्त्रैलोक्यवल्लभः ॥ आससादमहावीरौयत्रतौचैद्यमागधौ४५जरासुतस्तावभिवीक्ष्यमाधवौमहाबलौघेनबलीयसावृणोत् ॥ ससैन्ययानध्वजवाजिसारथीसूर्यानलौवायुरिवाभ्ररेणुभिः ४६ सुपर्णतालध्वजचिह्नितौरथौविलक्षयंत्योहरिरामयोर्मृधे ॥ स्त्रियःपुराट्टालकहर्म्यगोपुरंसमाश्रिताःसंमुमुहुःशुचार्दिताः ४७ हरिःपरानीकपयोमुचामुहुःशिलीमुखात्युल्बणवर्षपीडितम् ॥ स्वसैन्यमालोक्यसुरासुरार्चितंव्यघूर्णयच्छार्ङ्गशरासनोत्तमम् ४८ गृह्णन्निषंगादथसंदधच्छरान्विकृष्यमुंचन्छितबाणसंचयम् ॥ निघ्नन्रथान्कुंजरवाजियूथपान्निरंतरंयद्वदलातचक्रम् ४९ ततःशशांकाकृतिपांचजन्यंमहारवंदैत्यकुलापचारम् ॥ मुखेनिधायाशुपुपूरयादवानाश्वासयन्क्षत्रियकूटघाटितान् ५० नृपास्तदाकर्ण्यतुकर्णनिष्ठुरंक्रमेणनिर्भिन्नहृदोबभूविरे ॥ यदुप्रवीराश्चसमुद्यतायुधारणेनृपाञ्जघ्नुरनीकसंयुताः ५१ ततश्चतुर्द्वारगतान्महीपतीन्यदुप्रवीराःपरिभूयसर्वशः ॥ चक्रुःशरौघैःसहसैकवाहिनआप्यायिताःशार्ङ्गरवेणशौरिणा ५२ ततोहरिंचैद्यपतिर्मंडलीकृतकार्मुकः ॥ भर्त्सयन्कृष्णकृष्णेतितिष्ठतिष्ठेतिचाब्रवीत् ५३ तमभ्यधावद्गोविंदोविमुंचन्सायकान्बहून् ॥ मंडलीकृतकोदंडस्तैलधौताञ्छितान्शरान् ५४ ततःपंचशरान्घोरानादायदमघोषजः ॥ चतुर्भिस्तुरगानाशुविव्याधैकेनसारथिम् ५५

अल्पसेनौकृष्णरामौमागधंप्रलयार्णवोपमसेनंदृष्ट्वासमुत्पन्नयाशुचा ४७ व्यघूर्णयत्विस्फारयामास परानीकपयोमुचांशत्रुसेनामेघानाम् ४८ श्रीकृष्णस्यहस्तलाघवंकथयति गृह्णन्निति निषंगात्तूणीरात् भ्राम्यमाणमलातचक्रंउल्मुकमंडलंनिरंतरांछिद्रदर्शनंदुःशकंयद्वत्तद्वत् ४९ दैत्यकुलस्यापचारंनाशकर क्षत्रियाणांकूटेनसमूहेन घाट्टितान्सदोर्दितान् ५० क्रमेणतत्तच्छ्रोतृतानुसारेण ५१ एकवाहिनःएकवाहनगतान् पृष्ठवाहनहीनानित्यर्थः ५२ ५३ ५४ दमघोषजःशिशुपालः ५५

सिंहनादंव्यनदन्सिंहनादंचकार ५६ वीरःशूरोस्तिबलवान्शक्तिमानसि ५७ धानुष्यत्वंधनुष्मतांमाहात्म्यम् ५८ आशुगैःशरैः ५९ ६० यदूनंदयतिबलेनसमर्द्धयतीतियदुनंदनः ६१ ६२ ६३ ६४ कालांतमारुतेनप्रलयकालवायुना ६५ ६६ निर्भिन्नकुंभाःविदलीकृतमूर्धानः अनीकशःराशिशः करिप्रभृतयोनिर्भिन्नकुंभादयोबभूवुरित्यन्वयः ६७ अंगप्रसूताःदेहोत्पन्नाःअसृगापगाःरुधिरनद्यः भुजाएवाहयोयाप्लुतास्तथा एवमुत्तरत्रापि कच्छपाःकूर्माःद्विपाएवद्वीपाःअंतरद्वीपाः हयाएवग्रहाग्राहाः ६८ धनुस्तरंगैःआयुधगुल्मैश्चसंकुलाः आस्फूर्जिताः उन्नतस्थलादधः तज्जलध्वनय तैराव र्तैःजलभ्रमणैश्चभयानकाःभयप्रदाः वृत्तफलकध्वनयोवास्फूर्जितास्तएवआवर्त्ताः महामणिप्रवेकाःप्रवेकाउत्तमाएवाश्मानःआभरणान्येवशर्करायासुतास्तथा ६९ संकर्षणेनएवंविधाअ

भूयोदशाशुसंधायविव्याधमधुसूदनम् ॥ व्यनदत्सिंहनादंचतदद्भुतमिवाभवत् ५६ ततस्तमाहगोविंदःसाधुसाध्वितिपूजयन् ॥ भोभोचैद्यमहेष्वास वीरोऽसिबलवानसि ५७ अतोमेपश्यदुर्बुद्धेधानुष्मत्त्वंस्वयंरणे ॥ इतिब्रुवतिगोविंदेराजानःसर्वएवते ५८ विव्यधुर्निशितैर्बाणैर्युगपद्येनमाधवम् ॥ तांस्तान्प्रत्येकशःकृष्णोविद्ध्वापंचभिराशुगैः ५९ सारथिंचतुरोवाहाननयद्यमसादनम् ॥ त्रिभिस्त्रिभिःशरैर्भूयोप्येकैकंनृपतीन्रणे ६० वक्षस्यास्येल लाटेचविव्याधयदुनंदनः ॥ ततश्चत्रिंशतांराज्ञांत्रिंशत्कार्मुकमाहवे ६१ त्रिंशद्भिःसायकैराशुचिच्छेदयदुपुंगवः ॥ दमघोषसुतस्यापिधनुश्छित्त्वात्रिभिः शरैः ६२ ध्वजंचमुकुटंच्छत्रंचकर्त्तप्रहसन्निव ॥ ततोदशहरिर्भल्लान्शार्ङ्गेसंधायमाधवः ६३ आकर्णांतंसमाकृष्यचैद्यंविव्याधसंगरे ॥ तेनराजन्यकटकंवि भ्रांतंशरताडितम् ६४ कालांतमारुतोद्धूतशैलद्रुमलतोपमम् ॥ त्रातारंनाध्यगच्छद्वैहताश्वरथसारथि ६५ शरान्विमुञ्चञ्जलजंचपूरयन्विस्फूर्जय न्कार्मुकमुग्रपौरुषः ॥ विलोकयन्मागधसैन्यमाहवेनिरंतरंयद्वदलातचक्रम् ६६ निर्भिन्नकुंभाःकरिणोनिपेतुरनीकशोऽश्वाःशररुग्णकंधराः ॥ रथाहता श्वध्वजसूतनायकाःपदातयश्छिन्नभुजोरुकंधराः ६७ संछिद्यमानद्विपदेभवाजिनामंगप्रसूताःशतशोऽसृगापगाः ॥ भुजाहयाःपूरुषशीर्षकच्छपाहताद्विप द्वीपहयग्रहाकुलाः ६८ करोरुमीनानरकेशशैवलाधनुस्तरंगायुधगुल्मसंकुलाः ॥ आस्फूर्जितावर्त्तभयानकामहामणिप्रवेकाभरणाश्मशर्कराः ६९ प्रवर्त्ति ताभीरुभयावहामृधेमनस्विनांहर्षवहाःपरस्परम् ॥ विनिघ्नतारीन्मुसलेनदुर्मदान्संकर्षणेनापरिमेयतेजसा ७० बलंतदंगार्णवदुर्गभैरवंदुरंतपारंमगधेंद्रपा लितम् ॥ क्षयंप्रणीतंवसुदेवपुत्रयोर्विक्रीडितंतज्जगदीशयोःपरम् ७१ स्थित्युद्भवांतंभुवनत्रयस्ययःसमीहतेऽनंतगुणःस्वलीलया ॥ नतस्यचित्रंपरप क्षनिग्रहस्तथापिमर्त्यानुविधस्यवर्ण्यते ७२

सृगापगाः प्रवर्तिताइत्यन्वयः ७० अंगहेविष्णुरात यन्मगधेंद्रेणपालितंअर्णवदुर्गंअतएवभैरवंदुरंतपारंचदुरविपयतीरांतरंअनवसिनसमाप्तिंवा तद्बलंकृष्णरामाभ्यांक्षयंप्रणीतमित्यन्वयः जगदी श्वराभ्यामनायासेनकृतमेतद्युद्धमित्याह वसुदेवपुत्रयोरिति जगदीशयोःवसुदेवपुत्रयो.तद्युद्धंपरंकेवलंविक्रीडितं क्रीडामात्रमेव ७१ योनंतगुणोभुवनत्रयस्यस्वलीलयास्थित्युद्भवांतंसमीहतकरोति स्थि तिःउद्भवश्चअंतश्चतत्तथामिथोविरुद्धत्वादेकवद्भावः यद्यपितस्यहरेःपरपक्षनिग्रहःचित्रंनभवति तथापिमर्त्यानुविधस्यमनुष्यधर्ममनुकुर्वतोहरेस्तद्युद्धमुद्भवतारार्थंवर्ण्यतेप्रशस्यतइत्यन्वयः ७२

सीरिणंबलभद्रमापेतिशेषः ७३ ७४ ७५ व्यंसयित्वा वंचयित्वा ७६ ७७ हतानीकश्चहतसेनश्चअवशिष्टासुश्चअवशिष्टप्राणश्चसतथातं हतानीकावशिष्टास्वितिपाठेक्रियाविशेषणम् ७८ ७९ मुक्तोविसृष्टः ८० ८१ ८२ ८३ पुरंप्रविशतिसतिदुंदुभ्यादयोनेदुरित्यन्वयः ८४ कौतुकाभिर्दंडमालाभिराबद्धतोरणाम् ८५ निचीयमानःराशीक्रियमाण. ८६ यदुराजा

३ हतेषुसर्वसैन्येषुजरासंधोमहाबलः ॥ विद्रुतेष्ववशिष्टेषुरथेनैकेनसीरिणम् ७३ तावुभौगिरिसंकाशौमत्ताविवमहागजौ ॥ परस्परमयुध्येतांसामर्षौबलशालिनौ ७४ मागधस्तुगदांगुर्वीमादायामर्षविह्वलः ॥ भ्रामयित्वाशतगुणंचिक्षेपबलवक्षसि ७५ तामापतंतींतरसागदांशृंगोपमांगिरेः ॥ व्यंसयित्वाहलधरोमुधाचक्रेस्मथन्निव ७६ व्यर्थीकृत्यगदांतस्यमुसलेनहलायुधः ॥ पोथयित्वारथेक्षुब्धोनिहत्यरथसारथी ७७ जग्राहविरथंरामोजरासंधंमहाबलम् ॥ हतानीकावशिष्टासुंसिंहःसिंहमिवौजसा ७८ बध्यमानंहतानीकंपाशैर्वारुणमानुषैः ॥ वारयामासगोविंदस्तेनकार्यचिकीर्षया ७९ समुक्तोलोकनाथाभ्यांव्रीडितोवीरसंमतः ॥ वनंविविक्षुस्तपसेवारितःपथिराजभिः ८० हतेषुसर्वानीकेषुनृपोबार्हद्रथस्तदा ॥ उपेक्षितोभगवतामागधोदुर्मनाययौ ८१ मुकुंदोप्यक्षतबलोनिस्तीर्णारिबलार्णवः ॥ गृहीत्वामागधेंद्रस्यधनंस्त्रीकोशवाहनम् ८२ विकीर्यमाणःकुसुमैस्त्रिदशैरनुमोदितः ॥ माथुरैरभिसंगम्यविज्वरैर्मुदितात्मभिः ॥ उपगीयमानविजयःसूतमागधबंदिभिः ८३ शंखदुंदुभयोनेदुर्भेरीतूर्याण्यनेकशः ॥ वीणावेणुमृदंगानिपुरंप्रविशतिप्रभौ ८४ सिक्तमार्गांहृष्टजनांपताकाभिरलंकृताम् ॥ निर्घुष्टांब्रह्मघोषेणकौतुकाबद्धतोरणाम् ८५ निचीयमानोनारीभिर्माल्यदध्यक्षतांकुरैः ॥ निरीक्ष्यमाणःसस्नेहंप्रीत्युत्कलितलोचनैः ८६ आयोधनगतंवित्तमनंतंवीरभूषणम् ॥ यदुराजायतत्सर्वमाहृतंप्रादिशत्प्रभुः ॥ ८७ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेउत्तरार्द्धेएकोनपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ४९ ॥ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ तृतीयेमासिभूयश्चराजाबार्हद्रथोबली ॥ दिवानिशंतप्यमानःस्मरन्पूर्वपराभवम् १ आहूयसर्वभूपालान्चकारकलहोद्यमम् ॥ समत्स्यान्मालवांश्चेदीन्कुरुपांचालकेरलान् २ कुलिंदकुंतलावंतिकाशिगांधारसृंजयान् ॥ कलिंगकेकयानांध्रान्दशार्णान्वंगसैंधवान् ३ माद्रान्त्रिगर्तान्सौवीरान्पार्वतेयांश्चसर्वशः ॥ आहूयाक्षौहिणिगणैस्त्रयोविंशतिभिर्युतः ४ समागधानातिक्रम्यपश्चिमाभिमुखोययौ ॥ आकर्षन्निवभूपालान्गजाश्वरथवल्गुभान् ५ आगत्यमथुरांरोद्धुंप्राविशद्यमुनातटे ॥ स्कंधावारेणमहताराजभिर्बहुभिर्वृतः ६ उपगीयमानोन्यरमत्सूतमागधबंदिभिः ॥ तदाकर्ण्यरणोद्योगंमागधस्यबलीयसः ७ मंत्रयामासशर्वर्यांकृष्णःसंकर्षणादिभिः ॥ वसुदेवोद्धवाक्रूरशैनेयाहुकसारणैः ८ एभिरालोच्यशर्वर्यांसम्यङ्निर्धारितक्रियः ॥ उपस्यनुदितेसूर्येसमाहूयभटोत्तमान् ९

पउग्रसेनाय ॥ ८७ ॥ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेउत्तरार्धेविजयध्वजकृतटीकायामेकोनपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ४९ ॥ ॥७॥ ॥ १ २ ३ ४ ५ स्कंधावारेणसैन्यनिवेशार्थंवस्त्रैर्विरचितपुरांतःपुरादिगृहनिचयेन ६ ७ ८ ९

१० ११ १२ १३ १४ १५ १६ हयगताविति धातुः हयत्यनेनेतिहयः वैराणं पल्याणं अश्वपृष्ठासनमित्यर्थः श्रेणीबद्धाः पंक्तिबद्धाः पंजरं गजानां पृष्ठे शत्रुमुक्तशरस्तंभियंत्रगृहं १७ अनादत्तप्रहरणाः अस्वीकृतायुधाः १८ पीतवाससः श्रीकृष्णस्य प्रवेशे प्रवेशसमये १९ विभ्रांतमनवस्थानं २० २१ तदा जरासंधसेनावस्थाप्रकारं कथयति केचिदिति २२ पर्याणमुभयपार्श्वावलंबकमापदंक

त्रिधाविभज्यगोविंदःस्वसेनांचतुरंगिणीम् ॥ न्ययोजयदमेयात्मामागधेंद्रबलंप्रति १० संकर्षणंचहार्दिक्यंगदंसारणमेव च ॥ वामेनप्रेषयामासमार्गेणमधुसूदनः ११ सात्यकिंविपृथुंचैवपृथुमुद्धवमेवच ॥ दक्षिणेनैवमार्गेणप्राहिणोत्सेनयासह १२ स्वयंकतिपयैर्युक्तोरथैःकमललोचनः ॥ अग्रेमगधराजस्यप्रविवेशमहद्बलम् १३ सासेनाबहुनागाश्वरथपादातिसंकुला ॥ प्रसुप्तायमुनातीरेविस्रब्धारमतेसुखम् १४ उदयाद्रिसमारोहत्यर्केतमसिनश्यति ॥ नीडस्थेष्वेवकूजत्सुविहंगेषुततस्ततः १५ विकसत्सुसरोजेषुगायत्स्वलिकुलेषुच ॥ प्रविवेशबलंभीमंमागधेंद्रस्यदुर्जयम् १६ हयाश्चाबद्धवैराणाःश्रेणीबद्धाःसमंततः ॥ कुंजराश्चतदाराजन्ननारोपितपंजराः १७ अनादत्तप्रहरणाभटाश्चाबद्धमूर्धजाः ॥ अप्रविष्टाश्चवर्माणस्तदानारूढवाहनाः १८ रथाश्चाबद्धतुरगाःसर्वतोनुद्धृतध्वजाः ॥ सेनायांमगधेंद्रस्यप्रवेशेपीतवाससः १९ त्रिदिक्ष्वापतितंसैन्यंदृष्ट्वातद्राजमंडलम् ॥ इतिकर्तव्यतामूढंविभ्रांतंसमपद्यत २० केचिद्भटाःसमापेतुर्भयात्केचिच्चदुद्रुवुः ॥ केचिदात्तप्रहरणास्त्वभिससुररीन्रणे २१ केचिद्विभिन्नवर्माणश्छिन्नपादोरुबाहवः ॥ रिपूनेवाभ्यवर्तंतक्रोधोद्वृत्तारुणेक्षणाः २२ केचिद्धयानपर्याणानारुह्यदृढविक्रमाः ॥ मर्दयंतोरिपून्युद्धेविमलंलेभिरेयशः २३ राजानःसहसोद्बुध्यदृष्ट्वासैनिकसंक्षयम् ॥ विनारणोपस्करणंचक्रुःकेचनसंगरम् २४ केचिद्विसृज्यशिबिरंविविशुर्गहनंवनम् ॥ केचिन्मागधमासाद्यविजयस्वेतिचाब्रुवन् २५ रथेनैकेनगोविंदःप्रविश्यरिपुवाहिनीम् ॥ जघानसुबहून्वीरान्सायुधान्सरणोद्यमान् २६ संकर्षणोपिबलवान्महत्यासेनयावृतः ॥ बलंप्रविश्यवामेनमर्दयामासमागधम् २७ शैनेयोपिमहाबाहुर्दक्षिणेनैववर्त्मना ॥ प्रविश्यचतुरंगेणसैन्येनमहताऽर्दयत् २८ एवंसाव्यथितासेनामागधेंद्राभिरक्षिता ॥ दुद्रावत्रास्यमानावैक्षणमात्रेदिशोदश २९ तामनुद्रुत्यवार्ष्णेयःसात्यकिःपंचयोजनम् ॥ निहत्यमागधंसैन्यंजयीव्यावर्तताहवात् ३० मतंगजान्पर्वतसन्निभान्बहून्निगृह्यसोपस्करतोमरांकुशान् ॥ रथांश्चशस्त्रध्वजवाजिसंयुतान्निनायकृष्णोमथुरांमनोरमाम् ३१ छत्राणिहेमांबररत्नमिश्रितान्यनेकवालव्यजनानिसाधवः ॥ किरीटपट्टांगदकुंडलांशुकान्यवापकृष्णोऽगणितानिसंयुगे ३२ हलायुधोमागधकोशवाहनप्रजावरोधायुधभूषणादिकम् ॥ निर्योजितःकंसभिदारणाजितंयदुप्रवीरायधनंन्यवेदयत् ३३ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥ ॥ छ ॥

विकावा २३ रणोपस्करणंयुद्धसाधनं २४ २५ २६ २७ २८ २९ मगधस्य अधिपतिःमागधःतस्यमागधस्य विद्यमानमपिमागधंसैन्यं अन्यथामागधंनिहत्येत्यनन्वितंस्यात् ३० ३१ हेमांबरादीनिछत्राणीत्यस्यविशेषणानि ३२ ३३ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेउत्तरार्धेविजयध्वजकृतटीकायांपंचाशत्तमोऽध्यायः ५०

रणश्लाघीअत्युत्कटरणमाकांक्षमाणः १ २ वारकांताकदंबैःगणिकास्त्रीनिकरैः ३ मांगल्यैर्मंगलद्योतकैः ४ ५ ६ ७ ८ द्वंद्वेनयुद्धेन ९ १० सत्क्रियांसत्कारं ११ राजसैन्यसहितं दृष्टदर्शनकौतुकंस्वप्नकौतुकंयेनसतथास्वप्नेकौतुकंदृष्टाकौतूहलबुद्धिर्भवति तथाबाणमंपदंदृष्टवानित्यर्थः दर्शनंचक्षुषिस्वप्नेबुद्धिशास्त्रोपलब्धिष्वितिं १२ १३ १४ रथानांनियुतंलक्षं १५

श्रीशुकउवाच ॥ मागधस्तुरणश्लाघीमाधवेनपराजितः ॥ जगामशोणितपुरंबाणंद्रष्टुंबलेःसुतम् १ तंतथायांतमाकर्ण्यवृतराजन्यमंडलम् ॥ मित्रंपराजितंयुद्धेविष्णुनादानवेश्वरः २ अलंकृतैर्गजैरश्वैर्विचित्रस्यंदनैर्भटैः ॥ वारकांताकदंबैश्वसूतमागधबंदिभिः ३ ध्वजैःपताकैश्छत्रैश्चमांगल्यैःपटहस्वनैः ॥ सुवर्णतोरणैश्चित्रैर्दीपैःकलशदर्पणैः ४ उपतस्थेजरासंधंबाणोबाहुसहस्रवान् ॥ तौदृष्ट्वापरमास्निग्धौपरस्परमनोऽनुगौ ५ पूजांचक्रतुरन्योन्यमन्योन्यप्रियकारिणौ ॥ ततोऽब्रवीज्जरासंधोबाणमाभाष्यसंसदि ६ दानवेंद्रनिबोधेदंगोपेनाधर्मचारिणा ॥ रात्रौचौर्यप्रतापेनवंचितोऽस्मिदुरात्मना ७ गृहीताबहवस्तुंगामातंगामदशालिनः ॥ तुरंगमाश्वबहवोरथाश्चसपरिच्छदाः ८ द्वंद्वेनसज्जमानंमामिमेभूपानसेहिरे ॥ निरुद्धस्तैरहंभूपैरेतैःसमसुखासुखैः ९ त्वत्सन्निधिमिहायातःसाहाय्यंकुरुमेप्रभो ॥ इत्युक्तस्तंनिजपुरंप्रवेश्यबलिनंदनः १० सराजमंडलायाशुकारयामाससत्क्रियाम् ॥ भोजनस्नानशयनगंधतांबूलपूर्वकैः ११ अर्हणैरर्हयामाससराजन्यंजरासुतम् ॥ तंभुक्तवंतंविश्रांतंदृष्टदर्शनकौतुकम् १२ अलंकृतंसहनृपैरासीनंकांचनासने ॥ उवाचदानवपतिर्नृपानाभाष्यसादरम् १३ बाणउवाच ॥ जरासंधनिबोधेदंनमृषाकथ्यतेमया ॥ एतेगजाइमेअश्वाइदंराज्यमिमाःप्रजाः ॥ त्वदधीनमिदंविश्वंयच्चान्यद्वस्तुविद्यते १४ श्रीशुकउवाच ॥ इत्युक्त्वाप्रददौतस्मैमागधायबलेःसुतः ॥ गजानांषष्टिसाहस्रंरथानांनियुतंतथा ॥ प्रयुतंचतुरंगाणांमनोमारुतरंहसाम् १५ दानवानांप्रसिद्धानांमायासंग्रामवेदिनाम् ॥ त्रिशतंस्वात्मसाम्यानांददौबाणोबलेःसुतः १६ विचित्रशिबिकाछत्रव्यजनाकल्पवाससाम् ॥ असंख्यातंददौराजन्भांडशय्यासनादिकम् १७ कुंभांडकूपकर्णौचमंत्रिणौदैत्यसत्तमौ ॥ आज्ञापयामासबाणःसाहाय्यार्थंकुरूद्वह १८ कृसुरासुरसंघातसंहारणपटुर्हरिः ॥ कुंभांडकूपकर्णौक्ववराकौबाणमंत्रिणौ १९ अजानतोविष्णुशक्तिंभूपालाविनशिष्णवः ॥ चक्रुर्भूयोरणोद्योगंमागधेनप्रचोदिताः २० बाणेनसमनुज्ञातोमागधःशोणितात्पुरात् ॥ निर्गत्यानेकभूपालचतुरंगबलान्वितः ॥ दिनैःकतिपयैर्भूयोमथुरामन्वपद्यत २१ संनिरुध्यपुरद्वारंगोपुराट्टालतोरणैः ॥ दीर्घिकोपवनोद्यानैरुपेतंसालभूषितम् २२ कुंतैःकुठारैःकुद्दालैर्दंडभारैश्चभूरिभिः ॥ कर्षणस्थैश्चपाषाणैर्दैत्यजपरितःपुरम् २३ भज्यमानेपुरेतस्मिन्श्रुत्वामागधमागतम् ॥ सन्नाहभेरीःसन्नाद्यरामकृष्णाविमर्षिणौ २४

१६ १७ १८ अथजरासंधेनसहयोद्धुंश्रीकृष्णस्याशक्यमितिमंदाशंकापरिहरति क्वेति वराकौपंढातेलानिःसारौ १९ २० २१ सालैःप्राकारैर्भूषितं २२ दंडभारैर्दीर्घलोहकृतनिशितमुद्गरैर्मयदंडैःकर्षणस्थैःपाषाणयंत्रनिहितैः२३ २४

२५ दीप्तौक्रोधेनज्वलितौ २६ २७ २८ २९ आहवलालसौयुद्धोत्सुकौ ३० ३१ शतसंमितैःशतसंख्यापरिमितैः ३२ छिन्नपुष्कराःद्विधाकृतहस्ताः ३३ ३४ ३५ कंकानांलोहपृ

रथाश्वकुंजरानीकैःसायुधैःसपरिच्छदैः ॥ सात्यकिंकृतवर्माणमुग्रसेनंतथागदम् २५ आहुकंवसुदेवंचपुरस्कृत्यमहाबलौ ॥ निर्जग्मतुरसंभ्रांतौदीप्तौकेस रिणौयथा २६ मथुरायाविनिर्गत्यकृष्णःकमललोचनः ॥ पांचजन्यंमहाशंखंप्रदध्मौरिपुभीषणम् २७ ततःप्रववृतेयुद्धंयदूनांक्षत्रियैःसह ॥ कुंभांडकूप कर्णौचदानवौबाणमंत्रिणौ २८ दैत्यसैन्येनमहतावृतौमायाविशारदौ ॥ युयुधातेमहावीर्यौमाययावृष्णिभिःसह २९ स्वसैन्यंमाययाक्लिष्टंदृष्ट्वायादवस त्तमः ॥ विज्ञानास्त्रेणतन्मायामपास्यन्निमिषांतरे ॥ सात्यकिंकृतवर्माणंप्रोवाचाहवलालसौ ३० आभ्यांभवंतौरणदुर्मदाभ्यांरणंसुघोरंकुरुतांरणप्रियौ ॥ तावेवमुक्तौकदनंभयानकंमहाबलौसंप्रतिचक्रतुर्नृप ३१ चापेनैकेनगोविंदःक्षत्रियैःशतसंमितैः ॥ युयुधेनहितच्चित्रंराजन्विश्वात्मनोहरेः ३२ केचिद्धताःसमापे तुःकुंजराश्छिन्नपुष्कराः ॥ निपेतुर्बहवोराजंस्तुरंगाकृत्तकंधराः ३३ विशीर्णैरास्तृतापृथ्वीस्यंदनैश्छिन्नबंधनैः ३४ भटाश्चरुधिराक्तांगाश्छिन्नपादोरुबाहवः ॥ पेतुःकृत्तमहामूलाःकिंशुकाइवपुष्पिताः ३५ शार्ङ्गमुक्ताःशरगणाःकंकबर्हिणवाससः ॥ तैलाक्तानतपर्वाणःस्वर्णपुंखाअयोमुखाः ॥ एकैकस्मिन्दशदशभटेचा श्वेशतंशतम् ३६ रथेरथेचसाहस्रमयुतंचगजेगजे ॥ अदृश्यंतपरानीकेतदद्भुतमिवाभवत् ३७ तथातैरर्द्यमानेषुचतुरंगेषुमागधः ॥ रथेनक्रोडचिह्नेनबल भद्रमुपाद्रवत् ३८ सपूर्ववैरंनृपतिःस्मरन्नुरुपारथंमहाकांचनतालकूबरम् ॥ आलक्ष्यदूराद्दधिगम्यरंहसाजरासुतःप्राहहलायुधंगदी ३९ आदत्स्वतेमुस लंरामतूर्णंयेनाहितानिच्छसिजेतुमाहवे ॥ बलंचबाह्वोस्तवदर्शयाशुमेयावद्गदांनप्रहराम्यहंत्वयि ४० इत्येवमुक्तोमगधेश्वरेणसंकर्षणोमर्षणविह्वलेक्षणः ॥ आदायघोरंमुसलंतडित्प्रभंदंडंयथासूर्यसुतोयुगक्षये ४१ आवर्तयित्वामुसलंहलायुधःसहस्रकृत्वोरिपुदर्पहारिणम् ॥ धूमांकुरोद्गारिणमाशुतस्मैचिक्षेप राजन्व्यनदद्धरिर्यथा ४२ रामबाहुविमुक्तेनमुसलेनजरासुतः ॥ साश्वसूतेरथेक्षुब्धेक्षणेनव्यंसितःस्वयम् ४३ ततःकालायसींगुर्वींगिरिकूटोपमांगदाम् बिभ्रद्दुर्वीपदापृथ्वींचालयन्नभ्यगाद्बलम् ४४ तमापतंतमालोक्यविरथंरोहिणीसुतः ॥ तमेवाभ्यद्रवत्पद्भ्यांविसृज्यस्यंदनंरणे ४५ पश्यतांसर्वभू तानांमागधःक्रोधविह्वलः ॥ आवर्तयन्गदांगुर्वीमयःसारमयींदृढाम् ॥ अभ्येत्यगदयारामंप्रजहारननादच ४६ तांगदांपतितांवक्षस्यश्मकुट्टनिभांदृ ढाम् ॥ वामेनजगृहेरामःस्वहस्तेनकुरूद्वह ४७ विसृज्यसगदांतूर्णमुरस्याहत्यमागधम् ॥ जग्राहाश्लिष्यबलिनंबलवान्रोहिणीसुतः ४८ ब बंधपद्भ्यांजठरंमागधस्यहलायुधः ॥ चकारकुक्षौतत्कंठंततस्तौपेततुर्भुवि ४९

स्थानांबर्हिणांमयूराणांपक्षाएववासांसियेषांते ३६ ३७ क्रोडचिह्नेनवराहलक्षणेनध्वजेन ३८ कांचनतालश्चकूबरःयुगंधरश्चयस्मिन्सतथा ३९ ४० सूर्यसुतोयमः ४१ हरिःसिंहः ४२ स्वयंमागधोव्यंसितोवंचितः ४३ कालायसींकृष्णायोमयीम् ४४ . ४५ ४६ अश्मकुट्टनिभांअश्मसारसमाम् ४७ ४८ ४९

५० ५१ ५२ ५३ ५४ कामपालोबलभद्रः जत्रुणिवक्षःस्कंधयोर्मध्येशंखेस्कंधमूले ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ अनापृच्छ्यगमिष्यामीत्यनुक्त्वा ६५ ६

तयोर्निपतितोराजन्नुपर्यासीद्धलायुधः ॥ तंमागधःक्षणेनाथश्चकारामितविक्रमः ५० ततउत्थायतौवीरौक्रोधसंरक्तलोचनौ ॥ भूयोजग्राहतुर्वीरौमत्तौद्वा विवकुंजरौ ५१ तावुभौपरमक्रुद्धौपरस्परवधैषिणौ ॥ उरसोरःसमाहत्यभ्रमौचक्रुषतूरणे ५२ एवंधनुःशतशतंतावाकृष्यपरस्परम् ॥ निकटस्थान्द्रुमान्शै लांश्चूर्णयामासतुर्नृप ५३ तंविसृज्यजरासंधोगदामादायदुर्मदः ॥ उदतिष्ठदमेयात्मारामोपिसमहाबलः ॥ क्षणादादत्तमुसलंप्रहर्तुमुपचक्रमे ५४ तंका मपालोमुसलेनमूर्ध्निजत्रुण्यंसेभुजयोर्नाभिदेशे ॥ ऊरौचजानौजठरेचवक्षस्यनेकशोवैप्रजहारयुद्धे ५५ तंमागधोवक्षसिकंधरेचमुखेललाटेचुबुकेतथांऽ से ॥ नाभौनितंबेचतथैवपार्श्वेसमंसमानीप्रजहाररामम् ५६ एवंप्रहरतोस्तत्ररामरामागधयोर्मृधे ॥ राजानोरणसंविग्नाबभूवुर्भृशपीडिताः ३७ क्रमेणतेवि मनसोनिवृत्तकदनोद्यमाः ॥ आसन्नासन्ननिधनंमन्वानामागधेश्वरम् ५८ सात्यकिस्तुमहातेजाःसंगरेबाणमंत्रिणा ॥ युध्यमानास्त्रिभिर्बाणैःकुंभांडेनसम र्दितः ५९ सोऽतिविद्धोमहाबाहुःक्रुद्धःसर्पइवश्वसन् ॥ आददेपंचनागचान्कुंभांडंहंतुमाहवे ६० ततोहाहारवोजज्ञेसेनायांदैत्यमंत्रिणः ॥ सात्यकि रतंमहाबाहुराकृष्याकर्णमाशुगैः ६१ विव्याधकुरुशार्दूलकुंभांडंबाणमंत्रिणम् ॥ नाभौकंठेललाटेचहृदिमूर्ध्न्यपिदानवम् ६२ अभिविद्धोरथोपस्थेनि षसादविचेतनः ॥ तंविचेतनमालोक्यदुर्मनास्तस्यसारथिः ॥ अपोवाहरणात्तूर्णंरथेनभरतर्षभ ६३ कूपकर्णस्तुदैतेयःप्रसक्तःकृतवर्मणा ॥ गतंकुंभां डमालोक्यप्राप्तंचप्राणसंशयम् ॥ विसृज्यकृतवर्माणमपायात्समरांगणात् ६४ तौविसृज्यरणंदैत्यावनापृच्छ्यचभूपतिम् ॥ आविसृष्टौमागधेनह तशेषबलान्वितौ ॥ दैत्यौतेनैवमार्गेणजग्मतुःशोणितंपुरम् ६५ इतिश्रीभागवतेमहा०दशमस्कंधेउ०एकपंचाशत्तमोध्यायः ॥ ५१ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ बाणसेनांगतांदृष्ट्वाशस्त्रौघेनभृशार्दिताः ॥ राजपुत्राविमनसोबभूवुर्नृपसत्तम १ गतांचदानवींसेनांश्रांतांश्चवरणीपतीन् ॥ दृष्ट्वाकृष्णंचयुध्यंतंराम स्यववृधेबलम् २ समागधंगृहीत्वाजौमौलौवामेनपाणिना ॥ प्रहर्तुमैच्छाच्छिरसिमुसलेनहलायुधः ३ ततोऽन्तरिक्षेवनचोपवर्धांशुश्रावबाणींविश दाशरीरिणीम् ॥ नरामवध्योभवताजरासुतःसुखीनिवर्तस्वरणादितिस्फुटम् ४ वचस्तदाकर्ण्यहलायुधोबलीविसृज्यचास्यायरथंरणांगणात् ॥ न्य वर्तत ब्रह्मर्षिसिद्धसंघैरभिष्टुतोमागधसूतबंदिभिः ५ जरासुतःसंप्रतिनम्रकंधरोनृपैश्चयुद्धाभिजितैःसमन्वितः ॥ हतावशेषाल्पबलेनसंवृतोनिवृत्तयु द्धःप्रययौस्वकंपुरम् ६ श्रीशुकउवाच ॥ गोविंदस्तुमहातेजाःसपत्नान्छरसंचयैः ॥ आच्छाद्यभूपान्विद्राव्यहत्वाचसुबहून्रणे ७

तिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेउत्तरार्धेविजयध्वजकृतटीकायामेकपंचाशत्तमोऽध्यायः ५१ विमनसःयुद्धविरतमनसः १ दानवस्दबाणस्यविद्यमानाम् २ मौलोसंयतकेशे मौलिःसंयत केशेषुचूडापांमुकुटेप्यमिति ३ घर्घरागंभीरां गांभीर्येनूपुरारावेघर्घरःसमुदाहृतइति अशरीरिणींशरीररहितांदैवीमित्यर्थः ४ ५ ६ ७

सम्यक्प्रीतपुरुषैःमहतीविद्याशास्त्रविषयायेषांतेतथातैः ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ मथुरांरक्षितुंनिर्गम्यनिर्धार्ये पंचम्यर्थैवाद्वितीया १६ गिरौवनोद्देशवनेउन्नतप्रदेशे वृक्षमूलेनिवासिनंकृता वासं कंचनलोकविलक्षणम् १७ १८ १९ फलंलाभःआनंदःचेतनस्यमूलंज्ञानंतेएवकृतेपूर्णेआहारोयस्यसतथातम् २० प्रणामंचक्रतुरित्यादिनाप्रतीयमानःकृष्णभार्गवरामयोःनन्वनंतृभावोभेदावि

संस्तूयमानःसंतुष्टैःसूतमागधबंदिभिः ॥ ब्राह्मणैश्चमहाविद्यैःस्तोत्रंकुर्वद्भिरुच्चकैः ८ अन्वीयमानोभगवान्प्राविशन्मथुरांपुरीम् ॥ हृष्टपुष्टजनाकीर्णांतुंगप्राकारतोरणाम् ९ चलत्कदलिकोपेतांदीपांकुरविराजिताम् ॥ प्रविशन्राजमार्गेणस्त्रीभिःप्रासादसंस्थितैः १० पुष्पैश्चलाजांजलिभिःकीर्यमाणोऽभ्यराजत ॥ उपायनानिदिव्यानिपुष्पस्रगनुलेपनान् ११ प्रियंकरामाधवाभ्यामुपजहुःपुरौकसः ॥ एवंसराजमार्गेणगत्वायादवसत्तमः १२ सभांप्रविश्यविपुलामुपविश्यवरासने ॥ रामेणसहितोवीरःशैनेयेनचधीमता १३ पूजितोयदुभिर्विप्रैर्दिविशक्रइवामरैः ॥ तत्रासीनैर्बुद्धिमद्भिर्यदुवृद्धैर्महात्मभिः १४ उग्रसेनोद्धवमुखैरक्रूरप्रमुखैर्हरिः ॥ समाभाष्याभ्यनुज्ञातःसंकर्षणसहायवान् १५ द्रष्टुकामोमहादुर्गंगोमंतंपर्वतोत्तमम् ॥ निर्गम्यमथुरांप्रातर्दक्षिणाभिमुखोययौ १६ सरामानुगतःश्रीमानुत्तीर्ययमुनांहरिः ॥ देशान्बहूनतिक्रम्यपर्वतान्सरितोगिरौ १७ गच्छन्क्वचिद्वनोद्देशेवृक्षमूलनिवासिनम् ॥ ददर्शकंचनमुनिंजटामंडलमंडितम् १८ चीरकृष्णाजिनधरंकमंडलुविराजितम् ॥ माधवौसमुपाविष्टंतेजसाभास्करोपमम् १९ फलमूलकृताहारंवृतंशिष्यशतैर्मुनिम् ॥ दृष्ट्वापरमसंतुष्टौरामकृष्णौजगत्पती २० प्रणामंचक्रतुर्वीरौयथान्यायमतंद्रितौ ॥ इदंचोवाचभगवान्कृष्णस्तंमुनिपुंगवम् २१ नमस्तेभार्गवश्रीमन्जामदग्न्यतपोधन ॥ रामकृष्णौस्मृतावावांक्वचित्तेश्रवणंगतौ २२ इत्युक्तस्तेनधर्मात्मावासुदेवेनभार्गवः ॥ निरीक्ष्यमाधवौप्राहप्रीत्युत्फुल्लमुखेक्षणः २३ स्वागतंतेयदुश्रेष्ठसाग्रजायमहात्मने ॥ जानेत्वांयदुषूत्पन्नंभगवंतमधोक्षजम् २४ कार्याणांकारणंपूर्वंजगतामादिपूरुषम् ॥ नमस्तेपुंडरीकाक्षविश्वलोकैककारण २५ किमर्थमिहसंप्राप्तौभवंतौविश्ववंदितौ ॥ इत्युक्तौजामदग्न्येनप्राहतूरामकेशवौ २६ गोमंतंद्रष्टुमिच्छावोदुर्गंहेतोरिहप्रभो ॥ तदाकर्ण्याब्रवीद्रामोजामदग्न्योजनार्दनम् २७ एवमस्तुमहाबाहोगोमंतंगच्छसाग्रजः ॥ करवीरपुरंनामतन्मूलेपरिपालितम् २८ शृगालवासुदेवेनसयुवांनसहिष्यति ॥ तंहत्वासमरेशैलंगोमंतंसाध्ववाप्स्यथ २९ इत्युक्तौतेनरामेणजामदग्न्येनमाधवौ ॥ तमनुज्ञाप्यसर्वज्ञंजग्मतुर्दक्षिणामुखौ ३० तौतथायदुशार्दूलौगच्छंतौदक्षिणापथम् ॥ ददर्शतुश्चगोमंतमभ्रंकषमहाद्रुमम् ३१

नाभावंगमयति तत्कथमुभयोर्विष्णुत्वेसंगच्छतइत्याशंक्य सर्वावताराभिन्नोपिसर्वैशक्तिरपिस्वयं पूज्यपूजकनीचोच्चंमोहनायदुरात्मनां अखंडैकरसोविष्णुर्दर्शयेत्तत्रतत्रहीतिषाड्गुण्यवचनेनपरिहर णीयेति २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० अभ्रंकषामहांतोद्रुमाःयस्मिन्सतथातं अभ्राणिमेघान्कषंत्युल्लिखंतीत्यभ्रंकषाः कषतेर्धातोरभ्रादिपूपपदेषुखश्प्रत्ययोभवति ३१

३२ ३३ ३४ ३५ पदातिनौपादैःसचरमाणौ रथादिरहिताविस्यर्थः ३६ ३७ वासुदेवौवसुदेवपुत्रौकृष्णशृगालौ ३८ वासुदेवस्यशृगालनाम्नः ३९ ४० प्रियसुहृद्यथातथापूजितौ ४१ तदीयैस्तस्यविद्यमानैः ४२ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेउत्तरार्धेविजयध्वजकृतटीकायांद्विपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥५२॥ सालःसर्ज्जः तालस्तृणराजः तमाल.कालस्कंधः प्रियालोराजादनःअशोकोवंजुलःसालंसर्जंचसूरयः तृणराजस्तालःकथ्यते कालस्कंधस्तमालःस्यात् राजादनःप्रियालःस्यात्वंजुलोऽशोकउच्यते १ कदंबोहरिप्रियः निंबःपिचुमंदः पिचुमंदस्तुनिंबःस्यात् हिंतालोवन

करवीरपुरंचैवतन्मूलेतुंगतोरणम् ॥ दृष्ट्वाविचित्रप्राकारंहर्म्यप्रासादगोपुरम् ३२ शंखमाध्मापयामासशंखचक्रगदाधरः ॥ तस्यशंखध्वनिंश्रुत्वाबभूव क्रोधविह्वलः ३३ शृगालोवासुदेवाख्यःप्रत्यगाद्यदुनंदनौ ॥ सोऽभ्येत्यबहुपादातितुरंगरथकुंजरः ३४ अभ्यवर्षच्छरौघेणछादयन्निवमाधवौ ॥ तदनीकमनाधृष्यंदृष्ट्वायादवसत्तमौ ३५ योधयामासतुर्वीरौद्वावेवाजौपदातिनौ ॥ सैन्यंचबाणपूगेनव्यथितंभृशविह्वलम् ३६ दृष्ट्वाशृगालभूपालस्तावधावदमर्षणः ॥ तमायांतमभिप्रेक्ष्यरथिनंधृतकार्मुकम् ॥ न्यवारयद्वासुदेवोवेलेववरुणालयम् ३७ तावुभौपरमक्रुद्धौवासुदेवौमहाबलौ ॥ युयुधातेतथाऽन्योन्यमन्योन्यवधकांक्षिणौ ३८ सतथाविद्यमानस्यवासुदेवस्यसंगरे ॥ शिरोजहारगोविंदःक्षणेनमुकुटोज्ज्वलम् ३९ ततस्तत्सैनिकाःसर्वेहतशेषाःकुरूद्वह ॥ कृष्णेनस्वामिनिहतेदुद्रुवुःसर्वतोदिशम् ४० ततस्तौरामगोविंदौकरवीरपुरंमहत् ॥ प्रविश्यपूजितौविप्रैर्वाणिग्भिश्चयथाप्रियं ४१ तद्राजाश्वरथानीककोशादिधनसंचयम् ॥ मथुरांप्रेषयामासतदीयैर्भृत्यपूरुषैः ४२ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेद्विपंचाशत्तमोऽध्यायः ५२ श्रीशुकउवाच गोमंतंपर्वतश्रेष्ठंतुंगद्रुमलतान्वितम् ॥ सालतालतमालाढ्यंप्रियालाशोकशोभितम् १ कदंबनिंबहिंतालपूगपुन्नागशोभितम् ॥ आरूढ्यकदलीखंडमंडितंमत्तकोकिलम् २ भ्रमद्भ्रमरसंघातप्लवंगाकंपितद्रुमम् ॥ फलभारनतैःस्कंधैर्नारिकेलैर्विराजितम् ३ बहुप्रस्रवणोपेतंसुच्छायंनिर्मलोदकम् ॥ रम्यंदृहशतुर्वीरौप्रदेशंरामकेशवौ ४ तत्रप्रवर्षणंनामशृंगंपर्वतमूर्धनि ॥ अवापतुर्यत्रमेघानित्यंवर्षंत्यविक्लवाः ५ तत्रारुह्ययदुश्रेष्ठौपश्यंतौहिदिशोदश ॥ रममाणौयथाकामम्रूषतुःपर्वतोत्तमे ६ एतस्मिन्नेवकालेतुक्षीरोदेसागरोत्तमे ॥ निवासेदेवदेवस्यशंखचक्रगदाभृतः ७ उपासीनोमहाबाहुःश्रीमान्वैरोचनोबलिः ॥ जहारदेवदेवस्यकिरीटंरत्नचित्रितम् ८ इंद्रनीलसहस्राढ्यंगोमेदकशताचितम् ॥ पद्मरागमहानीलमुक्ताफलविराजितम् ९ पुष्पराग्रप्रवालाढ्यंदिव्यकांचननिर्मितम् ॥ हृतंदानववीरेणविदित्वापुरपालकः ॥ तमन्वधावत्त्वरितंवैनतेयोविहंगराट् १०

क्रमुकः नागःनागकेसरः पूगोतिसारोग्रामक्रमुकः पुन्नागःसुरपर्णिका २ ३ बहुभिःप्रस्रवणैर्निर्झरैरुपेतं ४ ५ ६ ७ उपासीनोमहाबाहुरित्यादिनामुक्तगम्येक्षीरसागरेबलिनादानवेंद्रेणदरेःकिरीटहरणंगरुडेनतंजित्वाकिरीटमादायागच्छतामार्गेगोमंतेवसंतंश्रीकृष्णंदृष्ट्वाकिरीटहीनेतच्छिरसितन्निधानमुच्यते तत्रसंशयः अमुक्तस्यबलेर्गमनं अजमनिद्रस्वप्नमितिश्रुतेः नित्यनिरस्तनिद्रस्यहरेःकिरीटहरणमित्यादिकंकथंसंगच्छतइतीयमाशंका बहूनिस्थानजातानिकृष्णस्यक्षीरसागरइत्यादिमाहात्म्यवचनेनपरिहृतोतिज्ञातव्यम् ८ ९ १०

११ १२ १३ नमोनमइतिपुनरुक्तिरादरार्था पुरुषायेत्युक्तेजीवायेतिशंकास्यात् अतस्तन्निरासार्थंकारणेतिकारणंबंधमोक्षयोरितिश्रुतेः जीवस्यापिकारणत्वप्रतीतेर्निरस्तुपरत्वेनशंकानिवृत्त्येनारायणा
येति अयंशब्दोदेवदत्तादिशब्दवत्सांकेतिकोनभवति किंतुगुणनिबद्धइतिभावेनाह अखिलेति नतार्हिशौर्यादिगुणयोगोस्त्वेत्यत्राह सुरारिराक्षसवत्संहारीचेन्नकोप्येनमाश्रयतीत्यत्राह नारायणेति
नारोनरसमुदायस्तदाश्रयोनारायणःतस्मै ननुसर्वाश्रयत्वंराजवद्बहिस्थत्वेनोतांतःस्थत्वेनाहोस्विद्वायुवदुभयरूपेण नाद्यः अंतर्बहिश्चतत्सर्वंव्याप्यनारायणःस्थितइतिश्रुतिव्याकोपात् नाद्वितीयः
कर्मभोगप्राप्तेः नतृतीयः अखंडात्मनोद्वित्वायत्वानुपपत्तेरितितत्राह अखिलेति १४ सृष्टिसंहारयोश्चतुर्मुखपंचमुखहेतुत्वोक्तेरस्याखंडहेतुत्वंकथमितितत्राह हिरण्यगर्भत्वमिति मूलेश्चादिकालेहिर

तमंतरेसमासाद्यदानवेंद्रंदुरासदम् ॥ कृत्वायुद्धंमहाघोरंजित्वादानवपुंगवम् ११ गृहीत्वारत्ननिचयंकिरीटंभास्करोपमम् ॥ आगच्छन्ददृशेदेवंदेवकीनंदनं हरिम् १२ वसंतंसाग्रजंरम्येगोमंतेपर्वतोत्तमे ॥ तस्यमूर्ध्निनिधायाशुकिरीटंदिव्यभूषणम् ॥ प्रणम्यपादयोर्मूर्ध्नास्तोतुंसमुपचक्रमे १३ गरुडउवाच ॥ नमोनमःकारणपूरुषायनारायणायाखिलवल्लभाय ॥ सुरारिसंहारणकारणायनारायणायाखिलकर्मसाक्षिणे १४ हिरण्यगर्भत्वमुपेत्यमूलेसृजस्यशेषं भुवनंसएव ॥ नारायणात्मन्परिपासिभूयोजहारचांतेभगवन्शिवात्मन् १५ तंत्वाययदोर्वंशकरंसुरेशंजानेऽवतीर्णंभुवनेवृषाकपिम् ॥ अहंहिभृत्यस्तव वैनतेयोब्रूहिक्रियांकिंकरवाणिदेव १६ श्रीशुकउवाच ॥ इत्युक्त्वादेवदेवेशंप्रणिपत्यविहंगराट् ॥ जानुनीधरणींकृत्वातस्थौप्रांजलिरग्रतः १७ तंदृष्ट्वायादवश्रेष्ठोगरुडंपक्षिपुंगवम् ॥ प्रीत्युत्फुल्लमुखोदोर्भ्यांपस्पर्शांगंतदुत्तमम् १८ गच्छभद्रयथाकाममेहिकालेमयास्मृतः ॥ इत्युक्त्वातंविसृज्याथभावीश्वरौ रामकेशवौ १९ फलमूलकृताहारौपीतनिर्झरवारिणौ ॥ अवरुह्यगिरेःशृंगात्करवीरपुरंगतौ २० तत्रतौचतुरोमासानुषित्वाभरतर्षभ ॥ महत्यासेनयासार्धंजग्मतुर्मथुरांपुरीम् २१ शृगालंनिहतंश्रुत्वामागधःक्रोधविह्वलः ॥ आजगामकुरुश्रेष्ठमहत्यासेनयावृतः २२ तेनसार्धमभूद्युद्धंसप्ताहंरामकृष्णयोः ॥ तदापराजितोयुद्धेमागधोबहुसैनिकः २३ जगाममागधानेवबहुभिःक्षत्रियैःसह ॥ रामकृष्णौचधर्मज्ञौसूतमागधबंदिभिः २४ स्तूयमानौविविशतुःसानुगौमथुरांपुरीम् ॥ एवंसप्तदशकृत्वस्तावदक्षौहिणीबलः २५ युयुधेमागधोराजायदुभिःकृष्णपालितैः ॥ अक्षिण्वतबलंसर्वंवृष्णिभिःकृष्णतेजसा २६ हतेषुतेष्वनीकेषुत्यक्तोऽयादरिभिर्नृप ॥ अष्टादशमसंग्रामेआगामिनितदंतरा २७ नारदप्रेषितोवीरोयवनःप्रत्यदृश्यत ॥ रुरोधमथुरामेत्य तिसृभिर्म्लेच्छकोटिभिः २८

ण्यगर्भसृष्ट्वातदंतर्यामित्वेनतन्नामवाच्यत्वमुपेत्य भूयःपश्चान्नारायणात्मन्नारायणनामपरमात्मन्पुनःशिवात्मानंसृष्ट्वातदंतर्यामित्वेनतन्नामवाच्यं तदुक्तं ब्रह्मस्थोब्रह्मनामासौरुद्रस्थोरुद्रनामकइत्यादि
१५ एवंविधोविष्णुस्त्वमित्याह तंत्वेति भुवनेप्रसिद्धंवृषाकपिंविष्णुमवतीर्णंतत्सृष्ट्यादिहेतुंचजानइत्यन्वयः विष्णौरुद्रेवृषाकपिरित्यतोयदोर्वंशकरमित्यादिक्रियाविशेषणकर्तव्यं धर्मप्रेरकत्वेनफलवर्षणाद्वृषः कस्यसुखस्यापातृत्वात्कापिः यद्वाअकाद्दुःखात्शरणागतंजगत्पातीतिवृषाकपिरिति १६ १७ तस्यउत्तममंगंउत्तमांगंशिरइत्यर्थः १८ १९ २० २१ २२ २३
२४ २५ अक्षिण्वत अक्षीयत २६ २७ २८

२९ उभयतोमागधाद्यवनाच्चमासंवृजिनंदुःखम् ३० अस्येतिषष्ठीतृतीयार्थे अनेनसह चावयोर्युध्यतोः ३१ दुःखंगच्छत्यस्मिन्नितिदुर्गं सुदुरोरधिकरणइतिगमेर्डप्रत्ययः विशिनष्टि द्विप देति द्विपदेयेषांतेतथाद्विपदः पदेतिनिपातोविवक्षितः मनुष्यैरगम्यमित्यर्थः ३२ ३३ त्वष्टुर्विश्वकर्मणोविद्यमानंत्वाष्ट्रम् किंतद्विज्ञानमत्राह शिल्पनैपुणमिति शिल्पविद्यापटुत्वम् ३४ र थ्याराजमार्गः वीथीर्वणिजांमार्गः यथावास्तुवास्तुलक्षणमनतिक्रम्य दिविस्पृग्भिःद्युस्पृग्भ्यामुपलक्ष्यानमित्यलुक्समासः ३५ राजतैःरजतमयैरारपुटैर्लोहविशेषैः कुम्भैःकोष्ठैरंतर्गृहैः ३६ रत्नकूटैःरत्न

नृलोकेचाप्रतिद्वंद्वोवृष्णीनिःश्रेयसात्मसंमतान् ॥ तंदृष्ट्वाऽचिंतयत्कृष्णःसंकर्षणसहायवान् २९ अहोयदूनांवृजिनंप्राप्तंह्युभयतोमहत् ॥ यवनोऽयंनिरुं द्धेऽस्मानद्यश्वोवामहाबलः ३० मागधोऽप्यद्यवाश्वोवापरश्वोवागमिष्यति ॥ आवयोर्युध्यतोरस्ययद्यागच्छेज्जरासुतः ३१ बंधून्वधिष्यत्यथवानेष्य तेस्वपुरंबली ॥ तस्माद्द्यविधास्यामोदुर्गंद्विपददुर्गमम् ३२ तत्रज्ञातीन्समाधायययवनंघातयामहे ॥ इतिसंमंत्र्यभगवान्दुर्गंद्वादशयोजनम् ३३ अं तःसमुद्रेनगरंकृष्णोऽद्भुतमचीक्लृपत् ॥ दृश्यतेयत्रहित्वाष्ट्रंविज्ञानंशिल्पनैपुणम् ३४ रथ्याचत्वरवीथीभिर्यथावास्तुविनिर्मितम् ॥ सुरद्रुमलतोद्यान विचित्रोपवनान्वितम् ३५ हेमशृंगैर्दिविस्पृग्भिःस्फाटिकाट्टालगोपुरैः ॥ राजतारकुटैःकोष्ठैर्हेमकुंभैरलंकृतैः ३६ रत्नकूटैर्गृहैर्हैमैर्महामरकतस्थलैः ॥ वास्तोष्पतीनांचगृहैर्वल्लभीभिश्चनिर्मितम् ३७ चातुर्वर्ण्यजनाकीर्णंयदूनांचगृहैर्लसत् ॥ सुधर्मांपारिजातंचमहेंद्रःप्राहिणोद्धरेः ३८ यत्रचावस्थितो मर्त्योमर्त्यधर्मैर्नयुज्यते ॥ श्यामैकवर्णान्वरुणोहयान्शुक्लान्मनोजवान् ॥ अष्टौनिधिपतिःकोशान्लोकपालोनिजोदयान् ३९ ...

जिघृक्षुर्ग्रहणेच्छुः ६ दूरमद्रिकंदरंप्रतिनीतःपदेपदेहस्तप्राप्तमिवात्मानंदर्शयित्वेतिशेषः दर्शयताआत्मानमितिशेषः ७ अहताशुभः अनष्टपापः ८ ९ १० ११ १२ कस्यपुत्रइतिशेषः यवनमर्दित वान्हिंसितवान् १३ १४ तेषांसुराणांरक्षाम् १५ स्वःपालंस्वर्गरक्षाकरं परिपालनाज्जातात्कृच्छ्रात् १६ उज्झितास्त्यक्ताः १७ तुल्यकालीनास्तत्कालसमानजाताः कालिताःकालेनविना

इतिनिश्चित्ययवनःप्राद्रवंतंपराङ्मुखम् ॥ अन्वधावज्जिघृक्षुस्तंदुरापमपियोगिनाम् ६ हस्तप्राप्तमिवात्मानंहरिणासपदेपदे ॥ नीतोदर्शयतादूरंयवने शोऽद्रिकंदरम् ७ पलायनंयदुकुलेजातस्यतवनोचितम् ॥ इतिक्षिपन्ननुगतोनैनंप्रापाहताशुभः ८ एवंक्षिप्तोपिभगवान्प्राविशद्गिरिकंदरम् ॥ सोपिप्रविष्ट स्तत्रान्यंशयानंददृशेनरम् ९ नन्वसौदूरमानीयशेतेमामिहसाधुवत् ॥ इतिमत्वाच्युतंमूढस्तंपदासमताडयत् १०सउत्थायचिरंसुप्तःशनैरुन्मीलयल्लोचने ॥ दिशोविलोकयन्पार्श्वेतमद्राक्षीदवस्थितम् ११ सतावत्तस्यरुष्टस्यदृष्टिपातेनभारत ॥ देहजेनाग्निनादग्धोभस्मसादभवत्क्षणात् १२ ॥ राजोवाच ॥ कोनामसपुमान्ब्रह्मन्कस्यकिंवीर्यएववा ॥ कस्माद्गुहागतःशिश्येकिंतेजोयवनार्दनम् १३ श्रीशुकउवाच ॥ सइक्ष्वाकुकुलेजातोमांधातृतनयो महान् ॥ मुचुकुंदइतिख्यातोब्रह्मण्यःसत्यसंगरः १४ सयाचितःसुरगणैरिंद्राद्यैरात्मरक्षणे ॥ असुरेभ्यःपरित्रस्तैस्तद्रक्षांसोऽकरोच्चिरम् १५ लब्ध्वागु हंतेस्वःपालंमुचुकुंदमथाऽब्रुवन्॥राजन्विरमतांकृच्छ्राद्भवान्नःपरिपालनात् १६ नरलोकंपरित्यज्यराज्यंनिहतकंटकम् ॥ अस्मान्पालयतोवीरकामास्तेसर्वउ ज्झिताः १७ सुतामहिष्योभवतोज्ञातयोऽमात्यमंत्रिणः ॥ प्रजाश्चतुल्यकालीनानाधुनासंतिकालिताः १८ कालोबलीयान्बलिनांभगवानी श्वरोऽव्ययः ॥ प्रजाःकालयतेक्रीडन्पशुपालोयथापशून् १९ वरंवृणीष्वभद्रंतेऋतेकैवल्यमात्मनः ॥ एकएवेश्वरस्तस्यभगवान्विष्णुरव्ययः २० एवमुक्तःसवैदेवानभिवाद्यमहायशाः ॥ अशयिष्टगुहाविष्टोनिद्रांतुबहुकालिकीम् २१ तथेत्युक्तस्तुतैर्देवैर्मुचुकुंदोमहामनाः ॥ अशयिष्टगुहावि ष्टोनिद्रयादेवदत्तया २२ यवनेभस्मसान्नीतेभगवान्सात्वतर्षभः ॥ आत्मानंदर्शयामासमुचुकुंदायधीमते २३ तमालोक्यघनश्यामंपीतकौशे यवाससम् ॥ श्रीवत्सवक्षसंभ्राजत्कौस्तुभेनविराजितम् २४ चतुर्भुजंरोचमानंवैजयंत्याचमालया ॥ चारुप्रसन्नवदनंस्फुरन्मकरकुंडलम् २५ प्रेक्षणी यंत्रिलोकस्यसानुरागस्मितेक्षणम् ॥ अपीच्यवयसंमत्तमृगेंद्रोदारविक्रमम् २६ पर्यपृच्छन्महाबुद्धिस्तेजसातस्यविस्मितः ॥ शंकितःशनकैराजादुर्धर्ष मतितेजसा २७ मुचुकुंदउवाच ॥ कोभवानिहसंप्राप्तोविपिनेगिरिगह्वरे ॥ पद्मांपद्मपलाशाभ्यांविचरस्युरुकंटके २८

शिताः १८ कालयतेउभयपदी कालःकइतितत्राह भगवानिति अव्ययःस्वरूपतोऽवयवतोगुणतोपिनाशरहितः १९ २० आत्मनस्तुवहुकालिकींबहुकालभोग्याम् २१ २२ २३ २४ २५ त्रिलोकस्य मध्येदर्शनीयगुणम् २६ अतितेजसाअधिकतेजसा २७ गिरिगह्वरेप्रवेष्टुमशक्ये २८

तेजस्विनांज्योतिष्मतांपुंजीभूतमेकंतेजःकिंस्वित् सामान्योक्तंविशिनष्टि भगवानिति २९ त्रयाणांब्रह्मविष्णुशिवानांमध्येपुरुषर्षभंपुरुषश्रेष्ठंविष्णुंमन्ये यद्वा त्रयाणांब्रह्मरुद्रेंद्राणांत्रेताग्नीनांवा तत्रहे तुमाह यदिति गुहाध्वांतमित्युपलक्षणं ब्रह्मांडगुहाव्यापितिमिरमपि प्रदीपोनगृहांतर्वर्तिज्योतीरूपंपरंनगृह्यते किंतुसूर्योपि ३० अव्यलीकंसत्यंशुश्रूषतांश्रोतुकामानाम् ३१ ऐक्ष्वाकाइक्ष्वाकुकुले जाताः ३२ ३३ ३४ हतौजसःनष्टतेजसः ३५ ह्रादःनिःस्वनः ३६ मातुंसंख्यातुनशक्यंतेकुतः अनंतत्वात् अतोनंतानामनंताइत्येवपरिसंख्यानमन्यथानंतत्वहानिः ३७ अनंतत्वमाह क श्चिदिति कश्चित्कइवब्रह्मेवसोऽपिमेजन्मानिगुणकर्माभिधानानिनविममे ३८ अनुक्रमंतःनिरंतरंपठतः ३९ ४० भारायमाणानांभारवदाचरतां कर्तुःक्यङ्सलोपश्चेतिपाणिनिः गृहेभार्यालं

किंस्वित्तेजस्विनांतेजोभगवांस्त्वंविभावसुः ॥ सूर्यःसोमोमहेंद्रोवालोकपालोऽपरोपिवा २९ मन्येत्वांदेवदेवानांत्रयाणांपुरुषर्षभम् ॥ यद्बाधसेगुहाध्वांतंप्रदीपःप्रभयायथा ३० शुश्रूषतामव्यलीकमस्माकंनरपुंगव ॥ स्वजन्मकर्मगोत्रंवाकथ्यतांयदिरोचते ३१ वयंतुपुरुषव्याघ्रऐक्ष्वाकाःक्षत्रबंधवः ॥ मुचुकुंदइतिप्रोक्तोयौवनाश्वात्मजःप्रभो ३२ चिरंप्रजागरश्रांतोनिद्रयोपहतेंद्रियः ॥ शयेऽस्मिन्विजनेकामंकेनाप्युत्थापितोऽधुना ३३ सोपिभस्मीकृतोनूनमात्मीयेनैवपाप्मना ॥ अनंतरंभवान्श्रीमान्लक्षितोऽमित्रशासनः ३४ तेजसातेऽविषह्येणभूरिद्रष्टुमशक्नुमः ॥ हतौजसोमहाभागमाननीयोऽसिदेहिनाम् ३५ एवंसुभाषितोराज्ञाभगवान्भूतभावनः ॥ प्रत्याहप्रहसन्वाण्यामेघनादगभीरया ३६ श्रीकृष्णउवाच ॥ जन्मकर्माभिधानानिसंतिमेंऽगसहस्रशः ॥ नशक्यंतेऽनुसंख्यातुमनंतत्वान्मयापिहि ३७ क्वचिद्रजांसिविममेपार्थिवान्युरुजन्मभिः ॥ गुणकर्माभिधानानिनमेजन्मानिकर्हिचित् ३८ कालत्रयोपपन्नानिजन्मकर्माणिमेनृप ॥ अनुक्रमंतोनैवांतंगच्छंतिपरमर्षयः ३९ तथाप्यद्यतनान्यंगशृणुष्वगदतोमम ॥ विज्ञापितोविरिंचेनपुराऽहंधर्मगुप्तये ४० भूमेर्भारायमाणानामसुराणांक्षयायच ॥ अवतीर्णोयदुकुलेगृहआनकदुंदुभेः ४१ वदंतिवासुदेवेतिवसुदेवसुतंहिमाम् ॥ कालनेमिर्हतःकंसःप्रलंबाद्याश्चसद्द्विषः ४२ अयंचयवनोदग्धोराजंस्तेतिग्मचक्षुषा ॥ सोहंतवानुग्रहार्थंगुहामेतामुपागतः ४३ प्रार्थितःप्रचुरंपूर्वंत्वयाहंभक्तवत्सलः ॥ वरान्वृणीष्वराजर्षेसर्वान्कामान्ददामिते ४४ मांप्रपन्नोजनःकश्चिन्नभूयोऽर्हतिशोचितुम् ४५ श्रीशुकउवाच ॥ इत्युक्तस्तंप्रणम्याहमुचुकुंदोमुदान्वितः ज्ञात्वानारायणंदेवंगर्गवाक्यमनुस्मरन् ४६ मुचुकुंदउवाच ॥ विमोहितोऽयंजनईशमाययात्वदीययात्वांनभजत्यनर्थदृक् ॥ सुखायदुःखप्रभवेषुसज्जतेगृहेषुयोषित्पुरुषश्चवंचितः ४७ लब्ध्वाजनोदुर्लभमत्रमानुषंकथंचिदव्यंगमयत्नतोऽनघ ॥ पादारविंदंनभजत्यसन्मतिर्गृहांधकूपेपतितोयथापशुः ४८

क्षणे ४१ निमित्तंकथयति वसुदेवेति ४२ तिग्मचक्षुषाचंडनेत्राग्निना ४३ ४४ ४५ ४६ अनर्थदृक्स्वपुरुषार्थदर्शीनभवतीत्यर्थः यद्वा अनर्थंसंसारमर्थंपश्यतीति दुःखप्रभवेषुदुःखहेतुषुपुरुषेणवंचितायोषित्तयापुनःपुरुषश्चवंचितः ४७ माययामोहितत्वमुपपादयति लब्ध्वेति अत्रकर्मभूमौ मानुषमव्यंगंदेहं असत्सुविषयेषुमतिर्यस्यसतथाअंधकूपेपतितःपशुर्यथास्वरूपंनभजतितथागृहलक्षणांधकूपे ४८

मर्त्यात्मबुद्धेर्देहात्मबुद्धेः ४९ देहात्मबुद्धित्वंदर्शयति कलेवरइति दुरंतविषयचिंतयादुष्टोमदोविद्याभिजनलक्षणोयस्यसतथा ५० धनादिनिमित्तमदस्यदुष्टत्वंकथमत्राह प्रमत्तमिति क्षुधाजिह्वयासृक्किणीलेलिहन् ५१ किमत्रप्रमाणमित्यतःप्रत्यक्षमेवेत्याह पुरेति योदेहःपुरानरदेवसंज्ञितः सएवदेहोदुरत्ययेनकालेनविट्क्रिमिभस्मसंज्ञितोभवतीतिशेषः श्वादिभक्षितोविष्ठासंज्ञितोभवति अदग्धःक्रिमिसंज्ञितः दग्धःभस्मसंज्ञितइतिविशेषः ५२ इदंचलज्जाकरमित्याह निर्जित्येति दिक्चक्रंदिङ्मंडलम् अभूतविग्रहःअजातयुद्धः वयसाकुलेनदानेनविद्ययाचसमैराजभिर्वंदितःबहिरेवंविधःपुरुषोमैथुन्यपरेषुग्राम्यसुखमात्ररतेषुयोषितांक्रीडामृगोगीयतइत्यन्वयः ५३ त्वद्भक्तिरहितस्यपुंसःकर्मकरणंगजस्नानतुल्यमितिभावेनाह करोतीति हेमहीशनिवृत्तभोगः तदपेक्षयातेषांभोगानांसजातीयभोगेच्छयासुनिष्ठितस्तद्योग्यदेवतापूजासुनितरांस्थिरोयःकर्माणितदनुगुणंतपश्चकरोति सपुनश्चधनादिददत्भूयायभूयसेमहतोराधसेसंपदेप्रवृद्धतर्षः अत्युद्रिक्ततृष्णः सुखायनकल्पतइत्यन्वयः सुखंनाममुक्ति

ममैषकालोऽजितानिष्फलोगतोराज्यश्रियोन्नद्धमदस्यभूपतेः ॥ मर्त्यात्मबुद्धेःसुतदारकोशेष्वासज्जमानस्यदुरंतचिंतया ४९ कलेवरेऽस्मिन्घटकुड्यसन्निभेनिरूढमानोनरदेवइत्यहम् ॥ वृतोरथेभाश्वपदात्यनीकपैर्गांपर्यटंस्त्वामगणय्यदुर्मदः ५० प्रमत्तमुच्चैरितिकृत्यचिंतयाप्रवृद्धलोभंविषयेषुलालसम् ॥ त्वमप्रमत्तःसहसाभिपद्यसेक्षुल्लेलिहानोऽहिरिवाखुमंतकः ५१ पुरारथैर्हेमपरिष्कृतैश्चरन्मतंगजैर्वानरदेवसंज्ञितः ॥ सएवकालेनदुरत्ययेनवैकलेवरोविट्क्रिमिभस्मसंज्ञितः ५२ निर्जित्यदिक्चक्रमभूतविग्रहोवरासनस्थःसमराजवंदितः ॥ गृहेषुमैथुन्यपरेषुयोषितांक्रीडामृगःपूरुषईशगीयते ५३ करोतिकर्माणितपःसुनिष्ठितोनिवृत्तभोगस्तदपेक्षयाददत् ॥ पुनश्चभूयासमहीशराधसेप्रवृद्धतर्षोनसुखायकल्पते ५४ भवापवर्गोभ्रमतोयदाभवेज्जनस्यतर्ह्यच्युतसत्समागमः ॥ सत्संगमोयर्हितदैवसद्गतौपरावरेशेत्वयिजायतेमतिः ५५ मन्येममानुग्रहईशतेकृतोराज्यानुबंधापगमोयदृच्छया ॥ यःप्रार्थ्यतेसाधुभिरेकचर्ययावनंविविक्षुद्भिरखंडभूमिपैः ५६ नकामयेऽन्यंतवपादसेवनादकिंचनप्रार्थ्यतमाद्वरंविभो ॥ आराध्यकस्त्वांह्यपवर्गदंहरेवृणीतआर्योवरमात्मबंधनम् ५७ तस्माद्विसृज्याशिषईशसर्वशोरजस्तमःसत्वगुणानुबंधनाः ॥ निरंजनंनिर्गुणमद्वयंपरंत्वांज्ञप्तिमात्रंपुरुषंव्रजाम्यहम् ५८ चिरमिहवृजिनार्तस्तप्यमानोऽनुतापैरवितृषषडमित्रोऽलब्धशांतिःकथंचित् ॥ शरणदसमुपेतस्त्वत्पदाब्जंपरात्मन्नभयमृतमशोकंपाहिमापन्नमीश ५९

लक्षणम् तर्हिकदामोक्षःस्यादत्राह भवेति हेअच्युतनानायोनिषुभ्रमतोजनस्ययदासत्संगमः तर्हितदाभवापवर्गःस्यात् भगवज्ज्ञानफलंमोक्षःकथमन्यतःस्यादितितत्राह सत्संगमइति यर्हियदासत्संगमःस्यात्तदैवत्वयिश्रवणादिलक्षणःसंगमःस्यात् तस्मात्परावरेशेमुक्तामुक्तस्वामिनित्वयिमतिस्त्वत्प्रसादजनकंज्ञानंस्यात् ५५ अतोज्ञानद्वारासत्संगमोमुक्तिसाधनमसत्संगमोऽनर्थहेतुरितिगृहादिसंगत्यागःसत्संगहेतुरित्याशयेनाह मन्यइति तेत्वयाराज्यानुबंधापगमःराज्यस्यतदनुबंधकस्यकोशादेश्चापगमस्त्यागः एकचर्यया एकएवचरेद्भिक्षुरितिवचनात्एकाकित्वेनवनंगंअखंडभूमिपैःसार्वभौमैःविविक्षुद्भिःप्रवेष्टुमिच्छद्भिः ५६ फलितमाह नेति आर्योज्ञानी आत्मनःस्वस्यबंधनंसंसारकारणंवरम् ५७ तर्हिकिंकरोषीतितत्राह तस्मादिति आशिषःस्वर्गादिसंपदः रजसामानुषः तमसाराक्षसादिः सत्वेनदेवादिः ज्ञप्तिमात्रंज्ञानघनम् ५८ अधुनाकर्तव्यंकिंतत्राह चिरमिति वृजिनार्तःदुःखक्लिष्टः एतदेवविवृणोति तप्यमानइति अवितृषःसतृष्णःउरुकृच्छ्रविपयेकथंचिल्लब्धशांतिःलब्धमोक्षःप्राप्त्यांगइत्यर्थः ऋतंशश्वदेकप्रकारम् आपन्नंसंसारकूपेपतितम् उरुकृच्छ्रेवृजिनार्तइतिवा ५९

६० वरैःप्रलोभितइतियत्तदप्रमादायविद्धि नैतच्चित्रमित्याशयेनाह नेति ६१ क्षीणादुष्कर्मवासनायस्मिन्तत्तथा उत्थितंविषयाभिमुखम् ६२ ६३ ६४ केवलंमाम् केवलोनिर्गुणश्चेतिश्रुतेः ६५ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेविजयध्वजकृतटीकायांचतुःपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५४ ॥ इक्ष्वाकोर्वंशंनंदयतीतिइक्ष्वाकुनंदनःसन्नम्यसम्यङ्नत्वा १ क्षुल्लकान्गुणतःपरिमाणतश्चाल्पमानान् २ इदंतत्त्वमुतातत्त्वमिदमितिसंशयोमुक्तोयेनसतथा ३ ४ भक्तमनुमरति भगवानिति यवनेनाहृतमानीतम् ५ त्रयोविंशत्यनीकपःत्रयोविंशदक्षौहिणीपतिः ६ रथनागाश्वपत्तिम

श्रीभगवानुवाच ॥ सार्वभौममहाराजमतिस्तेविमलोर्जिता ॥ वरैःप्रलोभितस्यापिनकामैर्विहतायतः ६० प्रलोभितोवरैर्यत्त्वमप्रमादायविद्धितत् ॥ नधीर्मय्येकभक्तानामाशीर्भिर्भिद्यतेक्वचित् ६१ ज्ञानिनामेकभक्तानांप्राणायामादिभिर्मनः ॥ नक्षीणवासनंराजन्दृश्यतेक्वचिदुत्थितम् ६२ विचरस्व महींकामंमय्यावेशितमानसः ॥ अस्त्वेवंनित्यदातुभ्यंभक्तिर्मय्यनपायिनी ६३ क्षत्रधर्मस्थितोजंतून्न्यवधीर्मृगयादिभिः ॥ समाहितस्तत्तपसाजह्यघं मामुपाश्रितः ६४ जन्मन्यनंतरेराजन्सर्वभूतसुहृत्तमः ॥ भूत्वाद्विजवरस्त्वंवैमामुपैष्यसिकेवलम् ६५ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेउत्तरार्धे चतुःपंचाशत्तमोऽध्यायः ५४ श्रीशुकउवाच ॥ इत्थंसोऽनुगृहीतोंगकृष्णेनेक्ष्वाकुनंदनः ॥ तंपरिक्रम्यसन्नम्यनिश्चक्रामगुहामुखात् १ संवीक्ष्यक्षुल्लकान्मर्त्यान्पशून्वीरुद्वनस्पतीन् ॥ मत्वाकलियुगंप्राप्तंजगामदिशमुत्तराम् २ तपःश्रद्धायुतोधीरोनिःसंगोमुक्तसंशयः ॥ समाधायमनःकृष्णेप्राविशद्गंधमादनम् ३ बदर्याश्रममासाद्यनरनारायणाश्रमम् ॥ सर्वद्वंद्वसहःशांतस्तपसाराधयद्धरिम् ४ भगवान्पुनराव्रज्यमथुरांयवनावृतम् ॥ हत्वाम्लेच्छबलंनिन्येतदीयंद्वारकांधनम् ५ नीयमानेधनेगोभिर्नृभिश्चाच्युतचोदितैः ॥ आजगामजरासंधस्त्रयोविंशत्यनीकपः ६ ततोराजाजरासंधःकालांतानलसन्निभः ॥ विधायमकरव्यूहंरथनागाश्वपत्तिमत् ॥ अंतश्चकारगोविंदंव्यूहस्यनिमिषांतरे ७ ततोविलोक्यगोविंदोवृक्षमुत्पाट्यरंहसा ॥ गजान्रथान्हयान्युद्धेपोथयामासदुर्मदः ८ कृष्णेनहन्यमानास्तेवृक्षेणरिपुकुंजराः ॥ पेतुर्गतासवोभूमौवज्रनुन्नाइवाद्रयः ९ रथाश्वरथिभिर्युक्ताःसतुरंगाःसचोदकाः ॥ निष्पिष्टाइवनकापिदृश्यंतेकुरुसत्तम १० रामस्तुमुष्टिनाचाजौकुंजरान्मदशालिनः ॥ जघानकुपितःशैलान्वज्रेणेवसुरेश्वरः ११ राममुष्टिप्रहारेणविकीर्णस्यंदनान्नृप ॥ नव्यदृश्यंतभूपृष्ठेचूर्णिताःशीर्णपर्णवत् १२ यवनस्यधनंविश्वंगच्छंतंद्वारकामनु ॥ निहत्ययादवान्विश्वांस्तद्धृहीत्वाजरासुतः १३ अभ्यवर्ततसंग्रामेरामकृष्णौकुरूद्वह ॥ विलोक्यवेगरभसंरिपुसैन्यस्यमाधवौ १४ तंचापतंतमालोक्यसहितंसबलैर्नृपैः ॥ कीर्यमाणौशरौघेणवृश्चेवकारिपोतकौ १५ विरथौविप्रहरणौविवर्माणौविसैनिकौ ॥ मनुष्यचेष्टामापन्नौराजन्दुद्रुवतुर्द्रुतम् १६

दितिक्रियाविशेषणम् रथादिमंतमितिव्यत्ययेनवायोज्यम् ७ दुर्मदोपयाजंतून्हंतितया लुप्तोपमम् ८ अद्रयोगिरयः अद्रयोर्कगिरिद्रुमाइति ९ सतुरंगाःसचोदकाःससारथिनः निष्पिष्टाः हताः १० ११ १२ यादवैर्द्वारकांगच्छंतंनीयमानंयवनस्यविश्वंधनंदृष्ट्वाअनुद्रुत्ययादवान्निहत्यनिर्जित्य १३ वेगरभसंयागसंभ्रमम् १४ १५ १६

॥ १७ ॥ प्रमाणंज्ञानंबलेयत्तानवेत्तीतिअप्रमाणवित् ॥१८॥ १९ ॥ गोमंतंपर्वतमारुह्य ॥२०॥ प्रवर्षणाख्यंतस्यगोमंतस्यशृंगमापतुरितिशेषः तत्रशृंगेआसतुःउपविविशतुः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥

विहायवित्तंप्रचुरमभीतौभीरुभीतवत् ॥ पद्भ्यांपद्मपलाशाभ्यांचेरतुर्बहुयोजनम् १७ पलायमानौतौदृष्ट्वामागधःप्रहसन्बली ॥ अन्वधावद्रथानीकैरी शयोरप्रमाणवित् १८ प्रद्रुत्यदूरंसंश्रांतौतुंगमारुहतांगिरिम् ... तावारुरुहतुर्वीरौगोमंतमुदितेरवौ १९ सिद्धचारणगंधर्वविद्याधरनिषेवितम् ॥ आरुह्य शैलंगोमंतंरामकृष्णौत्वरान्वितौ २० प्रवर्षणाख्यंतच्छृंगंयत्राब्दानित्यवर्षिणः ॥ तत्रतावासतूराजन्फलमूलाशनौसुखम् २१ जरासंधस्तुतुष्टात्माता वनुद्रुत्यमाधवौ ॥ रुरोधशैलंगोमंतंमहत्यासेनयावृतः २२ सभूपालान्समाहूयस्वानुगान्युद्धदुर्मदान् ॥ कलिंगंकुंजरपतिंसुराष्ट्राधिपतिंतथा २३ जयद्र थंसिंधुपतिंसोमदत्तंचकौरवम् ॥ गांधारराजंशकुनिंवैदर्भंरुक्मिमेवच २४ सुदक्षिणंचकांबोजंविराटंमत्स्यभूपतिम् ॥ एतानाज्ञापयामासपूर्वस्यांदिशि भूपतीन् २५ पांचालराजंद्रुपदंदमघोषंचचेदिपम् ॥ ब्रह्मदत्तंचशाल्वेशमेकलव्यंनिषादपम् २६बाह्लिकंचकुरुश्रेष्ठंयुधामन्युंचदुर्जयम् ॥ विंदानुविंदावा वंत्यौकाशिराजंचपौंड्रकम् २७ आज्ञापयामासनृपानेतान्वीरोजरासुतः ॥ गिरिंगोमंतमारोढुंदक्षिणस्यांदिशिप्रभो २८ द्रुमंकिंपुरुषाधीशंदंतवक्त्रंसहानु जम् ॥ वीरंविदेहराजानंभूरिश्रवसमेवच २९ करूषेशंबृहच्चापंदाशार्णंचशतध्वजम् ॥ शैब्यंसुवीरराजानंदरदंचमहारथम् ३०एतान्महीपतीन्राजाजरासं धोऽमितद्युतिः ॥ प्राहगोमंतमारोढुंपश्चिमस्यांदिशिद्रुतम् ३१ त्रिगर्तंचसुशर्माणंबलिनंवेणुदारिणम् ॥ कुलिंदंचमहासत्वंकेकयानपिभूपतीन् ३२ शिशु पालंचभूपालंभीष्मकंचापिदुर्जयम् ॥ पुरस्कृत्यारुरोहाशुकौबेर्यांमागधोदिशि ३३ एवंगोमंतमारुह्यसर्वर्तुफलपादम् ॥ विचित्यतत्रसर्वत्राप्यधःशृं गात्प्रवर्षणात् ३४ चिच्छिदुःसकलान्वृक्षान्नापश्यन्राममाधवौ ॥ गिरौविलीनावाज्ञायनाधिगम्यपदंनृप ३५ ददाहगिरिमेधोभिःसमंतादग्निमुत्सृजन् ततउत्प्लुत्यतरसादह्यमानात्तुतावुभौ ३६ दशैकयोजनोत्तुंगान्निपेततुरधोभुवि ॥ अलक्ष्यमाणौरिपुणासानुगेनयदूत्तमौ ३७ स्वपुरींपुनरायातौसमुद्रपरि खांनृप ॥ सोऽपिदग्धावितिमृषामन्वानोबलकेशवौ ३८ बलमाकृष्यसुमहन्मगधान्मागधोययौ ॥ अष्टादशेतुसंग्रामेजित्वायादवसत्तमौ ३९ द्रमःस्वराष्ट्रेन्यवसज्जितादिङ्मंडलोनृप ॥ माधवौतुमहात्मानौप्रविश्यद्वारकांपुरीम् ४० स्तूयमानौदिवारात्रंसूतमागधबंदिभिः ॥ वृतावानंदबहुलैर्बंधु भिःसुखमूषतुः ४१ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेउत्तरार्धेपंचपंचाशत्तमोऽध्यायः ५५ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ एधोभिःकाष्ठैः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ समुद्रएवपरिखाखातंनदीयस्याःसातथा ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेविजयध्वजकृतटीकायांपंचपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५५ ॥ ७ ॥

परापूर्वैषांसख्यावृणक्तिवितर्तुराणोअपरेभिरेतीत्यादिश्रुत्यर्थदीपकन्यायेनदर्शयत्यस्मिन्नध्याये तत्रश्रीकृष्णोयुद्धेकुंतीसुतैर्बद्धंपांचालभूपतिंश्रुत्वाहृष्टस्तद्वृत्तांतविवित्सयावत्समीपेकृतवर्माणंप्रेषयामा सेति कथयति कदाचिदिति १ ब्राह्मणैरुक्तम् २ ३ ४ ५ ६ वासुदेवंशृगालनामानं वरुणालयेसमुद्रे ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ आनंदनिर्भरः आनंदपूर्णोबभूवेत्यनेनपूर्णानंदत्वं सदातनंनकादाचित्कमितिसूचयति भूसत्तायामितिधातोः सत्तायाःसदातनत्वादिति १६ १७ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेउत्तरार्धेविजयध्वज०टीकायांषट्पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५६॥

श्रीशुकउवाच ॥ कदाचिद्देवकीपुत्रोरामशैनेयसंयुतः ॥ सेव्यमानःसभायांवैनानादेशेश्वरैर्नृपैः १ पांचालराजंद्रुपदंबालैःकुंतीसुतैर्मृधे ॥ बद्धंशुश्राव कौरव्यब्राह्मणैःसत्रयाजिभिः २ तच्छ्रुत्वाहृष्टहृदयःकृतवर्माणमच्युतः ॥ नगरंहस्तिनपुरंप्रेषयामासवेदितुम् ३ सगत्वाहास्तिनपुरंवृद्धंकुरुपितामह म् ॥ ददर्शद्रोणविदुरधृतराष्ट्रकृपैर्वृतम् ४ युधिष्ठिरंचराजानंचतुर्भिर्भ्रातृभिर्वृतम् ॥ सभाजयामासभृशंकुंतींचहृदिकात्मजः ५ युधिष्ठिरोऽपिपप्रच्छसा नुगंकंसमर्दनम् ॥ हतंचकालयवनंजरासंधंचनिर्जितम् ६ वासुदेवंचनिहतंकरवीरपुरेश्वरम् ॥ द्वारवत्याश्चकरणंनगर्यावरुणालये ७ हतौचहंसडिभकौ ब्रह्मदत्तंचदुर्जयम् ॥ श्रुत्वाहार्दिक्यवचनाद्यथार्थेनयुधिष्ठिरः ८ मेनेत्रैलोक्यसाम्राज्यंस्वहस्तगतमक्षयम् ॥ सभाजितश्चहार्दिक्यःसुखसंभाषणादि भिः ९ पांडुपुत्रैस्तथाकुंत्यासौहार्दस्नुतबाष्पया ॥ हार्दिक्यस्ताननुज्ञाप्यबांधवान्पृथयासह १० मातृष्वसेयान्धर्मज्ञानभिवाद्ययथावयः ॥ गांगेये नाभ्यनुज्ञातोधृतराष्ट्रेणचानघ ११ विदुरेणांगराजेनद्रोणेनचकृपेणच ॥ प्राज्ञेनाचार्यपुत्रेणतथादुर्योधनेनच १२ कृतवर्माभ्यनुज्ञातोनिर्गत्यगजसाह्व याव ॥ द्वारकांवृष्णिनिलयामाजगामादिनात्यये १३ सप्रविश्यसभांदिव्यामनेकनृपसेविताम् ॥ दृष्ट्वागोविंदमासीनंकांचनेपरमासने १४ वीजव्यामर संघातसहितंवनमालिनम् ॥ आचचष्टेऽखिलंतस्ययथादृष्टंयथाश्रुतम् १५ वृत्तांतंकौरवेयाणांनगरेगजसाह्वये ॥ तदाकर्ण्यहरिःसर्ववृत्तांतंजगदीश्वरः १६ पौरुषंपांडुपुत्राणांबभूवानंदनिर्भरः १७ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेउत्तरार्धेषट्पंचाशत्तमोऽध्यायः ५६ श्रीशुकउवाच ॥ आनर्ताधिप तिःश्रीमान्रेवतोरेवतींसुताम् ॥ ब्रह्मणाचोदितःप्रादाद्बलायेतिपुरोदितम् १ राजोवाच ॥ रेवतोनामराजासौब्रह्मणाचोदितःकथम् ॥ तदहंश्रोतुमि च्छामिविस्तरेणमहामुने २ श्रीशुकउवाच ॥ रेवतोनामराजासीत्पुराधर्मार्थतत्त्ववित् ॥ रेवतीनामतस्यैकाजज्ञेकन्यायशस्विनी३ सब्रह्माणंययौप्रष्टुंकस्मै दास्यामिताभिति ॥ अदत्त्वायाच्यमानोपिनानाजनपदेश्वरैः ४ सभायांब्रह्मणस्तत्रगंधर्वौद्वौहाहाहूहू ॥ तस्मिन्नगायतांकालेग्राममूर्छाविचक्षणौ ५

अनित्यत्वात्संसारोहेयस्तदर्थंकामक्रोधादिनिलयाद्देहात्संविदेवाहर्तव्येतिदर्शनायोत्तराध्यायत्रयस्यारंभः आनर्तविषयाधिपतिः १ २ धर्मार्थौधर्मविषयोविष्णुस्तस्यतत्त्ववेत्तीति धर्मस्यअर्थस्यचतत्त्वंवे त्तीति धर्मस्यार्थस्यतत्त्वंहरिविषयत्वलक्षणंवेत्तीतिवा ३ येयंममकन्यातांप्रतियाचकत्वसंभवात् कुतोनदत्तेत्यत्राह अदत्त्वेति ब्रह्मणःसर्वस्यगुरुत्वात्गुर्वनुज्ञापूर्वकक्रियमाणंसर्वंफलवादित्यभिसंधाययाच केभ्योनदत्तेतिभावः ४ तत्रतस्मिन्नवसरे ग्राममूर्छाविचक्षणौसप्तस्वरगानविशेषविदग्धौ स्वराणांमंडलंग्रामआरोहावरोहः मूर्छांसप्तस्वरास्त्रयोग्रामाएकविंशतिमूर्छनाइतिभरतः ५

अल्पार्थेकिंचिदित्यव्यय अल्पकालमित्यर्थः६ ७ ८ त्वदभीष्टवरोनास्तितदानींतनकालीयानामतीतत्वादितिब्रह्मावक्ति तंप्राहेति तवतेतुभ्यंमनुष्यस्यसुबहूनियुगानिक्षणमात्रमिवगतानीति ९ तत्रनि मित्तमाह आश्राव्यमिति १० तर्हिकिंकर्त्तव्यमिति तत्राह इदानीमिति ११ १२ आदियुगंकृतंनाम १३ १४ १५ १६ तेषांपारंयथा तस्यहरेर्विवाहलक्षणंचरितंश्रोतुमिच्छामि १७ माध्वीःमधु

राजाऽतिष्ठद्गाहैःकिंचित्तद्विरामप्रतीक्षया ॥ गीतावसानेपप्रच्छप्रणिपत्यापितामहम् ६ एषामेभगवन्कन्याकस्मैदास्यइमामिति ॥ तंप्राहपद्मभूःकस्ते राजपुत्रोविरोचते ७ तत्रान्यांश्चमहीपालानाचक्ष्वेतिकुरूद्वह ॥ ततस्तान्रेवतःप्राहभूपालान्विषयेश्वरान् ८ सतानाकर्ण्यनृपतीन्प्रहस्योवाचरेवतम् ॥ युगानितुबहून्यत्रगतानितवभूपते ९ क्षणमात्रमिवाश्राव्यंशृण्वतोगीतमेतयोः ॥ क्वेदानींतवतेभूपाःसुतायाःसदृशावराः १० इदानींराजशार्दूलयदुवंशविवर्द्धनौ ॥ वसुदेवगृहेजातौरामकृष्णाह्वयौप्रभू ११ तत्रसंकर्षणायेमांकन्यांयच्छस्वभूपते ॥ इत्युक्तस्तेनभूपालस्तंप्रणम्यपुरंगतः ॥ रामायप्रददौकन्यांरूपिणींबाहुशालिने १२ तामादियुगसंभूतांदीर्घदेहांमहाभुजः ॥ आकृष्यलांगलेनांसेसमांचक्रेहलायुधः १३ भगवानपिगोविंदउपयेमेकुरूद्वह ॥ वैदर्भींभीष्मकसुतामिंदिरांशांस्वयंवरे १४ प्रमथ्यतरसाराज्ञःशाल्वादींश्चैद्यपक्षगान् ॥ पश्यतांसर्वभूतानांतार्क्ष्यपुत्रःसुधामिव ॥ १५ ॥ राजोवाच ॥ भगवान्भीष्मकसुतांरुक्मिणींरुचिराननाम् ॥ राक्षसेनविवाहेनउपयेमइतिश्रुतम् १६ भगवन्श्रोतुमिच्छामिकृष्णस्यामिततेजसः ॥ यथामागधशाल्वादीन्जित्वातत्पारमागमत् १७ ब्रह्मन्विष्णुकथाःपुण्यामाध्वीर्लोकमलापहाः ॥ कोनुतृप्येतशृण्वानःश्रुतज्ञोनित्यनूतनाः १८ श्रीशुकउवाच ॥ राजासीद्भीष्मकोनामविदर्भाधिपतिर्महान् ॥ तस्यपंचाभवन्पुत्राःकन्यैकाचवरानना १९ रुक्म्यग्रजोरुक्मरथोरुक्मबाहुरनंतरः ॥ रुक्मकेशोरुक्ममालीरुक्मिण्येषांस्वसासती २० सोपश्रुत्यमुकुंदस्यरूपवीर्यगुणश्रियः ॥ गृहागतैर्गीयमानास्तंमेनेसदृशंपतिम् २१ तांबुद्धिलक्षणौदार्यरूपशीलगुणाश्रयाम् ॥ कृष्णश्चसदृशींभार्यांसमुद्वोढुंमनोदधे २२ बंधूनामिच्छतांदातुंकृष्णायभगिनींनृप ॥ रुक्मीनिवार्यकृष्णद्विट्चैद्यायसमकल्पयत् २३ तदवेत्यासितापांगीवैदर्भीदुर्मनाभृशम् ॥ विचिंत्याप्तंद्विजंकंचित्कृष्णायप्राहिणोद्द्रुतम् २४ द्वारकांससमभ्येत्यप्रतीहारैःप्रवेशितः ॥ अपश्यदाद्यंपुरुषमासीनंकांचनासने २५ दृष्ट्वाब्रह्मण्यदेवस्तमवरुह्यनिजासने ॥ उपवेश्यार्हयांचक्रेयथात्मानंदिवौकसः २६ तंभुक्तवंतंविश्रांतमुपगम्यसतांगतिः ॥ पाणिनाऽभिमृशन्पादावव्यग्रस्तमपृच्छत २७ कच्चिद्द्विजवरश्रेष्ठधर्मस्तेवृद्धसंमतः ॥ वर्ततेनातिकृच्छ्रेणसंतुष्टमनसःसदा २८ संतुष्टोयर्हिवर्तेतब्राह्मणोयेनकेनचित् ॥ अहीयमानःस्वाद्धर्मात्सह्यस्याखिलकामधुक् २९ असंतुष्टःसुखंविप्रनाप्नोत्यपिसुरेश्वरः ॥ अकिंचनोपिसंतुष्टःशेतेसर्वांगविज्वरः ३०

रा' १८ वरंमनोहरंआननंयस्याःसातथा १९ २० गृहागतैर्जनैः २१ २२ २३ असितापांगीनीलकटाक्षस्थला आप्तंविश्वस्तम् २४ २५ २६ अव्यग्रःअसंभ्रांतः २७ २८ यःस्वाद्धर्मादहीयमानःस्वधर्मत्यागीनस्यात् २९ सुरेश्वरोप्यसंतुष्टःसुखंनाप्नोति अकिंचनोदरिद्रोपिसंतुष्टःअलब्धुद्धिः ३०

स्वतोलाभोयस्यधनस्यतत्तथातेन ३१ तस्यविषयेराष्ट्रे सराजामेप्रियः ३२ आगमनकारणंपृच्छतियतइति यतःकारणाचत्तत्सर्वंकारणम् ३३ परमेष्ठिनासर्वोत्तमेन ३४ धर्मःआत्मास्वरूपं परस्यसतथां सुकृतविषयोवा स्पृहयन्निवकामयमानइव ३५ हेभुवनसुंदर श्रोतॄणांकर्णविवरनिर्विश्यांगतापंशरीरसंतापंहरतःसम्यग्गमोव्याप्तिर्येषांतेतथातान् स्वरूपाधिनान्वातेतवगुणान् श्रुत्वातेतवभुवनमंगलमंगलंपरमुत्कृष्टंरूपंचश्रुत्वामेचित्तंत्वय्यपत्रपमाविशति ३६ महती विशाला मनोगुणेनेतिशेषः धामतेजः कुलवतीशुद्धवंशा नरलोकोमुक्तामुक्तप्रपंचस्तस्यमनोभिरा मंमनांस्यभिरमयतीति ३७ अभिवृतःआभिमुख्येनवृतः एतदुक्तप्रियत्वादिकं पादसरोजदास्याममम यतोंऽघ्रिंप्रणतास्मि ३८ तत्तस्मात्हेअंगहेअंबुजाक्षमांजायांविधेहिचशब्दएवार्थे अस्याः

विप्रान्स्वलाभसंतुष्टान्साधून्भूतसुहृत्तमान् ॥ निरहंकारिणःशांतान्नमस्येशिरसाऽसकृत् ३१ कच्चिद्वःकुशलंब्रह्मन्राजतोयस्यहिप्रजाः ॥ सुखंवसंतिवि षयेपाल्यमानाःसमेप्रियः ३२ यतस्त्वमागतोदुर्गंनिस्तीर्यैहयदिच्छया ॥ सर्वंमेब्रूह्यगुह्यंचेत्किंकार्यंकरवामते ३३ एवंसंपृष्टसंप्रश्नोब्राह्मणःपरमेष्ठि ना ॥ लीलागृहीतदेहेनतस्मैसर्वमवर्णयत् ॥ विधायलिखितंपत्रंपादयोःप्रणनामतम् ३४ तदादायजगन्नाथःस्मितसुंदरलोचनः ॥ वाचयामासधर्मात्मासादरंस्पृहयन्निव ॥ ३५ ॥ रुक्मिण्यु वाच ॥ श्रुत्वागुणान्भुवनसुंदरशृण्वतांतेनिर्विश्यकर्णविवरंहरतोंगतापम् ॥ रूपंपरंभुवनमंगलमंगलंतेत्वय्यच्युताविशतिचित्तमपत्रपंमे ३६ कात्वामु कुंदमहतीगुणशीलरूपविद्यावयोद्रविणधामभिरात्मतुल्यम् ॥ धीरापतिंकुलवतीनवृणीतकन्याकालेनृसिंहनरलोकमनोभिरामम् ३७ तत्त्वंमयाप्यभि वृतःपतिरिंदिरायाभक्तप्रियःकृपणलोकशरण्यईशः ॥ मत्त्वैतदंगतवपादसरोजदास्यःकामंकुरुप्रियतमप्रणतास्मितेंऽघ्रिम् ३८ तन्मेभवान्खलुवृ तःपतिरंगजायामात्मार्पितश्चभवतोऽत्रविभोविधेहि ॥ मावीरभागमभिमर्शतुचैद्यआराद्गोमायुवन्मृगपतेर्बलिमंबुजाक्ष ३९ पूर्तेष्टदत्तनियमव्रतदेवविप्र गुर्वर्चनादिभिरलंभगवान्परेशः ॥ आराधितोयदिगदाग्रजएत्यपाणिंगृह्णातुमेनदमघोषसुतादयोन्ये ४० श्वोभाविनित्वमजितोद्वहनेविदर्भान्गुप्तः समेत्यपृतनापतिभिःसमेतैः ॥ निर्मथ्यचैद्यमगधेंद्रबलंप्रसह्यमांराक्षसेनविधिनोद्वहवीर्यशुल्काम् ४१ अंतःपुरांतरचरामनिहत्यबंधूंस्त्वामुद्वहेकथमितिप्रव दाम्युपायम् ॥ पूर्वेद्युरस्तिमहतीकुलदेवियात्रायस्यांबहिर्नववधूर्गिरिजामुपेयात् ४२ तत्रैत्यमांरथपदातिगजाश्वयुक्तःसंमथ्यशाल्वमगधान्सहचैद्यभू पान् ॥ आदायमांसहचरीभिरथोरमेशोगृह्णातुपाणिमुपनीयपुरींस्वकीयाम् ४३ यस्यांघ्रिपंकजरजःस्नपनंमहांतोवांछंत्युमापतिरिवात्मतमोपहत्यै ॥ यर्ह्यंबुजाक्षनलभेयभवत्प्रसादंजह्यामसून्व्रतकृशाशतजन्मभिःस्याम् ४४

प्रेममात्मादेहःभवतोर्पितएव वीरस्यतवभागमात्मानं आरात्दूरात् स्पातुंयोग्यश्चैद्योमाऽभिमर्शतुमास्पृशतुतत्रदृष्टांतमाह गोमायुवदिति गोमायवःशृगालाःमृगपतेःसिंहस्यबलिमुपहारम् ३९ ४० उद्वहनेविवाहेश्वोभाविनिश्वःप्रभातेभविष्यतिसतिसमेतैःपृतनापतिभिःगुप्तांविदर्भान्समेत्यराक्षसेनविधिनाबलात्कन्याहरणलक्षणेन वीर्यंशुल्कंमौल्यंयस्याःसातथातांमाम् ४१ नववधूर्दर्शनाय ४२ ४३ यथोमापतिःश्रीहरिचरणसरसिजरजस्तुतिंकरोतितस्यतवयदिभवत्प्रसादंपत्न्यानुग्रहंनलभेय तर्हिअसून्प्राणान्जह्यांत्यक्ष्यामि किंचशतजन्मभिःव्रतकृशातवभार्यैवस्यामित्यर्थः ४४

४५ ४६ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेविजयध्वजकृतटीकायांसप्तपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५७ ॥ ७ ॥ १ ममद्वेषाद्रुक्मिणाविवाहोनिवारितइत्यमिमर्थंअहंवेदवेद्मि २ एधसः काष्ठादग्नेःशिखांज्वालां ३ उद्वाहर्क्षंविवाहनक्षत्रं ४ हयैर्युक्तं ५ ६ कार्याणिविवाहयोगकार्याणिअकारयत् ७ उक्तमेवस्पष्टयति पुरमिति प्राक्संमृष्टारत्यक्तावस्कराःपश्चात्ससिक्ताःगोमयोदकादिप्रोक्षितामार्गादयोयस्मिंस्तत्तथा ८ ९ १० सुस्नाताऽभूदितिशेषः कृतंकौतुकेकुतूहलेमहोत्सवेमंगलंयस्याःसातथा यद्वा कृतंकौतुकंहस्तसूत्रलक्षणमंगलंयस्याःसातथा आबध्नंतिकरेसूत्रंयांगल्यंथनव

श्रीशुकउवाच ॥ इतिपत्रगतंविश्वंविमृश्यमधुसूदनः ॥ संदेशंराजकन्यायास्तंब्राह्मणमवैक्षत ॥ ब्राह्मणउवाच ४५ इत्येतेगुह्यसंदेशायदुदेवमयाहृताः ॥ विमृश्ययुक्तंयच्चात्रक्रियतांतदनंतरम् ४६ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेसप्तपंचाशत्तमोध्यायः ५७ श्रीशुकउवाच ॥ वैदर्भ्याःसतुसंदेशंनिशम्ययदुनंदनः ॥ प्रगृह्यपाणिनापाणिंप्रहसन्द्विजमब्रवीत् १ श्रीभगवानुवाच ॥ तथाऽहमपितच्चित्तोनिद्रांनाध्यगमंनिशि ॥ वेदाहंरुक्मिणाद्वेषान्ममोद्वाहोनिवारितः २ तामानयिष्येउन्मथ्यराजन्यापसदान्मृधे ॥ मत्परामनवद्यांगीमेधसोऽग्नेःशिखामिव ३ उद्वाहर्क्षंचविज्ञायरुक्मिण्यामधुसूदनः ॥ रथःसंयुज्यतामाशुदारुकेत्याहसारथिम् ४ सचाश्वैःशैब्यसुग्रीवमेघपुष्पबलाहकैः ॥ युक्तंरथमुपानीयतस्थौप्रांजलिरग्रतः ५ आरुह्यस्यंदनंशौरिर्द्विजमारोप्यतूर्णगैः ॥ आनर्तादेकरात्रेणविदर्भानगमद्धयैः ६ राजासकुंडिनपतिःपुत्रस्नेहवशंगतः ॥ शिशुपालायस्वांकन्यांदास्यन्कार्याण्यकारयत् ७ पुरंसंमृष्टसंसिक्तमार्गरथ्याचतुष्पथम् ॥ चित्रध्वजपताकाभिस्तोरणैःसमलंकृतम् ८ स्रग्गंधमाल्याभरणैर्विरजांबरभूषणैः ॥ जुष्टंस्त्रीपुरुषैःश्रीमद्गृहैरगुरुधूपितैः ९ पितॄन्देवान्समभ्यर्च्यविप्रांश्चविधिवन्नृप ॥ भोजयित्वायथान्यायंवाचयामासमंगलम् १० सुस्नातासुदतीकन्याकृतकौतुकमंगला ॥ अहतांशुकयुग्मेनभूषिताभूषणोत्तमैः ११ चक्रुःसामर्ग्यजुर्मंत्रैर्वध्वारक्षांद्विजोत्तमाः ॥ पुरोहितोऽथर्वविद्वैजुहावग्रहशांतये १२ हिरण्यरूप्यवासांसितिलांश्चगुडमिश्रितान् ॥ प्रादाद्धेनूश्चविप्रेभ्योराजाविधिविदांवरः १३ एवंचैद्यपतीराजादमघोषःसुतायवै ॥ कारयामासमंत्रज्ञैःसर्वमभ्युदयोचितम् १४ मदच्युद्भिर्गजानीकैःस्यंदनैर्हेममालिभिः ॥ पत्त्यश्वसंकुलैःसैन्यैःपरीतःकुंडिनंययौ १५ तंवैविदर्भाधिपतिःसमेत्याभिप्रपूज्यच ॥ निवेशयामासमुदाकल्पितान्यनिवेशने १६ तत्रशाल्वोजरासंधोदंतवक्रोविदूरथः ॥ आजग्मुश्चैद्यपक्षीयाःपौंड्रकाद्याःसहस्रशः १७ कृष्णरामद्विषोयत्ताःकन्यांचैद्यायसाधितुम् ॥ यद्यागत्यहरेत्कृष्णोरामाद्यैर्यदुभिर्वृतः १८

त्रियइति कौतुकंविषयाभोगेहस्तसूत्रेकुतूहले कामेख्यातेमंगलेचेतियादवः अहतांशुकयुग्मेननूतनवस्त्रयुगलेन अंशुकंकेवलेवस्त्रेसूक्ष्मवस्त्रोत्तरीययोरितिच ११ गृहानेतान्रक्षयाविवृणोमीत्याद्यथर्ववेदोक्तवित् १२ रूप्यंरजतं १३ सुतायशिशुपालाय १४ पूर्वोक्तयात्राशेषंकथयति मदच्युद्भिरिति मदच्युद्भिःमदजलस्राविभिः १५ तदर्थंकल्पितेन्यस्मिन्निवेशनेगृहे १६ तत्रकुंडिनपुरे १७ १८

१९ २० २१ वरोवरणीयआरोहोजघनप्रदेशोयस्याःसातया प्रत्यापत्तिःपुनरागमनं २२ त्रियामांतरितःरात्रिमात्रव्यवहितःअल्पराधसःमंदीभूतकार्यसिद्धेः २३ २४ २५ गौरीरुणेसितेपीतइति गौरीशब्दस्याइतस्यानेकार्थवाचित्वेन।निश्चयइत्यतोरुद्राणीति सामान्यविवक्षायांगंगायाअपितत्पत्नीत्वेनसंशयानिस्तारइत्यतोगिरिजेति गिरिजामेनकात्मजेत्यभिधानं नन्वभिधानस्ययोगबलानुसारित्वेनप्रवृत्तेर्नद्याअपिगिरिजात्वादित्यतःसतीति सतीयोगविसृष्टदेहातांजन्मनाशैलवधूंप्रपेदेइति ध्यानकालज्ञा २६ वामऊरुरस्फुरत् नेत्रभुजावस्फुरतां प्रियभाषिणःअभीष्टकार्यशंसिनः २७

योत्स्यामःसहिताःसर्वैइतिनिश्चितमानसाः ॥ आजग्मुर्भूभुजःसर्वेसमग्रबलवाहनाः १९ श्रुत्वैतद्भगवान्रामोविपक्षीयनृपोद्यमम् ॥ कृष्णंचैकंगतंहर्तुंकन्यांकलहशंकितः २० बलेनमहतासार्द्धंभ्रातृस्नेहपरिप्लुतः ॥ त्वरितःकुंडिनंप्रागाद्गजाश्वरथपत्तिभिः २१ भीष्मकन्यावरारोहाकांक्षंत्यागमनंहरेः ॥ प्रत्यापत्तिमपश्यंतीद्विजस्याचिंतयत्तदा २२ अहोत्रियामांतरितउद्वाहोमेऽल्पराधसः ॥ नागच्छत्यरविंदाक्षोनाहंवेद्म्यत्रकारणम् २३ सोपिनावर्ततेऽद्यापिमत्संदेशहरोद्विजः ॥ अपिमय्यनवद्यात्मादृष्ट्वाकिंचिज्जुगुप्सितम् २४ मत्पाणिग्रहणेनूनंनायातिहिकृतोद्यमः ॥ दुर्भगायानमेधातानानुकूलोमहेश्वरः २५ देवीवाविमुखागौरीरुद्राणीगिरिजासती ॥ एवंचिंतयतीबालागोविंदहृतमानसा ॥ न्यमीलयतकालज्ञानेत्रेअश्रुकलाकुले २६ एवंवध्वाःप्रतीक्षंत्यागोविंदागमनंनृप ॥ वामऊरुर्भुजोनेत्रमस्फुरन्प्रियभाषिणः २७ अथकृष्णविनिर्दिष्टःसएवद्विजसत्तमः ॥ अंतःपुरचरांदेवींराजपुत्रींददर्शह २८ सातंप्रहृष्टवदनमव्यग्रात्मगतिंसती ॥ आलक्ष्यलक्षणाभिज्ञासमपृच्छच्छुचिस्मिता २९ आवेदयामासतस्यैसंप्राप्तंयदुनंदनम् ॥ उक्तंचसत्यवचनमात्मोपनयनंप्रति ३० तमागतंसमाज्ञायवैदर्भीहृष्टमानसा ॥ नपश्यंतीब्राह्मणायप्रियमन्यन्ननामसा ३१ प्राप्तौश्रुत्वास्वदुहितुरुद्वाहप्रेक्षणोत्सुकौ ॥ अभ्ययात्तूर्यघोषेणरामकृष्णौसमर्हणैः ३२ मधुपर्कमुपानीयवासांसिविरजांसिसः ॥ उपायनान्यभीष्टानिविधिवत्समपूजयत् ३३ तयोर्निवेशनंश्रीमदुपकल्प्यमहामतिः ॥ बाह्योद्यानेकुंडिनस्ययथायोगंसुविस्तृतम् ३४ आवेद्यपूर्णनगरंजरासंधादिभिर्नृपैः ॥ ससैन्ययोःसानुगयोरातिथ्यंविदधेयथा ३५ एवंराज्ञांसमेतानांयथावीर्यंयथावयः ॥ यथाबलंयथावित्तंसर्वैःकामैःसमर्हयत् ३६ कृष्णमागतमाकर्ण्यविदर्भपुरवासिनः ॥ आगत्यनेत्रांजलिभिःपपुस्तन्मुखपंकजम् ३७ अस्यैवभार्याभवितुंरुक्मिण्यर्हतिनापरा ॥ असावप्यनवद्यात्माभैष्म्याःसमुचितःपतिः ३८ किंचित्सुचरितंयन्नस्तेनतुष्टस्त्रिलोककृत् ॥ अनुगृह्णातुगृह्णातुवैदर्भ्याःपाणिमच्युतः ३९ श्रीशुकउवाच ॥ एवंप्रेमकलाबद्धावदंतिस्मपुरौकसः ॥ कन्याचांतःपुरात्प्रागाद्भटैर्गुप्ताऽम्बिकालयम् ४० पद्भ्यांविनिर्ययौद्रष्टुंभवान्याःपादपल्लवम् ॥ परिवारैःकतिपयैर्युक्तोयादवनंदनः ४१

२८ अव्यग्रात्मगतिमसंभ्रांतनिजगमनं २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ किमितिनगरप्रवेशाप्रदानंकृष्णरामयोरितितत्राह आवेद्येति जरासंधादिराजभिर्नगरंपूर्णनिबिडमनवकाशमित्यालोच्याविज्ञाप्य ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१

वेत्राणिझर्झराश्चराजाज्ञासूचकयष्टयश्चहस्तेषुयेषांतेतथातैःकंचुकिभिःदौवारिकैः छन्नलिंगैः ४२ ४३ ४४ ४५ धौत पादकरांबुजाप्रक्षालितपादहस्तपद्मा ४६ प्रवयसोवृद्धाःविधिज्ञाःस्त्रीशास्त्रकुशलाः ४७ ४८ ४९ पतिमतीःभर्तृमत्यः ५० शेषाःअक्षताःअविशिष्टाराजस्त्रियोवा ५१ मुनिव्रतंमौनव्रतं उपकंठेसमीपे पौलोम्याःशच्याः ५२ ५३ ५४ देवमायांलक्ष्मीं श्यामांद्व्य

साचानुध्यायतीसम्यङ्मुकुंदचरणांबुजम् ॥ यतवाङ्मातृभिःसार्धंसखिभिःपरिवारिता ४२ गुप्ताराजभटैःशूरैःसन्नद्धैरुद्यतायुधैः ॥ वेत्रझर्झरहस्तैश्च वृद्धैःकंचुकिभिस्तथा ॥ मृदंगशंखपणवास्तूर्यभेरीश्चजघ्निरे ४३ नानोपहारबलिभिर्वारमुख्याःसहस्रशः ॥ स्रग्गंधवस्त्राभरणैर्द्विजपत्न्यःस्वलंकृताः ४४ गायंतश्चस्तुवंतश्चगायकावाद्यवादकाः ॥ परिवार्यवधूंजग्मुःसूतमागधवंदिनः ४५ आसाद्यदेवसदनंधौतपादकरांबुजा ॥ उपस्पृश्यशुचिःशांताप्रविवेशांबिकांतिकम् ४६ तांवैप्रवयसोबालांविधिज्ञाविप्रयोषितः ॥ भवानींवंदयांचक्रुर्भवपत्नींभवान्विताम् ४७ नमस्येत्वांऽबिकेऽभीक्ष्णंस्वसंतानयुतांशिवाम् ॥ भूयात्पतिर्मेभगवान्कृष्णस्तदनुमोदताम् ४८ अद्भिर्गंधाक्षतैर्धूपैर्वस्त्रमाल्यविभूषणैः ॥ नानोपहारबलिभिःप्रदीपावलिभिःपृथक् ४९ विप्रस्त्रियःपतिमतीस्तथातैःसमपूजयत् ॥ लवणापूपतांबूलकंठसूत्रफलेक्षुभिः ५० तस्यैस्त्रियस्ताःप्रददुःशेषांयुयुजुराशिषः ॥ ताभ्योदेव्यैनमश्चक्रेशेषांचजगृहेवधूः ५१ मुनिव्रतमथत्यक्त्वानिश्चक्रामांबिकागृहात् ॥ उपकंठेसुरेशस्यपौलोम्याश्चनिकेतनम् ५२ तौविदर्भप्रसूतानांनृपाणांकुलदेवते ॥ तदंतिकमुपागम्यशचींसुरपतिप्रियाम् ५३ चिराराधितपादाब्जांसाप्रणम्यविनिर्ययौ ॥ प्रगृह्यपाणिनाधात्रींरत्नमुद्रोपशोभिताम् ॥ धृतानेकातपत्राद्यांवीजच्चामरसंकुलाम् ५४ तांदेवमायामिववीरमोहिनींसुमध्यमांकुंडलमंडिताननाम् ॥ श्यामांनितंबार्पितरत्नमेखलांव्यंजत्स्तनींकुंतलशंकितेक्षणाम् ५५ शुचिस्मितांबिंबफलाधरद्युतिशोणायमानद्विजकुंदकुड्मलाम् ॥ पदाचलंतींकलहंसगामिनींसिंजत्कलंनूपुरपादशोभिताम् ५६ विलोक्यवीरामुमुहुःसमागतायशस्विनस्तत्कृतहृच्छयार्दिताः ॥ यांवीक्ष्यतेनृपतयस्तदुदारहासव्रीडावलोकहृतचेतसउज्झितास्त्राः ५७ पेतुःक्षितौगजरथाश्वगताविमूढायात्राच्छलेनहरयेऽर्पयतींस्वशोभाम् ॥ सैवंशनैश्चलयतीपदपद्मकोशौप्राप्तिंतदाभगवतःप्रसमीक्षमाणा ५८ उत्सार्यवामकरजैरलकानपांगैःप्राप्तान्ह्रियैक्षतनृपान्ददृशेऽच्युतंसा ॥ तांराजकन्यांरथमारुरुक्षतींजहारकृष्णोद्विषतांसमीक्षताम् ५९ रथंसमारोप्यसुपर्णलक्षणंराजन्यचक्रंपरिभूयमाधवः ॥ ततोययौरामपुरोगमैःशनैःशृगालमध्यादिवनागहृद्धरिः ६० ॥ इतिश्रीभा०महापुराणेदशमस्कंधेउत्तरार्धेअष्टपंचाशत्तमोऽध्यायः॥ ५८ ॥

श्रीशुकउवाच ॥ तंमानिनःस्वाभिभवंयशःक्षयंपरेजरासंधवशानसेहिरे ॥ अहोधिगस्मद्यशआत्तधन्विनांगोपैर्हृतंकेसरिणांमृगैरिव १

द्व्यर्थी कुंतलैरावरकैःशंकितमिवईक्षणंयस्याःसातथातां ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ नागहृद्गजहरोहरिःसिंहः ६० इतिश्रीभागवतेमहापुराणेविजयध्वजकृतटीकायांअष्टपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५८ ॥ ७ ॥ पःअरिभिःकृत.तं केकेपरेइतितत्राह जरासंधइति ॥ १ ॥

॥ २ ॥ यादवानामनीकानांयूथानिसमूहास्तान्पांतिरक्षंतीतियादवानीकयूथपाः ॥ ३ ॥ अश्वपृष्ठादिषुस्थित्वा ॥ ४ ॥ आसारोवेगवान्वर्षइति सुमध्यमारुक्मिणीऐक्षदैक्षतहृष्टवती ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ करभाःकनिष्ठिकायामूलप्रदेशाः गर्दभादश्वायांजातोऽश्वतरः ॥ ९ ॥ आत्मनोजयकांक्षिभिः जयप्रकाशकैःजयेच्छुभिर्वा ॥ १० ॥ हृतदारंबलादपहृतभार्यंपुरुषं ॥ ११ ॥ प्रियाप्रिययोःसुखदुःखयोः निष्ठाव्यवस्थानियतत्वं निष्ठोत्कर्षेव्यवस्थायामिति ॥ १२ ॥ कुहकेच्छयामायिकेच्छया ॥ १३ ॥ योहंत्रयोविंशतिभिःसैन्यैरक्षौहिणीभिःशौरेःसप्तदशसंयुगानिसप्तदशसंयुगेषुपराजितः परपक्षा

इतिसर्वेसुसंरब्धावाहानारुह्यदंशिताः ॥ स्वैःस्वैर्बलैःपरिक्रांताअन्वीयुर्धृतकार्मुकाः २ तानापततआलोक्ययादवानीकयूथपाः॥ तस्थुर्वैसन्मुखाराजान्विस्फूर्यस्वधनूंषिते ३ अश्वपृष्ठेगजस्कंधेरथोपस्थेचकोविदाः ॥ मुमुचुःशरवर्षाणिमेघाअद्रिष्वपोयथा ४ पत्युर्बलंशरासारैश्छन्नंवीक्ष्यसुमध्यमा ॥ सव्रीडमैक्षत्तद्वक्त्रंभयविह्वललोचना ५ प्रहस्यभगवानाहमामैस्त्वंवामलोचने ॥ विनंक्ष्यत्यधुनैवैतत्तावकैःशात्रवंबलम् ६ तेषांतद्विक्रमंवीरागदसंकर्षणादयः ॥ अमृष्यमाणानाराचैर्जघ्नुर्हयगजान्रथान् ७ पेतुःशिरांसिरथिनामश्विनांगजिनांभुवि ॥ सकुंडलकिरीटानिसोष्णीषाणिचकोटिशः ८ हस्ताःसासिगदेष्वासाःकरभाऊरवोंऽघ्रयः ॥ अश्वाश्वतरनागोष्ट्रखरमर्त्यशिरांसिच ९ हन्यमानबलानीकावृष्णिभिर्जयकांक्षिभिः ॥ राजानोविमुखाजग्मुर्जरासंधपुरःसराः १० शिशुपालंसमभ्येत्यहृतदारमिवातुरम् ॥ नष्टत्विषंगतोत्साहंशुष्यद्वदनमब्रुवन् ११ राजानऊचुः ॥ भोभोपुरुषशार्दूलदौर्मनस्यमिदंत्यज ॥ नप्रियाप्रिययोराजन्निष्ठादेहिषुदृश्यते १२ यथादारुमयीयोषिन्नृत्यतेकुहकेच्छया ॥ एवमीश्वरतंत्रोऽयमीहतेसुखदुःखयोः १३ शौरेःसप्तदशाहंवैसंयुगानिपराजितः ॥ त्रयोविंशतिभिःसैन्यैर्जिग्यएवमहंपरम् १४ तथाप्यहंनशोचामिनप्रहृष्यामिकर्हिचित् ॥ कालेनदैवयोगेनजानन्विद्रावितंजगत् १५ अधुनापिवयंसर्वेवीरयूथपयूथपाः ॥ पराजिताःफल्गुतंत्रैर्यदुभिःकृष्णपालितैः १६ रिपवोजिग्युरधुनाकालआत्मानुसारिणि ॥ तदावयंतुजेष्यामोयदाकालःप्रदक्षिणः १७ श्रीशुकउवाच ॥ एवंसंबोधितोमित्रैश्चैद्योऽगात्सानुगःपुरम् ॥ हतशेषाःपुनस्तेऽपिययुःस्वंस्वंपुरंनृपाः १८ रुक्मीतुराक्षसोद्वाहंकृष्णद्विडसहन्स्वसुः ॥ पृष्ठतोऽनुगमत्कृष्णमक्षौहिण्यावृतोबली १९ रुक्म्यमर्षीसुसंरब्धःशृण्वतांसर्वभूभुजाम् ॥ प्रतिजज्ञेमहाबाहुर्दंशितःसशरासनः २० अहत्वासमरेकृष्णमप्रत्यूह्यचरुक्मिणीम् ॥ कुंडिनंनप्रवेक्ष्यामिसत्यमेतद्ब्रवीमिवः २१ श्रीशुकउवाच ॥ इत्युक्त्वारथमारुह्यसारथिंप्राहसत्वरः ॥ चोदयाश्वान्यतःकृष्णस्तस्यमेसंयुगंभवेत् २२ अद्याहंनिशितैर्बाणैर्गोपालस्यसुदुर्मतेः ॥ नेष्येवीर्यमदंयेनस्वसामेप्रसभंहृता २३ विकत्थमानःकुमतिरीश्वरस्याप्रमाणवित् ॥ रथेनैकेनगोविंदमन्वधावतरंहसा २४

स्सोहंतावतीभिःसंभूयैकसेनादिविकलंकृष्णंजिग्ये तथाप्युभयथापिएकमष्टादशसंग्रामंवा ॥ १४ ॥ १५ ॥ फल्गुतंत्रैःअल्पसेनादिपरिच्छदैः ॥ १६ ॥ प्रदक्षिणःअनुकूलः ॥ १७ ॥ १८ ॥ असहमानः ॥ १९ ॥ २० ॥ अप्रत्यूह्यअनावृत्य अन्यस्यादत्त्वेतिवा ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४

॥ २५ ॥ अरनीचसंबोधनंतदेवव्यनक्ति यदूनामिति ॥ २६ ॥२७॥ ततःपूर्वमेवमुंच ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ परिघंपरिघातनं पट्टिशंलोहदंडं शक्तितोमरैःसहाचिच्छेदाद्विभुस्तोमरः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥
३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ परित्रासेनपरितोभयेनकंपितमंगंयस्याःसातथातया शुष्यन्मुखाचरुद्धकंठाचतया करुणःकरुणाकरः ॥ ३७ ॥ प्रवपन्वपनंमुंडनंकुर्वन्व्यरूपयत् सौदर्यहीनमकरोत्
॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ श्मश्रुकेशानांवपनलक्षणंवैरूप्यंसुहृदोबंधोर्वधंकृतवान् ॥ ४१ ॥ इदानींरुक्मिणींसांत्वयति मैवेति हेसाध्विरुक्मिणिअस्मान्प्रति स्वस्मादन्यःअत्रहेतुर्यतइति ॥ ४२ ॥ नन्व
स्तुसुखादेःस्वयंहेतुस्तथापिबंधोर्देहवियोगकरणलक्षणोवधोलोकाचारोनभवति जुगुप्सितत्वादितितत्सत्यमित्याह बंधुरिति वधार्होदोषोयस्यसतथा द्वितीयबंधुशब्दोहेत्वर्थः तत्रींककर्तव्यमित्यत्राह

सगत्वानर्मदांदेवींतरंतंमधुसूदनम् ॥ आसाद्ययुद्धसन्नद्धस्तिष्ठतिष्ठेतिचाब्रवीत् २५ धनुर्विकृष्यसुदृढंजघ्नेकृष्णंत्रिभिःशरैः ॥ आहचात्रक्षणंतिष्ठयदूनांकु
लपांसन २६ कुत्रयासिस्वसारंमेमुषित्वाध्वांक्षवद्धविः ॥ हरिष्येऽद्यमदंमंदमायिनःकूटयोधिनः २७ यावन्नमेहतोबाणैःशयीथामुंचदारिकाम् ॥ धनुर्वि
कृष्यसुदृढंजघ्नेकृष्णंत्रिभिःशरैः २८ स्मयन्कृष्णोधनुश्छित्त्वाषड्भिर्विव्याधरुक्मिणम् ॥ अष्टाभिश्चतुरोवाहान्द्वाभ्यांसूतंध्वजंत्रिभिः २९ सचान्यद्ध
नुरादायकृष्णंविव्याधपंचभिः ॥ तैस्ताडितःशरौघैस्तुचिच्छेदधनुरच्युतः ३० पुनरन्यदुपादत्ततदप्याच्छिनदच्युतः ॥ परिघंपट्टिशंशूलंचर्मासीशक्तितो
मरैः ३१ यद्यदायुधमादत्ततत्सर्वंसोऽच्छिनद्विभुः ॥ ततोरथादवप्लुत्यगृहीत्वाखड्गचर्मणी ३२ कृष्णमभ्यद्रवत्क्रुद्धःपतंगइवपावकम् ॥ तस्यचापततः
खड्गंतिलशश्चर्मचेषुभिः ३३ छित्त्वाऽसिमाददेतिग्मंरुक्मिणंहंतुमुद्यतः ॥ दृष्ट्वाभ्रातृवधोद्योगंरुक्मिणीभयविह्वला ॥ पतित्वापादयोःपत्युरुवाचकरु
णंसती ३४ रुक्मिण्युवाच ॥ योगेश्वराप्रमेयात्मन्देवदेवजगत्पते ॥ हंतुंनार्हसिकल्याणभ्रातरंमेमहाभुज ३५ श्रीशुकउवाच ॥ इत्युक्त्वाजगृहेपादौक्र
पणादीनभाषिणी ॥ भ्रातरंत्रातुकामासाकृष्णस्यजगतीपतेः ३६ तयापरित्रासविकंपितांगयाशुचाचशुष्यन्मुखरुद्धकंठया ॥ कातर्यविस्रंसितहेममाल
यागृहीतपादःकरुणोन्यवर्तत ३७ चैलेनबद्ध्वातमसाधुकारिणंसश्मश्रुकेशंप्रवपन्व्यरूपयत् ॥ तावत्समीयुर्जितशत्रुसैन्यायदुप्रवीरानलिनींयथागजाः ३८
कृष्णांतिकमुपव्रज्यददृशुस्तत्ररुक्मिणम् ॥ तथाभूतंहतप्रायंदृष्ट्वासंकर्षणोविभुः ३९ विमुच्यबद्धंकरुणोभगवान्कृष्णमब्रवीत् ४० बलभद्रउवाच ॥ अ
साध्विदंत्वयाकृष्णकृतमस्मिन्जुगुप्सितम् ॥ वपनंश्मश्रुकेशानांवैरूप्यंसुहृदोवधम् ४१ मैवास्मान्साध्व्यसूयेथाभ्रातुर्वैरूप्यचिंतया ॥ सुखदुःखदोन
चान्योस्तियतःस्वकृतभुक्पुमान् ४२ बंधुर्वधार्हदोषोपिनबंधुर्वधमर्हति ॥ त्याज्यःस्वेनैवदोषेणहतःकिंहन्यतेपुनः ४३ क्षत्रियाणामयंधर्मःप्रजापतिवि
निर्मितः ॥ भ्रातापिभ्रातरंहन्याद्येनघोरतरस्ततः ४४ राज्यस्यभूमेर्वित्तस्यस्त्रियोमानस्यतेजसः ॥ मानिनोऽन्यस्यवाहेतोःश्रीमदांधाःक्षिपंतिहि ४५

त्याज्यइति त्यागोदेशनिर्यातनादिलक्षणः किंत्याज्यइत्यतोमृतमारणदोषापत्तेरितिभावेनाह हतइति ॥ ४३ ॥ तर्ह्येतदीदृशंकर्मकिमितिक्रियतइतिअतोऽयंन्यायः क्षत्रियेभ्योन्यत्रनक्षत्रियाणामि
त्याह क्षत्रियाणामिति कोसौधर्मइत्यत्राह भ्रातापीति ततस्तस्माद्राजायेनकर्मणाघोरतरइत्युच्यते धर्मविषयोवाऽघोरतरोधर्मइति ४४ ननुतर्हिसर्वःसर्वंहन्यादित्यातिप्रसंगइत्यत्राह राज्यस्येति मानि
नःदेहाभिमानवंतःअन्यस्यस्त्रीजनस्यवाक्षिपंतिघ्नंति राज्यादेःसर्वस्यहेतोरितिसंबंधः ४५

२० २१ २२ २३ अविश्रमंनिरंतरम् २४ २५ सर्वभूतानांप्राणादिपदंप्राणःप्राणनंचेष्टाशक्तिःओजःअवष्टंभशक्तिःसह शरीरसामर्थ्यं बलंस्थौल्यम् २६ सृष्टानामधिप.सृष्टेषुवसन्कालःसंहर्ता आत्म नांचेतनानांपरः आत्मापरमचेतनः नित्योनित्यानामितिश्रुतिः २७ उत्कलितेनउन्नतेनरोषेणजातैः कटाक्षमोक्षैर्नेत्रातपातैःक्षोभितानक्रास्तिमिंगिलाश्चयस्मिन्सतथा स्वयशोरूपः उज्ज्वलितादग्धा

एकोविवेशभगवानवस्थाप्यबहिःप्रजाः ॥ तत्रदृष्ट्वामणिश्रेष्ठंबालक्रीडनकंकृतम् ॥ हर्तुंकृतमतिस्तस्मिन्नवतस्थेऽर्भकांतिके २० तमपूर्वंनरंदृष्ट्वाधात्रीचुक्रोशभीतवत् ॥ तच्छ्रुत्वाभ्यद्रवत्क्रुद्धोजांबवान्बलिनांवरः २१ सवैभगवतातेनयुयुधेस्वामिनात्मनः ॥ पुरुषंप्राकृतंमत्वाकुपितोनानुभाववित् २२ द्वंद्वयुद्धंसुतुमुलमुभयोर्विजिगीषतोः ॥ आयुधाश्मद्रुमैर्दोर्भिःक्रव्यार्थेश्येनयोरिव २३ आसीत्तदष्टविंशाहमितरेतरमुष्टिभिः ॥ वज्रनिष्पेषपरुषैरविश्रममहर्निशम् २४ कृष्णमुष्टिविनिष्पातनिष्पिष्टांगोरुबंधनः ॥ क्षीणसत्त्वःस्विन्नगात्रस्तमाहातीवविस्मितः २५ जानेत्वांसर्वभूतानांप्राणओजःसहोबलम् ॥ विष्णुंपुराणंपुरुषंप्रभविष्णुमधीश्वरम् २६ त्वंहिविश्वसृजांस्रष्टासृष्टानामधिपोवसन् ॥ कालःकलयतामीशपरआत्मातथात्मनाम् २७ यस्येषदुत्कलितरोषकटाक्षमोक्षैर्वर्त्मादिशत्क्षुभितनक्रतिमिंगिलोऽब्धिः ॥ सेतुःकृतःस्वयशउज्ज्वलिताचलंकारक्षःशिरांसिभुविपेतुरिषुक्षतानि २८ इतिविज्ञातविज्ञानमृक्षराजानमच्युतः ॥ व्याजहारमहाराजभगवान्देवकीसुतः २९ अभिमृश्यारविंदाक्षःपाणिनाशंकरेणतम् ॥ कृपयापरयाभक्तंमेघगंभीरयागिरा ३० मणिहेतोरिहप्राप्तावयमृक्षपतेबिलम् ॥ मिथ्याभिशापंप्रमृजन्नात्मनोमणिनामुना ३१ इत्युक्तःस्वांदुहितरंकन्यांजांबवतींमुदा ॥ अर्हणार्थंसहमणिंकृष्णायोपजहारसः ३२ अदृष्ट्वानिर्गमंशौरेःप्रविष्टस्यबिलंजनाः ॥ प्रतीक्ष्यद्वादशाहानिदुःखितास्तेपुरंययुः ३३ निशम्यदेवकीदेवीरुक्मिण्यानकदुंदुभिः ॥ सुहृदोज्ञातयोऽशोचन्बिलात्कृष्णमनिर्गतम् ३४ सत्राजितंशपंतस्तेदुःखिताद्वारकौकसः ॥ उपतस्थुर्महामायांदुर्गांकृष्णोपलब्धये ३५ तेषांतुदेव्युपस्थानात्प्रत्यादिष्टाशिषांभवन् ॥ प्रादुर्बभूवसिद्धार्थःसदारोहर्षयन्हरिः ३६ उपलभ्यहृषीकेशंमृतंपुनरिहागतम् ॥ सहपत्न्यामणिग्रीवंसर्वेजातमहोत्सवाः ३७ सत्राजितंसमाहूयसभायांराजसन्निधौ ॥ प्राप्तिंचाख्यायभगवान्मणिंतस्मैन्यवेदयत् ३८ सचातिव्रीडितोरत्नंगृहीत्वाऽवाङ्मुखस्ततः ॥ अनुतप्यन्स्वभवनमगमत्स्वेनपाप्मना ३९ सोनुध्यायंस्तदेवाघंबलवद्विग्रहाकुलः ॥ कथंमृजाम्यात्मरजःप्रसीदेद्वाच्युतःकथम् ४० किंकृत्वासाधुमह्यंस्यान्नशपेद्वाजनोयथा ॥ अदीर्घदर्शनंधिङ्मांमूढंद्रविणलोलुपम् ४१

इषुक्षतानि शरच्छिन्नानि २८ २९ शंकरेणसुखकरेण ३० ३१ ३२ ३३ ३४ उपतस्थुःअभजन् ३५ ततःकिमभूदत्राह तेषामिति हरिस्तेषांप्रादुर्बभूवेत्यन्वयः देव्याउपस्थानान्निषेवणात्प्रत्यादिष्टाशिषाअभ्यागताभ्युदयानां भवन्पूज्यः सिद्धार्थःनित्यलब्धप्रयोजनः प्रत्यादिष्टाशिषइतिपाठेप्रथमंनष्टकृष्णाख्याशिषोभवन्तेषां तुशब्दोहेत्वर्थः देव्युपस्थानाद्धेतोरित्यर्थः अनेनापदिमायादेवता शरणंकर्तव्यमित्युक्तंभवति ३६ ३७ आख्यायोक्त्वा ३८ स्वेनपाप्मनानुतप्यन्पश्चात्तापंकुर्वन् ३९ ४० मह्यंममअदीर्घदर्शनंभविष्यज्ञानहीनम् ४१

तस्यपापस्य ४२ ४३ ४४ फलभागिनःप्रयोजनांशमेवस्वीकुर्मः ॥ ४५ ॥ इ०भा०द०त्रि०टी०पाष्टितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥ अज्ञानिनांतमःप्राप्तिसाधनंज्ञानिनांभगवद्भक्त्युद्रेककारणंलोकविडंबनार्थं भगवच्चरितविशेषंपूर्वाध्यायार्थबीजंनिरूपयत्यस्मिन्नध्याये अपिनासंदेहंनिवारयति कुल्यंशवदहनानंतरंतदुःखजिहासयातद्गृहगमनंतस्यकरणेतन्निमित्तीकृत्येत्यर्थः १ २ अंतरमवकाशम् ३ भ्रातरंप्रसेनमन्वियात्अनुगतःस्यात्मृतोस्तुतंहन्मीत्यर्थः ४ ५ क्रंदंतीनांवैक्लव्यस्वरंकुर्वतीनां सौनिकवन्मारकवत्राक्षसवदित्यर्थः ६ ७ प्रास्यनिक्षिप्य ८ अस्राक्षौअश्रुजलकलिलेक्षणौ ९ १०

दास्येदुहितरंतस्मैस्त्रीरत्नंरत्नमेवच ॥ उपायोयंसमीचीनस्तस्यशांतिर्नचान्यथा ४२ एवंव्यवसितोबुद्ध्यासत्राजित्स्वसुतांशुभाम् ॥ मणिंचस्वयमुद्यम्यकृष्णायोपजहारताम् ४३ तांसत्यभामांभगवानुपयेमेयथाविधि ॥ बहुभिर्याचितांशीलरूपौदार्यगुणान्विताम् ४४ भगवानाहनमणिंप्रतीच्छामोवयंनृप ॥ तवास्तुदेवभक्तस्यवयंहिफलभागिनः ४५ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेउत्तरार्धेषष्टितमोध्यायः ॥ ६० ॥ श्रीशुकउवाच ॥ विज्ञातार्थोपिगोविंदोदग्धानाकर्ण्यपांडवान् ॥ कुंतींचकुल्यकरणेसहरामोययौकुरून् १ भीष्मंकृपंसविदुरंगांधारींद्रोणमेवच ॥ समदुःखौसमागम्यहाकष्टमितिहोचतुः २ लब्ध्वैतदंतरंराजन्शतधन्वानमूचतुः ॥ अक्रूरकृतवर्माणौमणिःकस्मान्नगृह्यते ३ योस्मभ्यंसंप्रतिश्रुत्यकन्यारत्नंविगर्ह्यनः ॥ कृष्णायादात्ससत्राजित्तस्माद्भ्रातरमन्वियात् ४ एवंभिन्नमतिस्ताभ्यांसत्राजितमसत्तमः ॥ शयानमवधील्लोभात्सपापःक्षीणजीवितः ५ स्त्रीणांविक्रोशमानानांक्रंदंतीनामनाथवत् ॥ हत्वापशून्सौनिकवन्मणिमादायजग्मिवान् ६ सत्यभामाचपितरंहतंवीक्ष्यशुचार्पिता ॥ व्यलपत्तातताततिहाहतास्मीतिमुह्यती ७ तैलद्रोण्यांमृतंप्रास्यजगामगजसाह्वयम् ॥ कृष्णायविदितार्थायतप्ताचख्यौपितुर्वधम् ८ तदाकर्ण्येश्वरौराजन्ननुसृत्यनृलोकताम् ॥ अहोनःपरमंकष्टमित्यस्राक्षौविलेपतुः ९ आगम्यभगवांस्तस्मात्सभार्यःसाग्रजःपुरम् ॥ शतधन्वानमारेभेहंतुंहर्तुंचतंमणिम् १० ततःपांचालनगराद्याज्ञसेन्याःस्वयंवरम् ॥ घुष्यतायज्ञसेनेनप्रेषितोदूतआगतः ११ आहूतस्तेनगोविंदोगत्वापांचालकेपुरे ॥ ददर्शसाग्रजस्तत्रकिशोरान्पांडुनंदनान् १२ अदृष्टपूर्वान्सुव्यक्तंब्रह्मरूपधरान्नृपान् ॥ तैर्विद्धलक्ष्यैःपौरुष्यप्रतिलब्धमनोरथैः १३ कुंभकारस्यशालायांसमागम्याभिवंद्यच ॥ पितृष्वसामनुज्ञाप्यराजानंचयुधिष्ठिरम् १४ निहंतुंशतधन्वानंतूर्णंद्वारवतीमियात् ॥ सोपिकृष्णोद्यमंज्ञात्वाभीतःप्राणपरीप्सया १५ साहाय्येकृतवर्माणमयाचतसचाब्रवीत् ॥ नाहमीश्वरयोःकुर्यांहेलनंरामकृष्णयोः १६ कोनुक्षेमायकल्पेततयोर्वृजिनमाचरन् ॥ कंसःसहानुगोवीरोयद्द्वेषात्त्याजितःश्रिया १७ जरासंधःसप्तदशसंयुगाद्विरथोगतः ॥ प्रत्याख्यातःसचाक्रूरंपार्ष्णिग्राहमयाचत १८

याज्ञसेन्याःद्रौपद्याः ११ १२ ब्रह्मरूपधरान्ब्राह्मणवेषंबिभ्राणान् पौरुषेणपराक्रमेणप्रतिलब्धोमनोरथोयेषांतेतथातैः १३ पितृष्वसांपितृष्वसारंकुंतीम् १४ १५ १६ वृजिनमपराधं अपराधकार्ये त्वेनिमित्तानिकथयति कंसइति १७ प्रत्याख्यातोनिराकृतःकृतवर्मणेतिशेषः पार्ष्णिग्राहंपृष्ठबलं १८

१९ २० २१ उच्छिलींध्रंछत्राकारं २२ २३ शतयोजनगंशतयोजनगमनसमर्थम् २४ गरुडोध्वजेयस्यसतथातंरथं २५ मिथिलानगर्याः २६ पद्भ्यामातिःसततंगमनंयस्यसतथा तस्य विग्मनेमिनाचंडधाराग्रेण व्यचिनोत्अन्वेषणंकृतवान् २७ २८ अन्वेषन्मार्गणंकुर्वन् २९ ३० अर्हण्यंपूज्यं ३१ कालेकृष्णवियोगसमये ३२ ३३ बंधोः सत्राजितःसांपरायिकाः प्रेतविषयाः ३४ व्यूषतुःप्रवासंचक्रतुःप्रयोजकौ शतधन्वनःप्रेरकौ ३५ ३६ ३७ इतिशब्दःप्रकारवचनः अंगेतिसंबोधनं एकेकेचित् पूर्वपुरुषैरुक्तपुराणवचनमुपादिशंतप्रवदंति कथमितितत्राह

सोप्याहकोविरुध्येतविद्वानीश्वरयोर्बलम् ॥ यंकैलासाश्रयःशंभुर्ननामाशिरसाहरिम् १९ योहंसडिंभकौयुद्धेजितवान्वरदुर्मदौ ॥ आशीविषोमहानागो येननिर्वासितोह्रदात् २० यइदंलीलयाविश्वंसृजत्यवतिहंतिच ॥ चेष्टांविश्वसृजोयस्यनविदुर्मोहिता यथा २१ यःसप्तहायनःशैलमुत्पाट्यैकेनपाणिना दधारलीलयाबालउच्छिलींध्रमिवार्भकः २२ नमस्तस्मैभगवतेकृष्णायाद्भुतकर्मणे ॥ अनंतायादिभूतायकूटस्थायात्मनेनमः २३ प्रत्याख्यातःसतेना पिशतधन्वामहामणिम् ॥ तस्मिन्स्यस्याश्वमारुह्यशतयोजनगंययौ २४ गरुडध्वजमारुह्यरथंरामजनार्दनौ ॥ अन्वयातांमहावेगैरश्वैराजन्गुरुद्रुहम् २५ मिथिलायाउपवनेविसृज्यपतितंहयम् ॥ पद्भ्यामधावत्संत्रस्तःकृष्णोऽप्यन्वद्रवद्रुषा २६ पदातेर्धावतस्तस्य पदातिस्तिग्मनेमिना ॥ चक्रेणशिरउत्कृत्य वाससोर्व्यचिनोन्मणिम् २७ अलब्धमणिरागत्यकृष्णआहाग्रजांतिकम् ॥ वृथाहतःशतधनुर्मणिस्तत्रनविद्यते २८ ततआहबलोनूनंसमणिःशतध न्वना ॥ कस्मिंश्चित्पुरुषेन्यस्तस्तमन्वेषन्पुरंव्रज २९ अहंवैदेहमिच्छामिद्रष्टुंप्रियतरंमम ॥ इत्युक्त्वामिथिलांराजन्विवेशयदुनंदनः ३० तंदृष्ट्वासह सोत्थायमैथिलःप्रीतमानसः॥ अर्हयामासविधिवदर्हणीयंसमर्हणैः ३१ उवासतस्यांकतिचिन्मिथिलायासमाविभुः ॥ ततोऽशिक्षद्गदांकालेधार्तराष्ट्रःसुयो धनः३२ मानितःप्रीतियुक्तेनजनकेनमहात्मना ॥ केशवोद्वारकामेत्यनिधनंशतधन्वनः ॥ अप्राप्तिंचमणेःप्राहप्रियायाःप्रियकृद्विभुः ३३ ततःसकारयामास क्रियांबंधोर्मृतस्यवै ॥ साकंसुहृद्भिर्भगवान्यायाःस्युःसांपरायिकाः ३४ अक्रूरःकृतवर्माणौश्रुत्वाशतधनोर्वधम्॥व्यूषतुर्भयवित्रस्तौद्वारकायाःप्रयोजकौ३५ अक्रूरेप्रोषितेऽरिष्टान्यासन्वैद्वारकौकसाम् ॥शारीरामानसास्तापामुहुर्दैविकभौतिकाः ३६ ततोऽपृच्छद्धरिर्वृद्धानुग्रसेनपुरोगमान् ॥ कस्मादिहारिष्टान्या सन्महतासुचिरेणनः३७इत्यंगोपादिशंत्येकेविस्मितावैगदाभृतः॥ निवासनिकटेकिंवाघटेतारिष्टदर्शनम्३८ देवेऽवर्षतिकाशीशःश्वफल्कायागतायगाम् ॥ स्वसुतांगांदिनींप्रादात्ततोवर्षत्स्मकाशिषु ३९ तत्सुतस्तत्प्रभावोसावक्रूरोयत्रतत्रसः ॥ देवोऽभिवर्षतेतत्रनोपतापानमारिकाः ४०

गदाभृतइति श्रीकृष्णस्यनिवासनिकटेअरिष्टदर्शनमशुभदर्शनंघटेताकिंचनघटेत ३८ स्वराष्ट्रेदेवेपर्जन्येऽवर्षतिकाशीशःकाशिराजः स्वराष्ट्रंप्रत्यागतायश्वफल्कायश्चक्रूरपित्रे गांस्वानिषयभूमिं नाम्नागांदिनींस्वसुतांचप्रादात् ३९ किमनेनेतितत्राह तत्सुतइति तत्प्रभावःश्वफल्कप्रभावः अतोक्रूरोयत्रदेशेतत्रदेवोभिवर्षतितस्मिन्देशेउपतापादयोनभवंति ४०

अवर्षणादिसंभवेन्यच्चनिमित्तमस्तीतिभावेनोच्यते नैतावतेति इहअवर्षणादावेतावदक्रूरप्रवासनमेवकारणंनभवति किंतु स्यमंतकगमनंचकारणमितिचवृद्धवचः श्रुत्वाक्रूरंचरामंचसमानीयानायित्वा ४१ ४२ ४३ किंकृत्वास्वीकुर्युरितितत्राह निनीयेति अपःपिंडांश्चनिनीयदत्त्वाअशेषतःपित्रादिविषयमृणंचविमुच्यगृह्णीयुरितिपूर्वेणान्वयः ४४ तर्हितथास्त्वितिनेत्याह किंत्विति प्रत्येतिविश्वासंकरोति प्र स्थपस्तुख्यातिरंश्रविश्वासाधीनहेतुष्विति शांतिमंगलं शांतिःप्रशममंगलइति ४५ वर्ततेतथेतिशेषः रुक्मवेदयःसुवर्णमेखलाःआरब्धःउक्तः ४६ रजोमिथ्यावादलक्षणांधूलिं ४७ तदर्थंमणिनिमित्तं ४८ स्वात्मनाइतितृतीयाषष्ठ्यर्थे ४९ स्नेहाद्विस्रब्धविश्वस्तं ५० ५१ फलमाह यइति शांतिंमुक्तिं ५२ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेउत्तरार्द्धेविज०एकषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥ तत्तदधिकारि

इतिवृद्धवचःश्रुत्वानैतावदिहकारणम् ॥ इतिदूतैःसमानीयरामाक्रूरौजनार्दनः ४१ अक्रूरमानयन्कृष्णःकथयित्वाप्रियाःकथाः ॥ विज्ञाताखिलतत्त्वज्ञः स्मयमानउवाचह ४२ ननुदानपतेन्यस्तस्त्वय्यस्तौशतधन्वना ॥ स्यमंतकोमणिःश्रीमान्विदितःपूर्वमेवनः ४३ सत्राजितोऽनपत्यत्वाद्गृह्णीयुर्दुहि तुःसुताः ॥ दायंनिनीयापःपिंडान्विमुच्यर्णमशेषतः ॥ तथापिदुर्धरोह्यन्यैस्त्वय्यास्तांप्राप्तितोमणिः ४४ किंतुमामग्रजःसम्यङ्नप्रत्येतिमणिंप्रति ॥ दर्शयस्वमहाभागबंधूनांशांतिमावह ४५ अव्युच्छिन्नामखास्तेद्यवर्ततेरुक्मवेदयः ॥ एवंसामभिरारब्धःश्वफल्कतनयोमणिम् ४६ आदायवास साच्छन्नंददौसूर्यसमप्रभम् ॥ स्यमंतकंदर्शयित्वाज्ञातिभ्योरजआत्मनः ४७ मार्ज्जयामासलोकेशअभिभाष्यहलायुधम् ॥ दृष्ट्वामणिंहलधरस्तदर्थंप्रो ष्यआगतः ४८ योग्योहमितिमन्वानश्चक्रमेकुरुपुंगव ॥ सत्यभामापितृधनंमन्वानास्वात्मनोचितम् ४९ ग्रहीतुमैच्छाद्विस्रब्धंहरेश्चित्तमजानती ॥ जांबवत्यपिशुल्कार्थंपित्रादत्तंममेतिह ५० स्पृहांचक्रेमणौतस्मिन्सर्वंविज्ञायमाधवः ॥ अक्रूरस्यकरेभूयोमणिंप्रत्यर्पयद्विभुः ५१ यस्त्वेतद्भगवतईश्वर स्यविष्णोर्वीर्याढ्यंवृजिनहरंसुमंगलंच ॥ आख्यानंपठतिशृणोत्यनुस्मरेद्वादुष्कीर्तिंदुरितमपोह्ययातिशांतिम् ५२ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कं धेउत्त०एकषष्टितमोऽध्यायः ॥६१॥ श्रीशुकउवाच ॥एकदापांडवान्द्रष्टुंप्रतीतान्पुरुषोत्तमः॥इंद्रप्रस्थंगतःश्रीमान्युयुधानादिभिर्वृतः १ दृष्ट्वातमागतंपार्थामु कुंदमखिलेश्वरम् ॥ उत्तस्थुर्युगपद्वीराःप्राणंमुख्यमिवागतम् २ परिष्वज्याच्युतंवीराअंगसंगहतैनसः ॥ सानुरागस्मितंवक्त्रंवीक्ष्यतस्यमुदंययुः ३ युधि ष्ठिरस्यभीमस्यकृत्वापादाभिवंदनम् ॥ फाल्गुनंपरिरभ्याथयमाभ्यामभिवंदितः ४ परमासनमासीनंकृष्णाकृष्णमनिंदिता ॥ नवोढाव्रीडिताकिंचि च्छनैरेत्याभ्यवंदत ५ तथैवसात्यकिःपार्थैःपूजितश्चाभिवंदितः ॥ निषसादासनेन्येचपूजिताःपर्युपासते ६

णांतत्तद्योग्यगुणोपसंहारार्थंभक्तवात्सल्यादिविशेषंकथयति कतिपयेष्वध्यायेषु तत्रादौहरेर्भक्तवात्सल्यंदर्शयितुमाह एकदेति एकदाकस्मिंश्चिदवसरेप्रतीतान्शौर्यादिगुणेनप्रख्यातान्कोविदान्वा भग वद्दत्तयाभरणेनभूषितान्वा प्रतीतोभूषितेख्यातेज्ञानेप्रत्यर्थितेबुधइतियादवः प्रतीतःप्रथितेख्यातेवित्तविज्ञानकोविदइत्यमरः १ मुकुंदंमुक्तिप्रदं शरीरंप्रत्यागतंयथेंद्रियाणिमुख्यप्राणंदृष्ट्वाचक्षुरादीनींद्रिया णियथोत्तिष्ठंति २ अच्युतस्पर्शसंगेन ३ ४ कृष्णाद्रौपदी ५ ६

तस्यैकृताभिवंदनः अभिरंभितःआलिंगितः परिपृष्टबांधवस्तयेतिशेष. ७ क्लेशापायात्मदर्शनंक्लेशनाशकरस्वरूपदर्शनं जतुगृहादावनुभूतांस्तांश्चबहून्क्लेशान्स्मरंतीतंकृष्णमाहेत्यन्वयः ८ किमत्राह तदैवेति हेकृष्ण यद्यदास्मरतांनोवृत्तंज्ञातुंत्वयायदामेभ्राताऽक्रूरःप्रेषितः तदैवास्माकंकुशलमभूदित्यन्वयःकथमेतदत्राह यदीति यदित्युत्तरत्रापिसंबध्यतेहेतुत्वेन अस्मत्कुशलंस्मरतात्वयासनाथाः स्वामिवंतःकृताइतियत्पांडवानामुपद्रवोनकर्तव्यःयतस्तेकृष्णनाथाअस्मान्घ्नंतीति ९ किंच यदास्वयंवरकृतेपांचालेषुस्थितानस्माननुस्मृत्ययस्त्वमागतःतदातेनत्वयात्वद्गुणानुसंस्मृत्याहंसुखोपिताआसंइत्यन्वयः १० इदानीमागमनविलंबःकिमितिकृतइतिकुंत्याहार्दशंकापरिहरन्नाह इतीति ११ १२ सीरधरोहलधरःबलभद्रइत्यर्थः १३ १४ कार्ययंत्रितःकार्यवशः ईश्वरस्यतवइदंवचनंलोकचेष्टा

पृथांसमागम्यकृताभिवंदनस्तयातिहार्दार्द्रदृशाऽभिरंभितः ॥ आपृष्टवांस्तत्कुशलंसहस्नुषांपितृष्वसारंपरिपृष्टबांधवः ७ तमाहप्रेमवैक्लव्यरुद्धकंठाश्रुलोचना ॥ स्मरंतीतान्बहून्क्लेशान्क्लेशापायात्मदर्शनम् ८ तदैवकुशलंनोभूत्सनाथाःकृतावयम् ॥ ज्ञातुंनःस्मरताकृष्णभ्रातामेप्रेषितस्त्वया ९ पांचालेषुस्थितानस्मान्स्वयंवरकृतेयदा ॥ अनुस्मृत्यागतोयस्त्वंतेनस्मासंसुखोपिता १० इत्युक्तायांतदाकुंत्यांप्राहयोगेश्वरःस्वयम् ॥ पांचालेषुस्थितानेत्यमुतांस्तेछद्मरूपिणः ११ कुंभकारस्यशालायामुषितान्सहभार्यया ॥ दृष्ट्वागतोहंदिवसेतस्मिन्नेवाविलंबितः १२ निहंतुंशतधन्वानंसत्यभामापितुर्द्रुहम् ॥ शतधन्वनिदुर्बुद्धौहतेसीरधरोऽग्रजः १३ कुपितोमामनादृत्यविदेहान्विमनाययौ ॥ एतावंतंमहाकालंतदागमनकांक्षया १४ पुरएवावसंक्षापिनामच्छंकार्ययंत्रितः ॥ इत्येवंवादिनंकुंतीप्राहस्नेहपरिप्लुता १५ नतेस्तिस्वःपरइतिविश्वस्यसुहृदात्मनः ॥ तथापिस्मरतांसर्वान्क्लेशान्हंसिहृदिस्थितः १६ इतिवैवार्षिकान्मासान्राज्ञासोभ्यर्चितःसुखम् ॥ जनयन्नयनानंदमिंद्रप्रस्थौकसांविभुः १७ एकदारथमारुह्यविजयोवानरध्वजम् ॥ गांडीवंधनुरादायतूणौचाक्षयसायकौ १८ साकंकृष्णेनसन्नद्धोविहर्तुंविपिनंवनम् ॥ बहुव्यालमृगाकीर्णंप्राविशत्परवीरहा १९ तत्राविध्यच्छरैर्व्याघ्रान्सूकरान्महिषान्रुरून् ॥ शरभान्गवयान्खड्गान्हरिणाञ्छशशल्यकान् २० तान्निन्युःकिंकराराज्ञेमेध्यान्पर्वण्युपागते ॥ तृट्परीतःपरिश्रांतोबीभत्सुर्यमुनामगात् २१ तत्रोपस्पृश्यविशदंपीत्वामृष्टमणिप्रभम् ॥ कृष्णौददर्शतुःकन्यांचरंतींचारुदर्शनाम् २२ तामासाद्यवरारोहांसुदतींरुचिराननाम् ॥ पप्रच्छप्रेषितःसख्याफाल्गुनःप्रमदोत्तमाम् २३ कात्वंकस्यासिसुश्रोणिकुतोवाकिंचिकीर्षसि ॥ मन्येत्वांपतिमिच्छंतींकन्यांकथयशोभने २४

नुसारिनतुतथ्यमितिभावेनप्रतिवक्ति इतीति१५ स्वःस्वकीयःपरःपरकीयःशत्रुपक्षभवःशत्रुमित्रविभागाभावेजनार्दनोमुरारिर्मधुसूदनःपार्थसारथिरित्यादीनिनामानिविक्रमनिमित्तानिकथमत्राह तथापीति १६ इतिसंलापेवार्षिकान्वर्षाकालसंबंधिनः राज्ञाभ्यर्चितःउवासेतिशेषः १७ १८ विपिनंगंभीरम् १९ महिषान्वनमहिषान् रुरून्कृष्णमृगान् शरभानष्टपदान् खड्गान्मृगविशेषान् हरिणान्सामान्यमृगान् शल्यकान्शललान् २० राज्ञेयुधिष्ठिरायपर्वणिश्राद्धोचितेयजनकालेवा २१ कृष्णौयादवेंद्रार्जुनौ २२ सख्याकृष्णेन २३ कन्यादीप्तामुत्पन्नरजसं अतएवपतिकामयमानां कनदीप्ताविति धातुः अनवाप्तपतिःकन्याजातवीर्याविरार्थिनीत्युत्पलमाला २४

वरेण्यंप्रार्थनीयम् २५ अनाथवत्सलः २६ २७ गुडाकेशःघनकेशःजितनिद्रोवा यथाकालिंदीऊचेतथासोपिवासुदेवाय २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ राजाधिदेव्याःराजाधिदेवीति नामधेयायाः ३५ नीलेत्याह्वयोनामयस्याःसानीलेत्याह्वया आपद्गुह्यःस्मृतौवाक्येप्यास्तुसंतापकोपयोरितियादवः ३६ वीरान्शूरान्गंधयंतिहिंसयंतीतिवीरगंधाः तान् गंधोऽर्द्दनेहिंसायां घ्राणग्राहेमकीर्तितइति वीरस्यराहोर्गंधइवगंधोयेषांतेतथातान् वीरोराहौहरौशक्रइतिवा महांतोघनामेघायथानीलास्तेतथातान् यद्वा महाकठिनान्महामुद्गरानिवास्थितान्वा घनाःस्वलीनसंपातमेघकाठिन्यमुद्गराइति ३७ वृषजिद्भ्यांलब्धुंयोग्याम् सैन्येनसेनासमूहेन ३८ गुरुणाबहुमानेनमहित्वेन ३९ अभिमतमभीष्टवरंवरणयोग्यरूपम् वरोनाकृदजामाऽङ्गीदेवादेरीप्सि

कालिंद्युवाच ॥ अहंदेवस्यसवितुर्दुहितापतिमिच्छती ॥ विष्णुंवरेण्यंवरदंतपःपरममास्थिता २५ नान्यंपतिंवृणेवीरतमृतेश्रीनिकेतनम् ॥ तुष्यतांमेसभगवान्मुकुंदोऽनाथवत्सलः २६ कालिंदीतिसमाख्यातावसामियमुनाजले ॥ निर्मितेभवनेपित्रायावदच्युतदर्शनम् २७ तथाऽवददुडाकेशोवासुदेवायसोपिताम् ॥ रथमारोप्यतद्विद्वान्धर्मराजमुपागमत् २८ वसंस्तत्रहृषीकेषःशक्रप्रस्थेयथासुखम् ॥ विश्वकर्माणमाहूयशिल्पविद्याविशारदम् २९ अद्भुतंकारयामासनगरंधर्मसूनवे ॥ सप्रासादपुरद्वारगोपुराट्टालतोरणम् ३० पुरंदरपुरप्रख्यंस्वानांप्रियचिकीर्षया ॥ अथपार्थैरनुज्ञातःसुहृद्भिःस्वजनान्वितः ३१ आययौद्वारकांभूयःसात्यकिप्रमुखैर्वृतः ॥ अथोपयेमेकालिंदींपुण्येनक्षत्रऊर्जिते ३२ रूपयौवनसंपन्नांमनोनयननंदिनीम् ॥ वितन्वन्परमानंदंस्वानांपरममंगलम् ३३ विंदानुविंदावावंत्यौदुर्योधनवशानुगौ ॥ स्वयंवरेस्वभगिनींकृष्णकामांन्यषेधताम् ३४ राजाधिदेव्यास्तनयांमित्रविंदांपितृष्वसुः ॥ प्रसह्यहृतवान्कृष्णोराजनराज्ञांप्रपश्यताम् ३५ नग्नजिन्नामकौशल्यआसीद्राजाऽतिधार्मिकः ॥ तस्यसत्याऽभवत्कन्याराजन्नीलेतिआह्वया ३६ तांनशेकुर्नृपावोढुमजित्वासप्तगोवृषान् ॥ तीक्ष्णशृंगान्सुदुर्द्धर्षान्वीरगंधान्महाघनान् ३७ तांश्रुत्वावृषजिल्लभ्यांभगवान्सात्वतांपतिः ॥ जगामकौशलपुरंसैन्येनमहतावृतः ३८ सकोशलपतिःप्रीतःप्रत्युत्थानासनादिभिः ॥ अर्हणेनापिगुरुणापूजयन्प्रत्यनंदत ३९ वरंत्रिलोक्याभिमतंसमागतंनरेंद्रकन्याचकमेरमापतिम् ॥ भूयादयंमेपतिराशिषांपतिःकरोतुसत्योयदिमेधृतव्रतः ४० अर्चितंपुनरित्याहनारायणजगत्पते ॥ आत्मनादेवपूर्णस्यकरवाणिकिमल्पकः ४१ यत्पादपंकजरजःशिरसाबिभर्तिश्रीरब्जजश्चगिरिशःसहलोकपालैः ॥ लीलातनुःस्वकृतसेतुपरीप्सयायःकालेदधत्सभगवान्स्वकृतेनतुष्येत् ४२ श्रीशुकउवाच ॥ तमाहभगवान्कृष्णःकृतासनपरिग्रहः ॥ मेघगंभीरयावाचासस्मितंकुरुनंदन ४३

तावृतावितिं आशिषांभार्याभिलाषाणांपतिःसाधकः आशीरुरगदंष्ट्रायांशुभवाक्याभिलाषयोः यदिमेमयाव्रतःव्रतसमूहोधृतःअनुपयुक्तत्वेननिविवत्भवत्कृतस्तर्हिससत्यःसच्चिदानंदात्माश्रीकृष्णःकरोतुममपाणिग्रहणंकरोत्वितिशेषः व्रतानांसमूहइत्यस्मिन्नर्थेअच्प्रत्ययः यदिसत्याधृतव्रतोस्तितर्हिसव्रतःस्वफलत्वेनकृष्णंनःपतिंकरोत्वितिवा ४० आत्मनास्वलाभेन ४१ स्वकृतसेतुपरीप्सयास्वकल्पितवर्णाश्रमलक्षणसेतुपालनेच्छया मयिस्थितः स्वेनैवकृतेनकर्मणा ४२ ४३

विदुषोविद्वांसः स्वयंवरादन्यत्रकालेअयाचितारंवरमुत्तममाहुः पुरुषार्थभागिनांप्रयोजनांशभाजांप्रभूणांमध्येसअर्थार्थीतांवेलांकालंविनाह्वाययत्यात्मानामितिशेषः आह्वानमितिपाठेसोयाचितास्व यंवरकालंविनापिस्वहूर्तिप्रभूणामाह्वानमर्हतीतिशेषः वेलेतिपाठेप्रभूणामाह्वानंविनापिसएववेलाकालःस्वयंवराख्यइत्याहुरित्यर्थः ४४ सामान्यमुक्त्वाविशिनष्टि नरेंद्रेति राजन्यबंधोःराज्ञांवं शेजातस्य निजधर्मवर्तिनःक्षात्रधर्ममनुवर्तमानस्य शुल्कदावेतनप्रदाः ४५ ४६ कन्यायाःवरपरीप्सयावरेच्छया ४७ दुर्दांताःअशक्यशिक्षाः दुरवग्रहाग्रहीतुमशक्याः ४८ ४९

श्रीभगवानुवाच ॥ अन्यत्रकालेविदुषःस्वयंवरादयाचितारंवरमाहुरुत्तमम् ॥ साहिप्रभूणांपुरुषार्थभागिनांवेलांविनाह्वाययतिक्षितीश्वर ४४ नरेंद्रया च्ञाकविभिर्विगर्हिताराजन्यबंधोर्निजधर्मवर्तिनः॥ तथापियाचेतवसौहृदेच्छयाकन्यांत्वदीयांनहिशुल्कदावयम्४५ राजोवाच ॥ कोन्यस्तेभ्यधिकोनाथ कन्यावरइहेप्सितः ॥ गुणैकधाम्नोयस्यांगेश्रीर्वसत्यनपायिनी ४६ किंत्वस्माभिःकृतःपूर्वंसमयःसात्वतर्षभ ॥ पुंसांवीर्यपरीक्षार्थंकन्यावरपरीप्सया ४७ सप्तैतेगोवृषावीरदुर्दांतादुरवग्रहाः ॥ एतैर्भग्नाःसुबहुशोभिन्नगात्रानृपात्मजाः ४८ यदिमेनिगृहीताःस्युस्त्वयैवयदुनंदन ॥ वरोभवानभिमतोदुहितुर्मे श्रियःपते ४९ श्रीशुकउवाच ॥ एवंसमयमाकर्ण्यबद्ध्वापरिकरंप्रभुः ॥ आत्मानंसप्तधाकृत्वान्यगृह्णाल्लीलयैवतान् ५० बद्ध्वातान्दामभिःशौरिर्भग्नदर्पा न्हतौजसः ॥ व्यकर्षल्लीलयाबद्धान्बालोदारुमयान्यथा५१ततःप्रीतःसुतांराजन्ददौकृष्णायविस्मितः ॥ तांप्रत्यगृह्णाद्भगवान्विधिवत्सदृशींप्रभुः ५२ राजप त्न्यःस्वदुहितुःकृष्णंलब्ध्वाप्रियंपतिम् ॥ लेभिरेपरमानंदंजातश्चपरमोत्सवः ५३ शंखभेर्यानकानेदुर्गीतवाद्यद्विजाशिषः॥ नरानार्यःप्रमुदिताःसुवासःस्रग लंकृताः ५४ दशधेनुसहस्राणिपारिबर्हमदाद्विभुः ॥ युवतीनांत्रिसाहस्रंनिष्कग्रीवसुवाससाम् ५५ नवनागसहस्राणिनागाच्छतगुणान्रथान् ॥ रथाच्छ तगुणानश्वानश्वाच्छतगुणान्नरान् ५६ दंपतीरथमारोप्यमहत्यासेनयावृतौ ॥ स्नेहप्रक्लिन्नहृदयोयापयामासकौशलः ५७ पारिबर्हंचसंगृह्यद्वारकामेत्य सत्यया ॥ रेमेयदूनामृषभोभगवान्देवकीसुतः ५८ श्रुतकीर्तेःसुतांभद्रामुपयेमेपितृष्वसुः ॥ कैकेयींभ्रातृभिर्दत्तांकृष्णःसंतर्दनादिभिः ५९ सुतांचमद्रा धिपतेर्लक्ष्मणांलक्षणैर्युताम् ॥ स्वयंवरेजहारैकःससुपर्णःसुधामिव ६० अन्याश्चैवंविधाभार्याःकृष्णस्यासन्सहस्रशः ॥ भौमंहत्वातन्निरोधादाहृताश्चा रुदर्शनाः ६१ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेउत्तरार्धेद्विषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥ ॥ राजोवाच ॥ यथाहतोभगवताभौमोनीतायथास्त्रियः ॥ निरुद्धायास्तदाचक्ष्वविक्रमंशार्ङ्गधन्वनः १ श्रीशुकउवाच ॥ द्वारवत्यांमहाभागेनिवसत्यच्युतेनृप ॥ दीनेनोद्विग्नचित्तेनसमागम्यात्रिविष्टपात् २

परिकरंचैलोष्णीषादिलक्षणं ५० ५१ ५२ ५३ गीतवाद्यानिद्विजाशिषश्चतथाप्रमुदिताअभूवन्निातिशेषः ५४ पारिबर्हंस्त्रीधननिकायं ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० भौमंह त्वातस्यभौमस्य निरोधात्तत्कारागृहादाहृताःआनीताः ६१ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेविजयध्वजकृतटीकायांद्विषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥ यथाकथंपृष्टवत्सर्वं १ २

हृतेकुंडलेयस्यसहृतकुंडलःहृतकुंडलोबंधुर्मातायस्यसतथातेननरकेणहृतंअमराद्रौमेरौस्थानंयस्यसतथा ३ प्राग्ज्योतिषपुरंनरकस्यनगरम् ४ कुत्रतन्नगरमत्राह हिमाद्राविति जलेना
ग्निनानिलेनवायुनादुर्गमगंतुमशक्यं मुरपाशानामयुतैःअनेकैःषट्सहस्रैरित्यर्थःयद्वा मुरपाशैरयुतैरसंबद्धैःपृथक्कृतैःशस्त्रदुर्गैःदुर्गमपिगिर्यादिक्रमेण ५ ६ अमंदमनल्पम् ७ ८ ९ १०

हृतच्छत्रेणशक्रेणहृतकुंडलबंधुना ॥ हृतामराद्रिस्थानेनज्ञापितोभौमचेष्टितम् ३ इंद्रमाश्वास्यगोविंदःसुसंपूज्यविसृज्यच ॥ सभार्योगरुडारूढःप्रा
ग्ज्योतिषपुरंययौ ४ हिमाद्रौतुंगशिखरेजलाग्न्यनिलदुर्गमम् ॥ गिरिदुर्गैःशस्त्रदुर्गैर्मुरपाशायुतैर्वृतम् ५ ससंप्राप्यभटैर्गुप्तंदानवेंद्रपुरंमहत् ॥ गदयानिर्बि
भेदाद्रिंप्राकाराकारसंस्थितम् ६ तन्निर्भिद्यप्रविश्यांतःशस्त्रदुर्गाणिसायकैः ॥ चक्रतंमौरवंपाशंचक्रेणामंदमच्छिनत् ७ क्षुरमालांतथाघोरांनिचकर्तासि
नाहरिः ॥ वायव्यास्त्रेणसलिलंवारुणास्त्रेणपावकम् ८ हरिर्निमिषमात्रेणनाशयामासभारत ॥ शंखनादेनतीव्रेणमनांसिचमनस्विनाम् ९ पांचजन्यध्व
निंकृत्वायुगांताशनिभीषणम् ॥ मुरःशयानउत्तस्थौदैत्यःपंचशिराजलात् १० त्रिशूलमुद्यम्यसुदुर्निरीक्ष्योयुगांतसूर्यानलरोचिरुज्ज्वलः ॥ ग्रसंस्त्रिलोका
निवपंचभिर्मुखैरभ्यद्रवत्तार्क्ष्यसुतंयथोरगः ११ आविध्यशूलंतरसागरुत्मतेनिरस्यवक्त्रैर्व्यनदत्सपंचभिः ॥ सरोदसीसर्वदिशोंतरंमहानापूरयन्नंडकटा
हमावृणोत् १२ तमापतंतंत्रिशिखंगरुत्मतेचकर्तबाणद्वितयेनकेशवः ॥ मुखेषुतस्यापिशरान्समर्पयन्पुनर्गदांसोप्यमुचन्मधुद्विषे १३ तामापतं
तींगदयागदाग्रजोगदांमृधेनिर्बिभिदेसहस्रधा ॥ उद्यम्यबाहूनभिधावतोदिशःशिरांसिचक्रेणजहारलीलया १४ व्यसुःपपातांभसिकृत्तकंधरोनिकृत्तपक्षो
द्रिरिवेंद्रतेजसा ॥ पपातविष्णोःशिरसिप्रमोदिनीप्रसूनवृष्टिर्निहतेमुरेसुरे १५ तस्यात्मजाःसप्तपितुर्वधातुराश्चिकीर्षवस्तस्यरणेप्रतिक्रियाम् ॥ ध्रुवश्च
विष्णुःश्रवणोविभावसुर्नभोवसुस्वानरुणश्चसप्तमः १६ रथान्समारुह्यवृषप्रयुक्तान्भौमप्रयुक्ताभवनान्निराक्रमन् ॥ अयुंजतासज्यशरासनान्भटाःशक्त्यार्ष्टि
शूलानजितेरुषोल्बणान् १७ तच्छस्त्रकूटंभगवान्समार्गणैरमोघवीर्यस्तिलशश्चकर्तह ॥ तान्योद्धुमिच्छूननयद्यमक्षयंनिकृत्तशीर्षोरुभुजांघ्रिकार्मुकान् १८
ततोद्भुततरंगत्वाभटाराजपुरंमहत् ॥ हतान्मुरसुतान्सर्वान्नरकायन्यवेदयन् १९ स्वानीकपानच्युतचक्रसायकैर्हतान्निशम्याशुचुकोपभूमिजः ॥
निरीक्ष्यदुर्मर्षणमास्रवन्मदैर्गजैःपयोब्धिप्रभवैर्निराक्रमत् २० रथैरनेकसाहस्रैर्गजैश्चबहुभिर्वृतः ॥ महत्यासेनयायुक्तश्चायादायोधनंबली २१ दृष्ट्वासभार्यं
गरुडोपरिस्थितंसूर्योपरिष्टात्सतडिद्घनंयथा ॥ गृहीतकोदंडमुदारशंखकौमोदकीचक्रधरंचतुर्भुजम् २२ नीलजीमूतसंकाशंदृष्ट्वातंगजवाहनम् ॥ शंखमा
ध्मायगोविंदःसिंहनादंव्यनीनदत् २३

११ निरस्यमुक्त्वा आपूरयन्नादेनेतिशेषः १२ १३ १४ प्रमोदिनीसंतोषजननी १५ १६ भौमेनप्रयुक्ताःप्रेरिताःनिराक्रमन्निर्गताः आसज्यज्यामारोप्य १७ कूटंसमूहम् १८ १९ २० आयोधनंयु
द्धस्थानम् २१ सूर्योपरिष्टात्स्थितंसतडितासहितंघनंमेघम् २२ २३

लोहेनायसानिर्मिता तेनशतघ्नीप्रयोगेणविव्यथे व्यथताडनइतिधातोःताडितोभूत् २४ २५ ततोनुतदनंतरं २६ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेउत्तरार्द्धेविजयध्वजकृतटीकायांत्रिषष्टितमोऽ

वरूथिनींदैत्यपतेःसुघोरान्शरान्ववर्षाच्युतमूर्ध्निदुर्जया ॥ कृष्णेसभौमोव्यसृजच्छतघ्नींलोहायसींतेनभृशंसविव्यथे २४ अनेकबाणान्निर्मुक्तान्नरकेणस्म यन्निव ॥ चकर्तबाणैर्युगपत्तदद्भुतमिवाभवत् २५ ततोनुसैन्यंभगवान्गदाग्रजोविचित्रपत्रैर्निशितैःशरौघैः ॥ निकृत्तबाहूरुशिरोध्रविग्रहंचकारतूर्णंनृपसा श्वकुंजरम् २६ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेउत्तरार्धेत्रिषष्टितमोध्यायः ॥६३॥ श्रीशुकउवाच ॥ यानियोधैःप्रयुक्तानिशस्त्रास्त्राणिकुरूद्वह ॥ अच्छिनत्केशवस्तीक्ष्णैःशरैरेकैकशस्त्रिभिः ॥ ऊह्यमानःसुपर्णेनपक्षाभ्यांनिघ्नतान्गजान् १ गरुत्मताहन्यमानास्तुंडपक्षनखैर्गजाः ॥ तुरंगमाश्चदुर्द्धर्षाः पेतुरुर्व्यांगतासवः २ दृष्ट्वाविद्रावितंसैन्यंगरुडेनार्दितंस्वकम् ॥ तंभौमःप्राहरच्छक्त्यावज्रेणवहरिर्गिरिम् ३ तयातिविद्धोगरुडोमालाविद्धइवद्विपः ॥ नकिंचिदपिराजेंद्रचचालनरकाहवे ४ ततःकार्मुकमादायनरकःशरसंचयान् ॥ मुमोचकृष्णेतान्सर्वानच्छिनत्केशवःशरैः ५ ततोर्धचंद्रंनरकंसुसंधायश रासने ॥ आकृष्टुकामंविज्ञायतच्चापंकेशवोच्छिनत् ६ ततःकालायसमयींगदांगुर्वींधरासुतः ॥ आददेतांक्षुरप्रेणचकर्तमधुसूदनः ७ ततोनिशातंपरशुंभौ मःपरबलार्दनः ॥ प्राहिणोद्विष्णवेतंचचिच्छेदश्रीधरोऽसिना ८ ततःकृष्णायचिक्षेपतोमरान्पंचसप्ततिम् ॥ चकारसिंहनादंचनरकःपरवीरहा ९ तांस्तो मरान्कुरुश्रेष्ठशरेणैकेनकेशवः ॥ चिच्छेदयौगपद्येनतदद्भुतमिवाभवत् १० शूलंभौमोच्युतंहंतुमाददेवितथोद्यमः ॥ तद्विसर्गात्पूर्वमेवनरकस्यशिरो हरिः ॥ अपाहरद्गजस्थस्यचक्रेणक्षुरनेमिना ११ सकुंडलंचारुकिरीटभूषितंबभौपृथिव्यांपतितंसमुज्ज्वलत् ॥ हाहेतिसाध्वित्यृषयःसुरेश्वरामाल्यैर्मुकुं दंविकिरंतईडिरे १२ हत्वाहरिर्नरकंदैत्यवर्यंमरुद्गणैःसहितोलोकपालैः ॥ समाहूतःपौरमुख्यैःसभार्यःप्राग्ज्योतिषंप्राविशद्द्रष्टुकामः १३ तत्रापश्यद्यदुश्रे ष्ठोविचित्रंमणिपर्वतम् ॥ छत्रंचवारुणंहृद्यंसलिलस्राविभारत १४ शक्रायप्राहिणोद्भूयःकेशवोमणिपर्वतम् ॥ वरुणायतथाछत्रंप्राहिणोद्दैत्यकिंकरैः १५ तान्विसृज्यहरिर्देवान्स्वयमेवजगत्पतिः ॥ प्राविशद्भौमसदनंपुरंदरपुरोपमम् १६ ततोधराकृष्णमुपेत्यकुंडलेप्रतप्तजांबूनदरत्नभास्वरे ॥ पौत्रंचवीरंभ गदत्तसंज्ञितंनिवेद्यमालामपिवैजयंतीम् १७ अस्तौषदिथविश्वेशंदेवीदेववरार्चितम् ॥ प्रांजलिःप्रणताराजन्भक्तिप्रवणयाधिया १८ पृथिव्युवाच ॥ नम स्तेदेवदेवेशशंखचक्रगदाधर ॥ भक्तेच्छोपात्तरूपायपरमात्मन्नमोस्तुते १९ नमःपंकजनाभायनमःपंकजमालिने ॥ नमःपंकजनेत्रायनमस्तेपंकजांघ्रये २०

ध्यायः ॥ ६३ ॥ गरुडस्यपक्षाभ्यांनिघ्नताअहतान्गजानच्छिनत् १ २ हरिरिंद्रः ३ ४ ५ आकृष्टुकामंआकर्णपूर्णमाकर्षणेच्छुं ६ नाम्नाक्षुरप्रेणशरेण ७ ८ ९ १० क्षुरनेमिनानिशितनेमिना ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ भक्त्याप्रवणया सततयाधियाबुद्ध्या १८ भक्तेच्छयाउपात्तंस्वीकृतंरूपं १९ २०

वासुदेवायसर्वत्रस्थित्वाद्योतमानाय विष्णवेसच्चिदानंदरूपाय पुरुषायपूर्णषड्गुणायआदेर्ब्रह्मणोबीजायव्यंजकाय २१ अस्यप्रपंचस्यजनयित्रेउत्पादकाय ब्रह्मणेवेदादिशब्दराशिवेद्याय सर्वशब्दवाच्यत्वेहेतुमाह अनंतेति अनंतावैवेदाइतिश्रुतेः चराचरात्मन् चराचरमात्मादेहःप्रतिमास्थानीयोयस्यसतथा परमात्मन्प्रत्यक्स्वरूप २२ सिसृक्षुःस्रष्टुकामः उत्कटस्त्वंरजोगुणंबिभर्षिउपादत्सेनिरोधायसंहारायसंवृतंज्ञानसंवरणकारणंतमोगुणं स्थानाय जगत्स्थित्यैसत्त्वगुणं कालःप्राणिनामदृष्टपाचकः एवंविधःकइतितत्राह प्रधानइति प्रधानःपुरुषोसिपुरुषोत्तमोसीत्यर्थः उत्तमः पुरुषस्त्वन्यइतिस्मृतेः पुरुषत्वेपिपरिच्छिन्नत्वंनास्तीत्याह अपारइति यद्वा जगत्कारणंप्रधानपुरुषइतिकेचित्संगिरंते तदाशंकानिवारयति प्रधानइति प्रधानशब्दवाच्यः पुरुषशब्दवाच्यश्चत्वमेव तर्हिपरिशिष्यमाणःकइत्यत्राह अस्येति अस्यप्रपंचस्यपारःपरिशिष्यमाणःसंसारनदीपारःतीरांतरशब्दवाच्यस्त्वमित्यर्थः २३ सृष्ट्यादिकर्तात्वमित्युक्त्यैवाखंडकर्तृत्वप्रतीतावपिधात्रादिशब्दाभ्यां विरिंचादेरपिकर्तृत्वशंकामिदानींनिवारयति अहमिति अहंनाम्नापृथिवी मीयंतइतिमात्राणिशब्दादिविषयाः मानंस्वविषयज्ञानंस्वसत्वेनत्रायंतइतिवा देवाइंद्रियाभिमानिनः कर्ताअहंकाराभिमानी

नमोभगवतेतुभ्यंवासुदेवायविष्णवे॥ पुरुषायादिबीजायपूर्णबोधायतेनमः२१अजायजनयित्रेस्यब्रह्मणेनंतशक्तये ॥ चराचरात्मन्लोकेशपरमात्मन्नमोस्तु ते २२ त्वंवैसिसृक्षूरजउत्कटःप्रभोतमोनिरोधायबिभर्षिसंवृतम् ॥ स्थानायसत्त्वंजगतोजगत्प्रभोकालःप्रधानःपुरुषोऽस्यपारः २३ अहंपयोज्योतिरथानिलोनभोमात्राणिदेवामनइंद्रियाणि॥ कर्तामहानित्यखिलंतुकारणंत्वय्यद्वितीयेभगवन्नयंभ्रमः२४ तस्यात्मजोयंतवपादपंकजंभीतःप्रपन्नार्तिहरंप्रसादितुम् तत्पालयैनंकुरुहस्तपंकजंशिरस्यमुष्याखिलकल्मषापहम् २५ श्रीशुकउवाच ॥ इतिभूम्यार्चितोवाग्भिर्भगवान्भक्तिनम्रया ॥ प्रसन्नःप्रददौतस्मैभगदत्तायचाभयम् २६ राज्येनियोज्यतंवंश्येतदमात्यांश्चतत्पदे॥ भौमावरोधकांतानांश्रेणींसंप्राविशद्धरिः २७ तत्रराजन्यकन्यानांषट्सहस्राधिकायुतम्॥भौमाहृतानांविक्रम्यराजभ्योददृशेहरिः २८ तंप्रविष्टंस्त्रियोवीक्ष्यताःसर्वानवयौवनाः ॥ स्वलंकृताविचित्रांग्योनरवर्यंविमोहिताः २९ मनसावव्रिरेऽभीष्टंपतिंदैवोपपादितम् ॥ भूयात्पतिरयंमह्यंधातातमनुमोदताम् ३० इतिसर्वेश्वरेकृष्णेतानार्योहृदयंदधुः ॥ ताःप्राहिणोद्द्वारवतींसुमृष्टशुचिरांबराः ३१ स्वरैरुष्ट्रैर्महाकोशान्रथांश्चद्रविणंमहत् ॥ ऐरावतकुलेभांश्चचतुर्दंतान्मदोत्कटान् ३२

महान्महत्तत्त्वाभिमानीविरिंचःतुशब्दएवार्थे इतिशब्दःसमाप्तिवचनःमहदाद्यभिमान्यंतमखिलकारणंअद्वितीयेचत्वय्येवत्वमेवधारयसीत्यर्थः आतिथ्यवत्कदाचिन्नेत्याह भगवन्निति हेऐश्वर्यादिगुणार्णव अयंजगद्भ्रमःचक्रभ्रमणवद्विश्वस्यपरिवर्तनंत्वन्नियतमित्यर्थः भ्रमशब्दस्यारोपार्थत्वांगीकारेअर्थक्रियानुपपत्तिरिति २४ सांप्रतंतवकिंविधेयमित्यत्राह तस्येति अयंपुरोवर्तीतस्यनरकस्यात्मज औरसः पुत्रइतिजानीहीतिशेषः तर्हिकिमितिमत्प्रणामंनकरोतीत्यत्राह तवेति तवप्रपन्नार्तिहरंपादपंकजंप्राप्यत्वाप्रसादयितुंभीतस्त्रस्तइत्यन्वयः ततःकिमत्राह तदिति यतोभीतस्ततस्तस्मात्तत्पालनंचैतदेवेत्याह कुर्विति अनेनकिंफलंस्यादित्याशंक्यपापनिमित्तंसर्वमनर्थजातंतन्नाशेसर्वसुखंस्यादितिभावेनाह अखिलेति यद्वा प्रपन्नार्तिहरभगवंतंप्रसादयितुंतवपादपंकजंभीतःसंप्राप्तःप्राप्तइत्यर्थः भीतिभयसंचलनयोरितिधातुः अतोरक्षेत्याह तदिति २५ २६ वंश्येवंशप्रभवे तत्पदेअमात्यपदे श्रेणींपंक्तिंशालांवा २७ २८ २९ ३० ३१ ऐरावतकुलेजातानिभान् ३२

पांडुरान्श्वेतदेहान् ३३॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेउत्तरार्द्धेविजयध्वजकृतटीकायांचतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥ १ २ ३ गतज्वरैःनष्टसंतापैः ४ ५ उपतस्थेसमीपेतस्थौ ६ भामतेजः अस्याःअस्तीतिभामिनी चिरकालदृष्टम् ७ श्वश्र्वाःभर्तुर्मातुः ८ ९ सत्यभामामाशिषायोजयति नतेजरेति वैरूप्यंसौंदर्याभावः विप्रियंकलहः १० ११ हृद्यगंधंहृदयप्रियगंधम् १२ काम्यतंवनसं पदितिशेषः कामइतिवा १३ १४ सारंगनादितान् भृंगनादितान् १५ १६ विविधचित्रंमुख्यंमिश्रफलयस्मिन्सविचित्रः चित्रमालेख्यमिश्रयोरिति मिश्रयाविलमुख्ययोरितिच १७ एतस्यवृक्षस्यफ

भगदत्तायदत्वैकंसुप्रतीकंततोपरान्॥ पांडुरांश्चचतुःषाष्टिंप्रेषयामासकेशवः ३३ ॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेउत्तरार्धेचतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥ ॥६४॥ श्रीशुकउवाच ॥ हत्वानरकमत्युग्रंदानवंदानवांतकः॥ आरुह्यगरुडंप्रायात्प्राग्ज्योतिषपुरान्नृप १ सगच्छन्गगनेविष्णुर्वेदितुंदेवमातरम् ॥ जगा मत्रिदशावासंसहितःसत्यभामया २ स्वर्गद्वारंगतोविष्णुर्दध्मौशंखंमहास्वनम् ॥ उपाजग्मुस्तदाकर्ण्यसार्घ्यपाद्यादिवौकसः ३ पूजितस्तैःसुरैःकृष्णो भक्तिनम्रैर्गतज्वरैः ॥ सुरेंद्रभवनंदिव्यंप्रविवेशमनोरमम् ४ तत्रशक्रःसमंशच्यापूजयामासकेशवम् ॥ रत्नैराभरणैर्दिव्यैर्गंधमाल्यैश्चशोभनैः ५ ततःप्रा यात्पुरीमातुरदित्याःसहभार्यया ॥ दृष्टोपतस्थेतंदेवीपुत्रमायांतमच्युतम् ६ ववंदेतांहरिस्तंसापूजयामासभामिनी ॥ आशीर्भिःपरमप्रीताचिरंदृष्टंयदूत्त मम् ७ सत्यभामापिकौरव्यश्वश्र्वाःकृष्णेनचोदिता ॥ पादयोःकुंडलेतस्यानिधायप्रणनामवै ८ स्नुषामाश्लिष्यसंतुष्टासापुनर्लब्धकुंडला ॥ आनंदबाष्प प्रचुराप्राहेदंकश्यपप्रिया ९ नतेजरानवैरूप्यंकांतेनसहविप्रियम् ॥ भूयात्कल्याणिसुव्यक्तंमत्प्रसादात्कदाचन १० ततोनुज्ञाप्यतांदेवींत्रिदशानपिकेश वः ॥ आरुह्यप्रययौताक्ष्यंसहितःसत्यभामया ११ महात्मनागगनेदेवदेव्यौगरुत्मतानीयमानौविचित्रम् ॥ अपश्यतांनंदनंचारुगुप्तंशचीभर्तुर्दयितंहृद्य गंधम् १२ वनंदृष्ट्वादिव्यगंधंसुपुष्पंकृष्णंसत्याप्राहपाणौगृहीत्वा ॥ प्रविश्यास्मिन्साधुचित्रेविहर्तुंमुहूर्तमेकाम्यतेकेशवेति १३ अथावरुह्यगरुडात्तस्यावच नगौरवात् ॥ प्रविवेशवनंकृष्णःपालितंशक्रकिंकरैः १४ तत्रापश्यत्तरून्दिव्यान्मत्तसारंगनादितान् ॥ फलभारनतान्भूरिप्रसूनरजसावृतान् १५ चलत्कि सलयोपेतान्विहंगध्वनिशोभितान् ॥ विचरंतीतथातत्रपारिजातंमहाद्रुमम् १६ दृष्ट्वापप्रच्छगोविंदंविस्मयाकुललोचना ॥ कोनामायंतरुर्देवविचित्रो भुवनत्रये १७ सत्यमेतस्यवृक्षस्यकृतार्थाःफलभागिनः ॥ प्रवालमूलोविपुलोजातरूपमहातनुः १८ इंद्रनीलच्छदच्छन्नोलसद्वैदूर्यवेदिकः ॥ माणि क्यपुष्पोविविधमुक्ताफलफलान्वितः १९

लभागिनःकृतार्थाः इतिसत्यमित्यन्वयः वैचित्र्यंकथयति प्रवालेति प्रवालोरत्नविशेषएवमूलंशिफायस्यसतथा विपुलोविस्तृतः जातरूपंसुवर्णमेवमहातनुर्यस्यसतथा १८ इंद्रनीलमेवच्छदःपत्रंइंद्रनी लच्छदःतेनछन्नःसंवृतः लसद्वैदूर्यंरत्नमेववेदिःपरिष्कृताभूमिर्यस्यसलसद्वैदूर्यवेदिकः माणिक्यरत्नान्येवपुष्पाणियस्यसमाणिक्यपुष्पः विविधानितारतम्योपेतानिमुक्ताफलान्येवफला निविविधमुक्ताफलानितैरन्वितः १९

गोमेदरत्नान्येवपक्कानिगोमेदपक्कानितेषांप्रकारायस्यसतथा वज्ररत्नान्येवकिंजल्कानिवज्रकिंजल्कानितैरंजितोऽरुणीकृतः स्थूलाःशाखाःस्फुरंतिमरकतरत्नान्येवस्थूलशाखाःस्फुरन्मरकतस्थूलशाखाः तासांशतेनविराजितः २० २१ मंस्यंतिनिरूपयंति २२ २३ तस्मात्समुद्राज्जातानांफलानांभोक्तृभिः २४ २५ जयकांक्षिभिःजयेच्छुभि जितयुद्धैर्वा २६व्यलीकैःकपटवचनैः२७ तरुहरणेनिमित्तमाह

गोमेदपक्कप्रकरोवज्रकिंजल्करंजितः ॥ स्फुरन्मरकतस्थूलशाखाशतविराजितः २० तरुरेषजगन्नाथमनोमेहरतेभृशम् ॥ नेतव्योयंपुरींवृक्षोयद्यहंतेप्रि
यप्रभो २१ छायायामुपविष्टांमामन्यपत्न्यस्तवानघ ॥ द्रक्ष्यमंस्यंतिदयितांसर्वाभ्योमांतवाच्युत २२ इत्युक्तोदेवकीपुत्रःसत्ययाप्रियकांतया ॥
प्राहनायंतरुर्भद्रेनेतव्योनंदनाद्वनात् २३ पुराक्षीरांबुधेर्जातोमथ्यमानात्सुरासुरैः ॥ शक्रायदत्तःसकलैःसदातत्फलभोक्तृभिः २४ तन्नाहार्यमना
द्यमयामित्रंशतक्रतुम् ॥ तरुरत्नंसरोजाक्षिधर्ममेवानुतिष्ठता २५ नीयमानेचवृक्षेस्मिन्पारिजातेशुचिस्मिते ॥ संग्रामोजायतेघोरस्त्रिदशैर्जयकां
क्षिभिः २६ इत्युक्तादेवदेवेनसत्यभामापुनर्हरिम् ॥ प्राहभीषयसेकिंमांव्यलीकैःकंसमर्दन २७ नाभ्यनंदद्गुराचाराशचीमांगृहमागताम् ॥ हेतु
र्हिवृक्षस्तस्यायंभर्तृपौरुषगर्विता २८ नेतव्यःसर्वथावृक्षःपारिजातोयमच्युत ॥ प्रियाहंतवचेन्नाथनोचेद्विरमसांप्रतम् २९ इत्युक्तःसत्ययाकृष्णस्ता
ननाद्रक्ष्यरक्षकान् ॥ उत्पाट्यारोपयामासपारिजातंगरुत्मति ३० ततोनिवारयामासुर्गोविंदंवनपालकाः ॥ केचिद्द्रुततरंजग्मुर्देवेंद्रायनिवेदितुम्
३१ कृष्णकृष्णनहर्तव्यस्तरुरेषोऽमरार्चितः ॥ हरसेयदितस्यत्वंफलंसद्योनुभोक्ष्यसि ३२ प्राप्नोपिनपुरींकृष्णसहानेनमहीरुहा ॥ सद्यःपश्यसिदेवेंद्रं
पृष्ठतोऽभ्युद्यतायुधम् ३३ सुरेंद्रांतिकमासाद्यद्रुतंतेवनरक्षकाः ॥ उपविष्टंसमंशच्याशक्रंदृष्ट्वाऽब्रुवन्नृप ३४ ॥ वनरक्षकाऊचुः ॥ अवज्ञायाखिलान्देवा
न्निद्राणींचत्वयासह ॥ जहारकृष्णदयितापारिजातंमहाद्रुमम् ३५ उक्ताऽस्माभिर्भृशंदेववारयद्भिर्हरिप्रिया ॥ उपालभ्याहरद्वृक्षंभर्तृपौरुषगर्विता ३६
श्रीशुकउवाच ॥ इत्याकर्ण्याप्रियंशक्रोदंडाहतइवोरगः ॥ शचींविलोकयपार्श्वस्थांनामृष्यत्तत्पराभवम् ३७ सन्नाहोद्योगमाघोष्यसन्निपात्यचसैनि
कान् ॥ लोकपालान्समाहूयनिश्चक्रामसुरेश्वरः ३८ ऐरावतंचतुर्दंतमारुह्यवरवारणम् ॥ गृहीतवज्रंगच्छंतमनुजग्मुर्दिवौकसः ३९ वैश्वानरस्तुतुर
गमारुह्यदृढदंशितः॥ घोरांशतघ्नीमादायस्रुवपुच्छांययौरणम् ४० यमस्त्वारुह्यमहिषंदंडमादायवीर्यवान् ॥ मृत्युकालादिभिर्युक्तोयुद्धार्थीशक्रमन्वगात्
४१ निर्ऋतिश्चमहातेजाघोरमारुह्यपौरुषम् ॥ असिहस्तोमहाबाहुर्युद्धायप्रययौनृप ४२ मकरंभीषणाकारमारुह्यवरुणस्त्वरन् ॥ पाशोद्यतकरःप्रायाद्यु
द्धायानुशचीपतिम् ४३ वायुःकृष्णमृगारूढोदंशितस्तोमरायुधः ॥ सुरेश्वरमनुप्रायाद्योद्धुंचक्रभृतासह ४४

नेति २८ विरम प्रियभाषणमितिशेषः २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ उपालभ्यभर्त्सयित्वा ३६ ३७ सन्नाहोयुद्धोद्योगार्थंविद्यमानंगोमुखं सन्निपात्यसंमेलयित्वा सैनिकान्सेनानायकान् ३८
३९ स्रुवंपुच्छेयस्याःसाताम् ४० मृत्युकालादिभिःप्रभृतिभिः ४१ ४२ ४३ चक्रभृताकृष्णेन ४४

ऊढांचतुर्भिःपुरुषैःशिबिकांनरवाहनः ॥ योद्धुकामस्त्वरन्प्रायाद्विष्णुनामुद्गरायुधः ४५ ईशानोवृषभंतुंगमारुह्याशितशूलभृत् ॥ वासवेनसमंप्रायाद्भूतकोटिसमन्वितः ४६ भेरीशंखमृदंगैश्चपणवानकगोमुखैः ॥ सुवर्णसुषिरैर्दिव्यैःकांस्यतालैश्चभूरिभिः ४७ रथनेमिनिनादैश्चहयानांस्वरनिःस्वनैः ॥ क्ष्वेलितास्फोटितैर्वीरैःसंग्रामाह्वानगर्जनैः ४८ तिष्ठतिष्ठेतिमायाहिक्वयासीतिपुनःपुनः ॥ प्रवदद्भिःसुरगणैःशतशोथसहस्रशः ४९ कंपयद्भिश्चशस्त्रौघैःप्रेषयद्भिश्चवाहनम् ॥ पुरोहमितिगच्छद्भिःशतशोथसहस्रशः ५० घोरैर्ज्याघातनिर्घोषैःसिंहनादैश्चभूरिभिः ॥ अभिदुद्रुवुरुद्वृत्ताःसिंहंगोमायवोयथा ५१ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेउत्तरार्धेपंचषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ सुरानभिद्रुतान्दृष्ट्वासत्याहजगत्पतिः ॥ इमेप्राहुणिकाःप्राप्तास्तववृंदारकाइति १ तथाब्रुवाणेदेवेशेप्रेषितादेवसैनिकाः ॥ नदंतोमुमुचुःकृष्णेशरवृष्टिंकुरूद्वह २ ततःशार्ङ्गंसमादायसत्याव्यसनाविक्लवा ॥ मुक्तांश्चिच्छेदबाणौघैस्ताञ्छरान्देवसैनिकैः ३ ततोवैश्रवणःश्रीमान्बहुभिर्गुह्यकैर्वृतः ॥ विस्फारयंस्तालमात्रंकार्मुकंकनकाटवि ४ स्वर्णपुंखान्शरान्मुञ्चन्सिंहवद्व्यनदन्मुहुः ॥ अभिदुद्रावसमरेतिष्ठतिष्ठेतिचाब्रवीत् ५ तैःपंचभिःशरैःसत्यानिशितैर्मर्मभेदिभिः ॥ अर्पयामासवेगेनविशालेजठरेनृप ६ सोतिविद्धोरणेबाणैस्त्रिभिर्भल्लैर्हरिप्रियाम् ॥ अयोधयद्धनपतिःसिंहनादंव्यनीनदत् ७ तानप्राप्तानर्धचंद्रैस्त्रिभिश्चिच्छेदसाशरैः ॥ भूयोष्टभिःशरैर्देवीवत्सदंतैर्मनोजवैः ८ विव्याधगुह्यकपतेर्ललाटेकुरुपुंगव ॥ पीडितस्तैश्शंबाणैःपौलस्त्यःक्रोधविह्वलः ९ संदधेनिशितान्बाणानेकविंशतिसंयुगे ॥ तानंतरेसत्यभामासायकैःसप्तभिर्नृप १० चिच्छेदनिमिषार्धेनत्रिधैकैकंहरिप्रिया ॥ सत्यभामाततःक्रुद्धापौलस्त्यस्यमहद्धनुः ११ अर्धचंद्रेणचिच्छेदमुष्टिदेशेद्विधानृप ॥ ततोन्यच्चापमादायसज्यंकृत्वाधनेश्वरः १२ ववर्षशरजालानिक्रोधात्सर्पइवश्वसन् ॥ सर्वांस्तान्सायकान्सत्यशरैःसन्नतपर्वभिः १३ चिच्छेदलीलयादेवीतदद्भुतमिवाभवत् ॥ ततःक्रुद्धोवैश्रवणःसत्यभामांविलोक्यच १४ प्राहपश्यहनिष्यामित्वामद्यममपौरुषम् ॥ इत्युक्त्वातालमात्रेतुचापेगुह्यकसत्तमः ॥ १५ पश्यतांसर्वदेवानांमार्ष्टुकामःपराभवम् ॥ संदधेसुदितुंदेवीमर्धचंद्रंशरोत्तमम् १६ तदवेत्यमनस्तस्यक्षुरप्रेणहरिप्रिया ॥ चिच्छेदकार्मुकंतस्यमुष्टिदेशेकुरूद्वह १७ ततोमुद्गरमादायघोरंदानवभीषणम् ॥ भ्रामयित्वाशतगुणंदिव्यैश्चिक्षेपवित्तपः १८

कायांपंचषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ प्राहुणिकाःसंभावनयाभोजयितव्याःवृंदारकादेवाः १ २ ३ कनकाविद्धाटवीःकोटिर्यस्यतत्तथा ४ ५ विशालेजठरेविस्तृतेजठरोदरे ओदनप्रभेदविशेषः ६ ७ वत्सदंतैःशरविशेषैः ८ ९ अंतरेमध्ये १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८

१९ निवृत्तसंग्रामःनिवृत्तयुद्धः २० २१ २२ २३ काश्यपपुत्रस्यगरुडस्य २४ २५ २६ वार्धिपतौवरुणे २७ २८ २९ असाधारणंलोकोत्तरं ३० सायकाचि

तंमुद्गरंमहाघोरमायातंकुरुपुंगव ॥ वामेनपाणिनाकृष्णोजग्राहोच्चैर्जहासच १९ ततोनिवृत्तसंग्रामोविदुद्रावधनेश्वरः ॥ शशंसदेवींकृष्णश्चसमाश्लिष्याभिपूजयन् २० पलायितेधनपतौसंग्रामेकंसवैरिणा ॥ वरुणोभ्यद्रवत्कृष्णंपाशमुद्यम्यसंयुगे २१ तमायांतमभिप्रेक्ष्यताक्ष्र्योमकरवाहनम् ॥ अभ्यद्रवन्महासत्त्वःशार्दूलइवगोवृषम् २२ तयोःसमभवद्युद्धंघोरंताक्ष्र्यजलेशयोः ॥ यथादेवासुरेयुद्धेबलिवासवयोरिव २३ तत्रकाश्यपपुत्रस्यकंठेपाशंजलेश्वरः ॥ क्रुद्धश्चकर्षविन्यस्यसिंहःसिंहामिवौजसा २४ तंपक्षकोटयागरुडःसमुद्धृत्यजलेश्वरम् ॥ पद्भ्यांगृहीत्वामकरंचिक्षेपवरुणालये २५ कृच्छ्राद्गृहीतपाशस्तुवरुणोगतवाहनः ॥ पदातिरेवसंग्रामाद्विदुद्रावयथागतम् २६ तथागतेवार्धिपतौसंग्रामेवायुपावकौ ॥ सममेवाभ्यवर्ततांगोविंदंकुरुसत्तम २७ पावकःपंचभिर्बाणैर्मारुतश्चतथात्रिभिः ॥ आयोधयद्धृषीकेशंतदद्भुतमिवाभवत् २८ ततःप्रहस्यगोविंदोबाणेनैकेनपावकम् ॥ विव्याधसमाभिश्चैवसमीरणमरिंदमः २९ एकेनाग्निःक्षुरप्रेणगाढंवक्षसिताडितः ॥ तमसाधारणंमत्वाविदुद्रावरणाद्द्रुतम् ३० दृष्ट्वासमीरणो युद्धादपयातंहुताशनम् ॥ सायकाचितसर्वांगमात्मानंचातिविह्वलः ३१ विदित्वापुंडरीकाक्षंसंग्रामेप्रत्युपस्थितम् ॥ न्यवर्ततकुरुश्रेष्ठप्राणत्राणपरायणः ३२ ततोमाहिषमारुह्यदंडमुद्यम्यभास्वरम् ॥ कृष्णमभ्यद्रवद्युद्धेयमःक्रोधारुणेक्षणः ३३ तमुद्यतमहादंडंदृष्ट्वाकमललोचनः ॥ गदांविसृज्यतद्धस्तात्पातयामासभूतले ३४ गदयाताडितेदंडेत्रस्तहस्तःपरेतराट् ॥ विदुद्रावपरावृत्यमहिषेणकुरूद्वह ३५ वैवस्वतंगतंदृष्ट्वानिर्ऋतिर्भयविह्वलः ॥ नाभ्यवर्ततगोविंदंयोद्धुंविदिततद्बलः ३६ शंकरस्तुमहातेजास्त्रिशूलीवृषवाहनः ॥ अनेकभूतसंघातैःकृष्णमभ्यद्रवद्रणे ३७ तावुभौलोकविख्यातौबलिनौवीर्यशालिनौ ॥ चक्रातेकदनंघोरंपरस्परजयैषिणौ ३८ ईशानोदशभिर्बाणैःकृष्णंताक्ष्र्यंचपंचभिः ॥ विव्याधसमरेराजन्तिष्ठतिष्ठेतिचावदत् ३९ ततःशार्ङ्गंसमादायकृष्णःपरपुरंजयः ॥ त्रिंशद्भिर्युगपद्बाणैर्विव्याधवृषवाहनम् ४० गरुडःपन्नगरिपुःपद्भ्यांचाद्राभ्यांचसंयुगे ॥ पक्षाभ्यांचंचुकोटयाचमर्दयामासतंवृषम् ४१ भूयोपिकृष्णोनाराचैःपंचाशत्प्रमितैर्नृप ॥ योधयामाससमरेशंकरंलोकशंकरम् ४२ ततस्त्रिशूलमाविध्यनिशितंघोरदर्शनम् ॥ प्राहिणोद्वासुदेवायकुपितोधूर्जटिर्नृप ४३ दृष्ट्वात्रिशूलमायांतंकेशवस्तंनिवारितुम् ॥ गदांकौमोदकींगुर्वींप्राहिणोद्दैत्यमर्दनीम् ४४ तेचैकौमोदकीशूलेकृत्वानभसिसंगरम् ॥ ज्वलमानेमहाघोरेपेततुःसममंभुवौ ४५ निपात्याब्धौत्रिशूलंतद्गदाकौमोदकीपुनः ॥ आससादकरंविष्णोस्त्रिशूलमपिशूलिनः ४६

तसर्वांगं शरसंचितसर्वावयवम् ३१ ३२ ३३ ३४ परेतराट्यमः ३५ ३६ ३७ कदनंयुद्धम् ३८ ३९ ४० चंचुकोटया तुंडकोटया वृषनंदिकेश्वरम् ४१ ४२ धूर्जटिःशंकरः ४३ ४४ ४५ ४६

पन्नगभूषणःसर्पालंकारःशिवःपार्ष्णिभ्यामास्फालनेनचोदयन्प्रेरयन् ४७ शूलपाणिनासहितंनंदिनं ४८ त्रिशूलित्वंगणस्यापिसंभवतीति वृषवाहनइति ४९ ॥ इतिश्रीभागवतेम०दशमस्कंधेउत्तरार्धेवि जयध्वजकृतटीकायांषट्षष्टितमोध्यायः ॥ ६६ ॥ १ २ ३ ४ ततवपुकंन्यायंयत्नीजित स्येतिशेषः न्याय्येसंयुक्तमितियादवः ५ सःहइतिच्छेदःसशक्रःयुद्धमारंभे ६ ७ गात्रंगात्राण्यदयन्नानृगानृती

ततउद्यम्यनिशितंखड्गंपन्नगभूषणः ॥ कृष्णमभ्यद्रवत्संख्येपार्ष्णिभ्यांचोदयन्वृषम् ४७ तूर्णंगृहीत्वाबाहुभ्यांविषाणेतस्यनंदिनः ॥ सशूलपाणिंचिक्षेप वैनतेयोधनुःशतम् ४८ ततोविसृज्यसंग्रामंत्रिशूलीवृषवाहनः ॥ प्रमथैःसहितःप्रायात्कुरुश्रेष्ठ यथागतम् ४९ ॥ इतिश्रीभागवतेम०दशमस्कंधेउत्त०षट्ष ष्टितमोऽध्यायः ॥६६॥ श्रीशुकउवाच ॥ ततःस्वयंदेवपतिस्तुंगमारुह्यवारणम् ॥ किरीटीबद्धतूणीरःप्रगृहीतशरासनः १ अभ्यद्रवद्रणेकृष्णंगजःकेस रिणंयथा ॥ पारिजातकृतेराजन्पौलोम्यावचनंस्मरन् २ तमायांतमभिप्रेक्ष्यहरिःपरपुरंजयः ॥ शंखंदध्मौमहानादंदिशःसमभिपूरयन् ३ तमभिद्रुत्यदे वेंद्रोमहद्विस्फारयन्धनुः ॥ क्षुरप्रेणसुतीक्ष्णेनकृष्णंविव्याधसंगरे ४ हरिर्विद्धःक्षुरप्रेणदेवराजेनवक्षसि ॥ प्रहस्यसाधुशक्रोसियुक्तंइतिचाब्रवीत् ५ भूयोपिबाणान्दशदेवराजःसंधायचापेभुजगेंद्रकल्पे ॥ आकर्णपूर्णंविनिकृष्यकृष्णेमुमोचचक्रेसहसिंहनादम् ६ तानंतरेकंसरिपुर्महात्माछित्वात्रिधैकेनश रेणबाणान् ॥ विव्याधबाणैर्दशभिःसुधौतैःपुरंदरंआरतलीलयैव ७ तेशरादेवराजस्यगात्रंनिर्भिद्यसात्वति ॥ शोणिताक्ताःप्रदृश्यंतेभूयोवेगेननिर्गताः ८ पु नश्चशक्रःकोदंडेशरान्संधायषोडश ॥ मुमोचाकृष्यगोविंदस्तांश्चकर्तशरैस्त्रिभिः ९ भूयोपिबाणैस्त्रिंशद्भिःसुरराजानमाहवे ॥ आयोधयद्धरिस्तेचममज्जुः शक्रवक्षसि १० ततश्चुकोपदेवेंद्रोदंडाहतइवोरगः ॥ प्रेषयामासतोत्रेणतार्क्ष्यप्रतिमहागजम् ११ सगजःप्राप्यगरुडंपाकशासनचोदितः ॥ चतुर्भिर्घटया मासदंतैर्बाहुयुगांतरे १२ ततस्तुंडेनगरुडःपक्षाभ्यांचतथानखैः ॥ अर्दयामासकौरव्यगजमैरावताह्वयम् १३ शक्रस्तुवज्रमुद्यम्यघोरंदानवभीषणम् ॥ पश्यतांसर्वभूतानांप्रजहारवृषाकपिम् १४ तमागतंमधुरिपुर्वज्रंदुश्च्यवनायुधम् ॥ वामेनपाणिनाविष्णुजग्राहप्रजहासच १५ निरायुधःसुरपतिर्गरुडा र्दितवाहनः ॥ व्यावर्ततरणाद्राजन्व्रीडावनतकंधरः १६ तंदृष्ट्वाभ्रष्टसंकल्पंपलायनपरायणम् ॥ सत्यभामासुरपतिंप्रहसंतीदमब्रवीत् १७ सत्यभामो वाच ॥ एहिशक्रनिवर्तस्वमायाहिकुलिशायुध ॥ पलायनमयुक्तंहिपौलोम्यावल्लभस्यते १८ ऐश्वर्यमत्तापौलोमीभर्तृपौरुषगर्विता ॥ अवमंस्यतिसद्य स्त्वांभार्यारणपराजितम् १९ इत्थंदेव्यागिरंशक्रःसोपालंभमुदीरिताम् ॥ निशम्याभिमुखोभूत्वाप्राहदेवींशुचिस्मिताम् २०

तिक्रियाविशेषणं सकवचंनिर्भिद्य ८ ९ आहवेयुद्धे १० तोत्रेणगजताडनचर्मणा ११ बाहुयुगांतरेवक्षसि १२ १३ १४ दुश्च्यवनायुधंइंद्रायुधं अजेयमहारार्थमायुधसमासमितिदर्श यितुं पुनर्वचनमितिज्ञातव्यं १५ १६ १७ निवर्तस्व पुनरागच्छ मायाहि मागच्छ प्रहसंतीत्यस्यतात्पर्यंदर्शयाजि पौलोम्येति १८ अवमंस्यतिअवज्ञास्यति १९ २०

गतासुरवेशइंद्रःप्रतिवाक्ति येनेति २१ तनुबलःअल्पबलःमातर्यूधस्येतिपाठःऊधस्यमूधसिजातंक्षीरंमातरिविरोधंहेपिशिताश्नि याज्ञियानेचमांसेचापिशितंदेवभोजनमिति २२ २३ २४ भूरिबा

इंद्रउवाच ॥ येनामरासुरमहोरगयक्षसिद्धागंधर्वकिन्नरपिशाचनिशाचराद्याः ॥ सृष्टास्त्रिलोकगुरुणारणमूर्ध्नितेनकोवानयातिपरिभूतिमलंविरुध्य २१ वत्सोयथातनुबलःसकृदेत्यमातुरूधस्यपानसमयेकुरुतेविरोधम् ॥ तद्वद्वयंचनिजशैशवमप्रमेयेनाथेविरुध्यपिशिताशनिदर्शयाम २२ ॥ इतिसत्राजितः पुत्रीमुक्त्वाभारतसत्तम॥कृतांजलिःप्रणम्याहवासुदेवंपुरंदरः२३ इंद्रउवाच ॥ नमस्तेदेवदेवेशपुंडरीकाक्षमाधव ॥क्षमस्वमत्कृतंविश्वमपराधंजगत्पते २४ नमांत्वदेकशरणंशरणागतवत्सल॥भूरिबालिशमक्षांतंपरित्यक्तुंत्वमर्हसि २५ ऐरावतश्चकुलिशंपारिजातश्चपादपः ॥ देवराज्यंचभगवन्नियंचाप्यमरावती २६ त्वदधीनमिदंविश्वमहमाज्ञाकरस्तव ॥ अत्रयद्रोचतेनेतुंनीयतांतद्यथेच्छया २७ किंतुवक्ष्यामिगोविंदमूलंत्वयिविरुध्यतः ॥ रमसेमानुषेलोकेभगवंस्त्वमनन्यधीः २८ तत्रनीतेपारिजातेभवताकल्पपादपे ॥ तेनसाजायतेस्वर्गान्निर्विशेषावसुंधरा २९ तेनाहंयदुशार्दूलविरोधंकृतवांस्त्वयि ॥ तत्क्षंतव्यंत्वयादेवकार्याकार्यंविजानता ३० श्रीशुकउवाच ॥ इत्युक्तोदेवराजेनदेवदेवोजनार्दनः ॥ पुरंदरंकुरुश्रेष्ठप्राहप्रहसिताननः ३१ श्रीभगवानुवाच ॥ अपराधस्त्वयाशक्रनकश्चिदपिचेष्टितः ॥ यत्कृतंतन्मयैवागस्त्वभेदादावयोःपरम् ३२ यत्त्वयाद्यसहस्राक्षचेष्टितंसाध्वसाधुवा ॥ मयैवतत्कृतंसर्वंनात्रकार्याविचारणा ३३ पारिजातस्तरुश्रेष्ठोमय्यारूढेतरुर्दिवम् ॥ मन्निदेशात्सहस्राक्षस्वयमेष्यतिनंदनम् ३४ इत्युक्तोवासुदेवेनदेवराजःकुरूद्वह ॥ गोविंदंसत्यभामांचप्रसाद्यगरुडंतथा ३५ पुत्रोमेरक्षितव्यस्तेश्यालोबीभत्सुरित्यपि ॥ भूयोभूयःप्रार्थयित्वाकृतानुज्ञःपुरंदरः ३६ सार्धंसकलदिक्पालैर्लब्धवज्रःपुरंययौ ॥ पुरंदरंसदिक्पालंविसृज्ययदुनंदनः ३७ गरुडंप्राहकौरव्ययास्यामोद्वारकामिति ॥ गोविंदंसत्यभामांचपारिजातंचपादपम् ३८ गरुडःपन्नगारिपुर्लीलयैववहन्ययौ ॥ संप्रविश्यपुरींरम्यांद्वारतोरणभूषिताम् ३९ पताकामालिनींदिव्यांसिक्तसंमृष्टभूतलाम् ॥ ऊढोपायनतांबूलस्रग्गंधकलशाक्षतैः ४० उपस्थितैर्यदुश्रेष्ठैःपूजितश्चाभिवंदितः ॥ तूर्यमंगलनिर्घोषैर्वेदस्वाध्यायनिःस्वनैः ४१ प्रविवेशसभांदिव्यांसुधर्मांवृद्धसेविताम् ॥ आहुकंवसुदेवंचबलभद्रंतथाग्रजम् ४२ अभिवाद्ययथान्यायंपूजितस्तैर्यथोचितम् ॥ उपविष्टःसभामध्येकांचनेपरमासने ४३ रराजराजशार्दूलबृहस्पतिपुरोगमैः ॥ लोकपालैरुपासीनैर्दिविवज्रधरोयथा ४४ प्रांगणेसत्यभामायाःपारिजातंमहाद्रुमम् ॥ स्थापयामासगोविंदःसर्वतोमणिकुट्टिमे ४५

लिशंअधिकमूर्खम् २५ २६ २७ मूलंनिमित्तं अनन्यधीःतत्रैवनिरतबुद्धिः २८ २९ ३० ३१ त्वयायत्कृतंतदागःमयैवकृतंविद्धि आवयोःपरमत्यभेदान्त्वयिस्थित्वात्वयैवापराधंकारयित्वापरिहरामी त्यर्थः एतदेवविवृणोतियत्त्वयेति ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ मणिकुट्टिमेमणिबद्धस्थाने ४५

योषित्सार्थेननिरंतरपत्न्यासहेतिशेषः४६ ४७ ४८ ४९एकानंगादुर्गा सुभद्राचित्रातारेतिच अनुत्पन्नरजाश्यामातद्दृष्टावरवर्णिनी अप्रसूताभवेद्गौरीतिच ५० आनीतःप्रमदानांसार्थोयेनसतथातं ५१ ५२ ५३ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेविजयध्वजकृतटीकायांसप्तषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥ सोयंमनुष्यलोकः पुत्रेण जय्यइतिश्रुतिविहितसदाचारोमुख्यदर्तीर्णैर्देवादिभिरनुष्ठेयइतिदर्शयितुं श्रीकृष्णस्यतदनुष्ठानप्रकारंशंबरासुरवधलक्षणंविक्रमंचकथयत्यस्मिन्नध्याये लोकस्यजनस्यशंसुखंकरोतीतिलोकशंकरःतं देवदेवोनारायणःईशःस्वामीयस्यसतथातं आराध्यलोकदृष्ट्याइतिशेषः १ २ ३ प्राग्रुद्रमन्युनादग्धोपःकामःभूयस्तमेवरुद्रमेवदेहोत्पत्तयेप्रत्यपद्यत ४ सएवकामःकृष्णवीर्यसमुद्भवोवैदर्भ्यांजातःउपात्तदेहः कादृशःवासुदेवस्यांशः प्रद्युम्नोयस्मिन्नाविष्टःसतथाअतएवतदभि

आयांतंदेवकीपुत्रंयोषित्सार्थेनभूरिणा ॥ श्रुत्वाद्रष्टुमुपाजग्मुःसकलायादवस्त्रियः ४६ वसुदेवस्तुकौरव्यरोहिण्याद्यास्त्रियोखिलाः ॥ आजग्मुःकेशवंद्रष्टुंजितशत्रुमनामयम् ४७ सद्दृष्ट्वामातरोविष्णुर्देवक्यासहसंगताः ॥ चक्रेप्रणाममाशीर्भिस्ताश्चतंप्रत्यपूजयन् ४८ रुक्मिण्याद्यास्तथासप्तमहिष्यःकृष्णवल्लभाः ॥ प्रणेमुर्देवमभ्येत्यदिव्यरूपाःस्वलंकृताः ४९ रेवतीरामदयितात्रिवक्राचयशस्विनी ॥ एकानंगाचतन्वंगीचित्राचवरवर्णिनी ५० अन्याश्चकुरुशार्दूलभोजवृष्ण्यंधकस्त्रियः ॥ आनीतप्रमदासार्थंजितशत्रुमनामयम् ५१ गोविंदंसत्यभामांचाप्यानीतममरद्रुमम् ॥ प्रीत्युत्फुल्लमुखाःसर्वेकौतुकाद्द्रष्टुमीयुः ५२ दंसमेतायथाजोषंलाजप्रसवतंदुलैः ॥ स्पृष्ट्वामूर्ध्निमुकुंदस्यजग्मुःस्वंस्वंनिवेशनम् ५३ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेउत्तरार्धेसप्तषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ आराध्यदेवदेवेशंशंकरंलोकशंकरम् ॥ तपसातोषयित्वातंकैलासगिरिवासिनम् १ रुक्मिण्यांतनयंलेभेदग्धकामंपुनर्हरिः ॥ वीरंप्रद्युम्ननामानंरूपौदार्यगुणान्वितम् २ राजोवाच ॥ पुत्रार्थमीश्वरंदृष्ट्वास्वयंलब्धवरोहरिः ॥ अवापकीदृशंपुत्रंकिंनामानंवदस्वमे ३ श्रीशुकउवाच ॥ कामस्तुवासुदेवांशोदग्धःप्राग्रुद्रमन्युना ॥ देहोपपत्तयेभूयस्तमेवप्रत्यपद्यत ४ सएवजातोवैदर्भ्यांकृष्णवीर्यसमुद्भवः ॥ प्रद्युम्नइतिविख्यातःसर्वतोऽनवमःपितुः ५ तंशंबरःकामरूपीहृत्वातोकमनिर्दशम् ॥ सविदित्वात्मनःशत्रुंप्रास्योदन्वत्यगाद्गृहम् ६ तंनिर्जगारबलवान्मीनःसोप्यपरैःसह ॥ वृतोजालेनमहतागृहीतोमत्स्यजीविभिः ७ तंशंबरायकैवर्ताउपाजह्रुरुपायनम् ॥ सूदामहानसंनीत्वाऽवद्यन्स्वधितिनाऽद्भुतम् ८ दृष्ट्वातदुदरेबालंमायावत्यैन्यवेदयन् ॥ नारदोऽकथयत्सर्वंतस्याःशंकितचेतसः ९ बालस्यतत्त्वमुत्पत्तिंमत्स्योदरनिवेशनम् ॥ साचकामस्यवैपत्नीरतिर्नामयशस्विनी १० पत्युर्निर्दग्धदेहस्यदेहोत्पत्तिंप्रतीक्षती ११ निरूपिताशंबरेणसासूपौदनसाधने ॥ कामदेवांशिशुंबुद्ध्वाचक्रेस्नेहंसदार्भके १२

धानमेवास्याभिधानमित्याह प्रद्युम्नइति सर्वतोवीर्यादिभिः पितुरनवमःकृष्णस्यपुत्रत्वेयोग्यः ५ तोकंसद्योजातशिशुं निर्गतोदशमोदिवसोयस्मात्सनिर्दशःतं उदन्वतिसमुद्रे ६ अपरैर्मत्स्यैर्जालेनासिचा वृतः सस्यूतः मत्स्यजीविभिर्दाशैः ७ कैवर्ताःमत्स्यमारकाः कैवर्तौदाशधीवरावितिच महानसंपाकस्थानं स्वधितिनापरशुना परश्वधःकुठारःस्यात्परशुःस्वधितिस्तथा अवद्यन्अवाद्यन्अखंडयन् दोअवखंडनइति धातुः ८ मायावतीशंबरस्यमहानसाध्यक्षस्त्री ९ किमकथयदत्राह बालस्येति मत्स्योदरनिवेशनंमत्स्योदरप्रवेशम् १० ११ पक्वानांसूपानांमुद्गानांबाह्युपदंशानामोदनस्यचसाधनेसंस्कारे यद्वा सूपादिसाधनेअध्यक्षतयासाधनेसेकसाधनेविघ्नुपायनिवृत्तिषु मरणेमृतसंस्कारेवाचनेनूनमेवच सेनाग्रेयातनायाचसेचनेस्फूर्तिसेवयोरीति १२

कृष्णस्यापत्यंकार्ष्णिःविभ्रमंविकारं यद्वा देवाद्यन्यतमइतिविशिष्टभ्रमं १३ रतिरात्मनोधनैस्स्वंपतिमुपतस्थेआभिमुख्येनतस्थौ किमात्मधनानिमुवर्णानीमिनेत्याह सव्रीडेति व्रीडयासहितोहासः सव्रीडहासःउत्तमोविभ्रमःउत्कृष्टशृंगारचेष्टा ईक्षणंकटाक्षनिरीक्षणंतैः १४ मातृभावंमातुःस्वभावं सुरतकामिनी १५ अधिकृतापत्नीवधूत्तमा १६ त्वांनिर्दशंइतिपाठः १७ मोहनशोषणद्रावणाभिर्मायाभिः १८ कुररस्यस्त्रीकुररी उत्क्रोशःकुररोमतइति मृतप्रजानष्टापत्या १९ महामायांमहासामर्थ्यां २० ओष्ठमवष्टभ्यदंष्ट्राग्रैर्दंतैरितिशेषः २१ २२ नादमितिक्रियाविशेषणं वज्रनिष्पेषःस्फूर्ज

नातिदीर्घेणकालेनसकार्ष्णीरूढयौवनः ॥ जनयामासनारीणांवीक्षंतीनांचविभ्रमम् १३ सातंपतिंपद्मदलायतेक्षणंप्रलंबबाहुंनरलोकसुंदरम् ॥ सव्रीडहासोत्तमविभ्रमेक्षितैःप्रीत्योपतस्थेरतिरात्मनोधनैः १४ तामाहभगवान्कार्ष्णिर्मातस्तेमतिरन्यथा ॥ मातृभावमतिक्रम्यवर्तसेकामिनीवमे १५ रतिरुवाच ॥ भवान्नारायणसुतःशंबरेणहृतोगृहात् ॥ अहंतेऽधिकृतापत्नीरतिःकामोभवान्प्रभो १६ एषत्वानिर्दशंसिंधावक्षिपच्छंबरोसुरः ॥ मत्स्योऽग्रसीत्तदुदरादिहप्राप्तोभवान्प्रभो १७ तमिमंजहिदुर्धर्षंदुर्जयंशत्रुमात्मनः ॥ मायाशतविदंत्वंचमायाभिर्मोहनादिभिः १८ परिशोचतितेमाताकुररीवमृतप्रजा ॥ पुत्रस्नेहाकुलादीनाविवत्सागौरिवातुरा १९ प्रभाष्यैवंददौविद्यांप्रद्युम्नायमहात्मने ॥ मायावतीमहामायासर्वमायाविनाशिनीम् २० सचशंबरमभ्येत्यसंयुगायसमाह्वयत् ॥ अवष्टभ्योष्ठमाक्षेपैःक्षिपन्संजनयन्कलिम् २१ सोधिक्षिप्तोदुर्वचोभिःपदाहतइवोरगः ॥ निश्चक्रामगदापाणिरमर्षात्ताम्रलोचनः २२ गदामाविध्यतरसाप्रद्युम्नायमहात्मने ॥ प्रक्षिप्यव्यनदन्नादंवज्रनिष्पेषनिष्ठुरम् २३ तामापतंतींभगवान्प्रद्युम्नोगदयागदाम् ॥ अपास्यशत्रवेक्रुद्धःप्राहिणोत्सगदांनदन् २४ सचमायांसमाश्रित्यदैतेयींमयदर्शिताम् ॥ निर्ममेशममयंवर्षंकार्ष्णौवैहायसोऽसुरः २५ बाध्यमानोऽश्मवर्षेणरौक्मिणेयोमहारथः ॥ सत्त्वात्मिकांमहाविद्यांसर्वमायोपमर्दिनीम् २६ ततोगौह्यकगांधर्वपैशाचोरगराक्षसीः ॥ प्रायुंक्तशतशोदैत्यःकार्ष्णिर्व्यधमयत्सताः २७ निशातमसिमुद्यम्यसकिरीटंसकुंडलम् ॥ शंबरस्यशिरःकायात्ताम्रश्मश्रुजहारतत् २८ आकीर्यमाणोदिविजैःस्तुवद्भिःकुसुमोत्करैः ॥ भार्ययांऽबरचारिण्यापुरंनीतोविहायसा २९ अंतःपुरवरंराजन्ललनाशतसंकुलम् ॥ विवेशपत्न्यागगनाद्विद्युतेवबलाहकः ३० तंदृष्ट्वाजलदश्यामंपीतकौशेयवाससम् ॥ प्रलंबबाहुंताम्राक्षंसुस्मितंरुचिराननम् ३१ अलंकृतमुखांभोजंनीलवक्रालकालिभिः ॥ कृष्णंमत्वास्त्रियोभीतानिलिल्युस्तत्रतत्रह ३२ उपधार्यशनैरीषद्वैलक्षण्येनयोषितः ॥ उपजग्मुःप्रमुदिताःसस्त्रीरत्नंशुचिस्मिताः ३३ अथतत्रासितापांगीवैदर्भीवल्गुभाषिणी ॥ अस्मरत्स्वसुतंनष्टंस्नेहस्नुतपयोधरा ३४

थुस्तद्वन्निष्ठुरोनादोयथाभवतितथाव्यनदत् स्फूर्जथुर्वज्रनिष्पेषइतिहलायुधः २३ २४ दैतेयींदैत्यानांकुलदेवतामिवाविद्यमानांवैहायसःविहायसिगगनेस्थितः २५ सत्त्वात्मिकांबलज्ञाननिधिविष्णुदैवत्यांमहाविद्यांविज्ञानास्त्रसंज्ञां २६ गौह्यकादीन्यस्त्राणिप्रायुंक्त गुह्यकास्त्रंगौह्यकंव्यधमयदनाशयत् २७ ताम्रश्मश्रुकपिलरुचिरश्मश्रु २८ २९ बलाहकोमेघः ३० ३१ निलिल्युःनिलीनाः ३२ वैलक्षण्येनकृष्णलक्षणविपरीतलक्षणानिकरेण ३२ असितापांगीनीलरुचिरकांतनेत्रांता ३४

नरवैदूर्यःनरश्रेष्ठःनराकारंवैदूर्यरत्नमिवशोभमानइतिवा कस्यपुत्रः कयास्त्रियाधृतोगर्भइतिशेषः इयंकाकेनवालब्धा ३५ प्रकारांतरेणशंकते ममेति ३६ साहृप्यंसादृश्यं साहृप्यं केनेतितत्राह आकृत्येति ३७ नूर्नंनिश्चयः ३८ मीमांसमानायांविचारयंत्यां ३९ ४० ४१ ४२ ४३ नारीणांविभ्रमंजनयामासेति यदुक्तंनतच्चित्रंमंतव्यमित्याह यंवाइति यंदृष्ट्वात स्यप्रद्युम्नस्यमातरःहरेःपत्न्य मनसिजार्द्रहृदाकामरसाक्तमनस्कत्वेनोरुभावाःबहुविधशृंगारचेष्टायुक्ताः अंगुष्ठनखमुखमूलेनकरयुगपीडनादिविकारलक्षणलक्षिताअभूवन्नित्यन्वयः किंविशिष्टाः पितृस रूपतयापितृसाहृप्येणानिजेशोऽस्मत्पतिरयमितिभावोभिप्रायोयासांतास्तथाताः तस्मिन्कामेमदनेतच्चित्रंनखलु काम्यतइतिकामस्तस्मिन्कामेअक्षविषयेचक्षुर्गोचरेकिमुइतोपिचित्रनेत्याह रमेति र

कोन्वयंनरवैदूर्यःकस्यवाकमलेक्षणः ॥ धृतःकयावाजठरेकेयंलब्धाथकेनवा ३५ ममचाप्यात्मजोनष्टोनीतोवासूतिकागृहात् ॥ एतत्समवयोरूपोय दिजीवतिकुत्रचित् ३६ कथंत्वनेनसंप्राप्तंसारूप्यंशार्ङ्गधन्वनः ॥ आकृत्यावयवैर्गत्यास्वरहासावलोकनैः ३७ सएववाभवेन्नूनंयोमेगर्भेधृतोर्भकः ॥ अमुष्मिन्प्रीतिरधिकावामःस्फुरतिमेभुजः ३८ एवंमीमांसमानायांवैदर्भ्यांदेवकीसुतः ॥ देवकीवसुदेवाभ्यांनारदेनमहात्मना ३९ अन्यैश्चया दवश्रेष्ठैरुत्तमश्लोकआविशत् ॥ विदितार्थोपिभगवांस्तूष्णीमासजनार्दनः ४० नारदोऽकथयत्सर्वंशंबराहरणादिकम् ॥ तच्छ्रुत्वामहदाश्चर्यंकृष्णांतः पुरयोषितः ४१ देवकीवसुदेवश्चकृष्णरामौतथास्त्रियः ॥ दंपतीतौपरिष्वज्यरुक्मिणीचययुर्मुदम् ४२ नष्टंप्रद्युम्नमायांतमाकर्ण्यद्वारकौकसः ॥ अहोमृतइवायातोबालोदिष्ट्येतिचाब्रुवन् ४३ यंवैमुहुःपितृसरूपनिजेशभावातन्मातरोयदभजन्रहरूढभावाः ॥ चित्रंनतत्खलुरमास्पदबिंबबिंबेकामेस्मरेऽक्षविषयेकिमुतान्यनार्यः ४४ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेउत्तरार्धेशंबरदैत्यवधोनामाष्टषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ पौंड्र कोनामराजावैतस्मिन्कालेकुरूद्वह ॥ द्वारकांवृष्णिनिलयांनिरुध्यबहुसैनिकः १ अर्दयामासकृष्णेनविदित्वारहितांनिशि ॥ तंकामपालःशैनेयोवसुदेवोद्धवा दयः २ उग्रसेनश्चकौरव्ययेचान्येयदुपुंगवाः ॥ अर्पयामासुरायांतंकालयोग्यमिवातिथिम् ३ ॥ राजोवाच ॥ कश्चासौपौंड्रकोनामकस्मिन्देशेमहीप तिः ॥ कस्यवातनयोब्रह्मन्सर्वमेतद्वदस्वमे ४ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ अपुत्रःकाशिराजोवैकन्यांसुतनुसंज्ञिताम् ॥ प्रायच्छद्वसुदेवायराज्यशुल्कांकुरूद्व ह ५ तत्रजज्ञेमहाबाहुर्दिवाकरसमद्युतिः ॥ कुमारःपौंड्रकोनामबलवीर्यमदान्वितः ६ वसुदेवसुतत्वाच्चवासुदेवेतिशब्दितः ॥ जातेतस्मिन्महाराजो वसुदेवोमहाद्युतिः ७ राज्यंतस्मिन्समारोप्यसकोशबलवाहनम् ॥ उवाहकंसावरजांदेवकींदेवतोपमाम् ८

मास्पदस्यलक्ष्मीमूर्तेःश्रीकृष्णस्याबिंबादखंडलक्षणोपेताद्देहादुद्भूतेजातेआत्मावैपुत्रनामासीतिश्रुतेः श्रीकृष्णस्याबिंबरथयल्लक्षणंतत्सर्वमस्याबिंबस्यानिधीयतइतिश्रीकृष्णदेहप्रतिबिंबभूतइत्यर्थःबिंबोस्त्रीमं डलसमप्रतिमासुखलक्ष्मसु प्रतिरूपेप्रतिकृतौस्यादिंबकापालइति अन्यनार्यःतन्मातृव्यतिरिक्ताःस्त्रियःस्मृतेपिविमुह्यंति दृष्ट्वाकिमुतदिदंसर्वंकृष्णमाहात्म्यविलासइतिसमर्थविशेषंवाइत्यनेनदर्शयति ४४ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेउत्तरार्धेविजयध्वजकृतटीकायामष्टषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥ नयस्यस्वःपरइतीममर्थंसत्यंकर्तुंपौंड्रकवधलक्षणंविक्रमंकथयितुमुत्तराध्यायप्रारंभः तस्मिन्काले १ कृष्णरहितांविदित्वा कामपालोबलभद्रः २ अर्पयामासुःशरानितिशेषः ३ ४ राज्यमेवशुल्कंयस्यांसातथातां ५ ६ नामांतरमाह वसुदेवेति ७ ८

९ उद्विजते भीतिंकरोति भयकरणमात्मनएवफलतीतिद्योतनायस्मरमाणइति १० द्वारकांसमेत्यापमृद्य ११ परशर्वर्यामपररात्रेउषःकाले १२ १३ १४ १५ बालैरज्ञैःप्रस्तोभितोऽविद्यमानगुणेनप्रस्तुतोमूढाक्षेपमुक्तोवा १६ १७ १८ अस्मच्चिह्नानिचक्रादीनि मांशरणमेहि १९ कत्थनंव्यर्थभाषणं २० अनुअनंतरंउत्स्रक्ष्येत्याजयिष्येत्वदीयानिचिह्नानि २१ २२ स्वा

निरुद्धोभोजराजेनकंसेनानकदुंदुभिः ॥ कदाचिदपिनप्रायात्करवीरपुरीमपि ९ अमद्यंमात्वमापत्न्यमभ्रात्वंतथात्मनः ॥ स्मरमाणःसकाशीशोथद्रुतुद्विजतेऽनिशम् १० सकृष्णरहितांश्रुत्वासमेत्यद्वारकांनिशि ॥ विमृद्यबलभद्रेणशैनेयेनापिनिर्जितः ११ निहतानेकसाहस्रहयकुंजरसैनिकः ॥ जगामपरशर्वर्यांपुरींवाराणसींनृप १२ प्रभातायांतुशर्वर्यांहरिर्बदरिकाश्रमात् ॥ आययौतार्क्ष्यमारुह्यद्वारकांरामपालिताम् १३ सपताकैःसाध्यपाद्यैर्यदुवृष्ण्यंधकादिभिः ॥ अभिवर्णितवृत्तांतःप्राविशत्केशवःसभाम् १४ कदाचित्पौंड्रकोनामकाशिराजःप्रतापवान् ॥ वासुदेवोहमित्यज्ञोदूतंकृष्णायप्राहिणोत् १५ त्वंवासुदेवोभगवानवतीर्णोजगत्पतिः ॥ इतिप्रस्तोभितोबालैर्मेनेस्वात्मानमच्युतम् १६ दूतस्तुद्वारकामेत्यसभायामास्थितंहरिम् ॥ कृष्णंकमलपत्राक्षंराजसंदेशमब्रवीत् १७ वासुदेवोवतीर्णोहमेकएवनचापरः ॥ भूतानामनुकंपार्थंत्वंतुमिथ्याभिधांत्यज १८ यानित्वमस्मच्चिह्नानिमौढ्याद्बिभर्ष्यभीतवत् ॥ त्यक्त्वैहिमांत्वंशरणंनोचेद्देहिममाहवम् १९ कत्थनंतदुपाकर्ण्यपौंड्रकस्याल्पमेधसः ॥ उग्रसेनादयाःसभ्याःप्रजहसुस्तदा २० उवाचदूतंभगवान्परिहासकथामनु ॥ उत्स्रक्ष्येमूढचिह्नानियैस्त्वमेवंविकत्थसे २१ मुखंतवविधायाज्ञकंकगृध्रवटैर्वृतम् ॥ शयिष्यसेहतस्तत्रभविताशरणंशुनाम् २२ इतिदूतस्तदाक्षेपंस्वामिनेसर्वमाहरत् ॥ कृष्णोपिरथमारुह्यप्रायात्काशींससैनिकः २३ पौंड्रकोपितदुद्योगमुपलभ्यमहारथः ॥ अक्षौहिणीभिःसहितोनिश्चक्रामपुराद्द्रुतम् २४ तमायांतंरथोपस्थेसुवर्णगरुडेस्थितम् ॥ सुवर्णबाहुयुगलमपश्यत्पौंड्रकंहरिः २५ शंखार्यसिगदाशार्ङ्गद्धच्छ्रीवत्सलक्षितम् ॥ बिभ्राणंकौस्तुभमणिंवनमालाविभूषितम् २६ कौशेयवाससीपीतेवसानंगरुडध्वजम् ॥ आमुक्तमाल्याभरणंस्फुरन्मकरकुंडलम् २७ दृष्ट्वातमात्मनासाम्यंकृत्रिमंवेषमास्थितम् ॥ यथानटंरंगगतंविजहासभृशंहरिः २८ क्षणेनतंकाशिपतेःसैनिकाद्दृढधन्विनः ॥ शरैराच्छादयामासुर्मेघाःशैलमिवांभसा २९ केचिद्गजान्रथानश्वानास्थायरणमूर्द्धनि ॥ शूलैर्गदाभिःपरिघैःशक्त्यृष्टिप्रासतोमरैः ॥ असिभिःपट्टिशैर्बाणैःप्रहरन्नरयोहरिम् ३० तस्यकाशिपतेर्मित्रंपार्ष्णिग्राहोपरोनृपः ॥ अक्षौहिणीभिस्तिसृभिरुपायान्नृपसंगरम् ३१ कृष्णस्तुतत्पौंड्रककाशिराजयोर्बलंगजस्यंदनवाजिपत्तिमत् ॥ गदासिचक्रेषुभिरार्दयद्भृशंयथायुगांतेहुतभुक्प्रभाज्वलन् ३२

मिनेपौंड्रकाय २३ २४ २५ २६ आमुक्तमाल्याभरणंबद्धमालालंकारम् २७ २८ २९ ऋष्टिःखड्गविशेषः प्रहरन्प्राहरन् ३० पार्ष्णिग्राहंपृष्ठतोगोप्तारम् ३१ प्रभयाज्वलन् ३२

पदायोधनंयुद्धस्थानंतद्भमाविरयन्वयः अवखंडितैरुच्छिन्नैःखांडिखंडने द्विपदःपदातयः मनस्विनांशूराणांमानवर्धनंभूतपतेराक्रीडनंश्मशानम् ३३ किमाह शौरिरितितत्राह यदिति भवान्दूतवाक्येन वासुदेवोवतीर्णोहमित्यादिलक्षणेनयन्मामाह तत्पश्येतिशेषः किंतदितितत्राह तानीति यान्युत्सृजेतिभवानाहरणेतान्यस्त्राण्युत्सृजामिमुंचामि ३४ अचत्वयाहंयदेववासुदेवत्यभिधानमृषाकृतत स्त्वांत्याजयिष्येप्रहापयिष्यामि यदिसंयुगंनेच्छामितर्हित्वांशरणंव्रजामीति ३५ ३६ ३७ ३८ संशयिरेसंशयंचक्रिरे ३९ ४० सस्थाविधिंप्रेतक्रियां अपचितिंअनृणत्वंप्रतिक्रियांवा अर्चनायामपचि

आयोधनंतद्रथवाजिकुंजरद्विपत्खरोष्ट्रैररिपुणावखंडितैः ॥ बभौचतन्मानवहंमनस्विनामाक्रीडनंभूतपतेरिवोल्बणम् ३३ अथाहपौंड्रकंशौरिर्भोभोपौं ड्रकयद्भवान् ॥ दूतवाक्येनमामाहतान्यस्त्राण्युत्सृजामिते ३४ त्याजयिष्येऽभिधानंमेयत्त्वयाज्ञमृषाकृतम् ॥ व्रजामिशरणंतेद्ययदिनेच्छामिसंयुगम् ३५ इतिक्षिप्त्वाशितैर्बाणैर्विरथीकृत्यपौंड्रकम् ॥ शिरोऽहरद्रथांगेनवज्रेणेंद्रोयथागिरेः ३६ तथाकाशिपतेःकायाच्छिरउत्कृत्यपत्रिभिः ॥ न्यपातयत्का शिपुर्यांपद्मकोशमिवानिलः ३७ एवंमत्सरिणंहत्वापौंड्रकंससखंहरिः ॥ द्वारकामाविशत्सिद्धैर्गीयमानकथामृतः ॥ ३८ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ शिरःपति तमालोक्यराजद्वारिसकुंडलम् ॥ किमिदंकस्यवावक्त्रमितिसंशयिरेजनाः ३९ राज्ञःकाशिपतेर्ज्ञात्वामहिष्यःपुत्रबांधवाः ॥ पौराःशोकहताराजन्नाथना थेत्युपाद्रवन् ४० सुदक्षिणस्तस्यसुतःकृत्वासंस्थाविधिंपितुः ॥ निहत्यपितृहंतारंयास्याम्यपचितिंपितुः ४१ इत्यात्मनाभिसंधायसोपाध्यायोमहेश्व रम् ॥ सुदक्षिणोऽर्चयामासपरमेणसमाधिना ४२ प्रीतोऽविमुक्तेभगवांस्तस्मैवरमदाद्विभुः ॥ पितृहंतृवधोपायंसवव्रेवरमीप्सितम् ४३ दक्षिणाग्निंपरि चरब्राह्मणैःसहऋत्विजः ॥ आभिचारविधानेनसचाग्निःप्रमथैर्वृतः ४४ साधयिष्यतिसंकल्पमब्रह्मण्येप्रयोजितः ॥ इत्यादिष्टस्तथाचक्रेकृष्णायाभिचरन्व्र तः ४५ ततोग्निरुत्थितःकुंडान्मूर्तिमानतिभीषणः ॥ तप्तताम्रशिखाश्मश्रुरंगारोद्गारिलोचनः ४६ दंष्ट्रोग्रभ्रुकुटीदंतकठोरास्यःस्वजिह्वया ॥ आलिहन्सृ क्किणीरक्तेविधुन्वन्त्रिशिखंज्वलत् ४७ पद्भ्यांतालप्रमाणाभ्यांकंपयन्धरणीतलम् ॥ सोभ्यधावद्वृतोभूतैर्द्वारकांप्रदहन्दिशः ४८ तमाभिचारदहन मायांतंद्वारकौकसः ॥ विलोक्यतत्रसुःसर्वेवनदाहेयथामृगाः ४९ अक्षैःसभायांक्रीडंतंभगवंतंभयातुराः ॥ त्राहित्राहीतिलोकेशवह्नेःप्रदहतःपुरम् ५० श्रु त्वातज्जनवैक्लव्यंदृष्ट्वास्वानांचसाध्वसम् ॥ शरण्यःसंप्रहस्याहमाभैष्टेत्यवितास्म्यहम् ५१ सर्वस्यांतर्बहिःसाक्षीकृत्यांमाहेश्वरींविभुः ॥ विज्ञायतद्विघा तार्थंपार्श्वस्थंचक्रमादिशत् ५२

तिंप्रेतक्षयेनिष्कृतौव्ययइति ४१ आत्मनामनसाइत्यभिसंधायसंकल्प्य ४२ अविमुक्तेकाश्यां अविमुक्तेश्वरनामक्षेत्रविशेषेवाप्रीतः ४३ दक्षिणाग्निमन्वाहार्यनामानंपरिचरपूजय आभिचारविधानेनक्षुद्र प्रयोगप्रकारेण ४४ अब्रह्मण्येब्राह्मणाचारविरुद्धाचारेप्रयोजितः आदिष्टःईश्वरेणेतिशेषः अभिचरन्कृत्याप्रयोगंकुर्वन् ४५ ४६ त्रिशिखंशूलमितिशेषः ४७ ४८ आभिचारदहनंकृत्यालक्षणाग्निम् ४९ अक्षैर्दुरोदरैः ५० धरणीशःभूमीशःधरणंयस्यतद्धरणितस्यत्रैलोक्यस्यवा अवितारक्षितास्मि ५१ ५२

सुदर्शनंनामचक्रंअस्त्रं स्वंविलंव्योमवा स्वमिंद्रियेदिविव्योम्नितान्नेद्वाराभ्युपासयोरितियादवः ५३ अभिचारःकृत्याग्निः ५४ तदनुसुदक्षिणदहनानंतरं अंतःप्रविष्टं कोष्ठमंतर्गृहं वरूथंरथगु
सिंहाशाम् ५५ ५६ एतच्चरित्रश्रवणादिफलमाह यइति ५७ तावुभौश्रोताश्रावयिताचब्रह्महत्यादिभिरुपलक्षितेभ्योऽशुभेभ्यः ५८ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेउत्तरार्धेविजयध्वजकृतटी
कायांएकोनसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ६९ ॥ ॥ तीर्थयात्रायांबहुविधंपुण्यंनिमित्तंकालेततोपिविशिष्टं तत्रस्नानात्तस्यात्रत्यागात्संदर्शनात्पुण्यवतांपुण्यराशेरितरेषामप्यघक्षयाच्छुद्धातःकरणत्वे
ननिर्मलाकृष्णविषयाभक्तिःमुक्तावानंदविशेषंमुक्तिंचददातीतिकृत्स्नालौकिकाचारविडंबयतः कृष्णस्यतीर्थयात्रादिलक्षणंचरितंकथयत्यस्मिन्नध्याये तत्रादौतीर्थयत्रायांनिमित्तमाह अथेति कल्पक्षयइत्य

तत्सूर्यकोटिप्रतिमंसुदर्शनंजाज्वल्यमानंप्रलयानलप्रभम् ॥ स्वतेजसाखंककुभोथरोदसीचक्रंमुकुंदस्यझटित्यपूरयत् ५३ कृत्यानलःप्रतिहतःसरथांगपा
णेरस्त्रौजसानृपविभग्नमुखोनिवृत्तः ॥ वाराणसींप्रतिसमेत्यसुदक्षिणंतंसर्त्विग्जनंसमदहत्स्वकृतोभिचारः ५४ चक्रंचविष्णोस्तदनुप्रविष्टंवाराणसीं
साट्टसभालयापणाम् ॥ सगोपुराट्टालककोष्ठतोरणांसकोशहस्त्यश्ववरूथमंदिराम् ५५ दग्ध्वावाराणसींसर्वांविष्णुचक्रंसुदर्शनम् ॥ भूयःपार्श्वमुपातिष्ठ
त्कृष्णस्याक्लिष्टकर्मणः ५६ यएतच्छ्रावयेन्मर्त्यउत्तमश्लोकविक्रमम् ॥ समाहितोवाशृणुयात्सर्वपापैःप्रमुच्यते ५७ तावुभौसर्वपापेभ्योब्रह्महत्यादिभिर्नृ
प ॥ विमुच्यदेहावसानेविष्णुलोकंप्रयास्यतः ५८ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेउ०एकोनसप्ततितमोऽध्यायः ॥६९॥ श्रीशुकउवाच ॥ अथैक
दाद्वारवत्यांवसतोरामकृष्णयोः ॥ सूर्योपरागःसुमहानासीत्कल्पक्षयेयथा १ तंज्ञात्वामनुजाराजन्पुरस्तादेवसर्वशः ॥ स्यमंतपंचकंक्षेत्रंजग्मुःश्रेयोविधित्स
या २ निःक्षत्रियांमहींकुर्वन्रामःशस्त्रभृतांवरः ॥ नृपाणांरुधिरौघेणयत्रचक्रेमहाह्रदान् ३ ईजेचभगवान्रामोयत्रास्पृष्टोपिकर्मणा ॥ लोकस्यसंग्रहार्थेषो
यथान्योघापनुत्तये ४ महत्यांतीर्थयात्रायांतत्रागुर्भारतीःप्रजाः ॥ कृष्णःषोडशसाहस्रमहिषीशिबिकान्वितः ५ पुत्रपौत्रजनानीकैर्वारकांताकरेणुभिः ॥
नगरस्त्रीकदंबैश्चप्रियासार्थैश्चसंयुतः ६ वृष्णयश्चतथाक्रूरवसुदेवगदादयः ॥ ययुर्भारततत्क्षेत्रंस्वमघंक्षपयिष्णवः ७ शठप्रद्युम्नसांबाश्चसुचन्द्रोद्धवसा
रणाः ॥ आहुकंकृतवर्माणंसंस्थाप्यपुररक्षणे ८ तेरथैर्देवधिष्ण्याभैर्हयैश्चतरलप्रभैः ॥ गजैर्बृहद्भिरभ्राभैर्नृभिर्विद्याधरद्युभिः ९ व्यरोचंतमहाभागाः
पथिकांचनमालिनः ॥ वेदवादित्रनिर्घोषैःशंखदुंदुभिनिःस्वनैः १० गायंतःकृष्णकृष्णेतिगोविंदेतिचसंततम् ॥ ककुभःपूरयन्नादैर्जग्मुःसर्वेकुरूद्वह ११
स्यमंतपंचकंप्राप्यक्षेत्रंत्रैलोक्यविश्रुतम् ॥ तृणैःपर्णैस्तथाकाष्ठैश्चक्रिरेभवनानिच १२

नैनसर्वग्रासंलक्षयति १ पुरस्तादुपरागादितिशेषः स्यमंतपंचकंकुरुक्षेत्रं स्यमंतानांह्रदानांपंचकंयस्मिंस्तत्तथा २ एतदेवस्पष्टयति निःक्षत्रियामिति निषिद्धाःक्षत्रियायस्यांसातथाताम्
यत्रदेशे यत्पंचमहाह्रदांश्चक्रेतत्स्यमंतपंचकं ३ कर्मणाहत्यानिमित्तपापोत्पत्त्येन अस्पृष्टोपिलोकसंग्रहायेति विकर्मणोतिकेचित्पठंति ४ भारतीःभारतखंडेविद्यमानाः ५ वारकांताःगणिका
स्तदारूढकरेणुभिः ६ ७ ८ तरलानांतरंगाणांप्रभावत्प्रभायेषांतेतथा अतिधवलप्रभाइत्यर्थःतैर्विद्याधरद्युतिभिः ९ १० ११ १२

कंबलाजिनवस्त्राणांवितानैरितिशेषः ११ अनेकइतिपदच्छेदः बहवइत्यर्थः निंदिताश्चतुर्वर्णेभ्यःपृथक्कृताः १४ शंसितव्रताःनिर्मलव्रताःस्नातकाःदंडसोदककमंडलुधराःगृहमेधिनःपंचयज्ञाधिकारिणः १५ कुब्जाःवक्रांगाःवामनाह्रस्वावयवाःपंडकाःक्लीबाःव्यंगाःहस्ताद्यवयवहीनाःकिंसाध्यमितितत्राह कर्मेति १६ कटकंवलयः १७ १८ वासांसिस्रजश्चरुक्ममाला स्वर्णमालाःआसांसंतीतिवासःस्रग्रुक्ममालिन्यःताः १९ २० २१ २२ २३ २४ सचापलाश्चाचल्येनसहिताःअपांगदृशःकटाक्षवीक्षणानियासांतास्तथा अभिरेभिरेआलिंगनंचक्रुः २५ २६ २७ केयकथेतितत्राह

कंबलाजिनवस्त्राणांशिबिराणिमहीभृताम् ॥ आसन्विचित्ररूपाणिशतशोथसहस्रशः १३ तत्राजग्मुर्नृपाऽनेकेब्राह्मणाश्चसहस्रशः ॥ वैश्याःशूद्राश्चनिःसंख्यायेचान्येवर्णनिंदिताः १४ ऋषयश्चमहात्मानोविख्याताःशंसितव्रताः ॥ सोपाध्यायाःसाग्निहोत्राःस्नातकागृहमेधिनः १५ अंधाश्चबधिराश्चैवकुब्जावामनपंडकाः ॥ व्यंगाजडाश्चमूकाश्चकर्मक्षयपरीप्सवः १६ गोविंदचरणांभोजरेणुरंजितमस्तकाः ॥ कटकांगदकेयूरहारकुंडलभूषणाः १७ स्रग्गंधादिव्यवसनाःकलत्रैःखेचराइव ॥ तत्रस्नात्वामहाभागाउपोष्यसुसमाहिताः १८ ब्राह्मणेभ्योददुर्धेनूर्वासःस्रग्रुक्ममालिनीः ॥ रामह्रदेषुविधिवत्पुनराप्लुत्यवृष्णयः १९ ददुःस्वर्णंद्विजाग्र्येभ्यःकृष्णेनोभक्तिरस्त्विति ॥ स्वयंचतदनुज्ञातावृष्णयःकृष्णदेवताः २० भुक्त्वोपविविशुःकामंस्निग्धच्छायांघ्रिपांघ्रिषु ॥ तत्रागतांस्तेददृशुःसुहृत्संबंधिनोनृपान्२१मत्स्योशीनरकौशल्यविदर्भकुरुसृंजयान् ॥ कांबोजकैकयान्मद्रान्कुंतिगांधारकेरलान्२२ अन्यांश्चैवात्मपक्षीयान्पराश्चशतशोनृपान् ॥ नंदादीन्सुहृदोगोपान्गोपीश्चोत्कंठिताश्चिरम् २३ अन्योन्यसंदर्शनहर्षरंहसाप्रोत्फुल्लहृद्वक्त्रसरोरुहश्रियः ॥ आश्लिष्यगाढंनयनैःस्रवज्जलाहृष्यत्त्वचोरुद्धगिरोययुर्मुदम् २४ स्त्रियश्चसंवीक्ष्यमिथोतिसौहृदाःसचापलापांगदृशोऽभिरेभिरे ॥ स्तनैःस्तनान्कुंकुमपंकरूषितान्निहत्यदोर्भ्यांप्रणयाश्रुलोचनाः २५ ततोभिवाद्यतेवृद्धान्यवीयैरभिवादिताः ॥ स्वागतंकुशलंपृष्ट्वाचक्रुःकृष्णकथांमिथः २६ पृथाभ्रातॄन्स्वसॄर्वीक्ष्यतत्पुत्रान्पितरावपि ॥ भ्रातृपत्नीर्मुकुंदंचजहौसंकथयाशुचः २७ कुंत्युवाच ॥ आर्यभ्रातरहंमन्येआत्मानमकृताशिषम् ॥ यद्वाआपत्सुमद्वार्तांनानुस्मरथसत्तमाः २८ सुहृदोज्ञातयःपुत्राभ्रातरःपितरावपि ॥ नानुस्मरंतिस्वजनंयस्यदैवमदक्षिणम् २९ वसुदेवउवाच ॥ अंबमास्मानसूयेथादेवक्रीडनकान्नरान् ॥ ईशस्यहिवशेलोकःकुरुतेकार्यतेथवा ३० कंसप्रतापिताःसर्वेवयंयातादिशोदश ॥ एतर्ह्येवपुनःस्थानंदैवेनासादिताःस्वसः ३१ श्रीशुकउवाच ॥ वसुदेवोग्रसेनाद्यैर्यदुभिःसेवितान्नृपाः ॥ आसन्नच्युतसंदर्शपरमानंदनिर्भराः ३२ भीष्मोद्रोणोंऽबिकापुत्रोगांधारीससुतातथा ॥ सदाराःपांडवाःकुंतीसंजयोविदुरःकृपः ३३ कुंतिभोजोविराटश्चभीष्मकोनग्नजिन्महान् ॥ पुरुजिद्द्रुपदःशैब्योधृष्टकेतुश्चकाशिराट् ३४

आर्येति आर्यभ्रातर्ज्येष्ठभ्रातःवसुदेवअकृताशिषंअचीर्णपुण्यम् अस्मदापत्सुमद्वार्तांनानुस्मरथेतियत्तस्मादितिशेषः २८ तत्रकिंकारणमितितत्राह यस्येति अदक्षिणंविपरीतवृत्ति २९ देवक्रीडनकान्देवस्येश्वरस्यक्रीडोपकरणभूतान्ईशस्यवशेस्थितोलोकःकर्माणिकुरुते संगेनकार्यतेवा कार्यतेह्यवशइतिस्मृतेः ३० कंसेनप्रतापिताःसंतापंप्रापिताःएतर्हिइदानींस्वसःहेभगिनि ३१ ३२ ३३ ३४

३५ ३६ कृष्णपरिग्रहान्कृष्णाश्रयान् ३७ ३८ तुशब्दोऽवधारणार्थःचशब्दःसमाहारार्थःयस्यकृष्णस्यवदनान्निःसृतंवचःवागात्मकंशास्त्रंब्रह्मसूत्रादिलक्षणंइदंजगत्पुनात्येव यस्यपादावनेजन पयश्चपुनाति कालाग्निनाभांजितभगानिदंग्धवीर्याभूःयस्यांघ्रिपद्मस्पर्शेनइद्धासमृद्धाशक्तिर्यस्याःसातथासाऽस्मदर्थेऽखिलार्थानभिवर्षति तंकृष्णमसकृत्पश्यथेतियस्मात्तस्माज्जन्मभाजइतिगतेनान्वयः ३९ इतोपियूयंजन्मभाजइत्याशयेनाह तद्दर्शनेति निरयवर्त्मनिइष्टप्रदंदैवविरहितमार्गे अतएवदुःखविषयेगृहेवर्ततांवर्तमानानांस्वर्गापवर्गविरमःदुःखासंभिन्नप्रदेशःस्वर्गःकर्मसाध्यप्रदेशःअपवर्गोमोक्षः तयोर्विरामोयस्मात्सतथा मुक्तेरेवदातेत्यर्थः अपवर्गःक्रियासाध्यफलप्राप्त्यागमोक्षयोरिति यद्वा विशेषेणरमणंयस्मात्सतथा ज्ञानादेवस्वर्गोज्ञानादेवापवर्गःइतिश्रुतेःकिमुतसंन्यासिनामितिचशब्दःएवं विधोविष्णुःस्वयमंशावेशमंतरेणयेषांयुष्माकंगृहेआस्ते यूयंतस्यहरेर्दर्शनंचस्पर्शनंचानुपथश्चानुगमनंचप्रजल्पश्चशय्याचआसनंचअशनंचतानिइमानियस्यसयौवनस्पापिंडस्यदेहस्यसतिसतथातस्यापि

दमघोषोविशालाक्षोमैथिलोमद्रकेकयाः ॥ युधामन्युःसुशर्माचससुताबाह्लिकादयः ३५ राजानोन्येचराजेंद्रयुधिष्ठिरपुरोगमाः ॥ श्रीनिकेतंवपुःशौरेः सस्त्रीकावीक्ष्यविस्मिताः ३६ अथतेकृष्णरामाभ्यांसम्यक्प्राप्तसमर्हणाः ॥ प्रशशंसुर्मुदायुक्तास्तुष्टाःकृष्णपरिग्रहान् ३७ अहोभोजपतेयूयंजन्मभाजो नृणामिह ॥ यत्पश्यथासकृत्कृष्णंदुर्दर्शमपियोगिनाम् ३८ यन्निःसृतंवेदमयंपुनातिपादवनेजनपयस्तुवचश्चशास्त्रम् ॥ भूःकालभर्जितभगापियदंघ्रि पद्मस्पर्शोद्धशक्तिरभिवर्षतिनोखिलार्थान् ३९तद्दर्शनस्पर्शनानुपथप्रजल्पशय्यासनाशनसयौवनपिंडबंधाः॥येषांगृहेनिरयवर्त्मनिवर्ततांचस्वर्गापवर्गविर मःस्वयमासविष्णुः ४० नंदस्तत्रयदून्प्राप्तान्श्रुत्वाकृष्णपुरोगमान् ॥ तत्रागमद्वृतोगोपैस्तरसातद्दिदृक्षया ४१ तंदृष्ट्वावृष्णयोहृष्टास्तन्वःप्राणमिवोत्थिताः ॥ परिषस्वजिरेगाढंचिरदर्शनकातराः४२वसुदेवःपरिष्वज्यसंप्रीतःप्रेमविह्वलः ॥ स्मरन्कंसकृतान्क्लेशान्पुत्रन्यासंचगोकुले ४३ कृष्णरामौपरिष्वज्यापित रावभिवाद्यच ॥ नकिंचनोचतुःप्रेम्णासाश्रुकंठौकुरूद्वह ४४ तावुत्संगंसमारोप्यबाहुभ्यांपरिरभ्यच ॥ यशोदाचमहाभागासुतौविजहतुःशुचः ४५ रोहिणीदेवकीचैवपरिष्वज्यव्रजेश्वरीम् ॥ स्मरंत्यौतत्कृतांमैत्रींबाष्पकंठ्यौसमूचतुः ४६ कोविस्मरेतवांमैत्रीमनुवृत्तांव्रजेश्वरि ॥ अथवाप्यैंद्रमैश्वर्यंय स्यानेहप्रतिक्रिया ४७ एतावदृष्टपितरौयुवयोःस्मपित्रोःसंप्रीणनाभ्युदयपोषणपालनानि ॥ प्राप्योषतुर्भवतिपक्ष्महपद्वदक्ष्णोन्यस्तावकुत्रचभयौनस तांपरस्तात् ४८

डस्यबंधःदृढालिंगनंयेषांवेतथा तस्माज्जन्मसाफल्यंयुष्माकमितिशेषः ४० ४१ ४२ ४३ कृष्णरामयोर्जनमोहनाविडंबंकथयति कृष्णरामाविति ४४ ४५ व्रजेश्वरींयशोदाम् समूचतुःसंभाषणंच क्रतुः ४६ यस्याः मैत्र्याः वांयुवयोः ४७ एतौकृष्णरामौयुवयोःपित्रोःसमीपेन्यस्तौयुवयोःसंप्रीणनादीनिप्राप्यऊषतुःसंप्रीणनं संप्रीतिःअभ्युदयोजातकाद्यभिवृद्धिकर्म रसायनादिपुष्टिकरणंपो षणम् कीदृशौअदृष्टपितरौपितशब्दास्पदास्मदर्शनमप्राप्तौ सतांपरस्तात्सज्जनेभ्योन्यत्राकुतश्चनभयौकुत्राचित्भययुक्तौनभवतः कुत्रचेत्युक्तंसांक्षिपातिनकारेण सत्सुभययुक्तावित्यर्थः ब्राह्मणादिसज्ज नवधाद्बिभ्यतौ यद्वा बाल्येविडंबनार्थंसज्जनमंतरेणदुष्टेभ्योनाकुत्रचभयौनबिभ्यतावित्यर्थःतत्रदृष्टांतमाह पक्ष्मेति यद्वद्यथासमीपन्यस्तत्वात्पक्ष्मेत्येकत्वंनद्विवचनार्थं पक्ष्मणीअक्ष्णोःनेत्रयोः कुताश्चिद्रूपनिवारके तथायुवामितिशेषः ४८

गोप्यश्चिरकालादहष्टंकृष्णमुपलभ्यदृष्टासच दृग्भिः हृदिकृतंअलंपरिरभ्यतद्भावंतास्मिन्योग्यांभक्तिमापुरित्यन्वयः कीदृशंनित्ययुजांनित्यमनोयोगिनामपिदुरापम् दुरापमित्यनेनभक्तेरेवप्राधान्यंसूचयति याःगोप्यःयत्प्रेक्षणेतादर्थ्येसप्तमी प्रेक्षणार्थंदृष्टिषुनेत्रेषुपक्ष्मणांकृतंनिमेषलक्षणंकर्मशपंति पक्ष्मकर्तारंविधिंचेत्यनेनभक्त्यतिशयोदर्शितः ४९ ५० स्वानांयदूनामर्थंचिकीर्षवः अभीष्टंकर्तुकामाः अन्यासंगा दन्यकार्यासक्तेश्चिरायितान्चिरादनागतान् कृपणेषुचेतोयासांतास्तथा ५१ यथायथावदवबुध्यास्मास्विदमेवविशंकये किंतदितितत्राह नूनमिति ५२ एतदेवविवृणोति वायुरिति ५३ प्रेष्ठवियोगाद स्माकंअनुतापइतितत्राह मयीति ५४ ममपरिच्छिन्नत्वेमद्वियोगशंकातदैवनास्तिसर्वगतत्वादितिहिशब्दसूचितहेतुंव्यनक्ति अहंहीति आदिः कारणम् अंतः सहर्ता आद्यंतकालेवर्तमानोवा ननूक्तशंकायाःकःपरिहारइतितत्राह अंतरमिति हेअंगनाःयथाखादिभूतानिभौतिकानांघटकविवक्षयैकवचनम् ५५ आत्मनापरमात्मनाततइतिखादीनिततानिजीवस्ततइतियोज्यम् विष्यविषयभा वादौपचारिकोऽप्यपदेशइतितत्राह उभयमिति यत्पदुक्तंशास्त्रीयंअथतस्मादुभयंजीवभूतशब्दवाच्यंतत्त्वंपरेसर्वोच्चेमेअक्षरेब्रह्मणिमय्याततमितिपश्यथेत्यन्वयःअनेनेदंश्रद्धेयमितिआयातमितिज्ञायते

गोप्यश्चकृष्णमुपलभ्यचिरादभीष्टंयत्प्रेक्षणेदृशिषुपक्ष्मकृतंशपंति ॥ दृग्भिर्हृदीकृतमलंपरिरभ्यसर्वास्तद्भावमापुरपिनित्ययुजांदुरापम् ४९ भगवांस्ता स्तथाभूताविविक्तउपसंगताः ॥ आश्लिष्यानामयंपृष्ट्वाप्रहसन्निदमब्रवीत् ५० अपिस्मरथनःसख्यःस्वानामर्थचिकीर्षवः ॥ गतांश्चिरायितान्त्थासंगात्कृ पणचेतसः ५१ अप्यवध्यथास्मासुइदमेवाविशंकये ॥ नूनंभूतानिभगवान्युनक्तिवियुनक्तिच ५२ वायुर्यथाघनानीकंतृणतूलरजांसिच ॥ संयोज्य क्षिपतेभूयस्तथाभूतानिभूतकृत् ५३ मयिभक्तिर्हिभूतानाममृतत्वायकल्पते ॥ दिष्ट्यायदासीन्मत्स्नेहोभवतीनांमदापनः ५४ अहंहिसर्वभूताना मादिरंतोंतरंबहिः ॥ भौतिकानांयथाखंवार्भूर्वायुर्ज्योतिरंगनाः ५५ एवमेतानिभूतानिभूतेष्वात्मात्मनाततः ॥ उभयंमय्यथपरेपश्यताभातमक्षरे ५६ श्रीशुकउवाच ॥ अध्यात्मशिक्षयागोप्यएवंकृष्णेनशिक्षिताः ॥ तदनुस्मरणध्वस्तजीवकोशास्तमध्यगुः ५७ नताःस्मतेनाथपदारविंदंयोगेश्वरैर्हृ दिविचिंत्यमगाधबोधैः ॥ संसारकूपपतितोत्तरणावलंबंगेहंजुषामपिमनस्युदियात्सदानः ५८ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेउत्तरार्धेसप्ततित मोऽध्यायः ॥ ७० ॥ श्रीशुकउवाच ॥ तथानुगृह्यभगवान्गोपीनांसगुरुर्गतिः ॥ युधिष्ठिरमथापृच्छत्सर्वांश्चसुहृदोऽव्ययम् १

५६ स्त्रीणामयंउपदेशोघटपृष्ठसलिलासेकवद्व्यर्थइतितत्राह अध्यात्मेति देहमधिकृत्यवर्तमानानांपरमात्मादितत्त्वानांशिक्षयोपदेशलक्षणयाशिक्षिताः विद्योपादानंकारिताः तदनुस्मरणेनत स्यकृष्णस्यनिरंतरोपासनयाज्ञातज्ञानाग्निनाध्वस्तोदग्धःजीवकोशःलिंगशरीराभिमानोयासांतास्तथा तम् कृष्णमध्यगुःतंज्ञातवत्यः ५७ ज्ञातकृष्णतत्त्वाइदंजगुरित्याह नताःस्मेतिअसभुवी त्यस्याशिषिप्रयोगः नताभवामेतिप्रार्थयामहे जन्मांतरेपित्वत्पादाब्जनमनमाशास्महइत्यर्थः ननुकिमस्यमाहात्म्यंयेनतन्नमनमर्थनीयमितितत्राह योगेश्वरैरिति यत्याश्रमिवत्ज्ञानदुर्बलानेत्याह अगाधेति किमर्थंविचिंत्यमितहेतुगर्भविशेषणमाह संसारेति संसारकूपपतितानांअस्मादुत्तरणावलंबंऊर्ध्वगमनलक्षणाधिश्रेणिहस्ताधारं किंच गेहंजुषांगेहाख्यदेहपोषणनिरतानामपिनोमनसिसदो दियान्निरंतरमुदेतु त्वत्स्वरूपमितिशेषः ॥ ५८ ॥ इतिश्रीभागवतेमहा०दशमस्कंधेउत्त०वि०टीकायांसप्ततितमोऽध्याय. ॥ ७० ॥ श्रोत्रादीनांभक्त्यतिशयजननायाविस्मरणायातीताध्यायेषुउक्तंकृष्ण विक्रमंसंक्षेपतोनुक्रामत्यस्मिन्नध्याये तत्रादावुपोद्घातंरचयति तथेति यथोपदिष्टंज्ञानंसुदृढंस्यात्तथाज्ञानोपदेशेनानुगृह्यगतिःमुक्तिलक्षणानंददर्शनेत्याशयः अव्ययमनामयंकुशलमित्यर्थः १

तस्यहरेः पादेक्षयाचरणनिरीक्षणेनहतांहसःनिर्मूलपापाः २ किंविधांकथामूचुरिति तत्राह कुतइति तेजनाःकर्णपुटैःमहन्मनस्तोमुखानिःसृतंमहतांव्यासादीनांमनस्तःमनःपूर्वकंमुखकमलाच्चिः सृतंगलितंत्वच्चरणांबुजासवंतवपादकमलकथामृतंकचित्कस्मिंश्चित्प्रसंगेपिअलंपिबंतिअलंबुद्धिराहित्येनसेवंते तेषामशिवःअशुभःपंथाःकुतःस्यादित्यन्वयः कीदृशोशिवमार्गइतितत्राह देहंभृतइति देहंभृतःउदरंभराःतत्कृतमशिवमार्गप्राप्तंव्यसनंप्रेक्ष्यउच्छ्वसंतिदीर्घंश्वसंति यद्वा येदेहभृतःशरीरिणःकर्णपुटैःत्वच्चरणांबुजासवंपिबंति तत्तस्यतवकृतंचरितमुच्छ्वसंतिलोकेउपदिश्यविकासयंतिविस्तारयं तितेषामशिवःकुतइति ३ ननुनारायणचरणकमलामृतपायिनाममंगलंनास्तीत्यनेनान्येषामस्तीत्यायातंतत्रभवंतःकेइतितत्राह तंत्वेति तंत्वानताःस्मइत्यन्वयः यस्यपादाब्जसुधापायिनाममंगलं नास्तितं अस्यदेवदत्तवदन्याधीनत्वेकिमेतन्नमनफलमित्यत्राहुः आत्मधामआत्मैवधामगृहलक्षणंआश्रयोयस्यसतथातं स्वाश्रयमित्यर्थः स्वाश्रयत्वंचेतोपिमहतादेवाद्यन्यतमेनानियतेनाकिन्नस्या दत्राहुःविबुधेति विबुधानामात्मागतिःस्वभावगमकंस्वामिनमाश्रयंवा स्वभावगमकत्वंकथमत्राहुःत्र्यवस्थमिति तिस्रोवस्थाजाग्रदाद्यायस्मात्सतथातं अनेनदेवानांजाग्रल्लक्षणानिमिषस्वभावं दैत्यानांसुषुप्तिलक्षणाज्ञानस्वभावंमनुष्याणांस्वप्नलक्षणमिश्रज्ञानस्वभावंगमयतीतिज्ञातव्यं नन्ववस्थात्रयनियंतृत्वेतत्कृतंश्रमलक्षणदुःखमनिवारितमापतेद्देवदत्तवदत्राहुः आनंदेति आनंदानांसंप्लवोम

तएवंलोकनाथेनपरिपृच्छ्यसुसत्कृताः ॥ प्रत्यूचुर्हृष्टमनसस्तत्पादेक्षाहतांहसः २ कुतोशिवंस्त्वच्चरणांबुजासवंमहन्मनस्तोमुखनिःसृतंक्वचित् ॥ पि बंतियेकर्णपुटैरलंप्रभोदेहंभृतस्तत्कृतमुच्छ्वसंतिहि ३ तंत्वात्मधामाविबुधात्मगतिंत्र्यवस्थमानंदसंप्लवमखंडविकुंठबोधम् ॥ कालोपसृष्टनिगमावपनात्त योगमायाकृतिंपरमहंसगतिंनताःस्म ४ इत्युत्तमश्लोकशिखामणिंजनेष्वभिष्टुवत्स्वच्युतकौरवस्त्रियः ॥ समेत्यगोविंदकथांमिथोऽगृणन्त्रिलोकगीतांशृणु वर्णयामिते ५ द्रौपद्युवाच ॥ हेवैदर्भ्यच्युतोभद्रेहेजांबवतिकौशले ॥ हेसत्यभामेकालिंदिशैब्येरोहिणिलक्ष्मणे ६ हेकृष्णपत्न्यएतन्नोब्रूतवोभगवा न्स्वयम् ॥ उपयेमेयथालोकमनुकुर्वन्स्वमायया ७ रुक्मिण्युवाच ॥ चैद्यायमाऽर्पयितुमुद्यतकार्मुकेषुराजस्वजेयभटशेखरितांघ्रिरेणुः ॥ निन्येमृगेंद्रइ वभागमजाविवृयूथात्तच्छ्रीनिकेतचरणाब्जसमर्चनाय ८॥ सत्यभामोवाच ॥ योमेसनाभिवधतप्तहृदाततेनलिप्ताभिशापमपमार्ष्टुमुपाजहार ॥ जित्वर्क्षरा जमथरत्नमदात्सतेनभीतःपितादिशतमांप्रभवेपिदत्ताम् ९

हौघोयस्मिन्सतथातंपूर्णानंदमित्यर्थः नन्वनुभवलक्षणसाधनाभावात्पाषाणानामपिपूर्णानंदःकिंनस्यादत्राहुःअखंडेतिअखंडःनिरंतरःअविकुंठःविमिश्रः बोधोयस्यसतथातंस्वाभिन्ननिष्कलप्रज्ञा नमित्यर्थः नन्वेवंविधस्यजननंकिमर्थमत्राहुः कालेति कालेनगुणेनोपसृष्टउत्सन्नोनिगमोवेदादिशास्त्रनिचयस्तस्यावपनायपुनरभिव्यक्तिलक्षणांकुरीकरणायात्तागीकृतायोगमायाकृतिःस्वरूपभूतेच्छया देहोयेनसतथातं आकारोदेहआकृतिरितियादवः उक्तार्थंसर्वंस्वेकिंप्रमाणमत्राहुः परमेति परमहंसानावेदांतैकनिष्ठानांसंन्यासिनांगतिर्ज्ञानंयस्मिन्सतथातं भगवत्स्वरूपविषयंपरमहंसज्ञानप्रमा णमितरेषामित्यर्थः ४ अच्युतस्यकौरवाणांचस्त्रियःसमेत्यएकत्रमिलित्वायांकथामगृणन्तांवर्णयामित्वंशृणु ५ प्रश्नप्रतिवचनपूर्वकांशृण्विति नगानवदत्रेतिविवेकायाह द्रौपदीति हेषोडशस हस्रकृष्णपत्न्यःपृथङ्नामग्रहणंबाहुल्यान्नकृतं स्वेच्छयालोकमज्ञजनमनुकुर्वन्अच्युतोभगवान्स्वयंवोयुष्मान्यथायेनविधिनाउपयेमेतंविधिमस्माकंब्रूतेत्यन्वयः ६ ७ राजसुजरासंधादि षुमायांअशेषभटानामित्युपलक्षण राज्ञांशेखरितःमूर्द्धसुशेखरइवअंघ्रिरेणुर्येनसतथा भागंतदर्थत्वेनक्लृप्तांशं नग्राम्यभोगेच्छयेत्यत्राह श्रीनिकेतेति श्रीत्यनेनतद्भागंसूचयति अजानामवीनांयथा ८ सनाभेःसहोदरस्यप्रसेननाम्नोवधेनतप्तहृदासंतप्तहृदयेन मेततेनतातेनपित्रालिप्ताभिशापंकथितामिथ्यादोषंअपमार्ष्टुंपरिहर्तुंऋक्षराजानंजांबवंतंजित्वारत्नमुपाजहार अथतेनकृष्णेनभगवतानीत

च्छित्याप्रभेदलक्षणापराधःसमेपितामां प्रभवेकर्तुमकर्तुमन्यथाकर्तुसमर्थायआदिशतदत्तवान्रत्वंचादात् कीदृशींमामन्यस्मैवाचादत्तामपि यद्वा ऋक्षराजांजित्वारत्नमाहरत् आहृत्यचतद्रत्नंमत्पित्रेअदात्ते नरत्नेनसहभगवतानीतच्छित्तसपितातस्मैप्रभवेआदिशत्वेत्यन्यत्समं ९ देहविकृतिंपरिमाणतोवर्णतश्चविलक्षणदेहंकृष्णंप्रत्यक्षदृष्ट्याआज्ञायसम्यक्ज्ञात्वाअनेनश्रीकृष्णेनत्रिनवाहानिसप्तविंशतिदिनान्यभियुध्यएनंकृष्णंनिजनाथदैवंस्वकुलस्वामिदेवतामूर्तंसीतापतिपुनर्ज्ञात्वामेपिताजांबवान्अवधीरणंअवज्ञानमर्हंअपराधपरिहारयोग्यंपूजासाधनंमामणिनासहपादौप्रगृह्णोपाहरत्कृष्णायेतिशेषः यद्वा अवधिरवधानंनिश्चयज्ञानंयत्तस्येरणप्रेरणयेनसोवधीरणःदशरथपुत्रोवतीर्णोयमितिविशिष्टज्ञानजनकइत्यर्थः त पराजितइतिवापाठः अज्ञायेतिच त्वममुष्याधुनाकीदृशीत्यत्राह अहमिति अपिमापंमपं कुर्याच्छेदोभंगंनकारयेदितिवचनात्त्रिनवहानीति यद्वोत्तराकारगुणस्तैर्ज्ञास्यकल्पतोगुणइत्यननपूर्वपरस्थानयोःगुणादेशेनरूपंसिद्धंभवति १० याहमिदानींतद्गृहमार्जनीतांमांस्वपादस्पर्शकाम्यया तपश्चरंतींविज्ञायसख्यार्जुनेनसहोपेत्यममपाणिमग्रहीत् याकृष्णदेवताममपाणिमग्रहीत्अहंतद्गृहमार्जनीतिवा यायइतिव्यत्ययेनान्वयोवा ११ यःकृष्णःद्विपारिःसिंहःश्वयूथंविजित्यात्मनेक्षंबालि

जांबवत्युवाच ॥ आज्ञायदेहविकृतिंनिजनाथदैवंसीतापतिंत्रिनवहान्यमुनाभियुध्य ॥ ज्ञात्वावधीरणमुपाहरदर्हणंमांपादौप्रगृह्यमणिनाहममुष्यदासी १० कालिंद्युवाच ॥ तपश्चरंतीमाज्ञायस्वपादस्पर्शकाम्यया ॥ सख्योपेत्याग्रहीत्पाणिंयाहंतद्गृहमार्जनी ११ मित्रविंदोवाच ॥ योमांस्वयंवरमुपेत्यविजित्यभूपान्निन्येश्वयूथमिवचात्मबलिंद्विपारिः ॥ भ्रातृंश्चमेऽपकुरुतःस्वपुरंश्रियोगात्तस्यास्तुमेनुभवमंघ्र्यवनेजनांभः १२ नीलोवाच ॥ सप्तोक्षणोतिबलवीर्यसुतीक्ष्णशृंगान्पित्राकृतान्क्षितिपवीर्यपरीक्षणाय ॥ तान्वीरदुर्मदहनस्तरसानिगृह्यक्रीडन्बबंधहयथाशिशवोऽजतोकान् १३ यइत्थंवीर्यशुल्कांमांदासीभिश्चतुरंगिणीम् ॥ पथिनिर्जित्यराजन्यान्निन्येतद्दास्यमस्तुमे १४ भद्रोवाच ॥ पितामेमातुलेयायस्वयमाहूयदत्तवान् ॥ कृष्णेकृष्णायतच्चित्तामक्षौहिण्यासखीजनैः १५ तस्यमेपादसंस्पर्शोभवेज्जन्मनिजन्मनि ॥ कर्मभिर्भ्राम्यमाणायायेनतच्छ्रेयआत्मनः १६ लक्ष्मणोवाच ॥ ममापिराज्ञ्यच्युतजन्मकर्मचश्रुत्वामुहुर्नारदगीतमासह ॥ चित्तंमुकुंदेकिलपद्महस्तयावृतःस्वयंयस्तुविहायलोकपान् १७ ज्ञात्वाममतंसाध्विपितादुहितृवत्सलः ॥ बृहत्सेनइतिख्यातस्तत्रोपायमचीकरत् १८

मुपहारमिव स्वयंवरेभूपानुपेत्यविजित्यभ्रातॄन्अपकुरुतोऽपकुर्वतःसतःमांनिन्येस्वपुरंचागात् अनुभवंजन्मनिजन्मनिममतस्यहरेरंघ्र्यवनेजनांभोरित्वत्यन्वयः अपकरणेहेतुःश्रियइति संपदोहेतोः श्रीःपद्मायांकांतिसंपदोरिति तस्याअशंमामितिवा १२ अत्यधिकेबलवीर्येसुतिक्ष्णानिशृंगाणिचयेषांतेतथातान् बलशक्तिवीर्यविक्रमदुर्मदान्घ्नंतीतिदुर्मदहनःअजतोकान्छागशिशून् १३ ततःकिमकारीतितत्राह यइति दासीभिःसहमांनिन्ये १४ हेकृष्णेद्रौपदि १५ येनपादस्पर्शेनात्मनोमेतच्छ्रेयः स्यात् सपादस्पर्शोभवेत् १६ हेराज्ञिद्रौपदि यस्तुलोकपानिंद्रादीन्विहायपद्महस्तयास्वयंवृतः तस्मिन्मुकुंदेममचित्तमासेत्यन्वयः १७ द्रौपदीस्वयंवरेद्रौपद्याः पार्थवरेच्छयामत्स्यः कृतो यथातथामेपितातत्रोपायमचीकरत् १८ इदमुपायमतोविशिनष्टि अयंत्विति तुशब्देनान्याशक्यं दर्शयति अयंमत्स्योदीर्घस्थूणशिखरेऽवलंबितोबहिराच्छन्नः व्यवहितसर्वांगः अदर्शनाद्वेधोऽसुकरइतितत्राह दृश्यतइति समत्स्यः परंकेवलंजलेदृश्यतेवेणुनालनिर्गतच्छाययाजलेप्रतिबिंबितत्वेनच क्षुर्विषयइत्यर्थः तदनेनाधोमुखेनजलेच्छायामवलोक्यवेद्धव्यइतिपार्थकृतलक्ष्यवेधादधिकासुकरमितिज्ञायते १९

उपाध्यायाआचार्याः पुरोहितावा २० हेपार्थेति सिद्धेकार्येभोगार्थमपिधियोयेषांतेमाद्धिय: २१ व्यसृजन्मुक्तवंत: आकोटचांधनुरग्रपर्यंतं २२ तस्यमत्स्यस्यस्वरूपावस्थि
तिंनाविंदन्नज्ञातवंत: २३ मत्स्याभासंमत्स्याकारं यत्तोऽभयेनबाणानसृजत्नाच्छिनच्च तर्हिंकिंकृतमत्राह परस्पृशइति २४ २५ अभिजितितिदिनमध्यमुहूर्तेसति २६ भुविजयशब्दोऽपतत्व्याप्नोभून्
२७ दिशइतिलक्षणयादिक्षुस्थितान्नृपान्भ्रमयतीकामविकारसूचकनानाचेष्टाकुलान्कारयंती तद्रंगंतत्स्वयंवरस्थलं चलेनपादविक्षेपेणपेशलाभ्यांसुंदराभ्यां वृत्तेस्वरूपेऽन्वेतरवरतु

यथास्वयंवरेराज्ञिमत्स्यःपार्थेच्छयाकृतः ॥ अयंतुबहिराच्छन्नोदृश्यतेसजलेपरम् १९ श्रुत्वैतत्सर्वतोभूपाआययुर्मत्पितुःपुरम् ॥ सर्वास्त्रशस्त्रतत्त्वज्ञाः सोपाध्यायाःसहस्रशः २० पित्रासंपूजिताःसर्वेयथावीर्यंयथावयः ॥ आददुःसशरंचापंवेद्धुंपार्षतिमाद्धियः २१ आदायव्यसृजन्केचित्सज्जीकर्त्तुमनीश्वराः ॥ आकोटचांज्यांसमाकृष्यपेतुरेकेमुनाहताः २२ सज्यंकृत्वापरेवीराःप्राग्ज्योतिमगधेश्वरौ ॥ भीमोदुर्योधनःकर्णोनाविंदंस्तदवस्थितिम् २३ मत्स्याभासंजलेदृष्ट्वाज्ञात्वाचतदवस्थितिम् ॥ पार्थोयत्तोसृजद्बाणान्नाच्छिनत्पस्पृशेपरम् २४ राजन्येषुनिवृत्तेषुभग्नमानेषुमानिषु ॥ भगवान्धनुरादायसज्यंकृत्वाऽथलीलया २५ तस्मिन्संधायविशिखंमत्स्यंवीक्ष्यसकृज्जले ॥ छित्वेषुणाऽपातयत्तंसूर्येचाभिजितिस्थिते २६ दिविदुंदुभयोनेदुर्जयशब्दोपतद्भुवि ॥ देवाश्चकुसुमासारान्मुमुचुर्हर्षविह्वलाः २७ तद्रंगमाविशमहंकलनूपुराभ्यांपद्भ्यांदिशोभ्रमयतीचलपेशलाभ्याम् ॥ वृत्तेपिधायपरिधायचकौशिकाग्र्येसव्रीडहासवदनाकबरीधृतस्रक् २८ उन्नीयवक्त्रमुरुकुंडलकुंतलत्विड्गंडस्थलंशिशिरहासकटाक्षमोक्षम् ॥ राज्ञोनिरीक्ष्यपरितःशनकैर्मुरारेरंसेनुरक्तहृदयाविदधेस्वमालाम् २९ ततोमृदंगपटहाःशंखभेर्यानकादयः ॥ निनेदुर्नटनर्तक्योनन्नृतुर्गायकाजगुः ३० एवंवृतेभगवतिमायेशेनृपयूथपाः ॥ नसेहिरेयाज्ञसेनिस्पर्धिनोहृच्छयातुराः ३१ मांरथंसमारोप्यलसद्धयचतुष्टयम् ॥ शार्ङ्गमुद्यम्यसन्नद्धस्तस्थावीशश्चतुर्भुजः ३२ दारुकश्चोदयामासकांचनोपस्करंरथम् ॥ मिषतांद्विषतांराज्ञिवृकाणांमृगराडिव ३३ तेत्वसज्जंतराजन्यानिषेद्धुंपथिकेचन ॥ संयत्ताउद्धृतेष्वासाग्रामसिंहायथाहरिम् ३४ तेशार्ङ्गच्युतबाणौघैर्कृत्तबाह्वंघ्रिकंधराः ॥ निपेतुःप्रधनेकेचिदेकेसंत्यज्यदुद्रुवुः ३५ ततःपुरींपतिजयभूत्यलंकृतांरविच्छदध्वजपटचित्रतोरणाम् ॥ कुशस्थलींदिविभुविचाभिसंस्तुतांतदासमाविशत्तरणिरिवस्वकेतनम् ३६ पितामेपूजयामाससुहृत्संबंधिबांधवान् ॥ महार्हवासोलंकारैःशय्यासनपरिच्छदैः ३७ दासीभिःसर्वसंपद्भिर्भटेभरथवाजिभिः ॥ आयुधानिमहार्हाणिददौपूर्णस्यभक्तितः ३८

भ्योव्यावृत्तरूपे कौशिकाग्र्येकृमिकोशोत्थतंतुकृतवस्त्रश्रेष्ठे यद्वावृत्तेजघनेपरिधाय वृत्तेपीनेस्तनद्वयेपिधायवा कबर्यांधृतास्रक्मालायस्याःसातथा २८ शिशिरवत्तुषारवद्धवलोहासःस्निग्धोवा
२९ ३० हेयाज्ञसेनिद्रौपदि ३१ ईशःशिवोनेत्याह चतुर्भुजइति ३२ ३३ ग्रामसिंहाःसारमेयाःहरिंसिंहम् ३४ कृत्ताःछिन्नाःबाहवश्चांघ्रयश्चकंधराश्चयेषांतेतथा प्रधनेयुद्धे ३५ पत्युःस्वामिनःकृष्णस्य
जयभूत्याजयाश्रियाअलंकृतां यथाजयलक्ष्मीरुत्कृष्टातथालंकृतांवा रविच्छदध्वजपटाश्चचित्रतोरणाश्चयस्यांसातथातां रविंछादयंतीतिरविच्छदाःआतपप्रतिष्टंभकाःचित्रानानावर्णास्तोरणाः स्वकेतनं
आत्मीयोदयशिखरिशिखरम् ३६ ३७ पूर्णस्यअन्यपालकराहितस्य ३८

दासित्वंचतपआदिपुण्यनिचयेनप्राप्तमितिज्ञापनायोक्तं सर्वेति अद्धायथार्थभूतया अद्धाप्रत्यक्षसत्ययोरिति ३९ षोडशसहस्राःस्त्रियःस्वविवाहप्रकारंकथयंति भौममिति यःकृष्णःक्षितिजयेभूमंडलविज येराज्ञोनिर्मथ्यहृतराजकन्याःज्ञात्वासगणंभौमंनिहत्यतेननरकेणरुद्धाःनिरोधलक्षणसंसृतेर्मोक्षंस्मरंतीर्नौस्मान्पादांबुजंपरिनिनायसमीपंप्रापयामास पादांबुजंमेवायितुमङ्गान्वा नकामुकबुद्ध्या कुतः आप्तकाम. ४० वयमपिभगवत्पादरजःसेवामंतरेणनान्यदैश्वर्यपदमाशास्महेइत्याहु. नवयमिति साम्राज्यमुत्तरदेशराज्यं स्वाराज्यं पूर्वदेशराज्यं भौज्यदाक्षिणदेशराज्यं वैराज्यंपाश्चिमदेशराज्यं पारमेष्ठ्यंचक्रवर्तिपदं आनंत्यंसर्वदेशाधिपत्यंवा हरेःपदंइंद्रपदंवासाम्राज्यंचक्रवर्तिपदं स्वाराज्यंस्वर्गराज्यंभौज्यमंतरिक्षराज्यं वैराज्यंपातालराज्यं अणिमादिराज्यंवा पारमेष्ठ्यंब्रह्मपदं आनंत्यंमोक्षंवा नकामयामहेकिंतुगदाभृतोहरेःपदंकामयामहे ४१ किमर्थमत्राह एतस्येति एतस्यगदाभृतःश्रीमत्पादरजःमूर्ध्निवोढुं कीदृशंश्रियोलक्ष्म्याःकुचस्थिमकुंकुमरजोगंधाढ्यम् ४२ व्रजस्त्रियः

आत्मारामस्यतस्येमावयंवैगृहदासिकाः ॥ सर्वसंगनिवृत्त्याद्धातपसाचबभूविम ३९ महिष्यऊचुः ॥ भौमंनिहत्यसगणंयुधितेनरुद्धाज्ञात्वाथनःक्षितिजयेहृतराजकन्याः ॥ निर्मथ्यसंसृतिविमोक्षमपिस्मरंतीःपादांबुजंपरिणिनाययआप्तकामः ४० नवयंसाध्विसाम्राज्यंस्वाराज्यंभौज्यमप्युत ॥ वैराज्यंपारमेष्ठ्यंवाआनंत्यंवाहरेःपदम् ४१ कामयामहएतस्यश्रीमत्पादरजःश्रियः ॥ कुचकुंकुमगंधाढ्यंमूर्ध्नावोढुंगदाभृतः ४२ व्रजस्त्रियोयद्वांछंतिपुलिंद्यस्तृणवीरुधः ॥ गावश्चारयतोगोपैःपादस्पर्शंमहात्मनः ४३ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेउत्तरार्द्धेएकसप्ततितमोध्यायः ७१ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ श्रुत्वापृथासुबलपुत्र्यथयाज्ञसेनीमाधव्यथक्षितिपपत्न्युतस्वगोप्यः ॥ कृष्णेखिलात्मनिहरौप्रणयानुबंधंसर्वाविसिस्म्युरलमश्रुकलाकुलाक्ष्यः १ इतिसंभाष्यमाणासुस्त्रीभिःस्त्रीषुनृभिर्नृषु ॥ आययुर्मुनयस्तत्रकृष्णरामदिदृक्षया २ द्वैपायनोनारदश्चच्यवनोदेवलोसितः ॥ विश्वामित्रःशतानंदोभारद्वाजोथगौतमः ३ रामःसशिष्योभगवान्वसिष्ठोगालवोभृगुः ॥ पुलस्त्यःकश्यपोत्रिश्चमार्कंडेयोबृहस्पतिः ४ द्वितस्त्रितश्चैकतश्चब्रह्मपुत्रस्तथांगिराः ॥ अगस्त्योयाज्ञवल्क्यश्चवामदेवादयोपरे ५ तान्दृष्ट्वासहसोत्थायप्रागासीनानृपादयः ॥ पांडवाःकृष्णरामौचप्रणेमुर्लोकवंदितान् ६ तानानर्चुर्यथासर्वेसहरामोच्युतोर्चयत् ॥ स्वागतासनपाद्यार्घमाल्यधूपानुलेपनैः ७ उवाचसुखमासीनान्भगवान्धर्मगुप्तनुः ॥ सदसस्तस्यमहतोयतवाचोनुशृण्वतः ८ श्रीभगवानुवाच ॥ अहोवयंजन्मभृतोलब्धकार्त्स्न्येनतत्फलम् ॥ देवानामपिदुष्प्रापंयद्योगेश्वरदर्शनम् ९ किंस्वल्पतपसांनृणामर्चायांदेवचक्षुषाम् दर्शनस्पर्शनप्रश्नप्रह्वपादार्चनादिकम् १०

यत्पादरजोवांछंति नकेवलंव्रजस्त्रियएववांछंतिपुलिंद्यादयोपीत्याहुःपुलिंद्यइति गावःगाः ४३ इतिश्रीभागवतेमहा०दशमस्कंधेउत्तरार्धेविज०टीकायांएकसप्ततितमोध्यायः ७१ ॥७१॥ हरेर्ज्ञानिप्रियत्वं यज्ञस्यतदेकविषयत्वंतत्स्मृतेर्मुक्तिसाधनत्वंपुत्रमित्रादिस्नेहस्यसंसारमूलत्वमित्यादिकमध्यायद्वयेकथयति तत्रव्यासादिमुनीनांआगमनवक्तृपृथादिस्त्रीणांसंतोषोद्रेकंकथयति पृथेत्यादिना याभाधव्यः माधवपत्न्यःतासांकृष्णेप्रणयानुबंधंदृष्ट्वेतिशेषः विसिस्म्युःविस्मिताःअभवन्नित्यन्वयःसत्यादीनांभक्तिप्रवाहंदृष्ट्वा १ इदानीमृषीणामागमनप्रकारंवक्ति इतीति २ ३ ४ द्वितस्त्रितैकताःसहोदराः त्रितःकूपेवहितोदेवान्हववऊतयेइतिश्रुतेः ५ प्रागुत्थायाथानर्चुः नमनादिनेतिशेषः ६ ७ धर्मगुप्धर्मगोप्त्रीतनुर्यस्यसतथा ८ तत्फलंजन्मफलं ९ नृणांयुष्मद्दर्शनादिकंदुष्प्रापमितिकिंवक्तव्यमित्याह स्वल्पेति अर्चायामितिसप्तमीप्रथमार्थे अर्चाप्रतिमैवदेवइति चक्षुर्दर्शनंयेषांतेतथा अर्चापूजाप्रतिष्ठयोरिति १०

ननुबहिर्मुखानांनृणांतीर्थादिदर्शनादेर्जन्मनःसाफल्यंस्यात्किंसाधुदर्शनादिनेतितत्राह तइति तत्रसंनिहितास्तेदेवाअप्युरुकालेनकालक्षेपंकृत्वैवपुनंति नतुतदानीमेव तत्रकिंकारणमित्यपेक्षायांदमेवोत्तरं कलनमेवकालःज्ञानंतावदंतं कलज्ञानइतिधातुः उरुणागुरुणोपदिष्टज्ञानेनतत्स्वरूपंतन्मंत्रतदंगाचरणादिकंज्ञात्वा समुपास्यत दर्शनंप्राप्यतत्प्रसादेनाघक्षयइत्यतोगुरूपदेशःकारणमित्यर्थः प्रकृतोकि मनेनेत्यत्राह दर्शनादिति साधवःस्वदर्शनादन्यथाज्ञानमपगमयंति एवशब्दःगुरूपदेशंव्यवच्छिनत्ति ११ नन्ववचनिमित्तमन्यथाज्ञानंजायतेतत्राग्न्यादयःस्व दर्शनादघक्षपयित्वाऽन्यथाज्ञानंनाशयति ततोजन्मसाफल्यमितितत्राह नेति कस्याघंनहरंतीत्यतउक्त भेदकृतःअन्यथाज्ञानिनःपुंसःदाहकत्वादिशक्तिदर्शनादयमेवाग्निशब्दप्रवृत्तिहेतुरित्यन्यथाज्ञानंबहिर्मुखानांजायते मनःमनोभिमानीदेवः मनोब्रह्मेत्युपास्तेतिश्रुतिः एवकारेणकियत्कालोव्यवच्छिन्नइतितत्राह मुहूर्तेति अत्रप्रतीतार्थमपहायतत्रसंनिहितदेवताकल्पनंनिष्प्रमाणकमित्यादिशंका प्राङ्‌तैर्दृश्यमानतुनद्रवंतीर्थमुच्यतेइत्यादि नापरिहर्तव्या भेदस्यान्यथाज्ञानत्वंचभिन्नस्याभेदतोदृष्टिरितिप्रमाणसिद्धं नन्वियंव्यवस्थाकुतःऋष्यादिभ्योदेवानांउत्तमत्वादित्यतः उत्तमाअपिदेवेशाअवरान्विदुषोनृणां पूजायैसंप्रयच्छंतिपरोक्ष त्वमियायतइत्यादेः १२ इतोपिविद्वज्जनपूजानृभिःकार्येत्याशयेनाह यस्येति यस्यपुरुषस्यत्रिधातुकेप्राधान्यात्पृथिव्यप्तेजःकृतेवातपित्तश्लेष्माकुलेवा कुणपेशववदचेतनदेहेआत्मबुद्धिःअहमितिज्ञानं

नह्यम्मयानितीर्थानिनदेवामृच्छिलामयाः ॥ तेपुनंत्युरुकालेनदर्शनादेवसाधवः ११ नाग्निर्नसूर्योनचचंद्रतारकंनभूर्जलंखंश्वसनोथवाङ्मनः ॥ उपा सिताभेदकृतोहरंत्यघंविपश्चितोघ्नंतिमुहूर्तसेवया १२ यस्यात्मबुद्धिःकुणपेत्रिधातुकेस्वधीःकलत्रादिषुभौमइज्यधीः ॥ यत्तीर्थबुद्धिःसलिलेनकर्हिचिज्जने ष्वभिज्ञेषुसएवगोखरः १३ श्रीशुकउवाच ॥ निशम्येत्थंभगवतःकृष्णस्याकुंठमेधसः ॥ वचोदुरन्वयंविप्रास्तूष्णीमासन्भ्रमद्धियः १४ चिरंविमृ श्यमुनयइश्वरस्येशितव्यताम् ॥ जनसंग्रहइत्यूचुःस्मयंतस्तंजगद्गुरुम् १५ ऋषयऊचुः ॥ यन्मायपातत्त्वविदुत्तमावयंविमोहिताविश्वसृजामधीश्वरम् ॥ यदीशितव्यायतिगूढईहयाअहोविचित्रंभगवद्विचेष्टितम् १६ अनीहएतद्बहुधैकआत्मनासृजत्यवत्यत्तिनबध्यतेयथा ॥ भौमैर्हिभूमिर्बहुनामरूपिणीअ होविभूम्नश्चरितंविडंबनम् १७

देहोहमित्यन्यथाज्ञानमित्यर्थः यस्य चकलत्रादिषुअसद्भार्यादिपुस्वधीः मदीयाएतेअहमेषांभर्तानान्यइति स्वकीयत्वबुद्धिः विषयभोगलौल्यतत्रनिमित्तं यस्यभौमेभूविकारेशिलादौइज्यधीःपूज्यबुद्धिः यश्चस्यजलेद्रवरूपेतीर्थबुद्धिःअघक्षपबुद्धिः यस्याभिज्ञेषुशास्त्रतत्वज्ञेषुकर्हिचिदपिनपूज्यत्वबुद्धिःसगोखरःगविपृथिव्यांगर्दभःनापरः गोस्पर्शनादिनाशुद्धिःस्यादितिगोश्चासौखरश्चेतिविग्रहोनसंगच्छतइ त्युक्तएवार्थः १३ अकुंठमेधसःअप्रतिहतज्ञानस्य दुरन्वयंअन्वेतुमशक्यंदुर्ज्ञेयमित्यर्थः भ्रमतीअनवस्थाधीर्येषांतेतथा १४ मुनयःकिमकुर्वन्पुनरितितत्राह चिरमिति ईश्वरस्यजगन्नियंतुरीशितव्य तांविद्वज्जनान्प्रतिदास्यभावंचिरंविमृश्यअयजनसंग्रहःउन्मार्गप्रवृत्तिरिवाचारलक्षणइतिमत्वातंजगद्गुरुमूचुरित्यन्वयः १५ अहोहरेर्विडंबनमितिकुतूहलादुत्पन्नमंदस्मितंकुर्वतःकिंस्वाश्रमगमनमुतबाल कथामाहोस्वित्तत्त्वविषयंकिंचिदूचुरित्याशंक्यतत्त्वविषयमेवेत्याह यन्माययेति तत्त्वविदुत्तमावयंयस्यमाययाविमोहिताः सभवानीहयालोकचेष्टयागूढ ईशितव्यायतिअनीशवदाचरतीति यस्मादहोभ गवतोविचेष्टितंविचित्रं लोहितादिडाज्भ्यःक्यषितिक्यष्प्रत्ययः १६ चेष्टायामतर्क्यत्वमुपपादयति अनीहइति आत्मनापरप्रेरणामंतरेण यथाभूमिःभौमैःस्वविकृतैःपदार्थैर्बहुनामरूपिणीकार्यरूपे णबध्यतेयथा तथाभवान्नबध्यतइत्यन्वयः योभवाननीहः कूटस्थएतज्जगद्बहुधासृजत्यवत्यत्तीति तस्मादहोविभूम्नश्चरितं कीदृशंविडंबयतीतिविडंबनम् १७

यद्यपिलोकविडंबनशक्त्यामोहयसि तथापि कालसज्जनोपप्लवसमयेवेदपथंचबिभर्षि वर्णाश्रमात्मावर्णाश्रमास्थापनाचार्यः १८ यतोवेदमार्गप्रणेतातवतस्त्वतवब्राह्मणकुलंशुक्लत्वंचकस्मादि त्यत्राह यत्रेति यत्रब्राह्मणकुलेअव्यक्तंपरंब्रह्मसुव्यक्तंव्यवधानमंतरेणउपलब्धंदृष्टंयत्तस्मात्शास्त्रयोनेःवेदप्रतिपाद्यस्यात्मनस्तवसद्धामप्रशस्तंस्थानंयतःसंभावयसि यत्तस्माद्भवान्ब्रह्मण्यगुण. ब्राह्मणप्रियत्वगुणलक्षणशिखामणिः १९ २० नकेवलंजन्मनएवसाफल्यमासीत् किंतुविद्यादेरपीति तत्रनिमित्तंत्वयासंगम्येति त्वंनःत्वत्संगत्याश्रेयसांसकाशात्परःपुरुषार्थइतियत् २१ २२ एकस्त्वमेवारामःक्रीडावनंयेषांतेतथा २३ अघौघंमर्षयतिनाशयतीत्यघौघमर्षंतादृशस्यतीर्थस्यगंगाशब्दवाच्यस्यास्पदंस्थिराश्रयंसुष्ठुविपक्वाःपरिपाकंप्राप्ताःयोगाध्यानलक्षणाःतैःउत्सिक्तया उद्रिक्तयाभक्त्याउपहृतःसम्यगुन्मूलितआशयःस्थानंयस्यसतथा सजीवकोशःजीवाख्यसन्निधानस्थानीयंलिंगशरीरंयेषांतेतदुत्सिक्तभक्त्युन्मूलितस्थानलिंगशरीराःभवतोगतिंस्थानंवैकुंठलक्षणम् २४ २५ उपसंगृह्यअनुज्ञामितिशेषः बभाषइदंव्यत्ययोबहुलमितिसूत्रात् बभाषेइदमितिछांदसः २६ सर्वेदेवायेषुसंनिहितास्तेसर्वेदेवास्तेभ्यः सर्वत्रदेवोदेवनंप्रकाशनंयेषांतेतथातेभ्यइतिवानिर्हारो

अथापिकालेस्वजनाभिगुप्त्यैबिभर्षिसत्त्वंखलनिग्रहाय ॥ स्वलीलयावेदपथंसनातनंवर्णाश्रमात्मापुरुषःपरोभवान् १८ ब्रह्मतेहृदयंशुक्लंतपःस्वाध्यायसंयमैः ॥ यत्रोपलब्धंसुव्यक्तमव्यक्तंचततःपरम् १९ तस्माद्ब्रह्मकुलंब्रह्मन्शास्त्रयोनेस्तवात्मनः ॥ सभाजयसिसद्धामतद्ब्रह्मण्यगुणीभवान् २० अद्यनोजन्मसाफल्यंविद्यायास्तपसोदृशः ॥ त्वयासंगम्यसंगत्यायत्त्वंनःश्रेयसांपरः २१ नमस्तस्मैभगवतेकृष्णायाकुंठमेधसे ॥ स्वयोगमाययाच्छन्नमहिम्नेपरमात्मने २२ नयंविंदंत्यमीभूपाएकारामाश्चवृष्णयः ॥ मायाजवनिकाच्छन्नमात्मानंकालमीश्वरम् २३ तस्याद्यतेददृशिमांघ्रिमघौघमर्षतीर्थास्पदंहृदिधृतंसुविपक्वयोगैः ॥ उत्सिक्तभक्त्युपहृताशयजीवकोशाआपुर्भवद्गतिमथानुगृहाणभक्तान् २४ श्रीशुकउवाच ॥ इत्यनुज्ञाप्यदाशार्हंधृतराष्ट्रंयुधिष्ठिरम् ॥ राजर्षिवर्यांस्तान्गंतुंमुनयोदधिरेमनः २५ तद्वीक्ष्यतानुपव्रज्यवसुदेवोमहायशाः ॥ प्रणम्यचोपसंगृह्यबभाषेदंसुयंत्रितः २६ वसुदेवउवाच ॥ नमोवःसर्वदेवेभ्यऋषयःश्रोतुमर्हथ ॥ कर्मणाकर्मनिर्हारोयथास्यान्नस्तदुच्यताम् २७ नारदउवाच ॥ नातिचित्रमिदंविप्रावसुदेवोबुभुत्सया॥ कृष्णंमत्वार्भकंयन्नःपृच्छतिश्रेयआत्मनः २८ सन्निकर्षोहिमर्त्यानामनादरणकारणम् ॥ गांगंहित्वायथान्योऽम्भस्तत्रत्योयातिशुद्धये २९ यस्यानुभूतिःकालेनलयोत्पत्त्यादिनास्यवै ॥ स्वतोन्यस्माच्चगुणतोनकुतश्चनरिष्यति ३० तंक्लेशकर्मपरिपाकगुणप्रवाहैरव्याहतानुभवमीश्वरमद्वितीयम् ॥ प्राणादिभिःस्वविषयैरुपगूढमज्ञोमेनेससूर्यमिवमेघहिमोपरागैः ३१

मूलच्छदः २७ आत्मनःस्वस्यश्रेयःशिवंनःपृच्छतीतियत्तदिदंनातिचित्रंमर्त्यस्वभावादितिशेषः २८ कोयंमर्त्यस्वभावइतितत्राह सन्निकर्षइति तत्रगंगातीरेस्थितोन्यःपृथग्जनःबालिशः शुद्धंयद्गांगंगंगासंबंधिजलंहित्वाऽन्यांभःतटाकादिस्थंजलंयथायातितथायंविचारइत्यर्थः २९ यस्यानुभूतिःस्वरूपचैतन्यं कालेनास्यजगतोलयोत्पत्त्यादिनातदंतःपातित्वेनस्वतःस्वनिमित्तेनान्यस्मात्सत्वादिगुणाच्चकुतश्चनान्यतोऽधर्मतोनरिष्यतिनहिंसितंननष्टंस्यात् रिषहिंसायामितिधातुः ३० अज्ञःअज्ञानिवद्वसुदेवःस्वविषयैःस्वेनगृह्यमाणैःप्राणादिभिरिंद्रियादिभिःप्राकृतैर्गूढंमेनइत्यन्वयः क्लेशैरविद्यास्मितरागद्वेषाभिनिवेशैः कर्मपरिपाकैःपुण्यापुण्यफलैस्त्याज्यानुभोगैः परितापेतिपाठेअध्यात्मिकाभियैर्विकारैः भौतिकैर्गुणप्रवाहैःसृष्ट्यादिभिरव्याहतोऽनभिभूतोनुभव. अनुभावोमाहात्म्यंयस्यसतथातं अत्रहेतुगर्भविशेषणद्वयमाह ईश्वरमद्वितीयमिति उपरागोराहुणाग्रहणंमेघादिभिराच्छन्नप्रकाशरूपंसूर्यमप्रकाशंमन्यतेयथातथेति ३१

प्रश्नप्रतिवचनमकृत्वार्यत्किंचित्कथनंकिंकेनसंगतमितिमंदाशंकांपरिहर्तुमाह अथेति ३२ साधुभिः विद्वद्भिर्निरूपितः ३३ कर्मणाकर्मनिर्वापणंपंकांभसापंकप्रक्षालनमिवानुपपन्नमित्याशंक्यब्रह्मार्पणबुद्ध्यानुष्ठितंसत्समर्थंभवति चिकित्सितद्रव्यमिवेत्याशयेनाह चित्तस्येति कविभिःशमोपनिष्ठताबुद्धेरितिशास्त्रचक्षुषायश्चित्तस्योपशमोभगवदेकनिष्ठालक्षणोदर्शितः सुगमोयोगउपायश्चिकित्सालक्षणः आत्मनः परमात्मनोमुदावहः संतोषजनकोधर्मश्चाहिंसालक्षणः कर्मनिर्वापणसाधनं ३४ उक्तंनिगमयति अयमिति अयंब्रह्मार्पणबुद्ध्यानुष्ठितः स्वस्तिमंगलस्यनिष्पापस्यमोक्षस्यवाअयनमाश्रयः द्विजातेस्त्रैवर्णिकस्यगृहमेधिनः गृहस्थस्य आप्तवित्तेनन्यायार्जितधनेनशुक्लेनानिर्मलेन ३५ इदानींशुद्धांतःकरणस्यसंन्यासप्रकारंनिरूपयति वित्तैषणामिति बुधः संसारस्यासारतांविद्वान्यज्ञदानैरनुष्ठितैर्वित्तैषणांवित्तेच्छांविसृजेदितिसर्वत्रयोज्यं गृहैर्गृहस्थाश्रमैःसहदारसुतैषणां आत्मनइहामुत्रलोके धीरास्त्यागशक्तिमंतःग्रामेग्राम्यविषयेत्यक्तैषणाइत्यनेनब्रह्मचारिणामपिसंन्यासंसूचयतियदहरेवविरजेत्तदहरेवप्रव्रजेदितिविधिः ३६ तत्रातिशयितवैराग्याभावेएवंविधस्यसंन्यासानधिकारइतिस्मार्तपक्षमाहुःऋणैरिति त्रिभिरृणैर्युक्तोजातः तानृणविशेषाननिस्तीर्यगृहादित्यजन्नधःपतेत्

अथोचुर्मुनयोराजन्नाभाष्याऽनकदुंदुभिम् ॥ सर्वेषांशृण्वतांराज्ञांतथैवाच्युतरामयोः ३२ कर्मणाकर्मनिर्हारएषसाधुनिरूपितः ॥ यच्छ्रद्धयायजेद्विष्णुंसर्वयज्ञेश्वरंमखैः ३३ चित्तस्योपशमोयोवैकविभिःशास्त्रचक्षुषा ॥ दर्शितःसुगमोयोगोधर्मश्चात्ममुदावहः ३४ अयंस्वस्त्ययनःपंथाद्विजातेर्गृहमेधिनः ॥ यच्छ्रद्धयाप्तवित्तेनशुक्लेनेज्येतपूरुषम् ३५ वित्तैषणांयज्ञदानैर्गृहैर्दारसुतैषणाम् ॥ आत्मलोकैषणामेवंकालेनविसृजेद्बुधः ॥ ग्रामेत्यक्तैषणाःसर्वेययुर्धीरास्तपोवनम् ३६ ऋणैस्त्रिभिर्द्विजोजातोदेवर्षिपितृणांप्रभो ॥ यज्ञाध्ययनपुत्रैस्तान्यनिस्तीर्यत्यजन्पतेत् ३७ ब्रह्मचर्यसुताभ्यांवैऋषिपित्रोर्महामते ॥ यज्ञैर्देवर्णमुन्मुच्यनिरृणोशरणोभवेत् ३८ वसुदेवभवान्नूनंभक्त्यापरमयाहरिम् ॥ जगतामीश्वरंभेजेसयद्वांपुत्रतांगतः ३९ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेउत्तरार्धेद्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७२ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ इतितद्वचनंश्रुत्वावसुदेवोमहामनाः ॥ तानृषीनृत्विजोवव्रेमूर्ध्नानम्योपसृत्यच १ तएवमृषयोराजन्वृताधर्मेणधार्मिकम् ॥ तस्मिन्नयाजयन्क्षेत्रेमखैरुत्तमकल्पकैः २ तद्दीक्षायांप्रवृत्तायांवृष्णयःपुष्करस्रजः ॥ स्नाताःसुवाससोराजन्राजानःसुष्ठ्वलंकृताः ३ तन्महिष्यश्चमुदितानिष्ककंठ्यःसुवाससः ॥ दीक्षाशालामुपाजग्मुर्लिप्तावस्तुपाणयः ४ नेदुर्मृदंगपटहशंखभेर्यानकादयः ॥ ननृतुर्नटनर्तक्यस्तुष्टुवुस्तत्रमागधाः ५ जगुःसुकंठ्योगंधर्व्यःसुगीतंसहभर्तृकाः ॥ तमभ्यषिंचन्विधिवदक्तमभ्यक्तमृत्विजः ६

ऋणबीजभर्जनवैराग्यात्न्यभावादितिशेषः ३७ तत्रऋणनिवारणप्रकारमाह ब्रह्मचर्येति अनेनवेदाध्ययनंसूचयति अशरणः गृहरहितः ३८ कर्मनिर्हारणप्रश्नस्यप्रतिवचनमुक्त्वाजनसंग्रहणायेदंत्वयापृष्टमस्माभिरितितदनुस्मृत्यप्रोक्तं भवतस्तज्जन्मांतरानुष्ठानशुद्धस्यनेदानींकर्तव्यमस्तीतिमत्वंध्वनयंतः संबोधयंति वसुदेवेति नूनंनिश्चयः यद्यस्मात्भेजइत्यनेनालिटानद्यतनेनपरोक्षवाचिना बहूनिपुरातनानिहरिभक्तिनिमित्तानिजन्मानिसूचितानि बहूनांजन्मनामंतेज्ञानवान्मांप्रपद्यतइतिस्वोक्तेः ३९ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेउत्तरार्धेवि०टीकायांद्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७२ ॥
१ धर्मेणकल्पोक्तेनविधिना उत्तमकल्पकैः राजसूयसमैः ईषदसमाप्तौकल्पब्देश्यदेशीयरइतिसूत्रात् २ दीक्षास्याद्व्रतसंग्रहइति पुष्करस्रजः कमलबीजमालाऽवलंबिकंठाः ३ आलिप्ताश्चंदनेनेतिशेषः हिरण्यादिवस्तुपाणयः हिरण्यंरजतंवापिगृहीत्वाक्रमुकंफलं शालांविशेयज्ञपत्नीःशपेयुस्त्वन्यथासुराइतिवचनात् ४ ५ अभ्यक्तमभ्याक्तं ६

७ होतापोतानेष्टाप्रशास्ताअध्वर्युराग्नीध्रोमैत्रावरुणइत्येवमादयोऽऋत्विजःषोडश दीक्षितस्त्वेक इतिसप्तदश सदस्येनवासह वृत्रहण·इंद्रस्ययज्ञे ८ जीवात्मामीशोःस्वरूपभूताभिर्विभूतिभिः मूर्तिमतीभिः अणिमामहिमागरिमालघिमाप्राप्तिरेवच ईशित्वंचवशित्वंचतथाप्राकाम्यमेवचेतिसमाख्याताभिःनानाविधचेतनराशिसमुदायेनतत्तद्योग्यतानुसारेणसभाजनसमयेऽऽलक्षिताभिः ९ द्रव्यज्ञानोपपद्यो·क्रिययोर्यज्ञलक्षणयोःईश्वरं द्रव्ययज्ञदानयज्ञयोःस्वामिनामित्यर्थःकथमीजइतितत्राह अनुयज्ञेति अनुशब्दोवीप्सावचनःतंतंयज्ञमनु विधिनाकल्पोक्तप्रकारेणअग्निहोत्रादिलक्षणैःअग्निहोत्रेष्ट्यादिचिह्नैः प्राकृतैर्यज्ञैःसप्तक्रतुभिःवैकृतैर्यज्ञैःसौत्रामण्यादिभिरुत्तरक्रतुभिः १० यथाम्नातंयथाकथितं महातिधनानियासातास्तथा ११ पत्नीसंयाजःपत्नीभिःक्रियमाणः काश्यनदेवताउद्दिश्ययजनं अवभृथःसमाप्तिःकर्मस्थानंउभयत्रेष्टिविशेषाश्चभवंति तैश्चरित्वाताश्चकृत्वेत्यर्थः १२ पूजयदपूजयत् स्त्रियःस्त्रीभ्यः १३ पारिबर्हणपूजाद्रव्येणाविदर्भादींश्चापू

पत्नीभिरष्टादशभिःसोमराजमिवोडुभिः ॥ ताभिर्दुकूलवलयहारनूपुरकुंडलैः ॥ स्वलंकृताभिर्विभ्रवैर्दीक्षितोजनसंवृतः ७ तस्यर्त्विजोमहाराजनूत्न कौशेयवाससः ॥ सप्तदशर्विरेजुस्तेयथावृत्रहणोध्वरे ८ तदारामश्चकृष्णश्चस्वैःस्वैर्बंधुभिरन्वितौ ॥ रेजतुःस्वसुतैर्दारैर्जीवेशौस्वविभूतिभिः ९ ईजेऽनु यज्ञंविधिनाअग्निहोत्रादिलक्षणैः ॥ प्राकृतैर्वैकृतैर्यज्ञैर्द्रव्यज्ञानक्रियेश्वरम् १० अथर्त्विग्भ्योऽददात्कालेयथाम्नातंसुदक्षिणाः ॥ स्वलंकृतेभ्योलंकृत्यगो भूकन्यामहाधनाः ११ पत्नीसंयाजावभृथ्यैश्चरित्वाथमहर्षयः ॥ सस्नूरामह्रदेविप्रायजमानपुरःसराः १२ स्नातोलंकारवासांसिबंदिभ्योदात्तथा स्त्रियः ॥ ततःस्वलंकृतान्वर्णानाश्वभ्योन्नेनपूजयत् १३ बंधून्सदारान्ससुतान्पारिबर्हेणभूयसा ॥ विदर्भकोशलकुरून्काशिकेकयसृंजयान् १४ सद स्यर्त्विक्सुरगणान्नृभूतसूतचारणाः ॥ श्रीनिकेतमनुप्राप्यशंसंतःप्रययुःक्रतुम् १५ धृतराष्ट्रोनुजोद्रोणोभीष्मोद्रौणिःकृपस्तथा ॥ नारदोभगवान्व्यासः सुहृत्संबंधिबांधवाः १६ बंधून्परिष्वज्ययदून्सौहृदाक्लिन्नचेतसः ॥ ययुर्विरहकृच्छ्रेणस्वदेशांश्चापरेजनाः १७ नंदस्तुसहगोपालैर्महत्यापूजयार्चि तः ॥ कृष्णरामोग्रसेनाद्यैर्न्यवसद्बंधुवत्सलः १८ वसुदेवोंजसोत्तीर्यमनोरथमहार्णवम् ॥ सुहृद्वृतःप्रीतमनाइदमाहकरेस्पृशन् १९ वसुदेवउवाच ॥ भ्रातरीशकृतःपाशोनृणांयःस्नेहसंज्ञितः ॥ तंदुस्त्यजमहंमन्येसुराणामपियोगिनाम् २० अस्मास्वप्रतिकल्पोयंयत्कृतंज्ञानसत्तमैः ॥ मैत्र्यर्पिताफला वापिननिवर्तेतकर्हिचित् २१ प्रागकल्पास्तुकुशलंभ्रातर्वोनाचरेमहि ॥ अधुनाश्रीमदांधाक्षानपश्यामपुरःसतः २२ माराज्यश्रीरभूत्पुंसःश्रेयस्का मस्यमानद ॥ स्वजनान्स्हृत्यबंधून्वानपश्यतिययांधदृक् २३ एवंसौहृदशैथिल्यचित्तआनकदुंदुभिः ॥ रुरोदतत्कृतांमैत्रींस्मरन्नश्रुविलोचनः २४

जयादितिशेषः १४ सदस्यर्त्विगादयःप्रययुरित्यन्वयः १५ अनुजोविदुरः १६ १७ १८ १९ २० युष्माभिर्ज्ञानेनसत्तमैरस्मासुयत्कृतंसोयंस्नेहपाशोऽप्रतिकल्पः असदृशः याचास्माभिर्युष्मास्वर्पितामैत्रीअफलावापिनिष्फलावापिकर्हिचिदपिननिवर्तेतानिवृत्त्यास्मत्तइतिशेषः २१ एतदेवविवृणोति प्रागिति हेभ्रातःप्राग्वःकुशलंनाचरेमहि कुतः अकल्पा असमर्थाः कंसेनोपद्रुतत्वात् अधुनाश्रीमदांधाक्षाःवयंपुरःसतःपुरःस्थितान्नपश्यामइतियदतइतिशेषः २२ ययाराज्यश्रिया २३ सौहृदेनस्नेहेनशैथिल्यंशिथिलस्वभावंप्राप्तंचित्तंयस्यसतथा २४

२५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेउत्तरार्धेविजयध्वजकृतटीकायांत्रिसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७३ ॥ सुखंगुणोपसंहारार्थंसम्यक्त्वविज्ञानेहरौभक्तिवि
धानंसुगकमितिपुनरपिहरेर्माहात्म्यंनिगद्यतेऽस्मिन्नध्याये तदर्थंवसुदेवःकृष्णरामौसंबोध्यवक्ति अथेति १ पुत्रयोःकृष्णरामयोःधाम्नस्तेजसःमाहात्म्यलक्षणस्यसूचकंवदतांमुनीनांवचःश्रुत्वातयो
र्वीर्यैर्माहात्म्येजातविश्रंभः पुनरंकुरितविश्वासः २ अहंवांप्रधानपुरुषौजानेवांयथाऽस्यविश्वस्यसकाशात्परौविलक्षणत्वेनोत्तमौभवतस्तथेति यद्वाऽस्यजगतस्तत्त्वंजाने ३ तत्कथमितितत्राह यत्रेति
यत्रयस्मिन्नस्तिष्ठति यस्मिन्निदमितिश्रुतिः येनजातानिजीवंतीतिश्रुतिः यतोवाइमानिभूतानिइतियस्यब्रह्मचक्षत्रंचोभेभवतओदन मृत्युर्यस्योपसेचनमितिकाठकाः यस्माइदंक्रियतइति सच्चत्यच्चाभव
दिति यथास्थितंयदाकालेइदंस्यात् तथातदाऽस्मात् ब्रह्मैवेदंविश्वमितिश्रुतिः इदंजगत्साक्षात्स्पष्टनिर्विचारप्रधानपुरुषेश्वरशब्दवाच्योभगवानेवस्यात्तत्सत्तायाअपितदधीनत्वात् यद्वा य

नंदस्तुसख्युःप्रियकृत्प्रेम्णागोविंदरामयोः ॥ अद्यश्वइतिमासांस्त्रीन्यदुभिर्मानितोवसत् २५ ततःकामैःपूर्यमाणःसव्रजःसहबांधवः ॥ परार्ध्याभ
रणक्षौमनानानर्घ्यपरिच्छदैः २६ वसुदेवोग्रसेनाभ्यांकृष्णार्जुनबलादिभिः ॥ आदायपारिबर्हंतंयापितोयदुभिर्ययौ २७ तदागोप्यश्चगोपाश्चगो
विंदचरणांबुजे ॥ मनःक्षिप्तंपुनर्हर्तुमनीशामथुरांययुः २८ द्रोणोभीष्मोंगराजश्चबाह्लीकविदुरादयः ॥ सपुत्रोधृतराष्ट्रश्चजग्मुःस्वंस्वंनिकेतनम् २९ अ
न्येचसर्वराजानोदेवयात्रार्थमागताः ॥ गतेमासत्रयेभूयःस्वानेवविषयान्ययुः ३० पांडवाश्चमहात्मानःपृथाचनृपसत्तम ॥ अनुज्ञाताःकेशवेनबाष्पगद्गद
भाषिणः ३१ शक्रप्रस्थंययुःसर्वेस्वजनैःपरिवारिताः ॥ बंधुषुप्रतियातेषुवृष्णयःकृष्णदेवताः ३२ परिवार्यहृषीकेशंययुर्द्वारवतींपुरीम् ३३ ॥ इतिश्रीभागवते
महापुराणेदशमस्कंधेउत्तरार्धेत्रिसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७३ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ अथैकदात्मजौप्राप्तौकृतपादाभिवंदनौ ॥ वसुदेवोभिनंद्याहप्रीत्यासंकर्षणा
च्युतौ १ मुनीनांवदतांश्रुत्वापुत्रयोर्धामसूचकम् ॥ तद्वीर्यजातविश्रंभःपरिष्वज्याभ्यभाषत २ कृष्णकृष्णमहायोगिन्संकर्षणसनातन ॥ जानेवामस्यय
त्साक्षात्प्रधानपुरुषौपरौ ३ यत्रयेनयतोयस्ययस्मैयद्यद्यथायदा ॥ स्यादिदंभगवान्साक्षात्प्रधानपुरुषेश्वरः ४ एतन्नानाविधंविश्वमात्मसृष्टमधोक्षज ॥
आत्मनानुप्रविश्यात्मन्प्राणान्जीवोबिभर्ष्यज ५ प्राणादीनांविश्वसृजांशक्तयोयाःपरस्यताः ॥ पारतंत्र्याद्वैसादृश्याद्वयोश्चेष्टैवचेष्टितम् ६ कांतिस्तेजः
प्रभासत्ताचंद्राग्न्यर्कर्क्षविद्युताम् ॥ यत्स्थैर्यंभूभृतांभूमेर्वृत्तिर्गंधोऽर्थतोभवान् ७

त्रयस्मिन्नधिष्ठानेयेनसाधनेनयतोमृदःयस्यसंबंधेनयस्मैदेवदत्ताययद्वस्तुयथाप्रकारेणयदायस्मिन्काले ४ तदिदंकथितमेवस्पष्टत्वाय कथयति एतदिति आत्मनात्वयासृष्टंआत्मनाअनुपहतस्वरूपेणआ
त्मन्नात्मनिप्राणानिंद्रियाणिजीवोजीवनप्रदः ५ प्राणादीनांमुख्यप्राणादीनांयाःशक्तयस्ताःपरस्यहरेर्विद्यमानाः तत्रहेतुः पारतंत्र्येति वैसादृश्याद्वैलक्षण्यात् तदुपपादयति द्वयोरिति द्वयोर्जीवे
शयोःश्रेष्ठेअतिशयेनोत्तमेहरौचेष्टितंयस्मात्तस्मादित्यर्थः यथावायोःशक्त्यातृणपर्णादीनांचालनंयथावापुरुषस्यशक्त्याशरादीनांवेगवतीगतिस्तथाप्रकृतेइतिभावः ६ पदार्थगुणानांतदधीनत्वमाह
कांतिरित्यादिना चंद्राग्न्यर्काणांसविद्युतांखद्योतादीनांमध्येचंद्रस्ययाकांतिः अग्नेर्यत्तेजः सूर्यस्ययाप्रभा विद्युदादीनांयासत्ता भूभृतांयत्स्थैर्यं भूमेर्यावृत्तिः सस्यादीनांजीवनत्वं योगंधोगुणस्तत्सर्व
मर्थतोभिधेयत्वंयद्भवान्नान्यः ७

क्रियायांयत्तर्पणं तृप्तिः प्राणनंचेष्टा द्रवत्वंस्यंदनं ताआपश्च तासांरसो गुणश्च वायोःयेओजआदयः तेसर्वेत्वदधीनप्रवृत्तिनिमित्ताःओजोवष्टंभः सहोमर्षणं बलंशक्तिःचेष्टास्पंदनम् गतिःसर्पणम् ८ यो दिशामवकाशः सत्वंयश्चस्फोटोव्योमनिआश्रयःसत्वं निर्दोषःशब्दआगमइतिवचनात् वर्णक्रमलक्षणोर्थव्यंजकःशब्दस्त्वं किंच स्फोटोवेणुदारणादौजन्योध्वनिराश्रयःशंखादिजन्यस्त्वमित्यर्थः अव स्वरातिगर्गरइतिश्रुतेः आकृतीनांब्रह्मादिप्राणिनांदेवानांयाःपृथकृतीःपृथक्क्रियाः अनिमेषादिलक्षणास्ताश्चत्वदधीनाः ९ इंद्रियाणामिंद्रियमिंद्रवर्णतदनुग्राहकादेवाःसूर्यादयश्चत्वंबुद्धेरवबोधोज्ञान जननशक्तिःजीवस्यसत्यनुस्मृतिःस्मरणशक्तिश्चभवान् १० पंचभूतानांकारणंभूतादिस्तामसाहंकारः चक्षुरादींद्रियाणांकारणंतैजसाहंकारः विकल्पानांजरादिशून्यत्वेनपरमात्मव्यपदेशानांविविधाःक ल्पाःन्यापाःयेषांतेषांवादेवानांकारणंवैकारिकाहंकारः संकल्पविकल्पानांमनोवृत्तीनांवा अनुशायिनांजीवानांकारणंप्रधानंप्रकृतिस्त्वंमहदादीनांवा ११ सर्वभावानामादिस्त्वमितिनिरूप्याधुनांतका लावस्थायित्वंचतवेतिसमर्थयते नश्वरेष्विति इहनश्वरेषुनाशशीलेषुभावेषुपदार्थेषुयोऽनश्वरःअविनाशीभावस्तद्द्रव्यंत्वमसि सूक्ष्मार्थत्वान्निदर्शनेनावगमयति तथाहि द्रव्यंप्रधानंत द्विकारेषुपृथिव्यादिषुपदार्थेषुप्रलयेनश्वरेषुद्रव्यमात्रंकेवलंस्वरूपभूतंप्रधानमेवानिरूपितं तत्त्वज्ञैरितिशेषःयद्वा द्रव्यंपरमाणुतत्संयुक्तेषुघटादिपदार्थेषुनश्वरंद्रव्यमात्रंपरमाणुमात्रंनिरूपितम् परमाणुत्व वदिभिरितिशेषः १२ नन्वेवंतर्हिप्रधानादेर्नित्यत्वेनपरमात्मानियतत्वमायातमितितत्राह सत्वमिति इतिशब्दोहेत्वर्थः जगदुत्पत्त्यादिहेतवःसत्वादयोगुणायेयाश्चतेषांगुणानांवृत्तयोव्यापाराःते

तर्पणंप्राणनंचापांद्रवत्वंताश्चतद्रसः ॥ ओजःसहोबलंचेष्टागतिर्वायोस्तवेश्वर ८ दिशांत्वमवकाशोसिशब्दस्त्वंस्फोटआश्रयः ॥ नादोवर्णस्त्वमोंकार आकृतीनांपृथक्कृतीः ९ इंद्रियंत्विंद्रियाणांत्वंदेवाश्चतदनुग्रहाः ॥ अवबोधोभवान्बुद्धेर्जीवस्यानुस्मृतिःसती १० भूतानामसिभूतादिरिंद्रियाणांचते जसम् ॥ वैकारिकंविकल्पानांप्रधानमनुशायिनाम् ११ नश्वरेष्विहभावेषुतदसित्वमनश्वरः ॥ यथाद्रव्यविकारेषुद्रव्यमात्रंनिरूपितम् १२ सत्त्वंरज स्तमइतिगुणास्तद्वृत्तयश्चयाः ॥ त्वय्यद्धाब्रह्मणिपरेकल्पितायोगमायया १३ तस्मान्नसंत्यमीभावायर्हित्वय्यविकल्पिताः ॥ त्वंचामीषुविकारेषुसन्स दाव्यावहारिकः १४ गुणप्रवाहएतस्मिन्नबुद्धास्त्वखिलात्मनः ॥ गतिंसूक्ष्मामबोधेनसंसरंतीहकर्मभिः १५

ताश्चपरेब्रह्मणितद्व्याप्तेतदव्याप्तेचदेशेव्याप्तेत्वयिअद्धाअनिर्वचनीयत्वेनकल्पिताःसमर्थिताः एतस्मिन्खल्वक्षरेगार्ग्याकाशओतश्चप्रोतश्चेत्यादिवेदांतवाक्यैः सत्वादिगुणानांप्रधानस्वरूपत्वेनतेषां तदाधारत्वकथनेप्रधानस्यतदाश्रयत्वंकिमुवक्तव्यमिति परमाणुपक्षेशुक्लवर्णेनसत्वेनाप्याःरजसापार्थिवाः सतमसावरकेणवायवीयाःपरमाणवोलक्ष्यंते इतिशब्देनादित्ववाचिनातैजसालक्षिताइति चतुर्विधागुणास्तंतुस्थानीयाःपरमाणवोयास्तद्वृत्तयःसंयोगलक्षणास्त्वयिकल्पिताःत्वत्प्रेरितत्वेनकार्यकरणक्षमत्वेनसमर्थिताइत्यर्थः किमनेननियमेनेत्यतउक्तं योगमाययेति योगमाययास्वसमवेते च्छया १३ व्यतिरेकंदर्शयति तस्मादिति यर्हियदामीभावास्त्वय्यविकल्पिताःत्वदाधारत्वेनानिरूपिताःतदातस्मादनाधारतयानसंति स्वरूपतएवनश्यंति तस्मात्तत्सत्तापित्वदधीनेत्यर्थः ए तदेवविशदयति त्वंचेति अमीषुविकारेषुविविधप्रकारेषुपदार्थेषुत्वंचत्वमेवसन्सद्भावंकुर्वन्सदाव्यावहारिकःहानादिव्यवहारनिर्वाहकःनान्यइत्यर्थः १४ नन्वेवंतर्हिकस्मादेतस्यसंसारइतितत्राह गुणेति एतस्मिन्गुणप्रवाहेसंसारेअखिलात्मनः अखंडस्वामिनःतवसूक्ष्मामतींद्रियांगतिं स्थितिं सर्वव्यापीसर्वनियामकइत्यादिलक्षणामबुद्ध्वाऽज्ञात्वातेनाबोधेनाज्ञानेनइहकर्मभिः संसरंतीत्यन्वयः तत्त्वाज्ञानात्संसारइतिभावः १५

ननुभवतुमनुष्यत्वलाभात्ज्ञानंसुलभंतस्मान्मोक्षोपिस्यादित्याशंक्यसर्वंचत्वत्प्रसादमंतरेणदुर्लभमित्याह यदृच्छयेति यदृच्छयाभगवदिच्छया तत्रोद्बुद्धचारब्धपुण्यकर्मणा नृतांमनुष्यत्वंप्राप्यइहमनुष्यश रीरेत्वन्मायायास्वार्थेप्रमत्तस्यममवयोगतम् वृथेतिशेषः अतःसुकल्पंक्लृप्तफलप्रदंज्ञानंदुर्लभमभूदितिशेषः नितरांममत्वंत्वन्मायया १६ स्वार्थेप्रमादःकीदृशइतितत्राह असाविति असौदेहोहमस्यदेहस्यान्व यादिषुइंद्रियकलत्रादिषुममैवेतेसंतइतिसुदृढैर्ममत्वेनबध्नाति नकेवलंमामेव किंतुसर्वमिति भावेनोक्तंसर्वमिति १७ त्वदनुग्रहान्ममकिंचित्ज्ञानमुत्पन्नमितिभावेनाह युवामिति प्रधानपुरुषेश्वरौप्रकृतिजी वेश्वरौ १८ अतःकिंतत्राह तत्तइति इंद्रियलालसेनइंद्रियाणांशब्दविषयभोगेच्छयामर्त्येमृत्युशिरस्केदेहेआत्मदृक्अहमितिदर्शनम् यत्परेपरमात्मनित्वयिअपत्यबुद्धिः पुत्रत्वज्ञानम् १९ सूतीगृह इति अजःशुक्रशोणितसंपर्कजन्यशरीररहितः भवान्सूतीगृहेअरिष्टेअहंयज्ञोविष्णुरितिनौजगाद नन्वितियत्तस्मादनुयुगंनिजक्लृप्तधर्मरक्षार्थंनानातनूःसुरनरादिनानाविधशरीराणिविदधत्कुर्वन्त्वंपु नःरक्षावसानेतास्तनूःजहासितिरोदधासि कथंदधातीत्यतउक्तम् गगनवदिति यथायुगयुग्मंकार्यकारणद्वयात्मकपदार्थजातमनुअणुबृहदनुकूलत्वेननानाभवति पुनस्तद्गगनंतत्पदार्थजातस्य कारणावशेषेस्वयमेवैकमेवभवतितथेत्यर्थः हेउरुगायभूम्नःपूर्णानंदस्यतवविभूतीनांमायामाहात्म्यंकोवेद वेदचेत्ब्रह्मैववेतिवायुर्वानान्यःअनेनगगनादस्याविशेषोदर्शितः २० ब्रह्माद्यन्यतमभंत

यदृच्छयानृतांप्राप्यसुकल्पमिहदुर्लभम् ॥ स्वार्थेप्रमत्तस्यवयोगतंत्वन्माययेश्वर १६ असावहंममैवैतेदेहेचास्यान्वयादिषु ॥ स्नेहपाशैर्निबध्नातिभवान् सर्वमिदंजगत् १७ युवांननःसुतौसाक्षात्प्रधानपुरुषेश्वरौ ॥ भूभारक्षत्रक्षपणेअवतीर्णौतथात्थिह १८ तत्तेगतोस्म्यरणमद्यपदारविंदमापन्नसंसृतिभयाप हमार्तबंधो ॥ एतावतालममलमिंद्रियलालसेनमर्त्यात्मदृक्त्वयिपरेयदपत्यबुद्धिः १९ सूतीगृहेननुजगादभवानजोनौसंजज्ञइत्यनुयुगंनिजधर्मगुप्त्यै ॥ नानातनूर्गगनवद्विदधज्जहासिकोवेदभूम्नउरुगायविभूतिमायाम् २० श्रीशुकउवाच ॥ आकर्ण्येत्थंपितुर्वाक्यंभगवान्सात्वतर्षभः ॥ प्रत्याहप्रश्रयानम्रः प्रहसन्श्लक्ष्णयागिरा २१ वचोवःसमवेतार्थंतातैतदुपमन्महे ॥ यन्नःपुत्रान्समुद्दिश्यतत्त्वग्रामउदाहृतः २२ अहंयूयमसावार्यइमेचद्वारकौकसः ॥ स र्वेप्येवयदुश्रेष्ठविमृश्यंसचराचरम् २३ आत्माह्येकःस्वयंज्योतिर्नित्योन्योनिर्गुणोगुणैः ॥ आत्मसृष्टैस्तत्कृतेषुभूतेषुबहुधेयते २४ खंवायुर्ज्योतिरापोभू स्तत्कृतेषुयथाशयम् ॥ आविस्तिरोल्पभूर्येकोनानात्वंयात्यसावपि २५

रेणप्रत्यक्षंभगवतासल्लापःकस्यसुलभोऽतोवसुदेवस्यभाग्यमतिविचित्रमितिभावेनकृष्णस्यप्रतिवचनप्रकारंकथयति आकर्ण्येत्यादिना २१ समवेतार्थंश्रुतिस्मृत्युपपन्नार्थं प्रसिद्धार्थंवा २२ युष्मदादिविश्वमहमेवमदधीनमेवनान्याधीनम् सर्वंखल्विदंब्रह्मेतिश्रुतिसिद्धम् २३ मत्समोनास्तीत्याह एकइति केवलःद्वितीयवर्जितःत्वंवाकइत्यतउक्तम् आत्मेति आत्मशब्देनकिंदेहउच्य तइत्यतःस्वयंज्योतिर्नित्यइति अनेनविशेषणद्वयेनजीवोपिव्यावृत्तः तस्यानित्यानभिभूतस्यस्वयंज्योतिष्ट्वाभावाद्धरेस्तद्भावात् ब्रह्मवेदाहंब्रह्मास्मीतिश्रुतेःबलमानंदओजश्चेतिवा अहमेवेत्युक्त्याऽभे दःकिंनस्यादित्यतउक्तम् अन्यइति अहमस्मादन्योन्यविलक्षणः कुतःनिर्गुणःसत्वादिगुणनिमित्तवैपरीत्याभावात् अन्यस्यतद्भावात् कार्यतेह्यवशःकर्मसर्वःप्रकृतिजैर्गुणैरित्यादेः ननुतर्ह्यप्राप्त निषेधःकस्मादितितत्राह इंद्रियपूर्णेषुभूतेषुप्राणिदेहेषुबहुधेयतेयथारुचिज्ञायते जनेनेतिशेषः यथात्मानिमित्तैर्गुणैःपंचभूतैःतैर्विरचितेषु शेषसमम् २४ एतदेवद्रढयति खंवायुरिति खा दीनितत्कृतेषुवस्तुषुयथाशयंयथास्थानम् स्थितानिभवंति तथाअसौहरिरपिअल्पेष्वल्पत्वेनभूरिषुमहत्त्वेनाविस्तारः प्रकाशिताविस्तारएकनानात्वंएकस्यानेकसंख्याविषयत्वंयातीत्यन्वयः अत्रा यंभावः स्वसृष्टतत्तद्वस्तुनियमार्थंतत्तद्वस्तुपरिमाणभूतंगृह्णातीतिताश्विकाः २५

विनष्टंनामकुत्सितमाधिर्यस्यसविनष्टनामाधिः नामकुत्सनसंभाव्यप्रकाशेषुनिगद्यतइति २६ अथमंगलाचरितमारभ्यते सर्वदेवतायस्यांसान्निहिताःसातथा २७ समाश्राव्यसंबोध्य २८ २९ मेमत्तःसकाशात् कालेनविध्वस्तधर्मसेतूनाम् ३० भागोभजनंस्वीकारस्तेनगतिंशरणंगतास्मि ३१ पितृस्थानाद्यमलोकात् ३२ ३३ ३४ तथात्मनःस्वस्यसुतरामिष्टदैवम् ३५ तज्जलं पादावनिर्णिक्तजलंयस्यपादजलैराब्रह्मचतुर्मुखपर्यंतंजगत्पुनत्पुनातिशुध्यति छांदसोयंप्रयोगः आदित्यःसुपथाऽकरदित्यादिष्विव ३६ अमृतभक्षणंरसायनभोजनं अमृतंव्योम्निदेवान्नेयज्ञशेषेरसायने अयाचितेजलेजग्धौमोक्षणेहेम्निगोरसे क्लीबेनात्वमरेस्त्रीतुगुडूच्यांमद्यभिक्षयोरितियादवप्रकाश.इंद्रसेनोबलिः गोत्रंनाम्निकुलेऽचलेइति आत्मादेहेधृतौजीवेधैर्यइतिवाप्रेमविभिन्नयास्नेहप्रवृद्धयाधियाभग वत्पदांबुजंभ्रमन्शरणंगच्छन्प्रदक्षिणंकुर्वन्वा हाशुभमितिस्मरन् हाविषादशुभार्तिष्विति बभाषेतिसभ्रमाद्व्यत्ययः बभारेतिपाठे पादांबुजबभार गद्गदाक्षरंवचोजगादेतियोज्यम्

एवंभगवताराजन्वसुदेवउदाहृतम् ॥ श्रुत्वाविनष्टनामाधिस्तूष्णींप्रीतमनाअभूत् २६ अथतत्रकुरुश्रेष्ठंदेवकीसर्वदेवता ॥ श्रुत्वानीतंगुरोःपुत्रमात्मजा भ्यांशुचिस्मिता २७ कृष्णरामौसमाश्राव्यपुत्रान्कंसविहिंसितान् ॥ स्मरंतीकृपणाप्राहवैक्लव्यादश्रुलोचना २८ देवक्युवाच ॥ रामरामाप्रमेयात्मन्कृ ष्णयोगेश्वरेश्वर ॥ वेदाहंवांविश्वसृजामीश्वरावादिपूरुषौ २९ कालविध्वस्तसेतूनांराज्ञामुच्छास्त्रवर्तिनाम् ॥ भूमेर्भारायमाणानामवतीर्णौकिलाद्यमे ३० यस्यांशांशांशभागेनविश्वस्थित्युदयोलयः ॥ भवंतिकिलविश्वात्मंस्तंत्वाद्याहंगतिंगता ३१ चिरान्मृतसुतादानेगुरुणाकिलचोदितौ ॥ आनि न्यथुःपितृस्थानाद्गुरवेगुरुदक्षिणाम् ३२ तथामेकुरुतांकामंयुवांयोगेश्वरेश्वरौ ॥ भोजराजहतान्पुत्रान्कामयेद्रष्टुमाहृतान् ३३ श्रीशुकउवाच ॥ एवंसंचो दितौमात्रारामकृष्णौकुरूद्वह ॥ सुतलंसंविविशतुर्योगमायामुपाश्रितौ ३४ तस्मिन्प्रविष्टावुपलभ्यदैत्यराड्विश्वात्मदैवंसुतरांतथात्मनः ॥ तद्दर्शनाह्लादप रिप्लुताशयःसद्यःसमुत्थायननामसान्वयः ३५ तयोःसमानीयवरासनंमुदानिविष्टयोस्तत्रमहात्मनोस्तयोः ॥ दधारपादाववनिज्यतज्जलंसवृंदआब्र ह्मपुनद्यदंबुभिः ३६ समर्हयामासमहाविभूतिभिर्महार्हवस्त्राभरणानुलेपनैः ॥ स्रग्धूपदीपामृतभक्षणादिभिःस्वगोत्रवित्तात्मसमर्पणेनच ३७ सइंद्रसेनोभगवत्पदांबुजंभ्रमन्मुहुःप्रेमविभिन्नयाधिया ॥ बभाषहानंदजलाकुलेक्षणःप्रहृष्टरोमानृपगद्गदाक्षरम् ३८ बलिरुवाच ॥ नमोनंतायमहतेनमःकृ ष्णायवेधसे ॥ सांख्ययोगवितानायब्रह्मणेपरामात्मने ३९ दर्शनंवांहिभूतानांदुष्प्रापमतिदुर्लभम् ॥ रजस्तमःस्वभावानांयन्नःप्राप्तंयदृच्छया ४० दैत्यदानवगंधर्वसिद्धविद्याधरादयः ॥ यक्षरक्षःपिशाचाश्चभूतप्रमथनायकाः ४१

३७ ३८ वेधसेभ्रमेणकर्त्रेसांख्ययोगयोर्ज्ञानकर्मणोर्वि तानोविस्तारःयेनसतथातस्मै सांख्ययोगशास्त्रकारायवा दृष्टकपिलादिभ्योव्यावर्तनायाह ब्रह्मणइति नन्वमुनाव्यावृत्तिःकथमत्राह परमात्मनइति ३९ अव्यक्तस्वभावयोर्युवयोर्दर्शनम नुग्रहसाध्यंनतुप्रयत्नसाध्यमितिभावेनाह दर्शनमिति वांदर्शनंभूतानांदुष्प्रापं हियस्मात्तस्माद्रजस्तमःस्वभावानांनोतिदुर्लभंयद्युष्मद्दर्शनंप्राप्तंतद्यदृच्छयादेवयोर्युवयोरनुग्रहोन्मुखीभूतयेच्छये तिमन्यइतिशेषः ४० रजस्तमःस्वभावफलंप्रकटयन्तामसत्वंनायचूडारत्नंनिर्मलीकर्तुंदर्शनकृतमित्याशयेनाह दैत्येति येदैत्यदानवास्तेवयंच शास्त्रंवेदादिग्रंथएवशरीरंमूर्तिरालक्षणंयस्यास्तौ तिशास्त्रशरीरौवांस्मृन् शास्त्रंग्रंथानिदेशयोरिति विशुद्धसत्वधाम्निकेवलज्ञाननिधानेत्वयिनित्यनिबद्धवैराःअन्येराक्षसाश्चताहशानिबद्धवैराइत्यतोनकोप्यस्मद्गुणोयुष्मद्दर्शनइतिशेषः ४१

४२ ननुनित्याशुसंघातलक्षणांतःकरणगुणेनाविर्भूतज्ञानगुणोस्तीतिमाशंकि यतःसुरादीनामपिनास्ति कुतोस्माकमितिभावेनाह केचनेति कचनचैद्यादयःउद्धद्धवैरेणकाचिद्दुद्गतवैरेणभक्ताःकेचनगो
पीजनाःकामतोभक्ताःसन्निकृष्टाःसहवर्तमानाःसत्वसंरब्धाउद्रिक्तसत्वगुणाः प्राणात्ययेप्यनुज्झितयुष्मद्भक्तिनिश्चयाःसुरगंधर्वादयस्तथाऽनादिद्वेषसंरंभादिनाभक्तानभवंतिकिंपुनिश्चलं..किंतिंधव. ४३
अपितथापितेयोगेशाःज्ञानोपायश्रेष्ठाःप्रायोबहुलंतवयोगमायांजगत्सृष्ट्याद्यनुसंहितस्वरूपमहात्म्यंनविदंति कथंइदमित्थमेवंभूतमितिनजानंतिवयंकुतोहेतोर्बुध्यामहइति ४४ अधुनास्वाशयंवि
ज्ञापयति तन्नइति यतोयुष्मद्भक्तिज्ञानाभ्यामनुग्रहएवंप्रार्थनीयस्तत्तस्मान्नस्तथाप्रसीद कथं यथाएकउत्तमपुत्रादिस्नेहलक्षणसघरहितएव सत्वंश्रीनारायणएवसखायेषांतेतथातैर्युष्मद्भक्तैःसहच
रामिवर्तमानोभवामि किंकृत्वागृहांधकूपान्निष्क्रम्यनिर्गतोभूत्वा कीदृशोहंशातःयुष्माभिशायुक्तः कथमत्राह निरपेक्षैःसन्यासिभिःविमृग्ययोरन्वेषणीययोर्युष्मत्पदारविंदयोःधिषणाधीर्यस्यसतथा
धिषणांधिष्ण्यंगृहंवा, अस्तुनिवासस्थानंकिंजीवनमत्राह विश्वेति विश्वस्यपक्षपातित्वेनशरणयोरक्षित्रोरंघ्र्योःसेवयोपलब्धाप्राप्तावृत्तिर्जीविकायस्यसतथा ४५ सत्सेवनमपियुष्माच्छिक्षये

विशुद्धसत्वधाम्न्यद्धात्वयिशास्त्रशरीरिणि ॥ नित्यंनिबद्धवैरास्तेवयंचान्येचतादृशाः ४२ केचनोद्बद्धवैरेणभक्त्याकेचनकामतः ॥ नतथासत्त्वसंरब्धाः संनिकृष्टाःसुरादयः ४३ इदमित्थमितिप्रायस्तवयोगेश्वरेश्वर ॥ नविदंत्यपियोगेशायोगमायांकुतोवयम् ४४ तन्नःप्रसीदनिरपेक्षविमृग्ययुष्मत्पादारविंदधिषणःस्वगृहांधकूपात् ॥ निष्क्रम्यविश्वशरणांघ्र्युपलब्धवृत्तिःशांतोयथैकउतसर्वसखैश्चरामि ४५ शाध्यस्मानीशितव्येशनिष्कामान्कुरुनः प्रभो ॥ पुमान्यच्छ्रद्धयातिष्ठंश्चोदनायाविमुच्यते ॥ ४६ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ आसन्मरीचेःषट्पुत्राऊर्णायांप्रथमेंतरे ॥ देवलंजहसुर्वीक्ष्यसुतान्छ पितुमुद्यतम् ४७ तेनासुरीमगुर्योनिममुनावद्यकर्मणा ॥ हिरण्यकशिपोःशापात्पुत्रास्तेयोगमायया ४८ देवक्याजठरेजाताराजन्कंसविहिंसिताः ॥ सातान्शोचत्यात्मजान्स्वांस्तइमेध्यासतेंतिके ४९ इतएतान्प्रणेष्यामोमातृशोकापनुत्तये ॥ ततःशापविनिर्मुक्तालोकंयास्यंतिविज्वराः ५० स्मरोद्गीथः परिष्वंगःपतंगःक्षुद्रभृद्घृणी ॥ षडिमेमत्प्रसादेनपुनर्यास्यंतिमद्गतिम् ५१ इत्युक्त्वातान्समादायइंद्रसेनेनपूजितौ ॥ पुनर्द्वारावतीमेत्यमातुःपुत्रानय च्छताम् ५२ तान्दृष्ट्वाबालकान्देवीपुत्रस्नेहस्नुतस्तनी ॥ परिष्वज्यांकमारोप्यमूर्ध्न्यजिघ्रदभीक्ष्णशः ५३ अपाययत्स्तनंप्रीतासुतस्पर्शपरिस्नुतम् ॥ मोहितामाययाविष्णोर्यथासृष्टिःप्रवर्त्तते ५४ पीत्वामृतंपयस्तस्याःपीतशेषंगदाभृतः ॥ नारायणांगसंस्पर्शप्रतिलब्धात्मदर्शनाः ५५

वभाव्यमितिभावेनाह शाधीति यस्मिन्छासनेश्रद्धयातिष्ठन्स्थिरःसन्चोदनायाविधिनिषेधलक्षणायाःसंसृतेर्विमुच्यते ४६ शाधीतिवाक्यंश्रुतवान्कृष्णस्त्वयाधुनेदंकर्तव्यमितिवक्तुमुपक्रमते
आसन्नित्यादिना प्रथमेमनोरंतरेयेपुत्रास्तेकस्मिंश्चित्कालेसुतान्शापितुंशिक्षयितुंउद्यतंदेवलंवीक्ष्यजहसुः ४७ अमुनाअपहासलक्षणपापकर्मणानिमित्तेनदेवलेनासुरीयोनिमगुःआपुःकालनेमेः
पुत्रत्वेनइतिशेषः तेकालनेमेर्जाताःपुत्राहिरण्यकशिपोःशापेनयोगमाययादेवक्याउदरेनीताःततोजाताःकंसेनविहिंसिताइत्यन्वयः ४८ सादेवकी अधुनाकुत्र आसतइत्यतआह तइमइति ४९
ततःकिमत्राह इतइति ५० अभिज्ञानार्थं तन्नामानिनिर्दिशति स्मरइत्यादिना मद्गतिमत्स्थानम् ५१ अयच्छतांदत्तवंतौ ५२ अजिघ्रदाघ्राणंकृतवती ५३ सुतानांस्पर्शेनपरिस्नुतंक्षरितंसुत...र्थं मा
ययामहिम्ना ५४ अमृतमिवस्वादु सुधोपमं तस्याःदेवक्याःस्तनपयस्पयदाभृतःकृष्णस्यकृष्णोनेपीतं नारायणस्यांगस्पर्शेनप्रतिलब्धंआत्मदर्शनंआत्मज्ञानंयैस्तेतथा ५५

५६ कृष्णस्यसंसमीचीनांअबाधितांसुष्ठुचितानान्यस्येतिकृष्णसंसूचितांमायांमहिमानम् ५७ अनेनेंद्रजालंअतिदेशेनोपसंहरति एवमिति कृष्णेनसंसूचितेयंमाया अथापिबहूचः संतीत्यतोवोपसं हरतिएवमिति ५८ फलमाह यइतिअमृतवाग्निर्मलकीर्तेः जगतोघपापदुःखंवाभिनत्तीतिजगदघभित् भक्तानांसत्प्रशस्तंकर्णपूरंकर्णाभरणं तस्यहरेःक्षेमधाममोक्षलक्षणंस्थानंयाति ५९ इतिश्रीभागव तेम०दशमस्कंधेवि०टीकायांचतुःसप्ततितमोध्यायः ॥ ७४ ॥ प्रेक्षावतांभगवत्तत्वविज्ञानेऽधिकारइतिलक्षणवृत्त्यातन्माहात्म्यंकथयत्यस्मिन्नध्याये तत्रश्रुतभगवन्माहात्म्योराजाविशेषविवित्सयाशुकंपृच्छ तिसर्वासामिति किमत्रसंशयबीजमित्यतउक्तं गोविंदेत्यनेन १ सर्वासुप्रेमवान्मय्येवप्रेमवान्इत्युक्तममुना २ एकस्यांकिमतिप्रतीयतइतिप्रश्नावकाशोनास्तीतिभावेनपरिहरति महिषीणामिति ३ कथंप्रख्यातिरितितावक्तुमुपक्रमते कदाचिदिति तच्चरितं ४ स्वस्यारुक्मिण्यास्तल्पेतल्पेमास्थितं ५ राजन्हरिचरितमतिचित्रमितिभावेनतत्स्वरूपलक्षणमाह यइति ६ यद्गृहंरुक्मिण्यैक्लृप्तंतस्मिन्नं

तेनमस्कृत्यगोविंदंदेवकींपितरंबलम् ॥ मिषतांसर्वभूतानांययुर्धामविहायसा ५६ तान्दृष्ट्वादेवकीदेवीमृतागमननिर्गमम् ॥ मेनेसुविस्मितामायांकृष्णसंसूचितांनृप ५७ एवंविधान्यद्भुतानिकृष्णस्यपरमात्मनः ॥ वीर्याण्यनंतवीर्यस्यसंत्यनंतानिभारत ५८ सूतउवाच ॥ यइदमनुशृणोति श्रावयेद्वामुरारेश्चरितममृतकीर्तेर्वर्णितंव्यासपुत्रैः ॥ जगदघभिदलंतद्भक्तसत्कर्णपूरंभगवतिकृतचित्तोयातितत्क्षेमधाम ५९ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेउत्तरार्धेचतुः ॥ सप्ततितमोऽध्यायः ॥७४॥ राजोवाच ॥ सर्वासांमहिषीणांतुगोविंदासक्तचेतसाम् ॥ मय्येवप्रेमवान्विष्णुरितिनिश्चितचेतसाम् १ समःसर्वासुवाकृष्ण एकस्यांप्रेमवानुत ॥ तन्मेत्वंशंसतच्छ्रोतुंरतिरस्तिममप्रभो २ श्रीशुकउवाच ॥ महिषीणांतुसर्वासांप्रथमाभीष्मनंदना ॥ प्रेमवानधिकंतस्यामिति प्रख्यातिरूर्जिता ३ कदाचित्प्रेमकलहःकेशवेनतयासमम् ॥ कृतस्तच्छृणुकौरव्यकात्स्न्येंनकथयामिते ४ कर्हिचित्सुखमासीनंस्वतल्पस्थंजगद्गुरुम् ॥ पतिंपर्यचरद्भैष्मीव्यजनेनसखीजनैः ५ यएतल्लीलयाविश्वंसृजत्यत्त्यवतीश्वरः ॥ सहिजातःस्वसेतूनांगोपीथाययदुष्वजः ६ तस्मिन्नंतर्गृहेभ्राजन्मुक्तादामविलंबिना ॥ विराजितेवितानेनदीपैर्मणिमयैरपि ७ मल्लिकादामभिर्दिव्यैर्द्विरेफकुलनादितैः ॥ जालरंध्रप्रविष्टैश्चगोभिश्चंद्रमसोरुणैः ८ पारिजातवनामोदवायुनोद्यानशालिना ॥ धूपैरागरवैराजन्जालरंध्रविनिर्गतैः ९ पयःफेननिभेशुभ्रेपर्यंकेकशिपूत्तमे ॥ उपतस्थेसुखासीनंजगतामीश्वरंपतिम् १० वालव्यजनमादायरत्नदंडंसखीकरात् ॥ तेनवीजयतीदेवीउपासांचक्रईश्वरम् ११ सोपाच्युतंक्वणयतीमणिनूपुराभ्यांरेजेंगुलीयवलयव्यजनाग्रहस्ता ॥ वस्त्रांतगूढकुचकुंकुमशोणहारभासानितंबधृतयाचपरार्घ्यकांच्या १२

तर्गृहेपर्यंकेदंतविहितमंचेकशिपूत्तमेतल्पेमृदुवस्त्रप्रावरणास्तरणेसुखासीनंपतिमुपतस्थइत्यन्वयः मुक्तादाम्नांविलंबोस्यास्तीतिमुक्तादामविलंबितेन उपरिबद्धचित्रपटेनेत्यर्थः ७ अरुणैरित्यनेनचंद्रोदयकालभवागावोलक्ष्यंते ८ पारिजातानांमंदाराणांवनस्यकाननस्यामोदेनयुक्तेनवायुनाशोभिते कीदृशेन उद्यानइवशालिनामनोहरेण पारिजातवनस्यसंभजनीयस्यसेव्यस्यामोदस्यसंबंधिनावायुनावा आगरवैरगुरुसंपृक्तैः ९ पयःफेननिभजलबुद्बुदवन्मसृणे १० किंकर्मेतितत्राह वालव्यजनमिति ११ उपाच्युतमच्युतस्यसमीपे उन्नमदवनमतोःपादयोर्मणिनूपुराभ्यांक्वणयती अंगुलीयाख्यवलयेनव्यजनेनचयुक्तहस्ताग्रंयस्याःसातथा पृथक्कृतेवलयेहस्तमूलेतिवक्तव्यंनतुहस्ताग्रेवि वस्त्रांतेनवस्त्रांचलेनगूढयोःकुचयोःलिप्तकुंकुमचूर्णसंबंधेनशोणस्यरक्तस्यहारस्यमुक्तादाम्नोभासायुक्तोपलक्षणेतृतीया नितंबधृतयाकटिप्रदेशवेष्टितयापरार्घ्यकांच्याअनर्घ्यरशनयाचयुक्ता १२

हरिःनीलनीरदकांतिः श्रीकृष्णःयालीलयाधृततनोर्भगवतः अनुरूपरूपाअनुकूलसौंदर्या अनुगुणवृत्तावा तांरुक्मीणीं आबभाषइत्यन्वयःनिष्कंग्रैवेयकंअलककुंडलाभ्यांनिष्कालंकृतकंठेनचयुक्तवक्त्रेउ
ल्लसत्स्मितमेवसुधायस्याःसातथाताम् १३ ईप्सिता प्रार्थिता श्रीमद्भिःश्रीकटाक्षविषयैर्हेराजपुत्रि १४ वरेगुणानाह प्राप्तानिति वाचादत्ता देववृषोपमान्देवश्रेष्ठसमानान् १५ स्ववरणांगीकारेदो
षानाहराजभ्यइति अर्थीत्यादिगुणोपेतान्नृपान्हित्वा राजभ्यइत्यादिदोषयुक्तानस्मान्कस्मात्प्राप्तेरयन्वयः १६ एवंविधपुरुषप्राप्तौयोषितांभयंभवतीत्याह पुंसामिति अलोकपथमीयुषालोकविलक्षणमा
र्गवर्तिनांपुंसांपदवीमास्थिताःयोषितः प्रायःसीदंतीत्यन्वयः १७ अस्माद्दोषाच्चवयंनवरणीयाइत्याह निष्किंचनाइति आढ्याराजकुमार्यः १८ अपचैकोहेतुर्लोकेविवाहेइत्याह ययोरिति ऐश्वर्याकृतिरै
श्वर्ययुक्ताकारः भवः सौंदर्यं १९ एतद्गुणागुणसर्वस्वं अदीर्घसमीक्षयाअल्पबुद्ध्या मुधावृथा २० २१ २२ स्मयनुत्तयेअहंकारनिरासाय असतांदुरात्मनांतेजोपहरताअभिमानलक्षण

तांरुक्मिणींश्रियमनन्यगतिंनिरीक्ष्ययालीलयाधृततनोरनुरूपरूपा ॥ प्रीतःस्मयन्नलककुंडलनिष्ककंठवक्त्रोल्लसत्स्मितसुधांहरिराबभाषे १३ श्रीभग
वानुवाच ॥ राजपुत्रीप्सिताभूपैर्लोकपालविभूतिभिः ॥ महानुभावैःश्रीमद्भीरूपौदार्यबलोर्जितैः १४ तान्प्राप्तानर्थिनोहित्वाचैद्यादीन्स्मरदुर्मदान् ॥ दत्ता
भ्रात्रास्वपित्राचकस्माद्देववृषोपमान् १५ राजभ्योबिभ्यतःसुभ्रुसमुद्रंशरणंगतान् ॥ बलवद्भिःकृतद्वेषान्प्रायस्त्यक्तनृपासनान् १६ अस्पष्टवर्त्मनांपुं
सामलोकपथमीयुषाम् ॥ आस्थिताःपदवींसुभ्रुप्रायःसीदंतियोषितः १७ निष्किंचनावयंशश्वन्निष्किंचनजनप्रियाः ॥ तस्मात्प्रायेणनोह्याढ्यानभजंति
सुमध्यमे १८ ययोरात्मसमंवित्तंजन्मैश्वर्याकृतिर्भवः ॥ तयोर्विवाहोमैत्रीचनोत्तमाधमयोःक्वचित् १९ वैदर्भ्येतदविज्ञायत्वयाऽदीर्घसमीक्षया ॥ वृतावयं
गुणैर्हीनाभिक्षुभिःश्लाघितामुधा २० अथात्मनोनुरूपंवैभजस्वक्षत्रियर्षभम् ॥ येनत्वमाशिषःसत्याइहामुत्रचलप्स्यसे २१ चैद्यशाल्वजरासंधदंतव
क्त्रादयोनृपाः ॥ द्विषंतिमांवरारोहेरुक्मीचापितवाग्रजः २२ तेषांवीर्यमदांधानांदृप्तानांस्मयनुत्तये ॥ आनीतासिमयाभद्रेतेजोपहरताऽसताम् २३
उदासीनावयंनूनंनस्त्र्यपत्यार्थकामुकाः ॥ आत्मलब्ध्यास्महेपूर्णानिहात्मसदृशाःक्रियाः २४ एतावदुक्त्वाभगवानात्मानंवल्लभामिव ॥ मन्यमानामविश्ले
षात्तद्दर्पघ्नउपारमत् २५ इतित्रिलोकेशपतेस्तदात्मनःप्रियस्यदेव्यश्रुतपूर्वमप्रियम् ॥ आश्रुत्यभीताहृदिजातवेपथुश्चिंतांदुरंतांरुदतीजगामह २६ पदा
सुजातेननखारुणश्रियाभुवंलिखंत्यश्रुभिरंजनासितैः ॥ आसिंचतीकुंकुमरूषितौस्तनौतस्थावधोमुख्यतिदुःखरुद्धवाक् २७

प्रभावप्रणाशंकुर्वतामयानीतासीत्यन्वयः २३ स्वभावंसूचयति उदासीनाइति उदासीनाविषयव्यापारशून्याः खपुष्पादिवदप्रसिद्धावा नस्त्र्यपत्यार्थकामुकाःकलत्रपुत्रधनलोलुपान आत्मलब्ध्यास्व
रूपलाभेनपूर्णाअलंबुद्धयःआस्महे इहक्रियाश्चआत्मसदृशाःकर्माणिजीवकर्मतुल्यानिनभवंतिअतिमानुषाणीत्यर्थः २४ अविश्लेषान्निरंतरसाहित्येनास्थितेरात्मानंवल्लभामिवमन्वानांप्रियतमाम् २५
यदाहरिर्णैतादृशंदुःखकरंवचनमुक्त्वोपरतंतदादेवीआत्मनःप्रियस्यात्रिलोकेशपतेरश्रुतपूर्वमप्रियंवचनमाश्रुत्यदुरंतांचिंतांजगाम प्रत्ययारंभेप्रतिवचनोपक्रमेद्वाविइतिवचनात् इतिवचनोपक्रमभीताअएवहृ
दिजातवेपथुःउत्पन्नकंपा तल्लक्षणमाह रुदतीति २६ एतदेवविवृणोति पदेति रक्तनखप्रभयाअरुणाश्रीर्यस्यसतथातेनसुजातेनकोमलेनपदाभुवंलिखंती अंजनासितैःकृष्णैःअश्रुभिःकुंकुमरूषितौस्तनौ
आसिंचतीअधोमुखीभूत्वावरथावित्यन्वयः २७

सुखदुःखादिभिर्विनष्टाइदंकर्तव्यमित्यपश्यंतीबुद्धिर्यस्याःसातथा श्लथद्विगलद्वलयोयस्यसतथातस्मात् केशान्प्रविकीर्यदेहश्चपपातकीदृशः॥बिभ्यत्संचलन्कंपमानइत्यर्थः रंभाकदली २८ हास्यंनाम शृंगारादिष्वेकोरसःतस्यप्रौढिंसमुद्रेकं करुणःकरुणारसंप्राप्तः अस्यविवरणमन्वकंपतेति २९ चतुर्भुजःकृष्णःद्वाभ्यांभुजाभ्यांउत्थाप्यद्वाभ्यांकेशान्समूह्यएकीकृत्यमद्वावक्त्रंप्रामृजत्इतिद्योतनायचतुर्भुजइतिप्रत्युक्तम् ३० अश्रूणांकलायपयोस्तेतथा शुचोपहतौकुशौस्तनौच अनन्याविषयांअन्यस्पर्शनायोग्याम् ३१ अतदर्हांप्रेमगर्भविषादवचनायोग्याम् ३२ आमांमतिमाऽसूयेथाःगुणेदोषदर्शनंनकुरु तस्याःतवबचःश्रोतुकामेनमयाक्ष्वेल्यानर्मलक्षणलीलयाचरितंकृतम् ३३ प्रेमसहितसंरंभेणस्फुरिताधरंकंपमानाधरोष्ठंकटाक्षेणतिर्यक्दर्शनेनारुणापांगेनरक्तनेत्रप्रांतेनसुंदरभ्रुकुटीतटम ३४ कामिवज्जनविडंबनंमयाकारीत्याशयेनाह अयमिति प्रियासहनर्मैःस्नेहगर्भपरिहासवचनैर्यामःकालावयपयोनीयतइतियदयमेवगृहस्थानांगृहेषुपरमोलाभोहीत्यन्वयः३५ द्विविधंवाक्यइष्टसाधनावबोधकमेकमेकं दुःखपरिहारात्मकंतत्रपश्चादुक्तंदुःखविनाशकमितिभावेनाह सैवमिति ३६ पूर्वोक्तमभीष्टसाधनावबोधकत्वेनोपादेयमितिसूचयितुमाह बभाषइति ३७ देववृषोपमान्नृपान्हित्वास्मान्कस्माद्वृतवतीत्यत्राह

तस्याःसुदुःखभयशोकविनष्टबुद्धेर्हस्ताच्छ्लथद्वलयतोव्यजनंपपात ॥ देहश्चविक्लवधियःसहसैवबिभ्यद्रंभेववातविहताप्रविकीर्यकेशान् २८ श्रीशुकउवाच ॥ तद्दृष्ट्वाभगवान्कृष्णःप्रियायाःप्रेमबंधनम् ॥ हास्यप्रौढिमजानंत्याःकरुणःसोन्वकंपत २९ पर्यंकादवरुह्याशुतामुत्थाप्यचतुर्भुजः ॥ केशान्समूह्यतद्वक्त्रंप्रामृजत्पद्मपाणिना ३० प्रमृज्याश्रुकलेनेत्रेस्तनौचोपहतौशुचा ॥ आश्लिष्यबाहुनाराजन्ननन्यविषयांसतीम् ३१ सांत्वयामाससांत्वज्ञःकृपयाकृपणांप्रभुः ॥ हास्यप्रौढिभ्रमच्चित्तामतदर्हांसतांगतिः ३२ श्रीभगवानुवाच ॥ मामावैदर्भ्यसूयेथाजानेत्वांमत्परायणाम् ॥ त्वद्वचःश्रोतुकामेनक्ष्वेल्याचरितमंगने ३३ मुखंचप्रेमसंरंभस्फुरिताधरमीक्षितुम् ॥ कटाक्षेणारुणापांगसुंदरभ्रुकुटीतटम् ३४ अयंहिपरमोलाभोगृहेषुगृहमेधिनाम् ॥ यन्नर्मैर्नीयतेयामःप्रिययाभीरुभाषिणि ३५ सैवंभगवताराजन्वैदर्भीपरिसांत्विता ॥ ज्ञात्वातांपरिहासोक्तिंप्रियत्यागभयंजहौ ३६ बभाषेऋषभंपुंसामीक्षतीभगवन्मुखम् ॥ सव्रीडहासरुचिरस्निग्धापांगेनभारत ३७ रुक्मिण्युवाच ॥ नन्वेतदेवमरविंदविलोचनाहयद्वैभवान्नभवतःसदृशोविभूम्नः ॥ क्वस्वेमहिम्न्यभिरतोभगवांस्त्र्यधीशःक्वाहंगुणप्रकृतिरज्ञगृहीतपादा ३८

नन्विति यद्वा इहजीवराशौआत्मसदृशानसंति अस्माकंक्रियाश्चनेत्यस्योत्तरमाह नन्विति वाइत्ययंकृष्णोक्तवाक्यार्थारंभेवर्तते नन्वित्यनुमतार्थेभवान्यदाहसमोनास्तीतिएतदेवंननुअनुमतं कथंतत्राह नेति विभूम्नः देशतःकालतोगुणतश्चापरिच्छिन्नस्यव्याप्तस्यभवतः सदृशोन्योनास्ति किंतुभवानेव रामरावणयोर्युद्धमितिवत् मत्सदृशीत्वमसीतिनेत्याह क्वेति भगवानैश्वर्यादिगुणसामग्रीसमुद्भवान्नक राजादिवदन्याधीनत्वंकिंनस्यादितितत्राह स्वइति अनेनस्वार्थाक्रियानास्तीत्युक्तंभवतिसत्त्वादिगुणप्रवर्तकत्वेनप्रकृतिशब्दवाच्याहंक तर्हित्रिलोक्यांकाश्चिन्मत्समःस्यादित्यतोनेतिभावेनाह त्र्यधीशइति त्रयाणांलोकानांत्रयाणांवेदानांत्रयाणांगुणानांवा ईशइत्यनेनइंद्रादिनिरासोभूदित्येतल्लोकपालविभूतिभिरित्यस्योत्तरं ब्रह्माद्यन्यतमोपिनेतिभावेनाह अन्येति अन्यैर्ब्रह्मादिभिः अनेन महानुभावैरित्यस्योत्तरं क्वाहमित्यमुनाश्रीमद्भिरित्यादेः ३८

राजभ्योविभ्यतःसुम्नुइतियदुक्तंतदर्धांगीकारेणपरिहरति सत्यामिति । हेउरुक्रम बल्यादेरभिमानिजनशिरोरत्नराजिराजितमहापादन्याससमुद्रेऽतःशेत इतिसत्यं किंतु राजभ्योबिभ्यतइत्यसत्यं तर्हि तद्व्यर्थमुक्तंनेत्याह भयादिति राजृदीप्ताविविधातोःकार्यप्रकाशमानेभ्यःस्वशक्तिद्योतकेभ्यःसत्वादिगुणेभ्योभयादिवसज्जनशिक्षार्थंइवशब्दः संसारावृत्तिहेतुभ्योगुणेभ्योबिभ्यज्जनःसमुद्रिक्तसुखार्थी समुद्रादिजलवासेनयथातपस्यतितथाहमिति । यद्वा पंचभूतमुद्रासहितत्वात्समुद्रेशरीरेंऽतर्हृदिशेतेयत्सत्यंतत् दीप्यत्शब्दादिगुणेभ्योभयादिवांगुष्ठमात्रः । अंगुष्ठमात्रःपुरुषइतिश्रुते । शरीरांतस्थस्य जीवादविशेषाज्जननादिकमपिस्यादितितत्राह उपलंभनमात्रइति । केवलचिन्मयः अतोनदेहधर्माअस्यस्युरितिभावः । एकत्रस्थितयोर्जीवेशयोर्विशेषःकथमत्राह आत्मेति । आत्मातथाविधस्वभाव. किंनामधेयोभवानित्यतोवाह आत्मेति । आत्मासुखमेवाददातिनाण्वपिदुःखमित्यात्मा जीवस्तुशरीरमादायशरीरांतराणिनिर्मिमीतइतितच्छब्दवाच्यः बलवद्भिःकृतद्वेषानित्यस्यतात्पर्यवक्ति यइ ति यःअनित्यकेंद्रियगुणैःकृतविग्रहःसत्वंताहङ्माहात्म्यः बलवानिंद्रियग्रामइतिस्मृतेः बलवंतिपरिवर्तनवंतिनानायोनिष्वित्यतोनित्यानींद्रियाणीत्युच्यंते नियंतुमशक्यत्वाद्बलवंतीति भवत्प्रसा दादितरेषांइंद्रियजयोभवतस्तुस्वतइति पराञ्चिखानिव्यतृणात्स्वयंभूरितिश्रुतेः । प्रायस्त्यक्तनृपासनानित्यत्राह त्वत्सेवयेति तवसेवायस्याःसाहंत्वत्सेवातयात्वत्सेवयामयानृपासनंनृपपदंनृपशब्द वाच्यमात्रं नतुनॄन्पांतीतिनृपालनरक्षणार्थोपेतं अंधंतमःप्रविविधुतंतत्स्यजनंकृतमित्यर्थः तस्माद्भवानेवनृपशब्दमुख्यार्थत्वात्तत्त्वज्ञैःसर्वैस्त्यक्तंदत्तंनृपासनंयस्मैसत्यक्तनृपासनः । शिशुपालादयएवत्य क्तमुज्झितंनृपासनंयैस्तेतथात्वत्सेवयाहेतुनावातेत्यक्ताः ३९ अस्पष्टवर्त्मनामित्यस्यार्थमाह त्वत्पादेति तवपादपद्ममकरंदसेविनांमुनीनावर्त्मस्वरूपंस्फुटस्पष्टंतथापित्वदुक्तंसत्यंनृपशुभिरज्ञानिभि

सत्यंभयादिवगुणेभ्यउरुक्रमांतःशेतेसमुद्रउपलंभनमात्रआत्मा ॥ योनित्यकेंद्रियगुणैःकृतविग्रहस्त्वंत्वत्सेवयानृपपदंविधुतंतमोंधम् ३९ त्वत्पादपद्मम करंदजुषांमुनीनांवर्त्मस्फुटंनृपशुभिर्ननुदुर्विभाव्यम् ॥ यस्मादलौकिकमिवेहितमीश्वरस्यभूमंस्तवेहितमथोअनुमेभवंति ४० निष्किंचनोननुभवान्न यतोऽस्तिकिंचिद्यस्मैबलिंबलिभुजोप्यहरंत्यजाद्याः ॥ नत्वाविदंत्यसुतृपोंऽतिकमाढ्यतांधाःप्रेष्ठःसतांबलिभुजामपियोंऽतरास्से ४१ त्वंवैसमस्तपुरुषा र्थमयःफलात्मायद्वांछयासुमतयोविसृजंतिकृत्स्नम् ॥ तेषांविभोसमुदितोभवतःप्रसादस्त्वय्यांचयश्चरतयोःसुखदुःखिनोर्न ४२

दुर्विभाव्यंदुर्ज्ञेयंतस्मादस्पष्टमित्युच्यते । यद्वा मुनीनांवर्त्मनृपशुभिःस्फुटंदुर्विभाव्यंकिमुतववर्त्मेति अलोकपथमीयुषामित्यस्याप्ययमर्थइत्याह यस्मादिति । हेभूमन्नीश्वरस्यतवेहितमलौकिकमिवय स्मादथोतस्मात्तवेहितमनुकूलानिममईहितानिभवति अलौकिकानीतिशेषः तवेहितमनुक्रियमाणानिममेहितान्यलौकिकानियस्मात्तस्मात्किमुतवोहितमलौकिकमितिवा ४० निष्किंचनावय मितीदंनिबोधयतःकिंचित्किंचिन्मात्रंनास्तिकिंतुसर्वमेवास्त्यतोभवानिष्किंचनइत्युच्यते नत्वनाढ्यत्वंनिष्किंचनत्वमित्याह यस्माइति सर्वप्राणिदत्तबलिभुजोप्यजाद्यायस्मैबलिंहरंति सभवान्नि ष्किंचनइतिविदुषांपरिषदिनशोभतइतिशेषः तस्मात्प्रायेणनोह्याढ्यानभजंतीत्यत्रावधारयामहे नत्वेति आढ्यतांधाःऐश्वर्यमदांधाःत्वात्वानविदंतिनजानंतिनलभंतेचेत्यन्वयः दूरस्थत्वान्नविदंतीति नेत्याह अंतिकमितिनेदिष्ठं नेदिष्ठमंतिकतममित्यमरः अत्रहेतुरसुतृपइति स्वेंद्रियपोषणपरत्वात् अतिकस्थत्वंस्पष्टयति बलिभुजामिति यस्त्वंबलिभुजांब्रह्मादीनामप्यंतरास्सेतिष्ठसिकिमुतेतरेषांनि यंतृत्वेनेतिशेषः अत्रप्रमाणमाह प्रेष्ठइति सतांप्रियतमः प्रियोहिज्ञानिनोऽत्यर्थमहंसचममप्रियइत्यतोज्ञानिदर्शनंप्रमाणं कस्मैदेवायहविषाविधेम इमारुद्रायस्थिरधन्वनेगिरइत्यादिश्रुतिः ४१ ययोरेवसमंवित्तइत्याद्युक्तमनुवदति त्वंवाइति वैशब्दोहेत्वर्थः त्वंफलात्मासुखात्मा परमानंदस्वरूपोवैयस्मात्तस्मात्समस्तपुरुषार्थमयोऽर्थ्यंतइत्यर्थः मयट्प्रत्ययःप्रधानार्थः । सर्वस्मात्प्रा धान्यस्वरूपः समस्तपुरुषैरर्थ्यमानस्वरूपइत्यर्थः येसुमतयःसम्यग्ज्ञानिनोयस्यतववांछयाअनुग्रहेच्छयाकृत्स्नंपुत्रमित्रवित्तादिसर्वंविसृजंतिमुंचंति त्यक्तसर्वैषणाइत्यर्थः अनेनप्रकृतेकिमागतमत्राह

तेषामिति हेविभोतेषांसुमतीनांभवतश्चप्रसादःपूर्णसुखलक्षणोगुणःसमुदितःसम्यगुक्तः समानोवानास्तीत्यस्यकोभिप्रायइत्यतउक्तं यश्चेति चोऽप्यर्थे यश्चकोपिनास्तीत्यर्थः ननुयुवयोःकोपिगुणः समोनास्तिकिमत्राह त्रय्यांचेति त्रय्यांचशब्दात्स्मृतिष्वपिचतयोर्युवयोर्यश्चकोपिगुणोस्ति सकइत्यतोरतयोरित्यनेनसूचितः अग्निष्टोमेनस्वर्गकामोयजेतेतिवेदोक्तकर्मकर्तृत्वेनसुमतीनांत्रयीरतत्वं भवतोवेदप्रतिपाद्यत्वेनवेत्येवमाकारेणसमत्वं ननुजीवस्यचेतनत्वेनज्ञानानंदादिगुणोऽस्त्येवातःकथसमोगुणोनास्तीत्यत्राह सुखदुःखिनोरिति सुखदुःखिनोर्युवयोर्मध्येकेवलपरिपूर्णसुखोभवास्ते सुमतयोभवज्ज्ञानपर्यंतंदुःखिनइति ननुपश्चात्समगुणत्वमापन्नं योवानंदाद्विमुक्तःज्ञानानंदीभवतीतिश्रुतेरितीयमाशंका अल्पसंपूर्णशक्तित्वादल्पपूर्णसुखत्वतइतिस्मृतिवचनेनपरिहरणीया यद्वा येसुमतयःकृत्स्नंविसृजतितेषांभवतःपुंसांभवदीयपुरुषाणांयस्त्वंफलात्मापरमानंदमोक्षरूपःसमुदितःसम्यगुक्तः त्रय्यांत्रिवेदाविहितमार्गेवर्तमानयोःसुखदुःखिनोःधर्माधर्मानुष्ठानेनतत्तत्फलभुजोर्योहि तत्प्रतिषिद्धकर्त्रोर्यस्त्वंफलात्मानसमुदितःसत्वंमेवृतोसीत्यन्वयः ४२ भिक्षुभिःश्लाघितामुथेत्यस्योत्तरंशृणु त्वमिति न्यस्तोवाङ्मनःकायलक्षणोदंडोयैस्तेन्यस्तदंडा तैर्मुनिभिःवाचंयमैःनिर्जितेंद्रियग्रामैःयतिभिरित्यर्थः गदितानुभावःस्पष्टीकृतप्रभावस्त्वं अदीर्घसमीक्षयेतियदुक्तंतत्राह आत्मेति जगतामात्मास्वामीभजतामात्मदःसायुज्यमुक्तिप्रदश्चेतिदीर्घसमीक्षयानिश्चित्यमेमयात्वमभिहितःवृतोसि हिर्हेतावेवधारणइतियादवः भवतःभवज्जायमानमुदीरितमुदीरणप्रेरणंयस्यसभवद्भवदुदीरितःसचासौकालःभवद्भवदुदीरितकालःतस्यगंधेनध्वस्ताशिषःनिरस्तसंपदःअद्भ्यो

त्वंन्यस्तदंडमुनिभिर्गदितानुभावआत्मात्मदश्चजगतामितिमेवृतोऽसि ॥ मुक्त्वाभवद्भ्रुवदुदीरितकालगंधध्वस्ताशिषोऽब्जभवनाकपतीन्कुतोऽन्यान् ४३ सत्यंवचस्तवगदाग्रजयश्चभूपान्विद्राव्यशार्ङ्गनिनदेनजहर्थमांत्वम् ॥ सिंहोयथास्वबलिमीशपशुंस्वभागंतेभ्योभयाद्यदुदधिंशरणंप्रपन्नः ४४ यद्वांछया नृपशिखामणयोऽङ्गवैन्यजायंतनाहुषगदादयऐकपत्यम् ॥ राज्यंविसृज्यविविशुर्वनमंबुजाक्षसीदंतिनानुपदवींतइहास्थिताःकिम् ४५ कान्यंवृणीततवपादसरोजगंधमाघ्रायसन्मुखरितंजनतापवर्गम् ॥ लक्ष्म्यालयंत्वविगणय्यगुणालयाढ्यंमर्त्याशिषोरुभयमर्थविविक्तदृष्टिः ४६ तंत्वानुरूपमभजंजगतामधीशमात्मानमत्रचपरत्रचकामरूपम् ॥ स्यान्मेतवांघ्रिशरणंश्रुतिभिर्भ्रमत्यायेवैभजंतिउतयांत्यनृतापवर्गम् ४७

जातोब्जःब्रह्मा सोद्भ्यएवपुरुषंसमुद्धृत्यामूर्छयदितिश्रुतेः भवोरुद्रःनाकपतिरिंद्रःएतान्मुक्त्वा अन्यांश्चैद्यादीन्मुक्त्वेतिकुतःकिमुवक्तव्यमित्यर्थः एषामदीर्घसमीक्षयावृतासीत्यर्थः ४३ राजभ्योबिभ्यतइत्येतत्प्रकारांतरेणाक्षिपति । सत्यमिति हेगदाग्रज चशब्दएवार्थे यस्त्वमेवशार्ङ्गनिनदेनभूपान्विद्राव्यमांजहर्थहृतवानासि कथमिवयथासिंहःस्वभागंपशुलक्षणंस्वबलिंस्वस्यभरणेयोग्यंहरतितथातेभ्योराजभ्योभयाद्यदुदधिंशरणंप्रपन्नइतियत्तत्तववचः सत्यंसाधुभावंत्यजतीति अस्मद्व्यामोहनार्थमुक्तमितिभावः ४४ प्रायःसीदंतियोषितइत्यत्रवक्ति यद्वांछयेति नृपशिखामणयोऽङ्गादयोयस्यतवश्रीपादनिषेवणवांछयाऐकाधिपत्यंराज्यंसाम्राज्यंविसृज्यवनंविविशुः तेराजानःसीदंतिकिंतवानुपदवींआस्थिताःकिं आस्थायनसीदंतीत्यर्थः अंबुजाक्षेत्यनेननयनयोःस्निग्धंगुणंसूचयति ४५ ४६ स्थिरबुद्धित्वेनपुरुषाणांविषादाभावेपिभीरूणांस्त्रीणांसस्यादितिमदाशंकांश्लोकद्वयेनपरिहरति केति कास्त्रीसततरमणकांक्षिणीजनतायाःजनसमूहस्यापवर्गोमोक्षोयस्मात्सतथातं सद्भिःमुखरितंमुख्यत्वेनेरितंदत्तमुपदिष्टं प्रधानीकृतमित्यर्थः एवंविधंतवपादसरोजगंधमाघ्रायनिषेव्य पुनरत्रपरत्रचकामरूपंत्वामविगणय्यमर्त्याशिषानाशशिरस्कसंपदाकारणेनउरुभयंगुरुतरभीतिमंतंजनंवृणीतेत्यन्वयः कीदृशंत्वां लक्ष्म्याःसकलसंपदआलयंशौर्यादिगुणानामालयंअतएवाढ्यंच यस्त्वमविशेषेणस्त्रीपुरुषाणामर्थनीयगुणरत्नाकरस्तंत्वामभजं चैद्यादीन्हित्वेतिशेषः कथंविधंत्वामनुरूपमनुकूलसौंदर्यं जगतामधीशंजगतामीश्वराणांब्रह्मादीनामपिसंपत्प्रदं अतएवात्मानंतेषांस्वामिनं कीदृश्यहंचअर्थविविक्तदृष्टिःअर्थोयस्मितिविवेकीकृतदृष्टिः अल्पज्ञानेत्यर्थः

किंवहुनेत्याशयेनाह स्यादिति कीदृश्याःभ्रमस्याःभ्रमःतिअन्वंयस्याः साभ्रमतिः तस्याविपरीतज्ञानिनामशिन्याइत्यर्थः केनेयमवगम्यतइत्यतउक्तं श्रुतिभिरिति श्रुतिप्रमाणेनासिद्धायाइतिशेषः अभ्र माभ्रमतामत्रीयावेदैरधिगम्यतइत्यादिस्मृत्याच मुखंतुवदनेमुख्यइतियादवः तीत्यन्नमितिश्रुतिः पारत्रिककामरूपत्वंदर्शयति यइति येत्वाभजंतितउतएवानृतापवर्गसंसारान्मोक्षंयांतीत्यन्वयः तमेवंवि द्वानमृतइहभवतीतिश्रुतिर्वैशब्देनगृहीता ४७ नृपाणाहेयत्वेदोषांतरमाह कस्याइति हेअच्युतस्वतःपरतोवाच्युतिरहित भवतोपदिष्टानृपाश्चैद्यादयःकस्याःस्त्रियःस्युः नकस्याअपिभवंतीत्यर्थः सर्वेदो षेष्वधिकोदोषोयमितिभावेनाह यत्कर्णमूलमिति हेअरिकर्शन मृडोरुद्रः रुद्रविरिंचसभासुगीतायुष्मत्कथायेषांनृपाणांकर्णमूलंनोपयायान्नोपगच्छातितइतिशेषः तासांस्युरितिपाठेयासांकर्णमूलंतासां स्त्रीणां तेनृपाःस्युरित्यर्थः ४८ एतदेवस्पष्टयति त्वक्श्मश्रुरोमेति यात्वीतवपदाब्जमकरंदमजिघ्रतीअसेवमानासाजीवच्छवंजीवन्मृतंपुरुषंभजति तत्रनिमित्तंकाममतिरिति अस्यसंपदमाह वहिस्त्वगा दिभिःपिनद्धंबद्धं अंतर्मांसादिभिःसंवृतं ननुविग्रहोप्येतादृशःकृष्णस्यकिंनस्यादविशेषादितिचेन्न आनंदश्मश्रुरानंदकेशइत्यादिश्रुतेर्हेतोः कालात्ययापदिष्टत्वात् ४९ अहमप्येतादृशीनेत्याह अस्तीति चरणयोरनुरागःपराभक्तिरस्तीतिभक्तेःसर्वदैकप्रकारत्वंकथयति मयातवनकोप्यर्थइतिभावेनाह आत्मन्निति आत्मन्नात्मनि ममतुत्वत्तोमहानर्थोस्तीतिभावेनाह मयिचेति मयिमहाधिकारिण्यां भक्तेर्नअतिरिक्तादृष्टिरनुग्रहलक्षणायस्यसतथा भक्त्यनुकूलानुग्रहइत्यर्थस्तस्यचशब्दोभक्तेरन्वयव्यतिरेकसूचकः तत्कुतइतिचेन्नयएपदेवःपरोक्षरामरस्तंवाएनमाहुः भक्ताइत्यादिश्रुतिसिद्धत्वात् अनेनै वतारतम्यंसूचयति अथातोभक्तिमीमांसेतिश्रुतिविहितत्वात् अन्योन्यंहेतुहेतुमद्भावंच मिलितौवाएतौभवतोयदनुग्रहश्चभक्तिश्चेतिश्रुतिसिद्धमनुवदति मिलितावन्योन्यंहेतुहेतुमद्भावोपेतौ भक्त्यनुकू

कस्यास्युरच्युतनृपाभवतोपदिष्टाःस्त्रीणांगृहेषुखरगोश्वबिडालभृत्याः ॥ यत्कर्णमूलमरिकर्शन नोपयायाद्युष्मत्कथामृडविरिंचसभासुगीता ४८ त्वक् श्मश्रुरोमनखकेशपिनद्धमंतर्मांसास्थिरक्तकृमिविड्कफपित्तवातम् ॥ जीवच्छवंभजतिकाममतिर्विमूढायातेपदाब्जमकरंदमजिघ्रतीस्त्री ४९ अस्त्वंबुजा क्षममतेचरणानुरागआत्मन्रतस्यमयिचानतिरिक्तदृष्टेः ॥ यर्ह्यस्यवृद्धयउपात्तरजोतिमात्रोमामीक्षसेतदुहनःपरमानुकंपा ५० नैवालीकंमरत्येववचस्ते मधुसूदन ॥ अंबायाइवहिप्रायःकन्यावादरतिःक्वचित् ५१ मुग्धायाश्चापिपुंश्चल्यामनोभ्येतिनवंनवम् ॥ बुधोसतींनबिभृयात्तांबिभ्रदुभयच्युतः ५२

लानुग्रहविशेषंकथयति यर्हीति यर्हियदास्यजगतोभिवृद्धयेसृष्टिलक्षणायैउपात्तंस्वीकृतंरजोतिमात्रंकेवलंरजोयेनसतथा यद्वा उपात्ताःप्रलयेमूलरजसिअतीताःसंगताःमात्राअंशायेनसतथा मूलर जोगुणोपादानवानित्यर्थः तदुतदेवमामीक्षसे हविशेषतइत्यर्थः यदास्थितिलक्षणायैउपात्तारजसोतिरिक्तामात्रासत्वलक्षणायेनसतथा तदामामीक्षसे यदातिवृद्धिरहितोवर्धनंछेदनंसंहारस्तस्मै उपात्तारजोतिक्रांतामात्रातमोलक्षणायेनसतथा अत्रेक्षणंनामतत्तत्कार्यमनुस्मृत्यरजआदिमदधीनतत्तद्गुणाभिवर्धनमभिप्रेतं तदुक्तं अथत्रिगुणाह्येषाप्रकृतिरगुणोवाविष्णुःसयदाह्यरजारजोस्याउ द्धर्षयतीत्यादिश्रुतौनैतत्स्वप्रयोजनमुद्दिश्येतिनःअस्मानुद्दिश्यकृतापरमकृपेतिभावः ५० भगवतिभगवदुक्तेरेवंतात्पर्यप्रकाश्यानिगमयति नैवेति हेमधुसूदनतेतववचःअलीकंअसत्यलक्षणंभारंनभर तिनतुबिभर्त्येव भृञ्भरणइतिधातुः कथमिवअंबायाःकन्यावादरतिरिव यथामातुःकन्याप्रदानकथायांरतिस्तात्पर्याभिनिवेशलक्षणानालीकंभवति प्रायःएवायमर्थोऽनुमतोहि समुच्चयेनुमत्यां चाप्येवसाम्येवधारणइतियादवः क्वापिमातूरतिरलीकंभरातितववचःक्वाप्यलीकनभवत्येवैतदुक्तं क्वचिदिति क्वचित्क्वापि ५१ इदानींकृष्णस्यनियतदारत्वमात्मनोनियतपातिव्रत्यंचध्वनयतीदेवीपुं श्चलीमर्थवादयति मुग्धायाइति अस्यार्थआचार्यैःक्तोत्रलिख्यते पामसतीबुधोनाबिभृयात् याचताबिभ्रद्दृष्टादृष्टच्युतोभवतितस्याःअपिपुंश्चल्यास्त्वयिमनोनवंनवमभ्येतीति मूर्छयामोहिन्यामुग्धत्वंएवयो रपि तत्रतत्रसुलभमुपलब्धमितिमंदाशंका अमुग्धैवतुमुग्धेवत्वदुःखादुःखितेवच श्रीर्दर्शयेद्धार्ष्टैवनैवैतौमोहदुःखिनावित्यादिस्मृत्यापरिहर्तव्या ५२

भगवत्योक्तंभगवताकिमनुमतंविमतामितिविकल्पंपरिहरति साध्विति एतद्वचः प्रलंभितावस्तोभिता अन्वर्थमनुकूलार्थम् ५३ हेकामिनिईश्वरियंयंकामंकामयसेसर्वंत्वयिनित्यदासंतिहियस्मात्तस्मा त्कांविभूतिंकामयसेनकामपीत्यर्थः यद्वायंयंकामंकामयसेतान्मयिकामयस्व तेषाममभावाद्वच्मीत्याह संतीति तस्मात्प्रियवचनमुक्तंकामयति ५४ भर्तुःस्नेहःपातिव्रत्यंचाभिष्टसंपत्प्राप्तौनिमित्तं तत्तवास्तीत्याह उपलब्धमिति उपलब्धंदृष्टं तत्रहेतुर्यद्वाक्यैरिति मयिसंलग्नाधीर्नापकर्षिताअन्यत्रननीतायचस्मान्नित्यमुक्तत्वादावयोःदांपत्यंनित्यम् ५५ तत्रमुक्तिमंतरेणदांपत्यापेक्षयास्मद्भजनमयुक्त मित्याशयेनाह यइति ५६ ननुतर्हिसंपदर्थेभगवद्भजनंयुक्तंहीतितत्राह मामिति सतःसत्यस्यमोक्षस्यपतिंयेसपल्लक्षणभोगाः कथंतेषांभोगानानिरयेसत्त्वामिततत्राह मात्रात्मकत्वादिति मात्रात्मः कत्वात्तेषांभोगानांशब्दादिविषयैर्विनाभूतत्वान्निरयेसुसंगमःसुलभ.संगमइत्यर्थः ५७ सर्वभक्तेषुत्वमेवमुख्यभक्तेत्याशयेनाह दिष्ट्येति हेगृहेश्वर्ययुतेदेवित्वयामय्यनुवृत्तिःभक्तिःकृतेतियत्तद्दिष्ट्याखलदन्ये षांभवमोचनीवा असावनुवृत्तिःखलैःसुदुष्करादुराशिषःदुष्टेच्छायाःपत्यासहदुर्वाक्यायाःवा असुंभरायाःस्वप्राणपोषणपरायाः विकृतिंजुषःजारलक्षणव्याजसेवमानायाःस्त्रियःसुतरांसुदुष्करादिष्ट्या

श्रीभगवानुवाच ॥ साध्वेतच्छ्रोतुकामैस्त्वंराजपुत्रिप्रलंभिता ॥ मयोदितंयदन्वर्थंसर्वंतत्सत्यमेवहि ५३ यंयंकामयसेकामंमयिकामयकामिनि ॥ संतिह्येकांतभक्तायास्तवकल्याणिनित्यदा ५४ उपलब्धंपतिप्रेमपातिव्रत्यंचतेनघे ॥ यद्वाक्यैश्चाल्यमानायानधीर्मय्यपकर्षिता ५५ येमांभजंतिदांपत्येतप साव्रतचर्यया ॥ कामात्मानोपवर्गेशंमोहितामममायया ५६ मांप्राप्यमानिन्यपवर्गसंपदंवांछंतियेसंपदएवतत्पतिम् ॥ तेमंदभाग्यानिरयेपियेस्युर्मात्रात्म कत्वान्निरयेसुसंगमः ५७ दिष्ट्यागृहेश्वर्ययुतेमयित्वयाकृतानुवृत्तिर्भवमोचनीखलैः ॥ सुदुष्करासौसुतरांदुराशिषोह्यसुंभरा याविकृतिंजुषःस्त्रियः ५८ नत्वादृशीं प्रणयिनींगृहिणींगृहेषुपश्यामिमानिनिययास्वविवाहकाले ॥ प्राप्तान्नृपानविगणय्यरहोहरोमेप्रस्थापितोद्विजउपश्रुतसत्कथस्य ५९ भ्रातुर्विरूपक रणंयुधिनिर्जितस्यप्रोद्वाहपर्वणिचतद्वधमक्षगोष्ठ्याम् ॥ दुःखंसमुत्थमसहास्मदयोगभीत्यानैवाब्रवीःकिमपितेनवयंजितास्ते ६० दूतस्त्वयात्मलभनेसुवि विक्तमंत्रःप्रस्थापितोमयिचिरायतिशून्यमेतत् ॥ मत्वाजिहासुरिदमंगमनन्ययोग्यंतिष्ठेस्तदतस्त्वयिवयंप्रतिनंदयामः ६१ श्रीशुकउवाच ॥ एवंसौरतसं लापैर्भगवान्देवकीसुतः ॥ स्वरतोरमयारेमेनरलोकंविडंबयन् ६२ तथाऽन्यासामपिस्त्रीणांगृहेषुगृहवानिव ॥ आस्थितोगृहमेधीयान्धर्माँल्लोकगुरुर्जुष न् ॥ ६३ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेउत्तरार्धेपंचसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

गृहंमंगलमंदिरंच ऐश्वर्ययुतश्चदिष्ट्यागृहैश्वर्ययुतःतस्मिन्नितिवा ५८ श्लोकत्रयेणदेव्याःपूर्वोक्तांभक्तिंलालयति नत्वादृशीमित्यादिनाउपश्रुतासमीपंप्रापितात्वत्सत्कथा यस्यसतथातस्यरहोर हःअतिरहसि ५९ विरूपकरणंकेशवपनं प्रोद्वाहपर्वणिविवाहलक्षणोत्सवदिवसेअक्षगोष्ठ्यांद्यूतविशेषक्रीडायां तस्यभ्रातुर्वधं अस्मदयोगभीत्याअस्मद्विरहभयेन ६० आत्मलभनेस्वलाभार्थंसुष्ठुविवि क्तमंत्रःस्पष्टीकृतरहोवचनःचिरायतिविलंबनंकुर्वतिसति एतज्जगच्छून्यंअसदमंगलंमत्वाऽनन्ययोग्यंअन्यपुरुषसंगायोग्यमिदंअंगंजिहासुस्तिष्ठेरितियावत् ६१ देव्यागुणाब्रह्मायुषापिवक्तुंनशक्याइ तिसंक्षिपतीत्याह श्रीशुकइति सौरतसंलापैःसुरतसंबंधिमिथोभाषणैः नरलोकंमनुष्यजनंविडंबयन्अनुकुर्वन् ६२ इदमन्यत्रातिदिशति तथेति गृहवान्गृहस्थइवआस्थितःउद्धतश्चप्रकाशितः आङउद्ध मनइतिसूत्रम् ॥ ६३ ॥ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेउत्तरार्धेविजयध्वजकृतटीकायांपंचसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७५ ॥ ॥ ७ ॥

अध्यायद्वयेनलोकविडंबनानुचरितंकथयति तेनसतांज्ञानाभिवृद्धिरसतामन्यथेति तत्रादावेकैकस्यांदशदशपुत्राआसन्नित्यादिकथयति एकैकशइति सर्वात्मसंपदाअन्यूनदेहादिस्वभावसमृद्ध्या १ अन पगंअपगमरहितम् २ एवमपिपराजयःस्त्रीणामेवेत्याह चार्विति ३ स्मायःमंदस्मितंतेनयुक्तोवलोकःस्मायावलोकः तरयलवेनाल्पेनदर्शितेनभावेनस्पंदनलक्षणक्रिययाहारिणामनोहरेणभ्रुवो मंडलवल्पेनप्रहिताःसौरतमंत्राः सुरतवर्धनमंत्राः एतैःशौंडैःपटुत्वमाप्तैःकामबाणैःकरणैःसंभोगसाधनैः यस्यहरेरिंद्रियंरेतोलक्षणंविमथितुंआलोडयितुंस्रावयितुंवा वशीकृतकामत्वेनदृढवीर्यत्वात् ४ याःपत्न्यःपक्ष्मकटाक्षैःस्थूणांतरेणस्तंभव्यवधानेनस्वीप्सितंसुतरामभीष्टंकृष्णमैक्षन्अपश्यन्ताइतिशेषः केनउच्यतेलक्ष्म्याःकांत्याएकधामप्रधानगृहंचसरसंसस्नेहंप्लुतंदीर्घीकृतंसृतंवावीक्षणंदर्शनंलक्ष्म्ये कधामसरसप्लुतवीक्षणंतेन स्वभवनेष्वधिरूढंउत्तुंगमंचारूढअपिसभावनार्थं सतीःसत्यःस्थूणांतरेकिमर्थंवीक्षणमित्यतउक्तं नवसंगमेति ५ सुरतादन्यत्रकालेतासांलीलाविशेषमाह रामाइति रामाः

श्रीशुकउवाच ॥ एकैकशस्ताःकृष्णस्यपुत्रान्दशदशाबलाः ॥ अजीजनन्ननवमान्पितुःसर्वात्मसंपदा १ गृहादनपगंवीक्ष्यराजपुत्र्योच्युतंस्थितम् ॥ आत्मनोऽभंसतप्रेष्ठंनतत्तत्त्वविदःस्त्रियः २ चार्वब्जकोशवदनायतचारुनेत्रसप्रेमहासरसवीक्षितवल्गुजल्पैः ॥ संमोहिताभगवतोनमनोविजेतुंस्वैर्विभ्रमैः समशकन्वनिताविभूम्नः ३ स्मायावलोकलवदर्शितभावहारिभ्रूमंडलप्रहितसौरतमंत्रशौंडैः ॥ पत्न्यस्तुषोडशसहस्रमनंगबाणैर्यस्येंद्रियंविमथितुंकर णैर्नशेकुः ४ याःस्वीप्सितंस्वभवनेष्वधिरूढमुच्चैर्लक्ष्म्येकधामसरसप्लुतवीक्षणेन ॥ ऐक्षन्सतामपिपतिंचसतीःकटाक्षैःस्थूणांतरेणनवसंगमलज्जयै व ५ रामागृहेविहरतःपुरतःकराभ्यांबद्धेक्षणाःस्वदयितस्यमुदाहसंत्यः ॥ गात्रांतराण्यपिदधुर्निजपूरुषस्यक्लेशावहान्यपितदंगजभंगभीताः ६ तासांयादशपुत्राणांकृष्णस्त्रीणांपुरोदिताः ॥ अष्टौमहिष्यस्तत्पुत्रान्प्रद्युम्नादीन्गृणंतितान् ७ चारुदेष्णःसुदेष्णश्चचारुदेहश्चवीर्यवान् ॥ सुचारुश्चारु गुप्तश्चभद्रचारुस्तथापरः ८ चारुचंद्रोतिचारुश्चचारुमान्दशमोहरेः ॥ प्रद्युम्नप्रमुखाजातारुक्मिण्यानवमाःपितुः ९ भानुःसुभानुःस्वर्भानुःप्रभानुर्भा नुमांस्तथा ॥ चंद्रभानुर्बृहद्भानुरतिभानुस्तथाष्टमः १० स्वर्भानुःप्रतिभानुश्चसत्यभामात्मजादश ॥ सांबःसुमित्रःपुरुजिच्छतजिच्चसहस्रजित् ११ विज यश्चित्रकेतुश्चवसुमान्द्रविणःक्रतुः ॥ जांबवत्याःसुताह्येतेसांबाद्याःपितृसंमताः १२ भानुश्चंद्रोश्वसेनश्चचित्रगुर्वेगवान्वृषः ॥ आमःशंकुर्वसुःश्रीमान्कुंतिर्ना ग्नजितेःसुताः १३ श्रुतःकविर्वृषोवीरःसुबाहुर्भद्रएकलः ॥ शांतिर्दर्शःपूर्णमास्यःकालिंद्याःसोमकोपरः १४

स्त्रियःगृहेविहरतःस्वदयितस्यकराभ्यांपुरतोबद्धेक्षणाः मुदारोमांचहेतुहर्षेणहसंत्यःसाट्टहासंकुर्वंत्यः निजपूरुषस्यनिजभर्तुःक्लेशावहानिक्लेशाकराण्यपिगात्रांतराणिविषयेभ्यःस्पर्शयोग्येभ्यो गात्रेभ्योऽन्यत्गात्राण्यपिदधुःवस्त्रादिनापिहितानिचक्रुरित्यन्वयःकीदृश्यःतस्यांगजस्याश्लेषलक्षणकामस्यभंगेभीताअपीति ६ इदानींतासांपृथक्पृथक्पुत्रान्वक्तुमुपक्रमते तासामिति दशदश पुत्रायासांताःदशपुत्राः तासांतासांकृष्णस्त्रीणांमध्येयाःपुरोदिताःपूर्वोक्ताःअष्टौमहिष्यस्तासांतान्पुत्रान्प्रद्युम्नादीन्गृणंतितत्रत्याइतिशेषः ७ प्रद्युम्नादन्येकिंनामानइतितत्राह चारुदेष्णइ त्यादिना ८ ९ एवंक्रमेणसत्यभामादिसुताननुक्रामति भानुरित्यादिना एकःशत्रुःचंद्रस्यस्वर्भानूराहुरिवअपरःलोकस्यभानुःसूर्यइवस्वःस्वर्गपुरोस्थितः १० ११ १२ नाग्नजितेःनग्नजित्पुत्र्याःनीलायाः १३ वृषाविशेषणंवीरइतिअपरःसोमकोपिकालिंद्याःसुतः १४

माद्र्याःलक्ष्मणायाः १५ १६ रोहिण्याःभद्रायाः १७ भोजकटेपुरेस्थितस्यरुक्मिणःपुत्र्याम् १८ एतेषांमातरःकृष्णभार्याणांषोडशसहस्राणि १९ अरेःकृष्णस्यपुत्रायप्रद्युम्नाय तंकृष्णं रंध्रमवसरं २० द्विषोःशत्रुभूतयोःवैवाहिकींविवाहसंबंधिनीम् अतीतकथानेदानींवक्तुंशक्येतिनेत्याह अनागतमिति विप्रकृष्टंदूरस्थंव्यवहितंमूर्तद्रव्यांतरितम् २१ अर्धांगीकारेणपरिहरति यद्यपीति व्यतरद्दत्तवान् भागिनेयाय सहोदर्याःपुत्रायेतिसूचितं प्रियइष्टं तदेवआचष्टे कुर्वन्निति इदंदानेकारणम् २२ ननुततःपरंवैरंमुक्तवान्किनततोधिकमभूत्कथमत्राह तदेवेति श्रीशैलानि लयंश्रीपर्वतवासिनंमल्लिकार्जुननामानमित्यर्थः २३ छंदयामासअभीष्टंदत्तवान् वशाभिप्रायपोश्छंदइति २४ शत्रुसंघानामनसेतिशेषः अजेयाच्छेद्यत्वेतथास्तीमित्युक्त्वा तस्यकृष्णभार्क्तिद

प्रघोषोगात्रवान्सिद्धोबलःप्रबलउर्ध्वगः ॥ माद्र्याःपुत्रामहाशक्तिःसहओजोपराजितः १५वृकोहर्षोनिलोगृध्रो वर्धनोन्नादएवच ॥ महाशपोवनोवह्निर्मि त्रविंदात्मजाःक्षुतिः १६ संग्रामजिद्बृहत्सेनःशूरःप्रहरणोरिजित् ॥ जयःसुभद्रोभद्रायाःश्वोवामआयुश्चसत्यकः ॥ दीप्तिमांस्ताम्रपत्राद्यारोहिण्यास्तनयाहरेः १७ प्रद्युम्नाश्चानिरुद्धोभूद्रुक्मवत्यांमहाबलः ॥ पुत्र्यांचरुक्मिणोराजन्नाम्नाभोजकटेपुरे १८ एतेषांपुत्रपौत्राश्चबभूवुःकोटिशोनृप ॥ मातरःकृष्णजा तानांसहस्राणिचषोडश १९ ॥ राजोवाच ॥ कथंरुक्म्यरिपुत्रायप्रादाद्दुहितरंयुधि ॥ कृष्णेनपरिभूतस्तंहंतुंरंध्रंप्रतीक्षते २० एतदाख्याहिमेब्रह्मन्द्विषो र्वैवाहिकींक्रियाम् ॥ अनागतमतीतंचवर्तमानमतींद्रियम् ॥ विप्रकृष्टंव्यवहितंसम्यक्पश्यंतियोगिनः २१ श्रीशुकउवाच ॥ यद्यप्यनुस्मरन्वैरंरु क्मीकृष्णावमानितः ॥ व्यतरद्भागिनेयायसुतांकुर्वन्स्वसुःप्रियम् २२ तदेवानुस्मरन्वैरंरुक्मीकृष्णावमानितः ॥ तोषयामासतपसाश्रीशैलनिलयंहरम् २३ तपसाराधितोरुद्रोरुक्मिणावरदर्षभः ॥ वरेणच्छंदयामाससचवव्रेदृढंधनुः २४ अजेयंशत्रुसंघानामच्छेद्यंत्रिदशैरपि ॥ तथेतिकार्मुकंदत्वावाक्यंचो वाचशंकरः २५ यदाविरुध्यसेविष्णौतदेतत्कार्मुकंनृप ॥ हित्वातदात्वामामेवप्रतिपत्स्यतिनान्यथा २६ इत्युक्त्वाकार्मुकंदत्त्वाशंकरोनव्यदृश्यत ॥ सो पिलब्ध्वावरोराजाप्राप्यभोजकटंपुरम् २७ तेनचापेनसकलान्नृपान्प्रख्यातपौरुषान् ॥ वशेचकारसंग्रामेरुक्मीकृष्णमृतेनृप २८ विरोद्धुंवासुदेवेनरुक्मीनै वाकरोन्मनः ॥ धनुर्लोभान्महाराजमैत्रीमप्यकल्मषाम् २९ यद्यप्यनुस्मरन्वैरंगिरिशस्यस्मरन्वचः ॥ वृतःस्वयंवरसाक्षादनंगोंगयुतस्तया ३० रा ज्ञःसमेतान्निर्जित्यजहारैकरथोयुधि ॥ अनिरुद्धोरुक्मवत्यांतस्यांजज्ञेमहारथः ३१ जहाररथंचित्रलेखाबाणपुत्र्याप्रचोदिता ॥ सहस्रबाहुर्बाणश्चयत्कृते द्विभुजोभवत् ३२ रुक्मिण्यास्तनयांराजन्कृतवर्मसुतोबली ॥ उपयेमेविशालाक्षःकन्यांचारुमतींकिल ३३ दौहित्रायानिरुद्धायपौत्रींरुक्म्यददाद्धरेः ॥ रोचनांबद्धवैरोपिस्वसुःप्रियचिकीर्षया ३४ जानन्नधर्मंतद्योगंस्नेहपाशानुबंधनः ॥ तस्मिन्नभ्युदयेराजन्रुक्मिणीरामकेशवौ ३५

शंयितुंवक्ति वाक्यंचेति २५ २६ २७ २८ तर्हिबंधुमैत्रीनिर्दुष्टात्माकार्षीत्किंनेत्याह मैत्रीमिति अपितुबंधुकृत्याकरणेनकल्मषमकरोत् २९ मैत्र्यकरणेविरोधाकरणेचानिमित्तमाह यदीति अनंगश्चेत्किमवलोक्यवृतइत्यतउक्तमंगयुतइति ३० ३१ यमनिरुद्धं ३२ कृतवर्मणःसुतःपुत्रः ३३ रुक्मीस्वदौहित्रायहरेःपौत्रायानिरुद्धायेतिशेषःस्वपौत्रीमदात् ३४ तस्मिन्नभ्युदयेअनि रुद्धविषयेविवाहेप्रवृत्तेसति ३७

२६ बलंबलभद्रं तद्व्यसनीद्यूतक्रियापरः २७ पराजयेपणंग्लहम् २८ कलिंगःदंतवक्रःत्वांजितवान्तानशिक्षतअग्रेइतिभावः ३९ ४० अर्बुदंदशकोटिग्लम् ४१ ४२ ४३ आकाशसरस्वती किमाहेतितत्राह बलेनेति ४४ तामाकाशवाणीं ४५ ४६ अष्टपदेनअक्षफलकेन ४७ ४८ ४९ हरेःश्यालेरुक्मिणिनिहतेसति ५० भार्ययासहानिरुद्धंवररथंआरोप्यरामादयोदशार्हकाःसिद्धाखिलार्थाःसंपन्नसमस्ताभीष्टाः तत्रहेतुःमधुसूदनेति ५१ इतिश्रीभागवतेमहापुराणे दशमस्कंधेउत्त०वि०टीका यांषट्सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७६ ॥ ७ ॥ यथापूर्वमुक्तंतथाअत्यवासयन् अतीतान्यकरोत् य

पुरंभोजकटंजग्मुःसांबप्रद्युम्नकादयः ॥ तस्मिन्प्रवृत्तउद्वाहेकलिंगप्रमुखान्नृपाः २६ दृप्तास्तेरुक्मिणंप्रोचुर्बलमक्षैर्विनिर्जय ॥ अनक्षज्ञोबलोराजन्नपित द्व्यसनीमहान् २७ इत्युक्तोबलमाहूयतेनाक्षैरुक्म्यदीव्यत ॥ शतंसहस्रमयुतंरामस्तत्राददेपणम् २८ तंतुरुक्म्यजयत्तत्रकलिंगःप्राहसद्बलम् ॥ दंतान्संदर्शयन्नुच्चैर्नामृष्यत्तद्धलायुधः २९ ततोलक्षंरुक्म्यगृह्णाद्ग्लहंतदजयद्बलः ॥ जितवानहमित्याहरुक्मीकैतवमाश्रितः ४० मन्युनाक्षुभितःश्रीमान्समुद्रइवपर्वणि ॥ जातारुणाक्षोतिरुषान्यर्बुदंग्लहमाददे ४१ तंचापिजितवान्रामोधर्मेणच्छलतोब्रवीत् ॥ रुक्मीजितंमयात्रेमेवदंतुप्राश्निकाइति ४२ तथेत्याहकलिंगोपिदंतान्संदर्शयन्सीरिणः ॥ ततःकोपपरीतात्मातूष्णीमासीद्धलायुधः ४३ तदाऽब्रवीन्नभोवाणीबलेनैवजितोग्लहः ॥ धर्मतोवचनेनैव रुक्मीवदतिवैमृषा ४४ तामनादृत्यवैदर्भोदुष्टराजन्यचोदितः ॥ संकर्षणंपरिहसन्बभाषेकालचोदितः ४५ नैवाक्षकोविदायूयंगोपालावनगोचराः ॥ अक्षैर्दीव्यंतिराजानोबाणैश्चनभवादृशाः ४६ रुक्मिणैवमधिक्षिप्तोराजभिश्चोपहासितः ॥ क्रुद्धस्त्वष्टपदेनैनंजघानोद्वाहपर्वणि ४७ कलिंगराजंतरसा गृहीत्वादशमेपदे ॥ दंतानपातयत्क्रुद्धोयोऽहसद्विवृतैर्द्विजैः ४८ अन्येनिर्भिन्नबाहूरुशिरसोरुधिरोक्षिताः ॥ राजानोदुद्रुवुर्भीताबलेनपरिघार्दिताः ४९ निहतेरुक्मिणिश्यालेनाब्रवीत्साध्वसाधुवा ॥ रुक्मिणीबलयोराजन्स्नेहभंगभयाद्धरिः ५० अथोऽनिरुद्धंसहभार्ययावररथंसमारोप्यययुःकुशस्थलीम् ॥ रामादयोभोजकटाद्दशार्हकाःसिद्धाखिलार्थामधुसूदनाश्रयाः ५१ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेउत्तरार्धेषट्सप्ततितमोऽध्यायः ॥७६॥ श्रीशुकउवाच ॥ तथाताभिर्वरस्त्रीभीरममाणोजनार्दनः ॥ दिनानिहतसापत्न्यःसुबहून्यत्यवासयत् १ राजोवाच ॥ तासांषोडशसाहस्रमहिषीणांजनार्दनः ॥ तूर्णिंकथंचकारैकोमानुषंदेहमाश्रितः २ श्रीशुकउवाच ॥ हंततेकथयिष्यामिश्रोतृणांविस्मयावहम् ॥ यथाचकारबह्वीनामेकस्त्रांसिजनार्दनः ३ नरकंनिहतंश्रुत्वातथोद्वाहंचयोषिताम् ॥ कृष्णेनैकेनबह्वीनांतद्दिदृक्षुःस्मनारदः ४ चित्रंबतैतदेकेनवपुषायुगपत्पृथक् ॥ गृहेषुद्व्यष्टसाहस्रंस्त्रियएकउदावहत् ५ इत्युत्सुकोद्वारवतींदेवर्षिर्द्रष्टुमागमत् ॥ पुष्पितोपवनारामंद्विजालिकुलनादितम् ६

थात्यवासयत् तथातवकथयामीतित्रा १ २ ३ नरकंनिहतंश्रुत्वातथाएकेनकृष्णेनबह्वीनांयोषितांचोद्वाहंश्रुत्वानारदस्तद्वीतादिदृक्षुरभूदित्यन्वयः ४ ततःकिमितितत्राह चित्रमितिएकःएकेनवपुषापृथक्गृहेषुद्व्यष्टसाहस्रंस्त्रियएकस्मिन्मुहूर्तेउदावहदितियत्तदिदंविचित्रमाश्चर्यमितिच ५ सतोपादुत्सुकोभूत्वा देवर्षिः कृष्णचेष्टितंद्रष्टुंद्वारवतीमागमदित्यन्वयः कीदृशींद्वारवतींनामपुरंपुष्पिताउपवनारामायस्मिंस्तत्द्विजानामलीनांपक्षिणांकुलेननादितम् ६

उत्फुल्लेंदीवरादिभिःछुरितेषुमिश्रितेषुसरस्सुहंसादिभिरुच्चैःप्लुतस्वरेण कूजितं यद्वा सामान्यतउक्तंनारदागमनंविशिनष्टि पुष्पितेत्यादिना प्रथमतोद्विजादिनादितंपुष्पितोपवनारामंप्राप पश्चादुत्फुल्लेंदीवरादिभिःछुरितेषुसरस्सुहंसादिभिरुच्चैःकूजितस्थलमाप ७ ततःपश्चात्स्फाटिकराजतैःस्फाटिकादिनिर्मितैःनवभिःनूतनैःप्रासादलक्षणैर्जुष्टंस्थलमाप कीदृशैर्महामरकतप्रख्यैःइंद्रनीलविहितसोपानैःस्वर्णरत्नानिसुवर्णश्रेष्ठानिपरिच्छदायेषांतानियथा अत्युत्तमसुवर्णजल्पविचित्रितानीत्यर्थःतैः ८ किंच विभक्तैःविभक्तरथ्यापथैःरथमार्गैश्चत्वरैरापणैश्चशोभितांततःपरंशालाभिःसभाभिरतिरुचिरां सुरालयैःदेवगृहैश्चमनोरमांगोमयचंदनोदकादिनासांसिक्तामार्गाश्चांगणानिचवीथयश्च गृहपंक्तिपुरोमार्गाश्चसंसिक्तमार्गांगणवीथयः ताश्चगेहानिचास्याःसंतीतिसंसिक्तमार्गांगणवीथिगेहिनीता पतंत्यःविवरणावरणेकुर्वत्यःपताकायेषांतेपतत्पताकाः तेचध्वजाःपतत्पताकध्वजास्तैःवारितःस्तंभितआतपोयत्रसातथातां एवंविधायातस्यांकुशस्थल्यामंतर्भागेहरेःपुरंसर्वसंपदापूर्णस्थानमस्तीतिशेषःसर्वधिष्ण्यपैः

उत्फुल्लेंदीवरांभोजकह्लारकुमुदोत्पलैः ॥ छुरितेषुसरस्सूच्चैःकूजितंहंससारसैः ७ प्रासादलक्षैर्नवभिर्जुष्टंस्फाटिकराजतैः ॥ महामरकतप्रख्यैःस्वर्णरत्नपरिच्छदैः ८ विभक्तरथ्यापथचत्वरापणैःशालासभाभीरुचिरांसुरालयैः ॥ संसिक्तमार्गांगणवीथिगेहिनीपतत्पताकाध्वजवारितातपाम् ९ तस्यामंतःपुरंश्रीमदर्चितंसर्वधिष्ण्यपैः ॥ हरेःस्वकौशलंयत्रत्वष्ट्राकात्स्न्येनदर्शितम् १० तत्रषोडशभिःसद्मसहस्रैःसमलंकृतम् ॥ विवेशैकतमंशौरेःपत्नीनांभवनंमहत् ११ विष्टब्धंविद्रुमस्तंभैर्वैदूर्यफलकोत्तमैः ॥ इंद्रनीलमयैःकुड्यैर्जगत्या चाहतत्विषा १२ वितानैर्निर्मितैस्त्वष्ट्रामुक्तादामविलंबिभिः ॥ दांतैरासनपर्यंकैर्मण्युत्तमपरिष्कृतैः १३ दासीभिर्निष्ककंठीभिःसुवासोभिरलंकृतम् ॥ पुंभिःसकंचुकोष्णीषसुवस्त्रमणिकुंडलैः १४ रत्नप्रदीपनिकरद्युतिभिर्निरस्तध्वांतंविचित्रवलभीषुशिखंडिनोंग ॥ नृत्यंतियत्रविहितागुरुधूपमक्षैर्निर्यांतमीक्ष्यघनबुद्धयउन्नदंतः १५ तस्मिन्समानगुणरूपवयःसुवेषदासीसहस्रयुतयाऽनुसवंगृहिण्या ॥ विप्रोददर्शचमरव्यजनेनरुक्मदंडेनसात्वतपतिंपरिवीजयंत्या १६ तंसन्निरीक्ष्यभगवान्सहसोत्थितःश्रीपर्यंकतःसकलधर्मभृतांवरिष्ठः ॥ आनम्यपादयुगलंशिरसाकिरीटजुष्टेनसांजलिरवीविशदासनेस्वे १७ तस्यावनिज्यचरणौतदपःस्वमूर्ध्नाबिभ्रज्जगद्गुरुतरोपिसतांपतिर्हि ॥ ब्रह्मण्यदेवइतियद्गुणनामयुक्तंतस्यैवयच्चरणशौचमशेषतीर्थम् १८ संपूज्यदेवऋषिमादिऋषिःपुराणोनारायणोनरसखोविधिनोदितेन ॥ वाण्याभिभाष्यमितयामृतकल्पयाचप्राहप्रभोभगवतःकरवामकिंते १९

समस्तैःब्रह्मादिभिरर्चितं धिष्ण्यंगृहं मध्यगृहपतिर्ब्रह्मा परितःपतयइंद्रादयःयत्रपुरेत्वष्ट्राविश्वकर्मणा ९ १० ततःपरितःकृष्णस्यपत्नीनांषोडशभिःसद्मसहस्रैःगृहसहस्रैःसंदर्शनीयतयालंकृतं भवनानामेकतमं भवनम् ११ कीदृशंतद्गृहमत्राह विष्टब्धमिति मूलेअग्रेचफलकोत्तमानियेषांतेतथातैः जालैःगवाक्षैः १२ मुक्तादामविलंबिभिःअवलंबमानमौक्तिकमालैः दांतैर्गजदंतनिर्मितैः १३ १४ अक्षैर्गवाक्षैःनिर्यांतंनिर्गतंविहितागुरुचूर्णधूपंदृष्ट्वाशिखंडिनोमयूराः १५ चामरव्यजनेनचामराख्यव्यजनेन तस्मिन्भवनेआविवेशउपविष्टः १६ १७ भोपरीक्षिन्नैतच्चित्रमित्याह ब्रह्मण्यदेवइतीति यस्यचरणशौचजलमशेषांस्तीर्थंपवित्रीकरोतीतिअशेषतीर्थं यद्वाऽशेषाणितीर्थानियस्मिंस्तत्तस्यहरेःब्रह्मण्यदेवइतियत्तद्गुणनामतस्यैवयुक्तमित्यवधारयेत्यर्थः १८ शास्त्रोदितेनविधिनासंपूज्य १९

तत्रनारदःप्रतिवक्ति नेति त्वयिअद्भुतंनैवमानादिदानामितिशेषः स्वैरावतारःस्वेच्छावतारइतिसुष्ठुविदाम २० अथदृष्टंतवांघ्रियुगलंध्यायंश्चरामि यथास्मृतिःस्यात्तथानुगृहाण २१ २२ अक्षाभिरक्षैःदी व्यंतंदेवनक्रियांकुर्वंतम् २३ अविदुषेवपूर्वंगृहेनारदागमनमजानतेवहरिणाभवान्कदायातइत्यसौनारदःपृष्टः २४ २५ २६ क्वापिगृहेब्राह्मणदत्तावशेषितमन्नम् २७ असिचर्मभ्यांशिष्यवर्त्मसुचरंतंशि ष्यान्शिक्षयंतम् २८ २९ वारमुख्याभिरबलाभिरावृतंवेष्टितम् ३० ददतमितिपाठःददंतमितिपाठेददानइत्यस्यधातोःशत्रादेशः ३१ ३२ ३३ ३४ कालेप्राप्तेविध्युक्तप्रकारेणउपनायनंउपनयनं स्व

नारदउवाच ॥ नैवाद्भुतंत्वयिविभोखिललोकनाथेमैत्रीजनेषुदयतश्चदमंखलानाम् ॥ निःश्रेयसायजगतांस्थितिरक्षणाभ्यांस्वैरावतारउरुगायविदामसुष्ठु २० दृष्टंतवांघ्रियुगुलंजनतापवर्गंब्रह्मादिभिर्हृदिविचिंत्यमगाधबोधैः ॥ संसारकूपपतितोत्तरणावलंबंध्यायंश्चराम्यनुगृहाणयथास्मृतिःस्यात् २१ ततोन्यदाविशद्गेहंकृष्णपत्न्याःस्मनारदः ॥ योगेश्वरेश्वरस्यांगयोगमायांविवित्सया २२ दीव्यंतमक्षभिस्तत्रप्रियया चोद्धवेनच ॥ पूजितःपरयाभ क्त्याप्रत्युत्थानासनादिभिः २३ पृष्टश्चाविदुषेवासौकदायातोभवानिति ॥ क्रियतेकिंनुपूर्णानामपूर्णैरस्मदादिभिः २४ अथापिब्रूहिनोब्रह्मन्जन्मैतच्छो भनंकुरु ॥ सतुविस्मितउत्थायतूर्णमन्यदगाद्गृहम् २५ तत्राप्यचष्टगोविंदंलालयंतंशिशून्सुतान् ॥ ततोन्यस्मिन्गृहेपश्यन्मज्जनायकृतोद्यमम् २६ जुह्वंतंचवितानाग्नीन्यजंतंपंचभिर्मखैः ॥ भोजयंतंद्विजान्क्वापिभुंजानमवशेषितम् २७ क्वापिसंध्यामुपासीनंजपंतंब्रह्मवाग्यतम् ॥ एकत्रचासिचर्मभ्यां चरंतंशिष्यवर्त्मसु २८ अश्वैर्गजैरथैःक्वापिविचरंतंगदाग्रजम् ॥ क्वचिच्छयानंपर्यंकेस्तूयमानंचबंदिभिः २९ मंत्रयंतंचकस्मिंश्चिन्मंत्रिभिश्चोद्धवादिभिः॥ जलक्रीडारतंक्वापिवारमुख्याबलावृतम् ३० कुत्रचिद्द्विजमुख्येभ्योददतंगाःस्वलंकृताः ॥ इतिहासपुराणानिशृण्वंतंमंगलानिच ३१ हसंतंहास्यकथयाक दाचित्प्रिययागृहे ॥ क्वापिधर्मंसेवमानमर्थकामौचकुत्रचित् ३२ ध्यायंतमेकमात्मानंपुरुषंप्रकृतेःपरम् ॥ शुश्रूषंतंगुरून्क्वापिकामैर्भोगैःसपर्यया ३३ कु र्वंतंविग्रहंकैश्चित्संधिंचान्यत्रकेशवम् ॥ कुत्रापिसहरामेणाचिंतयंतंसतांशिवम् ३४ पुत्राणांदुहितॄणांचकालेविध्युपनायनम् ॥ दारैर्वरैस्तत्सदृशैःकल्प यंतंविभूतिभिः ३५ प्रस्थापनोपनयनैरपत्यानांमहोत्सवान् ॥ वीक्ष्ययोगेश्वरेशस्ययेषांलोकाविसिस्मिरे ३६ यजंतंसकलान्देवान्क्वापिक्रतुभिरूर्जि तैः ॥ पूर्तयंतंक्वचिद्धर्मंकूपारामाळयादिभिः ३७ चरंतंमृगयांक्वापिहयमारुह्यसैंधवम् ॥ घ्नंतंतीर्थैःपशून्मेध्यान्परीतंयदुपुंगवैः ३८ अव्यक्तलिंगप्रकृति ष्वंतःपुरचरादिषु ॥ क्वचिच्चरंतंयोगेशंतत्तद्भावबुभुत्सया ३९ अथोवाचहृषीकेशंनारदःप्रहसन्निव ॥ योगमायाबलंवीक्ष्यमानुषीमीयुषोरतिम् ४०

गृहप्रत्यानयनंब्राह्मणीकारणंकल्पयंतंपुत्राणांदारैःसहदुहितॄणांवरैःसहयोगंकल्पयंतम् ३५ प्रस्थापनंपरगृहंप्रतिदुहितॄप्रेषणंउपनयनंस्वगृहंप्रत्यानयनं येषामितिषष्ठीद्वितीयार्थे लोकाःयानिकर्माणिवी क्ष्यविसिस्मिरेतानिकुर्वंतंकर्मणामाचरणंवीक्ष्येतिवा ३६ कूपादिभिःपूर्तयंतंपूर्ताख्यधर्ममाचरंतम् ३८ सैंधवंसिंधुदेशभवं तीर्थैःशास्त्रविहितान्पात्रेप्राप्तेवायज्ञेवा ३८ अव्यक्तलिंगप्रकृतिंअस्पष्टलक्षणस्व भावं तेषांतेषांभावानांपदार्थानांबुभुत्सयास्वभावजिज्ञासया ३९ मानुषींरतिंमनुष्यक्रीडाम् ४०

आत्मनित्हृदयेनिर्भातस्यप्रकाशितस्यभवतःपादयोर्निषेवया ४१ आप्लुतानितिपाठेयशसातीर्थेनस्नातानित्यर्थः ४२ लोकानुकारिचरितदर्शनेननारदस्यान्यथाज्ञानंनिवारयन्नितितत्त्वमुपदिशति ब्रह्मन्निति इमंलोकमास्थितः तंधर्मंकर्तारंअनुमोदकःअनुज्ञाता ४३ उपसंहरति इतीति इतिशब्दआदिवचनः ४४ ४५ इत्यर्थधर्मकामेषुअवहितात्मनाकृष्णेन ४६ ४७ साक्षान्मोक्षहेतुत्वात् भगवच्चरितमिदंनुभूमुभिरभ्यसनीयमाश्वसनीयंनतुविटवृत्तवदुपेक्षणीयमितिभावेनाह यानीतिअंगविष्णुरात विश्वविलयोद्भववृत्तिषुहेतुर्हरिः यानिअनन्यविषयाणिकर्माणिचकारयस्तुतानिगायतिशृणोतिअनुजानातिवा तस्यपुंसोपवर्गमार्गेभगवतिभक्तिर्भवतिहियस्मात्तस्मादवश्यंमुमुक्षुणासेव्यानीति ४८ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेउत्तरार्धेविजयध्वजकृतटीकायांसप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७७ ॥ राज्ञांदैनंदिननित्यानियमप्रकारंकथयत्यस्मिन्नध्याये तत्रादौमाधवीनांग्राम्यधर्मलौल्यातिशयंकथयति अथेत्यादिना १ वयांसिकोकिलादीनि बांदिन.कृष्णंबोधयतीवोपत

नारदउवाच ॥ विदामयोगमायांतेदुर्दर्शामपियोगिनाम् ॥ योगेश्वरात्मन्निर्भातभवत्पादनिषेवया ४१ अनुजानीहिमांदेवलोकांस्तेयशसाप्लुतान् ॥ पर्यटामितवोद्गायन्लीलांभुवनपावनीम् ४२ श्रीभगवानुवाच ॥ ब्रह्मन्धर्मस्यवक्ताहंकर्तारमनुमोदकः ॥ शिक्षयंस्तंलोकमिममास्थितःपुत्रमाखिदः ४३ श्रीशुकउवाच ॥ इत्याचरंतंसद्धर्मान्प्राक्स्थान्गृहमेधिनाम् ॥ तमेवसर्वगेहेषुसंतमेकंददर्शह ४४ कृष्णस्यानंतवीर्यस्ययोगमायामहोदयम् ॥ मुहुर्दृष्ट्वाऋषिरभूद्विस्मितोजातकौतुकः ४५ इत्यर्थधर्मकामेषुकृष्णेनावहितात्मना ॥ सम्यक्सभाजितःप्रीतस्तमेवानुस्मरन्ययौ ४६ एवंमनुष्यपदवीमनुवर्तमानोनारायणोखिलभवायगृहीतशक्तिः॥ रेमेचषोडशसहस्रवरांगनानांसव्रीडसौहृदनिरीक्षणहासजुष्टः ४७यानीहविश्वविलयोद्भववृत्तिहेतुःकर्माण्यनन्यविषयाणिहरिश्चकार॥यस्त्वंगगायतिशृणोत्यनुमोदतेवाभक्तिर्भवेद्भगवतिह्यपवर्गमार्गे ४८ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेउत्त०सप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥७७॥ श्रीशुकउवाच ॥ अथोषस्युपवृत्तायांकुक्कुटान्कूजतोशपन् ॥ गृहीतकंठ्यःपतिभिर्माधव्योविरहातुराः १ वयांस्यरूरुवन्कृष्णंबोधयंतिविवंदिनः ॥ गायत्स्वलिष्वनिद्रंतमंदारवनवायुभिः २ मुहूर्तंतंतुवैदर्भीनामृष्यदपिशोभनम् ॥ परिरंभणविश्लेषात्प्रियबाह्वंतरंगता ३ ब्राह्मेमुहूर्तेउत्थायवार्युपस्पृश्यमाधवः ॥ दध्यौप्रसन्नकरणआत्मानंतमसःपरम् ४ एकंपरंज्योतिरनन्यमव्ययंस्वसंस्थयानित्यनिरस्तकल्मषम् ॥ ब्रह्माख्यमस्योद्भवनाशहेतुभिःस्वशक्तिभिर्लक्षितभावनिर्वृतिम् ५ अथाप्लुतोंभस्यमलेयथाविधिक्रियाकलापंपरिधायवाससी ॥ चकारसंध्योपगमादिसत्तमोहुतानलोब्रह्मजजापवाग्यतः ६

स्थुःनित्योद्बुद्धत्वादिवेति मंदारवनवायुभिःपारिजातवनवायुभिःसह २ तंमुहूर्तोपलक्षितकालम् प्रियस्यकृष्णस्यबाह्वंतरंवक्षस्थलम् ३ नित्यप्रसन्नांतःकरणःआत्मानंस्वयमेव ४ इतरवस्तुभ्यआत्मानंव्यावर्तयति एकमिति एकंमुख्यंस्वरूपभेदशून्यंवा आदित्यादिज्योतिभ्यःपरंविलक्षणम् परंज्योतीरूपंसंपद्यतेतिश्रुतिः अनन्यंअन्याधीनस्वभावराहितंनअन्यःस्वतंत्रोयस्मात्सतथातंवा .अद्वयंअसदृशं स्वसंस्थयास्वव्यवस्थयास्वमहिम्नास्वाकारेणवा नित्यनिरस्तदोषं किंतस्यनामधेयमत्राह ब्रह्माख्यमिति स्वलक्षणैःस्वरूपलक्षणैःव्यावर्तकधर्मैःअस्यजगतःउद्भवनादिहेतुभिःसृष्ट्यादिहेतुभिर्लक्षिताभावनिर्वृतिःस्वरूपानंदोयस्यसतथातम् यदेषआकाशआनंदोनस्यात्इतिश्रुतेः ५ संध्योपगमादिसंध्योपासनादिकंक्रियाकलापंचकार ब्रह्मजजाप नियतस्वाध्यायाध्ययनंकृतवान् गायत्रींवा जप्तवान् ६

सआत्मनःकलाःस्वसान्निधानाविशेषोपेतान् आत्मवान् स्वाधीनप्रयत्नः स्वाधीनमनावा ७ साध्वीनांपादबंधनादिक्रियानपेक्षाणाम् गृष्टीनांप्रथमप्रसूतानाम् ८ बद्वंबद्वंद्वयंद्वयंएकैकस्मैविप्राय ९ गोविप्र देवताःवयोवृद्धांश्च गुरुभूतान्यश्वत्थादीनिनमस्कृत्य एतत्सर्वंकीदृशमत्राह आत्मेति आत्मनःसंभूतिंसान्निधेःप्रतिमाम् मंगलानितिलादीनि १० नरलोकस्यमुक्तामुक्तस्यभूषणंअलंकारभूतम् ११ आदर्शंदर्पणम् गवादींश्चप्रेक्ष्यदेवताःप्रतिष्ठिताः कामिनामर्थिनांकामान्काम्यान्पदार्थान्किंबहुनासर्वान्कामैःपृथक्पृथक्प्रतोष्यसंतोषंजनयित्वा स्वयमपिप्रत्यनंदत संतुष्टोभूदित्यन्वयः १२ द्रव्यसंविभागक्रममाह संविभज्येति विप्रादीनुद्दिश्यस्रगादिभिस्तृतीयाचद्वितीयार्थे प्रायुंक्तस्वयंस्वीचकार १३ तावत्तदा १४ १५ स्त्रीणांमनः १६ यन्निविष्टानांयत्रसभायामुपविष्टानांअ

उपस्थायार्कमुद्यंतंतर्पयित्वात्मनःकलाः ॥ देवानृषीन्पितॄन्वृद्धान्विप्रानभ्यर्च्यचात्मवान् ७ धेनूनांरुक्मशृंगीणांसाध्वीनांमौक्तिकस्रजाम् ॥ पयस्विनीनांगृष्टीनांसवत्सानांसुवाससाम् ॥ ८ ददौरूप्यखुराग्राणांक्षौमाजिनतिलैःसह ॥ अलंकृतेभ्योविप्रेभ्योबद्वंबद्वंदिनेदिने ९ गोविप्रदेवतावृद्धान्गुरुभूतानिसर्वशः ॥ नमस्कृत्वात्मसंभूतिंमंगलानिसमस्पृशत् १० आत्मानंभूषयामासनरलोकविभूषणम् ॥ वासोभिर्भूषणैःस्वीयैर्दिव्यस्रगनुलेपनैः ११ अवेक्ष्याज्यंतथादर्शंगोवृषद्विजदेवताः ॥ कामिनांसर्ववर्णानांपौरांतःपुरचारिणाम् ॥ प्रादात्कामान्पृथक्कामैःप्रतोष्यप्रत्यनंदत १२ संविभज्याग्रतोविप्रान्स्रक्तांबूलानुलेपनैः ॥ सुहृदःप्रकृतीर्दारान्प्रायुंक्तचततःस्वयम् १३ तावत्सूतउपानीयस्यंदनंपरमाद्भुतम् ॥ सुग्रीवाद्यैर्हयैर्युक्तंप्रणम्यावस्थितोग्रतः १४ गृहीत्वापाणिनापाणिंसारथेरथमारुहत् ॥ सात्यक्युद्धवसंयुक्तःपूर्वाद्रिमिवभास्करः १५ ईक्षितोंतःपुरस्त्रीणांसव्रीडप्रेमवीक्षितैः ॥ कृच्छ्राद्विसृष्टोनिरगाज्जातहासोहरन्मनः १६ सुधर्माख्यांसभांसर्वैर्वृष्णिभिःपरिवारितः ॥ प्राविशद्यन्निविष्टानांनसंत्यंगषडूर्मयः १७ तत्रोपविष्टःपरमासनेविभुर्बभौस्वभासाककुभोवभासयन् ॥ वृतोनृसिंहैर्यदुभिर्यदूत्तमोयथोडुराजोदिवितारकागणैः १८ तत्राथमंत्रिणोराजन्नानाहास्यरसैर्विभुम् ॥ उपतस्थुर्नटाचार्यानर्तक्यस्तांडवैःसमम् १९ मृदंगवीणामुरजवेणुतालतलस्वनैः ॥ ननृतुर्जगुस्तुष्टुवुश्चसूतमागधबंदिनः २० तत्रस्थाब्राह्मणाःकेचिदासीनाब्रह्मवादिनः ॥ पूर्वेषांपुण्ययशसांराज्ञांचाकथयन्कथाः २१ तत्रैकःपुरुषोराजन्नागतोऽपूर्वदर्शनः ॥ विज्ञापितोभगवतेप्रतीहारैःप्रवेशितः २२ सनमस्कृत्यकृष्णायपरेशायकृतांजलिः ॥ राज्ञामावेदयद्दुःखंजरासंधोपरोधजम् २३ येतुदिग्विजयेतस्यसन्नतिंनाययुर्नृपाः ॥ प्रसह्यरुद्धास्तेनासन्नयुतेद्वेगिरिव्रजे २४ ॥ राजानऊचुः ॥ कृष्णकृष्णाप्रमेयात्मन्प्रपन्नभयभंजन ॥ वयंत्वांशरणंयामोभवभीताःपृथग्धियः २५ लोकोविकर्मनिरतःकुशलेप्रमत्तःकर्मण्ययंत्वदुदितेभवदर्चनेस्वे ॥ यस्तावदस्यबलवानिहजीविताशांसद्यश्छिनत्त्यनिमिषायनमोस्तुतस्मै २६

शनपानादिषडूर्मयोनसंतिनबाधंते १७ नृसिंहैःपुरुषश्रेष्ठैः १८ नानाविधैःहास्यैःहसनविषयैरसैःरागजनकवचनैः १९ नटादयोननृतुःसूतादयोजगुः २० गानानंतरंकःप्रसंगइत्यत्राह तत्रस्थाइति छागतिनिवृत्तिवाचिनाशयित्वमुपतिष्ठत्वंवासूच्यते अत्रतयोःकोविवक्ष्यतइत्यतउक्तम् आसीनाइति २१ तत्रतस्यामवस्थायाम् २२ जरासंधनकृतोपरोधोनिरोधः तस्माज्जातम् २३ गिरिव्रजेनगरे २४ पृथग्धियःयथार्थज्ञानशून्याः २५ अयथार्थज्ञानीकिंकरोतिकिंचतस्यफलमितितत्राह लोकइति उक्तार्थोयम् २६

भगवानत्रकिमर्थमवतीर्णइतितत्राह कालइति चशब्दएवार्थेसमुच्चयेवा सतांरक्षणाय खलानांदुष्टानांनिग्रहाय इदंजगत्अस्मिन्जगतिकलयाऽवतीर्णोभगवानितिकिंवदंती एवद्रूपंविनानान्यत् कार्यंकिंनाकिमपि कुतः कालःतत्तत्कालेतत्तत्कार्यसाधनसमर्थत्वात् कःखलःकोवासन्निति विशिनष्टि कश्चिदिति हेईशकश्चिज्जनस्त्वदीयंनिदेशमतियातिअतिक्रामतिसखलः किंसुकृतमृच्छति किंस्वित्त्वदीयंनिदेशमतियातिलंघयति सोऽसन्किंसुकृतमृच्छतीतिवयंनविद्मः एकःसुखच्छेदकंलोकंएकःसुखकरंऋच्छतीतिभवान्वेत्तीतिवाक्यार्थः अतिस्यादाधिकार्थोक्तौप्रशंसायामतिक्रमइति २७ स्वर्गादिसुखस्यानिर्विषयत्वेनराज्यसुखात्परंनकिमपीतिकेषांचित्प्रवादस्तत्राह स्वप्नायितमिति । स्वप्नायितंस्वप्नवत्क्षणिकं तदपिनस्वाधीनमित्याह परतंत्रमिति । तत्रतन्नित्यमित्याशयश्चतन्मरणत येषेत्तेनमृतकेनशवकल्पेनशरीरेणराज्यधुरंवहामइत्यस्यान्यः किंसुखमस्तीतितर्हितद्धानौबह्वायासात्क्लेशःस्यादितितत्राह हित्वेति यदनीहलभ्यनिवृत्तिमार्गस्थैःसाध्यमात्मानिसुखंताद्धित्वाकृपणावयं क्लिश्यामहे एवंविधंज्ञानमस्तिचेत् किमितिक्लेशइत्यतउक्तं तवेति २८ किमिदानीमावश्यकंतद्वदकिंबहुसिद्धानुवादेनेतितत्राह तन्नइति । वियुंक्ष्ववियोजय अयुतमतंगजवीर्यंअयुतगजपराक्रमं

कालोभवान्जगदिदंकलयावतीर्णःसद्रक्षणायखलनिग्रहणायचान्यत् ॥ कश्चित्त्वदीयमतियातिनिदेशमीशकिंवाजनःसुकृतमृच्छतितन्नविद्मः २७ स्वप्नायितंनृपसुखंपरतंत्रमीशशश्वद्भयेनमृतकेनधुरंवहामः ॥ हित्वायदात्मनिसुखंतदनीहलभ्यंक्लिश्यामहेतिकृपणास्तवमाययेति २८ तन्नोभवान्प्रणतशोकहरांघ्रियुग्मोबद्धान्वियुंक्ष्वमगधाधिपकर्मपाशात् ॥ योभूभुजोयुतमतंगजवीर्यमेकोबिभ्रद्रुरोधभवनेमृगराडिवावीः २९ योवैत्वया द्विनवकृत्वउदात्तचक्रोभग्नोमृधेखलुभवंतमनंतवीर्यम् ॥ जित्वानृलोकनिरतंसतुरुढदर्पोयुष्मत्प्रजाःक्षिपतिचाशुचतद्विधेहि ३० इतिमागधसंरुद्धाभवद्दर्शनकांक्षिणः ॥ प्रपन्नाःपादमूलंतेदीनानांशंविधीयताम् ३१ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ राजदूतेब्रुवत्येवंदेवर्षिःपरमद्युतिः ॥ बिभ्रत्पिंगजटाभारंप्रादुरासीद्यथा रविः ३२ गायन्गिरामधुरयाप्रियकर्माणिजन्मच ॥ द्रावयन्नषसंवाश्चलोकान्विरमयन्भृशम् ३३ तंदृष्ट्वाभगवान्कृष्णःसर्वलोकेश्वरेश्वरः ॥ ववंदउत्थितःशीर्ष्णासमभ्यःसानुगोमुदा ३४ सभाजयित्वाविधिवत्कृतासनपरिग्रहम् ॥ बभाषेसूनृतैर्वाक्यैःश्रद्धयातर्पयन्मुनिम् ३५ अपिस्विदद्यलोकानांत्रयाणामकुतोभयम् ॥ ननुभूयान्भगवतोलोकान्पर्यटतोगुणः ३६ नहितेऽविदितंकिंचिल्लोकेष्वीश्वरकर्तृषु ॥ अथपृच्छामहेयुष्मान्पांडवानांचिकीर्षितम् ३७ नारदउवाच ॥ दृष्टामयातेबहुशोदुरत्ययामायाविभोविसृजश्चमायिनः ॥ भूतेषुभश्वच्चरतःस्वशक्तिभिर्वह्नेरिवच्छन्नरुचोरुचोद्भुताः ३८ तवेहितंकोर्हतिसाधुवेदितुंस्वमाययेदंसृजतोनियच्छतः ॥ योविद्यथानात्मतयावसीयतेतस्मैनमस्तेस्वविलक्षणात्मने ३९

बिभ्रत् २९ उदात्तंउन्नतंचक्रंसैन्यंयस्यतउदात्तचक्रः आशुचआश्वेव तस्यप्रतिक्रियाम् ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ अद्यत्रयाणांलोकानामकुतोभयमपिभयनास्तिहि लोककुशला कुशलजिज्ञासयापर्यटतोभवतोमहान्गुणोभवतीत्याह नन्विति ३६ पक्षिवत्पर्यटताऽज्ञेनमयाकिंप्रयोजनमत्राह नहीति ईश्वरःकर्तायेषांतथातेषु अथतस्मात् ३७ मायामाहात्म्यानि मायिन नित्यान्व्याहतमाहात्म्यस्य दारुषुछन्नरुचःवह्नेरुचइवतवरुचोप्यद्भुताआचित्या. ३८ वह्नेरुचोमथनादिनाव्यज्यंतेनतथातवरुचइतिभावेनाह तवेति । कुतोनिर्वेदनमितितत्राह यइति । योभवानविद्ययाऽज्ञानेनात्मतयाथस्वामितयावसीयतेनिश्चीयतेशरीरिभिरितिशेषः । इतियदतोवेदनंदुःशकमित्यर्थ. । तर्हितत्सत्यंकिंनेत्याह स्वेति । स्वतोविलक्षणस्वरूपाय तस्मात्त्वामित्वमेवसत्यमिति तत्राज्ञानमेवकारणमित्यर्थःस्वरूपतोविरुद्धलक्षणस्वामिनेकदाप्यनुपहतस्वामिनइत्यर्थंइतिवा ३९

अज्ञानंमोकदापिनस्पृशेत्अस्तुतज्ज्ञानमेवनित्यंप्रज्वालितंभूयादितिप्रार्थयते जीवस्येति । अज्ञानतःसंसरतोजीवस्यानर्थवहाच्छरीरतोविमोक्षणंनजायतइतियत्तस्मादेतदेहहानायलीलावतारैस्त्वंस्वयशःप्रदीपकंज्ञानंप्रज्वालयेस्तदर्थमहंशरणंप्रपद्यइत्यन्वयः । अनेनलीलावताराविषयाज्ञानंदूरीकृत्यतत्त्वज्ञानमेवविकसितंकुर्वित्युक्तंभवति ४० यतस्त्वत्प्रसादादरमदादौविज्ञानंतत्राकिंचिदपिविज्ञाप्यमपश्यामि अथापितथापिअशेषपुरुपार्थप्राप्तौभगवद्भक्तेःमुख्यहेतुत्वेपिनरदेवानांविडंबनंयज्ञकरणम् ४१ पारमेष्ठ्येनउत्तमकल्पेनब्रह्मपदप्राप्तिहेतुनावा ४२ ४३ अंत्यावसायिनःअंत्यजातयोपि ईक्षादर्शनमभिमर्शनंस्पर्शनादिलक्षणंचैषांइतीक्षाभिमर्शिनः ४४ उक्तमेवस्फोरयति यस्येति हेअमलयशःमंगलकीर्त्तन यस्यतवाथकल्याणमतएवामलंनिर्दोषयशःविश्वपुनाति ननु गितरवैयशसोविश्वपुनानत्वं कथमित्यतउक्तं दिवीत्यादि घटांतरदीपवत्अस्पष्टस्यापिकथमित्यतउक्तं दिशांवितानामितिदिशामतेपुविशेषेणतानोविस्तारोयस्यतत्तथा तथापिनचोरवदित्याह प्रथितामिति । अथजन्मप्रभृतिश्रीमत्पादलक्षणास्पदंगतातवपादरजोवहोर्मिर्मंदाकिनीच विश्वंपुनाति अतस्तवमाहात्म्यंकिंवक्ष्यामीत्यतोनमोनमइत्युपरमामीतिवाक्यार्थः ४५ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेउत्तरार्धेवि

जीवस्ययत्संसरतोविमोक्षणंनजायतेनर्थवहाच्छरीरतः ॥ लीलावतारैःस्वयशःप्रदीपकंप्रज्वालयेस्त्वंतदहंप्रपद्ये ४० अथाप्याश्रावयेब्रह्मन्नरदेवविडंबनम् ॥ राज्ञःपैतृष्वसेयस्यभक्तस्यचचिकीर्षितम् ४१ यक्ष्यतित्वांमखेंद्रेणराजसूयेनपांडवः ॥ पारमेष्ठ्येनतद्भवाननुमोदताम् ४२ तस्मिन्देवक्रतुवरेभवंतंवैसुरादयः ॥ दिदृक्षवःसमेष्यंतिराजानश्चयशस्विनः ४३ श्रवणात्कीर्तनाद्ध्यानात्पूयंतेंत्यावसायिनः ॥ तवब्रह्ममयस्येशकिमुतेक्षाभिमर्शिनः ४४ यस्यामलंदिवियशःप्रथितंरसायांभूमौचतेमलयशोथदिशांवितानम् ॥ मंदाकिनीचतवपादरजोवहोर्मिःश्रीमत्पदास्पदगताथपुनातिविश्वम् ४५ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेउत्तरार्धेअष्टसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७८ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ इत्युदीरितमाकर्ण्यदेवर्षेरुद्धवोब्रवीत् ॥ सभ्यानांमतमाज्ञायकृष्णस्यचमहामतिः १ उद्धवउवाच ॥ यदुक्तमृषिणादेवसाचिव्यंयक्ष्यतस्त्वया ॥ कार्यंपैतृष्वसेयस्यरक्षाचशरणैषिणाम् २ यष्टव्यंराजसूयेनदिक्चक्रजयिनाविभो ॥ अतोजरासुतवधउभयार्थोमतोहिमे ३ अस्माकंचमहानर्थोह्येतेनैवभविष्यति ॥ यशश्चतवगोविंदराज्ञोबंधाद्विमुच्यतः ४ सवैर्दुर्विषहोराजानागायुतसमोबले ॥ बलिनामपिचान्येषांभीमसेनबलंविना ५ द्वैरथेसतुजेतव्योनशताक्षौहिणीयुतः ॥ ब्रह्मण्योभ्यर्थितोविप्रैर्नप्रत्याख्यातिकर्हिचित् ६

जय०टीकायांअष्टसप्ततितमोध्यायः ॥ ७८ ॥ एकांतभक्तानांभक्त्यतिशयजननायहरेर्बंधुकृत्याचरणलक्षणमाहात्म्यंकथयति । तत्रादौकृष्णकटाक्षसूचिततत्कार्यविशेषउद्धवःस्वांनीविवक्ति इतीति १ तद्भवाननुमोदतामितिदेवर्षिणायदुक्तंतस्यायमभिप्रायःहेदेवत्वयायक्ष्यतःयागंकरिष्यतःपैतृष्वसेयस्ययुधिष्ठिरस्यसाचिव्यंसाहाय्यंकार्यंकर्तव्यमिति किंचशरणैषिणाराज्ञारक्षाचकार्या २ कार्यद्वयसाधनोपायंवक्ति यष्टव्यमिति । तेनराज्ञाराजसूयेनयज्ञेनयष्टव्यं नऋष्यादिनेवयागमात्रेणतथापत्थिकृत्पनेभाव्यमित्याह दिक्चक्रेति । दिङ्मंडलंजितवता तत्राप्रमृत्वाजरासंधःकरंनददातीति यदतोजरासुतवधउभयेषामर्थःप्रयोजनं ३ युधिष्ठिरकार्यंसिद्धवत्कृत्वास्वकार्यमभिष्टौति अस्माकमिति एतेनजरासंधवधेन विमुच्यतःविमोचयतः ४ दुर्बलैर्दुर्विषहोस्तुबलिनांतुविपहस्यउक्तं बलिनामिति तर्हिंद्वंदुःखसाध्यंनेत्याह भीमसेनेति ५ द्वैरथेद्वंद्वयुद्धे तत्रोपायमाह ब्रह्मण्यइति ६

तीक्ष्णश्चैवप्रचंडश्चवृकोनामानलोमतः सपांडवस्यजठरेतेनभीमोवृकोदरइति । हननानिश्चयेकोहेतुरित्यतउक्तं तवेति त्वयासहगंतव्यंतदर्थमित्यर्थः ७ तत्कुतइतितत्राह निमित्तमात्रमिति । कालइत्याख्यरूपंसंज्ञारूपमस्यास्तीति कालाख्यारूपीतस्य ८ हेकृष्णतत्रेदंकर्मलोकक्षेमकरमितिभावेनाह गायंतीति राज्ञांदेव्यःमहिष्यःचशब्दाद्देव्यःगृहेषुतेतवइदंकर्मगायंति इदमित्यर्कितत्राह स्वशत्रुविति आत्मनःस्वामिनोनिरोधान्मोक्षणं कथंगायंतीत्यतोलुप्तोपमामाह गोप्यइति चशब्दोयथावचनःगोप्यःयथाकुंजरपतेः गजेंद्रस्यनक्राद्विमोक्षणंनक्राख्यवधंच यद्वा कुवलयापीडस्यात्मविमोक्षणं शरीरवियोगलक्षणंमरणं चाणूरादिस्वशत्रुवधंच जनकात्मजायाः सीतायाःरावणबंधाद्विमोक्षणं रावणाख्यशत्रुवधंच मुनयोवाल्मीक्यादयः वयंच तथापित्रोःदेवकीवसुदेवयोःकंसविहितशृंखलायाः विमोक्षणं कंसाख्यशत्रुवधंगायामस्तथेत्यर्थःदेव्योदेवस्त्रियोगृहेषुविमानेषुस्थित्वामोक्षणमित्यादिवा ९ किंबहुनोक्तेनायंजरासंधवधोनेकप्रयोजनोपेतइत्याह जरासधेति भूभारहरणार्थत्वेना

ब्रह्मवेषधरोभूत्वातंभिक्षेतवृकोदरः ॥ हनिष्यतिनसंदेहोद्वैरथेतवसन्निधौ ७ निमित्तमात्रमीशस्यविश्वसर्गनिरोधयोः ॥ हिरण्यगर्भःशर्वश्चकालाख्यारूपिणस्तव ८ गायंतितेविशदकर्मगृहेषुदेव्योराज्ञांस्वशत्रुवधमात्मविमोक्षणंच ॥ गोप्यश्चकुंजरपतेर्जनकात्मजायाःपित्रोश्चलब्धशरणामुनयोवयंच ९ जरासंधवधःकृष्णभूर्यर्थायोपकल्पते ॥ प्रायःकालविपाकेनतवचाभिमतःक्रतुः १० श्रीशुकउवाच ॥ इत्युद्धववचोराजन्सर्वतोभद्रमच्युतः ॥ देवर्षिर्यदुवृद्धाश्चरामश्चप्रत्यपूजयन् ११ अथादिशत्प्रयाणायभगवान्देवकीसुतः ॥ भृत्यान्दारुकजैत्रादीननुज्ञाप्यगुरून्विभुः १२ सनिर्गम्यावरोधान्स्वान्स्वसुतान्सपरिच्छदान् ॥ संकर्षणमनुज्ञाप्ययदुराजंचशत्रुहा ॥ सूतोपनीतंस्वरथमारुहद्गरुडध्वजम् १३ ततोरथद्विपभटसादिनायकैःकरालयापरिवृतआत्मसेनया ॥ मृदंगभेर्यानकशंखगोमुखैःसंघुष्टयावैककुभोनिराक्रमत् १४ प्रियाश्चकाश्चनशिबिकाभिरच्युतंसहात्मजाःपतिमनुसुव्रताययुः ॥ वरांबराभरणविलेपनस्रजःसुसंवृतानृभिरसिचर्मपाणिभिः १५ नरोष्ट्रगोमहिषखराश्वतर्यनःकरेणुभिःपरिजनवारयोषितः ॥ स्वलंकृताःपटकुटिकंबलांबराद्युपस्कराययुरधियुज्यसर्वशः १६ बलंबृहद्ध्वजपटछत्रचामरैर्वरायुधाभरणकिरीटवर्मभिः ॥ दिवांशुभिस्तुमुलरवंबभौरवेर्यथार्णवःक्षुभिततिमिंगिलोर्मिभिः १७ अथोमुनिर्यदुपतिनासभाजितःप्रणम्यतंहृदिनिदधद्विहायसा ॥ निशम्यागाद्व्यवसितमाहृतार्हणोमुकुंदसंदर्शननिर्वृतेंद्रियः १८ राजदूतमुवाचेदंभगवान्प्रेमयागिरा ॥ माभैष्टदूतभद्रंवोघातयिष्यामिमागधम् १९ इत्युक्तःप्रस्थितोदूतोयथावदवदन्नृपान् ॥ तेपिसंदर्शनंशौरेःप्रत्यैक्षंतमुमुक्षवः २० आनर्तसौवीरमरूंस्तीर्त्वाविनशनंहरिः ॥ नदीर्गिरीनतीयायपुरग्रामव्रजाकरान् २१

वतीर्णत्वात्तत्रकालांतरेदुर्योधनादिभारावरोपणहेतुत्वेनाभिमतःक्रतुरित्याहप्रायइति १० सर्वतोभद्रंसर्वप्रकारेणभद्रम् ११ १२ १३ ततःकिमभूदितितत्राह ततइति ककुभःदिशःसंघुष्टयासंघोषयंत्या १४ प्रियाश्चाच्युतंपतिंअनुययुः वस्त्रैःसुसंवृताः असिचर्मपाणिभिःनृभिःपरिवृताः १५ ततोबहिर्नरोष्ट्रादिभिःपरिवृताः परिजनयुतवारयोषितश्च पटकुट्यःवस्त्रनिर्मितमंदिराणि पटकुटिकंबलांबराणिआदिर्येषांतेतथा तेचउपस्कराःपरिकरायेषांतेतथा अधियुज्यसंयुज्यआरोप्यवा १६ रवेरंशुभिःदिवादिनंयथाभातिबृहद्ध्वजपटादेरुदाहरणमिदं क्षुभितास्तिमिंगिलाःयेषुऊर्मिषुतैःयथोतिनरोष्ट्रादेर्निदर्शनम् १७ हरेर्व्यवसितंनिश्चितंनिशम्यागात् १८ प्रेमस्नेहंयातीतिप्रेमयासोमपाशब्दवद्रूपंनेयम् १९ २० विनशनंकुरुक्षेत्रं आकरंरत्नाद्युत्पत्तिस्थानम् २१

दृषद्वतींचक्रनदीम् २२ २३ २४ २५ रमाश्रीरालयाभूःतयोरालयंश्रीधराश्रयमित्यर्थः विस्मृतःलोकेविद्यमानःविविधभ्रमोयेनसतथा २६ प्रेमजलेनआनंदाश्रुजलेनाकुलेनेत्रेंद्रियेयस्यसतथा २७
२८ उपसमीपेसमेत्यमंत्रणशीलाः २९ ३० पर्यस्तःपरिवृतः ३१ ३२ चंदनांबुसंसिक्तवर्त्मकुरुराजधामददर्शेत्यन्वयः प्रतिसद्मप्रतिगृहम् ३३ ३४ उच्छ्रितवीक्षितेनसस्मितनिरीक्षणेन ३५ उडुप

ततोदृषद्वतींतीर्त्वामुकुंदोथसरस्वतीम् ॥ पांचालानथमत्स्यांश्चशक्रप्रस्थमथागमत् २२ तमुपागतमाकर्ण्यप्रीतोदुर्दर्शनंनृणाम् ॥ अजातशत्रुर्निरगा त्सोपाध्यायःसुहृद्वृतः २३ गीतवादित्रघोषेणब्रह्मघोषेणभूयसा ॥ अभ्ययात्सहृषीकेशंप्राणाःप्राणमिवागतम् २४ दृष्ट्वाविक्लिन्नहृदयःकृष्णंस्नेहेनपांडवः॥ चिराद्दृष्टंप्रियतमंसस्वजेस्मपुनःपुनः २५ दोर्भ्यांपरिष्वज्यरमालयालयंमुकुंदगात्रंनृपतिर्हताशुभः ॥ लेभेपरांनिर्वृतिमश्रुलोचनोहृष्यत्तनुर्विस्मृतलोक विभ्रमः २६ तंमातुलेयंपरिरभ्यनिर्वृतोभीमःस्मयन्प्रेमजलाकुलेंद्रियः ॥ यमौकिरीटीचसुहृत्तमंमुदाप्रवृद्धबाष्पाःपरिरेभिरेच्युतम् २७ अर्जुनेनपरिष्व क्तोयमाभ्यांचाभिवादितः ॥ ब्राह्मणेभ्योनमस्कृत्यवृद्धेभ्यश्चयथार्हतः २८ मानिनोमानयामासकुरुसृंजयकेकयान् ॥ सूतमागधगंधर्वावंदिनश्चोपमं त्रिणः २९ मृदंगशंखपटहवीणापणववेणुभिः ॥ ब्राह्मणाश्चारविंदाक्षंतुष्टुवुर्ननृतुर्जगुः ३० एवंसुहृद्भिःपर्यस्तःपुण्यश्लोकशिखामणिः ॥ संस्तूयमानो भगवान्विवेशालंकृतंपुरम् ३१ संसिक्तवर्त्मकरिणांमदगंधतोयैश्चित्रध्वजैःकनकतोरणपूर्णकुंभैः ॥ मृष्टात्मभिर्नवदुकूलविभूषणस्रग्गंधैर्नृभिर्युवतिभिश्चवि राजमानम् ३२ उद्दीप्तदीपावलिभिःप्रतिसद्मजालनिर्यातधूपरुचिरंविलसत्पताकम् ॥ मूर्धन्यहेमकलशैरजतोरुशृंगैर्जुष्टंददर्शभवनैःकुरुराजधाम ३३ प्राप्तंनिशम्यनरलोचनपानपात्रमौत्सुक्यविश्लथितकेशदुकूलबंधाः ॥ सद्योविसृज्यगृहकर्मपतींश्चतल्पेद्रष्टुंययुर्युवतयःस्मनरेंद्रमार्गे ३४ तस्मिन्सुसं कुलइभाश्वरथद्विपद्भिःकृष्णंसभार्यमुपलभ्यगृहाधिरूढाः ॥ नार्योविकीर्यकुसुमैर्मनसोपगुह्यसुस्वागतंविदधुरुच्छ्रितवीक्षितेन ३५ ऊचुःस्त्रियःपथिनि रीक्ष्यमुकुंदपत्नीस्तारायथोडुपसहाःकिमकार्यमूभिः ॥ यच्चक्षुषांपुरुषमौलिरुदारहासलीलावलोककलयोत्सवमातनोति ३६ तत्रतत्रोपसंगम्यपौरामं गलपाणयः ॥ चक्रुःसपर्यांकृष्णायश्रेणीमुख्याहतैनसः ३७ अंतःपुरजनैःप्रीत्यामुकुंदःफुल्ललोचनैः ॥ ससंभ्रमैरभ्युपेतःप्राविशद्राजमंदिरम् ३८ पृथा विलोक्यभ्रात्रेयंकृष्णंत्रिभुवनेश्वरम् ॥ प्रीतात्मोत्थायपर्यंकात्सस्नुषापरिषस्वजे ३९ गोविंदंगृहमानीयदेवदेवेशमादृतः ॥ पूजायांनाविदत्कृत्यंप्रमोदो पहतोनृपः ४० पितृष्वसुर्गुरुस्त्रीणांकृष्णश्चक्रेभिवादनम् ॥ स्वयंचकृष्णयाराजन्भगिन्याचाभिवादितः ४१ श्वश्र्वासंचोदिताकृष्णाकृष्णपत्नीःसुवर्च सः ॥ आनर्चरुक्मिणींसत्यांभद्रांजांबवतींतथा ४२ कालिंदींमित्रविंदांचशैब्यांनाग्नजितींसतीम् ॥ अन्याश्चाभ्यागतायास्तावासःस्रङ्मंडनादिभिः ॥ ४३ सुखंनिवासयामासधर्मराजोजनार्दनम् ॥ ससैन्यंसानुगामात्यंसभार्यंचनवंनवम् ४४

सहाःउडुपेनचंद्रेणसहिताःताराः अमूभिःकिंशुभमकारि ३६ श्रेणीमुख्याःनगरप्रधानाः ३७ ३८ भ्रात्रेयंभ्रातुःपुत्रम् ३९ ४० भगिन्यासुभद्रयाच ४१ श्वश्र्वापृथया ४२ ४३ ४४

४५ येनमयेनदिव्यासभाराज्ञआहृताभगवदाज्ञयानिर्मायदत्ता ॥ ४६ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेउत्तरार्धेविजयध्वजकृतटीकायांनवसप्ततितमोऽध्याय. ॥ ७९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥
राजसूययज्ञार्थायपांडवानांदिशांजयोजरासंधवधश्चश्रीनारायणप्रसादायत्तइतितन्माहात्म्यत्वेनप्रतिपादयत्यस्मिन्नध्याये तत्रादौयुधिष्ठिरःआगतंश्रीकृष्णंस्वचिकीर्षितंविज्ञापयति एकदेति १
आभाष्यअभिमुखीकृत्य एतेषांसर्वेषांश्रोत्रादींद्रियतृप्तिजनकंइदंवक्ष्यमाणंवचनमुवाच हेत्यनेनकर्तव्यतासूचयति २ पावनीःशुद्धिकरीःभवतःविभूतीःसन्निधानविशेषस्थानेंद्रादिदेवताःयष्टुका
मः ३ तत्कार्यंभवदनुग्रहेणैतद्दुःसाधनमित्याह त्वत्पादुकेति अभद्रनशनेअशुभविध्वंसनसमर्थे परिचरंतिनित्यंपूजयंति व्यवहिताश्चेतिछंदसिव्यवधानेप्युपसर्गाणांक्रियायोगःसिद्धः प्रधान्यस्य
महतोमहनीत्यादौ अनेनभागवतस्यवेदतुल्यत्वेनाध्येयत्वादौतात्पर्यंदर्शयति भवापवर्गंसंसारत्यागंविदंति ननुतर्हिनानेनाभीष्टसिद्धिरितितत्राह आशासतइति यदितेसेवकाःआशासतेआशिष
ऐहिकासिद्धीःकामयंते तर्हिताअपिविंदंति अन्येअनुपासकानोभयंविंदंतीतिभयंविंदतीतिशेषः ४ यतोभवच्चरणसेवाफलमनुभवसिद्धमतोलोकोपिप्रत्यक्षप्रमाणोस्यमाहात्म्यंदर्शयपकरोत्वि

तर्पयित्वाखांडवेनवह्निंपांडवसंयुतः ॥ मोचयित्वामयंयेनराज्ञोदिव्यासभाहृता ४५ उवासकतिचिन्मासान्राज्ञःप्रियचिकीर्षया ॥ विहरन्रथमारुह्यफा
ल्गुनेनभटैर्वृतः ॥ इतिश्रीभा०म०द०उ०नवसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७९ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ एकदातुसभामध्येआस्थितोमुनिभिर्वृतः ॥ ब्राह्मणैःक्ष
त्रियैर्वैश्यैर्भ्रातृभिश्चसमन्वितः १ आचार्यैःकुलवृद्धैश्चज्ञातिसंबंधिबांधवैः ॥ सर्वेषामेवचैतेषामाभाष्येदमुवाचह २ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ क्रतुराजेनगो
विंदराजसूयेनपावनीः ॥ यक्ष्येविभूतीर्भवतस्तत्संपादयनःप्रभो ३ त्वत्पादुकेअविरतंपरियेचरंतिध्यायंत्यभद्रनशनेसुधियोगृणंति ॥ विंदंतियेकमल
नाभभवापवर्गमाशासतेयदितआशिषईशनान्ये ४ तद्देवदेवभवतश्चरणारविंदसेवानुभावमिहपश्यतुलोकएषः ॥ येत्वांभजंतिनभजंत्यपिवोभयेषां
निष्ठांप्रदर्शयविभोकुरुसृंजयानाम् ५ नब्रह्मणःस्वपरभेदमतिस्तवस्यात्सर्वात्मनःसमदृशःस्वसुखानुभूतेः ॥ संसेवयासुरतरोरिवतेप्रसादःसेवानुरूपउद
योनविपर्ययोत्र ६ श्रीभगवानुवाच ॥ सम्यग्व्यवसितंराजन्भवताशत्रुकर्शन ॥ कल्याणीयेनतेकीर्तिर्लोकाननुभविष्यति ७ ऋषीणांपितृदेवानांसु
हृदामपिनःप्रभो ॥ सर्वेषामेवभूतानामीप्सितःक्रतुराडयम् ८ विजित्यनृपतीन्सर्वान्कृत्वाचजगतींवशे ॥ संभृत्यसर्वसंभारानाहरस्वमहाक्रतुम् ९ एतेतु
भ्रातरोराजँल्लोकपालांशसंभवाः ॥ वशोस्मितवतातांहंदुर्जयोयोऽकृतात्मभिः १०

त्याह तदिति अपिकृष्णत्वमपिभजदभजतामुभयेषामपिजयलक्षणोत्कर्षव्यवस्थापयेत्याह येत्वामिति निष्ठोत्कर्षव्यवस्थायांनाशेतेत्रतयाच्चयोरितियादवः अनुभावःप्रभावेस्यादिति ५ सर्वसमस्यहरेर्वै
षम्यमयापात्तइतिबिभ्यादिवपरिहरति नेति ब्रह्मणःपूर्णस्यसर्वात्मनः सर्वस्वामिनःन नुपरापूर्वंपासख्यावृणक्तीत्यादिकथमित्यत्राह समदृशइति यथावस्तुदर्शिनः स्वरूपसुखस्यानुभूतिरनुभवःपूर्णानंदो
हमितियस्यसतथातस्य अयमपिस्वपरबुद्ध्यभावेहेतुः नन्वसुराणांदुःखोदयःसुराणांसुखोदयइत्ययंविशेषःकस्मादत्राह संसेवयेति उदयतीत्युदयः अतोत्रजगतिविपर्ययोनविषमोनोदेति ६ येनव्यवसि
तेनक्रतुराजेनअनुभविष्यति सत्वयाऽनुवर्त्यते ७ नकेवलंतवामीष्टोयमृष्यादीनांसर्वेषामपिहृदयंगमइत्याह ऋषीणामिति ८ तत्रेत्थंभावमाह विजित्येति सर्वसंभारान्सभृत्यसंपाद्यआहरस्वकुरुष्व ९
सांप्रतंसर्वजयेऽहंशक्तोनेतिभावेनाह एतइति लोकपालांशैःसंभवोयेषांतेतथा योहअकृतात्मभिःअनुत्पादितमत्प्रसादैः १०

भवतोदुर्जयत्वेनांकिंयस्माकमितितत्राह नेति मत्परंमद्भक्तंविभूतिभिरुपस्करसंपाद्भिः ११ विष्णोस्तेजसाप्रभावेणउपबृंहितान्परिपूरितान् १२ १३ यक्ष्यतेयष्टुकामाय १४ अत्रादिग्विजये
जरासंधोजितोमारितोवेतितत्प्रसंगोनाकर्णितइतिराज्ञोहार्दशंकांपरिहरन्निशदिग्विजयात्प्रागेवतद्वधोवृत्तइतिनात्रप्रसक्तइतिवृत्तंतद्धननमनुवदति श्रुत्वेति ननु दिशांजयादनंतरंतद्वधःकिंनस्याद्यथा
स्थितमन्यथानूद्यतेकिमर्थमितिचेन्न निर्णयग्रंथविरोधात् ननुपूर्वापराभावेकिंप्रमाणंप्रयोजनमितिचेदुच्यते पूर्वाःकथाःपरंब्रूयुःपराः पूर्वंतथैवच । मोहनार्थायदुष्टानासर्वंव्यत्यासइष्यते इत्यादिवाक्यम्
किंच जरासंधंनिहत्यैवपांडवैस्तुदेशोजिताइत्यादिस्पष्टवचनम् भगवतएवजरासंधमजितंश्रुत्वातज्जयःकथमितिध्यायतोयुधिष्ठिरस्यउद्धवोयमुपायमुवाच तमाहहरिरित्यन्वयः १५ हेतिसूचित
मितिहासंस्पष्टयति भीमसेनइत्यादिना ब्राह्मलिंगधराःब्राह्मणलक्षणानिबिभ्राणाः यतोयत्र १६ आतिथ्यवेलायांआतिथ्यपूजासमये आदित्येदिनपथ्यंगाहमानइत्यर्थः १७ १८ दुर्मर्षंदुःसहं

नकश्चिन्मत्परंलोकेतेजसायशसाश्रिया ॥ विभूतिभिर्वाभिभवेद्देवोपिकिमुपार्थिवाः ॥ ११ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ निशम्यभगवद्गीतंप्रीत्युत्फुल्लमुखांबुजः ॥ भ्रातॄन्दिग्विजयेऽयुंक्तविष्णुतेजोपबृंहितान् १२ सहदेवंदक्षिणस्यामादिशत्सहसृंजयैः ॥ दिशिप्रतीच्यांनकुलमुदीच्यांसव्यसाचिनम् ॥ प्राच्यांवृकोदरंराजन्कैकेयैःसहमद्रकैः १३ तेविजित्यनृपान्वीरानाजन्हुर्दिग्भ्यमंजसा ॥ अजातशत्रवेभूरिद्रविणंनृपयक्ष्यते १४ श्रुत्वाऽजितंजरासंधंनृपतेर्ध्यायतोहरिः ॥ आहोपायंतमेवाद्यउद्धवोयमुवाचह १५ भीमसेनोऽर्जुनःकृष्णोब्रह्मलिंगधरास्ततः ॥ जग्मुर्गिरिव्रजंतातबृहद्रथसुतोयतः १६ तंगत्वातिथ्यवेलायांगृहेषुगृहमेधिनाम् ॥ ब्रह्मण्यंसमयाचंतराजन्याब्रह्मलिंगिनः १७ राजन्विद्ध्यतिथीनस्मानर्थिनोगृहमागतान् ॥ तन्नःप्रयच्छभद्रंतेयद्वयंकामयामहे १८ किंदुर्मर्षंतितिक्षूणांकिमकार्यमसाधुभिः ॥ किंनदेयंवदान्यानांकःपरःसमदर्शिनाम् १९ योऽनित्येनशरीरेणसतांगेयंयशोध्रुवम् ॥ नाचिनोतिस्वयंकल्पःसवाच्यःशोच्यएवसः २० हरिश्चंद्रोरंतिदेवउंछवृत्तिःशिबिर्बलिः ॥ व्याधःकपोतोबहवोह्यध्रुवेणध्रुवंगताः ॥ २१ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ स्वरैराकृतिभिस्तांस्तुप्रकोष्ठैर्ज्याहतैरपि ॥ राजन्यबंधून्विज्ञायदृष्टपूर्वानचिंतयत् २२ राजन्यबंधवोह्येतेब्रह्मलिंगानिबिभ्रति ॥ ददामिभिक्षितंतेभ्यआत्मानमपिदुस्त्यजम् २३ बलेर्नुश्रूयतेकीर्तिर्वितताद्दिक्ष्वकल्मषा ॥ ऐश्वर्याद्भ्रंशितस्यापिविप्रव्याजेनविष्णुना २४ श्रियंजिहीर्षतेंद्रस्यविष्णवेद्विजरूपिणे ॥ जानन्नपिमहींप्रादाद्वार्यमाणोपिदैत्यराट् २५ जीवताब्राह्मणार्थायकोन्वर्थःक्षत्रबंधुना ॥ देहेनपतमानेननेहतांविपुलंयशः २६ इत्युदारमतिःप्राहकृष्णार्जुनवृकोदरान् ॥ हेविप्राव्रियतांकामोददाम्यात्मशिरोपिवः २७ श्रीकृष्णउवाच ॥ युद्धंनोदेहिराजेंद्रद्वंद्वशोयदिमन्यसे ॥ युद्धार्थिनोवयंप्राप्ताराजन्यानान्नकांक्षिणः २८ असौवृकोदरःपार्थस्तस्यभ्राताऽर्जुनोह्ययम् ॥ अनयोर्मातुलेयंमांकृष्णंजानीहितेरिपुम् २९

परःशत्रुः परोरिपरमात्मनोरिति १९ आचिनोति संचिनोतिउपार्जितंकरोतिवाच्योनिंद्यः २० अध्रुवेणशरीरेण २१ २२ २३ श्रूयतेकिंश्रूयतेएवहीतियोज्यम् इंद्रस्याश्रियंबलाज्जिहीर्षताहर्तुकामेनाविष्णुना ऐश्वर्याद्भ्रंशितस्य २४ वार्यमाणःशुक्रेणेतिशेषः २५ यःक्षत्रबंधुःपतमानेनदेहेनविपुलंयशोनेहतांनेहतेनाप्नोति तेनब्राह्मणार्थायजीवताक्षत्रबंधुनाकोन्वर्थोभवति नकोपीतिविचिंत्य
२६ २७ द्वंद्वशोयुद्धंद्वंद्वयुद्धम् २८ वीप्सां त्रीन्मातिस्पष्टयन्निर्दिशति असाविति २९

भोगैः स्रक्चंदनादिलक्षणैर्धनैर्वा २६ ग्रहाआदित्यादयः २७ प्रीणय्यप्रीतिंजनयित्वा २८ कृतानिकार्याणि २९ प्रकृतिभ्यःविश्वस्तभृत्येभ्य. ३० ३१ खांडवप्रस्थमिंद्रप्रस्थं दुर्हृदांशत्रूणाम् ३२शांत मृतं प्राप्तमनोरथोऽभूदितिशेषः ३३ ३४ ३५ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेउत्त०विजयध्वजकृतटीकायामेकाशीतितमोऽध्यायः ॥८१॥ श्रोतृमनोहरक्षमाजनकंवीरवीर्यवर्धनंहरेःसमवृत्तिनिद र्शनंशिशुपालवधनिगद्यतेऽस्मिन्नध्याये तत्रादौयुधिष्ठिरोभगवंतंस्तुत्वातदनुज्ञयाराजसूयप्रारंभणंवक्ति एवमित्यादिना १ यस्यतवत्रिलोकगुरवःब्रह्मादयः २ ईशमानिनामीश्वरोहमहभोगीत्याद्यभिमानवतां दीनानामात्मतत्त्वज्ञानाभावात्काष्ठगत्याकृपणानामनुशासनंदुर्मार्गप्रवृत्तित्यागेनसन्मार्गवर्तनम् ३ प्रेक्षावतइवहरेरनुशासनादिप्रवृत्तिःस्वप्रयोजनोद्देशपूर्विकेत्यकृतार्थत्वप्रसंगइतितत्राह नहीति तेजः प्रभावलक्षणाप्रभा कर्मभिःशुभाशुभलक्षणैः नकर्मणावर्धतेनोकनीयानितिश्रुतेः एकस्यापिसमाधिकसद्भावेवृद्धौकिंनस्यातामितितत्राह अद्वितीयस्येति अस्यापिपरिच्छिन्नत्वेकथमिति मंदाशंकांपरिहर

भोजयित्वावरान्नेनसुस्नातान्समलंकृतान् ॥ भोगैश्चविविधैर्युक्तांस्तांबूलाद्यैर्नृपोचितैः २६ तेपूजितामुकुंदेनराजानोमृष्टकुंडलाः ॥ विरेजुर्मोचिताः क्लेशात्प्रावृडंतेयथाग्रहाः २७ रथान्सदश्वानारोप्यमणिकांचनभूषितान् ॥ प्रीणय्यसूनृतैर्वाक्यैःस्वदेशान्प्रत्ययापयत् २८ तएवंमोक्षिताःकृच्छ्रात्कृष्णेनसुमहात्मना ॥ ययुस्तमेवध्यायंतःकृतानिचजगत्पतेः २९ जगदुःप्रकृतिभ्यस्तेमहापुरुषचेष्टितम् ॥ यथान्वशासद्भगवांस्तथाचक्रुरतंद्रिताः ३० जरासंधंघातयित्वाभीमसेनेनकेशवः ॥ पार्थाभ्यांसंयुतःप्रायात्सहदेवेनपूजितः ३१ तेगत्वाखांडवप्रस्थंशंखान्दध्मुर्जितारयः ॥ हर्षयंतःस्वसुहृदो दुर्हृदांचासुखावहाः ३२ तच्छ्रुत्वाप्रीतमनसइंद्रप्रस्थनिवासिनः ॥ मेनिरेमागधंशांतंराजाचाप्तमनोरथः ३३ अभिवाद्याथराजानंभीमार्जुनजनार्दनाः ॥ सर्वमाश्रावयांचक्रुरात्मनायदनुष्ठितम् ३४ निशम्यधर्मराजस्तुकेशवेनानुकंपितः ॥ आनंदाश्रुकणान्मुंचन्प्रेम्णानोवाचकिंचन ३५ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेउत्तरार्धेएकाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८१ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ एवंयुधिष्ठिरोराजाजरासंधवधात्प्रभो ॥ कृष्णस्यचानुभावंतंश्रुत्वाप्रीतस्तमब्रवीत् १ युधिष्ठिरउवाच ॥ यस्यत्रिलोकगुरवःसर्वेलोकमहेश्वराः ॥ वहंतिदुर्लभंलब्ध्वाशिरसैवानुशासनम् २ सभवानरविंदाक्षदीनानामीशमानिनाम् ॥ धत्तेनुशासनंभूमंस्तदत्यंतविडंबनम् ३ नह्येकस्याद्वितीयस्यब्रह्मणःपरमात्मनः ॥ कर्मभिर्वर्द्धतेतेजोह्रसतेचयथारवेः ४ नचतेऽजितभक्तानांममाहमितिमाधव ॥ त्वंतवेतिचनानाधीःपशूनामिववैकृता ५ इत्युक्त्वायाज्ञियेकालेवव्रेयुक्तान्सऋत्विजः ॥ कृष्णानुमोदितःपार्थोब्राह्मणान्ब्रह्मवादिनः ६ द्वैपायनोभरद्वाजःसुमंतुर्गौतमोऽसितः ॥ वसिष्ठश्च्यवनःकण्वोमैत्रेयःकवषस्त्रितः ७

ति ब्रह्मणइति बहिस्तथाऽस्तु अंतःपरिच्छिन्नइतितत्राह परमात्मनइति आत्मनोजीवात्परत्वेनपूर्णत्वेनमीयमानस्यपरमात्मनइत्यर्थः रवेःप्रभामंदोष्णत्वादिविशेषःकालोपाधिकोनस्वाभाविकइतिभवत्येवंनिदर्शनं हरेस्तूक्तविशेषणसामर्थ्यात्सोपिनेत्यवगमयितव्यं ४ हरेरद्वितीयत्वेकिंपुनर्न्यायेनाह नचेति हेअजितमाधवलक्ष्मीपते तेतवभक्तानांपुत्रादौममेतिदेहादावहमितिदेहांतरेत्वमितितदीयक्षेत्रादौतवेतिनानाधीर्नास्तिचशब्दःसर्वत्रेश्वरसत्तापश्यतामित्यस्मिन्नर्थेवर्ततेकीदृशीनानाधीःयथापशूनांसंस्काररहितानांबुद्धिर्वैकृताविविधप्रकारास्वार्थैताद्दृशः ५ याज्ञियेयज्ञकरणयोग्ये युक्तान्कल्पोक्तान्याथवेदिनः ६ ७

८ ९ उपहूतामुनयः यथान्येअनुपहूताअपितत्राजग्मुःतत्रद्रोणादयोप्युपहूताः १० ११ यत्रयज्ञकरणमभीष्टतमंतदेवयजनंस्वर्णलांगलैः सुवर्णलांगलैःसुवर्णमयहलैः कृष्ट्वोल्लिख्यसंशोध्यशालांकृत्वा
तत्रयथान्यायंनृपंदीक्षायांचक्रुरित्यन्वयः १२ वरुणस्ययज्ञे वरुणं अनूक्तंसमात्तदस्यतात्पर्यात्पुनरुक्तंकरोति इंद्रादयइति १३ १४ १५ १६ प्रचेतसंवरुणं सूत्येसोमाभिषवसंबं
धिन्यहनि पशुसंज्ञपनदिवसेवा १७ अग्राहंणार्हंअग्रपूजास्वीकारयोग्यंविमृशतःविचारयंतः १८ अनेकांत्यान्नानाबुद्धित्वात्सर्वेषांगुणानामेकत्वानियमाद्वाअच्युतःगुणतःस्वरूपतोवानक्षीणः
ऐश्वर्यंगुणज्यैष्ठ्योग्याग्रपूजनं गुणाःश्रुताःसुविरुद्धाश्चदेवेसंतीत्यादिश्रुतिवाक्यंहिनासूचयति सात्वतःतंत्रप्रणेतारएतेषांपतिःस्वामीगतिश्च इदंचाग्रपूजायोग्यत्वेलिंगम् १९ इंद्रोवैसर्वेषांश्रेष्ठः अग्निर्वैदे

विश्वामित्रोवामदेवःसुमतिर्जैमिनिःक्रतुः ॥ पैलःपराशरोगर्गोवैशंपायनएवच ८ अथर्वाकश्यपोधौम्योरामोभार्गवआसुरिः ॥ वीतिहोत्रोमधुच्छंदा
वीरसेनोकृतव्रणः ९ उपहूतास्तथाचान्येद्रोणभीष्मकृपादयः ॥ धृतराष्ट्रःसहसुतोविदुरश्चमहामतिः १० ब्राह्मणाःक्षत्रियावैश्याःशूद्रायज्ञ
दिदृक्षवः ॥ तत्रेयुःसर्वराजानोराज्ञांप्रकृतयोनृप ११ ततस्तदेवयजनंब्राह्मणाःस्वर्णलांगलैः ॥ कृष्ट्वातत्रयथान्यायंदीक्षायांचक्रिरेनृपम् १२ हैमाःकि
लोपकरणोवरुणस्ययथापुरा ॥ इंद्रादयोलोकपालाविरिंचभवसंयुताः १३ सगणाःसिद्धगंधर्वाविद्याधरमहोरगाः ॥ मुनयोयक्षरक्षांसिखगाःकिन्नरचार
णाः १४ राजानश्चसमाहूताराजपत्न्यश्चसर्वशः ॥ राजसूयंसमीयुःस्मराज्ञःपांडुसुतस्यवै १५ मेनिरेकृष्णभक्तस्यसूपपन्नमविस्मिताः ॥ अयाजय
न्महाराजयाजकादेववर्चसः १६ राजसूयेनविधिवत्प्रचेतसमिवामराः ॥ सूत्येहन्यवनीपालान्याजकान्सदसस्पतीन् १७ अपूजयन्महा
भागान्यथावत्सुसमाहिताः ॥ सदस्याग्र्यार्हणार्हंवैविमृशंतःसभासदः १८ नाध्यगच्छन्ननैकांत्यात्सहदेवस्तदाब्रवीत् ॥ अर्हतिह्यच्युतःश्रैष्ठ्यंभगवान्सा
त्वतांपतिः १९ एषवैदेवताःसर्वादेशकालधनादयः ॥ यदात्मकमिदंविश्वंक्रतवश्चयदात्मकाः २० अग्निराहुतयोमंत्राःसांख्यंयोगश्चयत्परः ॥ एकएवा
द्वितीयोसावैतदात्म्यमिदंजगत् २१ आत्मनात्माश्रयःसभ्याःसृजत्यवतिहंत्यजः ॥ विविधानीहकर्माणिजनयन्व्यनपेक्षया २२ ईहतेयदयंसर्वंश्रेयोधर्मा
दिलक्षणम् ॥ तस्मात्कृष्णायमहतेदीयतांपरमार्हणम् २३ एवंचेत्सर्वभूतानामात्मनश्चार्हणंभवेत् ॥ सर्वभूतात्मभूतायकृष्णायानन्यदर्शिने २४ देयं
शांतायपूर्णायदत्तस्यानंत्यमिच्छता २५ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ इत्युक्त्वासहदेवोभूत्तूष्णींकृष्णानुभाववित् ॥ तच्छ्रुत्वातुष्टुवुःसर्वेसाधुसाध्वितिसत्तमाः
२६ श्रुत्वाद्विजेरितंराजाज्ञात्वाहार्दंसभासदाम् ॥ समर्हयन्हृषीकेशंप्रीतःप्रणयविह्वलः २७

वानांमुखमित्यादेःइंद्रादिषुसत्त्वस्यकथंसंभवोभवतीतितत्राह एषवाइति योदेवानामितिश्रुतिंवाइत्यनेनगृह्णाति अचेतनमपितदधीनसत्ताकमित्याह देशेति किंबहुनासर्वमपितद्व्याप्तमित्याह यदात्म
कमिति तात्पर्यात्पुनरुक्तंकरोति क्रतवइति २० सांख्यंयथार्थज्ञानं योगःकर्मलक्षणः यःपरोविषयोयस्यसतथा उपसंहरति एकइति एतदात्माधीनम् २१ हेसभ्याः एतदात्म्यविवरणमात्मेतिउ
कार्यसमर्थंनंसृजतीत्यादि २२ फलहेतुत्वाच्चायमेवात्रयोग्यतमइत्याह यदयमिति २३ एतत्पूजौसर्वतृप्तंस्यादितिभावेनाह एवंचेति स्वस्मादन्यस्यास्वातंत्र्यंनपश्यतीत्यनन्यदर्शीतस्मै देवैःसहवर्ततइ
तिसहदेवोदेववत्तोपिग्राह्यः भारतेतद्वचनादग्रपूजादानाद्युक्तेः २४ २५ सत्तमाःसतांश्रेष्ठाः २६ २७

२८ २९ ३० ३१ ईशःकालोदुरत्ययःइतिश्रुतिःसत्यवतीअबाधितार्था तदुपपादयति वृद्धानामिति ३२ मामनूध्वंहेसर्वेसदसस्पतयः किंबालभाषितंतदाह कृष्णइति ३३ ३४ अतिव्रज्यातिक्रम्य कुलकर्मणिएतेइत्याह गोपइति ३५ एतदेवविवृणोतिवर्णेति ३६ यदोर्वंशेजातत्वात्कथंकुलाभावइतितत्राह ययातिनेति ३७ अब्रह्मवर्चसःगायत्रीजपसंबंधतेजोरहिताः ब्रह्मवेदस्ततसंबंधवचोयुक्तान्देशान्वा समुद्रमित्यादिनादाशसाम्यमापादयति ३८ शिवारुतंसृगालशब्दितम् ३९ ४० कुतोनिर्गमनमितितत्राह निंदामिति ४१ ४२ ४३ स्ववचनंसत्यकर्तुंतावत्ततःपूर्वमेवकृष्णःक्षुरांतच

तत्पादाववनिज्यापःशिरसालोकपावनीः ॥ सभार्यःसानुजामात्यःसकुटुंबोवहन्मुदा २८ वासोभिःपीतकौशेयैर्भूषणैश्चमहाधनैः ॥ अर्हयित्वाश्रुपूर्णाक्षोनाशकत्समवेक्षितुम् २९ इत्थंसभाजितंवीक्ष्यसर्वेप्रांजलयोजनाः ॥ नमोजयेतिनेमुस्तंखात्पेतुःपुष्पवृष्टयः ३० इत्थंनिशम्यदमघोषसुतःस्वपीठादुत्थायकृष्णगुणवर्णनजातमन्युः ॥ उत्क्षिप्यबाहुमिदमाहसदस्यमर्षात्संश्रावयन्भगवतेपरुषाण्यभीतः ३१ ईशोदुरत्ययःकालइतिसत्यवतीश्रुतिः ॥ वृद्धानामपियद्बुद्धिर्बालवाक्यैर्विभिद्यते ३२ यूयंपात्रविदांश्रेष्ठामामनूध्वंबालभाषितम् ॥ सदसस्पतयःसर्वेकृष्णोयत्संमतोर्हणे ३३ तपोविद्याव्रतधरान्ज्ञानविध्वस्तकल्मषान् ॥ परमर्षीन्ब्रह्मनिष्ठाँल्लोकपालांश्चपूजितान् ३४ सदसस्पतीनतिव्रज्यगोपोयंकुलपांसनः ॥ यथाकाकःपुरोडाशंसपर्यांकथमर्हति ३५ वर्णाश्रमकुलापेतःसर्वधर्मबहिष्कृतः ॥ स्वैरवर्तीगुणैर्हीनःसपर्यांकथमर्हति ३६ ययातिनैषांहिकुलंशप्तंसद्भिर्बहिष्कृतम् ॥ वृथापानरतंमत्तंसपर्यांकथमर्हति ३७ ब्रह्मर्षिसेवितान्देशान्हित्वैतेऽब्रह्मवर्चसः ॥ समुद्रंदुर्गमाश्रित्यबाधंतेदस्यवःप्रजाः ३८ एवमादीन्यभद्राणिबभाषेनष्टमंगलः ॥ नोवाचकिंचिद्भगवान्यथासिंहःशिवारुतम् ३९ भगवन्निंदनंश्रुत्वादुःसहंतत्सभासदः ॥ कर्णौपिधायनिर्जग्मुःशपंतश्चेदिपंरुषा ४० निंदांभगवतःशृण्वन्तत्परस्यजनस्यच ॥ ततोनापैतियःसोपियात्यधःसुकृताच्च्युतः ४१ ततःपांडुसुताःक्रुद्धामत्स्यकैकेयसृंजयाः ॥ उदायुधाःसमुत्तस्थुःशिशुपालजिघांसवः ४२ ततश्चैद्यस्त्वसंभ्रांतोजगृहेखड्गचर्मणी ॥ भर्त्सयन्कृष्णपक्षीयान्राज्ञःसदसिभारत ४३ तावदुत्थायभगवान्स्वान्निवार्यस्वयंरुषा ॥ शिरःक्षुरांतचक्रेणजहारापततोरिपोः ४४ शब्दःकोलाहलोप्यासीच्छिशुपालेहतेमहान् ॥ तत्राततायिनोभूपादुद्रुवुर्जीवितैषिणः ४५ चैद्यदेहस्थितंज्योतिर्वासुदेवमुपाविशत् ॥ पश्यतांसर्वभूतानामुल्केवभुविखाच्च्युता ४६ जन्मत्रयानुगुणितवैरसंरब्धयाधिया ॥ ध्यायंस्तन्मयतांयातोभावोहिभवकारणम् ४७ वर्णितंतदुपाख्यानंमयातेबहुविस्तरम् ॥ वैकुंठवासिनोर्जन्मविप्रशापात्पुनःपुनः ४८

क्रेणक्षुरधारसुदर्शनेनरिपोःशिरोजहारेत्यन्वयः ४४ ४५ ज्योतिर्जयचैतन्यात्मकं खादाकाशाच्च्युतोल्काभुवीव ४६ जन्मत्रयेनुगुणितेनसंवर्धितेनवैरेणशत्रुभावेनविशिष्टेनेतरेणज्ञानेनसंरब्धयासमृद्धिकयाधियाध्यायंस्तन्मयतांद्वेषमयतांअसुरोभगवत्प्रधानतांजययोयातःतथाहि भावोभक्तिर्भवकारणंमोक्षस्यकारणंभवति ४७ तयोरुपाख्यानंवैकुंठवासिनोर्जयविजययोर्विप्रशापात्पुनःपुनर्जन्म ४८

भगवतेऽग्रपूजासमर्पणेनयुधिष्ठिरःकृतकृत्यःकिमुतऋत्विगादिभ्योपियथाविहितदक्षिणामदादितितत्राह ऋत्विग्भ्यइत्यादिना एकराट्चक्रवर्ती ४९ ५० राजसूयावभृथविहितकर्मणा ब्रह्मणांविप्राणां क्षत्राणांमंडलेश्वराणांसभामध्ये सुराडिंद्रः ५१ ५२ बंधुभूतशिशुपालवधलक्षणंहरेःकर्मनपुण्यसाधनंकिंतुतद्विपरीतकारणमितिमंदाशंकांपरिहरन्फलमाह इदमिति ॥ ५३ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेउत्तरार्धेविजयध्वजकृतटीकायांद्व्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८२ ॥ अनेनानंतरातीताध्यायोक्तमेवप्रश्नपूर्वकंविस्तृत्यकथयति अजातशत्रोरित्यादिना १ २ ३ ४ ५ ६ ७ ऋत्विजश्चसदस्या

ऋत्विग्भ्यःससदस्येभ्योदक्षिणांविपुलामदात् ॥ सर्वान्संपूज्यविधिवच्चक्रेवभृथमेकराट् ४९ साधयित्वाक्रतुंराज्ञःकृष्णोयोगेश्वरेश्वरः ॥ हत्वाचचेदिपंतत्रविजहारयथासुखम् ५० राजसूयावभृथ्येनस्नातोराजायुधिष्ठिरः ॥ ब्रह्मक्षत्रसभामध्येशुशुभेसुरराडिव ५१ राज्ञासभाजिताःसर्वेसुरमानवखेचराः ॥ कृष्णंक्रतुंचशंसंतःस्वधामानिमुदाययुः ५२ यइदंकीर्तयेद्विष्णोःकर्मचैद्यवधादिकम् ॥ राज्ञांमोक्षविधानंचसर्वपापैःप्रमुच्यते ॥ ५३ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेउत्तरार्द्धेशिशुपालवधोनामद्व्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८२ ॥ राजोवाच ॥ अजातशत्रोस्तंदृष्ट्वाराजसूयमहोदयम् ॥ सर्वेमुमुदिरेब्रह्मन्देवायेचसमागताः १ दुर्योधनंवर्जयित्वाराजानऋषयःसुराः ॥ इतिश्रुतंनोभगवंस्तत्रकारणमुच्यताम् ॥ २ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ पितामहस्यतेयज्ञेराजसूयेमहात्मनः ॥ बांधवाःपरिचर्यायांतस्यासन्प्रेमबंधनाः ३ भीमोमहानसाध्यक्षोधनाध्यक्षःसुयोधनः ॥ सहदेवस्तुपूजायांनकुलोद्रव्यसाधने ४ सतांशुश्रूषणेजिष्णुःकृष्णःपादावनेजने ॥ परिवेषणेद्रुपदजाकर्णोदानेमहामनाः ५ युयुधानोविकर्णश्चहार्दिक्योविदुरादयः ॥ बाल्हीकपुत्राभूर्याद्यायेचसंतर्दनादयः ६ निरूपितामहायज्ञेनानाकर्मविशारदाः ॥ प्रवर्तंतेस्मराजेंद्रराज्ञःप्रियचिकीर्षया ७ ऋत्विक्सदस्यबहुवित्सुसुहृत्तमेषु स्विष्टेषुसूनृतमहार्हणदक्षिणाभिः ॥ चैद्येचसात्वतपतेश्चरणंप्रविष्टेचक्रुस्ततस्त्ववभृथस्नपनंद्युनद्याम् ८ मृदंगशंखपणवसतूर्यानकगोमुखाः ॥ वादित्राणिविचित्राणिनेदुरारान्महोत्सवे ९ नर्तक्योननृतुर्हृष्टागायकायूथशोजगुः ॥ वीणावेणुतलोन्नादस्तेषांसदिवमस्पृशत् १० चित्रध्वजपताकाग्रैरिभेंद्रस्यंदनार्वभिः ॥ स्वलंकृतैर्भटैर्भूपानिर्ययूरुक्ममालिनः ११ यदुसृंजयकांबोजाःकुरुकोशलकेकयाः ॥ कंपयंतोभुवंसैन्यैर्यजमानपुरःसरैः १२ सदस्यर्त्विग्द्विजश्रेष्ठाब्रह्मघोषेणभूयसा ॥ देवर्षिपितृगंधर्वास्तुष्टुवुःपुष्पवर्षिणः १३ स्वलंकृतानरानार्योगंधस्रग्भूषणांबरैः ॥ विलिंपंतोभिषिंचंतोविजह्रुर्विविधैरसैः १४ तैलगोरसगंधोदहरिद्रासांद्रकुंकुमैः ॥ पुंभिर्लिप्ताःप्रलिंपंत्योविजह्रुर्वारयोषितः १५ गुप्तानृभिर्निरगमन्नुपलब्धुमेतद्देव्योयथादिविविमानवरैर्नृदेव्यः ॥ तामातुलेयसखिभिःपरिषिच्यमानाःसव्रीडहासविकसद्वदनाविरेजुः १६

श्चबहुविदश्चतेतथातेषुसुहृत्तमेषुस्विष्टेषुसुपूजितेषुसत्सु ततःकालव्यवधानमंतरेण ८ आराद्दूरेसमीपेच ९ १० ११ १२ १३ रसैश्चहरिद्रादिरागजलैः १४ एतदेवाह तैलेत्यादिना १५ नृदेव्यःराज्ञः एतदुपालब्धुंचक्षुर्विषयंस्थकंनिरगमन्नित्यन्वयः देव्यःदेवस्त्रियः मातुलेयैःसखिभिश्च १६

हतीभिःजलसेचनपात्रैः मलधियांविषयाविष्टानां रुचिरैर्भूषणैःसमेताः १७ १८ पत्नीसंयाजावभृथ्याख्येष्टिभिश्चरित्वाकृत्वा १९ २० अहते अधौते २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ यस्मिन्पुरेविश्वसृजाकृष्णेनतस्मिन्ताभिःश्रीभिःसहद्रुपदराजसुतापतिमुपतस्थइत्यन्वयः ३२ ३३ स्वचक्षुपास्वदृष्टिभूतेन ३४ ३५ वालव्यजनसंकुलैःचामरास्तैभि

तादेवरानुतसखीन्सिषिचुर्दृतीभिःक्लिन्नांबराविकृतिगात्रकुचोरुमध्याः ॥ औत्सुक्यमुक्तकबरच्यवमानमाल्याःक्षोभंदधुर्मलधियांरुचिरैःसमेताः १७ स सम्राड्रथमारूढःसदश्वंरुक्ममालिनम् ॥ व्यरोचतस्वपत्नीभिःक्रियाभिःक्रतुराडिव १८ पत्नीसंयाजावभृथ्यैश्चरित्वातेतमृत्विजः ॥ आचांतंस्नापयांचक्रुर्गंगायांसहकृष्णया १९ दिविदुंदुभयोनेदुर्नरदुंदुभिभिःसमम् ॥ मुमुचुःपुष्पवर्षाणिदेवर्षिपितृमानवाः २० सस्नुस्तत्रततःसर्वेवर्णाश्रमयुताजनाः ॥ अथराजाऽहतेक्षौमेपरिधायस्वलंकृतः २१ ऋत्विक्सदस्यविप्रादीनानर्चाभरणांबरैः ॥ बंधूञ्ज्ञातीन्नृपान्मित्रान्सुहृदोन्यांश्चसर्वशः २२ अभीक्ष्णंपूजयामासनारायणपरोनृपः २३ सर्वेजनाःसुररुचोमणिकुंडलस्रगुष्णीषकंचुकदुकूलमहार्घ्यहाराः ॥ नार्यश्चकुंडलयुगालकवृंदजुष्टवक्त्रश्रियःकनकमेखलयाविरेजुः २४ अथर्त्विजोमहाशिक्षाःसदस्याब्रह्मवादिनः ॥ विप्रक्षत्रियविट्शूद्राराजानोयेसमागताः २५ देवर्षिपितृभूतानिलोकपालाःसहानुगाः ॥ पूजितास्तमनुज्ञाप्यस्वधामानिययुर्मुदा २६ हरिदासस्यराजर्षेराजसूयमहोदयम् ॥ नैवातृप्यन्प्रशंसंतःपिबन्मर्त्योयथामृतम् २७ ततोयुधिष्ठिरोराजासुहृत्संबंधिबांधवान् ॥ प्रेम्णानिवासयामासकृष्णंचत्यागकातरः २८भगवानपितत्रांगन्यवात्सीत्तत्प्रियंकरः ॥ प्रस्थाप्ययदुवीरान्स्वान्सारोराजासुहृत्संबंधिबांधवान् ॥ प्रेम्णानिवासयामा सकृष्णंचत्यागकातरः २८ भगवानपितत्रांगगन्यवात्सीत्तत्प्रियंकरः ॥ प्रस्थाप्ययदुवीरान्स्वान्सांबादींश्चकुशस्थलीम् २९ इत्थंराजाधर्मसुतोमनोरथमहार्णवम् ॥ सुसमृद्धंसमुत्तीर्यकृष्णेनासीद्गतज्वरः ३० एकदांतःपुरेतस्यवीक्ष्यदुर्योधनःश्रियम् ॥ अतप्यद्राजसूयस्यमहित्वंचाच्युतात्मनः ३१ यस्मिन्नरेंद्रदितिजेंद्रसुरेंद्रलक्ष्म्योनानाविभांतिकिलविश्वसृजोपक्लृप्ताः ॥ ताभिःपतिंद्रुपदराजसुतोपतस्थेयस्यांविषक्तहृदयःकुरुराजएषः ३२ यस्मिंस्तदामधुरिपोर्महिषीसहस्रंश्रोणीभरेणशनकैःक्वणदंघ्रिशोभम् ॥ वक्षःसुचारुकुचकुंकुमशोणहारंश्रीमन्मुखंचचलकुंतलकुंतलाढ्यम् ३३ सभायांमयक्लृप्तायांक्वापिधर्मसुतोविराट् ॥ वृतोनुजैर्बंधुभिश्चकृष्णेनापिस्वचक्षुषा ३४ आसीनःकांचनेसाक्षादासनेमघवानिव ॥ पारमेष्ठ्याश्रियाजुष्टःस्तूयमानश्चबंदिभिः ३५ उपास्यमानोविप्रेंद्रैर्नानादेशसमागतैः ॥ दोधूयमानोधवलैर्वालव्यजनसंकुलैः ॥ रराजराजशार्दूलोदिविदेवपतिर्यथा ३६ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेउत्तरार्धेत्र्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८३ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ तत्रदुर्योधनोराजापरीतोभ्रातृभिःप्रियैः ॥ किरीटमालीन्यविशदसिहस्तःक्षिपन्रुषा १

तवायुभिः दोधूयमानःवीज्यमानः ३६ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधे उत्तरार्धेविजयध्वजकृतटीकायांत्र्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८३ ॥ ७ ॥ द्वित्रेष्वध्यायेषुशाल्ववधमाहात्म्यंकथयति तत्रादौभूभारहरणहेतुदुर्योधनस्यतेजःक्षातिंचवक्ति तत्रेत्यादिना तत्रसभायाम् १

आचितंनिचितंव्याप्तमितिहलायुधः २ पुरःअग्रतःस्फाटिकमणिनिबद्धाम् ३ ४ योगेश्वरेणश्रीकृष्णेनानुज्ञातः साम्नासांत्ववचनेन ५ ६ ७ आत्मनास्वेनैवईहितंचेष्टितंआत्मनिमनसिस्मर
न्भद्रमितिशेषः तत्रकथांतरंवक्तुंतन्नारदागमनमाह तदेति ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ रुक्म्यादीन्राज्ञःसमाजंसंमेलनम् आनृण्यंऋणाभावकरणम् १६ शिशुपालद्रुम

स्थलेप्यमृद्धाद्भ्रांतंहरिनीलोपलाचिते ॥ स्थलंपुष्करिणींमत्वासर्वैवंजहसुर्जनाः २ आगच्छन्नेवमुर्वीशःपुरःपुष्करिणींक्वचित् ॥ विलोक्यस्फाटिकांभू
मिमन्वानोव्यपतज्जले ३ जहासमीमस्तंदृष्ट्वास्त्रियोभूपाश्चकेचन ॥ निवार्यमाणाअप्यंगराज्ञाकृष्णानुमोदिताः ४ अजातशत्रुराकर्ण्यवस्त्रस्रग्भूषणादि
कम् ॥ संप्रेष्याह्वापयामाससाम्नायोगेश्वरेणच ५ तदनादृत्यसत्कारंव्रीडावनतकंधरः ॥ जाज्वल्यमानहृदयोनजगामतदंतिकम् ६ सव्रीडितोवाग्व
दनोरुषाज्वलन्निष्क्रम्यतूर्णींप्रययौगजाह्वयम् ॥ हाहेतिशब्दःसुमहानभूत्तदाअजातशत्रुर्विमनाइवाभवत् ७ बभूवतूर्ष्णींभगवान्भुवोभरंजिहीर्षुरात्मे
हितमात्मनिस्मरन् ॥ तदाविरासीज्जगदीशसन्निधौमुनिःसुराराधितपादपंकजः ८ उपेत्यनारदःसर्वैःसदस्यैरभिपूजितः ॥ कृष्णेनाभ्यर्चितःसम्यगुपविष्टोनृ
पांतिके ९ उवाचधर्मराजस्तंप्रणिपत्ययथाविधि ॥ भवान्सर्वत्रगोब्रह्मन्सर्वकालेष्वसंगतः १० नृपाणांशौर्ययुक्तानांसर्वमंडलवासिनाम् ॥ इदानींकतमःशू
रोनित्योद्योगेनवर्त्तते ११ इतितेनोदितांवाणीमाकर्ण्यमुनिरब्रवीत् १२ नारदउवाच ॥ भग्नदर्पान्नृपाःसर्वेकृष्णेनाप्रतिमौजसा ॥ वसंतिविषयेस्वेस्वेनष्टचेष्टा
गतश्रियः १३ एकएवमहोत्साहःक्षत्रियाणांदुराग्रही ॥ जातःशाल्वेषुनृपतिर्बहुपादातिवाहनः १४ भ्रातर्युपरतेयुद्धेविष्णुनालोकजिष्णुना ॥
ब्रह्मदत्तसुतेहंसेयमुनायांमहात्मना १५ कृष्णद्विडेत्यराज्ञोसौरुक्म्यादीन्कुंडिनेपुरे ॥ समाजंकारयामासभ्रातुरानृण्यकांक्षया १६ शिशुपालद्रुममुखै
र्दंतवक्रपुरःसरैः ॥ पराजितेषुसंग्रामेजरासंधादिषुप्रभो १७ शाल्वःप्रतिज्ञामकरोच्छृण्वतांसर्वभूभुजाम् ॥ अयादवींक्ष्मांकरिष्येपश्यंतुममपौरुषम्
१८ इतिमूढःप्रतिज्ञायतपसेप्राविशद्वनम् ॥ गतेतस्मिन्बहून्वर्षान्प्रतीक्ष्यतदुपागमम् १९ तदनंतरजोमात्यैरभिषिक्तोनृपार्थिभिः ॥ तपस्तप्त्वासनृ
पतिर्देवंपशुपतिंप्रभुम् २० आराधयामासवनेपांसुमुष्टिंसकृद्ग्रसन् ॥ संवत्सरांतेभगवान्संतुष्टःसउमापतिः २१ वरेणच्छंदयामासशाल्वंशरणमागतम्
॥देवासुरमनुष्याणांगंधर्वोरगरक्षसाम् २२ अभेद्यंकामगंवव्रेसयानंवृष्णिभीषणम् ॥ तथेतिगिरिशादिष्टोमयःपरपुरंजयः २३ पुरंनिर्मायशाल्वायप्रा
दात्सौभमयस्मयम् ॥ सलब्ध्वाकामगंयानंतमोधामदुरासदम् २४ आययौस्वंजनपदंसमग्रबलवाहनम् ॥ इदानींराजपुत्राणांसएवोद्योगवान्नृप २५

दुर्मुखैःसहजरासंधादिषुसत्सु १७ १८ १९ तस्यशाल्वस्यानंतरजोऽनुजः २० २१ छंदयामास तृप्तमकरोत् २२ अयस्मयंअयोमयम् अयस्मयादीनिच्छंदसीतिपाणिनिः नीलरश्मिपुं
जात्मकत्वात्तमोधामेत्युच्यते २४ २५

२६ २७ सूनृतैःसूनृताभिः २८ २९ स्वसैनिकान्स्वसेनानायकान् ॥ ३० ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेउत्त०विजयध्वजकृतटीकायांचतुरशीतितमोऽध्यायः ॥ ८४ ॥ ॥ ७ ॥ तथामहोत्सवसमेतत्वेन शाल्वःसंक्रुद्धोभूदितिशेषः १ २ आगत्यचांतरिक्षेतंविमानमावसंस्तस्मिन्विमानेस्थितःयुयुधेइत्यन्वयः ३ संप्रहारप्रकारमाह पुरीमिति अट्टालोऽट्टः तोलिकावीथिकागृहपंक्तिमध्यपद्धतिरित्यर्थः ४ विहायसआकाशादासारोवेगवान्वर्षस्तत्सहिताःशर्कराःक्षुद्रपाषाणाः चक्रवातोमंडलवायुः ५ शंसुखम् ६ ७ ८ ९ १० उष्णागावोयस्यसउष्णगुःसूर्यः

इतिधर्मसुतःश्रीमान्श्रुत्वातन्नारदोदितम् ॥ पार्श्वेभगवतःशौरेःशनैर्मुखमवैक्षत २६ निशम्यतद्वासुदेवोधैर्यसारोनिराकुलः ॥ किंचित्प्रहस्यास्तुनामेत्याहसाहिमहात्मता २७ पूजयित्वाकृर्षिंसम्यक्सूनृतैर्गीर्भिरच्युतः ॥ चिराभिलषितःसोपिप्राप्तःसाध्वित्यचिंतयत् २८ उग्रसेनंयदुपतिंयुयुधानंचमाधवः ॥ अक्रूरंकृतवर्माणमन्यांश्चयदुपुंगवान् २९ प्रेषयामासरक्षायैद्वारवत्याःस्वसैनिकान् ३० ॥ इतिश्रीभा॰म॰द॰उ॰चतुरशीतितमोऽध्यायः ॥ ८४ ॥ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ तथावसतिगोविंदेशक्रप्रस्थेमहात्मनि ॥ ससानुजेचैवनृपेकृतकृत्येयुधिष्ठिरे १ आकर्ण्यशाल्वःसंक्रुद्धोदमघोषसुतंहतम् ॥ जरासंधंचसुहृदंराजसूयंक्रतुंकृतम् २ ययौद्वारावतींशाल्वोवैरंवृष्णिकृतंस्मरन् ॥ तमावसन्नंतरिक्षेयुयुधेभरतर्षभ ३ पुरींबभंजोपवनान्युद्यानानिचसर्वशः ॥ सगोपुराणिद्वाराणिप्राकाराट्टालतोलिकाः ४ विहायसोविमानाग्र्यान्निपेतुःशस्त्रवृष्टयः ॥ शैलाद्रुमाश्चाशनयःसर्पाआसारशर्कराः ॥ प्रचंडश्चक्रवातोभूद्रजसाच्छादितादिशः ५ इत्यर्द्यमानासौभेनकृष्णस्यनगरीभृशम् ॥ नाभ्यपद्यतशंराजन्त्रिपुरेणयथामही ६ प्रद्युम्नोभगवान्वीक्ष्यमथ्यमानानिजाःप्रजाः ॥ माभैष्टेत्यभ्यधाद्वीरोवाचःपित्रोरनुस्मरन् ७ सात्यकिश्चारुदेष्णश्चसांबोक्रूरःसहानुजैः ॥ हार्दिक्योभानुविंदश्चगदश्चशुकसारणौ ८ अपरेचमहेष्वासारथयूथपयूथपाः ॥ निर्ययुर्दंशितागुप्तारथनागाश्वपत्तिभिः ९ ततःप्रववृतेयुद्धंशाल्वानांयदुभिःसह ॥ यथासुराणांविबुधैस्तुमुलंरोमहर्षणम् १० तांचसौभपतेर्मायांदिव्यास्त्रैरुक्मिणीसुतः ॥ क्षणेननाशयामासनैशंतमइवोष्णगुः ११ विव्याधपंचविंशत्यास्वर्णपुंखैरयोमुखैः ॥ शाल्वस्यध्वजिनीपालंशरैःसन्नतपर्वभिः १२ शतेनाताडयच्छाल्वमेकैकेनास्यसैनिकान् ॥ विव्याधदशभिर्नेतॄन्वाहनानित्रिभिस्त्रिभिः १३ तदद्भुतंमहत्कर्मप्रद्युम्नस्यमहात्मनः ॥ दृष्ट्वातंपूजयामासुःसर्वेऽस्यपुरवासिनः १४ बहुरूपैकरूपंतद्दृश्यतेनचदृश्यते ॥ मयमायाकृतंयानंदुर्विभाव्यंजनैरभूत् १५ क्वचिद्भूमौक्वचिद्व्योम्निक्वचित्संधौक्वचिद्गिरौ ॥ अलातचक्रवद्भ्राम्यत्सौभंतद्दुरवस्थितम् १६ यत्रयत्रोपलक्ष्येततस्यसौभस्यसैनिकः ॥ शाल्वस्ततस्ततोऽमुंचन्शरान्सात्वतयूथपाः १७ शरैरग्न्यर्कसंकाशैराशीविषदुरासदैः ॥ पीड्यमानःपुरानीकःशाल्वोमुह्यत्परेरिति १८

११ १२ १३ अस्यप्रद्युम्नस्य १४ १५ दुरवस्थितंनैकत्रस्थितमभूदितिशेषः १६ तस्यसौभस्यसैनिकःसेनासहितःशाल्वःयत्रयत्रोपलक्ष्येत सात्वतयूथपाः ततःशरानमुंचन्नित्यन्वयः १७ इतिपरैःशरैःअर्द्यमानःपुरास्थितानीकः १८

शाल्वस्यानीकपः सेनानायकाःतेषांशत्राणामाघे: १९ २० रथिनिमाणसंदिग्धेसारथीरथमाहरेत् जीवयेद्युद्धतःसाधुयुद्धकर्मविशारदइतियुद्धमीवेत् २१ अपसर्पणंअपसरणं २२ कुतोसाध्वि त्यतस्तदाह नेति मद्विना २३ धर्मसाधनाद्युद्धादपगतोहापितृभ्यांपृष्टः तत्रपित्रोःगात्मनामयाकृतमक्षमंकिंनुकथनुवक्ष्यइत्यन्वयः २४ किंचेदद्. सहमित्याह व्यक्तमिति जामयःसहोदर्यःकथंकथं तीतितत्राह क्लैब्यमिति हेवीरमृधेअन्यैःसहकथंक्लैब्यंगतस्तत्कथ्यतामिति २५ कोयधर्मइतितत्राह सूतइति १६ उपसृष्टःउपद्रुतः २७ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेउ० विजयध्वजकृतटीकायांपंचा

शाल्वानीकपशस्त्रौघैर्वृष्णिवीराभृशार्दिताः ॥ नतत्यजूरणंस्वंस्वंलोकद्वयजिगीषवः १९ शाल्वामात्योद्युमान्नामप्रद्युम्नात्प्राक्प्रपीडितः ॥ आसाद्यगद यागुर्व्याव्याहत्यव्यनदद्बली २० प्रद्युम्नंगदयाशीर्णवक्षस्थलमरिंदमम् ॥ अपोवाहरणात्सूतोधर्मविद्दारुकात्मजः २१ लब्धसंज्ञोमुहूर्तेनकार्ष्णिःसारथि मब्रवीत् ॥ असाध्विदमहोसूतयद्रणान्मेऽपसर्पणम् २२ नयदूनांकुलेजातःश्रूयतेरणविच्युतः ॥ विनामत्क्लीबचित्तेनसूतेनप्राप्तकिल्बिषात् २३ किंनु वक्ष्येभिसंगम्यपितरौरामकेशवौ ॥ युद्धात्सम्यगपक्रांतःपृष्टस्तत्रात्मनाक्षमम् २४ व्यक्तंमेकथयिष्यंतिहसंत्योभ्रातृजामयः ॥ क्लैब्यंकथंगतोवीरसहा न्यैःकथ्यतांमृधे २५ सूतउवाच ॥ धर्मविजानतायुष्मत्कृतमेतन्मयाविभो ॥ सूतःकृच्छ्रगतंरक्षेद्रथिनंसारथिंरथी २६ एतद्विदित्वातुभवान्मयापो हितोरणात् ॥ उपसृष्टःपरेणेतिमूर्च्छितोगदयाहतः २७ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेउत्तरार्द्धेपंचाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८५ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ इतिसूतोदितांवाणीमाकर्ण्ययदुनंदनः ॥ पुनरात्तप्रहरणःसूतमाहरणांगणे १ पश्यसूतद्युमानेषदंशितोधृतकार्मुकः ॥ नयमांद्युमतःपार्श्वंवीरस्ये त्याहसारथिम् २ आद्रवंतंस्वसैन्यानियुमंतंरुक्मिणीसुतः ॥ प्रतिहत्यरुषाविध्यन्नाराचैरष्टभिःस्मयन् ३ चतुर्भिश्चतुरोवाहान्सूतमेकेनचाहनत् ॥ द्वा भ्यांचकेतुधनुषीद्युमतोन्येनवैशिरः ४ गदःसात्यकिरक्रूरःसांबश्चशुकसारणौ ॥ वसुदेवोग्रसेनौचजघ्नुःसौभपतेर्बलम् ५ पेतुःसमुद्रेबहवःशाल्वेयाभिन्न कंधराः ॥ एवंयदूनांशाल्वानांनिघ्नतामितरेतरम् ६ रणंत्रिनवरात्रंतुतुमुलंरोमहर्षणम् ॥ इंद्रप्रस्थंगतःकृष्णआहूतोधर्मसूनुना ७ राजसूयेनिवृत्तेचशि शुपालेरणेहते ॥ अलक्षयद्दुःशकुनान्घोरान्संग्रामशंसिनः ८ कुरुवृद्धाननुज्ञाप्यमुनींश्चब्राह्मणैःसह ॥ अन्वीयमानःसामात्यैःपांडवैर्निर्ययौपुरात् ९ स गत्वाकिंचिदध्वानंस्थापयित्वापुरौकसः ॥ पृथासुताननुज्ञाप्यप्रणतानश्रुलोचनान् १० सुवर्णशिबिकारूढैरवरोधवधूजनैः ॥ गजाश्वरथपादातिसह स्रैरपिसंयुतः ॥ अन्वीतराजकटकःप्रतस्थेपश्चिमामुखः ११ शाल्वोपिकुरुशार्दूलविमानेनखचारिणा ॥ अपावृत्यरणाद्राष्ट्रंस्वमेवाभ्यार्दितोययौ १२ गच्छमानस्यशाल्वस्यसांबोभिद्रुत्यपृष्ठतः ॥ शाल्वामात्यंक्षेमधूर्तिंबाणैर्निर्भिद्येयमक्षयम् १३

शीतितमोऽध्यायः ॥ ८५ ॥ यदूनांदयतीतियदुनंदनः एषद्युमान् दंशितोरणांगणेआस्तेइतिशेषः ततःकिंतत्राह नयेति १ २ ३ ४ ५ ६ त्रिनवरात्रंसप्तविंशद्रात्रं अरिमित्रवत्सरेकृष्णहारयनंदति इंद्रप्रस्थमिति ७ ८ ९ १० ११ रणादपावृत्यरणविहायेत्यर्थः १२ १३

अखिलात्समस्तप्रकृतिजनात्वल्लभंप्रियतमं १४ ससज्जसंगतः १५ १६ १७ १८ साल'प्राकारः प्रतोलीविशिखारथ्येतिहलायुधः प्रतोलिरेवप्रतोलिका प्रस्तरापूर्णदीर्घिकापाषाणपूरितपारिखां गंतुमितिशेषः १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ सव्यंहस्तं २९ ३० सख्युर्भार्यांशिशुपालस्यसंकल्पजायारुक्मिणी ३१ ३२ अपुनरावृत्तिंमरणंयमगृहंवा ३३ ३४ यस्यत

सेनापतिंविविंदाख्यंशाल्वस्याखिलवल्लभम् ॥ निरुध्यपथिगच्छंतंप्रद्युम्नःप्राहरच्छरैः १४ प्रद्युम्नेनातिविद्धोसौगृहीत्वाखड्गचर्मणी ॥ ससज्जरौक्मिणेयेन तदभूद्रणमद्भुतम् १५ मंडलानिविचित्राणिचरतस्तस्यसंगरे ॥ कृपाणेनयदुश्रेष्ठःशिरःकायादपाहरत् १६ विभ्रष्टमार्गासासेनाहतप्रवरयूथपा ॥ विदुद्रावयथाकामंप्राणत्राणपरायणा १७ देवोपिद्वारकामेत्यवेगेनगरुडध्वजः ॥ ददर्शनगरींभग्नप्रासादाट्टालगोपुराम् १८ विशीर्णतोरणांरुग्णतुंगसालप्रतोलिकाम् ॥ विध्वस्तोपवनोद्यानांप्रस्तरापूर्णदीर्घिकाम् १९ निःस्वाध्यायवषट्कारामालोक्यद्वारकांपुरीम् ॥ अपृच्छत्कृतवर्माणंकिमेतादिति दुर्मनाः २० तेनोक्तंसर्वमाकर्ण्यशाल्वराजविचेष्टितम् ॥ प्रतिजज्ञेयदुपतिःशृण्वतांसर्वसात्वताम् २१ अनुद्धृत्यतमद्यैवसौभंहत्वादुरात्मकम् ॥ सौभंनिपात्यजलधौप्रवेक्ष्येद्वारकामिति २२ सरथंशैब्यसुग्रीवमेघपुष्पबलाहकैः ॥ युक्तंबहुप्रहरणमग्रावस्थितदारुकम् २३ आरुह्यभगवान्विष्णुर्गरुडध्वजमुत्तमम् ॥ प्रययौसौभपदवींमनोमारुतरंहसा २४ तथागत्वासुदूरंतमंभोधेःकुक्षिमाश्रितम् ॥ ददर्शसौभंतन्मध्येशाल्वंचसमलंकृतम् २५ शाल्वश्चकृष्णमालोक्यहतप्रायबलेश्वरः ॥ प्राहरत्कृष्णमूतायशक्तिंभीमांदृढांमृधे २६ तामापतंतींनभसिमहोल्कामिवरंहसा ॥ भासयंतींदिशःशौरिःसायकैःशतधाच्छिनत् २७ तंचषोडशभिर्बाणैर्विद्ध्वासौभंचखेचरम् ॥ अविध्यच्छरसंदोहैःखंसूर्यइवरश्मिभिः २८ शाल्वःशौरेस्ततःसव्यंसशार्ङ्गंशार्ङ्गधन्वनः ॥ बिभेदन्यपतद्धस्ताच्छार्ङ्गमासीत्तदद्भुतम् २९ हाहाकारोमहानासीद्यदूनांतत्रपश्यताम् ॥ विनद्यसौभराड्वैरिदमाहजनार्दनम् ३० यत्त्वयायुधिदुर्बुद्धेभ्रातरौमेमहाबलौ ॥ निहतौहंसडिभकौयमुनायांदुरात्मना ॥ यद्भ्रूयोमूढनःसख्युर्भार्याप्यपहृतात्वया ३१ यच्चमंदसभामध्येदमघोषसुतःसखा ॥ व्यापादितःक्षत्रियाणांपश्यतांहतचेतसाम् ३२ तंत्वाद्यनिशितैर्बाणैरपराजितमानिनम् ॥ नयाम्यपुनरावृत्तिंयदितिष्ठेर्ममाग्रतः ३३ इतितेनोदितांवाणीमाकर्ण्यमधुसूदनः ॥ प्राहार्दितोबाणगणैःपुनरात्तशरासनः ३४ वृथात्वंकत्थसेमंदनयस्यास्त्यतिकौतुकम् ॥ पौरुषंदर्शयत्वंनःशूराणांफल्गुभाषणम् ३५ इत्युक्त्वाभगवान्शाल्वंगदयाभीमवेगया ॥ तताडजत्रौसंरब्धःसचकंपेवमन्नसृक् ३६ ततःशाल्वःसमुत्पत्यखड्गनानकदुंदुभेः ॥ उत्कृत्यशिरआदायखस्थंसौभंसमाविशत् ३७

वातिकौतुकमितिव्याख्यातंवीर्यंनास्ति सत्वंवृथाकत्थसेपौरुषंअस्तिचेद्दर्शयशूराणांचभाषणंफल्गुमितंवीर्यप्रकटनंवाञ्छितस्यर्थः यद्वा शूराणांपौरुषंदर्शयभाषणंफल्गुतुच्छंविकत्थनमित्यर्थः ३५ ३६ शाल्वस्यशक्तिप्रकटनायतन्मायाप्रकारमाह ततइति ३७

श्रीकृष्णः शाल्वसृष्टांमायांअवलोक्यकिमकरोदत्राह ततइति ततोवसुदेवशिरोहरणानंतरंमुहूर्तकालंतत्रयुद्धेअनुतिष्ठत्अन्वतिष्ठत्अन्ववर्तत कीदृशः प्रकृतौचिदानंदघनस्वभावेउपस्थितोपिशाल्वमा यांजानन्नपिप्रकृतावुपप्रकृतिसमीपेस्थितःअजानन्निव पुनःकिंचकारेतितत्राह ततोमुहूर्तान्महानुभावःअपरिमितप्रभावः सहरिः स्वजनस्यस्वभक्तजनस्यानुकूलात्संगतःवचनप्रसंगात् तद्वसुदेवशिरोहर णमबुध्यत कथंतदत्राह आसुरीमिति शाल्वेनप्रकृतांप्रयुक्तां मूलबलमाह मयइति मयेनासुररक्षणोदितामुपदिष्टामित्यर्थः तदुक्तं जानन्शाल्वकृतांमायामजानन्निवकेशवः अन्ववर्ततकिंचिच्चेति बुद्धा किंकृतमत्राह प्रकृताविति कृतीच्छेदनइतिधातोः बुद्धामायाःप्रकृतौनिर्मूलनेसम्यक्स्थितोभूदितिशेषः ततस्तामाहरद्विभुरितिवचनात् अज्ञानप्रकटनंकस्मादत्राह प्रकृताविति प्रकृतिर्निर्गुणशरीरस्थ त्वादसुरजनमोहनार्थत्वाच्च एवमेवतुसर्वत्रपरमात्मासनातनः विद्धश्चरुधिरस्रावीकथंचिदजयत्परं इत्यादिदर्शयेद्विष्णुर्मोहयन्मायपाजगदिति चिदानंदघनस्वभावइत्येतत्कुतइतिचेन्न चिदानंदघन स्यास्यकुतोवेधादिसंभवोदित्यस्मात्स्वजनानुसंगतइतीदमपिसद्गतेःइतिसिद्धं यदचरस्तन्वावावृधानोबलानींद्रप्रब्रुवाणोजनेषु मायेत्सातेयानियुद्धान्याहुर्नाद्यशत्रुंननुपुराविवित्सइत्यादिश्रुतिसिद्धोयमि त्यर्थः तथाहि हेइंद्र तन्वावावृधानः स्वरूपेणभृशंवर्धमानस्त्वंबलानिवीर्याणिविक्रमलक्षणानिअचरःअकृतेतियत्स्वजनेषुप्रब्रुवाणःव्याकुर्वाणोवर्तसइतिशेषः तस्मात्स्वभावरहस्यंस्वजनाजानंति

ततोमुहूर्तात्प्रकृतावुपस्थितस्तत्रानुतिष्ठत्स्वजनानुसंगतः ॥ महानुभावस्तदबुध्यतासुरींमायांसशाल्वप्रकृतांमयोदिताम् ३८ नतत्रदैत्यंनपितुःकलेवरं प्रबुद्धआत्मातदपश्यदच्युतः ॥ स्वप्नेयथाचांबरचारिणंरिपुंसौभस्थमालोक्यनिहंतुमुद्यतः ३९ एवंवदंतिराजर्षेऋषयःखेचरान्विताः ॥ यत्स्ववाचो विरुध्यंतेतन्नूनंतेस्मरंतिनु ४० क्वशोकमोहौस्नेहोवाभयंवायेऽज्ञसंभवाः ॥ क्वचाखंडितविज्ञानज्ञानैश्वर्यैश्वरोजितः ४१ यत्पादसेवार्जितयात्मविद्ययाहिन्वं त्यनाद्यात्मविपर्ययग्रहम् ॥ लभंतआत्मीयमनंतमैश्वरंकुतोनुमोहःपरमस्यसद्गतेः ४२ इतितैरुदितांवाणीमाकर्ण्यकमलेक्षणः ॥ ससौभंहंतुमारेभेशा ल्वंकुरुकुलोद्वह ४३ ततोनिशातमादायचक्रंकृष्णःसुदर्शनम् ॥ आग्नेयास्त्रेणाभिमंत्र्यप्राहिणोत्सौभनाशनम् ४४

त्यर्थः शाल्वादिशत्रुणाक्रियमाणानियानियुद्धानिआहुःपुराणादौएतानित्वामुद्दिश्यसामयोदितामाया इत् इंद्रजाललक्षणैवत्वंपुराप्रथमतोमुहूर्तंशत्रुसुस्वत्रोटनान्मायांनाविवित्सेनेज्ञातवानासि अथाधुना विवित्से ननुपश्चात्सासिद्धाभूदित्यर्थः ३८ एतदेवस्पष्टयति नेति अच्युतःज्ञानच्युतिरहितः तात्पितुःकलेवरंचनापश्यत्प्रबुद्धःमायामितिशेषः आत्मापरमात्मानिदर्शयति स्वप्नइति यथास्वप्नेकारिनुर गादीन्पश्यतिततःप्रबुद्धः तान्पदार्थान्नपश्यति बुद्धाकिंकृतमत्राह अंबरचारिणमिति ३९ तद्द्रष्टॄणामृष्यादीनामपिज्ञानलोपोनास्तिकिंपुनःहरेरितिभावेनाह एवमिति कथंवदंतीत्यत्राह यत्स्ववाचइ ति स्वस्यस्वतंत्रस्यहरेर्वाचोवेदलक्षणायन्मोहाविकंहारिविषयंप्रतिविरुध्यंतेविरोधवंत्योभवंति हरेर्मोहादिकंनसहंतइत्यर्थः अजस्यावक्रचेतसइतिश्रुतेः नूनंतार्किकाउपक्रमादिवेदतात्पर्यलिंगकोविदा स्तेवैविकःस्तन्मोहादिकंस्मरंतिनुकिंनैवस्मरंतीत्यर्थः येषांस्ववाचोविरुध्यंतेहरेर्मोहादिवादिन्यःपरस्परविरोधिन्यःस्युःतेशास्त्रप्रणेतारःतादृशीर्वाच स्मरंतिपुराणादौनैवेतिवा ४० प्रत्युतविपरी तमेववदंतीत्याहक्वेति येशोकादयोऽज्ञानतःसंभवायेषांतेतथा ४१ तदेवद्रढयति यत्पादेति आत्मविद्ययापरमात्मज्ञानेनअनादिकालेनआत्मविपर्ययग्रहंमनसिस्थितमन्यथाज्ञानंहिन्वंति नाशयंति नतावदेव किंतु हरितत्त्वंचजानंतीत्याह लभंतइति आत्मीयमात्मनः परमात्मनोविद्यमानंतमैश्वरमीश्वरत्वंलभंतेजानंति यद्वा स्वयोग्यमैश्वरमीश्वरानुगृहीतमनंतमोक्षंलभंतेप्राप्नुवंति ४२ ४३ ४४

आब्रह्मसदनंब्रह्मसदनंब्रह्मलोकपर्यंतम् ४५ ४६ सौभंनामपुरम् ४७ ४८ अनंतैरनेकसंख्यैःहरिःसिंहः ४९ ५० शिरोमणिंकिरीटं रुरोजबिभेद ह्यसिद्धं शतंसहस्रमयुतंनियुतंप्रयुता र्बुदे न्यर्बुदशखर्वृंदचानेखर्वखर्वमर्बुदमितियादवः ५१ ५२ ५३ पुरुमायिनःअनेकशतमायावतः ५४ ५५ ५६ ५७ सानंदंआनंदसहितंइत्यर्थोविषयानंदःनस्वरूपानंदइत्यर्थःस्यात्सो नुपपन्नः विज्ञानमानंदंब्रह्मेतिश्रुतेः ५८ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेउत्तरार्धेविजयध्वजकृतटीकायांषडशीतितमोऽध्यायः ॥ ८६ ॥ नृगस्यकृकलासशरीरान्मोक्षकरणमाहात्म्यं

तन्नारायणहस्ताभ्यान्मुक्तमाग्नेयमंत्रितम् ॥ जज्वालाब्रह्मसदनंज्वालामालातिभीषणम् ४५ ततोवैमानिकाःसर्वेतेविहायविहायसम् ॥ सुदर्शनोष्मणा तप्तादुद्रुवुःसर्वतोदिशम् ४६ तदर्कशतसंकाशंसौभंभित्वाद्विधापुरम् ॥ भूयोनारायणकरंप्रापभूपसुदर्शनम् ४७ ततःसमुद्रेन्यपतत्पुरंविच्छिन्नबंधनम् ॥ गदापाणिर्दुराधर्षःशाल्वोपिप्रत्यदृश्यत ॥ तांप्रेषयामासगदांकृष्णमुद्दिश्यदुर्मतिः ४८ ततोरथंदैत्यबलोपनीतंमंस्थायशाल्वोबहुशस्त्रसंचयम् ॥ अवा किरन्कृष्णशिरस्यनंतैर्महायुधैश्चव्यनदद्धरिर्यथा ४९ तांगदांप्रेषितांतेनछित्त्वाबाणैस्त्रिधाहरिः ॥ पांचजन्यमुपाध्मायसिंहनादंव्यनीनदत् ५० तंशस्त्र पूगैःप्रहरंतमोजसाशाल्वंशरैःशौरिरमोघविक्रमः ॥ विद्ध्वाऽच्छिनद्वर्मधनुःशिरोमणिंरथंचशत्रोर्गदयारुरोजह ५१ तत्कृष्णहस्तेरितयाविचूर्णितः पपाततोयेगदयासहस्रधा ॥ विसृज्यतंभूतलमास्थितोगदामुद्यम्यशाल्वोच्युतमभ्यगाद्द्रुतम् ५२ आधावतोभीमगदस्यबाहुंभल्लेनछित्त्वाथरथांगमद्भुत म् ॥ वधायशाल्वस्यलयार्कसन्निभंबिभ्रद्बभौसार्कइवोदयाचलः ५३ जहारतेनैवशिरःसकुंडलंकिरीटयुक्तंपुरुमायिनोहरिः ॥ वज्रेणवृत्रस्ययथापुरंदरोब भूवहाहेतिवचस्तदानृणाम् ५४ तस्मिन्निपतितेपापेसौभेचाब्धौनिपातिते ॥ देवदुंदुभयोनेदुर्ववर्षुःपुष्पवृष्टयः ५५ स्तूयमानोमुनिगणैःसूतमागधवं दिभिः ॥ आजगामवृतःसैन्यैःपुरींद्वारवतींहरिः ५६ संप्रविश्यपुरींरम्यांपताकाखंडमंडिताम् ॥ अलंकृतामलंकारैःसिक्तसंमृष्टचत्वराम् ५७ पूजितोयदु भिर्वृद्धैःपौरजानपदैस्तथा ॥ रमयन्व्यष्टसाहस्रमहिषीःप्रेमविह्वलाः ॥ उवासदेवकीपुत्रःसानंदंकुरुनंदन ॥ ५८ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधे उत्तरार्द्धेशाल्ववधोनामषडशीतितमोऽध्यायः ॥ ८६ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ उपविष्टंसुधर्मायांकदाचित्क्षत्रियैर्वृतम् ॥ विज्ञापयद्वेत्रपाणिर्द्वारस्थोऽभ्येत्यज नार्दनम् १ शक्रप्रस्थाद्विजःकश्चिदागत्यद्वारितिष्ठति ॥ प्रवेशितव्योवादेवनवेतियदुसत्तम २ प्रवेशयेतिकृष्णेनद्वास्थेनोक्तेनसत्वरः ॥ प्रवेशितःप्रण म्याहब्राह्मणःपुरुषोत्तमम् ३ धर्मजोधार्तराष्ट्रेणमूढेनाधर्मचारिणा ॥ अक्षैःपराजितोयातःसभार्यःसानुजोवनम् ४ ब्राह्मणेनोदितांवाणीमित्याकर्ण्यसुदुः श्रवाम् ॥ क्रोधोद्विग्नमनास्तूर्णमुत्तस्थेहरिरासनात् ५ सरथंदारुकानीतमारुह्यसहसत्वया ॥ महत्यासेनयासार्धंययौयत्रपृथासुताः ६

हरेःब्राह्मणप्रियत्वंचार्थवादरूपेणकथयत्यस्मिनध्याये तत्रादौयुधिष्ठिरस्यराज्यभ्रंशेनवनवासनिमित्तंवक्तुमुपक्रमते उपविष्टमित्यादिना १ २ कृष्णेनप्रवेशयेत्युक्तेनद्वास्थेनप्रवेशितः ३ ४ इतिवाणीसुदुःश्रवांश्रोतुमशक्यांकर्णदुःसहामित्यर्थः ५ ६

अनुशोचत् अन्वशोचत् शुचमकाशइतिधातोःशोकंप्रकाशयत्तुसत्यशोकः ७ अनुभुक्तानिअनुभूतानिअन्योन्यव्यसनानि ८ हेतुवाक्यैःइतिहासविषयैःवचनैः ९ सत्यभामयाद्रौपदीसमाधारयेत्यतः सत्यभामासमन्वितइत्युक्तम् १० ११ अन्यान्भूकंटकान् १२ १३ विचिन्वंतःअन्वेषणंकुर्वंतः सत्वंप्राणिनम् १४ कृकंकलासयतिनर्त्तयतीतिकृकलासः शिरःप्राग्रं

वनेवसंतंराजानंब्राह्मणैःपरिवारितम् ॥ दृष्ट्वानुशोचत्सुभृशंसानुजंयदुनंदनः ७ व्यसनान्यनुभुक्तानिवर्णयित्वापरस्परम् ॥ उषित्वातत्रतांरात्रिंपांडवैःसह केशवः ८ हेतुवाक्यैःसमाश्वास्यधर्मराजंयुधिष्ठिरम् ॥ भीमसेनार्जुनौचैवयमौचयदुनंदनः ९ पांचालींद्रौपदींसाध्वींसत्यभामासमन्वितः ॥ आश्वास्यतानन्नुज्ञाप्यब्राह्मणांश्चसहस्रशः १० सुभद्रामभिमन्युंचरथमारोप्यमाधवः ॥ आजगामवनाद्राजन्पुरींद्वारवतींप्रभुः ११ सप्रविश्यपुरींदिव्यांपार्थविश्लेषदुर्मनाः ॥ उवासपालयन्पृथ्वींधर्मेणान्यांश्चकालयन् १२ एकदोपवनंराजन्जग्मुर्यदुकुमारकाः ॥ विहर्तुंसांबप्रद्युम्नचारुभानुगदादयः ॥ १३ क्रीडित्वासुचिरंतत्रविचिन्वंतःपिपासिताः ॥ जलंनिरुदकेकूपेददृशुःसत्वमद्भुतम् १४ कृकलासंगिरिनिभंवीक्ष्यविस्मितचेतसः ॥ तस्यचोद्धरणेयत्नंचक्रुस्तेकृपयान्विताः १५ चर्मभिस्तांतवैःपाशैर्बद्ध्वापतितमर्भकाः ॥ नाशक्नुवन्समुद्धर्तुंकृष्णायाचख्युरुत्सुकाः १६ तत्रगत्वारविंदाक्षोभगवान्विश्वभावनः ॥ वीक्ष्योज्जहारवामेनतंकरेणसलीलया १७ सउत्तमश्लोककराभिमृष्टोविहायसद्यःकृकलासरूपम् ॥ संतप्तचामीकरचारुवर्णःस्वर्ग्यद्भुतालंकरणांबरस्रक् १८ मूत्वामुकुंदस्यपदारविंदंननाममूर्ध्नापतितोवरणयाम् ॥ पप्रच्छविद्वानपितस्यकर्मजनेषुविख्यापयितुंमुकुंदः १९ श्रीभगवानुवाच ॥ कस्त्वंमहाभागवरेण्यरूपोदेवोत्तमंत्वांगणयामिनूनम् ॥ दशामिमांवाकतमेनकर्मणासंप्रापितोऽस्यतदर्हःसुभद्र २० आत्मानमाख्याहिविवित्सतांनोयन्मन्यसेनःक्षममत्रवक्तुम् २१ इतिस्मराजासंपृष्टःकृष्णेनानंतमूर्तिना ॥ प्रतीतःप्रणिपत्याहकिरीटेनार्कवर्चसा २२ नृगउवाच ॥ नृगोनामनरेंद्रोहमिक्ष्वाकुतनयःप्रभो ॥ दानिष्वाख्यायमानेषुयदितेकर्णमस्पृशम् २३ किंनुतेऽविदितंनाथसर्वभूतात्मसाक्षिणः ॥ कालेनाव्याहतदृशोवक्ष्येथापितवाज्ञया २४ यावंत्यःसिकताभूमेर्यावंत्योदिवितारकाः ॥ यावंत्योवर्षधाराश्चतावतीरददांस्मगाः २५ पयस्विनीस्तरुणीःशीलरूपगुणोपपन्नाःकपिलाहेमशृंगीः ॥ न्यायार्जिताःरूप्यखुराःसवत्सादुकूलमालाभरणाददावहम् २६ स्वलंकृतेभ्योगुणशीलवद्भ्यःसीदत्कुटुंबेभ्यऋतव्रतेभ्यः ॥ तपःश्रुतब्रह्मवदान्यवद्भ्यःप्रादांयुवभ्योद्विजपुंगवेभ्यः ॥ २७ गोभूहिरण्यायतनाश्वहस्तिनःकन्याःसदासीस्तिलरूप्यशय्याः ॥ वासांसिरत्नानिपरिच्छदान्रथानिष्टंचयज्ञैश्चरितंचपूर्तैः २८ कस्यचिद्द्विजमुख्यस्यभ्रष्टागौर्ममगोधने ॥ संपृक्ताऽविदुषासाचमयादत्ताद्विजातये २९

कृकंविदुरितिच १५ १६ १७ १८ १९ २० विवित्सतांज्ञातुकामानां यद्यदि २१ २२ तवकर्णमस्पृशंतर्हिज्ञातुंयोग्यइत्यर्थः २३ अन्यथापिज्ञातुंशक्यइत्याह किंन्विति २४ सिकतारजांसि अददास्यअददाम् दादानइतिधातुःसुडागमश्छांदसः २५ २६ २७ २८ भ्रष्टाअभ्यस्तदेशंविहायान्यदेशगता संपृक्तासंकुलिता अविदुषाअजानता २९

तस्यागोःस्वामीपूर्वतनोनाथःअन्यःप्रतिग्रहीताममेतिप्रतिगृह्याब्रवीत् ३० विवदमानौविप्रतिपद्यमानौ भासनोपसंभाषाज्ञानयत्नविमत्युपमंत्रणेषुवदइत्यत्रआत्मनेपदम् भ्रमःसंभ्रमः ३१ ३२ ३३ अपाक्रमत्अपगतवान् ३४ याम्यैर्यमस्यविद्यमानैः ३५ मुंक्ष्वभोक्ष्यसे ३६ तवदानस्यधर्मस्यअतंनास्तितज्जन्यलोकान्पश्यइत्युक्तोहंप्राक्अशुभंभुंजेइत्यवदम् इत्युक्तेसयमःतर्हि पतेतिमांप्राह ३७ ३८ ३९ देवगतिस्वर्गं ४० यत्रक्कापियोनिविशेषेसतःसंभवतः ४१ सर्वभावायसंपूर्णैश्वर्याय सर्वोत्पादनकर्त्रेवा अखंडलीलायेतिवा ४२ ४३ परिजनंपारितउपासमानंजनम् ४४

तांनीयमानांतत्स्वाम्यदृष्टोवाचममेतितम् ॥ ममेतिप्रतिग्राह्याहनृगोमेदत्तवानिति ३० विप्रौविवदमानौमामूचतुःस्वार्थसाधकौ ॥ भवान्दाताऽपहर्तेति तच्छ्रुत्वामेऽभवद्भ्रमः ३१ अनुनीतावुभौविप्रौधर्मकृच्छ्रंगतेनमे ॥ गवांलक्षंप्रगृह्णीतांदास्याम्येषाप्रदीयताम् ३२ भवंतावनुगृह्णीतांकिंकरस्याविजानतः ॥ समुद्धरतमांकृच्छ्रात्पतंतंनिरयेऽशुचौ ३३ नान्यांप्रतीच्छेवैराजन्नित्युक्त्वास्वाम्यपाक्रमत् ॥ नान्यंगवामप्ययुतमिच्छामीत्यपरोययौ ॥ ३४ ततोऽहंकालयोगेनमृतःपरममायया ॥ एतस्मिन्नंतरेयाम्यैर्दूतैर्नीतोयमक्षयम् ३५ यमेनपृष्टस्तत्राहंदेवदेवजगत्पते ॥ त्वंपूर्वमशुभंभुंक्ष्वउताहोनृपतेऽशुभम् ३६ नांतंदानस्यधर्मस्यपश्यलोकांश्चभास्वतः ॥ पूर्वमेवाशुभंभुंजइतिप्राहपतेतिसः ३७ तावदद्राक्षमात्मानंकृकलासंपतन्प्रभो ॥ ब्रह्मण्यस्यवदान्यस्यतवदासस्यकेशव ३८ स्मृतिर्नाद्यापिविध्वस्तातवसंदर्शनार्थिनः ॥ देवदेवजगन्नाथगोविंदपुरुषोत्तम ३९ नारायणहृषीकेशपुण्यश्लोकाच्युताव्यय ॥ अनुजानीहिमांकृष्णयातुंदेवगतिंप्रभो ४० यत्रक्कापिसतश्चेतोभूयान्मेत्वत्पदास्पदम् ४१ नमस्तेसर्वभावायब्रह्मणेऽनंतशक्तये ॥ कृष्णायवासुदेवायगोपानांपतयेनमः ४२ इत्युक्त्वातंपरिक्रम्यपादौस्पृष्ट्वास्वमौलिना ॥ अनुज्ञातोविमानाग्र्यमारुहत्पश्यतांनृणाम् ४३ कृष्णःपरिजनंप्राहभगवान्देवकीसुतः ॥ ब्रह्मण्यदेवोधर्मात्माराजन्याननुशिक्षयन् ४४ दुर्जरंबतब्रह्मस्वंभुक्तमग्नेर्मनागपि ॥ तेजीयसोपिकिमुतराज्ञामीश्वरमानिनाम् ४५ नाहंहालाहलंमन्येविषंयस्यप्रतिक्रिया ॥ ब्रह्मस्वंहिविषंप्रोक्तंनास्यप्रतिविधिर्भुवि ४६ हिनस्तिविषमत्तारंवह्निरद्भिःप्रशाम्यति ॥ कुलंसमूलंदहतिब्रह्मस्वारणिपावकः ४७ ब्रह्मस्वंदुरनुज्ञातंभुक्तंहंतित्रिपूरुषम् ॥ प्रसह्यातिबलाद्भुक्तंदशपूर्वान्दशापरान् ४८ राजानोराजलक्ष्म्याश्चनात्मपातंप्रचक्षते ॥ निरयेऽभिमन्यंतेब्रह्मस्वंसाधुबालिशाः ४९ गृह्णंतियावतःपांसून्रुदतामश्रुबिंदवः ॥ विप्राणांहृतवित्तानांवदान्यानांकुटुंबिनाम् ५० राजानोराजकुल्याश्चतावंतोब्दान्निरंकुशाः ॥ नरकेतुविपच्यंतेब्रह्मदायापहारिणः ५१ स्वदत्तांपरदत्तांवाब्रह्मवृत्तिंहरेतयः ॥ षष्टिर्वर्षसहस्राणिविष्ठायांजायतेकृमिः ५२

अग्नेरपिदुर्जरंजीर्णांकर्तुमशक्यम् मनागल्पमपि किंपुनरन्यस्येत्यर्थः ४५ प्रतिविधिःप्रतिक्रियानास्ति ४६ ब्रह्मस्वाख्यारणिजन्यपावकः ४७ दुरनुज्ञातं अनुज्ञांविनाभुक्तंअननुज्ञातंवा प्रसह्य अविचार्य ४८ राज्यलक्ष्म्याराजश्रियःपातंनिरयेआत्मपातंचनप्रचक्षतेनपश्यंति येब्रह्मस्वंसाधुमन्यंतेतेबालिशाः ४९ ५० ५१ ५२

यद्ब्रह्मस्वंजग्ध्वाऽल्पायुषोभवंति ५१ ब्रुह्यतद्द्रोहंमकुरुत ५४ ५५ ५६ सर्वलोकानांपावनःशुद्धिकर्ता ५७ ५८ ५९ ६० ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेउत्तरार्धेविजयध्वजकृतटीकायांसप्ताशीतितमोऽध्यायः ॥ ८७ ॥ भगवच्छिक्षितकेशाविष्टस्यशेषावतारस्यबलभद्रस्यहरिमाहात्म्याविनाभूतंमाहात्म्यंवर्णयत्यनेनप्रारिप्सितेनाध्यायत्रयेण तत्रप्रथमेयमुनाप्रदहरणलक्षणंविक्रमंवक्तुंबलस्यगोकुलगमनंवक्ति द्वितीयेद्विविदवधलक्षणंतृतीयेकौरवगर्वनिर्वापणार्थंतत्पुराकर्षणलक्षणंवक्तुंदुर्योधनसुताहरणवक्ति १ पितरौयशोदानंदौगोपौ २ इतिसमाप्ताभिवादनादिकर्माणंतंराममंकमा

न्मेब्रह्मधनंभूयाद्यज्जग्ध्वाल्पायुषोनृपाः ॥ पराजिताश्च्युताःस्थानाद्भवंत्युद्वेजितानृपाः ५३ विप्रंकृतागसमपिनैवद्रुह्यतमामकाः ॥ घ्नंतंबहुशपंतंवानमस्कुरुतनित्यशः ५४ यथाहंप्रणमेविप्रान्सर्वकालंसमाहितः ॥ तथानमतयूयंचयोऽन्यथामेसदंडभाक् ५५ ब्राह्मणार्थोह्यपहृतोहर्तारंपातयत्यधः ॥ अजानंतमपिह्येनंनृगंब्राह्मणगौरिव ५६ एवंविश्राव्यभगवान्मुकुंदोद्वारकौकसः ॥ पावनःसर्वलोकानांविवेशनिजमंदिरम् ५७ श्रीशुकउवाच ॥ सद्भिःसमागमोराजन्कदाचिन्नाफलोभवेत् ॥ विमुक्तोनरकाद्राजानृगःसाधुसमागमात् ५८ साधूनांदर्शनंस्पर्शःकीर्तनंस्मरणंतथा ॥ तीर्थानामिवपुण्यानांसर्वमेवहिपावनम् ५९ एतच्छ्रुत्वात्वयासंतःसदोपास्याःपरंतप ॥ ब्रह्मस्वंनैवहर्तव्यंयदीच्छासिपरांगतिम् ६० इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेउत्तरार्द्धेनृगाख्यानेसप्ताशीतितमोऽध्यायः ॥ ८७ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ बलभद्रःकुरुश्रेष्ठभगवान्रथमास्थितः ॥ सुहृद्दिदृक्षुरुत्कंठःप्रययौनंदगोकुलम् १ परिष्वक्तश्चिरोत्कंठैर्गोपैर्गोपीभिरेवच ॥ रामोभिवाद्यपितरावाशीर्भिरभिनंदितः २ चिरंनःपाहिदाशार्हसानुजोजगदीश्वर ॥ इत्यारोप्यांकमालिंग्यनेत्रैःसिषिचतुर्जलैः ३ गोपवृद्धांश्चविधिवद्यविष्ठैरभिवादितः ॥ यथावयोयथासख्यंयथासंबंधमात्मनः ४ समुपेत्याथगोपालान्हास्यहस्तग्रहादिभिः ॥ विश्रांतंसुखमासीनंपप्रच्छुःपर्युपासिताः ५ पृष्टश्चाकथयत्स्वेषुप्रेमगद्गदयागिरा ॥ कृष्णेकमलपत्राक्षेसंन्यस्ताखिलराधसः ६ कच्चिन्नोबांधवारामसर्वेकुशलमासते ॥ कच्चित्स्मरथनोरामयूयंदारसुतान्विताः ७ दिष्ट्याकंसोहतःपापोदिष्ट्यामुक्ताःसुहृज्जनाः ॥ निहत्यनिर्जित्यरिपून्दिष्ट्यादुर्गंसमास्थिताः ८ गोप्योहसंत्यःपप्रच्छूरामसंदर्शनादृताः ॥ कच्चिदास्तेसुखंकृष्णःपुरस्त्रीजनवल्लभः ९ कच्चित्स्मरतिवाबंधून्पितरंमातरंचसः ॥ अपिवास्मरतेऽस्माकमनुसेवांमहाभुजः १० मातरंपितरंभ्रातॄन्पतीन्पुत्रान्स्वसॄरपि ॥ यदर्थेजहिम्दाशार्हदुस्त्यजान्स्वजनान्प्रभो ११ तानःसद्यःपरित्यज्यगतःसंछिन्नसौहृदः ॥ कथंनुतादृशंस्त्रीभिर्नश्रद्धीयेतभाषितम् १२

रोप्यनेत्रैश्चक्षुर्नाडीनिर्गतैः नेत्रंनाड्यांतरोर्मूलइतियादवः ३ यविष्ठैःकनिष्ठैः ४ हास्येनमंदस्मितेनहस्तग्रहेणआदिशब्देनपरिरंभणादिकंगृह्यते ५ संन्यस्ताखिलराधसः समर्पितसमस्तसंपदः ६ ७ ८ रामसंदर्शनेनादृताःजातबहुमानाः ९ अस्माकमनुसेवांस्मरत्सेनवा १० यस्यकृष्णस्यार्थेदृढस्नेहर्निमित्तंमात्रादीन्स्वजनान्हिन्मअत्याक्ष्म छांदसप्रयोगः ११ स्त्रीभिस्तादृशंगुडजिह्विकालक्षणंभाषितंकथन्नुनश्रद्धीयेतश्रद्धेयमेवेत्यर्थः १२

अस्मदन्यानैवश्रद्दधतइन्याहुः कथमिति पराख्रियःअस्मदन्यास्त्रियः अन्यत्रउत्तमस्त्रियः अनवस्थितात्मनःचंचलमनसःअन्यत्रसंगरहितस्य कृतघ्नस्यअनुपकारिणःअन्यत्रकारिणःविनाशिन कृष्णस्य पुमर्थीनस्यान्यत्रपूर्णानंदस्यमुधावचः कथंनगृह्णंति अन्यत्रवचःमुधाकथंनगृह्णंतिसार्थमेवगृह्णंतीत्यर्थः वैचित्र्यानानाविधाःकथाःवाक्यप्रबंधायस्यसतथातस्य उभयत्रसम कीदृश्य सुंदरस्मितावलोकेनउच्छ्वसितेनोद्धतेनस्मरेणआतुराःअन्यत्रनिरंतरस्मरणपरवशः ११ हरयेप्रेम्णाकंपंत्योमिथोजल्पंति किंनइति हेगोप्यःअपराःकथाःकथयतस्तस्यकृष्णस्य कथयानःकिंप्रयोजनं तस्यकृष्ण

कथंनुगृह्णंत्यनवस्थितात्मनोवचःकृतघ्नस्यमुधापरास्त्रियः ॥ कृष्णस्यवैचित्रकथस्यसुंदरस्मितावलोकोच्छ्वसितस्मरातुराः १२ किंनस्तत्कथयागोप्यःकथाःकथयतापराः॥ यात्यस्माभिर्विनाकालोयदितस्यतथैवनः १४ श्रीशुकउवाच ॥ इतिप्रहसितंशौरेर्जल्पितंचानुवीक्षितम् ॥ गतिंप्रेमपरिष्वंगंस्मरंत्योरुरुदुःस्त्रियः १५ संकर्षणस्ताःकृष्णस्यसंदेशैर्हृदयंगमैः ॥ सांत्वयामासभगवान्नानानुनयकोविदः १६ द्वौमासौतत्रचावात्सीन्मधुंमाधवमेवच॥रामःक्षपासुभगवान्गोपीनांरतिमावहन् १७ पूर्णचंद्रकरामृष्टेकौमुदीगंधवायुना ॥ यमुनोपवनेरेमेसेवितेस्त्रीगणैर्वृतः १८ वरुणप्रेषितादेवीवारुणीवृक्षकोटरात् ॥ पतंतीतद्वनंसर्वंसौरभेणाध्यवासयत् १९ तंगंधंमधुधारायावायुनोपहृतंबलः ॥ आघ्रायोपगतस्तत्रललनाभिःपपौसमम् २० नेदुर्दुंदुभयोव्योम्निववृषुःकुसुमैर्मुदा ॥ गंधर्वामुनयोरामंतद्वीर्यैरीडिरेमुदा २१ उपगीयमानचरितोवनिताभिर्हलायुधः ॥ वनेषुव्यचरत्क्षीबोमाहेंद्रइववारणः २२ शुभैककुंडलोमत्तोवैजयंत्याचमालया ॥ बिभ्रत्स्मितमुखांभोजंस्वेदप्रालेयभूषितम् २३ सचाजुहावयमुनांजलक्रीडार्थमीश्वरः ॥ निजवाक्यमनादृत्यमत्तइत्यापगांबलः २४ अनागतांहलाग्रेणकुपितोविचकर्षह ॥ पापेत्वंमामवज्ञाययन्नायासिमयाहुता २५ नेष्येत्वांलांगलाग्रेणशतधाकामचारिणीम् ॥ एवंनिर्भर्त्सिताभीतायमुनायदुनंदनम् २६ उवाचचकितावाचंपतित्वापादयोर्नृप २७ यमुनोवाच ॥ रामराममहाबाहोनजानेतवविक्रमम् ॥ यस्यैकांशेनविधृताजगतीजगतःपते २८ परंभावंभगवतोभगवन्मामजानतीम् ॥ मोक्तुमर्हसिविश्वात्मन्प्रपन्नांभक्तवत्सल २९ ततोव्यमुंचद्भगवान्याचितोयमुनांबलः ॥ विजगाहजलंस्त्रीभिःकरेणुभिरिवेभराट् ३० कामंविहृत्यसलिलादुत्तीर्णायासितांबरे ॥ भूषणानिविचित्राणिददौकांतिमतींस्रजम् ३१ वसित्वावाससीनीलेमालामाधायकांचनीम् ॥ रेजेस्वलंकृतस्तामिर्माहेंद्रइववारणः ३२

स्यपश्चस्माभिर्विनाकालोयाति तथापिहितेनाविना नःकालोपियातीत्यन्वयः १४ शुकःस्त्रीणांधैर्यंशिथिलंवचनंवज्रधारोपमामितिलोकसिद्धमित्याशयेनाह इतीति इत्थमुक्त्वाशौरेःकृष्णस्यप्रहसितादिचस्मरंत्योरुरुदुरित्यन्वयः १५ १६ मधुमाधवंवसंतर्तुं १७ कौमुदीकुमुद्वतीतस्याःगंधेनसंपृक्तेनवायुनासेविते १८ अध्यवासयत्संस्कारोपेतमकरोत् १९ २० ईडिरेतुष्टुवुः २१ क्षीबःमद्यमत्तःपः २२ स्वेदमालेयेनघर्महिमजलेनभूषितम् २३ २४ हेपापे आहुताआहृता २५ २६ २७ २८ भावमभिप्रायंमाहात्म्यंवा २९ ३० असितांबरेनीलवस्त्रे ददौयमुनेतिशेषः ३१ ३२

आकृष्टेनवर्त्मनामार्गेणदृश्यते ३१ एकानिशेवव्रजस्त्रीणांमाधुर्यैःसौंदर्यैःकर्णरम्यवचनैःआक्षिप्तमाकृष्टंचित्तंयस्यसतथातस्य ३४ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेउत्तरार्धेविजयध्वजकृतटीकाया मष्टाशीतितमोऽध्यायः ८८ अनंतस्यशेषस्य तेनविष्णुनाप्रमेयस्यज्ञेयस्य १ २ सख्युर्नरकस्यअपचितिंनिष्कृतिम् ३ ४ वेलयासमुद्रजलाभिवृद्ध्याकूलानीचभूमीःसमुद्रतीरानिकटवर्तिदेशान् अनाश

अद्यापिदृश्यतेराजन्यमुनाकृष्टवर्त्मना ॥ बलस्यानंतवीर्यस्यवीर्यंसूचयतीवहि ३३ एवंसर्वानिशायाताएकेवरमतोव्रजे ॥रामस्याक्षिप्तचित्तस्यमाधुर्यैर्व्रज योषिताम् ३४ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेउत्तरार्धेअष्टाशीतितमोऽध्यायः ८८ ॥ राजोवाच ॥ भूयोऽहंश्रोतुमिच्छामिरामस्याद्भुतकर्मणः ॥ अनंतस्याप्रमेयस्ययदन्यत्कृतवान्प्रभुः १॥ श्रीशुकउवाच ॥ नरकस्यसखाकश्चिद्द्विविदोनामवानरः ॥ सुग्रीवसचिवःसोथभ्रातामैंदस्यवीर्यवान् २ स ख्युःसोपचितिंकुर्वन्वानरोराष्ट्रविप्लवम् ॥ पुरग्रामाकरान्घोषानदहद्वह्निमुत्सृजन् ३ क्वचित्सशैलानुत्पाट्यतैर्देशान्समचूर्णयत् ॥ आनर्तान्सुतरामेत्यय त्रास्तेशत्रुहाहरिः ४ क्वचित्समुद्रमध्यस्थोदोर्भ्यामुद्धृत्यतज्जलम् ॥ देशान्नागायुतप्राणोवेलाकूलानमज्जयत् ५ आश्रमानृषिमुख्यानांकृत्वाभग्नवनस्प तीन् ॥ अदूषयच्छकृन्मूत्रैरग्नीन्वैतानिकान्खलः ।६ पुरुषान्योषितोदृप्तःक्ष्माभृद्द्रोणीगुहासुसः ॥ निक्षिप्यचाप्यधाच्छैलैःपेशस्कारीवकीटकम् ७ तंदे शंविप्रकुर्वन्वैधर्षयंश्चकुलस्त्रियः ॥ श्रुत्वासुललितंगीतंगिरिंरैवतकंययौ ८ तत्रापश्यद्यदुपतिंरामंपुष्करमालिनम् ॥ सुदर्शनीयसर्वांगंललनायूथमध्यग म् ९ गायंतंमदिरांपीत्वामदविह्वललोचनम् ॥ विभ्राजमानंवपुषाप्रभिन्नमिववारणम् १० दुष्टःशाखामृगःशाखामारूढःकंपयन्द्रुमान् ॥ चक्रेकिलकिला शब्दमात्मानंसंप्रदर्शयन् ११ तस्यधाष्टर्यंकपेर्वीक्ष्यतरुण्योजातिचापलम् ॥ हास्यप्रियाविजहसुर्बलदेवपरिग्रहाः १२ ताहेलयामासकपिर्भ्रूक्षेपैःसंमु खादिभिः ॥ संदर्शयन्गुदंतासांरामस्यचनिरीक्षतः १३ तंग्राव्णाप्राहरत्क्रुद्धोबलःप्रहरतांवरः ॥ सवंचयित्वाग्रावाणंमदिराकलशंकपिः १४ गृहीत्वाहेल यामासधूर्तस्तंकोपयन्भृशम् ॥ भृशंनिर्भिद्यकलशंवासांस्यास्फालयन्बलात् १५ कदर्थीकृत्यबलवान्विप्रचक्रेमदोद्धतः ॥ तस्याप्यविनयंदृष्ट्वादेशांश्च तदुपद्रुतान् १६ क्रुद्धोमुसलमादत्तहलंचारिजिघांसया ॥ द्विविदोपिमहावीर्यःशैलमुत्पाट्यपाणिना १७ अभ्येत्यतरसातेनबलंमूर्धन्यताडयत् ॥ तंतु संकर्षणोमूर्ध्निपतंतमचलंरुषा १८ प्रतिजग्राहभगवान्मुसलेनाहनच्चतम् ॥ मुसलाहतमस्तिष्कोविरेजेरक्तधारया १९ गिरिर्यथागैरिकयाप्रहारंनान्वचिं तयत् ॥ पुनरन्यंसमुत्पाट्यकृत्वानिष्पत्रमोजसा २० तेनाहनत्सुसंक्रुद्धस्तंबलःशतधारुजत् ॥ ततोन्यमुत्पाट्यजघ्नेतंचापिशतधाच्छिनत् २१

शयदित्यर्थः ५ वैतानिकान्यज्ञसंबंधिनः ६ क्ष्माभृद्द्रोणीगुहासुपर्वतनितंबगुहासु ७ ८ ९ प्रभिन्नंमदजलस्राविणम् १० ११ कपिजातिचापलंदृष्ट्वा १२ हेलयामासअवज्ञातान्चक्रे संमुखादिभिःपुरःस्थि त्यादिभिः १३ १४ १५ १६ १७ १८ गैरिकयागिरिधातुरसधारया १९ २० अरुजत्चूर्णयामास २१

२२ २३ २४ २५ सकंटकःवनस्पतयोयस्मिन्सतथा २६ जगतोव्यतिकरंनाशमावहतिकरोतीतिजगद्व्यतिकरावहस्तम् २७ ॥ २८ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेउत्तरार्धेविजयध्वजकृत टीकायामेकोननवतितमोऽध्यायः ॥ ८९ ॥ ॥ ७ ॥ समितिशब्देनसंगरसभेगृह्येतेउभेअपिशब्देणवाचाजयतीतिसमितिंजयः खश्प्रत्ययोमुमागमोनुस्वारः समिति.सगरसभयोरित्यभिधानम् १ अकामांकुमारकामविधुराम् २ अस्मत्प्रसादोपचिताः संवर्धिताः अतएवनोमहींभुंजते दत्तामस्माभिरितिशेषः ३ निगृहीतंबद्धं शीर्णदंताः भग्नदंताः४ ५ एतेइत्यवलोक्यसांबंबद्धुमारेभिरे असंगताःवि

एवंयुध्यन्भगवताभग्नेभग्नेपुनःपुनः ॥ आकृष्यसर्वतोवृक्षान्निर्वृक्षमकरोद्वनम् २२ ततोमुंचच्छिलावर्षंबलस्योपर्यमर्षितः ॥ तत्सर्वंचूर्णयामासलीलया मुसलायुधः २३ सबाहूतालसंकाशौमुष्टीकृत्यकपीश्वरः ॥ आसाद्यरोहिणीपुत्रंदोर्भ्यांवक्षस्यरूरुजत् २४ यादवेंद्रोपितंदोर्भ्यांत्यक्त्वामुसललांगलौ ॥ जत्रावताडयत्क्रुद्धःसोपतद्रुधिरंवमन् २५ चकंपेतेनपततासकंटकवनस्पतिः ॥ पर्वतोनृपशार्दूलवायुनानौरिवांभसि २६ जयशब्दोनमःशब्दःसाधुसाध्वितिचांबरे ॥ सुरसिद्धमुनींद्राणामासीत्कुसुमवर्षिणाम् २७ एवंनिहत्यद्विविदंजगद्व्यतिकरावहम् ॥ संस्तूयमानोभगवाञ्जनैःस्वपुरमाविशत् ॥ २८ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेउत्तरार्धेवि०द्विविदवधोनामएकोननवतितमोऽध्यायः ॥ ८९ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ दुर्योधनसुतांराजन्लक्ष्मणांसमितिंजयः ॥ स्वयंवरस्थामहरत्सांबोजांबवतीसुतः १ कुरवःकुपिताऊचुर्दुर्विनीतोऽयमर्भकः ॥ कदर्थीकृत्यनःकन्यामकामामहरद्बलात् २ बध्नीतैनंदुर्विनीतंकिंकरिष्यंतिवृष्णयः ॥ येस्मत्प्रसादोपचितांदत्तांनोभुंजतेमहीम् ३ निगृहीतंसुतंश्रुत्वायद्येष्यंतीहवृष्णयः ॥ भग्नदर्पाःशमंयांतिशीर्णदंताइवाहयः ४ इतिकर्णःशलोभूरिर्यज्ञकेतुःसुयोधनः ॥ सांबमारेभिरेबद्धुंकुरुवृद्धेरसंगताः ६ दृष्ट्वानुधावतःसांबोधार्तराष्ट्रान्महारथः ॥ प्रगृह्यरुचिरंचापंतस्थौसिंहइवैकलः ७ तेतंजिघृक्षवःक्रुद्धास्तिष्ठतिष्ठेतिवादिनः ॥ आसाद्यधन्विनोबाणैःकर्णमुख्याःसमाकिरन् ८ सोऽतिविद्धःकुरुश्रेष्ठकुरुभिर्यदुनंदनः ॥ नामृष्यत्तत्परिभवंदंडाहतइवोरगः ९ विस्फार्यसुमहच्चापंसर्वान्विव्याधसायकैः ॥ कर्णादीन्षड्रथान्वीरांस्तावद्भिर्युगपत्पृथक् १० चतुर्भिश्चतुरोवाहानेकैकेनचसारथीन् ॥ रथिनश्चमहेष्वासास्तस्यतत्तेऽभ्यपूजयन् ११ तंतुतेविरथंचक्रुश्चत्वारश्चतुरोहयान् ॥ एकस्तुसारथिंजघ्नेचिच्छेदान्यःशरासनम् १२ तेतथाविरथंकृत्वाकृच्छ्रेणकुरवोयुधि ॥ कुमारंबद्ध्वाकन्यांचस्वपुरंजयिनोऽविशन् १३ तच्छ्रुत्वानारदोक्तेनराजन्संजातमन्यवः ॥ कुरून्प्रत्युद्यमंचक्रुरुग्रसेनप्रचोदिताः १४

नामृताः ६ एकलःअपुरुषद्वितीयः ६ जिघृक्षवःग्रहीतुकामाः ८ ९ हयानामग्रण्यंअग्रणीभवंकर्मतेनसहवर्ततइतिसहयाग्रण्यास्तान्यावंतः तावद्भिःशरैः १० एतदेवविवृणोति चतुर्भिरिति सांबस्यतत्कर्मसंदृश्यकुरवःकिमकुर्वंस्तत्राह महेष्वासाइति ११ अत्रसांबस्यपराजयोनास्तीतिभावेनाह चत्वारइति १२ गृह्यगृहीत्वाजयिनोजेतुकाःएवनतुलब्धजयाइतितात्पर्यार्थः १३ नारदोक्तेननारदवचनेन १४

कलिविरोधम् १५ १६ १७ १८ १९ २० परस्परंशिवंसुखमनामयंआरोग्यमविक्लवंधाष्टर्ययुक्तम् २१ २२ अधर्मेणअबध्नीतबंधनमकार्ष्टं मृष्येसहेयम् २३ २४ आरुरुक्षतिआरो हुमिच्छति २५ यौनेयेनयोनिनिमित्तेनसंबंधोयेषांतेतथा तत्र किमत्राह सहइति २६ अस्मद्दत्तेत्युक्तंविवृणोति चामरेति महार्हंमहनीयंआसनंभुंजंति भजति अन्योपद्रवमतरेणरक्षति गु जोनवनइतिपाणिनिः २७ दातॄणामस्माकंप्रतीपैः विरोधिभिः दत्तैरमृतैःक्षीरादिरसैःविषात्मनापरिणतैः दातॄणांमरणप्रदत्वेनप्रतीपैः २८ अवरुंधीतप्राप्नोति सिंहग्रस्तउरणःअविर्यथाकवलनमिच्छति

सांत्वयित्वातुतान्रामःसंक्रुद्धान्वृष्णि पुंगवान् ॥ नैच्छत्कुरूणांवृष्णीनांकलिंकलहशंकितः १५ जगामहास्तिनपुरंरथेनादित्यवर्चसा ॥ ब्राह्मणैःकुलवृ द्धैश्चवृतश्चंद्रइवग्रहैः १६ गत्वा गजाह्वयंरामोबाह्योपवनमाश्रितः ॥ उद्धवंप्रेषयामासधृतराष्ट्रायशांतये १७ सोऽभिवंद्यांबिकापुत्रंभीष्मंद्रोणंचबा ह्लिकम् ॥ दुर्योधनंचविधिवद्रबवीद्राम मागतम् १८ तेऽपिप्रीताःसमाकर्ण्यप्राप्तंरामंसुहृत्तमम् ॥ तमर्चयित्वाभिययुःसर्वेमंगलपाणयः १९ तंसंगम्ययथा न्यायंगामर्घ्यंचन्यवेदयन् ॥ तेषांयेतत्प्रभावज्ञाःप्रणेमुःशिरसाबलम् २० बंधून्कुशलिनःश्रुत्वापृष्ट्वाशिवमनामयम् ॥ परस्परमथोरामोबभाषेऽविक्लवंव चः२१उग्रसेनःक्षितीशेशोयद्वआज्ञापयत्प्रभुः ॥ तदव्यग्रधियःश्रुत्वाकुरुध्वंमाविलंबितम्२२ यद्यूयंबहवस्त्वेकंजित्वाऽधर्मेणधार्मिकम्॥ अबध्नीताथतन्मृ ष्येबंधूनामैक्यकाम्यया२३ वीर्यशौर्यबलोन्नद्धमात्मशक्तिसमंवचः ॥ कुरवोबलदेवस्यनिशम्योचुःप्रकोपिताः २४ अहोमहच्चित्रमिदंकालगत्यादुरत्ययम्॥ आरुरुक्षत्युपानद्वैशिरोमुकुटसेवितम् २५ एतेयौनेयसंबंधाःसहशय्यासनाशनाः ॥ वृष्णयस्तुल्यतांनीताअस्मद्दत्तनृपासनाः २६ चामरव्यजनेशंख मातपत्रंचपांडुरम् ॥ किरीटमासनंमहार्हंभुंजंत्यस्मदुपेक्षया २७ अलंयदूनांनरदेवलांछनैर्दातृप्रतीपैःफणिनामिवामृतैः ॥ येऽस्मत्प्रसादोपचिताहिया दवाआज्ञापयंत्यद्यगतत्रपाबत २८ कथमिंद्रोपिकुरुभिर्भीष्मद्रोणार्जुनादिभिः ॥ अदत्तमवरुंधीतसिंहग्रस्तइवोरणः २९ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ जन्मबंधु श्रियोन्नद्धमदास्तेभरतर्षभ ॥ आश्राव्यरामंदुर्वाक्यैरसभ्याःपुरमाविशन् ३० दृष्ट्वाकुरूणांदौःशील्यंश्रुत्वावाच्यानिवाच्यताम् ॥ अवोचत्कोपसंरब्धो दुष्प्रेक्ष्यःप्रहसन्मुहुः ३१ नूनंनानामदोन्नद्धाःशांतिंनेच्छंत्यसाधवः ॥ तेषांहिप्रशमोदंडःपशूनांलकुटोयथा ३२ अहोयदून्सुसंरब्धान्कृष्णंचकुपितंशनैः॥ सांत्वयित्वाहमेतेषांशममिच्छन्निहागतः ३३ तइमेमंदमतयःकलहाभिरताःखलाः ॥ तस्मात्तंमामवज्ञायदुर्भाषान्मानिनोऽब्रुवन् ३४ नोग्रसेनःकिलवि भुर्भोजवृष्ण्यंधकेश्वरः ॥ शक्रादयोलोकपालायस्यादेशानुवर्तिनः ३५ सुधर्माक्रम्यतेयेनपारिजातोऽमरांघ्रिपः ॥ आनीयभुज्यतेसोऽसौनाकिलाध्यास नार्हकः ३६ यस्यपादयुगंसाक्षाच्छ्रीरुपास्तेऽखिलेश्वरी ॥ सनार्हतिकिलश्रीशोनरदेवपरिच्छदान् ३७

सिंहग्रस्तमितिपाठे कवलमादातुंनशक्तः २९ असभ्यामुपवनेस्थितंरामम् ३० वाच्यानिवाच्यतांअपवादातिशयिताअपवादताम् ३१ प्रशमःशांतिकरः लकुटःयष्टिः ३२ ३३ ३४ ३५ सो ऽसौकृष्णः ३६ ३७

श्रद्धामहेआकांक्षामहे सर्वैरुपासितंनिषेवितंतीर्थंभागीरथीअस्याअपितीर्थशुद्धिकरं अस्यकुगस्य ३८ ३९ अनुशासिताशिक्षाकरः ४० ४१ ४२ ४३ ४४ कुटुंबीनामितिदीर्घश्छांदसः ४५ क्रीडनकान्क्रीडासाधनानि ४६ अंतेजगत्संहारे परिशिष्यमाणोऽद्वितीयः शेषे ४७ जगद्बिभ्रतःतेकोपोऽखिलशिक्षार्थं सत्त्वंस्थित्यादितत्परः । सद्भिरत्रहलधरेयथोचितंग्राह्यमनु चितमंतर्यामिविषयमितितात्पर्यमवगंतव्यम् ४८ विश्वस्यप्रपंचस्यानुग्रहार्थकर्मविक्रमलक्षणोव्यापारोयस्यसतथा तस्यसंबुद्धिःहेविश्वकर्मन् ४९ संविग्नैर्भयसंभ्रांतैःवेपमानानांकंपमानानां अंगो

यस्यांघ्रिपंकजरजोऽखिललोकपालमौल्युत्तमैर्धृतमुपासिततीर्थतीर्थम् ॥ ब्रह्माभवोहमपियस्यकलाकलांशाःश्रद्धामहेसुचिरमस्यनृपासनंक्व ३८ भु ज्यतेकुरुभिर्दत्तंभूखंडंवृष्णिभिःकिल ॥ उपानहःकिलवयंस्वयंतुकुरवःशिरः ३९ अहोऐश्वर्यमत्तानांमत्तानामिवमानिनाम् ॥ असंबद्धागिरोरुक्षाःकःस हेतानुशासिता ४० अद्यनिष्कौरवींपृथ्वींकरिष्यामीत्यमर्षितः ॥ गृहीत्वाहलमुत्तस्थौदहन्निवजगत्त्रयम् ४१ लांगलाग्रेणनगरमुद्विदार्यगजाह्वयम् ॥ विचकर्षसगंगायांप्रहरिष्यन्नमर्षितः ४२ जलयानमिवाघूर्णंगंगायांनगरंपतत् ॥ आकृष्यमाणमालोक्यकौरवाजातसंभ्रमाः ४३ तमेवशरणंजग्मुः सकुटुंबाजिजीविषवः ॥ सलक्ष्मणंपुरस्कृत्यसांबंप्रांजलयोऽब्रुवन् ४४ रामरामाखिलाधारप्रभावंनविदामहे ॥ मूढानांनःकुटुंबीनांक्षंतुमर्हस्यधीश्वर ४५ स्थित्युत्पत्तिलयानांत्वमेकोहेतुर्निराश्रयः ॥ लोकान्क्रीडनकानीशक्रीडतस्तेवदंतिहि ४६ त्वमेवमूर्ध्नीदमनंतलीलयाभूमंडलंबिभर्षिसहस्रमूर्धन् ॥ अंतेचयःस्वात्मनिरुद्धविश्वःशेषेऽद्वितीयःपरिशिष्यमाणः ४७ कोपस्तेऽखिलशिक्षार्थंनद्वेषान्नचमत्सरात् ॥ बिभ्रतोभगवान्सत्त्वंस्थितिपालनतत्परः ॥ ४८ नमस्तेसर्वभूतात्मन्सर्वशक्तिधराव्यय ॥ विश्वकर्मन्नमस्तेस्तुत्वांवयंशरणंगताः ४९ एवंप्रपन्नैःसंविग्नैर्वेपमानायनैर्बलः ॥ प्रसादितःसुप्रसन्नोमा भैष्टेत्यभयंददौ ५० दुर्योधनःपारिबर्हंकुंजरान्षष्टिहायनान् ॥ ददौद्विदशसाहस्रान्नियुतानितुरंगमान् ५१ रथानांषट्सहस्राणिरौक्माणांसूर्यवर्चसाम् ॥ दासीनांनिष्ककंठीनांसहस्रंदुहितृवत्सलः ५२ प्रतिगृह्यतुतत्सर्वंभगवान्सात्वतर्षभः ॥ ससुतःसस्नुषःप्रायात्सुहृद्भिरभिवंदितः ५३ ततःप्रविष्टःस्वपुरीं हलायुधःसमेत्यबंधूननुरक्तचेतसः ॥ शशंससर्वंयदुपुंगवानांमध्येसभायांकुरुषुस्वचेष्टितम् ५४ अद्यापिचपुरंह्येतत्सूचयद्रामविक्रमम् ॥ समुन्नतंदाक्षि णतोगंगायामनुदृश्यते ५५ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेउत्तरार्धेनवतितमोऽध्यायः ॥ ९० ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

पांगानांभयनैराश्यैः ५० ५१ रौक्माणिहेमचितान्याभरणान्येषांसंतीतिरौक्मिणस्तेषाम् ५२ ५३ ५४ रामविक्रमोजलरेखावत्नश्वरोन किंतुसर्वचक्षुर्विषयइत्याह अद्यापीति रामविक्रमंसूचयन्नुगं मायंदाक्षिणतःसमुन्नतंदृश्यतइत्यन्वयः ५५ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेउत्तरार्धेविजयध्वजकृतटीकायानवतितमोऽध्यायः ॥ ९० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

यमेवैषवृणुतेतेनलभ्यइत्यादिश्रुत्यर्थंदृढीकरणायहरेर्भक्तिप्रियत्वमाहात्म्यंवक्ति तत्रश्रुतदेवबहुलाश्वविषयमितिहासंशुकोवदति वृष्णिष्विति भक्तिमंतरेणान्यमर्थमनाकांक्षमाणःपूर्णार्थइत्युच्यते कृष्णविषयगाथारचनात्कविरलंपटःशब्दादिविषयेच्छारहितः १ मिथिलायांनगर्यांगृहाश्रमेमोस्थितःसभार्यइत्यर्थः अनीहयाअप्रयत्नेनागताहार्यः प्राप्तप्राप्तव्यः प्राप्तभोज्योवा नितरांवर्तितासहस्रनामा द्विजपक्रियायेनसतथा नित्यंनामनिकामयोरितियादवः २ ननुप्रयत्नाभावेकथंशरीरयात्रास्येत्यत्राह यावदिति । अनुदिनंयावन्मात्रमुपनमतिदैवात्प्राप्तंभवति अयंततोधिकंनाकांक्षते तर्हिकेनालंबु द्धिरत्राह तथसेति ३ यथाश्रुतदेवः ४ ततःकिमायातमत्राह तयोरिति नियतैरेकांतभक्तैः ५ ६ मुनीनांनामानिनिर्दिशति नारदइत्यादिना ७ तउपतस्थुःनिषेवयांचक्रुः ८ ९ सेवाफलमाह तेऽभ्य

श्रीशुकउवाच ॥ वृष्णिष्वासीद्यदुश्रेष्ठःश्रुतदेवइतिश्रुतः ॥ कृष्णैकभक्त्यापूर्णार्थःशांतःकविरलंपटः १ सउवासविदेहेषुमिथिलायांगृहाश्रमे ॥ अनीह यागताहार्योनिवर्तितजपक्रियः २ यावन्मात्रंत्वहरहर्दैवादुपनमत्ययम् ॥ नाधिकंतपसातुष्टःक्रियाश्चक्रेयथोचिताः ३ तथातद्राष्ट्रपालोभूद्बहुलाश्वइति श्रुतः ॥ मैथिलोनिरहंमानउभावप्यच्युतप्रियौ ४ तयोःप्रसन्नोभगवान्दारुकेणाहृतंरथम् ॥ आरुह्यसहितोविप्रैर्निर्ययतैर्ब्रह्मवादिभिः ५ सहितःसात्वतश्रे ष्ठोमुनिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ॥ कदाचित्कौरवश्रेष्ठविदेहान्प्रययौप्रभुः ६ नारदोवामदेवोऽत्रिःकृष्णोरामोसितोऽरुणिः ॥ अहंबृहस्पतिःकण्वोमैत्रेयश्चपराश रः ॥ वासिष्ठःकश्यपश्चैवभरद्वाजोथगौतमः ७ तत्रतत्रसमायांतंपौराजानपदान्विताः ॥ उपतस्थुःसार्घ्यहस्ताल्लोकाःसूर्यमिवोदितम् ८ आनर्तधन्वकुरु जांगलटंकमत्स्यपांचालकुंतिमधुकैकयकोशलार्णाः ॥ अन्येचतन्मुखसरोजमुदारहासस्निग्धेक्षणंनृपपपुर्दृशिभिर्नृनार्यः ९ तेभ्यःस्ववीक्षणविनष्टतमिस्रदृ ग्भ्यःक्षेमंत्रिलोकगुरुरर्थदृशंचयच्छन् ॥ शृण्वन्दिगंतधवलंस्वयशोऽशुभघ्नंगीतंसुरैर्नृभिरयाच्छनकैर्विदेहान् १० तेऽच्युतंप्राप्तमाकर्ण्यपौराजानपदा नृप ॥ अभ्ययुर्मुदितास्तस्मैगृहीतार्हणपाणयः ११ दृष्ट्वातमुत्तमश्लोकंप्रीत्युत्फुल्लाननाशयाः ॥ उत्कृतांजलिभिर्नेमुःश्रुतपूर्वंयथामुनीन् १२ स्वानुग्र हायसंप्राप्तंसत्यभूतंजगद्गुरुम् ॥ मैथिलःश्रुतदेवश्चपादयोःपेततुःप्रभोः १३ निमंत्रयेतांदाशार्हमातिथ्येनसहद्विजैः ॥ मैथिलःश्रुतदेवश्चयुगपत्संनतांज ली १४ भगवांस्तदभिप्रेत्यतयोःप्रियचिकीर्षया ॥ उभयोराविशद्गेहंरूपाभ्यांतदलक्षितः १५ श्रोतुमप्यसतांदूरान्जनकःस्वगृहागतान् ॥ आनीतेष्वा सनाद्येषुसुखासीनान्महामनाः १६ प्रवृद्धभक्त्युरुत्कर्षहृदयास्राविलेक्षणः ॥ नत्वातदंघ्रीन्प्रक्षाल्यतदपोलोकपावनीः १७

इति स्ववीक्षणेनदर्शनेनविनष्टंतमिस्रंयस्याःसातथा विनष्टतमिस्रानिरस्ताज्ञानादृक्ज्ञानंयेषांतेतथातेभ्यः तेभ्यःपौरेभ्यःक्षेमंयच्छन्अर्थदृशमपरोक्षज्ञानंचददन् एकस्मिन्दिगंतेप्यनन्यथागीयमान त्वाद्दिगंतधवलम् १० ११ स्वधृतांजलिरितिपाठेकमूर्ध्निधृतांजलिपुटैरित्यर्थः १२ सत्यभूतंनिर्दोषानंदज्ञानघनं १३ निमंत्रयेताभोजनार्थंक्षणंकृतवंतौ आतिथ्येन अतिथियोग्येनकर्मणा १४ तदलक्षितः ताभ्यांरूपाभ्यामलक्षितः अज्ञातरूपद्वयइत्यर्थः १५ अथबहुलाश्वःईश्वरपूजयाचक्रइत्यन्वयः । तान्स्वाकीदृशान्श्रोतुमपिदूरान्कर्णाविषयान् १६ अतिवृद्धभक्त्युत्कर्षहृदयश्चास्राविलेक्षणश्चसतथा अस्रंनेत्रजलम् १७

कैःसाधनैरत्राह गंधेति १८ आमृजन्संवाहनंकुर्वन् १९ सुहृदितियदयतस्मात् २० दर्शनहेतुमाह स्ववचइति । भवान्प्रियोहिज्ञानिनोऽत्यर्थमहंसचममप्रियइति यत्स्ववचस्तदृतंकर्तुंअस्मदृग्गो चरोभूदित्यन्वयः भक्तेनापिकृतज्ञेनभाव्यमितिभावेनाह यदेति आत्मास्वामीअनंतः अंतत्रयहीनः अरजाः सात्विकः त्वमेकांतभक्तानांप्रियइतियदायस्मात्तस्मात् २१ एवंवित्उक्तार्थज्ञः कोनुपुरुषः त्वच्चरणांभोजंविसृजेत् कृतघ्नश्चेन्नमुंचतीत्यर्थः एकांतभक्तप्रियोऽयंकिंददातीतितत्राह निष्किंचनानामिति २२ लोकोपकारायावतारोनतुस्वार्थायेत्याह यइति तच्छात्यैःसंसारोन्मूलनायत्रैलो क्यस्यविकृतान्विरोधिनोपहंतीतित्रैलोक्यविकृतापहः विकृतंदुष्कृतं २३ शांतंसुखपूर्वंतस्तपः ज्ञानंनिर्दोषपूर्णानंदज्ञानं ईयुषेप्राप्तवते २४ राजास्वगृहनिवासायभगवत्प्रार्थयते दिनानी त्यादिना २५ मिथिलायांविद्यमानानांनरयोषितां २६ तत्रश्रुतदेवेनकिंनुकृतमत्राह श्रुतदेवइति स्वगृहान्प्राप्तमच्युतंमत्वाज्ञात्वा २७ तृणपीठेकटे अवनिजेप्रक्षालयामास २८ २९ सिद्धार्थ

सकुटुंबोवहन्मूर्ध्निपूजयांचक्रईश्वरम् ॥ गंधमाल्यांबराकल्पधूपदीपार्घ्यगोवृषैः १८ वाचामधुरयाप्रीणन्निदमाहान्नतर्पितान् ॥ पादावंकगतौविष्णोरा मृजञ्छनकैर्मुदा १९ राजोवाच ॥ भवान्वैसर्वभावानामात्मासाक्षीसुहृद्विभुः ॥ अथनस्त्वत्पदांभोजंस्मरतांदर्शनंगतः २० स्ववचस्तदृतंकर्तुमस्मदृग्गो चरोभवान् । यदाहैकांतभक्तानामात्माऽनंतोऽरजाःप्रियः २१ कोनुत्वच्चरणांभोजमेवंविद्विसृजेत्प्रभो ॥ निष्किंचनानांशांतानांमुनीनांयस्त्वमात्मदः २२ योऽवतीर्ययदोर्वंशेनृणांसंसरतामिह ॥ यशोवितेनेतच्छांत्यैत्रैलोक्यविकृतापहः २३ नमस्तुभ्यंभगवतेकृष्णायाकुंठमेधसे ॥ नारायणायऋषयेसुशांततपईयुषे २४ दिनानिकतिचिद्भूमन्गृहेनोनिवसन्द्विजैः ॥ समेतःपादरजसापुनीहीदंनिमेःकुलम् २५ इत्युपामंत्रितोराज्ञाभगवाँल्लोकभावनः ॥ उवासकुर्वन्कल्याणंमिथिलानरयोषिताम् २६ श्रुतदेवोऽच्युतंप्राप्तंस्वगृहाञ्जनकोयथा ॥ नत्वामुनीन्सुसंतुष्टोधुन्वन्वासोननर्तह २७ तृणपीठबृसीष्वेतानानीतेषूपवेश्यसः ॥ स्वागतेनाभिनंद्यांघ्रीन्सभार्योऽवनिजेमुदा २८ तदंभसामहाभागआत्मानंसगृहान्वयम् ॥ स्नापयांचक्रउद्धर्षोलब्धसर्वमनोरथः २९ सिद्धार्हणोशीरशिवामृतांभसामृदासुरभ्यातुलसीकुशांबुजैः ॥ आराधयामासयथोपपन्नयासपर्ययासत्त्वविवर्धमानया ३० सतर्कयामासकुतोममापतद्गृहांधकूपेपतितस्यसंगमः ॥ यःसर्वतीर्थास्पदपादरेणुभिःकृष्णेनचाप्यात्मनिकेतभूसुरैः ३१ सूपविष्टान्कृतातिथ्यान्श्रुतदेवउपस्थितः ॥ सभार्यःस्वजनापत्यउवाचांघ्र्यभिमर्शनम् ३२ ॥ श्रुतदेवउवाच ॥ अद्यनोदर्शनंप्राप्तःपरःपरमपूरुषः ॥ यइदंशक्तिभिःसृष्ट्वाविभजत्यात्मसत्तया ३३

र्णसर्षपःउशीरंवालव्यजनं जयावा शिवाश्रेयसी अमृताप्रसिद्धा एताभिर्युक्तेन जलेन सुरभ्यासुगंधयामृदा सत्त्वेनात्मशक्त्याविवर्धमानया ३० सर्वतीर्थानामास्पदपादरेणुभिः आश्रयचरणरेणुभिः सहकृष्णेनअध्यात्मापरमात्मानिकेतोनिलयःआश्रयोयेषांतेअध्यात्मनिकेताः तैर्भूसुरैर्ब्राह्मणैश्चयःसंगमःसगृहांधकूपेपतितस्यममकुतोऽपतत् तस्मात्त्वत्पुण्यादभूदितितर्कयामासअचिंतयदित्यन्वयः ३१ अंघ्र्यभिमर्शनंपादसंमर्दनंकुर्वन् ३२ किमाहेत्याशंक्यकृष्णनामवेदांतप्रतिपाद्यःसाक्षात्श्रीनारायणएवनदेवदत्तादिष्वेकइतिभावेनाह अद्येति यःसत्त्वादिगुणसृष्टाभिःशक्तिभिर्महदादिभिरिदंजगत्सृष्ट्वात्मसत्तयाब्रह्मव्यतिरिक्तेनविविधाकारेणविभजतितत्सृष्ट्वातदेवानुप्राविशदितिश्रुतेः सएवंपरमपुरुषःश्रीकृष्णःअद्यनोदर्शनंप्राप्तोनान्यइतिशेषः ३३

ननुसन्घटःसन्पटइतिसदनुविद्धतयाप्रतीतेःब्रह्मव्यतिरिक्तंजगन्नास्तीत्याशंक्यसदृष्टांतंपरिहरति यथेति यथाशयानःस्वपन्पुरुष आत्मनःपरमात्मनःमाययाइच्छयाप्रबोधितेनस्वमनोगतकारितुरगादि संस्कारेणैवपरंस्वव्यतिरिक्तंस्वाप्नंलोकंसृष्ट्वाअवरुध्यस्वविषयीकृत्वाअवभासतेपृथक्प्रकाशते तथा भवान्जगतिस्थितोपि ततोव्यतिरिक्तमात्मानंप्रकाशयतिष्ठतीत्यर्थः ३४ अलौकिकासिद्धवस्तुसत्तायां किंप्रमाणमितितत्राह शृण्वतामिति यःस्वकथांशृण्वतांगदतांहृदिस्थइत्यनेनश्रवणवचनेप्रमाणत्वेनज्ञातव्यइतिदर्शितं शश्वद्दर्शिनामभिनंदतांसंवसताममलात्मनांनृणांनित्यंहृदिस्थइत्यनेनप्रत्य क्षप्रमाणंदर्शितमिति ३५ नन्वेवंतर्हिकस्मान्मादृशानांतज्ज्ञानाभावइत्याशंक्योपासनाभावादुपासनंचकर्मप्रतिबद्धमितिभावेनाह हृदिस्थइतिउपासकैरपिनस्वप्रयत्नेनज्ञेयः किंतु स्वप्रसादेनैवेत्याशयेनाह आत्मेति आत्मनांजीवानांशक्तिभिः प्रयत्नादिलक्षणाभिःअग्राह्योनज्ञेयः मुह्यंतियंसूरयइत्यादिस्वोक्तिंस्मारयति हिशब्देनदेवदत्तवच्छरीरीचेत्कथमग्राह्यइत्यत्राह अर्थाकारइति अर्थ्यतइत्यर्थ आनंदःऋगतावितिधातुःयद्वाअर्थशब्देनज्ञानंच ज्ञानानंददेहइत्यर्थः अर्थोवस्तुअप्रतिहतंतदाकारइतिवा कुतएवमंगीकारइत्यत्राह अगुणात्मकइति सत्त्वादिगुणनिर्मितदेहवान्नभवतिएवं

यथाशयानःपुरुषोमनसात्ममायया ॥ सृष्ट्वालोकंपरंस्वाप्नमनुविश्यावभासते ३४ शृण्वतांगदतांशश्वदर्चतांत्वाभिनंदताम् ॥ नृणांसंवसतांनित्यंहृदिस्थोयोऽमलात्मनाम् ३५ हृदिस्थोप्यतिदूरस्थःकर्मविक्षिप्तचेतसाम् ॥ आत्मशक्तिभिरग्राह्योह्यर्थाकारोगुणात्मकः ३६ नमोस्तुतेध्यात्मविदांपरात्मने सर्वात्मनेस्वात्मविभक्तमूर्त्तये ॥ सकारणाकारणलिंगमीयुषेस्वमाययासंवृतरुद्धदृष्टये ३७ सत्वंशाधिस्वभृत्यान्नःकिंदेवकरवामते ॥ एतदंतोनृणांक्लेशोयद्भवानक्षगोचरः ३८ श्रीशुकउवाच ॥ तदुक्तमित्युपाकर्ण्यभगवान्प्रणतार्त्तिहा ॥ गृहीत्वापाणिनापाणिंप्रहसंस्तमुवाचह ३९ श्रीभगवानुवाच ॥ ब्रह्मंस्तेऽनुग्रहार्थायसंप्राप्तान्विद्ध्यमून्मुनीन् ॥ संचरंतिमयालोकान्पुनंतःपादरेणुभिः ४० देवाःक्षेत्राणितीर्थानिदर्शनस्पर्शनार्चनैः ॥ लोकान्पुनंतिकालेन तदप्यर्हत्तमेक्षया ४१ ब्राह्मणाजन्मतःश्रेष्ठाःसर्वेषांप्राणिनामिह ॥ तपसाविद्ययातुष्ट्याकिमुमत्कलयापुनः ४२ नब्राह्मणान्मेदयितंरूपमेतच्चतुर्भुजम् ॥ सर्ववेदमयोविप्रःसर्वदेवमयोह्यहम् ४३ दुष्प्रज्ञाअविदित्वैवमवजानंत्यसूयवः ॥ गुरुंमांविप्रमात्मानमर्चादाविज्यदृष्टयः ४४ चराचरमिदंविश्वंभावायेचास्यहेतवः ॥ मद्रूपाणीतिचेतस्याधत्तेविप्रोमदीक्षया ४५

विधस्त्वमस्माकंदर्शनंप्राप्तइतिपूर्वेणान्वयः ३६ एवंविधत्वान्ममनमनमंतरेणत्वदुपासनंदुःसाध्यमितिभावेनाह नमइति अध्यात्मविदांपरमात्मादितत्त्वज्ञानिनां परमात्मनेअशेषपुरुषार्थ दात्रे सर्वात्मनेसर्वव्यापिने स्वात्मविभक्तमूर्तयेस्वात्मनैवविभक्तस्वरूपाय सकारणंजगदकारणंलिंग अकारणंकारणांतरशून्यस्वरूपंप्रधानमेवंद्वेईयुषेव्याप्तवतेस्वमाययास्वसामर्थ्येनअसंवृतदृष्टये अव्यवहितज्ञानाय ३७ यद्यदाभवानक्षगोचरःस्यात्एतदंतोऽयमवधिर्यस्यसतथा नृणांक्लेशःपरिश्रमः ३८ ३९ ब्रह्मन्तपस्विन् ४० देवादिभ्योयच्छुद्धत्वंतदर्हत्तमा नांपूज्यानांब्राह्मणादीनामीक्षयादर्शनेन अपिशब्दोऽवधारणार्थः ४१ ४२ ब्राह्मणभक्तिजननार्थंअर्थवादमाह नब्राह्मणादिति ब्राह्मणस्योत्तमत्वेहेतुमाह सर्वेति एवमप्यावयोर्विशेषोस्ती तिहिशब्देनाह ४३ असूयवःगुणेषुदोषाविष्करणशीलाःदुष्प्रज्ञाएवंगुरुंविप्रंमत्सन्निधानपात्रंअर्चादिष्वाअवजानंति आत्मानंमामर्चादौअवजानंतिकथंअर्चैवहरिरितिदृष्टयः ४४ ब्राह्मणपूजया सर्वमपिपूजितंस्यादितिभावेनाह चराचरमिति इदंचराचरंविश्वंभावयेकल्पयेब्रह्मणीतिशेषः अस्यब्राह्मणस्यदैवतमहमितिशेषः विप्रस्यसर्ववेदमयत्वमुक्तंस्पष्टयति मद्रूपाणीति विप्रोमदीक्षयामत्प्र

तिपादकत्वज्ञानेनएतस्यांसर्वैवेदायत्पदमामनंति इत्यादिश्रुत्या वायुनावैगौतमसूत्रेणायंचलोकः परश्चलोकः सर्वाणिचभूतानिसंदृब्धानिभवंतीतिश्रुतिसिद्धैरेभिश्चराचरैःसहमद्रूपाणिधत्से ४५ अतिपादनच्छलेनफलितमाह तस्मादिति ४६ ४७ भक्तेषुप्रसादलक्षणस्नेहवान् ४८ ॥ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेउत्तरार्धेविजयध्वजकृतटीकायांएकनवतितमोऽध्यायः ॥ ९१ ॥ ॥

शिवंभजंस्तामसाचन्यतमंविष्णुंनिषेवमाणःसात्विकएवशिवस्याप्यन्यापरिहार्यापत्तिसमुच्छित्तिकरोनारायणः किमुतेतरेषामित्यर्थसारंवृकसुराख्यायिकयाख्यापयति तत्रराजा आख्यायिकामुत्थापयितुंपृच्छति देवासुरेति दिगंबरत्वेनलोकदृष्ट्याशिवमशुद्धवत्प्रतीयमानंनिर्धनंवा शिवोलोकेपञ्चरागेहरेकालेशिवेजलइत्यतःपञ्चरागराहित्येननिर्धनत्वंलक्ष्यते अशिवमकीलंअनर्गलंसर्ववरप्रदमित्यर्थः लक्ष्मीपतिमित्यनेनधनित्वमुपलक्षयति तथापि तद्भक्तायनिनोनभवंति १ एतद्धनित्वाधनित्वसंदेहेतन्निरासप्रयत्नोघटतेतदभावेव्यर्थइत्यत्राह संदेहइति नचायमौपचारिकइत्याह महानिति संदेहबीजांतरमाह विरुद्धेति श्मशानेपिशाचगणैःपरिवृतत्वेनाटनशीलंरुद्रस्य इंद्रादिदेवैःपरीतत्वेनावस्थानंहरेः असुरादीनामपिवरदानेच्छवत्त्वेनगतित्वमाश्रयत्वंईशानस्य देवादीनांसमृद्धिचिकीर्षुत्वेनहरेः तथाचात्रप्रभ्वोःसमर्थयोर्विषयेमहानस्माकंसंदेहोस्ति हियस्मात्तन्निरसनप्रयासःसार्थकइत्यर्थः २ जीवानांत्रैविध्यकेनाप्यनभिभूतप्रमितंदेवासुरमनुष्येष्वित्यनेनसूचितं तत्रशिवःस्वल्पसपृ

तस्माद्ब्रह्मऋषीनेतान्ब्रह्मन्ज्ञानृश्रद्धयार्चय ॥ एवंविदार्चितोस्म्यद्धानान्यथासुविभूतिभिः ४६ श्रीशुकउवाच ॥ सइत्थंप्रभुणादिष्टःसहकृष्णान्द्विजोत्तमान् ॥ आराध्यैकांतभावेनमैथिलश्चापतुर्गतिम् ४७ एवंस्वभक्तयोराजन्भगवान्भक्तभक्तिमान् ॥ उषित्वादिश्यसन्मार्गंपुनर्द्वारवतीमगात् ४८ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेउत्तरार्धेएकनवतितमोऽध्यायः ॥९१॥ राजोवाच ॥ देवासुरमनुष्येषुयेभजंत्यशिवंशिवम् ॥ प्रायस्तेधनिनोब्रह्मन्नतुलक्ष्मीपतिंहरिम् १ एतद्वेदितुमिच्छामिसंदेहोत्रमहान्हिनः ॥ विरुद्धशीलयोःप्रभ्वोर्विरुद्धांभजतांगतिम् २ श्रीशुकउवाच ॥ शिवःशक्तियुतःशश्वत्त्रिलिंगोगुणसंवृतः ॥ वैकारिकस्तैजसश्चतामसश्चेत्यहंत्रिधा ३ ततोविकाराअभवन्षोडशामीषुपंचसु ॥ उपाधावन्विभूतीनांसर्वासामश्नुतेगतिम् ४ हरिस्तुनिर्गुणःसाक्षात्पुरुषःप्रकृतेःपरः ॥ ससर्वदृगुपद्रष्टातंभजन्निर्गुणोभवेत् ५

त्तसत्वेनबहुलेनतमसारजसास्पृष्टत्वेनतदनुसृतस्वभावत्वेनहीनियतप्रकृतिबद्धत्वेनतत्तत्प्राणिस्वभावसेवानुगुणफलदानक्षमत्वेनावशइवतादृशंफलंवितरति हरिस्तुस्वाधीनसत्त्वादिगुणत्वेनतत्प्रवर्तकत्वेनतच्छक्त्यनुपहतशक्तित्वेनप्रकृतिपरत्वेनतन्निर्मितशरीरराहितत्वेनतत्स्व भावेनकूटस्थत्वेननित्यनिर्दोषज्ञानानंदतनुत्वेनस्वसेवकेभ्यःस्वानुगुणंफलंप्रयच्छतीतिभावेनपरिहरति शिवइत्यादिना शक्तियुतःप्रकृतिसंबद्धःअतएवशश्वत् त्रीणिलिंगानिवैकारिकादीनियस्यसतथा ननु प्रकृतेरेकत्वेनतत्संबंधेनैकविध्यमेवोचितं नत्रैविध्यं अन्यथा चातुर्विध्यंकिंनस्यादित्यतउक्तं गुणसंवृतइति गुणानांत्रित्वात्तत्संबंधेनत्रित्वंयुक्तंनचातुर्विध्यादिकंसूचितं त्रैविध्यंस्पष्टयति वैकारिकइति अहंअहंकारात्मकोरुद्रः ३ ततःअहंकारात्षोडशविकाराअभवन्निविशेषःपंचभूतानिदशेंद्रियाणिएकंमनः ननु किमायातंप्रकृतइतितत्राह अमीष्विति योभूतानामध्ये अमीषुपंचस्वाकाशादिष्वधिष्ठानप्रकारेषुनिधाय्य शिवमुपाधावत्सेवमानोभवति सपुरुषस्तस्मात्सर्वासांविभूतीनांगतिंसेवानुसारेणफलमश्नुते अत्रग्रंथबाहुल्यभयात् विशेषविशदीकरणादुपरम्यते ४ तुशब्देनसत्त्वादिगुणराहित्यमेवनतुज्ञानादिगुणराहित्यंविवक्ष्यते तथात्वेसर्वदृगित्याद्यनुपपन्नंस्यात् हरिरविनश्वरंअनंतकालीनंफलंददाति रुद्रस्त्वनित्यंदुःखोदर्कंददातीत्यादिविशेषंत्रा दर्शयति उपद्रष्टा साक्षीसर्वेभ्योद्रष्टृभ्योऽधिकद्रष्टा नान्योवा नान्योऽतोस्तिद्रष्टेतिश्रुतेः ५

नथानित्वंफलंददातीत्यस्यकथंपरिहारआगतःतंवक्तुमुपक्रमते निवृत्तेष्विति ६ भूभारहरणायप्रवृत्तेनधर्मकथनंकोपयुज्यतइत्यत्राह नृणामिति अनेन नकेवलमवतारप्रयोजनंभूभारहरणमपितु नृणांसंसारनिर्मूलनलक्षणंनिःश्रेयसंचेत्युक्तंभवति ७ अनुग्रहंकर्तुंशनैःयावत्यावत्प्रेमवर्धते तावत्तावद्धरिष्ये धनस्यमदहेतुत्वादेतद्धरणं तत्फलमाह ततइति अस्याधनस्यस्वजनाःदुःखदुःखि तंदुःखातिशयोपेतंएनमधनंत्यजंति ८ ततोधनाभावात्सयदाधनेहया वितथोद्योगोनिर्विण्णःस्यात्तदा मत्परैःकृतमैत्रस्यतस्यानुग्रहंमुक्तिलक्षणंकरिष्यइत्यन्वयः ९ यतोहंभजमानस्यधनंहरिष्या मि अतस्तत्परमंब्रह्मवेदांतवेद्यंसूक्ष्मंनित्यात्र्यक्तंचिन्मात्रं प्रकृतिप्राकृतवैकृतज्ञानशून्यं सत्प्रशस्तंअनंतकंअंतत्रयवर्जितंसुदुराराध्यंमांहित्वा अन्यान्भजते परंब्रह्मत्वादयः सुदुराराध्यत्वेहेतवः १० अन्योपासकास्तेमद्भयानतस्तान्देवानपिजहतीतिभावेनाह ततइति यतोमामवज्ञायान्यानुपासतेअतएवदोषात् ११ देवेषु के शापप्रसादसमर्थास्तत्रापि सद्यःशापप्रसादाः कइतितत्राह शापेति

निवृत्तेष्वश्वमेधेषुराजायुष्मत्पितामहः ॥ शृण्वन्भगवतोधर्मानपृच्छदिदमच्युतम् ६ सआहभगवांस्तस्मैप्रीतःशुश्रूषवेप्रभुः ॥ नृणांनिश्रेयसार्थाय योऽवतीर्णोयदोःकुले ॥ ७ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ यस्याहमनुगृह्णामिहरिष्येतद्धनंशनैः ॥ ततोऽधनंत्यजंत्यस्यस्वजनाद्दुःखदुःखितम् ८ सयदावित थोद्योगोनिर्विण्णस्याद्धनेहया ॥ मत्परैःकृतमैत्रस्यकरिष्येतदनुग्रहम् ९ तद्ब्रह्मपरमंसूक्ष्मंचिन्मात्रंसदनंतकम् ॥ अतोमांसुदुराराध्यंहित्वाऽन्यान्भजतेपु नः १० ततस्तआशुतोषेभ्योलब्धराज्यश्रियोद्धताः ॥ प्रमत्तावरदान्देवान्विस्मरंत्यवजानते ११ श्रीशुकउवाच ॥ शापप्रसादयोरीशाब्रह्मविष्णुशिवाद यः ॥ सद्यःशापप्रसादोऽगशिवोब्रह्माचनाच्युतः १२ अत्रैवोदाहरंतीममितिहासंपुरातनम् ॥ वृकासुरायगिरिशोवरंदत्त्वापसंकटम् १३ वृकोनामासुरःपुत्रः शकुनेःपथिनारदम् ॥ दृष्ट्वाशुतोषंपप्रच्छदेवेषुत्रिषुदुर्मतिः १४ सआदिदेशगिरिशमुपाधावस्वसिद्धये ॥ सोऽल्पाभ्यांगुणदोषाभ्यामाशुतुष्यतिकुप्यति १५ दशास्यबाणयोस्तुष्टःस्तुवतोर्बंदिनोरिव ॥ ऐश्वर्यमतुलंदत्त्वाततआपसुसंकटम् १६ इत्यादिष्टस्तमसुरउपाधावत्स्वगात्रतः ॥ केदारआत्मक्रव्येणजुह्वन्न ग्निमुखंहरम् १७ देवोपलब्धिमप्राप्यनिर्वेदात्सप्तमेऽहनि ॥ शिरोजिहीर्षुरसिनातत्तीर्थक्लिन्नमूर्धजः १८ तदामहाकारुणिकःसधूर्जटिर्यथावयम्ग्निरिवो त्थितोनलात् ॥ निगृह्यदोर्भ्यांभुजयोर्न्यवारयत्तत्स्पर्शनाद्भूयउपाकृताकृतिः १९ तमाहचांगालमलंवृणीष्वमेयथाभिकामंवितरामितेवरम् ॥ शिवेन जीवेननृणांप्रपद्यतामहोत्वयात्माभृशमर्द्यतेवृथा २० देवात्सववव्रेपापीयान्वरंभूतभयावहम् ॥ यस्ययस्यकरंशीर्ष्णिधास्येसम्रियतामिति २१ तच्छ्रु त्वाभगवान्रुद्रोदुर्मनाइवभारत ॥ ओमितिप्रहसंस्तस्मैददौवरमृतंयथा २२

१२ शिवःसद्यःशापप्रसादइत्येतत्कथमित्यत्रइतिहासंवक्ति अत्रेति १३ १४ १५ १६ अग्निमुखमुद्दिश्य जुह्वान्निति च्छांदसः जुह्वन् होमंकुर्वन् १७ देवोपलब्धिं देवदर्शनं असिना शिरोहर्तु कामोऽभूत् १८ करचरणाद्यवयवी उपाकृताकृतिःउत्पन्नस्वरूपः १९ यथाभिकामंनितरांकाममनतिक्रम्यनृणांपरिमितमंवस्तुसजीवः जीवनंप्राणधारणंतेनजीवेनप्रपद्यतांप्रपन्नोभवतुभवा नितिशेषः केनेत्यतउक्तंशिवेनमयेति किंचजीवोसुधाहरणतत्परः अनेनपूर्वमायुःपरीक्षेतपश्चाल्लक्षणमादिशेदितिवचनात् जीवनंसर्वस्मादभीष्टमित्युक्तंभवति किंचातइति तत्राह अहोइति आत्माशरीरं अर्द्यतेहिंस्यते अहोयस्मात्तस्मात् २० २१ ओमित्युक्त्वा प्रहसन्आत्मनोदैन्यमप्रकाशयन् २२

अबिभेत् भीतवान् २३ उपसृष्टःउपद्रुतः दिवोंतमवसानं यावदस्तिभूमेःकोष्ठानांविवराणांअवसानंच यावत् भुवोधरमधःस्थलंपातालंचयावत्तावत्पर्यंतंपराधावत् २४ तल्लोकवासिनःशून्यप्रायाः किमत्राह अजानंतइति प्रतिविधिंप्रतिक्रियां २५ २६ दारकोबालब्रह्मचारी २७ २८ आत्माशरीरं २९ पुंभिरर्थितं ३० ३१ तस्यरुद्रस्यवाक्यं पैशाच्यंकर्मश्मशानाटनलक्षणं ३२ ३३ जगद्गुरौजगद्गिरणशीले ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० आख्यायिकाकथनादिफलमाह यइति अव्याकृतानित्यशक्तिसमुद्रस्य संसृतिभिःपुत्रमित्रादिबंधलक्षणाभिः ४१

सतद्वरपरीक्षार्थंशंभोःशीर्ष्णिवृकासुरः ॥ स्वहस्तंदातुमारेभेसोबिभेत्स्वकृताच्छिवः २३ तेनोपसृष्टःसंत्रस्तःपराधावत्सवेपथुः ॥ यावदंतंदिवोभूमेःकोष्ठानामुदगादुदक् ॥ अजानंतःप्रतिविधिंतूष्णीमासन्सुरेश्वराः ॥ ततोवैकुंठमगमद्भास्वरंतमसःपरम् २५ यत्रनारायणःसाक्षान्न्यासिनांपरमागतिः ॥ शांतानान्यस्तदंडनांयतोनावर्ततेगतः २६ तंतथाव्यसनंदृष्ट्वाभगवान्वृजिनार्दनः ॥ दूरात्प्रत्युदितोभूत्वाबटुकोयोगमायया २७ मेखलाजिनदंडाक्षैस्तेजसाग्निरिवज्वलन् ॥ अभिवादयामासचतंकुशपाणिर्विनीतवत् ॥ २८ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ शाकुनेयभवान्व्यक्तंश्रांतःकिंदूरमागतः ॥ क्षणंविश्रम्यतांपुंसआत्मायंसर्वकामधुक् २९ यदिनःश्रवणायालंयुष्मद्व्यवसितंविभो ॥ भण्यतांप्रायशःपुंभिर्धृतैःस्वार्थान्समीहते ॥ ३० ॥ श्रीशुकउवाच ॥ एवंभगवतापृष्टोवचसामृतवर्षिणा ॥ गतक्लमोऽब्रवीत्तस्मैयथापूर्वमनुष्ठितम् ३१ श्रीभगवानुवाच ॥ एवंचेत्तर्हितद्वाक्यंनवयंश्रद्दधीमहि ॥ योदक्षशापात्पैशाच्यंप्राप्तःप्रेतपिशाचराट् ३२ रुषाक्रांतशरीरोऽसौनसत्यंवदतेहरः ॥ क्रोधयुक्तेकुतःसत्यंमूढोऽसित्वंमहासुर ३३ यदिवस्तत्रविश्रंभोदानवेंद्रजगद्गुरौ ॥ तर्ह्यंगापिस्वशिरसिहस्तन्यासःप्रदीयताम् ३४ यद्यसत्यंवचःशंभोःकथंचिद्दानवर्षभ ॥ तदैनंजह्यसद्वाचंनचवक्ताऽनृतंपुनः ३५ इत्थंभगवतश्चित्रैर्वचोभिश्चसुपेशलैः ॥ भिन्नधीर्विस्मृतःशीर्ष्णिस्वहस्तंकुमतिर्न्यधात् ३६ अथापतद्भिन्नशिरावज्राहतइवक्षणात् ॥ जयशब्दोनमःशब्दःसाधुशब्दोभवद्दिवि ३७ मुमुचुःपुष्पवर्षाणिहतेपापेवृकासुरे ॥ देवर्षिपितृगंधर्वामोचितःसंकटाच्छिवः ३८ मुक्तंगिरिशमभ्याहभगवान्पुरुषोत्तमः ॥ अहोदेवमहादेवपापोऽयंस्वेनपाप्मना ३९ हतःकोनुकुतश्चापिजंतुर्वैकृतकिल्बिषः ॥ क्षेमीस्यात्किमुविश्वेशेकृतपापोजगद्गुरौ ४० यएवमव्याकृतशक्त्युदन्वतःपरस्यसाक्षात्परमात्मनोहरेः ॥ गिरिशमोक्षंकथयेच्छृणोतिवाविमुच्यतेसंसृतिभिस्तथारिभिः ४१ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेउत्तरार्धेवृकासुरवधोनामद्विनवतितमोऽध्यायः ॥ ९२ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ सरस्वत्यास्तटेराजन्नृषयःसत्रमासत ॥ वितर्कःसमभूत्तेषांत्रिष्वधीशेषुकोमहान् १ तस्यजिज्ञासयातेवैभृगुंब्रह्मसुतंनृप ॥ तज्ज्ञप्त्यैप्रेषयामासुःसोऽभ्यगाद्ब्रह्मणःसभाम् २

॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेउत्तरार्धेविजयध्वजकृतटीकायाद्विनवतितमोध्यायः ॥ ९२ ॥ ७ ॥ विष्णोःसमोऽधिकोस्तीति संशयनिरासायतस्य भक्तानुकंपित्वप्रकटनायच मुमुक्षुभिःक्षमागुणएवापाद्यस्तत्प्रसादजनकइतिद्योतनायचतस्मिन्निरतिशयभक्तिजननायचास्याध्यायस्यप्रारंभः तत्रादौमुनीनांतत्रसमयेजिज्ञासाप्रकारंदर्शयति सरस्वत्याइति वितर्कोजिज्ञासा त्रिषुब्रह्मादिषुअधीशेषुअधिकेश्वरेषुच महानुत्तमः १ तस्याधिकस्यवाङ्त्यनेनलोकसंशयनिरासायमंदाधिकारिणां दृढनिश्चयाय नस्वार्थं परिज्ञातवेदांतार्थत्वात्स्वेषामिति निर्धारयति २

३ आत्मनःस्वस्यात्मनिमनस्यात्मजापभृगवेउत्थितंमन्युमशीशमत् शांतंकृतवान् प्रभुःसमर्थःप्रभुःभृगोःपितृत्वेनस्वामी ४ महेश्वरइतिसांकेतिकंनाम अन्वर्थांगीकारेप्रकृतानुपपत्तेः भ्रातरंमुदेतिभ्रातृ शब्दप्रयोगाच्च ५ श्मशानवासित्वेनाशुभाचारइतिमत्वा ६ ७ ८ ९ तेतुभ्यं निषीदोपविश आगसमपराधं १० अहमेवगतंगतिः आश्रयोयेषांतेमद्गतास्तान् तीर्थकारिणाशुद्धिकारिणा तीर्थं शास्त्रेष्वंमसिपावनइतियादवः ११ असुरजनमोहनार्थमाह अद्येति अद्याहंलक्ष्म्याःश्रियएकांतेननियमेनभाजनंपात्रमासं भूतिर्लक्ष्मीः भूतिःश्रीजन्मभस्मास्वितिच नित्यकृतवारुपिश्रद्यप्रभृति वत्स्यतिस्पष्टवासंकरिष्यति भवतानित्यशक्तेनपादेनज्ञानेनहतंनष्टंअंहोयास्मिंस्तत्तथा नित्यसत्त्वाज्ञानात्मकत्वेनदोषरहितामिविवा तारिमन्निति तथावाह्यार्थः कथायादिवाक्यार्थः १२ श्रियासहि

नतस्मैब्रह्मणेस्तोत्रंचक्रेसत्त्वपरीक्षया ॥ तस्मैचुक्रोधभगवान्प्रज्वलन्स्वेनतेजसा २ सआत्मन्युत्थितंमन्युमात्मजायात्मनःप्रभुः ॥ अशीशमद्यथावह्निं शमयेद्वारिणाप्रभुः ४ ततःकैलासमगमत्सतंदेवोमहेश्वरः ॥ परिरब्धुंसमारेभेउत्थायभ्रातरंमुदा ५ नैच्छत्तमशुभाचारइतिदेवश्चुकोपह ॥ शूलमु द्यम्यतंहंतुमारेभेतिग्मलोचनः ६ पतित्वापादयोर्देवीसांत्वयामासतंगिरा ॥ इतिकृच्छ्रात्ततोमुक्तःकैलासाद्व्रजताचलात् ७ मुनिर्जगामवैकुंठंयत्र देवोजनार्दनः ॥ शयानंश्रियउत्संगेपदावक्षस्यताडयत् ८ ततउत्थायभगवान्सहलक्ष्म्यासतांगतिः ॥ स्वतल्पादवरुह्याशुननामशिरसामुनिम् ९ आहतेस्वागतंब्रह्मन्निषीदात्रासनेक्षणम् ॥ अजानतामागसंनःक्षंतुमर्हसिमानद १० पुनीहिसहलोकंमांलोकपालांश्चमद्गतान् ॥ पादोदकेनभवतस्ती र्थानांतीर्थकारिणा ११ अद्याहंभगवन्लक्ष्म्याआसमेकांतभाजनम् ॥ वत्स्यत्युरसिनोभूतिर्भवत्पादहतांहसि १२ श्रीवत्सांमेनिनामापिजायतांपादल क्षणः ॥ १३ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ एवंब्रुवाणेवैकुंठेभृगुस्तत्सार्द्रयागिरा ॥ निर्वृतस्तर्पितस्तूष्णींभक्त्युत्कंठोऽश्रुलोचनः १४ पुनःस्वसत्रमासाद्यमुनी नांब्रह्मवादिनाम् ॥ स्वानुभूतमशेषेणराजन्भृगुरवर्णयत् १५ तंनिशम्याथमुनयोविस्मितामुक्तसंशयाः ॥ भूयांसंश्रद्दधुर्विष्णुंयतःशांतिर्यतोऽभय म् १६ धर्मःसाक्षाद्यतोज्ञानंवैराग्यंचचतुर्विधम् ॥ ऐश्वर्यंचाष्टधायस्माद्यशश्चात्ममलापहम् १७ मुनीनांन्यस्तदंडानांशांतानांसमचेतसाम् ॥ अकिं चनानांसाधूनांयमाहुःपरमांगतिम् १८ सत्त्वंयस्यप्रियामूर्तिर्ब्राह्मणास्त्विष्टदेवताः ॥ भजंत्यनाशिषःशातायंवानिपुणबुद्धयः १९ त्रिविधामूर्तयस्तस्य राक्षसाअसुराःसुराः ॥ गुणास्तन्माययासृष्टास्तत्त्वंतत्रार्थदर्शनम् २० ॥ श्रीशुकउवाच ॥ इत्थंसारस्वताविप्रान्नृणांसंशयनुत्तये ॥ पुरुषस्यपदांभोज सेवयातद्गतिंगताः २१

तवत्सम्उरःश्रीवत्सं उरोवत्संचवक्षश्चभुजांतरमुदीर्यतइतिउत्पलमालाभिधानं पादलक्षणःपादांकःश्रीवत्समिति नामजायतामित्यन्वयः १३ १४ १५ भूयांसमत्युत्तमंयतोयस्माद्धरेःशांतिर्मोक्षोमं गलंवा पुंसइतिशेषः १६ एकांतभक्तानांधर्मादिष्वनपेक्षालक्षणवैराग्यमात्मनोमनसोमलनाशनं १७ १८ यस्यहरेःसत्त्वंगुणः प्रियामूर्तिःश्रेष्ठप्रतिमा यस्येष्टदेवताब्राह्मणाः अनाशिषोनिष्कामाः १९ तत्रतेषुगुणेषु सत्त्वंनामगुणः आर्थंसर्वपूज्यंश्रीहरिंदर्शयतीत्यार्थदर्शनस्तद्विषयज्ञानोत्पादकः २० यत्फलावसायि तदेवप्रमाणपदवीमध्यास्ते इतिशावेनफलमाह इत्थमिति सारस्वताःसरस्वतीती रवासिनः इत्थंनृणांसंशयनिरासायप्रवृत्ताः पुरुषस्यहरेः गतिज्ञानंतेनवैकुंठंगताः २१

आख्यानफलमाह इतीति मुनितनयस्यपन्नगर्भपीयूषंमुखकमलोदरनिःसृतंसुधाधारोपचितंपरस्यपुंसःसुश्लोकैराकलितमित्येतदाख्यानंश्रवणपुटैरभीक्ष्णंपिबन्योवर्तते अथसपांथःपथिकः इदंसुखसाधनमशोवेतिपरिभ्रमणेनेतस्ततःपर्यटनेनप्राप्तंपरिश्रमंजहातीत्यन्वयः २१ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेउत्तरार्धेविजयध्वजकृतटीकायांत्रिनवतितमोऽध्यायः ॥ ९३ ॥ यदनंतनिगमनिकरनिरूपितगुणगणाकरंब्रह्मतदेवकृष्णनाम्नावतीर्णंनान्यदित्यतोमुमुक्षुभिरत्रभक्तिःइतरत्रविरक्तिमूलाकर्तव्येतिविधीयतेऽस्मिन्नध्याये तत्रनारदनारायणसंवादलक्षणमितिहासमुत्थापयितुंशुकंपरीक्षित्पृच्छति ब्रह्मन्नित्यादिना हेब्रह्मन्पूर्णकाम सर्वेवेदायत्पदमामनंतीतिश्रूयते तत्रश्रुतयःसाक्षादामनंत्युतलक्षणयावा तत्रनप्रथमइत्याह कथमितिसाक्षात्चरंतिवर्ततेवाचकत्वेनेतिशेषः तस्यकानुपपत्तिरत्राह अनिर्देश्यइति यत्तदद्रेश्यमितिश्रुतेः नाद्वितीयइत्याह निर्गुणइति केवलोनिर्गुणश्चेतिश्रुते' गुणैः प्रवर्तमानस्यकथंनिर्गुणत्वमुपपद्यतइत्यत्राह सदसतइति निर्गुणेगुणसमर्पकत्वेनश्रुतीनांसंचरणंकथमितिदौर्घट्यमापादयितुंशक्यते यादृग्वस्तुतादृशावेदकत्वेनकोपिविरोधइतितत्राह गुणवृत्तयइति गुणार्पकत्वेनगुणवृत्तियासांतास्तथा तुविश्रीवो वपोदरःसुबाहुरंधसोमदे गुणाःश्रुताःसुविरुद्धाश्चदेवेइत्यादिश्रुतेःअतएवनःसंशयंछिंधीतिवाक्यशेषः १ श्रुतयःसत्त्वादिगुणराहित्येननिर्गुणेज्ञानानंदादिगुणगणमणिमालालंकृतविग्रहेब्रह्मणिसाक्षाद्वर्ततइतिपरिहारमभिप्रेत्यपीठिकामारचयति बुद्धीति बुद्ध्यादिसर्जनेनकिंप्रयोजनमत्राह मात्रार्थमिति मात्रापरिच्छेदेदेशेप्रवृत्तौकर्णभूषणइत्यतोमात्राप्रवृत्तिःशब्दानामितिशेषः तदर्थं मनसाअग्रेसंकल्पयत्यथवाचाव्याहरतीतिश्रुतेः किमतोत्राह

इत्येतन्मुनितनयस्यपन्नगर्भपीयूषंभवभयभित्परस्यपुंसः ॥ सुश्लोकैःश्रवणपुटैःपिबन्नभीक्ष्णंपांथोऽध्वभ्रमणपरिश्रमंजहाति ॥ २२ ॥ इतिश्रीभागवते महापुराणेदशमस्कंधेउत्तरार्धेत्रिनवतितमोऽध्यायः॥ ९३ ॥ राजोवाच ॥ ब्रह्मन्ब्रह्मण्यनिर्देश्येनिर्गुणेगुणवृत्तयः ॥ कथंचरंतिश्रुतयःसाक्षात्सदसतःपरे १ श्रीशुकउवाच ॥ बुद्धींद्रियमनःप्राणान्जनानामसृजत्प्रभुः ॥ मात्रार्थंचभवार्थंचआत्मनेकल्पनायच २ सैषाह्युपनिषद्ब्राह्मीपूर्वेषांपूर्वजैर्धृता ॥ श्रद्धयाधारयेद्यस्तांक्षेमंगच्छेदकिंचनः ३

भवार्थंचेति भवोभद्रेहरेप्राप्ताविल्यतो भवोभद्रंकल्याणंपुण्यमितियावत् तदर्थं स्वाध्यायप्रवचनेएवेतिनाकोमौद्गल्यः तद्धितपस्तद्धितपइतिश्रुतिः चशब्दौसमुच्चयार्थौ बुद्ध्यादींद्रियपूर्विकाशाब्दीप्रवृत्तिरपिनस्वर्गादिविषया किंतुपरमात्मविषयैव पुण्यसाधनमित्यभिप्रायेणाह आत्मनइति संध्यकरणात्सदसद्विलक्षणएवात्मा तमात्मानमुद्दिश्यशब्दराशेःप्रवृत्तिरितिभावः ततःपरमप्रयोजनमाह कल्पनायेति कल्पनायपरमात्मज्ञानाय सत्येनलभ्यस्तपसाह्येषआत्मासम्यग्ज्ञानेनब्रह्मचर्येणनित्यमितिश्रुतेः चशब्देनमोक्षायेतिसूचयति तमेवंविद्वानमृतइहभवतिज्ञानेनामृतीभवतीतिश्रुतेः अनेनवक्तृविवक्षापूर्विकाशब्दप्रवृत्तिरित्यतोबुद्धींद्रियादिमतएवसुप्रयुक्तशब्देनज्ञातपरब्रह्मतत्त्वगुणोपसंहारज्ञानप्रसन्नभगवत्सारूप्यादिमोक्षप्राप्तेःशब्दानांश्रीहरिविषयत्वंसाक्षादंगीकर्तव्यमित्युक्तंभवति २ शब्दमात्रस्यहयैकविषयत्वमुक्त्वाधुनावेदांतविज्ञानसुनिश्चितार्थाइतिवचनादुपनिषद्भागस्यतद्गुणगणावेदकत्वेनमुख्यवृत्त्याविषयत्वमिति भावेनाह सैषेति हिशब्दोहेतौ ईशबुद्धिस्थिताःसदेतिवचनात् यात्रीभगवन्नारायणबुद्धिस्थितासैषोपनिषद्वेदांतापरपर्यायापूर्वेषांपूर्वजैःब्रह्मादिभिःधृताअध्ययनरूपेण नतुकृतानित्यवाक्यत्वात् नित्ययानित्ययास्तौमीत्यादेःहियस्मात्तस्मात्यस्तांश्रद्धयाधारयेत्सक्षेमंमोक्षंगच्छेत् ब्रह्मज्ञानलभ्यस्यमोक्षस्यकथंश्रुतिधारणयामोक्षःस्यादित्यत्राह ब्राह्मीति अथकस्माद्उच्यतेब्रह्मेतिबृहंतोह्यस्मिन्गुणाइतिश्रुतेःब्रह्मगुणावेदकत्वेनतज्ज्ञानद्वारमुक्तिहेतुत्वोपपत्तेःज्ञानंचविरक्त्यादिमतएवस्यादितिभावेनाह अकिंचनइति ३

भवच्छिष्यत्वेनममभवदुक्तिःप्रमाणमस्तु इतरेषांकथमिति शंकामाभूदितिभावेनाह अत्रेति अत्रश्रुतयः कथंचरंतीत्यस्मिन्नर्थे गाथां त्रिषट्पादलक्षणप्रबद्धांकथां नारायणोदितांनारायणेनकथिताम् ४ नारायणस्यसंगमःकथमभून्नारदस्येत्यत्राह एकदेति ५ कस्मिन्खंडेनारायणाश्रमः तत्रकिंकुर्वन्किंप्रयोजनआस्तइतितत्राह योसाविति तपसोंगवैकल्यपरिहारायसाकल्यादित्युक्तं धर्मःसुकृतंविहिताचारोवा ज्ञानंस्वपरपदार्थावगाहि शमोनिष्ठा एतैःउपेतःलोकदृष्ट्यैतदुक्तम् तत्राश्रमेउपविष्टंतम् ७ तस्मैनारदायेमांगाथामवोचत् गाथांविशिनष्टि यइति । ब्रह्मवादः ब्रह्मविषयागाथा ८ पुरातत्रत्यानांजनलोकस्थितानांमानसानामूर्ध्वरेतसांमुनीनांस्वायंभुवंस्वयंभूपुत्रैःक्रियमाणं ब्रह्मसत्रंब्रह्मयज्ञंब्रह्मविचारलक्षणोयज्ञोजनलोकेभवादित्यर्थः ९ यत्रश्वेतद्वीपेब्रह्मणिश्रुतयःशेरते अन्यबोधकत्वव्यापारमंतरेणतद्गुणबोधनपराएवसंति तंश्वेतद्वीपंत्वयिगतवतिब्रह्मवादःसंप्रवृत्तइत्यन्वयः १० कथमत्राह तत्रेति मुनयः कीदृशाइत्यत्राह तुल्येति अरिःशत्रुः ११ एकंप्रवचनंप्रकृष्टंवचनंयस्यसतथा प्रवक्ताव्याख्यातेत्यर्थः तंअपरेशुश्रूषवःश्रोतारः योत्रप्रवक्तासश्रेष्ठइत्यत्रतात्पर्यंज्ञातव्यं सनकाद्याःसमाःसर्वेतत्रश्रेष्ठःकुमारकइतिवचनात् १२ सएकःकथंप्रावोचदत्राह स्वसृष्टमिति ब्रह्मलयेस्वसृष्टमिदजगदापीयसंहृत्यशक्तिभिःश्रीभूदुर्गारूपाभिर्विभक्तप्रकृतिमूर्तिभिःसहशयानंयोगनिद्रांकुर्वाणंपरंपरमात्मानं तदंतेब्रह्मप्रलयावसाने श्रुतयस्ताल्लिंगैःसंसारनिर्मूलनादिब्रह्मलक्षणैर्बोधयांचक्रुरित्यन्वयः अत्रेदंतात्पर्यं मूलप्रकृतिः

अत्रतेवर्णयिष्यामिगाथांनारायणोदिताम् ॥ नारदस्यचसंवादमृषेर्नारायणस्यच ४ एकदानारदोलोकान्पर्यटन्भगवत्प्रियः ॥ सनातनमृषिंद्रष्टुंययौनारायणाश्रमम् ५ योसौभारतवर्षेस्मिन्क्षेमायस्वस्तयेनृणाम् ॥ धर्मज्ञानशमोपेतःसाकल्यादास्थितस्तपः ६ तत्रोपविष्टमृषिभिःकलापग्रामवासिभिः ॥ परीतंप्रणतोपृच्छदिदमेवकुरूद्वह ७ तस्माअवोचद्भगवानृषीणांशृण्वतामिमाम् ॥ योब्रह्मवादःपूर्वेषांजनलोकनिवासिनाम् ८ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ स्वायंभुवंब्रह्मसत्रंजनलोकेभवत्पुरा ॥ तत्रत्यानांमानसानांमुनीनामूर्ध्वरेतसाम् ९ श्वेतद्वीपंगतवतित्वयिद्रष्टुंतमीश्वरम् ॥ ब्रह्मवादःसुसंवृत्तःश्रुतयोयत्रशेरते १० तत्राप्ययमभूत्प्रश्नस्त्वंमांयमनुपृच्छसि ॥ तुल्यश्रुततपःशीलास्तुल्यस्वीयारिमध्यमाः ११ अपिचक्रुःप्रवचनमेकंशुश्रूषवोपरे १२ सनंदनउवाच ॥ स्वसृष्टमिदमापीयशयानंसहशक्तिभिः ॥ तदंतेबोधयांचक्रुस्तल्लिंगैःश्रुतयःपरम् १३

श्रीभूरूपाभ्यांविष्णुनासहशेते श्रुतिनाम्नादुर्गारूपेणविष्णुंस्तौति जयजयेति पुंशक्तिविषयबोधनवचनं दुर्गाख्यायाअपितादृक्शक्तिमत्त्वात्तदर्थत्वेनभगवदाज्ञयागृहीतविग्रहत्वाच्चश्रुतीनामनंतत्वेनाधिगंतुमशक्यत्वात्दुर्गानाम्नोपितथात्वाच्चकालीभद्रेत्यादिबहुरूपत्वप्रतीतेश्चश्रुतेश्चानंतत्वेनवाक्यभेदाच्छ्रुतयइति बहुवचनंचयुज्यते तदुक्तं श्रीर्भूमिरितिरूपाभ्यांप्रकृतिर्विष्णुनासह । शेतेश्रुतिस्वरूपेणस्तौतिब्रह्मलयेहरिम् एकाप्यनंतरूपासावाक्यभेदात्सरस्वती अनादिनिधनानित्यास्तौतिनारायणंप्रभुमिति अनेनेदंपौरुषेयंवाक्यत्वादितरवाक्यवदितिप्रत्युक्तंयावद्ब्रह्मविष्ठितंतावतीवागितिश्रुतेः त्रिरूपायाःरमायाःशक्तिशब्दाभिधेयत्वंवेदापरपर्यायाः शक्तेश्चेतनाभिधेयत्वंविष्णोःस्वरूपभूतशक्तेःशक्यत्वगुणयोगेनयुज्यते नित्याव्ययथानादितिविशेषशक्तित्वाच्च । विष्णोःस्वरूपशक्तेःसाशक्यत्वाच्छक्तिरेवतुनित्याव्यवहितत्वाच्चविशेषाच्छक्तिनामिकेतिवचनात्सामान्यवाचिनोपिशक्तिशब्दस्याविशेषानेष्टत्वं पंकजादिशब्दवद्युज्यतेपंकाज्जातंपंकजमितिशैवलादिषुवृत्तिसंभवेपिपद्मएववर्तते विप्रादावपिब्रह्मशब्दस्यवृत्तियोगेपिचतुर्मुखएव रुद्रशब्दस्यरौद्रगुणयोगेनातपेवृत्तावपिशंकरएव आदित्यशब्दस्यादितिपुत्रसामान्यवाचित्वसंभवेपिसूर्यएवेत्यागूढं यथैवपंकजंब्रह्मारुद्रइत्यादिकंपदमितिवचनात् उमादीनामपिप्रकृतिशब्दवाच्यत्वेनप्रसिद्धेःकथं उच्यते अपरप्रकृतित्वंतासां लक्ष्म्याएवपरप्रकृतित्वं तदुक्तम् श्रीःपराप्रकृतिःप्रोक्ताब्रह्माणीत्ववरातथा उमाशचीमुख्यास्तस्याअवराःसंप्रकीर्तिताइति १९

नित्यबुद्धस्यहरेः कादाचित्कबोधनंविडंबनमात्रं नतुसत्यमितिहृदिकृत्वा लौकिकमवमनुसरति यथेति अनुजीविनइत्यनेनवेदांतानांतदेकनिष्ठत्वंसूच्यते राजवज्जयशब्दाद्यानित्यबुद्धस्यबोधनं विडं बमात्रंकेवास्यनिद्राविद्यापृतेर्हरेरितिच १४ श्रुतयोपिलक्ष्मीविभूतयः पुराणस्यस्त्रीशूद्रादिश्रुतिगोचरत्वेनश्रुत्यर्थएवग्रहातेनतुशब्दइत्यभिप्रेत्यकथितं श्रुतयऊचुरिति जयजयेति नित्यविजया धिकरणस्यहरेर्लोकैण्यत्कालविजयोनाशास्यते किंतुविजयप्रकाशनंभक्तानुकंपित्वेनजयंप्रकाशयेत्यर्थः सर्वदाजयतोविष्णोर्जयस्तस्यप्रकाशनमित्यादि । अत्रराजवदिशांजयानप्रार्थ्यते किंतुदुस्त रंप्रकृत्यादेरित्याशयेनाह जहीति हेअजित दोषैर्जन्ममृदुःखाज्ञानादिभिरानंदज्ञानादयोजीवगुणागृहीताःसंवृतायायासादोषगृहीतगुणां तामजां अजगतिक्षेपणयोरितिधातोःजीवगुणाक्षेपिकांजहि हन तथा परमाच्छादिकांजहिगमयअपसारयेतियावत् एतेअपिप्रकृतिशब्दवाच्ये अथान्येप्रकृतीदुष्टेनृपप्रातिस्विकंस्थितेइत्यादेः एतेनजयजयेत्यारभ्यसंवृताधिसंवृतेत्यंवाश्रुतिर्गृहीता अरविंदंद्री प्र कृत्याच्छन्नत्वाविशेषाज्जीवात्मनोःकोविशेषइतितत्राह त्वमसीति त्वंयचस्मादात्मनास्वतएवअसंभिन्नोतएवावरुद्धः अनपगतःसमस्तःपूर्णोभगऐश्वर्यादिगुणोयस्यसतथा अनपगतपूर्णैश्वर्या दिगुणोसीत्यर्थः । भगोयोन्यांभगोयस्येयशोवीर्यार्कभूतिषु । कांतीच्छाज्ञानवैराग्यधनैश्वर्यतपःसुचेतियादवः । अतस्त्वत्प्रतिबिंबभूतस्यजीवस्यप्रकृत्याच्छादितत्वात् त्वत्प्रसादसंस्तवैरैश्वर्यादयागुणाःनप्र काशंते अनेनस्वेपज्ञानंदइत्यारभ्यस्वतोसित्वमित्यंताग्रहीता । इतोपिविशेषोस्तीत्याह अजेति अजहेविष्णो जगदोकसांजगदाश्रयभूतानांश्रीब्रह्मादीनांसृष्ट्याद्यखिलशक्त्यवबोधक रमायाइत्या रभ्यअनंतेसीत्यंताऽनेनसूचिता इदानींगुणवृत्तयःश्रुतयःनिर्गुणेब्रह्मणिकथंचरंतीत्यस्यपरिहारमाह क्वचिदजयेति निगमस्तत्त्वनिश्चायकोवेदः क्वचित्सृष्टिकालेआत्मनाजीवेन अजयाप्रकृत्याच अनुच

यथाशयानंसम्राजंबंदिनस्तत्पराक्रमैः ॥ प्रत्यूषेऽभ्येत्यसुश्लोकैर्बोधयंत्यनुजीविनः १४ ॥ श्रुतयऊचुः ॥ जयजयजह्यजामजितदोषगृहीतगुणांत्वमसि यदात्मनासमवरुद्धसमस्तभगः ॥ अजजगदोकसामखिलशक्त्यवबोधकतेक्वचिदजयात्मनानुचरतोनुचरेन्निगमः ॥१॥ १५ बृहदुपलब्धमेतदवशेषतया यतउदयास्तमयौविकृतेर्मृदिवाविकृतः ॥ अतऋषयोदधुस्त्वयिमनोवचनाचरितंकथमयथाभवंतिभुविदत्तपदानिनृणाम् २ ॥ १६ ॥

रतः प्रवर्तमानस्यतेतवानुचरेत्चित्तानुवर्तित्वेनविधिनिषेधरूपेणवर्तते हरेस्तदगोचरत्वाल्लयेकेवलंस्तुतिरूपेण जीवानांनिर्दैहकत्वेनतत्प्रयोजनकोनेतिशेषः । लयस्यत्वष्टमोभागःसृष्टिकालउदा हृतः । तत्रैववेदसंचारोह्यन्यदास्तुतिमात्रकइतिस्मृतिः । यस्माद्विधिनिषेधविषयोजीवस्तस्मात्सृष्टिकत्वावेदैर्जीवान्बोधयित्वातदुक्तमनुष्ठायस्वज्ञानमुत्पाद्यत्वंप्रसन्नःतत्स्थांपिशाचवद्वर्तमानांअजांप्रकृतिं जहीति । अनेनसृष्टिकालएवगुणमयेजगतिवर्तमानाःसदानिर्गुणेपरमेश्वरएववर्ततइतिप्रश्नपरिहारोदर्शितः यजेत नहंतव्य इत्यादिविधिनिषेधानास्तुतिपरत्वंयुक्तं कथ यत्प्राप्त्यर्थयन्नियमाद्विधिनिषेधाव र्ततेसत्वमजांजहीतियोजनोपपत्तेः विध्यादीनांनियंताय:पूज्यःप्राप्यश्चतद्रतां । इत्यादिस्तुतिरूपेणविध्यादिश्रुतयोपितु । हरिंवदतिसर्वेषांतन्नामत्वादथापिचेतिस्मृतेः अस्यसृजतोहितइतिप्रभृति मातेक्षणोत्यगादितिपर्यंतंमूलश्रुतिरियम् । हनहिंसायामितिधातुः । पृथक्श्रुतित्वान्नपूर्वापरसंबंधःउपलक्षणत्वादनंतत्वाच्छ्रुतीनांसर्वश्रुत्यर्थोपबृंहितत्वाच्चतेषाश्लोकानांनसर्वश्रुतीनापृथगुक्तिः । स र्वश्रुत्यर्थसंपन्नान्श्लोकान्सत्यवतीसुतः । एकैकशाखाश्रुत्यर्थाअगौस्वोपलक्षणान् । बबंधतान्भागवतेप्रतिश्लोकपृथक्श्रुतिरित्याचार्यैरेवोक्तत्वान्नास्माभिर्मिथःसंबंधार्थप्रपंच्यते ॥ १ ॥ १५ बृहद्धि दृष्टमवशेषितंयत्स्वरूपमीशस्यतमोधिकस्य सर्वाधिकत्वेनतमोहिदुर्गांततस्तथैवंविबुधायथाऽगुरित्यौद्दालकायनश्रुत्यर्थनिबद्धोयंश्लोकः बृहदुपलब्धमिति तथाहि अविकृतेतमसि । तमआसीत्तमसागू ढमग्रइतिश्रुतेः । नित्यतमोविषयेत्वमुदगाउत्कृष्टत्वंगतःमूलप्रकृतेरपित्वमधिकोसियतःअतोबृहत्त्वेन बृहवृद्धावितिधातोःपूर्णत्वेनएतत्स्वरूपमुपलब्धं । वेदेषुदृष्टंकथमत्राह अवशेषतयेति इतइदमधिक मितोपीदमधिकमितिसर्वाधिकत्वेनततोधिकाभावेनावशेषितत्वेनपरिशेषप्रमाणासिद्धत्वेनेत्यर्थः । सएषरसानांरसतमःपरमपरार्ध्योष्टमोयदुद्गीथइतिश्रुतिः द्वितीयार्थेतृतीयार्थेपंचम्यर्थेचसप्तमी चतुर्थ्यर्थेच

संयोकाविषयेपिवतांविदुरितिमहाव्याकरणवचनात्‌विषयपंचम्यौयुज्येते कीदृशस्त्वं अविकृतःविकाररहितः अतऋषयोब्रह्मादिज्ञानिनस्त्वंसर्वोत्तमइत्येतदर्थं पराणित्वयितानिमनोवचनाचरितमित्ये कवद्भावविवक्षयैकवचनं मनोवचनाचरितानिदधतामितिदधुः शिक्षांधृतवंतः पुंसांत्वयितानिमनआदीनिकथमयथाअतद्विषयाणिभवंतीतिदधुः तत्रदृष्टांतःनृणांपदंभूमौनिक्षिपामीति प्रवर्तमानानांद त्तानिनिहितानिपदानियथाभूमेरन्यत्रनभवंतितथेत्यर्थः जलवृक्षादेराधारशक्तिमत्त्वेपिभूम्यंतर्भावान्नपृथगुक्तिः अतस्तथाबृहत्त्वेनदधुरितिवा अतःशब्दश्चहेत्वर्थेतथेत्यर्थेचवर्तते उभयार्थेचभव तियथाशब्दविदोविदुरितिवचनात्‌ अनिर्देश्यमप्येकदेशेननिर्दिष्टंभवतीत्युक्तं कथमयथाभवंतीत्यनेन यथासर्वांभूमिमसंचरन्नप्येकदेशसचारेणभूसंचारीभवतितथेति निरपेक्षबृहत्त्वस्यज्ञानाज्ज्ञानं भवेत्परं । बृहत्त्वमेवतुगुणैःसर्वैर्हदिश्यतेयतइतिसामान्यसंहितायाम्‌ २ १६ त्यजंतितापंयउतेभवत्कथाइतिस्ममुक्ताःकिमुतेस्वरूपगाः । परावरेशेशपदंभजंतःपरंपरानंदमनारतंतइतीदृशुश्रुतिग्रथित स्यइतिश्लोकस्यायमर्थः इतिशब्दोहेत्वर्थः पुनरवधारणार्थः पुनरमथमेप्रश्नेव्यावृत्तावधारणेइति हेपरमपरावरेशेश तेतवाजस्रसुखानुभवं अनारतमजस्रं सुखंपरानंदःअनुभवःज्ञानंयस्यतत्त था तत्पदंस्वरूपंभजंति अनन्याश्रयत्वात्स्वधामापरमः तेनविधुताःआशयगुणादुःखाद्याः कालगुणाउत्पत्त्यादयोयैस्तेमुक्ताःतपांसितापाञ्जहुरितिकिमुतपुनःवक्तव्यमेव हेत्र्यधिपतेत्रिलोकीनाथ सू रयःदर्शनादिभाषाविचक्षणाः अखिललोकस्यमलंक्षपयतीतिआखिललोकमलक्षपणःतंतवकथामृताब्धिअवगाह्यापितपांसिजहुरितियस्मादितिशेषः ३ १७ अनिशमनुश्वसंत्यसुखोद्गारितास्तवारिपवो हातिवत्तमसिप्रविष्टाः । तवगुणप्रथनाःपरिहापतमःपर्यातितेपदमजस्रमनंतसुखमितिपंगिश्रुत्यर्थरूपस्यदृतयइवेत्यस्यश्लोकस्यायभावः महदहमादयः ब्रह्मरुद्राद्यभिमन्यमानानिमहदहंकारादितत्त्वा

इतिसूरयस्त्र्यधिपतेऽखिललोकमलक्षपणंतवकथामृताब्धिमवगाह्यतपांसिजहुः ॥ किमुतपुनःस्वधामविधुताशयकालगुणाःपरमभजंतियेपदमजस्रसुखा नुभवम्‌ ॥ ३ ॥ १७ दृतयइवोच्छ्वसंत्यसुहृदोयदितेमहदहमादयोंऽडमसृजन्यदनुग्रहतः ॥ पुरुषविधान्वयोत्रचरमोत्तममध्यमादिषुयस्तवसदसतःप रंप्रथयेदविशेषमृतम्‌ ॥ ४ ॥ १८ उदरमुपासतेयर्हिवर्त्मनिसूक्ष्मदृशःपरिसरपद्धतिंहृदयमारुणयोदहरम्‌ ॥ ततउदगादनंतनपथाथशिरःपरमंपुनरि हयत्समेत्यनपतंतिकृतांतमुखे ॥ ५ ॥ १९

नि यस्यानुप्रवेशलक्षणानुग्रहतोब्रह्मांडमसृजन्‌ तस्यात्यंतोपकारकस्यतेतवयद्यसुहृदःसर्वमिथ्यात्ववादिनःतर्हितेदृतयःकारुशा लोपाग्निधमनानिर्मितचर्मविशेषाइवोच्छ्वसंतितमसिप्रविष्टाःदुःखभराक्रांतत्वाद्विनष्टप्राणबलादीर्घश्वासंकुर्वंति अत्रचरमोत्तममध्यमादिषु चरमामनुष्योत्तमाः उत्तमाइंद्रादिदेवाःमध्यमाऋषिगंधर्वाः आदिःमुक्तसमुदायेप्रथमोब्रह्मा एषुपुरुषेषुयस्तवाजस्रंऋतमेकप्रकारंनित्यमितियावत्‌ अनंतसुखंअविशेषंविषयविशेषनिमित्तक्षणभगुरसुखमंतरेणस्वरूपभूतापरिमितानंदपूर्णं सदसत.परंप्रथयेत्‌ जानाति शिष्यादिषूपदिश्यप्रख्यापयतिच सःपुरुषविधस्यजीवदेहगतत्वेनतदाकारस्यतवान्वयः अनुकूलाप्राप्तिर्यस्यतथा असक्तोदेहपुर्येषजीववद्देहगोपियत्‌ अथवापुंविधातृत्वात्पुंविधःपु रुषोत्तमइतिवचनात्‌ तादृशंत्वामाप्नोतीत्यर्थः प्रथयतीतिप्रथनः ॥ ४ ॥ १८ तंप्रपदाभ्यांप्रापद्यतब्रह्मेमंपुरुषंयत्प्रपदाभ्यांप्रापद्यतब्रह्मेमंपुरुषंतस्मात्प्रपदेतस्मात्प्रपदेइत्याचक्षते शफा.खुराइत्यन्ये षांपशूनांतदूर्ध्वमुदसर्पत्ताऊरूअभवतामुरुगृणीहीत्यब्रवीचदुदरमभवदुर्वेवमेकुर्वित्यब्रवीत्तदुरोभवदुदरंब्रह्मेतिशार्कराक्षाउपासतेहृदयंब्रह्मेत्यारुणयोब्रह्माहैवताइऊर्ध्वंत्वेवोदसर्पत्तच्छिरोश्रयतयाच्छिरोश्र यतांच्छिरोभवत्तच्छिरसःशिरस्त्वंवाएताःशीर्षञ्छ्रियःश्रिताश्चक्षु.श्रोत्रमनोवाक्प्राणःश्रयंतेऽस्मिञ्छ्रियोयएवमेतच्छिरसःशिरस्त्वंवेदेत्यादिश्रुतेः कस्मिन्वहमुत्क्रांतेउत्क्रांतोभविष्यामिकस्मिन्वाप्रति ष्ठितेप्रतिष्ठास्यामीतिसप्राणमसृजतेतिश्रुतेः प्राणएवैनमनुप्रविशतिप्राणप्रविशतिमितरादेवताः नप्राणादपरःपरमनुप्रविशति प्राणएवैनमनुभुंक्ते प्राणमितरादेवतानः प्राणादपरःपरमनुभुंक्ते प्राणएवैनम

न्वानंदीभवतिप्राणमितरादेवतानप्राणादपरःपरमन्वानंदीभवतितस्मादाहुःप्राणःपद्धतिरितिहिरण्यनाभश्रुतेश्चार्थप्रतिनिधिरुदरमुपासतइतितस्याभिप्रायः शर्कराक्षुद्रपाषाणेसुसूक्ष्मेखंडितेगुडइति शर्करातुशिलाभेदेऽक्मभेदाल्पकपालयोः शर्करंतत्रदेशेषुसितायांशकलेगुडइतिच अतःशर्कराक्षाःसूक्ष्मदृष्टयःतेषुख्याताःशार्कराक्षाःतएववर्त्मनिब्रह्मणिसूक्ष्मदृष्टयःहरेरशेषविशेषाम्नविजानंतोयहियस्मात्प्राणं प्रत्युरुगृणीहीत्यब्रवीदितिवचनादुदरनामकंब्रह्मोपासते उदरंपूर्णंब्रह्मउद्गतःअरःपरिच्छेदोयस्मात्तदुदरं पूर्णमित्येकार्थत्वात् यस्माच्चारुणयोहृद्ब्रयनात्हृदयनामकंब्रह्मोपासते यस्माच्चेतरमांडूकेयाद योदहरमाकाशादप्यतिसूक्ष्मं परिसरोमुख्यप्राणःपद्धतिमार्गोयस्यसतथा परिसरस्यपद्धतिर्वातदुपासतेतद्ब्रह्मततःहृदःनंदनपथाब्रह्मनाडीद्वाराशिरःप्रत्युद्गात् अथयत्परमंब्रह्मपुनरिहहृदयादिषु स्थितंउपास्यतत्समीपमुपेत्यकृतांतमुखेसंसारेनपततीत्यन्वयः ५ १९ योजीवचयोनिषुभात्यनंतोमूढैस्तमोगैर्भरताधिगम्यः निचाय्यतंशाश्वतमात्मसंस्थंतादिच्छवोरन्यदधुर्महांतइतिकमठश्रुत्यर्थग्राहिणःस्वकृतविचित्रेतिश्लोकस्यार्थउच्यते स्वकृतविचित्रयोनिषु स्वनिर्मितसुरनरादिनानाविधशरीरेषु विशन्निवविशन्जीवस्तद्वदज्ञानांयस्त्वंचकास्सि कथमिव अनलवत्स्वकृतानुकृतिः यथाऽनलःस्वकृतस्यानुकृतिर्यस्यसतथा स्वकृतदार्वादेरपमयनेगच्छन्तत्स्थापनेतिष्ठन् अनुवर्तते एवंस्वकृतशरीरादिष्वनुवर्तसेतद्वतःसन्नित्यर्थः ज्ञानिमतमाह हेतुतयेति सर्वहेतुतयाभरतेन भेज्ञानात्मकेविष्णौ रतेनवायुनामतःज्ञातः रतत्वाज्ज्ञात्मकेविष्णावथवापिजगद्भृतेःभरतोवायुरुद्दिष्टोभारतीतत्सरस्वतीतिस्मृतेः वितथासुअन्यथाभवंतीषुअशाश्वतीष्वपिसंभावितास्वसंभावितास्वपिअमूषुयोनिषु अवितथात्वेनअन्यथाभूत्वैवशाश्वतत्वेन उरुविधबहुविधंतिष्ठंतं निकटधियःत्वत्समीपस्थबुद्धयःमहांतस्ते तवत्वामभिविपत्यमनसाभिगम्यमनसिनयंतिध्यायंतीत्यर्थः योनिवश्याद्धयोजीवस्त्वज्ञानांतद्वदे

स्वकृतविचित्रयोनिषुविशन्निवहेतुतयाभरतमतश्चकास्स्यनलवत्स्वकृतानुकृतिः ॥ अपिवितथास्वमूष्ववितथोरुविधंमनसिनिकटधियोनयंत्यभिविपत्य तव ॥६॥ २० प्रक्रमवत्स्वसत्कृतंसर्वेषुपुरुषेषुसर्वासुधीषुस्थित्वात्वांतुबहिरंतरसञ्चरणेपि ॥ तवपुरुषवदंत्यखिलशक्तिधृतःस्वकृतम् ७ २१ इतिविमृशंति कवयोनिगमावपनंयजंतउपासतेभवमध्यविनिश्वसिताः ॥ दुरवगमात्मतत्त्वनिगमायतवाङ्मनसश्चरितमहामृताब्धिपरिवर्त्तपरिश्रमणाः ८ २२

वतु प्रकाशतेपरोदेवस्तेनयात्यधरंतमः सर्वहेतुवयैवेशंप्राणोजानातितत्त्वतः तेनचासौपरोदेवस्तत्परयातिकेशवं इंधनानयनेत्वग्निर्यथैवानीयतेसह एवंदेहगतोविष्णुःसहगच्छेन्निजेच्छया अशाश्वतेषु देहेषुशाश्वतंबहुधास्थितं निचाय्यमनसासंतोजानंतीतिनिकटेच्छवइत्यादितंत्रभागवतेसिद्धोयमर्थः ॥ ६ ॥ २० निषुसीदगणपतेगणेषुत्वामाहुर्विप्रतमंकवीनां नक्रतेत्वत्क्रियतेकिंचनारेमहामर्कंमघवंचित्रमर्चेत्यादिश्रुत्यभिप्रायगर्भस्यप्रक्रमवदित्यस्यश्लोकस्यायमर्थः सर्वेषुपुरुषेषुसर्वधीषुसर्वेंद्रियेषुचास्थित्वा श्रीब्रह्मादिषुप्रक्रमवत्प्रकृष्टक्रमयुक्तत्वेन स्वसत्कृतंस्वात्मनैवसत्कृतंत्वांवदंति किंच हेपुरुषबहिरंतःअंडाद्यतर्बहिश्च असच्चरणे असदमंगलंचरणंकर्मयस्यासावसच्चरणःतस्मिन्पापाचारेस्थित्वापापाचारमपि स्वात्मनःपूजात्वेनैवकारयंतंत्वांवदंति तुशब्देनयथाकरणंतस्याधोगत्यर्थमितिसूचयति किंबहुनातत्सर्वंतवस्वकृतं अनन्यापेक्षयात्वयैवकृतंवदंतिकुतइतितत्राह अखिलेतिसर्वपुरुषेंद्रियशक्तिप्रेरकत्वात् श्रुतिश्लोकयोःसर्वत्रैकार्थत्वाभावोनैकतत्रियतत्वद्योतनायज्ञायते श्रीब्रह्मरुद्रपूर्वेषुक्रमात्स्थित्वाजनार्दनः स्वात्मानमर्चयत्यद्धाबहिरंतरसत्सुच असतामधमाचारोहरिदृष्ट्यात्मपूजनं तस्याऽधोगमनायेतिश्रुतिराहाखिलक्रियमित्यादिना त्रिपादोयश्लोकः ७ २१ विमथ्यवेदाब्धिमतिश्रमेणज्ञात्वापरेशंमुनयोविमुक्ताः मृशंतियज्ञैश्चयजंतिनित्यमुपासतेवेदफलप्रदंतमितिकुशिकश्रुतिप्रतिरूपस्यइतिविमृशंतीतिश्लोकस्यायमर्थः प्राणिनोभवमध्येविनिश्वासिताइतियतोतःकवयो विमृशंतीति सामान्येनोक्तंविशिनष्टि निगमेति हेदुरवगमात्मतत्त्व दुर्ज्ञेयनिजस्वरूपच रितलक्षणमहामृताब्धेःपरिवर्तनेनमथनेनपरिश्रमणाः चरगतिभक्षणयोरित्यतस्त्वत्तत्त्वावगीतिहेतुर्वेदश्चरितशब्देनोच्यते सएवमहासमुद्रःतस्यपरिवर्तनंपरिलोडनंमथनमितियावत् तेनपरिश्रांताइतियतःअतोभवमध्याद्विनिश्वसिताः मुक्ताः निगमानामावपनस्थानं निगमानांततोभिव्यक्तेस्ततएवफलप्रदत्वाद्विषय

१ प्रक्रमवत्स्वसत्कृतपुरुषेषुधीषुतुबहिरंतरसञ्चरणे तवपुरुष० इतिपाठान्तरं लिखितपुस्तके ।

त्वाचनिगमावपनंत्वांविमृश्ययज्ञादिभिर्यजंतेउपासते सजातीयविजातीयप्रत्ययानंतरितत्वेनध्यायंति कीदृशः निगमविषयेषुआयतवाङ्मनसः विस्तृतवाङ्मनोव्यापाराइत्यनेनवेदैर्नैवविज्ञातभगव त्त्वाइत्युक्तंभवति ॥ ८ ॥ २२ नांकिंचिदभिवांछंतियतयःसुसदाश्रयाः प्रेष्ठस्यरमणस्यान्यैप्रियवद्देहदृष्टयइत्यर्थद्योतकस्यनपरिलषंतीत्यस्यायंभावः ईश्वरेत्यनेनश्रुत्यंतरमन्नाप्यनुकूलंलक्षयतिके चिद्यतयः किंचिदपवर्गलक्षणमुपासनाफलमपिनपरिलषंतिनवांछंति तत्रनिमित्तमाह चरणेति चरणसरोजसेविनांहंसानांसंन्यासिनांकुलस्यसमूहस्यसंगेनसेवालक्षणेनविसृष्टगृहाः गृहंविरक्तुंन मुंचंतीतिगृहाःभार्यापुत्रादयोविसृष्टाःसंत्यक्तायैस्ते अनेनसुसदाश्रया इतिविवृतं किंच त्वदनुपथंत्वन्मार्गानुकूलमार्गंत्वत्प्राप्त्यनुसारित्वादिदमात्मनःस्वस्यसुहृदनिमित्तबंधुभूतंकुलायंशरीरं प्रिय वच्चिच्छरीरस्वच्चरंतिपश्यंति प्रियेसर्वतःप्रियतमेआत्मनिसर्वादानकर्तरित्वयि तथाहितेतवचत्प्रापापपरिहारेणउन्मुखाःअभिमुखाः ॥९॥ २३ असुर्यानामतेलोकाअंधेनतमसावृताः तांस्तेप्रेत्याभिगच्छं तियेकेचात्महनोजनाइतिश्रुतिसूचिताभिप्रायस्यनचरमंत्यस्यायमर्थः असदुपासनयाऽन्यथोपासनयाब्रह्माहमित्याद्युपासनया आत्महनःआत्मानंघ्नंतोजनाः असुर्यान्सुष्ठुरमणरूपत्वादसुरप्राप्यत्वा च्चनित्यानिरतिशयदुःखान्विरस्तसमस्तसुखान् लोकानाप्नुवंतीत्येतन्नचरमंत्यहोइत्यनेनलक्ष्यते सुखलक्षणारतिरेवनास्तीतिन किंतुनित्यदुःखमनुभवंतिच अहोआश्चर्यंअन्यथोपासकानामनर्थपरंपरा किंच यदनुशयाःयस्मिन्ननुशयोयेषांतेतथा यत्रानुशयानास्तमस्येवभ्रमतीत्यर्थः कुतोत्राह अभवाइति ततउत्थायपुनर्जन्मवर्जिताः जन्माभावे नदेहाभावेदुःखभोगाभावइतितत्राह कुशरीरभृतइति नित्यदुःखभोगसाधनंकुत्सितंनिंद्यंशरीरंबिभ्रतीति नकेवलंभगवद्द्वेषिणामेतादृशलोकप्राप्तिःअपितुतद्भक्तद्वेषिणामपितल्लोकावाप्तिरितिभावेनाह निभृतेत्यादिना निभृतंपरिपूर्णमोक्षार्थेहृदयंज्ञानंयस्य

नपरिलषंतिकेचिदपवर्गमपीश्वरतेचरणसरोजहंसकुलसंगविसृष्टगृहाः ॥ त्वदनुपथंकुलायमिदमात्मसुहृत्प्रियवच्चरंतितथोन्मुखास्त्वयिहितेप्रियआत्म निच ९ २३ नचरमंत्यहोअसदुपासनयात्महनोयदनुशयाभ्रमंत्यभवाःकुशरीरभृतः ॥ निभृतमोक्षहृदययोगयुजोहृदयंमुनयउपासतेतदरयोपिययुः स्मरणात् १० २४ स्वनुरागतद्भवानुरगेंद्रभोगदंडविषक्तधियोवयमपितेसमासमदृशोंघ्रिसरोजसुधाः ॥ कइहवेदनुवक्तुमपेतजन्मलयोयतउद्गा दृषिरनुदेवगणाउभये ११ २५

सनिभृतमोक्षहृदयोवायुःतेनयोगेननियोगेनयुजोयुक्ताःनियमिताःसंतः येमुनयोज्ञानिनःहृद्ध्यानात्हृदयंभगवंतमुपासतेतेषांमुनीनामरयोद्वेषिणोपितदेवश्रीनारायणद्वेषिप्राप्यंतमोययुरित्यन्वयः नित्य दुःखसुसंपूर्णनिरस्तानंदमव्ययं तमोयांत्यन्यथाज्ञानाद्द्वेषाद्वाहरिसंश्रयेइति हरिसंश्रयेहरिभक्तजने निभृतोमोक्षविश्राणस्तद्योगात्तत्प्रसादतः जानंतिपरमंदेवंनान्यथातुकथंचनेति।स्मरणादित्युत्तरश्लोका न्वयि १० २४ त्वंवेत्थनापरस्तेस्वरूपंनानित्यवाङ्नागभोगप्रियस्य कुतोब्रह्माप्राप्तलोकश्चदेवास्तथाप्राप्ताजानिमंतोयतोस्मादितिसांकृतिश्रुत्यर्थभूतस्यायमर्थःहेस्मरणात्स्वनुरागसुष्ठुअनुरागःस्नेहोयस्य सतथातस्यसंबुद्धिःस्वनुरागेति स्मरणादेवअनुरक्तइत्यर्थः यत्तवसच्चिदानंदलक्षणंतत्तेस्वरूपंभवान्वेदनान्योवेत्ति अनेनत्वंवेत्थनापरस्तेस्वरूपमितिविवृतं भवत्योमत्स्वरूपंविदंतिहीतितत्राहुः उरगेंद्रेति उरसागच्छंतीत्युरगाःतेषामिंद्रउरगेंद्रस्तस्यभोगएवदंडस्तस्मिन्विषक्ताधीर्यस्यसतथातस्यतेतवअंघ्रिसरोजसुधामुदिश्यवयंनित्यवाचोपिसमासमदृशः सर्वमाहात्म्यस्यवेदैरपिवक्तुमशक्यत्वादस मदृशः माहात्म्योपमितज्ञानाभावाः वेदागम्यमाहात्म्यस्यापिवेदैरेवगम्यत्वात्समदृशः तुल्यज्ञानाः अतइहजगति अन्यःकोनुपुमान्माहात्म्यंवक्तुंवेद अमुनानित्यवाङ्नागभोगप्रियस्यकुतइत्येत द्विवृतं कोपस्मान्वेदान्त्वांचवेत्ति अपेतजन्मलयःउत्पत्तिनाशरहितःयतस्त्वत्तःऋषिर्ब्रह्माउदगादुत्पन्नः अतोजन्मादिरहितोनभवति देवगणाअपिउक्तगुणानेत्याहु ब्रह्मणोन्वनंतरं उभयेप्राप्तपदाःप्राप्य पदाश्चदेवगणाः अनेनकुतोब्रह्माप्राप्तलोकाश्चदेवास्तथाप्राप्ताजानिमंतोयतोस्मादितिश्रुतिर्व्याख्याता महिम्नःसर्वशोनुक्तेर्वेदाश्चासमदर्शिनः तस्यापिवेदगम्यत्वात्तथैवसमदर्शिनइतिवाक्यंचानुगृहीतम्

नासदासीन्नोसदासीत्तदानीन्नासीद्रजोनोव्योमापरोयत् किमावरीवःकुहकस्यशर्मन्नंभःकिमासीद्गहनंगभीरमित्यादिश्रुत्यर्थानुरूपस्यतर्हिनसन्नचासदित्यस्यश्लोकस्यभावःकथ्यते यदा भवान्प्रलये शास्त्रअध्यापकपरंपराप्राप्तंवेदमपकृष्यआत्मनिनिधायशयीत अध्येत्रभावेशास्त्रप्रवृत्त्यभावात् तर्हितदासत्स्थूलमंडादिकंनासीत् असत्सूक्ष्ममहदादिकंचनासीत् उभयंअग्निरापश्च नचकालजवःज राद्यापादकलक्षणः किंबहुनातत्रकिमपिवस्तुनासीदित्यर्थः हेअजअसतःसूक्ष्मरूपात् त्वत्तःसतःस्थूलरूपस्यजगतः परमेश्वरपर्यंतयथाक्रमंजनिंमृतिंच सर्वस्मात्परमात्मनि भिदां भेदंच विपणोव्य वहारः त्वत्सेवालक्षणधनेदत्तेसुखपदार्थलक्षणफलंदेयमितिसंकल्पलक्षणइत्यतःफलंलक्ष्यते विशिष्टफलापेक्षामृतेयेस्मरंतितेषांध्वनिंउपाविशवाचिसन्निहितत्वेनतदुक्तविद्ययाज्ञातुंशक्योसीत्यर्थः त त्रेत्थंभावमाहुः आरुवतःवेदादिभिःस्तुवतोवायोःप्रसादात्तथास्मरंतिनान्यथेत्यर्थः सर्ववेदादिरूपेणप्राणस्यारुवतःसदा प्रसादाद्येविजानंतिसूक्ष्मात्स्थूलजनिंक्रमात् मृतिंचसर्वजीवादेरीशम्यव्यतिरि क्ततां जानंतियेनिराकांक्षास्तेषांवाचिजनार्दनइति सूक्ष्माणिमहदादीनिस्थूलान्यंडादिकानिच उभयंत्वग्निरापश्चनाकिंचित्प्रलयेभवदितिवचनादस्यश्लोकस्यायमेवार्थः नसदसद्वैलक्षण्यार्थइति १२ २६ सत्वादिकंदेहमथोमनश्चसत्वादिबद्धंचवदंत्यसंतः परंपुमांसंनसुरास्तुतेहिजीवाःसुदृष्टाःपरमार्थरूपाइतिश्रुत्यर्थोपनिबद्धस्यात्रिगुणमयइत्यस्यायमर्थः पुमान्जीवस्त्रिगुणमयःसत्त्वादिगुणबद्धइति जी वस्यापित्रिगुणबद्धताअबोधकृताअज्ञानकृता यतस्तस्मादवबोधरसेत्वयीतिसप्तमीषष्ठ्यर्थे त्रिवृत्त्रिगुणात्मकंमनःत्वयितवापिसदिवविद्यतइत्यर्थः असतांपक्षोभवतिनतुसतां सतांपक्षस्त्वयमित्या हुःमनुजादयइति आत्मविदःसम्यक्परमात्मतत्त्वज्ञानिनः मनुजानामादयोदेवाः भवतस्त्रिगुणातीतत्वाद्भवानेवपरमानंदस्त्वदन्यादिदमशेषंजीवजातंआर्ततयास्थितमित्येवविमृशंतिजानंति त्रैगुण्य

तर्हिनसन्नचासदुभयंनचकालजवःकिमपिनतत्रशास्त्रमपकृष्यशयीतयदा ॥ जनिमसतःसतोमृतिमजात्मनियेचभिदांविपणमृतेस्मरंत्युपदिशध्वनिमारु वतः १२ २६ त्रिगुणमयःपुमानितियदवबोधकृतात्वयिनतुभवेत्तदवबोधरसे ॥ सदिवमनस्त्रिवृत्त्वयिभवत्यसतांमनुजादयोविमृशंत्यशेषमिदमार्त्तत याऽऽत्मविदः १३ २७ नहिविकृतंत्यजंतिकनकस्यतदात्मतयास्वकृतमनुप्रविष्टइदमात्मतयारसितम् ॥ तवयेपरिचरंत्यखिलतत्त्वनिकेततयानन्नुतेपदा क्रमंत्यविगणय्यशिरोनिर्ऋतेः १४ २८

देहेंद्रियकामासुराजानतेहरिं त्रिगुणातीतमीशेशमतःपूर्णसुखंसुराः जानंतिगुणबद्धत्वाज्जीवानार्तांश्चकृत्स्नशः अनार्तस्यप्रसादेनतेषामार्तिविनाशनामितिचैतन्यविवेके १३ २७ सदेवसौम्येदमग्रआसीदेकमेवाद्वितीयं...

परिवयसइतिश्लोकस्यायंभावः येंतदेवास्त्वत्पादैकाश्रयास्तान्विबुधानपिगिरावैदिकवाचापरिवयसेपरितोबध्नासि वेदोक्तकर्मानुष्ठानेनप्रवर्त्तयसइत्यर्थः वयबंधनइतिधातोः कानिव दाम्नापशूनिव त्वयिदृढसौहृदाः गाढबद्धस्नेहपाशाःपुरुषाःपुनंतिननुजगदितिशेषः तेतवविमुखाःद्वेषिणोनपुनंति प्रत्युतमलीमसंकुर्वंतीतिशेषः अनेनत्रयीतिगाइवयःसुरादिकांस्तन्मनसोजगदपुनन्शुचयोनपरेइतिदितिकृतम् शुद्धिरपित्वन्नियतेत्यत्राहुःत्वामिति अखिलकारकशक्तिधरः परिपूर्णकर्तृकारयितृशक्तिधरस्त्वमेकएवनान्यःकुतःस्वराट्चक्रवर्ती अस्मत्स्वामीकिमस्मानाज्ञापयसीतिप्रतीक्ष्यसर्वदाविवृतनयनत्वात् येअनिमिषाःदेवास्तेतवबलिमुद्वहंतिमनुजैर्दीयमानंसम्यगदंतिच अनेनसएकईशःपरिपूर्णशक्तिर्बलिंहराइतरेस्युःसुराःसुखिनइत्येतत्व्याख्यातम् समभेदेसमीचीनसुष्ठुपूजासुखेषुचेतियादवःतत्रतत्रपुराणवाक्योदाहरणेनैतच्छ्रुत्यर्थत्वेनश्लोकोप्राथिवद्वातीतिनिश्चीयते साश्रुतिरपिप्रमाणीक्रियते १५ २९ वर्षभुजइत्यस्यश्लोकस्यायंभावःयेयत्रयस्मिन्पदेत्वायेकृताःअधिकारंप्राप्ताः विश्वसृजस्तेभवतश्चकिताःभीताः तत्रास्थित्त्वाभवतोविदधातिबलिमितिशेषः कस्मैकेइव वर्षभुजःखंडेशाः अखिलक्षितिपतेश्चक्रवर्तिनइव यदिपुरुषोविमुक्ताःसंतोयस्मात्सविमुक्तःसन्तस्याविमुक्तसतः परस्परसकाशात्विरहेमुक्तौउदीक्षयेत् परमात्मनएवमुक्तिरितिपश्येत् तमेवंविद्वानमृतइहभवतिनान्यःपंथाअयनायविद्यतेइतिश्रुते. हेअज तर्हियेस्थिरचरजातयः स्थिरत्वंचरत्वंचजातिर्येषांतेतथाते अनिमित्तयुजःस्युः अःपरमात्मानिमित्तंयुक्योगोसंसारस्ययेषांतेतथा भगवन्नियोगादेवसंसारभाजइत्यर्थः मुक्तेस्तन्नियतत्वाद्बंधोपितदधीनइतिभावःखंडाधीशाःसार्वभौमस्ययद्वद्ब्रह्मेशाद्याःकुर्वतेतेनुशास्तिं त्वं

परिवयसेपशूनिवगिराविबुधानपितांस्त्वयिदृढसौहृदाननुपुनंतिनतेविमुखाः ॥ त्वमेकःस्वराडखिलकारकशक्तिधरस्तवबलिमुद्वहंतिसमदंतिचयेऽनिमिषाः१५ २९ वर्षभुजोखिलक्षितिपतेरिवविश्वसृजोविदधातियत्रयेत्वधिकृताभवतश्चकिताः ॥ स्थिरचरजातयःस्युरजयेत्वनिमित्तयुजोविरहउदीक्षयेद्यदिपरस्यविमुक्तस्ततः १६ ३० नहिपरमस्यकश्चिदपरोनपरस्यभवेद्वियतइवात्रयस्यचशून्यतुलंदधतः ॥ अपरिमिताध्रुवास्तनुभृतोयदिसर्वततोनहिनशास्यतेतिनियमोध्रुवतेचतथा १७ ३१

मुक्तिदोबंधदोतोमतोनस्त्वज्ञानदोऽज्ञानदश्चासिविष्णोइतिशांडिल्यश्रुते: आत्मानंमुक्तिदंविष्णुंयदिपुंसउदीक्षयेत् सुप्रसन्नस्तथाबंधस्ततएवेतिसेत्स्यतीतिस्मृत्यनुगृहीतश्लोकस्यार्थमनुवदतीति १६ ३० नहिपरमस्येतिश्लोकस्यायंभावः अनात्माणात्परस्योत्तमस्य सर्वंसंदधतःयस्यपरमस्यतेतवकश्चिदपरःस्वतंत्रोनभवेत्हेशून्यतुलसमानवर्जित यस्यअत्रजीवसमुदायेऽयतःसर्वजानतःसर्वज्ञस्येत्यर्थः अयगताविितिधातोःगत्यर्थानांज्ञानार्थत्वात् इवयथाप्राणस्यनापरःस्वतंत्रःतद्वत्प्राणःश्रीरन्योवात्वांविनास्वतंत्रोनास्ति त्वमेवस्वतंत्रः हेसर्वपूर्ण यदितत तस्मात्प्राणात्तनुभृतोजीवाःध्रुवाःप्राणाधीनाः जीवाःकियंतःसंतीत्यर्थः तर्हिसत्यं तेअपरिमिताः असंख्याताः नन्वेवंचेत् एकमेवाद्वितीयंइत्यादिश्रुतिवाक्यविरोधइतितत्राह नहीति श्रुतेरयंनियमोर्थोजीवानांशास्यतांअधीनतानेत्यत्रार्थेनहि किंतुस्वगतभेदस्यईश्वरांतरस्यास्वतंत्रस्यचनिषेधोनियमः तत्रकिंप्रमाणमत्राह ध्रुवतइति अतोन्यदार्त्तंनेहनानास्तिकिंचन नतत्समश्चाभ्यधिकश्चदृश्यते इत्यादिश्रुतिस्मृतयस्त्वथध्रुवतेच तवस्वतंत्रोनापरोयद्वदत्रप्राणान्नान्यस्तुल्यशून्यस्यसंधिन् प्राणाधीनाअमिताजीवसंघाःप्राणोवशेतप्रकृतिश्चभूमन्इतिश्रुतिरनेनगृहीता स्वतंत्रोनापरःकश्चिद्विष्णोःप्राणपते प्रभोरित्थादिस्मृतेः श्रुतिरपिसत्यार्थेत्यर्थः १८ ३१

मुच्यतेतत्त्वसंबुद्धादाचार्यात्पुरुषोभवात् एतावेवस्ततोऽबद्धौपरमःप्रकृतिस्तथेतिकल्पश्रुत्यर्थतया देशत.कालतश्चैवसमव्याप्तावजावुभौ ताभ्यामुभयपोगाभ्यांजायंतेपुरुषाःपरेइतिकौठरव्यश्रुत्यर्थत याचग्रथितस्याजनपरिमुच्यतेइत्यस्यार्यंभावः हेअजनलोकविलक्षण जन्मरहितेतिवा समंएकप्रकारतयाततंव्याप्तं अनंतमदुष्टतयानिर्दोषत्वेनअनुजानतासम्यक्ज्ञानवताचार्येणउपदिष्टमार्गेण अत्रज गतिज्ञानवान्पुरुष. सततात्संततमज्ञानकल्पिताद्भवात्संसारात्परिमुच्यतेसम्यक्मुक्तोभवति कथमनुजानतेतितत्राह नेति अजशब्दस्यानेकवृत्तित्वेनानिश्चयइत्यतःप्रकृतिपूरुषयोरिति तयोरुद्भवउत्पात्ति नंघटतइतियतस्ततःप्रकृतिपूरुषौविनान्योबंधरहितोनविद्यते मुख्यतोऽजशब्दप्रवृत्तिनिमित्तान्यथानुपपत्त्यानघटतइत्युक्तंभवति तदुभपयोःप्रकृतिपूरुषयोर्युजोर्योगयोरसुभृतोजीवाभवतिदेशतःकालत श्चयत्रपरमस्तत्रप्रकृतिर्यत्रप्रकृतिस्तत्रपरमइत्युभययुजोः तत्रदृष्टांतःजलबुद्बुदवत् जलबुद्बुदानियथोत्पद्यंतेतथेति सम्यग्ज्ञानवदाचार्यान्मुच्यतेपुरुषोभवात् द्वावेवनित्यमुक्तौतुपरमःप्रकृतिस्तथेतिस्मृतेः १८ ३२ योनःपिताजनितायोविधाताधामानिवेदभुवनानिविश्वा योदेवानानामधाएकएवतंसंप्रश्नंभुवनायंत्यन्या तआयजंतद्रविणंसमस्माऋषयःपूर्वेजरितारोनभूना असूर्तेसूर्तेरजसिनिषत्तेयेभूतानिस मकृण्वन्निमानिइत्यादिश्रुतेः ब्रह्मेशेंद्रादिसंनाम्नांयेर्थभूतागुणामताःपूर्तींशित्वदृष्टत्वप्रमुखास्तेहरेःसदेति अतस्तुसर्वनामासौसर्वकर्त्ताचकेशवइत्यादिस्मृतिनांचार्थत्वेनसंहब्धस्यत्वायितइमइतिश्लोकस्या यंभावः मधुमिनिलिल्युरितिवक्तव्येमधुनिलिल्युरितिपाठोगाथाभंगभयात्समानेलोपइतिन्यायाच्चकृतःततोइतिपाठोपिवैलक्षण्यज्ञापनायाकारि ततत्वावपितरित्यर्थः ततेतितातेतिश्रुतिः अउ आनंदपूर्ण त्वादनामा सर्वस्मादुत्कृष्टत्वादुनामा आनंदत्वादनामासावुत्कृष्टत्वादुनामकः एतन्नामद्वयंविष्णोर्ज्ञात्वापापैःप्रमुच्यतइतिस्मृतेः तयो.संधि. ओइत्यनेननाम्नोर्नाम्निनश्चाभेद. उनाम्नःसबुद्धिरसूचियेगुणाःश्रु

अजनपरिमुच्यतेत्रभवात्सततात्सममनुजानताततमनंतमदुष्टतया ॥ नघटतउद्भवःप्रकृतिपुरुषयोरजयोरुभययुजोर्भवंत्यसुभृतोजलबुद्बुदवत् १८ ३२ त्वयितइमेततोविबुधनामगुणाःपरमेऽमृतइवार्णवेमधुनिलिल्युरशेषरसाः ॥ नृपुतवमाययास्वगतयाकुशलंत्वयिसुधियांगभेदमनुधातुमनुप्रभवः ॥ कथमनुवर्तिनांभवभयंतवभ्रुकुटीसृजतिमुहुर्नृणाम् १९ ३३

वाःसुविरुद्धाश्चदेवेसंतीत्यादिश्रुतौप्रतीतास्तइमेविबुधनामगुणाःविबुधानामिंद्रादीनांनाम्नामर्थभूता.परमैश्वर्यादिगुणाःअमृतेनित्यमुक्तेपरमेत्वयिनिलिल्युः निलीनतयास्थिताः कस्मिन्केइव मधुन्यर्णवे मकरंदमधुलक्षणसमुद्रेअशेषगुणपुष्परसाइव यतोऽशेषगुणाकरोभवान् अतोनृपुसुधियःनिर्धारणेसप्तमी नृणांमध्येसम्यक्ज्ञानिनःस्वगतयासुष्ठन्यैरनवगतयामाययास्वेच्छयात्वयिभेदं समस्तादन्योविशि ष्टगुणःपरइतिभेददर्शनलक्षणं कुशलमनुविधातुमनुप्रभव. सम्यक्समर्थाः अनेनअज्ञानिनांनिलीना. ज्ञानिनामभिव्यक्ताःगुणाइत्यतस्तेषांसद्भावोदर्शितइति तदुक्तं अन्याविज्ञातयाविष्णोःशक्त्यैवकुशलं जनाः कुर्वंतिकुशलेपूच्चभेददर्शनमेवतु पूर्णानंदादिसंपत्तिविष्णोर्ज्ञात्वेतरेषुच तदपेक्ष्यविफल्गुमात्रज्ञानतद्भेददर्शनं अनाद्यनंतोभेदोयंस्वभावःपरजीवयोः स्वतोवापरतोवापिनकदाचित्प्रणश्यति एवं ज्ञानवतांविष्णुर्बहुजन्मनदास्यति अनुवृत्तिर्येध्यनल्पासाहिसर्वैश्वरःप्रभुरिति अनेनकथमनुवर्तिनांभवभयंतवभ्रुकुटीसृजतिमुहुर्नृणामित्येतदर्थोविवृतः तथाहि यथातवगुणविधानसामर्थ्यंतथाअनुकूल भूतत्वत्प्रसादानुवर्तिनां मुहुर्निरंतरंसेव्यमानानांतवभ्रुकुटीभवभयंकथंसृजति नकथमपिप्रत्युतनिर्मूलयतीत्यर्थः यःपाताजनिताचैवकल्पकोनित्यपोषकः प्रापकःसर्वदेवानांपदानांपुरुषात्तमः स वेदेवाभिधावाच्योभूतभव्यभवत्प्रभुः विचार्यैःसर्वदेवेशैस्त्वंब्रह्माद्यायजंतिच त्रिगुणात्मकस्रष्टारस्तथापिनयजंतितं यतःपूर्णेशशक्त्यैवतेषांयजनमिष्यते अतःसर्वेश्वरोविष्णुरेकएवमहागुणइत्यनेनब्रह्मादी नामखंडगुणत्वंस्वातंत्र्येणसर्वकर्तृत्वमित्यादिकंदूरतोऽपहस्तितमितिज्ञातव्यम् १९ ३३

यस्यदेवेपराभक्तिर्यथादेवेतथागुरौ तस्यैतेकथिताह्यर्थाःप्रकाशंतेमहात्मनइतिश्रुतेः देवाअपिसुयोगाद्यायतंतेसर्वसाधनैः पुत्रदारादिभिःसार्धनोच्छ्वसंतीहसंसृतौ गुरोरनुग्रहमृतेसाधनंनहरेःप्रियं गुरूप
देशात्तुहरिंप्राप्नोत्येवनसंशयइतिस्मृत्यनुगृहीतायाःश्रुतेः अभिप्रायगर्भस्यइहभवच्चरणेष्वित्यादिश्लोकद्वयस्यअयमभिसंधिः हेऽजितभक्तभक्त्यावशीकृत जयोविष्णोश्चवायोश्चभक्त्यातत्प्रीतिसाध
नं जगदीशयोःकुतोह्येनोःसर्वशक्त्योर्बलाज्जयइतिवचनात् भक्तिलक्षणसाधनसाध्यविष्णोःप्रसादोजयोनाम हेहरेयइहसंसारेव्यसनशताब्धितारंगुरोश्चरणमपहायहृषीकवायुभिरुदात्तमहत्तुर
गैः कर्माणियतंतीत्यन्वयः व्यसनानांशतमेवाब्धिर्व्यसनशताब्धिःतंतारयतीतियःतं षण्णवत्यंगुलोयस्त्वित्यादिलक्षणोपेतस्यगुरोश्चरणमितिसेवेहलक्ष्यते तासेवात्यक्त्वाउदात्तःसारथि रथोप
रिस्वीकरणादुदात्तःसारथिर्मतइतिवचनात् वायुरेवोदात्तोयेषांतेतथा पृथक्पदत्वंछांदसं हृषीकाण्येव महांतस्तुरगामहत्तुरगा.महादेशाभावश्छांदसः २० ३४ तैस्तेउच्छ्वसंतिनिःश्वसंती
त्यन्वय: अत्रदृष्टांत: जलधावकृतकर्णधरा:अकृतकर्णधर:कर्णधारोयैस्तेतथा वणिज:सांयात्रिकाइवेत्यर्थ: पतमाना.कीदृशा:स्वजनसुतात्मदारधनधामधरा:स्वजनसुतादिभरणोपेता:आत्मादेह: धामगृ
हं जितहृषीकइत्येकंवापदंउक्तमेवविवरणं येचदेवकल्पा:पुरुषा:भवच्चरणेषुभवाद्विषयेषुकर्मसु सुजातभुव:सुष्ठुजातस्थाना: उत्तमयोग्यतायुक्ता:हृषीकलक्षणवायुसारथियुक्ततुरगैरतिलोलंबुद्धि
चांचल्यंविनानिष्कामत्वेनयतंतितेस्वजनादियुक्ताउच्छ्वसंति उत्कृष्टंश्वसंतिप्राणंतिजीवंतीत्यर्थः श्वसप्राणनइतिधातुः किंकृत्वा गुरोश्चरणमपहायहानंत्यागमपाकृत्य गुरुचरणनिषेवणंकृत्वेत्य
र्थः मास्त्वकृतःकृतेनेतिश्रुतेरकृतोभगवानेवकर्णधारोयेषांतेतथा दैवानुकूलकर्णधाराइत्यर्थः तेउपायविदःसुयोगज्ञाः किंतुनृणांयानिविहितानिसाधनानिसुखशांतिमतित्वयि सुखस्यापिसुखं

इहभवच्चरणेषुसुजातभुवोजितहृषीकवायुभिरुदात्तमहत्तुरगैः ॥ यइहयतंत्यनतिलोलमुपायविदोऽव्यसनशताब्धितारमपहायगुरोश्चरणम् २० ३४ व
णिजइवोच्छ्वसंत्यकृतकर्णधराजलधौस्वजनसुतात्मदारधनधामधराः ॥ सुखशांतिमतित्वयिहिसंतिहिनतानिनृणांविभवउद्यतिश्रयतआत्मनिसर्वरसे
२१ ३५ इतिसदजानतांमिथुनतोरतयेचरतांसुखयतिकोन्विहाद्यविजनेस्वनिरस्तभगे ॥ भुविपुण्यतीर्थसदनान्यृषयोनिविशंत्यतस्त्वानुभवतःपदांबुजं
हृदाघभिदंदधाति ॥ सकृन्मनस्त्वयिचिदात्मनिनित्यसुखेनपुनरुपासतेपुरुषसारहरावसथम् २२ ३६

शंदु:खमिश्ररहितसुखमित्यर्थः तस्यांतिमतिपूर्तिमतिपूर्णसु
खेइत्यर्थः यस्मिंस्त्वयिनसंतिहि युर्वभावात्तस्माद्विभवेविगतसंसारेदेहाभिमानरहितेजीवन्मुक्तेगुरावुद्यति उपदिशतिसाधनजातमुपदिशतिसति सर्वरसेसर्वस्मात्सारभूते आत्मनिपरमात्मनि श्रयतए
व तत्साधनसर्वस्वंतत्प्रीतिजनकत्वेनश्रीहरिंविषयीकरोतीत्यर्थः षण्णवत्यंगुलोयस्तुतालास्योदशतालकः दशप्रादेशकःसप्तपदोहस्तचतुष्टयः कलमत्रयांगुलश्चैववाग्मीसंदेहवर्जितः .वासुदेवैकशरणो
गुरुरित्युच्यतेबुधैः गुरुलक्षणसंपूर्णःसाक्षादेकश्चतुर्मुखः ततःशेषेंद्रवह्न्याद्याःक्रमादेवप्रकीर्तिताः इत्यादिवाक्यमत्रप्रमाण देवायोग्यतयाजाताविष्णुपादांबुजाश्रयाः तथापिसाधनैस्तेषांतत्प्राप्तिर्गुर्वनुग्रहा
दितिच २१ ३५ ब्रह्माज्ञात्वेतिलोकप्रवृत्तिप्रवर्त्ततांकोनुमोक्षंददाति अतोब्रह्मोपासतेसाधुधीरानाहंभावस्तेगुरुद्राधिवासइतिश्रुतेः महाभाग्यंतुकैवल्यमज्ञानांकःप्रदास्यति अतःसंतोविजानंतिहारितेत्वन
हंकृताइतिस्मृत्यर्थसंग्राहिण्याअर्थरूपस्य इतिसदजानतामित्यस्यश्लोकस्यायमर्थः इतिशब्दःप्रकारवचनः इतिलोकेदृश्यमानप्रकारेणसद्ब्रह्मअजानतांब्रह्माज्ञानिनांमिथुनतःस्त्रीपुंसभावेनरतयेग्राम्य
धर्मापचरतांप्रवर्त्तमानानांकोनुपुरुषः अद्यइहविजनेमोक्षविषयेसुखयति नकोपिमोक्षंददातीत्यर्थः कीदृशेविजने स्वनिरस्तभगेसुष्ठुअनिरस्तोभगऐश्वर्यादिगुणोयस्मिन्सतथातस्मिन्यतस्त्वदज्ञानिनाप
रमानंदलक्षणमोक्षभावः अतःभुविस्थाने पुण्यंशुद्धिकरंतीर्थंशास्त्रमेवसदनंशरणंयेषांतेतथा तेऋषयोदेवादय. त्वामेवसंतंज्ञात्वाभवतःपदांबुजंहृदानिविशंति कीदृशअघभिदंपापनाशनं किंचमनो
मननसमर्थमंतःकरणं नित्यसुखेचिदात्मनित्वयिदधातिच अत्रप्रधानसाधनमाहुः हेपुरुषसारपुरुषोत्तमपुनश्चपश्चात् हरस्यरुद्रस्यावसथंअहंकारं सकृदपिनोपासतेनकुर्वंतीत्यर्थः २२ ३६

यज्जीवमीशंमवदंतितर्कैस्तच्चेश्वरोवचनंसंदधाति नासीदादौमरणेनोभविष्यन्मृषाततोहीशितृत्वंस्वेपि्ष्विति श्रुत्यर्थंद्योतकस्यस्मृत्यनुगृहीतस्यइदमप्यथोवदंतिचेदित्यादिश्लोकस्येदंतात्पर्यं इदंजगत् नपातीत्यपःपापालनेइतिधातुःसोस्यास्तीत्यपिअनीश्वरमित्यर्थः अपिगर्हितमसत्यंअतएवाप्रतिष्ठमितिवा असत्यमप्रतिष्ठंतेजगदाहुरनीश्वरमित्यादेः नमत्तोन्यईश्वरश्चेतनत्वादित्यादितर्कैर्वदंतिचेद्यो तस्मात्कुतः सर्वात्मनाएतदपिवचनंभगवत्प्रेरणयेत्यवगंतव्यं तर्हितर्कःप्रामाणिकःस्यादिति तत्राह नन्विति तर्कोव्यभिचरंतिनन्वित्यन्वय.अत्रव्यभिचारित्वंपक्षधर्मत्वादिलक्षणाभाव: तथाहि विशिष्टपक्षीकारस्यसिद्धांतविरुद्धत्वादनुपपत्तिः निर्विशेषेश्वरपक्षीकारेहेतोरसिद्धिरित्यादिदूषणमुपेक्ष्याचार्यैःकालात्ययापदिष्टत्वंप्रदर्शि वेदोक्तोजीवव्यतिरिक्तेश्वरोनतर्कैरपनेतुंशक्य: यतस्तर्काव्यभिचारिणइति अनश्नन्नन्योअभिचाकशीतिश्रुतेः जीवेश्वरौविरुद्धधर्माक्रांतत्वेनभिन्नौ छायातपवदित्यादेश्च दूषणांतरमाह क्वचिदिति अभेदस्यासिद्धावसिद्धौचतर्कस्यविशेषानापादकत्वेनाप्रयोजकत्वात् अपिपासो.पयःपानवत् भोजनस्येष्टसाधनत्वतर्कोज्वरितादौव्यभिचार्यत्वेनव्यर्थश्च सर्वशरीरसमवेतसुखदुःखानुसंधातृत्वेनकायपरिमाणोजीवइतिक्षपणकदर्शनपरिकल्पितस्तर्कोपिमृषैव अणुशरीरस्थस्यकर्मादिवशाद्धस्त्यादिशरीरप्राप्तौविकारित्वापत्ते. ननुतर्हितर्कैम्य.किंप्रयोजनमत्राह ततइति यतोदुष्टास्ततोभयदृग्व्यवहितयेभयबुद्धीनांबुद्धिव्यवधानायतर्काभवंतिनतुधीराणां विदुषां ननुकिमितिप्रवृत्ताइतितत्राह विकल्पइति विनिषेधेपृथग्भावइतिवचनात् विकल्पोवेदविरुद्धकल्पना जगतोमिथ्यात्वं जीवस्यब्रह्मणोऽभेदो.जगत् क्षणिकषड्गुणईश्वरइत्यादिलक्षणांधपरंपरयैवान्वहमुषित: प्रवर्तित: अंधेनैवनीयमानायथांधाइतिश्रुतिः अधपरंपरायाश्चकोवलंबइतितत्राह भ्रमतीति भारतीवेदवाणीचभ्रमतिबहुधावक्ति तात्पर्यार्थावबोधाकुशलानज्ञानुद्दिश्येतिशेष· इ

इदमप्यथोवदंतिचेन्ननुतर्काव्यभिचरंतिक्वचित्क्वचिन्मृषाच ॥ ततोभयदृग्व्यवहितयेविकल्पउषितोन्वहमंधपरंपरयाभ्रमतिभारतीचतवोरुवृत्तिभिरुढजवा२३ ३७ नयदिदमग्रआसनभविष्यदतोनिधनादनिमित्तकमंतरात्वयिविभातिमृषैकरसे ॥ अतउपगीयतेद्रविणजातिविकल्पपथैर्वितथमनोविलासमिदमित्यवयंतिबुधाः २४ ३८

तियस्मात्तस्मादंधपरंपरा बहूक्तिरन्यथाज्ञप्ति परिवृत्तिश्चकथ्यते भ्रामइत्येवविद्वद्भिस्तथाचंक्रमणंक्वचित् इत्यतोभ्रमस्यबहूक्तित्वंसिद्धं वेदस्यबहुधोक्ते.किंकारणमत्राह तवोर्विति उरुशब्देनानंतत्वंवृत्तिशब्देनगुणकर्माणिविवक्ष्यंते भवतोगुणकर्मणामनंतत्वात्तानिवक्तुमूढजवात्वरावतीवेदवाणी अतोवेदेपिबहुधावचनात्तदर्थनिर्णयशक्त्यभावात्योग्यतावशाद्विपरीतप्रतीतेश्चविरुद्धकल्पनायुक्ताअंधपरयाऽसुराणाम् २३ ३७ जीवस्येश्वरत्वेबाधकमाह नेति इदमीश्वरत्वमग्रेउत्पत्ते पूर्वंजीवेषुगर्भस्थेपुनासनास्ति नभविष्यत् यदिगर्भस्थईशोभवेत्तर्हिउत्तरत्रापिअभविष्यत् नचतथेति यस्मादतोनिधनान्मरणादनंतरमपिनरकादिगमनान्नविद्यतइत्यर्थः ननुअस्येशोहमितिकिंनिमित्ताप्रतीतिरत्राह अनिमित्तकमिति अ:विष्णुर्निमित्तंयस्यतत् अनिमित्तकंभगवन्निमित्तकमेव तस्यजन्ममरणयोरंतरामध्येत्वयिजीवेमृषैवेशितृत्वंभाति नतुवस्तुत: स्वंजीवः कुतः एकरसेप्रधानसारेनचवस्तुत: जीव:सर्वोत्तमसार: मृषैवतथामन्यते अतोभ्रांतिरेवतथाज्ञानेप्रयोजकेत्याह अतइति यतोजीव:सर्वसारोनभूयादतोद्रविणजातिविकल्पपथैर्जीवउपगीयतइत्यन्वयः भ्रांत्याजीवोद्रविणवान् अभिजातिमानित्यादिसाक्षिविरुद्धकल्पनामार्गैःकथ्यतेअज्ञैरितिशेष· विद्वद्भिस्तुभवानेवद्रविणादिमानित्युच्यते कुतः यतस्तपोदमाद्याअभिजन्मकारणभूताःगुणाःश्चभवतएव कथमेतदितितत्राह वितथेति यतोभिजात्यादिगुणास्तवमुख्याःअतइदंजीवस्येश्वरत्वंबुधास्तत्त्वज्ञानिनोवितथमनोविलासंमिथ्यामनोविकारमित्यवयंतिजानंति गुणाएवाभिजात्याख्यास्तद्वानेवाभिजातिमान् अतोभिजात्यवान्विष्णुस्तदन्येतूपचारतइतिवचनात् येजगत्प्रवदंत्यज्ञाजीवादन्येशवार्जितम् तेषामपितुतांवाचमीशएवददात्यजः नचतर्कैर्भवेदीशोजीवोवेदनिरोधतः इत्यादिस्मृत्यर्थत्वेनश्रुत्यंतरमप्यूह्यम् २४ ३८

१ स्वपतीतिस्वपाःजीवास्तेष्वित्यर्थइतिदीपिका ।

स्वरन्ब्रह्मगुणान्नित्यंमुक्तोब्रह्मसरूपताम् दुर्भगांप्रकृतिंत्यक्त्वाहत्वाचान्यांदुरन्वयाम् यातितच्चपरेशानात्सहिपूज्योथपूजकः तस्यैकस्यस्वतंत्रत्वात्सचानंतगुणोविभुरितिश्रुत्यर्थरूपस्यउदगात्पुमानित्य स्यायमर्थः अनुशब्दोविकल्पार्थः श्रुतिष्वनुगीतगुणान् चशब्दात्त्वत्कर्माणिचजुषन् तदनुगुणस्मरणमनु उदगात्संसारादितिशेषःअस्मात्संसारान्मुक्तोभवतीत्यर्थः तवसरूपतांचभज ति कश्चित्सायुज्यंकश्चित्सारूप्यंकश्चित्सालोक्यंच यद्वागुणस्मरणमनुगुणाननुकूलान्प्रातरादिकालविशेषान्जुषन् यश्चायंपुमान् परमेणत्वयात्तभगाम् अपहतभयत्नलक्षणशक्तिमातिस्विकींपूर्वोक्तां द्विविधांनीचांतांप्रकृतिंजहातीत्यजति जिहातिहंतिच तदुभयमपित्वमेवजहास्युताजिहासिच उतत्यागवधयोःसमुच्चयोर्थः जिहातिरावणसंख्येराघवःपरमात्मविदितेच स्वातंत्र्यात्प्रकृतित्यागकर्ता नारायणःपरः यद्यप्येषाजीवसंस्थाहंताचभगवान्प्रभुरितिच किंच महसिअसुरजनमोहनायशिवादीन्पूजयसि महीयसेचसुरजनेनपूज्यसेच अणिमाद्यष्टगुण.व्याप्तगुणोवा अशूव्याप्ताविति धातुः अपरिमेयभगः दुर्ज्ञेयपरमैश्वर्यादिगुणः २५ ३९ यदिनसमुच्चरंतीत्यस्यायमर्थः यदियतयोपिहृदिकामजडात्जडशरीराविष्टकामात् नसमुच्चरंतिसम्यङ्नोद्गच्छंति नोत्थिताभवंतिविष यकामाःस्युरित्यर्थः तर्हिहृदिगतोपितेषामसतामप्रशस्तकर्मणांपुंसांदुरधिगमोदुर्ज्ञेयःअस्मृतकंठमणिरितिलुप्तोपमाविस्मृतकंठमणिःपुरुषोयथाकंठस्थितंमणिंनजानातितथेत्यर्थः. अनेनसयथाका मोभवति तत्क्रतुर्भवतितत्कर्मकुरुतेतदभिसंपद्यतइतितुकामयमानइत्येतद्विवृतंहेभगवन् अनुतृप्तयोगिनांअनुतृप्तानांविषयालंबुद्धिंप्राप्तानांनिष्कामानामित्यर्थःनिवृत्तिमार्गस्थानांपुंसांभवतोधीनादन धिरूढपदात्अनारूढवैकुंठादिब्रह्मस्थानादज्ञानामनवगतादज्ञातादंतकात्कालादिलक्षणादभयोऽभयप्रदःपूर्णानंदादिलक्षणांमुक्तिंददातीत्यर्थः इंद्रियाभिमानिदेवानांवियोगाभावलक्षणांच अमुनाच

उदगात्पुमाननुगीतगुणांश्चजुषन्भजतिसरूपतांतदनुत्वमुतजहासिजिहासिताम् ॥ अहिरिवत्वचंपरमात्तभगांमहसिमहीयसेष्टगुणोऽपरिमेयभगः २५ ३९ यदिनसमुच्चरंतियतयोपिहृदिकामजडादुरधिगमोऽसतांहृदिगतोऽस्मृतकंठमणिः ॥ अनुतृप्तयोगिनामभयोभगवन्ननवगतांतकादनधिरूढपदाद्भ वतः २६ ४० तदवगमार्थसितासितयोर्गुणविगुणयोर्नहिदेहभृतांसगिरः ॥ अनुययुरत्रहंसकुलगीतपरंपरयानतुषावरणाइवरजांसिवांति ॥ वयसास हयच्छ्रुतयस्त्वयिसफलंपतंतिनपतंतिबंधनाः २७ ४१

यथा कामयमानोयोकामोनिष्कामआप्तकामआत्मकामोनतस्यप्राणाउत्क्रामंति ब्रह्मैवसन्ब्रह्माप्येतीतिश्रुतिव्याख्यानम् अस्याःश्रुतेःविशेषार्थः निषिद्धकामयुक्तानामसतांतुविशेषतःदुर्ज्ञेयोभगवान्वि ष्णुर्हृदिस्थोऽस्मृतहारवत्इत्यादिवाक्यादेवअवगंतव्यः देवाश्चऋषयश्चैवसुभक्त्याकामिनोपितु इत्यादिनाकामित्वेयतित्वमप्रयोजकमित्युक्तम् २६ ४० सकलश्रुतिस्मृतिभावसंग्रहात्मनस्तदवग मार्थसितासितयोरित्यस्यायंभावः देहभृतांजीवानांसागिरःगिरावाचासहिताःश्रोत्रादयः गुणविगुणयोस्तदवगमायासितासितयोर्नानुययुर्हीत्यन्वयः द्वितीयार्थेषष्ठी गुणरूपाश्रीःविगुणोनिर्गुणोविष्णु स्तौपूर्वप्रस्तुतोविष्णुस्तच्छब्देनपरामृश्यते तस्यहरेरवगमोयस्याःसातदवगमातयाश्रियाथ्यतेज्ञायतेसम्यगित्यर्थःपरमस्तेनसिताबद्धासर्वदातदधीनत्वेनवर्ततेइतिश्रीःअसितोऽबद्धोनित्यमुक्तोविष्णु स्तौश्रीश्रीधरौनानुययुःआनुकूल्येनयथास्थितरूपगुणविषयत्वेननप्रापुःतद्विषयीकरणोपायमाह अत्रेति अत्रजीवराशौ हंसकुलगीतपरंपरयेति हंसानांब्राह्मणानांकुलेनगीतस्यउपदिष्टस्यज्ञानस्यप रंपरयाइंद्रियाण्यनुययुश्चश्रुतयश्चानुययुरित्युपसंख्यानंकर्तव्यम् अत्ररजांसीति रजःशब्दोपादानाद्रजोगुणप्रधानामनुष्याउपलक्ष्यंते तुषाआवरणंकवचंयेषातेतुषावरणाःतुषावरणास्तंडुलपदार्थाःरजां सीवयथाधूलीर्नवांतिनस्पृशंतीत्यर्थः. तथाचश्रुतयः वयसामहताकालेनसहरजोरूपान्मनुष्यान्नवांतिमाप्तफलान्नकुर्वंतीतियदतोबध्नंतीतिबंधनाःविधिनिषेधरूपेणपुरुषंबध्नंत्यः श्रुतयः सात्विकानामर्थेत्व यिसफलंपतंति त्वद्गुणगणान्प्रकाशयत्त्वदुपासकानाम् पुरुषार्थहेतवोभवंतिराजसानांबुद्धिव्यामोहकत्वेनत्वयिनपतंतिपुरुषार्थःहेतवोनस्युरित्यर्थः. अनेन जानातिप्रकृतिर्विष्णुंज्ञेयोविष्णुश्चनिर्गुणः

तावुभौनविजानंतिप्रतेब्रह्मपरंपरामितिमहोपनिषद्विवृता अन्येसर्वेश्रियाबद्धाःश्रीर्बद्धाविष्णुनैवतु बंधश्चविष्णुतंत्रत्वंमुक्तानांचश्रियस्तथेत्यादिगारुडपुराणार्थोपिसंगृहीतः २७ ४१ इतिशब्दआदिवचनः एवमादिश्रुत्यागीतमात्मानुशासनं ब्रह्मज्ञानमाश्रुत्यश्रुत्वा हृदिकृत्वा आत्मनःपरमात्मनोगतिंस्वरूपस्थितिंज्ञात्वा ४२ व्योमायनमहात्मभिः ब्रह्माश्रयेषूत्तमैः तैःपूर्वजैःसनकादिभिः अशेषाणासमाम्नायानांआम्नायानांपुराणानामुपनिषदांचरसः सारइतिसमुद्धृतः ४३ ब्रह्मदायादब्रह्मपुत्रनारद काम्यानांनिधनंनाशकरं यद्वा कामानामभीष्टानांफलानांनिधनकुलगृहंवा निधनोस्त्रीकुलेनाशेनिजिरोकूरखड्गयोरितियादवः ४४ पूर्णःस्वतस्तृप्तः ४५ सर्वभूतानांधाताधृतिपोषणयोःकर्ता यःसर्वभूतानामितिमस्तुतास्तेजीवाः यस्यतवकलाःप्रतिबिंबाशा ४६ ऋषिरूपत्वाहर्षिः ४७ अत्रनारदेनव्यासायकथाकथनंस्तुत्यर्थंनतुज्ञापनाय कथाःकथयतीशस्यव्यासस्यांतेसनारदः स्तुत्यर्थंतस्यदेवस्यज्ञापनायनतुकचिदित्यादि ४८ त्वयायःप्रश्नःकृतः तत्प्रश्नवचनमुद्दिश्यैतत्परिहारवचनंवर्णितं येनवर्णितप्रकारेणानिर्देश्येनिर्गुणेब्रह्मणिमनश्चरेत् तथेति ४९ उपासनार्थंस्वलक्षणलक्षयति योहीति आत्माजगदादिमध्यनिधनानिउत्पत्तिस्थितिसंहाराःयस्मात्सतथायश्चाव्यक्तजीवयोःअक्षरचेतनयोरीश्वरः यश्चेदंसृष्ट्वा ऽनुप्रविष्टःयश्चऋषिणाऋषिरूपेणपुराणसंहितांचक्रे अनुशयीजीवः यंपुनःसंपद्यप्राप्यअजांबंधकशक्तिंजहाति सुप्तःकुलायंशरीरादावभिमानंयथात्यजतितंकैवल्यनिरस्तयोनिंसमाधिकाभावेननिराकृतकारणंतंहरिंअजस्रंनिरंतरंध्यायेदित्यन्वयः ५० ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेउ० विजयध्वजकृतपदरत्नावल्यांचतुर्नवतितमोऽध्यायः ९४ पांडवकौरवयुद्धकथनव्याजेनश्रीकृष्णमाहात्म्यंप्रदर्शयत्यस्मिन्नध्याये तत्रराजापृच्छति सभाजयित्वेति १ गोग्रहेगोग्रहणे तीर्णवनवासाज्ञातवासलक्षणसमयान् २ ३ सत्यसंगरःसत्यप्रतिज्ञःसत्ययुद्धोवा ४ ५ ६

श्रीभगवानुवाच ॥ इत्येतद्ब्रह्मणःपुत्राआश्रुत्यात्मानुशासनम् ॥ सनंदनमथानर्चुःसिद्धाज्ञात्वात्मनोगतिम् ४२ इत्यशेषसमाम्नायपुराणोपनिषद्रसः ॥ समुद्धृतःपूर्वजैस्तैर्व्योमायनमहात्मभिः ४३ त्वंचैतद्ब्रह्मदायादश्रद्धयात्मानुशासनम् ॥ धारयन्भजमेकामंकामानांनिधनंनृणाम् ४४ एवंसगुरुणादिष्टोगृहीत्वाश्रद्धयात्मवान् ॥ पूर्णःसवस्ततोराजन्प्राहवीरव्रतोगुरुम् ४५ नारदउवाच ॥ नमस्तस्मैभगवतेकृष्णयामलमूर्तये ॥ योधातासर्वभूतानामभयोयस्यतेकलाः ४६ इत्याद्यमृषिमामंत्र्यतच्छिष्यांश्चमहात्मकान् ॥ ततोऽगादाश्रमंसाक्षात्पितुर्द्वैपायनस्यमे ४७ सभाजितोभगवताकृतासनपरिग्रहः ॥ तस्मैतद्वर्णयामासनारायणमुखाच्छ्रुतम् ४८ तदेतद्वर्णितंराजन्यश्चप्रश्नःकृतस्त्वया ॥ येनब्रह्मण्यनिर्देश्येनिर्गुणेपिमनश्चरेत् ४९ योह्यात्माजगदादिमध्यनिधनोयोऽव्यक्तजीवेश्वरोयःसृष्ट्वेदमनुप्रविष्टऋषिणाचक्रेपुनःसंहिताम् ॥ यंसंपद्यजहात्यजामनुशयीसुप्तःकुलायंतथातंकैवल्यनिरस्तयोनिमभयंध्यायेदजस्रंहरिम् ५० ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेउत्तरार्धेश्रुतिगीतेचतुर्नवतितमोऽध्यायः ॥ ९४ ॥ राजोवाच ॥ सभाजयित्वाबहुधाश्रुतंदेवंश्रियःपतिः ॥ आगतोद्वारकांभूयःकिंचकारमहामुने १ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ उपप्लाव्यंगतान्पार्थान्गोग्रहेजितकौरवान् ॥ शुश्रावतीर्णसमयान्बलेनमहतावृतान् २ संप्रहृष्टमनाःकृष्णोमहत्यासेनयावृतः ॥ सात्यकिंकृतवर्माणमुद्धवंशठसारणौ ३ अभिमन्युंचसौभद्रंपुरस्कृत्यमहामतिः ॥ अक्षौहिण्याप्टतनयासहितःसत्यसंगरः ४ शंखदुंदुभिनिर्घोषैर्द्रष्टुंप्रायाद्युधिष्ठिरम् ॥ संधिमिच्छन्कौरवाणांकुर्वाणंदौत्यमच्युतम् ५ मूढोग्रहीतुमारेभेविनाशिष्णुःसुयोधनः ॥ सतत्रानंतरूपत्वंदर्शयित्वामहाभुजः ६

विभीषिकांभयं ७ अनुयुज्यंतेअनुयुक्ताःक्रियंते ८ ९ १० ११ १२ मातृसोदराः मातृपक्षेणसोदराः १३ १४ १५ १६ १७ १८ व्यूहंशिबिरं १९ २० २१ २२ योगमाय

कृत्वाविभीषिकांघोरांपांडवान्पुनरायर्यौ ॥ विवृद्धमत्सराःसर्वैराजानोजातमन्यवः ७ युद्धायैवानुयुज्यंतेनसंधिमनुकांक्षिणः ॥ युधिष्ठिरस्तुधर्मात्मापुर
स्कृत्यजनार्दनम् ८ कुरुक्षेत्रंययौराजन्युद्धायभ्रातृभिःसह ॥ अक्षौहिण्याविराटोपिमत्स्यराजोमहामनाः ९ युधिष्ठिरमनुप्रायात्सपुत्रःकुरुसत्तमः ॥
द्रुपदश्चशिखंडीचधृष्टद्युम्नश्चदुर्जयः १० अक्षौहिणीभिस्तिसृभिरनुजग्मुर्युधिष्ठिरम् ॥ अक्षौहिण्यापरिवृतःसात्यकिर्युद्धलालसः ११ नियोगाद्वासुदेवस्य
प्रायादनुयुधिष्ठिरम् ॥ अक्षौहिण्यापरिवृताःकैकेयाःपंचभूभृतः १२ अनुजग्मुर्धर्मपुत्रंराजानंमातृसोदराः ॥ धृष्टकेतुस्तदाराजाशैब्यश्चनरपुंगवः १३
अन्वयातांनृपश्रेष्ठावक्षौहिण्यायुधिष्ठिरम् ॥ तेगत्वापांडवाःसर्वेनारायणपुरोगमाः १४ स्वैरमूषुःकुरुक्षेत्रेप्रतीक्षंतःसुयोधनम् ॥ सुयोधनो
पिकौरव्यमानीभ्रातृशतैर्वृतः १५ द्रोणभीष्मकृपद्रौणिकर्णबाह्लीकसौबलैः ॥ हार्दीकसाल्वमद्रेशभगदत्तजयद्रथैः १६ अन्यैश्चराजशार्दूलैर्ना
नादेशसमुद्भवैः ॥ शंखदुंदुभिनिर्घोषैर्भेरीपटहानिःस्वनैः १७ पूरयन्ककुभोवीरःप्रययौकंपयन्महीम् ॥ तेसमेत्यकुरुक्षेत्रेराजानःकुरुपांडवाः १८ स्य
मंतपंचकेचक्रुर्व्यूहमुद्यतिभास्करे ॥ अक्षौहिण्यःकौरवाणामेकादशदुरात्मनाम् १९ सप्तपांडुसुतानांचकर्शितानांवनेभृशम् ॥ तथाव्यूहेष्वनीकेषुता
वकेष्वितरेषुच २० गांडीवधन्वीकवचीबद्धतूणतलत्रवान् ॥ आरूढस्यंदनःपार्थोददर्शरिपुवाहिनीम् २१ उपाध्यायान्पितॄन्भ्रातॄन्मातुलान्स्वान्प्रिया
न्सुतान् ॥ शिष्यान्सपौत्रान्दौहित्रान्श्यालान्संबंधिबांधवान् ॥ दृष्ट्वानिर्वेदमापन्नोहंतुंनैवाकरोन्मनः २२ तंविषण्णमनश्चित्तंकृपालुमविघातिनम् ॥ प्रबो
ध्यप्रेरयामासकेशवोयोगमायया २३ त्यक्तशस्त्रायशांतायबंधून्प्रतिकृपालवे ॥ दर्शयामासपार्थायविश्वरूपंजनार्दनः २४ संबोधितःकंसभिदातथा
वासवनंदनः ॥ भूयोजग्राहकोदंडंयुद्धायाच्युतसारथिः २५ प्रारब्धंभारतंयुद्धंश्रुत्वासंकर्षणोबली ॥ अशक्नुवन्वारयितुंकिंकरोमीत्यचिंतयत् २६
प्रवृत्तंभारतंयुद्धमवेक्ष्योद्वेगविह्वलः ॥ तीर्थव्याजेनतत्याजरामःपरिचितांभुवम् २७ सेनापतिःपांडवानांधृष्टद्युम्नोमहारथः ॥ गांगेयोधार्तराष्ट्राणांवृद्धः
कुरुपितामहः ॥ सकुर्वन्नाहवंघोरंनिहतोदशमेहनि २८ भारद्वाजंततोद्रोणंसेनापत्येसुयोधनः ॥ न्ययोजयत्सयुयुधेदिवसान्पंचभूपते २९ तस्मिन्युध्य
तिदुर्धर्षेसैंधवेनदुरात्मना ॥ अभिमन्युस्तवपितानिहतोरणमूर्धनि ३० पुत्रशोकाभिसंतप्तःप्रतिजज्ञेधनंजयः ॥ जयद्रथंहनिष्यामिश्वोभूतइतिभारत
३१ तस्यांनिशायांगोविंदस्त्वारुह्यगरुडंहरिः ॥ सुप्तमर्जुनमादायकैलासमभिजग्मिवान् ३२ तत्रगत्वाविरूपाक्षंदृष्ट्वासंभाष्यवांछितम् ॥ साधयित्वा
र्जुनस्याशुस्वायोधनमुपाययौ ३३ ततोपरदिनेयुद्धमासीद्घोरंजनक्षयः ॥ मम्रुर्महीभुजस्तत्रबहवोबाहुशालिनः ३४

पास्वरूपसामर्थ्येन २३ २४ २५ २६ परिचितांप्रागभ्यस्तां २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ विरूपाक्षंरुद्रं ३३ जनक्षयश्चासीत् ३४

३५ ३६ ३७ ३८ ३९ अर्धदिनोनैःअष्टादशादिनैःअर्धदिनसहितैःसप्तदशदिनैः ४० ॥ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेउत्तरार्धेविजयध्वजकृतटीकायांपंचनवतितमोऽध्यायः ॥ ९५ ॥
सितकेशावेशिनोबलभद्रस्यचरितंकृष्णमाहात्म्यानुस्यूतमेवातस्तदपिपुरुषार्थोपयोगिभवतीत्यनेनाध्यायद्वयेनानिरूपयति तत्रादौश्रुतकृष्णवैभवोविस्मितमनाः राजाभगवतंनमति अष्टादशेति मा
ययामहिम्नाव्यापादनंनिधनं विश्वात्मनेसर्वांतर्यामिणे १ हरिकथाश्रवणस्यप्रत्यक्षफलमाह शृण्वतइति वैक्लव्यंपारवश्यंकथाश्रवणतात्पर्यं विस्मयःस्मयभावः भीतिःविहिताकरणेप्रत्यवायबुद्धिः
२ प्रबुद्धानिप्रफुल्लानि स्वविषयइतिशेषः ३ आत्माभोगायतनं आनंदनिर्भरःपूर्णानंदः ४ कृतार्थश्चेत्तूष्णींभवेतितत्राह अपिचेति किंचिदित्यव्ययं शब्दतोल्पमर्थतोमहांतमित्यतोवाव्यत्ययः ५ ६ भो

हतेषुरणदक्षेषुराजपुत्रेष्वनेकशः ॥ जयद्रथोपिपार्थेननिहतोदिवसात्यये ३५ दिनानिपंचद्रोणोपिकृत्वायुद्धमतंद्रितः ॥ पंचमेहनिसंध्यायांधृष्टद्युम्नेनपा
तितः ३६ ततःसेनापतिःकर्णोभूत्वाचक्रेमहारणम् ॥ दिनद्वयांतेपार्थेनसचसंख्येनिपातितः ३७ शल्योऽप्यर्धदिनंकृत्वासेनापत्यमरिंदम ॥ मध्यंदि
नगतेसूर्येधर्मराजेनपातितः ३८ युयुधातेततोवीरौगदयादीर्घवैरिणौ ॥ भीमदुर्योधनौकोपात्परस्परवधैषिणौ ३९ अष्टादशाक्षौहिणीनांतत्पतीनांच
मृध्यताम् ॥ अष्टादशैर्दिनैरासीदर्धोनैःसंक्षयोमहान् ४० ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेउत्तरार्द्धेपंचनवतितमोऽध्यायः ॥ ९५ ॥ राजोवाच ॥
अष्टादशाक्षौहिणीनांतावद्भिर्माययादिनैः ॥ व्यापादनंयेनकृतंतस्मैविश्वात्मनेनमः १ शृण्वतोमेकथास्तस्यचरितानिचसंवशः ॥ वैक्लव्यंविस्मयोभीतिर्वि
र्धतेमेपुनःपुनः २ मन्येप्रायेणपाप्मानंजीर्णममदुरत्ययम् ॥ इंद्रियाणिप्रबुद्धानिप्रसन्नंचमनोभृशम् ३ क्षुत्तृष्णेचप्रशांतेमेआत्माचानंदनिर्भरः ॥ प्रसादात्तवध
र्मज्ञकृतार्थोऽहमिहाभवम् ४ अपिचश्रोतुमिच्छामिकिंचिदर्थंतपोधन ॥ युध्यतःसुहृदोदृष्ट्वानिवारितुमशक्नुवन् ५ तीर्थस्नातुंगतोरामःकिंचकारतपो
धन ६ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ तीर्थाभिषेकव्याजेनमध्यस्थःप्रययौकिल ॥ स्नात्वाप्रभासेसंतर्प्यदेवर्षिपितृमानवान् ७ सरस्वतींप्रतिस्रोतंययौब्राह्मणसं
वृतः ॥ पृथूदकंबिंदुसरस्त्रितकूपंसुदर्शनम् ८ विशालंब्रह्मतीर्थंचचक्रंप्राचींसरस्वतीम् ॥ यमुनामनुयात्येषगंगामनुचभारत ९ जगामनैमिषंयत्रऋ
षयःसत्रमासते ॥ तमागतमभिप्रेत्यमुनयोदीर्घसत्रिणः १० अभिवंद्ययथान्यायंप्रणम्योत्थायचार्चयन् ॥ सोऽर्चितःसपरीवारःकृतासनपरिग्रहः ११
रोमहर्षणमासीनंशिष्यमैक्षन्महामुनेः ॥ प्रत्यवस्थायिनंसूतमकृतप्रह्वणांजलिम् १२ अध्यासीनंचतान्विप्रांश्चुकोपोद्वीक्ष्यमाधवः ॥ कस्मादसाविमा
न्विप्रानध्यास्तेप्रतिलोमजः १३ धर्मपालांस्तथैवास्मान्वधमर्हतिदुर्मदः ॥ ऋषेर्भगवतोभूत्वाशिष्योऽधीत्यबहूनिच १४ सेतिहासपुराणानिधर्मशा
स्त्राणिसर्वशः ॥ अदांतस्याविनीतस्यवृथापंडितमानिनः १५

जनादिनामानवसंतर्पणं ७ प्रतिस्रोतंप्रवाहाभिमुखं पृथूदकंनामतीर्थंत्रितस्यमुनेःकूपं ८ विशालमप्येकंतीर्थं ९ अभिप्रेत्याभिगम्य १० ११ प्रत्यवस्थायिनंआभिमुख्येनास्थितं प्रह्वणंन
म्रनं १२ तान्विप्रानध्यासीनतेषांमध्येउच्चासनेस्थितं माधवोमधुकुलोद्भवः प्रतिलोमजःविपरीतजन्मा १३ अस्मानितिद्वितीयापंचम्यर्थे १४ सेतिहासपुराणान्यधीत्यसुदुष्टस्यप्रतिजन्मनः १५

गुणायपुण्यफलप्रदानलक्षणायनभवंति एतदर्थंदुष्टनिग्रहार्थः १६ असद्वधान्निवृत्तोपि १७ मरणस्यावश्यंभावित्वात् १८ ब्रह्मासनंब्राह्मणमध्येब्राह्मणयोग्यासनम् १९ अस्यनि
धनंत्वयाअजानतेव यद्वा जानतावा । ब्राह्मणवधसमानदोषोवामित्याशयेनाह अस्येति भवतआम्नायोविधिर्निषेधशास्त्रिशास्त्रनियामक इदंकुरु नेदमिति नियतानास्ति कुतइत्यत्राह योगेश्वरस्येति २०
विध्यगोचरत्वात्ऋषयःस्वहार्दंविज्ञापयंति यदीति , यदिभवान्त्वंब्रह्महत्यायाएतत्पावनंशुद्धिलक्षणंपरिहारंचरिष्यति तर्हिलोकसंग्रहंकरिष्यति कुतोत्राह नेति २१ प्रथमेकल्पेउत्तमकल्पे
यावान्विषयोविधिः सत्वेवाविधिर्भवद्भिर्विधीयताम् २२ तस्यव्रतंदीर्घमायुःसत्वमिंद्रियंदूरश्रवणदूरदर्शनादिशक्तिमत्साधये किंबहुनायद्यदाशासितंकामितंवचत्साधयइत्याह आशासितमिति

नगुणायभवंत्यस्यनटस्येवाजितात्मनः ॥ एतदर्थोहिलोकेस्मिन्नवतारोमयाकृतः १६ वध्यामेधर्मध्वजिनस्तेहिपातकिनोऽधिकाः ॥ एतावदुक्त्वाभगवा
न्निवृत्तोऽसद्वधादपि १७ भावित्वात्तंकुशाग्रेणकरस्थेनाहनत्प्रभुः ॥ हाहेतिवादिनःसर्वेऋषयःखिन्नमानसाः १८ ऊचुःसंकर्षणंदेवमधर्मस्तेकृतः
प्रभो ॥ अस्यब्रह्मासनंदत्तमस्माभिर्यदुनंदन १९ आयुश्चास्याक्षयंतावद्यावत्सत्रंसमाप्यते ॥ अजानतेवाचरितंत्वयाब्रह्मवधोयथा ॥ योगेश्वरस्यभव
तोनाम्नायोविनियामकः २० यद्येतद्ब्रह्महत्यायाःपावनंलोकपावन ॥ चरिष्यतिभवान्लोकसंग्रहंनान्यचोदितः ॥ २१ ॥ बलभद्रउवाच ॥ चरिष्येवध
निर्वेशंलोकानुग्रहकाम्यया ॥ नियमःप्रथमेकल्पेयावान्सतुविधीयताम् २२ दीर्घमायुर्बतैतस्यसत्वमिंद्रियमेवच ॥ आशासितंयत्तद्ब्रूतसाधयेयोगमा
यया २३ ऋषयऊचुः ॥ अस्त्रस्यतववीर्यस्यमृत्योरस्माकमेवच ॥ यथाभवेद्वचःसत्यंतथारामविधीयताम् २४ बलभद्रउवाच ॥ आत्मावैपुत्रउत्पन्न
इतिवेदानुशासनम् ॥ तस्मादस्यभवेद्वक्ताआयुरिंद्रियवीर्यवान् २५ किंवःकामोमुनिश्रेष्ठाब्रूताहंकरवाणितत् ॥ अजानतश्चापचितिंयथाभेबुध्यतांबुधाः
२६ ऋषयऊचुः ॥ इल्वलस्यसुतोघोरोबल्वलोनामदानवः ॥ सदूषयतिनःसर्वान्सत्रमेत्यचपर्वणि २७ तंपापंजहिदाशार्हतन्नःशुश्रूषणंपरम् ॥ पू
यशोणितविण्मूत्रसुरामांसाभिवर्षिणम् २८ ततश्चभारतंवर्षंपरीत्यसुसमाहितः ॥ चरित्वाद्वादशान्मासांस्तीर्थस्नायीविशुध्यसे ॥ २९ ॥ इतिश्रीभाग
वतेमहापुराणेदशमस्कंधेउत्तरार्धेबलदेवतीर्थयात्रायांषण्णवतितमोऽध्यायः ॥ ९६ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ ततःपर्वण्युपावृत्तेप्रचंडःपांसुवर्षणः ॥ भीमो
वायुरभूद्राजन्पूयगंधश्चसर्वशः १ ततोऽमेध्यमयंवर्षंबल्वलेनविनिर्मितम् ॥ अभवद्यज्ञशालायांसोप्यदृश्यतशूलधृक् २ तंविलोक्यबृहत्कायंभिन्नांज
नचयोपमम् ॥ तप्तताम्रशिखाश्मश्रुंदंष्ट्रोग्रभ्रुकुटीमुखम् ३ सस्मारमुसलंरामःपरसैन्यविमर्दनम् ॥ हलंचदैत्यदमनंतौतूर्णमुपतस्थतुः ४

२३ अस्त्रवीर्ययोरमोघत्वंमृत्योरनावृत्तित्वमस्मद्वचसश्चावंध्यफलत्वंयथास्यात्तथाविधीयताम् २४ पुराणानांवक्तापुत्रःस्यात २५ हेबुधाःयुष्माभिर्वरोदत्तइत्यजानतोमेपचितिंपरिहारंबुध्य
ताम् २६ प्रायश्चित्तंविधातुमाहुः इल्वलस्येति २७ २८ २९ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेविजयध्वजकृतटीकायांषण्णवतितमोऽध्यायः ॥ ९६ ॥ १ २ तप्तताम्रवत्प्र
काशमानाभिःशिखाश्मश्रुदंष्ट्रोग्रभ्रुकुटीभिर्युक्तंमुखंयस्यसतथातं शिखाचश्मश्रूणिचदंष्ट्रेचउग्रभ्रुकुटीचाशिखाश्मश्रुदंष्ट्रोग्रभ्रुकुट्यःउग्राभ्रुकुटीउग्रभ्रुकुटी ३ ४

५ ६ ७ श्रियोधामानिअम्लानानिचपंकजानियस्यांतातथावाम् ८ यतःसरोवरात् आस्रवत् अस्यंदत् ९ स्रोतेनप्रवाहेण १० शोणंनदं ११ सप्तशाखाभेदेनसमुद्रंगता सप्तगोदावरीताम् वेणींकृष्णवेणीं १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ अस्पृशत्ददौ स्थानंदूरंअनंतक्षेत्रं १९ धूर्जटेःशिवस्य २० २१ अनुतीर्थनामतीर्थं २२

तमाकृष्यहलाग्रेणबल्वलंगगनेचरम् ॥ मुसलेनाहनत्क्रुद्धोमूर्ध्निब्रह्मद्रुहंबलः ५ सोपतद्भुवि निर्भिन्नललाटोसृक्समुत्सृजन् ॥ मुंचन्नार्तस्वरंशैलोयथाव ज्रहतोऽसुरः ६ संस्तुत्यमुनयोरामंप्रयुज्यापितथाशिषः ॥ अभ्यषिंचन्महार्हाभिर्वृत्रघ्नंविबुधायथा ७ वैजयंतींददुर्मालांश्रीधामाम्लानपंक जाम् ॥ रामायवाससीदिव्येदिव्यान्याभरणानिच ८ अथतैरभ्यनुज्ञातःकौशिकीमेत्यब्राह्मणैः ॥ स्नात्वासरोवरमगाद्यतःसरयुरास्रवत् ९ स्रोतेनसरयूं प्रायात्प्रयागमुपगम्यसः ॥ स्नात्वासंतर्प्यदेवादीन्जगामपुलहाश्रमम् १० गोमतींगंडकींस्नात्वाविपाशांशोणमाप्लुतः ॥ गयांगत्वापितॄनिष्ट्वागंगासाग रसंगमम् ११ उपस्पृश्यमहेंद्राद्रौरामंदृष्ट्वाभिवाद्यतम् ॥ सप्तगोदावरींवेणींपंपांभीमरथींतथा १२ स्कंदंदृष्ट्वाययौरामःश्रीशैलंगिरिशालयम् ॥ द्रमिलेषु महारण्यंदृष्ट्वाद्रिंवेंकटंप्रभुः १३ कामकोष्णींपुरींकांचींकावेरींचसरिद्वराम् ॥ श्रीरंगाख्यंमहापुण्यंयत्रसन्निहितोहरिः १४ ऋषभाद्रिंहरेःक्षेत्रंदक्षिणामथुरां तथा ॥ समुद्रसेतुमगमन्महापातकनाशनम् १५ तत्रायुतमदाद्धेनूर्ब्राह्मणेभ्योहलायुधः ॥ कृतमालांताम्रपर्णींमलयंचकुलाचलम् १६ तथागस्त्यंसमा सीनंनमस्कृत्याभिवाद्यच ॥ योजितस्तेनचाशीर्भिरनुज्ञातोगतोर्णवम् १७ दक्षिणंतत्रकन्याख्यांदुर्गांदेवींददर्शसः ॥ ततःफल्गुनमासाद्यपंचाप्सरसमनु त्तमम् १८ विष्णुःसन्निहितोयत्रस्नात्वाऽस्पर्शद्गवायुतम् ॥ स्थानंदूरंहरेःस्थानंयत्रसन्निहितोहरिः १९ ततोतिव्रज्यभगवान्केरलांस्त्रिगर्तकान् ॥ गोकर्णाख्यंशिवक्षेत्रंसान्निध्यंयत्रधूर्जटेः २० तत्रद्वैपायनंदृष्ट्वाशूर्पारकमगाद्बलः ॥ तापींपयोष्णींनिर्विंध्यामुपस्पृश्याथदंडकम् २१ प्रविश्यरेवाम गमद्यत्रमाहिष्मतीपुरी ॥ अनुतीर्थमुपस्पृश्यप्रभासंपुनरागमत् २२ श्रुत्वाद्विजैस्तुकथितंकुरुपांडवसंयुगम् ॥ सर्वराजन्यनिधनंभारमेतद्धृतंभुवः २३ सभीमदुर्योधनयोर्गदाभ्यांयुध्यतोरणम् ॥ वारयिष्यन्विशसनंजगामयदुनंदनः २४ युधिष्ठिरस्तुतंदृष्ट्वायमौकृष्णार्जुनावपि ॥ अभिवाद्याभवंस्तूष्णीं किंविवक्षुरिहागतः २५ गदापाणीउभौदृष्ट्वासंरब्धौविजयैषिणौ ॥ मंडलानिविचित्राणिचरंताविदमब्रवीत् २६ युवांतुल्यबलौवीरौहेराजन्हेवृकोदर एकंप्राणाधिकंमन्यउतैकंशिक्षयाधिकम् २७ तस्मादेकतरस्येहयुवयोःसमवीर्ययोः ॥ नलक्ष्यतेजयोन्योवाविरमत्वफलोरणः २८ नतद्वाक्यंजगृहतुर्बद्ध वैरौनृपार्थवत् ॥ अनुस्मरंतावन्योन्यंदुरुक्तंदुष्कृतानिच २९ दिष्टंतदनुमन्वानोरामोद्वारवतींययौ ॥ उग्रसेनादिभिःप्रीतैर्ज्ञातिभिःसमुपागतः ३०

भुवएतत्एतंभारंहृतंश्रुत्वाएतन्एतांहिंभुवोभारंहृतंमेनइतिसेषइतिवा २३ विशसनंयुद्धं २४ किंवक्तुकामआगतइतिमत्वा २५ २६ प्राणाधिकबलाधिकं २७ अन्यःपरा जयोवा विरमतुशांतोभवतु २८ दुष्कृतानि जतुगृहदाहादीनि २९ तद्युद्धंदिष्टंदैवकृतम् ३०

बलभद्ररामस्यविक्रमश्रवणादिनाकिंफलंभवतीतितत्राह ईदृग्विधानीति ३१ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेविजयध्वजकृतटीकायांसप्तनवतितमोऽध्यायः ॥ ९७ ॥ अनेनाध्यायद्वयेनकृपण ब्राह्मणकृपातिशयकथनेनहरिभक्तस्यकेवलंनपारत्रिकमेवफलम् अपितुऐहिकमप्यतिविस्मयकरंस्यादितीदृशंमाहात्म्यंवक्ति तत्रप्रथमतोभारतयुद्धंसमाप्यकृष्णस्यहास्तिनपुरप्रयाणप्रकारंप्रख्यापयति भगवानपीति १ शून्यंशवादिनापिहितम् प्रयातुंगंतुम् अष्टादशाक्षौहिणीभ्यःशिष्टानाह कृपश्चेति २ ३ ४ ५ भगवत्सेवामंतरेणराज्यानिच्छूनित्यतोयत्नतइतियुक्त्याप्रतिपाद्येत्यर्थः

ईदृग्विधान्यसंख्यानिबलस्यबलशालिनः ॥ अनंतस्याप्रमेयस्यकर्माण्यद्भुतकर्मणः ॥ शृण्वन्गृणंश्चतद्भक्त्याविष्णोःसदयितोभवेत् ॥ ३१ ॥ इतिश्री भागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेउत्तरार्धेबलदेवचरितेसप्तनवतितमोऽध्यायः ॥ ९७ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ भगवानपिगोविंदःसाधयित्वास्ववांछितम् ॥ सु योधनेमहाबाहौनिहतेगदयारणे १ विसृज्यायोधनंशून्यंप्रयातुमुपचक्रमे ॥ कृपश्चकृतवर्माचद्रौणिश्चरथिनांवरः २ अवशिष्टामहात्मानःसुयोधनबलेत्र यः ॥ पंचपाडुसुतावीराःसात्यकिश्चमहाबलः ३ वैश्यापुत्रोयुयुत्सुश्चशिष्टाःकृष्णपुरोगमाः ॥ तान्पुरस्कृत्यगोविंदोमुनिवृंदसमन्वितः ४ जगामहास्ति नपुरंधृतराष्ट्रंप्रसादितुम् ॥ गांधारींधृतराष्ट्रंचविदुरंचमहामतिम् ५प्रसाद्यपांडवान्स्वेस्वेराज्येसंस्थाप्ययत्नतः ॥ स्तूयमानोमुनिगणैःसूतमागधबंदिभिः६ अनुयातःपांडुपुत्रैःप्रेमबाष्पाविलेक्षणैः ॥ताननुज्ञाप्यसोत्कंठान्रथेनादित्यवर्चसा ७ शंखदुंदुभिनिर्घोषैर्वेदमंगलनिस्वनैः ॥ पुण्याहमंत्रघोषैश्चद्वारकांप्रययौ हरिः ८ विचित्रतोरणांरम्यांचलत्कदलिकाकुलाम् ॥ अलंकृतांपौरजनैःसिक्तसंमृष्टभूतलाम् ९ उपस्थितःपौरजनैःपालिकांकुरधारिभिः ॥ योषिद्भिर्वार मुख्याभिर्भूषिताभिश्चभूषणैः १० वहद्भिर्दीपमुकुरकलशस्रक्फलाक्षतान् ॥ उपस्थितोब्राह्मणैश्चपुत्रैःपौत्रैःसहानुजैः ११ प्रविवेशपुरींदिव्यांदिवसेपू जितोहरिः ॥ सप्रविश्यसभांदिव्यांसुधर्मांलोकविश्रुताम् १२ आहुकंवसुदेवंचरामंचैवाभ्यवादयत् ॥ प्रणम्यमातरोविश्वाःकांचनेपरमासने १३ उप विश्ययथाजोषंपूजितोयदुपुंगवैः ॥ रराजरजनीनाथोयथाग्रहगणैर्दिवि ॥ १४ हतावशिष्टैर्भूपालैस्तत्पुत्रैश्चमहाबलैः ॥ अभिषिक्तैर्यथास्थानंसेव्यमा नोदिवानिशम् १५ अवतीर्णमहाभारांविश्वांविश्वंभरोहरिः ॥ धर्मराजंपुरस्कृत्यधर्मेणैवान्वशासत १६ राजोवाच ॥ भगवन्यानिचान्यानिमुकुं दस्यमहात्मनः ॥ वीर्याण्यनंतवीर्यस्यश्रोतुमिच्छामहेप्रभो १७ कोनुश्रुत्वासकृद्ब्रह्मन्नुत्तमश्लोकसत्कथाम् ॥ विरमेतविशेषज्ञोविषण्णःकाम मार्गणैः १८ सावागनंतस्यगुणान्गृणीतेकरौचतत्कर्मकरौमनश्च ॥ स्मरेद्वसंतांस्थिरजंगमेषुशृणोतितत्पुण्यकथाःसकर्णः १९

६ ७ वेदैर्येमंगलानिःस्वनाः मंगलवचनानिवैः ८ ९ उपस्थितोभिगतःअंकुरपूरितपालिकापात्रविशेषैः १० ११ १२ मातरोमातॄः १३ यथाजोषंयथासुखम् १४ १५ १६ १७ १८ राजाएतदेवइंद्रियकृत्यमितिवक्ति सावागिति याऽनंतस्यगुणान्गृणीतेसैववाक् यौतत्कर्मकरौतावेवकरौ अनेनकरोतीतिकरइतिकर्तर्यच्प्रत्ययःसफलइतिसूचितं यस्थिरजंगमेषुवसंतंहरिं स्मरेत्तदेवमनः मनज्ञानइतिधातोः स्मरणलक्षणंज्ञानं यस्तस्यहरेःकथाःशृणोतिसकर्णः कृणआकर्णनइतिधातुः १९

चराचरभेदेनोभयलिंगंउभयप्रतिमामानमेवचदेवशिरः श्रयतइतिशिरः श्रिञ्सेवायामितिधातोर्नमनलक्षणसेवायांशिरःइतिनिपात्यते यदुभयलिंगंपश्यतितदेवचक्षुः चष्टेपश्यतीतिचक्षुःचक्षुदर्शनइति धातुःतस्यहरेर्जनानांयानिविष्णोःपादोदकंनित्यंभजंति पानस्नानलक्षणांसेवांकुर्वंति अथमंगलानितानिएवांगानिनान्यानि २० २१ २२ तथाविधाभर्तृवन्मलिनवस्त्रा २३ म्लायताम्लानं गच्छता अशनयावेपमानेत्येकंपदम् अशनयाअशनेच्छयाकंपमाना २४ २५ सीदते अवसन्नायदरिद्राय २६ अर्थकामान्यच्छतीतिकिन्तुवक्तव्यम् किंचजगद्गुरुःअन्यमुक्तेभ्योन्यमिष्टंनय

शिरस्तुतस्योभयलिंगमानमेत्तदेवयत्पश्यतितद्धिचक्षुः ॥ अंगानिविष्णोरथतज्जनानांपादोदकंयानिभजंतिनित्यम् २० सूतउवाच ॥ विष्णुरातेनसंपृ ष्टोभगवान्बादरायणिः ॥ वासुदेवेभगवतिनिमग्नहृदयोब्रवीत् २१ श्रीशुकउवाच ॥ कृष्णस्यासीत्सखाकश्चिद्ब्राह्मणोब्रह्मवित्तमः ॥ विरक्तइंद्रियार्थे षुप्रशांतात्माजितेंद्रियः २२ यदृच्छयोपपन्नेनवर्तमानोगृहाश्रमी ॥ तस्यभार्याकुचेलस्यक्षुत्क्षामाचतथाविधा २३ पतिव्रतापतिंप्राहम्लायतावद नेनसा ॥ दरिद्रंसाध्व्यशनयावेपमानाभिगम्यच २४ ननुब्रह्मन्भगवतःसखासाक्षाच्छ्रियःपतिः ॥ ब्रह्मण्यश्चशरण्यश्चभगवान्सात्वतर्षभः २५ त मुपैहिमहाभागसाधूनांचपरायणम् ॥ दास्यतिद्रविणंभूरिसीदतेतेकुटुंबिने २६ आस्तेऽधुनाद्वारवत्यांभोजवृष्ण्यंधकेश्वरः ॥ स्मरतःपादयुगलमात्मा नमपियच्छति २७ किन्वर्थकामान्भजतोनात्यभीष्टंजगद्गुरुः ॥ सएवंभार्ययाविप्रोबहुशःप्रार्थितोविभुः २८ अयंहिपरमोलाभउत्तमश्लोकदर्शनम् ॥ इ तिसंचिंत्यमनसागमनायमनोदधे २९ अथास्त्युपायनंकिंचिद्गृहेकल्याणिदीयताम् ॥ याचित्वाचतुरोमुष्टीन्विप्रान्पृथुकतंडुलान् ३० चैलखंडेनता न्बद्धाभर्त्रेप्रादादुपायनम् ॥ सतानादायविप्राग्र्यःप्रययौद्वारकांकिल ३१ कृष्णसंदर्शनंमह्यंकथंस्यादितिचिंतयन् ॥ त्रीणिगुल्मान्यतीयायतिस्रःक क्ष्याश्चसद्विजः ३२ विप्रोगम्यांधवृष्णीनांगेहेष्वच्युतधर्मिणाम् ॥ गृहाणिद्व्यष्टसाहस्रंमहिषीणांहरेर्द्विजः ३३ विवेशैकतमंश्रीमद्ब्रह्मानंदंगतोयथा ॥ तंविलोक्याच्युतोदूरात्प्रियापर्यंकआश्रितः ३४ सहसोत्थायचाभ्येत्यदोर्भ्यांपर्यग्रहीन्मुदा ॥ सख्युःप्रियस्यविप्रर्षेरंगसंगातिनिर्वृतः ३५ प्रीतोव्यमुं चदब्बिंदून्नेत्राभ्यांपुष्करेक्षणः ॥ अथोपवेश्यपर्यंकेस्वयंसख्युःसमर्हणम् ३६ उपहृत्यावनिज्यास्यपादौपादावनेजनीः ॥ अग्रहीच्छिरसाराजन्भगवाँ ल्लोकपावनः ३७ व्यलिंपद्दिव्यगंधेनचंदनागुरुकुंकुमैः ॥ धूपैःसुरभिभिर्मित्रंप्रदीपावलिभिर्मुदा ३८

च्छतिकिंतुभजतःपुरुषस्ययच्छत्येवेत्यर्थः यद्वानापरमपुरुषःअन्यमभीष्टंयच्छतीत्यतःतमुपैहीत्यन्वयः २८ २९ ३० चैलखंडेनजीर्णवस्त्रखंडेन ३१ गुल्मानिशिबिराणिकक्ष्याः पुरप्रकोष्ठानि कक्ष्य कक्ष्येवरत्नायांकांच्यांगेहैकप्रकोष्ठकइतियादवः ३२ अंधवृष्णीनांगृहेषुमध्येयानिद्व्यष्टसाहस्रमहिषीणांगृहाणि गम्यगत्वा तेष्वेकतमंगृहंविवेशेत्यन्वयःद्विजत्वंक्षत्रियस्याप्यस्तीतिविप्रइति ३३ आनंदंगतोमुक्तोब्रह्मविशतियथातथा ३४ पर्यग्रहीदाश्लिष्टवान् ३५ ३६ पादावनेजनीरपःपादप्रक्षालनजलानि ३७ ३८

धमनिसंततांशिरासहस्राचितगात्रम् ३९ ४० ४१ संभृतःसभाजितःसंगृहीतोवा ४२ गुरुकुलेसतांस्तेषांकालेपूर्वस्मिन्याःगाथावृत्तास्ताः कथयांचक्रतुः ४३ ४४ सभवान्सदृशीभार्यांलब्धापिकिंनवा य थाप्राकृतस्यचित्तंगृहेषुकामविहतंभवतितथाप्रायस्तेचित्तंगृहेषुभार्यादिष्वकामविहतंकामनाविषयेच्छयाविहतंनस्यात् ४५ तद्वत्त्वचित्तंधनेष्वपिनैवातिप्रीयते कथमेतदत्राह विदितमिति ४६ केचिन्निवृ त्तिमार्गस्थाःप्रकृतिंदेहाभिमानलक्षणांदैवींदेवाधीनां ४७ तात्पर्यात्पुनरुक्तंकरोति कच्चिदिति यतोयस्मिन्गुरुकुलवासेविज्ञेयंविज्ञायतमसः अज्ञानस्यपारंप्रकृतेर्वावैकुंठमश्नुते ४८ इतोपिगुरुकुलवासःक र्तव्यइत्याह सवाइति यस्माद्द्विजातेःसाक्षात्सत्कर्मणांसंभवोजन्मसगुरुकुलेवासोवाइत्यन्वयः अत्रहेतुमाह आद्यइति ज्ञानदोगुरुःआश्रमिणांआद्यःहियस्मात्तस्मात्यथाहमिति ४९ ज्ञानमपियन्मुक्तिस

अर्चित्वावेद्यतांबूलंगांचस्वागतमब्रवीत् ॥ कुचैलंमलिनंक्षामंद्विजंधमनिसंततम् ३९ देवीपर्यचरच्छैब्याचामरव्यजनेनवै ॥ अंतःपुरजनोदृष्ट्वाकृष्णे नामलकीर्तिना ४० विस्मितोभूत्सविप्राग्र्यमवधूतंसभाजितम् ॥ किमनेनकृतंपुण्यमवधूतेनाभिक्षुणा ४१ श्रियाहीनेनलोकेस्मिन्गर्हितेनाधमेनच ॥ योसौत्रिलोकगुरुणाश्रीनिवासेनसंभृतः ४२ पर्यंकस्थांश्रियंहित्वापरिष्वक्तोग्रजोयथा ॥ कथयांचक्रतुर्गाथांपूर्वंगुरुकुलेसताम् ४३ आत्मनोललितौ राजन्करौगृह्यपरस्परम् ॥ अपिब्रह्मन्गुरुकुलाद्भवताल्ब्धदक्षिणात् ४४ समावृत्तेनधर्मज्ञाभार्योढासदृशीनवा ॥ प्रायोगृहेषुतेचित्तमकामविहतंतथा ४५ नैवातिप्रीयतेत्वद्धनेषुविदितंहिमे ॥ केचित्कुर्वंतिकर्माणिकामैरहतचेतसः ४६ त्यजंतःप्रकृतिंदैवींयथाहंलोकसंग्रहः ४७ कच्चिद्गुरुकुलावासंब्रह्म न्स्मरसिनौयतः ॥ द्विजोविज्ञायविज्ञेयंतमसःपारमश्नुते ४८ सवैसत्कर्मणांसाक्षाद्द्विजातेरिहसंभवः ॥ आद्योगुरुर्ह्याश्रमिणांयथाहंज्ञानदोगुरुः ४९ ते त्वर्थकोविदाब्रह्मन्वर्णाश्रमवतामिह ॥ येमयागुरुणावाचातरंत्यंजोभवार्णवम् ५० नाहमिज्याप्रजातिभ्यांतपसोपशमेनवा ॥ तुष्येयंसर्वभूतात्मागुरुशुश्रूष याथा ५१ अपिनःस्मर्यतांब्रह्मन्वृत्तंनिवसतांगुरौ ॥ गुरुदारैश्चोदितानामिंधनानयनेक्वचित् ५२ प्रविष्टानांमहारण्यमपर्तौसुमहद्द्विज ॥ वातवर्षमभूत्तीव्रंनि ष्ठुराःस्तनयित्नवः ५३ सूर्यश्चास्तंगतस्तावत्तमसासंवृतादिशः ॥ निम्नंकूलंजलौघेननप्राज्ञायतकिंचन ५४ वयंभृशंतत्रमहानिलांबुभिर्निहन्यमानामुहुरंबुसंप्ल वे ॥ दिशोऽविदंतोथपरस्परंवनेगृहीतहस्ताःपरिबभ्रमातुराः ५५ एतद्विदित्वा उदितेरवौसांदीपनिर्गुरुः ॥ अन्वेषमाणोनःशिष्यानाचार्योऽपश्यदातुरान् ५६

धनंतद्द्वेवगुरुरित्याह तेत्विति गुरुणागुरुस्थेनमयाप्युक्तयावाचाअंजःशिक्षितापेपुरुषाभवार्णवंतरंति तेत्विहवर्णाश्रमवतांमध्येअर्थकोविदाःस्वप्रयोजनसंपादनपटवइत्यन्वयः ५० सर्वेषुसाधनेष्विद मेवभगवदनुग्रहांतरंगमित्याह नेति इज्यायजनं प्रजनंप्रजातिः संततिर्जननं नापुत्रस्यलोकोस्तीतिश्रुतिः ५१ अनुग्रहविशेषस्मरणार्थंउभयोरनुभूतविशेषंस्मारयति अपीतिगुरौनिवसतांनोयत्कर्मतत् स्मर्यतामपिस्मर्यतेकिं ५२ अपर्तौवर्षाकालमंतरेणजातपुतवर्षं ५३ इदंनिम्नमिदंकूलमिति किंचत्स्थूलजलप्रवाहेणनप्रज्ञायतनज्ञातमभूत् ५४ अंबुसंप्लवेजलप्रवाहेदिशोऽविदंतःअजानंतःपरिबभ्रमप रितोभ्रांतावभूविम ५५ विदित्वाउदितइत्यनेनदुःखातिशयंदर्शयति कथमेतदत्राह अक्रूरवदिति ५६

आत्मादेहः ५९ गुरुनिष्कृतंगुरुप्रत्युपकारः सर्वार्थोयस्मात्सतथासर्वार्थआत्माशरीरंतस्यार्पणंयत्तत् ५८ ५९ उक्तमतिदिशति इत्थमिति इत्थंविधान्यनेकानिव्यसनान्यासन्नितिशेषः तानिव्य सनानिगुरोरनुग्रहेणानिस्तीर्य पुमान्प्रशांतयेप्रकृष्टसुखवृत्तयेपूर्णःकृतार्थःस्यात् ६० अस्माभिर्गुरुकुलवासेइदंकृतमितिविशेष्यकिंवक्तव्यंसर्वमप्यनुष्ठितमितिब्राह्मणआह किमिति सत्यकामे नभवतासहयेषांनागुरुकुलवासोऽभूत्तैरस्माभिःगुरुकुलवासेकिमानिर्वृत्तंनकृतंकिं सर्वमयाचीर्णमेव ६१ किंत्विदमस्माकंयुक्तंतत्तुअत्यंतविडंबकमित्याह यस्येति । छंदोमयवेदमुख्यप्रतिपाद्यं आवपनंजगदुत्पत्तिक्षेत्रंब्रह्मयस्यतत्वदेहःस्वरूपंतस्यतवयोयंगुरुषुवासः सोयमत्यंतविडंबनंअनुकारइति ६२ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेविजयध्वजकृतटीकायांअष्टनवतितमोऽध्याय ॥९८॥

अहोमेपुत्रकायूयमस्मदर्थेतिदुःखिताः ॥ आत्माहिप्राणिनांप्रेष्ठस्तमनादृत्यमत्पराः ५७ इयदेवहिसच्छिष्यैःकर्तव्यंगुरुनिष्कृतम् ॥ यद्वैविशुद्धभावेनस र्वार्थात्मार्पणंगुरौ ५७ संतुष्टोहंद्विजश्रेष्ठाःसत्याःसंतुमनोरथाः ॥ छंदांस्ययातयामानिभवंत्विहपरत्रच ५९ इत्थंविधान्यनेकानिवसतांगुरुवेश्मसु ॥ गुरोरनुग्रहेणैवपुमान्पूर्णःप्रशांतये ६० ब्राह्मणउवाच ॥ किमस्माभिरनिर्वृत्तंदेवदेवजगद्गुरो ॥ भवतासत्यकामेनयेषांवासोगुरावभूत् ६१ यस्यछंदोम यंब्रह्मदेहआवपनंविभो ॥ योयंसतस्यगुरुषुवासोऽत्यंतविडंबनम् ६२ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेउत्तरार्धेअष्टनवतितमोऽध्यायः ॥ ९८॥ श्रीशुकउवाच ॥ सइत्थंद्विजवर्येणसहसंकथयन्हरिः॥ सर्वभूतमनोभिज्ञःस्मयमानउवाचतम् १ ब्रह्मण्योब्राह्मणंकृष्णोभगवान्प्रहसन्प्रियं ॥ प्रेम्णानिरीक्ष णेनैवप्रेक्षन्खलुसतांपतिः २ श्रीभगवानुवाच ॥ किमुपायनमानीतंब्रह्मन्मेभवतागृहात् ॥ अल्पमप्याहृतंभक्तैःप्रेम्णाभूर्यैवमेभवेत् ३ भूर्यप्यभक्तोप हृतंनमेतोषायकल्पते॥ पत्रंपुष्पंफलंतोयंयोमेभक्त्याप्रयच्छति ॥ तदहंभक्त्युपहृतमश्नामिप्रयतात्मनः ४ इत्युक्तोपिद्विजस्तस्मैव्रीडितःपतयेश्रियः॥ पृथुकप्रसृतिंराजन्नप्रायच्छदवाङ्मुखः ५ सर्वभूतात्मदृक्साक्षात्तस्यागमनकारणम् ॥ विज्ञायाचिंतयन्नायंश्रीकामोमाऽभजत्पुरा ६ पत्न्याःपातिव्रताया स्तुसखाप्रियचिकीर्षया ॥ प्राप्तोमामस्यदास्यामिसंपदोमर्त्यदुर्लभाः ७ इत्थंविचिंत्यवसनाच्चीरबद्धान्द्विजन्मनः ॥ स्वयंजहारकिमिदमितिपृथुकतंदुला न् ८ एकमुष्टिंसकृज्जग्ध्वाद्वितीयांजग्धुमाददे ॥ तावच्छ्रीर्जगृहेहस्तंतत्परापरमेष्ठिनः ९ एतावतालंविश्वात्मन्सर्वसंपत्समृद्धये ॥ अस्मिन्लोकेथवामु ष्मिन्पुंसस्त्वत्तोषकारणम् १० ब्राह्मणस्तांतुरजनीमुषित्वाऽच्युतमंदिरे ॥ भुक्त्वापीत्वासुखंसुप्त्वामेनआत्मानंमिंद्रवत् ११ श्वोभूतेविश्वभावेनस्वसुखे नाभिवंदितः ॥ जगामस्वालयंतातपथ्यनुव्रज्यनंदितः १२ सचालब्ध्वाधनंसख्युर्नचयाचितवान्स्वयम् ॥ स्वगृहंव्रीडितोऽगच्छन्महद्दर्शननिर्वृतः १३

संकथयन्संलापंकुर्वन् १ २ दारिद्रत्वेनभूरिद्रव्याभावात्भवतोमहतोल्पंमनस्तुष्टिकरंनस्यादितिनानीतमितिशंकामाभूदित्याह अल्पमिति आहृतमानीतंद्रव्यभूरित्वाभूरित्वेअप्रयोजकेकिंतुभक्तिरेवे त्यनेनादर्शि ३ ४ ५ सर्वभूतानामात्मदृक्स्वभावज्ञः आत्मादेहेधृतौजीवेस्वभावेपरमात्मनीतियादवः ६ ७ चीरंपटच्चरंजीर्णवस्त्रमित्यर्थः इदचीरबद्धांकिमित्युक्त्वाद्विजन्मनःपृथुकतंदुलान् स्वयमाजहार ८ ९ १० ११ अनुव्रज्यअनुगम्य नंदितः कृष्णेनेतिशेषः १२ महतःकृष्णस्यदर्शनननिर्वृत. १३

१४ अहंब्राह्मणानांविप्राणांबंधुरितिस्मृत्वा १५ भ्रातरोयथाभ्रातरमितिशेषः १६ १७ दिविआकाशे १८ माद्यन्मदंगच्छन् १९ अंतर्हृदयइतितस्मिन्कृष्णेस्थितचित्तगत्यास्वगृहांतिकंप्राप्तः २० २१ स्वमंदिरंदृष्ट्वाइदंकिंकस्यचेदंस्थानंइदंतादिदितत्द्वारकाविधंकथमभूत् २२ एवंमीमांसमानंजिज्ञासमानंतंनरादयःप्रत्यगृह्णन् अभ्यायपुरित्यन्वयः २३ २४ २५ २६ सनिजमंदिरंप्रविष्टोभूत् २७ २८ द्युमंतिद्युतिमंति २९ ३० निर्व्यग्रःनिःसंभ्रमः ३१ ममैतदेवसमृद्धिहेतुर्महाविभूतेर्यदूत्तमस्यावलोकतोन्यान्निमित्तंनैवोपपद्येत सएवहेतुरित्यन्वयः ३२ ३३

अहोब्रह्मण्यदेवस्यदृष्टाब्रह्मण्यतामया ॥ यद्दरिद्रतमोलक्ष्मीमाश्लिष्टोबिभ्रतोरसि १४ क्वाहंदरिद्रःपापीयान्क्वकृष्णःश्रीनिकेतनः ॥ ब्रह्मबंधुरितिस्माहंबाहुभ्यांपरिरंभितः १५ निवासितःप्रियाजुष्टेपर्यंकेभ्रातरोयथा ॥ महिष्यावीजितःश्रांतोवालव्यजनहस्तया १६ शुश्रूषयापरमयापादसंवाहनादिभिः ॥ पूजितोदेवदेवेनाविप्रदेवेनदेववत् १७ स्वर्गापवर्गयोःपुंसांरसायांदिविसंपदाम् ॥ सर्वासामपिसिद्धीनांमूलंतच्चरणार्चनम् १८ अधनोयंधनंप्राप्यमाद्यन्नुच्चैर्नमांस्मरेत् ॥ इतिकारुणिकोनूनंधनंमेऽभूरिनाददात् १९ इतितच्चित्तगत्यांतःप्राप्तोनिजगृहांतिकम् ॥ सूर्यानलेंदुसंकाशैर्विमानैःसर्वतोवृतम् २० विचित्रोपवनोद्यानैःकूजद्द्विजकुलाकुलैः ॥ प्रोत्फुल्लकुमुदांभोजकह्लारोत्पलवारिभिः २१ जुष्टंस्वलंकृतैःपुंभिःस्त्रीभिश्चहरिणाक्षिभिः ॥ किमिदंकस्यचस्थानंकथंतदिदमित्यभूत् २२ एवंमीमांसमानंतंनरानार्योऽमरप्रभाः ॥ प्रत्यगृह्णन्महाभागंगीतवाद्येनभूयसा २३ पतिमागतमाकर्ण्यपत्न्युद्धर्षातिसंभ्रमात् ॥ निश्चक्रामगृहात्तूर्णंरूपिणीश्रीरिवालयात् २४ पतिव्रतापतिंदृष्ट्वाप्रेमोत्कंठाश्रुलोचना ॥ मीलिताक्ष्यनमद्बुद्ध्यामनसापरिषस्वजे २५ पत्नींवीक्ष्यप्रस्फुरंतींदेवींवैमानिकीमिव ॥ दासीनांनिष्ककंठीनांमध्येभांतींसविस्मितः २६ प्रीतःस्वयंतयायुक्तःप्रविष्टोनिजमंदिरम् ॥ मणिस्तंभशतोपेतंमहेंद्रभवनंयथा २७ पयःफेननिभाःशय्यादांतारुक्मपरिच्छदाः ॥ पर्यंकाहेमदंडानिचामरव्यजनानिच २८ आसनानिचहैमानिमृदूपस्तरणानिच ॥ मुक्तादामविलंबीनिवितानानिद्युमंतिच २९ स्वच्छस्फटिककुड्येषुमहामरकतेषुच ॥ रत्नदीपान्भ्राजमानान्ललनारत्नसंयुतान् ३० विलोक्यब्राह्मणस्तत्रसमृद्धिंसर्वसंपदाम् ॥ तर्कयामासनिर्व्यग्रःस्वसमृद्धिमहैतुकीम् ३१ नूनंबतैतन्ममदुर्भगस्यशश्वद्दरिद्रस्यसमृद्धिहेतुः ॥ महाविभूतेरवलोकतोन्यन्नैवोपपद्येतयदूत्तमस्य ३२ नन्वब्रुवाणोदिशतेसमक्षंयाचिष्णवेभूर्यपिभूरितेजाः ॥ पर्जन्यवत्तत्स्वयमीक्षमाणोदाशार्हकाणामृषभःसखामे ३३ किंचित्करोत्युर्वपियत्स्वदत्तंसुहृत्कृतंफल्ग्वपिभूरिकारि ॥ मयोपनीतंपृथुकैकमुष्टिंप्रत्यग्रहीत्प्रीतियुतोमहात्मा ३४

स्वयमब्रुवाणस्तूष्णीकःपर्जन्यवत् अक्षयंशंदिशतेददातितंनयोपस्मैविष्णवेअभूर्यपिधनंददाति भूरितेजाःअनल्पप्रभावोभवति सएतादृशमहिमादाशार्हकाणामृषभःश्रीकृष्णःमेसखानन्वनुमतं लोकेनेतिशेषः ३३ भक्तदत्तमेवहरेस्तृप्तिजनकत्वेनानंतफलत्वेनपरिणमतिनाभक्तदत्तमित्याह किंचिदिति । यत्सुष्टुभक्तिपूर्वमदत्तंतदुर्वपिकिंचित्करोतिफलतइतिशेषः त्रैविद्यामांसोमपाःपूतपापायज्ञैरिष्ट्वास्वर्गतिमित्यादेः सुहृत्कृतंपूजनंफल्गुअपिअल्पमपिभूरिकारि एतत्कुतोदृष्टमत्राह मयेति हेतुगर्भंविशेषणमेतत् ३४

यतोत्रभक्तिरेवप्रधानकारणमतःसैवसंपाद्येतिभावेनाह तस्यैवेति योहमनादिकालमारभ्यतच्चरणैकशरणः तस्यैवमेसौहृदादिस्यादित्यन्वयः नकेवलस्यहरेः भक्तिलक्षणसंगेनपूर्यते अपितुतद्भक्तसंगोपि स्यादितिप्रार्थयते महानुभावेनेति भगवतासहविषज्जतः विशेषेणसंगंकुर्वतःमेतत्पुरुषप्रसंगः तस्यहरेः पुरुषेषुब्रह्मादिष्वपिप्रकृष्टसंगश्चस्यादित्यन्वयः ३५ हरिरैहिकमैश्वर्यंनददातीतिमंदजनानुमितरवदोषापमार्जनायेयंसंपादितेतिभावेनाह भक्तायेति ३६ त्यक्त्वाऽहंममतामितिशेषः ३७ देवदेवस्येत्यनेनसर्वप्रभुत्वं यज्ञपतेरित्यनेनसर्वदेवत्वंचहरेरेवमुख्यमितिसूचितं अनेनइतरैर्ब्राह्मणभक्तिरेवावश्यंकर्तव्येतितात्पर्यंविधीयतेनतुतस्पोति ३८ तस्यविप्रस्यकासिद्धिरभूत्तत्राह एवमिति अजितंनामभगवंतंस्वभक्तैःपराजितं दृष्ट्वातस्यहरेर्ध्यानवेगेनउद्ग्रथितमुन्मुक्तंआत्मबंधनंयस्यतथा

तस्यैवमेसौहृदसख्यमैत्रीदास्यंपुनर्जन्मनिजन्मनिस्यात् ॥ महानुभावेनगुणालयेनविषज्जतस्तत्पुरुषप्रसंगः ३५ भक्तायचित्राभगवान्हिसंपदोराज्यंविभूतीर्नसमर्थयत्यजः ॥ अदीर्घबोधायविचक्षणःस्वयंपश्यन्निपातंधनिनांमदोद्भवम् ३६ इत्थंव्यवसितोबुद्ध्याभक्तयातीवजनार्दने ॥ विषयान्जाययात्यक्ष्यन्बुभुजेनातिलंपटः ३७ तस्यवैदेवदेवस्यहरेर्यज्ञपतेःप्रभोः ॥ ब्राह्मणाःप्रभवोदैवंनतेभ्योविद्यतेपरम् ३८ एवंसविप्रोभगवत्सुहृत्तदाद्दृष्ट्वास्वभृत्यैरजितंपराजितम् ॥ तद्ध्यानवेगोद्ग्रथितात्मबंधनस्तद्धामलेभेऽचिरतःसतांगतेः ३९ एवंब्रह्मण्यदेवस्यश्रुत्वाब्रह्मण्यतांनरः ॥ लब्धभावोभगवतिकर्मबंधात्प्रमुच्यते ४० ॥ इतिश्रीभा०म०दशमस्कंधेउत्तरार्धेपृथुकोपाख्यानेएकोनशततमोऽध्यायः ॥९९॥ श्रीशुकउवाच ॥ कदाचिद्वाजिमेधेनयष्टुमुद्यम्यकेशवः ॥ महींप्रदक्षिणीकर्तुंप्राहिणोत्प्रोक्षितंहयम् १ हार्दिक्यंकृतवर्माणंयुयुधानंचसात्यकिम् ॥ चारुदेष्णंसुदेष्णंचप्रद्युम्नंसांबमेवच २ अंशुमंतंसुभानुंचबहूंस्त्वन्यांश्चयादवान् ॥ रक्षणार्थंतुरंगस्यप्राहिणोद्यदुनंदनः ३ तेवैप्रदक्षिणंकृत्वावसुधांप्रोक्षितंहयम् ॥ उपानिन्युरदीर्घेणकालेनभरतर्षभ ४ यष्टुकामंहरिंश्रुत्वाहयमेधेनभारत ॥ आजग्मुर्दीर्घतपसोमुनयःशंसितव्रताः ५ होतारंचतथाध्वर्युमुद्गातारंचकेशवः ॥ कल्पयित्वायथान्यायंतथान्यानपिऋत्विजः ६ ऋषिभिर्ब्राह्मणश्रेष्ठैर्यज्ञविद्याविचक्षणैः ॥ दीक्षांप्रपेदेभगवान्कृतपुण्याहमंगलः ७ तमुपास्तुंमहीपालानानाजनपदेश्वराः ॥ आजग्मुर्दैवसंकाशाःकिरीटमुकुटोज्ज्वलाः ८ पांडवाश्वमहीपालायज्ञदर्शनमिच्छवः ॥ आहूतावासुदेवेनद्वारकामाययुर्नृप ९ तस्मिंस्तथावर्तमानेहयमेधेमहोत्सवे ॥ आसंस्तत्सभाद्विजाभोज्यवस्त्रगोभूमिकांचनैः १० दीक्षांप्रविश्यगोविंदःकामैस्तर्पयतिद्विजान् ॥ भुंजानेषुद्विजाःयेषुप्रत्यग्रहृत्सुवांछितम् ११ आसीनेषुयथायोगंभूपालेषुसमंततः ॥ वदत्सुमाशब्दइतिवेत्रझर्झरपाणिषु १२

तद्भक्तैरेवप्राप्यंतद्धामवैकुंठादिलक्षणं ३९ एतच्चरितोपासकस्यफलमाह एवमिति लब्धभावोलब्धभक्तिःअनेनास्याविप्रस्येतरभक्तवैलक्षण्यमुक्तंस्यादितितात्पर्यमवगंतव्यम् ४० इतिश्रीभागवतेमहापुराणेद०विजयध्वजकृतटीकायांएकोनशततमोऽध्यायः ॥ ९९ ॥ लोकसंग्रहायाश्वमेधयज्ञकरणमन्यासाध्यमृतविप्रपुत्रानयनमाहात्म्यंचानिरूपयत्यस्मिन्नध्याये तत्रादौहयस्यप्रदक्षिणप्रकारंवक्ति कदाचिदिति उद्यम्यउद्योगंविधाय १ २ बहव.सैन्याःसेनानायकायेषांतेतथातान् यदून्नंदयतीतियदुनंदनः ३ ४ हयमेधेनाश्वमेधेन दीर्घकालंतपोयेषांतेतथा ५ ६ ७ उपास्तुंनिषेवितुंकिरीटमुकुटैःसुवर्णैश्चोज्ज्वलाः ८ ९ १० ११ वेत्रेणझर्झराःकर्कशाःपाणयोयेषांतेतथातेषु १२

तृणमूलधरःतृणानांमूलंचूडांधारयतीति तृणमूलंयष्टिंचधारयतीतिवा १३ १४ १५ हिंसाविहारादेकर्मयुक्तंनृपतिंभजंत्यःसीदंति १६ द्वितीयंद्विवारं तृतीयंत्रिवारंपुनश्चतुर्वारं
१७ १८ २२ केनापिपुंसानीयते २० किमाहेत्यत्राह किंब्राह्मणेति इहत्वन्निवासस्थानेधनुर्धरोनास्तिकिमित्यब्रवीत् २१ धनुर्धरेणाकिंकार्यमत्राह राजन्यबंधोरिति एते
ब्राह्मणाराजन्यबंधोर्हेतोःसत्रमासतेवै २२ राजापिसएवश्रेयानितरोदुःखहेतुरित्याह धनदारेति यत्रयस्मिन्देशेराजन्यवेषेणासुंभरानराजीवंतितस्मिन्देशेस्थितास्तेभृत्याराज्ञाभरणीयाः
ब्राह्मणाश्चधनदारात्मजैःसहशोचंतीत्यन्वयः यद्वा यत्रयेषुराजसुसत्सुब्राह्मणाधनादिभिःसहशोचंतितेराजन्यवेषेणनटाएवजीवंतिनतुसद्धर्मस्थाः कुतःअसुंभराःस्वप्राणपोषणपरायणावैयस्मात्तस्माद्दीनयो

तृणमूलधरःकश्चिद्ब्राह्मणोऽभ्येत्यसत्वरः ॥ चुक्रोशआर्त्तउद्बाहुर्यज्ञवाटमुखेस्थितः १३ क्षुत्क्षामकंठःशुष्कास्योगलद्बाष्पाकुलेक्षणः ॥ इदंचोवाचविक्लि
पन्नातुरोदीनमानसः १४ ब्रह्मद्विषःशठधियोलुब्धस्यविषयात्मनः ॥ क्षत्रबंधोःकर्मदोषात्पंचत्वंमेगताःसुताः १५ हिंसाविहारंनृपतिंदुःशीलमजि
तेंद्रियम् ॥ प्रजाभजंत्यःसीदंतिदरिद्रानित्यदुःखिताः १६ एवंद्वितीयंविप्रर्षिस्तृतीयंत्वेवमेवच ॥ इत्युक्त्वासपुनश्चैवचुक्रोशभृशदुःखितः १७
तदाकर्ण्यार्जुनोमानीसमुत्थायवरासनात् ॥ अपृच्छत्स्वयमासाद्यब्राह्मणंकेशवांतिकात् १८ किमासन्नभर्भकाब्रह्मंस्तवकेनासिदुःखितः ॥ ब्रूहितत्त्वम
शेषेणत्वामद्यसुखयाम्यहम् १९ इत्युक्तोब्राह्मणःप्राहजातोजातोऽर्भकोमम ॥ नीयतेतातकेनापितत्क्षणेसूतिकागृहात् २० तदाकर्ण्यार्जुनःप्राहस्मय
मानइवद्विजम् ॥ किंब्राह्मणत्वन्निवासेइहनास्तिधनुर्धरः २१ राजन्यबंधोरेतेवैब्राह्मणाःसत्रमासते २२ धनदारात्मजैर्भृत्यायत्रशोचंतिब्राह्मणाः ॥
तेवैराजन्यवेषेणनटाजीवंत्यसुंभराः २३ अहंप्रजावांरक्षिष्येभगवन्दीनयोरिह ॥ अनिस्तीर्णप्रतिज्ञोग्निंप्रवेक्ष्येऽहतकल्मषः २४ ब्राह्मणउवाच ॥
संकर्षणोवासुदेवःप्रद्युम्नोधन्विनांवरः ॥ अनिरुद्धोऽप्रतिरथोनत्रातुंशक्नुवंतियत् २५ तत्कथंनुभवान्कर्मदुष्करंजगदीश्वरैः ॥ चिकीर्षतिहिबालिश्यात्तन्न
श्रद्दध्महेवयम् २६ अर्जुनउवाच ॥ नाहंसंकर्षणोब्रह्मन्नकृष्णःकार्ष्णिरेवच ॥ अहंधनंजयोनामगांडीवंयस्यकार्मुकम् २७ मावमंस्थाममब्रह्मन्वीर्यंत्र्यं
बकतोषणम् ॥ मृत्युंविजित्यप्रधनेप्यानयिष्येतवप्रजाः २८ इतिविस्रंभयित्वातंकृष्णमाहार्जुनोनृप ॥ अनुज्ञांदेहिभगवन्ब्राह्मणार्थंप्रयास्यतः २९ य
जतांवाजिमेधेनभवानेभिर्महात्मभिः ॥ इतिब्रुवंतंबीभत्सुमनुज्ञांप्रेप्सुमच्युतः ३० बद्धतूणंसगांडीवंस्मयमानोब्रवीद्वचः ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ अहमे
वागमिष्यामिनत्वयाशक्यतेर्जुन ॥ तमसाधारणंभूतंमन्धयेनहतोर्भकः ३१

पुत्रयोःअहतकल्मषःमिथ्याप्रतिज्ञत्वात् २३ २४ तत्रार्जुनस्याहंकाराविष्करणायब्राह्मणोवक्तिसंकर्षणइति संकर्षणादयस्त्रातुंनशक्नुवंतियद्यस्मात्तस्माज्जगदीश्वरैर्दुष्करंकर्मकथंचिकीर्षति बालिशोबालमू
र्खयोरितिवचनात् बालिश्यात् आत्मशक्त्यनभिज्ञानात् इहकर्मणितववाक्यंनश्रद्दध्महे २५ २६ अत्रार्जुनःस्वगर्वमुद्रयति अर्जुनइति धनंजयोरणेरणइतिश्रुतिप्रसिद्धेःअहंधनंजयोनामप्रख्यातः धनुश्च
यावेदर्शयन्नाह गांडीवमिति २७ मावमंस्थाअवमानंनकुरु मृत्युंप्रधने २८ ततःकिंफलितमत्राह इतीति २९ तत्रकृष्णोहंकारिणोदेवप्रसादोनस्यादितिभाववानर्जुनंनिराकर्तुंविवक्ति इतीति बद्धतूणं
पृष्ठबद्धतूणीरम् ३० अल्पकार्यहेतोस्त्वद्गमनंकिमर्थमित्यत्राह तमसाधारणमिति भूतंदेवयोनिम् ३१

अर्जुनःस्वगर्वमुद्रलपति सलोकपालइति ३२ ३३ भूतंदेवयोनिम् ३४ ३५ अभितउद्दिश्य ३६ ३७ ३८ ३९ ४० युधांवर युध्यंतीतियुधोयोधास्तेषांवर पौरुषाणांपुरुषपराक्रमाणांनिदर्शनंदृष्टांतः ४१ ४२ ४३ ४४ सूतिकागारंसूतिकागृहं शरैर्न्यरुणत् आवृतवान् ४५ भगवदनुग्रहरहितस्यसाधनबाहुल्येनाकिंफलमितिभावेनाह ततइति ४६ तदनंतरंकिमभूदित्यत्राह तदेति अथार्जुनंविनिंदति तवेति ४७ यस्यममार्भकंपरित्रातुंनशेकुःसोहंकृष्णस्यसन्निधौयस्यतवविकत्थनंश्रद्दधेवैतत्वाधिक् आत्मश्लाघिनः स्वस्यतवधनुश्चाधिक् नदाधिकेश्वरः तेभ्यःप्रद्युम्नादिभ्योधिकेश्वरश्शक्तः

अर्जुनउवाच ॥ सलोकपालोदेवेंद्रःखांडवेविजितोमया ॥ किरातरूपीयुद्धेनतोषितश्चात्रियंबकः ३२ निवातकवचाश्चैववासवेनापिदुर्जयाः ॥ मयैवानिहताःसंख्येहिरण्यपुरवासिनः ३३ तेभ्योधिकतरंभूतंकिंनुदानवसूदन ॥ बिभीषयासिमांकस्मादनुज्ञांदेहिसांप्रतम् ३४ श्रीशुकउवाच ॥ इत्युक्तःप्रद्दौकृष्णस्त्वनुज्ञांसव्यसाचिने ॥ निर्ययौयज्ञशालायाःसगृहीतशरासनः ३५ रथमास्थायविपुलंसमुत्क्षिप्तकपिध्वजम् ॥ अग्रेब्राह्मणमारोप्यतद्धाममभितोययौ ३६ तत्रगत्वाप्रविष्टायांतत्पत्न्यांसूतिकागृहम् ॥ ब्राह्मणंप्राहबीभत्सुरवरोप्यरथान्नृप ३७ अर्जुनउवाच ॥ याहिस्वभवनंब्रह्मन्नभयंतवसर्वतः ॥ दत्तंमयावद्धीतांपत्नीमाश्वासयाशुते ३८ इतिविस्रंभितोविप्रःफाल्गुनेनपरंतप ॥ जगामस्वगृहेप्रीत्यापार्थवीर्यंनिशम्यतत् ३९ प्रसूतिकालआसन्नेभार्यायाद्विजसत्तमः ॥ प्रोवाचद्रुतमभ्येत्यपार्थंशस्त्रभृतांवरम् ४० एहिपार्थमहाबाहोयत्तोभवयुधांवर ॥ अत्रपूर्वकृतानांहिपौरुषाणांनिदर्शनम् ४१ श्रीशुकउवाच ॥ इत्युक्तोरथमारुह्यसज्यंकृत्वातुगांडिवम् ॥ त्वरन्जगामबीभत्सुःसूतिकाभवनांतिकम् ४२ ब्राह्मणोपिप्रविश्याहमुहूर्तेसूतिकागृहे ॥ गतेतुपाहिपाहीतिमृत्योरर्जुनमातुरः ४३ सउपस्पृश्यशुच्यंभोनमस्कृत्यमहेश्वरम् ॥ दिव्यास्त्राणिचसंस्मृत्यसज्यंगांडीवमाददे ४४ न्यरुणत्सूतिकागारंशरैर्नानास्त्रयोजितैः ॥ तिर्यगूर्ध्वमधःपार्थश्चकारशरपंजरम् ४५ ततःकुमारःसंजातोविप्रपत्न्यारुदन्मुहुः ॥ सद्योऽदर्शनमापेदेसशरीरोविहायसा ४६ तदाहविप्रोविजयंविनिंदन्कृष्णसन्निधौ ॥ मौढ्यंपश्यतमेऽहंवैश्रद्दधेक्लीबकत्थनम् ४७ नप्रद्युम्नोऽनिरुद्धोवानरामोनचकेशवः ॥ यस्यशेकुःपरित्रातुंकोन्यस्तदधिकेश्वरः ४८ धिगर्जुनंमृषावादंधिगात्मश्लाघिनोधनुः ॥ दैवोपसृष्टंयोमौढ्यादानिनीषतिदुर्मतिः ४९ एवंशपतिविप्रर्षौविद्यामास्थायफाल्गुनः ॥ ययौसंयमिनीमाशुयत्रास्तेभगवान्यमः ५० विप्रापत्यमचक्षाणस्ततऐंद्रीमगात्पुरम् ॥ आग्नेयींनैर्ऋतींसौम्यांवायव्यांवारुणीमथ ५१ रसातलंनाकपृष्ठंधिष्ण्यान्यन्यान्युदायुधः ॥ ततोलब्ध्वाद्विजसुतोह्यनिस्तीर्णप्रतिश्रुतः ५२ अग्निंविविक्षुःकृष्णेनप्रत्युक्तःप्रतिषेधता ॥ दर्शयेद्विजसूनूंस्तेमावध्यात्मानमात्मना ५३ एतेनकीर्तिंविमलांमनुष्यांस्थापयिष्यसि ॥ इतिसंभाष्यभगवानर्जुनंसमहेश्वरः ५४

४८ किमित्येवंनिंदसीतितत्राह दैवेति दैवेनोपसृष्टयोरुपहृतयोरावयोःपुत्रमानिनीषतिआनेतुमिच्छति ४९ विद्यांमनुष्यागम्यगमनसामर्थ्यकरीम् ५० नैर्ऋतींनिर्ऋतेर्विद्यमानांदिशंसौम्यांसोमस्यवायव्यांवायोःवारुणींवरुणस्य ५१ अनिस्तीर्णप्रतिश्रुतः असाधितप्रतिज्ञः ५२ प्रत्युक्तःनेत्युक्तःप्रतिषेधतानिषेधंकुर्वताकथंनेत्युक्तइतितत्राह दर्शयइति आत्मनैवस्वयंआत्मानमावधीमाहिंसीः संधिरार्षः ५३ एतेनपुत्रादानादिनात्वन्निमित्तेनमानुष्यंमनुष्यलोकस्थांयथास्यात्तथाईश्वरादपिमहानुत्तमः ५४

५५ ५६ ५७ गगनंछादयतीतिगगनच्छदं गुणच्युतः मौर्व्यामुक्तः ५८ चक्रानुपथेसुदर्शनगमनानुकूलमार्गेकृतद्वारेणसमश्नुवानंगच्छंतंयदूत्तमंप्रसमीक्ष्यअक्षिणीपिदधइत्यन्वयः अनंतपारंअंतपारवर्जितम् ५९ ततःसलिलंप्रविश्यगतोभवनंददर्शेत्यन्वयः बलीयसानभस्वतावायुनाएजद्भिःकंपमानैर्बृहद्भिरूर्मिभिःतरंगैर्भीषणं तत्रसलिले ६० तस्मिन्भवनेअनंतंददर्शासितांबराभंश्वेताभ्रवत्शोभमानं शितिःनीलःकंठोयस्यसःशितिकंठःजिह्मगःनम्रगात्रस्तम् ६१ तस्यानंतस्यभोगेसुखमासनंयस्यसतथातद्भोगसुखासनःतम् ६२ ६३ परमेष्ठिनांब्रह्मणांपतिम् ६४

सहैवरथमास्थायप्राचींदिशमवीविशत् ॥ सप्तद्वीपान्सप्तसिंधून्सप्तसप्तगिरीनथ ॥ लोकालोकंतथातीत्यविवेशसुमहत्तमः ५५ तत्राश्वाःशैब्यसुग्रीवमेघपुष्पबलाहकाः ॥ तमसाभ्रष्टगतयोबभूवुर्भरतर्षभ ५६ तान्दृष्ट्वाभगवान्कृष्णोमहायोगेश्वरेश्वरः ॥ सहस्रादित्यसंकाशंस्वचक्रंप्राहिणोत्पुरः ५७ तमःसुघोरंगगनच्छदंमहद्विदारयद्भूरितरेणरोचिषा ॥ मनोजवंनिर्विविशेसुदर्शनंगुणच्युतोरामशरोयथाचमूः ५८ द्वारेणचक्रानुपथेयदूत्तमंपरास्परंज्योतिरनंतपारम् ॥ समश्नुवानंप्रसमीक्ष्यफाल्गुनःप्रदीपिताक्षःपिदधेऽक्षिणीउभे ५९ ततःप्रविष्टःसलिलंनभस्वताबलीयसैजद्बृहदूर्मिभीषणम् ॥ तत्राद्भुतंवैभवनंद्युमत्तमंभ्राजन्मणिस्तंभसहस्रशोभितम् ६० तस्मिन्महाभीममनंतमद्भुतंसहस्रमूर्द्धन्यफणामणिद्युतिम् ॥ विभ्राजमानंद्विगुणेक्षणोल्बणंसितांबराभंशितिकंठजिह्मगम् ६१ ददर्शतद्भोगसुखासनंविभुंमहानुभावंपुरुषोत्तमोत्तमम् ॥ सांद्रांबुदाभंसुपिशंगवाससंप्रसन्नवक्त्रंरुचिरस्मितेक्षणम् ६२ महामणिव्रातकिरीटकुंडलप्रभापरिक्षिप्तसहस्रकुंतलम् ॥ प्रलंबचार्वष्टभुजंसकौस्तुभंश्रीवत्सलक्ष्मंवनमालयावृतम् ६३ सुनंदनंदप्रमुखैःस्वपार्षदैश्चक्रादिभिर्मूर्तिधरैर्निजायुधैः ॥ पुष्ट्याश्रियाकीर्त्यजयाखिलर्द्धिभिर्निषेव्यमाणंपरमेष्ठिनांपतिम् ६४ ववंदआत्मानमनंतमच्युतोजिष्णुश्चतद्दर्शनजातसाध्वसः ॥ सचाहभूमापरमेष्ठिनांप्रभुर्बद्धांजलिसस्मितपूर्वयागिरा ६५ द्विजात्मजास्तेयुवयोर्दिदृक्षयामयोपनीताभुविधर्मगुप्तये ॥ कलावतीर्णावनेर्भरासुरान्हत्वेहभूयस्त्वरयैतमंतिकम् ६६ पूर्णकामावपियुवांनरनारायणावृषी ॥ धर्ममाचरतांस्थित्यैवृषभौलोकसंग्रहम् ६७ इत्यादिष्टौभगवतातौकृष्णौपरमेष्ठिना ॥ ओमित्यानंदभूमानमादायद्विजदारकान् ६८ न्यवर्त्ततांस्वकंधामसंप्रहृष्टौयथागतम् ॥ विप्रायददतुःपुत्रान्यथारूपंयथावयः ६९ निशम्यवैष्णवंधामपार्थःपरमविस्मितः ॥ यत्किंचित्पौरुषंपुंसांमेनेकृष्णानुकंपितम् ७० तथाप्रविश्यगोविंदोयज्ञवाटंपुनःस्वयम् ॥ पूर्णंपुरोहितैर्विप्रैरृत्विग्भिःक्षत्रियर्षभैः ७१ प्रायश्चित्तंतुचलनेदीक्षायांयउदाहृतः ॥ तंचकारयथान्यायंब्राह्मणैरनुमोदितः ७२ समाप्ययज्ञंविधिवत्तर्पयित्वार्थिनोद्विजान् ॥ ऋत्विग्भ्यःपूजयित्वान्यान्नृपांश्चकुरुसत्तम ७३

अच्युतःकृष्णःजिष्णुरर्जुनः ६५ युवयोःकृष्णार्जुनयोः ६६ जगतःस्थित्यैलोकसंग्रहंधर्मम् ६७ कृष्णौयदूत्तमार्जुनौ आनंदभूमानंपूर्णानंदम् ६८ प्रसूयतांप्रसवंगच्छतां रूपंयथाप्रसूतिकालेयद्रूपंताहशं रूपंदधानान् ६९ पुंसायत्किंचित्पौरुषंकृष्णानुकंपितंमेने ७० ७१ दीक्षायांमध्येचलनेततउत्थायगमनेप्रायश्चित्तमुद्दिश्ययःकर्मविशेषउदाहृतःतंचकार ७२ ७३

अवभृथनिमित्तमज्जनम् ७४ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेउत्तरार्धेविजयध्वजकृतटीकायांशततमोऽध्यायः ॥ १०० ॥ हरेरवशिष्टभूभारदंतवक्रविदूरथवधलक्षणंयच्चरितंतत्कथयत्यस्मिन्नध्याये तत्रतद्घटनप्रकारमाह उद्धापनेति उद्धापनस्नानहेतोः अवभृथस्नानहेतोः १ २ ३ ४ अरुणत्सरोध जंबुकःसृगालः ५ पारोक्ष्यसौहृदंमृतिलक्षणात्प्रत्यक्षत्वेऽपिबंधुनायत्कर्तव्यंसौहृदंप्रेमतत्कुर्वन्कर्तुकामः ताच्छीलिकश्शतृप्रत्ययः ६ ७ वेलाजलवृद्धिः सिंधुंनदीं कालिंगःकालिंगाविषयनाथः ८ ९ मातुलोवसुदेवः तत्पुत्रःपारदारिकःपरस्त्रीरतिसमुत्सुकः १० भ्रातरौमातृसो

यमुनायांमहानद्यांकृत्वाऽवभृथमज्जनम् ॥ विजहारयथाकामंमहर्षिभिर्यदूत्तमः ७४ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशस्कंधेउ०शततमोऽध्यायः ॥ १०० ॥ श्रीशुकउवाच ॥ उद्धापनस्नानहेतोर्यमुनातीरमागतम् ॥ श्रुत्वातूर्णंकलिंगेशोदंतवक्त्रःसहानुजः १ महत्यासेनयायुक्तोगजानीकसमन्वितः ॥ गच्छंतंद्वारकांकृष्णंपथिरोद्धुंसमाययौ २ सोऽभ्येत्यपथिगच्छंतंवृतंयदुकुमारकैः ॥ कांताषोडशसाहस्रशिबिकापरिवारितम् ३ राजसंघानुगच्छंतंमहर्षिगणसेवितम् ॥ ऋत्विक्पुरोहिताचार्यब्राह्मणैश्चसमन्वितम् ४ दंतवक्त्रोरुणन्मूढोमृगेंद्रंजंबुकोयथा ॥ रुक्मिणःशिशुपालस्यपौंड्रकस्यचदुर्मतेः ५ परलोकगतानांचकुर्वन्पारोक्ष्यसौहृदम् ॥ पदातिःपथिसंरोद्धुंगदापाणिःप्रकंपयन् ६ पद्भ्यांमहींमहाराजमहासत्वोऽभ्यदृश्यत ॥ तंतथायांतमालोक्यगदामादायसत्वरः ७ अवप्लुत्यरथात्कृष्णःसिंधुंवेलेवप्रत्यगात् ॥ गदामुद्यम्यकालिंगोमुकुंदंप्राहदुर्मदः ८ दिष्ट्याकृष्णभवानद्यममदृष्टिपथंगतः ॥ त्वामद्यहंद्वयुद्धेनहानिष्याम्यविलंबितम् ९ त्वंमातुलेयोनःकृष्णमित्रध्रुक्पारदारिकः ॥ विश्वासघातीबंधुघ्नःसनतंकलहप्रियः १० पौंड्रकंमातुलेयंमेसंख्येसूदितवानसि ॥ रुक्मीचशिशुपालश्चभ्रातरौमेत्वयाहतौ ११ अतस्त्वांगदयामंदहनिष्येवज्रकल्पया ॥ तेनानृण्यमुपैम्यद्यमित्राणांमित्रवत्सलः १२ बंधुरूपमरिंहत्वाव्याधिंदेहचरंयथा ॥ इतिलोकप्रवादोस्तितेनदोषोपिनास्तिमे १३ एवंरूक्षैस्तुदन्वाक्यैःकृष्णंतोत्रैरिवद्विपम् ॥ गदयाताडयत्कृष्णंसिंहवद्व्यनदच्चसः १४ गदयाभिहतोप्याजौनचचालयदूत्तमः ॥ गदयाप्यहनत्तुर्यांकौमोदक्यास्तनांतरे १५ गाढनिर्भिन्नहृदयउद्वमन्रुधिरंमुखात् ॥ प्रसार्यकेशबाह्वंघ्रीगतासुर्व्यपतद्भुवि १६ ततःसूक्ष्मतरंज्योतिःकृष्णमाविशदद्भुतम् ॥ पश्यतांसर्वभूतानांयथाचैद्यस्यसंगरे १७ भ्रातरंनिहतंदृष्ट्वादंतवक्त्रंविदूरथः ॥ मूर्च्छितोभ्रातृशोकेनाप्यसिचर्मसमाददे १८ सोवप्लुत्यरथात्तूर्णंविधुन्वन्खड्गमुत्तमम् ॥ अभिदुद्रावगोविंदंपद्भ्यामुर्वीप्रकंपयन् १९ तस्यबाणेनचिच्छेदखड्गंयादवनंदनः ॥ ततोजग्राहनिशितांशक्तिंघोरांविदूरथः २० तयाप्रहर्तुंगोविंदमभिनिश्चित्यसंगरे ॥ क्षणेनाभिससाराशुचापमुक्तोयथाशरः २१ तस्यचापततःकृष्णश्चक्रेणक्षुरनेमिना ॥ शिरोजहारराजेंद्रसकिरीटंसकुंडलम् २२

हरीपुत्रत्वेन ११ आनृण्यंऋणाभावम् १२ देहचरंदेहगतम् १३ रूक्षैर्वचनैर्व्यथयित्वेतिशेषः १४ १५ १६ दंतवक्त्रगतासुरःकृष्णंप्रशांतापरपर्यायंतमोविशत् अन्यस्तुद्वारपालः कृष्णंउत्कृष्टानंदरूपश्रीहरिम् १७ असियुक्तंचर्म १८ १९ २० २१ २२

कालयामासद्रावयामास वारणादिकमित्यत्रगजाश्वरथादिकंगृह्यते २३ पुष्परथंविवाहयोग्यरथम् २४ २५ २६ पशुदृष्टीनांअज्ञजनबुद्धीनांपक्षेजीयतेजयतीतिईयतेज्ञाय्यते २७ ब्रह्माद्यन्यतमेनापि तत्कर्मसमाप्तिंकर्तुंनशक्यतेकिंपुनर्मयेतिभावेनाह तस्येति २८ स्कंधमारभ्यपदैरपहननंतदादितःउपसंहरति एवमिति २९ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेउत्तरार्धेविजयध्वजकृतटीकायांएकाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०१ ॥ अनेनाध्यायद्वयेनगृहस्थधर्मानुकरणलक्षणंहरेःसंनिधानात्सर्वतीर्थोत्तमत्वंद्वारकायाश्चकथ्यते तत्रप्रथमद्वारकापुरवर्णयति सुखमिति १ हर्म्येषुधनिनांयोग्येषुसप्तसप्तगृहेषुसौधेषुसुधाधवलितेषूत्तमगृहेषु २ ३ निर्विशद्भिःमिथउपभुंजानैःभृंगविहंगैर्नादितायांयोपवत्कृतायाम् ४ ५ वासितामलतोयेषुपरिमलीकृतजलेषु ६ ह्रादिनीषुनदीषु स्वयोषिता

एवंनिहत्यसमरेदंतवक्रविदूरथौ ॥ कालयामासतत्सैन्यंजगृहेवारणादिकम् २३ भूयःपुष्परथंदिव्यमारुह्यसमलंकृतम् ॥ सहितःसात्वतगणैरीडितःसुरमानवैः २४ मुनिभिःसिद्धगंधर्वैर्विद्याधरमहोरगैः ॥ अप्सरोभिःपितृगणैर्यथाकिन्नरचारणैः २५ उपगीयमानविजयःकुसुमैरभिवर्षितः ॥ वृतश्चवृष्णिप्रवरैर्विवेशालंकृतंपुरम् २६ एवंयोगेश्वरःकृष्णोभगवान्देवकीसुतः ॥ ईयतेपशुदृष्टीनांजीयतेजयतीतिसः २७ तस्यकर्माण्युदाराणिपुण्यश्लोकस्यभारत ॥ शक्यंतेकथितुंनैववर्षाणामयुतैरपि २८ एवमारभ्यराक्षस्याःपूतनायाःपरंतप ॥ भूभारभूतानसुराञ्जघानमधुसूदनः २९ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेउत्तरार्धेएकाधिकशततमोध्यायः ॥ १०१ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ सुखंस्वपुर्यांन्यवसद्द्वारकायांश्रियःपतिः ॥ सर्वसंपत्समृद्धायांजुष्टायांवृष्णिपुंगवैः १ स्त्रीभिश्चोत्तमवेषाभिर्नवयौवनकांतिभिः ॥ कंदुकैर्हर्म्यसौधेषुक्रीडंतीभिस्तडिद्द्युभिः २ नित्यंसंकुलमार्गायांमदच्युद्भिर्मतंगजैः ॥ स्वलंकृतैर्भटैरश्वैरथैश्चकनकोज्ज्वलैः ३ उद्यानोपवनाढ्यायांपुष्पितद्रुमराजिषु ॥ निर्विशद्भृंगविहगैर्नादितायांसमंततः ४ रेमेषोडशसाहस्रपत्नीनामेकवल्लभः ॥ तावंतिविचित्ररूपाणितद्गेहेषुमहर्धिषु ५ प्रोत्फुल्लोत्पलकह्लारकुमुदांभोजरेणुभिः ॥ वासितामलतोयेषुकूजद्द्विजकुलादिभिः ६ विजहारविगाह्यांभोह्रदिनीषुमहोदयः ॥ कुचकुंकुमलिप्तांगःपरिरब्धःस्वयोषिताम् ७ उपगीयमानोगंधर्वैर्मृदंगपणवानकान् ॥ वादयद्भिर्मुदावीणाःसूतमागधवंदिभिः ८ सेव्यमानोच्युतस्ताभिर्हसंतीभिश्चरेचकैः ॥ प्रतिषिंचन्विचिक्रीडेमुखरःशक्तिभिःस्वयम् ९ ताःक्लिन्नवस्त्रविवृतोरुकुचप्रदेशाःसिंचंत्यउद्धृतबृहत्कबरप्रसूनाः ॥ कांतस्यचेतनजिहीर्षतयोपगुह्यजातस्मरोत्स्मयलसद्वदनाविरेजुः १० कृष्णस्तुतत्स्तनविषज्जितकुंकुमस्रक्क्रीडाभिसंगतसकुंतलकुंदगंधः ॥ सिंचन्मुहुर्युवतिभिःपरिषिच्यमानोरेमेकरेणुभिरिवेभपतिःपरीतः ११

भितिषष्ठीतृतीयार्थे ७ वीणाइतिद्वितीया ८ रेचकैःजलप्रक्षेपणचर्मपात्रैः शक्तिभिर्भार्यादिभिःसह ९ क्लिन्नान्यार्द्राणिवस्त्राणियासांताः विवृताउरुप्रदेशाःकुचप्रदेशाश्चयासांता. बृहंतिकबराणिबृहत्कबराणितउद्धृतानिउन्मुक्तानिबृहत्कबरपूरितानिप्रसूनानियासांताः कांतस्यकमनीयस्यकृष्णस्य चेतनजिहीर्षयाचित्तवशीकरणेच्छया उपगूह्येनउपगूहनक्रियपाजातेनाविर्भूतेनस्मरोत्स्मयेन उत्कृष्टेनमंदस्मितेनलसंतिवदनानियासांताः १० तासांस्तनेभ्यःविषज्जितानिसंक्रांतानिकुंकुमानितत्स्तनविषज्जितकुंकुमानितैर्मिश्रास्स्रग्यस्यसतथा कुंतलैःसहवर्तमानःसकुंतलः क्रीडायामभिसंगतश्चायंसकुंतलश्चकुंदगंधश्चतथाकुंदपुष्पवत्गंधोयस्यसतथासिंचनूजलमितिशेषः ११

अनिवार्यइत्यस्यविवरणमीश्वरइतिरमाभीरामाभिर्ळक्ष्मीसाबिधानयुक्ताभिर्वा निजसौख्यसंवृतःस्वरूपानंदसमुद्रमग्नःगार्हकमेधिकान्गृहस्थाश्रमयोग्यधर्मांश्चरन्कुर्वन् १२ नवसंगमेयाळज्जातैव स्थितातया अनुरागादियुक्तया १३ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेउत्तरार्धेविजयध्वजकृतटीकायां द्व्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०२ ॥ धर्मार्थकामानांपदंविषयंसंदर्शयन्त्रिवर्गानामाश्रयो गृहस्थइतिसम्यक्दर्शयन् द्वारकामावसतिश्रीकृष्णइतिशेषः १ ततःपरंकिमत्रेत्याह एवमिति भूचक्रंभूमंडलं द्वारका मुन्यादिभिःपूर्णानिबिडाआसीदित्यन्वयः २ ३ पिंडारकादितीर्थक्षेत्रेभ्योद्वारकोत्तमतीर्थमित्याह पिंडारकादित्यादिना ४ कुमारनिलयात्कुमारपर्वतात् ५ ६ द्वारकामितिशेषः ७ ८ स्तुतिस्तोत्रपरायणाः स्तुतिरप्रबंधरूपा स्तोत्रंप्रबंधरूपं तज्जपैक

गृहेषुतासामनिवार्यईश्वरोनिरस्तसाम्यातिशयोव्यवास्थितः ॥ रेमेरमाभिर्निजसौख्यसंवृतोयथेतरोगार्हकमेधिकांश्चरन् १२ इत्थंरमापतिमवाप्यपतिंस्त्रियस्ताब्रह्मादयोपिपदवींनविदुर्यदीयाम् ॥ भेजुर्मुदाऽविरतमेधितयानुरागहासावलोकनवसंगमलज्जयैव १३ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेउत्त० द्व्यधिकशततमोध्यायः ॥ १०२ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ एवंवेदोदितंधर्ममनुतिष्ठन्सतांगतिः ॥ गृहेधर्मार्थकामानांमुहुःसंदर्शयन्पदम् १ एवंशासतिभूचक्रंचक्रपाणौजनार्दने ॥ द्वारकावृष्णिनिलयायोजनद्वादशायता २ मुनिभिर्ब्राह्मणैश्चैवक्षत्रियैश्चापिवंदिभिः ॥ आसीत्पूर्णाकुरुश्रेष्ठसततंसमलंकृता ३ पिंडारकात्कुरुक्षेत्राच्छालग्रामाच्चपुष्करात् ॥ वाराणस्याःप्रयागाच्चवेंकटाच्छ्रीगिरेरपि ४ स्थानंदूराच्चगोकर्णाद्भद्रतीर्थाच्चशोभनात् ॥ सह्याद्रेश्चभृगुक्षेत्रात्कुमारनिलयादपि ५ गोदावरितटात्पुण्यान्नर्मदानिकटादपि ॥ शूर्पाकारात्प्रभासाच्चपुण्याद्बदरिकाश्रमात् ६ पावनान्नैमिषारण्याद्ब्रह्मदुर्गाच्चदुर्गमात् ॥ आययुर्मुनयःशांतानित्यव्रतपरायणाः ७ अब्भक्षवायुभक्षाश्चनिराहारादृढव्रताः ॥ वल्कलाजिनसंवीताजटिनश्चापिमुंडिनः ८ त्रिकालस्नायिनश्चैवमौनव्रतपरायणाः ॥ वेदस्वाध्यायनिरताःस्तुतिस्तोत्रपरायणाः ९ ध्यानैकतानमनसःसमाधौकृतनिश्चयाः ॥ त्वगस्थिमात्रावयवाःशिराधमनिसंतताः १० आगत्यमुनयोराजन्सर्वतःशांतचेतसः ॥ उपासतमहाराजनित्यंतत्त्वैकचिंतकाः ११ क्षत्रियैश्चमहावीर्यैर्ब्राह्मणैश्चतपोधनैः ॥ सूतैश्चमागधैश्चैवश्लोकस्तुतिपरायणैः १२ पूर्णमंगलघोषैश्चवादित्राणांचनिःस्वनैः ॥ निर्घुष्टाब्रह्मघोषैश्चद्वारकाकुरुनंदन १३ क्षेत्राणामपिसर्वेषांतीर्थानांचाघहारिणाम् ॥ देवदेवस्यसान्निध्यादग्रण्याचबभूवसा १४ आस्थितस्यपरंधर्मंकृष्णस्यगृहमेधिनः ॥ आसन्षोडशसाहस्रमहिष्यस्तुशताधिकाः १५ तासांस्त्रीरत्नभूतानामष्टौयाःप्रागुदाहृताः ॥ रुक्मिणीप्रमुखाराजंस्तत्पुत्राश्चानुपूर्वशः १६ एकैकस्यांदशदशकृष्णोऽजीजनदात्मजान् ॥ यावंत्यआत्मनोभार्यास्त्वमोघगतिरीश्वरः १७ तेषामुद्दामवीर्याणामष्टादशमहारथाः ॥ आसन्नुदारयशसस्तेषांनामानिमेशृणु १८

परायणाः ९ ध्यानैकतानमनसःश्रीहरिगुणगणसंचिंतनायामेवविस्तृतमनसः समाधौचित्तनिग्रहेकृतनिश्चयाः समीचीनाधिष्ठानलक्षणमुक्तौवा शिरारेखाः १० सर्वतआगत्य ११ १२ १३ अग्रण्याअग्रण्येतिच्छांदसःउत्तमोत्तमाश्रया १४ कृष्णस्यषोडशसाहस्रमहिष्यः १५ तासांमध्येयारुक्मिणीप्रमुखाअष्टौमहिष्यः प्रागुक्ताः अनुपूर्वशःतत्पुत्राश्चोक्ताः १६ आत्मनोयावत्योभार्याःतास्वेकस्यामेकस्यांभार्यायांदशदशात्मजानजीजनत् १७ तेषांपुत्राणांमध्येअष्टादशमहारथाःआसन् १८

श्रीकृष्णस्मरणार्थंसंक्षिप्यतद्गुणान्कथयति तीर्थमिति तीर्थंकीर्तिलक्षणंनृणांचक्रेपत्य. यदुष्वजनिप्रादुर्भूतःयस्यपादशौचंपादप्रक्षालनजलंस्वःसरित्स्वर्गनदीगंगाभूत्यस्यस्वरूपंऐश्वर्यादिषड्गुणैरापूर्णं यस्यउरसिवक्षसोपरिरमासर्वदास्ते यस्यशास्त्रंशासकंवचनंतत्प्रमाणंलोकस्येतिशेषः यच्छास्त्रंवेदादिशास्त्रंतत्प्रमाणमितिवासदसद्व्यक्तयःकार्यकारणव्यक्तयः यदनुयस्यानंतरंविद्यमानायदनुकूलत्वे नसत्तासंबंधिन्यः धर्मोयत्रयद्विषयत्वेनवर्ततेतस्यकृष्णस्यैतत्क्षितिभारहरणंनचित्रं किंत्वस्माकमेव हेत्वंतरमाह कालेति ३७ देवकीजन्मवादःदेवकीपुत्रत्वेनवादःकीर्तिर्यस्यसतथासजननिवासः जगन्निवासोजयति कथमत्राह नियमेति भूभारक्षपणार्थंनियमेनभूमौकृतानिपदान्यानिपादन्यासपद्मानियानितैः स्वदोर्भिश्चदस्युपीडांकुर्वन्नितिशेषः उभयदृशीनांअंतर्बहिःस्थितरूपस्यदृशि·दर्शनये यांतेषांमुदंकुर्वन् अबलानांस्त्रीणांश्रीनिकेतात्ममूर्त्यालक्ष्मीमंदिरात्मस्वरूपेण स्निग्धहासेक्षयास्निग्धमंदस्मितशोभितकृपकटाक्षनिरीक्षणेनच स्मरवपु काममूर्तिरिवस्थितः ३८ जगतआदौम

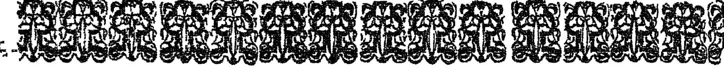
तीर्थंचक्रेनृणांयोयदजनियदुषुस्वःसरित्पादशौचंषाड्गिश्रात्तंस्वरूपंपरउरसिरमासर्वदायस्यचास्ते ॥ यच्छास्त्रंचप्रमाणंयदनुचसदसद्व्यक्तयोयत्रधर्मःकृष्णस्यैतन्नचित्रंक्षितिभरहरणंकालचक्रायुधस्य ३७ जयतिजननिवासोदेवकीजन्मवादोनियमकृतपदाब्जैर्दस्युपीडांस्वदोर्भिः ॥ मुदमुभयदृशीनांश्रीनिकेतात्ममूर्त्यास्मरवपुरबलानांस्निग्धहासेक्षयाच ३८ योह्यात्माजगदादिमध्यनिधनोयोऽव्यक्तजीवेश्वरोयःसृष्ट्वेदमनुप्रविष्टऋषिणाचक्रेपुनःसंहिताम् ॥ यंसंपद्यजहात्यजामनुशयीसुप्तःकुलायंयथातंकैवल्यनिरस्तयोनिमभयंध्यायेदजस्रंहरिम् ३९ इत्थंपरस्यनिजधर्मरिरक्षयात्तलीलातनोस्तदनुरूपविडंबनानि ॥ कर्माणिकर्मकषणानियदूत्तमस्यगायेदमुष्यपदयोरनुवृत्तिमिच्छन् ४० मर्त्यस्तयानुसवमेधितयानुवृत्त्याश्रीमत्कथाश्रवणकीर्तनचिंतयैति ॥ तद्धामदुष्करकृतंजनतापवर्गंग्रामाद्वनंक्षितिभुजोपिययुर्यदर्थे ४१

ध्येनिधनेवर्त्ततइतिजगदादिमध्यनिधनः जगदुत्पत्तिस्थितिसंहारकर्ता अव्यक्तजीवयोरीश्वरः ऋषिणाव्यासात्मनाभागवतींसंहितां अनुशयीजीवःयंसंपद्यप्राप्य अजांबंधकशक्तिंजहाति सत्रासो म्यतदासंपन्नोभवतीतिश्रुतेः सुप्तःपरमात्मानंप्राप्तःमाह: यथाकुलायंशरीराभिमानंत्यक्त्वास्ते तथाकैवल्येनसच्चिदानंदस्वरूपस्थित्यानिरस्तयोनिंनित्यनिरस्तप्रकृतिम् ३९ इत्थंएवंविधस्ययदूत्तमस्य कर्माणिविक्रमलक्षणानिगायेदित्यन्वयः निजधर्मरिरक्षयास्वकल्पितधर्मरक्षणेच्छया तस्यानुकूलविडंबनानिकर्मकषणानिदुष्कर्मनिराकरणसमर्थानि अनुवृत्तिंअनुगमनमिच्छन् ४० मर्त्यःतयानुवृत्त्यातस्यहरेर्धामलोकमेति कीदृश्या श्रीमत्याःकथायाःश्रवणकीर्तनचिंतनलक्षणया दुष्करेणतपसाकृतंसाधितं जनतायाःक्रियासाध्यफलरूपजनतापवर्गं यस्यहरेर्धामार्थेक्षितिभुजोपिग्रामाद्गृहं ग्रामंविहायवनंययुःयांति किंपुनरन्यइति ४१

स्कंधार्थमुपसंहरति यइदमीति व्यासपुत्रैःशुकादिभिः जगतोऽघंपापंभिनत्तीतिजगदघभित्तद्भक्तानांकर्णावतंसंकर्णालंकारायमानं श्रवणादिफलमाह भगवतीति क्षेमधाममोक्षलक्षण
णादिकुर्वत्राइत्थंभाव्यमित्यतउक्तं भगवतीति सर्वोत्तमोपिभगवान्गुणभावंजनार्दनः । दर्शयेद्वासुदेवोपिह्यात्मनोजनितामपि अज्ञाशक्तादिभावस्तुकुतस्तस्याखिलेशितुः । कुतश्चजनितातस्यप्र
, शितुः ॥ कुतोदोषाःसर्वगुणपूर्णस्यानंदवारिधेरित्येतत्प्रमाणअज्ञजनेनकृष्णेक्रियमाणसर्वशंकानिराकरणार्थंभगवत्पादैःस्कंधांतेदर्शितमितिज्ञातव्यमिति ॥ ४२ ॥ योऽयाचितिदशैःकुमारद्द

सूतउवाच ॥ यइदमनुशृणोतिश्रावयेद्वामुरारेश्चरितममृतकीर्तेर्वर्णितंव्यासपुत्रैः ॥ जगदघभिदलंतद्भक्तकर्णावतंसंभगवतिकृतचित्तोयातितत्क्षेमधाम
४२ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेउत्तरार्धेश्रीकृष्णावतारचरित्रेत्र्यधिकशततमोध्यायः ॥ १०३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ

येनाक्षितौजनेयेनसुरासुहृत्समुदयोयेनात्रिलोक्यापिसा ॥ येनाधायियुधिष्ठिरोनिजपदेधर्मोपियेनांकुरिश्रीकृष्णंतमकृष्णकृष्णदायितंवंदामहेसंततम् ॥ १ ॥ पदरत्नावलिर्नामदशमस्कंधसंगता ॥ कृ
प्रीत्यासमाप्तेयंविद्वन्मानसहर्षिणी ॥ २ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेश्रीमन्महेन्द्रतीर्थश्रीपदशिष्यविजयध्वजकृतपदरत्नावल्यांटीकायामुत्तरार्धेत्र्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०३ ॥

ागवते दशमस्कंधे उत्तरार्धः समाप्तः ॥

